วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

(JMBR : Journal of MCU Buddhist Review)

ISSN 3027-7450 (Online)

ปีที่ 10 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2569)

Vol. 10 Issue 2 (May-August, 2026)

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

79 หมู่ 1 ถ.พหลโยธิน ต.ลำไทร อ.วังน้อย

จ.พระนครศรีอยุธยา 13170 โทร. 092-556-4635

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

Journal of MCU Buddhist Review

ปีที่ 10 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2569)

Vol. 10 Issue 2 (May-August, 2026)

ISSN 3027-7450 (Online)

วัตถุประสงค์ของวารสาร

1. เพื่อเผยแพร่ผลงานบทความวิจัย บทความวิชาการ บทความทั่วไป และวิจารณ์หนังสือที่เกี่ยวข้องกับหลักการ แนวคิด ทฤษฎีด้านพระพุทธศาสนา บาลี สันสกฤต ศาสนา ปรัชญา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ สุขภาพบำบัด และแนวทางวิถีการดำเนินชีวิตพุทธเชิงบูรณาการให้แพร่หลาย

2. เพื่อส่งเสริมสนับสนุนผลงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนา บาลี สันสกฤต ศาสนา ปรัชญา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ สุขภาพบำบัด และแนวทางวิถีการดำเนินชีวิต เพื่อนำไปสู่การสร้างปัญญาการเรียนรู้ และการแก้ไขปัญหาหาทางออกแก่ชีวิตและสังคม

3. เพื่อเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ นวัตกรรมทางการวิจัยและวิชาการ ในสาขาที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา บาลี สันสกฤต ศาสนา ปรัชญา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ สุขภาพบำบัด และแนวทางวิถีการดำเนินชีวิต เพื่อเป็นต้นแบบหรือแนวทางปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

บทความที่พิมพ์ในวารสารนี้ ผู้นิพนธ์ภายในจะได้รับการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกหน่วยงานที่จัดทำวารสาร ผู้นิพนธ์ภายนอกจะได้รับการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิภายภายในหน่วยงานที่จัดทำวารสาร และไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับผู้นิพนธ์ ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้มข้นในการประเมินคุณภาพบทความก่อนออกตีพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณะ ในกรณีที่กองบรรณาธิการหรือผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งได้รับเชิญให้เป็นผู้ทรงคุณวุฒิผู้ตรวจประเมินบทความมีความเห็นว่าควรแก้ไข กองบรรณาธิการจะส่งคืนเพื่อให้เจ้าของบทความแก้ไข โดยจะยึดถือข้อเสนอแนะหรือประเด็นของผู้ทรงคุณวุฒิผู้ตรวจประเมินเป็นเกณฑ์หลัก และหรือขอสงวนสิทธิ์ที่จะพิจารณาไม่ตีพิมพ์ ในกรณีที่บทความไม่ตรงกับแนวทางนโยบายหรือไม่ตรงกับรูปแบบของวารสาร หรือบทความที่กองบรรณาธิการเห็นควรไม่รับหรือไม่ผ่านเกณฑ์ผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer Review) บทความจะถูกตรวจประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer Review) 3 ท่าน โดยจะมีการปิดบังรายชื่อของเจ้าของบทความและผู้ประเมิน ปัจจุบันทางวารสารได้ยกเลิกการเผยแพร่ในลักษณะรูปเล่มเอกสารวารสาร โดยจะเน้นการเผยแพร่ในระบบออนไลน์เท่านั้น ท่านสามารถดาวน์โหลดบทความฉบับสมบูรณ์ได้ที่ https://so06.tci-thaijo.org/inde x.php/jmb

การได้รับการเผยแพร่บทความแบบออนไลน์ในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ รูปแบบบทความของทางวารสาร บทความวิชาการ หรือ บทความวิจัยต้องยึดตามหลักเกณฑ์แบบฟอร์มหรือเงื่อนไขของวารสารอย่างเคร่งครัด และต้องยึดหลักเกณฑ์จรรยาบรรณหรือจริยธรรมของการวิจัย ในขณะที่ส่งบทความเข้าสู่ระบบหรือกระบวนการของทางวารสาร ห้ามผู้เขียนส่งบทความไปที่วารสารอื่นๆ ผลงานที่ส่งมาจะต้องไม่เคยนำเสนอเผยแพร่ซ้ำซ้อนหรือกำลังอยู่ในระหว่างเสนอตีพิมพ์ในวารสารอื่นใดๆ มาก่อน ยกเว้นได้รับการยกเลิกเป็นลายลักษณ์อักษรจากทางวารสารเท่านั้นจึงจะนำบทความไปยื่นเสนอในวารสารอื่นๆ

ผลการศึกษาที่นำเสนอหรือผลงานที่ค้นพบ ข้อมูลข้อเท็จจริง ทรรศนะความเห็น มุมมอง เนื้อหาหรือข้อความที่ปรากฏในบทความของผู้เขียนใดๆ ที่ได้รับการเผยแพร่สาธารณะแล้ว เจ้าของบทความได้ยินยอม รับทราบ และเป็นผู้รับผิดชอบเท่านั้น และไม่ถือว่าเป็นความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์แต่อย่างใด

ขอบเขตของวารสาร

รับบทความที่เกี่ยวข้องกับหลักการ แนวคิด ทฤษฎี แนวทางด้านพระพุทธศาสนา บาลี สันสกฤต ศาสนา ปรัชญา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ สุขภาพบำบัด แนวทางวิถีการดำเนินชีวิต การแสวงหาปัญญาเพื่อการเรียนรู้ และการแก้ไขปัญหาเชิงพุทธบูรณาการ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

กำหนดออกเผยแพร่ 3 ปักษ์ทุกๆ 4 เดือน (พ.ศ. 2568)

ปักษ์ที่ 1 มกราคม-เมษายน จำนวน 35 บทความ
ปักษ์ที่ 2 พฤษภาคม-สิงหาคม จำนวน 35 บทความ
ปักษ์ที่ 3 กันยายน-ธันวาคม จำนวน 35 บทความ

ประเภทของบทความ

รับบทความเกี่ยวกับเนื้อหาในด้านสาขามนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ ทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ ดังนี้

1. บทความวิจัย 2. บทความวิชาการ 3. บทวิจารณ์หนังสือ

สังกัดวารสาร

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เลขที่ 79 หมู่ 1 ถนนพหลโยธิน ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13170 โทร. 035-248-000, 035-354-711 โทรสาร 035-248-006

บรรณาธิการ (Executive Editor)

รศ.ดร. ณัทธีร์ ศรีดี — Assoc. Prof. Dr. Naddhira Sridee

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย — Mahachulalongkornrajavidyalaya University

โทรศัพท์ : 084-451-9351 — E-Mail : Kratai_im@yahoo.com

หัวหน้ากองบรรณาธิการ (Chief Editor)

พระมหาดวงเด่น ฐิตญาโณ, (ตุนิน) ผศ.ดร. — Phramaha Duangden Tunin, Assist.Prof. Dr.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย — Mahachulalongkornrajavidyalaya University

โทรศัพท์/Line : 092-556-4635 — E-Mail : Duangden.tun@mcu.ac.th

กองบรรณาธิการ (Editorial Board)

1. พระปัญญาวัชรบัณฑิต, รศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
2. พระมหาสุรศักดิ์ ปจฺจนฺตเสโน, ผศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
3. พระเมธีวรญาณ, ผศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
4. พระครูสิริรัตนบัณฑิต, ผศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
5. พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ, รศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
6. พระมหามงคลกานต์ ฐิตธมฺโม, รศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
7. พระมหาบุญเกิด ปญฺญาปวุฑฺฒี, ผศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
8. พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี, ผศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
9. พระมหามฆวินทร์ ปุริสุตฺตโม, ผศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
10. ศ.ดร. วัชระ งามจิตรเจริญ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
11. รศ.ดร. กฤต ศรียะอาจ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
12. รศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน มหาวิทยาลัยมหิดล
13. รศ.ดร. สำเนียง เลื่อมใส มหาวิทยาลัยศิลปากร
14. รศ.ดร. ธีรโชติ เกิดแก้ว มหาวิทยาลัยหัวเฉียว เฉลิมพระเกียรติ
15. รศ.ดร. อำพล บุดดาสาร มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
16. รศ.ดร. วินิจ ผาเจริญ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
17. รศ.ดร. นิศานาจ โสภาพล มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี
18. ผศ.ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ มหาวิทยาลัยศิลปากร
19. ผศ.ดร. มนตรี สิระโรจนานันท์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
20. ผศ.ดร. หอมหวล บัวระภา มหาวิทยาลัยขอนแก่น
21. ผศ.ดร. ปราโมทย์ ยอดแก้ว มหาวิทยาลัยสวนดุสิต
22. ผศ.ดร. จิดาภา เร่งมีศรีสุข มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ
23. ดร. ภัทธิดา แรงทน ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

ผู้ช่วยบรรณาธิการ (Assistant Editors)

1. พระจาตุรงค์ อาจารสุโภ, ผศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
โทรศัพท์ : 082-707-0588 E-Mail : Rong2553@yahoo.com
2. พระอนันต์ สุรเตโช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
โทรศัพท์ : 096-790-7373 E-Mail : anansuratecho@gmail.com

ออกแบบปก (Cover Designed)

พระอนันต์ สุรเตโช โทรศัพท์/Line : 096-790-7373

จัดรูปเล่ม (Content Designed)

พระมหาดวงเด่น ฐิตญาโณ, ผศ.ดร. โทรศัพท์/Line : 092-556-4635

บทบรรณาธิการ

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ (Journal of MCU Buddhist Review) ย่างเข้าสู่ปีที่ 10 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2569) ซึ่งทางคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการจัดพิมพ์วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนาออกเผยแพร่สู่สาธารณชน โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ เพื่อเผยแพร่ผลงานทางวิชาการของผู้บริหาร คณาจารย์ และนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาของคณะพุทธศาสตร์ และนิสิตของคณะอื่นๆ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตลอดจนนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาภายนอกของมหาวิทยาลัย ในวารสารฉบับนี้ประกอบด้วย บทความวิจัย และบทความวิชาการ ตัวอย่าง เช่น

บทความ เรื่อง **การบูรณาการแนวคิดอิคิไกและหลักอิทธิบาทสี่กับศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัยเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย** โดยมีผู้วิจัยได้แก่ **อุไรวรรณ์ จิระวัฒน์พงศา และคณะ** ผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นถึง 1) แนวคิดอิคิไก อิทธิบาท 4 และศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัยมีความสัมพันธ์กับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในลักษณะเกื้อหนุนกัน โดยอิคิไกช่วยกำกับความหมายและคุณค่าของชีวิต หลักอิทธิบาท 4 ขับเคลื่อนการลงมือทำที่ส่งผลสำเร็จต่องานและการมีอายุยืน Inner Development Goals (IDGs) เสริมทักษะภายใน Gallup Well-Being Framework สะท้อนผลลัพธ์สุขภาวะ และ IGLO Framework สนับสนุนการพัฒนาทุกระดับในองค์กร 2) การสังเคราะห์ก่อให้เกิดมโนทัศน์ใหม่ โดย “สติ ใจ และความหมายของชีวิต” เป็นแกนภายในที่ค้ำจุน “สุขภาพ การเงิน ความสัมพันธ์ ความสมดุลของชีวิตและงาน” และ 3) การส่งเสริมคุณภาพชีวิตควรดำเนินภายใต้กรอบบูรณาการทั้งห้าแนวคิด จนนำไปสู่องค์ความรู้ใหม่ในแบบจำลอง “The ONENESS Happiness Wheel” วงล้อแห่งความสุขและความสมดุล ที่ครอบคลุม 4 มิติหลักและ 9 มิติย่อยของคุณภาพชีวิตแบบองค์รวม รวมถึงคู่มือต้นแบบ “The ONENESS คนสำราญงานสำเร็จ” และขยายผลสู่หลักสูตรฝึกอบรมบุคลากร “The ONENESS Happiness Wheel คนสำราญงานสำเร็จ” ซึ่งเป็นการต่อยอดจากแบบจำลอง และเป็นนวัตกรรมเชิงปฏิบัติที่มีคุณค่าต่อการพัฒนาสังคม เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทยได้อย่างมีทิศทาง สมดุล และยั่งยืน

บทความ เรื่อง **ศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระพุทธเจ้าแพทย์: กรณีศึกษาพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ** โดยมีผู้วิจัยได้แก่ **ณัชปภา ประธานทิพย์ และคณะ** ผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นถึง 1) แนวคิดพุทธเยียวยาในบริบทพระไภษัชยคุรุมีรากฐานจากคติพระโพธิสัตว์ มหากรุณา และปณิธาน 12 ประการ ซึ่งมุ่งเยียวยาความทุกข์ทั้งทางกาย จิตใจ จิตวิญญาณ และสังคม โดยผู้ศรัทธานิยมสวดพระนาม สวดธารณีมนต์ และประกอบพิธีกรรมเพื่อเสริมสร้างกำลังใจ ความหวัง และสุขภาวะองค์รวม 2) แนวคิดพุทธเยียวยาในบริบทพระกริ่งปวเรศสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องพุทธานุภาพ ความศักดิ์สิทธิ์ของวัตถุมงคล และพิธีกรรมพุทธาภิเษกในพระพุทธศาสนาเถรวาทไทยโดยพระกริ่งปวเรศทำหน้าที่เป็นสื่อกลางแห่งศรัทธาที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจ ความอุ่นใจ และความผาสุกทาง จิตวิญญาณแก่ผู้ศรัทธา 3) แม้พระไภษัชยคุรุ

และพระกริ่งปวเรศจะมีรากฐานทางนิกาย รูปแบบพิธีกรรม และบริบททางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แต่ทั้งสองกรณีต่างใช้ศรัทธาและพิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญของพุทธเยียวยาในการสร้างความหมาย ลดความทุกข์ และส่งเสริมสุขภาวะองค์รวมของมนุษย์ องค์ความรู้จากการวิจัยคือ “รูปแบบพุทธเยียวยาเชิงศรัทธาและพิธีกรรม” ซึ่งอธิบายกระบวนการที่ศรัทธานำไปสู่การมีส่วนร่วมในพิธีกรรม เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน นำไปสู่การเยียวยาและการพัฒนา สุขภาวะองค์รวม อันสามารถประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณ การดูแลผู้ป่วย การพัฒนาชุมชน และการสร้างความเข้มแข็งทางสังคมในบริบทพุทธศาสนาร่วมสมัย

บทความ เรื่อง **การบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี** โดยมีผู้วิจัยได้แก่ **เจริญชัย พรไพรเพชร และคณะ** ผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นถึง 1) สภาพปัญหาของชุมชน และการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านการบริหารจัดการและภาวะผู้นำ และด้านโครงสร้างพื้นฐานและเทคโนโลยี มีการบูรณาการหลักธรรมภาวนา 4 ร่วมกับหลักคำสอน อื่น ๆ เพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่าเป็นหลักการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่มุ่งเน้นการสร้างความสมดุลและความมั่นคงจากระดับบุคคลและครอบครัวก่อนจะขยายผลเชื่อมโยงไปสู่สังคมส่วนรวม 2) ความเข้าใจแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการประยุกต์ใช้ พบว่า ประชาชนในพื้นที่ศึกษามีความรอบรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกันเป็นอย่างดี โดยการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับเปลี่ยนพื้นที่การเกษตรจากเกษตรเชิงเดี่ยวไปสู่เกษตรทฤษฎีใหม่แบบผสมผสาน การทำไร่นาสวนผสม การลดต้นทุนและใช้ทรัพยากรท้องถิ่น และการรวมกลุ่มทำวิสาหกิจชุมชน การแปรรูปผลผลิต เช่น ผ้าไหม ชาใบหม่อน กล้วยแปรรูป และการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนสวัสดิการชุมชน และ 3) แนวทางการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ชาวบ้านควรปฏิบัติตามหลักธรรมภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา กอปรกับหลักธรรมอื่น ๆ มาบูรณาการร่วมกันภายใต้กรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันให้แก่ตนเองและสังคม ควบคู่การมีความรู้ด้วยสติปัญญาและมีคุณธรรม

บทความ เรื่อง **จิตอาสาในฐานะกระบวนการพัฒนาจิตและคุณธรรม: มุมมองจากการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์** โดยมีผู้วิจัยได้แก่ **อาทิตยา ม้ามณีแดง และคณะ** ผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นถึง 1) การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานมีเป้าหมายร่วมกัน คือ การมุ่งสู่พระโพธิญาณและการเกื้อกูลสรรพสัตว์ แต่มีจุดเน้นของกระบวนการปฏิบัติแตกต่างกัน โดยเถรวาทเน้นการสั่งสมบารมีและการขัดเกลาตนอย่างต่อเนื่อง ขณะที่มหายานเน้นโพธิจิต มหากรุณา และการเกื้อกูลสรรพสัตว์ควบคู่กับการพัฒนาตน 2) การพัฒนาจิตอาสาในสังคมไทยยังเผชิญข้อจำกัดทั้งด้านแรงจูงใจภายใน ได้แก่ คุณธรรม ความศรัทธา ประสบการณ์ชีวิต และแรงจูงใจ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ ครอบครัว สถานศึกษา วัด ชุมชน หน่วยงาน และเครือข่ายทางสังคม โดยการลงมือปฏิบัติจริงและการเรียนรู้จากประสบการณ์มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาคุณธรรม ความรับผิดชอบ และจิตสำนึกสาธารณะ และ 3) การบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์กับการพัฒนาจิตอาสาสามารถอธิบายเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ที่เชื่อมโยงการพัฒนาคุณธรรม การพัฒนาจิตใจ และการสร้างประโยชน์ต่อสังคมเข้าด้วยกัน ผ่านการเรียนรู้

การฝึกคุณธรรม การลงมือปฏิบัติ และการเรียนรู้จากประสบการณ์ ผู้วิจัยนำข้อค้นพบดังกล่าวมาอธิบายผ่านรูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.) หรือ BPV Model ซึ่งเสนอความสัมพันธ์ระหว่างหลักบารมี กระบวนการพัฒนาจิตอาสา การพัฒนาจิตใจ และการสร้างประโยชน์ต่อสังคม

บทความ เรื่อง **วิเคราะห์วิธีการปฏิบัติในสหายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา** ผู้ศึกษาได้แก่ **ปิยะดา พูลทาจักร์ และคณะ** ผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นถึง 1) สหายตนะหมวดว่าด้วยอายตนะ 6 ซึ่งเป็นที่เกิดของการรับรู้ กระบวนการรับรู้ที่เกิดจากผัสสะ ทำให้เกิดเวทนา เกิดตัณหา ได้แก่ กิเลสปปัญจธรรม เป็นธรรมขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความเป็นจริง การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน 4 เป็นการกำหนดสติรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในขณะปัจจุบัน จึงปิดกั้นกระแสปปัญจธรรม และละตัณหา มานะ ทิฏฐิได้ 2) วิธีการปฏิบัติสหายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการกำหนดสติรู้ผัสสะทางอายตนะโดยการกำหนดรู้ยิ่งในรูปนาม การกำหนดรู้พิจารณารูปนามเป็นไตรลักษณ์ และการกำหนดรู้ละรูปนามเพื่อปหานกิเลสปปัญจธรรม 3) วิเคราะห์วิธีการปฏิบัติสหายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา วิธีการปฏิบัติในญาณ 16 ได้แก่ การแยกรูปแยกนามเพื่อละสักกายทิฏฐิ การรู้เหตุปัจจัยของนามรูปเพื่อละความสงสัย การเห็นไตรลักษณ์ในรูปนาม การคลายปปัญจธรรมโดยการเห็นความเกิดดับ เห็นภัย เห็นโทษ และเบื่อหน่ายอยากพ้นไปจากรูปนามจึงละทิ้งรูปนาม เมื่อละทิ้งรูปนามจึงเกิดมรรคญาณรู้แจ้งพระนิพพานเป็นอารมณ์ ละกิเลสปปัญจธรรมทั้งหมดเป็นสมุจเฉทปหาน การนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันโดยการกำหนดสติรู้ชัดสภาวธรรมที่เกิดขึ้นทางอายตนะ 6 ว่ามีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ไปยึดมั่นถือมั่นจึงละกิเลสปปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิได้

บทความ เรื่อง **แนวทางพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1** ผู้ศึกษาได้แก่ **สุชาดา นวมอุ่น และคณะ** ผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นถึง 1) สภาพปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษาโดยรวมอยู่ในระดับน้อย ด้านการร่วมกันวางแผนในการจัดกิจกรรมค่ายเครือข่ายผู้นำเยาวชนไทย หัวใจ STRONG อยู่ในระดับมากที่สุด 2) แนวทางการพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษาโดยกระบวนการดำเนินงานที่มีความต้องการหาแนวทางในการแก้ปัญหามากที่สุด คือ ด้านการวางแผนในการจัดกิจกรรมค่ายเครือข่ายผู้นำเยาวชนไทย หัวใจ STRONG แนวทางจากการสัมภาษณ์ผู้บริหารสถานศึกษาควรมีหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมในด้านการวางแผนงานอย่างเป็นระบบขั้นตอน กำหนดผู้รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรมในการดำเนินงานจัดค่ายให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ และกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน มีการสนับสนุนให้ผู้รับผิดชอบวางแผนงานในรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้นอกห้องเรียนด้วยการสร้างประสบการณ์ใหม่และประสบการณ์เชิงบวกในการเรียนรู้

โดยรวมทั้งหมด บทความได้สะท้อนผลงานที่ผ่านการพัฒนาองค์ความรู้อย่างต่อเนื่องในเชิงวิชาการ ซึ่งสอดคล้องกับวิสัยทัศน์ที่มุ่งพัฒนามหาวิทยาลัย เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนาระดับชาติและนานาชาติ โดยจัดการศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ให้นำไปสู่การพัฒนาจิตใจและสังคมอย่างยั่งยืน ในฐานะบรรณาธิการของวารสารมีความเชื่อมั่นว่า บทความที่พิมพ์เผยแพร่ในวารสารฉบับนี้

จะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั้งหลายตามสมควร และจะได้รับความไว้วางใจ และความเชื่อถือของนักวิชาการ ดังจะเห็นได้จากบทความที่นำมาเผยแพร่เป็นบทความที่มาจากหลากหลายสถาบันหรือหน่วยงาน มีทั้งบทความทางวิชาการที่เป็นภาคภาษาไทย และภาษาอังกฤษ ซึ่งกองบรรณาธิการได้รับเกียรติจากผู้ทรงคุณวุฒิทางวิชาการจำนวนมากได้ร่วมส่งบทความทางวิชาการ เพื่อเข้าร่วมตีพิมพ์เพื่อเผยแพร่ในวารสาร

ในนามกองบรรณาธิการ **วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์** ขอขอบคุณเจ้าของบทความทุกท่าน ไม่ว่าจะเป็นผู้บริหาร คณาจารย์ นักวิชาการ ตลอดจนนิสิต นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่ได้ส่งบทความวิจัย และบทความวิชาการ หรือบทวิจารณ์หนังสือเข้าร่วมตีพิมพ์เผยแพร่ และกองบรรณาธิการหวังอย่างยิ่งว่าเนื้อหาในวารสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านทุกท่าน หากผู้อ่านจะมีข้อเสนอแนะในการปรับปรุงวารสารนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น กองบรรณาธิการขอน้อมรับ ด้วยความยินดียิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(รศ.ดร. ณัทธีร์ ศรีดี)

บรรณาธิการ

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
วัตถุประสงค์วารสาร	ก
บทบรรณาธิการ	จ
สารบัญ	ฌ

บทความวิจัย : Research Articles

การบูรณาการแนวคิดอิคิไกและหลักอิทธิบาทสี่กับศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัยเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย : Integrating Ikigai and the Four Paths to Accomplishment with Contemporary Well-Being Frameworks to Promote the Quality of Life of Working-Age Adults in Thai Society อุไรวรรณ์ จิระวัฒน์พงศา, แสวง นิลนามะ และ พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ) : Uraiwan Chirawatpongsa, Sawaeng Nilnama and Phramaha Khwanchai Kittimedhi (Hemprapai)	1-15
ศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระพุทธเจ้าแพทย์: กรณีศึกษาพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ : Faith and Rituals in Buddhist Healing Aspect Related to the Medicine Buddha: A Case Study of Bhaisajyaguru and Phra Kring Pawares ณัชปภา ประธานทิพย์ และ แสวง นิลนามะ : Nachpapha Prathantip and Sawaeng Nilnama	16-30
การบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี : Dhamma Integration for a Sustainable Sufficiency Economy in Udon Thani Province เจริญชัย พรไพรเพชร และแสวง นิลนามะ : Charoenchai Pornpraipetch, and Sawaeng Nilnama	31-49
จิตอาสาในฐานะกระบวนการพัฒนาจิตและคุณธรรม: มุมมองจากการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ : Volunteerism as a Process of Mental and Moral Development: An Integrative Perspective Based on Bodhisattva Pāramī อาทิตยา ม้ามณีแดง, แสวง นิลนามะ และ พระราชญาณวชิรเวที (สายเพชร หงษ์แพงจิตร) : Atittaya Mamaneedaeng, Sawaeng Nilnama and Phrarajyanvajiravedi (Saipetch Hongpangjit)	50-62

แนวทางพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 : Guidelines for Developing the Implementation of the Honest School Project in Educational Institutions under Phra Nakhon Si Ayutthaya Primary Educational Service Area Office 1 63-74

สุชาดา นวมอุ่น และ ชัยยศ เดชสุระ : Suchada Nuamoon and Chaiyos Dechsura

แนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินเพื่อการออกแบบสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมสุขภาพของเด็กปฐมวัย: กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านขว้างใหญ่ จังหวัดร้อยเอ็ด : Guidelines for Applying the Wisdom of Building a Clay House for the Design of a Playground for Early Childhood Children: A Case Study of Ban Khoangyai School in Roi Et 75-92

ประมุข บุญศิลป์, สราวุฒิ ดาแก้ว, ธรรมนูญ พัดมะนา และ มารุดิศ วชิรโกเมน : Pamook Boonsilp, Sarawut dakaew, Thammanoon Padmana and Marudis Vachirakomen

วิเคราะห์วิธีการปฏิบัติในสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา : An Analytical of Saḷāyatana Practice for the Abandonment of Papañca-Dhamma in the Development of Vipassanā Meditation Practice 93-105

ปิยะดา พูลทาจักร์, พระมหาธณัชพงศ์ สุพฺรหฺมปญฺโญ (คิดอ่าน) และ สมบูรณ์ ตาสนธิ : Peyada Pountajuck, Phramaha Thanatpong Subrahmapañño (Kitarn) and Somboon Tasonthi

ศึกษาเปรียบเทียบวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก : A Study a Study Compares and Analyzes the Relationship between Karma and Samsara in Theravada Buddhism and Roman Catholicism 106-120

พระครูปลัดจามร กตคุโณ (ศิลปวิทยาดิลก), พระมหามงคลกานต์ ฐิตธมฺโม และ พระจาตุรงค์ อาจารสุโภ : Phrakru Palad Jamorn Kataguṇo (Silapavithayadilok), Phramaha Mongkholkan Thitadhammo and Phra Jarurong Ajarasupho

ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท : The Study analyzes the Aesthetic Concepts Found in the Dhammapada 121-135

พระมหามงคลกานต์ ฐิตธมฺโม, พระครูภาวนาวัฒนบัณฑิต วิ. (เจริญ มันจะนา), พระสมุห์เกรียงศักดิ์ สิริสกโก, พระจาตุรงค์ อาจารสุโภ, พระสุขีศม สีลเตชปุตฺติโย (จิรมหาสุวรรณ) และ รัฐธีย์ เปรมสกุล : Phramaha Mongkolkan Dhitadhammo, Phrakhru Phawanawatthanabundit Vi. (Charoen Manjana), Phra SamuKriangsak Sirisakko, Phra Jaturong Ajarasupo, Phra Sukheesom Silatechaputtiyo (Jiramahasuwan), and Rattee Premsakul

ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของพระพุทธบาทในลักขณสูตร : An Analytical Study of Buddha's Footprints in the Lakkhaṇa Sutta 136-145

สุชาดา รัตนาวิทย์, พระธรรมวชิรปัญญาจารย์ (เทียบ สิริญาโน) และอธิเทพ ผาทา : Suchada Rattanavit, Phra Dhammavajirapanyajarn and Athithep Phatha

ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร : An Analytical Study of Ananda's Roles in the Mahāparinibbāsutta 146-161

กรัณยภรณ์ หมื่นหัสถ์, สุเทพ พรมเลิศ และ พระมหาจีรวัฒน์ กนฺตวณฺโณ : Karanyaporn Muenhast, Suthep Promlert and Phramaha Chiravat Kantawanno

การวิเคราะห์การปฏิบัติธรรมตามหลักกายคตาสติในกายคตาสติสูตร : An Analysis of Dharma Practice based on Kāyagatāsati in the Kāyagatāsati Sutta 162-171

จรรยา นุชนารถ, พระธรรมวชิรปัญญาจารย์ (เทียบ สิริญาโน) และ อธิเทพ ผาทา : Janya Nuchanart, Phra Dhammavajirapanyajarn (Thiap Sirinyano) and Athithep Phatha

วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ศาสตร์อื่น : Comparative Analysis of Asurindarāhū as It Appears in the TipiṬaka with other Scriptures 172-183

คณัฐชัย ธนทวิพันธุ์กุล, พระเมธีวรญาณ และ พระมหาจีรวัฒน์ กนฺตวณฺโณ : Canatchai Thanatavipankoon, PhraMethivorayan, and Phramaha Jeerawat Kantavanno

การวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตร : An Analysis of the Process of the Development of Right View in the Apaṇṇaka Sutta 184-195

ดีเด่น แสงคาร์, อธิเทพ ผาทา และ อุดม จันทิมา : Deeden Sangkhar, Athithep Phatha and Udom Chantima

การศึกษาวิเคราะห์กระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตร : An Analytical Study of Lifestyle Controlling Paradigm in the Brahmajālasutta 196-210

พระธนายุพงศ์ อาสนธิ์, พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ และ สุเทพ พรมเลิศ : Phra Dhanayupong Asondhi, Phramaha Yutthana Narajettho and Suthep Promlert

ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตร : An Analytical Study of Buddhakāravata in the Mahāsakuludāyi Sutta 211-220

พระสิริพงศ์ ภทฺรจิตฺโต (สกลประเสริฐ), พระมหายงยุทธ ธีรธมฺโม และ อธิเทพ ผาทา : Phra Siripong Phatrachitto (Sakolprasert), Phramaha Yongyuth Dhiradhammo and Athithep Phatha

การศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู : A Comparative Study of the Evolution of Sects in Buddhism and Brahmanism-Hinduism 221-233

พระมหาสมควร รวิวณฺโณ (นรชาญ), แสวง นิลนามะ และ คงสฤษฎ์ แพงทรัพย์ : Phramaha Somkuon Raviwanno (Narachan) Sawaeng Nilnama and Khongsaris Pangthrap

วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบเรื่องกรรมในจูฬกัมมวิภังคสูตรกับมหากัมมวิภังคสูตร : The Comparative Analysis of Kamma in the Cūḷakammavibhaṅga Sutta and the Mahākammavibhaṅga Sutta 234-245

ธมลวรรณ ปัญโญแสง, พระราชญาณวชิรเวที (สายเพชร หงษ์แพงจิตร), พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันติ์ สุขวฑฺฒโน) และ อำพล บุดดาสาร : Thamolwan Panyoseng, Phra Rachayannavachiravethi (Saipetch Hongpangjit) Phrakhru Sirirattanapandit (Suksan Sukhawatthano) and Amphon Buddhasarn

การศึกษาเปรียบเทียบการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก : A Comparative Study of the Devaluation of Others in Relation to the Doctrine of Karma in Theravada Buddhism and Roman Catholic Christianity 246-257

พระครูวิสิฐวรานุกิจ (ประดิษฐ์ เขมธโร), แสวง นิลนามะ และ คงสฤษฎ์ แพงทรัพย์ : Phrakhru Visithvaranukit (Phradit Khemadharo), Sawaeng Nilnama and Khongsaris Pangthrap

การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก : A Comparative Study of the Beliefs in Sacredness in Theravada Buddhism and Roman Catholic Christianity 258-271

พระมหาณัฐพงศ์ วรปญฺโญ (ศักดิ์ทวีชัย), กฤต ศรียะอาจ และ คงสฤษฎ์ แพงทรัพย์ : Phramaha Natthaphong Varapaññō (Saktaweechai), Kit Sriya-ad and Khongsaris Pangthrap

ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก: กรณีศึกษาในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ : A Comparative Study of Methods of Propagating Religious Teachings Through Sung Music in Theravada Buddhism and Roman Catholic Christianity: A Case Study of Mueang District, Phetchabun Province 272-283

พระมหาคารม ฌานวิชโย (ผิวผ่อง), คงสฤษฎ์ แพงทรัพย์ และ กฤต ศรียะอาจ : Phramaha Karom Jhāṇavichayo (Phiwphong), Khongsaris Pangthrap and Kit Sriya-ad

การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์–ฮินดู : A Comparative Study of the Concept of Pandita in Theravada Buddhism and Brahmanism–Hinduism 284-295

พระมหาสุราช สุวณฺโณ (พิมานอุดม), คงสฤษฎ์ แพงทรัพย์ และ ธนาธิป ฮาดเนาลี : Phramaha Surach Suvanno (Piman-Udom), Khongsaris Pangthrap and Dhanathip Hamnuolee

การศึกษาวิเคราะห์หลักสิทธิมนุษยชนในอัคคัญญสูตร : An Analytical Study of the Principles of Human Rights in the Aggañña Sutta	**296-307**
พระมหาทวีศักดิ์ อธิจิตฺโต (นาคสัมฤทธิ์), พระสิทธิวัชรบัณฑิต (พระมหาสุรศักดิ์ ปจฺจนฺตเสโน) และ พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันติ์ สุขวฑฺฒโน) : Phramaha Taweesak Adhicitto (Naksamrit), Phra Sitthivajabundit (Surasak Pajjantaseno) and Phrakhru Sirirattanapandit (Suksan Sukhawatthano)	
ศึกษาวิเคราะห์กามคุณในมาคัณฑิยสูตร : An Analytical Study of the Sense Pleasures in the Māgaṇḍiya Sutta	**308-317**
Phra Bui Tuan Vu, พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันติ์ สุขวฑฺฒโน) และ พระครูภาวนาวัฒนบัณฑิต วิ. (เจริญ มันจะนา) : Phra Bui TuanVu, Phrakhrusirirattanabundit and Phrakhru Phawanawatthanabundit Vi. (Charoen Manjana)	
การเจริญวิปัสสนาตามหลักสติสัมโพชฌงค์เพื่อการดูแลสุขภาพจิต : An Analytical Study of Vipassanā Meditation Practice according to the Mindfulness Factor of Enlightenment for Mental Health Care	**318-327**
พระณัฏฐชัย อภิปุณฺโณ (ชัยทอง), พระครูภาวนาวัฒนบัณฑิต วิ. (เจริญ มันจะนา) และ พระจาตุรงค์ อาจารสุโภ : PhraNattachai Abhipunno (Chaithong), Phrakhru Phawanawatthanabundit Vi. (Charoen Manjana) and Phra Jaturong Ajarasupo	
การศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการละนิวรณ์ในสังคารวสูตร : An Analytical Study of the Practice of Bojjhanga for Abandoning Nivarana in the Sangarava Sutta	**328-343**
พระใบฎีกาน้ำใส ญาณวโร (ตั้งเต็มเจริญ), พระครูภาวนาวัฒนบัณฑิต วิ. (เจริญ มันจะนา) และ พระจาตุรงค์ อาจารสุโภ : Phra Baidika Numsai Ñānavaro (Tangtemcharoen), Phrakhru Phawanawatthanabundit Vi. (Charoen Manjana) and Phra Jaturong Ajarasupo	
การศึกษาวิเคราะห์ความสุขในนาควรรค : An Analytical Study of Happiness in the Nagavagga	**344-356**
เกศณี คิง, พระราชญาณวชิรเวที (สายเพชร หงษ์แพงจิตร) และ สุเทพ พรมเลิศ : Kasanee King, Phra Rachayannavachiravethi (Saipetch Hongpangjit) and Suthep Promlert	
มาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยตามประมวลกฎหมายอาญาของไทยภายใต้หลักพุทธนิติธรรม: ศึกษาเปรียบเทียบกรณีกฎหมายฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และไทย : Security Measures under the Thai Criminal Code within a Framework of Buddhist Jurisprudence: A Comparative Study with French, Japanese and Thai Law	**357-371**
กาญจณา สุขาบูรณ์ และ อรอุมา สุขาบูรณ์ : Kanjana Sukhaboon and Orn-uma Sukhaboon	

บทความวิชาการ : Academic Articles

Dhutanga as Buddhist Peacebuilding: Adhivāsana-khanti and 'Silent Preaching' in the 'Walk for Peace' Project Nattkarn Ktiyotaivongs	1-13
การสื่อสารภายใน: มุมมองเพื่อการหลุดพ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาทบูรณาการกับทฤษฎีการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ : The Intrapersonal Communication: a Path to Liberation in Theravāda Buddhism Integrating Wilbur Schramm's Communication Theory ศิริพร แกล้วทนงค์ และ กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน : Siriporn Klaewtanong and Kanokwan Karunarittiyotin	14-28
วิเคราะห์ 5 บุคคลผู้ถูกธรณีสูบลงอเวจีมหานรก : An Analytical Study of the Five Individuals Swallowed by the Earth in Avīci Great Hell ศศินิภา ระสารักษ์ และ พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันติ์ สุขวฑฺฒโน): Sasinipa Rasarux and Phrakhru Sirirattanapandit (Suksan Sukhawatthano)	29-44
ศาสนาพุทธในฐานะรากฐานทางวัฒนธรรมและปัญญาของวรรณกรรมไทย : Buddhism as a Cultural and Intellectual Foundation of Thai Literature วาริยา บวรธรานนท์ : Variya Bavontaranon	45-56
ศึกษาธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในนรกและสวรรค์ในอุปาสิกาสูตร : An Analytical Study of the Dhammas Causing Female Lay Followers to be Reborn in Hell and Heaven in the Upāsikā Sutta ภัทรชวนันท์ พัฒนธัญธนธรณ์ และ พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันติ์ สุขวฑฺฒโน) : Phatchawanan Phatthanathanyathanatorn and Phrakhru Sirirattanapandit (Suksan Sukhawatthano)	57-67
วิเคราะห์พิธีกรรมงานศพคนอีสานวัฒนธรรมที่เปลี่ยนผ่าน: คนตายขายคนเป็น : Analysis of Isan Funeral Rituals a Culture in Transition: The Death Selling the Living สุนทร ฝ่ายที, ไชยวัฒน์ ชุ่มนาเสียว, อธิศ ไชยคิรินทร์, หอมหวล บัวระภา และ ราตรีศรีวิไล บงสิทธิพร : Soonthon Faytee, Chaivat Chumnasiao, Athis Chaikhirin, Homhuan Buarabha and Ratrisrivial Bongsithiporn	68-79
เกณฑ์วินิจฉัยว่าด้วยการต้องอาบัติในปฐมปาราชิกสิกขาบทตามคัมภีร์พระวินัยปิฎก : Criteria for Determining the Severity of the First Parajika Offense according to the Vinaya Pitaka สุทธิกานต์ กาญจนะโนพินิจ : Sootdhikarnt Karnjananobhinij	80-91
วัดเทพสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์: งานสาธารณสงเคราะห์วิถีพุทธ : Wat Thepsurin, Surin Province: Public Welfare through Buddhist Way พระเทพ โชตฺตินฺธโน (ถาจ) และ กฤษนันท์ แสงมาศ : Phra Thep Jottindhano (Thach) and Kritsanan Saengmas	92-103

การบูรณาการแนวคิดอิคิไกและหลักอิทธิบาทสี่กับศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัย เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย

Integrating Ikigai and the Four Paths to Accomplishment with Contemporary Well-Being Frameworks to Promote the Quality of Life of Working-Age Adults in Thai Society

[1]อุไรวรรณ์ จิระวัฒน์พงศา, [2]แสวง นิลนามะ และ
[3]พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (เหมประไพ)
[1]Uraiwan Chirawatpongsa, [2]Sawaeng Nilnama and
[2]Phramaha Khwanchai Kittimedhi (Hemprapai)
[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
[1,2,3]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
[1]Corresponding Author's Email: Tharndham@gmail.com
Received: May 19, 2026; **Revised:** July 7, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวคิด ความหมายของอิคิไก หลักอิทธิบาท 4 และศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัย ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย 2) เพื่อวิเคราะห์และบูรณาการแนวคิดอิคิไกและหลักอิทธิบาท 4 กับศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัยเพื่อสร้างกรอบแนวคิดการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย 3) เพื่อเสนอแนวทางเชิงปฏิบัติในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งเสนอกระบวนทัศน์เชิงบูรณาการข้ามศาสตร์ โดยใช้การตรวจสอบสามเส้าจากการวิเคราะห์เอกสาร การสนทนากลุ่มกับคนวัยทำงานในองค์กร และการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้เชี่ยวชาญ ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวคิดอิคิไก อิทธิบาท 4 และศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัยมีความสัมพันธ์กับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในลักษณะเกื้อหนุนกัน โดยอิคิไกช่วยกำกับความหมายและคุณค่าของชีวิต หลักอิทธิบาท 4 ขับเคลื่อนการลงมือทำที่ส่งผลสำเร็จต่องานและการมีอายุยืน Inner Development Goals (IDGs) เสริมทักษะภายใน Gallup Well-Being Framework สะท้อนผลลัพธ์สุขภาวะ และ IGLO Framework สนับสนุนการพัฒนาทุกระดับในองค์กร 2) การสังเคราะห์ก่อให้เกิดมโนทัศน์ใหม่ โดย "สติ ใจ และความหมายของชีวิต" เป็นแกนภายในที่ค้ำจุน "สุขภาพ การเงิน ความสัมพันธ์ ความสมดุลของชีวิตและงาน" และ 3) การส่งเสริมคุณภาพชีวิตควรดำเนินภายใต้กรอบบูรณาการทั้งห้าแนวคิด จนนำไปสู่องค์ความรู้ใหม่ในแบบจำลอง "The ONENESS Happiness Wheel" วงล้อแห่งความสุขและความสมดุล ที่ครอบคลุม 4 มิติหลักและ 9 มิติย่อยของคุณภาพชีวิตแบบองค์รวม รวมถึงคู่มือต้นแบบ "The ONENESS คนสำราญ งานสำเร็จ" และขยายผลสู่หลักสูตรฝึกอบรมบุคลากร "The ONENESS Happiness Wheel คนสำราญ งานสำเร็จ" ซึ่งเป็นการต่อยอดจากแบบจำลอง และเป็นนวัตกรรมเชิงปฏิบัติที่มีคุณค่าต่อการพัฒนาสังคม เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทยได้อย่างมีทิศทาง สมดุล และยั่งยืน

คำสำคัญ: อิคิไก; อิทธิบาท 4; ศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัย; ส่งเสริมคุณภาพชีวิต

Abstract

This research article has three objectives: 1) to study the concepts and meanings of Ikigai, the Four Paths to Accomplishment, and contemporary well-being frameworks related to promoting the quality of life of working-age adults in Thai society; 2) to analyze and integrate the concepts of Ikigai and the Four Paths to Accomplishment with contemporary well-being frameworks in order to develop a conceptual framework for promoting the quality of life of working-age adults in Thai society; and 3) to propose practical guidelines for promoting the quality of life of working-age adults in Thai society. This research employed a qualitative research methodology aimed at proposing a transdisciplinary integrative paradigm through methodological triangulation from documentary analysis, focus group discussions with working-age adults in organizations, and in-depth interviews with experts. The research findings reveal that: 1) the concepts of Ikigai, the Four Paths to Accomplishment, and contemporary well-being frameworks are related to promoting the quality of life of working-age adults in a mutually supportive manner. Ikigai guides meaning and value in life, the Four Paths to Accomplishment drive actions that contribute to success in work and longevity, Inner Development Goals (IDGs) enhance inner skills, Gallup Well-Being Framework reflects well-being outcomes, and IGLO Framework supports development at all levels within organizations; 2) the synthesis generates a new concept in which “mindfulness, the mind, and meaning in life” serve as the internal core that sustains “health, finance, relationships, and work-life balance”; and 3) promoting quality of life should be implemented under the integrated framework of the five concepts, leading to a new body of knowledge in the model of “The ONENESS Happiness Wheel,” a wheel of happiness and balance that covers four key dimensions and nine sub-dimensions of holistic quality of life. In addition, the prototype manual “The ONENESS: Happy People, Happy Results,” and the further development of the employee training programme “The ONENESS Happiness Wheel: Happy People, Happy Results” serve as extensions of the model and valuable practical innovations for social development to promote the quality of life of working-age adults in Thai society with clear direction, balance, and sustainability.

Keywords: Ikigai; The Four Paths to Accomplishment; Contemporary Well-Being Frameworks; Quality of Life Enhancement

บทนำ

สังคมไทยในศตวรรษที่ 21 กำลังเผชิญกับความท้าทายที่ซับซ้อนและรุนแรงมากขึ้นกว่าทุกยุคสมัยที่ผ่านมาโดยเฉพาะในกลุ่มแรงงานของประเทศที่มีจำนวนมากถึง 39.97 ล้านคน หรือร้อยละ 60.6 ของประชากรไทยทั้งหมด (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2567) ซึ่งเป็นทรัพยากรบุคคลสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ ที่กำลังได้รับผลกระทบจากความผันผวนทางเศรษฐกิจควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ที่ส่งผลต่อความมั่นคงในอาชีพ ปัจจัยเหล่านี้ทวีความรุนแรงและมีความซับซ้อนยิ่งขึ้น ความอ่อนไหวและภาวะซึมเศร้าจึงกลายเป็นเรื่องใกล้ตัวที่ส่งผลโดยตรงต่อสุขภาพกายและใจ โดยพบว่าคนไทยป่วยซึมเศร้า 1.5 ล้านคน ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มวัยทำงานถึงร้อยละ 62.0 (กรมสุขภาพจิต, 2551) องค์การอนามัยโลกได้ตอกย้ำถึงปัญหานี้ โดยระบุว่าประชากรโลกประมาณ 1 ใน 7 คน หรือราว 1.1 พันล้านคนมีภาวะผิดปกติทางจิตใจ (World Health Organization, 2021) ประชากรวัยทำงานจำนวนมากเผชิญกับความเครียด ความกดดัน ภาวะหมดไฟ ความไม่สมดุลของชีวิตและงาน ตลอดจนการขาดเป้าหมายและความหมายในชีวิต ซึ่งล้วนส่งผลต่อสุขภาวะระยะยาวทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ การมีฐานะทางการเงินที่มั่นคงซึ่งเคยถือว่าเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จในชีวิต ไม่สามารถใช้เป็นเกณฑ์ตอบสนองความต้องการของสุขภาวะองค์รวมตามมาตรฐานใหม่ของสังคมไทยและโลกในยุคปัจจุบัน

แนวคิดที่ว่า “พนักงานที่มีความสุข มักจะมีประสิทธิภาพในการทำงานสูง” สะท้อนให้เห็นว่าความเป็นอยู่ที่ดีของบุคลากรมีความสำคัญต่อประสิทธิภาพการทำงานและความได้เปรียบขององค์กร งานวิจัยนี้จึงเริ่มต้นจากความสนใจในเรื่องของสุขภาวะองค์รวม ซึ่งครอบคลุมทั้งมิติร่างกาย จิตใจ สังคม จิตวิญญาณ และสิ่งแวดล้อม อันสอดคล้องกับแนวคิดขององค์การอนามัยโลกที่อธิบายว่า “สุขภาพเป็นภาวะแห่งความสมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต และทางสังคม มิใช่เพียงการไม่มีโรคหรือความทุพพลภาพเท่านั้น” (World Health Organization, 1946) อีกทั้งยังสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนข้อ 3 (Sustainable Development Goals: SDGs) ในเรื่องการมีสุขภาพและความเป็นอยู่ที่ดี (United Nations, 2015) รวมถึงยุทธศาสตร์ชาติที่เน้นการพัฒนาทุนมนุษย์และการเสริมสร้างสุขภาวะอย่างยั่งยืน (สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2561)

แม้นโยบายระดับสากลและระดับชาติจะเน้นย้ำเรื่องการยกระดับศักยภาพมนุษย์อย่างรอบด้านแล้วก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติยังขาด “เครื่องมือบูรณาการ” ที่ช่วยเชื่อมโยงความสุขส่วนบุคคลกับผลสัมฤทธิ์ในการทำงานอย่างครอบคลุม จากความเป็นมาของปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเกิดคำถามสำคัญขึ้นว่า “คุณภาพชีวิตที่ดีของคนวัยทำงานในสังคมไทยควรเป็นเช่นไร” ด้วยเหตุนี้ จึงได้ต่อยอดการวิจัยจากบทความวิชาการเดิม เรื่อง “การดำเนินชีวิตแบบอิคิไกในมุมมองพระพุทธศาสนาเถรวาท” (อุไรวรรณ์ จิระวัฒน์พงศา และคณะ, 2568) เพื่อสร้างกรอบแนวคิดใหม่ผ่านกระบวนทัศน์ด้านการบูรณาการที่ช่วยเติมเต็มช่องว่างทางองค์ความรู้และต่อยอดสู่แนวทางเชิงปฏิบัติเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทยในยุคดิจิทัล ตามแนวคิดเชิงกลยุทธ์สำคัญ 5 ประการ ได้แก่

1. อิคิไก เป็นหลักปรัชญาการใช้ชีวิตของญี่ปุ่นที่มุ่งเน้นการค้นพบความสุขและความหมายของชีวิตผ่านการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่า โดยผู้วิจัยอ้างอิงเสาหลักทั้ง 5 ของเคน โมงิ ได้แก่ (1) การเริ่มต้นเล็ก ๆ (2) การปลดปล่อยตนเอง (3) ความสอดคล้องและยั่งยืน (4) ความสุขกับสิ่งเล็ก ๆ และ (5) การอยู่ตรงนี้ ตอนนี้ ซึ่งช่วยชี้ให้เห็นว่าอิคิไกมิได้จำกัดอยู่เพียงความสำเร็จเชิงวัตถุหรือชื่อเสียง แต่พบได้ในรายละเอียดเรียบง่ายของชีวิตประจำวัน (โมงิ เคน, 2565)

2. อิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาที่อธิบายถึงคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2560) ประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ที่ไม่เพียงเกี่ยวข้องกับความสำเร็จในการงาน แต่ยังสะท้อนพลังใจ ความใส่ใจ ความเพียร และการไตร่ตรองอย่างมีเหตุผล และหลักอิทธิบาท 4 ยังมีบทบาทสำคัญต่อการส่งเสริมสุขภาวะที่ช่วยให้บุคคลมีอายุยืน ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงเคล็ดลับของการมีอายุยืนว่า ผู้ที่อยากมีอายุยืนอยู่ได้ตลอดอายุขัยตามความหมายในทางธรรมนั้น ควรพิจารณาอิทธิบาทสี่และคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ให้ลึกซึ้งแล้วประกอบความเพียร เจริญสมาธิวิปัสสนาด้วยอิทธิบาทสี่เป็นตัวนำ ความปรารถนาของผู้มีศีล สมาธิปัญญาบริสุทธิ์ดีแล้ว ย่อมนำความสำเร็จมาให้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2556)

3. Inner Development Goals (IDGs) เป็นกรอบสากลที่มุ่งส่งเสริมการพัฒนาทักษะภายในของมนุษย์เพื่อสนับสนุนการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) (United Nations, 2015) โดยประกอบด้วย 5 มิติหลัก ได้แก่ (1) การรู้จักตนเองและภาวะภายใน (Being) (2) การคิดวิเคราะห์เชิงระบบ (Thinking) (3) การเห็นคุณค่าและสัมพันธ์กับชุมชน (Relating) (4) การร่วมมือและสร้างเครือข่าย (Collaborating) (5) การลงมือปฏิบัติ (Acting) (Inner Development Goals, 2023)

4. Gallup Well-Being Framework กัลลัปเป็นบริษัทที่ปรึกษาระดับโลกด้านการวิจัยเพื่อการพัฒนาองค์กร ได้นำเสนอองค์ประกอบหลักที่จำเป็นต่อการมีสุขภาวะที่ดี (The Five Essential Elements) 5 ประการ ดังนี้ (1) สุขภาวะด้านอาชีพ (2) สุขภาวะด้านสังคม (3) สุขภาวะด้านการเงิน (4) สุขภาวะด้าน

ร่างกาย (5) สุขภาวะด้านชุมชน ซึ่งการศึกษาของ Gallup แสดงให้เห็นว่าสุขภาวะของพนักงานคือกุญแจสำคัญต่อประสิทธิภาพในการทำงานและการพัฒนาองค์กร (Rath and Harter, 2010)

5. IGLO Framework เป็นกรอบแนวคิดการบริหารจัดการที่ขยายการมองสุขภาวะ 4 ระดับจากระดับบุคคลไปถึงองค์กร IGLO ย่อมาจากระดับ (1) I = Individual (บุคคล) (2) G = Group (กลุ่ม/ทีม) (3) L = Leadership (ผู้นำ) (4) O = Organizational (องค์กร) (Nielsen, 2017) การวิเคราะห์การบูรณาการแนวคิด อิคิไก อิทธิบาท 4 IDGs และ Gallup ด้วยกรอบของ IGLO จะช่วยแสดงผลลัพธ์ของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีและประสิทธิภาพการทำงานในทุกระดับชั้น

จากความเป็นมาของปัญหาที่กล่าวมา ท่ามกลางบริบทที่คนวัยทำงานในสังคมไทยในศตวรรษที่ 21 ต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีอันท้าทาย ส่งผลให้สุขภาวะและคุณภาพชีวิตถูกกระทบจากแรงกดดันหลายด้าน แม้ทั้งระดับสากลและระดับชาติจะเน้นการพัฒนาทุนมนุษย์และสุขภาวะ แต่ในทางปฏิบัติยังขาดกรอบบูรณาการที่ตอบสนองปัจจัยรอบด้านอย่างแท้จริง งานวิจัยฉบับนี้จึงมีส่วนสำคัญในการสร้างนวัตกรรมด้านการบูรณาการภูมิปัญญาตะวันออกกับศาสตร์สมัยใหม่จากตะวันตกโดยคำนึงถึงค่านิยมของวัฒนธรรมไทยในการพัฒนาศักยภาพ ทั้งเชิงนโยบายบุคคลและองค์กรเพื่อสร้างองค์ความรู้แนวทางปฏิบัติที่ต่อยอดสู่การเป็นสังคมที่มีสุขภาวะและคุณภาพชีวิตที่ดีของคนวัยทำงาน อันจะนำไปสู่ความยั่งยืนขององค์กรได้อย่างแท้จริงท่ามกลางความท้าทายของโลกในยุคปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิด ความหมายของอิคิไก หลักอิทธิบาท 4 และศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย
2. เพื่อวิเคราะห์และบูรณาการแนวคิดอิคิไกและหลักอิทธิบาท 4 กับศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัยเพื่อสร้างกรอบแนวคิดการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย
3. เพื่อเสนอแนวทางเชิงปฏิบัติในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การบูรณาการแนวคิดอิคิไกและหลักอิทธิบาทสี่กับศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัยเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มีการศึกษาเชิงเอกสารและข้อมูลจากภาคสนาม ทั้งการสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยมีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาเชิงเอกสาร เป็นการศึกษาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ ที่เกี่ยวกับกรอบแนวคิดและองค์ความรู้ อิคิไก อิทธิบาท 4 และศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัย

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนาม ผ่านการสนทนากลุ่มกับบุคคลวัยทำงานที่เกี่ยวข้องกับหัวข้องานวิจัย และการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ทรงคุณวุฒิ และนักวิชาการ

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ 1) กลุ่มตัวแทนบุคคลวัยทำงานจากบริษัท สเป็คซีล จำกัด ประกอบด้วย ผู้บริหารและพนักงานทั่วไป รวม 18 ท่าน เพื่อสะท้อนมุมมองด้านแนวคิดคุณภาพชีวิตที่ดีของคนทำงานในชีวิตจริง 2) ผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการจำนวน 2 ท่านเพื่อสะท้อนมุมมองเชิงพุทธและแนวคิดคุณภาพชีวิตที่ดีในบริบทวัฒนธรรมไทย ทั้งนี้ ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย การตรวจสอบสามเส้าโดยรวบรวมข้อมูลจาก 1) การวิเคราะห์เชิงเอกสาร เปรียบเทียบและสังเคราะห์ข้อมูลจากแนวคิดที่นำเสนอ 2) แบบคำถามปลายเปิดชนิดมีโครงสร้างที่ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิ 3) ผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการเกี่ยวกับการสนทนากลุ่มและ

สัมภาษณ์โดยได้มอบประเด็นคำถามให้กับผู้ให้ข้อมูลได้ศึกษาเตรียมข้อมูล 4) จัดทำหนังสือต่อผู้ให้ข้อมูลในการยินยอมให้ข้อมูลได้อย่างเปิดเผย 5) บันทึกเสียงและถอดความเพื่อวิเคราะห์เนื้อหาหลังจากการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์ 6) สรุปข้อความสำคัญให้ผู้ให้ข้อมูลตรวจสอบความถูกต้องก่อนนำไปวิเคราะห์

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล คือ 1) เก็บข้อมูลเชิงเอกสารโดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ 2) เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึก จัดหมวดหมู่และทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำเสนอผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ 3 ข้อ

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) สังเคราะห์ (Synthesis) และอภิปรายตรวจสอบความครบถ้วนน่าเชื่อถือ รวมถึงการอธิบายข้อค้นพบในรูปแบบของตาราง แผนภูมิ และเชิงพรรณนา สู่นวัตกรรมกระบวนทัศน์ด้านการบูรณาการกรอบแนวคิดในงานวิจัย นำเสนอ องค์ความรู้ใหม่ แบบจำลอง คู่มือแนวทางเชิงปฏิบัติและหลักสูตรฝึกอบรมบุคลากรเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีของคนวัยทำงานในบริบทสังคมไทย

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดอิคิไก 5 เสาหลัก (โมงิ เคน, 2565) หลักอิทธิบาท 4 (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2560) และศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัย ได้แก่ IDGs (Inner Development Goals, 2023) Gallup (Rath and Harter, 2010) และ IGLO (Nielsen, 2025) มีความสอดคล้องและเชื่อมโยงกันอย่างมีนัยสำคัญต่อการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย โดยอิคิไกช่วยให้บุคคลมองเห็นความหมายและคุณค่าของชีวิต อิทธิบาท 4 ช่วยเสริมพลังภายในที่ช่วยในการลงมือทำอย่างต่อเนื่อง กรอบ IDGs เสริมในด้านทักษะภายใน ส่วนกรอบ Gallup สะท้อนผลลัพธ์ด้านสุขภาวะ และ IGLO อธิบายโครงสร้างเชิงระบบในระดับต่างๆ แนวคิดเหล่านี้มีความสอดคล้องกันในมิติของการสร้าง “ความหมาย” และ “ความสำเร็จ” จากภายใน โดยมี “สติ” และ “ความสุขในปัจจุบัน” เป็นตัวเชื่อมสำคัญที่ทำให้คนวัยทำงานสามารถรักษาคุณภาพชีวิตท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ควบคู่ไปกับความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน โดยสะท้อนผ่านประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. ความสอดคล้องของแนวคิดตะวันออกและตะวันตก ผลการวิเคราะห์พบว่าแนวคิดอิคิไกและหลักอิทธิบาท 4 มีความสอดคล้องกับกรอบ IDGs โดยเฉพาะในมิติของการรู้จักตนเอง และการคิดเชิงระบบ นอกจากนี้ แนวคิดการอยู่กับปัจจุบัน คือ “การอยู่ตรงนี้ ตอนนี้” ของอิคิไกยังมีความเชื่อมโยงกับหลักสติสัมปชัญญะในพระพุทธศาสนา

2. ฉันทะเป็นจุดเริ่มต้นของทุกสิ่ง ผลการวิเคราะห์พบว่า ความรัก ความพอใจ หรือฉันทะเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสุขภาวะด้านอาชีพของ Gallup ที่เน้นความพึงพอใจในงานที่ทำ

3. สติเป็นแกนกลางของสุขภาวะ ผลการวิเคราะห์พบว่า สติสัมปชัญญะเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดในการมีกายและใจที่ดี โดยสติจะเป็นตัวขับเคลื่อนให้จิตใจมีความยืดหยุ่น และทำให้เกิดปัญญาในการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมอย่างสอดคล้องและยั่งยืน

4. ใจเป็นประธานของสุขภาวะ ผลการวิเคราะห์พบว่า จิตใจเป็นประธานในการกำหนดสุขภาวะ โดยจิตใจที่เข้มแข็งและยืดหยุ่นสามารถรับมือกับปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ได้ แม้ในยามที่ร่างกายเจ็บป่วย

5. ความสมดุลเป็นองค์รวม ผลการวิเคราะห์พบว่าคุณภาพชีวิตที่ดีต้องมีความสมดุลในทุกมิติ ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ ซึ่งสอดคล้องกับกรอบ Gallup ที่เน้นสุขภาวะ 5 ด้าน และกรอบ IGLO ที่พิจารณาปัจจัยในหลายระดับตั้งแต่บุคคลจนถึงองค์กรเพื่อสร้างความสมดุลในองค์กร

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า การบูรณาการแนวคิดอิคิไกและหลักอิทธิบาท 4 กับศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัยสามารถเชื่อมโยงกันและทำหน้าที่ส่งเสริมกันอย่างมีบทบาทชัดเจน โดยสามารถสรุปข้อค้นพบสำคัญ ดังนี้

1. "สติ" เป็นจุดเชื่อมโยงแกนกลางของสุขภาวะ โดยปรากฏในแนวคิดอิคิไก ในรูปของ "การอยู่ตรงนี้ ตอนนี้" และ "จิตตะ" ของอิทธิบาท 4 รวมถึง "การรู้จักตนเองและภาวะภายใน" ของ IDGs

2. การบูรณาการ 5 แนวคิด ครอบคลุมทั้ง "มิติภายใน และ ภายนอก" เช่น การพัฒนาสู่การมีเป้าหมายในชีวิต ทั้งด้านสติ จิตใจ และ มีความสัมพันธ์ที่ดี การมีส่วนร่วมในองค์กร รวมถึงสังคม ที่ครอบคลุม 5 มิติของสุขภาวะที่สำคัญในกรอบของ Gallup และมีกรอบของ IGLO ที่เน้นการทำงานร่วมกันของทุกระดับ

3. แนวคิดทั้ง 5 มีบทบาทส่งเสริมกันอย่างเป็นระบบ โดยอิคิไกให้ "ทิศทางสู่ความหมาย" อิทธิบาท 4 ให้ "กลไกของการลงมือทำ" IDGs ให้ "ทักษะด้านภายใน" ส่วน Gallup นำเสนอ "หมวดผลลัพธ์สุขภาวะที่จำเป็น" และ IGLO อธิบายในบริบท "โครงสร้างการออกแบบนโยบายและระบบในองค์กร"

4. การบูรณาการ 5 แนวคิดมีศักยภาพในการเตรียมความพร้อมให้กับคนวัยทำงาน โดยเฉพาะการพัฒนาทักษะแห่งอนาคตเพื่อรับมือกับเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ได้อย่างมีวิจารณญาณ

5. การสังเคราะห์ข้อมูลภาคสนามได้นำไปสู่มโนทัศน์ใหม่ คือ "สติ ใจ และความหมายของชีวิตในฐานะแกนภายในที่ค้ำจุนสุขภาพ การเงิน ความสัมพันธ์ และความสมดุลของชีวิตและงานอย่างยั่งยืน" ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดกรอบแนวคิด 4 มิติหลักและ 9 มิติย่อยของคุณภาพชีวิตแบบองค์รวม

6. ผลการวิจัยได้นำไปสู่การนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ในแบบจำลอง "The ONENESS Happiness Wheel" วงล้อแห่งความสุข เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย

7. การบูรณาการแนวคิดทั้ง 5 เป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องใช้ร่วมกันอย่างครบถ้วน ได้สร้างนวัตกรรมการพัฒนากรอบแนวคิดการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย ต่อยอดสู่ "คู่มือต้นแบบ The ONENESS คนสำราญ งานสำเร็จ" และขยายผลสู่หลักสูตรฝึกอบรมบุคลากรอย่างเป็นรูปธรรม

วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า การส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทยจำเป็นต้องดำเนินการแบบบูรณาการใน 5 ระดับ ได้แก่ บุคคล กลุ่ม ผู้นำ องค์กร และสังคม โดยใช้แนวทางเชิงปฏิบัติและกิจกรรมตามกรอบ IGLO รวมถึงความร่วมมือในระดับสังคม 4 ภาคส่วน ตามตารางดังต่อไปนี้

แนวทางเชิงปฏิบัติและข้อเสนอแนะใน 4 ระดับตามกรอบ IGLO
I - Individual (บุคคล)
แนวทางการปฏิบัติ: ส่งเสริมการพัฒนาตนเองและสุขภาวะส่วนบุคคล รวมถึงการสนับสนุนการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) **กิจกรรมที่เสนอแนะ:** - โปรแกรมอบรม MBSR (Mindfulness-Based Stress Reduction) - การปฏิบัติธรรม เจริญสติ - โยคะและการดูแลสุขภาพ - การอบรมพัฒนาทักษะภายใน (IDGs Training) และ Soft Skills เช่นทักษะการสื่อสาร การแก้ปัญหา ความยืดหยุ่น ความคิดสร้างสรรค์ - พัฒนาทักษะด้านภาษาอังกฤษให้พร้อมรับมือกับโลกยุค AI - จัดอบรมความรู้ทางการเงิน ภาษีรายได้ การลงทุนเพื่อการออมเงิน/ เปิดโอกาสให้ครอบครัวพนักงานที่สนใจเข้าร่วมงาน

G - Group (กลุ่ม/ทีม)
แนวทางการปฏิบัติ: สร้างบรรยากาศการทำงานเป็นทีมและความสัมพันธ์ที่ดี **กิจกรรมที่เสนอแนะ** - กิจกรรมสันทนาการ - กิจกรรมนอกสถานที่ (Outing) - กิจกรรมกีฬาสี - ส่งเสริมระบบพี่เลี้ยง (Mentoring System) - สร้างทีมที่มีความไว้วางใจ รู้สึกปลอดภัย (Psychological Safety) - สร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ ชุมชนนักปฏิบัติ (Community of Practice-CoP) - กิจกรรมที่สนุก แบบไม่เป็นทางการ
L - Leader (ผู้นำ)
แนวทางการปฏิบัติ: ผู้นำเป็นแบบอย่างและสนับสนุนการพัฒนาอย่างยั่งยืน **กิจกรรมที่เสนอแนะ** - ศึกษาแนวคิดการบูรณาการในงานวิจัยนี้ให้เข้าใจอย่างทะลุปรุโปร่งเพื่อนำไปปรับใช้ - สนับสนุนและส่งเสริมศักยภาพทีมงาน - พัฒนาภาวะผู้นำเชิงคุณธรรม (Ethical Leadership-ELP) – เป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ – เป็นต้นแบบของความสมดุลในชีวิตและงาน – สร้างวัฒนธรรมองค์กรที่ส่งเสริมสุขภาวะ
O - Organization (องค์กร)
แนวทางการปฏิบัติ: กำหนดนโยบายและจัดสรรทรัพยากรสนับสนุนสุขภาวะองค์กร **กิจกรรมที่เสนอแนะ** - ร่วมกำหนดนโยบายกับฝ่ายทรัพยากรบุคคลในโครงการสุขภาวะองค์กร - ปฐมนิเทศพนักงานใหม่ในเรื่องเกี่ยวกับอิคิไก อิทธิบาท 4 และศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัย - จัดตั้งชมรมกิจกรรมกีฬา - ส่งเสริมให้มี Sport Day - จัดสรรงบประมาณ และสวัสดิการ ดังนี้: ศึกษาความเหมาะสมของกองทุนสำรองเลี้ยงชีพและสวัสดิการค่าบริการออกกำลังกาย - โครงการช่วยเหลือสังคม (CSR) - ส่งเสริมพนักงานเข้าร่วมกิจกรรมจิตอาสา - จัดเวิร์กชอปและการอบรมที่ส่งเสริมสุขภาวะ ทักษะ Soft Skills และทักษะการรู้เท่าทันดิจิทัล (Digital Literacy)/ เปิดโอกาสให้ครอบครัวพนักงานที่สนใจเข้าร่วมงาน - ลงทุนให้ความรู้ภาษาอังกฤษ - จัด Family Day ให้ครอบครัวของพนักงานได้เข้าร่วมกิจกรรม - ศึกษาโมเดลและคู่มือ “The ONENESS Happiness Wheel และ The ONENESS คนสำราญ งานสำเร็จ” รวมถึงหลักสูตรฝึกอบรม เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรบุคคล

ตารางที่ 1: แนวทางเชิงปฏิบัติและข้อเสนอแนะใน 4 ระดับตามกรอบ IGLO
ที่มา: อุไรวรรณ์ จิระวัฒน์พงศา (ผู้วิจัย)

แนวทางการบูรณาการระดับสังคม 4 ภาคส่วน		
ภาคส่วน	**แนวทางการปฏิบัติ**	**ผลลัพธ์ที่คาดหวัง**
ภาครัฐ	- ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) - เรียนรู้ พัฒนาทักษะ (Reskill/Upskill) - ผลักดันการสื่อสารด้านภาษาอังกฤษให้คนไทยกล้าใช้และแสดงออกมากขึ้น - พัฒนาระบบสวัสดิการสังคม	คนวัยทำงานมีทักษะที่เหมาะสมกับยุค AI และสุขภาวะองค์รวม
ภาคการศึกษา	- บูรณาการหลักอิคิไก อิทธิบาท 4 และศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัย เข้าในหลักสูตร - พัฒนาทักษะการรู้เท่าทันดิจิทัล (Digital Literacy) และการศึกษาด้านภาษาอังกฤษให้แตกฉาน - จัดการสอนเรื่องความรู้ทางการเงิน ภาษีรายได้ การลงทุนเพื่อการออมเงินในหลักสูตร	คนวัยทำงานรุ่นใหม่มีความรู้และทักษะการดูแลสุขภาวะ เข้าใจเรื่องภาษีรายได้ ความรู้ทางการเงิน รู้เท่าทัน AI และพร้อมทำงานด้วยทักษะที่จำเป็น
ภาคเอกชน	- นำโมเดลและคู่มือ The ONENESS Happiness Wheel และ The ONENESS คนสำราญ งานสำเร็จรวมถึงหลักสูตรฝึกอบรมไปประยุกต์ใช้ในองค์กร - สร้างวัฒนธรรมสุขภาวะที่ดีขององค์กร - ลงทุนในการพัฒนาบุคลากร	องค์กรที่ส่งเสริมสุขภาวะที่ดีประสบผลสำเร็จ ทั้งงานได้ผล คนก็พบสุข พนักงานมีคุณภาพชีวิตที่ดีและเกิดประสิทธิภาพในการทำงานสูงขึ้น
ภาคประชาสังคม	- สร้างเครือข่ายและแพลตฟอร์มแลกเปลี่ยนเรียนรู้ - ส่งเสริมค่านิยมโมเดล “The ONENESS Happiness Wheel”	สังคมไทยเกิดการตระหนักรู้ในเรื่องคุณภาพชีวิตมากขึ้น สร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ด้านสุขภาวะคนวัยทำงาน

ตารางที่ 2: แนวทางการบูรณาการระดับสังคม 4 ภาคส่วน
ที่มา: อุไรวรรณ์ จิระวัฒน์พงศา (ผู้วิจัย)

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยที่ 1 พบว่า “คุณภาพชีวิตที่ดีของคนวัยทำงาน” มีลักษณะองค์รวม ครอบคลุมทั้งมิติภายในและภายนอก ซึ่งสามารถอธิบายได้ผ่านกรอบแนวคิดอิคิไกและหลักอิทธิบาท 4 โดยมีสุขภาพกายและใจเป็นฐาน ควบคู่กับความสมดุลในชีวิตและงาน โดยเฉพาะความหมายในชีวิตที่ทำให้การทำงานเป็นทั้งความสุขและความภาคภูมิใจ ซึ่งสามารถอภิปรายมุ่งเน้นไปที่ประเด็นต่างๆ ตามลำดับ ดังนี้

1. ความสอดคล้องกับแนวคิดอิคิไก ในประเด็นนี้ ผลการวิจัยสอดคล้องกับแนวคิดของ เคน โมงิ (โมงิ เคน, 2565) ที่อธิบายว่า อิคิไก คือ เหตุผลของการมีชีวิต และสอดคล้องกับ ดร. มิเอโกะ คามิยะ (Kemp, 2020) ที่นิยามว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตมีคุณค่า โดยเน้นความสุขจากสิ่งเล็ก ๆ ในชีวิตประจำวัน ซึ่งตรงกับข้อค้นพบจากภาคสนาม เช่น การทำในสิ่งที่รัก มีความสุขกับงาน นอกจากนี้ งานของ Sone และคณะ (Sone,

2008) ยืนยันว่าผู้ที่มีอิคิไกหรือความรู้สึกว่าชีวิตมีคุณค่าจะมีสุขภาพดีและอายุยืนกว่าผู้ที่ไม่มีอิคิไกโดยอิคิไกช่วยส่งเสริมความกระฉับกระเฉงและความสุขในชีวิต ซึ่งสะท้อนถึงความสำคัญของ “ความหมายและคุณค่าในชีวิต”

2. ความสอดคล้องกับหลักอิทธิบาท 4 ผลการวิจัยพบว่าผู้ให้ข้อมูลเชื่อมโยงอิทธิบาท 4 กับการทำงาน โดยเน้น “ฉันทะ” ความรักความพอใจในสิ่งที่ทำเป็นฐาน แล้วต่อด้วยวิริยะ จิตตะ วิมังสา ซึ่งสอดคล้องกับคำอธิบายของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2560) อีกทั้งงานของ อุไรวรรณ์ จิระวัฒน์พงศา และคณะ (อุไรวรรณ์ และคณะ, 2568) แสดงความสอดคล้องระหว่างแนวคิดอิคิไก คือเสาหลักทั้งห้า กับหลักอิทธิบาท 4 โดยฉันทะสัมพันธ์กับการเริ่มต้นเล็กๆ และความสุขกับสิ่งเล็กๆ วิริยะเชื่อมโยงกับการปลดปล่อยตนเอง วิมังสานำไปสู่ความสอดคล้องและยั่งยืน และจิตตะสะท้อนถึงการอยู่ ตรงนี้ ตอนนี้

3. ความสอดคล้องกับแนวคิดสุขภาวะองค์รวม ในมิตินี้ ผลการวิจัยสอดคล้องกับนิยามของ องค์การอนามัยโลก (WHO) (World Health Organization, 2021) และพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 (พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ 2550) ที่มองสุขภาวะเป็นองค์รวมทั้งกาย จิต ปัญญา และสังคม รวมถึงการศึกษาของ Jiwattanasuk และคณะ (2022) ที่เสนอใน 4 มิติ ได้แก่ กาย จิต พฤติกรรม ปัญญา ที่ชี้ให้เห็นว่าการมีสุขภาวะองค์รวมสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตที่ดี ความสัมพันธ์ทางสังคม และประสิทธิผลขององค์กร

4. แรงจูงใจในการทำงาน ผลการวิจัยพบว่าแรงจูงใจหลัก ได้แก่ ครอบครัว ความรักในงาน การสนับสนุนทางสังคม และการแบ่งปัน ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Ijeaku et al. (Ijeaku, 2023) ที่ชี้ว่าอิคิไกมีอิทธิพลเชิงบวกต่อการปลูกฝังความรู้สึกมีจุดมุ่งหมาย เสริมสร้างความเป็นอยู่ที่ดีและความพึงพอใจในชีวิต

ผลการวิจัยที่ 2 พบว่า กรอบแนวคิดทั้ง 5 มีลักษณะ “เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน” โดยอิคิไก อิทธิบาท 4 และ IDGs เน้นมิติภายใน ขณะที่ Gallup เน้นสุขภาวะภายนอก และ IGLO เป็นโครงสร้างสนับสนุนให้เกิดผลในทุกระดับ ซึ่งเป็นการบูรณาการข้ามศาสตร์ที่เหมาะสมกับบริบทสังคมไทยและตอบโจทย์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 โดยสามารถสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

1. ความสอดคล้องของกรอบ IDGs (Inner Development Goals) ผลการวิจัยพบว่า IDGs เป็นทักษะภายในที่จำเป็นต่อการอยู่และทำงานร่วมกับผู้อื่น โดยมีทักษะภายใน 23 ด้าน ครอบคลุม 5 มิติ ได้แก่ การรู้จักตนเองและภาวะภายใน การคิดเชิงระบบ การเห็นคุณค่าและสัมพันธ์กับชุมชน การร่วมมือและสร้างเครือข่าย และการลงมือปฏิบัติ เพื่อสนับสนุนการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) (United Nations, (2015) ซึ่งสอดคล้องกับงานของ ผศ.ดร.แม่ชี นฤมล จิวัฒนาสุข (Jiwattanasuk, 2025) ที่อธิบายว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนต้องเริ่มจากมิติภายในของมนุษย์ เช่น การฝึกสติ สมาธิ การเห็นคุณค่าตนเอง และภาวะผู้นำเชิงคุณธรรม โดยเสนอว่า IDGs สอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาในหลายประเด็น

2. ความสอดคล้องกับกรอบ Gallup Well-Being Framework ผลการวิจัยพบความสอดคล้องกับกรอบของ Gallup โดยเฉพาะ “ด้านการเงิน” เป็นประเด็นเร่งด่วนที่สุดในสังคมไทย รองลงมาคือสุขภาพร่างกาย อาชีพ สังคม และชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับกรอบของ Tom Rath และ Jim Harter (Rath and Harter, 2010) ที่นำเสนอ 5 องค์ประกอบของสุขภาวะ ได้แก่ สุขภาวะด้านอาชีพ สังคม การเงิน ร่างกาย และชุมชน

3. ความสอดคล้องกับกรอบ IGLO การบริหารจัดการในทุกระดับ ผลการวิจัยพบว่า “ระดับองค์กร” มีอิทธิพลสูงต่อคุณภาพชีวิต เพราะนโยบาย โครงสร้าง ทรัพยากร และสวัสดิการสามารถส่งผลต่อทุกระดับได้จริง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Nielsen และคณะ (Nielsen, 2025) ที่เสนอการพัฒนาทรัพยากรในที่ทำงานแบบบูรณาการในทุกระดับ ได้แก่ บุคคล กลุ่มหรือทีม ผู้นำ และองค์กร เพื่อใช้ในการวิเคราะห์และพัฒนานโยบายสนับสนุนอย่างเป็นระบบ

4. การบูรณาการข้ามศาสตร์ งานวิจัยได้นำเสนอการบูรณาการอิคิไก หลักปรัชญาจากญี่ปุ่นและหลักพุทธธรรม คือ อิทธิบาท 4 กับศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัยจากตะวันตก ซึ่งช่วยสนับสนุนแนวทางเชิงปฏิบัติ ทำให้เกิดแรงจูงใจร่วมกัน ที่มุ่งไปสู่ความสำเร็จและความสุข โดยมี “ฉันทะ” ของหลักอิทธิบาท 4 เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการขับเคลื่อนความเชื่อมโยงกับบริบทไทยในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในบริบทของเอเชียได้ โดยข้ามข้อจำกัดในด้านวัฒนธรรมซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Eshak และคณะ (Eshak et al, 2023) ที่ได้พัฒนาแบบจำลองการรับรู้แรงจูงใจแบบบูรณาการของอิคิไกระหว่างประชากรชาติญี่ปุ่นและอียิปต์

ผลการวิจัยที่ 3 พบว่า ผลการสังเคราะห์เกิดมโนทัศน์ใหม่ โดย “แกนภายใน” ได้แก่ สติ ใจ และความหมายของชีวิต เป็นฐานค้ำจุนผลลัพธ์ภายนอก ซึ่งได้แก่ สุขภาพ การเงิน ความสัมพันธ์ และความสมดุลของชีวิตและงาน ต่อยอดสู่การพัฒนาเป็นแบบจำลอง “The ONENESS Happiness Wheel” ที่ครอบคลุม 4 มิติหลักและ 9 มิติย่อย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Jiwattanasuk และคณะ (2024) ที่เสนอว่าสติคือการรู้ตัวอยู่กับปัจจุบันและนำไปสู่สุขภาวะสงบแบบองค์รวม โดยสามารถสรุปแยกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. ความสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาจากภายใน ในประเด็นนี้ ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดอิคิไกมีกลไกที่ทำให้บุคคลเห็นคุณค่าของตนเองและผู้อื่น สามารถช่วยเชื่อมโยงกับผู้อื่นและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Eshak et al. (2023) ที่ชี้ว่าอิคิไกช่วยส่งเสริมสุขภาพจิตและลดความเสี่ยงภาวะซึมเศร้า รวมถึงช่วยบรรเทาผลกระทบจากความขัดแย้งระหว่างงานและครอบครัว

2. ข้อเสนอเชิงปฏิบัติด้านการเงิน ผลการวิจัยพบว่า ความรู้ด้านการเงิน ภาษีรายได้ การลงทุน การออมและกองทุน เป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับการที่ Rath และ Harter (Rath and Harter, 2010) ระบุว่าสุขภาวะด้านการเงินเป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญของสุขภาวะ

3. ข้อเสนอเชิงปฏิบัติด้านการพัฒนาทักษะ ด้านการพัฒนาและเพิ่มทักษะ (Upskill and Reskill) โดยเฉพาะทักษะ AI สอดคล้องกับการวิเคราะห์ของ ดร. สันติธาร เสถียรไทย (ลงทุนแมน, 2568) ที่เน้นความสำคัญของการพัฒนาทักษะใหม่ เพื่อรับมือกับความไม่มั่นคงทางอาชีพในยุค AI ซึ่งสอดคล้องกับกรอบการพัฒนาทักษะภายในของ IDGs ในงานวิจัยนี้

4. ประเด็นสุขภาวะดิจิทัล รายงาน Digital 2025 จาก Data Reportal (รวมสถิติ Digital และการใช้ Social Media, 2025) สะท้อนการใช้อินเทอร์เน็ตและโซเชียลมีเดียในระดับสูง ด้วยการใช้งานเฉลี่ยเกือบ 8 ชั่วโมงต่อวัน และสัดส่วนผู้ใช้อินเทอร์เน็ตที่สูงถึง 91.2% ของประชากรไทย ผลการวิจัยจึงชี้ถึงความจำเป็นในการนำเสนอแนวทางการส่งเสริมสุขภาวะดิจิทัลและเทคโนโลยีต่อการใช้โซเชียลมีเดีย ซึ่งสอดคล้องกับมิติ “ความสมดุลในชีวิตและงาน” และ “สุขภาวะดิจิทัลและเทคโนโลยี” ในแบบจำลอง The ONENESS Happiness Wheel และ “คู่มือ The ONENESS คนสำราญ งานสำเร็จ” เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตโดยรวม

5. ความท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี ในประเด็นนี้ ดร.อธิป อัศวานันท์ (The Standard Wealth, 2025) ชี้ให้เห็นความเสี่ยงจาก AI ต่อการเลิกจ้างงาน และเน้นบทบาทของการศึกษาและการพัฒนาทักษะใหม่ๆ เช่นการวิเคราะห์และการปรับตัวที่จำเป็นต่อยุค AI ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแบบจำลอง The ONENESS นำเสนอด้านการพัฒนาบุคลากร ที่เน้นทั้งมิติภายใน เช่น ทักษะความยืดหยุ่น การเรียนรู้ และมิติภายนอก เช่น ความมั่นคงทางอาชีพและการเงิน มีความเหมาะสมต่อการส่งเสริมคุณภาพชีวิตในบริบทปัจจุบันและอนาคต

6. แบบจำลอง The ONENESS Happiness Wheel เป็นนวัตกรรมการบูรณาการที่ครอบคลุม 4 มิติหลักและ 9 มิติย่อยคุณภาพชีวิตแบบองค์รวม โดยเน้นทั้งมิติภายในและภายนอก ดังปรากฏในงานของ Ijeaku et al. (2023) Kotera และคณะ (2021) และ Sartore et al. (2023) แสดงถึงความสำคัญของการพัฒนาภายในควบคู่กับผลลัพธ์ภายนอก โมเดลนี้จึงสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมในบริบทไทย

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่และโมเดลในงานวิจัยนี้ คือ “The ONENESS Happiness Wheel” วงล้อแห่งความสุข ความสมดุล และความยั่งยืน ซึ่งเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดทั้ง 5 และทำหน้าที่เป็นเครื่องมือเชิงปฏิบัติในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงานในสังคมไทย โดยมีความหมายของ “O-N-E-N-E-S-S ความเป็นหนึ่งเดียวของชีวิตและการทำงาน” ดังนี้

O = Overall Well-Being สุขภาวะองค์รวมของชีวิตและงาน

N = Nurtured Development การเติบโตที่ได้รับการหล่อเลี้ยง

E = Empowerment การสร้างเสริมพลัง

N = Network เครือข่ายความสัมพันธ์และระบบสนับสนุน

E = Equilibrium ความสมดุลสู่ความยั่งยืน

S = Sustainable Success ความสำเร็จที่ยั่งยืน

S = Significance ชีวิตที่มีความหมายและคุณค่าต่อส่วนรวม

งานวิจัยนี้ได้นำเสนอโมเดล “The ONENESS Happiness Wheel” เพื่อเป็นแนวทางสำหรับคนวัยทำงานในการประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยมีความหมายของคำว่า “H-A-P-P-I-N-E-S-S” ดังนี้

H = Holistic Health (สุขภาพองค์รวม) การดูแลสุขภาพกายใจอย่างเป็นองค์รวม

A = Aspiration (ความใฝ่ฝัน) ความปรารถนาและเป้าหมายชีวิตที่ชัดเจน

P = Purpose (จุดมุ่งหมาย) การค้นหาคุณค่าและความหมายของชีวิต

P = Perseverance (ความเพียร) ความมุ่งมั่น อดทน ตามหลักวิริยะในอิทธิบาท 4

I = Inner Peace (ความสงบภายใน) สติและความสงบทางจิตใจ เป็นแกนกลางของสุขภาวะ

N = Nurturing Relations (ความสัมพันธ์ที่หล่อเลี้ยง) สร้างสัมพันธ์ที่ดีกับครอบครัวและสังคม

E = Equilibrium (ความสมดุล) ความสมดุลในชีวิตและงาน (Work-Life Balance)

S = Self-Development (การพัฒนาตนเอง) การเรียนรู้ และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

S = Security (ความมั่นคง) ความมั่นคงทางการเงินและอาชีพ

องค์ความรู้ใหม่ในโมเดล ได้แก่ 4 มิติหลัก และ 9 มิติย่อยของคุณภาพชีวิตแบบองค์รวม ดังต่อไปนี้

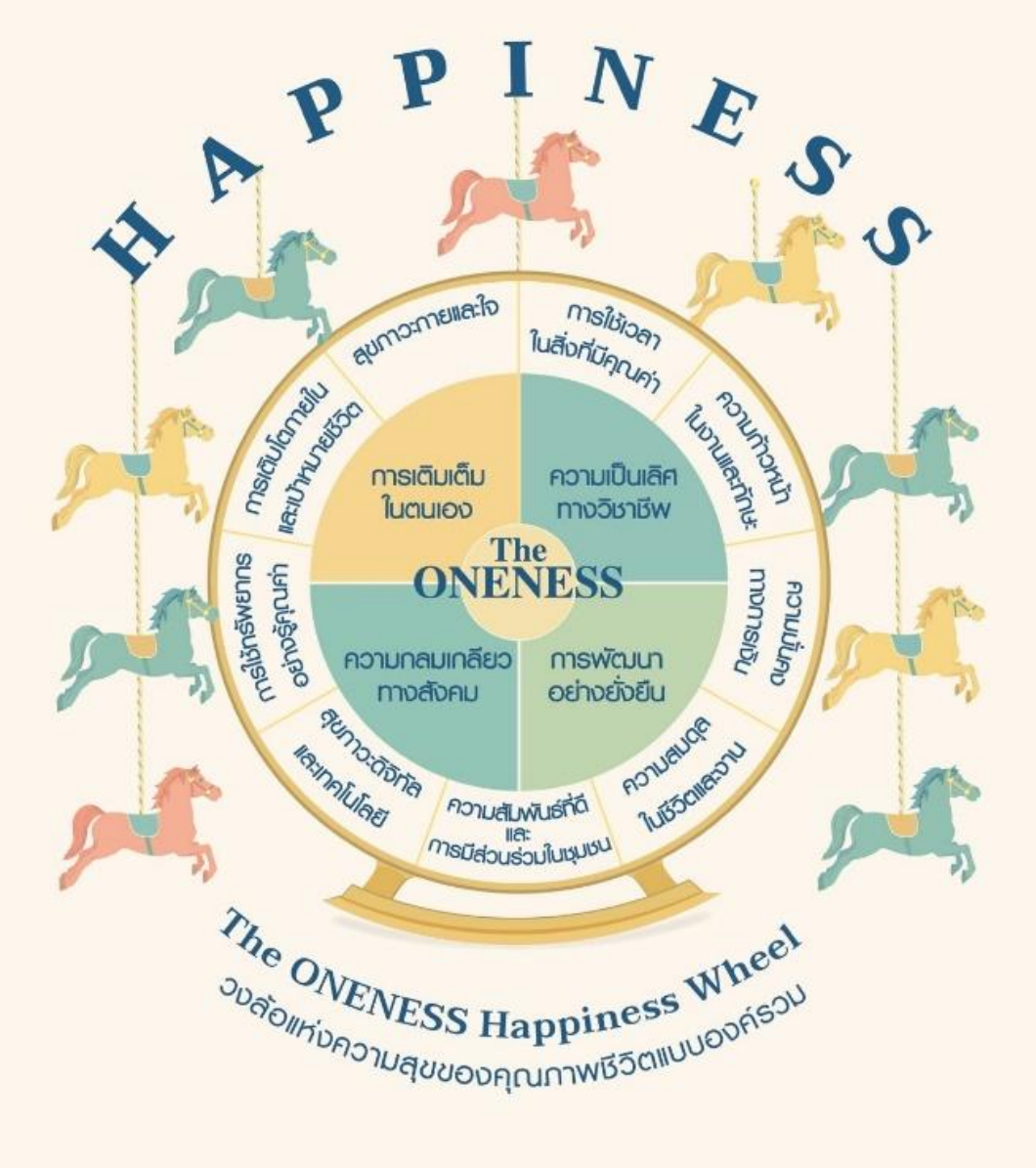
มิติหลักที่ 1: การเติมเต็มในตนเอง (Personal Fulfillment) โดยมี มิติย่อยที่ 1) การเติบโตภายในและเป้าหมายชีวิต มิติย่อยที่ 2) สุขภาวะกายและใจ และมิติย่อยที่ 3) การใช้เวลาในสิ่งที่มีคุณค่า

มิติหลักที่ 2: ความเป็นเลิศทางวิชาชีพ (Professional Excellence) โดยมี มิติย่อยที่ 4) ความก้าวหน้าในงานและทักษะ มิติย่อยที่ 5) ความมั่นคงทางการเงิน มิติย่อยที่ 6) ความสมดุลในชีวิตและงาน

มิติหลักที่ 3: ความกลมเกลียวทางสังคม (Social Harmony) โดยมี มิติย่อยที่ 7) ความสัมพันธ์ที่ดีและการมีส่วนร่วมในชุมชน

มิติหลักที่ 4: การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) โดยมี มิติย่อยที่ 8) สุขภาวะดิจิทัลและเทคโนโลยี และมิติย่อยที่ 9) การใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า

การสังเคราะห์ “องค์ความรู้ใหม่และโมเดล The ONENESS Happiness Wheel” ผ่านโครงสร้างม้าหมุน (merry-go-round) แสดงถึงคุณภาพชีวิตแบบองค์รวมที่สะท้อนความสุขของชีวิตและการทำงานภายใต้ความเป็น “The ONENESS” ตามแผนภาพ ดังนี้

ภาพที่ 1: องค์ความรู้ใหม่: โมเดล “The ONENESS Happiness Wheel”
ที่มา: อุไรวรรณ์ จิระวัฒน์พงศา (ผู้วิจัย)

โมเดล “The ONENESS Happiness Wheel” ถูกออกแบบเป็นวงล้อคุณภาพชีวิตแบบองค์รวม โดยมี “The ONENESS” เป็นแกนกลาง ล้อมด้วย 4 มิติหลักและ 9 มิติย่อย มีม้าที่แข็งแรงและสง่างาม 9 ตัว ที่สื่อถึงตัวอักษร H-A-P-P-I-N-E-S-S ซึ่งทำหน้าที่เป็นพลังขับเคลื่อนให้องค์ประกอบต่างๆ เชื่อมโยงกันอย่างต่อเนื่องและสมดุล เปรียบเสมือนการทำงานที่ต้องอาศัยแรงกาย วินัย ความอดทน การฝึกฝน ตลอดจนการดูแลทั้งมิติภายในและแรงสนับสนุนจากภายนอกเพื่อค้ำจุนให้เกิดประสิทธิภาพ โมเดลนี้ได้ต่อยอดสู่ “คู่มือต้นแบบ The ONENESS คนสำราญ งานสำเร็จ” ภายใต้แนวคิด “เติบโตจากรากสู่ความยั่งยืน” และ “หลักสูตร The ONENESS Happiness Wheel คนสำราญ งานสำเร็จ” เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงาน ให้งานเกิดผลและคนพบความสุขอย่างแท้จริง

สรุป

การศึกษาวิจัยนี้ยืนยันว่าการสร้างสุขภาวะที่ยั่งยืนของคนวัยทำงานในสังคมไทยจำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการข้ามศาสตร์ ทั้งแนวคิดอิคิไก อิทธิบาท 4 และศาสตร์สุขภาวะร่วมสมัย โดยเน้นการพัฒนาคุณภาพภายใน ควบคู่กับทักษะแห่งอนาคตและทักษะทางอารมณ์และสังคม (Soft Skills) เพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะผลกระทบของ AI ต่อความไม่แน่นอนทางอาชีพ ผลการวิจัยนำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ คือ โมเดล “The ONENESS Happiness Wheel” ที่เชื่อมโยง “ความสุข” กับ “ความสำเร็จ” อย่างเกื้อหนุนกัน และต่อยอดสู่คู่มือต้นแบบ “The ONENESS คนสำราญ งานสำเร็จ” รวมถึงหลักสูตรเชิงปฏิบัติสำหรับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และส่งเสริมคุณภาพชีวิตตามบริบทขององค์กร จึงนับเป็นองค์ความรู้ที่มีทั้งฐานแนวคิดเชิงทฤษฎีและศักยภาพเชิงปฏิบัติที่ผสมผสานทั้งศาสตร์ตะวันออกและตะวันตกได้อย่างกลมกลืน สะท้อนความเป็น “ONENESS” ที่เชื่อมโยงความเป็นหนึ่งเดียวของชีวิตและงานได้อย่างมีแบบแผน และช่วยให้ฝ่ายทรัพยากรมนุษย์สามารถพัฒนาบุคลากร พร้อมยกระดับองค์กรและสังคมสู่ความสมดุลอย่างสร้างสรรค์และยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผู้วิจัยเสนอให้ใช้กรอบบูรณาการ 5 แนวคิดในงานวิจัยนี้ รวมถึงโมเดล The ONENESS Happiness Wheel “คู่มือ The ONENESS คนสำราญ งานสำเร็จ” และ “หลักสูตรแนวทางเชิงปฏิบัติ” เป็นต้นแบบในกิจกรรมการพัฒนาบุคลากรเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตแบบองค์รวมของคนวัยทำงานในสังคมไทย

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาการประยุกต์ใช้ The ONENESS Happiness Wheel กับกลุ่มคนวัยทำงานในบริบทองค์กรประเภทต่างๆ เพื่อเปรียบเทียบผลลัพธ์เชิงปฏิบัติ

2.2 เจาะลึกประเด็นร่วมสมัยที่เชื่อมโยง เช่น สุขภาวะดิจิทัล ความเครียดจากเทคโนโลยี AI ในฐานะตัวแปรที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของคนวัยทำงาน

2.3 ทำการวิจัยและเก็บข้อมูลเปรียบเทียบในระดับภูมิภาคและกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างประเทศ เพื่อใช้โมเดล The ONENESS Happiness Wheel เป็นฐานขยายสู่ประชาคมอาเซียนหรือนานาชาติ

บรรณานุกรม

กรมสุขภาพจิต. (2551). *สถานการณ์โรคซึมเศร้าในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: กระทรวงสาธารณสุข.

พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550. มาตรา 3. สืบค้น 1 กันยายน 2568 จาก https://www.nationalhealth.or.th.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2556).*พรที่สัมฤทธิ์แก่ผู้ดำเนินชีวิตที่ดี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์,

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

โมงิ เคน. (2565). *อิคิไก The Little Book of Ikigai*. แปลโดย วุฒิชัย กฤษณะประกรกิจ. กรุงเทพ: ซีเอ็ดยูเคชั่น.

รวมสถิติ Digital และการใช้ Social Media ในไทยประจำปี 2025. สืบค้น 19 สิงหาคม 2568 จาก https://datareportal.com/reports/digital-2025-thailand.

ลงทุนแมน. *AI กำลังทำให้ชนชั้นกลางหายไป และสร้าง 4 ชนชั้นใหม่ ทำอย่างไรให้เราไม่ตกชั้น*. สืบค้น 22 กันยายน 2568 จาก https://youtube.com/watch?v=2 em_ALJFPH8 &si=XSGD1 6 -eshaKTyNc.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2560). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สำนักงานนายกรัฐมนตรี. *ประกาศเรื่อง ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561-2580)*. ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 135 ตอนพิเศษ 82 ง. 13 กรกฎาคม 2561. สืบค้น 6 สิงหาคม 2568 จาก https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2561/A/082/T_0001.PDF

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. สรุปผลการสำรวจภาวะการทำงานของประชากร (เดือน กรกฎาคม 2567). สืบค้น 13 ตุลาคม 2568 จาก https://www.nso.go.th/nsoweb/storage/survey_detail/2024/20240826134805_34923.pdf

อุไรวรรณ์ จิระวัฒน์พงศา และคณะ. (2568). การดำเนินชีวิตแบบอิคิไกในมุมมองพระพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสาร มจร. พุทธศาสตร์ปริทรรศน์.* 9(9), 1-15.

Eshak et al. (2023). Work and Family Conflicts. Depression and "Ikigai": A Mediation Analysis in a Cross-cultural Study Between Japanese and Egyptian Civil Workers. *Journal of Epidemiology.* 33(7), 360-366. Retrieved 5 October 2025 from https://doi.org/10.2188/jea.JE20210338.

Ijeaku J. et al. (2023). *Exploring the Effects of Ikigai on Mental*. Physical. and Social Health: A Scoping Review. *Lifestyle Medicine.* 6(1), 1-15. Retrieved 5 October 2025 from https://doi.org/10.1002/lim2.70018.

Inner Development Goals. (2023). *Inner Development Goals Framework*. Retrieved 10 October 2025 from https://innerdevelopmentgoals.org/framework/.

Jiwattanasuk, N. (2025). *Sustainable development goals, inner development goals, and Buddhism.* Natikul Press.

Jiwattanasuk, N., Premsakul, K., Tanpoonkiat, W., & Deegalle, M. (2024). Cultivating Mindfulness Activities to Develop Peaceful Well-being. *Journal of International Buddhist Studies.* 15(1), 69–87. Retrieved 19 February 2026 from https://so09.tci-thaijo.org/index.php/jibs /article/view/3231.

Jiwattanasuk, N., Pannavoravat, P., & Sirikanchana, P. (2022). The holistic well-being concepts in relation to quality of life. *ABAC ODI Journal Vision.* 10(1), 28–41. Retrieved 19 February 2026 from https://doi.nrct.go.th/admin/doc/doc_628815.pdf.

Kemp. N. (2020). *Mieko Kamiya – The Mother of Ikigai Psychology.* Ikigai Tribe. Retrieved 10 October 2025 from https://ikigaitribe.com/ikigai/mieko-kamiya/

Kotera, Y. et al. (2021). *Health benefits of ikigai: A review of literature*. in Y. Kotera & D. Fido (Eds.), Ikigai: Towards a psychological understanding of a life worth living. Concurrent Disorders Society Publishing.

Nielsen. K. (2025). The IGLO framework: Understanding and leveraging resources at multiple levels in organizations. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance.* 4(3), 190–203. In Antwerp Management School., IGLO – Four levels where resources can be found. Retrieved 14 September 2025 from https://www.antwer pmanagementschool.be/en/blog/iglo-four-levels-where-resources-can-be-found.

Rath, T., & Harter, J. (2010). *Wellbeing: The Five Essential Elements*. Gallup Press. Retrieved 10 October 2025 from https://www.gallup.com/workplace/237020/five-es.

Sartore et al. (2023). An Integrated Cognitive-Motivational Model of Ikigai (Purpose in Life) in the Workplace. *Europe's Journal of Psychology*. 19(4), 387–400. Retrieved 5 October 2025 from https://doi.org/10.5964/ejop.9943.

Sone, T. et al. (2008). Sense of life worth living (ikigai) and mortality in Japan: Ohsaki Study. *Psychosomatic medicine.* 70(6), 709–715. Retrieved 8 August 2025 from https://doi.org/10.1097/PSY.0b013e31817e7e64.

The Standard Wealth. *AI จุดชนวนหายนะประเทศไทย! งานหาย-เศรษฐกิจพัง.* Exclusive Interview EP.51. Retrieved 4 October 2024 from https://youtu.be/9OaF maLy9Yk?si=-nx9YW uohTbbK.

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations. Retrieved 6 August 2025 from https://sdgs.un.org/2030agenda

World Health Organization. (2021). *Mental disorders [Fact sheet]*. Retrieved 25 October 2025 from https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders.

ศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระพุทธเจ้าแพทย์: กรณีศึกษาพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ

Faith and Rituals in Buddhist Healing Aspect Related to the Medicine Buddha: A Case Study of Bhaisajyaguru and Phra Kring Pawares

[1]ณัชปภา ประธานทิพย์ และ [2]แสวง นิลนามะ

[1]Nachpapha Prathantip and [2]Sawaeng Nilnama

[1,2]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: Nachpapha.p@hotmail.com

Received: June 26, 2026; **Revised:** August 20, 2026; **Accepted:** August 22, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระไภษัชยคุรุ 2) ศึกษาศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระกริ่งปวเรศ และ 3) ศึกษาเปรียบเทียบศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระพุทธเจ้าแพทย์ กรณีศึกษาพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การศึกษาเอกสารร่วมกับการศึกษาภาคสนามในพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 26 รูป/คน ประกอบด้วยพระสงฆ์ นักวิชาการ ผู้ประกอบพิธีกรรม และพุทธศาสนิกชนทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและการวิเคราะห์เชิงประเด็น แล้วนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวคิดพุทธเยียวยาในบริบทพระไภษัชยคุรุมีรากฐานจากคติพระโพธิสัตว์ มหากรุณา และปณิธาน 12 ประการ ซึ่งมุ่งเยียวยาความทุกข์ทั้งทางกาย จิตใจ จิตวิญญาณ และสังคม โดยผู้ศรัทธานิยมสวดพระนาม สวดธารณีมนต์ และประกอบพิธีกรรมเพื่อเสริมสร้างกำลังใจ ความหวัง และสุขภาวะองค์รวม 2) แนวคิดพุทธเยียวยาในบริบทพระกริ่งปวเรศสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องพุทธานุภาพ ความศักดิ์สิทธิ์ของวัตถุมงคล และพิธีกรรมพุทธาภิเษกในพระพุทธศาสนาเถรวาทไทยโดยพระกริ่งปวเรศทำหน้าที่เป็นสื่อกลางแห่งศรัทธาที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจ ความอุ่นใจ และความผาสุกทาง จิตวิญญาณแก่ผู้ศรัทธา 3) แม้พระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศจะมีรากฐานทางนิกาย รูปแบบพิธีกรรม และบริบททางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แต่ทั้งสองกรณีต่างใช้ศรัทธาและพิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญของพุทธเยียวยาในการสร้างความหมาย ลดความทุกข์ และส่งเสริมสุขภาวะองค์รวมของมนุษย์ องค์ความรู้จากการวิจัยคือ "รูปแบบพุทธเยียวยาเชิงศรัทธาและพิธีกรรม" ซึ่งอธิบายกระบวนการที่ศรัทธานำไปสู่การมีส่วนร่วมในพิธีกรรม เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน นำไปสู่การเยียวยาและการพัฒนา สุขภาวะองค์

รวม อันสามารถประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณ การดูแลผู้ป่วย การพัฒนาชุมชน และการสร้างความเข้มแข็งทางสังคมในบริบทพุทธศาสนาร่วมสมัย

คำสำคัญ: พุทธเยียวยา; ศรัทธาและพิธีกรรม; พระไภษัชยคุรุ; พระกริ่งปวเรศ; สุขภาวะองค์รวม

Abstract

This research article aimed to: 1) study faith and rituals in Buddhist healing related to Bhaisajyaguru; 2) study faith and rituals in Buddhist healing related to Phra Kring Pawares; and 3) comparatively examine faith and rituals in Buddhist healing related to the Medicine Buddha through a case study of Bhaisajyaguru and Phra Kring Pawares. This study employed a qualitative research methodology using documentary research and field study in Bangkok and its vicinity. The key informants consisted of 26 participants, including monks, scholars, ritual practitioners, and lay Buddhists from both Mahāyāna and Theravāda traditions. Data collection instruments included semi-structured interviews and documentary review. Data were analyzed through content analysis and thematic analysis and presented by descriptive analysis.The research findings revealed that: 1) the concept of Buddhist healing in the context of Bhaisajyaguru is rooted in the Bodhisattva ideal, great compassion, and the Twelve Great Vows, aiming to heal suffering in physical, mental, spiritual, and social dimensions. Devotees commonly engage in chanting the Buddha's name, reciting dhāraṇī, and performing religious rituals to cultivate encouragement, hope, and holistic well-being; 2) the concept of Buddhist healing in the context of Phra Kring Pawares is associated with beliefs in Buddhist sacred power, the sanctity of religious objects, and consecration rituals in Thai Theravāda Buddhism. Phra Kring Pawares functions as a symbolic medium of faith that enhances psychological stability, reassurance, and spiritual well-being among devotees; and 3) although Bhaisajyaguru and Phra Kring Pawares differ in doctrinal background, ritual forms, and cultural contexts, both employ faith and rituals as essential mechanisms of Buddhist healing in creating meaning, reducing suffering, and promoting holistic well-being. The new body of knowledge derived from this research is the "Faith-Ritual Buddhist Healing Model," which explains the process through which faith leads to ritual participation, resulting in psychological transformation, healing, and holistic well-being. This model can be applied to spiritual health promotion, patient care, community development, and the strengthening of social resilience in contemporary Buddhist contexts.

Keywords: Buddhist Healing; Faith and Ritual; Bhaiṣajyaguru; Phra Kring Pawares; Holistic Health

บทนำ

ความเชื่อทางศาสนามีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตและพิธีกรรมของผู้คน โดยช่วยเสริมสร้างกำลังใจ ลดความทุกข์ และส่งเสริมคุณภาพชีวิต โดย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2564) กล่าวว่า "ศรัทธา" ในพระพุทธศาสนาเป็นความเชื่อที่มีเหตุผล เป็นพลังภายในที่ช่วยประคองจิตใจของ ผู้เจ็บป่วยหรือผู้ที่กำลังเผชิญทุกข์ให้สามารถฟื้นตัวและดำรงชีวิตอย่างมีเป้าหมาย สอดคล้องกับ O'Brien (2018) ศึกษาพบว่าศรัทธาทางศาสนาเป็นแหล่งพลังทางจิตวิญญาณที่ช่วยเยียวยาความเปราะบางของมนุษย์ในมิติต่าง ๆ และ Pargament (1997) สนับสนุนการใช้ศรัทธาทางศาสนาเพื่อเป็นกลไกที่มนุษย์ใช้เผชิญความทุกข์ ความเครียด วิกฤตชีวิต และการค้นหาความหมายของชีวิต ดังนั้นในพระพุทธศาสนาจึงได้ให้ความสำคัญกับ

ศรัทธาทางศาสนา ควรเป็นการใช้ “ศรัทธาอย่างมีปัญญา” เพื่อการก้าวพ้นทุกข์ด้วยการเข้าใจธรรมะอย่างแท้จริง (พุทธทาสภิกขุ, 2563) ในทำนองนี้ ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึง “ภิสักโก” (หมอยา) “ติกิจฉโก” (ผู้เยียวยารักษาโรค) คือพระนามของพระพุทธเจ้าที่สื่อถึงความเป็นแพทย์ผู้ทรงวางแนวทางการเยียวยาทั้งทางกายและทางจิตใจเพื่อประโยชน์สูงสุดของชีวิตในระดับสากล (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564) “พระพุทธเจ้าแพทย์” ที่ปรากฏในบริบทของพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาแห่งพระพุทธศาสนามหายาน และพระกริ่งปวเรศในบริบทเถรวาทไทย จึงเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการบำบัดรักษาและการฟื้นฟูพลังใจของผู้ศรัทธา (กรมศิลปากร, 2563)

แนวคิด “พุทธเยียวยา” (Buddhist Healing) ได้รับความสนใจในฐานะกระบวนทัศน์ที่อธิบายการดูแลมนุษย์อย่างองค์รวม โดยมิได้มองโรคหรือความทุกข์เป็นเพียงความผิดปกติทางร่างกาย หากครอบคลุมถึงมิติทางจิตใจ จิตวิญญาณ และความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย (Paonil and Sringernyuang, 2002) สอดคล้องกับ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2564) ที่กล่าวถึงพระพุทธศาสนาในการมองรากเหง้าของความทุกข์ว่าเกิดจากอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน อันต้องได้รับการเยียวยาผ่านการพัฒนาจิตและปัญญาเพื่อเข้าถึงความจริงของชีวิต ในขณะที่แนวคิดทางสังคมศาสตร์และศาสนศึกษา อธิบายพิธีกรรม เช่น การสวดมนต์ การเจริญภาวนา การบูชาพระรัตนตรัย การทำบุญ หรือพิธีพุทธาภิเษก ทำหน้าที่เป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงระหว่างความเชื่อ หลักธรรม และประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์เข้าด้วยกัน ก่อให้เกิดการรับรู้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ ระเบียบและคุณค่าของสิ่งเคารพ (Bell, 1992) โดย พิธีกรรมเป็นกระบวนการเปลี่ยนผ่าน (Liminality) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิด อารมณ์ และจิตวิญญาณ และการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนแห่งศรัทธา (Turner, 2017) และพิธีกรรมทำให้เกิดการตีความเชิงสัญลักษณ์ทางศาสนา (Geertz, 1973) ต่างชี้ให้เห็นว่า ศรัทธาและพิธีกรรมมิได้เป็นเพียงการแสดงออกทางศาสนา หากเป็นกระบวนการสร้างความหมาย สร้างอัตลักษณ์และเสริมพลังภายในแก่ผู้คนในสังคม ซึ่งมีศาสนวัตถุหรือวัตถุศักดิ์สิทธิ์เป็นภาชนะรองรับความศรัทธาและจิตวิญญาณ (Vessel of Faith and Spirituality) ซึ่งผู้ศรัทธาใช้เชื่อมโยงกับพลังศักดิ์สิทธิ์ (Smart, 1998) ในภาพรวมนี้จึงช่วยเปิดมิติใหม่ในการศึกษาศาสนาในฐานะกลไกแห่งการเยียวยาที่เชื่อมโยงโลกภายในของมนุษย์เข้ากับบริบททางวัฒนธรรมและสังคมได้อย่างมีนัยสำคัญ

พระไภษัชยคุรุทรงเป็นองค์พระประธานในอารามจีนนิกาย เป็นพระพุทธเจ้าสำคัญในคติมหายาน ผู้ทรงเปี่ยมด้วยมหากรุณาและปณิธานในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากโรคภัยและความทุกข์ทั้งปวง (ธนุตม์ ธรรมพิทักษ์, 2559) ขณะที่ พระกริ่งปวเรศทรงเป็นพระพุทธรูปสำคัญในพระพุทธศาสนาเถรวาทไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดในมหาปณิธานของพระไภษัชยคุรุ (ประทีป ปัจฉิมทึก, ม.ป.ป.) มีความโดดเด่นในพุทธศิลป์ พุทธลักษณะเฉพาะและมีความเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย พระพุทธรูปทั้งสองพระองค์ต่างถูกสร้างความหมายร่วมกันในฐานะพระพุทธเจ้าแพทย์ อันสะท้อนภาพพระพุทธเจ้าในฐานะผู้เยียวยาความทุกข์ แนวทางปฏิบัติต่อพระพุทธรูปทั้งสองเกิดจากหลักคำสอน และความศรัทธาของปัจเจกบุคคลซึ่งเชื่อมโยงกับแนวคิดพุทธเยียวยา (Buddhist Healing) คือ มีแนวปฏิบัติจากการบูรณาการกาย จิตวิญญาณ และวัฒนธรรม ด้วยวิถีการยียวยาเชิงพุทธ (Craig, 2022) พระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศจึงมีฐานะเสมือนการ

เป็น “สื่อกลางแห่งศรัทธา” ที่เชื่อมโยงพลังศักดิ์สิทธิ์กับผู้ศรัทธาผ่านพิธีกรรม มีนัยของเครื่องมือทางจิตวิญญาณที่ทำให้พลังทางศาสนา “นามธรรม” เกิดเป็น “รูปธรรม” ที่ชัดเจนขึ้น อีกทั้งพระไภษัชยคุรุจากนิกายมหายานมีบริบทอยู่ในกรอบวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาเถรวาทไทยและพระกริ่งปวเรศในบริบทเถรวาทได้รับกรอบแนวคิดจากมหายาน ความแตกต่างทั้งด้านนิกาย พุทธปรัชญา มิได้ทำให้พุทธศาสนิกชนไทยมีศรัทธาต่อพระองค์ทั้งสองน้อยลง ซึ่งในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล และพื้นที่บางแห่งทางภาคอีสาน ยังคงปรากฏการสืบทอดความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงเป็นกรณีศึกษาที่มีคุณค่ายิ่งต่อการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ด้านพุทธเยียวยาในสังคมไทยและสังคมพุทธโดยรวม

การศึกษานี้จึงเกิดจากการตระหนักถึงความสำคัญของศรัทธาและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในฐานะกลไกการเยียวยาที่มีบทบาทต่อสุขภาวะทางกาย จิตใจ และจิตวิญญาณของมนุษย์ โดยเฉพาะในบริบทสังคมไทยที่กำลังก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุและเผชิญปัญหาความเจ็บป่วยเรื้อรังเพิ่มมากขึ้น (องค์การอนามัยโลก, 2559) อีกทั้ง พุทธเยียวยานับเป็นภูมิปัญญาทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สามารถเสริมสร้างกำลังใจ ลดความทุกข์ทางใจ และส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชนได้อย่างมีคุณค่า หากแต่ในประเทศไทยมีการศึกษาในลักษณะเพียงเชิงประวัติศาสตร์และบริบทจีนนิกายเท่านั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ เพื่อทำความเข้าใจแนวคิดรากฐานตามคติพระพุทธศาสนามหายานและเถรวาท วิเคราะห์รูปแบบศรัทธาและการปฏิบัติต่อพระพุทธรูปทั้งสอง ตลอดจนศึกษาเปรียบเทียบลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของพุทธเยียวยาที่ปรากฏผ่านศรัทธาและพิธีกรรม อันจะนำไปสู่การสร้างรูปแบบจำลองเพื่อการอธิบายและการขยายองค์ความรู้ด้านพุทธเยียวยา การส่งเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณ การพัฒนาคุณภาพชีวิต และการสืบทอดคุณค่าทางพระพุทธศาสนาให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและวงวิชาการในอนาคตสืบไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระไภษัชยคุรุ
2. เพื่อศึกษาศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระกริ่งปวเรศ
3. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระพุทธเจ้าแพทย์ กรณีศึกษาพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “ศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระพุทธเจ้าแพทย์ กรณีศึกษาพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ” สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งศึกษาปรากฏการณ์ทางศาสนาในมิติของศรัทธา พิธีกรรม และพุทธเยียวยา ผ่านการศึกษาเอกสารและการศึกษาภาคสนาม เพื่อทำความเข้าใจความหมาย บทบาท และอิทธิพลของพระไภษัชยคุรุและ พระกริ่ง

ปวเรศในฐานะพระพุทธเจ้าแพทย์ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชน กำหนดขอบเขตด้านเวลาระหว่างเดือนพฤศจิกายน 2568 - พฤษภาคม 2569 รวม 6 เดือน โดยผู้วิจัยดำเนินการศึกษา ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อหา (Documentary Study) จากเอกสาร คัมภีร์ พระสูตร งานวิจัย บทความวิชาการ หนังสือ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดพุทธเยียวยา พระไภษัชยคุรุ พระกริ่งปวเรศ ศรัทธา พิธีกรรม จิตวิทยาศาสนา และศาสนาเปรียบเทียบ เพื่อใช้เป็นกรอบการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาภาคสนาม (Field Study) ในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติศาสนกิจและพิธีกรรมของทั้งสองกรณีศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ประกอบด้วยพระสงฆ์ นักวิชาการศาสนา ผู้ประกอบพิธีกรรม และพุทธศาสนิกชนทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท จำนวน 26 รูป/คน ซึ่งได้รับการคัดเลือกตามคุณสมบัติที่มีประสบการณ์ ความรู้ และความเกี่ยวข้องโดยตรงกับประเด็นที่ศึกษา

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง โดยผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาจากผู้ทรงคุณวุฒิก่อนนำไปใช้เก็บข้อมูลจริง

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล ดำเนินการด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก การบันทึกเสียง ภาพถ่าย และข้อมูลภาคสนามอย่างเป็นระบบ จากนั้นนำข้อมูลทั้งหมดมาตรวจสอบความถูกต้อง เปรียบเทียบความสอดคล้องระหว่างข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลภาคสนาม พร้อมดำเนินการถอดความการสัมภาษณ์และจัดเก็บข้อมูลในรูปแบบที่สามารถนำไปวิเคราะห์ได้

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาและการวิเคราะห์เชิงประเด็น โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามประเด็นสำคัญ จัดระบบความสัมพันธ์ของข้อมูล เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างกรณีศึกษาพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ เชื่อมโยงข้อมูลเข้ากับแนวคิดและกรอบการศึกษา (Sundler, Lindberg, Nilsson & Palmér, 2019) เพื่อสังเคราะห์ข้อค้นพบที่สะท้อนมิติของศรัทธา พิธีกรรม และพุทธเยียวยาอย่างเป็นองค์รวม

ขั้นตอนที่ 7 สรุปผลการศึกษาวิจัย ในลักษณะการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยเรียบเรียงข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัย พร้อมอภิปรายเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อบทบาทของศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาในบริบทพระไภษัชยคุรุและ พระกริ่งปวเรศ การประยุกต์คุณค่าต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณต่อสังคมไทย

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยแจกแจงตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา 3 ประการ ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า พุทธเยียวยาในบริบทของพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคต มีรากฐานสำคัญจากคติพระโพธิสัตว์ มหากรุณา และปณิธาน 12 ประการ ที่มุ่งช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากโรคภัย ความทุกข์ และข้อจำกัดทั้งทางกาย จิตใจ จิตวิญญาณ และสังคม โดยปรากฏอยู่ในคัมภีร์ไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาปูรวปณิธานสูตร (ติปิฏกาจารย์เสวียนจังแห่งราชวงศ์ถัง, 2564) ซึ่งเสนอภาพของพระพุทธเจ้าใน

ฐานะผู้เยียวยาและนำพาสัตว์โลกสู่ความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ พระไภษัชยคุรุมีประวัติความเป็นมาผ่านพระพุทธศาสนามหายานในทวีปเอเชียผสมผสานอิทธิพลท้องถิ่นของประเทศต่าง ๆ รวมทั้ง “อโรคยศาล” ซึ่งเรียงรายอยู่หลายแห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และพบว่าบางแห่งยังคงมีพิธีกรรมการบูชาต่อพระไภษัชยคุรุในฐานะ “พระเจ้าหมอ” (พระธรรมโมลี (ทองอยู่) และ ยโสธารา ศิริภาประภากร, 2560) ทรงมีพุทธลักษณะ “สัมโภคกาย” เป็นกายที่ยังดำรงอยู่ซึ่งเชื่อว่าพระพุทธเจ้ายังทรงช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้ (สมภาร พรมทา, 2540) ประติมานวิทยามีลักษณะเฉพาะคือ การทรงมีบาตรโอสถ สมุนไพร ฯลฯ ในพระหัตถ์ สอดคล้องกับนัยของพระนามที่แปลว่า “บรมครูแห่งโอสถ” (กรมศิลปากร, 2563) ในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีการสร้างวัดฝ่ายมหายานขึ้นเป็นครั้งแรก พระไภษัชยคุรุทรงเป็นหนึ่งในสามของพระประธานในพระอุโบสถจีนนิกาย ความศรัทธาจากพุทธศาสนิกชนในฐานะ “พระพุทธเจ้าหมอยา” ช่วยเสริมสุขภาพ ปัดเป่าโรคภัย และสร้างขวัญกำลังใจ (ธนุตม์ ธรรมพิทักษ์, 2559) มีพิธีกรรมตามหลักคำสอนจากพระสูตร คือการปลุกเสกอาหาร ยาและน้ำพระพุทธมนต์ การสวดธารณีมนต์ 108 จบ การสดับพระนาม การบูชา การถวายประทีป การสาธยายพระสูตร (ติปิฏกาจารย์เสวียนจังแห่งราชวงศ์ถัง, 2564)

การศึกษาภาคสนามพบว่า ผู้ศรัทธานิยมสวดพระนาม สวดธารณีมนต์ ถวายประทีป และประกอบพิธีกรรมเพื่อเสริมสร้างกำลังใจ ความหวัง และความมั่นคงทางจิตใจ (ผู้ให้ข้อมูลรายที่ 3) ทั้งยังเชื่อมโยงกับการพัฒนาสุขภาวะองค์รวมตามแนวคิดพุทธเยียวยา (ผู้ให้ข้อมูลรายที่ 4) โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่าพิธีกรรมเป็นกระบวนการสร้างพลังใจและความหมายให้แก่ชีวิต ซึ่งผู้ให้ข้อมูลรายที่ 11, 13, 14 และ 15 มีประสบการณ์ที่ดีต่อการเยียวยาอาการทางกาย นอกจากนี้ การปฏิบัติด้านพิธีกรรมต่อพระไภษัชยคุรุยังมีความเกี่ยวข้องกับการหลุดพ้นจากความทุกข์ในโลกหลังความตาย คือแดนสุขาวดีของพระอมิตาภะพุทธเจ้า (ผู้ให้ข้อมูลรายที่ 16) ดังนั้นศรัทธาและพิธีกรรมต่อพระไภษัชยคุรุจึงสะท้อนบทบาทของ “พุทธเยียวยา” ในฐานะกระบวนการที่เชื่อมโยงศรัทธา หลักธรรม และประสบการณ์ทางจิตวิญญาณเข้าด้วยกันอย่างเป็นองค์รวม

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดพุทธเยียวยาในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นกระบวนการมุ่งเปลี่ยนแปลง “โครงสร้างภายใน” ของจิต โดยใช้สติสัมปชัญญะและปัญญาเป็นฐาน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2567) ในบริบทพระกริ่งปวเรศมีความสัมพันธ์กับแนวคิดพุทธานุภาพ ความศักดิ์สิทธิ์ของวัตถุมงคล และประเพณีพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทไทย โดยมีรากฐานจาก การจัดสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งการป้องกันภัยจากความอดอยาก อมนุษย์และโรคระบาด (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ขุ.อ. (ไทย); 25/7/1) และเสริมสิริมงคลแก่ ผู้ศรัทธา โดยพระกริ่งปวเรศเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็กเนื้อนวโลหะ 9 ชนิด ทรงมีพุทธลักษณะ “นิรมาณกาย” เป็นกายของพระพุทธเจ้าซึ่งหลังปรินิพพานแล้วไม่ทรงมีบทบาทเกี่ยวข้องกับโลกอีก (สมภาร พรมทา, 2540) พระนาม “กริ่ง” มาจาก “กึ กุสโล” มีความหมายในการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ สอดคล้องกับประติมานวิทยาที่เม็ดโลหะในองค์พระเขย่าแล้วมีเสียงกริ่งเหมือนระฆัง เพื่อปลุกสติและการระลึกถึงในการปฏิบัติธรรมตามคติมหาปณิธานของพระไภษัชคุรุ (ประทีป ปัจฉิมทึก, ม.ป.ป.) ทรงมีขวดโอสถในพระหัตถ์เป็นนัยของพุทธเยียวยา

อีกทั้ง คำ “ปวเรศ” เป็นพระนามของผู้จัดสร้างโดย กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สมเด็จพระสังฆราช ซึ่งสัมพันธ์กับเรื่องเล่าของน้ำพระพุทธมนต์จากพระกริ่งช่วยบำบัดโรคระบาด ทำให้พระกริ่งปวเรศได้รับความศรัทธาเป็น “พระหมอ” (เสถียร โพธินันทะ, ม.ป.ป.) และเป็นต้นแบบของพระกริ่งในประเทศไทย มีฐานะเป็นเครื่องเตือนสติให้ระลึกถึงพระรัตนตรัยและหลักธรรม และเป็นแรงจูงใจให้ผู้ศรัทธาเข้าวัด ทำบุญ ฟังธรรมและปฏิบัติสมาธิอย่างสม่ำเสมอ (รอบทิศ ไวยสุศรี, 2551) นอกจากนี้ พระกริ่งเป็นเครื่องมงคลที่สำคัญสำหรับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ในพิธีกรรมการจัดสร้างมีพิธีพุทธาภิเษก การปลุกเสก และคติการสืบทอดพุทธคุณผ่านวัตถุทางศาสนาตามความเชื่อดั้งเดิม (บุญเหลือ ออประเสริฐ, 2549)

ในการศึกษาภาคสนามพบว่า ผู้ศรัทธามองพระกริ่งปวเรศเป็นสื่อกลางทางจิตวิญญาณ (ผู้ให้ข้อมูลรายที่ 1) ส่วนใหญ่ของผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า ช่วยสร้างความอุ่นใจ ความมั่นใจ และกำลังใจในการดำเนินชีวิต (ผู้ให้ข้อมูลรายที่ 17, 18, 21 และ 26) เป็นเครื่องระลึกถึงครูบาอาจารย์ ผู้จัดสร้าง (ผู้ให้ข้อมูลรายที่ 20) เตือนสติให้ปฏิบัติตามคำสอนทางศาสนา (ผู้ให้ข้อมูลรายที่ 22 และ 24) อีกทั้งพระกริ่งปวเรศยังเป็นศูนย์รวมของกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับชุมชน สถาบันศาสนา (ผู้ให้ข้อมูลรายที่ 19) และสถาบันพระมหากษัตริย์ (ผู้ให้ข้อมูลรายที่ 5) ส่งผลให้เกิดการเยียวยาในมิติทางจิตใจและสังคมควบคู่กันไป สะท้อนแนวคิดพุทธเยียวยาแบบเถรวาทที่เน้นการฟื้นฟูดุลยภาพชีวิตผ่านสติ เมตตาธรรม และการพัฒนาจิตใจ โดยใช้ศรัทธาเป็นพลังสนับสนุนการดำเนินชีวิตและสุขภาวะองค์รวมของมนุษย์ในทุกยุคสมัย

วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า พระไภษัชยคุรุ มีภาพรวมหลักการและแนวคิดแสดงให้เห็นการเชื่อมโยงระหว่าง “พุทธเยียวยา – พระไภษัชยคุรุ – สุขภาวะองค์รวม – อิทธิพลท้องถิ่น” ซึ่งสัมพันธ์กันในลักษณะบูรณาการ กล่าวคือ พุทธเยียวยาเป็นกระบวนการหลัก พระไภษัชยคุรุเป็นศูนย์กลางเชิงสัญลักษณ์ของการเยียวยา สุขภาวะองค์รวมเป็นผลลัพธ์ และอิทธิพลท้องถิ่นเป็นบริบทที่กำหนดรูปแบบการปฏิบัติ ทำให้เกิดระบบการเยียวยาที่มีทั้งมิติทางศาสนา สังคม และวัฒนธรรม ขณะที่พระกริ่งปวเรศมีรูปแบบของศรัทธาและพิธีกรรมในสังคมไทย โดยความเชื่อทางพระพุทธศาสนาได้ผสมผสานกับความเชื่อพื้นบ้านจนกลายเป็น “ระบบความเชื่อแบบผสมผสาน (Syncretism)” ที่ฝังรากในวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลของกรอบแนวคิดหลัก คือ “ศรัทธา – อิทธิพลท้องถิ่น – พิธีกรรม – พุทธเยียวยา – สุขภาวะองค์รวม” ความแตกต่างด้านแนวคิดพุทธเยียวยาต่อพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ แสดงผลการวิจัยในตารางที่ 1 ดังนี้

แนวคิดพุทธเยียวยา	**พระไภษัชยคุรุ**	**พระกริ่งปวเรศ**
1) รากฐานทางศาสนา	1) บริบทมหายานที่เน้นมหากรุณาและปณิธานพระโพธิสัตว์	1) บริบทเถรวาทไทย ผสานคติพุทธพิธีกรรมและวัฒนธรรมไทย
2) ประวัติความเป็นมา	2) ถูกยกย่องเป็นพระพุทธเจ้าแพทย์โดยตรง	2) เป็นพระพุทธรูปเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อพุทธานุภาพและการคุ้มครอง
3) รูปแบบศรัทธา	3) เมตตากรุณา ช่วยเหลือสรรพสัตว์และพลังแห่งปณิธาน	3) มีพุทธคุณ แคล้วคลาด คุ้มครองและการเตือนสติ
4) รูปแบบพิธีกรรม		

5) มิติพุทธเยียวยา 6) ความสัมพันธ์กับวัตถุศักดิ์สิทธิ์	4) การสวดธารณีมนต์ ถวายประทีป เครื่องบูชา และพิธีอุทิศบุญ 5) การเยียวยาทั้งกาย ใจ และจิตวิญญาณตามแนวคิดพระโพธิสัตว์ 6) เป็นการระลึกถึงพระนาม ปณิธาน และปฏิบัติตามคติพระสูตร	4) พิธีบรมราชาภิเษก พุทธาภิเษก การปลุกเสก ลงยันต์ ทำน้ำมนต์ 5) การเสริมพลังใจ ความมั่นคงทางอารมณ์ และความรู้สึกปลอดภัย 6) เป็นพระพุทธรูปที่ผ่านพิธีกรรมจนกลายเป็นสื่อกลางแห่งพลังศักดิ์สิทธิ์

ตารางที่ 1: ความแตกต่างของศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยา
ต่อพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ

แม้พระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศจะมีรากฐานทางนิกาย รูปแบบพิธีกรรม และบริบททางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แต่ทั้งสองกรณีต่าง 1) ใช้ “ศรัทธา” เป็นกลไกสำคัญของกระบวนการพุทธเยียวยา 2) พิธีกรรมทำหน้าที่เป็นพื้นที่แห่งการเยียวยาผ่านการสร้างความหมาย ความหวัง และความมั่นคงทางจิตใจแก่ผู้ศรัทธา 3) พระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศมีฐานะเป็นสื่อกลางเชิงสัญลักษณ์ และ 4) พุทธเยียวยาผ่านศรัทธาและพิธีกรรมเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ความเหมือนที่สำคัญคือการมุ่งส่งเสริมสุขภาวะองค์รวมและลดความทุกข์ของมนุษย์ผ่านพลังแห่งศรัทธาและการมีส่วนร่วมในพิธีกรรม สะท้อนให้เห็นตรงกันว่าพุทธเยียวยามิได้เกิดจากความเชื่อในปาฏิหาริย์เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากกระบวนการสร้างความหมายทางจิตใจและสังคมผ่านศรัทธา พิธีกรรม และประสบการณ์ร่วมของชุมชนศาสนา ซึ่งมุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงภายใน (Internal Transformation) อันนำไปสู่ความผาสุกทางจิตวิญญาณและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ศรัทธา ดังนั้น ศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศจึงปรากฏมีลักษณะร่วมกัน คือ พุทธเยียวยาแบบผสมผสานทางแนวคิดและวัฒนธรรม (Hybrid Buddhist Healing) ดังภาพที่ 1 ดังนี้

ภาพที่ 1: รูปแบบจำลองพุทธเยียวยาเชิงผสมผสานของพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ
ที่มา: ผู้วิจัยสังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
และใช้ ChatGPT (OpenAI) ช่วยวิเคราะห์และสร้างภาพรูปแบบจำลอง
โดยผู้วิจัยเป็นผู้ตรวจสอบและปรับปรุงเนื้อหา

อภิปรายผลการวิจัย

1. พุทธเยียวยาในบริบทพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ เป็นกระบวนการสร้างความหมายและการฟื้นฟูสุขภาวะของมนุษย์อย่างองค์รวม โดยข้อค้นพบสอดคล้องกับ Sienna R. Craig (2022) ที่กล่าวว่า พุทธเยียวยาคือการบูรณาการกาย จิต จิตวิญญาณ และวัฒนธรรม ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในด้านจิตวิญญาณหรือทำสมาธิเท่านั้น แต่รวมถึง พิธีกรรมทางศาสนา การแสดงออก (Embodiment) วัตถุมงคล การสวดมนต์ สมุนไพร และการรักษาทางการแพทย์ และสอดคล้องกับแนวคิดของ Wichit Paonil และ Luechai Sringernyuang (2002) ที่อธิบายว่า สุขภาพและการเยียวยาในมุมมองพระพุทธศาสนาเน้นการบำบัดทั้งทางกายและทางใจ หรือมีลักษณะแบบองค์รวม (Holistic Care) สัมพันธ์กับการดับทุกข์ในทุกมิติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรคทางใจหรือปัญหาทางจิตวิญญาณ และแนวคิดเรื่องกรรมที่ทำให้สามารถยอมรับสภาพความเจ็บป่วยด้วยใจสงบและมีศรัทธาต่อการพัฒนาตนเอง ดังนั้นพุทธเยียวยาจึงรวมถึงการใช้ธรรมะเป็นเครื่องพยุงจิต การภาวนา และการดูแลผู้ป่วยด้วยเมตตา

2. ศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระไภษัชยคุรุมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแนวคิดพระโพธิสัตว์ มหากรุณา และปณิธาน 12 ประการ สะท้อนการเยียวยาเพื่อปลดทุกข์ทั้งทางกายและทางจิตวิญญาณ ขณะที่พระกริ่งปวเรศมีบทบาทเป็นสื่อกลางแห่งศรัทธาที่เชื่อมโยงผู้ศรัทธากับพุทธคุณและพิธีกรรมทางศาสนา ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับ Ninian Smart (1998) ซึ่งกล่าวถึงมิติวัตถุทางศาสนาว่าวัตถุศักดิ์สิทธิ์และรูปเคารพสามารถทำหน้าที่เป็น “ภาชนะรองรับศรัทธา” เป็นสื่อกลางทางจิตวิญญาณระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่งผลต่อวิถีชีวิตและการรับรู้ของผู้คน รวมทั้งสอดคล้องกับ Pargament (1997) ที่กล่าวว่าศรัทธาทางศาสนาเป็นกลไกที่มนุษย์ใช้เผชิญกับความทุกข์ ความเครียด วิกฤตชีวิต และการค้นหาความหมายของชีวิต และ แนวคิดของ Mary Elizabeth O’Brien (2018) ที่พบว่าศรัทธาทางศาสนาและการปฏิบัติศาสนกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างความหวัง ความเข้มแข็งทางใจ และสุขภาวะทางจิตวิญญาณของมนุษย์เมื่อเผชิญกับความเจ็บป่วยหรือวิกฤตชีวิต ดังนั้น ผู้ศรัทธาจึงรับรู้ว่าศาสนาเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ช่วยเสริมความมั่นใจ ความอุ่นใจ และความผาสุกทางจิตวิญญาณได้

3. แม้พระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศจะมีพื้นฐานทางนิกาย รูปแบบพิธีกรรม และบริบททางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แต่ทั้งสองกรณีต่างใช้ศรัทธาและพิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความหมาย ลดความทุกข์ และส่งเสริมสุขภาวะองค์รวมของผู้ศรัทธา ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับ Catherine Bell (1992) ที่พบว่าพิธีกรรมเป็นกระบวนการทางสังคมที่ช่วยสร้างและตอกย้ำความหมายแก่ผู้ปฏิบัติ รวมทั้งสอดคล้องกับ Victor Turner (2017) ที่อธิบายว่าพิธีกรรมเป็นพื้นที่แห่งการเปลี่ยนผ่านทางจิตใจและการสร้างความเป็นชุมชน ขณะเดียวกันยังสอดคล้องกับ Clifford Geertz (1973) ที่พบว่าสัญลักษณ์และพิธีกรรมทางศาสนาช่วยหล่อหลอมโลกทัศน์และสร้างระบบความหมายให้แก่ผู้คนในสังคม ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพุทธเยียวยาเกิดขึ้นผ่านกระบวนการทางจิตใจและสังคมที่เชื่อมโยงศรัทธา พิธีกรรม และประสบการณ์ร่วมของชุมชนศาสนา มากกว่าการอาศัยความเชื่อในปาฏิหาริย์เพียงอย่างเดียว ดังนั้น ศรัทธาและพิธีกรรมเชิงอัตลักษณ์ของพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศจึงเป็นกระบวนการผ่านชุมชนทางศาสนาจนตกทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในสังคมไทย

องค์ความรู้ใหม่

จากการสังเคราะห์ผลการวิจัย ผู้วิจัยนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ในชื่อ “รูปแบบพุทธเยียวยาเชิงศรัทธาและพิธีกรรม” (Faith-Ritual Buddhist Healing Model) ซึ่งอธิบายกระบวนการที่ศรัทธาและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาทำหน้าที่เป็นกลไกเชื่อมโยงระหว่างโลกภายในของมนุษย์กับคุณค่าทางศาสนา จนนำไปสู่การเยียวยาและการพัฒนาสุขภาวะองค์รวม โดยพบว่าพุทธเยียวยามิได้เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติหรือ ความเชื่อในปาฏิหาริย์เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากกระบวนการสร้างความหมาย การเสริมพลังใจ และการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านประสบการณ์ทางศาสนาของผู้ศรัทธา ดังมี 5 องค์ประกอบ ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบที่ 1 ศรัทธา (Faith) ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการพุทธเยียวยา โดยเป็นพลังภายในที่ทำให้บุคคลเกิดความเชื่อมั่น ความหวัง และความพร้อมที่จะเข้าถึงคุณค่าทางศาสนา ศรัทธาในที่นี้มิได้หมายถึงการเชื่อโดยปราศจากเหตุผล แต่เป็นการยอมรับคุณค่าของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพิธีกรรมในฐานะที่พึ่งทางจิตใจเมื่อเผชิญความทุกข์ ความเจ็บป่วย หรือวิกฤตชีวิต

องค์ประกอบที่ 2 การเข้าร่วมพิธีกรรม (Ritual Participation) เมื่อเกิดศรัทธา บุคคลจะเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา เช่น การสวดมนต์ การบูชา การถวายประทีป การพุทธาภิเษก การทำบุญ หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ พิธีกรรมทำหน้าที่เป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ที่เปิดโอกาสให้ผู้ศรัทธาได้แสดงออกและตอกย้ำความเชื่อของตนผ่านการปฏิบัติ

ภาพที่ 2: แบบจำลองพุทธเยียวยาเชิงศรัทธาและพิธีกรรม
ที่มา: ผู้วิจัยสังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
และใช้ ChatGPT (OpenAI) ช่วยวิเคราะห์และสร้างภาพแบบจำลอง
โดยผู้วิจัยเป็นผู้ตรวจสอบและปรับปรุงเนื้อหา

องค์ประกอบที่ 3 การเปลี่ยนแปลงภายใน (Psychological Transformation) การมีส่วนร่วมในพิธีกรรมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจ ได้แก่ การลดความวิตกกังวล การเพิ่มความหวัง การสร้างความมั่นใจ และการรับรู้ว่าตนมิได้เผชิญปัญหาเพียงลำพัง กระบวนการดังกล่าวทำให้ผู้ศรัทธาเกิดการตีความประสบการณ์ชีวิตใหม่และสามารถเผชิญปัญหาด้วยทัศนคติที่สร้างสรรค์มากขึ้น

องค์ประกอบที่ 4 พุทธเยียวยา (Buddhist Healing) พุทธเยียวยาเกิดขึ้นเมื่อบุคคลสามารถเปลี่ยนความทุกข์ ความกลัว หรือความไม่มั่นคงทางใจให้กลายเป็นความเข้าใจ การยอมรับ และการดำรงชีวิตอย่างมีความหมาย โดยอาศัยพลังของศรัทธาและพิธีกรรมเป็นเครื่องมือสนับสนุนการฟื้นฟูภายในตนเอง

องค์ประกอบที่ 5 สุขภาวะองค์รวม (Holistic Well-being) ผลลัพธ์สุดท้ายของกระบวนการคือการเกิดสุขภาวะองค์รวม ซึ่งครอบคลุมทั้งด้านร่างกาย จิตใจ จิตวิญญาณ และสังคม ผู้ศรัทธาสามารถดำรงชีวิตด้วยความสงบ มีความหวัง มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อชุมชน และมีพลังในการเผชิญความเปลี่ยนแปลงของชีวิต

คุณค่าและการประยุกต์ใช้ องค์ความรู้ใหม่นี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาวะทางจิตวิญญาณของผู้ป่วย ผู้สูงอายุ และผู้เผชิญภาวะวิกฤตชีวิต ตลอดจนใช้เป็นแนวทางในการพัฒนากิจกรรมทางศาสนา การดูแลสุขภาพแบบองค์รวม และการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยเน้นการใช้ศรัทธาและพิธีกรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างพลังใจ สร้างความหมาย และส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้คนในสังคมร่วมสมัย

สรุป

การศึกษาศรัทธาและพิธีกรรมด้านพุทธเยียวยาต่อพระพุทธเจ้าแพทย์ กรณีศึกษาพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศ สะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นระบบความเชื่อหรือหลักคำสอนเพื่อการหลุดพ้นเท่านั้น หากยังเป็นพื้นที่สำคัญของการสร้างพลังใจ ความหวัง และการเยียวยาความทุกข์ของมนุษย์ในมิติต่าง ๆ ของชีวิต แม้พระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศจะมีที่มา แนวคิด และรูปแบบพิธีกรรมที่แตกต่างกันตามบริบทของพระพุทธศาสนามหายานและเถรวาท แต่ต่างสะท้อนบทบาทร่วมกันของศรัทธาในฐานะพลังภายในที่ช่วยให้มนุษย์สามารถเผชิญกับความไม่แน่นอน ความเจ็บป่วย และความทุกข์ทางใจได้อย่างมีความหมาย ข้อค้นพบสำคัญของการศึกษาครั้งนี้ทำให้เห็นว่าคุณค่าของพุทธเยียวยามิได้อยู่ที่การแสวงหาปาฏิหาริย์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ หากอยู่ที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงภายในของมนุษย์ผ่านการมีส่วนร่วมในพิธีกรรม การระลึกถึงคุณธรรมของพระพุทธเจ้า และการเชื่อมโยงตนเองเข้ากับชุมชนแห่งศรัทธา กระบวนการดังกล่าวช่วยเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจ ลดความหวาดกลัว สร้างความหวัง และเปิดโอกาสให้ผู้คนสามารถค้นพบความหมายของชีวิตท่ามกลางสถานการณ์ที่ยากลำบากได้อีกครั้ง จึงกล่าวได้ว่าศรัทธาและพิธีกรรมเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณที่มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการพัฒนาสุขภาวะองค์รวมของมนุษย์

ในบริบทของสังคมร่วมสมัยที่ผู้คนจำนวนมากกำลังเผชิญความเครียด ความโดดเดี่ยว และปัญหาสุขภาพจิตที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง แนวคิดพุทธเยียวยาที่ปรากฏผ่านพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศจึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมการดูแลตนเองในระดับจิตใจและจิตวิญญาณ ควบคู่ไปกับการดูแลทางการแพทย์และสังคม การนำหลักศรัทธาและพิธีกรรมมาใช้ในลักษณะที่เหมาะสม ไม่งมงาย และตั้งอยู่บนความเข้าใจในคุณค่าที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา อาจช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่บุคคล ครอบครัว และชุมชนได้อย่างยั่งยืน นอกจากนี้ ผลการศึกษายังเปิดพื้นที่ทางวิชาการให้เกิดการศึกษาต่อยอดในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา สุขภาวะ และคุณภาพชีวิตในมิติที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งในด้านพุทธจิตวิทยา การดูแลผู้ป่วยระยะยาว การส่งเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณของผู้สูงอายุ ตลอดจนการประยุกต์ใช้ทุนทางวัฒนธรรมและศาสนาเพื่อการพัฒนาสังคม การทำความเข้าใจศรัทธาและพิธีกรรมในฐานะพลังแห่งการ

เยียวยาจึงมิได้เป็นเพียงการศึกษาปรากฏการณ์ทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นการค้นหาศักยภาพของพระพุทธศาสนาในการตอบสนองต่อความท้าทายของมนุษย์และสังคมในโลกปัจจุบัน อันจะนำไปสู่การสร้างคุณค่าและประโยชน์ทั้งในเชิงวิชาการและการปฏิบัติได้อย่างกว้างขวางต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลจากการวิจัยพบว่า ศรัทธาและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระไภษัชยคุรุและพระกริ่งปวเรศมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างกำลังใจ ความหวัง และสุขภาวะทางจิตวิญญาณของผู้ศรัทธา อันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพุทธเยียวยาที่ช่วยให้บุคคลสามารถเผชิญกับความทุกข์ ความเจ็บป่วย และความเปลี่ยนแปลงของชีวิตได้อย่างเข้มแข็ง ดังนั้น หน่วยงานทางพระพุทธศาสนา สถาบันการศึกษา องค์กรด้านสาธารณสุข และหน่วยงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ควรนำองค์ความรู้จากการวิจัยครั้งนี้ไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมสุขภาวะทางจิตใจและจิตวิญญาณ โดยสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนาที่เหมาะสม การเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพุทธเยียวยาอย่างถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา และการบูรณาการมิติทางจิตวิญญาณเข้ากับการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม เพื่อช่วยลดความเครียด เสริมสร้างพลังใจ และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในสังคมร่วมสมัย นอกจากนี้ วัดและชุมชนศาสนาควรใช้ศรัทธาและพิธีกรรมเป็นพื้นที่สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและการเกื้อกูลกันในชุมชน อันจะนำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษารูปแบบพุทธเยียวยาผ่านศรัทธาและพิธีกรรมในพระพุทธศาสนานิกายอื่น หรือเปรียบเทียบกับศาสนาอื่น เพื่อทำความเข้าใจบทบาทของศาสนาในการส่งเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม

2.2 ควรศึกษาผลกระทบของการปฏิบัติพิธีกรรมและการยึดมั่นในศรัทธาที่มีต่อสุขภาวะทางจิตใจ คุณภาพชีวิต และความเข้มแข็งทางจิตใจของผู้สูงอายุ ผู้ป่วยเรื้อรัง หรือผู้เผชิญภาวะวิกฤตชีวิต โดยใช้การวิจัยแบบสหวิทยาการร่วมกับศาสตร์ด้านสุขภาพและจิตวิทยา

2.3 ควรศึกษาการพัฒนาและประยุกต์ใช้รูปแบบพุทธเยียวยาเชิงศรัทธาและพิธีกรรมในงานส่งเสริมสุขภาพ งานดูแลผู้ป่วย และการพัฒนาชุมชน เพื่อสร้างแนวทางปฏิบัติที่สามารถนำไปใช้ได้จริงในระดับวัดชุมชน และหน่วยงานด้านสาธารณสุข

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. (2563). *พระไภษัชยคุรุ: พระพุทธเจ้าบรมครูแห่งโอสถ*. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.

ติปิฏกาจารย์เสวียนจังแห่งราชวงศ์ถัง. (2564). *ไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาปูรวปณิธานสูตร*. แปลโดย เกวลี เพชราทิพย์และกนกพร นุ่มทอง. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธรังษี.

ธนุตม์ ธรรมพิทักษ์. (2559). *แนวคิด ความเชื่อ และพุทธปฏิมากรรมเฉพาะของพระไภษัชยคุรุฯ โดยใช้ ประติมานวิทยา*. รายงานวิจัย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.

บุญเหลือ ออประเสริฐ. (2549). *ศาสตร์และศิลป์มรดกไทย*. กรุงเทพฯ: คอมม่า ดีไซน์แอนด์พริ้นท์.

ประทีป ปัจฉิมทึก. (ม.ป.ป.). *จากคอลัมน์ดังของ พลายชุมพล ไทยรัฐ เล่ม 4: ปาฏิหาริย์จากหิ้งพระ เปิดทุกมิติเรื่องพระกริ่ง*. กรุงเทพฯ: โอเอส พริ้นติ้งเฮ้าส์.

พุทธทาสภิกขุ. (2563). *ทบทวนธรรมบรรยายภิกษุ ปี 2513 ครั้งที่ 1: ศรัทธา*. ถอดความโดย พาโกดา. สืบค้น 6 พฤศจิกายน 2568 จาก https://pagoda.or.th/buddhadasa/2513-1.html

พระธรรมโมลี (ทองอยู่) และ ยโสธารา ศิริภาประภากร. (2560). ประเพณีการแห่พระเจ้าหมอของชุมชนโบราณพันปีปราสาทช่างปี่ ตำบลช่างปี่ อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์. *วารสารวนัมฎองแหรกพุทธศาสตรปริทรรศน์*. 4(1), 84-98.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

รอบทิศ ไวยสุศรี. (2551). *การศึกษาวิเคราะห์พระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายในการปฏิบัติธรรม*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เสถียร โพธินันทะ. (ม.ป.ป.). *กำเนิดพระพุทธรูปกริ่ง*. สืบค้น 15 ตุลาคม 2568 จาก https://site s.google.com/view/satianpothinunta

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2564). *การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2567). *จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร?*. สืบค้น 7 กันยายน 2568 จาก https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/116

สมภาร พรมทา. (2540). *พุทธศาสนามหายาน: นิกายหลักของพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

องค์การอนามัยโลก. (2559). *WHO Traditional Medicine Strategy 2014-2023 [ยุทธศาสตร์การแพทย์ดั้งเดิมขององค์การอนามัยโลก พ.ศ. 2557-2566]*. แปลโดย ดิสทัต โรจนาลักษณ์. กรุงเทพฯ: อุษาการพิมพ์.

Bell, C. (1992). *Ritual Theory, Ritual Practice*. New York: Oxford University Press.

Craig, S. R. (2022). *Buddhist Healing Practices. In The Oxford Handbook of Buddhist Practice*. New York: Oxford University Press.

Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.

O'Brien, M. E. (2018). *Spirituality in Nursing: Standing on Holy Ground*. (6th ed.). Massachusetts: Jones & Bartlett Learning.

Paonil, W. & Sringernyuang, L. (2002). Buddhist Perspectives on Health and Healing. *The Chulalongkorn Journal of Buddhist Studies*. 1(2), 93-105.

Pargament, K. I. (1997). *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: Guilford Press.

Smart, N. (1998). *The World's Religions.* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Sundler, A. J., Lindberg, E., Nilsson, C., & Palmér, L. (2019). Qualitative thematic analysis based on descriptive phenomenology. *Nursing Open*. 6, 733–739.

Turner, V. (2017). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. London and New York: Routledge.

การบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้าง วิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี

Dhamma Integration for a Sustainable Sufficiency Economy in Udon Thani Province

[1]เจริญชัย พรไพรเพชร และ [2]แสวง นิลนามะ

[1]Charoenchai Pornpraipetch, and [2]Sawaeng Nilnama

[1,2]สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2]Program in Comparative Religions, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's e-mail: cha670111@gmail.com

Received: July 7, 2026; **Revised:** July 31, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสภาพปัญหาของชุมชน และการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี 2) ศึกษาความเข้าใจแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต 3) แนวทางการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง รัชกาลที่ 9 และการบูรณาการหลักธรรมควบคู่กับการวิจัยภาคสนาม พื้นที่ศึกษา คือ ชุมชนในจังหวัดอุดรธานี กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน และตัวแทนชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลและแบบสัมภาษณ์เชิงลึก การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนาและการสังเคราะห์เชิงตีความ ผลการวิจัย พบว่า 1) สภาพปัญหาของชุมชน และการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านการบริหารจัดการและภาวะผู้นำ และด้านโครงสร้างพื้นฐานและเทคโนโลยี มีการบูรณาการหลักธรรมภาวนา 4 ร่วมกับหลักคำสอน อื่น ๆ เพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่าเป็นหลักการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่มุ่งเน้นการสร้างความสมดุลและความมั่นคงจากระดับบุคคลและครอบครัวก่อนจะขยายผลเชื่อมโยงไปสู่สังคมส่วนรวม 2) ความเข้าใจแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการประยุกต์ใช้ พบว่า ประชาชนในพื้นที่ศึกษามีความรอบรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกันเป็นอย่างดี โดยการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับเปลี่ยนพื้นที่การเกษตรจากเกษตรเชิงเดี่ยวไปสู่เกษตรทฤษฎีใหม่แบบผสมผสาน การทำไร่นาสวนผสม การลดต้นทุนและใช้ทรัพยากรท้องถิ่น และการรวมกลุ่มทำวิสาหกิจชุมชน การแปรรูปผลผลิต เช่น ผ้าไหม ชาใบหม่อน กล้วยแปรรูป และการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนสวัสดิการชุมชน และ 3) แนวทางการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญา

เศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ชาวบ้านควรปฏิบัติตามหลักธรรมภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา กอปรกับหลักธรรมอื่น ๆ มาบูรณาการร่วมกันภายใต้กรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันให้แก่ตนเองและสังคม ควบคู่การมีความรู้ด้วยสติปัญญาและมีคุณธรรม

คำสำคัญ: หลักพุทธธรรม; ภาวนา 4; ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

Abstract

This research article aims to 1) study the problems of the community and the integration of Buddhist principles to strengthen the Sufficiency Economy Philosophy in Udon Thani Province, 2) study the understanding of the Sufficiency Economy Philosophy and its application in daily life, 3) guidelines for integrating Buddhist principles to strengthen the Sufficiency Economy Philosophy in Udon Thani Province. This is a qualitative research study documents related to the Sufficiency Economy Philosophy of King Rama IX and the integration of Buddhist principles, combined with field research. The study area in Udon Thani Province. The target group for this study includes village philosophers, and community representatives. Data analysis employed descriptive content analysis and interpretive synthesis. The findings were written and presented descriptively. The research findings revealed that 1) the community's problems and the integration of Buddhist principles to reinforce the Sufficiency Economy Philosophy encompass diverse aspects, including economic, social and cultural, natural resources and environment, management and leadership, and infrastructure and technology. The integration of the Fourfold Buddhist Meditation Principle along with other teachings aims to strengthen the Sufficiency Economy Philosophy. The study showed that this approach emphasizes creating balance and stability at the individual and family level before expanding to the wider society. 2) The study examined the understanding of the Sufficiency Economy Philosophy and its application in the daily lives of the people. The study found that the people in the study area had a good understanding of the philosophy of sufficiency economy. By applying the philosophy of sufficiency economy, agricultural land is transformed from monoculture to integrated new theory farming, including mixed farming, reducing costs and utilizing local resources, forming community enterprises, processing agricultural products such as silk, mulberry tea, and processed bananas, and establishing savings groups and community welfare funds, and 3) A proposal was made for integrating Buddhist principles to enhance the Sufficiency Economy Philosophy in Udon Thani Province. This involves integrating the Four Noble Truths (kaya bhavana, sila bhavana, citta bhavana, and prajna bhavana) and other teachings with the Sufficiency Economy Philosophy, emphasizing moderation, rationality, and building resilience for oneself and society, with knowledge by wisdom and Moral Virtue.

Keywords: Dhamma; Meditation 4; Sustainable Sufficiency Economy

บทนำ

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดช มหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 (มูลนิธิโรงพยาบาล 50 พรรษา มหาวชิราลงกรณ, 2554) เป็นแนวทางการพัฒนาที่ตั้งบนพื้นฐานของทางสายกลาง และความไม่ประมาท คำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้าง

ภูมิคุ้มกันในตัวเอง ตลอดจนใช้ความรู้และคุณธรรม เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่สำคัญจะต้องมีสติปัญญาและความเพียร ซึ่งจะนำไปสู่ความสุขในการดำเนินชีวิตอย่างแท้จริง (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2560) เศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วยคุณสมบัติที่เป็นแก่นแท้ของ 3 ห่วง 2 เงื่อนไข คือ 1) ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีทั้งการผลิต การบริโภค และการดำเนินชีวิตที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่ใช้จ่ายเกินตัว และไม่หลงไปตามกระแสวัตถุนิยม 2) ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ อย่างรอบคอบ โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คำนึงถึงผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างถี่ถ้วน และ 3) การมีภูมิคุ้มกันในตัว หมายถึง การเตรียมพร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ในอนาคต พร้อมประเมินสถานการณ์ที่เป็นไปได้ล่วงหน้าเพื่อปรับตัวและแก้ไขปัญหาได้อย่างมีสติปัญญาบนพื้นฐานของความพอเพียง โดยอาศัยความรู้ควบคู่คุณธรรม ได้แก่ 1) ความรู้ คือ มีความรอบรู้เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ อย่างรอบด้าน มีความรอบคอบและมีความระมัดระวังในการนำความรู้มาเชื่อมโยงเพื่อวางแผนและตัดสินใจ ให้มีความรู้เท่าทันเหตุการณ์และภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป และ 2) คุณธรรม คือ มีจิตใจที่ตระหนักถึงความดีมีความซื่อสัตย์สุจริต อดทน และมีความเพียร โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น โดยใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2560)

การเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดเชิงระบบที่มุ่งเน้นการพัฒนาที่เกิดความสมดุล ความมั่นคง และความยั่งยืน โดยยึดหลักทางสายกลางในการดำเนินชีวิตและบริหารจัดการในทุกระดับ นับตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน จนถึงระดับประเทศชาติภายใต้หลักเกณฑ์ 3 ห่วง 2 เงื่อนไข ประกอบด้วย ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ควบคู่ไปกับการใช้ความรู้ที่คิดไตร่ตรองอย่างรอบคอบและคุณธรรมที่มีความซื่อสัตย์สุจริต สามารถพึ่งตนเองและการประเมินความเสี่ยงจากปัจจัยภายในและภายนอกอย่างเท่าทัน เพื่อสร้างระบบภูมิคุ้มกันทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม อันส่งผลทำให้สามารถเสริมสร้างวิถีชีวิตที่พร้อมรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงและวิกฤตการณ์ต่างๆ ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนในทุกระดับทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน

การบูรณาการหลักธรรม คือ การนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการร่วมกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชน เพื่อให้เกิดความสำเร็จในการพัฒนาชุมชน (พระมหาธนากร ธนากโร (ลาภเอกอุดม), 2569) ซึ่งหลักธรรมที่สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีหลากหลายหลักธรรมและคำสอนต่าง ๆ เช่น ภาวนา 4 เป็นธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท ประกอบด้วย กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย องฺ.ปญฺจก. (ไทย); 22/79/121) ซึ่งหลักธรรมภาวนา 4 มีการนำไปพัฒนาจนเกิดทักษะการเรียนรู้และมีความเข้าใจก็จะพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งภายในและภายนอกได้อย่างมีความสุข (ภาสกร เมิดจันทึก และคณะ, 2567) ดังจะเห็นได้จากการสัมภาษณเชิงลึกผูให้ขอมูลสำคัญ จำนวน 12 คน พบประเด็นที่สอดคลองกับหลักธรรมภาวนา 4 คือ ชาวบ้านในจังหวัดอุดรธานี ได้มีการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในดำเนินชีวิต คือ 1) กายภาวนา ชาวบ้านมีการจัดการและพัฒนาพื้นที่เกษตรให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ ส่งเสริมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม ส่งเสริมให้เกษตรกรเรียนรู้การอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างถูกต้อง 2) ศีลภาวนา ชาวบ้านมีการดำเนินชีวิตด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต ยึดหลักความพอประมาณ ปรับพฤติกรรมจากเกษตรเชิงทุนสู่เกษตรพึ่งตนเอง ฝึกวินัยในการทำงาน เช่น ความขยัน อดทน ความรับผิดชอบ และการทำงาน

กลุ่มแบบเครือข่าย 3) จิตภาวนา ชาวบ้านมีปลูกฝังจิตสำนึกด้านคุณธรรม ความเสียสละ จิตอาสาเพื่อส่วนรวม ความรักสามัคคี และความภาคภูมิใจในคุณค่าของตนเอง และความพอเพียง และ 4) ปัญญาภาวนา ชาวบ้านมีเรียนรู้จากประสบการณ์จริงในพื้นที่ ทดลอง ปรับปรุง และถ่ายทอดองค์ความรู้แก่ผู้อื่น การฝึกอบรม ศึกษาดูงาน และการทดลองปฏิบัติจริงจนเกิดองค์ความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ รวมทั้งการเรียนรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ควบคู่ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2542)

นอกจากนี้ ยังพบว่า ชาวบ้านในจังหวัดอุดรธานี ได้มีการประยุกต์ใช้คำสอนอื่น ๆ ดังเช่น 1) โภชเนมัตตัญญุตา รู้จักการดำรงชีวิตที่เน้นความพอดี ความพอประมาณ 2) อัปปิจฉตา มีความพอใจ ความรู้จักพอดีและพอเพียง พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริง 3 ข้อ ได้แก่ ธุตังคอัปปิจโฉ ไม่มีการโอ้อวด ปริยัตติอัปปิจโฉ ไม่อวดรู้ และอธิคมอัปปิจโฉ ไม่โอ้อวดคุณธรรม 3) อิทธิบาท 4 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงทั้ง 4 ข้อ ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา 3) สันโดษ พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริง 3 ข้อ ได้แก่ ยถาลาภสันโดษ ความยินดี 2) ยถาสารุปปสันโดษ รู้จักพอเพียง และ 3) สทารสันโดษ ความยินดีในในคู่ครองของตน 4) ทิฏฐธัมมิกัตถะ 4 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงทั้ง 4 ข้อ ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา 5) อริยมรรคมีองค์ 8 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงทั้ง 8 ข้อ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ,สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ) 6) สัปปุริสธรรม 7 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริง 4 ข้อ ได้แก่ อัตตัญญุตา กาลัญญุตา ปริสัญญุตา และสัญญุญา และ 7) มัชฌิมาปฏิปทา ชาวบ้านยึดหลักความพอดีในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างรู้คุณค่า ลดต้นทุนการผลิต การทำเกษตรผสมผสาน และการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ด้านเกษตรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จัดตั้งกองทุนออมทรัพย์และสวัสดิการชุมช และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคง ความสมดุล และความยั่งยืนทางเศรษฐกิจทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และสังคม ฯลฯ เป็นต้น ดังนั้น การบูรณาการหลักธรรมภาวนา 4 และคำสอนอื่น ๆ ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ชาวบ้านในจังหวัดอุดรธานี ได้มีการนำหลักธรรมดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตจริงตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลหลักส่วนใหญ่เป็นผู้มีประสบการณ์ในการทำอาชีพเกษตรกรรมโดยตรงเฉลี่ยมามากกว่า 25 ปีขึ้นไป และเป็นบุคคลที่มีองค์ความรู้และเชี่ยวชาญด้านเกษตรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอาทิเช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ประธานศูนย์การเรียนรู้ ประธานวิสาหกิจชุมชน ผู้นำโครงการ เกษตรกรต้นแบบ และผู้พัฒนาพื้นที่ต้นแบบเกษตร

จังหวัดอุดรธานี ประกอบด้วย 20 อำเภอ 1,891 หมู่บ้าน และ 105 ชุมชน เป็นจังหวัดที่เมืองน่าอยู่ ศูนย์กลางการค้าการลงทุนอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ภูมิประเทศทั่วไปประกอบไปด้วยภูเขา ที่สูง ที่ราบลุ่ม และพื้นที่ลูกคลื่นลอนตื้น ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธ ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ รองลงมาคือศาสนาคริสต์ และอิสลาม สำหรับสถานประกอบศาสนกิจของศาสนาต่าง ๆ (สำนักงานจังหวัดอุดรธานี, 2566) ซึ่งมีการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจในการพัฒนาทุนมนุษย์ การศึกษา สาธารณสุข และสังคม เพื่อพัฒนาศักยภาพคนตลอดช่วงชีวิต และลดความเหลื่อมล้ำ ลดความยากจน ยกระดับรายได้ครัวเรือน (กรมตรวจบัญชีสหกรณ์, 2560, 2563) ยกระดับฝีมือแรงงาน มีหลักประกันทางสังคมในใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันในตัว ควบคู่การมีความรู้และคุณธรรม (ปรเมธี วิมลศิริ, 2559) กล่าวคือ การมีความรอบรู้เกี่ยวกับเรื่อง

ต่าง ๆ อย่างรอบด้าน มีความรอบคอบที่จะนำความรู้เชื่อมโยงกันระหว่างด้านต่าง ๆ เพื่อประกอบการวางแผนตัดสินใจและมีความระมัดระวัง รู้เท่าทันเหตุการณ์และภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน และการมีคุณธรรม คือ ส่งเสริมชุมชนคุณธรรมน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงขับเคลื่อนด้วยพลังสู่ชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในจังหวัดอุดรธานี โดยมีชุมชนหลายหมู่บ้าน หลายตำบล และหลายอำเภอในจังหวัดอุดรธานี ได้แก่ 1) บ้านหนองกุง ตำบลหนองกุงศรี อำเภอโนนสะอาด 2) บ้านสวนหมื่นศรี ศูนย์เรียนรู้การทำเกษตรอินทรีย์ ตำบลตาลเลียน อำเภอกุดจับ 3) บ้านม่วง ตำบลหนองหาน อำเภอหนองหาน 4) บ้านนาหงษา ตำบลนาสะอาด อำเภอสร้างคอม 5) บ้านไร่ไผ่งาม ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง 6) ตำบลนิคมสงเคราะห์ อำเภอเมือง 7) ตำบลโนนสะอาด อำเภอโนนสะอาด 8) ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง 9) ตำบลนากว้าง อำเภอเมือง 10) บ้านโคกล่าม–แสงอร่าม ตำบลกุดหมากไฟ อำเภอหนองวัวซอ และ 11) ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จากพื้นที่ทั้งหมดที่กล่าวมา จึงถือว่าเป็นชุมชนที่ได้นำเอาหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติ 3 ระดับ คือ 1) พออยู่ พอกิน คือ ครัวเรือนที่พัฒนาจนพึ่งพาตนเองได้ ทำกินทำใช้ ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ และมีการออม 2) อยู่ดี กินดี คือ หมู่บ้าน/ชุมชน ที่บริหารจัดการพัฒนาในรูปแบบกลุ่มและพัฒนารายได้และขยายโอกาส ให้คนในชุมชน และ 3) มั่งมี ศรีสุข คือ ชุมชนบ้านบ้านม่วง เป็นศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) อำเภอหนองหาน และขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบด้านเกษตรผสมผสานและเกษตรอัจฉริยะ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2560)

จากที่กล่าวข้างต้น การดำเนินชีวิตตามวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงถือว่าเป็นแนวทางที่ได้รับการยอมรับในการแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิต ผู้ศึกษาเล็งเห็นว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมของชาวอุดรธานี แต่ยังขาดแนวทางการบูรณาการหลักธรรมเข้ากับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในบริบทในจังหวัดอุดรธานี การศึกษาหลักธรรมสามารถใช้เป็นแนวทางเชื่อมโยงความรู้เชิงวิชาการไปสู่การปฏิบัติจริงในชุมชน ช่วยยกระดับฐานคิดและจิตใจควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันที่แข็งแกร่งให้ผู้คนในพื้นที่สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมั่นคงและมั่งคั่งด้วยคุณธรรม และพร้อมรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของโลกได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาของชุมชน และการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจในจังหวัดอุดรธานี

2. เพื่อศึกษาความเข้าใจแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต

3. เพื่อนำเสนอแนวทางการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงใน จังหวัดอุดรธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) ที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการบูรณาการหลักธรรมภาวนา 4 ร่วมกับหลักคำสอนอื่น ๆ จากเอกสาร ตำรา หนังสือและพระไตรปิฎก และรวบรวมข้อมูลเกี่ยวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจากตำรา หนังสือ งานวิจัยและบทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ควบคู่กับการวิจัยภาคสนาม

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนามตามพื้นที่ศึกษา (Field Study) จำนวน 11 แห่ง ได้แก่ 1) บ้านหนองกุง ตำบลหนองกุงศรี อำเภอโนนสะอาด 2) บ้านสวนหมื่นศรี ศูนย์เรียนรู้การทำเกษตรอินทรีย์ ตำบลตาลเลียน อำเภอกุดจับ 3) บ้านม่วง ตำบลหนองหาน อำเภอหนองหาน 4) บ้านนาหงษา ตำบลนาสะอาด อำเภอสร้างคอม 5) บ้านไร่ไผ่งาม ตำบลเชียงพิณ อำเภอเมือง 6) ตำบลนิคมสงเคราะห์ อำเภอเมือง 7) ตำบลโนนสะอาด อำเภอโนนสะอาด 8) ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง 9) ตำบลนากว้าง อำเภอเมือง 10) บ้านโคกล่าม–แสงอร่าม ตำบลกุดหมากไฟ อำเภอหนองวัวซอ และ 11) ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) ในการศึกษาครั้งนี้คัดเลือกโดยใช้วิธีการแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยมุ่งเน้นผู้ที่มีบทบาทโดยตรงและมีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านต้นแบบที่น้อมนำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ร่วมกับบูรณาการหลักธรรมในจังหวัดอุดรธานี จำนวน 12 คน ดังนี้ 1) ผู้นำชุมชน จำนวน 8 คน ได้แก่ ปราชญ์เกษตรท้องถิ่น จำนวน 1 คน ปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน 1 คน ประธานศูนย์การเรียนรู้ จำนวน 3 คน ประธานวิสาหกิจชุมชน จำนวน 2 คน และผู้นำโครงการ จำนวน 1 คน 2) ผู้ปฏิบัติทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง จำนวน 4 คน ได้แก่ เกษตรกรต้นแบบ จำนวน 2 คน ผู้พัฒนาพื้นที่ต้นแบบเกษตรอินทรีย์และความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน จำนวน 1 คน และตัวแทนจากสมาชิกที่ดำเนินการโครงการจัดการน้ำเพื่อประชาชน จำนวน 1 คน

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย การวิจัยในครั้งนี้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) ควบคู่กับการวิจัยภาคสนาม เพื่อทราบสภาพปัญหาของชุมชน ความเข้าใจแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต และแนวทางการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูลจากแบบวิเคราะห์ข้อมูลและแบบสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการบันทึกเสียง ถอดเทป แล้วนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ วิเคราะห์สังเคราะห์

ขั้นตอนที่ 6 นำผลการศึกษาวิจัยมาทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล จัดกลุ่มข้อมูล จัดเรียงลำดับความเชื่อมโยงของเนื้อหา และองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย

ขั้นตอนที่ 7 การนำเสนอข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนาและการสังเคราะห์เชิงตีความ เขียนบรรยายและนำเสนอเชิงพรรณนา เพื่ออธิบายความสอดคล้องระหว่างส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสภาพปัญหาของชุมชน ความเข้าใจแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อแสดงให้เห็นถึงการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัย พบว่า สภาพปัญหาของชุมชนและการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี มีหลากหลายปัญหาด้านต่าง ๆ ได้แก่ 1) ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ปัญหาการว่างงาน/ตกงาน ปัญหาผลผลิตทางการเกษตรราคาตกต่ำ ค่าครองชีพสูง ปัญหาขาดแหล่งเงินทุน/เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ ปัญหารายได้ไม่พอกับรายจ่าย ปัญหาเป็นหนี้สินทั้งในและนอกระบบ ปัญหาราคาของแพง (สินค้าอุปโภค-บริโภค) 2) ด้านสังคมและวัฒนธรรม ปัญหายาเสพติดแพร่ระบาด 3) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาน้ำใช้ทำการเกษตรไม่พอเพียงส่งผลกระทบต่อเกษตรกรรมและที่อยู่อาศัย 4) ด้านการบริหารจัดการและภาวะผู้นำ ปัญหาผู้นำชุมชนอาจขาดทักษะการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่หรือการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก การมีส่วนร่วมไม่ทั่วถึง ชาวบ้านบางกลุ่ม โดยเฉพาะเยาวชนอาจไม่เข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาส่งผลให้การตัดสินใจจำกัดอยู่แค่กลุ่มผู้นำหรือผู้สูงวัย อุปสรรค ขาดการฝึกอบรมผู้นำให้ทันสมัยและเข้าใจความต้องการของทุกวัย การขาดความโปร่งใสหรือการสื่อสารที่ไม่ดี อาจทำให้เกิดความไม่ไว้วางใจในหมู่ชาวบ้าน และ 5) ด้านโครงสร้างพื้นฐานและเทคโนโลยี ปัญหาถนนเป็นลูกรัง/เส้นทางสัญจรไม่สะดวก ปัญหาการเข้าถึงเทคโนโลยีจำกัด ชุมชนอาจขาดอินเทอร์เน็ตความเร็วสูงหรืออุปกรณ์ทันสมัย โครงสร้างพื้นฐานไม่เพียงพอ ซึ่งชุมชนอาจขาดอำนาจต่อรอง ชาวบ้านบางส่วน โดยเฉพาะผู้สูงอายุ อาจไม่คุ้นเคยกับการใช้เทคโนโลยี (สำนักงานจังหวัดอุดรธานี, 2566)

ขณะที่การบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจในจังหวัดอุดรธานี ผลการวิจัยพบว่า บูรณาการหลักธรรมภาวนา 4 ร่วมกับหลักคำสอนอื่น ๆ เข้ากับวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่าเป็นหลักการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่มุ่งเน้นการสร้างความสมดุลและความมั่นคงจากระดับบุคคลและครอบครัวก่อนจะขยายผลเชื่อมโยงไปสู่สังคมส่วนรวม

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัย พบว่า ความเข้าใจแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในจังหวัดอุดรธานี ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดมีความเห็นสอดคล้องกันว่า ประชาชนในพื้นที่ศึกษามีความรอบรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกันเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตที่เน้นความพอดี ความพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันภายใต้กรอบเงื่อนไขความรู้และคุณธรรม ดังนั้น ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจึงไม่ใช่เป็นเพียงแค่ทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์หรือรูปแบบการทำเกษตรกรรมเท่านั้น แต่เป็นหลักการดำเนินชีวิตหรือรากฐานของชีวิตที่มุ่งเน้นการสร้างความสมดุลและความมั่นคงในทุกมิติ โดยมีองค์ประกอบร่วมกันของหลัก 3 ห่วง 2 เงื่อนไข คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน การใช้ดำเนินชีวิตไม่โลภ ไม่ฟุ้งเฟ้อ ผลิตและลงทุนไม่เกินกำลัง ตัดสินใจด้วยพื้นฐานความรู้และเหตุผล และสร้างความมั่นคง เพื่อลดความเสี่ยงจากปัจจัยภายนอก ควบคู่กับต้องใช้ความรู้และคุณธรรม มีความซื่อสัตย์ ความขยัน อดทน การแบ่งปัน และความโปร่งใส และการปรับที่จิตใจ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2560) สำหรับการประยุกต์ใช้ในบริบทการเกษตรและวิสาหกิจชุมชนในภาคปฏิบัติ เกษตรกรและชุมชนได้นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปรับประยุกต์ใช้เพื่อยึดหลักการพึ่งพาตนเอง และสร้างความมั่นคงจากฐานราก คือ การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากเกษตรเชิงเดี่ยวไปสู่เกษตรผสมผสาน หรือการทำไร่นาสวน

ผสม การลดต้นทุนและใช้ทรัพยากรท้องถิ่น และการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่าย อาทิเช่น กลุ่มทำวิสาหกิจชุมชน การแปรรูปผลผลิต เช่น ชาใบหม่อน กล้วยแปรรูป และการจัดตั้งระบบกองทุนหรือการออมทรัพย์เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติส่งผลลัพธ์เชิงบวกและสร้างความมั่นคงและยั่งยืนจากระดับบุคคลและครอบครัว ซึ่งก่อให้เกิดความสมดุล 3 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านเศรษฐกิจ ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ มีภูมิคุ้มกันพร้อมรับมือกับความผันผวนของตลาด วิกฤตเศรษฐกิจ และความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ 2) ด้านสังคมและคุณภาพชีวิต ลดความเครียด สร้างความสุขทางใจ เกิดความรักสามัคคี การแบ่งปัน และเกิดสังคมแห่งการพึ่งพาอาศัยกัน โดยเฉพาะในกลุ่มเปราะบาง เช่น ผู้สูงอายุ และ 3) ด้านสิ่งแวดล้อม เกิดการรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ การทำเกษตรปลอดภัย และการใช้พลังงานสะอาด ซึ่งนำไปสู่ความยั่งยืนอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัย พบว่า การบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี เป็นแนวทางที่มุ่งเสริมสร้างวิถีการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ครอบคลุมทั้ง 3 ห่วง 2 เงื่อนไข คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ควบคู่กับความรู้และคุณธรรม โดยกระบวนการบูรณาการหลักธรรมเข้ากับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงทั้งหลักธรรมภาวนา 4 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. กายภาวนากับหลักธรรม 8 ประการ ได้แก่ 1.1) โภชเนมัตตัญญุตา ชาวบ้านรู้จักการดำรงชีวิตที่เน้นความพอดี และความพอประมาณในการบริโภค ในขณะเดียวชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งยังต้องประสบปัญหาเรื่องค่าครองชีพสูง รายได้ไม่พอกับรายจ่าย มีหนี้สินทั้งในและนอกระบบ และปัญหาราคาสินค้าอุปโภค–บริโภคแพง 1.2) อัปปิจฉตา พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริง 3 ข้อ ได้แก่ 1) ธุตังคอัปปิจโฉ คือ ชาวบ้านไม่มีการโอ้อวด 2) ปริยัตติอัปปิจโฉ คือ ชาวบ้านไม่อวดรู้หรือยกตนว่าศึกษาเล่าเรียนมามาก และ 3) อธิคมอัปปิจโฉ คือ ชาวบ้านไม่โอ้อวดคุณธรรม แต่ขาดหลักธรรมในเรื่องปัจจยอัปปิจโฉเกี่ยวกับการรู้จักประมาณตน ดังจะเห็นได้จากสภาพของชุมชนที่พบว่า ค่าครองชีพสูง และราคาสินค้าอุปโภค–บริโภคแพง 1.3) สันโดษ พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริง 3 ข้อ ได้แก่ 1) ยถาลาภสันโดษ คือ ชาวบ้านมีความยินดี 2) ยถาสารุปปสันโดษ คือ ชาวบ้านมีความรู้จักพอเพียง และ 3) สทารสันโดษ คือ ชาวบ้านมีความยินดีในในคู่ครองของตน แต่ขาดหลักธรรมในเรื่องยถาพลสันโดษเกี่ยวกับความพอใจ รู้จักความพอดี ดังจะเห็นได้จากสภาพของชุมชนที่พบว่า รายได้ไม่พอกับรายจ่าย 1.4) อิทธิบาท 4 พบว่า ชาวบ้านยึดหลักธรรมทางสายกลางหรือความพอประมาณที่ปฏิบัติได้จริงทั้ง 4 ข้อ ได้แก่ 1) ฉันทะ คือ ชาวบ้านมีความพอใจ 2) วิริยะ คือ ชาวบ้านมีความเพียรพยายามมานะบากบั่น ใจสู้ ไม่ย่อท้อ 3) จิตตะ คือ ชาวบ้านมีความคิดจดจ่อ เอาใจฝักใฝ่ ความเอาใจใส่ รับผิดชอบและมุ่งมั่นตั้งใจ และ 4) วิมังสา คือ ชาวบ้านมีการใช้ปัญญาในการคิดวิเคราะห์ ปรับปรุง พัฒนา และแปรรูปผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นอันส่งผลทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง 1.5) ทิฏฐธัมมิกัตถะ 4 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริง 3 ข้อ ได้แก่ 1) อารักขสัมปทา คือ ชาวบ้านรักษาโภคทรัพย์ 2) กัลยาณมิตร คือ ชาวบ้านไม่คบคนชั่ว และ 3) สมชีวิตา คือ ชาวบ้านอยู่อย่างพอเพียง แต่ยังขาดหลักธรรมในเรื่องอุฏฐานสัมปทาเกี่ยวกับความขยันหมั่นเพียร ไม่มีรายได้สร้างตนเองและครอบครัว ดังจะเห็นได้จากสภาพของชุมชนที่

พบว่า ปัญหาการว่างงาน/ตกงาน 1.6) อริยมรรคมีองค์ 8 (สัมมากัมมันตะ) พบว่า ชาวบ้านยึดหลักธรรมทางสายกลางหรือความพอประมาณที่ปฏิบัติได้จริงทั้ง 8 ข้อ ได้แก่ 1) สัมมาทิฏฐิ ชาวบ้านมีความเห็นชอบ 2) สัมมาสังกัปปะ ชาวบ้านมีความดำริชอบ 3) สัมมาวาจา ชาวบ้านมีการเจรจาชอบ 4) สัมมากัมมันตะ ชาวบ้านมีการงานชอบ 5) สัมมาอาชีวะ ชาวบ้านมีการเลี้ยงชีพชอบ 6) สัมมาวายามะ ชาวบ้านมีความเพียรชอบ 7) สัมมาสติ ชาวบ้านมีการระลึกชอบ และ 8) สัมมาสมาธิ ชาวบ้านมีความตั้งมั่นชอบ 1.7) สัปปุริสธรรม 7 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริง 4 ข้อ ได้แก่ 1) อัตตัญญุตา คือ ชาวบ้านรู้จักตน 2) กาลัญญุตา คือ ชาวบ้านรู้จักกาลเวลา 3) ปริสัญญุตา คือ ชาวบ้านรู้จักชุมชนและสังคม และ 4) ปุคคสัญญุญา คือ ชาวบ้านรู้จักบุคคล แต่ยังขาดหลักธรรมในเรื่องธัมมัญญุตาและอัตถัญญุตาเกี่ยวกับขาดการวิเคราะห์ตลาดและวางแผน ดังจะเห็นได้จากสภาพของชุมชนที่พบว่า ผลผลิตทางการเกษตรราคาตกต่ำ อีกทั้งยังขาดหลักธรรมในเรื่องมัตตัญญุตาเกี่ยวกับหนี้สินทั้งในและนอกระบบ และ 1.8) มัชฌิมาปฏิปทา พบว่า ชาวบ้านยึดหลักทางสายกลางที่สามารถปฏิบัติได้จริง โดยเฉพาะในเรื่องความพอดีในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างรู้คุณค่า ลดต้นทุนการผลิต การทำเกษตรผสมผสาน และการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ด้านเกษตรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จัดตั้งกองทุนออมทรัพย์และสวัสดิการชุมช และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคง ความสมดุล และความยั่งยืนทางเศรษฐกิจทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และสังคม แต่ในทางตรงกันข้ามก็ยังพบสภาพของชุมชนในด้านปัญหาเชิงโครงสร้างและกลไกผลผลิตทางการเกษตรราคาตกต่ำ ค่าครองชีพสูง และราคาสินค้าอุปโภค–บริโภคแพง

จากผลการวิเคราะห์หลักธรรมกายภาวนากับหลักธรรม 8 ประการ ทำให้เกิดผลลัพธ์ร่วม คือ ครัวเรือนมั่นคงชุมชนเข้มแข็ง เศรษฐกิจฐานรากเติบโตอย่างยั่งยืน คุณภาพชีวิตดีมีความสุขร่วมกัน และพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงและวิกฤตในอนาคต โดยการบูรณาการหลักธรรมทั้ง 8 ประการทำหน้าที่เป็นกลไกภายในที่หล่อหลอมการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ การพึ่งพาตนเอง การประกอบอาชีพสุจริต และการพัฒนาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งสอดคล้องกับองค์ประกอบสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน ภายใต้เงื่อนไขความรู้และคุณธรรม อันนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและเทคโนโลยีในอนาคต

2. ศีลภาวนากับหลักธรรม 10 ประการ ได้แก่ 2.1) เบญจศีล พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงทั้ง 5 ข้อ ได้แก่ 1) ปาณาติบาต คือ ชาวบ้านละเว้นจากการฆ่าและการเบียดเบียนสัตว์ 2) อทินนาทาน คือ ชาวบ้านละเว้นจากการลักขโมย 3) กาเมสุมิจฉาจาร คือ ชาวบ้านละเว้นจากการประพฤติผิดทางกาม 4) มุสาวาท คือ ชาวบ้านละเว้นจากการพูดปด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ พูดส่อเสียด และ 5) สุราเมระยะ คือ ชาวบ้านละเว้นจากการเสพสุรา 2.2) อาชีวัฏฐมกศีล พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงทั้ง 7 ข้อ ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ และเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ แต่ขาดหลักธรรมในเรื่องสัมมาอาชีวะเกี่ยวกับการประกอบอาชีพสุจริตไม่แสวงหากำไรโดยเบียดเบียน ดังจะเห็นได้จากสภาพของชุมชนที่พบว่ามีการใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเร่งขายสินค้า 2.3) หิริ ชาวบ้านมีความละอายต่อการทำความชั่ว 2.4) โอตตัปปะ ชาวบ้านมีความเกรงกลัวต่อการใช้จ่าย

ฟุ่มเฟือย ดังจะเห็นได้จากสภาพของชุมชนที่พบว่า ค่าครองชีพสูง และเสริมภูมิคุ้มกันของชุมชน 2.5) กุศลกรรมบถ 10 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงทั้ง 10 ข้อ ได้แก่ 1) กายกรรม 3 ประการ คือ ความสะอาดทางกาย ได้แก่ ไม่ฆ่า ไม่ลักขโมย และไม่ประพฤติผิดในกาม 2) วจีกรรม 4 ประการ คือ ความสะอาดทางวาจา ได้แก่ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบคาย และไม่พูดเพ้อเจ้อ 3) มโนกรรม 3 ประการ คือ ความสะอาดทางใจ ได้แก่ ไม่โลภ ไม่คิดพยาบาท และเห็นชอบตามคลองธรรม 2.6) สังคหวัตถุ 4 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงทั้ง 4 ข้อ ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา ซึ่งชุมชนต้องร่วมมือกันผลิตและบริโภคในชุมชน ดังจะเห็นได้จากสภาพของชุมชนที่พบว่า มีการออมทรัพย์และใช้พลังงานสะอาด ส่งเสริมการแบ่งปันทรัพยากร 2.7) ฆราวาสธรรม 4 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงทั้ง 4 ข้อ ได้แก่ สัจจะ ทมะ ขันติ และจาคะ 2.8) เว้นจากอบายมุข 6 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริง 5 ข้อ ได้แก่ ดื่มน้ำเมา เที่ยวกลางคืน เที่ยวดูการเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร และเกียจคร้านทำการงาน ยกเว้นเรื่องสิ่งเสพติด ดังจะเห็นได้จากสภาพของชุมชนที่พบว่าปัญหายาเสพติดแพร่ระบาด 2.9) ธรรมาธิปไตย ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงด้วยการยึดหลักธรรมเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจและบริหารจัดการให้เป็นไปด้วยความโปร่งใส เป็นธรรม และคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม 2.10) อปริหานิยธรรม 7 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงทั้ง 7 ข้อ ได้แก่ หมั่นประชุมเป็นเนืองนิตย์ พร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม ทำกิจการงานร่วมกัน ปรึกษาหารือร่วมกันคิด เคารพในเหตุและผลซึ่งกันและกัน รวมทั้งการให้เกียรติและเคารพในความคิดเห็นของทุกฝ่าย เป็นต้น

จากผลการวิเคราะห์หลักธรรมศีลภาวนากับหลักธรรม 10 ประการ ทำให้เกิดผลลัพธ์ร่วม คือ ความเชื่อมั่นและไว้วางใจในชุมชน เศรษฐกิจชุมชนเข้มแข็งพึ่งพาตนเองได้ ลดหนี้ครัวเรือนเพิ่มรายได้อย่างยั่งยืน ทุนทางสังคมและเครือข่ายความร่วมมือ ธรรมาภิบาลโปร่งใสเป็นธรรม คุณภาพชีวิตดีสังคมสงบสุขมีศีลธรรมและสิ่งแวดล้อมสมดุลการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยบูรณาการหลักธรรมทั้ง 10 หลักธรรมมาใช้ในการบริหารองค์กรวิสาหกิจชุมชน และศูนย์เรียนรู้ จนเกิดธรรมาภิบาล ความซื่อสัตย์ ทุนทางสังคม และเครือข่ายความร่วมมืออันเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อน วิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ให้เกิดความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน พร้อมสร้างภูมิคุ้มกันแก่ชุมชนในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในยุคข้าวยากหมากแพงหรือลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. จิตภาวนากับหลักธรรม 6 ประการ ได้แก่ 3.1) อัปปมัญญา 4 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริง 3 ข้อ ได้แก่ เมตตา กรุณา และมุทิตา แต่ยังขาดอุเบกขา ดังจะเห็นได้จากชุมชนตีความอุเบกขาคลาดเคลื่อนว่าเป็นการไม่เข้าไปมีส่วนร่วม ไม่ช่วยเหลือสมาชิกหรือปล่อยให้ปัญหาดำเนินไปโดยไม่มีการจัดการ ปัญหายาเสพติดซึ่งแพร่ระบาดในวัยรุ่นภายในชุมชน 3.2) ปีติ พบว่า ชาวบ้านมีความอิ่มใจ และความพึงพอใจในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมตามหลักวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3.3) สุข พบว่า ชาวบ้านมีความสุขกายและสุขใจที่เกิดจากการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพ่อหลวง 3.4) อุเบกขา พบว่า ชาวบ้านมีการตีความอุเบกขาที่คลาดเคลื่อนคือวางเฉยต่อการก่อหนี้สินนอกระบบภายในตลาดชุมชน 3.5) โยนิโสมนสิการ พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริง ได้แก่ การคิดไตร่ตรอง คิดอย่างเป็นระบบ และมองเห็นเหตุปัจจัยของปัญหา 3.6) สติสัมปชัญญะ พบว่า ชาวบ้านมีการใช้สติปัญญาควบคู่กับความรู้ แต่ขาดหลักธรรมในเรื่อง

สัมมาอาชีวะเกี่ยวกับการประกอบอาชีพสุจริต ดังจะเห็นได้จากสภาพของชุมชนที่พบว่ามีการเลือกงานทำเฉพาะในเมืองหลวงหรือเมืองใหญ่จึงเกิดภาวะการว่างงาน/ตกงาน

จากผลการวิเคราะห์หลักธรรมจิตภาวนากับหลักธรรม 6 ประการ ทำให้เกิดผลลัพธ์ร่วม คือ ชุมชนมีระเบียบวินัย เศรษฐกิจมั่นคง รายได้เพิ่มขึ้นหนี้สินลดลง พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง คุณภาพชีวิตดีมีความสุขจากภายใน และสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติยั่งยืน โดยการบูรณาการหลักธรรมทั้ง 6 หลักธรรม มาใช้ในการจัดการพัฒนาให้มีเมตตา ความเพียร ความสุขจากภายใน ความรอบคอบ และการใช้สติปัญญาในการตัดสินใจ ส่งผลให้การขับเคลื่อนศูนย์เรียนรู้และการพัฒนาชุมชนเป็นไปอย่างมั่นคงและยั่งยืน สอดคล้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในด้านความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน ภายใต้เงื่อนไขของความรู้และคุณธรรม การใช้ความรู้อย่างรอบคอบระมัดระวังและไม่ตึงเครียด อันนำไปสู่การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืนในยุคการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีทันสมัย และปัญญาประดิษฐ์ (AI)

4. ปัญญาภาวนากับหลักธรรม 6 ประการ คือ 4.1) อริยสัจ 4 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงทั้ง 4 ข้อ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค 4.2) ไตรลักษณ์ พบว่า ชาวบ้านสามารถปฏิบัติได้จริงทั้ง 3 ข้อ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ช่วยให้ยอมรับความเปลี่ยนแปลง เช่น ราคาพืชผลผันผวน ภัยแล้ง และเศรษฐกิจตกต่ำ 4.3) ขันธ์ 5 พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงทั้ง 5 ข้อ ได้แก่ รูป ชาวบ้านต้องดูแลสุขภาพ ใช้ทรัพยากรและปัจจัยการผลิตอย่างเหมาะสม เวทนา ชาวบ้านมีเหตุผล ลดการใช้จ่ายหรือการลงทุน สัญญา ชาวบ้านมีการพัฒนาทักษะและการเรียนรู้ตลอดชีวิต สังขาร ชาวบ้านมีคิดวิเคราะห์ วางแผน และพัฒนาการประกอบอาชีพและวิญญาณ ชาวบ้านมีสติรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารและสิ่งเร้าจากภายนอก 4.4) อิทัปปัจจยตา พบว่า ชาวบ้านปฏิบัติได้จริงจากวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของเหตุและผล เช่น ปัญหาหนี้เกิดจากหลายปัจจัย ไม่ใช่เพียงรายได้ต่ำ ลดต้นทุนการผลิต พัฒนาอาชีพ และการบริหารจัดการน้ำ 4.5) วิมังสา ชาวบ้านสามารถคิดวิเคราะห์ทดลอง ตรวจสอบ และปรับปรุงการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ โดยใช้ข้อมูล ประสบการณ์ และองค์ความรู้เป็นฐานในการตัดสินใจ และ 4.6) สัมมาทิฏฐิ พบว่า ชาวบ้านมีความเห็นชอบ ใช้ปัญญาในการตัดสินใจ การประกอบอาชีพสุจริต และการพัฒนาชุมชน การบริหารกองทุน การบันทึกบัญชีครัวเรือน และการพัฒนาศูนย์เรียนรู้ เป็นต้น จากผลการวิเคราะห์หลักธรรมปัญญาภาวนากับหลักธรรม 6 ประการ ทำให้เกิดผลลัพธ์ร่วม คือ ชุมชนสามัคคีมีจิตอาสา เศรษฐกิจพอเพียงยั่งยืน รายได้เพิ่มขึ้นรายจ่ายลดลง พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงภาวะโลกร้อน แหล่งทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมสมดุลเกื้อกูล และสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยการบูรณาการหลักธรรมทั้ง 6 หลักธรรม ผ่านกระบวนการสติปัญญาหลักเหตุผล การคิดเชิงระบบ การเรียนรู้จากประสบการณ์ และการตัดสินใจด้วยพื้นฐานความรู้และสติปัญญาจริงที่เพียงพอในการพัฒนาชุมชนและการประกอบอาชีพชุมชน จึงทำหน้าที่เป็น กลไกทางปัญญา (Wisdom Mechanism) ที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบสำคัญของ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน ภายใต้เงื่อนไขของ ความรู้และคุณธรรม ส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่มีความยั่งยืน สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางภูมิอากาศ ผลกระทบจากภาวะโลกร้อน และการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและปัญญาประดิษฐ์ (AI) เพื่อสร้างนวัตกรรมและการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

1. สภาพปัญหาของชุมชนและการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี พบว่า ชุมชนในจังหวัดอุดรธานีกำลังเผชิญกับปัญหาเชิงโครงสร้างที่ทับซ้อนและเชื่อมโยงกันในทุกมิติ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปัญหาฐานรากที่รุนแรงที่สุด ทั้งเรื่องหนี้สิน รายได้ไม่สมดุลกับรายจ่าย และการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร สอดคล้องกับรายงานของสำนักงานจังหวัดอุดรธานี (2566) ที่ระบุถึงสภาวะความเปราะบางทางเศรษฐกิจในพื้นที่ ปัญหาเหล่านี้ยังส่งผลกระทบต่อเนื่องทาง ด้านสังคมและวัฒนธรรม เช่น ปัญหายาเสพติด ตลอดจนข้อจำกัด ด้านภาวะผู้นำและโครงสร้างพื้นฐาน/เทคโนโลยีที่ขาดการมีส่วนร่วมของคนรุ่นใหม่และเกิดช่องว่างในการเข้าถึงนวัตกรรมของผู้สูงอายุ ซึ่งความล้มเหลวในการจัดการปัญหาเหล่านี้ล้วนเป็นผลมาจากความไม่สมดุลในการดำเนินชีวิตและขาดภูมิคุ้มกันที่แข็งแกร่ง อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยได้นำเสนอทางออกเชิงรุกผ่าน การบูรณาการหลักธรรมภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา ควบคู่กับหลักธรรมอื่น ๆ เข้ากับวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แสดงให้เห็นว่าหลักภาวนา 4 ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือยกระดับจิตใจ ปัญญา และพฤติกรรมที่เข้ามาอุดรอยรั่วของปัญหาทั้งหมด ถือว่าเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่นำมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี (พระครูบวรชัยวัฒน์ (วันชัย เมธิโก), 2567) โดยเริ่มจากการพัฒนาที่ตนเอง ครอบครัว ผู้อื่น และองค์กรให้มีความพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน เช่น การใช้ปัญญาในการแก้หนี้ การมีจิตใจที่เข้มแข็งห่างไกลยาเสพติด และการเปิดรับเทคโนโลยีอย่างเท่าทัน ก่อนที่จะขยายผลไปสู่การแก้ปัญหาในระดับสังคมส่วนรวม การผสานหลักธรรมเข้ากับศาสตร์พระราชาจึงไม่ได้เป็นเพียงแนวคิดอุดมคติ แต่เป็นรากฐานของชีวิตที่นำไปสู่การปฏิบัติได้จริง เพื่อสร้างความสมดุลและความมั่นคงยั่งยืนให้แก่ชุมชนจังหวัดอุดรธานีท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเป็นรูปธรรม

2. ความเข้าใจแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต พบว่า ประชาชนในพื้นที่ศึกษามีความรอบรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกันเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตที่เน้นความพอดี ความพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันภายใต้กรอบเงื่อนไขความรู้และคุณธรรม ดังนั้น ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานีไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงแค่กรอบทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์หรือมิติทางการเกษตรกรรมเท่านั้น แต่ได้รับการยอมรับในรากฐานของชีวิตในการดำเนินชีวิตที่มุ่งปรับเปลี่ยนระเบียบวิธีคิด (Mindset) จากภายในจิตใจตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง 2 เงื่อนไข เป็นเครื่องมือยับยั้งความโลภ ความฟุ้งเฟ้อ และลดความเสี่ยงจากปัจจัยภายนอก การที่ผู้ให้ข้อมูลเน้นย้ำถึงการใช้ความรู้ควบคู่คุณธรรมทั้งความซื่อสัตย์ ขยัน อดทน แบ่งปัน สอดคล้องกับงานวิจัยของ จันทนี กองสุข และคณะ (2568) ที่ศึกษาการส่งเสริมพัฒนาตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อประยุกต์ใช้ในการพัฒนาอย่างยั่งยืนจังหวัดจันทบุรี พบว่า การนำแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาอย่างยั่งยืนช่วยยกระดับคุณภาพชีวิต ได้แก่ ด้านจิตใจและสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเรียนรู้ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับดี มีความเชื่อมั่นในปรัชญา

ของเศรษฐกิจพอเพียง การแบ่งบทบาทหน้าที่ การร่วมวางแผนการดำเนินงานและกิจกรรมร่วมกันจะส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนเองอย่างยั่งยืน

3. แนวทางการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี พบว่า การบูรณาการหลักธรรมภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา และคำสอนอื่น ๆ ซึ่งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือภายในคอยกำกับและยกระดับการน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติในจังหวัดอุดรธานี ให้เกิดผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมครอบคลุมทั้งฐานคิด พฤติกรรมชีวิต จริยธรรม จิตใจ และอารมณ์ และปัญญาการรับรู้และตัดสินใจ นำไปสู่ความสมดุล มั่นคง และยั่งยืน และการใช้หลักธรรมภาวนา 4 เพื่อดำเนินชีวิตเป็นการแสดงออกถึงความมีสติในการกระทำ ความเมตตาในความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น และทำให้เกิดปัญญาเพื่อการเผชิญกับความท้าทายของชีวิต ในชีวิตประจำวันของสังคมในปัจจุบัน (ณัฐธชา บุญศรี, 2569) คือ 1) กายภาวนา ผสานกับหลักธรรม 8 ประการ เช่น สันโดษ มัชฌิมาปฏิปทา และทิฏฐธัมมิกัตถะ 4 ทำหน้าที่เป็นกลไกปรับพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ มุ่งเน้นการพึ่งพาตนเองและการประกอบอาชีพสุจริต ส่งผลลัพธ์ร่วมให้เศรษฐกิจฐานรากเติบโตอย่างมั่นคง ครัวเรือนมีรายได้และพร้อมรับมือกับวิกฤต 2) ศีลภาวนา ผสานกับหลักธรรม 10 ประการ เช่น เบญจศีล สังคหวัตถุ 4 และอปริหานิยธรรม 7 ถูกนำมาใช้บริหารองค์กร วิสาหกิจชุมชน และศูนย์เรียนรู้จนเกิดระบบธรรมาภิบาล ความโปร่งใส และความซื่อสัตย์ ส่งผลลัพธ์ร่วมในการสร้างทุนทางสังคม ความไว้วางใจ ลดหนี้สิน และลดความเหลื่อมล้ำในยุคข้าวยากหมากแพงได้อย่างมีประสิทธิภาพ 3) จิตภาวนา ผสานกับหลักธรรม 6 ประการ เช่น อัปปมัญญา 4โยนิโสมนสิการ และสติสัมปชัญญะ ช่วยหล่อหลอมให้คนในชุมชนมีเมตตา มีจิตอาสาทำงานเป็นทีม และเกิดความสุขจากภายใน ส่งผลลัพธ์ร่วมให้การตัดสินใจขับเคลื่อนศูนย์เรียนรู้เป็นไปอย่างรอบคอบระมัดระวัง ไม่ตึงเครียด พร้อมเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคเทคโนโลยีและปัญญาประดิษฐ์ (AI) ด้วยจิตใจที่มั่นคง และ 4) ปัญญาภาวนา ผสานกับหลักธรรม 6 ประการ เช่น อริยสัจ 4 อิทัปปัจจยตา และสัมมาทิฏฐิ ทำหน้าที่เป็นกลไกทางปัญญา ช่วยให้ชุมชนคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผลและเป็นระบบ ส่งผลลัพธ์ร่วมให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ชุมชนมีจิตอาสา มีความพร้อมในการปรับตัวต่อภาวะโลกร้อน และสามารถใช้นวัตกรรมหรือเทคโนโลยี AI มาช่วยพัฒนาอาชีพได้อย่างเท่าทัน

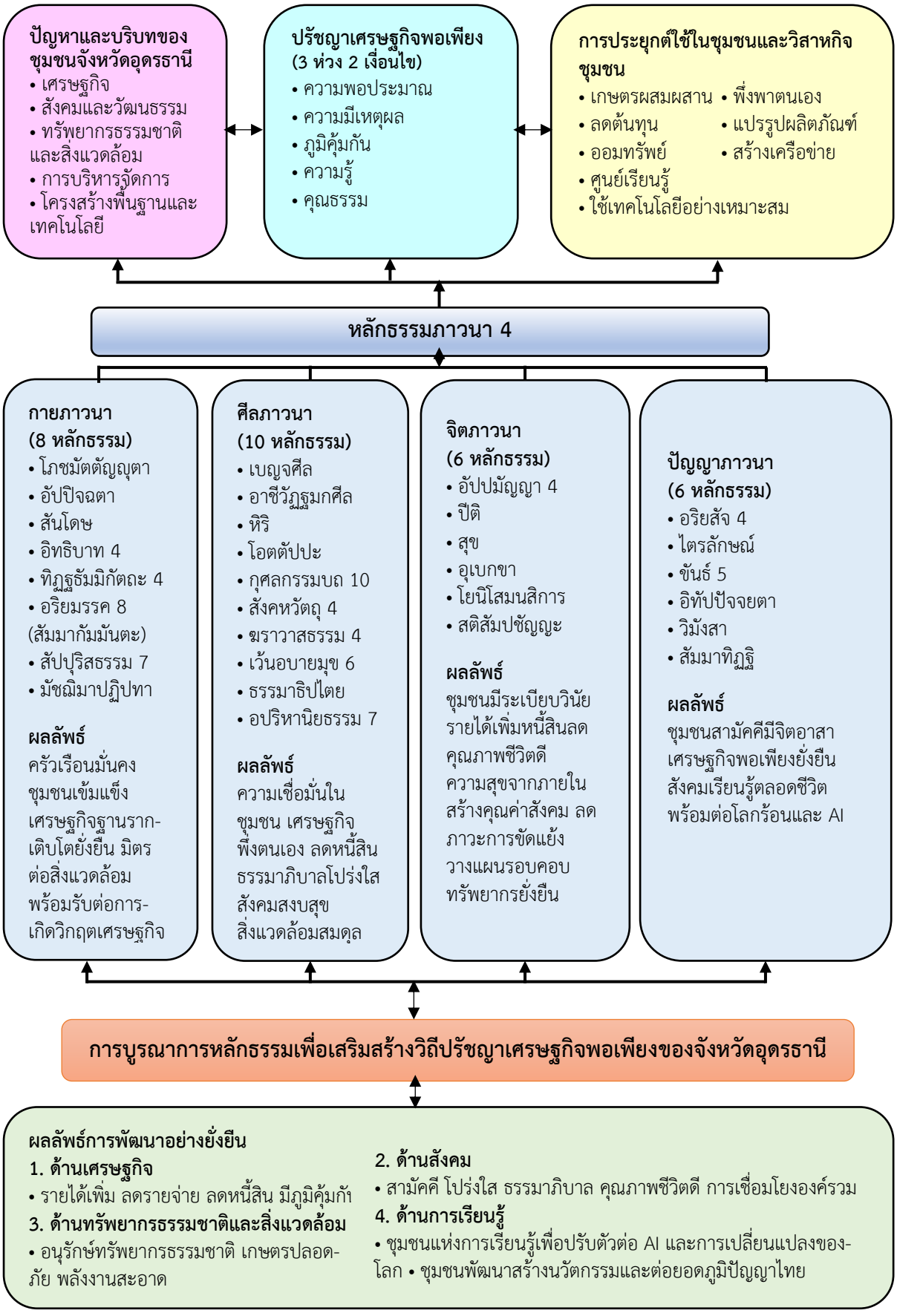
องค์ความรู้ใหม่

1. เกิดกรอบแนวคิดการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี แบบองค์รวม การวิจัยได้สร้างองค์ความรู้ใหม่ที่เชื่อมโยงกับหลักภาวนา 4 คือ กายภาวนาและศีลภาวนา ทำหน้าที่จัดระเบียบความสัมพันธ์ทางกายภาพและสังคม ควบคุมความโลภในการบริโภคและการทำธุรกิจ เช่น การลดละอบายมุขและยึดหลักสันโดษ ส่งผลให้ข้อกำหนดเรื่องความพอประมาณและเงื่อนไขคุณธรรมเกิดขึ้นได้จริงในระดับพฤติกรรม การนำหลักศีลภาวนา เช่น สังคหวัตถุ 4 และอปริหานิยธรรม 7 เข้ามาบูรณาการในการบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชนและกองทุนออมทรัพย์ แสดงให้เห็นว่า หลักธรรมสามารถทำหน้าที่เป็นกฎชุมชนที่สร้างความโปร่งใส ความซื่อสัตย์ และความรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งเป็นเครื่องมือที่มี

ประสิทธิภาพสูงกว่ากฎหมายส่วนกลางในการลดความเหลื่อมล้ำและสร้างภูมิคุ้มกันหมู่ให้กับกลุ่มฐานรากในยุคปัจจุบันที่บริบทโลกเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งความผันผวนทางเศรษฐกิจและภัยธรรมชาติ จิตภาวนาที่มีโยนิโสมนสิการและสติสัมปชัญญะ ทำหน้าที่เป็นเกราะป้องกัน ช่วยให้เกษตรกรและคนในชุมชนสามารถเผชิญหน้ากับความเครียดและวิกฤตข้าวยากหมากแพงด้วยความสงบและมีสติ ทำให้เกิดความสุขจากภายในซึ่งเป็นฐานรากสำคัญที่ทำให้คนไม่ตัดสินใจผิดพลาดหรือหันเข้าหาสิ่งเสพติดเมื่อเจอมรสุมชีวิต และการใช้ปัญญาภาวนาที่เป็นหลักธรรมอริยสัจ 4 และอิทัปปัจจยตา ทำหน้าที่เป็นกลไกทางปัญญาและการคิดเชิงระบบ

2. หลักธรรมภาวนา 4 ผลการศึกษา พบว่า กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา และคำสอนอื่น ๆ เป็นเครื่องมือภายในคอยกำกับและยกระดับทั้งจิตใจและพฤติกรรมที่เข้ามาอุดรอยรั่วของปัญหาทั้งหมด โดยเริ่มจากการพัฒนาที่ตัวบุคคลและครอบครัวให้รู้จักความพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน เช่น การใช้ปัญญาในการแก้หนี้ การมีจิตใจที่เข้มแข็งห่างไกลยาเสพติด และการเปิดรับเทคโนโลยีสารสนเทศอย่างเท่าทัน ก่อนที่จะขยายผลไปสู่การแก้ปัญหาในระดับสังคมส่วนรวม ผสานกับการน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติจริงให้เกิดผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรม ครอบคลุมทั้งฐานคิด พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา นำไปสู่ความสมดุล มั่นคง และยั่งยืน นอกจากนี้ ยังช่วยหล่อหลอมให้คนในชุมชนมีเมตตา มีจริยธรรม มีระเบียบวินัย และเกิดความสุขจากภายในอันจะส่งผลลัพธ์ร่วมให้การตัดสินใจขับเคลื่อนศูนย์เรียนรู้เป็นไปอย่างรอบคอบ ระมัดระวัง ไม่ตึงเครียด พร้อมเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงของโลก

องค์ความรู้ “การบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี ” ที่ใช้ดำเนินชีวิตปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง 2 เงื่อนไข คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน ควบคู่กับต้องใช้ความรู้และคุณธรรม บูรณาการร่วมกับหลักธรรมภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา และคำสอนอื่น ๆ เพื่อใช้แก้ไขปัญหาชุมชนและพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คนในชุมชนในจังหวัดอุดรธานี โดยส่งเสริมการพึ่งพาตนเอง การบริหารจัดการด้วย ธรรมาภิบาล การพัฒนาจิตใจ และการใช้ปัญญาในการตัดสินใจด้วยพื้นฐานความรู้และการเลือกใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม ส่งผลให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความเข้มแข็งของชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ที่สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมและทันต่อเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ได้อย่างยั่งยืน

แผนภาพที่ 1: การบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของจังหวัดอุดรธานี

จากการศึกษาการเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี ยึดหลักธรรมภาวนา 4 ผลการศึกษา พบว่า กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา และหลักธรรมอื่น ๆ โดยผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และภาคส่วนต่าง ๆ ในการขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน การขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์และเกษตรยั่งยืนเพื่อการพัฒนาชุมชน มุ่งสืบสานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ เน้นการทำเกษตรเชิงเดี่ยวสู่เกษตรผสมผสานและเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ต้นแบบ การรวมกลุ่มเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิตท้องถิ่นผ่านกระบวนการแปรรูปผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตเชิงเกษตรผสมผสานและเกษตรอินทรีย์ โดยมีบทบาทการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่เกษตรกร นักเรียน นักศึกษา และหน่วยงานภาครัฐ รวมถึงการสร้างเครือข่ายและความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน โดยมีผู้นำชุมชนและวิทยากรประธานศูนย์แหล่งเรียนรู้เป็นแบบอย่างที่ดีในการพัฒนาชุมชนและผู้คนมีคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สุขภาพ และสังคมให้มีความมั่งคง มั่นคั่ง ยั่งยืนและสร้างครัวโลกในอนาคต

สรุป

การดำเนินชีวิตตามหลักธรรมเพื่อการเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดอุดรธานี ใช้หลักธรรมหลักธรรมภาวนา 4 ผลการศึกษา พบว่า กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา และคำสอนอื่น ๆ โดยผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และภาคส่วนต่าง ๆ ในการขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน การขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์และเกษตรยั่งยืนเพื่อการพัฒนาชุมชน จากการศึกษากลุ่มเป้าหมายหลักที่เป็นผู้นำชุมชนมุ่งสู่การเปลี่ยนแปลงและศูนย์เรียนรู้ในพื้นที่ พบว่า กลไกสำคัญในการพัฒนาชุมชน ประกอบด้วย 4 ประเด็นหลัก คือ 1) การสืบสานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ ผู้นำส่วนใหญ่เน้นการเปลี่ยนผ่านจากการเกษตรเชิงเดี่ยวสู่เกษตรผสมผสานและเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ต้นแบบ อาทิเช่น ไร่สวนเงินเวียนมา และเมืองสนฟาร์ม หัวใจสำคัญก็คือการสร้างความมั่นคงทางอาหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรและการนำแนวคิดเกษตรกรรมที่คำนึงถึงสภาพภูมิอากาศ (Climate-Smart Agriculture: CSA) เป็นแนวทางแบบบูรณาการจัดการภูมิทัศน์ทั้งพื้นที่เพาะปลูก ปศุสัตว์ ป่าไม้ และการประมง เพื่อมาปรับใช้เพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ 2) การยกระดับวิสาหกิจชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก เป็นการรวมกลุ่มเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิตท้องถิ่นผ่านกระบวนการแปรรูป เช่น ผลิตภัณฑ์กล้วยตากแสงอาทิตย์ “ตราก้านตอง” และการผลิตข้าวปลอดภัยของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนภูธารา สะท้อนให้เห็นถึงความพอประมาณในเรื่องการใช้ทรัพยากรและทุนที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด ไม่ผลิตเกินศักยภาพของชุมชน ในขณะเดียวกันยังแสดงถึงความมีเหตุผลในเรื่องการพัฒนาผลิตภัณฑ์แปรรูปของชุมชนท้องถิ่นให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดและการสร้างมูลค่าเพิ่มจากภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนี้ การจัดตั้งกองทุนออมทรัพย์และสวัสดิการชุมชน ยังสะท้อนถึงการมีภูมิคุ้มกันที่ดี ช่วยส่งเสริมการพึ่งพาตนเองและการมีวินัยทางการเงินของสมาชิกในชุมชนได้อย่างยั่งยืน 3) การจัดการความรู้และศูนย์เรียนรู้ชุมชน (Learning Hub) เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตเชิงเกษตร

ผสมผสานและเกษตรอินทรีย์ที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่เกษตรกร นักเรียน นักศึกษา และหน่วยงานภาครัฐ แสดงให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้ความรู้ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างชัดเจน ซึ่งทำหน้าที่เป็นแหล่งรวบรวม ถ่ายทอด และพัฒนาองค์ความรู้ด้านเกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ และการท่องเที่ยวเชิงเกษตร โดยเฉพาะการพัฒนาสายพันธุ์กระบือไทย มิใช่ไม่เพียงสร้างรายได้ แต่ยังสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนและเปิดพื้นที่การเรียนรู้ให้แก่เกษตรกร นักเรียน นักศึกษา และคนรุ่นใหม่ ส่งผลให้เกิดการสืบทอดองค์ความรู้ ช่วยสร้างทุนทางปัญญาและการพัฒนาที่มีความต่อเนื่อง และ 4) การบูรณาการเครือข่ายและความร่วมมือพหุภาคี จากความสำเร็จที่เกิดจากการประสานงานระหว่างภาคประชาชน โดยมีผู้นำชุมชน ประธานศูนย์แหล่งเรียนรู้ วิทยากรปราชญ์ชาวบ้าน อาจารย์ที่เป็นผู้นำทางวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ภาคเอกชนของบริษัท 5 ดาว สยาม จำกัด และมูลนิธิต่าง ๆ เช่น มูลนิธิอาจารย์สุกรี เจริญสุข โครงการปิดทองหลังพระ เป็นต้น ดังนั้นการสร้างเครือข่ายและความร่วมมือร่วมกันต่าง ๆ เหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงการมีคุณธรรมที่เน้นความรับผิดชอบทางสังคม ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ความร่วมมือดังกล่าวทำให้เกิดการพัฒนาที่ครอบคลุมทั้งมิติเศรษฐกิจ สังคม สุขภาพ เช่น การใช้ดนตรีบำบัดในกลุ่มผู้สูงอายุเพื่อสร้างสุขภาวะที่ดีในชุมชน (พระใบฎีกาธนภูมิ ภูมิธโน, ธิติวุฒิ หมั่นมี และอภิญญา ฉัตรช่อฟ้า, 2568)

อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยนี้ยังชี้ให้เห็นว่า การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงช่วยยกระดับวิสาหกิจชุมชนและเศรษฐกิจฐานรากในจังหวัดอุดรธานีที่เชื่อมโยงกันทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และชุมชนท้องถิ่นเข้าด้วยกันอย่างเป็นรูปธรรม การพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ศูนย์แหล่งเรียนรู้ และเครือข่ายความร่วมมือไม่ได้เกิดจากการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการนำหลักธรรมมาบูรณาการตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง 2 เงื่อนไข เข้ากับเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคมของชุมชนอย่างเป็นระบบ ซึ่งเป็นแก่นสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการสร้างและพัฒนาความสมดุล มั่นคง และยั่งยืนทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และสังคม

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ได้แก่ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดอุดรธานี ควรส่งเสริมการพัฒนาชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุดรธานี สนับสนุนงบประมาณและการดำเนินงานในพื้นที่ คณะสงฆ์จังหวัดอุดรธานี ได้แก่ วัด สำนักปฏิบัติธรรม และพระวิทยากรในพื้นที่ควรทำหน้าที่เผยแผ่หลักธรรม เช่น ภาวนา 4 พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 และอิทธิบาท 4 เพื่อเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2. สถาบันการศึกษา ควรส่งเสริมและพัฒนาหลักสูตร การวิจัย และการปลูกฝังคุณธรรม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน เช่น มูลนิธิ สมาคม และองค์กรสาธารณะต่าง ๆ.ควรสนับสนุนและความรับผิดชอบต่อสังคมเพื่อพัฒนาชุมชนส่วมรวม ทั้งนี้ สามารถดำเนินการร่วมกันออกแบบกิจกรรม พัฒนา

หลักสูตร สร้างพื้นที่เรียนรู้ และติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้การประยุกต์ใช้หลักธรรม โดยเฉพาะภาวนา 4 เกิดผลเชิงพฤติกรรม คุณธรรม และคุณภาพชีวิตที่เป็นรูปธรรม อันจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่สมดุล มั่นคง และยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาการบูรณาการหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างวิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่จังหวัดต่าง ๆ เพื่อให้เห็นวิถีชีวิตในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนที่หลากหลายพื้นที่ได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2.2 ควรมีการศึกษาการบูรณาการหลักธรรมและคำสอนอื่น ๆ เพื่อให้เห็นถึงหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของคนในชุมชน

2.3 ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เห็นรูปแบบการบูรณาการหลักธรรมที่สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจความพอเพียง

บรรณานุกรม

กรมตรวจบัญชีสหกรณ์. (2560). *สมุดบัญชีรับ-จ่าย ในครัวเรือน สมุดต้นทุนประกอบอาชีพ*. กรุงเทพฯ: กรมตรวจบัญชีสหกรณ์.

กรมตรวจบัญชีสหกรณ์. (2563). *สมุดบัญชีรับ-จ่าย ในครัวเรือน สมุดต้นทุนประกอบอาชีพมิติทางบัญชีสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: กรมตรวจบัญชีสหกรณ์.

จันทนี กองสุข, สาคร บัวบาน, อัญชณา คุ้มญาติ และโชติวิทย์ เนียมแก้ว. (2568). การสำรวจพื้นที่หมู่บ้านหรือชุมชนเป้าหมายที่สอดคล้องกับเงื่อนไขการส่งเสริมพัฒนาตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (SEP) เพื่อประยุกต์ใช้ในการพัฒนาอย่างยั่งยืน(SDGs) จังหวัดจันทบุรี ภายใต้โครงการการพัฒนาชุมชนต้นแบบเพื่อการยกระดับคุณภาพชีวิตภายใต้ปรัชญาของเศรษฐกิจ. *วารสารวิจัยราชภัฏธนบุรีรับใช้สังคม. 11*(2), 1E–21E.

ณัฐธชา บุญศรี. (2569). หลักภาวนา 4 กับชีวิตประจำวัน. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี,* 20(1), 246–261.

ปรเมธี วิมลศิริ. (2559). หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่การวางแผนพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*. 14(3), 65-80.

พระครูบวรชัยวัฒน์ (วันชัย เมธิโก). (2567). การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามกระบวนการ SIPOC โมเดลด้วยหลักภาวนา 4. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์. 8*(3), 54–68.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2542). *พุทธธรรม.* (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระใบฎีกาธนภูมิ ภูมิธโน, ธิติวุฒิ หมั่นมี และอภิญญา ฉัตรช่อฟ้า. (2568). การบูรณาการหลักภาวนา 4 เพื่อพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาเทศบาลตำบลธรรมามูล จังหวัดชัยนาท. *วารสารพุทธนวัตกรรมและการจัดการ.* 8(4), 251–265.

พระมหาธนากร ธนากโร (ลาภเอกอุดม). (2569). การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงชุมชนบ้านต้นโพธิ์ ตำบลบางขะแยง อำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์. 12*(1), 55–70.

ภาสกร เมิดจันทึก และคณะ. (2567). การประยุกต์หลักภาวนา 4 เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต. *วารสารพุทธศาสตร์มจร อุบลราชธานี. 6*(3), 2149-2162.

มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มูลนิธิชัยพัฒนา. (2560). *จุดเริ่มต้นแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง.* สืบค้น 7 กรกฎาคม 2569 จาก https://www.chaKpat.or.th/publKcatKon/publKsh-document/suffKcKency-economy.html

มูลนิธิโรงพยาบาล 50 พรรษา มหาวชิราลงกรณ. (2554). *พระอัจฉริยภาพ 84 พรรษา นวมินทรมหาราชา.* เล่ม 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโรงพยาบาล 50 พรรษา มหาวชิราลงกรณ.

สำนักงานจังหวัดอุดรธานี. (2566). *แผนพัฒนาจังหวัดอุดรธานี พ.ศ. 2566-2570*. สืบค้น 5 กรกฎาคม 2569 จาก http://www.udonthanKlocal.go.th/system_fKles/256/d9666fa5dddc3130144d36dcd785c97a.pdf

จิตอาสาในฐานะกระบวนการพัฒนาจิตและคุณธรรม: มุมมองจากการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์
Volunteerism as a Process of Mental and Moral Development: An Integrative Perspective Based on Bodhisattva Pāramī

[1]อาทิตยา ม้ามณีแดง, [2]แสวง นิลนามะ และ [3]พระราชญาณวชิรเวที (สายเพชร หงษ์แพงจิตร)

[1]Atittaya Mamaneedaeng, [2]Sawaeng Nilnama and [3]Phrarajyanvajiravedi (Saipetch Hongpangjit)

[1,2]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: Atittayam@gmail.com

Received: July 23, 2026; **Revised:** August 20, 2026; **Accepted:** August 22, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน 2) เพื่อศึกษาแนวคิดการพัฒนาจิตอาสาในสังคมไทยปัจจุบัน และ 3) เพื่อวิเคราะห์การบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์กับการพัฒนาจิตอาสาเพื่อพัฒนาจิตใจและสร้างประโยชน์ต่อสังคมไทยปัจจุบัน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 20 รูป/คน ประกอบด้วยพระสงฆ์และนักวิชาการ(PS) 7 รูป/คน และผู้ปฏิบัติงานจิตอาสา(VA) 13 รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา การตีความเชิงความหมาย และการเข้ารหัสเชิงความหมาย เพื่อสังเคราะห์ประเด็นสำคัญอย่างเป็นระบบ ผลการวิจัยพบว่า 1) การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานมีเป้าหมายร่วมกัน คือ การมุ่งสู่พระโพธิญาณและการเกื้อกูลสรรพสัตว์ แต่มีจุดเน้นของกระบวนการปฏิบัติแตกต่างกัน โดยเถรวาทเน้นการสั่งสมบารมีและการขัดเกลาตนอย่างต่อเนื่อง ขณะที่มหายานเน้นโพธิจิต มหากรุณา และการเกื้อกูลสรรพสัตว์ควบคู่กับการพัฒนาตน 2) การพัฒนาจิตอาสาในสังคมไทยยังเผชิญข้อจำกัดทั้งด้านแรงจูงใจภายใน ได้แก่ คุณธรรม ความศรัทธา ประสบการณ์ชีวิต และแรงจูงใจ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ ครอบครัว สถานศึกษา วัด ชุมชน หน่วยงาน และเครือข่ายทางสังคม โดยการลงมือปฏิบัติจริงและการเรียนรู้จากประสบการณ์มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาคุณธรรม ความรับผิดชอบ และจิตสำนึกสาธารณะ และ 3) การบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์กับการพัฒนาจิตอาสาสามารถอธิบายเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ที่เชื่อมโยงการพัฒนาคุณธรรม การพัฒนาจิตใจ และการสร้างประโยชน์ต่อสังคมเข้าด้วยกัน ผ่านการเรียนรู้ การฝึกคุณธรรม การลงมือปฏิบัติ และการเรียนรู้จากประสบการณ์ ผู้วิจัยนำข้อค้นพบดังกล่าวมาอธิบายผ่านรูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.) หรือ BPV Model ซึ่งเสนอความสัมพันธ์ระหว่างหลักบารมี กระบวนการพัฒนาจิตอาสา การพัฒนาจิตใจ และการสร้างประโยชน์ต่อสังคม

คำสำคัญ: พระโพธิสัตว์; การบำเพ็ญบารมี; จิตอาสา; การบูรณาการ

Abstract

This research article aimed to: 1) examine the cultivation and practice of the Bodhisattva Pāramī in Theravāda and Mahāyāna Buddhism; 2) investigate the concept of volunteer development in contemporary Thai society; and 3) analyze the integration of the Bodhisattva Pāramī with volunteer development for mental cultivation and social benefit. This qualitative study employed documentary research, including the Tipiṭaka, Buddhist scriptures, and related academic works, together with in-depth interviews involving 20 key informants, comprising seven monks and Buddhist scholars and thirteen volunteer practitioners. Data were analyzed through Content Analysis, Interpretation, and Meaning-based Coding to systematically identify and synthesize key themes. The findings revealed that: 1) Bodhisattva Pāramī practice in Theravāda and Mahāyāna Buddhism shares the common goal of attaining Buddhahood and benefiting sentient beings, but differs in the emphasis of the practice. Theravāda emphasizes the continuous cultivation of Pāramīs and self-cultivation, while Mahāyāna emphasizes Bodhicitta, great compassion, and benefiting sentient beings together with self-cultivation; 2) volunteer development in contemporary Thai society still faces limitations from internal factors, including moral values, faith, life experiences, and intrinsic motivation, as well as external factors, including family, educational institutions, temples, communities, organizations, and social network; and 3) integrating Bodhisattva Pāramī practice with volunteer development can be explained as a human development process connecting moral cultivation, mental development, and social benefit through learning, moral cultivation, practical engagement, and learning from experience. The researcher presents these findings through the Bodhisattva Pāramī Integration for Volunteer Development Model (BPV Model), which explains the relationship among Pāramī practice, volunteer development, mental cultivation, and social benefit.

Keywords: Bodhisattva; Pāramī Practice; Volunteerism; Integration

บทนำ

พระโพธิสัตว์เป็นแนวคิดสำคัญในพระพุทธศาสนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับการสั่งสมคุณธรรมและการบำเพ็ญบารมีเพื่อพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ควบคู่กับการเกื้อกูลและมุ่งประโยชน์แก่ผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทปรากฏแนวคิดการบำเพ็ญบารมี 10 ประการ ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา (พระธรรมปิฎก,2556; สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2524; พุทธชญานันท์ จันทร์โสม, 2558) ส่วนพระพุทธศาสนามหายานให้ความสำคัญกับการบำเพ็ญปารมิตา โดยมีโพธิจิตและมหากรุณาเป็นองค์ประกอบสำคัญของวิถีพระโพธิสัตว์ (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2550; Williams, 2009; Harvey, 2013) แม้รายละเอียดของทั้งสองแนวทางแตกต่างกัน แต่ทั้งสองแนวทางต่างให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณธรรมและการช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น สาระสำคัญของการบำเพ็ญบารมีจึงมิได้อยู่เฉพาะผลของการทำความดีหรือการช่วยเหลือผู้อื่น แต่ครอบคลุมถึงการฝึกฝนและเปลี่ยนแปลงภายในของผู้ปฏิบัติ การเสียสละ การควบคุมตนเอง ความอดทน ความเพียร เมตตา กรุณา และปัญญา ล้วนเป็นคุณธรรมที่เกิดจากการฝึกฝนอย่างต่อเนื่องและสามารถแสดงออกผ่านการดำเนินชีวิตจริง ข้อมูลจากการศึกษาครั้งนี้สอดคล้องกับมุมมองของผู้ให้ข้อมูลที่มองพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้ตั้งปณิธาน ผู้ฝึกฝนตนเอง และผู้เสียสละเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น โดยการบำเพ็ญบารมีจึงสามารถพิจารณาได้ทั้งในมิติของการพัฒนาคุณธรรมภายในและมิติของการปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

แนวคิดจิตอาสาเป็นแนวทางหนึ่งที่มุ่งให้บุคคลมีส่วนร่วมในการทำประโยชน์แก่ผู้อื่นและส่วนรวม โดยการอุทิศเวลา แรงกาย ความรู้ และความสามารถด้วยความสมัครใจ การพัฒนาจิตอาสาจึงมิได้เกี่ยวข้องเฉพาะการเพิ่มจำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรม แต่เกี่ยวข้องกับแรงจูงใจ คุณธรรม และความพร้อมของผู้ปฏิบัติด้วย แนวคิดการทำงานจิตอาสาทางสังคมศาสตร์อธิบายว่า บุคคลสามารถเข้าร่วมกิจกรรมอาสาด้วยแรงจูงใจหลายด้าน ทั้งคุณค่า การเรียนรู้และพัฒนาตนเอง ความสัมพันธ์ทางสังคม การเสริมคุณค่าในตนเอง และด้านอาชีพ (Clary et al., 1998) ขณะที่ United Nations Volunteers ให้ความสำคัญกับงานอาสาสมัครในฐานะกลไกของการมีส่วนร่วมของประชาชนและการสร้างประโยชน์แก่สังคม (United Nations Volunteers, 2021) แนวคิดพระไพศาล วิสาโล(2550) และชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์ (2558) ยังช่วยให้เห็นมิติของจิตอาสาและจิตสาธารณะที่เชื่อมโยงกับการทำประโยชน์แก่ผู้อื่นและส่วนรวม

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า การศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์กับการศึกษาจิตอาสามีจุดเน้นต่างกัน กล่าวคือ งานด้านพระโพธิสัตว์มุ่งอธิบายหลักธรรม อุดมคติ และกระบวนการบำเพ็ญบารมี ขณะที่งานด้านจิตอาสามักให้ความสำคัญกับแรงจูงใจ การมีส่วนร่วม และการดำเนินกิจกรรมทางสังคม การศึกษาครั้งนี้จึงสนใจประเด็นที่เชื่อมโยงสองแนวคิดดังกล่าว โดยเฉพาะการพิจารณาว่าหลักบารมีสัมพันธ์กับการปฏิบัติงานจิตอาสาและการพัฒนาภายในของผู้ปฏิบัติอย่างไร ทั้งนี้ ข้อมูลจากภาคสนามพบว่า การทำจิตอาสาเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การทำงานร่วมกับผู้อื่น และการเผชิญปัญหา ซึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงด้านความอดทน การปล่อยวาง และการเข้าใจผู้อื่น

ด้วยเหตุนี้ การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานกับการพัฒนาจิตอาสาเพื่อพัฒนาจิตใจและสร้างประโยชน์ต่อสังคมไทยปัจจุบัน และผู้วิจัยนำผลมาศึกษาวิเคราะห์สังเคราะห์เป็นรูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.) หรือ BPV Model เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างหลักบารมี กระบวนการพัฒนาจิตอาสา การปฏิบัติงานจิตอาสา การพัฒนาจิตใจ และการสร้างประโยชน์ต่อสังคมไทย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน
2. เพื่อศึกษาแนวคิดการพัฒนาจิตอาสาในสังคมไทยปัจจุบัน
3. เพื่อวิเคราะห์การบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์กับการพัฒนาจิตอาสาเพื่อพัฒนาจิตใจและประโยชน์ต่อสังคมไทยปัจจุบัน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์กับการพัฒนาจิตอาสาเพื่อพัฒนาจิตใจและสร้างประโยชน์ต่อสังคมไทย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การวิจัยเอกสารควบคู่กับการวิจัยภาคสนาม แหล่งข้อมูลประกอบด้วยพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน หนังสือ บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์และแนวคิดจิตอาสา

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและมหายาน หนังสือ ตำรา บทความวิชาการ งานวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดพระโพธิสัตว์ การบำเพ็ญบารมี การพัฒนาจิตอาสา การพัฒนาจิตใจ และการพัฒนามนุษย์ เพื่อนำมาสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดและกำหนดประเด็นการวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) ดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษามุมมอง ประสบการณ์ และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ การพัฒนาจิตอาสา และแนวทางการบูรณาการทั้งสองแนวคิดในการพัฒนาจิตใจและสร้างประโยชน์ต่อสังคมไทย

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (จำนวน 20 รูป/คน คัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ประกอบด้วย 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) พระภิกษุ และนักวิชาการ จำนวน 7 รูป/คน และ 2) ผู้ปฏิบัติงานจิตอาสา จำนวน 13 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 4 การสัมภาษณ์ (In–depth Interviews) ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) ที่พัฒนาจากกรอบแนวคิดการวิจัย ครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ แนวคิดการพัฒนาจิตอาสา และการบูรณาการเพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม โดยผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาจากผู้ทรงคุณวุฒิก่อนนำไปใช้เก็บข้อมูล

ขั้นตอนที่ 5 ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยบันทึกเสียง จดบันทึกภาคสนาม และถอดเทปคำสัมภาษณ์อย่างครบถ้วน จากนั้นตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล จัดเรียงข้อมูลตามลำดับผู้ให้ข้อมูล และกำหนดรหัสแทนผู้ให้ข้อมูลเพื่อรักษาความเป็นส่วนตัว ได้แก่ กลุ่มพระภิกษุและนักวิชาการ (PS1–PS7) และกลุ่มผู้ปฏิบัติงานด้านจิตอาสา (VA1–VA13)

ขั้นตอนที่ 6 วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการตีความเชิงความหมาย (Interpretation) และการเข้ารหัสเชิงความหมาย (Meaning-based Coding) เพื่อจัดกลุ่มข้อมูล จำแนกหมวดหมู่ เปรียบเทียบประเด็น วิเคราะห์ความสัมพันธ์ และสังเคราะห์องค์ความรู้จากข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม จนนำไปสู่การสร้างข้อสรุปเชิงแนวคิด

ขั้นตอนที่ 7 การสรุปผลการวิจัยและการนำเสนอผลการวิจัย (Presentation of the Research Results) นำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ควบคู่กับการสังเคราะห์เชิงแนวคิด โดยเชื่อมโยงผลการศึกษาเอกสารและข้อมูลภาคสนามเข้าด้วยกัน เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยทั้งสามข้อ และนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา(บพจ.) หรือ Bodhisattva Pāramī Integration for Volunteer Development Model (BPV Model) ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดในการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์กับการพัฒนาจิตอาสาเพื่อพัฒนาจิตใจและสร้างประโยชน์ต่อสังคมไทย

ผลการวิจัย

1. การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน พบว่า แนวคิดการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนามหายานมีเป้าหมายร่วมกัน คือ การมุ่งสู่พระโพธิญาณและการเกื้อกูลสรรพสัตว์ แต่มีจุดเน้นของกระบวนการบำเพ็ญแตกต่างกัน

ในพระพุทธศาสนาเถรวาทการบำเพ็ญบารมีเน้นการสั่งสมและขัดเกลาคุณธรรมอย่างต่อเนื่อง ด้วยการบำเพ็ญบารมี 10 ประการ และมีการบำเพ็ญในระดับบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า การบำเพ็ญดังกล่าวเป็นกระบวนการฝึกตนในสถานการณ์ต่าง ๆ โดย นักวิชาการ PS1 อธิบายว่า แม้แนวคิดพระโพธิสัตว์ในเถรวาทและมหายานจะมีรายละเอียดแตกต่างกัน แต่หัวใจสำคัญร่วมกัน คือการตั้งปณิธานอันแน่วแน่เพื่อพระโพธิญาณ พร้อมกับการสั่งสมคุณธรรมเพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์ นักวิชาการ PS4 อธิบายว่าพระโพธิสัตว์ฝึกความเพียร ขันติ สัจจะ และเมตตาผ่านสถานการณ์ที่ยากลำบาก ขณะที่ นักวิชาการ PS5 เห็นว่าการบำเพ็ญบารมีเป็นการฝึกซ้ำ ๆ จนคุณธรรมกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต

ในพระพุทธศาสนามหายานเน้นการบำเพ็ญปารมิตาควบคู่กับการปลูกฝังโพธิจิตและมหากรุณาเป็นพื้นฐาน การพัฒนาตนจึงสัมพันธ์กับการช่วยเหลือสรรพสัตว์โดยตรง ผู้ให้ข้อมูล PS5 และ PS6 เน้นว่าการพัฒนาตนมีความสัมพันธ์กับการนำศักยภาพไปใช้เพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ขณะที่ PS7 ให้ความสำคัญกับการทำประโยชน์แก่ส่วนรวม เมื่อเปรียบเทียบทั้งสองแนวทาง ข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์สะท้อนว่า ความแตกต่างมิใช่การที่ฝ่ายหนึ่งช่วยเหลือผู้อื่น แต่อีกฝ่ายหนึ่งไม่ช่วยเหลือ แต่เป็นความแตกต่างของจุดเน้นและลำดับความสำคัญของกระบวนการปฏิบัติ โดยข้อมูลของ PS1 อธิบายลักษณะของเถรวาทว่าเน้นการพัฒนาความพร้อมภายในแล้วขยายผลสู่ผู้อื่น ส่วนมหายานเน้นการเกื้อกูลผู้อื่นควบคู่กับการพัฒนาตน

ขณะเดียวกัน PS2 เน้นอีกมิติหนึ่ง คือ การลดอัตตาผ่านการให้และการเสียสละ โดยเห็นว่าการให้มิใช่เพียงการให้สิ่งของ แต่เป็นการฝึกเพื่อลดความยึดมั่นในตนเอง ส่วน PS4 อธิบายความแตกต่างในด้านรูปแบบการสั่งสมบารมีและบทบาทต่อสังคม โดยเถรวาทเน้นการสั่งสมบารมีอย่างยาวนาน ขณะที่มหายานขยายบทบาทของมหากรุณาและการเกื้อกูลสรรพสัตว์ให้เด่นชัด

ดังนั้น ข้อค้นพบของวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 จึงสรุปได้ว่า เถรวาทและมหายานมีจุดร่วมด้านเป้าหมายและคุณธรรม แต่แตกต่างกันที่จุดเน้น วิธีการ และลำดับของการพัฒนาตนกับการเกื้อกูลผู้อื่น โดยไม่ควรตีความเป็นคู่ตรงข้ามว่าฝ่ายหนึ่งพัฒนาตนเองเพียงอย่างเดียวและอีกฝ่ายหนึ่งช่วยเหลือผู้อื่นเพียงอย่างเดียว

2. แนวคิดการพัฒนาจิตอาสาในสังคมไทยปัจจุบัน พบว่า จิตอาสาในมุมมองของผู้ให้ข้อมูลมิได้หมายถึงเพียงการเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อสาธารณประโยชน์ แต่หมายถึงการอุทิศเวลา แรงกาย ความรู้ และความสามารถเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความสมัครใจและไม่หวังผลตอบแทน

VA6 อธิบายว่าจิตอาสาคือการนำตนเองเข้าไปช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ขณะที่ VA2 เน้นการลงมือเข้าไปช่วยเหลือด้วยตนเอง และ VA10 ให้ความสำคัญกับประโยชน์ส่วนรวม ด้านคุณลักษณะ ผู้ให้ข้อมูลเน้นความเมตตา กรุณา ความเสียสละ ความอดทน ความรับผิดชอบ และการไม่หวังผลตอบแทน โดย VA3 ให้ความสำคัญกับเมตตาและกรุณา VA5 เน้นการให้โดยไม่มีเงื่อนไข และ VA8 เน้นความเต็มใจช่วยเหลือและการแบ่งปัน

ส่วนกระบวนการพัฒนาจิตอาสาพบว่าไม่ได้เกิดขึ้นโดยฉับพลัน แต่ค่อย ๆ หล่อหลอมจากการปลูกฝังทัศนคติ การมีบุคคลต้นแบบ การเรียนรู้จากประสบการณ์ และการลงมือปฏิบัติจริง VA8 และ VA5 สะท้อนบทบาทของครอบครัวในการปลูกฝังจิตอาสา ขณะที่ PS7 เน้นบทบาทของสิ่งแวดล้อมและกัลยาณมิตร และ VA7 สะท้อนว่าประสบการณ์ความขาดแคลนในชีวิตสามารถกลายเป็นแรงผลักดันให้ช่วยเหลือผู้อื่น

นอกจากนี้ การลงมือปฏิบัติจริงทำให้เกิดการเรียนรู้จากสถานการณ์จริง VA2 เห็นว่าการสะท้อนประสบการณ์หลังทำงานจิตอาสาช่วยให้ผู้ปฏิบัติเกิดความอ่อนน้อมและใจเย็นขึ้น ส่วน VA11 เห็นว่าการทำงานร่วมกันทำให้เกิดความสามัคคีและความผูกพัน และ VA13 สะท้อนการยอมรับความแตกต่างและการปล่อยวางตัวตน อีกประเด็นหนึ่งที่พบคือ การพัฒนาจิตอาสาต้องอยู่บนความพอดีและการรู้จักศักยภาพของตนเอง ผู้ให้ข้อมูล VA6 และ VA11 เห็นว่าการช่วยเหลือควรทำบนพื้นฐานของความพร้อม ขณะที่ VA9 เห็นว่าบุคคลสามารถทำจิตอาสาได้ตามศักยภาพของตนเอง แม้มีข้อจำกัดทางร่างกายก็ตาม

ผลการศึกษาจึงชี้ว่า การพัฒนาจิตอาสาประกอบด้วยทั้ง ปัจจัยภายใน ได้แก่ คุณธรรม ความศรัทธา ประสบการณ์ชีวิต และแรงจูงใจ และ ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ครอบครัว สถานศึกษา วัด ชุมชน องค์กร และเครือข่าย โดยปัจจัยทั้งสองด้านทำงานร่วมกันผ่านการเรียนรู้และการลงมือปฏิบัติจริง

3. การบูรณาการการบำเพ็ญบารมีกับการพัฒนาจิตอาสา พบว่า การบูรณาการการบำเพ็ญบารมีกับการพัฒนาจิตอาสาสามารถอธิบายได้ผ่านความสัมพันธ์ระหว่างหลักคุณธรรม การปฏิบัติจริง และการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยหลักบารมีเป็นฐานของการฝึกคุณธรรม การทำจิตอาสาเป็นพื้นที่ให้คุณธรรมถูกนำไปปฏิบัติ และประสบการณ์จากการปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้และพัฒนาจิตใจ ผลการสังเคราะห์นำไปสู่ รูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.) หรือ BPV Model ׀ ซึ่งจัดความสัมพันธ์ออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ หลักการ องค์ประกอบ กระบวนการ และผลลัพธ์ พร้อมแนวทางการประยุกต์ใช้ทั้งในระดับบุคคลและระดับองค์กร

การบูรณาการหลักบารมีกับการพัฒนาจิตอาสาสามารถอธิบายได้จากความสัมพันธ์ระหว่าง หลักคุณธรรม การปฏิบัติจริง และการเรียนรู้จากประสบการณ์ ข้อมูลภาคสนามพบว่า การทำงานจิตอาสาเปิดโอกาสให้ผู้ปฏิบัติฝึกคุณธรรมในสถานการณ์จริง เช่น การเสียสละ ความอดทน ความเพียร เมตตา และปัญญา ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ว่าการทำงานจิตอาสาเป็นพื้นที่ที่ทำให้หลักบารมีถูกนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ผลการวิเคราะห์พบความสัมพันธ์ระหว่างหลักบารมีกับการพัฒนาจิตอาสา โดยทานบารมีสัมพันธ์กับการแบ่งปันและการเสียสละ ศีลบารมีสัมพันธ์กับความรับผิดชอบและวินัย ขันติบารมีสัมพันธ์กับการรับมือกับปัญหาและความเห็นต่าง วิริยบารมีสัมพันธ์กับความเพียรและความต่อเนื่อง เมตตา–กรุณาสัมพันธ์กับความเห็นอกเห็นใจ และอุเบกขาสัมพันธ์กับการวางใจต่อความสำเร็จ ความล้มเหลว และข้อจำกัด

ในด้านการพัฒนาจิตใจ พบผล 3 ด้าน ได้แก่ การพัฒนาคุณธรรมภายใน การพัฒนาด้านอารมณ์และปัญญา และการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะ โดยการปฏิบัติงานจริงทำให้ผู้ปฏิบัติได้เผชิญสถานการณ์ที่หลากหลายและเรียนรู้ที่จะควบคุมอารมณ์ เปิดใจรับฟัง และเข้าใจผู้อื่น ผลการวิเคราะห์ดังกล่าวนำไปสู่ บพจ. หรือ BPV Model ซึ่งจัดความสัมพันธ์ของการพัฒนาออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ หลักการที่ใช้การบำเพ็ญบารมีเป็นฐาน องค์ประกอบที่เชื่อมโยงการบำเพ็ญบารมีกับการพัฒนาจิตอาสา กระบวนการพัฒนาที่ประกอบด้วยการเรียนรู้ การปลูกฝังคุณธรรม การลงมือปฏิบัติ การเรียนรู้จากประสบการณ์ และการพัฒนาจิตใจอย่างต่อเนื่อง และผลลัพธ์ด้านคุณธรรม จิตสาธารณะ ความรับผิดชอบ และประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม จากผลการวิเคราะห์พบว่า องค์ประกอบดังกล่าวมิได้ดำเนินแยกจากกัน แต่เชื่อมโยงกันเป็นกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดย “กระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง” เป็นกลไกเชื่อมระหว่างการบำเพ็ญบารมี การปฏิบัติงานจิตอาสา การพัฒนาคุณธรรมและจิตใจ กับการสร้างประโยชน์ต่อสังคม กล่าวคือ หลักบารมีเป็นฐานของการพัฒนา เมื่อถูกนำไปปฏิบัติผ่านงานจิตอาสาจะก่อให้เกิดการฝึกคุณธรรมและการพัฒนาภายใน และผลจากการปฏิบัติจะย้อนกลับมาเป็นประสบการณ์สำหรับการเรียนรู้และพัฒนาต่อเนื่อง

ภาพที่ 1 : กรอบแนวคิดการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์กับการพัฒนาจิตอาสาเพื่อพัฒนาจิตใจและสร้างประโยชน์ต่อสังคมไทยอย่างยั่งยืน (บพจ.)

อภิปรายผลการวิจัย

1. การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในเถรวาทและมหายาน พบว่า ทั้งเถรวาทและมหายานมีจุดร่วมด้านการพัฒนาคุณธรรมและการเกื้อกูลสรรพสัตว์ แต่แตกต่างกันในจุดเน้นของกระบวนการปฏิบัติ ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับ Williams (2009) ที่อธิบายอุดมคติพระโพธิสัตว์ในมหายานผ่านการพัฒนาปัญญาควบคู่กับการเกื้อกูลสรรพสัตว์ และสอดคล้องกับ Harvey (2013) ที่อธิบายการพัฒนาคุณธรรมในพระพุทธศาสนาในฐานะกระบวนการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งสอดคล้องกับพระสันติ สิทธิสมบูรณ์ (2554) ซึ่งศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในเถรวาทและมหายาน และอนุสิทธิ์ ต้นโพธิ์ (2564) ซึ่งวิเคราะห์พระโพธิสัตว์ในปรัชญาเถรวาทและมหายาน ความแตกต่างที่พบอยู่ในฐานะ ความแตกต่างของจุดเน้นและรูปแบบการปฏิบัติ ประเด็นนี้เป็นข้อค้นพบที่ช่วยให้การเปรียบเทียบเถรวาทและมหายานมีความละเอียดมากขึ้น และเป็นพื้นฐานที่ทำให้สามารถนำหลักการร่วมของทั้งสองแนวทางมาเชื่อมโยงกับการพัฒนาจิตอาสาได้

2. การพัฒนาจิตอาสาในฐานะกระบวนการพัฒนาภายใน พบว่า จิตอาสามีทั้งมิติของพฤติกรรมและมิติของคุณลักษณะภายใน สอดคล้องกับ Functional Approach ของ Clary et al. (1998) ที่อธิบายว่าแรงจูงใจของอาสาสมัครมีหลายด้าน ไม่ได้จำกัดอยู่ที่การช่วยเหลือผู้อื่นเพียงอย่างเดียว ทั้งด้านคุณค่า การเรียนรู้และพัฒนาตนเอง (Understanding) การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม การเสริมคุณค่าในตนเอง (Enhancement) และการพัฒนาด้านอาชีพ โดยแรงจูงใจดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในงานจิตอาสา นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ United Nations Volunteers (UNV) ที่อธิบายว่า จิตอาสาเป็นกลไกสำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลภาคสนามทำให้เห็นเพิ่มเติมว่า ในบริบทของการวิจัยนี้ ประสบการณ์จากการลงมือทำมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงภายใน ผู้ให้ข้อมูล VA2 และ VA9 ต่างสะท้อนการเปลี่ยนแปลงด้านอารมณ์ ความอดทน ความอ่อนน้อม และความสุขจากการให้ ขณะที่ VA13 สะท้อนการยอมรับความแตกต่างและการปล่อยวางตัวตน ประเด็นดังกล่าวทำให้เห็นว่า การพัฒนาจิตอาสาในงานวิจัยนี้ไม่ได้จำกัดอยู่ที่คำถามว่า “อะไรทำให้บุคคลเข้าร่วมกิจกรรม” แต่ครอบคลุมถึงคำถามว่า “ประสบการณ์จากการทำจิตอาสามีความสัมพันธ์กับการพัฒนาผู้ปฏิบัติอย่างไร” ซึ่งเป็นจุดที่เชื่อมโยงแนวคิดจิตอาสากับหลักการบำเพ็ญบารมีได้โดยตรง

3. การบูรณาการการบำเพ็ญบารมีกับจิตอาสาและ บพจ. (BPV Model) พบว่าหลักบารมีสามารถนำมาเชื่อมโยงกับกระบวนการพัฒนาจิตอาสาผ่านการลงมือปฏิบัติจริง เรียนรู้และเข้าใจ ลงมือปฏิบัติจริง การเรียนรู้จากประสบการณ์ และการพัฒนาจิตใจอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามเนื่องจากงานวิจัยนี้ยังไม่ได้ทดลองใช้ บพจ. จึงควรกล่าวในระดับว่า เป็นรูปแบบที่สังเคราะห์จากผลการวินับและมีศักยภาพในการนำไปประยุกต์ใช้มากกว่ากล่าวว่า บพจ. ทำให้เกิดผลอย่างยั่งยืน หรือ มีประสิทธิผล ซึ่งเป็นประเด็นที่ต้องอาศัยการวิจัยและประเมินผลในระยะต่อไป

องค์ความรู้ใหม่

การวิจัยครั้งนี้มิได้อธิบายเพียงความสัมพันธ์ระหว่างการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์กับการพัฒนาจิตอาสา หากยังสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.) (BPV Model) บพจ.ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ (1) หลักการใช้การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นฐานของการพัฒนาคุณธรรมและจิตอาสา (2) องค์ประกอบ เชื่อมโยงหลักบารมี การพัฒนาจิตอาสา กระบวนการเรียนรู้ ประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม และการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง (3) กระบวนการ ได้แก่ การเรียนรู้และเข้าใจ การปลูกฝังคุณธรรม การลงมือปฏิบัติ การเรียนรู้จากประสบการณ์ และการพัฒนาจิตใจอย่างต่อเนื่อง และ (4) ผลลัพธ์ ได้แก่ การพัฒนาคุณธรรม จิตสาธารณะ ความรับผิดชอบ และการสร้างประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม

ภาพที่ 2: รูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์กับการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.)

เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างหลักบารมีกับกระบวนการพัฒนาจิตอาสาอย่างชัดเจน ตารางที่ 1 แสดงหลักบารมีที่ปรากฏในผลการวิจัยและลักษณะการพัฒนาที่สัมพันธ์กับแต่ละขั้นตอนของ บพจ.

กระบวนการใน บพจ.	หลักบารมีที่สัมพันธ์	ลักษณะการพัฒนาจิตอาสา
เรียนรู้และเข้าใจ	ปัญญาบารมี / ปัญญาปารมิตา, โพธิจิต	เข้าใจความหมายและคุณค่าของการพัฒนาตนและการทำประโยชน์แก่ผู้อื่น
ปลูกฝังคุณธรรม	ศีลบารมี / ศีลปารมิตา, เมตตาบารมี / มหากรุณา ทานบารมี / ทานปารมิตา	ฝึกความรับผิดชอบ ความเมตตา ความเสียสละ และการไม่เบียดเบียน
ลงมือปฏิบัติ	ทาน วิริยะ ขันติ เมตตา / ทานปารมิตา วิริยปารมิตา ขันติปารมิตา, มหากรุณา	นำคุณธรรมไปใช้ในการช่วยเหลือและทำงานร่วมกับผู้อื่น
เรียนรู้จากประสบการณ์	ปัญญา ขันติ อุเบกขา / ปัญญาปารมิตา, ขันติปารมิตา	พิจารณาความสำเร็จ ปัญหา ความแตกต่าง และข้อจำกัดจากการปฏิบัติ
พัฒนาจิตใจอย่างต่อเนื่อง	วิริยะ ขันติ เมตตา อุเบกขา / วิริยปารมิตา ขันติปารมิตา, โพธิจิตและมหากรุณา	พัฒนาความมั่นคงทางจิตใจ ความเพียร การวางใจ และแรงจูงใจภายใน

ตารางที่ 1: ความสัมพันธ์ระหว่างหลักบารมีกับกระบวนการพัฒนาจิตอาสาตาม บพจ.

ตารางนี้ช่วยให้เห็นว่าหลักบารมีมิได้ถูกนำมาใช้เป็นเพียงกรอบอธิบายภายหลังการทำกิจกรรม แต่สัมพันธ์กับแต่ละขั้นของกระบวนการพัฒนาจิตอาสา โดยหลักบารมีเป็นฐานของการฝึกคุณธรรม การปฏิบัติงานเป็นพื้นที่ให้คุณธรรมถูกนำไปใช้ และประสบการณ์จากการปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้และพัฒนาจิตใจ และทำให้เห็นโครงสร้างเชิงกระบวนการของ บพจ. กล่าวคือ หลักบารมีเป็นฐานในการกำหนดทิศทางของการฝึกคุณธรรม การทำจิตอาสาเป็นพื้นที่ให้คุณธรรมถูกนำไปปฏิบัติ และประสบการณ์จากการปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้และพัฒนาจิตใจของผู้ปฏิบัติ

จุดเด่นขององค์ความรู้ใหม่นี้คือ การเสนอให้การพัฒนาจิตอาสาเป็นกระบวนการเรียนรู้เชิงคุณธรรมที่เชื่อมโยงการบำเพ็ญบารมีกับการปฏิบัติงานจิตอาสา โดยมีวงจรการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การเรียนรู้และเข้าใจ การปลูกฝังคุณธรรม การลงมือปฏิบัติ การเรียนรู้จากประสบการณ์ และการพัฒนาจิตใจอย่างต่อเนื่อง

เพื่ออธิบายแนวทางการนำ บพจ. ไปประยุกต์ใช้ในระดับองค์กร ผู้วิจัยจึงนำเสนอขั้นตอนการดำเนินงาน ดังแสดงในภาพที่ 4

ภาพที่ 4 : แนวทางการประยุกต์ใช้บพจ. ในการพัฒนาจิตอาสา (BPV Implementation Process)

สรุป

การวิจัยนี้ศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน การพัฒนาจิตอาสาในสังคมไทย และการบูรณาการแนวคิดทั้งสอง ผลการศึกษาพบว่า ทั้งเถรวาทและมหายานให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณธรรมและการเกื้อกูลผู้อื่น แต่มีจุดเน้นของกระบวนการปฏิบัติแตกต่างกัน โดยเถรวาทเน้นการสั่งสมและขัดเกลาบารมีอย่างต่อเนื่อง ส่วนมหายานเน้นความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาตน โพธิจิต มหากรุณา และการเกื้อกูลสรรพสัตว์ การพัฒนาจิตอาสาพบว่าเกิดจากการทำงานร่วมกันของปัจจัยภายใน เช่น คุณธรรม ความศรัทธา ประสบการณ์ชีวิต และแรงจูงใจ กับปัจจัยภายนอก เช่น ครอบครัว สถานศึกษา วัด ชุมชน องค์กร และเครือข่ายทางสังคม โดยการลงมือปฏิบัติและการเรียนรู้จากประสบการณ์มีส่วนสัมพันธ์กับการพัฒนาความรับผิดชอบ ความเสียสละ ความอดทน และจิตสำนึกสาธารณะ

การวิจัยครั้งนี้ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า การพัฒนาจิตอาสาไม่ควรถูกจำกัดอยู่แค่เพียงการจัดกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือสังคมหรือการสร้างจิตสาธารณะในเชิงพฤติกรรมเท่านั้น แต่ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณธรรมและจิตใจของผู้ปฏิบัติไปพร้อมกันด้วย เพราะการทำความดีที่เกิดจากแรงจูงใจภายในย่อมก่อให้เกิดความศรัทธา ความเสียสละ ความรับผิดชอบ และความมุ่งมั่นในการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน มากกว่าการอาศัยแรงจูงใจจากปัจจัยภายนอกเพียงอย่างเดียว ผลจากการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ประกอบกับข้อมูลจากการศึกษาภาคสนาม ทำให้ผู้วิจัยพบว่า แม้แนวคิดการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์และแนวคิดจิตอาสาจะมีแนวคิดและแนวทางการปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่ต่างก็มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน คือ การพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้มีคุณธรรม มีปัญญา และสามารถสร้างประโยชน์แก่ตนเอง ผู้อื่นและสังคมได้อย่างต่อเนื่อง ความเข้าใจดังกล่าวนำไปสู่การสังเคราะห์องค์ความรู้ที่บูรณาการจากหลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เข้ากับกระบวนการพัฒนาจิตอาสา โดยมุ่งให้การปฏิบัติงานจิตอาสาเป็นทั้งการสร้างประโยชน์แก่สังคมและเป็นกระบวนการพัฒนาจิตใจของผู้ปฏิบัติในเวลาเดียวกัน

ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดที่พัฒนาขึ้นจากการวิจัยครั้งนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ทั้งในระดับบุคคลและระดับองค์กร กล่าวคือ ผู้มีจิตอาสาสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาคุณธรรม จิตใจ และจิตสาธารณะของตนเองผ่านการเรียนรู้และการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ขณะที่วัด สถานศึกษา หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรภาคประชาสังคม สามารถนำไปใช้เป็นกรอบในการออกแบบหลักสูตร กระบวนการเรียนรู้ และการดำเนินโครงการพัฒนาจิตอาสา เพื่อส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ควบคู่กับการพัฒนาคุณธรรมและจิตใจ อันจะช่วยยกระดับการดำเนินงานด้านจิตอาสาให้เกิดผลทั้งต่อผู้ปฏิบัติ องค์กร และสังคมโดยรวม ผู้วิจัยคาดหวังว่า แนวคิดที่นำเสนอในงานวิจัยครั้งนี้จะเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการส่งเสริมการพัฒนาจิตอาสาของสังคมไทย โดยเฉพาะในยุคที่สังคมต้องการบุคคลที่มีทั้งความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมควบคู่กัน นอกจากนี้ ยังสามารถนำไปต่อยอดสู่การวิจัยในประเด็นต่าง ๆ เช่น การพัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้ การสร้างเครื่องมือประเมินผลการพัฒนาจิตอาสา หรือการศึกษาประสิทธิผลของการประยุกต์ใช้ในบริบทขององค์กรและชุมชนที่แตกต่างกัน เพื่อขยายองค์ความรู้ด้านการพัฒนามนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนาให้เกิดประโยชน์อย่างกว้างขวาง

กล่าวโดยสรุป ผู้วิจัยเห็นว่า จิตอาสาไม่ควรเป็นเพียงกิจกรรมเพื่อสร้างประโยชน์แก่สังคม หากแต่ควรเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์จากภายใน ผ่านการฝึกฝนคุณธรรมตามหลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ควบคู่กับการลงมือปฏิบัติเพื่อประโยชน์ส่วนรวม จนเกิดการพัฒนาทั้งตนเองและสังคมไปพร้อมกัน ซึ่งเป็นสาระสำคัญและคุณูปการทางวิชาการที่ผู้วิจัยมุ่งนำเสนอผ่านการวิจัยครั้งนี้

ข้อเสนอแนะ

การบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาจิตใจและสร้างประโยชน์ต่อสังคมไทยปัจจุบัน เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร รวบรวมแนวคิด วิเคราะห์สังเคราะห์ประมวลเป็นแนวทางการพัฒนาจิตใจของจิตอาสาโดยใช้หลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นพื้นฐานในการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ต่อจิตอาสาและหน่วยงานหรือองค์กรจิตอาสา ดังนั้นผลการวิจัยที่ได้ย่อมเป็นประโยชน์และเป็นแนวทางให้หน่วยงานซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางวิธีการ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลจากการวิจัยพบว่า การบูรณาการหลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์กับการพัฒนาจิตอาสาสามารถยกระดับการทำจิตอาสาจากการเป็นเพียงกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือสังคม ไปสู่กระบวนการพัฒนาคุณธรรม จิตใจ และแรงจูงใจภายในของผู้ปฏิบัติ อันนำไปสู่การสร้างประโยชน์ต่อสังคมได้อย่างต่อเนื่องและ

ยั่งยืน ดังนั้น หน่วยงานที่ดำเนินงานด้านจิตอาสา เช่น วัด สถานศึกษา หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรภาคประชาสังคมควรนำรูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.) หรือ BPV Model ไปประยุกต์ใช้เป็นกรอบในการออกแบบกระบวนการพัฒนาจิตอาสา โดยเชื่อมโยงการเรียนรู้หลักธรรมกับการปฏิบัติกิจกรรมจิตอาสา การสะท้อนผลการเรียนรู้ และการติดตามผลอย่างต่อเนื่อง เพื่อส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมเกิดการพัฒนาคุณธรรม จิตใจ และจิตสาธารณะควบคู่กับการสร้างประโยชน์แก่ชุมชนและสังคม

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การพัฒนาและประเมินประสิทธิผลของหลักสูตรพัฒนาจิตอาสาตามรูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.) หรือ BPV Model ควรมีการวิจัยและพัฒนาหลักสูตรหรือโปรแกรมการพัฒนาจิตอาสาที่ประยุกต์ใช้ รูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.) หรือ BPV Model พร้อมทั้งประเมินผลการเปลี่ยนแปลงด้านคุณธรรม จิตใจ แรงจูงใจภายใน และพฤติกรรมจิตอาสาของผู้เข้าร่วม เพื่อยืนยันประสิทธิผลของรูปแบบที่พัฒนาขึ้นในเชิงประจักษ์

2.2 การศึกษาการประยุกต์ใช้รูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.) ในบริบทขององค์กรที่แตกต่างกัน ควรศึกษาการประยุกต์ใช้รูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.) ในบริบทของวัด สถานศึกษา หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรภาคประชาสังคม เพื่อศึกษาความเหมาะสมของกระบวนการดำเนินงาน ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จ ตลอดจนข้อจำกัดในการนำรูปแบบไปประยุกต์ใช้ในแต่ละบริบท อันจะนำไปสู่การพัฒนาแนวทางการดำเนินงานที่มีความยืดหยุ่น สอดคล้องกับลักษณะของแต่ละองค์กร และสามารถขยายผลการพัฒนาจิตอาสาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2.3 การพัฒนาเครื่องมือประเมินผลการพัฒนาจิตอาสาตามรูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.) BPV Model ควรมีการวิจัยเพื่อพัฒนาและตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือประเมินผลการพัฒนาจิตอาสาที่สอดคล้องกับองค์ประกอบของ รูปแบบการบูรณาการการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อการพัฒนาจิตอาสา (บพจ.) หรือ BPV Model ทั้งด้านคุณธรรม จิตใจ แรงจูงใจภายใน และพฤติกรรมการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เพื่อให้หน่วยงานที่นำรูปแบบไปประยุกต์ใช้สามารถติดตามและประเมินผลการพัฒนาได้อย่างเป็นระบบและน่าเชื่อถือ

บรรณานุกรม

ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์. (2558). *สอนเด็กให้มีจิตสาธารณะ.* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: วี พริ้นท์.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2556). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.* (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสันติ สิทธิสมบูรณ์ (ถ่ออาง). (2554). *การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระไพศาล วิสาโล. (2550). *เติมเต็มชีวิตด้วยจิตอาสา.* กรุงเทพฯ: เครือข่ายพุทธิกา.

พุทธชญานันท์ จันทร์โสม. (2558). *ศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท.* สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2524). *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท.* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2550). *พุทธศาสนามหายาน.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ศยาม.

อนุสิทธิ์ ต้นโพธิ์. (2564). *การศึกษาวิเคราะห์พระโพธิสัตว์ในปรัชญาเถรวาทและมหายาน*, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Clary, E. G., et al. (1998). Understanding and assessing the motivations of volunteers: A functional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*. 74(6), 1516–1530.

Harvey, P. (2013). *An introduction to Buddhism: Teachings, history and practices* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

United Nations Volunteers. (2021). *2022 State of the world's volunteerism report: Building equal and inclusive societies*. Bonn: United Nations Volunteers.

Williams, P. (2009). *Mahayana Buddhism: The doctrinal foundations.* (2nd ed.). London: Routledge.

แนวทางพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1

Guidelines for Developing the Implementation of the Honest School Project in Educational Institutions under Phra Nakhon Si Ayutthaya Primary Educational Service Area Office 1

[1]สุชาดา นวมอุ่น และ [2]ชัยยศ เดชสุระ

[1]Suchada Nuamoon and [2]Chaiyos Dechsura

[1,2]คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

[1,2]Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University.

Corresponding Author E-mail: Nuamoon@gmail.com

Received: May 17, 2026; **Revised:** August 17, 2026; **Accepted:** August 19, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพและปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา 2) เสนอแนวทางการพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา เป็นการวิจัยเชิงผสานวิธี วิธีดำเนินการแบ่งเป็น 2 ขั้นตอน คือ 1) ศึกษาสภาพปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นผู้บริหาร จำนวน 118 คน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 ได้มาโดยการใช้ตารางของเครจซีและมอร์แกนในการกำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่าง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถามเป็นแบบมาตราส่วน 5 ระดับ 2) การพัฒนาแนวทางการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา โดยผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 5 คน ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัยพบว่า 1) สภาพปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษาโดยรวมอยู่ในระดับน้อย ด้านการร่วมกันวางแผนในการจัดกิจกรรมค่ายเครือข่ายผู้นำเยาวชนไทย หัวใจ STRONG อยู่ในระดับมากที่สุด 2) แนวทางการพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา โดยกระบวนการดำเนินงานที่มีความต้องการหาแนวทางในการแก้ปัญหามากที่สุด คือ ด้านการวางแผนในการจัดกิจกรรมค่ายเครือข่ายผู้นำเยาวชนไทย หัวใจ STRONG แนวทางจากการสัมภาษณ์ผู้บริหารสถานศึกษาควรมีหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมในด้านการวางแผนงานอย่างเป็นระบบขั้นตอน กำหนดผู้รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรมในการดำเนินงานจัดค่ายให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ และกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน มีการสนับสนุนให้ผู้รับผิดชอบวางแผนงานในรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้นอกห้องเรียนด้วยการสร้างประสบการณ์ใหม่ และประสบการณ์เชิงบวกในการเรียนรู้

คำสำคัญ: แนวทาง; การดำเนินงาน; โครงการโรงเรียนสุจริต

Abstract

This research article aims to 1) study the current conditions and operational problems of the Honest School Project in educational institutions, and 2) propose guidelines for developing the operation of the Honest School Project in educational institutions. This is a mixed-methods research study, with the operational procedures divided into two steps: 1) studying the operational problems of the Honest School Project in educational institutions. The sample used in this research consisted of 118 administrators under the Phra Nakhon Si Ayutthaya Primary Educational Service Area Office 1, obtained by using Krejcie and Morgan's table to determine the sample size. The research instrument was a 5-point Likert scale questionnaire; 2) developing guidelines for the operation of the Honest School Project in educational institutions, with the key informants being 5 experts selected through purposive sampling. The research instrument was a structured interview form. The statistics used for data analysis were frequency, percentage, mean, and standard deviation. The research results revealed that 1) the overall operational problems of the Honest School Project in educational institutions were at a low level, with joint planning for the "STRONG Hearted Thai Youth Leadership Network Camp" activity being at the highest level; 2) regarding guidelines for developing the operation of the Honest School Project in educational institutions, the operational process with the highest demand for problem-solving guidelines was planning for the "STRONG Hearted Thai Youth Leadership Network Camp" activity. Based on interviews with school administrators, there should be appropriate criteria for systematic and step-by-step planning, designating responsible individuals for each activity to ensure camp operations align with objectives, setting clear targets, and supporting responsible personnel to plan out-of-classroom learning activities by creating new and positive learning experiences.

Keywords: Guidelines; Implementation; Honest School Project

บทนำ

สังคมไทยเกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นอย่างมาก เนื่องจากบุคคลที่มีความซื่อสัตย์สุจริตน้อยลง จำเป็นต้องปลูกฝังความซื่อสัตย์สุจริตให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน เพราะถือว่าเป็นหัวใจ ซึ่งบุคคลในสังคมละเลยและอาจจะส่งผลต่อคุณภาพของเด็กที่จะเป็นผู้ใหญ่ในอนาคตด้วย ในประเทศไทยจะพบคำว่า ซื่อสัตย์ ปรากฏในหนังสือพิมพ์เกือบทุกวันและเกือบทุกฉบับ ซึ่งมักจะใช้คำนี้กับแวดวงการเมือง และการปฏิบัติงานประเภทต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ไม่ว่าจะเป็นระดับสูงหรือต่ำ ต่างเน้นให้ผู้ปฏิบัติงานมีความ ซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญที่จะทำให้องค์กรพัฒนาไปได้ วงการศึกษายังไม่ได้พูดเกี่ยวกับเรื่องนี้ ในกิจกรรมการเรียนการสอน แม้จะมีการประเมินจิตพิสัยตามสภาพจริงของผู้เรียน แต่ความซื่อสัตย์ก็ยังเป็นเรื่องที่ต้องใช้องค์ประกอบหลายอย่างช่วยในการพิจารณาตัดสินผู้เรียน ข้อสำคัญก็คือ มิได้มีการเน้นกันอย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นครูหรือบุคคลที่ทำงานเกี่ยวข้องกับผู้เรียน (เจริญพร คำจารย์, 2559)

โลกศตวรรษที่ 21 เป็นโลกแห่งข้อมูลข่าวสารที่สามารถรับและส่งต่ออย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ ประชาชน ชุมชน และสังคมรับรู้ข้อมูลข่าวสารได้อย่างรวดเร็วและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ประชาชนมีความรู้ความสามารถมากขึ้นและพร้อมที่จะเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษามากขึ้น ส่งผลให้เกิดปัญหาและความไม่คล่องตัวในการบริหารจัดการและการพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษา ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาคุณภาพการเรียนการสอนและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของผู้เรียนอย่างยิ่ง (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560) ยุทธศาสตร์ที่ 6 เป็นยุทธศาสตร์ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดระบบและรูปแบบการบริหารจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนของสังคมและพัฒนาระบบการเงินเพื่อการศึกษาให้รัฐสามารถใช้ทรัพยากรในการกำหนดทิศทางการผลิตและพัฒนาผู้เรียน และกำลังคนของประเทศอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

ด้วยนโยบายด้านการจัดการศึกษา จากการแถลงข่าวของ พล.อ.ดาว์พงษ์ รัตนสุวรรณ รัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ และคณะตามคาสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ร่วมแถลงข่าวการขับเคลื่อนปฏิรูปการศึกษาและการบริหารราชการของกระทรวงศึกษาธิการในภูมิภาค เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 27 สิงหาคม 2558 ว่าด้วย ยุทธศาสตร์ชาติ ว่าด้วย การป้องกันการปราบปรามการทุจริตของสำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ ได้กล่าวถึง การส่งเสริมการบริหารจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาประชาชนให้เป็นผู้มีความสุจริต ต้องสนับสนุนส่งเสริมนโยบายการศึกษาในสถานศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบร่วมกันทุกภาคส่วน ควรมีการปรับพัฒนาคนเก่ง คนดี ให้ดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสังคมที่มีความมั่นคง ทำให้เศรษฐกิจและสังคมของประเทศมีความก้าวหน้า และยังสามารถช่วยแก้ปัญหาเรื่องการทุจริตคอร์รัปชันของประเทศชาติ ได้อย่างยั่งยืน (สำนักงานพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา, 2559)

คณะรัฐมนตรี มีมติเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2559 เห็นชอบยุทธศาสตร์ชาติว่าด้วยการป้องกันและปราบปราม การทุจริต ระยะที่ 3 (พ.ศ. 2560 – 2564) ซึ่งกำหนดวิสัยทัศน์ “ประเทศไทย ใสสะอาด ไทยทั้งชาติต้านทุจริต (Zero Tolerance and Clean Thailand)” กำหนดพันธกิจหลักเพื่อสร้างวัฒนธรรมการต่อต้านการทุจริต ยกระดับธรรมาภิบาล ในการบริหารจัดการทุกภาคส่วน และปฏิรูปกระบวนการป้องกันและปราบปรามการทุจริตทั้งระบบ ให้มีมาตรฐานเทียบเท่าสากล ผ่านยุทธศาสตร์ 6 ด้าน ได้แก่ สร้างสังคมที่ไม่ทนต่อการทุจริต ยกระดับเจตจำนงทางการเมืองในการต่อต้านการทุจริต สกัดกั้นการทุจริตเชิงนโยบาย พัฒนาระบบป้องกันการทุจริตเชิงรุก ปฏิรูปกลไกและกระบวนการการปราบปรามการทุจริต และยกระดับดัชนีการรับรู้การทุจริตของประเทศไทย โดยเป้าประสงค์ของยุทธศาสตร์ชาติฯ ระยะที่ 3 คือ ประเทศไทยมีค่าดัชนีการรับรู้การทุจริต (CPI) สูงกว่าร้อยละ 50 เพื่อให้เป็นมาตรฐานเป็นที่ยอมรับ จากทั้งภายในและต่างประเทศ

การปราบปรามและการป้องกันการทุจริตเป็นวาระแห่งชาติที่ต้องอาศัยการปลูกฝังค่านิยมและจิตสำนึกตั้งแต่ระดับฐานราก ซึ่งโครงการเสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรม และธรรมาภิบาลในสถานศึกษา หรือ "โครงการโรงเรียนสุจริต" นับเป็นกลไกสำคัญของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) ในการสร้างวัฒนธรรมสุจริตให้เกิดขึ้นในสถานศึกษา โดยมุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะ 5 ประการ ได้แก่ ทักษะกระบวนการคิด มีวินัย ซื่อสัตย์สุจริต อยู่อย่างพอเพียง และมีจิตสาธารณะ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2562) อย่างไรก็ตาม ในการนำนโยบายโครงการโรงเรียนสุจริตไปสู่การปฏิบัติในระดับสถานศึกษา ยังคงพบช่องว่างและอุปสรรคสำคัญที่ทำให้การดำเนินงานไม่บรรลุผลตามเป้าหมายอย่างเต็มประสิทธิภาพ แม้ส่วนกลางจะมีคู่มือและแนวทางการขับเคลื่อนที่ชัดเจน แต่โรงเรียนแต่ละแห่งมีความพร้อมและบริบทที่แตกต่างกัน งานวิจัยส่วนใหญ่พบว่าสถานศึกษายังขาดแนวทางการบริหารจัดการที่ยืดหยุ่นและเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ (สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ, 2563) การ

ศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาแนวทางการดำเนินงานจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างรูปแบบที่โรงเรียนสามารถนำไปปรับใช้ได้จริง

สำนักงานป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ปปช.) จึงมีการจัดทำแผนการยุทธศาสตร์ชาติว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการทุจริต โดยมีมาตรการในการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์นี้ สำนักงานป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ ได้กล่าวถึงปัญหาการทุจริตคอร์รัปชั่นในประเทศไทยว่า ส่วนหนึ่งเกิดจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองที่มีลักษณะผูกขาดอยู่ในกลุ่มคนที่มีความรู้ ทุนและอำนาจทางการเมือง อำนาจในการครอบงำข้อมูลข่าวสาร ขณะที่ผู้คนส่วนใหญ่ยังยากจนมีการศึกษาต่ำ การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารต่ำ อีกทั้งยังมีการแยกกันอยู่คนละหนแห่ง มีการรวมตัวกันน้อย รวมไปถึงการที่ประเทศไทยมีวัฒนธรรมแบบพวกพ้องชอบอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของผู้มีฐานะทางสังคมสูงกว่า มีอำนาจมากกว่า ซึ่งจะขอความช่วยเหลือในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การแสวงหาผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจที่แบ่งประโยชน์ให้แก่ผู้ที่อยู่ในการอุปถัมภ์ของตนเป็นเรื่องปกติ นอกจากนี้ปัญหาการทุจริต ความประพฤติมิชอบส่วนหนึ่งมีผลมาจากความบกพร่องในด้านของจิตสำนึก การขาดความรับผิดชอบต่อสังคม โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับปัญหาที่เกิดขึ้นยังคงเป็นสาเหตุที่ทำให้ไม่จัดการกับการทุจริต และความประพฤติมิชอบได้ บางคนก็เห็นว่าเป็นเรื่องปกติ บ้างก็เห็นว่าไม่ใช่หน้าที่ของตัวเอง อีกทั้งบางครอบครัวยังส่งเสริมและผลักดันบุตรหลานให้มีโอกาสเข้ารับราชการเพราะเชื่อแบบผิดๆ คิดว่าการเป็นข้าราชการจะเป็นสิ่งที่ทำให้ได้มาซึ่งอำนาจในสังคม และได้กล่าวว่าการส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาเยาวชนให้เป็นพลเมืองที่ดีต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ดังนั้นผู้รับผิดชอบงานการจัดการศึกษาให้กับเยาวชนในประเทศอย่างสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้เห็นความความสำคัญในการส่งเสริมเยาวชนให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพในอนาคตจึงได้มีการเตรียมการด้านการป้องกันและปราบปรามการทุจริตในสถานศึกษา ได้ให้สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา จัดตั้งโครงการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมและธรรมาภิบาลในสถานศึกษา “ป้องกันการทุจริต” หรือที่เรียกกันว่า “โครงการโรงเรียนสุจริต” เพื่อเป็นการสร้างพื้นฐานจิตสำนึกที่ดี ความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งเป็นกลวิธีในการป้องกันและปราบปรามการทุจริตของประเทศชาติให้กับนักเรียน ครู ผู้บริหาร และบุคลากรทางการศึกษาทุกคนในโรงเรียน (สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ, 2565)

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 เห็นถึงความสำคัญของโครงการเสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรมและธรรมาภิบาล ในสถานศึกษา “ป้องกันการทุจริต” (โครงการโรงเรียนสุจริต) จึงได้จัดทำแผนปฏิบัติการป้องกัน และปราบปรามการทุจริต สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2562 เพื่อเป็นกรอบทิศทางในการดำเนินการป้องกันและปราบปรามการทุจริตที่สอดคล้องกับ ยุทธศาสตร์ชาติและนโยบายสำคัญ อันจะส่งผลให้การทุจริตในการปฏิบัติราชการของทุกส่วนราชการสังกัดกระทรวงศึกษาธิการลดน้อยลง ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการทุจริต ระยะที่ 3 (พ.ศ. 2560-2564) และเป็นไปตามแนวทางการจัดทำงบประมาณในลักษณะบูรณาการ เชิงยุทธศาสตร์ ประเด็นการป้องกัน ปราบปรามการทุจริตและประพฤติมิชอบ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2561 ภายใต้แนวทางหลัก 3 แนวทาง ประกอบด้วย 1) สร้างจิตสำนึก และปลูกฝังความซื่อสัตย์สุจริต 2) สร้างกลไกป้องกัน การทุจริต และ 3) เสริมสร้างประสิทธิภาพในการปราบปรามการทุจริต

ดังนั้น การศึกษาสภาพ ปัญหา และแนวทางพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สะท้อนบริบทของสถานศึกษา และนำไปสู่การกำหนดแนวทางการดำเนินงานที่เป็นระบบ สอดคล้องกับนโยบายระดับชาติ ตลอดจนสามารถส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และจิตสำนึกต่อต้านการทุจริตของผู้เรียนได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพและปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1
2. เพื่อนำเสนอแนวทางพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 เพื่อให้การวิจัยครั้งนี้มีบรรลุตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ได้กำหนดไว้ ผู้วิจัยจึงกำหนดขั้นตอนการวิจัยดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อหา/เอกสาร (Documentary Study) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กำหนดกรอบแนวคิดของการวิจัย และศึกษาปัญหาการดำเนินงานกิจกรรมตามโครงการโรงเรียนสุจริต จำนวน 6 กิจกรรม ได้แก่ การจัดกิจกรรมสร้างสำนึกพลเมือง (Project Citizen) การจัดกิจกรรมสื่อสร้างสรรค์ ภาพยนตร์สั้นต่อต้านการทุจริต การจัดกิจกรรมค่ายเครือข่ายผู้นำเยาวชนไทย หัวใจ STRONG การจัดกิจกรรมบริษัทสร้างการดี การจัดกิจกรรมถอดบทเรียน (Best Practice) และการจัดกิจกรรมนวัตกรรมการใช้หลักสูตรต้านทุจริตศึกษา และศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการดำเนินงานตามหลัก PDCA ได้แก่ Plan (การวางแผน) Do (การดำเนินงาน) Check (การประเมินผล) และAct (การปรับปรุง)

ขั้นตอนที่ 2 ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูล

2.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

2.1.1 ประชากร ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 จำนวน 177 แห่ง ซึ่งมีผู้บริหารสถานศึกษาจำนวน 177 คน เป็นผู้ตอบแบบสอบถามในนามสถานศึกษา

2.1.2 กลุ่มตัวอย่าง ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ ผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 และกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้ตารางของเครจซีและมอร์แกน ได้กลุ่มตัวอย่างเป็น ผู้บริหารสถานศึกษาจำนวน 118 คน โดยวิธีการเทียบสัดส่วน จากนั้นทำการสุ่มอย่างง่าย ดังแสดงรายละเอียด ตามตารางที่ 3.1

อำเภอ	จำนวนสถานศึกษา	ผู้บริหารสถานศึกษา	
		ประชากร	กลุ่มตัวอย่าง
พระนครศรีอยุธยา	31	31	24
ท่าเรือ	24	24	17
นครหลวง	20	20	13
บางปะหัน	29	29	22
บ้านแพรก	14	14	7
ภาชี	20	20	12
มหาราช	9	9	5
วังน้อย	30	30	18
รวม	**177**	**177**	**118**

ตารางที่ 3.1 แสดงประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

2.2 ผู้ให้ข้อมูล

มีการดำเนินการสัมภาษณ์ผู้อำนวยการสถานศึกษา 5 คน ซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตเพื่อหาแนวทางในการพัฒนา

ขั้นตอนที่ 3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.1 สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย คือ แบบสอบถาม และนำแบบสอบถามที่ได้ไปดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อศึกษาปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต ของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 มีค่าความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาเท่ากับ 0.98 และค่าความเชื่อมั่นทั้งฉบับเท่ากับ 0.882

3.2 จัดทำแบบสัมภาษณ์แนวทางการพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต ของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 เพื่อใช้สัมภาษณ์ผู้อำนวยการสถานศึกษา 5 คน และนำข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากการสัมภาษณ์มาจัดลำดับความเหมาะสมและวิเคราะห์แนวทางการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 มีค่าความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาเท่ากับ 1.0

ขั้นตอนที่ 4 การรวบรวมข้อมูล

4.1 เก็บข้อมูลเชิงเอกสารนั้นเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิจากแหล่งวิจัย เช่น ห้องสมุด การสืบค้นออนไลน์ เป็นต้น

4.2 เก็บข้อมูลจากการวิจัยเชิงคุณภาพนั้น เน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อนำแนวทางที่ได้รับมาพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1

ขั้นตอนที่ 5 การวิเคราะห์ข้อมูล

5.1 วิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถามด้วยสถิติพื้นฐาน ได้แก่ ความถี่ (Frequency) ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ยเลขคณิต (Mean) ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard deviation)

5.2 นำข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากการสัมภาษณ์มาจัดลำดับความเหมาะสมและวิเคราะห์แนวทางการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1

ขั้นตอนที่ 6 สรุปผลการวิจัย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะข้อมูลในเชิงคุณภาพ และการพรรณนาความ ประกอบการบรรยายตารางนำเสนอการจัดระเบียบเนื้อหาของข้อมูล เพื่ออธิบายความสอดคล้องระหว่างส่วนต่าง ๆ ของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแนวทางการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 สภาพและปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต ของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 ผู้วิจัยสรุปได้ดังนี้

ผู้บริหารในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 มีความคิดเห็นต่อสภาพปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต ในภาพรวมอยู่ในระดับน้อย ($\bar{X}$ = 1.53) โดยมีปัญหาในการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ การจัดกิจกรรมค่ายเครือข่ายผู้นำเยาวชนไทย หัวใจ STRONG การจัดกิจกรรมบริษัทสร้างการดี การจัดกิจกรรมนวัตกรรมการใช้หลักสูตรต้านทุจริตศึกษา การจัดกิจกรรมสื่อสร้างสรรค์ ภาพยนตร์สั้นต่อต้านการทุจริต การจัดกิจกรรมสร้างสำนึกพลเมือง (Project Citizen) และการจัดกิจกรรมถอดบทเรียน (Best Practice) ดังในตารางที่ 2

แนวทางพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต ของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1	สภาพปัญหา		
	$\bar{X}$	S.D.	ระดับปัญหา
1. การจัดกิจกรรมสร้างสำนึกพลเมือง (Project Citizen)	1.44	0.08	น้อยที่สุด
2. การจัดกิจกรรมสื่อสร้างสรรค์ ภาพยนตร์สั้นต่อต้านการทุจริต	1.46	0.04	น้อยที่สุด
3. การจัดกิจกรรมค่ายเครือข่ายผู้นำเยาวชนไทย หัวใจ STRONG	1.94	0.04	น้อย
4. การจัดกิจกรรมบริษัทสร้างการดี	1.48	0.05	น้อยที่สุด
5. การจัดกิจกรรมถอดบทเรียน (Best Practice)	1.40	0.05	น้อยที่สุด
6. การจัดกิจกรรมนวัตกรรมการใช้หลักสูตรต้านทุจริตศึกษา	1.48	0.10	น้อยที่สุด
ภาพรวม	1.53	0.19	น้อย

ตารางที่ 2 สภาพปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต ของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 แนวทางการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต ของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 โดยเรียงตามลำดับจากปัญหาในการดำเนินงาน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1 การวางแผนในการจัดกิจกรรมค่ายเครือข่ายผู้นำเยาวชนไทย หัวใจ STRONG คือ ผู้บริหารควรมีหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมในด้านการวางแผนงานอย่างเป็นระบบขั้นตอน กำหนดผู้รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรมในการดำเนินงานจัดค่ายให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ และกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน มีการสนับสนุนให้ผู้รับผิดชอบวางแผนงานในรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้นอกห้องเรียนด้วยการสร้างประสบการณ์ใหม่และประสบการณ์เชิงบวกในการเรียนรู้

2.2 การปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติงานในกิจกรรมนวัตกรรมการใช้หลักสูตรต้านทุจริตศึกษา คือ ผู้บริหารควรมีระบุผู้รับผิดชอบในการดำเนินงานการปรับปรุงแก้ไขในส่วนงานที่มีปัญหา หรือถ้าไม่มีปัญหาใดๆ ก็ยอมรับแนวทางการปฏิบัติตามแผนงานที่ได้ผลสำเร็จ มีการประชุมชี้แจงนำเสนอผลการนำหลักสูตรต้านทุจริตศึกษาไปใช้จัดกิจกรรมการเรียนการสอน และผลการปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรให้สอดคล้องกับบริบทของโรงเรียนเพื่อนำไปใช้ในการทำงานครั้งต่อไป

2.3 การวางแผนในการจัดกิจกรรมบริษัทสร้างการดี คือ ผู้บริหารควรมีหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมในด้านการวางแผนงานอย่างเป็นระบบ กำหนดให้การดำเนินงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ และกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน มีการวางแผนโดยให้มีการลงมือปฏิบัติจริง ได้เห็นแบบอย่างที่ดี ได้ซึมซับคุณค่าแห่งการทำความดี และสร้างความรู้สึกรับผิดชอบในบริบทของสังคมไทยปัจจุบัน

2.4 การวางแผนในการจัดกิจกรรมสร้างสำนึกพลเมือง (Project Citizen) คือ ผู้บริหารควรมีการวางแผนงานอย่างเป็นระบบ กำหนดผู้รับผิดชอบในแต่ละขั้นตอนการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน มีการวางแผนในการประสานความร่วมมือกับชุมชน และหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองดีของชาติ

2.5 การตรวจสอบ ประเมินผลในกิจกรรมสื่อสร้างสรรค์ ภาพยนตร์สั้นต่อต้านการทุจริต คือผู้บริหารควรมีการประเมินผลการดำเนินงานในแต่ล่ะขั้นตอนของแผนงานเป็นระยะว่ามีปัญหาอะไรเกิดขึ้น จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขแผนงานในขั้นตอนใด และตรวจสอบ ประเมินผลงาน และให้ข้อเสนอแนะเพื่อให้สื่อภาพยนตร์สั้นสามารถสร้างความตระหนักรู้ กระตุ้น และสร้างจิตสำนึกของนักเรียนได้

2.6 วางแผนในการจัดกิจกรรมถอดบทเรียน (Best Practice) ผู้บริหารควรมีขั้นตอนการวางแผนงานในการดำเนินงานที่สอดคล้องกับโครงการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมและธรรมาภิบาลในสถานศึกษา (โครงการโรงเรียนสุจริต) มีหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมในด้านการวางแผนงานอย่างเป็นระบบ กำหนดให้การดำเนินงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ และกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาแนวทางการพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต ของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 ผู้วิจัยนำมาอภิปรายผลได้ดังนี้

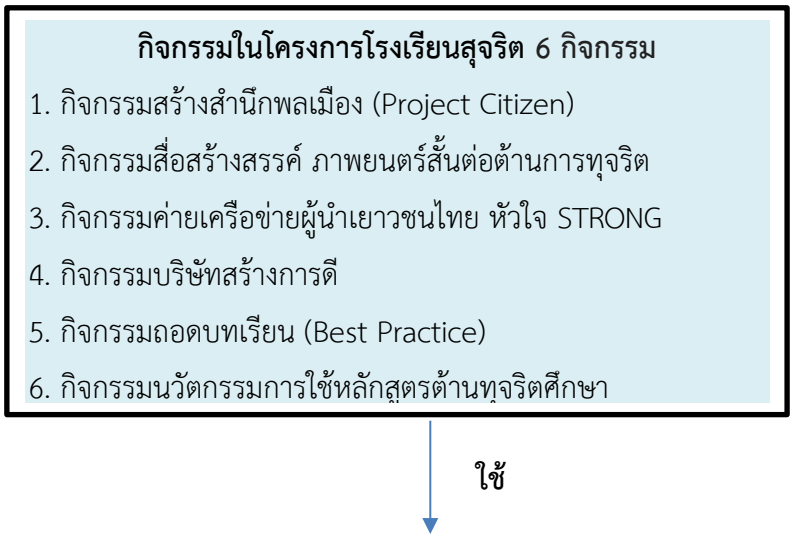
1. การศึกษาสภาพและปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต ของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 ผลการวิจัยพบว่าในภาพรวมมีปัญหาอยู่ในระดับน้อย และเมื่อเรียงลำดับความสำคัญ พบว่ามีสภาพปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต เรียงตามลำดับดังต่อไปนี้ การจัดกิจกรรมค่ายเครือข่ายผู้นำเยาวชนไทย หัวใจ STRONG การจัดกิจกรรมบริษัทสร้างการดี การจัดกิจกรรมนวัตกรรมการใช้หลักสูตรต้านทุจริตศึกษา การจัดกิจกรรมสื่อสร้างสรรค์ ภาพยนตร์สั้นต่อต้านการทุจริต การจัดกิจกรรมสร้างสำนึกพลเมือง (Project Citizen) และการจัดกิจกรรมถอดบทเรียน (Best Practice) ทั้งนี้การดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทต่างๆ ของโรงเรียน จึงจำเป็นต้องมีการกำหนดแนวทางการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตเพื่อให้การดำเนินงานมีปัญหาน้อยที่สุด และมีคุณภาพมากที่สุด ซึ่งสัมพันธ์กับผลการวิจัยของ วชิรวิทย์ นิติพันธ์และสุวิทย์ ภาณุจารี (2563) ได้ทำการวิจัยเรื่องรูปแบบการบริหารงานโรงเรียนสุจริตของผู้บริหารสถานศึกษา ระดับประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ผลการวิจัยพบว่า การประเมินและรับรองรูปแบบการบริหารโรงเรียนสุจริตของผู้บริหารสถานศึกษาระดับ ประถมศึกษา มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.80 ในภาพรวมซึ่งผ่านเกณฑ์การประเมินตามที่ได้กำหนด ตรงกับผลการวิจัยของ วสันต์ บุญประสม (2562) ที่ได้ศึกษาเรื่องการ

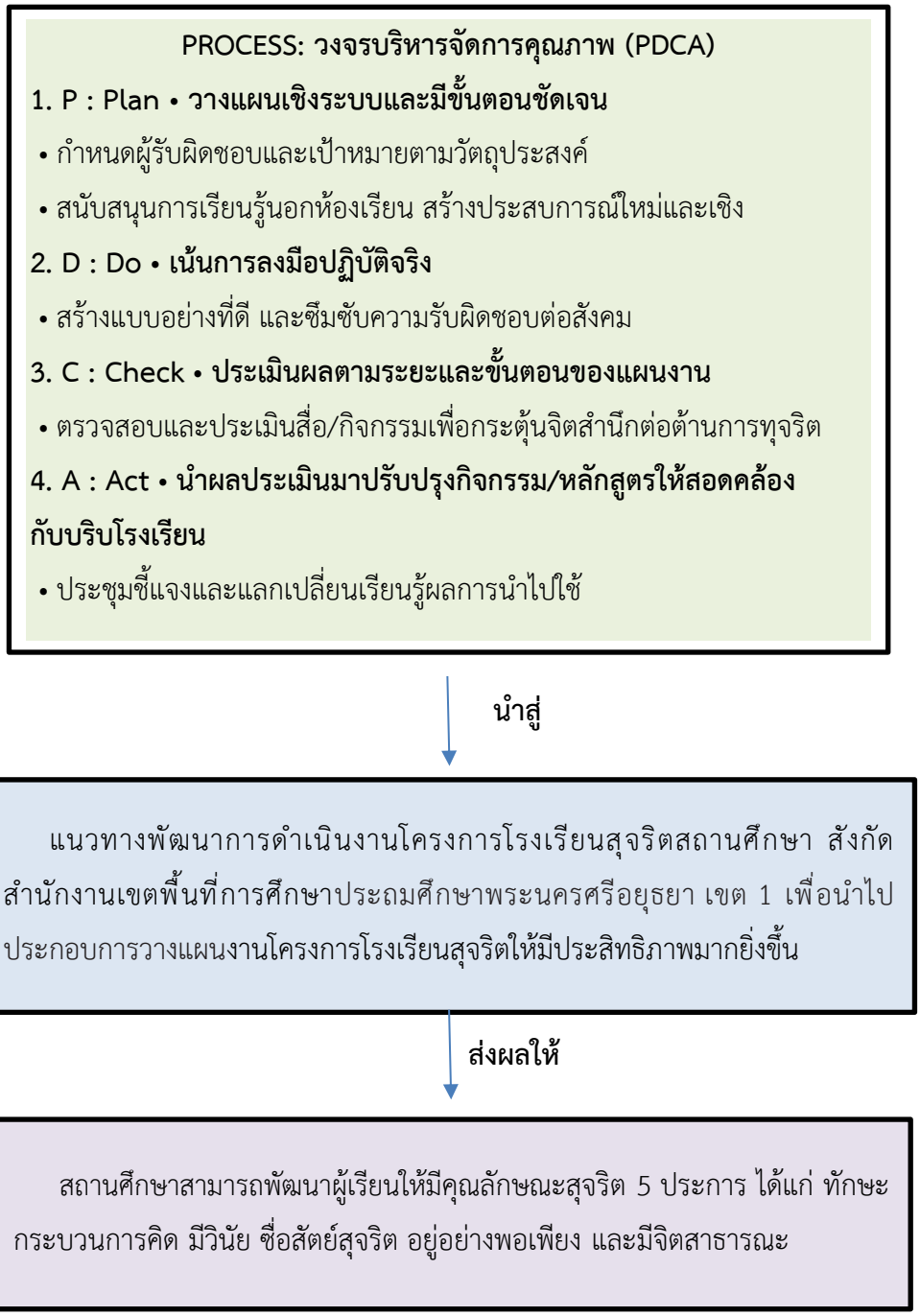
พัฒนาการจัดกิจกรรม โครงการโรงเรียนสุจริตโรงเรียนบ้านตุงลอย อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ โดยมีการสัมภาษณ์ และการประชุมกลุ่มเพื่อหาแนวทางการจัดกิจกรรมโครงการโรงเรียนสุจริตให้แก่นักเรียน โดยมีผลการวิจัยเป็นไปตามสมมติฐานการวิจัยที่กำหนด

2. แนวทางการพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 ผลการวิจัยพบว่า ประเด็นปัญหาที่มีความต้องการจำเป็นในการแก้ไขมากที่สุด คือ การจัดกิจกรรมค่ายเครือข่ายผู้นำเยาวชนไทย หัวใจ STRONG ในด้านการวางแผน ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทำให้ได้แนวทาง ดังนี้ ผู้บริหารควรมีหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมในด้านการวางแผนงานอย่างเป็นระบบขั้นตอน ประชุมกำหนดผู้รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรมในการดำเนินงานจัดค่ายให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ และกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน มีการสนับสนุนให้ผู้รับผิดชอบวางแผนงานในรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้นอกห้องเรียนด้วยการสร้างประสบการณ์ใหม่ และประสบการณ์เชิงบวกในการเรียนรู้ สอดคล้องวริยา สายสว่าง (2566) ได้กล่าวว่าการวางแผน (Plan) ได้แก่ การเตรียมการไว้ล่วงหน้าเพื่อจะทำงานให้สำเร็จอย่าง มีประสิทธิภาพ โดยกำหนดเป้าหมาย จัดทำแผนตามเป้าหมาย แนวทางการดำเนินงาน ระยะเวลา งบประมาณผู้รับผิดชอบ และการประเมินผล สอดคล้องกับเรืองวิทย์ เกษสุวรรณ (2557) กล่าวถึงการวางแผน (Plan) ตามแนวคิดวงจรเดมิ่งว่าหมายถึง วางแผนโดยใช้ข้อมูลที่มีอยู่หรืออาจเก็บรวบรวมขึ้นมาใหม่ นอกนั้นอาจทดสอบเพื่อเป็นการนำร่องก่อนก็ได้

องค์ความรู้ใหม่

การวิจัยเรื่องนี้ผลการวิจัยได้ข้อมูลสารสนเทศสภาพและปัญหา เพื่อนำไปพัฒนาแนวทางการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 โดยใช้วงจรคุณภาพเดมมิ่ง ส่งผลให้การดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตมีประสิทธิภาพสูงขึ้น แสดงได้ดังภาพ

ภาพที่ 1: การพัฒนาแนวทางการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต

สรุป

การพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต จะต้องมีแนวทางการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 โดยใช้กระบวนพัฒนาตามวงจรเดมมิ่ง PDCA ในการจัดกิจกรรมทั้ง 6 กิจกรรม และจากการศึกษาสภาพปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต ของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 การดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตที่จำเป็นต้องหาแนวทางในการดำเนินงานมากที่สุดคือ ด้านการวางแผน โดยจากการสัมภาษณ์เพื่อหาแนวทางการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตเพื่อให้มีการวางแผนที่ดี มีเป้าหมายชัดเจนและสอดคล้องกับบริบทของโรงเรียน ทำให้การดำเนินงานวางแผนมีปัญหาน้อยที่สุดได้แก่ ผู้บริหารควรมีหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมในด้านการวางแผนงานอย่างเป็นระบบขั้นตอน กำหนดผู้รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรมในการดำเนินงานจัดค่ายให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ และกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน มีการสนับสนุนให้ผู้รับผิดชอบวางแผนงานในรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้นอกห้องเรียนด้วยการสร้างประสบการณ์ใหม่ และประสบการณ์เชิงบวกในการเรียนรู้ อันจะส่งผลให้การดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการศึกษาปัญหาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 พบว่า กระบวนการดำเนินงานที่มีปัญหามากที่สุดคือ การวางแผนกิจกรรมค่ายเครือข่ายผู้นำเยาวชนไทย หัวใจ STRONG ผู้บริหารสถานศึกษาจึงควรนำสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นและแนวทางการดำเนินโครงการโรงเรียนสุจริตไปจัดอบรมความรู้เพิ่มเติมให้กับคณะครู และนักเรียนเพื่อช่วยในเสริมสร้างความเข้าใจในการดำเนินกิจกรรมในโครงการโรงเรียนสุจริตให้เป็นไปตามกระบวนการดำเนินงานที่มีคุณภาพตามวงจร PDCA และควรมีการนำแนวทางพัฒนาการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตไปทดลองใช้เพื่อเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการดำเนินงานให้สูงขึ้น ในส่วนของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 ควรมีการประชุมชี้แจงผู้บริหารสถานศึกษาให้ตระหนักและเห็นความสำคัญของการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริต และร่วมมือกันในการนำแนวทางการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาศักยภาพครูจนสามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และควรมีการติดตาม ประเมินผลอย่างต่อเนื่อง

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับประเด็นการวิจัยในครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับ

2.1 ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบการดำเนินงานโครงการโรงเรียนสุจริตในโรงเรียนขนาดเล็ก ขนาดกลาง ขนาดใหญ่ และขนาดใหญ่พิเศษ สังกัดสานักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาพระนครศรีอยุธยา

2.2 ควรมีการศึกษาแนวทางการดำเนินงานโครงการและกิจกรรมอื่นๆของสถานศึกษาเพื่อช่วยให้สถานศึกษามีประสิทธิภาพในการดำเนินงานต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น

บรรณานุกรม

เจริญพร คำจารย์. (2559). *การพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการที่มีประสิทธิผล สำหรับโรงเรียนขนาดเล็ก สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.* วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต: มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.

เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ. (2557). *การจัดการคุณภาพ: จาก TQC, ISO 9000 และการประกันคุณภาพ.* กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.

วชิรวิทย์ นิติพันธ์ และ สุวิทย์ ภาณุจารี. (2563). รูปแบบการบริหารงานโรงเรียนสุจริตของผู้บริหารสถานศึกษาระดับประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. *วารสารบาลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์.* 6(2), 84-98.

วริยา สายสว่าง. (2566). *การพัฒนาแนวทางการบริหารกิจการนักเรียนตามวงจรคุณภาพ เดมมิ่ง (PDCA) สู่ความเป็นเลิศของโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา.* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

วสันต์ บุญประสม. (2562). *การพัฒนาการจัดกิจกรรมโครงการโรงเรียนสุจริต โรงเรียนบ้านตุงลอย อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่.* วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ. (2565). *แผนปฏิบัติการด้านการต่อต้านการทุจริตและประพฤติมิชอบ ระยะที่ 1 (พ.ศ. 2563 - 2565).* สืบค้น 27 มกราคม 2569 จาก https://www.nacc.go.th.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). *แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 - 2579.* กรุงเทพฯ: พริกหวานกราฟฟิค.

สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา. (2559). *คู่มือแบบประเมินเกณฑ์มาตรฐานโรงเรียนสุจริต.* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.

แนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินเพื่อการออกแบบสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมสุขภาพของเด็กปฐมวัย: กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านขว้างใหญ่ จังหวัดร้อยเอ็ด

Guidelines for Applying the Wisdom of Building a Clay House for the Design of a Playground for Early Childhood Children: A Case Study of Ban Khoangyai School in Roi Et

[1]ประมุข บุญศิลป์, [2]สราวุฒิ ดาแก้ว, [3]ธรรมนูญ พัดมะนา และ [4]มารุดิศ วชิรโกเมน

[1]Pamook Boonsilp, [2]Sarawut Dakaew, [3]Thammanoon Padmana and [4]Marudis Vachirakomen

[1,2,3,4]คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

[1,2,3,4]Faculty of Education, Rajabhat Mahasarakham University.

[2]Corresponding Author's Email: Sarawut.da@rmu.ac.th

Received: May 1, 2026; **Revised:** June 26, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสภาพชุมชน โรงเรียน และความต้องการในการสร้างสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมพัฒนาสุขภาพของเด็กปฐมวัย 2) เพื่อหาแนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินเพื่อออกแบบสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมพัฒนาสุขภาพของเด็กปฐมวัย ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีขั้นตอนการดำเนินการประกอบด้วย การกำหนดพื้นที่ต้นแบบในการศึกษาวิจัย การสำรวจพื้นที่และเก็บข้อมูลภาคสนาม การวิเคราะห์ข้อมูล การสังเคราะห์ข้อมูลและการออกแบบ การพัฒนางานออกแบบขั้นสุดท้าย และการสรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล ผลการวิจัย พบว่า 1) ชุมชนมีอาชีพหลักทำการเกษตรและอาชีพเสริมคือการทอผ้าฝ่ายที่สร้างรายได้ ได้มากกว่าอาชีพหลัก และเป็นผลิตภัณฑ์ที่ขึ้นชื่อของชุมชน ความต้องการในการสร้างสนามเด็กเล่น คือต้องการสนามเด็กเล่นที่ประหยัดงบประมาณในการสร้าง สามารถประยุกต์ภูมิปัญญาการทำบ้านดินโดยใช้วัสดุที่หาได้ในชุมชน ใช้งานแรงชาวบ้านในชุมชนมาร่วมกันสร้างได้ และส่งเสริมการเรียนรู้ของเด็กปฐมวัยโดยใช้ทฤษฎีการเรียนรู้สมองเป็นฐาน 2) การหาแนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินเพื่อการออกแบบสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมสุขภาพของเด็กปฐมวัย คือ ต้องคำนึงถึงการเรียนรู้โดยใช้สมองเป็นฐาน ประกอบด้วยองค์ประกอบของสนามเด็กเล่นที่ดี ได้แก่ สนามเด็กเล่นอเนกประสงค์ บ่อทราย บริเวณเงียบสงบ และสนามเด็กเล่นสมองเป็นฐาน 10 ฐาน นำเอาอัตลักษณ์ของชุมชน ซึ่งก็คือ ลวดลายของผ้าทอ ลายขอเจ้าฟ้าสิริวัณณวรีฯและลายสาเกตุ มาเป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบลวดลายประดับตกแต่งสนามเด็กเล่น ใช้อุปกรณ์ที่เป็นไม้ไผ่และยางรถยนต์ที่หาได้จากโรงเรียนและชุมชนเป็นวัสดุหลักในการออกแบบตามข้อเสนอแนะของทางโรงเรียน ใช้งบประมาณในการก่อสร้าง รวมเป็นเงิน 193,242.95 บาท

คำสำคัญ: การออกแบบสนามเด็กเล่น; ปฐมวัย; ประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา; บ้านดิน

Abstract

This research aimed to 1) study the community, school conditions, and needs for building playgrounds that promote the health development of early childhood children. 2. to find ways to apply the wisdom of earth building to design playgrounds that promote the health development of early childhood children. The research was conducted using qualitative methods, with the following steps: defining the model area for the research study, surveying the area and collecting field data, analyzing data, synthesizing data and designing, developing the final design, and summarizing the research results and discussing the results. The research found that 1) the community's main occupation is agriculture, and their supplementary occupation is cotton weaving, which generates more income than their main occupation and is a well-known product of the community. The need for building a playground was for a playground that was cost-effective to build, could apply the wisdom of earth building using materials available in the community, utilize the labor of the community members to build it, and promote early childhood learning using brain-based learning theory (BBL). 2) Finding ways to apply the wisdom of earth building to design playgrounds that promote the health of early childhood children required consideration of brain-based learning, which includes the components of a good playground: a multi-purpose playground, a sandpit, a quiet area, and 10 brain-based learning bases. The community's identity, which is the pattern of the woven fabric, was incorporated. The patterns of Her Royal Highness Princess Sirivannavari and the Saketu pattern served as inspiration for the design of the decorative patterns on the playground. Bamboo and recycled tires, sourced from the school and community, were used as the main materials in the design, based on the school's suggestions. The total construction cost was 193,242.95 baht.

Keywords: Playground Design; Early Childhood; Applied Wisdom; A Clay House

บทนำ

เด็กปฐมวัยเป็นช่วงวัยที่มีการเจริญเติบโตและพัฒนาการอย่างรวดเร็วทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ จิตใจ สังคม และสติปัญญา การจัดสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาการของเด็ก โดยเฉพาะสนามเด็กเล่นซึ่งเป็นพื้นที่ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ผ่านการเล่น (Learning through Play) ช่วยให้เด็กได้เคลื่อนไหว ออกกำลังกาย ฝึกการแก้ปัญหา การคิดสร้างสรรค์ และการอยู่ร่วมกับผู้อื่น (UNICEF Thailand, 2021) สอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้โดยใช้สมองเป็นฐาน (Brain-Based Learning: BBL) ที่เน้นการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง การเคลื่อนไหว และการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งช่วยกระตุ้นการทำงานของสมองและพัฒนาศักยภาพของเด็กอย่างรอบด้าน (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2564) อย่างไรก็ตาม โรงเรียนในชนบทจำนวนไม่น้อยยังประสบปัญหาการขาดแคลนสนามเด็กเล่นที่มีคุณภาพ เนื่องจากข้อจำกัดด้านงบประมาณ พื้นที่ และค่าใช้จ่ายในการจัดซื้อเครื่องเล่น ส่งผลให้เด็กปฐมวัยมีโอกาสเข้าถึงพื้นที่เรียนรู้และส่งเสริมสุขภาพที่เหมาะสมน้อยกว่าที่ควร

การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินในการออกแบบสนามเด็กเล่นนับเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน เนื่องจากบ้านดินเป็นการก่อสร้างที่ใช้วัสดุธรรมชาติซึ่งหาได้ในท้องถิ่น มีต้นทุนต่ำ ลดการใช้พลังงานในการผลิตและขนส่ง อีกทั้งยังเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และสามารถสร้างได้ด้วยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน แนวทางดังกล่าวยังสอดคล้องกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่มุ่งเน้นความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกัน โดยอาศัยความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐานในการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า (กระทรวงศึกษาธิการ, 2560) นอกจากนี้ การใช้วัสดุธรรมชาติในการออกแบบสนามเด็กเล่นยังช่วยให้เด็กได้ใกล้ชิดธรรมชาติ ส่งเสริมการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง และสร้างความตระหนักในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาสุขภาพกายและสุขภาพจิต

จากสภาพปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินเพื่อออกแบบสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมสุขภาพของเด็กปฐมวัย โดยมุ่งพัฒนารูปแบบสนามเด็กเล่นที่มีความเหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก มีความปลอดภัย ใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น มีต้นทุนการก่อสร้างที่เหมาะสม และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริงในโรงเรียนและชุมชนที่มีข้อจำกัดด้านงบประมาณ ทั้งยังส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ของเด็ก อันจะนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิต สุขภาวะ และการเรียนรู้ของเด็กปฐมวัยอย่างยั่งยืน ตลอดจนเป็นต้นแบบสำหรับการขยายผลไปยังโรงเรียนและชุมชนอื่นในอนาคต

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพชุมชน โรงเรียน และความต้องการในการสร้างสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมพัฒนาสุขภาพของเด็กปฐมวัย
2. เพื่อหาแนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินเพื่อออกแบบสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมพัฒนาสุขภาพของเด็กปฐมวัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง แนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินเพื่อออกแบบสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมพัฒนาสุขภาพของเด็กปฐมวัย: กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านขว้างใหญ่ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้ทุนส่วนตัว ได้รับหนังสือรับรองจริยธรรมจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ประจำสาขาวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม หมายเลขสำคัญโครงการ: HU000044 เลขที่การรับรอง HU028/2569 วันที่รับรอง 18 มีนาคม 2569 มีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาเอกสาร (Document Study) ค้นคว้ารวบรวมข้อมูลที่เป็นข้อมูลทุติยภูมิหรือข้อมูลขั้นสอง (Secondary Data) ทั้งจากสื่อเทคโนโลยี งานวิจัย บทความ วารสาร หนังสือ และสิ่งพิมพ์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อจัดทำฐานข้อมูลในการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยใช้การเรียบเรียงข้อมูลไว้เป็นหมวดหมู่อย่างเป็นระบบ เพื่อตรวจสอบความครบถ้วนและนำมาประกอบการวิเคราะห์ผลการวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 พื้นที่วิจัย/ประชากร การศึกษาภาคสนาม (Field) ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อกำหนดเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ศึกษาวิจัย โดยแบ่งระยะการดำเนินงานเป็น 2 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นการเตรียมการ การกำหนดพื้นที่ต้นแบบในการศึกษาวิจัย จากการศึกษาข้อมูลด้านเอกสารตำราเพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดพื้นที่ โดยผู้วิจัยสรุปหลักเกณฑ์การเลือกพื้นที่ต้นแบบในการศึกษาวิจัย ได้ดังนี้

ในการออกแบบสภาพแวดล้อมทางกายภาพภายนอกอาคารสำหรับเด็กปฐมวัย ขนาดพื้นที่ของสนามเด็กเล่นเป็นปัจจัยสำคัญต่อการลดอุบัติเหตุและส่งเสริมการเคลื่อนไหวอย่างอิสระ ซึ่งตามเกณฑ์สากลของสมาคมเพื่อการศึกษาปฐมวัยแห่งชาติ (NAEYC, 2024) ได้กำหนดพื้นที่กิจกรรมกลางแจ้งขั้นต่ำไว้ที่ 75 ตารางฟุต หรือประมาณ 7 ตารางเมตร ต่อเด็กหนึ่งคน สอดคล้องกับรายงานของสถาบันวิจัยการเล่น (KOMPAN, 2024) ได้แนะนำขนาดพื้นที่ 4 – 7 ตารางเมตรต่อคน เพื่อประสิทธิภาพสูงสุดในการเล่น ขณะที่ในบริบทของประเทศไทย มาตรฐานสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยแห่งชาติ พ.ศ. 2561 มุ่งเน้นการจัดพื้นที่เล่นและโครงสร้างความปลอดภัยที่สอดคล้องกับสัดส่วนทางกายและพัฒนาการตามช่วงวัยของเด็กเป็นสำคัญ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2562) ผู้วิจัยได้เลือกโรงเรียนบ้านขว้างใหญ่ ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นพื้นที่ต้นแบบในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เนื่องจากทางโรงเรียนมีความพร้อมทางด้านพื้นที่และบุคลากรในการประสานงานติดต่อ โดยทางโรงเรียนกำหนดขนาดและตำแหน่งสำหรับจัดทำสนามเด็กเล่นสำหรับเด็กปฐมวัยดังนี้ สนามเด็กเล่นมีพื้นที่ 252 ตารางเมตร มีจำนวนนักเรียนทั้งสิ้น 27 คน ดังนั้นสนามเด็กเล่นแห่งนี้จึงมีเนื้อที่ 9.3 ตารางเมตรต่อเด็ก 1 คน ซึ่งมีความเหมาะสมด้านขนาดพื้นที่ของสนามเด็กเล่น มีทำเลบริเวณตั้งอยู่ด้านหน้าของโรงเรียน มีสภาพแวดล้อมที่มีความปลอดภัย ตั้งอยู่บนพื้นดินที่เรียบและแน่นแข็งแรง น้ำไม่ท่วมถึง ไม่มีแอ่งน้ำขัง ไม่เป็นทางน้ำไหลผ่านเมื่อยามฝนตก และเป็นโรงเรียนที่มีศักยภาพเหมาะสมกับการปลูกสร้างด้วยภูมิปัญญาบ้านดิน เนื่องด้วยมีแหล่งดินที่สามารถนำมาใช้เป็นวัตถุดิบหลักในการสร้างเพียงพอกับการใช้งานและไม่อยู่ไกลจากบริเวณสถานที่ก่อสร้างมากนัก โรงเรียนและชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ผู้อำนวยการและครูมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับผู้ปกครอง โรงเรียนได้รับการสนับสนุนทั้งด้านทรัพยากรและบุคลากรจากชุมชน ซึ่งจะเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาสนามเด็กเล่นของโรงเรียนได้ทั้งในด้านการจัดหาวัสดุก่อสร้างและแรงงานจิตอาสา

ขั้นการสำรวจพื้นที่และเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้ดำเนินการสำรวจพื้นที่และเก็บข้อมูลภาคสนาม ข้อมูลเชิงลึกที่ได้จากการลงพื้นที่ครั้งนี้ จะรวบรวม สรุป แล้วนำไปวิเคราะห์ต่อไป

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informants) ประกอบด้วย 1) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป ที่ให้ข้อมูลด้านบริบทของโรงเรียนและชุมชน โดยผู้วิจัยใช้วิธีเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบต่อเนื่อง โดยทฤษฎีพื้นฐาน (Grounded Theory) ที่จะเก็บข้อมูล วิเคราะห์และตัดสินใจว่าจะหาข้อมูลเพิ่มเติมจากใครหรือจากที่ไหน ต่อไป เพื่อพัฒนาทฤษฎีให้ลึกซึ้งและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยการเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไปจะไม่ได้กำหนดไว้ล่วงหน้าแต่จะอิงตามแนวคิดและหมวดหมู่ที่เกิดขึ้นจากข้อมูลที่เก็บมาแล้ว เพื่อให้ทฤษฎีอิ่มตัว ได้แก่ 1)ผู้บริหารโรงเรียน 2)บุคลากรในโรงเรียน 3)ผู้ปกครอง 4)ผู้บริหารชุมชน 5)ชาวบ้านในชุมชน 2) กลุ่มผู้รู้ คือผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์เชิงวัฒนธรรม สถาปนิก นักธุรกิจด้านการก่อสร้างและช่างก่อสร้างบ้านดิน จำนวน 10 คน โดยผู้วิจัยใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) จากประสบการณ์อย่างน้อย 10 ปี

ขั้นตอนที่ 3 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการวิจัย การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) โดยผู้วิจัยเข้าไปศึกษาและจัดเก็บข้อมูลด้วยตนเอง ในการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป ในประเด็นที่เกี่ยวกับข้อมูลด้านบริบทของโรงเรียนและชุมชน ด้านทำเล ที่ตั้ง สภาพพื้นที่จริงของสนามเด็กเล่น ความคิดเห็นและปัญหาของการใช้สนามเด็กเล่น นโยบายการพัฒนาของโรงเรียน ข้อมูลประชากรนักเรียนในโรงเรียน ทรัพยากรของโรงเรียนและในบริเวณชุมชน ข้อมูลประชากรในชุมชน อาชีพหลัก อาชีพรอง ของคนในชุมชน อัตลักษณ์ของชุมชน การสนทนากลุ่มแบบมีส่วนร่วมกับกลุ่มผู้รู้ โดยผู้วิจัยจัดการประชุมกับกลุ่มผู้รู้ ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์เชิงวัฒนธรรม สถาปนิก นักธุรกิจด้านการก่อสร้างและช่างก่อสร้างบ้านดิน จำนวน 10 คน ในสถานที่ที่จัดเตรียมไว้อย่างกว้างขวางและเงียบสงบเพื่อความสะดวกในการประชุม เครื่องมือที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม ได้แก่ เครื่องบันทึกเสียง กล้องบันทึกวีดีโอ แบบบันทึกประเด็นการ

สนทนา โดยกำหนดประเด็นเรื่องที่ต้องการสนทนา คือ เพื่อหาแนวทางปรับปรุงผลงานการออกแบบสนามเด็กเล่นด้วยภูมิปัญญาการทำบ้านดินให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของชุมชน ประเด็นคำถามในการสนทนากลุ่มได้แก่ 1) การออกแบบสนามเด็กเล่นมีองค์ประกอบของสนามเด็กเล่นที่ดี 2) การออกแบบสนามเด็กเล่นโดยใช้หลักการเรียนรู้โดยใช้สมองเป็นฐาน(brain-based learning) 3) การออกแบบสนามเด็กเล่นเป็นไปตามข้อกำหนดด้านความปลอดภัยของสนามเด็กเล่น 4) การออกแบบสนามเด็กเล่นด้วยภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินให้มีความเหมาะสม 5) การออกแบบสนามเด็กเล่นมีการสะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น 6) การออกแบบสนามเด็กเล่น มีความงามทางสถาปัตยกรรม 7) วัสดุและวิธีการก่อสร้างสนามเด็กเล่น 8) แรงงานและระยะเวลาในการก่อสร้างสนามเด็กเล่น 9) การประมาณราคาการก่อสร้างสนามเด็กเล่น 10) แนวทางการปรับปรุงพัฒนาการออกแบบสนามเด็กเล่น

ขั้นตอนที่ 4 การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย ผู้วิจัยแบ่งลักษณะของการเก็บข้อมูลเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการศึกษาเอกสาร (Document Study) ค้นคว้ารวบรวมข้อมูลที่เป็นข้อมูลทุติยภูมิหรือข้อมูลขั้นสอง (Secondary Data) ทั้งจากสื่อเทคโนโลยี งานวิจัย บทความ วารสาร หนังสือ และสิ่งพิมพ์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อจัดทำฐานข้อมูลในการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยใช้การเรียบเรียงข้อมูลไว้เป็นหมวดหมู่อย่างเป็นระบบ เพื่อตรวจสอบความครบถ้วนและนำมาประกอบการวิเคราะห์ผลการวิจัย 2) แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการศึกษาภาคสนาม (Field) ผู้วิจัยได้ลงสนามเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลและตรวจสอบความถูกต้องของฐานข้อมูล โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) ผู้วิจัยเข้าไปศึกษาและจัดเก็บข้อมูลด้วยตนเอง บันทึกเสียงและจดบันทึก เมื่อสิ้นสุดการสัมภาษณ์ผู้วิจัยได้ทำการถอดเทปบทสัมภาษณ์ หลังจากนั้นนำมาตีความ ศึกษาและวิเคราะห์เพื่อกำหนดเป็นมโนทัศน์ ในการออกแบบสนามเด็กเล่นโดยประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินที่ส่งเสริมพัฒนาสุขภาพของเด็กปฐมวัย

ขั้นตอนที่ 5 วิเคราะห์และสรุปผล 1) การวิเคราะห์ วิเคราะห์เอกสารต่างๆ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประวัติและความเป็นมาของสนามเด็กเล่น แนวคิดและหลักการของการพัฒนาสนามเด็กเล่น ความปลอดภัยของสนามเด็กเล่น หลักการพัฒนาเด็กปฐมวัย ทฤษฎีการเรียนรู้ หลักการออกแบบทางสถาปัตยกรรมบ้านดินและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 2) วิเคราะห์บทสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไปในเรื่องบริบทของโรงเรียนและชุมชน ด้านทำเล ที่ตั้ง สภาพพื้นที่จริงของสนามเด็กเล่น ความคิดเห็นและปัญหาของการใช้สนามเด็กเล่น นโยบายการพัฒนาของโรงเรียน ข้อมูลประชากรนักเรียนในโรงเรียน ทรัพยากรของโรงเรียนและในบริเวณชุมชน ข้อมูลประชากรในชุมชน อาชีพหลัก อาชีพรอง ของคนในชุมชน อัตลักษณ์ของชุมชน และวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการประชุมการสนทนากลุ่มแบบมีส่วนร่วมกับกลุ่มผู้รู้ เพื่อหาแนวทางการออกแบบสนามเด็กเล่นด้วยภูมิปัญญาการทำบ้านดินให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของชุมชน 3) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาข้อมูลทั้งด้านเอกสารและการสัมภาษณ์ และการประชุมสนทนากลุ่มมาร่วมกันวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลในประเด็นเรื่องลักษณะองค์ประกอบของสนามเด็กเล่นที่ดี การเรียนรู้โดยใช้สมองเป็นฐาน(brain-based learning) ความงามทางสถาปัตยกรรม ความมั่นคงแข็งแรงและความปลอดภัย วิธีการในการก่อสร้าง ภูมิปัญญาบ้านดิน เพื่อรวบรวมความคิดร่วมกันเป็นแนวทางในการออกแบบ เพื่อสร้างแบบร่างสนามเด็กเล่นสำหรับเด็กปฐมวัยที่มีความสอดคล้องกับบริบทของโรงเรียนและชุมชน

ขั้นตอนที่ 6 การพัฒนางานออกแบบขั้นสุดท้าย เป็นขั้นตอนการสร้างแบบจำลองสนามเด็กเล่นในแบบภาพนิ่งและหุ่นจำลอง โดยมีองค์ประกอบรายละเอียดของการใช้งาน การแบ่งพื้นที่แต่ละส่วนอย่างชัดเจน มีการจัดวางอุปกรณ์ เครื่องเล่น และประมาณราคาการก่อสร้างอย่างครบถ้วน เพื่อสามารถนำไปใช้เป็นต้นแบบให้แก่โรงเรียนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปใช้จริงต่อไป

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่1 ผลการวิจัยพบว่าข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนบ้านขว้างใหญ่ อยู่ในพื้นที่ตำบลมะบ้า อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นพื้นที่ทำการเกษตร มีเนื้อที่โดยประมาณ 1,358 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ทำการเกษตร 1,318 ไร่ พื้นที่อยู่อาศัย 40 ไร่ จำนวนครัวเรือน 330 ครัวเรือน ประชากรทั้งหมด 1,508 คน แบ่งเป็น ชาย 751 คน หญิง 757 คน อาชีพหลักทำการเกษตร และเพาะพันธ์ปลาน้ำจืดเพื่อจำหน่าย อาชีพเสริมรับจ้างทั่วไป อาชีพปั้นโอ่งเก็บน้ำขนาดใหญ่ และอาชีพทอผ้าฝ้าย ซึ่งอาชีพการทอผ้าฝ่ายเป็นสำคัญที่สร้างรายได้มากกว่าอาชีพหลัก เนื่องจากฝีมือการผ้าทอของชุมชนนี้มีความประณีต สวยงาม เป็นที่ต้องการของตลาด จึงทำให้มียอดการสั่งผลิตจากร้านค้าในอำเภอเมือง อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะผ้าทอลายขอเจ้าฟ้าสิริวัณณวรีฯและลายสาเกตุเป็นลายที่ได้รับความนิยมสูง

ภาพที่ 1: การสัมภาษณ์เก็บข้อมูลจากชุมชนบ้านขว้างใหญ่ (ซ้าย)
ผ้าทอลายขอเจ้าฟ้าสิริวัณณวรีฯ (กลาง) และลายสาเกตุ (ขวา)

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและโรงเรียนบ้านขว้างใหญ่ ในความคิดเห็นของชาวบ้านในชุมชนเห็นว่า “โรงเรียนเปรียบเสมือนบ้านหลังที่สองของเด็กๆ” เนื่องจากผู้ปกครองและชาวบ้านในชุมชนมีความสนิทสนมใกล้ชิดกับบุคลากรของโรงเรียนเป็นอย่างดี มีการจัดกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนอยู่เสมอ เช่น งานประเพณีประจำท้องถิ่น งานเทศกาลต่างๆ งานบุญใหญ่ของชุมชน งานประชุมของชุมชน โดยจะใช้พื้นที่ของโรงเรียน เป็นสถานที่ในการจัดงานหรือใช้เป็นสถานที่ในจากเตรียมงานต่างๆ เช่น งานแข่งขันกีฬาของชุมชน งานแสดงดนตรีและการแสดงทางศิลปวัฒนธรรม ในทุกกิจกรรมจะส่งเสริมให้เด็กนักเรียนได้มีส่วนร่วมในงานด้วยเสมอ เช่น การแสดงดนตรีพื้นบ้านของเด็กนักเรียนก่อนเริ่มเปิดงาน การให้เด็กนักเรียนช่วยในการจัดงานตกแต่งสถานที่ จัดดอกไม้ หรืองานเล็กน้อยที่เด็กพอจะช่วยได้ เป็นการพึ่งพาอาศัย แลกเปลี่ยนกันอย่างสามัคคีระหว่างชุมชนและโรงเรียน ทั้งในด้านทรัพยากรและบุคลากร

ข้อมูลทั่วไปของโรงเรียนบ้านขว้างใหญ่ จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับอนุบาลถึงประถมศึกษาชั้นปีที่ 6 มีนักเรียนระดับอนุบาลรวม 7 คน นักเรียนระดับประถมศึกษารวม 20 คน รวมนักเรียนทั้งสิ้น จำนวน 27 คน มีห้องเรียนจำนวน 7 ห้อง บุคลากรในโรงเรียนรวมทั้งสิ้น จำนวน 5 คน โรงเรียนจัดการสอนแบบบูรณาการที่เชื่อมโยงความรู้ ทักษะ การฝึกประสบการณ์จริงที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวัน ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง จัดกิจกรรมให้นักเรียนทำสวนปลูกพืชผักสวนครัว มีโรงเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ บ่อเลี้ยงปลา ภายในโรงเรียน

เพื่อใช้ประกอบอาหารกลางวันของโรงเรียน ผู้วิจัยสำรวจพื้นที่สนามเด็กเล่นของโรงเรียน เก็บข้อมูลจากการรังวัดพบว่า ตำแหน่งที่ตั้งของสนามเด็กเล่นอยู่บริเวณหน้าทางเข้าหลักของโรงเรียน มีพื้นที่เป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีพื้นที่ 252 ตารางเมตร ความกว้าง 14 เมตร ความยาว 18 เมตร สภาพพื้นดินเป็นดินปนทราย เครื่องเล่นเดิมมีสภาพชำรุดและเป็นสนิม จากการสัมภาษณ์ผู้อำนวยการถึงนโยบายการปรับปรุงสนามเด็กเล่นของโรงเรียน พบว่า ต้องการสนามเด็กเล่นโดยใช้หลักการเรียนรู้ของสมองเป็นฐาน Brain-Bases Learning (BBL) และมีความประสงค์ที่จะใช้วัสดุที่หาได้ในพื้นที่ของโรงเรียนหรือหาได้ภายในท้องถิ่น ได้แก่ แผ่นหลังคาหญ้าคา ฟางข้าวและแกลบ ยางรถยนต์เก่า ไม้เนื้อแข็งที่จะขอรับบริจาคได้ในชุมชน ไม้ไผ่ซึ่งมีปลูกไว้ในพื้นที่โรงเรียนและบ่อดินที่จะนำมาใช้ทำเป็นอิฐดินซึ่งเป็นวัสดุหลักในการสร้างสนามเด็กเล่น เนื่องจากอิฐดินนั้นสามารถสร้างขึ้นเองได้ โดยอาศัยความร่วมมือจากแรงงานชาวบ้านในชุมชนมาร่วมแรงร่วมใจกันสร้าง และจากการสอบถามความต้องการของผู้ใช้สนามเด็กเล่น พบว่า เด็กปฐมวัยต้องการสนามเด็กเล่นเพื่อการเล่นและออกกำลังกาย มีที่ปีนป่ายโลดโผนได้พอสมควร มีบ่อทราย และมีร่มเงาและที่นั่งเพื่อการพักผ่อนเล่นเกมส์เป็นกลุ่มได้ มีทางเท้าภายในเป็นผิวผสม เช่น คอนกรีต หินล้าง ดินลูกรังหรือยางมะตอย ที่เรียบแข็งสามารถใช้เดินในฤดูฝนได้

วัตถุประสงค์ที่ 2 แนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินเพื่อออกแบบสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมพัฒนาสุขภาพของเด็กปฐมวัย ผู้วิจัยได้จัดการประชุมเชิงปฏิบัติการสนทนากลุ่มแบบมีส่วนร่วมประกอบไปด้วย กลุ่มผู้รู้ เพื่อรวบรวมความคิดเห็นร่วมกัน ได้ข้อสรุปจากมติที่ประชุมคือ ต้องคำนึงถึงความเรียบง่ายในการก่อสร้าง รูปแบบจะต้องไม่ซับซ้อน ชาวบ้านทั่วไปที่ไม่มีทักษะทางด้านช่างก่อสร้างก็สามารถเข้าใจถึงขั้นตอนและวิธีการสร้างได้ง่าย จึงเล็งเห็นว่าควรนำรูปทรงเลขาคณิตมาใช้เป็นรูปแบบหลักในการออกแบบสนามเด็กเล่น ใช้ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินมาเป็นวิธีในการก่อสร้าง ซึ่งจะตอบโจทย์ในเรื่องของทักษะแรงงานและประหยัดงบประมาณในเรื่องของวัสดุก่อสร้าง เนื่องจากขั้นตอนการก่อสร้างด้วยภูมิปัญญาบ้านดินนั้นเรียบง่ายและไม่ซับซ้อน สามารถร่วมมือร่วมแรงกันได้ทุกเพศ ทุกวัย ยิ่งมีจำนวนแรงงานมากเท่าไหร่ก็ยิ่งสร้างเสร็จเร็วเท่านั้น แหล่งดินที่จะนำมาใช้ก็อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับพื้นที่ของสนามเด็กเล่น จึงสะดวกต่อการทำงานและการขนย้ายวัสดุ พร้อมทั้งใช้วัสดุธรรมชาติและอุปกรณ์ที่หาได้ในท้องถิ่น ได้แก่ ไม้ไผ่ ยางรถยนต์ แผ่นหลังคามุงจาก ตามข้อเสนอแนะของทางโรงเรียน และได้นำเอาอัตลักษณ์ของชุมชนซึ่งก็คือ ลวดลายของผ้าทอ ลายขอเจ้าฟ้าสิริวัณณวรีฯและลายสาเกตุ มาเป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบลวดลายประดับตกแต่งสนามเด็กเล่น เป็นการแสดงถึงความระลึกในพระมหากรุณาธิคุณ และความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชุมชนและโรงเรียน จากนั้นจึงออกแบบร่างผังบริเวณ และได้จัดทำรูปแบบเพื่อใช้ประกอบในการคำนวณราคาและการก่อสร้างเบื้องต้น เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปพัฒนาต่อยอดในการสร้างจริงในอนาคต โดยได้แสดงรายละเอียดส่วนประกอบของสนามเด็กเล่นได้ดังนี้

ส่วนที่ 1 เรียกว่า “สนามเด็กเล่นอเนกประสงค์” (Adventure Playground) เป็นส่วนที่เด็กสามารถสร้างสรรค์รูปแบบการเล่นต่างๆ จากจินตนาการได้อย่างอิสระโดยไม่จำกัด ส่งเสริมพัฒนาการทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และสติปัญญา โดยผู้วิจัยกำหนดแนวความคิดในการออกแบบรั้วของสนามเด็กเล่นให้เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการเล่นของเด็ก ที่สามารถปีนป่ายเล่นไปตามแนวรั้วได้ เสริมสร้างประสาทสัมผัสจากการสัมผัสพื้นผิวธรรมชาติของดิน ตกแต่งผิวผนังด้วยลวยลายของลายทอผ้า ลายขอเจ้าฟ้าสิริวัณณวรีฯ ซึ่งนำมาตัดทอนลดรายละเอียดให้มีรูปแบบที่ชัดเจนขึ้น เพื่อความสวยงามทันสมัยและง่ายต่อการวาดและระบายสี ชาวบ้านสามารถสร้างได้โดยไม่ต้องใช้ทักษะฝีมือช่างขั้นสูง

ภาพที่ 2: “สนามเด็กเล่นอเนกประสงค์” ผนังกำแพงรั้วใช้เล่นปีนป่ายได้ ตกแต่งด้วยลวยลายของลายทอผ้า

ส่วนที่ 2 เรียกว่า “บริเวณบ่อทราย” (Sand Pit) เป็นสถานที่สำหรับเด็กเล็กๆ จะมีบ่อทรายและของเด็กเล่น ซึ่งเหมาะสำหรับเด็กวัย 2-5 ปี ช่วยเสริมสร้างความคิดสร้างสรรค์ มีพื้นที่เพียงพอให้เด็กๆ ได้ขุดคุ้ย และปั้นทราย สร้างสรรค์กิจกรรมต่างๆ ได้ บ่อทรายตั้งอยู่ในที่ที่ผู้ปกครองมองเห็นได้ง่าย มีรั้วกั้นหรือคอกเพื่อป้องกันสัตว์เลี้ยง เช่น แมวและสุนัข เข้ามาในบ่อทราย มีหลังคาเพื่อป้องกันแดดและป้องกันฝน

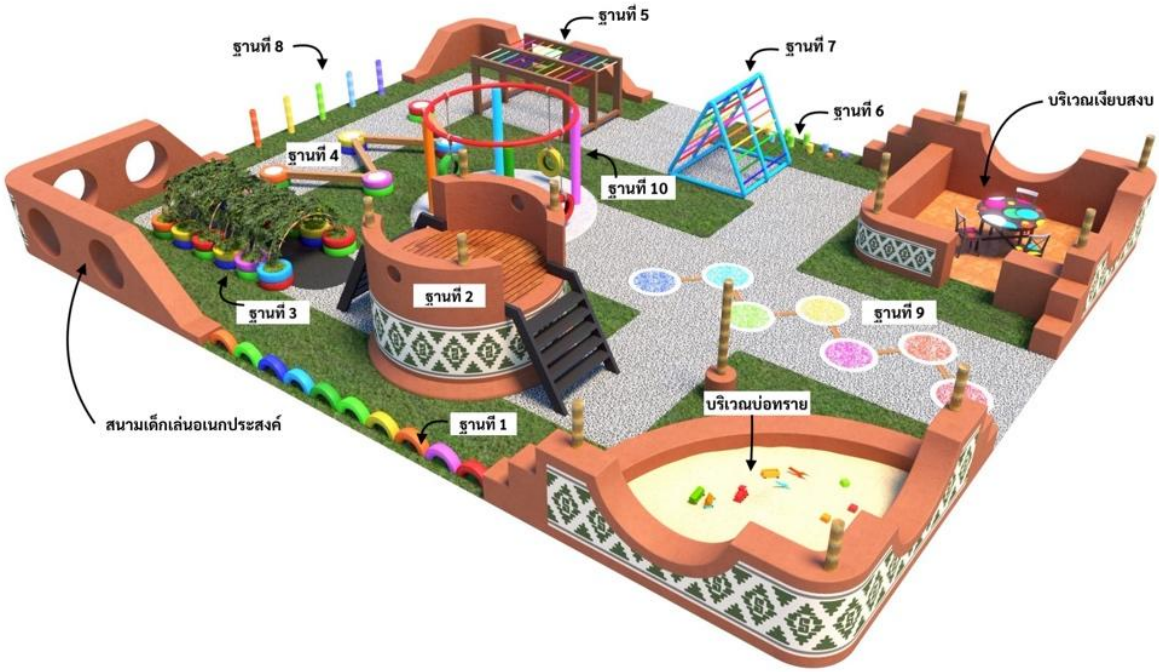
ภาพที่ 3: บริเวณบ่อทราย

ส่วนที่ 3 เรียกว่า “บริเวณเงียบสงบ” (Quiet Area) สถานที่นี้เด็กจะสามารถเล่นเกมส์ ที่ต้องใช้สมาธิและค้นคว้าได้ตามใจนึกคิด เป็นพื้นที่สำหรับทำกิจกรรมอื่นๆ เช่น กิจกรรมศิลปะ ดนตรี และงานฝีมือ อาจจะเป็นการวาดรูประบายสี เนื่องจากบางครั้งเด็กอาจจะต้องการเปลี่ยนแปลงสถานที่ในการทำกิจกรรม เพื่อช่วยดึงดูดความสนใจของเด็ก อาจเลือกใช้พื้นที่ในร่มสำหรับกิจกรรมที่ต้องการความสงบ ออกแบบให้มีรั้วกั้นเพื่อแยกบริเวณนี้ออกจากส่วนอื่นๆ เพื่อความเป็นส่วนตัว มีหลังคาป้องกันแดดฝน จัดโต๊ะเก้าอี้และเฟอร์นิเจอร์ให้เหมาะกับการทำกิจกรรมต่างๆ

ภาพที่ 4: บริเวณสถานที่เงียบสงบ

ส่วนที่ 4 เรียกว่า “สนามเด็กเล่นสมองเป็นฐาน 10 ฐาน” (BBL Area) โดยได้นำแนวคิดจากคู่มือการสร้างสนามเด็กเล่นโดยใช้หลักการเรียนรู้ของสมองเป็นฐาน ของ ชิตินทรีย์ บุญมา โดยใช้หลักการเรียนรู้ของสมองเป็นฐาน(Brain-Based Leaning: BBL) ผู้วิจัยได้ออกแบบฐานต่างๆ และแสดงรายละเอียดของต่างละฐานไว้ดังนี้

ภาพที่ 5: แผนผังส่วนประกอบของสนามเด็กเล่น

ฐานที่ 1 ล้อเล่นกล วัตถุประสงค์เพื่อเป็นการฝึกสมรรถภาพทางกายด้านการทรงตัว และเป็นการฝึกคิดวิเคราะห์และคิดแก้ปัญหา

ภาพที่ 6: ฐานที่ 1 ล้อเล่นกล

ฐานที่ 2 มนุษย์แมงมุม 1 วัตถุประสงค์เพื่อเป็นการฝึกการปีนป่าย เป็นการฝึกสมรรถภาพทางกายด้านความแข็งแรงของกล้ามเนื้อแขนและขา เป็นการฝึกคิดวิเคราะห์และคิดแก้ปัญหาและการสร้างความเชื่อมั่น

ภาพที่ 7: ฐานที่ 2 มนุษย์แมงมุม 1

ฐานที่ 3 มนุษย์ล่องหน วัตถุประสงค์ มุด คลาน ลอดอุโมงค์ไม้เลื้อย เพื่อเป็นการฝึกความกล้าหาญและการตัดสินใจ การสร้างความเชื่อมั่น เป็นการฝึกสมรรถภาพทางกายด้านความอ่อนตัวและความแข็งแรงของแขนและขา และเป็นการฝึกวิเคราะห์ คิดแก้ปัญหา

ภาพที่ 8: ฐานที่ 3 มนุษย์ล่องหน

ฐานที่ 4 เดินอากาศ วัตถุประสงค์ เพื่อเป็นการฝึกความกล้าหาญ การตัดสินใจและการสร้างความเชื่อมั่น เป็นการฝึกสมรรถภาพทางการทรงตัว เป็นการฝึกวิเคราะห์และคิดแก้ปัญหา

ภาพที่ 9 ฐานที่ 4 เดินอากาศ

ฐานที่ 5 มนุษย์แมงมุม 2 วัตถุประสงค์ เพื่อเป็นการฝึกความกล้าหาญ การตัดสินใจและการสร้างความเชื่อมั่น เป็นการฝึกสมรรถภาพทางกายด้านความแข็งแรงและความอดทนของกล้ามเนื้อแขน เป็นการฝึกวิเคราะห์และคิดแก้ปัญหา

ภาพที่ 10: ฐานที่ 5 มนุษย์แมงมุม 2

ฐานที่ 6 หลุมอากาศ วัตถุประสงค์ เพื่อเป็นการฝึกความกล้าหาญ การตัดสินใจและการสร้างความเชื่อมั่น เป็นการฝึกสมรรถภาพทางกายด้านความแข็งแรง ความอดทนของกล้ามเนื้อขาและการทรงตัว เป็นการฝึกคิดวิเคราะห์และคิดแก้ปัญหา

ภาพที่ 11: ฐานที่ 6 หลุมอากาศ

ฐานที่ 7 มนุษย์แมงมุม 3 วัตถุประสงค์ เพื่อเป็นการฝึกความกล้าหาญ การตัดสินใจและการสร้างความเชื่อมั่น เป็นการฝึกสมรรถภาพทางกายด้านความแข็งแรงของกล้ามเนื้อแขนและขา หน้าท้องและการอ่อนตัว การทรงตัว เป็นการฝึกคิดวิเคราะห์และคิดแก้ปัญหา

ภาพที่ 12: ฐานที่ 7 มนุษย์แมงมุม 3

ฐานที่ 8 วิ่งซิกแซก วัตถุประสงค์ เพื่อเป็นการฝึกความกล้าหาญ การตัดสินใจและการสร้างความเชื่อมั่น เป็นการฝึกสมรรถภาพทางกายด้านความแข็งแรงของกล้ามเนื้อขา และความคล่องแคล่วว่องไวและการทรงตัว เป็นการฝึกคิดวิเคราะห์และคิดแก้ปัญหา

ภาพที่ 13: ฐานที่ 8 วิ่งซิกแซก

ฐานที่ 9 มนุษย์กบ วัตถุประสงค์ เพื่อเป็นการฝึกความกล้าหาญ การตัดสินใจและการสร้างความเชื่อมั่น เป็นการฝึกสมรรถภาพทางกายด้านความแข็งแรงของกล้ามเนื้อขาและแขน การทรงตัว เป็นการฝึกคิดวิเคราะห์และคิดแก้ปัญหา

ภาพที่ 14: ฐานที่ 9 มนุษย์กบ

ฐานที่ 10 ต้นไม้หรรษา วัตถุประสงค์ เพื่อเป็นการฝึกความกล้าหาญ การตัดสินใจและการสร้างความเชื่อมั่น เป็นการฝึกสมรรถภาพทางกายด้านความแข็งแรงของกล้ามเนื้อแขนและการทรงตัว เป็นการฝึกวิเคราะห์และคิดแก้ปัญหา

ภาพที่ 15: ฐานที่ 10 ต้นไม้หรรษา

รายละเอียดขั้นตอนการก่อสร้างและงบประมาณที่ใช้ในการก่อสร้างสนามเด็กเล่น มีดังนี้ เริ่มต้นจากปรับพื้นผิวดินของสนามเด็กเล่นให้ราบเรียบได้ระดับที่เท่ากันทั้งสนาม ทำการรังวัดเพื่อกำหนดแนวเส้นของขอบเขตกำแพงรั้วของสนามเด็กเล่น กำหนดเส้นทางสัญจร, ทางเดินภายในสนาม, ตำแหน่งของฐานต่างๆ ให้ตรงตามแบบแปลนที่ได้ออกแบบไว้ แบ่งเป็นส่วนต่างๆ ได้ดังนี้

1. คานฐานรากของกำแพงรั้ว เพื่อรองรับน้ำหนักของกำแพงดินก่อนจะก่ออิฐดิน โดยวัดความยาวของคานคอนกรีตทั้งหมดได้ 65 เมตร คานมีขนาดความกว้าง 50 เซนติเมตร สูง 30 เซนติเมตร รวมเป็น 9.75 ลบ.ม เมื่อนำมาคำนวณประมาณราคาค่าก่อสร้างคานคอดิน สรุปได้ราคาประมาณ 70,076 บาท

2. ก่ออิฐดินดิบสร้างกำแพงรั้ว เริ่มต้นจากการขุดดินจากบ่อดินของโรงเรียน ซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับสนามเด็กเล่น นำมาผสมกับแกลบที่ขอรับบริจาคได้จากชุมชน หล่อในแบบเป็นอิฐดินดิบ แล้วตากให้แห้งเก็บไว้เพื่อรอการนำมาก่อเป็นผนังดิน จากการคำนวณพื้นที่ของผนังรั้วดินทั้งหมด คิดเป็นปริมาตรได้ 48.75 ลบ.ม. ก้อนอิฐดินดิบมีขนาด 20 x 40 x 8 เซนติเมตร (ปริมาตรก้อนละ 0.0064 ลบ.ม.) ดังนั้น จะต้องใช้ก้อนดิฐดินดิบประมาณ 7,617 ก้อน ราคาของอิฐดินดิบ ก้อนละ 12 บาท ประมาณราคาก่อสร้างรวม 91,404 บาท ซึ่งถ้าสามารถหาวัสดุที่ใช้ทำอิฐดินดิบได้เองในโรงเรียน และได้รับการสงเคราะห์แรงงานจากผู้ปกครองและชาวบ้านในชุมชน มาร่วมแรงร่วมมือพร้อมใจกันร่วมสร้างขึ้นมา ก็จะช่วยลดค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ลงไปได้

3. บริเวณเงียบสงบ พื้นที่ส่วนนี้จะมีการเทพื้นปูนคอนกรีตแล้วปูกระเบื้องทับ โดยมีขนาดกว้าง 3 x 3 เมตร รวมพื้นที่ 9 ตารางเมตร ประมาณราคาก่อสร้างรวม 8,475 บาท

4. ถนนทางเดินภายในสนามเด็กเล่น เมื่อได้กำหนดแนวเส้นของถนนทางเดินภายในสนามไว้แล้ว ก็จะนำหินคลุกมาเททับบนพื้นดินเดิมแล้วเกลี่ยไปตามพื้นที่แนวถนนทางเดินให้มีความหนาประมาณ 10 เซนติเมตร แล้วบดอัดให้แน่น พื้นที่ของถนนทางเดินรวมได้ทั้งหมด 98 ตารางเมตร เทหนา 10 เซนติเมตร คิดเป็นปริมาตรได้ 9.8 ลบ.ม. ราคาค่าทำถนนทางเดินรวม 3,900 บาท

5. สนามเด็กเล่นสมองเป็นฐาน 10 ฐาน ค่าวัสดุและค่าแรงงานช่างในการสร้างฐานต่างๆ ประมาณราคาก่อสร้างรวม 19,387.46 บาท

สรุป เมื่อรวมราคาค่าก่อสร้างคานคอดิน, ราคาค่าก่อสร้างบริเวณเงียบสงบ, ราคาค่าถนนทางเดินภายในสนามเด็กเล่น,ราคาค่าอิฐดินดิบ, สนามเด็กเล่นสมองเป็นฐาน 10 ฐานฺ แล้วจะสรุปได้ว่า งบประมาณค่าก่อสร้างสนามเด็กเล่นทั้งหมด รวมเป็นเงิน 193,242.95 บาท ผู้วิจัยและผู้อำนวยการโรงเรียนพิจารณาภาพรวมของการดำเนินการทั้งหมด ทั้งผลงานการออกแบบและงบประมาณการก่อสร้าง พบว่าครบถ้วนตามความต้องการและตรงตามวัตถุประสงค์ของการนำไปใช้ได้จริง ได้มาตรฐานการวางผังบริเวณและงบประมาณที่โรงเรียนและชุมชนสามารถนำไปพัฒนาเป็นการก่อสร้างจริงได้ต่อไป

อภิปรายผลการวิจัย

1. ผลการวิจัยเรื่อง แนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินเพื่อการออกแบบสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมสุขภาพของเด็กปฐมวัย กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านขว้างใหญ่ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้แนวทางในการออกแบบโดยการนำเอาภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินมาเป็นวิธีการสร้างสนามเด็กเล่นในส่วนต่างๆ ได้แก่ ผนังกำแพงรั้วและฐานเครื่องเล่นภายในสนามเด็กเล่น เนื่องจากภูมิปัญญาการสร้างบ้านดิน เป็นแนวทางของการอนุรักษ์ทั้งในด้านการรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและการรักษาภูปัญญาดั้งเดิมของชนรุ่นก่อน อีกทั้งยังช่วยประหยัดในเรื่องของต้นทุนในการก่อสร้าง เพราะสามารถใช้วัตถุดิบที่หาได้เองในท้องถิ่น อีกทั้งแรงงานในการก่อสร้างด้วยภูมิปัญญาบ้านดินยังเกิดขึ้นได้จากความร่วมมือ ร่วมแรง ของชาวบ้านและผู้คนในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ (ดวงนภา ศิลปะสาย, 2546) ที่กล่าวว่า สถาปัตยกรรมบ้านดินจัดว่าเป็นอารยธรรมสิ่งปลูกสร้างที่อยู่คู่กับมนุษย์มายาวนานนับพันปี บ้านดินในประเทศเองก็มีมาตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของบ้านดิน เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่มุ่งตอบสนองการใช้สอยอย่างตรงไปตรงมา ความยั่งยืนของอายุการใช้งานจากบ้านดินและธรรมชาติ ความประหยัด ก่อให้เกิดภาพลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมที่มาจากความเรียบง่าย สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่ทำให้บ้านดินเอื้ออำนวยให้เกิดสภาวะสบายในการอยู่อาศัย บ้านดินจึงสอดคล้องกับวิถีชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติแบบพออยู่ พอกินของชาวบ้าน และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ (สิทธิพงษ์ เพิ่มพิทักษ์, 2554) ที่กล่าวว่า บ้านดิน คือ บ้านแบบธรรมชาติที่ใช้วัสดุหลักในการก่อสร้างคือดินเหนียวที่สามารถหาได้ทั่วไปในท้องถิ่นต่างๆ นำมาผสมกับส่วนผสมที่เป็นเส้นใยเพื่อช่วยเพิ่มความแข็งแรงในการยึดเกาะกันของเนื้อดิน บ้านดินถือเป็นสถาปัตยกรรมที่มีการรบกวนธรรมชาติน้อยมาก เนื่องจากวัตถุดิบที่นำมาใช้ในการก่อสร้างเป็นวัตถุดิบที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น ไม่มีขบวนการในการผลิตที่ยุ่งยากซับซ้อนหรือต้องใช้พลังงานจำนวนมหาศาล ทั้งเพื่อการผลิตและการขนส่ง ในการก่อสร้างก็ไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานเฉพาะทางมากนัก บ้านดินจึงเป็นคำตอบที่ดีสำหรับคนที่อยากมีบ้านแต่มีข้อจำกัดในด้านทุนทรัพย์หรือไม่อยากรบกวนสภาพแวดล้อม และยังมีการกล่าวถึง ความแข็งแรงของสิ่งปลูกสร้างจากภูมิปัญญาบ้านดินไว้ว่า การประเมินผลประสิทธิภาพบ้านดินในท้องถิ่นชนบทของ (ศุภชัย นมนามอญ และคณะ, 2557) ที่กล่าวว่า บ้านดินมีความแข็งแรงในส่วนของผนังดีพอสมควร เนื่องจากผนังมีความยืดหยุ่นสูง ทนต่อแรงแผ่นดินไหว แรงกระแทก แต่ไม่ทนต่ออุทกภัย แต่ก็มีความสวยงามที่ดูเป็นธรรมชาติ เหมาะสำหรับชาวชนบทโดยแท้จริง แนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจสร้างบ้านดิน พบว่า แนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมีผลอย่างมากต่อการตัดสินใจสร้างบ้านดินในท้องถิ่นชนบท และชาวชนบทยอมรับในความสวยงามและความแข็งแรงของบ้านดินเป็นอย่างสูง สรุปได้ว่า สิ่งก่อสร้างจากภูมิปัญญาบ้านดิน อยู่ในฐานะของสถาปัตยกรรมทางเลือก เนื่องจากสามารถตอบสนองต่อวิถีชีวิตแบบพึ่งพาตนเอง และมีความแข็งแรง ทนทาน มีอายุการใช้งานยาวนาน อย่างไรก็ตาม ยังคงมีประเด็นที่ควรได้รับการศึกษาเพิ่มเติมให้ครอบคลุมถึงศักยภาพของดิน ข้อจำกัดบางประการด้านภูมิประเทศ ทำเลที่ตั้ง การปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของประเทศไทย

และการออกแบบทางสถาปัตยกรรม เพื่อเป็นการขยายความรู้ให้กว้างขึ้น ซึ่งจะทำให้บ้านดินเป็นสถาปัตยกรรมทางเลือกได้อย่างแท้จริง

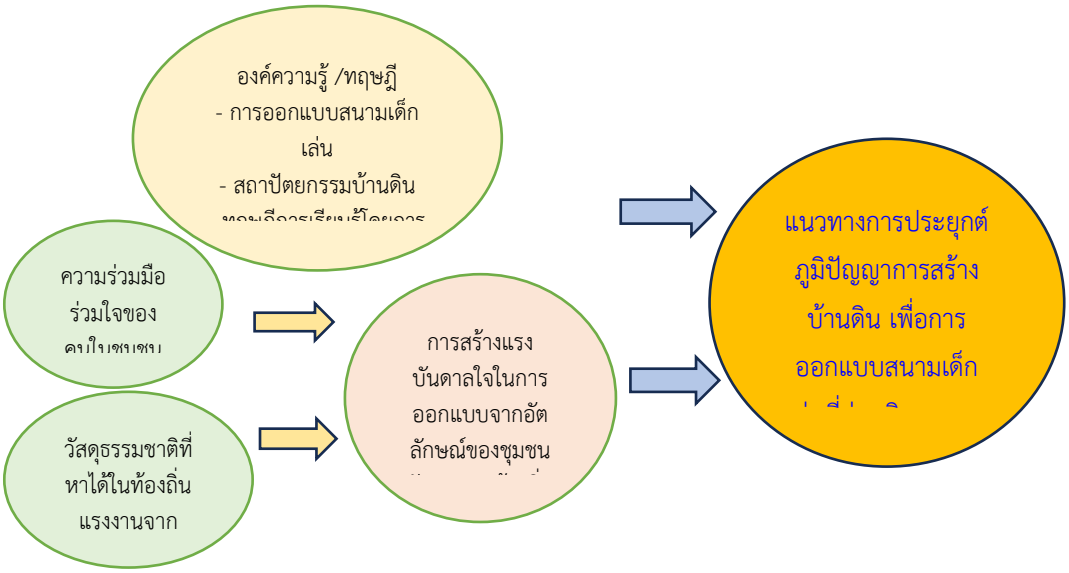
ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินเป็นตัวอย่างการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่ชัดเจนในด้านที่อยู่อาศัยหรือสิ่งก่อสร้างต่างๆ โดยมุ่งเน้นที่การพึ่งพาตนเอง การใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น และการสร้างความสมดุล เชื่อมโยงกันอย่างเป็นรูปธรรมทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ 1) ความพอประมาณ เป็นการสร้างที่อยู่อาศัยด้วยขนาดที่เหมาะสมกับผู้อยู่อาศัยและกำลังทรัพย์ ใช้วัสดุจากธรรมชาติที่มีต้นทุนต่ำ ลดการกู้หนี้ยืมสิน 2) ความมีเหตุผล การออกแบบสิ่งก่อสร้างจากภูมิปัญญาบ้านดินมักสอดคล้องกับสภาพภูมิสังคมและภูมิอากาศ เช่น ผนังดินมีความหนาที่ช่วยเก็บความเย็นในตอนกลางวันและคายความร้อนในตอนกลางคืน เป็นการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยด้วยเหตุและผลตามธรรมชาติอย่างคุ้มค่า 3) มีภูมิคุ้มกัน ภูมิปัญญาบ้านดินทำให้เกิดความมั่งคงทางปัจจัยสี่ ลดความเสี่ยงในการพึ่งพาพลังงานไฟฟ้าจากภายนอกหรือระบบทำความเย็น อีกทั้งยังใช้วัสดุที่สมารถซ่อมแซมได้ด้วยตนเองตลอดเวลา

2. แนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินเพื่อออกแบบสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมพัฒนาสุขภาพของเด็กปฐมวัยและพัฒนาทักษะการเรียนรู้ มีองค์ประกอบของสนามเด็กเล่นที่ดีทั้ง 4 ส่วน ได้แก่ สนามเด็กเล่นอเนกประสงค์ บ่อทราย บริเวณเงียบสงบและสนามเด็กเล่นสมองเป็นฐาน 10 ฐาน โดยได้นำแนวคิดจากคู่มือการสร้างสนามเด็กเล่นโดยใช้หลักการเรียนรู้ของสมองเป็นฐาน ของ ชิตินทรีย์ บุญมาและคณะ (2559) ที่กล่าวว่า หลักการเรียนรู้ของสมองเป็นฐาน (Brain-Based Leaning: BBL) ช่วยส่งเสริมพัฒนาการของเด็กในทุกๆด้าน โดยเฉพาะพัฒนาการทางร่างกายและการกระตุ้นกระบวนการการเรียนรู้ของสมอง จากแนวคิดการสร้างสนามเด็กเล่นเพื่อส่งเสริมพัฒนาสุขภาพของเด็กที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทยด้วยการนำทรัพยากรท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม โดยน้อมนำแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่สถานศึกษาและหลักการเรียนรู้สมองเป็นฐาน มาเป็นพื้นฐานในการออกแบบสนามเด็กเล่น และมีความสอดคล้องกับผลการวิจัยเรื่องการออกแบบสนามเด็กเล่นสำหรับเด็กปฐมวัย กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย จังหวัดสระบุรี ของ (อัธยานันท์ จิตรโรจนรักษ์และคณะ, 2564) ที่พบว่า ทางเลือกของสนามเด็กเล่นคำนึงถึงการเรียนรู้โดยใช้สมองเป็นฐาน ประกอบด้วยองค์ประกอบของสนามเด็กเล่นที่ดี 4 ส่วน ได้แก่ สนามเด็กเล่นอเนกประสงค์ บ่อทราย บริเวณเงียบสงบ และสถานที่เล่นเกมส์ มีอุปกรณ์ที่เป็นไม้ไผ่และยางรถยนต์ตามข้อเสนอแนะของทางโรงเรียน และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ (ส่งศรี พุทธเกิด, 2561) เรื่องผลของการเล่นในสนามเด็กเล่น BBL ที่มีต่อสมรรถภาพทางกายและความฉลาดทางการเคลื่อนไหวในนักเรียนระดับประถมศึกษา ที่สรุปได้ว่าการเล่นในสนามเด็กเล่น BBL ทำให้เด็กนักเรียนมีสมรรถภาพทางกายดีขึ้น และมีผลต่อความฉลาดทางการเคลื่อนไหว ทำให้มีความฉลาดในการเคลื่อนไหวร่างกายที่สัมพันธ์กับทักษะดีขึ้น ทั้งการเคลื่อนไหวร่างกายพื้นฐาน และโดยเฉพาะทักษะทางกลไกทั่วไปเกี่ยวกับปฏิกิริยาการตอบสนองการรับรู้ และการควบคุมการเคลื่อนไหวร่างกายตามคำสั่ง และยังสอดคล้องกับการวิจัยของ (วนิดา หนุ่มสุข, 2559) ในเรื่องข้อพิจารณาในการออกแบบสนามเด็กเล่นรูปแบบธรรมชาติ ผลการศึกษาได้ข้อสรุปเพื่อนำไปใช้ออกแบบสนามเด็กเล่นรูปแบบธรรมชาติ 2 ประการ ได้แก่ ประการแรกคือ ข้อพิจารณาในการออกแบบสนามเด็กเล่นรูปแบบธรรมชาติในบริบทประเทศไทย ได้สรุปเป็น 4 ด้าน คือ ด้านความปลอดภัย ด้านความสะดวกสบาย ด้านความสนุกสนาน และด้านการคำนึงถึงการดูแลรักษา ซึ่งมีรายละเอียดในแต่ละองค์ประกอบธรรมชาติ ประการที่สอง คือ การเลือกใช้องค์ประกอบธรรมชาติให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของสนามเด็กเล่น พบว่า แต่ละองค์ประกอบธรรมชาติ ให้ผลพฤติกรรมการเล่นแตกต่างกัน จำแนกเป็นชนิดของการเล่น ลักษณะเชิงสังคม และประโยชน์จากการเล่น ได้ผลการศึกษาว่าการเลือกใช้ต้นไม้ใหญ่และเนินดินในการออกแบบให้ประโยชน์สูงที่สุด และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ (ณัฐชานันท์ โชตินิรันตนานุกูล และคณะ, 2563) เรื่อง นวัตกรรมสังคม

การเรียนรู้สนามเด็กเล่นสร้างปัญญา ผลการวิจัยพบว่า สนามเด็กเล่นสร้างปัญญาสามารถเสริมสร้างการพัฒนาทางด้านร่างกาย สติปัญญา จิตใจ คุณธรรม และจริยธรรมให้เด็กได้ เป็นนวัตกรรมใหม่ที่ใช้จิตเป็นฐาน ในการเรียนรู้ที่เหมาะกับการใช้กับเด็กในช่วงระดับปฐมวัย แต่ถ้าจะให้ได้ผลดียิ่งขึ้น ต้องใช้การเรียนรู้โดยการใช้สมองเป็นฐานควบคู่กับการเรียนรู้โดยใช้จิตเป็นฐาน และจะเกิดทฤษฎีใหม่คือ การเรียนรู้โดยการใช้สมองและจิตเป็นฐาน (BMBL: Brain and Mind Based Learning)

องค์ความรู้ใหม่

การสร้างแนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดิน เพื่อการออกแบบสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมสุขภาพของเด็กปฐมวัย โดยนำองค์ความรู้และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หลักการออกแบบสนามเด็กเล่น องค์ความรู้ทางสถาปัตยกรรมบ้านดิน และทฤษฎีการเรียนรู้โดยการใช้สมองเป็นฐาน (BBL) เป็นแกนหลักและนำแรงบันดาลใจจากการนำอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้โดยผสมผสานความร่วมมือ ร่วมใจของชุมชน เพื่อให้สถาปัตยกรรมนั้นเป็นศูนย์รวมจิตใจของสังคม เป็นสาธารณะสมบัติที่ทุกคนในชุมชนจะร่วมกันรักษาและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน

ภาพที่ 10: การสร้างแนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดิน
เพื่อการออกแบบสนามเด็กเล่นที่ ส่งเสริมสุขภาพของเด็กปฐมวัย

สรุป

แนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินเพื่อการออกแบบสนามเด็กเล่นที่ส่งเสริมสุขภาพของเด็กปฐมวัย กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านขว้างใหญ่ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยการศึกษาบริบทของโรงเรียนและชุมชน รวบรวมข้อมูลและความต้องการของผู้ใช้ สรุปได้ว่า ต้องการสนามเด็กเล่นที่ประหยัดงบประมาณในการสร้าง สามารถประยุกต์ภูมิปัญญาการทำบ้านดินโดยใช้วัสดุที่หาได้ในชุมชน ใช้งานแรงชาวบ้านในชุมชนมาร่วมกันสร้างได้ และส่งเสริมการเรียนรู้ของเด็กปฐมวัยโดยใช้ทฤษฎีการเรียนรู้สมองเป็นฐาน (BBL) ผู้วิจัยออกแบบโดยใช้แนวความคิดจากอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยใช้ลายทอผ้าลายขอเจ้าฟ้าสิริวัณณวรีฯ ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่ขึ้นชื่อของชุมชน มาเป็นสิ่งยึดโยงให้ให้เกิดความรัก ความสามัคคีระหว่างโรงเรียนและชุมชน

เพื่อให้สถาปัตยกรรมนั้นเป็นศูนย์รวมจิตใจของสังคม เป็นสาธารณะสมบัติที่ทุกคนในชุมชนจะร่วมกันรักษาและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน มีองค์ประกอบของสนามเด็กเล่นที่ดีทั้ง 4 ส่วน ได้แก่ สนามเด็กเล่นอเนกประสงค์ บ่อทราย บริเวณเงียบสงบ และสนามเด็กเล่นสมองเป็นฐาน 10 ฐาน สรุปงบประมาณการก่อสร้าง รวมเป็นเงิน 193,242.95 บาท ผลการวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ต่อสถานศึกษา โรงเรียนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเด็กปฐมวัย สามารถใช้เป็นแนวทางในการสร้างสนามเด็กเล่นที่ช่วยพัฒนาการเรียนรู้และส่งเสริมสุขภาพของเด็กปฐมวัย ส่งเสริมการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม โดยน้อมนำแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางสำคัญ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การนำผลงานการออกแบบสนามเด็กเล่นไปใช้เพื่อให้เกิดความยั่งยืน ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ควรคำนึงถึงสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศของโรงเรียน เนื่องจากภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินมีข้อจำกัดในเรื่องของความทนทานต่อความชื้น ไม่ทนต่ออุทกภัย ควรป้องกันโดยการทำโครงสร้างเพื่อยกผนังดินให้สูงจากระดับดิน ถ้าผนังดินเกิดการกัดเซาะจากน้ำฝนควรดูแลซ่อมแซมด้วยการเสริมผิวดินอยู่เสมอ ถ้าในบริเวณพื้นที่ก่อสร้างนั้น ไม่สามารถหาแหล่งดินหรือไม่มีพื้นที่กว้างเพียงพอสำหรับการผลิตก้อนอิฐดิน ก็อาจจะไม่เหมาะสำหรับวิธีก่อสร้างด้วยภูมิปัญญาบ้านดิน เพราะถ้าต้องมีการขนส่ง หรือนำเข้าก้อนอิฐดินจากที่อื่นมาเพื่อใช้ในการก่อสร้าง จะเป็นการสิ้นเปลืองมากกว่าใช้วัสดุตามปกติ เนื่องจากก้อนอิฐดินมีน้ำหนักมากและใช้เวลาในการก่อสร้างมากกว่าก้อนอิฐชนิดอื่นที่ใช้กันตามปกติ และควรส่งเสริมและประชาสัมพันธ์ให้แก่บุคลากรของโรงเรียน ผู้ปกครอง ชุมชน ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องกับเยาวชนเพื่อรับรู้ถึงความสำคัญของการเล่น และการใช้ประโยชน์จากพื้นที่สนามเด็กเล่นอย่างเกิดปัญญา เพื่อก่อให้เกิดจิตสำนึกร่วมกันในการพัฒนาและปรับปรุงพื้นที่ ตลอดจนสภาพแวดล้อมที่สามารถใช้งานได้อย่างยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การออกแบบสนามเด็กเล่นสำหรับเด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกาย ช่วยให้โอกาสและสร้างเท่าเทียมกันในเด็กทุกกลุ่ม

2.2 การออกแบบสนามเด็กเล่นที่มีการปลูกฝังจริยธรรม คุณธรรมประจำใจ เป็นแนวทางที่เน้นพัฒนาด้านจิตใจ อารมณ์ สังคมและสติปัญญาในการพัฒนาเด็กระดับปฐมวัย

2.3 การประยุกต์ภูมิปัญญาบ้านดินในการสร้างอาคารเรียนในพื้นที่ทุรกันดาน แก้ปัญหาความขาดแคลน และให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ในพื้นที่ห่างไกล

บรรณานุกรม

กระทรวงศึกษาธิการ. (2560). *คู่มือการขับเคลื่อนโครงการหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่สถานศึกษา*. สืบค้น 25 มิถุนายน 2569 จาก https://www.phetchabun1.go.th/2558/images/files/data_basic/ITA/O13/7Nithet/E10.pdf

ชิตินทรีย์ บุญมา และคณะ. (2559). *คู่มือการจัดกิจกรรมทางกายเพื่อพัฒนาการเรียนรู้สำหรับเด็กโดยใช้รูปแบบ “สนามเด็กเล่นโดยใช้หลักการเรียนรู้ของสมองเป็นฐาน” Brain-based learning (BBL) playgroud for children*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).

ณัฐชานันท์ โชตินิรันตนานุกูล และฉัตรวรัญช์ องคสิงห. (2563). นวัตกรรมสังคมการเรียนรู้สนามเด็กเล่นสร้างปัญญา. *วารสารรังสิตบัณฑิตศึกษาในกลุ่มธุรกิจและสังคมศาสตร์.* 6(2), 150-163.

ดวงนภา ศิลปะสาย. (2546). *บ้านดิน: สถาปัตยกรรมทางเลือก กรณีศึกษา: บ้านศรีฐาน อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร*. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วนิดา หนุ่มสุข. (2559). *ข้อพิจารณาในการออกแบบสนามเด็กเล่นรูปแบบธรรมชาติ.* วิทยานิพนธ์ภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรม: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศุภชัย มนนามอญ และพรชัย เทพปัญญา. (2557). การประเมินผลประสิทธิภาพบ้านดินในท้องถิ่นชนบท. *วารสารวิทยาลัยบัณฑิตศึกษาการจัดการ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*. 7(2), 62-79.

สิทธิพงษ์ เพิ่มพิทักษ์. (2554). เทคนิควิธีการสร้างบ้านดิน(Clay house build technique). *วารสารวิชาการศิลปะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร (AJNU).* 2(2), 93-102.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. (2562). *มาตรฐานสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยแห่งชาติ.* พิมพ์ครั้งที่1. กรุงเทพฯ: บริษัท พริกหวานกราฟฟิค จำกัด.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2564). *บทวิเคราะห์การพัฒนาการศึกษาอันเป็นผลมาจากสถานการณ์โควิด-19.* กรุงเทพฯ: บริษัท ทริปเพิ้ลกรุ๊ป จำกัด.

ส่งศรี พุทธเกิด. (2561). *ผลของการเล่นในสนามเด็กเล่น BBL ที่มีต่อสมรรถภาพทางกายและความฉลาดทางการเคลื่อนไหวในนักเรียนระดับประถมศึกษา.* วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

อัธยานันท์ จิตรโรจนรักษ์ และมณฑล จันทร์แจ่มใส. (2564). การออกแบบสนามเด็กเล่นสำหรับเด็กปฐมวัย: กรณีศึกษาดรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย จังหวัดสระบุรี. *วารสารครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.* 49(2), 1-15.

KOMPAN Play Institute. (2024). *Playground Sizes and Dimensions*. Retrieved 21 June 2026 from https://www.kompan.com/en/int/planning/playground-sizes-and-dimensions

The National Association for the Education of Young Children. (2024). *NAEYC Outdoor Learning Environments Guidelines*. Retrieved 21 June 2026 from https://www. naeyc.org/sites/default/files/globallyshared/downloads/PDFs/accreditation/early-learning/Playground%20tip%20sheet_0.pdf

UNICEF Thailand. (2021). *Early Childhood Development 2022-2026.* Retrieved 21 June 2026 from https://www.unicef.org/thailand/media/9671/file/UNICEF%20Thailand%20Country%20Programme%20ECD%20EN.pdf

วิเคราะห์วิธีการปฏิบัติในสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา
An Analytical of Saḷāyatana Practice for the Abandonment of Papañca-Dhamma in the Development of Vipassanā Meditation Practice

[1]ปิยะดา พูลทาจักร์, [2]พระมหาธณัชพงศ์ สุพฺรหฺมปญฺโญ (คิดอ่าน) และ [3]สมบูรณ์ ตาสนธิ

[1]Peyada Pountajuck, [2]Phramaha Thanatpong Subrahmapañño (Kitarn) and [3]Somboon Tasonthi

[1,2,3]สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3]Vipasana Meditation Program, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: pountajuck@gmail.com

Received: May 10, 2026; **Revised:** June 28, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาสฬายตนะ ปปัญจธรรม และวิปัสสนาภาวนาในพุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาวิธีการปฏิบัติในสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา 3) เพื่อวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติในสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยการศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา แล้วนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า 1) สฬายตนะหมวดว่าด้วยอายตนะ 6 ซึ่งเป็นที่เกิดของการรับรู้ กระบวนการรับรู้ที่เกิดจากผัสสะ ทำให้เกิดเวทนา เกิดตัณหา ได้แก่ กิเลสปปัญจธรรม เป็นธรรมขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความเป็นจริง การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน 4 เป็นการกำหนดสติรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในขณะปัจจุบัน จึงปิดกั้นกระแสปปัญจธรรม และละตัณหา มานะ ทิฏฐิได้ 2) วิธีการปฏิบัติสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการกำหนดสติรู้ผัสสะทางอายตนะโดยการกำหนดรู้ยิ่งในรูปนาม การกำหนดรู้พิจารณารูปนามเป็นไตรลักษณ์ และการกำหนดรู้ละรูปนามเพื่อปหานกิเลสปปัญจธรรม 3) วิเคราะห์วิธีการปฏิบัติสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา วิธีการปฏิบัติในญาณ 16 ได้แก่ การแยกรูปแยกนามเพื่อละสักกายทิฏฐิ การรู้เหตุปัจจัยของนามรูปเพื่อละความสงสัย การเห็นไตรลักษณ์ในรูปนาม การคลายปปัญจธรรมโดยการเห็นความเกิดดับ เห็นภัย เห็นโทษ และเบื่อหน่ายอยากพ้นไปจากรูปนามจึงละทิ้งรูปนาม เมื่อละทิ้งรูปนามจึงเกิดมรรคญาณรู้แจ้งพระนิพพานเป็นอารมณ์ ละกิเลสปปัญจธรรมทั้งหมดเป็นสมุจเฉทปหาน การนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันโดยการกำหนดสติรู้ชัดสภาวธรรมที่เกิดขึ้นทางอายตนะ 6 ว่ามีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ไปยึดมั่นถือมั่นจึงละกิเลสปปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิได้

คำสำคัญ: สฬายตนะ; ปปัญจธรรม; วิปัสสนาภาวนา

Abstract

This thesis has three objectives: 1) to study the saḷāyatana, papañca-dhamma, and vipassana meditation in Theravāda Buddhism. 2) to study the methods of practice in the Saḷāyatana for the abandonment of Papañca-Dhamma in the In the practice of Vipassana meditation and 3) to analyze the methods of practice in the Saḷāyatana for the abandonment of Papañca-Phamma in the In the practice of Vipassana meditation. This study is a documentary research based on data collected from the Tipiṭaka, commentaries, scriptures, and related documents. The data were analyzed by means of content analysis, and the findings were presented using a descriptive analytical method. The results reveal that: (1) the the Saḷāyatana, which constitute the basis of perception, give rise to a cognitive process beginning with contact (phassa), leading to feeling (vedanā), and further to craving (taṇhā), which develops into proliferative defilements (papañca-dhamma) that obstruct the realization of reality. The practice of Vipassana meditation according to the Four Foundations of Mindfulness (Satipaṭṭhāna 4) involves mindful awareness of phenomena as they truly are in the present moment, thereby cutting off the stream of papañca-dhamma and abandoning craving, conceit, and wrong view (2) the methods of practice in the Saḷāyatana for the abandonment of Papañca-Dhamma in the In the practice of Vipassana meditation consists of establishing mindfulness of sensory contact at the six sense bases through the direct discernment of mind and matter (nāma-rūpa), contemplating them as characterized by the Three Characteristics (tilakkhaṇa), and cessation, abandons nāma-rūpa in order to eradicate the defilements papañca-dhamma (3) the analysis of practice in the Saḷāyatana for the abandonment of Papañca-Dhamma in the In the practice of Vipassana meditation, the methods for practicing the sixteen stages of insight knowledges (ñāṇa 16) : separating of nāma-rūpa to abandon sakkāya-diṭṭhi, understanding the causes and conditions of nāma-rūpa dispels doubt, seeing the three characteristics of existence in the nāma-rūpa, and weaken papañca-dhamma through insight into arising and passing away, danger, harm and feeling weary of detachment the desire to escape from nāma-rūpa, one abandons them. When form (rūpa) and name (nāma) are abandoned, the path to enlightenment arises, leading to the realization of Nirvana and abandoning all papañca-dhamma, this is complete cessation (samuccheda pahāna). Application in daily life by mindfully and clearly knowing the phenomena arising at the six sense bases as having arising, persisting, and ceasing, it proceeds according to causes and conditions, by not clinging or attaching, that is able to abandon the papañca-dhamma: namely craving, conceit, and wrong view.

Keywords: Saḷāyatana; Papañca-Dhamma; Vipassana Meditation

บทนำ

มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายย่อมปรารถนาสิ่งประเสริฐอันสูงสุด คือ การหลุดพ้นจากทุกข์ สัตว์ทั้งหลายต่างแสวงหาทางออกทุกข์ การที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมซึ่งเป็นปัจจัยสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน หรือการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายโดยอาศัยกันและกันจึงเกิดมีขึ้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557) ธรรมที่อาศัยการเกิดขึ้นซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดงในปฏิจจสมุปบาทโดยการเกิดทุกข์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.นิ. (ไทย); 16/1/2) เริ่มจากอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร ฯลฯ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา (สุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์) เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา (โลภะ โทสะ โมหะ) ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน (การปรุงแต่งยึดมั่นถือมั่น) เป็นต้น ที่กล่าวมาดังจะเห็นได้ว่า สฬายตนะนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา คือ สุข ทุกข์ และเวทนาทำให้เกิดตัณหา (ปปัญจธรรม) ซึ่งเป็นสาเหตุของทุกข์ เกี่ยวกับสถานการณ์และผลกระทบสุขภาพจิตในประเทศไทย พบว่า ในปี 2567 มีผู้ป่วยจิตเวชที่เป็นผู้ป่วยนอกเข้ารับบริการถึง 4.4 ล้านคน และ

โรคที่มีผู้รับบริการมากที่สุด 3 อันดับแรก ได้แก่ โรควิตกกังวล โรคซึมเศร้า และโรคจิตเภท (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (วปส.), 2568) และในปี 2568 คนไทย 13.4 ล้านคนประสบปัญหาสุขภาพจิตหรือโรคจิตเวชและมีอัตราการฆ่าตัวตายสำเร็จ 47.7 ต่อแสนประชากร ดังนั้น จะเห็นได้ว่าความเครียดของคนนั้นมาจากการเสพการรับรู้ทางทวารทั้ง 6 หรือทางอายตนะภายใน 6 กระทบอายตนะภายนอก 6 ทำให้เกิดจักขุวิญญาณทำให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นเหตุเกิดเวทนา เวทนาเป็นเหตุเกิดตัณหา และอุปาทานเกิดการยึดมั่นถือมั่น จึงเกิดตัณหา ทิฏฐิ มานะเข้าครอบงำจิตซึ่งเรียกว่า ปปัญจธรรม หมายถึงอาการคลอเคลียพัวพันอยู่กับอารมณ์นั้น และคิดปรุงแต่งไปต่าง ๆ ด้วยแรงตัณหา ทิฏฐิ มานะผลักดันซึ่งเป็นรากเหง้าของความทุกข์

สฬายตนะ แปลว่า หมวดว่าด้วยอายตนะภายใน 6 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.สฬา. (ไทย); 18/บทนำ/7) คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน และอายตนะภายนอก 6 คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ธรรมารมณ์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/305/369) อายตนะจึงแปลว่า ที่ติดต่อ หรือ แดนความรู้ การเกิดความรู้เฉพาะนี้เรียกว่า วิญญาณ คือ การรู้แจ้งหรืออารมณ์ เมื่อผัสสะบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกและวิญญาณ ก็เกิดความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามา จึงเกิดการการเสวยอารมณ์ เช่น อารมณ์ชอบพึงพอใจก็เกิดความอยากได้ คือ ตัณหา (โลภะ) หากไม่ชอบใจอยากทำลายก็เกิดโทสะ หากอารมณ์ที่เกิดขึ้นแล้วก็ติดใจยึดติดถือมั่น เรียกว่า อุปาทาน คือ ถือเอาว่าสิ่งนั้นเป็นของเราทำให้เกิดการยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตนเราเขาขึ้นมา ดังนั้น การเกิดโลภะ โทสะ โมหะซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสอันได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ มานะ ที่เรียกว่า ปปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ มานะ กล่าวคือ ตัณหาเป็นตัวทะยานอยากเพื่อตอบสนองความต้องการของตน ทิฏฐิเป็นกิเลสที่เกี่ยวกับความคิดความเห็นหากมีความเห็นผิดหรือมิจฉาทิฏฐิก็นำไปสู่แนวทางของการประพฤติปฏิบัติที่ผิดเป็นไปในทางอกุศล มานะมีความถือตัวตนยึดถือเปรียบเทียบตนเองกับผู้อื่นทำให้เกิดการแข่งขันเพื่อแสวงหาความต้องการใฝ่อำนาจ ดังนั้น ตัณหา ทิฏฐิ มานะหรือ ปปัญจธรรมซึ่งเป็นรากเหง้าของความทุกข์อันเป็นเหตุมาจากการอาศัยกระบวนการรับรู้ที่เกิดขึ้นผ่านทางสฬายตนะทำให้เกิดผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทานหมุนเวียนเข้าวงจรที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีกกลายเป็นวงจรของสังสารวัฏ

การกล่างถึงหนทางการดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงของสังสารวัฏ คือ หนทางในสายดับของปฏิจจสมุปบาทที่กล่าวดังนี้ เพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ ฯลฯ เพราะสฬายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสแก่พาหิยะว่า “เมื่อเธอเห็นรูปสักแต่ว่าเห็น เมื่อรับรู้อารมณ์ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อนั้น เธอก็ไม่ติดสิ่งนั้น เมื่อเธอไม่ติดสิ่งนั้น เธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น นี่เป็นที่สุดแห่งทุกข์” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ขุ. (ไทย); 25/10/186) ฉะนั้น ผู้ที่จะดับทุกข์ได้นั้นจะต้องมีการสำรวมอารมณ์ที่เกิดขึ้นทางทวารหรืออายตนะทั้ง 6 เมื่อผัสสะมากระทบทางอายตนะไม่เกิดการคิดปรุงแต่งจึงปิดกั้นกระแสปปัญจธรรมและหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยมีอายตนะ 12 ซึ่งเป็นหนึ่งในอารมณ์ของวิปัสสนาที่เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ 6 คือ ธรรมที่เป็นภูมิแห่งวิปัสสนาทำให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557) เป็นธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญายิ่งเพื่อความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะและความสิ้นโมหะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.สฬา. (ไทย); 18/367/449) การเจริญวิปัสสนาภาวนาในสติปัฏฐาน 4 ได้แก่ การกำหนดสติพิจารณารู้กายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม เมื่อกำหนดสติรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงในขณะปัจจุบัน จึงเป็นปิดกั้นกระแสปปัญจธรรมให้ดับไปทันที เพราะสติมีหน้าที่กันกระแสอกุศล และปัญญาญาณมีหน้าที่ตัดกระแสอกุศลทั้งปวง ปัญญาย่อมไปรู้แจ้งในสภาวะตามความเป็นจริง (สมบูรณ์ ตาสนธิ และคณะ, 2557) การใช้สติกำหนดรู้

สภาวะปัจจุบันอารมณ์ที่เกิดขึ้นทางอายตนะและใช้ปัญญาหยั่งรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงว่าอารมณ์ที่เกิดขึ้นนั้น มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป สิ่งทั้งปวงนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังพระผู้มีพระภาคตรัสกับราหุลว่า “จักขุไม่เที่ยง โสตะไม่เที่ยง ฯลฯ กายไม่เที่ยง มโนไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตา เมื่อเกิดความเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วรู้ชัด ชาตินี้สิ้นแล้ว” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/417-419/471-375)

ดังนั้น สฬายตนะหรืออายตนะ 6 เป็นแดนเชื่อมต่อให้เกิดการรับรู้และเกิดการเสวยอารมณ์ จึงเกิดการคิดปรุงแต่งและยึดมั่นถือมั่นทำให้เกิดวงจรสังสารวัฏ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557) เนื่องจากอายตนะเป็นช่องทางสำคัญให้เกิดการรับรู้ซึ่งนำไปสู่การเกิดกิเลสตัณหา (ปปัญจธรรม) การกำหนดสติรู้ชัดอารมณ์ที่เกิดขึ้นทางอายตนะ จึงเป็นการหยุดอายตนะไม่ให้ทำหน้าที่เชื่อมต่อการรับรู้ หยุดการคิดปรุงแต่งซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับกระบวนการสังสารวัฏ ผู้เจริญวิปัสสนาต้องอาศัยสติระลึกอยู่ที่อายตนะเพื่อหยุดการปรุงแต่งจิตทำให้เกิดปัญญารู้แจ้งในความเป็นจริง (เขมรังสี ภิกขุ, 2560) ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นคุณค่าและความสำคัญอย่างยิ่งที่ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง วิเคราะห์วิธีการปฏิบัติในสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอันสามารถละอาสวกิเลส ได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ มานะ (ปปัญจธรรม) ได้ นำมาซึ่งความหลุดพ้นอันเป็นหนทางแห่งการบรรลุมรรค ผล และนิพพานได้ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสฬายตนะ ปปัญจธรรม และวิปัสสนาภาวนาในพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาวิธีการปฏิบัติในสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา
3. เพื่อวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติในสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง วิเคราะห์วิธีการปฏิบัติในสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร มีขั้นตอนวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2562 พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม มหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2567 อรรถกถา ฎีกาปกรณวิเสสอื่น ๆ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค เป็นต้น ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์ในสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ทำให้ได้ข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญเป็นเบื้องต้น

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ หนังสือ เอกสารตำรา ได้แก่ วิปัสสนาชุนี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์) รจนาโดย พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ 9 (หลักสูตรชั้นมัชฌิมอาภิธรรมมิกะโท) รจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ เป็นต้น และงานวิจัย บทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นการอธิบายขยายความเนื้อหาเพิ่มเติมให้มีความละเอียดชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่ 3 นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารต่าง ๆ มาสังเคราะห์ เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการวิเคราะห์ในสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา จากนั้นนำไปตรวจสอบความถูกต้องโดยอาจารย์ผู้ควบคุมงานวิจัย

ขั้นตอนที่ 4 นำข้อมูลที่ตรวจสอบความถูกต้องแล้ว มาปรับปรุงแก้ไข สรุป เรียบเรียง และนำเสนอข้อมูลโดยวิธีบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อ 1 ผลการวิจัยพบว่า สฬายตนะ แปลว่า หมวดว่าด้วยอายตนะภายใน 6 อายตนะมีความหมายว่า เป็นที่สืบต่อเพราะแผ่สภาวธรรมที่เป็นบ่อเกิด เป็นสถานที่รวมลงเรียกว่า อายตนะ (พระพุทธโฆสเถระ, 2561) การรับรู้จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการประกอบแห่งธรรม 3 ประการ คือ อายตนะภายในกระทบอายตนะภายนอกและเกิดวิญญาณจิต ฉะนั้น สฬายตนะจึงเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา และตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.นิ. (ไทย); 16/1/2) เมื่อเกิดผัสสะซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญของกระบวนการเรียนรู้เมื่อเกิดผัสสะแล้ว จึงเกิดเวทนาเป็นการเสวยอารมณ์เกิดความรู้สึกสุขจึงเกิดโลภะ เกิดความรู้สึกทุกข์จึงเกิดโทสะ เกิดความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์จึงเกิดความรู้สึกเฉย ๆ หรือเกิดโมหะครองงำ อารมณ์ที่เกิดจากเวทนาเหล่านี้เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดกิเลสปปัญจธรรม ซึ่งเป็นธรรมอันเป็นเครื่องเนิ่นช้า (อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.อุ.อ. (ไทย); 1/67/462-463) ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ

การละปปัญจธรรมโดยการการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ม. (ไทย); 10/373/301-302) ได้แก่ 1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณาเห็นกายในกาย 2) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา 3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณาเห็นจิตในจิต 4) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม โดยการพิจารณารูปนามด้วยปัญญาเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เกิดการปล่อยวางไม่ยึดมั่นถือมั่นจนละกิเลสปปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิได้ องค์ธรรมที่เป็นอุปการะในการเจริญวิปัสสนาภาวนา (อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.มู.อ. (ไทย); 1/106/372-373) ได้แก่ อาตาปีเป็นความเพียรเผากิเลส สัมปชาโนเป็นความรู้ตัวทั่วพร้อมหยั่งเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง สติมาเป็นความระลึกรู้ปัจจุบันขณะ และองค์ธรรมที่เข้าร่วมประกอบกับวิปัสสนาทำให้เกิดปัญญาญาณ เรียกว่า ปริญญา 3 อย่าง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ม. (ไทย); 29/13/66) ได้แก่ ญาตปริญญาเป็นการกำหนดรู้ยิ่งในรูปนามที่ปรากฏอยู่ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2562) ตีรณปริญญาเป็นการกำหนดรู้ด้วยการพิจารณาไตร่ตรอง และปหานปริญญาเป็นการกำหนดรู้ด้วยการละกิเลสปปัญจธรรมเป็นสมุจเฉทปหาน

วัตถุประสงค์ข้อ 2 ผลการวิจัยพบว่า วิธีการปฏิบัติสฬายตนะเพื่อละปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการรักษาศีลเพื่อความบริสุทธิ์แห่งศีล 4 ประการ (พระพุทธโฆสเถระ, 2561) ได้แก่ ปาติโมกขสังวรศีล อินทรียสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล ปัจจยสันนิสสิตศีล ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้ได้ผลสำเร็จสูงสุดจำเป็นต้องมีศีลสมบูรณ์เพราะการประพฤติปฏิบัติให้ศีลบริสุทธิ์นั้นเป็นอันดับแรกในการละกิเลสปปัญจธรรม ผู้ตัดปปัญจธรรมได้แล้ว เป็นการตัดแห่งวัฏและล่วงทุกข์ทั้งปวงได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/197/234) การปฏิบัติสมาธิและการเจริญวิปัสสนาภาวนาสามารถทำได้ คือ ทำสมาธิทางสมถยานิกก่อนด้วยการเจริญวิปัสสนามีสมถะนำหน้า การเจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้าเป็นการเจริญวิปัสสนาให้เกิดขึ้นก่อนแล้วเจริญสมาธิในภายหลัง และการเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/5/415)

การเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละปปัญจธรรมตามแนวสติปัฏฐาน 4 โดยการกำหนดสติพิจารณารู้ กาย เวทนา จิต ธรรม เพื่อปิดกั้นกระแสกิเลสปปัญจธรรม ดังพระผู้มีพระภาคตรัสตอบอชิตะมานพว่า “กระแสกิเลสเหล่าใดในโลก สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น กระแสเหล่านั้นพึงตัดขาดได้ด้วยปัญญา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.สุ. (ไทย); 25/1042/746) มีวิธีการปฏิบัติ คือ 1) วิธีการปฏิบัติกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ มีความเพียรกำหนดสติรู้สภาวธรรมที่เกิดขึ้นเป็นปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง กำหนดสติรู้ยิ่งในรูปนามด้วยญาตปริญญา กำหนดสติรู้พิจารณาในรูปนามด้วยตีรณปริญญา การมีสติสัมปชัญญะการรู้ตัวทั่วพร้อมในการสำรวมอายตนะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ทุก. (ไทย); 20/40/7) การมีสติกำหนดรู้ละรูปนามด้วยปหานปริญญา 2) วิธีการปฏิบัติเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ กำหนดสติและสัมปชัญญะรู้ชัดในเวทนาทั้งปวง เช่น เมื่อเสวยสุขเวทนาอิงกามคุณย่อมรู้ชัดว่าเสวยสุขเวทนาอิงกามคุณอยู่ (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), 2564) มีความเพียรและขันติเพื่อปฏิบัติต่อเวทนาอย่างถูกต้องเมื่อเวทนาเกิดขึ้น มีสติกำหนดรู้ชัดการเกิดและการดับของเวทนาและกำหนดรู้พิจารณาเวทนาว่ามีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อเกิดเวทนาขึ้นอย่างหนักควรกำหนดสติกำหนดรู้ทุกขเวทนาอย่างมีขันติ หากไม่พิจารณาทุกข์ด้วยอำนาจของทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดจึงเกิดขึ้นที่เรียกว่าสุขวิปัลลาส (แนบ มหานีรานนท์, 2563) เป็นความคลาดเคลื่อนในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสุข 3) วิธีการปฏิบัติจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การกำหนดสติรู้ชัดจิตในจิตด้วยการพิจารณาความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา รู้แล้วละสลัดออกไปจึงเป็นการละกิเลสปปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ มานะไม่ให้ครอบงำจิตได้ 4) วิธีการปฏิบัติธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การกำหนดสติรู้ชัดในสภาวธรรมที่เกิดขึ้นทางอายตนะ 12 เพื่อละสังโยชน์ ได้แก่ การกำหนดสติรู้ชัดการเกิดสังโยชน์ การกำหนดสติรู้เหตุเกิดสังโยชน์ การกำหนดสติรู้การละสังโยชน์ และการกำหนดสติรู้เหตุละสังโยชน์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ม. (ไทย); 10/384/321)

วัตถุประสงค์ข้อ 3 ผลการวิจัยพบว่า การวิเคราะห์วิธีปฏิบัติสฬายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน 4 ในญาณ 16 มีวิธีการปฏิบัติ คือ 1) การทำลายสักกายทิฏฐิในนามรูปปริจเฉทญาณ เป็นปัญญารู้แจ้งแยกรูปนามออกจากกันได้ชัดเจนจึงละสักกายทิฐิได้ (จำลอง ดิษยวณิช, 2563) ทำให้ละความยึดมั่นถือมั่นไม่มีตัวตนบุคคลเราเขา 2) การละความสงสัยในเหตุปัจจัยของนามรูปในปัจจยปริคคหญาณเป็นปัญญากำหนดรู้เหตุปัจจัยของรูปนาม จึงสามารถละความลังเลสงสัยในเหตุปัจจัยของรูปนาม 3) การเห็นรูปนามมีความเป็นพระไตรลักษณ์ในสัมมสนญาณเป็นการเกิดปัญญารู้แจ้งในรูปนามตามความเป็นจริงว่า รูปนามสังขารมีความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ติก. (ไทย); 20/137/385) ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา เมื่อพิจารณาอยู่เนือง ๆ จึงเพิกถอนสักกายทิฐิได้ 4) การคลายปปัญจธรรม เมื่อกำหนดสติรู้รูปนามในปัจจุบันขณะอยู่เนือง ๆ ปัญญาญาณขณะกำหนดสติรู้จึงปิดกั้นกระแสกิเลสปปัญจธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.จู. (ไทย); 30/60/12) ไม่ให้เกิดขึ้นได้ ทำให้ ปัญญาเห็นความเกิดดับของรูปนาม เห็นความดับไปเห็นรูปนามเป็นภัยน่ากลัวเปรียบประดุจบ้านร้าง พยับแดด และวิมานในอากาศ (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, 2560) ปัญญาเห็นโทษ เห็นรูปนามโดยความเบื่อหน่าย มีความปรารถนาพ้นจากรูปนาม ปัญญาย้อนกลับทวนญาณ ปัญญาวางเฉยต่อรูปนาม วางใจเป็นกลาง ปัญญาเห็นความเป็นจริงของอริยสัจ 4 และปัญญาที่ข้ามโคตรปุถุชนสู่โคตรพระอริยเจ้าทิ้งรูปนามเป็นอารมณ์เข้าสู่นิพานเป็นอารมณ์ 5) การละปปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ในมรรคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ ในมรรคญาณปัญญากำหนดรู้พระนิพพานตัดขาดจากสังโยชน์ 10 ประการ เป็นอริยบุคคล (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ทสก. (ไทย); 24/13/21) และละกิเลสปปัญจธรรมเป็นสมุจเฉทปหาน ญาณในอริยมรรค ได้แก่

(1) โสดาปัตติมรรค ละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาและสีลัพพตปรามาส (2) สกทาคามิมรรค ละสังโยชน์เบื้องต่ำ 3 ทำกามราคะและปฏิฆะเบาบาง (3) อนาคามิมรรค ละออกจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยส่วนละเอียด (4) อรหัตตมรรค ย่อมออกจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อวิชชานุสัย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย: ขุ.ปฏิ. (ไทย); 68/144-146/520-521) ละสังโยชน์ทั้งหมดและละกิเลสปปัญจธรรมเป็นสมุจเฉทปหาน

อภิปรายผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการอภิปรายผลการวิจัย ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้

1. พบว่า การปฏิบัติในสพายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยการเจริญสติตั้งมั่นมีสัมปชัญญะรู้ตัวทั่วพร้อมอยู่ตลอดเวลาเป็นการทำให้จิตสงบ ไม่ฟุ้งซ่านซัดส่าย องค์ธรรมที่ทำให้จิตสงบมีสติตั้งมั่นอยู่นั้น คือ การมีอธิสีลสิกขา หมายถึงศีลอันยิ่ง พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญของการรักษาศีลที่บริสุทธิ์หมดจดเป็นเบื้องต้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม. (ไทย); 19/369/212) เนื่องจากการที่เรามีศีลที่บริสุทธิ์หรือละกิเลสออกได้นั้น ศีลเป็นสิ่งสำคัญในการบรรเทาและละกิเลสทำให้จิตสงบตั้งมั่น ซึ่งเป็นบาทฐานสำคัญในการเจริญวิปัสสนาภาวนา การมีสติสำรวมในอินทรีย์ 6 เช่น การมีสติสำรวมในจักขุนทรีย์ เมื่อเห็นรูปารมณ์พึงพิจารณาว่ามีการเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป (พระพุทธโฆสเถระ, 2561) การกำหนดสติรู้ตลอดเวลาเป็นเครื่องควบคุมจิตให้มีสติอยู่กับกายให้ระลึกรู้อยู่สภาวะปัจจุบัน จึงเป็นการปิดกั้นกระแสกิเลสปปัญจธรรม ไม่ให้อำนาจของตัณหา มานะ ทิฏฐิครอบงำจิตได้ เนื่องจาก สติเป็นเครื่องกั้นซึ่งกระแสกิเลสเหล่านั้น และปัญญาเป็นธรรมอันปิดกั้นกระแสของกิเลสเหล่านั้นได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.จู. (ไทย); 30/91/319) การปฏิบัติให้ได้ผลจำเป็นต้องมีความเพียรมีขันติอยู่เสมอในการฝึกฝนอบรมสติให้ตั้งมั่น ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ พระธีระเดช เตชธมฺโม (หิรัญ) ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาอินทรีย์สังวรของพระภิกษุนวกะในสังคมปัจจุบัน” ผลการวิจัยพบว่า การรักษาอินทรีย์ของตนต้องมีขันติ ความอดกลั้นทั้งสภาวธรรมภายนอกและสภาวธรรมภายในกาย ต้องมีการสำรวมอินทรีย์อยู่เสมอ มีความอดทนมีความเพียร ฝึกฝนตนเองอยู่สม่ำเสมอเพื่อให้เกิดความรู้เท่าทันสภาวะอารมณ์ปัจจุบันตามความเป็นจริง (พระธีระเดช เตชธมฺโม (หิรัญ), 2563)

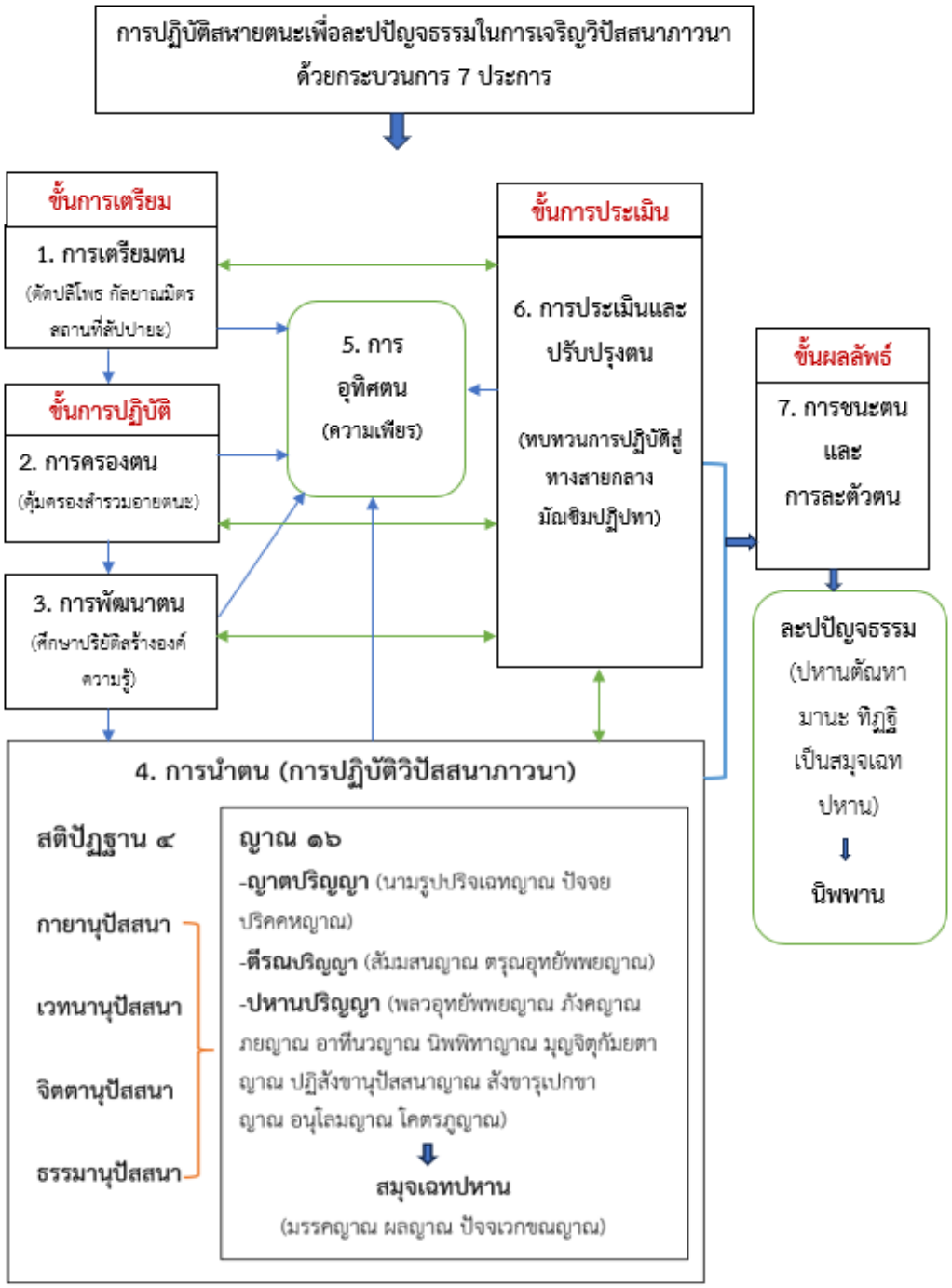
2. พบว่า วิธีการปฏิบัติในสพายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญสติปัฏฐาน 4 ได้แก่ การกำหนดสติรู้พิจารณากายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม โดยพิจารณาความเป็นไตรลักษณ์ของรูปนาม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ติก. (ไทย); 20/137/385) คือ รูปนามมีความไม่เที่ยง เนื่องจากมีลักษณะการเกิดขึ้นแล้วเสื่อมแตกสลายไปมีความแปรปรวนเกิดขึ้นชั่วครู่แล้วสิ้นไป รูปนามมีความเป็นทุกข์ เนื่องจากมีสภาพที่ทนได้ยากบีบคั้นอยู่เนือง ๆ และเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ รูปนามมีความเป็นอนัตตา เนื่องจากมีสภาพที่ไม่มีตัวตน ไม่มีแก่นสารไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/48/75) สภาวธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุปัจจัยมีความเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดาไม่ไปยึดมั่นถือมั่น ดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสในพาหิรานิจจสูตรว่า “รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา พึงเห็นด้วยตาตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่เรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.สฬา. (ไทย); 18/4/4) และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาภาคภูมิ ภทฺทเมธี (สันหลง) ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในอนัตตลักขณสูตร” ผลการวิจัยพบว่า สังขารทั้งหมดล้วนตกอยู่ในลักษณะ 3 ประการ คือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ สรรพสิ่งตกอยู่ภายใต้ลักษณะ

สามัญทั่วไปนี้ จึงเป็นลักษณะที่เป็นข้อกำหนดให้เห็นถึงสภาวะความเป็นจริงตามกฎของไตรลักษณ์ เพื่อเข้าถึงความดับทุกข์ได้ (พระมหาภาคภูมิ ภทฺทเมธี (สันหลง), 2563)

3. พบว่า การวิเคราะห์วิธีปฏิบัติสหายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน 4 ในญาณ 16 มีวิธีการปฏิบัติ คือ 1) ปัญญาเห็นรูปนามตามความเป็นจริง สามารถแยกรูปนามและเห็นเหตุปัจจัยของรูปนาม เป็นการกำหนดสติรู้ยิ่งในรูปนามเป็นภูมิของญาตปริญญา เนื่องจากในระหว่างนี้มีการแทงตลอดลักษณะของธรรมอย่างเดียว คือ การแยกรูปนามเพื่อละสักกายทิฐิ และการเห็นปัจจัยของรูปนามเพื่อละความสงสัย (พระพุทธโฆสเถระ, 2561) 2) ปัญญาพิจารณาเห็นรูปนามเป็นไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นการกำหนดสติรู้พิจารณาในรูปนามเป็นภูมิของตีรณปริญญา เนื่องจากในระหว่างนี้มีความเป็นใหญ่รู้แจ้งในสามัญลักษณะโดยเฉพาะในความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา 3) ปัญญาพิจารณาเห็นความเกิดดับของรูปนาม เห็นรูปนามเป็นภัย เป็นโทษ เกิดความเบื่อหน่ายจนคลายกำหนัด อยากหนีให้พ้นและหาทางหลุดพ้นออกไปจากรูปนามสังขาร เป็นการกำหนดสติรู้ละรูปนามเป็นภูมิของปหานปริญญา เนื่องจากมีความเป็นใหญ่มีอยู่แก่อนุปัสสนา 7 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/51/83) คือ สำเร็จละความหมายรู้ว่าเที่ยงละอนิจจสัญญา พิจารณาโดยความเป็นทุกข์ละสุขสัญญา พิจารณาโดยความเป็นอนัตตาละอัตตสัญญา เมื่อเบื่อหน่ายย่อมละนันทิ เมื่อคลายกำหนัดย่อมราคะ เมื่อราคะดับย่อมละสมุทัย เมื่อสลัดคืนย่อมละอาทานะ (ความยึดมั่น) ได้ 4) ปัญญาปล่อยวาง สลัดคืนรูปนามสังขาร ไม่ยึดมั่นถือมั่น ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ พระพุทธโฆสเถระ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า “เมื่อปัญญาเห็นเนือง ๆ โดยความไม่เที่ยง เห็นเนือง ๆ โดยความเป็นทุกข์ เห็นเนือง ๆ โดยความเป็นอนัตตา ก็เบื่อหน่ายละความเพลิดเพลินยินดี ปราศจากความกำหนัดก็ละเหตุเป็นแดนเกิดและสลัดทิ้งไปจึงละความยึดถือ” (พระพุทธโฆสเถระ. 2554) และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี) ได้วิจัยเรื่อง “การเจริญสติปัฏฐานในอิริยาบถเดินจงกรมตามหลักอนุปัสสนา 7” ผลการวิจัยพบว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นการอบรมปัญญาให้เกิดการหยั่งรู้เห็นแจ้งในสภาวะรูปนามตามความเป็นจริงโดยพิจารณาลักษณะ 7 ประการ คือ พิจารณารูปนามเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จึงเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนัดดับตัณหา และสลัดออกไป ก็ละความยึดมั่นถือมั่นได้ (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี) , 2561) ดังนั้น เมื่อเจริญวิปัสสนาภาวนาจนปัญญาญาณแก่กล้าละทิ้งรูปนามเป็นอารมณ์เข้าสู่มรรคญาณเห็นพระนิพพานเป็นอารมณ์ จึงละกิเลสปปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิได้ เป็นพระอริยบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ละกิเลสทั้งหมดเป็นสมุจเฉทปหาน

องค์ความรู้ใหม่

การวิเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย เรื่อง วิเคราะห์วิธีการปฏิบัติในสหายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ได้องค์ความรู้ในการปฏิบัติสหายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยกระบวนการ 7 ประการ คือ ขั้นการเตรียม ได้แก่ (1) การเตรียมตน ขั้นการปฏิบัติ ได้แก่ (2) การครองตน (3) การพัฒนาตน (4) การนำตน (5) การอุทิศตน ขั้นการประเมิน ได้แก่ (6) การประเมินและปรับปรุงตน ขั้นผลลัพธ์ ได้แก่ (7) การชนะตนและการละตัวตน สรุปองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยตามแผนภาพที่ 1 ดังนี้

แผนภาพที่ 1: องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยในการปฏิบัติสหายตนะเพื่อละปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ด้วยกระบวนการ 7 ประการ

ขั้นการเตรียม ได้แก่ (1) การเตรียมตน ก่อนเริ่มการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต้องมีการเตรียมตัว คือ การตัดปริโพธ 10 การหาครูอาจารย์ที่เป็นกัลยาณมิตร และการหาสถานที่ปฏิบัติเป็นสัปปายะ 7 อย่าง ได้แก่ ที่อยู่เหมาะสม บิณฑบาตสะดวก การพูดคุยที่เหมาะสม บุคคลที่เหมาะสม อาหารที่เหมาะสม อากาศที่เหมาะสม เป็นต้น

ขั้นการปฏิบัติ ได้แก่ (2) การครองตน เป็นการคุ้มครองสำรวมอายตนะหรือการรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ความหมดจดแห่งศีลเป็นการรักษาศีลตามภูมิชั้นของตน ซึ่งเป็นบาทฐานสำคัญในการเจริญวิปัสสนาภาวนา (3) การพัฒนาตน การศึกษาปริยัติเพื่อเป็นแนวทางในการเจริญวิปัสสนาภาวนาได้อย่างถูกต้อง ปริยัติที่ควรศึกษาได้แก่ โพธิปักขิยธรรม 37 อายตนะ 12 ขันธ์ 5 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ ญาณ 16 เป็นต้น (4) การนำตน เป็นการนำความรู้จากการศึกษาปริยัติไปสู่การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน 4 เพื่อพัฒนาปัญญาตามลำดับของญาณ 16 คือ นามรูปปริจเฉทญาณการแยกรูปนามเพื่อละสักกายทิฏฐิ การละความสงสัยในเหตุปัจจัยของรูปนามในปัจจยปริคคหญาณ การเห็นพระไตรลักษณ์ของรูปนามในสัมมสนญาณ การเกิดดับในอุทยัพพยญาณ การเห็นความดับของรูปนามในภังคญาณ การเห็นรูปนามเป็นภัย เป็นโทษน่ากลัว เกิดความเบื่อหน่ายในรูปนาม อยากพ้นไปจากรูปนาม และการหยั่งรู้อริยะสัจ 4 จนถึงมรรคญาณ ผลญาณ และปัจจเวกขณญาณ ซึ่งมรรคญาณเป็นญาณในการออกไปจากกิเลสปปัญจธรรมและละสังโยชน์ทั้งหมด (5) การอุทิศตน เป็นความเพียรในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาด้วยสัมมัปปธาน 4 คือ สังวรปธานเพียรระวังบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้นในใจ ปหานปธานเพียรละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้คงอยู่ ภาวนาปธานเพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้นในจิตใจ อนุรักขนาปธานเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและเจริญยิ่งๆ ขึ้นไป

ขั้นการประเมิน ได้แก่ (6) การประเมินและปรับปรุงตน เป็นการพิจารณาประเมินวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาของตนเองและการประเมินจากพระวิปัสสนาจารย์ชี้แนะเพื่อนำมาปรับปรุง เพื่อให้การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาก้าวหน้าจนปัญญาญาณแก่กล้ารู้แจ้งสภาวธรรมตามความเป็นจริง

ขั้นผลลัพธ์ ได้แก่ (7) การชนะตนและการละตัวตน เป็นกระบวนการทางปัญญาที่ทำลายความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน และการละอัตตาตัวตน เกิดการปหานกิเลสในขณะเกิดมรรคญาณเป็นการปหานกิเลสสังโยชน์และปปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา มาณะ ทิฏฐิ เป็นสมุจเฉทปหาน

สรุป

การวิเคราะห์วิธีปฏิบัติสหายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน 4 ได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐานการพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานการพิจารณาเวทนาในเวทนา จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานการพิจารณาเห็นจิตในจิต ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานการพิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีวิธีการปฏิบัติ คือ 1) มีสติกำหนดรู้ยิ่งในทุกอิริยาบถที่ปรากฏทางอายตนะเป็นปัจจุบันขณะอย่างต่อเนื่อง 2) มีสติกำหนดรู้พิจารณาอายตนะมีความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา 3) มีสติกำหนดรู้ละอารมณ์ที่เกิดทางอายตนะเพื่อปหานกิเลสปปัญจธรรม 4) มีสัมปชัญญะรู้ตัวทั่วพร้อมในในทุกอิริยาบถ 5) มีความเพียรอย่างต่อเนื่องในการกำหนดสติรู้สภาวธรรมปัจจุบันขณะโดยกำหนดเพียง “สักแต่ว่ารู้” ไม่มีการปรุงแต่งเป็นการปิดกั้นกระแสปปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ไม่ให้เกิดขึ้นได้

การวิเคราะห์วิธีปฏิบัติสหายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยญาณ 16 ได้แก่ 1) การทำลายสักกายะทิฏฐิในนามรูปปริจเฉทญาณ คือ การแยกนามรูปเพื่อละสักกายทิฏฐิ ซึ่งสงเคราะห์ในทิฏฐิ วิสุทธิ 2) การละความสงสัยในเหตุปัจจัยของนามรูปในปัจจยปริคคหญาณ ซึ่งสงเคราะห์ในกังขาวิตรณวิสุทธิ 3) การเห็นพระไตรลักษณ์ของนามรูป ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาในสัมมสนญาณ และเห็นการเกิดดับของนามรูปครั้งแรกในตรุณอุทยัพพยญาณจึงมีการเกิดวิปัสสนูปกิเลส ซึ่งสงเคราะห์ในมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ของความรู้และความเห็นว่าเป็นทางหรือไม่ใช่ทาง 4) การคลายปปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ในพลวอุทยัพพยญาณการพ้นจากวิปัสสนูปกิเลส ภังคญาณเห็นการดับของรูปนาม ภยญาณเห็นรูปนามเป็นภัยน่ากลัว อาทีนวญาณเห็นรูปนามเป็นโทษน่ากลัว นิพพิทาญาณเกิดความเบื่อหน่ายในรูปนาม มุญจิตุกัมยตาญาณอยากพ้นไปจากรูปนาม ปฏิสังขานุปัสสนาญาณหาทางออกจากรูปนาม ซึ่งสงเคราะห์ในปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ของความรู้และความเห็นในทางปฏิบัติดำเนินไปตามวิถีของวิปัสสนาญาณ 5) การวางเฉยต่อรูปนามในสังขารุเปกขาญาณ การหยั่งรู้อริยสัจ 4 ในอนุโลมญาณและการสลัดคืนรูปนามในโคตรภูญาณเป็นการข้ามพ้นปุถุชนเข้าสู่พระอริยบุคคล 6) การละปปัญจธรรม ในมรรคญาณ ผลญาณ และปัจจเวกขณญาณ สงเคราะห์ในญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ ดังนั้น มรรคญาณเป็นญาณในการออกไปจากกิเลสปปัญจธรรม และละสังโยชน์ทั้งหมด ได้แก่ 1) โสดาปัตติมรรคละสักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส 2) สกทาคามิมรรคละกามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยส่วนหยาบ 3) อนาคามิมรรคละกามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยส่วนส่วนละเอียด 4) อรหัตมรรคละกิเลสปปัญจธรรมและสังโยชน์ทั้งหมดเป็นสมุทเฉทปหาน

การนำผลการวิจัยเกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติสหายตนะเพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสนาภาวนาไปใช้ในการดำเนินชีวิต สิ่งสำคัญยิ่งเบื้องต้น คือ การสำรวมอินทรีย์หรือการสำรวมอายตนะ วิธีการสำรวมอายตนะเพื่อนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต ได้แก่ การมีสติกำหนดรู้ทันเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกสัมผัส ใจนึกคิด โดยไม่เผลอไหลตามสิ่งที่ชอบหรือไม่ชอบและไม่คิดปรุงแต่งเพื่อปิดกั้นกระแสกิเลสตัณหา มานะ ทิฏฐิเข้าครอบงำจิตได้ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดังนั้น การสำรวมอายตนะจึงเป็นการกำหนดสติรู้เพียง “สักแต่ว่ารู้” โดยไม่คิดปรุงแต่งจิตเพื่อไม่ให้อารมณ์ถูกดึงไปจนเกิดความคิดฟุ้งซ่าน ทำให้อกุศลโลภะ โทสะ โมหะเข้าครอบงำจิตได้ การกำหนดสติรู้ทันสภาวธรรมตามความเป็นจริงในปัจจุบันขณะ และการมีสมาธิตั้งมั่นเป็นบาทฐานสำคัญในการเจริญปัญญาญาณหรือการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อการหลุดพ้นและการละเหตุแห่งกองทุกข์ได้

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ก่อนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โยคีผู้ปฏิบัติควรมีการศึกษาที่เรียกว่า ปริยัติให้มีความรู้ความเข้าใจในหลักการ กระบวนการแนวทางปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่ถูกต้อง เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติที่ละปปัญจธรรมได้ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้อง การนำผลการศึกษาเกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติสหายตนะ (อายตนะ) เพื่อละปปัญจธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยการมีสติสำรวมอินทรีย์หรือสำรวมอายตนะ 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เนื่องจากการดำเนินชีวิตต้องอาศัยอายตนะเป็นประตูสู่การรับรู้ทั้งหมด เมื่อมีการกำหนดสติรู้ผัสสะที่มากระทบทางอายตนะ หรือกำหนดสติรู้สภาวธรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะอย่างต่อเนื่อง ก็หยุดการปรุงแต่งและปิดกั้นกระแสของปปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิได้ ควรมีการพิจารณาสภาวธรรมที่เกิดขึ้นขณะปฏิบัติเพื่อการประเมินความก้าวหน้า

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาทุกครั้ง หากไม่เกิดความก้าวหน้าในการปฏิบัติควรมีการพิจารณาแนวทางในการปรับปรุงและมีกัลยาณมิตร ครู อาจารย์ชี้แนะแนวทางการปฏิบัติที่ถูกต้องด้วย

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ศึกษาความสัมพันธ์ของอายตนะภายใน 6 และอายตนะภายนอก 6 ในการเจริญเมตตาภาวนา

2.2 วิเคราะห์รูปแบบวิธีการปฏิบัติรูปนามเพื่อการบรรลุธรรม

2.3 ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการละปปัญจธรรม (ตัณหา มานะ ทิฏฐิ) ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน 4

บรรณานุกรม

เขมรังสี ภิกขุ. (2560). *พิจารณาอายตนะ 6*. พระนครศรีอยุทธยา: แคนนา กราฟฟิก.

จำลอง ดิษยวณิช. (2563). *มหัศจรรย์แห่งวิปัสสนากรรมฐาน.* เชียงใหม่: เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์.

แนบ มหานีรานนท์. (2563). *แนะแนวการปฏิบัติวิปัสสนา.* พิมพ์ครั้งที่ 3. นครปฐม: บริษัท แอคทีฟ พริ้นท์ จำกัด.

พระธีระเดช เตชธมฺโม (หิรัญ). (2563). แนวทางการพัฒนาอินทรีย์สังวรของพระภิกษุนวกะในสังคมปัจจุบัน *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์.* 7(1), 34-39.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.* (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2557). *พจนานุกรรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.* (พิมพ์ครั้งที่ 27). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2557). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.* (พิมพ์ครั้งที่ 39). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพุทธโฆสเถระ. (2554). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค.* แปลและเรียบเรียง สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส จำกัด.

พระพุทธโฆสเถระ. (2561). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย ภาค 2.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี). (2561). การเจริญสติปัฏฐานในอิริยาบถเดินจงกรมตามหลักอนุปัสสนา 7. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์.* 14(1), 73-81.

พระมหาภาคภูมิ ภทฺทเมธี (สันหลง). (2563). *ศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในอนัตตลักขณสูตร.* วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2560). *ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ 9 เล่ม 1 สมถกรรมฐาน (หลักสูตรชั้นมัชฌิมอาภิธรรมมิกะโท).* พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: บริษัท วี อินเตอร์ พริ้นท์ จำกัด.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ). (2564). *วิปัสสนาชุนี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์).* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2562). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2567). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม.* (พิมพ์ครั้งที่ 17). กรุงเทพมฯ: มหา มกุฏราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2562). *วิสุทธิมรรคแปล ภาค 3 ตอนจบ. (*พิมพ์ครั้งที่ 11). นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (วปส.). (2568). *สุขภาพคนไทย 2568: เกิดน้อยกู้ไม่กลับ.* กรุงเทพฯ: บริษัท คอร์เปอเรชันส์ จำกัด.

สมบูรณ์ ตาสนธิ และคณะ. (2567). การปฏิบัติกัมมัฏฐานในคัมภีร์สฬายตนะตามแนวสติปัฏฐาน 4 เพื่อความเป็นอิสระแห่งจิต. *รายงานวิจัย.* วิทยาเขตเชียงใหม่: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ศึกษาเปรียบเทียบวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก

A Study a Study Compares and Analyzes the Relationship between Karma and Samsara in Theravada Buddhism and Roman Catholicism

[1]พระครูปลัดจามร กตคุโณ (ศิลปวิทยาดิลก), [2]พระมหามงคลกานต์ ฐิตธมฺโม และ [3]พระจาตุรงค์ อาจารสุโภ

[1]Phrakru Palad Jamorn Kataguṇo (Silapavithayadilok), [2]Phramaha Mongkholkan Thitadhammo and [3]Phra Jarurong Ajarasupho

[1,2,3]สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3]Comparative Religon, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: Mornin9way@gmail.com

Received: July 15, 2026; **Revised:** August 19, 2026; **Accepted:** August 24, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีประสงค์ 1) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายวาท 2) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของบาปและการเดินทางไปสู่ชีวิตนิรันดร์ในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก และ 3) เพื่อเปรียบเทียบวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับความสัมพันธ์ของบาปและการเดินทางไปสู่ชีวิตนิรันดร์ ในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร วิเคราะห์เปรียบเทียบ และบูรณาการเชิงพรรณนา ผลวิจัยพบว่า 1) ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนา กรรม คือ เจตนา แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม หรืออีกอย่างหนึ่ง กรรมขาวให้ผลเป็นสุข กรรมดำให้ผลเป็นทุกข์ และกรรมไม่ขาวไม่ดำ กรรมที่นำไปสู่พระนิพพาน ส่วนการตายเพราะเหตุหมดอายุขัย,หมดกรรม,หรือหมดทั้งคู่ และกรรมตัดรอน ทั้งนี้มีความเชื่อเรื่อง "สังสารวัฏ" การเวียนว่ายตายเกิดไปในภพภูมิต่างๆ อย่างไม่รู้จบสิ้นตราบใดที่ยังไม่สามารถดับกิเลสได้ 2) ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในศาสนาคริสต์ พบว่า บาป คือ สภาวะที่จิตวิญญาณขาดความสัมพันธ์ออกจากพระเจ้า มี 2 ประเภท คือ บาปแต่กำเนิด และ บาปที่มนุษย์เลือกที่จะกระทำความผิดด้วยตนเอง ส่วนการตาย มี 3 มิติ คือ การตายฝ่ายวิญญาณจากบาป การตายฝ่ายร่างกาย และ การตายจากการถูกพิพากษาลงทัณฑ์ ทั้งนี้ไม่มีความเชื่อเรื่องสังสารวัฏ 3) เปรียบเทียบสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก พบว่า พระพุทธศาสนา มองว่า "สังสารวัฏ" คือข้อเท็จจริงตามกฎธรรมชาติ หนทางเดียวคือการฝึกฝนตนเองเพื่อ "หนีออกจากวงจักร" ส่วนศาสนาคริสต์ ปฏิเสธแนวคิดเรื่องสังสารวัฏ และให้ความสำคัญกับ "ชีวิตเดียว-โอกาสเดียว" ในโลกนี้ เพื่อเลือกที่จะดำเนินชีวิตตามข้อบัญญัติและตอบรับความรักของพระเจ้า เพื่อที่ว่าเมื่อผ่านพ้นความตายและการพิพากษาครั้งสุดท้ายไปแล้ว จิตวิญญาณจะได้เข้าสู่สวรรค์และไม่ต้องแยกจากพระองค์ไปสู่นรกนิรันดร์

คำสำคัญ: กรรม; สังสารวัฏ; การพิพากษา; นิพพาน; สวรรค์นิรันดร์

Abstract

This research aims to 1) study the relationship between karma and samsara in Theravada Buddhism, 2) study the relationship between sin and the journey to eternal life in Roman Catholicism, and 3) compare and analyze the relationship between karma and samsara in Theravada Buddhism with the relationship between sin and the journey to eternal life in Roman Catholicism. It is a descriptive, analytical, and integrated research study. The findings show that: 1) In Buddhism, karma, or intention, is divided into three types: bodily actions, verbal actions, and mental actions. Alternatively, good karma results in happiness, bad karma results in suffering, and neutral karma leads to Nirvana. Death occurs due to the end of one's lifespan, the exhaustion of karma, the exhaustion of both, or karmic cutoff. This is based on the belief in "samsara," the endless cycle of birth and death in various realms as long as one has not extinguished defilements. 2) Regarding the relationship between karma and samsara in Christianity, sin is viewed as a state where the soul is separated from God. There are two types: original sin and sins chosen by humans. Death has three dimensions: spiritual death from sin, physical death, and death from judgment. However, there is no belief in samsara. 3) Comparing samsara in Theravada Buddhism and Catholic Christianity, Buddhism views samsara as a natural law, with the only path being self-cultivation to escape this cycle. Christianity, on the other hand, rejects the concept of samsara and emphasizes the importance of a "one life, one chance" in this world, encouraging the soul to live according to God's precepts and accept God's love so that after death and final judgment, the soul will enter heaven and not be separated from Him into eternal hell.

Keywords: Karma; Samsara; Judgment; Nirvana; Eternal Heaven

บทนำ

ในขอบข่ายการศึกษาศาสนาเปรียบเทียบ (Comparative Religion) และปรัชญาจริยธรรม มโนทัศน์เรื่อง “สังสารวัฏ” (The Cycle of Rebirth) หรือวงจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด นับเป็นแกนกลางสำคัญที่ใช้ในการอธิบายสัจธรรมของชีวิตซึ่งเป็นที่มาของความทุกข์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท อย่างไรก็ดี เมื่อนำมโนทัศน์ดังกล่าวมาทำการศึกษา วิเคราะห์ หรือจัดกระบวนการเรียนรู้ในยุคปัจจุบัน กลับพบท้าทายและอุปสรรคสำคัญหลากมิติ ส่งผลให้เกิด “ปัญหาของการศึกษาสังสารวัฏ” ปัญหาที่ปรากฏการณ์ที่เด่นชัดที่สุดในสังคมไทย คือ ปัญหาอคติทางวัฒนธรรมและการตีความคำสอนปะปนกัน (Cultural Syncretism) ศาสนิกชนจำนวนมากมักนำแนวคิดเรื่อง “กรรมและสังสารวัฏ” เช่น การศึกษาสังสารวัฏในมิติศาสนาเปรียบเทียบ มักประสบปัญหา ความสับสนข้ามกระบวนทัศน์ (Paradigm Confusion) ระหว่างระบบ “กฎธรรมชาติอัตโนมัติ” (ธรรมนิยาม) ของพุทธเถรวาท กับระบบ “เจตจำนงและการพิพากษาของพระผู้เป็นเจ้า” (Divine Judgment) ของคริสตศาสนาโรมันคาทอลิก ทำให้ผู้ศึกษาขาดการแยกแยะเชิงโครงสร้างที่เด็ดขาด ฉะนั้น เรื่องสังสารวัฏจึงมีความสำคัญและเกี่ยวเนื่องกับชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เป็นการเคลื่อนจากภพหนึ่งไปยังอีกภพหนึ่งตามเหตุปัจจัยที่สัตว์บุคคลได้กระทำมาแล้วในอดีตไม่ว่าจะเป็นบุญหรือกรรม

เรื่องของกรรมเป็นหลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่นับว่ามีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวพุทธเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากความเชื่อเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรมจึงทำให้บุคคลในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข โดยมีหลักเชื่อว่าถ้าบุคคลทำกรรมดีย่อมได้รับผลดีและตรงกันข้ามถ้าทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่วตอบแทนเช่นเดียวกัน ในทางพระพุทธศาสนา กรรม แปลว่า "การกระทำโดยเจตนา" ซึ่งสามารถกระทำ 3 ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ อาจแบ่งได้ 2 ประการ คือ กรรมดี (กุศลกรรม) และกรรมชั่ว (อกุศลกรรม) เมื่อกระทำกรรมแล้วจะเกิดวิบาก วงจรของกิเลส กรรม วิบากเป็นกลไกมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ตั้งแต่กระบวนการเกิดกรรม และการให้ผลของกรรม (วิบาก) อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้สรรพสัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดในแต่ละชาติ แล้วมาประสบกับความทุกข์ (กัลยาณมิตร, 2569) ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ธรรมทั้งหลาย (ตัวเรา) มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว จะพูดก็ชั่ว หรือทำก็ชั่วตามไปด้วย เพราะทำความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามตัวเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโค ที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ. (ไทย); 25/11/11)

ดังนั้น ตราบใดที่สรรพสัตว์ทั้งหลายยังไม่สามารถกำจัดกิเลสให้หมดจากใจ จึงวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ซึ่งเป็นไปตามหลักแห่งปฏิจจสมุปบาท หรือ ไตรวัฏฏ์ ได้แก่ 1) กิเลสวัฏฏ์ หมายถึงวงจรกิเลส ประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน 2) กรรมวัฏฏ์ หมายถึง วงจรกรรมประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ 3) วิปากวัฏฏ์ หมายถึง วงจรวิปาก ประกอบด้วย วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า อุปปัตติภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น ซึ่งหมุนเวียนเกิดเวียนตายอยู่เป็นวังวนของกิเลส กรรม วิบาก คือนับตั้งแต่เราเกิดมาเราก็มาจากผลของความดีความชั่วหรือเป็นตัวบุญกรรม เมื่อเราสร้างความดีความชั่วอันเป็นเหตุขึ้นแล้วเราก็ต้องรับผลของความดีความชั่วนั้น แต่จะช้าหรือเร็วสุดแต่อำนาจบุญกรรมว่าจะมีความหนักเบาแค่ไหน ผลนั้นแหละจะทำให้เราสร้างกรรมต่อไปอีก เหมือนผู้ที่ได้รับประทานผลมะม่วงแล้วเพราะเมล็ดมะม่วงนั้นขึ้นใหม่ต่อไปฉะนั้น ก็ขณะเมื่อเราสร้างเหตุและรับผลของกรรมอยู่นี้เราย่อมถูกความแก่ชราพยาธินำไปให้ใกล้ความตายเข้าไปทุกที เมื่อเราถึงวาระแห่งความตายความดีความชั่วคือบุญกรรมที่เราได้ทำไว้ในชาตินี้นั้นก็เริ่มนำพาให้เรานั้นไปเกิดแก่เจ็บตายต่อ ๆ ไปอีก วนเวียนกันอยู่โดยทำนองนี้เรื่อยไปจนกว่าเราจะหยุดวงจรของวัฏสงสารได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551)

พระพุทธศาสนา เชื่อว่าการเกิดใหม่เป็นวัฏจักรที่ไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่า "สังสารวัฏ" วิญญาณจะเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏจักรนี้ไปเรื่อย ๆ ขึ้นอยู่กับผลกรรมที่ได้ทำไว้ กรรมดีจะส่งผลให้เกิดในภพภูมิที่ดี กรรมชั่วจะส่งผลให้เกิดในภพภูมิที่ไม่ดี จนกว่าคนจะดับกิเลสหมดสิ้น จึงจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตาย เกิด ถ้าบุคคลต้องการจะพ้นจากสังสารวัฏจะต้องปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นอันตัดวงจร กิเลส กรรม วิบากหรือวัฏฏจักร 3 ซึ่งพาให้จิตหรือสัตว์โลก หมุนเวียนเกิดเวียนตายได้รับทุกข์หนักหรือเบาอยู่ในโลกไม่รู้จักจบสิ้นให้จบสิ้นไปได้ด้วยเหตุผลข้างต้น การตัดวงจรของสังสารวัฏนั้น ตัดได้ 3 วิธี คือ 1) การตัดด้วยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา 2) การตัดวงจรของสังสารวัฏตามหลักอริยสัจ 4 คือ รู้หลักทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และ 3) การตัดวงจรของสังสารวัฏด้วยการเจริญกรรมฐาน 2 อย่าง คือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน (พระปลัดธนา อคฺคธมฺโม (พิมพารัตน์) และพระครูวินัยธรเจริญ ทนฺตจิตฺโต (คางคำ), 2564)

ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาที่อยู่ในระดับต้นที่มีผู้นับถือมากเป็นอันดับหนึ่งของโลก เป็นศาสนาประเภทเทวนิยม (Monotheism) มีความเชื่อเรื่องการนับถือพระเจ้าองค์เดียว คือ ยะโฮวาห์ (Jehovah) เป็นผู้ทรงสร้างโลก สร้างมนุษย์ และสรรพสิ่งในสากลจักรวาล เป็นผู้ประทานข้อบัญญัติแก่มนุษย์ โดยผ่านทางศาสดาพยากรณ์ (Prophets) และศาสนทูตต่าง ๆ ในแต่ละยุค แต่ละสมัย เรื่อยมาตั้งแต่โมเสสจนถึงพระเยซู เรื่องการล้างบาปในศาสนาคริสต์นั้น สืบเนื่องมาจากคำสอนของศาสนาที่สอนให้คนมีความเชื่อและศรัทธาต่อพระเจ้าอย่างแรงกล้า และมีความเชื่อเรื่องการไถ่บาป และล้างบาป เพราะเหตุที่พระเจ้าเป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่างใน

โลกนี้ และมีพระเยซูเป็นบุตรของพระเจ้าที่ลงมารับโทษทัณฑ์เพื่อไถ่บาปแทนมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์เกิดมาพร้อมกับบาปที่ติดมาจากอาดัมกับอีวา จึงจำเป็นต้องมีการล้างบาปเกิดขึ้น ใน พระคริสตธรรมคัมภีร์เป็นบรรทัดฐานสูงสุดของชีวิต คริสเตียน พระคริสตธรรมคัมภีร์เท่านั้นที่มีอำนาจและความจริงสูงสุดในเรื่องพระเจ้า พระคริสตธรรมคัมภีร์เท่านั้นที่ปลอดภัยและเชื่อถือได้ และพระคริสตธรรมคัมภีร์เท่านั้นที่เป็นทางออกสำหรับความรอดต่อโลกนี้

พระคริสตธรรมคัมภีร์กล่าวถึงคำสอนเรื่องลักษณะบาปไว้ 2 ประเภท ได้แก่ 1) บาปกำเนิด “Original Sin” (ภาคพันธสัญญาใหม่ รม. 5: 12) ในพระคัมภีร์กล่าวว่า มนุษย์ทุกคนมีบาปติดตัวมาตั้งแต่กำเนิดที่เรียกว่า “บาปกำเนิด” (Original sin) ที่เกิดจากมนุษย์คู่แรกที่พระเยซูคริสต์สร้างขึ้น ได้แก่ อดัมกับเอวาเป็นมนุษย์คู่แรกที่ทำบาป เมื่อพวกเขาไม่เชื่อฟังพระเจ้าโดยกินผลจาก “ต้นไม้ที่ให้รู้ดีรู้ชั่ว” พวกเขาทำสิ่งที่หลายคนเรียกว่าบาปกำเนิด (ภาคพันธสัญญาเดิม ปฐก. 2: 16) อาดัมกับเอวาไม่ได้รับอนุญาตให้กินผลจากต้นไม้ต้นนั้นเพราะต้นไม้นั้นเป็นสัญลักษณ์ถึงอำนาจของพระเจ้า หรือสิทธิที่จะตัดสินว่าอะไรถูกอะไรผิดสำหรับมนุษย์ การที่อาดัมกับเอวากินผลของต้นไม้นั้นแสดงว่าพวกเขาทำในสิ่งที่ตัวเองไม่มีสิทธิ์ หรือเลือกตัดสินใจเองว่าอะไรถูกอะไรผิด โดยการทำแบบนี้ พวกเขาจงใจไม่ยอมรับมาตรฐานทางศีลธรรมของพระเจ้า ต่อมาเมื่ออาดัมกับเอวาถ่ายทอดบาปของพวกเขาไปยังลูกหลานทุกคน เรื่องนี้คล้ายกับการที่พ่อแม่ถ่ายทอดข้อบกพร่องทางพันธุกรรมให้ลูก (ภาคพันธสัญญาใหม่ รม. 5: 12) บาปหรือความไม่สมบูรณ์แบบที่ได้รับตกทอดมา เราจึงเจ็บป่วย แก่ลง และตาย (ภาคพันธสัญญาใหม่ รม. 6: 23)

2) บาปประพฤติ พระคริสตธรรมคัมภีร์สอนว่าบาปประเภทนี้เกิดจากการทำผิดต่อธรรมบัญญัติของพระเจ้า หรือ การประพฤติที่ขัดต่อน้ำพระทัยของพระองค์ สามารถเกิดขึ้นได้กับผู้เชื่อทั้งก่อนและหลังการบังเกิดใหม่ในพิธีบัพติศมาแล้วด้วยเช่นกัน อาจารย์ เปาโล กล่าวว่า “การมีธรรมบัญญัติและละเมิดบัญญัติก็เกิดบาป” (ภาคพันธสัญญาใหม่ รม. 2: 25) และในพระธรรมโรม (ภาคพันธสัญญาใหม่ รม. 3: 10) ท่านอธิบายว่าไม่มีคนชอบธรรมเลย ทุกคนหลงผิด การไม่กระทำดี การพูดจาเลวร้าย การเดินหลงทางเข้าสู่ความชั่ว การไม่รู้จักทางแห่งสันติสุข การไม่ยำเกรงพระเจ้า และการหันหลังให้พระเจ้า ทั้งนี้เป็นผลที่เรียกว่าบาปแห่งพฤติกรรมทั้งสิ้น ดังวจนะของพระเยซูคริสต์ กล่าวไว้ว่า “ ใครหว่านอะไรก็จะเก็บเกี่ยวสิ่งนั้น” (ภาคพันธสัญญาใหม่ กท. 6: 7)

ในศาสนาคริสต์ เชื่อกันว่าการเกิดใหม่เป็นกระบวนการแห่งการฟื้นคืนชีพ ผู้ที่เชื่อใน พระเยซูคริสต์จะได้รับชีวิตนิรันดร์ในสวรรค์ ส่วนผู้ที่ไม่เชื่อจะถูกส่งไปนรก อย่างไรก็ตาม เชื่อกันว่าทุกคนมีโอกาสที่จะกลับชาติมาเกิดใหม่อีกครั้ง เพื่อเริ่มต้นชีวิตใหม่และรับฟังพระคำของพระเจ้า คำว่า “เกิดใหม่” พระคัมภีร์ศาสนาคริสต์หมายถึงการเริ่มต้นสายสัมพันธ์รูปแบบใหม่ระหว่างพระเจ้ากับคนที่เกิดใหม่ (ภาคพันธสัญญาใหม่ ยน. 3: 3) พระเจ้ารับคนที่เกิดใหม่เป็นลูกของพระองค์ พวกเขาจึงมีสถานภาพใหม่ คือกลายเป็นคนในครอบครัวของพระเจ้า เหมือนกับลูกบุญธรรมที่ได้รับการรับรองตามกฎหมายแล้ว (ภาคพันธสัญญาใหม่ คร. 6: 18) เมื่อพระเยซูพูดเรื่องนี้ ท่านบอกว่าคนที่เกิดใหม่จะต้อง “เกิดโดยรับบัพติศมาในน้ำและโดยรับพลังของพระเจ้า” (ภาคพันธสัญญาใหม่ ยน. 3: 5) คำพูดนี้ทำให้รู้ว่าการรับบัพติศมาด้วยน้ำต้องมาก่อนการได้รับพลังของพระเจ้า (ภาคพันธสัญญาใหม่ กิจการ 1: 5)

พระเยซูเป็นคนแรกที่เกิดใหม่ ท่านรับบัพติศมาที่แม่น้ำจอร์แดน แล้วก็ถูกเจิมด้วยพลังของพระเจ้า โดยวิธีนี้พระเยซูได้เกิดใหม่ด้วยพลังบริสุทธิ์ของพระเจ้า ท่านกลายเป็นลูกของพระเจ้าและมีความหวังที่จะได้กลับไปอยู่ในสวรรค์อีก (ภาคพันธสัญญาใหม่ มาระโก. 1: 9) พระเจ้าทำให้ความหวังนี้เป็นจริงโดยปลุกพระเยซูให้ฟื้นขึ้นจากตาย กลับไปเป็นกายทิพย์ในสวรรค์ (ภาคพันธสัญญาใหม่ กิจการ. 13: 33) คนอื่น ๆ ก็เหมือนกัน เพื่อจะเกิดใหม่พวกเขาต้องรับบัพติศมาในน้ำก่อน แล้วค่อยได้รับพลังของพระเจ้า (ภาคพันธสัญญาใหม่

กิจการ. 2: 38) โดยวิธีนี้พวกเขาจึงมั่นใจว่าหลังจากที่พระเจ้าปลุกให้ฟื้นขึ้นจากตาย พวกเขาจะได้อยู่ในสวรรค์ (ภาคพันธสัญญาใหม่ คร. 15: 42)

ความหมายของสังสารวัฏของศาสนาคริสต์ ตามคำสอนของศาสนาคริสต์ พระเจ้าทรงสร้างมนุษย์ตามพระฉายาของพระองค์ความเชื่อว่าพระเจ้าสร้างมนุษย์นี่เองเป็นพื้นฐานสำคัญในความเข้าใจและความคิดตลอดถึงพิธีบาปต่าง ๆ ที่กระทำตามความคิดและความเชื่อนั้น ข้อความที่ว่า “มนุษย์คือฉายาของพระเจ้า” (Image of God) เป็นคำอธิบายเรื่องชีวิตของชาวโบราณ เพราะความคิดเรื่องพระเจ้ากับชาวยิวไม่สามารถแยกออกจากกันได้ คำว่า “อาดัม” (Adam) เดิมทีเดียว หมายถึง มนุษย์ชาติ และถือว่าเป็นมนุษย์คนแรกของโลกวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์เริ่มต้นจาก อับราฮัม ซึ่งเป็นบิดาของชาวยิวนั่นเอง เชื่อว่าเป็นการสร้างสรรค์ของมนุษย์เป็นครั้งที่ 2 เพื่อสร้างชนชาติยิวให้เตรียมพร้อมในการต้อนรับพระผู้ไถ่บาป หรือเมสสิอาห์ (Messiah) ซึ่งจะมาช่วยมนุษย์ชาติให้รอดพ้นจากบาป และนำกลับไปหาพระเจ้าผู้ทรงเป็นต้นกำเนิดของชีวิต (ฟื้น ดอกบัว, 2534) ความหมายของ "กรรม" (ในพุทธ) และ "บาป" (ในคริสต์) มีความเชื่อมโยงกันได้มากที่สุดด้วยการอธิบายในมิติของ "กลไกทางจริยธรรม" และ "ผลลัพธ์ของการกระทำ" ด้วยเหตุผล 1) มีจุดเริ่มต้นจากการกระทำและเจตนาเหมือนกัน 2) เป็นกฎแห่งเหตุและผล (ทำอย่างไรก็ได้) เหมือนกัน 3) สร้างความทรมานและไม่มีใครเหมือนเดิม และ 4) ปลายทางต้องการ "ความหลุดพ้น" เหมือนกัน ดังนั้น การอธิบายให้ "กรรม" (พุทธ) และ "บาป" (คริสต์) ดูเหมือนกัน สามารถทำได้โดยการเชื่อมโยงผ่าน "กฎแห่งเหตุและผลทางศีลธรรม" และ "ผลกระทบต่อจิตใจมนุษย์" ได้เช่นเดียวกัน (พีรัชชัย แสนทวีเดช, 2564)

จากประเด็นที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น พระภิกษุสงฆ์และบาทหลวงในในจังหวัดอยุธยาส่วนหนึ่งมุ่งเผยแผ่คุณธรรมและหลักจริยธรรมทางศาสนาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชีวิตของประชาชนร่วมกัน จากการศึกษาเอกสารเบื้องต้นเกี่ยวกับบทบาทและวิธีการเผยแผ่ศาสนาของพระพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนาที่จังหวัดอยุธยาทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่ศาสนาของพระภิกษุสงฆ์และบาทหลวงในจังหวัดอยุธยาว่ามีรูปแบบวิธีการอย่างไร มีจุดแข็ง จุดอ่อนปัญหาอุปสรรค และโอกาสในการเผยแผ่เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร รวมถึงมีแนวโน้มต่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมต่อสังคมในปัจจุบันมากน้อยเพียงไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของบาปและการเดินทางไปสู่ชีวิตนิรันดร์ในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก
3. เพื่อเปรียบเทียบวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับความสัมพันธ์ของบาปและการเดินทางไปสู่ชีวิตนิรันดร์ ในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาเปรียบวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายวาท กับความสัมพันธ์ของบาปและการเดินทางไปสู่ชีวิตนิรันดร์ในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก” ในครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีวิเคราะห์จาการค้นคว้าเอกสาร โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารขั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ โดยวิธีเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาหลักการเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเนื้อหาการวิจัย ประกอบด้วย

1. เอกสารชั้นปฐมภูมิ พระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พุทธศักราช 2539 คัมภีร์พระคริสต์ธรรม ภาคพันธสัญญาเดิมและพันธสัญญาใหม่ พ.ศ. 2531 และหลักคำสอนและพันธสัญญา

2. เอกสารชั้นทุติยภูมิ เอกสารประเภทตำราและหนังสือวิชาการ รายงานการวิจัยและวิทยานิพนธ์ พระคัมภีร์พันธสัญญาเดิม พระคัมภีร์พันธสัญญาใหม่ บทความวิชาการจากวารสารและสื่อออนไลน์

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารขั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ โดยวิธีเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องกรรมและความสัมพันธ์ของสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก

ขั้นตอนที่ 3 ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล และทำการเปรียบเทียบความเหมือนและความต่าง จากเนื้อหาหลักความเชื่อเรื่องกรรมและความสัมพันธ์ของสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในด้านความเหมือนและความแตกต่างกันอย่างไร?

ขั้นตอนที่ 4 สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายวาท กรรม หมายถึง การกระทำที่มีเจตนา หรือมโนกรรม ซึ่งเน้นความคิดและจิตใจเป็นปัจจัยหลัก กรรมถูกกระทำผ่านกาย วาจา และใจ และผลของกรรมเรียกว่าวิบาก ซึ่งแตกต่างจากผลลัพธ์ทั่วไป พระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อในอำนาจของกรรมลิขิตที่ตนเองสร้างขึ้น ผลกรรมจะส่งผลต่อความสุขหรือทุกข์ในปัจจุบัน และอนาคต รวมถึงการไปสู่สุคติหรือทุคติหลังความตาย

1. ประเภทในพระพุทธศาสนานิกายวาท สรุปได้ว่า ประเภทกุศลมูล แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ อโลภะกุศลกรรม (ไม่โลภ), อโทสะกุศลกรรม (ไม่พยาบาท), และอโมหะกุศลกรรม (ด้วยปัญญา) ประเภทกรรมตามทางกระทำ แบ่งเป็น กายกรรม (การกระทำทางกาย) วจีกรรม (การกระทำทางวาจา) และมโนกรรม (การกระทำทางใจ) กรรมแบ่งตามกรรมที่มีความสัมพันธ์กับวิบาก ได้แก่ (1) กรรมดำ (อกุศลกรรม)การกระทำชั่วทางกาย วาจา ใจ ที่เบียดเบียนผู้อื่น ส่งผลให้ได้รับความทุกข์ เช่น การผิดศีล 5 (2)กรรมขาว (กุศลกรรม) การกระทำดีทางกาย วาจา ใจ ที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ส่งผลให้ได้รับความสุข (สุคติ) (3) กรรมทั้งดำทั้งขาว การกระทำที่ผสมผสานทั้งดีและชั่ว ส่งผลให้ได้รับผลผสมกัน (4) กรรมไม่ดำไม่ขาว (อริยมรรค) การกระทำเพื่อละกรรมทั้งสามประเภทก่อนหน้า เพื่อความสิ้นกรรมและนำไปสู่พระนิพพาน

ในคัมภีร์อรรถกถาอังคุตตรนิกายติกนิบาตในเรื่องของกรรม แบ่งออกเป็น 3 ประเภทหลัก ได้แก่ (1) กรรมที่ให้ผลตามเวลา (กิจจจตุกกะ) ซึ่งประกอบด้วยกรรมที่นำไปเกิด สนับสนุน บีบคั้น และตัดรอน (2) กรรมที่ให้ผลตามเวลาที่ให้ผล (ปากกาลจตุกกะ) ซึ่งแบ่งเป็นกรรมหนัก กรรมที่ทำเมื่อใกล้ตาย กรรมที่ทำเป็นประจำ และกรรมที่ทำโดยไม่เจตนา และ (3) กรรมที่ให้ผลตามเวลา ที่ให้ผลอีกชุดหนึ่งซึ่งแบ่งเป็นกรรมที่ให้ผลปัจจุบัน ผลในชาติถัดไป ผลหลังจากนั้น และกรรมที่ไม่ให้ผลอีกต่อไป การแบ่งประเภทนี้ช่วยให้เข้าใจธรรมชาติและผลของกรรมในแต่ละลักษณะได้ชัดเจน ทั้งนี้ บทลงโทษกับการกระทำกรรมในพระพุทธศาสนา ในพระไตรปิฎกอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงบทลงโทษ ดังนี้ (1) อทินนาทาน (การลักทรัพย์) (2) กาเมสุมิจฉาจาร (การประพฤติผิดในกาม) (3) มุสาวาท (การพูดเท็จ) (4) ปิสุณาวาจา (การพูดส่อเสียด) (5) ผรุสวาจา (การพูดหยาบคาย) (6) สัมผัปปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ) ในพระไตรปิฎก จูฬกัมมวิภังคสูตร พระพุทธเจ้าทรงอธิบายถึงเหตุแห่งกรรมที่ส่งผลให้มนุษย์เกิดความแตกต่างกันในหลายด้าน ได้แก่ อายุสั้นหรือยืนยาว สุขภาพและโรคภัย ผิวพรรณและอารมณ์ อำนาจและโภคทรัพย์ สถานะทางสังคม และปัญญา โดยแต่ละด้านมีสาเหตุจากการ

กระทำและเจตนารวมถึงความรู้สึก เช่น การฆ่าสัตว์ ความโกรธริษยา การให้ทาน และการแสวงหาความรู้ ซึ่งล้วนส่งผลต่อคุณภาพชีวิตและสถานะของบุคคลในสังคม

2. แนวคิดสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท สังสาร หรือ สงสาร แปลว่า ความท่องเที่ยวไป ในทางศาสนาพุทธหมายถึง การเวียนว่ายตายเกิด มิใช่หมายถึงความรู้สึกหวั่นไหวด้วยความกรุณาเมื่อเห็นผู้อื่นได้รับความทุกข์สังสารวัฏ แปลว่า ความท่องเที่ยวไปในอาการที่เป็นวัฏฏะ การหมุนวนอยู่ในการเวียนว่ายตายเกิด เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วัฏสงสาร

2.1 การเกิดในทัศนะพระพุทธศาสนา ได้แก่ (1) ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ได้อธิบายความเป็นเหตุเป็นผลของการเกิดและดับของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต โดยเน้นความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยและความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวง (2) การเกิดในสังสารวัฏ กระบวนการเกิดทุกข์และดับทุกข์ในวัฏจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด (3) ความพร้อม 3 อย่างในการเกิดมนุษย์ ประกอบด้วย มารดาบิดามีเพศสัมพันธ์ มารดามีระดู และมีวิญญาณมาปฏิสนธิ (4) ขันธ์ 5 และไตรลักษณ์: มนุษย์ประกอบด้วยรูปขันธ์ (กาย) และนามขันธ์ (จิต) ที่สัมพันธ์กันแต่แยกอิสระ ภายใต้กฎไตรลักษณ์แห่งความเปลี่ยนแปลง

2.2 การตายในทัศนะพระพุทธศาสนา การตาย หมายถึงการสิ้นสุดของชีวิตและการแตกสลายของขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งเป็นความไม่เที่ยงและความสูญสิ้นของธรรมเหล่านั้น การตายแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) กาลมรณะ (ตายตามกาลเวลา) มี 3 ประเภท คือ (1) ตายเพราะหมดบุญ (2) หมดอายุขัย (3) หรือหมดทั้งบุญและอายุและ 2) อกาลมรณะ (ตายก่อนเวลา) ขณะที่สาเหตุของการตายแบ่งเป็น 4 ประการ คือ (1) อายุขัย หมดอายุ (2) กรรมขัย หมดกรรม (3) อุภยขัย หมดอายุและกรรม (4) อุปัจเฉทกรรมขัย มีเหตุ หรือกรรมอย่างอื่นมาตัดรอน

2.3 ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท กรรมและกิเลสเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ชีวิตเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอย่างต่อเนื่องผ่านวงจร"วัฏฏะ 3 ได้แก่ (1) กิเลส เป็นอกุศลธรรม 3 อย่าง ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ (2) กรรม คือการกระทำของบุคคลที่ยังมีตัณหาและกิเลส ผลของกรรมเรียกว่าวิบาก ซึ่งกำหนดชะตาชีวิตและภพภูมิในวัฏฏสงสาร และ (3) วิบาก คือ ของกรรมที่เกิดขึ้นตามการกระทำดีหรือชั่วในอดีต ผลดีและผลร้ายเกิดอย่างแน่นอนและชัดเจน เปรียบเหมือนต้นไม้ที่ให้ผลตามชนิดของมัน

2.4 ความเชื่อเรื่องนรก-สวรรค์ในพระพุทธศาสนา ในพระพุทธศาสนา สวรรค์เป็นสถานที่สำหรับผู้ที่ทำความดี มีศีลธรรม และละเว้นจากบาปจนจิตใจบริสุทธิ์ ผู้ที่ขึ้นสวรรค์จะมีชีวิตสุขสบาย มีอาหารอร่อย และได้รับการดูแลอย่างดี สวรรค์แบ่งออกเป็นหลายชั้นตามระดับผลบุญ ส่วนในทางตรงกันข้าม นรกเป็นสถานที่สำหรับผู้ที่ทำบาป มีการทรมานอย่างรุนแรงด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น การถูกแทง ถูกเผา และถูกบดขยี้ นรกมีหลายขุมที่แสดงถึงความทุกข์ทรมานอย่างชัดเจน ทั้งนี้ความเชื่อเหล่านี้สะท้อนถึงการให้ผลกรรมตามการกระทำของแต่ละบุคคล

2.5 ความรอดกรรมในพระพุทธศาสนา หลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการรอดพ้นจากกรรมและทุกข์ ได้แก่ (1) ปฏิจจสมุปบาทซึ่งเป็นหลักการที่อธิบายการเกิดขึ้นของสิ่งต่าง ๆ โดยอาศัยกันและกัน และสะท้อนถึงวัฏจักรของกิเลส กรรม และวิบากที่นำไปสู่การเวียนว่ายตายเกิด การไม่เข้าใจเหตุแห่งทุกข์ทำให้ติดอยู่ในวัฏจักรนี้ ขณะเดียวกัน (2) หลักอริยสัจ 4 เป็นแนวทางปฏิบัติที่ช่วยให้เข้าใจทุกข์ สาเหตุของทุกข์ และวิธีดับทุกข์ผ่านมรรคมีองค์แปด จนถึงการบรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นการหลุดพ้นจากความทุกข์และกิเลสอย่างแท้จริง

3. บูรณาการความเข้าใจเรื่องบาปกรรมในพระพุทธศาสนานิกาเถรวาทกับการดำเนินชีวิต

1) การพัฒนามนุษย์ทางกาย เน้นการอบรมศีลซึ่งเป็นการควบคุมพฤติกรรมภายนอกให้เป็นไปตามหลักคุณธรรมด้วยศีล เช่น งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ และเสพของมึนเมา โดยมีวัตถุประสงค์ของศีลเพื่อชำระกายและวาจาให้สะอาดและมีระเบียบวินัยในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น แบ่งระดับศีลออกเป็น 5 ระดับของศีล ได้แก่ แบ่งเป็น 5 ระดับ ได้แก่ ศีล 5 (คฤหัสถ์ทั่วไป), ศีล 8 (คฤหัสถ์ตั้งใจปฏิบัติ), ศีล 10 (สามเณรและสามเณรี), ศีล 227 (พระภิกษุสงฆ์), และศีล 311 (ภิกษุณี)

2) การพัฒนามนุษย์ทางใจผ่านการอบรมสมาธิ (จิตตสิกขา) คือการฝึกจิตให้มั่นคงจากการอบรมสมาธิ ช่วยให้จิตตั้งมั่น ไม่ฟุ้งซ่าน และกำหนดจิตในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างแน่วแน่ โดยใช้ศีลเป็นฐานเพื่อสร้างสติและสมาธิ ผลลัพธ์ที่ได้ของการฝึกสมาธิจะช่วยให้พ้นจากอบายภูมิ ส่งเสริมจิตใจเข้มแข็ง เบิกบาน และมีความสุขอย่างแท้จริง พร้อมพัฒนาสุขภาพจิตและความรับผิดชอบในชีวิต

3) การพัฒนามนุษย์ด้านปัญญา (ปัญญาสิกขา) คือกระบวนการฝึกฝนความรู้และความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเพื่อเข้าถึงอิสรภาพทางจิตใจ โดยแบ่งเป็น 4 ด้านหลัก ได้แก่(1) ปัญญาเพื่อการเรียนรู้ที่ถูกต้อง (2) ปัญญาสู่การดำเนินชีวิตที่ดีงาม (3) ปัญญาสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิต และ (4)การบรรลุอิสรภาพทางจิตใจ

วัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า บาปและความสัมพันธ์ของสังสารวัฏในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก แนวคิดเรื่อง “บาป” ในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก บาป คือ การฝ่าฝืนกฎของพระเจ้า “ผู้ใดทำบาปก็ทำผิดกฎหมาย และบาปคือการละเลยกฎหมาย” คือการฝ่าฝืนหรือละเมิดกฎหมายที่พระเจ้ากำหนดไว้ การละเลยกฎหมายเป็นทัศนคติถาวรที่หมายถึงการกบฏต่อพระเจ้า ตรงกันข้าม “ความรักคือการทำให้ธรรมบัญญัติสมบูรณ์ ประเภทของบาปในศาสนาคริสต์ ในพระคริสตธรรมคัมภีร์เปิดเผยคำสอนเรื่องลักษณะบาปไว้ 2 ประเภท ได้แก่ 1) บาปกำเนิด หมายถึงบาปที่มนุษย์ทุกคนได้รับตั้งแต่เกิด เป็นภาวะที่ขาดความศักดิ์สิทธิ์และความยุติธรรมดั้งเดิม ถ่ายทอดมาจากต้นกำเนิดมนุษย์ผ่านการแพร่กระจายทางธรรมชาติ และ 2) บาปประพฤติ หมายถึง ความคิด ความรู้สึก หรือการกระทำที่ขัดกับมาตรฐานและกฎหมายของพระเจ้า รวมถึงการละเลยไม่ทำสิ่งที่ถูกต้อง บทลงโทษกับการกระทำบาปในศาสนาคริสต์ ได้แก่ (1) ความตายเป็นผลของความบาป (2) ความสิ้นหวังที่เกิดจากบาป (3) บาปได้ทำลายความสัมพันธ์อันดีต่อกันและกัน (4) ความบาปและวิญญาณชั่วมีความเกี่ยวข้องกัน (5) เนื่องด้วยบาปพระพิโรธของพระเจ้าจึงตกลงบนมนุษย์ การล้างบาปในศาสนาคริสต์ หมายถึง ของประทานจากพระเจ้าที่ช่วยให้มนุษย์พ้นจากบาปและความตาย เพื่อได้อยู่ร่วมกับพระองค์ในนิรันดร์ ประกอบด้วยสามขั้นตอนหลัก คือ การสำนึกผิดเพื่อเปลี่ยนใจเลิกทำบาป การรับศีลล้างบาปเพื่อเกิดใหม่ในพระเจ้า และการรับพรจากพระจิตเจ้าเพื่อเริ่มชีวิตใหม่และติดตามทางของพระองค์ บาปที่ไม่สามารถแก้ไขได้ในศาสนาคริสต์ ได้แก่ (1) จากการฆ่าคนโดยเจตนา ซึ่งเป็นการกระทำผิดกฎหมายและศีลธรรมที่พระเยซูห้ามอย่างเด็ดขาด พร้อมเตือนถึงผลกรรมที่จะได้รับ (2) บุตรแห่งหายนะหมายถึงผู้ทรยศพระเยซูและผู้ติดตามซาตานที่จะได้รับโทษนิรันดร (2) การหมิ่นพระวิญญาณบริสุทธิ์ถูกนิยามว่าเป็นการท้าทายพระเจ้าอย่างไม่เคารพ และ (4) การลบหลู่ดูแคลนเป็นการกล่าวถ้อยคำไม่เคารพต่อพระเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งหมดนี้สะท้อนถึงความร้ายแรงของการละเมิดพระบัญญัติและความศรัทธา

แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกไม่เชื่อเรื่องการเวียนว่ายตาย แต่เชื่อว่าพระเยซูคริสต์จะเสด็จกลับมาในวันสิ้นโลกเพื่อพิพากษามนุษย์ทุกคน และวิญญาณจะฟื้นคืนชีพในร่างกายเดิม ถือเป็นการสร้างมนุษย์ครั้งที่สองเพื่อเตรียมรับเมสสิอาห์ที่จะช่วยมนุษยชาติรอดพ้นจากบาปและนำกลับสู่พระเจ้า

1) การเกิดในทัศนะศาสนาคริสต์ ศาสนาคริสต์เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนเกิดมาจากการสร้างสรรค์ของพระเจ้า โดยพระองค์ทรงสร้างมนุษย์คนแรก (อดัมและเอวา) และให้กำเนิดมนุษย์ต่อ ๆ มา โดยเชื่อว่ามนุษย์มีชีวิตและวิญญาณที่พระเจ้าประทานให้

2) การตายในทัศนะศาสนาคริสต์ คือการย้ายบ้านจากโลกชั่วคราวไปสู่ชีวิต นิรันดร์กับพระเจ้า โดยเชื่อว่าร่างกายจะแยกจากวิญญาณ และจะฟื้นคืนชีพอีกครั้งเมื่อพระเยซูเสด็จมา การตายไม่ใช่จุดจบแต่เป็นการกลับคืนดีกับพระเจ้าอย่างถาวร ความเชื่อนี้เปลี่ยนความกลัวตายให้เป็นความหวังในสันติสุข

3) ความสัมพันธ์ของบาปและสังสารวัฏในศาสนาคริสต์ ความสัมพันธ์ระหว่างบาปและสังสารวัฏในศาสนาคริสต์แตกต่างจากพุทธศาสนา ความเชื่อของศาสนาคริสต์ (1) บาปทำให้มนุษย์แยกจากพระเจ้าและติดอยู่ในวัฏจักรแห่งความตาย (2) พระเยซูทรงรับบาปแทนมนุษย์บนกางเขนเพื่อทำลายวัฏจักรแห่งบาปและความตาย (3) การหลุดพ้นจากบาป เกิดจากการกลับใจและรับความรอดผ่านพระเยซูเจ้า ไม่ใช่จากการเวียนว่ายตายเกิดเหมือนในพุทธศาสนา

4) ความรอดจากบาปในศาสนาคริสต์ หมายถึง การฟื้นฟูมนุษย์ให้กลับสู่สภาพเดิมโดยผ่านการภาวนา 4 ประการ ได้แก่ นมัสการพระเจ้า ขอบพระคุณ ขอขมาโท, และวอนขอพระพร รวมถึงการปฏิบัติตามบัญญัติ 10 ประการ

3. บูรณาการความเข้าใจเรื่องบาปกรรมศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกกับการดำเนินชีวิต เน้นบทบาทของศาสนาและพระเจ้าในชีวิตประจำวัน โดยส่งเสริมการรักและให้อภัยเพื่อนมนุษย์ตามคำสอนในพระคัมภีร์ให้ปฏิบัติตามหลักศีลธรรมและคำสอนเพื่อความสุขนิรันดร และมุ่งสู่ความสุขที่ยั่งยืนผ่านความสัมพันธ์กับพระเจ้า

วัตถุประสงค์ที่ 3 เปรียบเทียบความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก พบว่า

1) กรรม ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับ ความหมายของ “บาป” ในศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกมีความเหมือน (1) เป้าหมายสูงสุดของศาสนา สอนให้ละเว้นบาปกรรมและมุ่งทำความดีเพื่อชีวิตที่ดีขึ้น (2) ผลลัพธ์ของบาปกรรม ก่อให้เกิดความทุกข์ ความไม่สบายใจ และ (3) การแสดงออกของบาป ปรากฏผ่านวาจาและการกระทำ และมีความต่าง (1) ที่มาของบาป ในพระพุทธศาสนา เกิดจากกฎแห่งกรรมที่เป็นกฎธรรมชาติ ด้านศาสนาคริสต์เกิดจากการฝ่าฝืนคำสั่งของพระเจ้าและการแยกตัวจากพระเจ้า (2) การล้างบาปในพระพุทธศาสนา แก้ได้ด้วยการหยุดทำชั่ว ทำความดี และสร้างปัญญา ด้านศาสนาคริสต์สามารถได้รับการอภัยผ่านพระเยซูคริสต์และการสารภาพบาป

2) ประเภทของ “บาปกรรม” ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ความเหมือน ทั้งกรรมและบาปต่างเกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบทางศีลธรรม เจตนา และผลของการกระทำ รวมทั้งส่งเสริมการปรับปรุงตนเอง ความต่างกรรมในเถรวาทเป็นกฎเหตุและผลตามธรรมชาติของการกระทำที่มีเจตนา ส่วนบาปในคาทอลิกเป็นความผิดทางศีลธรรมที่ละเมิดพระประสงค์ของพระเจ้าและส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า

3) การล้างกรรม ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับการล้างบาปในศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกมีความเหมือน 1) ความเชื่อเรื่องการล้างกรรมในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับการล้างบาปในศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ได้แก่ (1) เป้าหมาย ต้องการให้ผู้ปฏิบัติหลุดพ้นจากความผิดพลาดในอดีต (บาป/อกุศลกรรม) เพื่อพัฒนาจิตใจและวิถีชีวิตให้ดีขึ้น(2) กระบวนการ มีการสำนึกผิด ยอมรับความผิดพลาด และตั้งใจจะไม่ทำผิดซ้ำอีก และ (3) จุดประสงค์ เพื่อสร้างความบริสุทธิ์ของจิตใจและความสงบสุขทางจิต 2) บาปที่ไม่สามารถแก้ไขได้ ทั้งสองศาสนามีความเชื่อเหมือนกันว่า (1) เป็นสิ่งที่ร้ายแรงสูงสุด เชื่อว่าการกระทำบางอย่างส่งผลเสีย

ร้ายแรงและถาวรต่อจิตวิญญาณ (2) ส่งผลลัพธ์ในระยะยาว/นิรันดร์ นำไปสู่การแยกออกจากสิ่งดีงาม (นรก/การแยกออกจากพระเจ้า) มีความต่าง 1) ความเชื่อเรื่องการล้างกรรมกรรม ในพระพุทธศาสนาไม่มีความเชื่อว่าล้างกรรมได้โดยผู้อื่น เชื่อในกฎแห่งกรรมและการชำระด้วยการปฏิบัติธรรม (มรรค 8) ด้านศาสนาคริสต์ เชื่อว่าบาปสามารถล้างได้ผ่านศีลอภัยบาป โดยพระเจ้าทรงยกโทษผ่านบาทหลวง 2) บาปกรรมที่ไม่แก้ไขได้ ในพระพุทธศาสนา 5 ประการ ได้แก่ ฆ่าพ่อ ฆ่าแม่ ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้า และสังฆเภท ด้านศาสนาคริสต์ 4 ประการ ได้แก่ การฆ่าคนโดยเจตนาและไม่ถูกกฎหมาย บุตรแห่งหายนะ หมิ่นพระวิญญาณบริสุทธิ์ และลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์

4) สังสารวัฏ ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก มีความเหมือน แม้ว่ากลไกสูงสุดจะต่างกัน (พุทธเถรวาทเป็น กฎธรรมชาติอัตโนมัติ ส่วนคาทอลิกเป็น เจตจำนงและการพิพากษาของพระเจ้า) แต่ในแง่ของ หน้าที่ทางจริยธรรม ทั้งสองแนวคิดเหมือนกันตรงที่มองว่า มนุษย์ต้องรับผิดชอบต่อสิ่งที่ตนเองคิดและทำในปัจจุบัน เพราะจิตใจที่แปดเปื้อนจะนำไปสู่กระบวนการรับโทษและการชำระสะสางฝ่ายวิญญาณหลังความตายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ มีความต่าง 1) โครงสร้างเวลา พระพุทธศาสนาเป็นวงกลม (หมุนวนข้ามภพชาติไม่สิ้นสุด) ด้านศาสนาคริสต์เป็นเส้นตรง (เกิดครั้งเดียว ตายครั้งเดียว สิ้นโลก)2) สภาพการรับผลเป็นไปตาม พระพุทธศาสนา เชื่อเรื่อง กฎแห่งกรรม (ธรรมชาติอัตโนมัติ) ด้านศาสนาคริสต์เชื่อว่าเป็นไปตาม การพิพากษาของพระเจ้า 3) สภาวะเมื่อเกิด พระพุทธศาสนาเชื่อว่า จิตประภัสสร + วิบากกรรมเก่ามี ด้านศาสนาคริสต์เชื่อว่า บาปกำเนิด ติดตัวมาพื้นที่ชำระผลลัพธ์เปลี่ยนภพภูมิใหม่ไปตามกรรม (31 ภพภูมิ)เข้าสู่ แดนชำระ (คัดกรองจิตวิญญาณก่อนเข้าสวรรค์) 4) วิธีเอาชนะบาปกรรม พระพุทธศาสนาเชื่อว่าพึ่งตนเอง (ตัดตัณหาด้วยไตรสิกขา) ด้านศาสนาคริสต์เชื่อว่า พึ่งพระคุณพระเจ้า (รับการไถ่ผ่านศรัทธาและศีล) 5) ปลายทางสูงสุด พระพุทธศาสนาเชื่อว่า นิพพาน (ดับสูญจากระบบการเกิด) ด้านศาสนาคริสต์เชื่อว่า สวรรค์ (ชีวิตนิรันดร์ร่วมกับพระเจ้า)

5) การเกิดใหม่ ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก มีความต่าง (1) การเกิดใหม่ ในพระพุทธศาสนา เน้นการดับการเกิดเพื่อจบทุกข์ผ่านการเวียนว่ายตายเกิดหลายครั้งตามกรรม ด้านศาสนาคริสต์ เน้นการเกิดใหม่ในชีวิตนิรันดร์กับพระเจ้า ผ่านการกลับคืนชีพครั้งเดียวโดยความเชื่อและเมตตาของพระเจ้า (2) การเกิดใหม่ ในพระพุทธศาสนาเน้นการดับการเกิดเพื่อจบทุกข์ผ่านการเวียนว่ายตายเกิดหลายครั้งตามกรรม ด้านศาสนาคริสต์เน้นการเกิดใหม่ในชีวิตนิรันดร์กับพระเจ้า ผ่านการกลับคืนชีพครั้งเดียวโดยความเชื่อและเมตตาของพระเจ้า

6) การตายและสาเหตุการตาย ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกมีความเหมือน ทั้งสองศาสนาเชื่อว่า การตาย ยังคงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่ไม่มีที่สิ้นสุดของชีวิตในโลกนี้ (ทุกคนเกิดมาต้องตายตามสาเหตุของการตาย) มีความต่าง (1) แนวคิดการตาย ในพระพุทธศาสนาการตายคือการแตกดับของขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ด้านศาสนาคริสต์คือการแยกของวิญญาณออกจากร่างกายชั่วคราว ร่างกายสลาย วิญญาณไปพบพระเจ้าเพื่อรับการพิพากษา (2) สาเหตุการตาย ในพระพุทธศาสนา ได้แก่ อายุขัย, กรรมขัย, อุภยขัย, และอุปัจเฉทกรรมขัย ด้านศาสนาคริสต์ ได้แก่ การตายฝ่ายวิญญาณจากบาป การตายฝ่ายร่างกาย และการตายครั้งที่ 2 (การพิพากษาครั้งสุดท้าย)

7) ผลของบาปกรรม ความเหมือน (1) ความเชื่อเรื่องบาปและความทุกข์ ทั้งสองศาสนาเชื่อว่าบาปนำมาซึ่งความทุกข์และผลร้ายในชีวิตปัจจุบันและอนาคต (2) ความรับผิดชอบต่อการกระทำ ในศาสนาพุทธเน้นกฎแห่งกรรม ด้านศาสนาคริสต์เน้นความรับผิดชอบต่อพระเจ้า (3) ความสำคัญของการกระทำ ทั้งสองศาสนาเน้นให้มนุษย์ประกอบกรรมดีและละเว้นกรรมชั่ว (4) เป้าหมายของการกระทำ ในพระพุทธศาสนากฎแห่งกรรมเป็นกฎธรรมชาติ ในศาสนาคริสต์ พระเจ้าเป็นผู้พิพากษาผลของการกระทำ

อภิปรายผลการวิจัย

1. พบว่า ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายวาท กรรมหมายถึงการกระทำที่มีเจตนาและถูกทำผ่านกาย วาจา และใจ ผลของกรรมเรียกว่าวิบาก ส่งผลต่อความสุขหรือทุกข์ในปัจจุบันและอนาคต ประเภทของกรรม ได้แก่ กุศลกรรม (ดี) ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ อกุศลกรรม (ชั่ว) ส่งผลให้ทุกข์ และการกระทำที่ผสมผสานดีและชั่ว บทลงโทษจากกรรมมีหลายประเภท เช่น การลักทรัพย์, การพูดเท็จ แนวคิดสังสารวัฏในพระพุทธศาสนา หมายถึงการเวียนว่ายตายเกิด การเกิดและการตายมีเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกรรมและเจตนา กรรมและกิเลสเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์สะท้อนผลกรรมตามการกระทำ หลักธรรมสำคัญเกี่ยวกับการรอดพ้นจากกรรมคือปฏิจจสมุปบาทและอริยสัจ 4 ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พระเทพโสภณวัฒนา (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2539) อธิบายเรื่องกฎแห่งกรรมไว้ในหนังสือ “กรรมและการเกิดใหม่” ได้สรุปความเชื่อพื้นฐานของชาวพุทธ คือ ศรัทธา 4 ประการ ได้แก่ 1. เชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา) 2. เชื่อกฎแห่งกรรม (กัมมสัทธา) เชื่อว่ากรรมที่เราทมีผลจริง (วิปากสัทธา) 3. เชื่อว่ากรรมที่เราทำมีผลจริง (วิปากสัทธา) 4. เชื่อว่าเรารับผลของกรรมที่เราทำ มิใช่อำนาจของ องค์อิศวรหรือพระเจ้าองค์ใดมาแทรกแซงให้วิถีชีวิตของเรา เจริญหรือเสื่อม เรารับผิดชอบการกระทำของเรา (กัมมัสสกตาสัทธา) และสอดคล้องกับแนวคิดของ วศิน อินทสระ (2546) อธิบายหลักการเวียนว่ายตายเกิดไว้ในหนังสือ “หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด” สรุปได้ว่า มนุษย์จะเข้าใจชีวิตให้แจ่มแจ้งไม่ได้เลยถ้าขาดความเข้าใจอย่างแท้จริงในเรื่องของกรรม การศึกษาเรียนรู้ การสังเกต ทดสอบเรื่องกรรมและสังสารวัฏจึงเป็นกุญแจดอกสำคัญไขไปสู่ความสว่างไสวในปัญหาชีวิต ยิ่งผู้ที่ฝึกจิตให้สะอาด สงบและสว่างได้มากเพียงใดก็จะสามารถเข้าใจชีวิตทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบันได้มากขึ้นเพียงนั้น ความเข้าใจเรื่องชีวิตมีคุณค่าสูงกว่าความเข้าใจเรื่องอื่น ๆ เพราะเป็นปัจจัยให้ชีวิตได้พบกับความสงบร่มเย็น ชนิดที่ผู้ไม่เข้าใจไม่อาจพบได้เลย

2. ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก บาปหมายถึงการฝ่าฝืนกฎของพระเจ้า บาปแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่บาปกำเนิด และบาปประพฤติ บทลงโทษจากบาปมี 5 ประเภท เช่น ความตายและความสิ้นหวัง ไม่เชื่อในการเวียนว่ายตาย แต่เชื่อว่าพระเยซูจะกลับมาในวันสิ้นโลกเพื่อพิพากษามนุษย์ การเกิดของมนุษย์เชื่อว่าถูกสร้างโดยพระเจ้าและการตายเป็นการย้ายไปสู่ชีวิตนิรันดร์ และการบูรณาการในการดำเนินชีวิตต้องส่งเสริมความรักและการให้อภัยตามคำสอนในพระคัมภีร์ เพื่อความสุขนิรันดรและความสัมพันธ์กับพระเจ้าซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ วัชศิลป์ กฤษเจริญ (2548) อธิบายเรื่องบาปไว้ในหนังสือ “คาทอลิกสอนอะไร” ว่า บาป (Sin) ตามความเชื่อในคริสต์ศาสนาคือการกระทำที่ละเมิดข้อบัญญัติขององค์พระผู้เป็นเจ้า ทั้งทางความคิด การกระทำ คำพูด หรือการละเลย โดยบาปที่มีมาตั้งแต่เกิดนั้นเรียกว่า “บาปกำเนิด” เป็นบาปที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษของมนุษย์นั่นคืออาดัมและเอวามนุษย์คู่แรกที่พระเจ้าทรงสร้างขึ้น สาเหตุที่ทั้งคู่มีบาปเกิดจากการละเมิดบทบัญญัติของพระเจ้าด้วยการกินผลไม้จากต้นไม้ที่พระเจ้าทรงห้ามไว้ว่า อย่ากินหรือแตะต้องเลย มิฉะนั้น ท่านจะต้องตายพระยาเวห์ทรงสาปแช่งและขับไล่มนุษย์ทั้งสองออกจากสวนเอเดน และสอดคล้องกับ ยากอบ แมแกแล (ม.ป.ป.)อธิบายเรื่องบาปและผลของบาปไว้ในหนังสือ “รากฐานความมั่นคงแห่งการเชื่อศาสนาคริสต์” พบว่า คนทั้งหลายเข้าใจเรื่องของความบาปแตกต่างกันไป ความคิดที่ว่าบาปคือการกระทำที่เป็นบาป ถ้ายังไม่ได้ทำยังไม่ได้ทำบาป เช่นคนที่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต คนนั้นเป็นคนบาปและมีกรรมเพราะการฆ่าสัตว์ นั้น ส่วนความคิดโลภโกรธหลงนั้นยังไม่ถือว่าเป็นบาป ตราบใดที่ยังไม่ได้กระทำตามความคิดเห็นนั้น ซึ่งเป็นการยากยิ่งที่จะยอมรับว่าคนทุกคนเป็นคนบาป บางคนเข้าใจว่าความบาปคือ ความอ่อนแอ ผู้ที่ อ่อนแอย่อมตกอยู่ในความบาป และผู้ที่เข้มแข็งก็สามารถหลีกหนีพ้นจากความบาปได้ จากข้อพระคัมภีร์พบว่าทุกคนเป็นคนบาปไม่ว่าจะเป็นชนชาติใด ศาสนาหรือศีลธรรมใด

3. เปรียบเทียบความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ทั้งสองศาสนามีความเหมือนความต่างอยู่หลายประเด็น เช่น เรื่อง “กรรม” กรรมในทางพระพุทธศาสนาคือ "การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา" ทั้งทางกาย (กายกรรม), วาจา (วจีกรรม), และใจ (มโนกรรม) โดยเน้นกฎแห่งเหตุและผลที่ว่า "ทำดีย่อมได้ผลดี ทำชั่วย่อมได้ผลชั่ว" แบ่งเป็นกุศลกรรม (กรรมดี) และอกุศลกรรม (กรรมชั่ว) ส่งผลเป็นวิบากกรรม (ผลของกรรม) ตามเวลาที่เหมาะสม ด้านศาสนาคริสต์ในศาสนาคริสต์คือการกระทำ ความคิด หรือคำพูดที่ฝ่าฝืนกฎศีลธรรมของพระเจ้า ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และพระเจ้าขาดสะบั้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาธนกร สุขเสริม (2566) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกและคัมภีร์อุปนิษัท” พบว่า ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก อธิบายเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ว่าเป็นเรื่องที่มีความ สัมพันธ์กัน กรรม หมายถึง การกระทำที่มีเจตนาเป็นองค์ประกอบ แบ่งออกเป็น 2 ประเภทที่ สำคัญ คือ อกุศลกรรม หมายถึง กรรมชั่วหรือการทความชั่ว เกิดขึ้น 3 ทาง คือ ทางกาย วาจา และใจ และกุศลกรรม หมายถึง กรรมดีหรือการทำความดี เกิดขึ้นได้ 3 ทางเช่นเดียวกันกับ อกุศลกรรม ส่วนการเกิดใหม่นั้นเป็นผลที่เกิดขึ้นมาจากกรรมดีหรือกรรมชั่ว ซึ่งเป็นตัวกำหนด ภพภูมิในชาติต่อไป สิ่งที่นำไปสู่การเกิดใหม่นั้นตามทรรศนะของพระพุทธศาสนา คือ จิตหรือวิญญาณ ซึ่งเป็นตัวสั่งสมประสบการณ์ที่เกิดจากกรรมดีและกรรมชั่ว

องค์ความรู้ใหม่

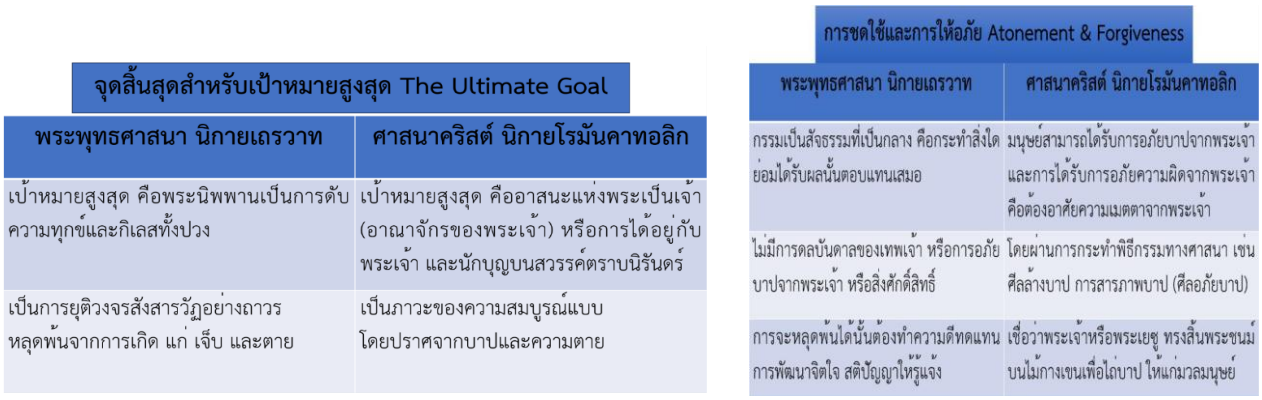
ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับความสัมพันธ์ของบาปและการเดินทางไปสู่ชีวิตนิรันดร์ ในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก

ความเหมือน 1) ในพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นการพัฒนามนุษย์ในมิติ กาย ใจ และปัญญา ด้วยศีล สมาธิ คุณธรรม และปัญญาสิกขา ด้านศาสนาคริสต์ มุ่งเน้นพัฒนาความรักต่อพระเจ้าและเพื่อนมนุษย์เป็นศูนย์กลาง 2) เป้าหมาย ในพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดความสุขและอิสรภาพทางจิตใจอย่างแท้จริง ด้านศาสนาคริสต์ เพื่อดำเนินชีวิตตามศีลธรรมและความเชื่อเพื่อบรรลุความสุขนิรันดร

ความต่าง 1) ในพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นการพัฒนามนุษย์ในมิติ กาย ใจ และปัญญา ด้วยศีล สมาธิ คุณธรรม และปัญญาสิกขา ด้านศาสนาคริสต์ มุ่งเน้นพัฒนาความรักต่อพระเจ้าและเพื่อนมนุษย์เป็นศูนย์กลาง 2) เป้าหมาย ในพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดความสุขและอิสรภาพทางจิตใจอย่างแท้จริง ด้านศาสนาคริสต์ เพื่อดำเนินชีวิตตามศีลธรรมและความเชื่อเพื่อบรรลุความสุขนิรันดร

จุดกำเนิดและการขับเคลื่อน The Driving Force	
พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท	ศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก
ขับเคลื่อนด้วยกฎแห่งกรรม การกระทำของมนุษย์เอง	ขับเคลื่อนด้วยความรัก ความเมตตาของพระเจ้า
สังสารวัฏเกิดจากการที่จิตมีอวิชชา และตัณหา นำไปสู่การกระทำ ส่งผลเปลี่ยนแปลงหมุนเป็น วงจรเหตุผล	มนุษย์เกิดมาพร้อมกับบาปกำเนิดชีวิตในโลกนี้คือการทดสอบ
มนุษย์คือผู้กำหนดชะตาชีวิต ของตัวเองอย่างแท้จริง	การเดินทางกลับคืนสู่พระเจ้า ไม่ใช่การเวียนว่ายตายเกิดตามกรรมส่วนบุคคล

กระบวนการและการเดินทาง The Process & Journey	
พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท	ศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก
การเดินทางข้ามภพภูมิ (สังสารวัฏ) อย่างยาวนาน	เมื่อตายไปแล้ววิญญาณจะไปสู่แดนนรก (แดนชำระ) หรือสวรรค์
สัตว์โลกต้องเที่ยวไปในภพภูมิ ๓๑ ภพ ขึ้นอยู่กับความดีความชั่วที่สั่งสมมา	เพื่อการรอการพิพากษาครั้งสุดท้าย เพื่อรอการกลับมาอีกครั้ง
การหลุดพ้นทำได้โดยการพัฒนาปัญญา เพื่อตัดวงจรกิเลสกรรมให้สิ้น	

จุดสิ้นสุดสำหรับเป้าหมายสูงสุด The Ultimate Goal	
พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท	ศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก
เป้าหมายสูงสุด คือพระนิพพานเป็นการดับความทุกข์และกิเลสทั้งปวง	เป้าหมายสูงสุด คืออาสนะแห่งพระเป็นเจ้า (อาณาจักรของพระเจ้า) หรือการได้อยู่กับพระเจ้า และนักบุญบนสวรรค์ตราบนิรันดร์
เป็นการยุติวงจรสังสารวัฏอย่างถาวร หลุดพ้นจากการเกิด แก่ เจ็บ และตาย	เป็นภาวะของความสมบูรณ์แบบ โดยปราศจากบาปและความตาย

การชดใช้และการให้อภัย Atonement & Forgiveness	
พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท	ศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก
กรรมเป็นสัจธรรมที่เป็นกลาง คือกระทำสิ่งใดย่อมได้รับผลนั้นตอบแทนเสมอ	มนุษย์สามารถได้รับการอภัยบาปจากพระเจ้า และการได้รับการอภัยความผิดจากพระเจ้า คือต้องอาศัยความเมตตาจากพระเจ้า
ไม่มีการตลบบันดาลของเทพเจ้า หรือการอภัยบาปจากพระเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์	โดยผ่านการกระทำพิธีกรรมทางศาสนา เช่น ศีลล้างบาป การสารภาพบาป (ศีลอภัยบาป)
การจะหลุดพ้นได้นั้นต้องทำความดีทดแทน การพัฒนาจิตใจ สติปัญญาให้รู้แจ้ง	เชื่อว่าพระเจ้าหรือพระเยซู ทรงสิ้นพระชนม์บนไม้กางเขนเพื่อไถ่บาป ให้แก่มวลมนุษย์

ภาพที่ 1: ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับความสัมพันธ์ของบาปและการเดินทางไปสู่ชีวิตนิรันดร์ในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก

สรุป

ความสัมพันธ์ของ "กรรม" และ "สังสารวัฏ" ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก คำว่า "กรรม" (พุทธศาสนา) และ "บาป" (คริสต์ศาสนา) ใช้คำเรียกแยกจากกันเนื่องจากเป็นแนวคิดคนละระบบ กรรมในพุทธศาสนาเป็นกฎเหตุและผลของการกระทำที่มีเจตนา ส่วนบาปในคริสต์ศาสนาเป็นการละเมิดพระประสงค์ของพระเจ้า แม้ทั้งสองแนวคิดจะมีบทบาทคล้ายกันในการอธิบายความรับผิดชอบทางศีลธรรม มีรากฐานทางปรัชญาและเทววิทยาที่แตกต่างกัน โดยภาพรวมทั้งพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกต่างสอนให้มนุษย์ละเว้นความชั่ว ทำความดี และรับผิดชอบต่อการกระทำของตน เพราะการกระทำที่ไม่ดีนำไปสู่ความทุกข์และผลเสียทั้งในปัจจุบันและอนาคต อย่างไรก็ตาม ทั้งสองศาสนาอธิบายที่มา กลไก และผลของการกระทำแตกต่างกัน ในพระพุทธศาสนา กรรม คือการกระทำที่มีเจตนา ซึ่งให้ผลตาม กฎแห่งกรรม อันเป็นกฎธรรมชาติ ผู้กระทำต้องรับผลด้วยตนเอง และสามารถลดหรือยุติผลแห่งอกุศลกรรมได้ด้วยการละชั่ว ทำความดี และปฏิบัติตามมรรคมีองค์ 8 จนถึงความหลุดพ้น (นิพพาน) ส่วนในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก บาป คือการฝ่าฝืนพระประสงค์ของพระเจ้า ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าเสียหาย การได้รับอภัยบาปเกิดขึ้นผ่านพระหรรษาของพระเจ้า โดยอาศัยพระเยซูคริสต์และศีลอภัยบาปร่วมกับการกลับใจอย่างแท้จริง ในด้าน สังสารวัฏ พระพุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์เวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ตามผลแห่งกรรมจนกว่าจะดับกิเลสและบรรลุนิพพาน ขณะที่ศาสนาคริสต์เชื่อว่ามนุษย์เกิดเพียงครั้งเดียว ตายครั้งเดียว และได้รับการพิพากษาจากพระเจ้า ก่อนเข้าสู่สวรรค์ แดนชำระ หรือนรก โดยมีการกลับคืนชีพและการพิพากษาครั้งสุดท้ายในวาระสิ้นโลก กล่าวโดยสรุป ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับสังสารวัฏ ในพระพุทธศาสนาเป็นความสัมพันธ์แบบ เหตุและผลตามกฎธรรมชาติ คือกรรมเป็นปัจจัยกำหนดการเวียนว่ายตายเกิด ส่วนในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ความสัมพันธ์ระหว่าง บาปกับชีวิตหลังความตาย อยู่บนพื้นฐานของ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า โดยผลสุดท้ายขึ้นอยู่กับการพิพากษาและพระเมตตาของพระเจ้า แม้ว่าทั้งสองศาสนาจะมีกลไกทางเทววิทยาแตกต่างกัน แต่ต่างมุ่งส่งเสริมให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างมีศีลธรรม รับผิดชอบต่อการกระทำของตน และมุ่งสู่ความรอดหรือความหลุดพ้นตามหลักคำสอนของแต่ละศาสนา

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทและนิกายโรมันคาทอลิก” ผลการศึกษามีประเด็นที่ค้นพบและน่าสนใจในการนำไปใช้ปฏิบัติ คือ ควรนำหลักการเชื่อเรื่องกรรมที่สัมพันธ์กับสังสารวัฏในทางพระพุทธศาสนา และคริสตศาสนาสามารถนำไปบูรณาการในสังคมไทยในทุกระบบของสังคมอย่างยั่งยืน และควรมีการส่งเสริมการสร้างการเชื่อคือศรัทธาเรื่อง บาป/กรรม ให้บังเกิดมีในสังคม โดยมีหน่วยงานราชการเป็นหน่วยงานหลักในการบรรจุให้เป็นวาระแห่งชาติ เพื่อสร้างสังคมให้บังเกิดสันติสุขอย่างแท้จริง

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. การศึกษาเปรียบเทียบวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกรรมและสังสารวัฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทและนิกายโรมันคาทอลิก ในครั้งต่อไปอาจเป็นเชิงปริมาณหรือแบบผสม

2. ศึกษาเพื่อบูรณาการความเชื่อเรื่อง บาป/กรรมในทางพระพุทธศาสนาและคริสตศาสนาต่อสันติสุขในสังคมไทยอย่างยั่งยืนและต่อเนื่อง

3. ศึกษาเปรียบเทียบหลักการเชื่อเรื่อง บาป/กรรมในทางพระพุทธศาสนาและ คริตศาสนากับการบูรณาการร่วมสมัยเพื่อให้เข้ากับศาสตร์สมัยใหม่

บรรณานุกรม

กัลยาณมิตร. (2569). *โครงการพระไตรปิฎกศึกษา พระไตรปิฎกศึกษาชั้นตรี.* สืบค้น 20 มิถุนายน 2569 จาก https://kalyanamitra.org/th/article_detail.php?i=19881

ฟื้น ดอกบัว. (2534). *ศาสนเปรียบเทียบ.* กรุงเทพฯ: โสภณการพิมพ์.

พระปลัดธนา อคฺคธมฺโม (พิมพารัตน์) และพระครูวินัยธรเจริญ ทนฺตจิตฺโต (คางคำ). (2564). สังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารวิชาการ สถาบันวิทยาการจัดการแห่งแปซิฟิค.* 7(1), 107-116.

พระมหาธนกร สุขเสริม. (2566). *การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่*. ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 17). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระเทพโสภณวัฒนา (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2539). *กรรมและการเกิดใหม่.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

พีรัชชัย แสนทวีเดช. (2564). *คริสต์ศาสนศาสตร์เรื่องบาปกรรมในบริบทไทย.* ประกาศนียบัตรคริสต์ศาสนศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยพายัพ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ยากอบ แมแกแล.(ม.ป.ป.). *รากฐานความมั่นคงแห่งการเชื่อศาสนาคริสต์*. สถาบันศาสนศาสตร์ลูเธอร์แรน.

วัชศิลป์ กฤษเจริญ. (2548). *คาทอลิกสอนอะไร.* (พิมพ์ครั้งที่ 4). ราชบุรี: ศูนย์คริสตศาสนธรรม มิซซังราชบุรี.

วศิน อินทสระ. (2546). *หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เรือนธรรม.

สมาคมพระคริสตธรรมไทย. (2531). *พระคริสต์ธรรมคัมภีร์ภาคพันธสัญญาเดิมและพันธสัญญาใหม่ (ฉบับ 1971).* กรุงเทพฯ: สมาคมพระคริสตธรรมไทย.

สมาคมพระคริสตธรรมไทย. (2514). *ไบเบิ้ล พระคริสต์คัมภีร์ ภาคพันธสัญญาเดิม.* กรุงเทพฯ: สมาคมคริสตธรรมในประเทศไทย.

สมาคมพระคริสตธรรมไทย. (2554). *พระคริสตธรรมคัมภีร์ภาคพันธสัญญาเดิมและพันธสัญญาใหม่ ฉบับที่ 19.* กรุงเทพฯ: สมาคมพระคริสตธรรมไทย.

ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท

The Study analyzes the Aesthetic Concepts Found in the Dhammapada

[1]พระมหามงคลกานต์ ฐิตธมฺโม, [2]พระครูภาวนาวัฒนบัณฑิต วิ. (เจริญ มันจะนา), [3]พระสมุห์เกรียงศักดิ์ สิริสกฺโก, [4]พระจาตุรงค์ อาจารสุโภ, [5]พระสุขีศม สีลเตชปุตฺติโย (จิรมหาสุวรรณ) และ [6]รัฐธีย์ เปรมสกุล

[1]Phramaha Mongkolkan Dhitadhammo, [2]Phrakhru Phawanawatthanabundit Vi. (Charoen Manjana), [3]Phra SamuKriangsak Sirisakko, [4]Phra Jaturong Ajarasupo, [5]Phra Sukheesom Silatechaputtiyo (Jiramahasuwan), and [6]Rattee Premsakul

[1,2,3,4,5]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[6]นักวิชาการอิสระ

[1,2,3,4,5]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajaviddayalaya University.

[6]Independent Scholar.

[4]Corresponding Author's Email: rong2553@yahoo.com

Received: April 27, 2026; **Revised:** June 19, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง "ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท" มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดและขอบเขตสุนทรียศาสตร์ 2) เพื่อศึกษาแนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ในคัมภีร์ธรรมบท และ 3) เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประเภทการวิจัยเอกสาร โดยใช้พระไตรปิฎก อรรถกถาธรรมบท และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องเป็นแหล่งข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ร่วมกับการตีความเชิงปรัชญาเพื่อสังเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบทอย่างเป็นระบบ ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวคิดและขอบเขตสุนทรียศาสตร์ พบว่าสุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ศึกษาความงาม และศิลปะจากมุมมองของนักปราชญ์หลายท่าน เช่น เพลโต ออกัสติน โสเกรตีส ซึ่งมองความงามในแง่มุมต่างๆ ทั้งในโลกมโนคติ ความสัมพันธ์กับคุณธรรม และจิตวิญญาณ นอกจากนี้ ยังแบ่งความงามออกเป็นความงามพื้นฐานและความงามมาตรฐานตามพัฒนาการทางวัฒนธรรม ทฤษฎีการตัดสินคุณค่าทางสุนทรียะมีอยู่ 3 แบบ ได้แก่ จิตวิสัย วัตถุวิสัย และสัมพัทธวิสัย ประสบการณ์สุนทรียศาสตร์ คือการรับรู้ความงามผ่านศิลปะที่ให้ความพึงพอใจ โดยไม่หวังผลประโยชน์ช่วยส่งเสริมจิตใจ สติปัญญา ความสุขในชีวิต และสังคมปัจจุบัน 2) แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ในคัมภีร์ธรรมบท พบว่าแนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ในคัมภีร์ธรรมบท พบว่า ความงามมิได้จำกัดอยู่เพียงรูปลักษณ์ภายนอก แต่หมายถึงความงามแห่งจิตใจ คุณธรรม และปัญญา อันเกิดจากการขัดเกลากิเลสและพัฒนาตนตามหลักธรรม ความงามที่แท้จริงนำไปสู่ความสงบ ความสุข และความพ้นทุกข์โดยสะท้อนผ่านการดำเนินชีวิตที่ดีงาม สอดคล้องกับความจริงและคุณค่าทางจริยธรรมของพระพุทธศาสนา 3) วิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท พบว่าแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ 3.1 ระดับโลกียะธรรม มุ่งเน้นธรรมะที่ยังเกี่ยวข้องกับทางโลก เป็นสภาวะที่ยังมีอาสวะ (กิเลส) และอยู่ในวัฏฏะ (การเวียนว่ายตายเกิด) 3.2 ระดับโลกุตรธรรม มุ่งเน้นความงามที่แท้จริงซึ่งเป็นความงามทางปัญญา และจิตใจเหนือความงามทาง

คำสำคัญ: สุนทรียศาสตร์; ธรรมบท; พระไตรปิฎก

Abstract

This research article is “The Study analyzes the Aesthetic Concepts found in the Dhammapada” was conducted with the following objectives: 1) study concept and scope of Aesthetics; 2) study the Aesthetic Concepts in the Dhammapada; and 3) analyze the aesthetic concepts found in the Dhammapada. This study employs a qualitative research methodology, specifically documentary research. The primary sources consist of the Tipiṭaka, the Dhammapada Commentary, and related academic literature. Data were analyzed through content analysis in conjunction with philosophical interpretation to systematically synthesize the aesthetic concepts presented in the Dhammapada. The research results found that. 1) Concepts of Aesthetics; Aesthetics is the science that studies beauty and art from the perspectives of many philosophers, such as Plato, Augustine, and Socrates, who viewed beauty from various angles, including the imaginary world, its relationship to virtues, and spirituality. Furthermore, it categorizes beauty into fundamental and standard beauty according to cultural development. There are three theories of aesthetic value judgment: subjective, objective, and relativistic. Aesthetic experience is the perception of beauty through art that provides pleasure without expecting financial gain, fostering mental well-being, intellect, happiness in life, and society. 2) The study found that the aesthetic concepts presented in the Dhammapada do not merely refer to external or physical beauty, but rather emphasize the beauty of the mind, morality, and wisdom. Such beauty arises from the cultivation of virtue, the eradication of defilements, and self-development in accordance with Buddhist teachings. True beauty, according to the Dhammapada, leads to inner peace, genuine happiness, and liberation from suffering. It is reflected through righteous conduct and a way of life that accords with truth, moral values, and the ethical principles of Buddhism. 3) Analyze the aesthetic concepts found in the Dhammapada; divided into two levels: 3.1 Worldly Dhamma: This focuses on Dhamma still related to the world, a state still afflicted with defilements (kilesa) and trapped in the cycle of birth and death. 3.2 The transcendental realm focuses on true beauty, which is intellectual and spiritual beauty superior to material beauty.

Keywords: Aesthetic; Dhammapada; Tipiṭaka

บทนำ

ในชีวิตหนึ่งของเรา ไม่มีใครไม่เคยสัมผัสรับรู้ความงาม เราล้วนย่อมเคยสัมผัสรับรู้ความงามมาแล้วด้วยกันทุกคน มากน้อยต่างกันไปตามแต่ประสบการณ์ของแต่ละคน อีกทั้งล้วนย่อมเคยได้รับผลจากการสัมผัสรับรู้ความงามมาแล้วทั้งนั้น เช่น การก่อให้เกิดความสุข ความเบิกบานใจความซาบซึ้งตราตรึงใจเป็นต้น สุนทรียศาสตร์เป็นศัพท์คำใหม่ ที่บัญญัติขึ้นโดย โบมการ์เด็น ซึ่งก่อนหน้านี้เป็นเวลา 2000 กว่าปีนักปราชญ์สมัยกรีก เช่น เพลโต อริสโตเติล กล่าวถึงแต่เรื่องความงามความสะเทือนใจ ซึ่งเป็นความรู้สึกทางการรับรู้ (Sense Perception) ของมนุษย์ปัญหาที่พวกเขาโต้เถียงกันได้แก่ความงามคืออะไร ค่าของความงามนั้นเป็นจริงมีอยู่โดยตัวของมันเองหรือไม่ หรือว่าค่าของความงามเป็นเพียงความข้อความที่เราใช้กับสิ่งที่เราชอบความงามกับสิ่งที่งามสัมพันธ์กันอย่างไรมีมาตรการตายตัวอะไรหรือไม่ที่ทำให้เราตัดสินใจได้ว่าสิ่งนั้นงามหรือไม่งาม สุนทรียศาสตร์นับว่าเป็นแขนงหนึ่งของปรัชญา ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาคุณค่า ในสมัยก่อนวิชานี้เป็นที่รู้จักกันในรูปของวิชาทฤษฎีแห่งความงาม (Philosophy and religion, 2026)

เมื่อกล่าวถึงสุนทรียศาสตร์โดยทั่วไป หมายถึงเรื่องของความงาม ซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดทางสุนทรียศาสตร์ ในเรื่องความงามนี้นักปรัชญาหลายท่านได้ให้ข้อสังเกตและความคิดเห็นที่แตกต่างกันออกไป โดยบางท่านกล่าวว่า ความงามเป็นวัตถุวิสัย บางท่านให้คำตอบว่า ความเป็นจิตวิสัยและต่างก็ได้ให้แสดงแนวคิด และทฤษฎีตามความคิดของแต่ละท่าน เพื่อหาคำตอบอันว่าด้วยเรื่องความงามสูงสุด ประเด็นนี้นับว่าเป็นปัญหาและข้อถกเถียงทางสุนทรียศาสตร์ที่สำคัญประการหนึ่งที่จริงแล้วความงามเป็นทั้งจิตวิสัยและวัตถุวิสัยเพราะที่ตั้งของความงามแยกจากจิตและวัตถุไม่ได้ กล่าวคือความงามมีอยู่ทั้งในสิ่งแวดล้อมและในจิตใจของเราแลงเฟลด์จึงกล่าวว่า ความงามไม่ได้ขึ้นอยู่กับบุคคลเพียงอย่างเดียว และไม่ได้ขึ้นอยู่กับวัตถุเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับทั้งสองสิ่งคือจิตและวัตถุ (บุณย์ นิลเกษ, 2523) สุนทรียศาสตร์ เป็นแขนงหนึ่งของปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินคุณค่าในเรื่องของความงามในระบบคำสอนของพระพุทธศาสนากล่าวถึงความงามใน 2 มิติคือความงามในมิติทางโลกและความงามในมิติทางธรรม โดยความงามในมิติทางโลก คือความงามที่ชาวโลกพูดถึงหรือเข้าใจกันทั่วไปได้แก่ ความงามในธรรมชาติและ ความงามในงานศิลปะ ส่วนความงามในมิติทางธรรมคือความงามที่เป็นคุณธรรม ได้แก่ ความงามทางพฤติกรรม ความงามทางจิต และ ความงามทางความรู้ ความงามในมิติทางโลก อยู่ภายใต้การกำกับของกิเลส ความงามในมิติทางโลกจึงเป็นจิตวิสัย ส่วนความงามในมิติทางธรรมเป็นสภาวะตามความเป็นจริง ความงามในมิติทางธรรมจึงเป็นวัตถุวิสัยที่มาหรือสาเหตุของความงาม คือความเป็นระเบียบ ความสะอาดและความบริสุทธิ์ ในคำสอนของพุทธปรัชญายังแสดงนัยแห่งความสัมพันธ์ของ ความจริง ความดี และความงามที่เกี่ยวโยงกันอย่างเป็นระบบ (บุณย์ นิลเกษ, 2523) คัมภีร์ธรรมบทเป็นพระพุทธพจน์ที่ได้รับการยกย่องอย่างแพร่หลายในฐานะคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนา เนื่องจากมีเนื้อหากระชับ ลุ่มลึก และสามารถเข้าถึงผู้คนได้ทุกระดับ อย่างไรก็ตาม การศึกษาธรรมบทที่ผ่านมา ส่วนใหญ่มุ่งอธิบายในด้านหลักธรรม จริยศาสตร์ และแนวทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ขณะที่มิติทางสุนทรียศาสตร์ซึ่งปรากฏผ่านภาษา วรรณศิลป์ อุปมาอุปไมย และการสร้างความซาบซึ้งทางอารมณ์ ยังไม่ได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบ จึงเกิดคำถามว่า แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบทมีลักษณะอย่างไร และความงามในทัศนะของธรรมบทสัมพันธ์กับการสร้างปัญญา คุณธรรม และการเข้าถึงสัจธรรมแตกต่างจากแนวคิดสุนทรียศาสตร์ทั่วไปอย่างไร อันเป็นประเด็นสำคัญที่ควรได้รับการศึกษาวิเคราะห์ต่อไป ธรรมบท แปลว่า บทแห่งธรรม คือธรรมภาษิตสั้นประมาณ 300 หัวข้อ พระธรรมบทเป็นส่วนหนึ่งของคำสอนที่รวบรวมอยู่ในพระไตรปิฎกส่วนที่เรียกว่าพระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ว่าด้วยพระธรรมเทศนาทั่วไป มีประวัติและท้องเรื่องประกอบ แบ่งออกเป็น 5 หมวดใหญ่ คือทีฆนิกายมัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกายโดยพระธรรมบทปรากฏอยู่ในหมวดที่ 2 ของขุททกนิกายซึ่งมีอยู่ 15 หมวดเพราะเหตุที่

พระธรรมบทเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก จึงถือได้ว่าพระธรรมบทนี้มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2537) คัมภีร์ธรรมบทได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีเอกของโลกและเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงมายาวนาน มีการแปลออกเป็นภาษาต่าง ๆ หลายภาษาประเทศลังกาใช้พระธรรมบทเป็นแบบเรียนสำหรับสามเณรก่อนจะได้อุปสมบท ดังนั้นจึงไม่มีพระสงฆ์รูปใดในลังกาที่ท่องจำพระธรรมบทตั้งแต่ต้นจบจบไม่ได้ (ศักดิ์ศรี แย้มนัดดา, 2543) ในประเทศไทยก็ได้รับความนิยมอย่างสูงเช่นกัน อาจจะเห็นได้จากมี 26 วรรค 302 เรื่อง ได้แก่

1. ยมกวรรค (หมวดคู่) มี 14 เรื่อง 2. อัปปมาทวรรค (หมวดไม่ประมาท) มี 9 เรื่อง 3. จิตตวรรค (หมวดจิต) มี 9 เรื่อง 4. บุปผวรรค (หมวดดอกไม้) มี 12 เรื่อง 5. พาลวรรค (หมวดคนพาล) มี 15 เรื่อง 6. ปัณฑิตวรรค (หมวดบัณฑิต) มี 11 เรื่อง 7. อรหันตวรรค (หมวดอรหันต์) มี 10 เรื่อง 8. สหัสสวรรค (หมวดพัน) มี 14 เรื่อง 9. ปาปวรรค (หมวดบาป) มี 12 เรื่อง 10. ทัณฑวรรค (หมวดลงทัณฑ์) มี 11 เรื่อง 11.ชราวรรค (หมวดชรา) มี 9 เรื่อง 12. อัตตวรรค (หมวดตน) มี 10 เรื่อง 13. โลกวรรค (หมวดโลก) มี 9 เรื่อง 14. พุทธวรรค (หมวดพระพุทธเจ้า) มี 9 เรื่อง 15. สุขวรรค (หมวดสุข) มี 8 เรื่อง 16. ปิยวรรค (หมวดความรัก) มี 9 เรื่อง 17. โกธวรรค (หมวดโกรธ) มี 8 เรื่อง 18. มลวรรค (หมวดมลทิน) มี 12 เรื่อง 19. ธัมมัฏฐวรรค (หมวดความเที่ยงธรรม) มี 10 เรื่อง 20. มัคควรรค (หมวดทาง) มี 10 เรื่อง 21. ปกิณกวรรค(หมวดเบ็ดเตล็ด) มี 9 เรื่อง 22. นิรยวรรค (หมวดนรก) มี 9 เรื่อง 23. นาควรรค (หมวดช้าง) มี 8 เรื่อง 24. ตัณหาวรรค (หมวดตัณหา) มี 12 เรื่อง 25. ภิกขุวรรค (หมวดภิกษุ) มี 12 เรื่องและ 26. พราหมณวรรค (หมวดพราหมณ์) มี 39 เรื่อง (จิระศักดิ์ สังเมฆ, 2567)

ความสำคัญของคัมภีร์ธรรมบท ในคัมภีร์ธรรมบทได้รับความนิยมอย่างมาก สำหรับใช้เป็นสื่อในการเผยแผ่หลักพุทธธรรม จากรุ่นสู่รุ่นก็ยังคงความเป็นเอกลักษณ์มาโดยตลอด เพราะว่ามีความสมบูรณ์พร้อมทั้งอรรถและรส ได้แก่ มีสาระทางธรรมที่สั้น เรียบง่าย ชัดเจน ลึกซึ้ง สะท้อนหลักพุทธธรรมที่แท้ ช่วยให้จดจำได้ง่าย และสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ แม้ข้อธรรมสั้น เรียบง่าย แต่ทว่าลึกซึ้งถึงแก่นพุทธธรรม ได้นำมาจัดรวมเป็นหมวดหมู่อย่างเหมาะสม ทำให้ผู้สนใจสามารถเลือกอ่านได้ตามความสนใจและมีวิธีการสอนธรรมที่เด่นที่สุด คือ การใช้บทอุปมาอุปไมยอย่างคมคายชัดเจน (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526) ในคัมภีร์ธรรมบทที่มีเพียงคาถาสั้นเมื่อเวลาผ่านไปทำให้ตีความและเข้าใจได้ยากจึงมีการแต่งอรรถกถาเพื่ออธิบายความในคาถานั้นเรียกว่า อรรถกถาธรรมบท หรือธัมมปทัฏฐกถาพระธรรมบทจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาคัมภีร์หนึ่งซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระพุทธพจน์ที่พระเถราจารย์นำมารวบรวม เรียบเรียงและแต่งอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมจากมุขปาฐะ และจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรสืบทอดแก่พุทธศาสนิกชนจนถึงปัจจุบันพุทธสุนทรียศาสตร์ มีรูปแบบดั้งเดิมที่มาจากแนวคิดสุนทรียศาสตร์แบบพราหมณ์ (เครือจิต ศรีบุญนาค, 2542) คือเป็นสุนทรียศาสตร์แบบตะวันออก ซึ่งมีลักษณะอันเกิดจากสุนทรียะจินตนาการ ดังในวรรณกรรมและศิลปะอื่น ล้วนเป็นรูปแบบของสุนทรียญาณทั้งสิ้น เช่น บทกวี จะสื่อสารทางความคิดต่อบรรดาการสร้างสรรค์งานศิลปะประเพณี ศิลปะดนตรี ศิลปะการแสดง ตลอดจนทัศนศิลป์ ต่างก็มีสาระทางอุดมคติว่าด้วยความงามในมุมมองเดียวกัน กล่าวคือมีศิลปะเป็นสื่อที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยความจงใจเพื่อเปลี่ยนแปลงโลกให้สวยงามไพเราะ สนุกสนาน น่าคิด น่าจดจำ หรือน่าตื่นเต้น มากกว่าโลกเคยมีอยู่ หรือเป็นอยู่ตามธรรมชาติ (เครือจิต ศรีบุญนาค, 2542)

แม้ว่าในด้านพุทธสุนทรียศาสตร์ มีพื้นฐานแนวคิดเดียวกันแบบตะวันออก และอินเดียแต่การให้ความหมายว่า พุทธสุนทรียศาสตร์ เพื่อต้องการแยกเนื้อหาสาระที่แตกต่างกัน ในมิติและมุมมองต่าง ๆ หมายถึง สุนทรียศาสตร์ที่ก่อให้เกิดรูปแบบศิลปะแฝงอยู่ใน ร่มเงาของพุทธศาสนาซึ่งเป็นส่วนที่ถูกนำมาพอกพูนเป็นเปลือกห่อหุ้มแก่นภายใน อันเป็นสาระของสุนทรียศาสตร์และศิลปะของความเป็นพุทธเองหรือแม้จะ

หมายถึงสาระอันแท้จริงของพุทธ ยังถูกแปรเป็นทฤษฎีคำสอนนิกายสำนักกลุ่มสู่รูปแบบปฏิบัติบูชาเป็นเฉพาะที่แตกต่างกันออกไป หากจับเอาความหมายของพุทธด้วยมุมมองปกติธรรมดาจะง่ายแต่ถ้าใครต้องการมองให้ลึกซึ้งมากกว่าก็ยาก และลึกซึ้งตามสติปัญญาความสามารถของผู้นั่นเอง (เครือจิต ศรีบุญนาค, 2542) สุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท (ความงามเชิงพุทธ) มุ่งเน้นสุนทรียภาพแห่งธรรมคือความงามที่แท้จริงจากการดับทุกข์และความบริสุทธิ์ของจิตใจ ไม่ใช่เพียงรูปกายภายนอก หมวดความงามภายนอก เช่น ปิยวัคคณ (เรื่องความรักและความงาม) เป็นต้น หมวดความงามภายใน เช่นจิตตวรรค (ความงามของจิตที่ฝึกแล้ว) เป็นต้น สุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมมองว่าความงามที่แท้จริงคือความจริงและความดีที่มุ่งเน้นความงามที่เกิดจากความจริงแท้และคุณค่าทางจริยธรรมโดยมุ่งเน้นความงามของธรรมชาติและความงามของธรรม (ความงามภายใน) ที่เป็นไปเพื่อการหลุดพ้น สงบเย็น และเบิกบานใจ ไม่ใช่เพียงความงามทางศิลปะที่ฉาบฉวย ในอรรถกถาธรรมบทมีทั้งคาถาและเรื่องราวที่แต่งเป็นร้อยแก้วขยายความที่เป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าและพระสาวกนั้นเมื่อนำมาพิจารณาประกอบกับวัตถุประสงค์ของเรื่องที่มุ่งสอนคนให้ประพฤติดีแล้วจึงสามารถจัดให้อรรถกถาธรรมบทเป็นวรรณกรรมคำสอน ได้เพราะโดยเนื้อหาแล้วอรรถกถาธรรมบทมีลักษณะตรงตามที่พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมกล่าวไว้ว่า

วรรณกรรมคำสอน ได้แก่ งานวรรณกรรมที่มุ่งอธิบาย ความรู้สาขาต่าง ๆ ที่เป็นด้านทฤษฎี ศีลธรรม และด้านปฏิบัติ มิฉะนั้นก็นำเอา หัวข้อในเรื่องศีลธรรม ศาสนาหรือปรัชญาหรือลัทธิ มากล่าวในรูปแบบที่จะให้ความประทับใจและกดใจ หรือในประเภทบันเทิงคดี วรรณกรรมประเภทนี้ต่างกับวรรณกรรมที่เกิดจากจินตนาการจริง ซึ่งนำเนื้อหามาจัดระเบียบกันเข้าเพื่อให้ ความสนใจและความเพลิดเพลินทางสุนทรียภาพ วรรณกรรมประเภทนี้ส่วนใหญ่อธิบายวิทยาการหรือศิลปะสาขาใดสาขาหนึ่งมิฉะนั้นก็ให้เหตุผลเกี่ยวกับลัทธิโดยยกข้อพิสูจน์หรืออุทาหรณ์มาอ้าง อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมคำสอนอาจนำหลักเกณฑ์และวิธีการของวรรณกรรมจินตนาการ มาใช้โดยใช้รูปแบบการเล่าเรื่องหรือรูปแบบบทละครเพื่อให้เกิดความเพลิดเพลินทางสุนทรียภาพและเพื่อเพิ่มความสนใจ (อาบรามส์ เอ็ม เอช, 2529) นอกจากทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ยังสอดคล้องกับนักปรัชญาหลายท่าน เช่น แนวคิดของเพลโตสอดคคล้องกับคัมภีร์ธรรมบทมีความสัมพันธ์กันในเชิงการมองข้ามความงามทางกายภาพ (รูป รส กลิ่นเสียง) เพื่อมุ่งสู่ความงามที่แท้จริงซึ่งเป็นความดีงามทางจิตใจและปัญญา เพลโตมองว่าศิลปะวัตถุเป็นเพียงเงาของแบบที่ไม่จริงแท้ เช่นเดียวกับธรรมบทที่เน้นความงามจากการปฏิบัติธรรมการปล่อยวางและความสงบของจิตใจ เป็นความงามทางจิตวิญญาณ เป็นต้น (สรวิชญ์ วงษ์สะอาด, 2562)

ความสำคัญของสุนทรียศาสตร์ในคัมภีร์ธรรมบทในฐานะศิลปะแห่งธรรม ที่ใช้ความงามทางวรรณศิลป์ ทั้งการเปรียบเทียบ อุปมาอุปไมย และโครงเรื่องที่จับใจ เพื่อเปลี่ยนเรื่องราวทางศีลธรรมที่เข้าใจยากให้เป็นสิ่งที่น้อมนำใจง่าย สร้างอารมณ์คล้อยตาม (สุนทรียรส) และโน้มน้าวให้ผู้ฟังเกิดปัญญาเห็นความจริงของชีวิต (ดีงาม) เพื่อการละชั่วทำดีในมิติ และมุมมองสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในธรรมบท ปฏิเสธต่อสิ่งที่เพลิดเพลินอันเกิดจากความงาม และความสุนทรียะของโลกซึ่งถือว่านอกจากจะไม่ใช่สิ่งอันเป็นสาระต่อสัจจะเบื้องต้นกับชีวิตแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ลวงให้หลงไปตามความรู้สึกในขณะที่สัมผัส สิ่งดังกล่าวทั้งหมดควรหลีกเลี่ยงเสียไปสู่มิติสัจธรรม นำชีวิตอันเป็นวิธีการหลุดพ้นทุกข์ได้ ด้วยขอบเขตของศีลบริสุทธิ์ เป็นตัวกำกับซึ่งเป็นมิติธรรมดาที่มุ่งเน้นความงามของธรรม มากกว่าความงามทางกายภาพด้วยความงามที่บริสุทธิ์ ซึ่งเชื่อมโยงศีลธรรม ปัญญาและความสงบใจ โดยธรรมะจัดว่างามพร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ คืองามในเบื้องต้น (ศีล/กัลยาณมิตร) ท่ามกลาง (สมาธิ/ปฏิบัติ) และที่สุด (นิพพาน) เป็นศิลปะที่ยกระดับจิตใจและสอนให้เว้นชั่วทำดี อีกทั้งยังมีท้องเรื่องที่เป็นเหตุการณ์ที่มีความเกี่ยวโยงกับเนื้อหาหลักคือคาถาธรรมบท จึงเป็นสิ่งที่ควรจะได้รับการพิจารณานำมาศึกษาเพื่อทำความเข้าใจให้ถูกต้องตามที่เป็นจริงอันจะเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษย์ต่อไป

(แสงอาทิตย์ ไทยมิตร, 2561) ดังนั้น การศึกษาวิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์เชิงสุนทรียศาสตร์ ที่ปรากฏในพระธรรมบทจึงเป็นประโยชน์ต่อการเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมในแต่ละยุคสมัย ที่สะท้อนให้เห็นเรื่องราวผ่านเรื่องเล่านั้นที่สื่อถึงสุนทรียศาสตร์ที่ปราฏในคัมภีร์ธรรมบท หรือความงามในธรรมผู้ที่สนใจสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมทุกภาคส่วน และเห็นคุณค่าในคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อเป็นแนวทางที่สามารถนำไปปฏิบัติตน ให้เกิดความงามทั้งทางโลกและในทางธรรมต่อไป ปัญหาสำคัญของการวิจัยนี้ คือ แม้คัมภีร์ธรรมบทจะได้รับการศึกษาด้านหลักธรรมและจริยศาสตร์อย่างกว้างขวาง แต่การวิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏผ่านภาษา วรรณศิลป์ อุปมาอุปไมย และมิติความงามทางธรรมยังมีอยู่อย่างจำกัด ส่งผลให้คุณค่าและบทบาทของสุนทรียศาสตร์ในกระบวนการสร้างปัญญาและการเข้าถึงสัจธรรมยังไม่ชัดเจนเพียงพอ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและขอบเขตของสุนทรียศาสตร์
2. เพื่อศึกษาแนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ในคัมภีร์ธรรมบท
3. เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท” เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีการดำเนินการวิจัย มีดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารขั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยและภาษาบาลี ตลอดจนคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา (อรรถกถาธรรมบท) ทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2525

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารขั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือ ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความวิชาการ วารสาร และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดสุนทรียศาสตร์ พุทธสุนทรียศาสตร์ วรรณกรรมคำสอน และคัมภีร์ธรรมบท

ขั้นตอนที่ 3 นำข้อมูลที่รวบรวมได้มาวิเคราะห์ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการตีความเชิงปรัชญา (Philosophical Interpretation) จากนั้นจำแนก วิเคราะห์ และสังเคราะห์เนื้อหาที่ปรากฏในคาถาธรรมบทและอรรถกถาธรรมบท

ขั้นตอนที่ 4 สังเคราะห์ผลการศึกษา อภิปรายผลโดยเปรียบเทียบกับแนวคิดสุนทรียศาสตร์ตะวันตกและพุทธสุนทรียศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งสรุปองค์ความรู้ใหม่ที่ค้นพบเกี่ยวกับแนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ในคัมภีร์ธรรมบท และนำเสนอข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยในอนาคต

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ 1 ผลการวิจัยพบแนวคิดและขอบเขตสุนทรียศาสตร์ ดังนี้ สุนทรียศาสตร์ คือ การศึกษาเกี่ยวกับความงาม และศิลปะ โดยมีมุมมองและแนวคิดที่หลากหลายจากนักปราชญ์ เช่น เพลโตที่เน้นความงามในโลกแห่งมโนคติ และความสัมพันธ์ระหว่างความงามกับคุณธรรม ความงามในมุมมองของออกัสติน และโสเกรตีสเน้นความงามที่เชื่อมโยงกับพระเจ้า จิตวิญญาณ ความรักและความดีพร้อมทั้งแบ่งประเภทความงามออกเป็นความงามพื้นฐาน และความงามมาตรฐานที่สะท้อนพัฒนาการทางวัฒนธรรมและสังคม ทฤษฎีการตัดสินคุณค่าทางสุนทรียะออกเป็น 3 แบบ คือ 1) ทฤษฎีจิตวิสัย ที่เน้นความรู้สึกผู้รับรู้

2) ทฤษฎีวัตถุวิสัย ที่มองว่าความงามเป็นคุณสมบัติของวัตถุเอง และ 3) ทฤษฎีสัมพัทธวิสัย ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับรู้ และวัตถุในการสร้างคุณค่า สุนทรียศาสตร์ คือการรับรู้ความงามผ่านศิลปะ ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกพึงพอใจและผ่อนคลายโดยไม่มีความต้องการผลประโยชน์ใด ประสบการณ์นี้เป็นการรับรู้ที่จบในตัวเอง และต่างจากการรับรู้ทั่วไป โดยเน้นความสนใจต่อองค์ประกอบความงาม ในประสาทสัมผัส และการศึกษาสุนทรียศาสตร์ช่วยให้เข้าใจความงามในมิติต่าง ๆ และส่งเสริมการพัฒนาจิตใจ และปัญญารวมถึงความสุขในชีวิต และสังคมอีกด้วย

วัตถุประสงค์ 2 ผลการวิจัยพบแนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ในคัมภีร์ธรรมบท พบว่า คัมภีร์ธรรมบทเป็นพระพุทธพจน์ที่รวบรวมพระคาถาของพระพุทธเจ้า เพื่อสอนการขัดเกลากิเลส และการปฏิบัติธรรมมีความสำคัญมาก และได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายทั่วโลก คัมภีร์ธรรมบทในพระไตรปิฎกประกอบด้วยพระคาถาธรรมบท 24 แห่ง ซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าในรูปแบบร้อยกรองที่สั้นกระชับมาก และลึกซึ้งทำให้ผู้อ่านรู้สึกเหมือนได้อยู่ใกล้พระพุทธองค์ และได้รับรสพระธรรมอย่างแท้จริงอีกด้วย ธรรมบทเป็นวรรณคดีบาลีที่ได้รับความนิยมทั้งในหมู่ชาวพุทธ และนักวิชาการมากมาย คัมภีร์อธิบายธรรมบท 4 ฉบับ โดยเฉพาะธัมมปทัฏฐกถา ซึ่งถูกแต่งขึ้นมาโดยพุทธโฆสะในรัชสมัยของพระเจ้ามหานามะ แม้ว่าจะมีข้อโต้แย้งเกี่ยวกับเนื้อหาและสำนวน แต่ว่าก็ได้รับการยอมรับในวงการพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง ในโครงสร้างคัมภีร์ธรรมบทเป็นส่วนหนึ่งของพระสุตตันตปิฎก ในขุททกนิกาย ประกอบด้วย พุทธพจน์ร้อยกรองสั้น จำนวน 423 คาถาแบ่งออกเป็น 26 หมวด เนื้อหาหลักเกี่ยวข้องกับการประพฤติธรรม การปฏิบัติธรรม และผลของการทำบาปบุญพระพุทธโฆสมหาเถระเป็นผู้รจนาคัมภีร์นี้ขึ้นมา นิทานธรรมบทเป็นเรื่องเล่าที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นอุทาหรณ์ในการแสดงธรรมเทศนา เพื่อสอนหลักธรรมที่ปฏิบัติที่ง่ายสามารถเข้าถึงได้ นิทานในที่นี้หมายถึงเรื่องเล่าที่สืบต่อกันมา โดยไม่จำกัดเนื้อหาและบุคคล นิทานธรรมบทโดยเฉพาะนิทานชาดก มีที่มาหลากหลายได้แก่ นิทานเก่าแก่ก่อนพุทธกาล นิทานชาวบ้าน และประวัติศาสตร์ที่แต่งขึ้นมาเพื่อสอนมนุษย์โลก ส่วนประกอบของนิทานธรรมบท ประกอบด้วย มูลเหตุของเรื่อง บทนิทาน คาถา บทอธิบายคาถา และการกลับชาติมาเกิด ส่วนอรรถกถาธรรมบท หรือธัมมปทัฏฐกถา คือคำอธิบายพุทธพจน์ หรือหลักธรรมวินัยในพระไตรปิฎก มีจุดมุ่งหมายเพื่ออธิบายความพรรณนาความ และแปลความพุทธธรรมอย่างละเอียด อรรถกถาเป็นเอกสารสำคัญที่ช่วยอธิบายพุทธพจน์ และพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎกโดยรวบรวมและตีความคำสอนของพระพุทธเจ้า และประวัติพระสาวก คือเพื่อให้เข้าใจหลักธรรมและวินัยให้ง่ายขึ้นและยังมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมประเพณี พิธีกรรม ศิลปะ วัฒนธรรม และการปฏิบัติตนในสังคม อรรถกถาใช้การเล่านิทานธรรมบท เพื่ออบรมสั่งสอนผู้คนที่มีจริต และอุปนิสัยที่ต่างกันโดยแบ่งออกเป็น 8 ภาค เพื่อความเหมาะสม ในการถ่ายทอดธรรมะ ส่วนคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทนั้นมีโครงสร้างการประพันธ์ ประกอบด้วย 1) อารัมภบท คือเป็นการเกริ่นนำเรื่องราวเกี่ยวกับการสอนของพระพุทธเจ้า 2) เนื้อเรื่องที่เล่าถึงบุคคลในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า 3) คาถาที่รวบรวมพุทธพจน์ จากพระสุตตันตปิฎก มีเรื่องราวต่าง ๆ อย่างมากมาย และ 4) สรุปจบที่กล่าวถึงผู้ได้รับประโยชน์จากพระธรรมเทศนา และระดับการบรรลุธรรม ส่วนสุนทรียศาสตร์ในธรรมบท คือเน้นความงามที่เกิดจากปัญญา แบ่งเป็นความงามด้านโลกียะ (ทางกาย) และโลกุตระ (ทางใจ) เพื่อการพัฒนาจิตใจ และการปล่อยวางจากการยึดติดทุกสิ่ง

วัตถุประสงค์ 3 ผลการวิจัยพบการวิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท พบว่า การวิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ

ระดับที่ 1 สุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท และอรรถกถาธรรมบทระดับของโลกียะธรรม ความงามระดับโลกียะในคัมภีร์ธรรมบท และอรรถกถามักจะพรรณนาถึงความสวยงามทางกายภาพที่เลิศเลอเสมอ ความรื่นรมย์ของกามคุณ และความหรูหราของวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ได้แก่ 1.1) สุนทรียศาสตร์กับคาถาธรรมบท และเรื่องเล่านางวิสาขาอุบาสิกาในหมวดปิยะวรรคเนื้อหาเน้นการวิเคราะห์ความรัก และความทุกข์ผ่านเรื่องราวของนางวิสาขา ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทได้ชี้ให้เห็นว่า ความรักเป็นบ่อเกิดแห่งความโศกและภัยร้าย เมื่อมีการยึดติดในบุคคลหรือสิ่งของยิ่งรักมากย่อมทุกข์มาก เมื่อต้องพลัดพรากจะเป็นทุกข์ใจมาก การแก้ไขคือการรักอย่างมีสติ และรู้เท่าทันความไม่เที่ยง ความรักในแง่บวก คือการเป็นผู้ประพฤติดี มีศีลธรรม และรับผิดชอบต่อหน้าที่ซึ่งจะทำให้เป็นที่รัก และเทิดทูนของผู้อื่น ส่วนในเชิงสุนทรียศาสตร์เปรียบเทียบความสอดคล้องกับทฤษฎีของอริสโตเติ้ล โดยมองว่าความงามที่แท้จริง คือความพอดี และจริยธรรม สอดคล้องกับหลักธรรมที่เน้นความสงบทางจิตใจ และการใช้ปัญญามากกว่าเพียงรูปลักษณ์ภายนอก 1.2) สุนทรียศาสตร์กับคาถาธรรมบท และเรื่องเล่านางสิริมา ในหมวดชราวรรคคือนางสิริมาหญิงงามเมืองผู้เลอโฉม ที่บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันจากการถวายทาน และการฟังธรรมโดยจุดสำคัญอยู่ที่การที่พระพุทธเจ้า ทรงใช้ซากศพของนางที่เน่าเปื่อยเป็นอุบายสอนธรรม หรืออสุภะกรรมฐานเพื่อให้พุทธบริษัทเห็นความจริงของอนิจจัง (ความไม่เที่ยง) และลดละความลุ่มหลงในกามราคะที่เกิดจากรูปลักษณ์ภายนอก อันเป็นเพียงภาพลวงตา ในทฤษฎีอัตวิสัยการพิจารณานี้เปลี่ยนมุมมองจากความงามทางกายที่ต้องเสื่อมสลาย นำไปสู่สุนทรียะแห่งปัญญาที่ตระหนักในไตรลักษณ์ นำไปสู่การปล่อยวาง และความสงบทางจิตใจที่ยั่งยืนตลอดไป

ระดับที่ 2 สุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท และอรรถกถาธรรมบทระดับโลกุตรธรรม สุนทรียศาสตร์ในคัมภีร์ธรรมบท และอรรถกถา (ระดับโลกุตรธรรม) มุ่งเน้นความงามที่แท้จริง (สัจธรรม) ไม่ใช่ความสวยงามทางวัตถุ คือความงามแห่งปัญญา และความสงบของจิต (สันติสุข) ความงามนี้ปรากฏผ่านเรื่องราวที่แสดงให้เห็นถึงการปล่อยวาง ความไม่เที่ยง (อนิจจัง) และการหลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งเป็นความงามทางจิตวิญญาณที่ประณีตกว่า ความงามทางอายตนะ ได้แก่ 2.1) สุนทรียศาสตร์กับคาถาธรรมบท และเรื่องเล่าภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในหมวดจิตตวรรค โดยเน้นย้ำว่าความงามที่แท้จริง ไม่ใช่รูปลักษณ์ภายนอก แต่เป็นความงามภายใน คือจิตที่ได้รับการฝึกฝนจนสงบ และบริสุทธิ์สะอาดจริงแท้ ได้ยกเรื่องราวของภิกษุรูปหนึ่งเป็นตัวอย่างเพื่ออธิบายกระบวนการฝึกจิต ประกอบด้วย การใช้สติ (ความรู้ตัวเสมอ) อานาปานสติ (การกำหนดลมหายใจ) การควบคุมอายตนะ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) และการปล่อยวางจนนำไปสู่ความงามของปัญญาซึ่งเป็นความเข้าใจในความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง และในท้ายที่สุด คือความงามแห่งการปลดปล่อยหรือนิพพานอันเป็นสภาวะที่จิตเป็นอิสรภาพ จากกิเลสโดยสิ้นเชิง 2.2) เปรียบเทียบแนวคิดความงามกับปรัชญาของเพลโต ที่มองว่าความงามที่แท้จริงนั้น สามารถเข้าถึงได้ด้วยปัญญา สุนทรียศาสตร์ในคัมภีร์ธรรมบท และอรรถกถาธรรมบทนั้นเน้นเฉพาะในระดับโลกุตรธรรม คือมุ่งเน้นที่ความงามแห่งสัจธรรม และความสงบของจิตใจมากกว่า ซึ่งต่างจากความงามทางวัตถุทั่วไป ความงามนี้สะท้อนผ่านเรื่องราวของภิกษุที่ฝึกจิตใจด้วยสติ อานาปานสติการควบคุมอายตนะภายในและภายนอก การปล่อยวางจะนำไปสู่ความงามของปัญญาและการหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ดังนั้น ขอบเขตสุนทรียศาสตร์เปรียบเทียบกับแนวคิดของเพลโต ที่เห็นว่าความงามแท้จริงนั้นเข้าถึงได้ด้วยปัญญานั้นเอง

อภิปรายผลการวิจัย

1. อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาแนวคิดและขอบเขตสุนทรียศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า สุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ศึกษาความงาม คุณค่าของศิลปะ และประสบการณ์ทางสุนทรียภาพ โดยมีการอธิบายความงามแตกต่างกันออกไปตามแนวคิดของนักปรัชญา เช่น เพลโต อริสโตเติล โสเครตีส และออกัสติน รวมถึงมีการอธิบายการตัดสินคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ในลักษณะจิตวิสัย วัตถุวิสัย และสัมพัทธวิสัย ผลการศึกษาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า สุนทรียศาสตร์มิได้จำกัดอยู่เพียงการพิจารณาความงามทางศิลปะหรือความพึงพอใจทางอารมณ์เท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการแสวงหาคุณค่า ความหมาย และความจริงของชีวิต ทั้งนี้เนื่องจากความงามเป็นประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับทั้งผู้รับรู้และสิ่งที่ถูกรับรู้ จึงทำให้เกิดการอธิบายความงามที่แตกต่างกันตามบริบททางวัฒนธรรม สังคม และปรัชญา อย่างไรก็ดี ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Baumgarten สอดคล้องกับแนวคิดของ Baumgarten ที่มองว่าสุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์ แห่งการรับรู้ทางประสาทสัมผัส สอดคล้องกับแนวคิดของเพลโตที่เห็นว่าความงามมีความสัมพันธ์กับความดี และความจริง อันแสดงให้เห็นว่า สุนทรียศาสตร์มิได้เป็นเพียงเรื่องของอารมณ์ความรู้สึก แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาปัญญา และคุณค่าของมนุษย์อีกด้วย (Baumgarten, 1995)

สอดคล้องกับแนวคิดของเครือจิต ศรีบุนนาค ที่ได้กล่าวถึงสุนทรียศาสตร์ ความว่า สุนทรียศาสตร์เป็นเนื้อหาว่าด้วยการศึกษา เรื่องมาตรฐานของความงามในเชิงทฤษฎีอันเกี่ยวเนื่องกับประสบการณ์ทางสุนทรียภาพ กฎเกณฑ์ทางศิลปะ สุนทรียศาสตร์นับว่า เป็นองค์ความรู้แขนงหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาคุณค่า ในสมัยก่อนวิชานี้เป็นที่รู้จักกันในรูปของวิชา ทฤษฎีแห่งความงาม หรือปรัชญาแห่งรสนิยม (เครือจิต ศรีบุนนาค, 2542) ส่วนสุนทรียศาสตร์ในภาษาสันสกฤต แปลว่า วิชาที่ว่าด้วยเรื่องความงาม หรือสิ่งที่สวยงาม ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Aesthetics ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาเยอรมันว่า Aesthetikos หมายถึง เห็นได้เข้าใจ ได้หมายถึงศาสตร์ที่ว่าด้วย ความรู้สึกมีความงามเป็นพื้นฐาน สอดคล้องกับแนวคิดของพีระพล จันทร์เทพ ที่ได้กล่าวถึงความงามที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ความว่า คำสอนในพระพุทธศาสนามุ่งเน้นให้เห็นถึงความจริงแห่งชีวิต เพื่อการไม่ยึดมั่นในสิ่งที่ไม่ใช่แก่นสาร ทุกสรรพสิ่งต่างตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ คืออนิจจัง คือความไม่เที่ยง ทุกขัง คือความเป็นทุกข์ อนัตตา คือความไม่เป็นตัวตน ความงามเช่นกัน ย่อมเป็นไปตามกฎนี้ ว่าพระพุทธศาสนา เสนอแนวคิดใหม่ที่ต่างออกไปจากความงามแบบเดิม ซึ่งเป็นความงามที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ เป็นความงามที่นิรันดร คือความงามแห่งพระนิพพานนั้นเอง (พีระพล จันทร์เทพ, 2563)

2. อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาแนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ในคัมภีร์ธรรมบท ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์ธรรมบทและอรรถกถาธรรมบทมิได้เป็นเพียงคัมภีร์คำสอนทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังปรากฏองค์ประกอบทางสุนทรียศาสตร์ผ่านรูปแบบการประพันธ์ คาถาร้อยกรอง การใช้อุปมาอุปไมย และเรื่องเล่าประกอบธรรมเทศนา ซึ่งช่วยให้หลักธรรมที่เป็นนามธรรมสามารถเข้าใจได้ง่ายและเข้าถึงผู้คนได้ทุกระดับ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะพระพุทธศาสนาใช้วิธีการสื่อสารที่สอดคล้องกับธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์ กล่าวคือ เรื่องเล่า ภาพเปรียบเทียบ และภาษาที่งดงามสามารถสร้างความซาบซึ้ง ความจดจำ และการตระหนักรู้ได้ดีกว่าการอธิบายเชิงนามธรรมเพียงอย่างเดียว จึงทำให้ธรรมบทมีบทบาททั้งในฐานะวรรณกรรมคำสอนและสื่อกลางในการถ่ายทอดพุทธธรรมผล การศึกษานี้สอดคล้องกับแนวคิดวรรณกรรมคำสอนที่ใช้ความงามทางภาษาเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังคุณธรรม และสอดคล้องกับแนวคิดสุนทรียศาสตร์ตะวันออกที่มองว่าศิลปะและวรรณกรรมควรนำมนุษย์ไปสู่ความดีงามและการพัฒนาจิตใจมากกว่าการสร้างความเพลิดเพลินเพียงอย่างเดียว สอดคล้องกับเสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงพุทธวจนะในธรรมบทว่า พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท เป็นเทศนาประเภทร้อยกรองของพระพุทธเจ้า ทรงแสดงแก่บุคคลต่างชั้นต่างระดับ มีตั้งแต่บรรพชิต คฤหัสถ์ นักปราชญ์ ชาวบ้านธรรมดา เนื้อหาธรรมะจึงมี

หลายระดับทั้งสูงและต่ำคละกันไป จึงเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย ถือว่าเป็นพระพุทธพจน์ที่เป็นหัวข้อธรรมชั้นสำคัญ (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2537) พระธรรมสังคาหกาจารย์ (อาจารย์ผู้รวบรวมคำสอน) ได้ประมวลพระธรรมขึ้นไว้เป็นหมวดหมู่ เพื่อประโยชน์แก่การท่องจำ ทั้งที่เป็นธรรมชั้นต้น ไปจนธรรมชั้นสูง เช่น “สพฺพปาปสฺส อกรณ์” แปลว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง ถือได้ว่าเป็นศีลสิกขา เป็นข้อปฏิบัติขั้นต้น “กุสลสฺสูปสมฺปทา” แปลว่า การทำกุศลให้ถึงพร้อม ถือได้ว่าเป็น จิตสิกขา เป็นข้อปฏิบัติขั้นกลาง “สจิตฺต ปริโยทปนำ” แปลว่า การทำจิตของตนให้ผ่องใส เป็นข้อปฏิบัติขั้นสูง ถือว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ธรรมบทยังเป็นบาลีสุภาษิตที่คนไทยนิยมใช้อยู่เป็นอันมาก เช่น “อาโรคฺยา ปรมา ลาภา” แปลว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง สอดคล้องกับแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่ได้กล่าวถึงคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทว่า พระไตรปิฎกบาลี ที่เป็นเนื้อตัวจริงต้นเดิมนั้น จำเป็นต้องเข้าให้ถึง และจะต้องรักษาไว้ให้คงมั่นยืนตัวเป็นหลักตลอดไป อรรถกถาเป็นเสมือนสะพานเหมือนกับบันได ที่ช่วยให้ก้าวเข้าไปถึงพระไตรปิฎกบาลีเป็นอุปกรณ์ที่ไม่อาจขาดไปละทิ้งไม่ได้ พระไตรปิฎกภาษาไทยช่วยทอดสะพานตั้งบันไดของอรรถกถาให้เราก้าวไต่ไปให้ถึงพระไตรปิฎก ตัวจริงที่เป็นบาลีไม่ใช่เป็นตัวสะพาน ไม่ใช่เป็นตัวบันไดที่จะแทนที่ให้ทิ้งอรรถกถาไปได้ ไม่ต้องพูดถึงจะแทนพระไตรปิฎกบาลี ก่อรูปร่างตั้งตัวขึ้นได้แล้ว อยู่ในช่วงกาลแห่งงานตรวจชำระแต่งแก้ที่พึงร่วมช่วยกันพาก้าวสู่ความสมบูรณ์อีกด้วย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬา และเป็นคัมภีร์บาลีเล่มแรก ที่ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษ จึงเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย ถือว่าเป็นพระพุทธพจน์ที่เป็นหัวข้อธรรมชั้นสำคัญ สอดคล้องกับแนวคิดของพระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี ได้เขียนงานในวรสารวิชาการ เรื่องศึกษาวิเคราะห์เรื่องเล่าในพระคัมภีร์ธรรมบทว่า ในคัมภีร์ธรรมบททำให้ทราบว่า มีโครงสร้างเนื้อหาที่โยงกับการเล่าเรื่องแบบนิทาน คือมีการวางประโยคสนทนา การดำเนินเรื่องแบบเน้นไปจิตใจเป็นหลัก และมีการขัดแย้งกันทางศีลธรรม โดยความขัดแย้งดังกล่าว ทำให้เกิดตัวตนในการแก้ไขปัญหาทางศีลธรรมขึ้น โดยโครงสร้างเหล่านี้ทำให้ระบุว่า คนแต่งนั้นมีการเรียนรู้การเขียนงาน ตามแบบโครงสร้างเรื่องเล่า คือมีการสนทนามีการขัดแย้งกันและมีผลของใจที่เป็นพัฒนาขึ้น เป็นบทสรุปเสมอ แนวคิดอรรถกถาธรรมบท อรรถธรรมบท (ธัมปทัฏฐกถา) เป็นตำนานอธิบายความในคาถาธรรมบท ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 25 รวบรวมพุทธภาษิตของพระพุทธเจ้าในวาระต่าง ๆ เนื้อหาสำคัญเล่าเรื่องราวเบื้องหลัง (นิทาน) ในส่วนของผู้ปกครองเข้าใจหลักธรรมในการดำเนินการชีวิต และกฎแห่งกรรมได้ชัดเจนอีกด้วย (พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี, 2559)

3. อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบทสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับ ได้แก่ สุนทรียศาสตร์ระดับโลกียธรรม และสุนทรียศาสตร์ระดับโลกุตรธรรม โดยระดับโลกียธรรม ปรากฏผ่านการกล่าวถึงความงามทางกายภาพ ความรัก ความพึงพอใจ สิ่งที่น่าปรารถนาในทางโลก ขณะที่ระดับโลกุตรธรรมมุ่งเน้นความงามแห่งจิตใจ ปัญญา ความสงบ และการหลุดพ้นจากกิเลส การศึกษาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความงามทางโลก แต่ใช้ความงามดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างปัญญาให้เห็นความจริงของชีวิต ตัวอย่างเช่น เรื่องนางวิสาขา และเรื่องนางสิริมา แสดงให้เห็นว่า ความรัก และความงามทางกายสามารถนำไปสู่ความทุกข์ได้ เมื่อเกิดความยึดมั่นถือมั่น ขณะที่เรื่องภิกษุในจิตตวรรคแสดงให้เห็นว่าความงามที่แท้จริง คือความสงบ และความบริสุทธิ์แห่งจิต เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะว่าเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือการดับทุกข์ และการเข้าถึงนิพพาน สอดคล้องกับแนวคิดแสงอาทิตย์ ไทยมิตร ทำวิจัยเรื่องพระพุทธศาสนาเถรวาทกับสุนทรียศาสตร์ พบว่าสุนทรียศาสตร์ตามคำสอนของพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือลักษณะที่ติดอยู่กับโลกหรือแบบชาวโลก และลักษณะที่อยู่เหนือโลก หรือแบบทางธรรม พุทธสุนทรียศาสตร์แบบที่ติดอยู่กับโลก หมายถึง คำสอนเกี่ยวกับศิลปะ และความงามอันเป็นที่เข้าใจ

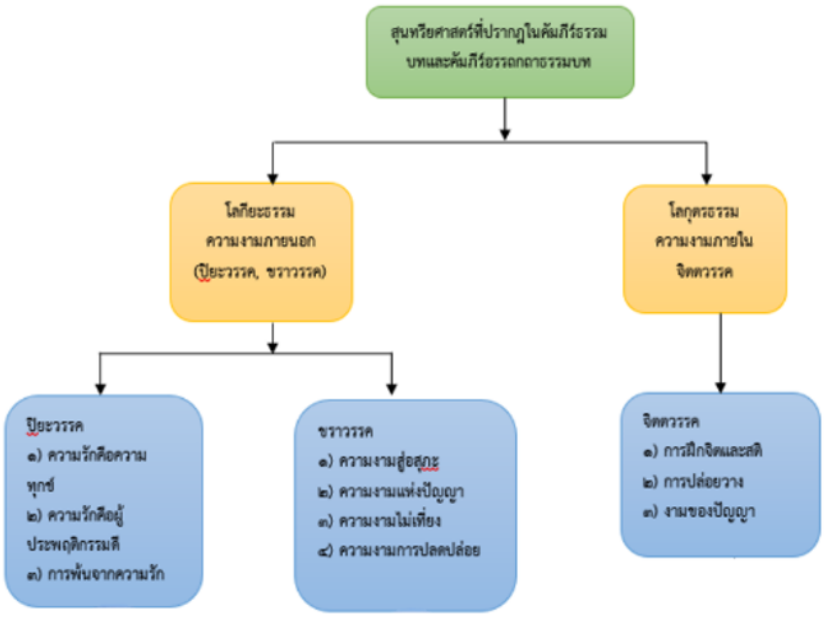
ของชาวโลกทั่วไป ยังข้องเกี่ยวอยู่กับกิเลสของมนุษย์ ส่วนพุทธสุนทรียศาสตร์แบบที่อยู่เหนือโลก หมายถึง คำสอนเกี่ยวกับความงาม ที่เป็นผลจากการเห็นธรรมตามเป็นจริงแล้วแสดงออกทางพฤติกรรมให้คนทั่วไปเห็นว่า เป็นผู้มีธรรมหรือเป็นคนที่งามผู้ที่เห็นธรรมตามเป็นจริง จึงสัมผัสความงามได้ตรงกัน และเหมือนกันผู้มีธรรมนอกจากจะแสดงพฤติกรรมออกมาให้คนเห็นว่างามแล้ว ยังส่งกระแสของความงามไปถึงธรรมชาติแวดล้อมที่อยู่รอบข้างด้วย (แสงอาทิตย์ ไทยมิตร, 2563) แนวคิดสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบทและอรรถกถาธรรมบทหมวดชราวรรค คือ แนวคิดสุนทรียศาสตร์ในหมวดชราวรรค เน้นความงามเชิงปรัชญาที่ซ่อนอยู่ ในความเสื่อมโทรมตามธรรมชาติ โดยมองข้ามรูปโฉมภายนอกที่ร่วงโรยไปสู่ความงามของสัจธรรมที่ปรากฏชัดผ่านร่องรอยแห่งเวลาความแก่ชราจึงเป็นศิลปะแห่งการยอมรับความจริง ความสงบ และประสบการณ์ชีวิตที่ตกผลึกอีกด้วย

สอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาอวยชัย เชื้อดวงผุย ที่ได้ทำวิจัยเรื่องลักษณะการและบทบาทหน้าที่ในความชราภาพ พบว่าลักษณาการความชรา เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของกระบวนธรรมดังกล่าวที่สรรพสัตว์ไม่สามารถหลุดพ้นได้ ลักษณาการความชรา คือความแก่ ความคร่ำครา ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวหย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมอินทรีย์ เห็นชัดว่าแม้ในอรรถกถาแปล พระสมณะโคดมพุทธเจ้าได้เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ในอดีตที่พระพุทธเจ้าที่เสวยพระชาติแต่ละชาติต้องฝ่าฟันอุปสรรคสู้กับความชั่วร้าย สร้างสมบารมีเมื่อครั้งเสวยเป็นพระชาติต่าง ๆ มีชาดกหลายเรื่องที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติ ที่มีลักษณาการของความแก่ความชรา ซึ่งลักษณาการความชรายังเป็นประโยชน์ต่อการเข้าใจถึงหลักธรรม หรือเป็นตัวแสดงให้เห็นสัจธรรมของชีวิต สำหรับการใช้ชีวิตให้เป็นสุข และสอดคล้องกับงามแบบอัตวิสัย คือความงามเป็นความรู้สึกทางอารมณ์ ที่ขึ้นอยู่กับรสนิยมส่วนบุคคล และนิทานธรรมบทสะท้อนความงามในมุมมองนี้ ที่ทำให้ผู้คนหลงใหลในภาพลักษณ์ภายนอก โดยไม่ตระหนักถึงความไม่เที่ยงแท้ของสังขารภายนอก (พระมหาอวยชัย เชื้อดวงผุย, 2566)

ความงามจึงมิได้ถูกประเมินจากความพึงพอใจ ในทางอารมณ์เพียงอย่างเดียว แต่พิจารณาจากคุณค่าที่ช่วยยกระดับจิตใจ และนำไปสู่ความหลุดพ้น ความงามในคัมภีร์ธรรมบทจึงเป็นความงามเชิงจริยธรรมและความงามเชิงปัญญามากกว่าความงามเชิงวัตถุ ผลการวิจัยนี้ สอดคล้องกับแนวคิดของพระครูวีรกิจชลธาร ที่ได้ทำวิจัยเรื่องศึกษาการประยุกต์ใช้กระบวนการพัฒนาจิตที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท พบว่าสิ่งเกิดขึ้น ได้แก่ จิตที่ผ่องใส จิตที่ผ่านการฝึกฝนจะเป็นจิตที่มีพลังนำความสุขมาให้ จิตที่หลุดพ้นความงามจากการไม่ลำเอียง พินิจพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ตามเหตุผลความเป็นจริง และความสงบ ในเรื่องจิตตะวรรคจะเน้นการรักษาจิตให้มั่นคงเพื่อให้เห็นธรรมที่แท้จริง การบริหารจิต และการปลดปล่อยจากความยึดติด นำไปสู่ความสุข และความงามแท้จริง ที่สะท้อนสภาวะจิตบริสุทธิ์ และจิตมีอิสรภาพที่แท้จริง (พระครูวีรกิจชลธาร, 2565)

องค์ความรู้ใหม่

จากงานวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท” ผู้วิจัยสามารถสรุปองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย โดยมีดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1: แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท

จากแผนผังที่กำหนด สามารถอธิบายรายละเอียด และวิเคราะห์เรื่อง “สุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท และคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท” ได้อย่างละเอียดและชัดเจน โดยพุทธสุนทรียศาสตร์ตามแนวคิดนี้จำแนกความงามออกเป็น 2 ระดับหลัก คือ โลกียธรรม (ความงามภายนอก) และโลกุตรธรรม (ความงามภายใน) มีดังนี้

1. โลกียธรรม (ความงามภายนอก) ในมิติของโลกียธรรม พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความงามทางโลกแต่สอนให้มองเห็นและเข้าใจความจริง ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังความงามทางกายภาพ หรือความรู้สึกของปุถุชนทั่วไป ซึ่งจำแนกออกเป็น 2 วรรค (หมวด) สำคัญ ได้แก่

ปิยวรรค (หมวดความรัก)

1. ความรัก คือความทุกข์ สุนทรียภาพในแง่ของความรักของชาวโลก มักผูกติดอยู่กับความคาดหวังและความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) คัมภีร์ชี้ให้เห็นว่าแท้จริงแล้ว ความรักทางโลกนำมาซึ่งความห่วงหาอาทรและความโศกเศร้าเมื่อต้องพลัดพราก

2. ความรัก คือผู้ประพฤติกรรมดี ความงามของความรักในระดับโลกียะที่น่าสรรเสริญคือความรักที่ตั้งอยู่บนฐานของศีลธรรม การทำความดีร่วมกัน เป็นความรักที่เกื้อกูล นำพากันไปในทางที่เจริญ

3. การพ้นจากความรัก ความงามขั้นสูงสุดในหมวดนี้ คือการหลุดพ้นจากพันธนาการของความรักเชิงชู้สาว หรือความผูกพันที่เหนี่ยวรั้งจิตใจ เปลี่ยนเป็นการพัฒนาจิตใจให้มีเมตตา กรุณาอันกว้างใหญ่แทน

ชราวรรค (หมวดความเสื่อม/ความแก่)

1. ความงามสู่สัจจะ การพิจารณาความร่วงโรยของร่างกาย (ชรา) เป็นการเชื่อมโยงความงามเข้ากับสัจธรรม (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) เพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง

2. ความงามแห่งปัญญา เมื่อร่างกายเสื่อมถอยไปตามกาลเวลา สิ่งที่เข้ามาทดแทนและส่องประกายความงามคือปัญญา หรือความรู้เท่าทันโลก ยิ่งอายุมากปัญญายิ่งเฉียบคม

3. ความงามไม่เที่ยง เป็นการรับรู้และยอมรับว่า ความงามทางกายภาพ (เช่น ผิวพรรณ รูปโฉม) นั้นแปรเปลี่ยน และร่วงโรยได้เสมอ ไม่มีความจีรังยั่งยืน

4. ความงามการปลดปล่อย ความงามที่เกิดจากการละวางความยึดติด ในรูปโฉมโนมพรรณ การไม่ทุกข์ร้อนไปกับความแก่ชรา ถือเป็นการปลดปล่อยจิตใจให้เป็นอิสระ

2. โลกุตรธรรม (ความงามภายใน) มิตินี้ถือเป็นแก่นแท้ของพุทธสุนทรียศาสตร์ เป็นความงามระดับที่อยู่เหนือโลก (โลกุตระ) ไม่แปรผันตามกาลเวลา และเกิดจากการพัฒนาจิตใจโดยตรง

จิตตวรรค (หมวดจิต)

1. การฝึกจิต และสติ จิตที่ยังไม่ได้ฝึกมักดิ้นรน และกวัดแกว่ง ความงามในข้อนี้เกิดขึ้นเมื่อจิตได้รับการฝึกฝน อบรมด้วยสติตามหลักสมถะ และวิปัสสนา จนจิตมีความสงบ ระงับ และตั้งมั่น

2. การปล่อยวาง เป็นสภาวะที่จิตสามารถละวาง จากกิเลส ตัณหา และอุปาทานไม่ถูกกระทบกระทั่งด้วยโลกธรรม 8 (มีลาภ เสื่อมลาภมียศ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข ทุกข์) จิตที่ว่างจากการยึดมั่นถือมั่น คือจิตที่งดงามที่สุด

3. งามของปัญญา ปัญญาในระดับโลกุตระ คือปัญญาที่รู้แจ้งในอริยสัจ 4 และตัดขาดจากอาสวกิเลสได้โดยสิ้นเชิง เป็นความงามอันบริสุทธิ์ สะอาด และสว่างไสวอย่างแท้จริง

สรุปเชิงวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ ในคัมภีร์ธรรมบท และอรรถกถา ไม่ใช่เรื่องของศิลปะเพื่อความเพลิดเพลินใจ แต่เป็นศิลปะแห่งการดำเนินชีวิต เพื่อความหลุดพ้น ความงามภายนอก (โลกิยะ) เป็นเพียงเครื่องมือสะท้อนให้เห็นสัจธรรม และความไม่เที่ยงความงามภายใน (โลกุตระ) เป็นเป้าหมายสูงสุด คือการทำจิตใจให้สะอาด สว่าง สงบ เป็นความงามอันเป็นอมตะ และนำไปสู่การบรมสุข (นิพพาน) สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า จิตที่ฝึกดีแล้ว นำสุขมาให้ นั่นเอง

สรุป

งานวิจัยนี้ศึกษา“ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท” โดยพบว่าสุนทรียศาสตร์คือการศึกษาความงามและศิลปะ ซึ่งแบ่งทฤษฎีการตัดสินคุณค่าออกเป็น 3 แบบ ได้แก่ ทฤษฎีจิตวิสัย ทฤษฎีวัตถุวิสัย และทฤษฎีสัมพัทธวิสัย โดยประสบการณ์ทางสุนทรียะช่วยพัฒนาจิตใจและปัญญาของมนุษย์ คัมภีร์ธรรมบทเป็นพระพุทธพจน์ในรูปร้อยกรอง 423 คาถา แบ่งเป็น 26 หมวด มีอรรถกถาธรรมบทที่แต่งโดยพระพุทธโฆสะเป็นคำอธิบายขยายความ โดยใช้นิทานเป็นอุทาหรณ์สอนธรรมแก่ผู้มีจริตแตกต่างกัน สุนทรียศาสตร์ในธรรมบทเน้นความงามที่เกิดจากปัญญา แบ่งเป็น 2 ระดับ คือระดับโลกียะและโลกุตระ ในระดับโลกียธรรม ปรากฏผ่านเรื่องนางวิสาขาที่สอนให้เห็นว่าการยึดติดเป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ และเรื่องนางสิริมาที่ใช้อสุภกรรมฐานชี้ให้เห็นความไม่เที่ยงของรูปกาย ในระดับโลกุตรธรรม ความงามแท้จริงคือจิตที่

บริสุทธิ์ผ่านการฝึกสติและอานาปานสติ จนนำไปสู่การหลุดพ้นสู่นิพพาน แนวคิดนี้สอดคล้องกับปรัชญาของเพลโตที่ว่าความงามแท้จริงเข้าถึงได้ด้วยปัญญามิใช่ประสาทสัมผัส

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

วิเคราะห์ความงามคู่ขนานกับไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) คือวิเคราะห์ว่าธรรมบทแสดงให้เห็นว่า ความงามทางกายภาพที่ฉาบฉวย (เช่น รูปกายที่สวยงาม) ล้วนมีความเสื่อมเป็นธรรมดา เพื่อเปลี่ยนมุมมองจากการยึดติดในรูปลักษณ์ภายนอก ให้เห็นความงามที่แท้จริงในความไม่เที่ยง และปล่อยวาง วิเคราะห์ความงามแห่งพุทธปัญญา (ความดีงาม) คือวิเคราะห์แนวคิดที่ว่าความงามคือกัลยาณธรรม เช่น การมีศีลธรรม การเป็นคนดี การมีจิตใจสงบ (จิตตสุนทรียะ) สุนทรียศาสตร์ในธรรมบทมุ่งยกย่องความงามของการทำความดีและการมีปัญญาที่แจ่มแจ้ง มากกว่าความงามทางวัตถุต่าง ๆวิเคราะห์บทกวี และพรรณนาโวหาร (ความงามทางวรรณศิลป์) คือวิเคราะห์วิธีการพรรณนาในธรรมบท ที่ใช้ศิลปะการใช้ถ้อยคำ เปรียบเปรย หรือเรื่องเล่า (อุปมาอุปไมย) เพื่อสื่อสารความจริงที่ลึกซึ้ง (ความงามเชิงสัญลักษณ์) ทำให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้ง และเห็นคุณค่าของพระธรรม การยกระดับสุนทรียภาพแห่งเรื่องเล่า คือในคัมภีร์ธรรมบทเต็มไปด้วยเรื่องเล่าที่ให้ภาพพจน์ชัดเจน เช่น ความงามของความดี (กุศล) และความน่าเกลียดของความชั่ว (อกุศล) โดยใช้ศิลปะการประพันธ์ที่สะท้อนอารมณ์ความรู้สึก และนโยบายการศึกษาส่งเสริมการนำเรื่องเล่าธรรมบทมาทำเป็นสื่อสร้างสรรค์ (เช่น การ์ตูน, แอนิเมชัน, ละคร) ที่เน้นความงดงามของการกระทำ (สุนทรียะเชิงจริยธรรม) มากกว่าการเน้นความน่ากลัวของการทำบาป เพื่อสร้างความประทับใจ และเข้าใจง่าย การประยุกต์ใช้สุนทรียศาสตร์เพื่อจิตวิญญาณ ความงามสูงสุดในพระพุทธศาสนาคือจิตที่สงบ (จิตตสุนทรียภาพ) ไม่ใช่ความงามที่ฉาบฉวยทางรูปกายภายนอก นโยบายสาธารณสุขหรือวัฒนธรรมจัดกิจกรรม หรือพื้นที่สาธารณะที่เน้นการฝึกสมาธิ โดยใช้หลักการพุทธสุนทรียศาสตร์ เช่น การจัดสวนหิน, การฟังธรรมบรรยายที่ผสานดนตรีที่ผ่อนคลาย เพื่อนำไปสู่การพัฒนาจิตใจที่สงบ การตีความความงามเชิงพุทธปรัชญาเถรวาท คือในคัมภีร์ธรรมบทเน้นความงามของความจริง (สัจจะ) ซึ่งมักนำไปสู่ความหลุดพ้น คือช่วยส่งเสริมการวิจัย และการเผยแพร่พุทธศิลป์หรือวรรณกรรมที่ตีความอรรถกถาธรรมบท ในเชิงปรัชญาที่ลึกซึ้ง โดยเน้นแนวคิดสุนทรียภาพที่เรียบง่ายและการใช้ชีวิตที่ไม่เบียดเบียนตนเอง และผู้อื่น

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดสุนทรียศาสตร์กับวรรณกรรมทางศาสนาอื่น คือควรศึกษาเปรียบเทียบความงามที่ปรากฏในธรรมบท กับคัมภีร์วรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องอื่น ๆ (เช่น ชาดก หรืออรรถกถาอื่น) หรือวรรณกรรมทางศาสนาอื่น ๆ เพื่อให้เห็นลักษณะร่วมและความแตกต่างของพุทธสุนทรียศาสตร์ ในบริบทที่กว้างขึ้น

2.2 ประยุกต์สู่การวิเคราะห์ศิลปกรรม หรือจิตรกรรม คือนำแนวคิดพุทธสุนทรียศาสตร์ที่ได้จากการศึกษาธรรมบท ไปเป็นฐานในการวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนัง ภาพวาดพุทธประวัติหรือพระพุทธรูปในศิลปะต่าง ๆ เพื่อเชื่อมโยงวรรณกรรมเข้ากับทัศนศิลป์

2.3 วิเคราะห์บทบาทของความงามต่อการบรรลุธรรม (จิตตปัญญา) คือการศึกษาเจาะลึกในประเด็นว่า องค์ประกอบความงาม (เช่น คำสอนที่สละสลวย, เรื่องราวที่น่าเลื่อมใส) ส่งผลต่อกระบวนการทางจิตและ

การหยั่งรู้ธรรม (จิตตปัญญา) ของบุคคลในเรื่องอย่างไร เพื่อเปลี่ยนจากสุนทรียศาสตร์เชิงศิลป์ นำไปสู่สุนทรียศาสตร์เชิงจิตวิญญาณ

บรรณานุกรม

เครือจิต ศรีบุญนาค. (2542). *สุนทรียภาพของชีวิต.* กรุงเทพฯ: เธิร์ดเวฟเอ็ดดูเคชั่น.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2558). *รู้จักพระไตรปิฎกให้ชัดให้ตรง.* กรุงเทพฯ: ญาณเวศกวัน.

พระครูวีรกิจชลธาร. (2565). ศึกษาการประยุกต์ใช้กระบวนการพัฒนาจิตที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบท. *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์.* 7(1), 331-344.

พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี. (2559). ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเล่าในคัมภีร์ธรรมบท. *วารสารวนัมฎองแหรกพุทธศาสตรปริทรรศน์.* 3(1), 19-26.

พระมหาอวยชัย เชื้อดวงผุย. (2566). ลักษณาการและบทบาทหน้าที่ความชราภาพของพระโพธิสัตว์ในอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์.* 8(1). 1-16.

พีระพล จันทร์เทพ. (2563). *ความงามที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาท.* สำนักศิลปะและวัฒนธรรม: มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2537). *พุทธวจนะในธรรมบท.* กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

แสงอาทิตย์ ไทยมิตร. (2563). พระพุทธศาสนาเถรวาทกับสุนทรียศาสตร์. *วารสารวิชาการพระพุทธศาสนาเขตลุ่มแม่น้ำโขง.* 1(1), 37-49.

Baumgarten. (1995). *สุนทรียศาสตร์เบื้องต้น.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของพระพุทธบาทในลักขณสูตร
An Analytical Study of Buddha's Footprints in the Lakkhaṇa Sutta

[1]สุชาดา รัตนาวิทย์, [2]พระธรรมวชิรปัญญาจารย์ (เทียบ สิริญาโน) และ[3]อธิเทพ ผาทา

[1]Suchada Rattanavit, [2]Phra Dhammavajirapanyajarn (Thiep Siriyano) and [3]Athithep Phatha

[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajaviddayalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: pu.suchada04@gmail.com

Received: May 8, 2026; **Revised:** August 16, 2026; **Accepted:** August 17, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของลักขณสูตร 2) เพื่อศึกษาลักษณะของพระพุทธบาทที่ปรากฏในลักขณสูตร และ 3) เพื่อวิเคราะห์ลักษณะของพระพุทธบาทในมิติทางธรรม การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ตลอดจนเอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหา และนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1) ลักขณสูตรเป็นพระสูตรสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระอานนท์ โดยทรงอธิบายเหตุแห่งการบังเกิดมหาปุริสลักษณะ 32 ประการว่าเป็นผลจากการสั่งสมกุศลกรรมและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์มาอย่างยาวนาน จนทำให้พระวรกายสมบูรณ์ด้วยลักษณะของมหาบุรุษ 2) ลักษณะของพระพุทธบาทซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมหาปุริสลักษณะมีความหมายทั้งในเชิงกายภาพและเชิงสัญลักษณ์ โดยในเชิงกายภาพสะท้อนความสมบูรณ์แห่งพระวรกาย ส่วนในเชิงสัญลักษณ์สะท้อนคุณธรรมสำคัญ เช่น ความมั่นคง ความบริสุทธิ์ และการดำเนินไปเพื่อประกาศพระธรรม 3) ในเชิงวิเคราะห์ ลักษณะของพระพุทธบาทมิได้เป็นเพียงลักษณะทางสรีระ หากแต่เป็นสัญลักษณ์ทางธรรมที่แสดงถึงผลแห่งการสั่งสมกุศลกรรมและการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธองค์ อีกทั้งยังมีคุณค่าในด้านพุทธศิลป์ ความเชื่อ และการประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: พระพุทธบาท; มหาปุริสลักษณะ; ลักขณสูตร

Abstract

This thesis aims to achieve three objectives: 1) to study the structure and content of the Lakkhaṇa Sutta, (2) to examine the characteristics of the Buddha's footprints as presented in the Sutta, and (3) to analytically investigate the characteristics of the Buddha's footprints in terms of their doctrinal significance. This study employs a qualitative documentary research methodology, drawing upon the Tipiṭaka, its commentaries, as well as related academic works and research studies. Data were analyzed through content analysis and synthesis, and the findings are presented descriptively. The results reveal that: 1) the Lakkhaṇa Sutta is a significant discourse delivered by the Buddha to Venerable Ānanda, in which He explains that the thirty-two marks of a great man (mahāpurisa-lakkhaṇa) arise from the accumulation of wholesome actions and the continuous cultivation of perfections (pāramī) over a long period, resulting in the perfection of the Buddha's physical form; 2) among these marks, the characteristics of the Buddha's footprints possess both physical and symbolic meanings physically reflecting the perfection of the Buddha's body, and symbolically representing important virtues such as stability, purity, and the progression toward the proclamation of the Dhamma; (3) analytically, the Buddha's footprints should not be understood merely as physical attributes, but as symbolic representations of the results of accumulated merit and the cultivation of perfections, which also hold significance in terms of Buddhist art, belief systems, and their application as a guideline for self-development in accordance with Buddhist teachings.

Keywords: Buddha's Footprints; Mahāpurisa-Lakkhaṇa; Lakkhaṇa Sutta

บทนำ

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แนวคิดเรื่องพระพุทธบาทมักปรากฏในฐานะสิ่งที่เกิดขึ้นตามพระประสงค์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อพิจารณาในบริบทของคติความเชื่อของพุทธศาสนิกชนทั่วโลก กลับพบว่า พระพุทธบาทได้รับการถ่ายทอด ปรากฏอย่างแพร่หลายในรูปแบบของความเชื่อและงานพุทธศิลป์ที่หลากหลาย จึงอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธบาทมิได้เป็นเพียงองค์ประกอบทางศาสนบัญญัติเท่านั้น แต่ยังเป็นสัญลักษณ์แห่งความศรัทธาที่เชื่อมโยงพระพุทธองค์เข้ากับสังคมพุทธในแต่ละยุคสมัยอย่างแนบแน่น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เปี่ยมด้วยพระปัญญาและพระคุณอันประเสริฐ ทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณซึ่งเป็นภูมิปัญญาสูงสุดที่ไม่มีสิ่งใดเทียบได้ พระองค์มิได้เป็นเพียงผู้รู้ความจริงของโลกเท่านั้น หากยังทรงเป็นพระบรมครูของเทวดาและมนุษย์ ผู้ทรงแสดงธรรมเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ด้วยพระมหากรุณาอันไพศาล การศึกษาพระพุทธองค์จึงมิได้มุ่งเพียงการรับรู้เรื่องราวในเชิงชีวประวัติ หากแต่เป็นการเข้าถึงสาระสำคัญของพระธรรมคำสอนที่ทรงประกาศไว้เพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ แนวทางหนึ่งที่นำไปสู่ความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับพระพุทธองค์และพระธรรม คือการพิจารณาคุณลักษณะพิเศษของพระองค์ในเชิงสัญลักษณ์และเชิงธรรมะ คุณลักษณะเหล่านี้มิได้เป็นเพียงเครื่องหมายภายนอก หากแต่สะท้อนถึงคุณธรรม บารมี และภาวะทางจิตวิญญาณที่พระองค์ทรงบำเพ็ญสั่งสมมาอย่างยาวนาน แนวคิดเรื่องมหาปุริสลักษณะใน ลักขณสูตร ซึ่งพระพุทธศาสนาเถรวาทอธิบายว่าเป็นลักษณะของ “มหาบุรุษ” หรือบุคคลผู้มีบารมีสมบูรณ์สูงสุด บุคคลเช่นนี้ย่อมมีปลายทางแห่งชีวิตอยู่สองประการ คือ หากครองเรือนก็จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองแผ่นดินโดยธรรมและสมบูรณ์ด้วยแก้วเจ็ดประการ แต่หากออกบรรพชาย่อมตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา. (ไทย); 11/198/159) บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ และเข้าถึงนิพพานอันบริสุทธิ์สูงสุด (พระไตรปิฎกภาษาไทย

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.สุ. (ไทย); 25/699/666) ภาพรวมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นกระบวนการเปลี่ยนผ่านจากพระกุมารสิทธัตถะ สู่การเป็นมหาบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะ 32 ประการตามที่พระสูตรได้พรรณนาไว้

มหาปุริสลักษณะดังกล่าวปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค โดยมีการอธิบายรายละเอียดในเชิงลักษณะทางกายภาพ เช่น ฝ่าพระบาทราบเสมอกัน มีลายจักรที่ฝ่าพระบาท ส้นพระบาทยาว พระบาทเหมือนสังข์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา. (ไทย); 11/200/160) พระสุรเสียงดุจพรหม พระทนต์ 40 ซี่ พระชิวหาใหญ่ รวมถึงลักษณะอนุพยัญชนะ 80 สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2566) อีกจำนวนมาก แม้ลักษณะเหล่านี้เมื่อพิจารณาในเบื้องต้นอาจดูเป็นเพียงคุณลักษณะทางกายภาพ แต่ในความเป็นจริงกลับแฝงไว้ด้วยนัยเชิงสัญลักษณ์ที่ลึกซึ้ง กล่าวคือเป็นผลของการบำเพ็ญบารมีและเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงคุณธรรมอันสูงส่ง เช่น ความมั่นคง ความบริสุทธิ์ ความเมตตา และปัญญา

มหาปุริสลักษณะจึงมิใช่เพียงการยกย่องรูปลักษณ์ของพระพุทธองค์ หากแต่เป็นการสะท้อนความสมบูรณ์ทั้งทางกายและจิตอยู่ในศีล (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551) อันเป็นผลจากการสั่งสมกุศลกรรมอย่างยาวนาน และยังแสดงถึงพลังทางศีลธรรมและโพธิญาณที่นำไปสู่การตรัสรู้ ความสมบูรณ์เช่นนี้ทำให้มหาบุรุษผู้มีลักษณะครบถ้วนแตกต่างจากบุคคลทั่วไปอย่างมีนัยสำคัญ ในบรรดามหาปุริสลักษณะทั้ง 32 ประการ “ลักษณะของพระพุทธบาท” นับว่ามีความโดดเด่นเป็นพิเศษ ทั้งในเชิงกายภาพและเชิงสัญลักษณ์ เช่น ฝ่าพระบาทราบเสมอกัน มีลายจักรที่ฝ่าพระบาท ส้นพระบาทยาว พระบาทอ่อนนุ่ม ฝ่าเท้ามีลวดลายคล้ายตาข่าย และข้อพระบาทสูง ลักษณะเหล่านี้มิได้สะท้อนเพียงความงดงามทางกาย แต่ยังแสดงถึงความมั่นคง ความไม่หวั่นไหว การก้าวข้ามกิเลส และการดำเนินไปเพื่อโปรดสัตว์อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องธรรมจักร อันหมายถึงการประกาศพระธรรมให้แผ่ขยายไปอย่างกว้างขวาง ลักษณะของพระพุทธบาทจึงปรากฏอย่างแพร่หลายในงานพุทธศิลป์ (พระมหาจีรวัฒน์ กนฺตวณฺโณ, 2568) และพุทธสถานในหลายภูมิภาคทั้งเอเชีย (นันทนา ชุติวงศ์, 2533) ทั้งในชมพูทวีป ศรีลังกา ไทย (กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2558) พม่า ลาว ตลอดจนดินแดนในเอเชียกลางและเอเชียตะวันออก โดยกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความศรัทธาที่ช่วยให้พุทธบริษัทระลึกถึงพระพุทธองค์อยู่เสมอ แม้รูปแบบทางศิลปกรรมในแต่ละท้องถิ่นอาจมีความแตกต่างจากรายละเอียดในพระไตรปิฎก แต่ก็สะท้อนถึงความพยายามในการสืบทอดและตีความคติความเชื่อให้สอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของแต่ละสังคม อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณางานวิชาการในปัจจุบัน พบว่ายังขาดการศึกษาลักษณะของพระพุทธบาทในฐานะองค์ประกอบหนึ่งของมหาปุริสลักษณะอย่างเป็นระบบ ทั้งที่แท้จริงแล้วลักษณะดังกล่าวมิได้เป็นเพียงเรื่องของรูปลักษณ์ แต่เป็นสัญลักษณ์ทางธรรมที่สะท้อนถึงกระบวนการพัฒนาทางจิตวิญญาณอันนำไปสู่การตรัสรู้ ยิ่งไปกว่านั้น ในบริบทของสังคมร่วมสมัยที่เผชิญความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และค่านิยม การทำความเข้าใจลักษณะของพระพุทธบาทอย่างถูกต้องยิ่งมีความสำคัญ เนื่องจากผู้คนจำนวนมากอาจรับรู้ข้อมูลผ่านสื่อหรือศิลปกรรมโดยขาดการตรวจสอบกับแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ ส่งผลให้เกิดความคลาดเคลื่อนหรือการตีความที่ไม่ตรงกับเจตนารมณ์ดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา

การศึกษาลักษณะของพระพุทธบาทตามที่ปรากฏในลักขณสูตรโดยตรงจึงมีความสำคัญ เพื่อค้นหาความหมายดั้งเดิม วิเคราะห์ในเชิงสัญลักษณ์และเชิงธรรมะ และเชื่อมโยงเข้ากับกรอบแนวคิดทางพุทธปรัชญาอย่างเหมาะสม การศึกษาครั้งนี้มุ่งวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำความเข้าใจลักษณะของพระพุทธบาทในฐานะเครื่องหมายแห่งบุญบารมีและภาวะธรรมขั้นสูง อันจะนำไปสู่ความเข้าใจเชิงลึกในพระพุทธศาสนา และสามารถใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาจิตใจตามรอยบาทของพระบรมศาสดาได้อย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของลักขณสูตร
2. เพื่อศึกษาลักษณะของพระพุทธบาทในลักขณสูตร
3. เพื่อวิเคราะห์ลักษณะของพระพุทธบาทในลักขณสูตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ลักษณะของพระพุทธบาทในลักขณสูตร” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการศึกษาวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นแนวทางหลักในการดำเนินการศึกษา ซึ่งมีขั้นตอนการวิจัยดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรวบรวมเอกสารชั้นปฐมภูมิ ผู้วิจัยเริ่มต้นจากการศึกษาข้อมูลหลักที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับประเด็นวิจัย ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตลอดจนเอกสารทางพระพุทธศาสนาและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลสำคัญในการวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะของพระพุทธบาทในลักขณสูตร

ขั้นตอนที่ 2 การรวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ นอกจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิแล้ว ผู้วิจัยยังได้ศึกษาหนังสือ ตำราวิชาการ งานวิจัย บทความ และวารสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้ประกอบการอธิบายและสนับสนุนการตีความในเชิงวิชาการให้มีความชัดเจนและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่ 3 การคัดเลือก วิเคราะห์ และเรียบเรียงข้อมูล ภายหลังจากการรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกเนื้อหาที่สอดคล้องกับประเด็นการศึกษาของ ลักษณะพระพุทธบาทในลักขณสูตร พบว่าลักษณะของพระพุทธบาทมิได้เป็นเพียงการบรรยายลักษณะทางกายภาพของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่เป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนผลแห่งการบำเพ็ญบารมีและคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ ซึ่งผลที่ได้สอดคล้องกับแนวคิดของสมเด็จพระวันรัต (มี) และพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่อธิบายว่ามหาปุริสลักษณะเกิดจากผลแห่งกรรมดีและคุณธรรมภายใน ทั้งยังมีความหมายเชิงธรรมะ เช่น ลายจักรบนฝ่าพระบาทที่แสดงถึงการประกาศพระธรรม และมีความเชื่อมโยงกับอนุพยัญชนะ 80 ประการ ซึ่งช่วยอธิบายรายละเอียดแห่งความสมบูรณ์ของพระพุทธลักษณะให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่ 4 การสรุปผลและนำเสนอผลการวิจัย ในขั้นตอนสุดท้าย ผู้วิจัยได้นำผลการวิเคราะห์มาสรุปเป็นองค์ความรู้ โดยเรียบเรียงให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมทั้งนำเสนอผลในลักษณะพรรณนาเชิงวิเคราะห์ นอกจากนี้ยังได้เสนอแนะแนวทางสำหรับการศึกษาวิจัยในอนาคต รวมถึงข้อเสนอแนะที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางวิชาการและการปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 จากการศึกษาพบว่า ลักขณสูตร เป็นพระสูตรสำคัญในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ที่มุ่งอธิบายมหาปุริสลักษณะ 32 ประการของพระพุทธเจ้า โดยมีการจัดวางเนื้อหาอย่างเป็นระบบและมีลำดับขั้นชัดเจน กล่าวคือ ประกอบด้วยส่วนสำคัญ ได้แก่ การกล่าวถึงคำพยากรณ์มหาปุริสลักษณะ การอธิบายรายละเอียดของลักษณะมหาบุรุษแต่ละประการ การแสดงเหตุแห่งการเกิดลักษณะดังกล่าว และการเชื่อมโยงเข้าสู่หลักธรรมที่เกี่ยวข้องเมื่อพิจารณาในเชิงเนื้อหา จะเห็นได้ว่าพระสูตรนี้มิได้มุ่งเพียงการพรรณนาลักษณะทางกายภาพของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่เป็นการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่าง “กรรม” และ “ผลของกรรม” อย่างเป็นระบบ มหาปุริสลักษณะ ทั้ง 32 ประการ มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ หากแต่เป็นผลจากการสั่งสมกุศลกรรมและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์อย่างต่อเนื่องยาวนานในอดีตชาติ นอกจากนี้ เนื้อหาของพระสูตรยังสะท้อนบริบททางความคิดในสมัยพุทธกาล ซึ่งแนวคิดเรื่องลักษณะมหาบุรุษมีรากฐานอยู่ในคติพราหมณ์เดิม (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2537) แต่พระพุทธศาสนาได้ตีความใหม่ในเชิงเหตุและผลทางศีลธรรม โดยเน้นว่าความสมบูรณ์ทางกายมิได้เป็นเรื่องของชาติกำเนิด หากแต่เป็นผลสะท้อนของความสมบูรณ์ทางจิตใจและคุณธรรม โครงสร้างและเนื้อหาของลักขณสูตรจึงมีลักษณะเป็นทั้งคำอธิบายเชิงคัมภีร์และหลักธรรมเชิงเหตุผล ที่เชื่อมโยงพฤติกรรมทางศีลธรรมเข้ากับผลลัพธ์ทั้งในระดับรูปธรรมและนามธรรม ทำให้พระสูตรนี้มีคุณค่าอย่างยิ่งในฐานะหลักฐานสำคัญที่อธิบายความเป็นพระพุทธเจ้า

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 การศึกษาลักษณะของพระพุทธบาท พบว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งของมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งโดยมีลักษณะเด่นหลายประการ เช่น ฝ่าพระบาทราบเสมอกัน มีลายจักรปรากฏบนฝ่าพระบาท ส้นพระบาทยาว พระบาทอ่อนนุ่ม และมีลวดลายคล้ายตาข่าย ลักษณะดังกล่าวสามารถทำความเข้าใจได้ในสองมิติที่สัมพันธ์กัน คือมิติทางกายภาพและทางสัญลักษณ์ ในมิติแรก ลักษณะของพระพุทธบาทสะท้อนถึงความสมบูรณ์ของพระวรกายในฐานะมหาบุรุษ ส่วนในมิติที่สอง ลักษณะเหล่านี้สื่อถึงคุณธรรมภายใน เช่น ความมั่นคง ความบริสุทธิ์ ความเมตตา และปัญญา ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่เกิดจากการบำเพ็ญบารมี โดยเฉพาะ “ลายจักร” ที่ปรากฏบนฝ่าพระบาท ถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่สะท้อนบทบาทของพระพุทธองค์ในฐานะผู้ประกาศพระธรรม กล่าวคือเป็นผู้หมุนวงล้อแห่งธรรมให้ดำเนินไป ขณะที่ลักษณะของฝ่าพระบาทที่ราบเสมอกันสามารถตีความได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของความมั่นคงและความเสมอภาคในการดำเนินชีวิตตามหลักธรรม ยิ่งไปกว่านั้นลักษณะของพระพุทธบาทยังสัมพันธ์โดยตรงกับแนวคิดเรื่องผลของกรรม กล่าวคือ เป็นผลสะท้อนของการสั่งสมคุณงามความดีและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติจนปรากฏเป็นลักษณะพิเศษในชาติสุดท้ายที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ลักษณะของพระพุทธบาทจึงมิใช่เพียงองค์ประกอบทางสรีระ แต่เป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนทั้งคุณธรรมและผลของการปฏิบัติธรรม อันแสดงถึงความสมบูรณ์ทั้งทางกายและจิตใจของพระพุทธองค์อย่างชัดเจน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เมื่อพิจารณาในเชิงวิเคราะห์ พบว่า ลักษณะของพระพุทธบาทในลักขณสูตรมีนัยสำคัญในระดับปรัชญา และสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ มิได้เป็นเพียงลักษณะทางกายภาพ หากแต่เป็นการนำเสนอหลักธรรมผ่านรูปสัญลักษณ์ที่สามารถตีความได้หลายระดับ ในมิติของเหตุและผล ลักษณะของพระพุทธบาทสะท้อนหลักกรรมอย่างชัดเจน กล่าวคือ เป็นผลโดยตรงจากการกระทำที่เป็นกุศลและการบำเพ็ญบารมีในอดีต ซึ่งสอดคล้องกับหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาที่ว่า การกระทำย่อมมีผล

ตามมา ทั้งในระดับรูปธรรม เช่น ลักษณะทางกาย และในระดับนามธรรม เช่น คุณธรรมภายในในมิติของความหมายเชิงสัญลักษณ์ ลักษณะของพระพุทธบาทสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตได้ กล่าวคือ สื่อถึงการตั้งมั่นในคุณธรรม การไม่เบียดเบียนผู้อื่น การมีเมตตา และการมุ่งไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือการพ้นทุกข์ ซึ่งสะท้อนแก่นของคำสอนในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตนเองได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะในมิติของศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นแนวทางหลักของการปฏิบัติธรรม ในอีกด้านหนึ่ง ลักษณะของพระพุทธบาทยังมีบทบาทสำคัญในเชิงพุทธศิลป์และความเชื่อ โดยปรากฏเป็นต้นแบบของสัญลักษณ์ทางศาสนา เช่น รอยพระพุทธบาทตามสถานที่สำคัญต่าง ๆ ซึ่งกลายเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาของพุทธศาสนิกชน และมีส่วนสำคัญในการสืบทอดพระพุทธศาสนาในมิติทางวัฒนธรรม ลักษณะของพระพุทธบาทในลักขณสูตรจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการอธิบายลักษณะภายนอก แต่เป็นสัญลักษณ์ทางธรรมที่เชื่อมโยงหลักกรรม คุณธรรม และการปฏิบัติธรรมเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ

อภิปรายผลการวิจัย

1. ความสอดคล้องกับแนวคิดมหาปุริสลักษณะและหลักกรรมในพระพุทธศาสนา จากผลการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะของพระพุทธบาทใน ลักขณสูตร พบว่า ลักษณะดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ ซึ่งมีนัยสำคัญมากกว่าการเป็นเพียงลักษณะทางกายภาพ หากแต่เป็นการสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างกรรมและผลของกรรมอย่างเป็นระบบ ลักษณะพิเศษของพระพุทธบาทเป็นผลโดยตรงจากการสั่งสมกุศลกรรมและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติอย่างยาวนาน แนวคิดนี้ทำให้เห็นว่าความสมบูรณ์ทางกายมิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่มีรากฐานมาจากการพัฒนาทางจิตใจและคุณธรรมภายในอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) และ สมเด็จพระวันรัต (มี) ที่อธิบายว่ามหาปุริสลักษณะเป็นสัญลักษณ์ของผลแห่งกรรมดีและการบำเพ็ญบารมี มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยไร้เหตุปัจจัย การอภิปรายในประเด็นนี้จึงช่วยยืนยันว่าลักษณะของพระพุทธบาทควรถูกทำความเข้าใจในฐานะ “ผลของกระบวนการพัฒนาทางจิต” มากกว่าการมองเป็นเพียงรูปลักษณ์ภายนอก

2. การตีความเชิงสัญลักษณ์กับการสะท้อนคุณธรรมของพระพุทธองค์ เมื่อพิจารณาในเชิงความหมาย ลักษณะของพระพุทธบาท เช่น ฝ่าพระบาทราบเสมอกัน การมีลายจักร ส้นพระบาทยาว หรือความอ่อนนุ่มของพระบาท ล้วนสามารถอธิบายได้ในเชิงสัญลักษณ์ที่สัมพันธ์กับหลักธรรม กล่าวคือ ฝ่าพระบาทที่ราบเสมอกันสะท้อนความมั่นคงและความเที่ยงตรงในการดำเนินชีวิตตามหลักธรรม ขณะที่ลายจักรบนฝ่าพระบาทแสดงถึงบทบาทของพระพุทธองค์ในฐานะผู้ทรงหมุนวงล้อแห่งพระธรรมให้ดำเนินไปในโลก ซึ่งสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องธรรมจักรอย่างชัดเจน การตีความในลักษณะนี้ช่วยให้เห็นว่าลักษณะภายนอกมิได้แยกขาดจากสาระทางธรรม แต่เป็น “สื่อกลาง” ที่ทำให้เข้าใจคุณธรรมภายใน เช่น ปัญญา เมตตา และความบริสุทธิ์ของจิต ทั้งนี้ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับทัศนะของ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่เน้นว่าความงดงามทางกายของพระพุทธเจ้าเป็นผลสะท้อนของคุณธรรมภายใน มิใช่สาระที่แยกออกจากกัน การอภิปรายในส่วนนี้จึงชี้ให้เห็นว่าการเข้าใจลักษณะพระพุทธบาทจำเป็นต้องตีความควบคู่ทั้งในระดับรูปธรรมและนามธรรม

3. บทบาทของลักษณะพระพุทธบาทในบริบทสังคม วัฒนธรรม และการประยุกต์ใช้ นอกเหนือจากมิติทางคัมภีร์แล้ว ผลการศึกษายังแสดงให้เห็นว่าลักษณะของพระพุทธบาทมีบทบาทอย่างสำคัญในบริบทของสังคมพุทธศาสนา กล่าวคือ ได้ถูกพัฒนาเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาที่ได้รับการเคารพบูชาอย่างแพร่หลาย ไม่ว่าจะเป็นการสร้างรอยพระพุทธบาทจำลอง การนำไปใช้ในงานพุทธศิลป์ หรือการเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในภูมิภาคต่าง ๆ ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าลักษณะของพระพุทธบาทมิได้มีความหมายจำกัดอยู่ในเชิงคัมภีร์ แต่ได้ขยายไปสู่มิติทางวัฒนธรรมและความเชื่ออย่างกว้างขวาง อีกทั้งยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในเชิงปฏิบัติ โดยใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองผ่านหลักศีล สมาธิ และปัญญา หรือไตรสิกขา ซึ่งไตรสิกขา แปลว่า ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา 3 ประการ ถือเป็นหัวใจของการพัฒนาชีวิตตามหลักพุทธศาสนา เพื่อแก้ไขปัญหาและนำไปสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์ ดังนี้ 1) ศีล การฝึกอบรมความประพฤติทางกายและวาจาให้เรียบร้อย การอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างปกติสุข ไม่เบียดเบียนกัน 2) สมาธิ การฝึกอบรมจิตใจให้สงบ มั่นคง จดจ่อ และมีประสิทธิภาพในการควบคุมอารมณ์ 3) ปัญญาการฝึกอบรมความรอบรู้และเข้าใจความจริงของชีวิตตามความเป็นจริง เพื่อให้เกิดความสว่างไสว แก้ปัญหา อันเป็นแก่นของการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งลักษณะของพระพุทธบาทของพระพุทธองค์ได้มาจากการบำเพ็ญธรรมนี้ การอภิปรายในประเด็นนี้จึงทำให้เห็นว่าลักษณะของพระพุทธบาทมีบทบาททั้งในฐานะ “หลักธรรมเชิงสัญลักษณ์” และ “เครื่องมือทางวัฒนธรรม” ที่ช่วยสืบทอดพระพุทธศาสนาและสร้างความหมายให้กับชีวิตของพุทธศาสนิกชนในบริบทต่าง ๆ ได้อย่างต่อเนื่อง

องค์ความรู้ใหม่

1. การประยุกต์หลักธรรมเพื่อการทำความดีเพื่อผู้อื่นในสองระดับ จากการศึกษาลักษณะของพระพุทธบาทใน ลักขณสูตร พบว่า หลักธรรมที่ปรากฏในพระสูตรสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาชีวิตด้านการทำความดีเพื่อผู้อื่นได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยมีลักษณะเป็น “ระบบการพัฒนา” ที่ครอบคลุมทั้งระดับบุคคลและระดับสังคม

ในระดับบุคคลทั่วไป การทำความดีเพื่อผู้อื่นเริ่มต้นได้จากหลักธรรมพื้นฐาน เช่น การให้ทานและการไม่เบียดเบียนผู้อื่น การให้ทานมิได้จำกัดอยู่เพียงการให้วัตถุ แต่รวมถึงการให้สิ่งที่เหมาะสมและตรงกับความจำเป็นของผู้รับ ซึ่งเป็นการช่วยเหลืออย่างมีคุณภาพและก่อให้เกิดประโยชน์จริงต่อชีวิตผู้อื่น ขณะเดียวกันการละเว้นจากการเบียดเบียน โดยเฉพาะการงดเว้นจากการทำร้ายชีวิต เป็นรากฐานสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข เมื่อบุคคลมีจิตเมตตาและมุ่งเกื้อกูลต่อผู้อื่น ย่อมส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีและความมั่นคงในระดับสังคมโดยรวม ในระดับผู้ปกครองรัฐ หลักธรรมดังกล่าวขยายไปสู่การบริหารจัดการเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม โดยผู้ปกครองในอุดมคติ เช่น พระเจ้าจักรพรรดิหรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างของผู้ที่ใช้อำนาจด้วยคุณธรรม หลักทศพิธราชธรรม ทำหน้าที่เป็นกรอบควบคุมการใช้อำนาจให้เป็นไปอย่างยุติธรรม ไม่เบียดเบียน และมุ่งประโยชน์ของประชาชนเป็นสำคัญ ขณะเดียวกัน “สังคหวัตถุ 4” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557) เป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์และความสามัคคีในสังคม ทำให้การปกครองมิใช่เพียงการบริหาร แต่เป็นการประสานประโยชน์และสร้างความไว้วางใจระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน เมื่อพิจารณาโดยรวมสำหรับหลักธรรมเรื่องสังคหวัตถุ 4 ก็ถือว่าเป็นอีกหลักธรรมข้อหนึ่งที่ผู้คนชาวพุทธทั่วไปอาจจะเกิดความเข้าใจว่า จะเป็นหลักธรรมที่จัดว่าเป็นหลักธรรมประเภทเกื้อกูลแก่

งานด้านสังคมสงเคราะห์หรือเกื้อกูลแก่การทำให้ผู้คนมีความสามัคคีมีความรักต่อกันเท่านั้นแต่ว่า สังคหวัตถุ 4 จะเป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่สามารถสร้างอานิสงค์ทำให้ได้มาซึ่งลักษณะของความสมบูรณ์ของพระบาทของพระพุทธองค์อักลักษณะหนึ่งก็คือ ลักษณะพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่มและมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย ซึ่งถือว่าเป็นหลักฐานที่ทำให้ผู้ศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ว่าจากเดิมที่เข้าใจว่าหลักสังคหวัตถุ 4 หมายถึง คุณเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้อื่นไว้ได้, หลักการสงเคราะห์ คือ ช่วยเหลือกันยึดเหนี่ยวใจกันไว้ และเป็นเครื่องเกาะกุมประสานโลกคือสังคมแห่งหมู่สัตว์ไว้ ดุจสลักเกาะยึดรถที่กำลังแล่นไปให้คง เป็นรถและวิ่งแล่นไปได้ มี 4 อย่าง คือ ทาน การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน, ปิยวาจา พูดจาน่ารักน่านิยมนับถือ, อัตถจริยา บำเพ็ญประโยชน์, สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตัวให้เข้ากันได้ เช่น ไม่ถือตัว ร่วมสุขร่วม ทุกข์กัน เป็นต้นนั้น คงไม่มีใครไปคิดถึงสังคหวัตถุในมุมมองที่เกี่ยวข้องกับ ผลที่เกิดมาจากการปฏิบัติที่ไม่จำเพาะแต่การทำให้คนเกิดความรักสามัคคีกันเท่านั้น แต่ยังมีอานิสงค์สำคัญก็คือการได้หนึ่งในลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการด้วยก็คือได้ลักษณะพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่มและมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่ายอีกด้วย

จะเห็นได้ว่าหลักธรรมในลักขณสูตรสามารถเชื่อมโยงการทำความดีจากระดับปัจเจกไปสู่ระดับสังคมได้อย่างเป็นระบบ กล่าวคือ ระดับบุคคลเน้นการสร้างพื้นฐานทางศีลธรรม ส่วนระดับผู้ปกครองเน้นการขยายผลไปสู่การจัดระเบียบสังคมที่มีธรรมาภิบาล ทั้งสองระดับมีเป้าหมายร่วมกันคือการสร้างประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นและนำไปสู่สังคมที่สงบสุขอย่างยั่งยืน

2. การพัฒนาแนวทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนฐานพระพุทธบาทเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้

องค์ความรู้จากการศึกษาลักษณะพระพุทธบาทยังสามารถต่อยอดไปสู่การพัฒนาแนวทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยกำหนดให้ “พระพุทธบาท” เป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ที่บูรณาการศรัทธา ศิลปะ และการพัฒนาจิตใจเข้าด้วยกัน แนวทางนี้ช่วยเปลี่ยนบทบาทของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์จากพื้นที่แห่งพิธีกรรม ไปสู่พื้นที่แห่งการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงภายใน ที่เน้นการเรียนรู้มากกว่าการขอพรโดยผู้มาเยือนจะได้องค์ความรู้จากการศึกษาหลักธรรม หรือจากหนังสือต่างๆ

ในเชิงปฏิบัติ แนวคิดนี้สามารถพัฒนาเป็นกิจกรรมหรือหลักสูตรที่ผสมผสานพุทธปรัชญากับทักษะร่วมสมัย ทำให้การเรียนรู้ธรรมะไม่จำกัดอยู่ในศาสนสถาน แต่สามารถเชื่อมโยงกับระบบการศึกษา การพัฒนาบุคลากร และการพัฒนาตนเองในบริบทสังคมปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ผู้วิจัยเห็นว่า การส่งเสริมการท่องเที่ยวในลักษณะดังกล่าวควรมุ่งเปลี่ยนจาก “การบูชาวัตถุ” ไปสู่ “การบูชาคุณธรรม” โดยใช้พระพุทธบาทเป็นสื่อกลางในการกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาภายใน ทั้งนี้ การออกแบบกิจกรรมควรเน้นกระบวนการเรียนรู้ เช่น การให้ความรู้ การฝึกภาวนา และการกำหนดภารกิจพัฒนาตนเอง เพื่อให้ผู้เข้าร่วมสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริง แนวทางนี้สอดคล้องกับหลักเหตุปัจจัยในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงต้องเกิดจากการลงมือปฏิบัติ ไม่ใช่เพียงการขอพรหรือการประกอบพิธีกรรมเพียงอย่างเดียว จึงสามารถตอบสนองต่อความต้องการของสังคมร่วมสมัยได้อย่างยั่งยืน และทำให้พระพุทธบาทมีบทบาททั้งในฐานะสัญลักษณ์ทางศาสนาและเครื่องมือในการพัฒนาชีวิต

สรุป

ผลการวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของพระพุทธบาทใน ลักขณสูตร แสดงให้เห็นว่า พระสูตรดังกล่าวเป็นคัมภีร์สำคัญที่อธิบายมหาปุริสลักษณะ 32 ประการอย่างเป็นระบบ โดยมีโครงสร้างเนื้อหาที่ครอบคลุมทั้งส่วนของคำพยากรณ์ ลักษณะของมหาบุรุษ เหตุแห่งการเกิดลักษณะนั้น และหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง โครงสร้างดังกล่าวสะท้อนแนวคิดพื้นฐานของพระพุทธศาสนาในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับผลของกรรม กล่าวคือ ความสมบูรณ์แห่งลักษณะของพระพุทธเจ้ามิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ หากเป็นผลจากการสั่งสมกุศลกรรมและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์มาอย่างต่อเนื่องยาวนาน เมื่อพิจารณาเฉพาะลักษณะของพระพุทธบาท พบว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งในมหาปุริสลักษณะ โดยมีลักษณะเด่น เช่น ฝ่าพระบาทราบเสมอกัน การมีลายจักร ส้นพระบาทยาว พระบาทอ่อนนุ่ม และลวดลายคล้ายตาข่าย ลักษณะเหล่านี้สามารถอธิบายได้ทั้งในเชิงรูปธรรมและเชิงนามธรรม กล่าวคือ ในด้านกายภาพสะท้อนความสมบูรณ์แห่งพระวรกายของมหาบุรุษ ส่วนในด้านสัญลักษณ์สะท้อนคุณธรรมสำคัญ เช่น ความมั่นคง ความบริสุทธิ์ และบทบาทในการประกาศพระธรรม โดยเฉพาะลายจักรบนฝ่าพระบาทซึ่งสื่อถึงการหมุนวงล้อแห่งธรรมให้ดำเนินไปในโลก นอกจากนี้ ผลการวิเคราะห์ยังชี้ให้เห็นว่า ลักษณะของพระพุทธบาทมิใช่เพียงลักษณะทางสรีระ หากแต่เป็นสัญลักษณ์ทางธรรมที่แสดงถึงผลแห่งกุศลกรรมและการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธองค์ อีกทั้งยังมีคุณค่าในหลายมิติ ทั้งด้านพุทธศิลป์ ความเชื่อ และการนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง โดยสามารถใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองให้ดำเนินชีวิตอย่างมีศีลธรรม มีความมั่นคงทางจิตใจ และมุ่งสู่ความหลุดพ้นตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ลักษณะของพระพุทธบาทในลักขณสูตรมีความสำคัญในหลายระดับ ทั้งในเชิงคัมภีร์ เชิงสัญลักษณ์ และเชิงการปฏิบัติ โดยทำหน้าที่เป็นตัวแทนของความสมบูรณ์ทั้งทางกายและจิตใจของพระพุทธองค์ พร้อมทั้งเป็นแนวทางให้พุทธศาสนิกชนสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาชีวิตได้อย่างมีคุณค่าและยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1.ข้อเสนอแนะจากการวิจัย จากผลการศึกษาลักษณะของพระพุทธบาทใน ลักขณสูตร พบว่าพระพุทธบาทมิได้มีความหมายเพียงในเชิงคัมภีร์หรือเป็นลักษณะทางกายภาพเท่านั้น หากแต่เป็นสัญลักษณ์ทางธรรมที่สะท้อนคุณธรรมและผลแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธองค์ ดังนั้น การนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปใช้ควรมุ่งเน้นการตีความในเชิงคุณธรรมควบคู่กับความศรัทธา มิใช่จำกัดอยู่เพียงการสักการะเชิงรูปแบบ

ในทางปฏิบัติ ควรส่งเสริมให้พระพุทธบาทเป็น “สื่อการเรียนรู้ทางธรรม” ที่ช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถเชื่อมโยงจากสัญลักษณ์ภายนอกไปสู่ความเข้าใจภายใน เช่น การตระหนักถึงความมั่นคงในคุณธรรม ความไม่เบียดเบียน และการพัฒนาจิตใจให้ก้าวหน้า นอกจากนี้ การเผยแพร่ความรู้ควรดำเนินควบคู่กับการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง เพื่อป้องกันการตีความคลาดเคลื่อนจากหลักพระไตรปิฎก การใช้ประโยชน์จากพระพุทธบาทในบริบทสังคมควรคำนึงถึงความสมดุลระหว่างศรัทธาและการอนุรักษ์ โดยเฉพาะในกรณีที่มีการสักการะบูชาที่อาจก่อให้เกิดความสึกกร่อนของโบราณวัตถุ จึงควรมีแนวทางหรือรูปแบบการบูชาที่เหมาะสม เพื่อรักษาคุณค่าทั้งในเชิงศิลปกรรมและเชิงวิชาการให้คงอยู่ต่อไป

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การศึกษาครั้งต่อไปควรขยายขอบเขตไปสู่การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบรูปแบบพระพุทธบาทในประเทศไทยและต่างประเทศ เพื่อให้เห็นถึงความหลากหลายของแนวคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจพัฒนาการของสัญลักษณ์พระพุทธบาทในมิติที่กว้างขึ้น และสามารถสังเคราะห์เป็นกรอบความเข้าใจที่มีความเป็นเอกภาพมากยิ่งขึ้น

2.2 ควรมีการศึกษาสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาในภาพรวม เช่น ธรรมจักร ต้นโพธิ์ หรือสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ประเภทต่าง ๆ เพื่อทำความเข้าใจว่าการแทนองค์พระพุทธเจ้ามีรูปแบบและนัยความหมายอย่างไรในแต่ละบริบททางวัฒนธรรม

2.3 การศึกษาพระพุทธบาทในบริบทของชุมชน โดยวิเคราะห์ลักษณะ ความเชื่อ และบทบาทของพระพุทธบาทที่มีต่อวิถีชีวิตของผู้คนในแต่ละพื้นที่ ซึ่งจะช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างสัญลักษณ์ทางศาสนากับสังคมในเชิงรูปธรรม

2.4 ควรมีการศึกษาด้านการอนุรักษ์พระพุทธบาทอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะแนวทางในการสักการะบูชาที่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อโบราณวัตถุ เพื่อให้สามารถรักษาลวดลายและรายละเอียดสำคัญไว้ได้ในระยะยาว อันจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อการศึกษาทางวิชาการและการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2537). *พุทธประวัติ*. กรุงเทพฯ: การศาสนา.

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. (2558). *พระพุทธรูปปางต่างๆ*. กรุงเทพฯ: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ จำกัด.

นันทนา ชุติวงศ์. (2533). *รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียอาคเนย์*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต).. (2557). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาจีรวัฒน์ กนฺตวณฺโณ. (2568). *พุทธศิลป์พระพุทธชินราช: ประวัติและพัฒนาการทางพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: บริษัท จรัลสนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2556). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: บริษัทแอ๊คเรทเพรส.

ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร

An Analytical Study of Ananda's Roles in the Mahāparinibbāsutta

[1]กรัณยภรณ์ หมื่นหัสถ์, [2]สุเทพ พรมเลิศ และ [3]พระมหาจีรวัฒน์ กนฺตวณฺโณ

[1]Karanyaporn Muenhast, [2]Suthep Promlert and [3]Phramaha Chiravat Kantawanno

[1,2,3]คณะพุทธศาสตร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: Kyp03117@gmail.com

Received: May 11, 2026; **Revised:** July 20, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาสาระสำคัญของมหาปรินิพพานสูตร 2) เพื่อศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร และ 3) เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำเสนอผลการศึกษาด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า 1) มหาปรินิพพานสูตรปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ประกอบด้วย 6 ภาณวาร 44 ตอน มีเนื้อหาว่าด้วยเหตุการณ์สำคัญในช่วงปัจฉิมกาลของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่การเสด็จจาริก การแสดงหลักธรรมสำคัญ การปลงอายุสังขาร จนถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพาน 2) บทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตรปรากฏอย่างเด่นชัดในฐานะพุทธอุปัฏฐาก ผู้รับสนองพระพุทธดำรัส ผู้ประสานงาน และผู้ดูแลสถานการณ์เฉพาะหน้า ท่านสามารถปฏิบัติหน้าที่ท่ามกลางภาวะวิกฤตด้วยความรอบคอบ มีสติ และรับผิดชอบต่อพระพุทธเจ้า คณะสงฆ์ และมหาชน 3) ผลการวิเคราะห์พบว่า บทบาทของพระอานนท์จำแนกได้เป็น 3 ด้านสำคัญ ได้แก่ 1) บทบาทตามปทัสถานบทบาทปทัสถานเอตทัคคะ 5 ประการ ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้า คือ พหูสูต สติ คติ ธิติ และอุปัฏฐาก 2) บทบาทด้านความคิดและการตัดสินใจบนฐานข้อมูลที่ถูกต้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ และ 3) บทบาทที่สัมพันธ์กับโครงสร้างสังคม ทั้งฝ่ายอาณาจักร สังคมสงฆ์ และมหาชน การบูรณาการบทบาททั้ง 3 ด้านนี้ทำให้พระอานนท์สามารถบริหารจัดการภารกิจในช่วงปัจฉิมกาลได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถนำมาเป็นแนวทางประยุกต์ใช้ในการตัดสินใจ การวางแผน และการจัดการภาวะวิกฤตในองค์กรร่วมสมัยได้อย่างเหมาะสม

คำสำคัญ: บทบาท; พระอานนท์; มหาปรินิพพานสูตร; เอตทัคคะ 5

Abstract

This research article has three objectives: 1) to study the structure and essential content of the Mahāparinibbāna Sutta, 2) to study the roles of Ānanda Thera in the Mahāparinibbāna Sutta, and 3) to analyze the roles of Ānanda Thera in the Mahāparinibbāna Sutta. This study is documentary research, based on data from the Tipiṭaka, commentaries, related documents, and research works. The findings are presented through descriptive analysis. The research results reveal that 1) the Mahāparinibbāna Sutta appears in the Sutta Piṭaka, Dīgha Nikāya, Mahāvagga. It consists of six bhāṇavāras and forty-four sections. Its content records important events during the final period of the Buddha's life, including his final journey, the exposition of significant doctrines, the relinquishment of the life-sustaining will, and his attainment of final Nibbāna. 2) The roles of Ānanda Thera in the Mahāparinibbāna Sutta are clearly evident in his capacity as the Buddha's attendant, the one who responded to the Buddha's instructions, a coordinator, and a person who managed immediate situations. He performed his duties in times of crisis with mindfulness, prudence, and responsibility toward the Buddha, the Saṅgha, and the general public. 3) The analysis shows that Ānanda Thera's roles can be classified into three main aspects: 1) the five etadagga normative roles praised by the Buddha, namely, Bahussuta, Sati, Gati, Dhiti, and Upatthaka; 2) the role of thinking and decision-making based on accurate information appropriate to each situation; and 3) the role related to social structures, including the state, the Saṅgha, and the wider community. The integration of these three aspects enabled Ānanda Thera to manage his duties effectively during the Buddha's final days. These roles can also be applied as a model for decision-making, planning, and crisis management in contemporary organizations.

Keywords: Roles; Ananda Mahāparinibbānasutta; Five Etadagga

บทนำ

มหาปรินิพพานสูตรในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เป็นพระสูตรสำคัญยิ่งที่บันทึกเหตุการณ์ช่วงปัจฉิมกาลของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่การเสด็จจาริกครั้งสุดท้าย การแสดงหลักธรรมสำคัญ การปลงอายุสังขาร จนถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ม. (ไทย); 10/131-240/77-180) พระสูตรนี้มิได้มีความสำคัญเฉพาะในฐานะหลักฐานทางคัมภีร์เท่านั้น แต่ยังสะท้อนโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้า คณะสงฆ์ ฝ่ายอาณาจักร และมหาชนในสังคมพุทธกาลอย่างชัดเจน บุคคลที่มีบทบาทโดดเด่นและสำคัญที่สุดรูปหนึ่งคือ พระอานนท์ ในฐานะพุทธอุปัฏฐากผู้ใกล้ชิดยาวนานถึง 25 ปี มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการประสานงาน การดูแล การทูลถาม การรับสนองพระดำรัส และการจัดการสถานการณ์เฉพาะหน้า ภายใต้คุณลักษณะเอตทัคคะ 5 ประการ ได้แก่ ความเป็นพหูสูต ความมีสติ ความมีคติ ความมีธิติ และความเป็นยอดอุปัฏฐาก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.เอกก. (ไทย); 20/219, 220, 221, 222, 223/29) คุณลักษณะเหล่านี้สะท้อนถึงศักยภาพที่สูงยิ่งในด้านการจัดเก็บข้อมูล การประมวลผลข้อมูล และการตอบสนองต่อสถานการณ์อย่างเป็นระบบ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญยิ่งต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในช่วงเปลี่ยนผ่าน

แม้ว่าคัมภีร์พระพุทธศาสนาและงานศึกษาวิจัยจำนวนมากจะกล่าวยกย่องความเสียสละกับจริยวัตรอันงดงามของพระอานนท์ แต่การศึกษาส่วนใหญ่มักมุ่งเน้นไปที่การวิเคราะห์บทบาทในแง่ประวัติและการเป็นพุทธอุปัฏฐากการปรนนิบัติบำรุงตามปกติเป็นหลัก เช่น พระประเศรียร อภิวณฺโณ (จันคำ) ที่กล่าวถึงพระอานนท์ไว้ว่า เป็นพระสาวกรูปหนึ่งในบรรดาพระสาวกผู้มีความสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนาเป็นอย่างมาก และมีความโดดเด่นในหลายด้าน ท่านเป็นผู้มีบทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนให้สตรีได้บวชในพระพุทธศาสนา และการแสดงธรรม สนทนาธรรม โต้ตอบปัญหาธรรม แก่ภิกษุ ภิกษุณี แก่อุบาสกอุบาสิกาที่สนใจในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างดียิ่ง (พระประเศรียร อภิวณฺโณ (จันคำ), 2563) ทว่าในสถานการณ์จริงช่วงภาวะวิกฤตก่อนพุทธปรินิพพาน บริบทสังคมมีความซับซ้อนอย่างยิ่ง ทั้งในมิติของอำนาจทางการเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น และความขัดแย้งทางผลประโยชน์ ซึ่งพระอานนท์ต้องปฏิสัมพันธ์กับบุคคลหลากหลายกลุ่ม ปัญหาสำคัญคือ งานวิจัยที่ผ่านมายังขาดการศึกษาโครงสร้างของพระสูตรเพื่อนำมาจำแนกและวิเคราะห์บทบาทของพระอานนท์ ในยามที่ต้องเผชิญหน้ากับสถานการณ์เฉพาะหน้าอย่างเป็นระบบ ตลอดจนยังขาดการนำบทบาทเหล่านั้นมาวิเคราะห์ด้วยศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งในด้านกระบวนการคิดการตัดสินใจ และการบริหารจัดการองค์ความรู้ โดยองค์ความรู้เหล่านี้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นฐานคิด ในการพัฒนาโครงสร้างระบบปัญญาประดิษฐ์ (AI) ที่เลียนแบบการตัดสินใจของมนุษย์ได้ การมองข้ามความเชื่อมโยงดังกล่าว ทำให้เกิดช่องว่างทางวิชาการที่ขาดการผสานพุทธศาสตร์เข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ ส่งผลให้ขาดต้นแบบที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาศักยภาพบุคลากร การบริหารองค์กร ตลอดจนการนำเนื้อหาไปพัฒนาเพื่อสร้างสรรค์สื่อการเรียนรู้ในยุคดิจิทัล

ในมุมมองของพระมหาเถระ ที่เพ็ญศรี ปักกะสีนัง และคณะได้กล่าวไว้ในแนวคิดการพัฒนาจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคดิจิทัล ได้แก่ ทัศนะของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ว่าได้กล่าวไว้เมื่อปี พ.ศ. 2534 ว่าสิ่งที่วิทยาศาสตร์จะศึกษาพิสูจน์ต่อไปคือเรื่องจิต และศึกษาคอมพิวเตอร์สอดคล้องกับระบบปัญญาอัจฉริยะในงานวิจัยนี้ ในแง่ของการนำกระบวนการจัดการข้อมูลของพระอานนท์มาถอดรหัสเป็นโปรแกรมคอมพิวเตอร์ เพื่อให้การศึกษาเรื่องการนำพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางศาสนาเข้าสู่ระบบปัญญาอัจฉริยะ และ ทัศนะของพระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร. กล่าวถึงการส่งเสริมการนำเทคโนโลยีระดับสูงอย่างเอไอ มาเป็นตัวช่วยในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยจะนำเอไอมาใช้เป็นเทคโนโลยีด้านการสื่อสารในการสอนพระพุทธศาสนา มีการใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สร้างเป็นพระสงฆ์ที่เป็นที่รู้จัก อาทิ ท่านพุทธทาส สอดคล้องกับระบบปัญญาอัจฉริยะในงานวิจัยนี้ ในฐานะที่เป็นโครงสร้างรองรับนวัตกรรมการสื่อสารธรรมะที่เน้นความปลอดภัยและความเที่ยงตรงของข้อมูล เพื่อให้การเผยแผ่พระธรรมวินัยผ่านสื่อดิจิทัลเข้าถึงมหาชนได้อย่างกว้างขวางโดยไม่ผิดเพี้ยนไปจากมาตรฐานที่พระอานนท์ได้วางรากฐานไว้ (เพ็ญศรี ปักกะสีนัง และ คณะ, 2567)

จากความสำคัญและข้อจำกัดของงานวิจัยในอดีตดังกล่าว ผู้เขียนจึงสนใจศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตรอย่างเป็นระบบ โดยกำหนดคำถามการวิจัยเพื่อมุ่งหาคำตอบในประเด็นสำคัญ 3 ประการ คือ ประการแรก โครงสร้างและเนื้อหาสาระสำคัญของมหาปรินิพพานสูตรเป็นอย่างไร ประการที่สอง บทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตรเป็นอย่างไร และประการสุดท้าย วิเคราะห์

บทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตรเป็นอย่างไร ทั้งนี้ เพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์และสร้างองค์ความรู้ใหม่ด้านการบริหารจัดการเชิงพุทธที่มีประสิทธิภาพในบริบทสังคมร่วมสมัยต่อ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาสาระสำคัญของมหาปรินิพพานสูตร
2. เพื่อศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร
3. เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยฉบับนี้กำหนดวิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นระบบ เพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์และคำถามการวิจัย โดยมีลำดับขั้นตอนการดำเนินงานวิจัยรวมทั้งสิ้น 5 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 รูปแบบการวิจัย (Research Design) การวิจัยนี้กำหนดรูปแบบเป็น การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นกระบวนการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เป็นหลัก เพื่อมุ่งศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาร่วมกับศาสตร์การบริหารจัดการสมัยใหม่

ขั้นตอนที่ 2 แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย (Data Sources) ผู้วิจัยทำการจำแนกและคัดเลือกแหล่งข้อมูลออกเป็น 2 ระดับ คือ 1) ข้อมูลขั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ เอกสารอ้างอิงหลักทางพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ในส่วนมหาปรินิพพานสูตร รวมถึงคัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ฎีกาที่เกี่ยวข้อง 2) ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ หนังสือ เอกสารวิชาการ บทความวารสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์บทบาทของพระอานนท์

ขั้นตอนที่ 3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย (Research Instruments) เครื่องมือสำคัญที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการดำเนินงานวิจัย ประกอบด้วย การบันทึกข้อมูลที่ใช้สำหรับจัดหมวดหมู่บทบาทด้านความคิดและการตัดสินใจบนฐานข้อมูลที่ถูกต้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ของพระอานนท์ ร่วมกับการกำหนดกรอบแนวคิดการวิเคราะห์ที่บูรณาการคุณลักษณะเอตทัคคะ 5 ประการ

ขั้นตอนที่ 4 การเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Collection) ผู้วิจัยดำเนินการรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ โดยนำข้อมูลพฤติกรรมและการปฏิบัติหน้าที่ของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตรมาทำการวิเคราะห์ศัพท์ ศึกษาความหมาย ตรวจสอบความถูกต้องและเทียบเคียงความสอดคล้องระหว่างคัมภีร์ ก่อนจะนำข้อมูลเหล่านั้นมาจัดระบบบันทึกและกำหนดขอบเขตสำหรับการประมวลผล

ขั้นตอนที่ 5 การวิเคราะห์ข้อมูลและการสรุปผล (Data Analysis & Conclusion) ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา (Descriptive Content Analysis) โดยนำชุดข้อมูลที่ผ่านการจัดระบบมาทำการตีความ อธิบายเหตุผลเบื้องหลังการตัดสินใจ และวิเคราะห์ศักยภาพด้านการบริหารจัดการของพระอานนท์ตามกรอบแนวคิด จากนั้นทำการสังเคราะห์ผลเพื่อตอบปัญหาการวิจัย สรุปผลการวิจัย และจัดทำข้อเสนอแนะที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง พร้อมเสนอแนะหัวข้อการวิจัยในอนาคตต่อไป

ทั้งหมด ห้ามใช้เลขไทย ตรวจสอบแหล่งข้อมูลแหล่งอ้างอิงว่ามีจริงๆ หรือไม่ ผู้เขียนต้องตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลทั้งหมด ห้ามใช้ AI ตัดแปะวางเรียงเนื้อหาและใช้ข้อมูลลวงเท็จ (AI Hallucinations) วารสารต้องการให้ผู้เขียนเขียนร้อยเรียง อธิบายเนื้อหา เชื่อมโยง วิเคราะห์ และนำเสนอข้อมูล หลักการวิชาการ สะท้อนจากมุมมองของผู้เขียนเอง เพียงเพื่อช่วยในการปรับปรุงภาษา การแปลภาษา ออกแบบ จัดกลุ่มข้อมูลหรือรูปแบบเอกสารให้เข้าใจง่ายขึ้นเท่านั้น ซึ่งต้องไม่มากจนเกินไป

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า มหาปรินิพพานสูตรเป็นพระสูตรสำคัญที่มีความยาวที่สุดในพระไตรปิฎก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ม. (ไทย); 10/-/33) แบ่งเนื้อหาออกเป็น 6 ภาณวาร รวม 44 ตอน มีลักษณะการดำเนินเรื่องแบบลำดับเหตุการณ์ในช่วงพรรษาสุดท้ายของพระพุทธเจ้า ณ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ จนถึงเหตุการณ์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา แคว้นมัลละ การถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ และและการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้แก่กษัตริย์และกลุ่มชนทำการสร้างพระสถูป 10 แห่ง

ในด้านโครงสร้าง พบว่ามหาปรินิพพานสูตรไม่ได้บันทึกเหตุการณ์ก่อนการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมองค์ความรู้สำคัญของพระพุทธศาสนา ทั้งด้านหลักธรรม การปกครองคณะสงฆ์ ความสัมพันธ์ทางสังคม การเมืองการปกครอง และแนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา โดยมีพระอานนท์ทำหน้าที่เป็นผู้รับฟัง จดจำ และถ่ายทอดเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด จึงทำให้เนื้อหาในมหาปรินิพพานสูตรมีคุณค่าอย่างยิ่งทั้งในด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา และจริยศาสตร์ ที่สามารถเชื่อมโยงจิตวิญญาณของพุทธบริษัทให้ดำรงอยู่ภายใต้พระธรรมวินัย แม้ภายหลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแล้วก็ตาม

เมื่อศึกษาเนื้อหาสาระสำคัญ พบว่าหัวใจหลักของมหาปรินิพพานสูตร คือการแสดงให้เห็นความจริงตามกฎไตรลักษณ์ โดยเฉพาะหลักอนิจจังที่ปรากฏผ่านเหตุการณ์การปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ซึ่งแม้จะเป็นพระพุทธเจ้า ก็ยังอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติแห่งการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเช่นเดียวกับสังขารธรรมทั้งหลาย การปลงมายุสังขารและการเสด็จดับขันธปรินิพพานจึงเป็นการแสดงธรรมผ่านเหตุการณ์จริง เพื่อให้พุทธบริษัทเกิดความเข้าใจในความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต และลดความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนและสิ่งทั้งปวง อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา

ในการสืบทอดพระพุทธศาสนา พบว่ามหาปรินิพพานสูตรได้บันทึกเหตุการณ์สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศให้พระธรรมวินัยทำหน้าที่เป็นศาสดาแทนพระองค์ภายหลังการปรินิพพาน แสดงให้เห็นว่าแม้พระพุทธเจ้าผู้เป็นสรณะจะเข้าสู่นิพพานไปแล้ว แต่พุทธบริษัททั้งหลายยังสามารถยึดหลักธรรมวินัยเป็นแก่นในการดำรงชีวิต และสืบสานงานเผยแผ่ศาสนาต่อไปได้ นอกจากนี้ พระปัจฉิมวาจาที่ทรงแสดงเรื่องความไม่ประมาท ยังถือเป็นสาระสำคัญสูงสุดของพระสูตร โดยมุ่งเตือนให้พุทธบริษัทเร่งสร้างความเพียรในการปฏิบัติธรรมและใช้เวลาชีวิตที่เหลืออยู่อย่างมีคุณค่า ก่อนการเสื่อมสลายของสังขารจะมาถึง

ในด้านการปฏิบัติและจริยธรรม พบว่ามหาปรินิพพานสูตรยังคงยืนยันถึงประสิทธิภาพของหลักอริยสัจ 4 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ม. (ไทย); 10/155/99) ในฐานะหลักปฏิบัติที่สามารถนำไปใช้ดับทุกข์ได้ในทุกยุคสมัย โดยเฉพาะแนวทางมัชฌิมาปฏิปทาที่เน้นความสมดุลระหว่างการดำเนินชีวิตและการพัฒนาจิตใจผ่านกระบวนการของศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ทั้งในการปฏิบัติธรรม การดำเนินชีวิตประจำวัน การปฏิบัติหน้าที่การงาน ตลอดจนการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีเมตตาและเกื้อกูลต่อกัน นอกจากนี้ ยังพบว่ามหาปรินิพพานสูตรมีคุณค่าแก่การศึกษาแนวทางการบริหารจัดการสถานการณ์ในภาวะวิกฤต ทั้งด้านการจัดการข้อมูล การสื่อสาร การประสานงาน และการรักษาความมั่นคงขององค์กรทางศาสนาในสถานการณ์ความสูญเสีย โดยเฉพาะบทบาทของ พระอานนท์ที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงข้อมูล ข่าวสาร และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกลุ่มต่าง ๆ จนทำให้พระพุทธศาสนาสามารถดำรงและสืบทอดต่อมาได้อย่างมั่นคงภายหลังพุทธปรินิพพาน

ดังนั้น สาระสำคัญของมหาปรินิพพานสูตรจึงนำไปสู่บทสรุปว่า คุณค่าของชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาอยู่ที่การดำรงตนด้วยศีล สติ ความเพียร และปัญญา เพื่อมุ่งสู่การพ้นจากกองทุกข์ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา มหาปรินิพพานสูตรจึงไม่ได้เป็นเพียงบันทึกเหตุการณ์ในช่วงสุดท้ายของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ยังเป็นแผนที่ทางปัญญาและแนวทางในการดำเนินชีวิต ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับบริบทของสังคมในทุกยุคทุกสมัยได้อย่างเหมาะสม

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า พระอานนท์เป็นอัจฉริยบุคคล ที่มีปัญญาหลักแหลมและมีความโดดเด่นในบทบาทเอตทัคคะด้านอุปัฏฐากอย่างหาผู้ใดเปรียบไม่ได้ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และ อนาคต (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ม. (ไทย); 10/155/99) เมื่อนำมาวิเคราะห์ร่วมกับแนวคิดบทบาทของแดเนียล เจ. เลวินสัน โดยนทีมาศ สุขทวี (2566) พบว่า พฤติกรรมการทำหน้าที่ของพระอานนท์มีหลักการและเนื้อหาสาระที่สอดคล้องตามกรอบแนวคิดทั้ง 3 ด้าน คือ 1) บทบาทด้านปทัสถาน (ความมุ่งหวัง ข้อห้าม ความรับผิดชอบ) มีเนื้อหาสาระสำคัญคือ บทบาทปทัสถานเอตทัคคะ 5 ประการ (พหูสูต สติ คติ ธิติ และอุปัฏฐาก) ซึ่งเป็นมาตรฐานและกฎเกณฑ์ความประพฤติอันเป็นเลิศที่พระอานนท์ทรงยึดถือและปฏิบัติตามหน้าที่อย่างเคร่งครัด 2) บทบาทด้านความคิดและการตัดสินใจ มีเนื้อหาสาระสำคัญคือ การใช้ปฏิภาณไหวพริบและกระบวนการคิดวิเคราะห์เพื่อตัดสินใจแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าตลอดจนการบริหารจัดการสถานการณ์และข้อมูลต่างๆ ท่ามกลางภาวะวิกฤตได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ 3) บทบาทการกระทำที่สัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม มีเนื้อหาสาระสำคัญคือ การขับเคลื่อนพฤติกรรมและ

ปฏิบัติภารกิจที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับโครงสร้างสังคมทั้ง 3 ส่วนหลัก ได้แก่ ฝ่ายอาณาจักร สังคมสงฆ์ และมหาชน ซึ่งลักษณะบทบาทในแต่ละมิติดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดของพัชรินทร์ สายขุน (2559) ที่สามารถจำแนกให้เห็นเนื้อหาในประเด็นที่ว่า พฤติกรรมทั้งหมดของพระอานนท์สะท้อนถึง บทบาทตามที่กำหนดไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ บทบาทตามที่ผู้อื่นคาดหวังในฐานะพุทธอุปัฏฐากที่เป็นที่พึ่งของพุทธบริษัทในภาวะวิกฤต และบทบาทตามความคิดของผู้อยู่ในตำแหน่ง ที่ท่านได้ใช้ศักยภาพทางปัญญาเฉพาะตนในการตัดสินใจ วางแผนและบริหารภารกิจช่วงปัจฉิมกาลให้สำเร็จลุล่วง

จากการศึกษาบทบาทของพระอานนท์ที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร สามารถวิเคราะห์และสรุปได้อัจฉริยภาพในการบริหารจัดการสถานการณ์และพฤติกรรมในสภาวะวิกฤต มีรากฐานสำคัญมาจากการบูรณาบทบาทเอตทัคคะทั้ง 5 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อง. เอกก. (ไทย); 20/219, 220, 221, 222, 223/29) ได้แก่ (1) พหูสูต ในฐานะหลักการบริหารจัดการคลังความรู้และการสั่งสมข้อมูลระบบขนาดใหญ่ (2) สติ ในฐานะหลักการควบคุมความเที่ยงตรง ความรอบคอบ และการบันทึกจดจำข้อมูลมหาศาล (3) คติ ในฐานะหลักการคิดวิเคราะห์ การจำแนกนัยยะ และการตีความเพื่อประยุกต์ใช้ (4) ธิติ ความเพียรมุมานะ และความมั่นคงทางอารมณ์ภายใต้ความกดดัน และ 5) อุปัฏฐาก ในฐานะหลักการปฏิบัติหน้าที่ในการดูแลพระพุทธเจ้า เกื้อกูล ให้การสนับสนุนองค์กรในการบริหารจัดการ กล่าวคือ ด้านการจัดการองค์ความรู้และความคิดวิเคราะห์ พระอานนท์ทรงใช้ความเป็น “พหูสูต” หรือการสะสมพุทธพจน์จากการสดับฟังและสังเกตการณ์สังคม ทำหน้าที่เป็นฐานข้อมูลขนาดใหญ่เพื่อตัดสินใจและแก้ปัญหาในสถานการณ์สู่การปรินิพพาน ควบคู่กับการทำงานของ “สติ” ที่ช่วยจำรายละเอียดอย่างแม่นยำ เพื่อรักษาความเที่ยงตรงของพุทธประสงค์ไม่ให้บิดเบือน ในด้านการคิดวิเคราะห์ ท่านแสดงบทบาทความเป็นผู้มี “คติ” คือความฉลาดในการจำแนกนัยยะและตีความพระโอวาทมาประยุกต์ใช้ พร้อมประเมินสถานการณ์รับมือได้อย่างทันท่วงที โดยกระบวนการทั้งหมดนี้ถูกขับเคลื่อนด้วย “ธิติ” หรือความเพียรมุมานะอย่างแรงกล้าในการทำหน้าที่พุทธอุปัฏฐาก เพื่อสนองงานและรักษาไว้ซึ่งพระเกียรติยศของพระพุทธเจ้าอย่างสูงสุด

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษายังแสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดทางสภาวธรรมในฐานะเสขบุคคล หรือผู้ที่ยังไม่ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ม. (ไทย); 10/207/154) ซึ่งกลายเป็นจุดเปราะบางที่ส่งผลต่อการปฏิบัติหน้าที่ในสภาวะวิกฤตในเหตุการณ์สำคัญ ณ ปาวาลเจดีย์ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดง 'นิมิตโอภาส' หรือการส่งสัญญาณให้พระอานนท์ทราบถึง 3 ครั้งว่าผู้ที่เจริญอิทธิบาท 4 มาอย่างดีเช่นพระองค์ สามารถดำรงพระชนมายุสืบต่อไปได้ตลอดกัป เพื่อให้พระอานนท์กราบทูลอาราธนาให้พระองค์อยู่ต่อ แต่พระอานนท์กลับนั่งนิ่งเฉยและไม่ได้กราบทูลอาราธนา จนเปิดโอกาสให้พญามารเข้ามาทูลเชิญให้เสด็จดับขันธปรินิพพานได้สำเร็จ ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายสาเหตุในเชิงลึกไว้ว่าการที่ 'มารดลจิตใจ' ของท่านได้นั้น มีรากฐานมาจากสภาวะจิตของพระอานนท์ที่ยังละ 'วิปลาส 4 ประการ' หรือความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงไม่ได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ม.อ. (ไทย); 10/167/227) ประกอบด้วย (1) การมองสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง (อนิจเจ นิจจสัญญา (2) การมองสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข (ทุกเข สุขสัญญา) (3) การมองสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน (อนัตต

นิ อัตตสัญญา) และ (4) การมองสิ่งที่ไม่สวยงามว่างดงาม (อสุเภ สุภสัญญา) เมื่อสภาวะจิตของ พระอานนท์ยังมีความคิดที่คลาดเคลื่อน (วิปลาส) ประกอบกับความรักและความผูกพันอย่างลึกซึ้งที่มีต่อ พระพุทธg0hkพญามารจึงสามารถใช้ช่องว่างทางอารมณ์นี้เข้ามาบดบังระบบรับรู้และปิดกั้นสติจำของท่านชั่วขณะ จนไม่สามารถประมวลผลสัญญาณใบ้ของพระพุทธเจ้าได้ทันท่วงที

ประเด็นนี้จึงส่งผลลัพธ์เชิงหลักการที่สำคัญยิ่งว่า แม้บุคคลจะมีอัจฉริยภาพ มีทักษะการบริหารจัดการข้อมูล หรือมีตำแหน่งเป็นถึงขุนคลังปริยัติ เอตทัคคะพหูสูตที่เลิศล้ำเพียงใด แต่หากสภาวะจิตใจยังไม่สิ้นกิเลสและยังมีความคิดที่คลาดเคลื่อน เป็นจุดเปราะบางที่ทำให้เกิดความผิดพลาดอย่างร้ายแรงในการตัดสินใจเมื่อต้องเผชิญหน้ากับปัจจัยแทรกแซงจากภายนอกในภาวะวิกฤต

วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า พระอานนท์มีบทบาทการทำหน้าที่ด้านอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าภายใต้สภาวการณ์วิกฤตที่เน้นผลสำเร็จ เพื่อตอบสนองพระประสงค์ของพระพุทธเจ้า เมื่อวิเคราะห์ความสำเร็จในการทำหน้าที่อุปัฏฐาก พบว่ามี 3 ด้านดังนี้

1. บทบาทด้านปทัสถาน คือเอตทัคคะทั้ง 5 ประการ ได้แก่ ความเป็นพหูสูต การมีสติ การมีคติ การมีธิติ และการเป็นพุทธอุปัฏฐาก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ. เอกก. (ไทย); 20/219, 220, 221, 222, 223/29) การบูรณาการเอตทัคคะทั้ง 5 ประการเข้าด้วยกัน ทำให้พระอานนท์มีอัจฉริยภาพเฉพาะตัวที่สามารถตอบสนองความคาดหวังของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ บทบาทเอตทัคคะทั้ง 5 ของพระอานนท์ ได้รับการยอมรับและให้คุณค่าในระดับสูงสุด โดยท่านได้ใช้ความเป็นพหูสูตในฐานะคลังข้อมูลมหาศาล ประสานกับสติที่มีกำลังมากในการดึงข้อมูลมาใช้งานได้อย่างถูกต้องแม่นยำในสถานการณ์จริง ผนวกกับคติที่เป็นทักษะขั้นสูงในการวิเคราะห์นัยยะและการประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าอย่างชาญฉลาด และเมื่อบทบาททั้งหมดนี้ถูกขับเคลื่อนด้วยธิติ หรือความเพียรพยายามอันแรงกล้าอย่างต่อเนื่อง บทบาทเหล่านี้จึงหลอมรวมกันเป็นอัจฉริยภาพในบทบาทพุทธอุปัฏฐากที่สามารถบริหารจัดการศาสนกิจด้วยความเชี่ยวชาญระดับสูงจนหาผู้ใดเปรียบได้ยาก

2. บทบาทด้านความคิดและการตัดสินใจของพระอานนท์ มีรากฐานการทำงานอยู่บนการบริหารจัดการข้อมูลอย่างมีประสิทธิภาพ จากวิธีการรวบรวมข้อมูลรอบด้าน ทั้งจากการรับฟังโดยตรงจากพระพุทธเจ้าอย่างตั้งใจ จากการรับข้อมูลข่าวสาร หรือการสังเกตพฤติกรรมและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นรอบด้าน ตลอดจนการสืบค้นข้อเท็จจริงในประเด็นต่าง ๆ เพื่อนำมาประมวลผลและวิเคราะห์สถานการณ์อย่างถี่ถ้วนก่อนจะลงมือปฏิบัติ ส่งผลให้พระอานนท์แสดงออกถึงภาวะผู้นำที่มีความกล้าในการตัดสินใจภายใต้สถานการณ์บีบคั้น และมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลเหนือกว่าบุคคลทั่วไป ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นผลลัพธ์จากการบูรณาการบทบาทเอตทัคคะ 5 ประการ ทำให้พระอานนท์สามารถวินิจฉัยปัญหาได้อย่างทะลุปรุโปร่ง และเป็นผู้มีระเบียบวินัยเคร่งครัด มีความรับผิดชอบต่อภารกิจที่ได้รับมอบหมาย โดยมุ่งเน้นที่ผลสำเร็จของงานเป็นเป้าหมายหลักสำคัญ เพื่อให้พระศาสนาสามารถดำเนินต่อไปได้อย่างมั่นคง

ด้านความสัมพันธ์กับโครงสร้างสังคม พระอานนท์ถือเป็นบุคคลที่มีอำนาจและบารมีมาตั้งแต่อดีต มีสถานะเดิมอยู่ในวรรณะกษัตริย์และชนชั้นปกครองระดับสูง บทบาทนี้ส่งผลให้พระอานนท์ได้รับการยอมรับเชื่อถือ และความยำเกรงจากกลุ่มอำนาจและชนชั้นปกครองต่าง ๆ ในสมัยนั้นอย่างกว้างขวาง ทว่าในขณะเดียวกัน ด้วยบทบาทพุทธอนุชาผู้เป็นอุปัฏฐากใกล้ชิด ทำให้พระอานนท์สามารถตกผลึกความเข้าใจใน "พุทธกิจ" ในการจัดสรรเวลาปฏิบัติศาสนกิจประจำวัน 5 ช่วง และ "พุทธจริยา" แนวทางการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อโลก พระญาติ และพระศาสนาของพระพุทธเจ้าได้อย่างลึกซึ้ง ความเข้าใจนี้ไม่ได้เป็นเพียงความรู้จำแต่เป็นฐานข้อมูลสำคัญที่ทำให้พระอานนท์สามารถทำหน้าที่เป็นนักบริหารจัดการเวลาและกลไกสังคม" โดยท่านสามารถวางแผนและจัดระเบียบการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าของคณะสงฆ์ ตลอดจนเหล่าพุทธบริษัททุกหมู่เหล่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ สูงสุด สอดคล้องกับจังหวะเวลาของพุทธกิจในแต่ละวัน จนได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าในฐานะผู้อุปัฏฐากที่ยอดเยี่ยม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ม. (ไทย); 10/208/154) นอกจากนี้ ในระดับมหาชน พระอานนท์ยังได้แสดงออกถึงบทบาทการเป็นกัลยาณมิตรที่ยอดเยี่ยม ภายใต้ข้อจำกัดทางชนชั้นที่เคร่งครัดในสมัยนั้น พระอานนท์ให้คุณค่าแก่ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเท่าเทียมในการเข้าถึงพระพุทธเจ้าและหลักธรรม พร้อมทั้งแสดงตนเป็นผู้คุ้มครองสิทธิและความยุติธรรมให้แก่คนทุกระดับชั้นอย่างเสมอภาค ไม่ว่าจะเป็นผู้ยากไร้หรือชนชั้นสูง บุรุษหรือสตรี ทำให้บทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตรเป็นภาพแสดงถึงความอัจฉริยภาพของพระอานนท์ ที่รู้จักใช้ทั้งอำนาจ บารมี และสติปัญญา เพื่อสร้างประโยชน์สุขให้แก่สังคมและพระศาสนาอย่างแท้จริง

อภิปรายผลการวิจัย

1. ผลการวิจัยพบว่า คุณค่าของชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาในมหาปรินิพพานสูตร คือการดำรงตนด้วยศีล สติ ความเพียร และปัญญา เพื่อมุ่งสู่การพ้นจากกองทุกข์อันเป็นเป้าหมายสูงสุด โดยพระสูตรนี้ไม่ได้เป็นเพียงบันทึกเหตุการณ์ในช่วงสุดท้ายของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ยังเป็นเสมือนแผนที่ทางปัญญาและแนวทางในการดำเนินชีวิตที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับบริบทของสังคมในทุกยุคทุกสมัยได้อย่างเหมาะสม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ พุทธจริยาวัตรและพุทธดำรัสที่บันทึกไว้ในมหาปรินิพพานสูตร ทรงคุณค่าในลักษณะที่เป็นสัจธรรมและเป็นแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจน ทำให้สามารถกลายเป็นแรงบันดาลใจและเป็นเข็มทิศในการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนได้อย่างต่อเนื่อง แม้กาลเวลาจะผ่านพ้นไปนานเพียงใด หลักธรรมเหล่านี้ยังคงทำหน้าที่เชื่อมโยงเป้าหมายสูงสุดของศาสนาเข้ากับวิถีชีวิตจริงของพุทธบริษัทได้อย่างเป็นรูปธรรม สอดคล้องกับประยงค์ จันทร์แดง ที่ศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาในมหาปรินิพพานสูตรว่า โดยปกติหากสิ่งใดไม่มีความสำคัญหรือคุณค่าใดๆต่อสังคม สิ่งนั้นไม่นานก็ถูกลืมถูกกลืนหายไปกับกาลเวลา หรือตายไปพร้อมๆกับชีวิตของคนที่ไม่มีคุณค่านั้น แต่ในกรณีของพระพุทธเจ้าที่เสด็จดับขันธ์พระปรินิพพานนานมาแล้วกว่า 2,600 ปีกลับปรากฏว่ายิ่งนานวันยิ่งทวีความสำคัญและทรงคุณค่าต่อสังคมหรือต่อโลกโดยรวม ดังจะเห็นได้จากพระพุทธจริยาวัตรหรือพุทธดำรัสที่บันทึกไว้ในมหาปรินิพพานสูตรได้กลายเป็นแรงบันดาลใจหรือเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน ตั้งแต่หลังจากปรินิพพานสืบเนื่องมาจนปัจจุบันและยังทรงคุณค่าต่อไปในอนาคตอีกยาว

ไกล (ประยงค์ จันทร์แดง, 2558) และสอดคล้องกับ พระศรีวิสุทธิโกศล กิตฺติวฑฺฒโน (กิตติวัฒน พลวัน) ที่ทำการศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปรินิพพานสูตร ศึกษาเฉพาะกรณีการรักษาหลักพระธรรมวินัยได้กล่าวไว้ว่า หลักธรรมสำคัญสำหรับการรักษาพระธรรมวินัย เชน ไตรสิกขา อปริหานิยธรรม มหาปเทส และอัปปมาทธรรม ซึ่งหากพุทธบริษัทปฏิบัติตาม จะสามารถธำรงพระธรรมวินัยไว้ได้สืบไป (พระศรีวิสุทธิโกศล กิตฺติวฑฺฒโน (กิตติวัฒน พลวัน), 2546)

2. พบว่า การบูรณาการศักยภาพบทบาทเอตทัคคะทั้ง 5 ประการเข้าด้วยกัน มีผลทำให้พระอานนท์ทำหน้าที่พุทธอุปัฏฐากได้อย่างยอดเยี่ยม แม้จะมีข้อจำกัดในสถานะเสขบุคคลที่ทำให้เกิดความผิดพลาดในบางสถานการณ์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ การสะสมบารมีและความเชี่ยวชาญในการนำองค์ความรู้ด้านข้อมูล มาใช้วิเคราะห์เพื่อแก้ปัญหาได้ตรงจุด จนกลายเป็นโครงสร้างทางปัญญาที่แข็งแกร่งที่ทำให้พระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร มีความโดดเด่นในด้านความคิดและการตัดสินใจในทุกสถานการณ์ สอดคล้องกับ พระมหาสิริวัฒน์ชัย ภูริปญฺโญ (พรหมศรี) ที่ทำวิจัย เรื่องคุณูปการของพระอานนท์ที่มีต่อการสืบทอดพระพุทธศาสนา สรุปได้ว่าคุณสมบัติเฉพาะตัวที่โดดเด่นของพระอานนท์นั้นเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาเกิดความเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงในปัจจุบันในทุกวันนี้โดยสำหรับคุณสมบัติเฉพาะตัวที่โดดเด่นของพระอานนท์เถระทางด้านที่สำคัญต่างๆนั้นมีอยู่ 5 ประการอย่างนี้คือ 1) คุณสมบัติในด้านเอตทัคคะของพระอานนท์ 2) คุณสมบัติในทางคุณลักษณะที่แตกต่างไปจากพระสงฆ์สาวกรูปอื่น ๆ ของพระอานนท์ 3) คุณสมบัติในทางด้านอัพภูตธรรมของพระอานนท์ 4) คุณสมบัติทางด้านคุณธรรมพิเศษเฉพาะตัวของพระอานนท์ 5) คุณสมบัติทางด้านอุปนิสัยเฉพาะตัวของพระอานนท์ (พระมหาสิริวัฒน์ชัย ภูริปญฺโญ (พรหมศรี), 2565) และ สอดคล้องกับพระประเศรียร อภิวณฺโณ (จันคำ) ที่วิจัยเรื่องบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอานนท์เถระ สรุปได้ว่าพระอานนท์ได้เป็นผู้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้ามากที่สุด และมีการรับฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าและจดจำธรรมคำสอนพระพุทธเจ้ามากที่สุดมากกว่าภิกษุสงฆ์รูปอื่น ประกอบกับเป็นคนที่มีความเอาใจใส่ในหน้าที่ของตนไม่ได้ขาด พร้อมกับพัฒนาเผยแผ่พระศาสนาอยู่เป็นประจำ พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งให้ท่านเป็นเอตทัคคะที่เลิศกว่าภิกษุอื่นใน 5 ด้านคือ มีสติ รอบคอบ มีคติ มีความทรงจำแม่นยำ มีความเพียรดี เป็นพหูสูต เป็นยอดภิกษุผู้อุปถัมภ์พระพุทธเจ้า (พระประเศรียร อภิวณฺโณ (จันคำ), 2563)

3. พบว่า บทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร มีลักษณะการบูรณาการร่วมกัน ทั้งด้านปทัสถานทางสังคม ด้านความคิดและการตัดสินใจ ด้านความสัมพันธ์กับโครงสร้างสังคม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะศักยภาพแห่งบทบาทเอตทัคคะทั้ง 5 ประการ ทำหน้าที่เป็นโครงสร้างทางปัญญาที่แข็งแกร่ง ผสานกับต้นทุนทางสังคมในฐานะวรรณะกษัตริย์และพุทธอุปัฏฐากที่ได้รับการยอมรับ ทำให้พระอานนท์สามารถทำหน้าที่สนองงานพระพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดีเยี่ยม สอดคล้องกับ พระครูธรรมรงค์ศีลคุณ (ดำรง กนฺตสีโล) ที่กล่าวว่าคุณสมบัติเฉพาะตัวที่โดดเด่นของพระอานนท์ ได้แก่ มีรูปงามบุคลิกดี ใส่ใจต่อการศึกษา เป็นพหุสูต ช่างคิด ช่างสังเกต ช่างถาม ประหยัด เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีจิตเมตตาอนุเคราะห์ภิกษุผู้อาพาธ และเหล่าอุบาสกอุบาสิกาผู้เจ็บไข้ได้ป่วย (พระครูธรรมรงค์ศีลคุณ (ดำรง กนฺตสีโล, 2558) นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ (พระประสิทธิ สุตคุณ (ฤกษ์นาวี) ที่วิจัยเรื่องการวิเคราะห์บทบาทของพระเลขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาเฉพาะกรณี

พระอานนท์กล่าวว่าการศึกษาของพระอานนท์ไม่พบหลักฐานการศึกษา แต่สันนิษฐานว่า น่าจะได้ศึกษาศิลปศาสตร์ 18 ประการเสมอกับเจ้าชายทั้งหลาย เนื่องจากเกิดในวรรณะกษัตริย์ นอกจากนี้พระอานนท์มีความเคารพอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ เป็นคนว่านอนสอนง่ายมาตั้งแต่เยาว์วัย จึงน่าจะได้รับความเมตตาปราณีเป็นอย่างดีจากเจ้าชายผู้ใหญ่ช่วยอบรมสั่งสอนให้มีความรู้ดีในวิทยาการต่าง ๆ จนได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเยี่ยมกว่าสาวกที่มีการศึกษาดี จึงมีความเห็นว่าแม้ไม่พบหลักฐานการศึกษาที่ชัดเจน แต่ด้วยคุณสมบัติส่วนตัวและบทบาทในการทำหน้าที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์ศาสนา เป็นเครื่องชี้วัดให้เห็นได้ว่า พระอานนท์ต้องเป็นผู้มีการศึกษาดีมาตั้งแต่เยาว์วัย เพราะเป็นผู้มีนิสัยฝ่ายรู้อยู่เสมอ การจะเป็นพหูสูตได้ต้องสะสมความรู้และประสบการณ์ต่างๆมามาก และสามารถนำประยุกต์ใช้ในการทำงานได้ (พระประสิทธิสุตคุณ (ฤกษ์นาวี), 2553) และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระประยูร อาจิณฺณธมฺโม (รุ่งเรือง) เรื่องบทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสาวกในพระสุตตันตปิฎก ได้กล่าวถึงพระอานนท์ว่า เป็นผู้ให้เกียรติและพิทักษ์สิทธิสตรี ข้อนี้เห็นได้ในคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานพระอานนท์ได้ทำหน้าที่จัดให้พุทธบริษัทได้เข้าถวายบังคมพระบรมศพของพระพุทธเจ้า โดยจัดให้สตรีได้เข้าถวายบังคมพระบรมศพก่อน โดยให้เหตุผลว่าถ้าสตรีได้เข้าเฝ้าทีหลังจะทำให้ลำบากในการเดินทางกลับบ้าน เนื่องจากเป็นเวลาค่ำมืด และช่วยสมานความสามัคคีในหมู่สงฆ์ เมื่อคราวที่พระธรรมถึกกับพระวินัยธรชาวโกสัมพี เกิดทะเลาะวิวาทกันจนทำให้บรรดาอุบาสกอุบาสิกา เทวดาและพรหมเกิดแตกแยกเป็นฝักเป็นฝ่าย (พระประยูร อาจิณฺณธมฺโม (รุ่งเรือง), 2564)

องค์ความรู้ใหม่

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่จากการศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร โดยนำบทบาทเอตทัคคะ 5 ประการ ได้แก่ ความเป็นพหูสูต ความมีสติ ความมีคติ ความมีธิติ และความเป็นยอดอุปัฏฐาก มาบูรณาการร่วมกับแนวคิดด้านการจัดการองค์ความรู้และนวัตกรรมปัญญาประดิษฐ์ จนเกิดเป็นแนวคิด “สถาปัตยกรรมปัญญาอัจฉริยะตามบทบาทเอตทัคคะ 5 ของพระอานนท์” เพื่อใช้ในการพัฒนาระบบการเรียนรู้และการบริหารจัดการองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในยุคดิจิทัล โดยแนวคิดดังกล่าวมีพื้นฐานจากการวิเคราะห์ว่า บทบาทของพระอานนท์ไม่ได้เป็นเพียงผู้จดจำพุทธพจน์เท่านั้น แต่ยังจัดการข้อมูล วิเคราะห์สถานการณ์ ให้ความร่วมมือ และตอบสนองต่อปัญหาในแต่ละสถานการณ์อย่างเหมาะสม ซึ่งบทบาทดังกล่าวสอดคล้องกับการทำงานของระบบปัญญาประดิษฐ์ กระบวนการทำงานของสถาปัตยกรรมปัญญาอัจฉริยะตามบทบาทเอตทัคคะ 5 ของพระอานนท์ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่

1. บทบาทพหูสูตสู่ระบบฐานข้อมูลพุทธปัญญา พัฒนาจากคุณลักษณะความเป็นพหูสูตของพระอานนท์ สู่การสร้างคลังข้อมูลดิจิทัลที่สามารถรวบรวมพระไตรปิฎก อรรถกถา และองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาไว้อย่างเป็นระบบ เพื่อให้ผู้ใช้งานสามารถเข้าถึงข้อมูลได้อย่างรวดเร็ว ครอบคลุม และสะดวกต่อการค้นคว้า

2. บทบาทสติสู่ระบบตรวจสอบและอ้างอิงข้อมูล พัฒนาจากบทบาทด้านสติของพระอานนท์ที่สามารถจดจำและถ่ายทอดข้อมูลได้อย่างแม่นยำ สู่ระบบตรวจสอบแหล่งอ้างอิงที่สามารถระบุเล่ม ข้อ และหน้าของพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่ถูกต้อง เพื่อป้องกันความคลาดเคลื่อนและลดปัญหาการบิดเบือนพระธรรมวินัย

3. บทบาทคติสู่ระบบวิเคราะห์และเชื่อมโยงองค์ความรู้ พัฒนาจากบทบาทด้านคติ ที่แสดงถึงความสามารถในการคิด วิเคราะห์ และจำแนกนัยยะของพระธรรม สู่ระบบตรรกะอัจฉริยะที่สามารถประมวลผล เชื่อมโยง และวิเคราะห์ข้อธรรมเพื่อให้เหมาะสมกับบริบทและปัญหาของผู้ใช้งานแต่ละบุคคล

4. บทบาทธิติสู่ระบบเสถียรภาพและความต่อเนื่อง พัฒนาจากบทบาทด้านธิติ หรือความเพียร ความอดทน และความรับผิดชอบของพระอานนท์ สู่ระบบที่สามารถให้บริการได้อย่างต่อเนื่อง มีเสถียรภาพ และรองรับผู้ใช้งานจำนวนมากได้ตลอด 24 ชั่วโมง

5. บทบาทอุปัฏฐากสู่ระบบปฏิสัมพันธ์กัลยาณมิตร พัฒนาจากบทบาทการอุปัฏฐากของพระอานนท์ ซึ่งมีลักษณะเด่นด้านความเมตตา การรับฟัง และการช่วยเหลือผู้อื่น สู่ระบบปฏิสัมพันธ์ดิจิทัลที่สามารถตอบสนอง ให้คำแนะนำ เยียวยาสภาพจิตใจ และเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาตามหลักพระพุทธศาสนาได้อย่างเหมาะสมกับผู้ใช้งานทุกช่วงวัย

จากการบูรณาการบทบาทเอตทัคคะ 5 ประการ ทำให้เกิดสถาปัตยกรรมปัญญาอัจฉริยะที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การพัฒนาสื่อการเรียนรู้ การสร้างระบบดิจิทัลฐานข้อมูลพระพุทธศาสนา การพัฒนาผู้ช่วยอัจฉริยะในการส่งเสริมการเรียนรู้และการแก้ไขปัญหาด้วยธรรมะด้วยระบบดิจิทัล จะช่วยให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนามีความถูกต้อง แม่นยำ ทันสมัย และเข้าถึงประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ดังแสดงในภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1: สถาปัตยกรรมปัญญาอัจฉริยะตามบทบาทเอตทัคคะ 5 ของพระอานนท์

สรุป

สรุปโดยภาพรวมของงานวิจัยชิ้นนี้ ไม่ใช่แค่การวิจัยเรื่องบทบาทหน้าที่อุปัฏฐากของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร แต่เป็นการถอดกลยุทธ์การบริหารจัดการสถานการณ์วิกฤตของพระอานนท์จากเหตุการณ์สูญเสียพระพุทธเจ้าในมหาปรินิพพานสูตร จากการศึกษาวิเคราะห์จะเห็นได้ว่า พระอานนท์สั่งสมความปรารถนาจะเป็นพุทธอุปัฏฐากมานานนับแสนกัป นับตั้งแต่วันที่ได้รับตำแหน่ง พระอานนท์แสดงความเพียรอุปัฏฐากจนยึดพระทัยพระพุทธเจ้าได้ และพบอีกว่าการเป็นเลิศด้านอุปัฏฐาก เป็นการทำงานร่วมกันของเอตทัคคะทั้ง 5 ประการ ซึ่งพระอานนท์เป็นแหล่งข้อมูลของพุทธศาสนาที่สมบูรณ์ที่สุด ความเป็นพหูสูตและสติของพระอานนท์คือคลังข้อมูลที่พร้อมใช้งานได้ทันที บทบาทเหล่านี้ทำงานประสานกันจนกลายเป็นโครงสร้างทางปัญญาที่ใช้รับมือกับความผันผวนทางการเมืองในคณะสงฆ์และสังคมในสมัยนั้นได้อย่างดี โดยเฉพาะการใช้คติ หรือไหวพริบในการจำแนกความต้องการของคนทุกกลุ่ม ตั้งแต่กษัตริย์ผู้ถืออำนาจไปจนถึงชาวบ้านผู้โศกเศร้า ให้ยังคงเลื่อมใสและรักษาความสงบของสังคมเอาไว้ได้

อีกประเด็นคือ บทบาทความเป็นมนุษย์ในสถานะเสขบุคคลของพระอานนท์ จากการที่พระอานนท์ถูกมารดลใจจนไม่ได้ทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่ตลอดกัป ทำให้เกิดเหตุการณ์มหาปรินิพพานสูตร แสดงให้เห็นความเป็นจริงว่า แม้จะเก่งกาจระดับเอตทัคคะ มีองค์ความรู้มากเพียงใด แต่หากยังไม่บรรลุถึงขั้นสูงสุด ก็ยังคงมีจุดบอด ที่ก่อให้เกิดความผิดพลาดได้เสมอ ซึ่งเป็นบทเรียนล้ำค่าสำหรับผู้คนในยุคปัจจุบันว่า การมีเพียงความรู้มากนั้นไม่พอเพียง ต้องรู้เท่าทันสภาวะจิตของตนเองด้วย เพื่อไม่ให้ตกเป็นเหยื่อมาร

เมื่อมองด้านโครงสร้างสังคมและการเมืองการปกครอง พระอานนท์ไม่ได้ทิ้งความเป็นวรรณะกษัตริย์ไปอย่างเปล่าประโยชน์ แต่ใช้ความเป็นกัลยาณมิตรเข้าไปแทรกซึมและจัดระเบียบความคิดของเหล่าชนชั้นปกครองและมหาชนให้มีสิทธิและศักดิ์ศรีเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ โดยการเปิดพื้นที่ให้คนทุกระดับในการเข้าถึงธรรมและพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นการประกาศให้โลกรู้ว่า สิทธิเป็นสิ่งที่ทุกคนมีมาแต่กำเนิด แต่อำนาจในการรักษาสิทธินั้นขึ้นอยู่กับการขวนขวายและพัฒนาศักยภาพของตนเอง

ในท้ายที่สุด สรุปผลการวิจัยนี้ต้องการโน้มน้าวให้เห็นว่า บทบาทของพระอานนท์เป็นแนวทางในการการบริหารจัดการมนุษย์และข้อมูลที่ล้ำสมัย พระอานนท์แสดงให้เห็นว่าการจะประสบความสำเร็จในสิ่งที่มุ่งหวังอย่างการเป็นพุทธอุปัฏฐาก ต้องอาศัยทั้งความเพียรพยายามเป็นแสนกัป ความรักในสิ่งที่ตนทำ และการพร้อมด้านสติปัญญา ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงมุ่งหวังว่า พุทธศาสนิกชนจะกระทำความเพียรในการทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท ตามพระปัจฉิมวาจาของพระพุทธเจ้าในมหาปรินิพพานสูตร

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลจากการวิจัยพบว่าบทบาทของพระอานนท์ที่บูรณาการศักยภาพเอตทัคคะ 5 ประการ เข้ากับภาวะผู้นำและการบริหารจัดการงานในสถานการณ์วิกฤต เป็นกลไกสำคัญที่สร้างความสำเร็จได้อย่างอัจฉริยะ ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐและองค์กรบริหารงานบุคคลที่เกี่ยวข้องควรนำไปใช้ดำเนินการ ในเชิงนโยบาย โดยฝ่ายบริหารควรสร้างมาตรฐานการทำงานที่ยึดประโยชน์สาธารณะเป็นหลักและตัดสินใจบนฐานข้อมูลที่ทันสมัย ตามแบบอย่างความเป็นพหูสูตเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ในขณะที่ระดับปฏิบัติการ องค์กรควรนำหลักเอตทัคคะ 5 ประการมาส่งเสริมการสร้างสมรรถนะให้บุคลากร เพื่อพัฒนาให้เป็นผู้เชี่ยวชาญที่มีองค์ความรู้ที่ทันยุคสมัย มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ และความมีเมตตาธรรมต่อเพื่อนร่วมงาน พร้อมทั้งนำบทวิเคราะห์นี้ไปพัฒนา ผลิตเป็นสื่อเพื่อสื่อสารให้คนรุ่นใหม่เห็นว่าหลักการทางศาสนาสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีศักยภาพ

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นหัวข้อเกี่ยวกับ

2.1 ศึกษาวิเคราะห์การล่มสลายของแคว้นวัชชีในมหาปรินิพพานสูตร โดยตั้งปมปัญหาว่าเหตุใดโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ยึดโยงด้วยหลักอปริหานิยธรรม 7 ประการ ซึ่งมีความเข้มแข็งระดับที่ศัตรูยากจะเอาชนะด้วยสงคราม จึงเปราะบางต่อยุทธศาสตร์การแทรกซึมทางความคิดของวัสสการพราหมณ์ เพื่อถอดบทเรียนด้านความมั่นคงและการป้องกันภัยคุกคามรูปแบบใหม่ที่มุ่งทำลายความสามัคคีจากภายในโครงสร้างทางสังคม

2.2 การศึกษากลไกการทำงานของมารที่ดลใจพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร เพื่อต่อยอดจากประเด็นข้อจำกัดของเสขบุคคลที่ผู้วิจัยพบ โดยศึกษาเจาะลึกถึงกระบวนการที่มารใช้ในการบดบังปัญญาและสติของบุคคล เพื่อวิเคราะห์ว่ามารมีวิธีการอย่างไรในครอบงำผู้ที่ยังไม่บรรลุธรรมขั้นสูงสุด และสืบค้นแนวทางในการฝึกฝนเพื่อให้รู้เท่าทันและหลุดพ้นจากมารในที่สุด

บรรณานุกรม

นทีมาศ สุขทวี. (2566). *การจัดวางบทบาทของกำนันและผู้ใหญ่บ้านต่อการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นเขตพื้นที่สังคมเมือง: กรณีศึกษา ตำบลบางใหญ่อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี*. สารนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต รัฐศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประยงค์ จันทร์แดง. (2558). *การศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาในมหาปรินิพพานสูตร*. รายงานวิจัย วิทยาเขตพะเยา: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูธำรงศีลคุณ (ดำรง กนฺตสีโล). (2564). การศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในฐานะเลขานุการของพระพุทธเจ้า. *วารสารวนัมฎองแหรกพุทธศาสตรปริทรรศน์.* 2(1), 199-105.

พระประยูร อาจิณฺณธมฺโม (รุ่งเรือง) (2564). *บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสาวกในพระสุตตันตปิฎก.* วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระประเศรียร อภิวณฺโณ (จันคำ). (2563). บทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอานนท์เถระ. *วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์.* 5(1), 16-27.

พระประสิทธิสุตคุณ (ฤกษ์นาวี) (2553). *การวิเคราะห์บทบาทของพระเลขานุการในพระพุทธศาสนาเถรวาท: ศึกษา เฉพาะกรณีของพระอานนท์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ศิลปะศาสตร์: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

พระมหาสิริวัฒน์ชัย ภูริปญฺโญ (พรมศรี). (2565). *คุณูปการของพระอานนท์ที่มีต่อการสืบทอดพระพุทธศาสนา.* วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระศรีวิสุทธิโกศล กิตฺติวฑฺฒโน (กิตติวัฒน พลวัน). (2546). *การศึกษาเชิงวิเคราะหมหาปรินิพพานสูตร: ศึกษาเฉพาะกรณีการรักษาหลักพระธรรมวินัย*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พัชรินทร์ สายขุน. (2559). *ความสัมพันธ์ระหว่างคุณลักษณะกับบทบาทของผู้บริหาร โรงเรียนในกลุ่มกาญจนาภิเษกวิทยาลัย.* วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เพ็ญศรี ปักกะสีนัง, อภินันท์ จันตะนี, สมเดช นามเกตุ และ พระครูพิศาลสารบัณฑิต (ราเชนทร์ วิสารโท). (2567). การพัฒนาจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคดิจิทัล. *วารสารมณีเชษฐาราม วัดจอมมณี.* 7(3), 1120-1136.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

การวิเคราะห์การปฏิบัติธรรมตามหลักกายคตาสติในกายคตาสติสูตร
An Analysis of Dharma Practice based on Kāyagatāsati in the Kāyagatāsati Sutta

[1]จรรยา นุชนารถ, [2]พระธรรมวชิรปัญญาจารย์ (เทียบ สิริญาโน) และ [3]อธิเทพ ผาทา

[1]Janya Nuchanart, [2]Phra Dhammavajirapanyajarn (Thiap Sirinyano) and [3]Athithep Phatha

[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajaviddayalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: pu.suchada04@gmail.com

Received: May 8, 2026; **Revised:** August 16, 2026; **Accepted:** August 17, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของ กายคตาสติสูตร 2) เพื่อศึกษาการปฏิบัติธรรมตามแนวทางกายคตาสติในกายคตาสติสูตร และ 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติธรรมตามแนวทางกายคตาสติในกายคตาสติสูตร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์อรรถกถา ตลอดจนเอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหา แล้วนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1) กายคตาสติสูตรเป็นพระสูตรที่แสดงแนวทางการเจริญสติในกายอย่างเป็นระบบ โดยมีโครงสร้างเนื้อหาที่จัดลำดับจากการกำหนดรู้กายในระดับพื้นฐานไปสู่การพิจารณากายในอย่างละเอียด และการพัฒนาจิตในระดับสมาธิและปัญญา 2) การปฏิบัติธรรมตามแนวกายคตาสติเป็นการใช้กายเป็นฐานของการเจริญสติ โดยประกอบด้วยวิธีปฏิบัติสำคัญ เช่น การกำหนดลมหายใจ การกำหนดอิริยาบถ การพิจารณากายว่าไม่สะอาด และการพิจารณากายโดยความเป็นธาตุ ซึ่งมีลักษณะเป็นการบูรณาการสมถะและวิปัสสนาเข้าด้วยกัน 3) การวิเคราะห์กระบวนการปฏิบัติธรรมตามแนวกายคตาสติ พบว่าเป็นกระบวนการพัฒนาจิตที่ดำเนินไปตามลำดับ จากสติไปสู่สมาธิและจากสมาธิไปสู่ปัญญาโดยมีเป้าหมายสำคัญคือการเห็นกายตามความเป็นจริงในลักษณะของไตรลักษณ์อันนำไปสู่การคลายความยึดมั่นถือมั่นในกาย องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่ากายคตาสติเป็นกลไกสำคัญของการพัฒนาจิต โดยใช้กายเป็นฐานของการเจริญสติและเชื่อมโยงการพัฒนาสมาธิและปัญญาเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการฝึกสติและพัฒนาจิตในชีวิตประจำวัน อันเป็นรากฐานของการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำสำคัญ: กายคตาสติ; กายคตาสติสูตร; การปฏิบัติธรรม; การพัฒนาจิต

Abstract

This research article aims at three objectives: 1) to study the structure and content of the Kāyagatāsati Sutta, 2) to examine the practice of Dharma according to the principle of Kāyagatāsati as presented in the Sutta, and 3) to analytically investigate the process of Dharma practice based on Kāyagatāsati. This study employs a qualitative documentary research methodology, drawing upon the Thai Tipiṭaka (Mahachulalongkornrajavidyalaya Edition), its commentaries, as well as related academic works and research studies. Data were analyzed through content analysis and synthesis, and the findings are presented descriptively. The results reveal that: 1) the Kāyagatāsati Sutta presents a systematic framework of mindfulness of the body, structured progressively from basic awareness of the body to deeper contemplative practices, leading to the development of concentration and wisdom; 2) the practice of Kāyagatāsati is grounded in using the body as the basis of mindfulness, encompassing key methods such as mindfulness of breathing, awareness of bodily postures, contemplation of bodily impurity, and analysis of the body in terms of elements, thereby integrating both tranquillity (samatha) and insight (vipassanā); 3) the analytical findings indicate that the process of practice develops sequentially from mindfulness to concentration and ultimately to wisdom, with the primary aim of realizing the true nature of the body in terms of impermanence, suffering, and non-self, leading to the relinquishment of attachment. The new body of knowledge derived from this study highlights that Kāyagatāsati functions as a crucial mechanism for mental development, employing the body as a foundational basis that integrates concentration and wisdom in a systematic process. This framework can be applied as a practical approach to cultivating mindfulness and mental development in daily life, serving as a foundation for the cultivation of morality, concentration, and wisdom in Theravāda Buddhism.

Keywords: Kāyagatāsati; Kāyagatāsati Sutta; Dharma Practice; Mental Development

บทนำ

ในบริบทของพระพุทธศาสนาเถรวาท การปฏิบัติธรรมถือเป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนาจิตจากความไม่รู้ไปสู่ความเข้าใจความจริงของชีวิต โดยมี “สติ”(สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2566) ทำหน้าที่กำกับการรับรู้และการดำเนินชีวิตให้เป็นไปอย่างมีความรู้ตัวและไม่หลงลืม ในบรรดาวิธีการเจริญสติที่ปรากฏในพระไตรปิฎก “กายคตาสติ”ถือเป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนาจิตจากความไม่รู้ไปสู่ความเข้าใจความจริงของชีวิต โดยมี “สติ” ทำหน้าที่กำกับการรับรู้และการดำเนินชีวิตให้เป็นไปอย่างมีความรู้ตัวและไม่หลงลืม ในบรรดาวิธีการเจริญสติที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น “กายคตาสติ” เป็นแนวทางหนึ่งที่มีความโดดเด่นและเป็นที่นิยมปฏิบัติอย่างแพร่หลาย โดยการแบ่งชาวพุทธออกเป็นสี่กลุ่ม(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อง.อฏฐก. (ไทย); 23/8/2513) ภายใต้กรอบของศีล (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551) เป็นแนวทางหนึ่งที่มีความโดดเด่น เพราะเน้นการหันกลับมาระลึกรู้กายในลักษณะต่าง ๆ ทั้งการเคลื่อนไหว อิริยาบถ องค์ประกอบของร่างกาย และการกำจัดโทมนัสได้(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/149/189) ตามแนวทางนี้จึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการรู้สึกตัวทางกายเท่านั้น หากแต่เป็นการฝึกให้เห็นกายตามความเป็นจริง ซึ่งนำไปสู่การคลายความยึดมั่นในตัวตนอย่างเป็นลำดับ

กายคตาสติสูตร เป็นพระสูตรที่อธิบายแนวทางการเจริญกายคตาสติไว้อย่างเป็นระบบและครอบคลุม โดยแสดงวิธีการพิจารณากาย ตั้งแต่การกำหนดรู้อิริยาบถ การพิจารณาส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ไปจนถึงการพิจารณากายในเชิงธาตุ อีกทั้งยังเชื่อมโยงการเจริญสติกับการพัฒนาสมาธิ,พัฒนาจิตจนเป็นนิสัย (พุทธทาสภิกขุ, 2523) และปัญญาอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุนี้ พระสูตรดังกล่าวจึงมีลักษณะเป็นทั้งแนวทางการปฏิบัติและกรอบแนวคิดในการพัฒนาจิต (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543) อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณางานศึกษาที่ผ่านมา พบว่ามีการอธิบายกายคตาสติในเชิงพรรณนา หรือมุ่งเน้นขั้นตอนของการปฏิบัติเป็นหลัก ขณะที่การ

วิเคราะห์ในเชิงโครงสร้างของ “กระบวนการปฏิบัติ” ว่ามีการพัฒนาอย่างไร และสัมพันธ์กับการเกิดปัญญาในระดับใด ยังปรากฏไม่มากนัก

ในด้านแนวคิด นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายกายคตาสติไว้หลากหลายมุมมอง แต่โดยภาพรวมมักเห็นตรงกันว่า เป็นการเจริญสติที่ใช้กายเป็นฐานเพื่อให้เกิดความเข้าใจในสภาวธรรมตามความเป็นจริง บางแนวคิดเน้นบทบาทของกายคตาสติในฐานะเครื่องช่วยให้จิตตั้งมั่น ขณะที่อีกแนวหนึ่งมองว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการเจริญวิปัสสนาเพื่อนำไปสู่การเห็นไตรลักษณ์ แม้คำอธิบายเหล่านี้จะช่วยให้เข้าใจความสำคัญของกายคตาสติได้ชัดเจนยิ่งขึ้น แต่เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วจะเห็นได้ว่า การอธิบายยังคงเน้นที่ลักษณะและคุณค่าของการปฏิบัติ มากกว่าการแสดงให้เห็นลำดับการพัฒนาจิตจากการมีสติรู้กายไปสู่สมาธิและปัญญา ทั้งที่พระพุทธศาสนายืนยันว่าความแตกต่างทางวรรณะหรือฐานะมิได้เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงธรรม เพราะทุกคนมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองตามอุปนิสัยและความเพียรของแต่ละบุคคล หลักการดังกล่าวยังสอดคล้องกับบริบทของสังคมปัจจุบันที่มีความหลากหลายของผู้คน โดยกายคตาสติสามารถเป็นแนวทางในการพัฒนาจิตใจและการดำเนินชีวิตของทุกคนได้อย่างเสมอภาค (บรรจบ บรรณรุจิ, 2536)

ในสภาพสังคมปัจจุบันที่เต็มไปด้วยความเร่งรีบ ความเครียด และความยึดติดในตัวตน แนวทางการปฏิบัติอย่างกายคตาสติยิ่งมีความสำคัญมากขึ้น เพราะช่วยให้บุคคลกลับมารู้เท่าทันกายและจิตของตนเอง อย่างไรก็ตาม หากการปฏิบัติขาดความเข้าใจในหลักการและเป้าหมายที่แท้จริง ก็อาจกลายเป็นเพียงการทำตามรูปแบบโดยไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในอย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้ การศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์กายคตาสติในเชิงกระบวนการจึงมีความจำเป็น เพื่อทำให้เห็นว่าการปฏิบัติดังกล่าวพัฒนาจิตอย่างไร และนำไปสู่ผลลัพธ์ในระดับใด

ด้วยเหตุนี้ บทความวิจัยนี้จึงมุ่งวิเคราะห์การปฏิบัติธรรมตามหลักกายคตาสติที่ปรากฏในกายคตาสติสูตร โดยใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสาร ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาสังเคราะห์และอธิบายให้เห็นกระบวนการปฏิบัติในเชิงวิเคราะห์ ผลการศึกษานี้คาดว่าจะช่วยให้เห็นภาพรวมของการพัฒนาจิตผ่านกายคตาสติตั้งแต่การกำหนดรู้กายในระดับพื้นฐานไปจนถึงการเกิดปัญญา โดยสอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ว่า จิตที่เป็นไป ภายในกายเท่านั้น ย่อมดำรงคงที่ เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/153/198) ตั้งแต่การกำหนดรู้กายในระดับพื้นฐานไปจนถึงการเกิดปัญญา และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม อีกทั้งยังช่วยเติมเต็มช่องว่างทางวิชาการ โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวกับโครงสร้างและลำดับการพัฒนาของการปฏิบัติ ซึ่งยังไม่ได้รับการอธิบายอย่างชัดเจนในงานศึกษาที่ผ่านมา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของกายคตาสติสูตร
2. เพื่อศึกษาการปฏิบัติธรรมตามแนวทางกายคตาสติในกายคตาสติสูตร
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติธรรมตามแนวทางกายคตาสติในกายคตาสติสูตร

วิธีดำเนินในการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 การกำหนดกรอบและขอบเขตการวิจัยผู้วิจัยกำหนดกรอบการศึกษาโดยมุ่งวิเคราะห์การปฏิบัติธรรมตามหลักกายคตาสติที่ปรากฏในกายคตาสติสูตรเป็นหลัก โดยเน้นการอธิบายลักษณะของการปฏิบัติ รวมถึงกระบวนการพัฒนาจิตตามแนวทางที่ปรากฏในพระสูตร เพื่อให้เห็นภาพรวมของแนวทางการปฏิบัติอย่างชัดเจน

ขั้นตอนที่ 2 การรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารสำคัญ แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ (1) ข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก โดยเฉพาะกายคตาสติสูตร (2) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถา ตำราทางพระพุทธศาสนา เอกสารวิชาการ บทความวิจัย และงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับกายคตาสติและการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ขั้นตอนที่ 3 การคัดเลือกและจัดหมวดหมู่ข้อมูล ผู้วิจัยคัดเลือกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการปฏิบัติธรรมตามหลักกายคตาสติ แล้วนำมาจัดหมวดหมู่ตามหัวข้อสำคัญ เช่น การกำหนดรู้อิริยาบถ การพิจารณาส่วนประกอบของกาย และการพิจารณากายในฐานะเป็นธาตุ เพื่อให้เห็นโครงสร้างของเนื้อหาและความสัมพันธ์ของข้อมูลอย่างเป็นระบบ

ขั้นตอนที่ 4 การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยยึดข้อมูลจากพระสูตรเป็นหลัก แล้วนำข้อมูลจากอรรถกถาและเอกสารวิชาการมาประกอบการอธิบาย เพื่อให้การตีความมีความชัดเจนและรอบด้าน จากนั้นจึงวิเคราะห์ให้เห็นลักษณะของการปฏิบัติและกระบวนการพัฒนาจิตตามหลักกายคตาสติ

ขั้นตอนที่ 5 การสังเคราะห์และสรุปผลการวิจัย ผู้วิจัยนำผลการวิเคราะห์มาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ โดยเรียบเรียงให้เห็นภาพรวมของแนวทางการปฏิบัติธรรมตามหลักกายคตาสติ ตั้งแต่ระดับพื้นฐานไปจนถึงการพัฒนาปัญญา และนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบเชิงพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า กายคตาสติสูตรเป็นพระสูตรที่มีโครงสร้างและเนื้อหาที่มุ่งนำเสนอแนวทางการปฏิบัติธรรมโดยใช้ “กาย” เป็นฐานของการเจริญสติอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ คำว่า “กายคตาสติ” มีความหมายถึงสติที่กำหนดรู้กายตามความเป็นจริง โดยมุ่งให้ผู้ปฏิบัติเห็นกายในลักษณะของส่วนประกอบที่ไม่สะอาด ไม่งาม และเป็นไปตามเหตุปัจจัย เพื่อให้เกิดความรู้เท่าทันและคลายความยึดมั่นถือมั่นในกาย เมื่อพิจารณาในด้านโครงสร้างของพระสูตรพบว่า มีลักษณะเป็นการจัดลำดับเนื้อหาอย่างเป็นขั้นตอน เริ่มจากการวางพื้นฐานของการปฏิบัติ คือ การมีสติเป็นแกนกลางของการเจริญกรรมฐาน จากนั้นจึงขยายไปสู่รูปแบบการปฏิบัติที่หลากหลาย โดยมีลักษณะสำคัญคือการนำ “กายานุปัสสนา” ในสติปัฏฐาน 4 มาผสมผสานกับการเจริญสมาธิในระดับฌาน ทำให้พระสูตรนี้มีลักษณะเป็นการบูรณาการระหว่างสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานไว้ในระบบเดียวกันเรียกว่า ได้อสุภกรรมฐานในส่วนของสมถภาวนา (พระมหาอำนวย อานนฺโท (จันทร์เปล่ง), 2542) พระสูตรยังแสดงวิธีการปฏิบัติไว้อย่างเป็นขั้นตอนรวมทั้งสิ้น 18 วิธี ประกอบด้วยการเจริญกายานุปัสสนา 14 วิธี และการเจริญรูปฌาน 4 วิธี ซึ่งสะท้อนให้เห็นลำดับการพัฒนาจิตจากขั้นพื้นฐานไปสู่ขั้นสูงอย่างเป็นระบบ เริ่มจากการฝึกสติด้วยการกำหนดรู้ลมหายใจ (อานาปานสติ) การกำหนดรู้อิริยาบถ และการมีสัมปชัญญะในกิจกรรมต่าง ๆ ของชีวิตประจำวัน เพื่อสร้างความรู้ตัวและความตั้งมั่นของจิต จากนั้นจึงพัฒนาไปสู่การพิจารณากายในมิติต่าง ๆ ได้แก่ การพิจารณาความไม่สะอาดของกาย

การพิจารณาอาการ 32 การพิจารณาธาตุ 4 และการพิจารณาซากศพ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ช่วยให้คลายความยึดมั่นในรูปกายและเห็นกายตามสภาวธรรมที่เป็นจริง เมื่อสติมีความต่อเนื่องและจิตตั้งมั่นแล้ว จึงสามารถพัฒนาเข้าสู่การเจริญรูปฌานทั้ง 4 ขั้น อันเป็นฐานสำคัญของการเกิดปัญญาในการเห็นไตรลักษณ์และความจริงของสรรพสิ่ง จากการศึกษาพบว่า โครงสร้างของพระสูตรมิได้เป็นเพียงการรวบรวมวิธีปฏิบัติหลายประการไว้ด้วยกัน แต่มีการจัดลำดับการเจริญสติอย่างต่อเนื่องจากการรับรู้กายในระดับประสบการณ์ตรง ไปสู่การวิเคราะห์กายในเชิงองค์ประกอบ และยกระดับสู่การเห็นกายในเชิงสภาวธรรม อันเป็นกระบวนการไต่ระดับของการเรียนรู้และการพัฒนาจิตจากการรู้กายไปสู่การรู้จิต และจากสมาธิไปสู่ปัญญา นอกจากนี้พระสูตรยังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างสติกับกรรมฐานอย่างชัดเจน โดยสติทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงการรับรู้ทางกายไปสู่สมาธิและปัญญา จึงกล่าวได้ว่ากายคตาสติเป็นทั้งรากฐานของการเจริญสมถะและเป็นเครื่องมือสำคัญของการเจริญวิปัสสนา ทำให้พระสูตรนี้เป็นกรอบแนวทางการปฏิบัติธรรมที่มีโครงสร้างครบถ้วน เป็นลำดับขั้น และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาจิตและการดำเนินชีวิต

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า การปฏิบัติธรรมตามแนวกายคตาสติในกายคตาสติสูตรเป็นกระบวนการฝึกจิตที่มี “สติ” เป็นแกนกลาง โดยใช้ “กาย” เป็นฐานของการพิจารณา ซึ่งมีลักษณะเป็นระบบการปฏิบัติที่เริ่มจากพื้นฐานไปสู่ระดับสูงอย่างเป็นลำดับ กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติจะต้องเริ่มต้นจากการจัดสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น การไปสู่สถานที่สงัด นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายให้ตรง และตั้งสติไว้เฉพาะหน้าก่อนเข้าสู่การกำหนดรู้กายผ่านลมหายใจเข้า–ออก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุปริ. (ไทย); 14/154/198) ซึ่งถือเป็นจุดตั้งต้นของการเจริญสติ เมื่อพิจารณาในเชิงแนวคิด พบว่า การปฏิบัติดังกล่าวมีลักษณะเป็น “กรรมฐาน” ที่มุ่งฝึกทั้งด้านสมถะและวิปัสสนา กล่าวคือ ในระยะแรกเป็นการฝึกจิตให้ตั้งมั่นผ่านการกำหนดลมหายใจและอิริยาบถต่าง ๆ เพื่อให้เกิดสมาธิ จากนั้นจึงพัฒนาไปสู่การพิจารณากายในมิติที่ลึกขึ้น เช่น การพิจารณาความไม่สะอาดของกาย การพิจารณากายโดยความเป็นธาตุ และการพิจารณาซากศพ ซึ่งเป็นการฝึกให้เกิดปัญญาเห็นความจริงของกายตามสภาวะ ในด้านรูปแบบการปฏิบัติพบว่า กายคตาสติสูตรได้จัดระบบวิธีปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน โดยประกอบด้วยขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ (1) การกำหนดลมหายใจเข้าออก (อานาปานสติ) (2) การกำหนดอิริยาบถ 4 และอิริยาบถย่อย (3) การพิจารณากายในด้านความไม่สะอาด (4) การพิจารณากายโดยความเป็นธาตุ และ (5) การพิจารณาซากศพ รวมถึงการพัฒนาจิตไปสู่ฌาน 4 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติตามแนวกายคตาสติเป็นกระบวนการที่ครอบคลุมทั้งการฝึกสติ สมาธิ และปัญญาอย่างครบถ้วน นอกจากนี้ ยังพบว่า “สติ” ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการควบคุมและเชื่อมโยงกระบวนการปฏิบัติทั้งหมด กล่าวคือ ในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติต้องมีสติในการกำหนดรู้กายอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวหรือการหยุดนิ่ง ซึ่งทำให้การรับรู้กายไม่ใช่เพียงการรับรู้เชิงกายภาพ แต่เป็นการรับรู้เชิงสภาวธรรมที่นำไปสู่การเกิดความรู้เท่าทัน อีกประการหนึ่ง การปฏิบัติตามแนวกายคตาสติยังสะท้อนให้เห็น “ลำดับของการพัฒนาจิต” อย่างชัดเจน กล่าวคือ เริ่มจากการฝึกสติให้ตั้งมั่นในกาย พัฒนาไปสู่สมาธิในระดับฌาน และนำไปสู่การเกิดปัญญาที่เห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนของกาย ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา การปฏิบัติธรรมตามแนวกายคตาสติในกายคตาสติสูตรเป็นระบบการฝึกจิตที่มีความเป็นลำดับขั้น มีสติเป็นแกนกลาง และใช้กายเป็นฐานในการพัฒนา โดยสามารถบูรณาการการฝึกสมถะและวิปัสสนาเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ อันนำไปสู่การพัฒนาจิตจากระดับพื้นฐานไปสู่ระดับปัญญาอย่างสมบูรณ์

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการพัฒนาการปฏิบัติธรรมตามแนวกายคตาสติใน กายคตาสติสูตร มิได้เป็นเพียงวิธีปฏิบัติแบบแยกส่วน แต่เป็น “ระบบการพัฒนาจิตแบบบูรณาการ” ที่ดำเนินไปตามลำดับจากการกำหนดรู้กาย ไปสู่สมาธิ ที่ปัญญาอันเห็นความจริงของสภาวธรรม เมื่อพิจารณาในเชิงโครงสร้าง พบว่า กระบวนการดังกล่าวเริ่มต้นจาก “การตั้งสติในกาย” ซึ่งทำหน้าที่เป็นฐานของการพัฒนาทั้งหมด กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติใช้กายเป็นอารมณ์ของสติ ผ่านรูปแบบการพิจารณาในกายานุปัสสนา 6 หมวด ได้แก่ อานาปานสติ อิริยาบถ สัมปชัญญะ ปฏิกูลมนสิการ ธาตุมนสิการ และนวสีวถิกา ซึ่งแต่ละหมวดมีลักษณะเฉพาะในการฝึกให้จิตเกิดการรับรู้กายอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ อย่างไรก็ตาม แก่นสำคัญไม่ได้อยู่ที่ “รูปแบบการปฏิบัติ” แต่อยู่ที่ “กลไกภายในของจิต” กล่าวคือ เมื่อพิจารณาเนื้อหาเชิงลึก พบว่า การกำหนดรู้กายในแต่ละหมวดมีเป้าหมายร่วมกัน คือ การทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นกายตามความเป็นจริงในลักษณะของไตรลักษณ์ ได้แก่ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตน ซึ่งนำไปสู่การคลายความยึดมั่นในกายอย่างเป็นลำดับ กล่าวอีกนัยหนึ่ง กระบวนการพัฒนานี้มิใช่เพียงการ “รู้กาย” แต่เป็นการ “เปลี่ยนมุมมองต่อกาย” จากสิ่งที่เคยถูกยึดถือว่าเป็นตัวตน ไปสู่การเห็นว่าเป็นเพียงสภาวธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เช่น ในการพิจารณาอิริยาบถ ผู้ปฏิบัติจะเห็นว่าการเคลื่อนไหวของกายเกิดจากปัจจัยของรูปและนาม มิใช่ตัวตนถาวร ขณะที่การพิจารณาธาตุทำให้เห็นว่ากายเป็นเพียงองค์ประกอบของธาตุทั้ง 4 และเมื่อพิจารณาศพในป่าช้ายิ่งทำให้เห็นความเสื่อมสลายของกายอย่างชัดเจน ในระดับของกระบวนกาภายในจิต การพัฒนาดังกล่าวสามารถอธิบายเป็นลำดับได้ 3 ขั้นสำคัญ คือ (1) ขั้นสติ เป็นการกำหนดรู้กายอย่างต่อเนื่อง ทำให้จิตไม่ฟุ้งซ่าน (2) ขั้นสมาธิ เมื่อสติสม่ำเสมอ จิตย่อมตั้งมั่นและสามารถพัฒนาไปสู่ฌาน (3) ขั้นปัญญา เมื่อจิตตั้งมั่น ย่อมเห็นความจริงของกายตามไตรลักษณ์ ลำดับดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า กายคตาสติเป็น “กลไกเชื่อม” ระหว่างสมถะและวิปัสสนา กล่าวคือ ในระยะแรก การกำหนดกายทำหน้าที่เป็นอารมณ์ของสมถะเพื่อให้จิตตั้งมั่น แต่ในระยะต่อมา กายเดียวกันนั้นกลับกลายเป็นฐานของวิปัสสนาเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นความจริง เมื่อพิจารณาในส่วนของสมาธิ พบว่า การพัฒนาจิตตามแนวกายคตาสติสามารถนำไปสู่การบรรลุฌาน 4 ได้ ซึ่งเป็นภาวะที่จิตมีความตั้งมั่นเป็นเอกัคคตา และมีการลดทอนองค์ประกอบทางจิตลงตามลำดับ ตั้งแต่ปฐมฌานไปจนถึงจตุตถฌาน โดยกระบวนการนี้มีลักษณะเป็น “การกลั่นจิต” ให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์และความปรุงแต่ง อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า “ฌานไม่ใช่เป้าหมายสุดท้าย” แต่เป็นเพียงเครื่องมือในการพัฒนาปัญญา กล่าวคือ แม้ฌานจะทำให้จิตสงบและมีกำลัง แต่หากไม่ได้นำไปใช้ในการพิจารณาไตรลักษณ์ ก็ยังไม่สามารถนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญ คือ กระบวนการพัฒนากายคตาสติยังมีลักษณะเป็น “การลดทอนอวิชชาและตัณหา” อย่างเป็นขั้นตอน กล่าวคือ (1) ในระยะแรก ผู้ปฏิบัติยังมีความสำคัญมั่นหมายในกาย (2) เมื่อพิจารณาซ้ำ ๆ จะเกิดความเบื่อหน่าย (นิพพิทา) (3) นำไปสู่การคลายกำหนัด (วิราคะ) (4) และสุดท้ายคือการปล่อยวาง (วิมุตติ) ลำดับดังกล่าวสะท้อนให้เห็นดังนี้คือ

การพัฒนาจิตตามแนวกายคตาสติเป็นกระบวนการที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่าง “จิตกับกาย” จากการยึดถือ ไปสู่การรู้เท่าทัน และสุดท้ายคือการไม่ยึดมั่น นอกจากนี้ ยังพบว่า กายคตาสติทำหน้าที่เป็น “เครื่องป้องกันจิต” กล่าวคือ เมื่อเจริญให้มากแล้ว ย่อมทำให้มารไม่สามารถครอบงำจิตได้ และทำให้จิตพร้อมต่อการบรรลุธรรมขั้นสูง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าในเชิงปฏิบัติที่มิได้จำกัดอยู่เพียงการเจริญสมาธิ แต่ครอบคลุมถึงการพัฒนาจิตโดยรวม กระบวนการพัฒนาการปฏิบัติธรรมตามแนวกายคตาสติในกายคตาสติสูตรเป็นระบบการพัฒนาจิตที่มีโครงสร้างชัดเจน เริ่มจากการตั้งสติในกาย พัฒนาไปสู่สมาธิ และนำไปสู่ปัญญา

ที่เห็นความจริงของสภาวธรรม โดยมีลักษณะเป็นกระบวนการลดละอวิชชาและตัณหาอย่างเป็นลำดับ อันนำไปสู่ความหลุดพ้นในที่สุด

อภิปรายผลการวิจัย

1. จากผลการวิจัยที่พบว่า กายคตาสติสูตรมีโครงสร้างเนื้อหาที่เป็นลำดับขั้น เริ่มจากการกำหนดรู้กายในระดับพื้นฐาน แล้วค่อยพัฒนาไปสู่การพิจารณากายในเชิงลึก และนำไปสู่การพัฒนาสมาธิและปัญญา แสดงให้เห็นว่าพระสูตรนี้มิได้เป็นเพียงการรวบรวมวิธีปฏิบัติที่หลากหลาย แต่มีลักษณะเป็น “ระบบการฝึกจิต” ที่ถูกออกแบบอย่างมีโครงสร้างและมีทิศทางชัดเจน กล่าวคือ มีการวางฐานของการปฏิบัติด้วยสติ แล้วจึงพัฒนาไปสู่ระดับที่สูงขึ้นอย่างเป็นขั้นตอน ผลดังกล่าวสามารถอธิบายได้ว่า โครงสร้างของพระสูตรมีลักษณะเป็น “การไต่ระดับของการรู้” กล่าวคือ เริ่มจากการรับรู้กายในเชิงประสบการณ์ตรง เช่น การรู้ลมหายใจและอิริยาบถ จากนั้นพัฒนาไปสู่การวิเคราะห์กายในเชิงองค์ประกอบ เช่น การพิจารณาความไม่สะอาดและความเป็นธาตุ และในที่สุดนำไปสู่การเห็นกายในเชิงสภาวธรรม ซึ่งเป็นการเห็นตามความเป็นจริงของกาย แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับความเข้าใจเรื่องกัมมัฏฐานของ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่อธิบายว่า กัมมัฏฐานคืออารมณ์ของจิตที่ใช้เป็นเครื่องฝึกให้จิตตั้งมั่น ไม่ฟุ้งซ่าน และสามารถพัฒนาไปสู่สมาธิได้ เมื่อพิจารณาในบริบทของกายคตาสติ จะเห็นได้ว่า “กาย” ถูกกำหนดให้เป็นอารมณ์หลักของจิต และถูกจัดวางอย่างเป็นระบบเพื่อให้เกิดการพัฒนาจิตตามลำดับ เมื่อพิจารณาในเชิงวิเคราะห์ จะเห็นได้ว่า โครงสร้างของกายคตาสติสูตรมีลักษณะเป็น “กรอบแนวคิดของการปฏิบัติธรรม” มากกว่าการเป็นเพียงคำสอนทั่วไป กล่าวคือ พระสูตรมิได้เพียงบอกว่า “ควรปฏิบัติอย่างไร” แต่ยังแสดงให้เห็นว่า “การปฏิบัติควรพัฒนาอย่างไร” ซึ่งทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างขั้นตอนต่าง ๆ อย่างชัดเจน นอกจากนี้ โครงสร้างดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นการบูรณาการระหว่างสมถะและวิปัสสนา กล่าวคือ ในช่วงต้น การกำหนดกายทำหน้าที่เป็นอารมณ์ของสมถะเพื่อให้จิตตั้งมั่น แต่เมื่อการพิจารณาลึกขึ้น กายเดียวกันกลับกลายเป็นฐานของวิปัสสนาเพื่อให้เกิดปัญญา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระสูตรนี้มีลักษณะเป็น “ระบบเดียวที่ครอบคลุมทั้งสมาธิและปัญญา”ผลการวิจัยในข้อนี้ชี้ให้เห็นว่ากายคตาสติสูตรมีโครงสร้างที่เป็นระบบและมีลำดับขั้นชัดเจน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการออกแบบการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาที่มุ่งพัฒนาจิตอย่าง

2. จากผลการวิจัยพบว่า การปฏิบัติธรรมตามแนวกายคตาสติเป็นการใช้กายเป็นฐานของการเจริญสติ และมีลักษณะเป็นกระบวนการที่บูรณาการทั้งสมถะและวิปัสสนาเข้าด้วยกัน แสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติในพระสูตรนี้มิได้แยกส่วนระหว่างการฝึกสมาธิและการเจริญปัญญา แต่เป็นการดำเนินไปพร้อมกันในกระบวนการเดียว เมื่อพิจารณาในเชิงแนวคิด พบว่า การใช้กายเป็นฐานของการปฏิบัติทำให้การเจริญสติมีความชัดเจนและเป็นรูปธรรม กล่าวคือ กายเป็นสิ่งที่สามารถกำหนดรู้ได้โดยตรง จึงทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถฝึกสติได้อย่างต่อเนื่องและมั่นคง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พุทธทาสภิกขุ ที่เน้นว่าการปฏิบัติธรรมต้องเริ่มจากการรู้ธรรมชาติของตนเองและสิ่งแวดล้อม แล้วจึงพัฒนาไปสู่การหลุดพ้น นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังชี้ให้เห็นว่าการปฏิบัติกายคตาสติไม่ได้มีเป้าหมายเพียงการทำให้จิตสงบ แต่มีเป้าหมายสำคัญคือการ “เปลี่ยนมุมมองต่อกาย” กล่าวคือ จากการมองว่ากายเป็นสิ่งน่าพอใจ ไปสู่การเห็นว่าเป็นสิ่งไม่งาม ไม่เที่ยง และไม่ใช่ตัวตน ซึ่งเป็นหัวใจของการเจริญวิปัสสนาประเด็นนี้สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับอสุภกรรมฐานที่มุ่งให้เห็นความไม่

งามของร่างกายเพื่อลดความยึดมั่น เช่น ทัศนะของ อนุสร จันทพันธ์ (อนุสร จันทพันธ์, 2546) ที่เสนอว่าการพิจารณาความไม่งามของกายช่วยให้จิตคลายความยึดติดในรูปกาย เมื่อพิจารณาในเชิงวิเคราะห์ จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติตามแนวกายคตาสติเป็น “กระบวนการฝึกจิตผ่านกาย” กล่าวคือ ใช้กายเป็นเครื่องมือในการสร้างสติ ทำให้จิตตั้งมั่น และนำไปสู่การเกิดปัญญา ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงกระบวนการระหว่างกายกับจิตอีกประการหนึ่ง การปฏิบัติดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นว่าการเจริญสติไม่จำเป็นต้องแยกออกจากชีวิตประจำวัน เนื่องจากกายเป็นสิ่งที่มีอยู่ตลอดเวลา การกำหนดรู้กายจึงสามารถเกิดขึ้นได้ในทุกอิริยาบถ ซึ่งทำให้การปฏิบัติมีความต่อเนื่องและเป็นจริงในชีวิตประจำวัน ผลการวิจัยในข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า การปฏิบัติธรรมตามแนวกายคตาสติเป็นกระบวนการที่ใช้กายเป็นฐานของการพัฒนาจิต โดยบูรณาการสมถะและวิปัสสนาเข้าด้วยกัน และมุ่งไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนะของจิตต่อกายอย่างเป็นลำดับ

3. จากผลการวิจัยที่พบว่า กระบวนการพัฒนาจิตตามแนวกายคตาสติเป็นลำดับจากสติไปสู่สมาธิและปัญญา และนำไปสู่การคลายความยึดมั่นในกาย แสดงให้เห็นว่า กายคตาติเป็น “กลไกของการเปลี่ยนแปลงภายในจิต” ที่ดำเนินไปอย่างเป็นระบบเมื่อพิจารณาในเชิงวิเคราะห์ พบว่า แก่นสำคัญของกระบวนการนี้ไม่ได้อยู่ที่เทคนิคการปฏิบัติ แต่เป็น “การเปลี่ยนแปลงทัศนะของจิต” กล่าวคือ จากการยึดถือกายเป็นตัวตน ไปสู่การเห็นว่าเป็นเพียงสภาวธรรมที่เกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงลึกในระดับของความเข้าใจ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับการพิจารณาอสุภกรรมฐาน เช่น งานของ พระมหาอำนวย อานนฺโท ที่ชี้ว่าการพิจารณาความไม่งามของร่างกายสามารถนำไปสู่ความเบื่อหน่ายและคลายกำหนัด รวมถึงแนวคิดของ พระปัญญา ธนปญโญ ที่อธิบายว่าสมาธิเป็นเพียงฐานของการพัฒนาปัญญา ไม่ใช่เป้าหมายสุดท้าย เมื่อพิจารณาในมิตินี้ จะเห็นได้ว่า กระบวนการพัฒนาจิตตามแนวกายคตาสติเป็น “กระบวนการลดละกิเลส” อย่างเป็นลำดับ กล่าวคือ จากการมีความยึดมั่นในกาย ไปสู่การเห็นโทษของกาย เกิดความเบื่อหน่าย และนำไปสู่การปล่อยวางนอกจากนี้ ผลการวิจัยยังแสดงให้เห็นว่า แม้การพัฒนาสมาธิในระดับฌานจะมีความสำคัญ แต่ก็เป็นเพียงเครื่องมือในการพัฒนาปัญญา กล่าวคือ หากไม่มีการพิจารณาไตรลักษณ์ ก็ไม่สามารถนำไปสู่ความหลุดพ้นได้อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในเชิงวิพากษ์ จะพบว่า ความสำเร็จของกระบวนการดังกล่าวยังขึ้นอยู่กับปัจจัยเฉพาะบุคคล เช่น จริตนิสัยและความเหมาะสมของกรรมฐาน ซึ่งเป็นประเด็นที่ต้องคำนึงถึงในการนำไปใช้จริง ผลการวิจัยให้เห็นว่า กายคตาสติเป็นกระบวนการพัฒนาจิตที่มีลำดับขั้นชัดเจน และมีแก่นสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงทัศนะของจิต ซึ่งนำไปสู่การคลายความยึดมั่นและการพัฒนาปัญญาอย่างแท้จริง

สรุป

การศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติธรรมตามแนวกายคตาสติใน กายคตาสติสูตร แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระสูตรดังกล่าวมิได้เป็นเพียงคำสอนเชิงปฏิบัติที่กระจัดกระจาย หากแต่เป็นระบบการพัฒนาจิตที่มีโครงสร้างและลำดับขั้นอย่างเป็นระเบียบ กล่าวคือ เริ่มต้นจากการกำหนดรู้กายในระดับพื้นฐาน ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติสามารถเข้าถึงได้โดยตรง แล้วค่อย ๆ พัฒนาไปสู่การพิจารณากายในเชิงลึก จนกระทั่งนำไปสู่การเกิดสมาธิและปัญญาอย่างเป็นลำดับเมื่อพิจารณาในมิติของการปฏิบัติ พบว่า กายทำหน้าที่เป็นฐานของการเจริญสติ โดยการกำหนดรู้กายในลักษณะต่าง ๆ ทำให้จิตเกิดความตั้งมั่นและมีสติสัมปชัญญะต่อเนื่อง การปฏิบัติ

ดังกล่าวมิได้มุ่งเพียงความสงบของจิต หากแต่มีเป้าหมายสำคัญคือการทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นกายตามความเป็นจริง กล่าวคือ เห็นว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน อันเป็นหัวใจของการเจริญปัญญาในพระพุทธศาสนา ในด้านกระบวนการพัฒนาจิต ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การปฏิบัติตามแนวกายคตาสติเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปตามลำดับจากสติไปสู่สมาธิ และจากสมาธิไปสู่ปัญญา โดยมีจุดเปลี่ยนสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงทัศนะของจิตต่อกาย กล่าวคือ จากเดิมที่ยึดถือกายว่าเป็นตัวตนหรือเป็นสิ่งน่าพอใจ ไปสู่การเห็นว่าเป็นเพียงสภาวธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เมื่อการพิจารณาดังกล่าวดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ย่อมนำไปสู่การคลายความยึดมั่นและการปล่อยวางในที่สุด นอกจากนี้ ยังพบว่ากายคตาสติทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงระหว่างการฝึกสมาธิและการเจริญปัญญา กล่าวคือ ในระยะแรก การกำหนดรู้กายช่วยให้จิตสงบและตั้งมั่น แต่เมื่อจิตมีความตั้งมั่นแล้ว การพิจารณากายในมิติต่าง ๆ ก็เปิดโอกาสให้เกิดปัญญาเห็นความจริงของสภาวธรรม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติตามแนวทางนี้มีลักษณะเป็นการบูรณาการสมถะและวิปัสสนาเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ กายคตาสติในกายคตาสติสูตรเป็นแนวทางการปฏิบัติธรรมที่มีความสมบูรณ์ทั้งในด้านโครงสร้าง วิธีการ และกระบวนการพัฒนาจิต โดยมีแก่นสำคัญอยู่ที่การใช้กายเป็นฐานของการเจริญสติ และการพัฒนาจิตอย่างเป็นลำดับจากสติไปสู่สมาธิและปัญญา อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงภายในของจิตและการคลายความยึดมั่นในที่สุด ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของกายคตาสติในฐานะเครื่องมือสำคัญของการพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างชัดเจน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

การศึกษาครั้งนี้มุ่งวิเคราะห์กายคตาสติในมิติของโครงสร้าง เนื้อหา และกระบวนการพัฒนาจิตตามที่ปรากฏในพระสูตรเป็นหลัก ซึ่งยังมีประเด็นที่สามารถศึกษาต่อยอดได้อีกหลายด้าน เช่น การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดกายคตาสติกับสติปัฏฐานสูตร หรือการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกายคตาสติกับหลักธรรมอื่น ๆ เช่น ไตรสิกขา หรือโพชฌงค์ เพื่อให้เห็นภาพรวมของการพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนาอย่างรอบด้านยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ควรมีการศึกษากายคตาสติในเชิงลึกโดยใช้แหล่งข้อมูลจากอรรถกถาและคัมภีร์ชั้นหลังเพิ่มเติม เพื่ออธิบายรายละเอียดของการปฏิบัติและกระบวนการพัฒนาจิตให้ชัดเจนยิ่งขึ้น รวมทั้งควรมีการศึกษาวิจัยเชิงประจักษ์เกี่ยวกับผลของการปฏิบัติกายคตาสติในบริบทปัจจุบัน เช่น ผลต่อสุขภาพจิต พฤติกรรม หรือคุณภาพชีวิต เพื่อเชื่อมโยงองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนากับการวิจัยร่วมสมัย อีกทั้งการศึกษาครั้งต่อไปอาจขยายขอบเขตไปสู่การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบระหว่างแนวปฏิบัติกายคตาสติในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับแนวปฏิบัติในนิกายอื่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจในมิติที่หลากหลาย และเห็นพัฒนาการของแนวคิดการเจริญสติในบริบทที่แตกต่างกัน

2. ข้อเสนอแนะเชิงการนำไปใช้ ในด้านการนำไปใช้ ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า กายคตาสติเป็นแนวทางการปฏิบัติที่สามารถประยุกต์ใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน เนื่องจาก “กาย” เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ตลอดเวลา ผู้ปฏิบัติสามารถกำหนดรู้กายในอิริยาบถต่าง ๆ ได้อย่างต่อเนื่อง จึงควรส่งเสริมให้มีการนำหลักกายคตาสติไปใช้ในการฝึกสติในชีวิตประจำวัน เช่น การเดิน การนั่ง การทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อพัฒนาความรู้ตัวและความตั้งมั่นของจิต นอกจากนี้ ควรมีการพัฒนาแนวทางการสอนกายคตาสติให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ เช่น

พระภิกษุ สามเณร นักเรียน หรือบุคคลทั่วไป โดยอาจปรับรูปแบบการนำเสนอให้เข้าใจง่ายและสอดคล้องกับบริบทของสังคมปัจจุบัน เพื่อให้สามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในระดับสังคม ผลการศึกษานี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในด้านการพัฒนาสุขภาพจิตและการลดความเครียด โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันที่มีความเร่งรีบและความกดดันสูง การฝึกกายคตาสติสามารถช่วยให้บุคคลมีสติรู้เท่าทันตนเอง ลดความฟุ้งซ่านและมีความสมดุลทางจิตใจมากขึ้น ท้ายที่สุด ควรมีการส่งเสริมให้เกิดการบูรณาการหลักกายคตาสติเข้ากับการศึกษาและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพื่อให้บุคคลสามารถพัฒนาตนเองทั้งในด้านจิตใจและพฤติกรรม อันจะนำไปสู่การสร้างสังคมที่มีความสงบสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

บรรณานุกรม

บรรจบ บรรณรุจิ. (2536). *อสีติมหาสาวก*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2543). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาอำนวย อานนฺโท (จันทร์เปล่ง). (2542). *การพิจารณาซากศพโดยใช้หลักอสุภกรรมฐาน*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พุทธทาสภิกขุ. (2523). *อานาปานสติภาวนา*. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

อนุสร จันทพันธ์. (2546). *จริต 6 ศาสตร์ในการอ่านใจคน*. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จากัด (มหาชน).

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2566). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ: บริษัทแอ๊คเรทเพรส.

วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ศาสตร์อื่น
Comparative Analysis of Asurindarāhū as It Appears in the TipiṬaka with other Scriptures

[1]คณัฐชัย ธนทวิพันธุ์กุล, [2]พระเมธีวรญาณ (สายเพชร หงษ์แพงจิตร) และ [3]พระมหาจีรวัฒน์ กนฺตวณฺโณ

[1]Canatchai Thanatavipankoon, [2]Phra Methivorayan (Saipetch Hongpangjit), and [3]Phramaha Jeerawat Kantavanno

[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: 9tipitakastudies@gmail.com

Received: April 16, 2026; **Revised:** August 19, 2026; **Accepted:** August 24, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ศาสตร์อื่น 2) เพื่อวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ศาสตร์อื่น 3) เพื่อนำเสนอการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ศาสตร์อื่น ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ภาคสนาม โดยรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา รวมถึงหนังสือ บทความ ดุษฎีนิพนธ์ งานวิจัย และการวิจัยภาคสนามโดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 2 กลุ่ม คือ 1) ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาและพระไตรปิฎก และ 2) ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญทางด้านดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ แล้วทำการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบและประมวลผลข้อมูล จากเอกสารที่เกี่ยวข้องและจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ ผลการวิจัยพบว่า 1) อสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ศาสตร์อื่น มี 3 ศาสตร์สำคัญ ได้แก่ พุทธศาสตร์ ดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ โดยพุทธศาสตร์ มองอสุรินทราหูเป็น "บุคลาธิษฐานและเครื่องเตือนสติ" เน้นการใช้พุทธานุภาพและปัญญาเพื่อขจัดความทุกข์ออกจากใจ ดาราศาสตร์ มองอุปราคาหรือราหูเป็น "ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ" ที่ไม่มีตัวตนจริง แต่เป็นจุดตัดของวงโคจรระหว่างโลก ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ซึ่งอธิบายการเกิดอุปราคา ด้วยหลักการวิทยาศาสตร์ที่พิสูจน์ได้ โหราศาสตร์ มองพระราหู (8) เป็น "ดาวบาปเคราะห์ล่องหน" ที่เป็นสัญลักษณ์ของความลุ่มหลง วิบากกรรม และความเปลี่ยนแปลง โดยเชื่อว่าการเคลื่อนที่ของพระราหู (8) มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงและดวงชะตาชีวิตของมนุษย์ 2) จากการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูทั้ง 3 ศาสตร์ พุทธศาสตร์ ดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ พบว่ามีมุมมองอสุรินทราหูที่ต่างกัน โดยพุทธศาสตร์มุ่งเน้นการหลุดพ้นทางจิต ดาราศาสตร์อธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ขณะที่โหราศาสตร์สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับจักรวาลและโชคชะตา 3) จากการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูทั้ง 3 ศาสตร์นั้น จะมีรากฐานที่แตกต่างกัน แต่มีจุดร่วมสำคัญ คือ การเผชิญอุปสรรคและการปรับตัวของมนุษย์ โดยสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ทั้งด้านความจริง (วิทยาศาสตร์) ด้านความเชื่อ (โหราศาสตร์) และด้านการพัฒนาปัญญา (พระพุทธศาสนา) ด้วยการพัฒนาจิตใจหลุดพ้นจากมลทินหรือกิเลสจนสามารถทำให้เกิดปัญญาเพื่อการหลุดพ้น

คำสำคัญ: อสุรินทราหู; พระไตรปิฎก; ดาราศาสตร์; โหราศาสตร์

Abstract

This research article has three objectives: 1) to study Asurindarāhū as depicted in the Tipiṭaka and other canonical texts; 2) to conduct a comparative analysis of Asurindarāhū as portrayed in the Tipiṭaka and other canonical texts; and 3) to present the findings of the comparative analysis of Asurindarāhū across the Tipiṭaka and other canonical texts. This study This is qualitative research / field-work research. Data were collected from the Tipitaka, Atthakatha (commentaries), as well as books, articles, dissertations, research works. field-work research was conducted using semi-structured in-depth interviews with two key informant groups: 1) experts specializing in Buddhism and the Tipitaka, and 2) experts specializing in other canonical disciplines. The data obtained from documentary sources and interviews were then subjected to comparative analysis and synthesis. The research findings revealed that: 1) Asurindarāhū appears across three major disciplines Buddhism, Astronomy, and Astrology. Buddhism views Asurindarāhū as a "personification and a reminder", emphasizing the use of the Buddha's power and wisdom to eliminate suffering from the mind. Astronomy views Eclipse or Rāhū as a "natural phenomenon" with no physical existence, but rather as an orbital intersection point (the Rāhū Point) among the Earth, the Sun, and the Moon, explaining eclipses through scientifically verifiable principles. Astrology views Rāhū (8) as an "invisible malefic planet" symbolizing delusion, karmic retribution, and uncertainty, and holds that Rāhū 's movement exerts influence over change and human destiny. 2) A comparative analysis of Asurindarāhū across all three disciplines Buddhism, Astronomy, and Astrology reveals distinctly different perspectives: Buddhism focuses on mental liberation, Astronomy explains natural phenomena, while Astrology reflects the relationship between humanity, the cosmos, and fate. 3) Although the three disciplines rest on different foundations, they share a significant common ground: the confrontation with obstacles and human adaptation. Their insights can be applied in complementary ways in the domain of truth (science), belief (astrology), and the cultivation of wisdom (Buddhism) through the mental development that purifies the mind of defilements (kilesa) and ultimately gives rise to Wisdom for liberation.

Keywords: Asurindarāhū; TipiṬaka; Astronomy; Astrology

บทนำ

การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ศาสตร์อื่น โดยคำว่า “คัมภีร์ศาสตร์อื่น” นั้น หมายถึง ศาสตร์ด้านดาราศาสตร์และศาสตร์ด้านโหราศาสตร์ โดยความเชื่อเรื่อง "ราหู" นั้นนับเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมและศาสนา ฝังรากลึกในสังคมตะวันออกมาอย่างช้านาน โดยมีจุดกำเนิดมาจากคัมภีร์พระเวทและปุราณะของอินเดียโบราณ ซึ่งอธิบายราหูในฐานะอสูรผู้ทำให้เกิดสุริยคราสและจันทรคราส (วิสุทธิ์ ภิญโตวานิชตะ, 2538) อารยธรรมอินเดียโบราณ ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ชนชาติอริยกะ หรืออินเดียอิหร่านที่อพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มแม่น้ำสินธุ มีการนับถือเทพเจ้าและปรากฏคัมภีร์สำคัญคือคัมภีร์พระเวท เป็นคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ของพวกอารยันแต่เดิมนับถือธรรมชาติ เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ท้องฟ้า ลม และไฟ ต่อมามีการบัญญัติให้เหล่าปวงเทพมีหน้าที่เกิดขึ้น แล้วเกิดมีเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ มีอำนาจและฤทธานุภาพแตกต่างกันออกไป โดยตั้งชื่อตามสิ่งที่เป็นธรรมชาตินั้นๆ ดังที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวท ๆ (จำนงค์ ทองประเสริฐ, 2539) พวกอริยกะเคารพนับถือ เทพพระอินทร์ พระสาวิตรี พระวรุณและพระยม (พระสาวิตรี คือ ดวงอาทิตย์) (วันวิสาข์ ธรรมานนท์, 2563) และเทพพระอินทร์นั้น ถือว่ามีฤทธิ์และอำนาจมาก เป็นผู้กำหนดชีวิตและความเป็นไป ตามหลักอิทธิพลของคัมภีร์พระเวทและจะแพร่หลายในหมู่ชนชั้นพราหมณ์ โดยประกอบด้วยหลักสำคัญ 6 ประการ คือ 1) ศึกษา (วิธีออกเสียงคำในพระเวทให้ถูกต้อง) 2) ไวยากรณ์ 3) ฉันท์ 4) โชยติษ (ดาราศาสตร์) 5) นิรุกติ (ประวัติและความหมายของคำ) และ

6) กัลปะ (วิธีประกอบพิธีกรรม) และเพื่อช่วยในการออกเสียง เข้าใจภาษาและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ถูกต้อง รวมเรียกว่า เวทางค์ (Majumdar, 1977)

ในบริบทสังคมไทย ความเชื่อเรื่อง “ราหู” มักถูกนำไปเชื่อมโยงกับเรื่องโชคลาง วิบากกรรมและการสะเดาะเคราะห์ ซึ่งในบางครั้งก่อให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจนกลายเป็นความงมงาย สภาพปัญหาที่สำคัญคือ การขาดการบูรณาการความรู้ระหว่าง "ความเชื่อเชิงสัญลักษณ์" กับ "ความจริงทางวิทยาศาสตร์" และ "หลักธรรมในพุทธศาสนา" ทำให้สังคมเกิดความสับสนในการวางตัวระหว่างความศรัทธากับการใช้ปัญญา จนละเลยปัญญาที่ซ่อนอยู่ในหลักธรรมคำสอน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551)

การศึกษาครั้งนี้ตั้งอยู่บนหลักการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ โดยนำข้อมูลจาก 3 ศาสตร์สำคัญมาพิจารณา ได้แก่ 1) หลักพุทธศาสตร์ ใช้แนวคิดบุคลาธิษฐานในการตีความเรื่องราวของอสุรินทราหูในพระไตรปิฎกและอรรถกถา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ส. (ไทย); 15/90/96, สำ.ส.อ. (ไทย); 1/90/169, สำ.ส. (ไทย); 15/90/97, สำ.ส.อ. (ไทย); 1/91/169) โดยมองว่าอสุรินทราหูเป็นสัญลักษณ์ของ “อุปกิเลส 16” และ “อวิชชา” คือสิ่งที่เข้ามาห่อหุ้ม บดบังความสว่างของจิต ทำให้ปัญญาไม่สามารถเกิดขึ้นได้ การที่จันทิมเทวบุตรและสุริยเทวบุตรระลึกถึงพระพุทธเจ้า (กรมศิลปากร, 2526) จึงรอดพ้นได้นั้น เปรียบได้กับการที่พุทธศาสนิกชนใช้พุทธานุสติและวิปัสสนาปัญญา เป็นเครื่องมือกำจัดความมืดบอดในใจ 2) ดาราศาสตร์ ใช้ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ และหลักฟิสิกส์ในการอธิบายปรากฏการณ์อุปราคา จันทรุปราคาและสุริยุปราคา ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ โลก ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรมาอยู่ในแนวเดียวกัน ทำให้เงาของโลกหรือดวงจันทร์ไปบดบังอีกดวงหนึ่ง (นิพนธ์ ทรายเพชร, 2554) จุดที่ระนาบวงโคจรของดวงจันทร์ตัดกับระนาบวงโคจรของโลกเรียกว่า “ราหู” และ “เกตุ” ในทางดาราศาสตร์สากล 3) โหราศาสตร์ ใช้แนวคิดเรื่องดาวพระเคราะห์ ที่เชื่อว่ามีอิทธิพลต่อสรรพสิ่งบนโลก โดยมองว่าราหู (8) เป็นดาวพระเคราะห์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) เป็นพระเคราะห์ที่ทรงพลังยิ่งในดวงชะตากำเนิดและการโคจรเคลื่อนที่ในกลุ่มดาวจักรราศี การพยากรณ์ส่งผลในทางลุ่มหลง มัวเมา วิบากกรรมและโชคลาภ การเปลี่ยนแปลงฉับพลัน ในดวงชะตาบุคคลและดวงชะตาบ้านเมืองสังคม

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ทำการวิเคราะห์เนื้อหาสาระสำคัญจาก จันทิมสูตรและสุริยสูตร ปรากฏในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค (คาถา) ซึ่งอสุรินทราหูปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ส. (ไทย); 15/90/96, สำ.ส.อ. (ไทย); 1/90/169, สำ.ส. (ไทย); 15/90/97, สำ.ส.อ. (ไทย); 1/91/169) รวมถึงคัมภีร์ชั้นหลัง อาทิ ไตรภูมิกถา โลกทีปกสารและอนาคตวงศ์ เป็นต้น เพื่อศึกษาแนวคิดและมุมมองเรื่องอสุรินทราหูในทางพุทธศาสนา เปรียบเทียบกับคัมภีร์ทางโหราศาสตร์และหลักการทางดาราศาสตร์ โดยอาศัยพื้นที่วิจัยเชิงสังคมที่มีความเชื่อเรื่องการเคารพบูชาพระราหู (8) อย่างแพร่หลายในหลายมิติ เพื่อวิเคราะห์สภาพปัจจุบันและนำเสนอแนวทางการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องว่า อสุรินทราหูผู้มีฤทธิ์และอำนาจรวมทั้งทิฐิมานะที่แรงกล้าเพียงใด ในที่สุดได้เกิดศรัทธาและน้อมรับพุทธบารมีเป็นสรณะ ผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากพุทธศาสตร์มาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบกับมุมมองของศาสตร์อื่น โดยผู้วิจัยใช้แนวคิด "การเรียนรู้ข้ามศาสตร์" เป็นแกนหลักในการบูรณาการความรู้ และนอกจากนี้ยังใช้ทฤษฎีการวิจัยข้ามศาสตร์ของ (Repko & Szostak, 2020) ที่เน้นกระบวนการตั้งแต่การสร้างฐานความรู้ การตีความไปจนถึงการเปลี่ยนผ่านมุมมองและองค์ความรู้การประยุกต์ใช้เพื่อการรับรู้และเข้าใจ นำไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา

จากเหตุและผลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบอสุรินทราหูในพระไตรปิฎกกับทฤษฎีทางดาราศาสตร์และคัมภีร์โหราศาสตร์ การบูรณาการองค์ความรู้จาก 3 ศาสตร์ ที่มีแนวคิดและมุมมองที่แตกต่างกัน (ศาสนา, ความจริง, ความเชื่อ) ให้กลายเป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการดำเนินชีวิตในโลกยุคปัจจุบัน โดยหวังว่าผลการศึกษาจะช่วยยกระดับความเข้าใจของพุทธศาสนิกชนและบุคคลทั่วไปให้มีความเข้าใจปรากฏการณ์อุปราคา (อสุรินทราหู) เปลี่ยนมุมมองของความกลัวหรือการอ้อนวอนขอโชคลาภ แต่เป็นการมองคุณค่าของการพัฒนาปัญญา ด้วยการพัฒนาจิตใจหลุดพ้นจาก “อวิชชา” มลทินหรือกิเลส จนสามารถเกิด “ปัญญา” ดังพุทธพจน์ขององค์สมเด็จสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสกล่าวว่า “ปัญญา โลกสฺมิ ปชฺโชโต” ความว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ส. (ไทย); 15/80/85)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ศาสตร์อื่น
2. เพื่อวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ศาสตร์อื่น
3. เพื่อนำเสนอการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ศาสตร์อื่น

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (**Qualitative Research)** และการศึกษาวิจัยภาคสนาม **(**Field-Work Research) โดยมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การวิจัยครั้งนี้ดำเนินการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) และอรรถกถา รวมถึงหนังสือ บทความ งานวิจัยและดุษฎีนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องเป็นเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) โดยเน้นการศึกษาจันทิมสูตรและสุริยสูตรเป็นหลัก ตลอดจนศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับอสุรินทราหูที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา รวมถึงแนวคิดทฤษฎีอุปราคาทางดาราศาสตร์และอิทธิพลของพระราหู (8) ทางคัมภีร์โหราศาสตร์

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาวิจัยภาคสนาม **(**Field-Work Research) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกและมุมมองจากผู้เชี่ยวชาญในสาขาศาสตร์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) การวิจัยครั้งนี้จำนวนทั้งสิ้น 18 รูป/คน โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 10 รูป/คน ผู้ทรงคุณวุฒิด้านดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ จำนวน 8 รูป/คน

ขั้นตอนที่ 4 ที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือหลักในการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ การรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ทั้งเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย การรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 18 รูป/คน เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการวิเคราะห์งานวิจัย

ขั้นตอนที่ 6 ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงคุณภาพและการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ โดยเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎก รวมถึงเชื่อมโยงกับแนวคิดทางดาราศาสตร์และโหราศาสตร์

ขั้นตอนที่ 7 สรุปผลการศึกษาวิจัยโดยการเรียบเรียงข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) พร้อมนำเสนอผลการวิจัยในลักษณะการอธิบายเชิงวิชาการ โดยเชื่อมโยงข้อมูลจากเอกสารและภาคสนาม เพื่อให้เห็นภาพรวมขององค์ความรู้เกี่ยวกับอสุรินทราหูในบริบทพระพุทธศาสนาและศาสตร์อื่นที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่องอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ศาสตร์อื่น สามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ประการได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 การศึกษาอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ศาสตร์อื่น ผลการวิจัยพบว่า อสุรินทราหูได้รับการอธิบายผ่านศาสตร์สำคัญ 3 ด้าน ได้แก่ พุทธศาสตร์ ดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ ซึ่งมีกรอบการอธิบายแตกต่างกัน แต่มีความสัมพันธ์กันในด้านปรากฏการณ์ธรรมชาติ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. พุทธศาสตร์ (พระไตรปิฎก) อสุรินทราหูปรากฏในจันทิมสูตรและสุริยสูตร ในฐานะจอมอสูรผู้มีฤทธิ์มาก สามารถบดบังดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ได้ การนำเสนออสุรินทราหูในลักษณะดังกล่าวเป็นบุคลาธิษฐาน กล่าวคือ ใช้บุคคลหรือสิ่งมีชีวิตเป็นตัวแทนในการอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ โดยจันทิมเทพบุตรและสุริยเทวบุตร ระลึกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าและขอให้พระองค์เป็นสรณะว่า “ขอพระองค์เป็นสรณะแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ส. (ไทย); 15/90–91/96–97) ในเชิงธรรม อสุรินทราหูอาจใช้เป็นภาพแทนของสภาวะที่กิเลส ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะเข้าครอบงำจิตและบดบังปัญญา เปรียบได้กับการบดบังของอุปราคา อย่างไรก็ตาม เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพุทธานุภาพ อสุรินทราหูจึงปลดปล่อยจันทิมเทพบุตรและสุริยเทวบุตร และเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา สะท้อนแนวคิดเรื่องการคลี่คลายความมืดมนทางจิตด้วย สติและปัญญา ซึ่งคำว่า “สติ” ในพระพุทธศาสนาหมายถึงความระลึกได้และความรู้ตัว เป็นธรรมสำคัญในการเจริญวิปัสสนา โดยมีสติปัฏฐาน 4 ได้แก่ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 10/150–151/191–194) การเจริญสติอย่างต่อเนื่องช่วยให้ผู้ปฏิบัติรู้เท่าทันกายและจิตตามความเป็นจริง และนำไปสู่การพัฒนาปัญญา คำว่า “ปัญญา” ในพระพุทธศาสนาหมายถึงความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง และได้รับการยกย่องว่าเป็นรัตนะอันประเสริฐ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ส. (ไทย); 15/51–52/67–68) ปัญญาในระดับสูงนำไปสู่ความเข้าใจใน ไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา โดยการพัฒนาปัญญาประกอบด้วย สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาและการฟัง จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการใคร่ครวญ และภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติภาวนา ดังนั้น ในกรอบพุทธศาสตร์ อสุรินทราหูมิได้มีความหมายเฉพาะในฐานะตัวละครหรือผู้ก่อให้เกิดปรากฏการณ์บดบังดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เท่านั้น แต่ยังสามารถตีความในเชิงธรรมได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของสิ่งที่บดบังจิตและปัญญา ขณะที่พุทธานุภาพ สติ และปัญญาเป็นกระบวนการนำไปสู่การคลี่คลายและพ้นจากความครอบงำดังกล่าว

2. ดาราศาสตร์ อสุรินทราหูไม่ได้มีตัวตนจริง แต่หมายถึง จุดโหนด คือจุดตัด 2 จุดระหว่างระนาบวงโคจรของดวงจันทร์กับระนาบสุริยวิถี (วงโคจรรอบโลก) ได้แก่ จุดโหนดขึ้น (ราหู) และ จุดโหนดลง (เกตุ) ซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญที่ดวงอาทิตย์ โลกและดวงจันทร์เรียงตัวในแนวระนาบเดียวกัน ทำให้เกิดปรากฏการณ์อุปราคา การอธิบายนี้ตั้งอยู่บนหลักวิทยาศาสตร์ (พระณัฐภัทร กิจฺจกาโร, 2567) และคณิตศาสตร์ (Ajram, 1992)

3. โหราศาสตร์ อสุรินทราหูถูกอธิบายในฐานะ “ดาวเคราะห์เงา” (ณัฏฐาฐิตา มากมูล, 2567) (Shadow Planet) หรือพระราหู (8) มีอิทธิพลต่อดวงชะตา เป็นตัวแทนของความลุ่มหลง ความเปลี่ยนแปลง และวิบากกรรม ส่งผลทั้งด้านบวกและลบ ขึ้นอยู่กับตำแหน่งของพระราหู (8) ทางคัมภีร์โหราศาสตร์

โดยทั้ง 3 ศาสตร์มีจุดร่วมคือ “การบดบังแสงสว่าง” แต่ตีความต่างกัน ได้แก่ แสงแห่งปัญญา (พุทธศาสตร์) แสงทางกายภาพ (ดาราศาสตร์) และแสงมืดและสว่างในการดำเนินชีวิต (โหราศาสตร์)

วัตถุประสงค์ที่ 2 การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูระหว่างพระไตรปิฎกกับดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับอสุรินทราหูมีความแตกต่างกันตามกรอบแนวคิด วิธีการอธิบาย และวัตถุประสงค์ของแต่ละศาสตร์ โดยสามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบได้ 4 ประเด็น ดังนี้

1. การเปรียบเทียบเชิงแนวคิด ซึ่งในมุมมองตามพระไตรปิฎก อสุรินทราหูปรากฏในฐานะจอมอสูรผู้มีฤทธิ์มาก และเป็นผู้บดบังดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์ การนำเสนอมีลักษณะเป็นบุคลาธิษฐาน และสามารถตีความในเชิงธรรมว่าเป็นภาพตัวแทนของสิ่งที่บดบังปัญญาและความรู้แจ้ง การที่อสุรินทราหูยอมคลายอำนาจเมื่อเผชิญกับพุทธานุภาพสะท้อนนัย เรื่องความเหนือกว่าของธรรมและปัญญาต่ออำนาจทางโลก ในทางดาราศาสตร์ ราหูมิได้หมายถึงบุคคลหรือวัตถุท้องฟ้าที่มีตัวตน หากหมายถึง ปมจันทรคติ หรือจุดตัดของระนาบวงโคจรของดวงจันทร์กับระนาบสุริยวิถี ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการเกิดสุริยุปราคาและจันทรุปราคา แนวคิดดังกล่าวจึงเป็นการอธิบายปรากฏการณ์ท้องฟ้าด้วยหลักเรขาคณิตและกลศาสตร์ท้องฟ้า ส่วนในทางโหราศาสตร์ ราหูได้รับการกำหนดสถานะเป็น ดาวเคราะห์เงา ตามคติอินเดียโบราณและคัมภีร์โหราศาสตร์ที่รับอิทธิพลจากคติดังกล่าว โดยมีการกำหนดความหมายเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับความปรารถนา ความหลงใหล ความคลุมเครือ การเปลี่ยนแปลงและเหตุการณ์ที่ไม่คาดหมาย ทั้งนี้ ความหมายดังกล่าวเป็นระบบตีความภายในกรอบความเชื่อทางโหราศาสตร์ มิใช่ข้อค้นพบเชิงประจักษ์ทางวิทยาศาสตร์

2. การเปรียบเทียบเชิงการตีความ พระไตรปิฎกนำเสนออสุรินทราหูในบริบทของเรื่องเล่าและหลักธรรม โดยการบดบังดวงดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ สามารถพิจารณาในเชิงอุปมาเกี่ยวกับการบดบังปัญญาด้วยความหลงและกิเลส ขณะที่การปรากฏพุทธานุภาพในการช่วยเหลือจันทิมเทพบุตรและสุริยเทวบุตรสะท้อนบทบาทของพระธรรมในการคลี่คลายภาวะที่ถูกครอบงำ ดาราศาสตร์อธิบายปรากฏการณ์สุริยุปราคาและจันทรุปราคาด้วยตำแหน่งสัมพันธ์ของดวงอาทิตย์ โลกและดวงจันทร์ รวมทั้งปมจันทรคติ ทำให้สามารถคำนวณและพยากรณ์ช่วงเวลาการเกิดปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ การตีความจึงมุ่งอธิบายกลไกและเงื่อนไขทางกายภาพของปรากฏการณ์ มิได้มุ่งอธิบายความหมายทางจิตวิญญาณหรือชะตากรรมของบุคคล โหราศาสตร์ตีความราหูในฐานะสัญลักษณ์ที่สัมพันธ์กับเหตุการณ์และสภาวะชีวิต โดยเชื่อมโยงกับความปรารถนา ความหลง ความผันผวน และการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนใช้ประกอบการพยากรณ์ดวงชะตาบุคคลและบ้านเมืองตามหลักของแต่ละสำนักฯ ดังนั้น การตีความในส่วนนี้จึงควรเข้าใจในฐานะระบบความหมายและความเชื่อทางโหราศาสตร์ มิใช่ความสัมพันธ์เชิงเหตุผลที่ได้รับการยืนยันตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์

3. การเปรียบเทียบเชิงบทบาทและความหมาย ในพระไตรปิฎก อสุรินทราหูมีบทบาทเป็นองค์ประกอบของเรื่องเล่าที่นำไปสู่การแสดงธรรมและสะท้อนหลักเกี่ยวกับอำนาจของธรรมเหนืออำนาจทางโลก ตลอดจนการคลี่คลายความมืดมนด้วยปัญญา จึงมีนัยในฐานะเครื่องเตือนใจให้มนุษย์ตระหนักถึงความไม่เที่ยงและพัฒนาตนด้วยธรรม ดาราศาสตร์มีบทบาทในการอธิบายอสุรินทราหูในฐานะปรากฏการณ์หรือแนวคิดที่สัมพันธ์กับปมจันทรคติและการเกิดอุปราคา โดยมุ่งสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับระบบโลก–ดวงจันทร์–ดวงอาทิตย์ ตลอดจนการคำนวณและพยากรณ์ปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์ โหราศาสตร์มีบทบาทในการใช้ราหูเป็นองค์ประกอบในการวิเคราะห์และพยากรณ์ตามระบบจักรราศีและตำแหน่งดาว โดยให้ความหมายเชิง

สัญลักษณ์ต่อเหตุการณ์และสภาวะชีวิต ทั้งนี้ การกล่าวถึงอิทธิพลของราหูต่อชีวิต ควรนำเสนอในฐานะคติและหลักการตีความทางโหราศาสตร์ มากกว่าการระบุว่าเป็นตัวกำหนดชะตากรรมโดยตรง

4. การเปรียบเทียบเชิงจุดร่วม ผลการวิจัยพบว่า แม้ทั้ง 3 ศาสตร์จะมีฐานความรู้ วิธีการอธิบาย และวัตถุประสงค์แตกต่างกัน แต่มีจุดร่วมในระดับเชิงสัญลักษณ์ คือ แนวคิดเรื่อง “การบดบัง” และ “การเปลี่ยนผ่าน” กล่าวคือ ในพระไตรปิฎก การบดบังสามารถตีความเชื่อมโยงกับการบดบังปัญญาด้วยกิเลสและความหลง ในดาราศาสตร์หมายถึงปรากฏการณ์การบังแสงอาทิตย์หรือดวงจันทร์อันเกิดจากตำแหน่งสัมพันธ์ของวัตถุท้องฟ้า ส่วนในโหราศาสตร์ ราหูเป็นสัญลักษณ์ของความคลุมเครือ ความผันผวน และการเปลี่ยนแปลงตามระบบการพยากรณ์ ดังนั้น อสุรินทราหูในทั้ง 3 กรอบความรู้จึงมีจุดร่วมในฐานะ สัญลักษณ์ของภาวะที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหรือความไม่แน่นอน แต่มีวิธีอธิบายและการให้ความหมายแตกต่างกัน กล่าวคือ พระไตรปิฎกมุ่งใช้เรื่องราวเพื่อสื่อหลักธรรม ดาราศาสตร์มุ่งอธิบายปรากฏการณ์ด้วยหลักวิทยาศาสตร์ และโหราศาสตร์มุ่งตีความเชิงสัญลักษณ์เพื่อการพยากรณ์ตามระบบความเชื่อของศาสตร์นั้น จากการเปรียบเทียบทั้ง 3 ศาสตร์แสดงให้เห็นว่า อสุรินทราหูเป็นแนวคิดที่มีความหมายหลายระดับ ตั้งแต่บุคลาธิษฐานในบริบทพระพุทธศาสนา แนวคิดเรื่องปมจันทรคติในดาราศาสตร์ ไปจนถึงดาวเคราะห์เงาในโหราศาสตร์ ความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนพัฒนาการของการอธิบายปรากฏการณ์เดียวกันผ่านกรอบความรู้ที่มีฐานคิดและวัตถุประสงค์แตกต่างกัน

วัตถุประสงค์ที่ 3 การนำเสนอการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ศาสตร์อื่น ผลการวิจัยพบว่า "อสุรินทราหู" ถูกอธิบายและให้ความหมายผ่านบริบทของ 3 ศาสตร์หลักที่มีความแตกต่างกัน แต่มีความเชื่อมโยงกันในเชิงปรากฏการณ์ ดังนี้

1. ในทางพุทธศาสตร์ (พระไตรปิฎก) อสุรินทราหูปรากฏในฐานะจอมอสูรที่มีอิทธิฤทธิ์มาก ปรากฏในจันทิมสูตรและสุริยสูตร มีร่างกายขนาดใหญ่จนสามารถบดบังดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ได้ ในทางพุทธศาสนาใช้การปรากฏตัวของอสุรินทราหูเป็น "บุคลาธิษฐาน" เพื่อสื่อถึงสภาวะจิตที่ถูกครอบงำด้วยอกุศลมูล ได้แก่ ความโลภ โมหะและความพยาบาท ซึ่งบดบังปัญญาเหมือนอุปราคาที่บดบังแสงสว่าง อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมโปรดจนอสุรินทราหูเกิดความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย สะท้อนถึงแนวคิดเรื่องการใช้สติและปัญญาในการปล่อยวางจากความหลงผิด เพื่อหลุดพ้นจาก "ราหูแห่งใจ" หรือความทุกข์

2. ในทางทฤษฎีดาราศาสตร์ อธิบายอสุรินทราหูผ่านปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่พิสูจน์ได้ด้วยหลักวิทยาศาสตร์ โดยราหูไม่ได้มีตัวตนเป็นยักษ์หรืออสูร แต่หมายถึง "จุดโหนด" หรือจุดตัดระหว่างวงโคจรของดวงจันทร์และสุริยวิถี เมื่อโลก ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เคลื่อนที่มาอยู่ในแนวระนาบเดียวกันในตำแหน่งจุดตัดนี้ จึงเกิดเป็นปรากฏการณ์สุริยุปราคาและจันทรุปราคา ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญที่นักดาราศาสตร์ใช้ในการคำนวณวงโคจรและตรวจสอบความแม่นยำของทฤษฎีแรงโน้มถ่วงในจักรวาล

3. ในทางคัมภีร์โหราศาสตร์ พระราหู (8) ถูกพิจารณาในฐานะ "ดาวเคราะห์เงา" (Shadow Planet) หรือหนึ่งในนพเคราะห์ ที่มีอิทธิพลต่อดวงชะตาและวิถีชีวิตมนุษย์ โหราศาสตร์มองว่าพระราหู (8) เป็นตัวแทนของพลังงานลึกลับ ความลุ่มหลง การเปลี่ยนแปลงที่ฉับพลันและวิบากกรรม หากอยู่ในตำแหน่งที่ดีจะส่งผลด้านชื่อเสียงและการเงิน แต่หากอยู่ในตำแหน่งที่เสียจะนำมาซึ่งความขัดแย้งและปัญหา นอกจากนี้ในเชิงโหราศาสตร์ร่วมสมัย ราหูยังถูกเชื่อมโยงกับเทคโนโลยี การสื่อสารสมัยใหม่และการเปลี่ยนแปลงของโลกที่รวดเร็ว

การศึกษาอสุรินทราหูในศาสตร์ต่าง ๆ พบว่ามีจุดร่วมสำคัญคือปรากฏการณ์การบดบังแสงสว่าง แต่มีการตีความที่ต่างกันตามบริบท กล่าวคือ พุทธศาสตร์เน้นเรื่องจิตวิญญาณและการพัฒนาปัญญา ดาราศาสตร์เน้นเรื่องของความจริงทางกายภาพและเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ และโหราศาสตร์เน้นอิทธิพลต่อชะตา

ชีวิตและการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์ โดยผู้วิจัยได้เปรียบเทียบผลการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูใน 3 ศาสตร์ ในตารางดังนี้

เปรียบเทียบ	พุทธศาสตร์	ดาราศาสตร์	โหราศาสตร์
แนวคิด (Conceptual Idea)	มองอสุรินทราหูเป็นสัญลักษณ์ของอุปสรรคทางจิตใจและกิเลส ที่บดบังปัญญา เน้นการพัฒนาสติและปัญญาเพื่อปลดปล่อยจากความทุกข์	มองอสุรินทราหูเป็นจุดตัดวงโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ที่เรียกว่า “ปมราหู” (Rahu Point) ซึ่งทำให้เกิดสุริยุปราคาและจันทรุปราคา	มองอสุรินทราหูเป็น ดาวพระเคราะห์ล่องหน ที่ส่งผลต่อโชคชะตา ความลุ่มหลงความมืดมนและความไม่แน่นอน โดยมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์
การตีความ (Interpretation)	อุปมาอุปไมยทางจิตใจ เปรียบเทียบอสุรินทราหูเป็นเครื่องบดบังความแจ่มใสของจิตใจ	เหตุผลทางวิทยาศาสตร์อธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยหลักฟิสิกส์	สัญลักษณ์และพลังลึกลับ ที่ส่งผลต่อโชคชะตา ความเปลี่ยนแปลงและวิบากกรรม
บทบาท (Role and Significance)	สัญลักษณ์ของอุปสรรคทางจิตใจ และการพัฒนาปัญญา	จุดตัดวงโคจร (Rahu Point) ที่อธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ	ตัวแทนของความไม่แน่นอน และพลังที่ส่งผลต่อดวงชะตา
จุดร่วม (Commonality)	บดบังแสงสว่างของจิตใจ	บดบังแสงสว่างทางธรรมชาติ(จันทรุปราคาและสุริยุปราคา)	บดบังความชัดเจนในดวงชะตาและชีวิต

ตารางแสดงการเปรียบเทียบอสุรินทราหูในมิติต่าง ๆ ทั้ง 3 ศาสตร์

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยที่ 1 พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับอสุรินทราหูในแต่ละศาสตร์แม้จะมีความแตกต่างกันในเชิงเนื้อหาและวิธีการอธิบาย แต่มีเชื่อมโยงกันในระดับของ “สัญลักษณ์การบดบัง” กล่าวคือ ในพุทธศาสตร์ ราหูเป็นตัวแทนของอวิชชาและกิเลสที่บดบังปัญญา ในขณะที่ดาราศาสตร์อธิบายเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติของการบดบังระหว่างดวงดาว และโหราศาสตร์มองเป็นพลังงานที่ส่งผลต่อชีวิตมนุษย์ ทั้งนี้เป็นเพราะมนุษย์ในแต่ละยุคสมัยพยายามอธิบายปรากฏการณ์เดียวกันผ่านกรอบความรู้และความเชื่อที่แตกต่างกัน จึงก่อให้เกิดการตีความทั้งในเชิงนามธรรม (จิตวิญญาณ) เชิงประจักษ์ (วิทยาศาสตร์) และเชิงสัญลักษณ์ (โหราศาสตร์) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยของ (Gethin, 1998) ที่อธิบายว่า “สติปัญญาในพุทธศาสนาเป็นกระบวนการขจัดม่านหมอกของอวิชชา ซึ่งเปรียบเสมือนราหูที่บดบังแสงดวงอาทิตย์แสงแห่งปัญญา เมื่อพัฒนาสติเพียงพอ เราจะสามารถเห็นความจริงและหลุดพ้นจากความทุกข์ได้” (Harvey, 2013) ที่เน้นการใช้หลักธรรมเพื่อกำจัดกิเลส (Thurston, 1994) และ (Dreyer, 2006) ที่อธิบายปรากฏการณ์อุปราคาในเชิงวิทยาศาสตร์ ตลอดจน (Kapoor, 2018) และ (Behari, 2001) ที่มองราหูในฐานะพลังงานที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นทั้ง “ความเหมือน” ในเชิงปรากฏการณ์ และ “ความต่าง” ในการวิเคราะห์ความสำคัญตามศาสตร์

ผลจากการวิจัยที่ 2 พบว่า แนวคิดเรื่องอสุรินทราหูมีพัฒนาการจากความเชื่อเชิงตำนานไปสู่การอธิบายเชิงวิทยาศาสตร์ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทต่าง ๆ ได้ ทั้งด้านจิตวิทยา การศึกษาและสังคม ทั้งนี้เป็นเพราะความรู้ของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงตามบริบททางประวัติศาสตร์และความก้าวหน้าทางวิทยาการ ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนจากการอธิบายแบบไสยศาสตร์ไปสู่การอธิบายเชิงเหตุผล แต่ยังคงรักษา

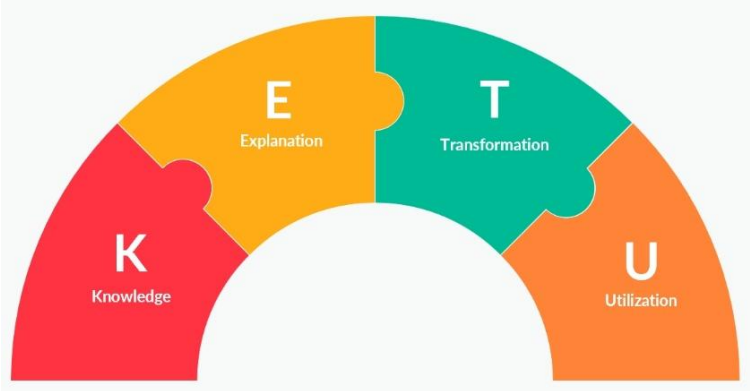
ความหมายเชิงสัญลักษณ์ไว้ในบางบริบท เช่น โหราศาสตร์เพื่อการพัฒนาจิตใจ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยของ (Holton and Brush, 2001) ที่อธิบายการเปลี่ยนผ่านขององค์ความรู้จากไสยศาสตร์สู่วิทยาศาสตร์, (Michel Gauquelin, 1988) ที่ชี้ให้เห็นบทบาทของโหราศาสตร์ในสังคมสมัยใหม่ และ (Repko and Szostak, 2020) ที่เน้นการประยุกต์ใช้ความรู้ข้ามศาสตร์ในชีวิตจริง สะท้อนให้เห็นความแตกต่างในเชิงพัฒนาการขององค์ความรู้ และความเชื่อมโยงในการนำไปใช้ประโยชน์ในหลากหลายศาสตร์

ผลจากการวิจัยที่ 3 พบว่า การพัฒนาองค์ความรู้ “KETU Model” ซึ่งประกอบด้วย Knowledge, Explanation, Transformation และ Utilization สามารถบูรณาการความเข้าใจเรื่องอสุรินทราหูจากหลายศาสตร์ได้อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้เป็นเพราะ รูปแบบดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้ข้ามศาสตร์ (Interdisciplinary Learning) ที่มุ่งเชื่อมโยงองค์ความรู้จากหลายศาสตร์ เพื่อสร้างความเข้าใจที่ครอบคลุมและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการใช้พุทธศาสตร์เป็นฐานในการพัฒนาจิตใจ ควบคู่กับการอธิบายเชิงวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยของ (Repko and Szostak, 2020) ที่เสนอว่าการบูรณาการองค์ความรู้จากหลายศาสตร์ช่วยเพิ่มศักยภาพในการวิเคราะห์และแก้ปัญหา รวมถึง (Dreyer, 2006) ที่สนับสนุนการอธิบายเชิงระบบ และแนวคิดพุทธปรัชญาที่เน้นการพัฒนาปัญญาเชิงองค์รวม แสดงให้เห็นถึง “ความสอดคล้อง” ระหว่างกรอบแนวคิดใหม่กับทฤษฎีเดิมและ “ความก้าวหน้า” ในการสร้างโมเดลอธิบายเชิงบูรณาการ

กล่าวโดยสรุป การอภิปรายผลทั้ง 3 ประเด็น แสดงให้เห็นว่า “อสุรินทราหู” มิได้เป็นเพียงแนวคิดทางศาสนาเท่านั้น แต่เป็นองค์ความรู้เชิงสหวิทยาการ ที่สามารถเชื่อมโยงทั้งทางพุทธศาสตร์ วิทยาศาสตร์และโหราศาสตร์ เข้าด้วยกันได้อย่างมีนัยสำคัญ ทั้งในด้านความเหมือนสอดคล้อง คือ ปรากฏการณ์การบดบังและความต่าง คือวิธีการอธิบาย การมุ่งแสวงหาความจริงของมนุษย์ในแต่ละบริบทของศาสตร์นั้น ๆ

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ เป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย เรื่อง “วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบอสุรินทราหูที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับคัมภีร์ศาสตร์อื่น” ผู้วิจัยสรุปได้เป็น “KETU model” ดังนี้

ภาพที่ 1: องค์ความรู้จากการวิจัย “KETU model”

“KETU model” ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ ดังนี้

1. Knowledge (ความรู้) พุทธศาสตร์ อสุรินทราหูเป็นสัญลักษณ์ของอุปสรรคทางจิตใจและกิเลสที่บดบังปัญญาดาราศาสตร์ อธิบายปรากฏการณ์อุปราคาโดยใช้หลักฟิสิกส์ว่าราหูเป็นจุดตัดวงโคจรระหว่างดวง

จันทร์กับดวงอาทิตย์ และโหราศาสตร์ พระราหู (8) เป็นดาวพระเคราะห์ล่องหนที่ส่งผลต่อโชคชะตา ความลุ่มหลง วิบากกรรม โชคลาภและการเปลี่ยนแปลง

2. Explanation (การอธิบาย) การตีความแนวคิดของอสุรินทราหูในบริบทของแต่ละศาสตร์ พุทธศาสตร์ อสุรินทราหูเป็นเครื่องเตือนให้มนุษย์ใช้สติและปัญญาในการปลดปล่อยตนเองจากทุกข์ ดาราศาสตร์อธิบายการเกิดจันทรุปราคาและสุริยุปราคา ด้วยหลักวิทยาศาสตร์ และโหราศาสตร์ พระราหู (8) ถูกมองว่าเป็นพลังที่ส่งผลต่อโชคชะตา ในการเปลี่ยนแปลงของชีวิต

3. Transformation (การเปลี่ยนแปลง) พุทธศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงตนเองด้วยการพัฒนาจิตใจ ใช้สติและปัญญาเพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ ดาราศาสตร์ เปลี่ยนความเชื่อเรื่องเทพอสูรมาเป็นการเข้าใจปรากฏการณ์ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ และโหราศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือปรับตัว ผ่านการยอมรับและกระทำความดี เพื่อเสริมดวงชะตาให้มีกำลังใจในการดำเนินชีวิต

4. Utilization (การประยุกต์ใช้) พุทธศาสตร์ ใช้หลักธรรมจากจันทิมสูตรและสุริยสูตร เรื่องสติและปัญญา เพื่อขจัดอุปสรรคทางจิตใจ ดาราศาสตร์ ใช้ข้อมูลการโคจรของโลก ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ในวิทยาการศึกษาและอธิบายปรากฏการณ์ และโหราศาสตร์ ใช้ความเชื่อเรื่องพระราหู (8) ในการวางแผนการดำเนินชีวิต และประกอบพิธีกรรมหรือทำความดี เพื่อเสริมดวงชะตาของชีวิต

สรุปภาพรวมได้ว่าทั้ง 3 ศาสตร์ มองอสุรินทราหูจากมุมมองที่ต่างกัน แต่มีจุดร่วมในการสะท้อนเรื่องอุปสรรค การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของมนุษย์ ทั้งทางพุทธศาสตร์ วิทยาศาสตร์และโหราศาสตร์ ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตได้

สรุป

จากการศึกษาวิจัยเรื่องนี้สามารถสรุปประเด็นสำคัญและองค์ความรู้ที่ค้นพบว่าอสุรินทราหูมีการนิยามและให้ความหมายที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนใน 3 ศาสตร์หลัก โดยในทางพุทธศาสตร์อสุรินทราหูถูกใช้เป็นบุคลาธิษฐานตัวแทนกิเลสและอวิชชาที่บดบังปัญญาของมนุษย์ เน้นกระบวนการใช้สติและปัญญาเป็นเครื่องมือขจัดอุปสรรคทางจิตใจ เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ ขณะที่ทางดาราศาสตร์อธิบายอสุรินทราหูในฐานะปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เป็นจุดตัดของวงโคจรหรือจุดโหนด ซึ่งก่อให้เกิดจันทรุปราคาและสุริยุปราคา โดยสามารถพิสูจน์และคำนวณล่วงหน้าอย่างแม่นยำตามหลักวิทยาศาสตร์ ส่วนทางโหราศาสตร์มองอสุรินทราหูหรือพระราหู (8) เป็นดาวเคราะห์เงาที่มีอิทธิพลต่อโชคชะตาและวิบากกรรม เป็นตัวแทนของการเปลี่ยนแปลงที่คาดไม่ถึง ซึ่งส่งผลต่อจิตวิทยาและการวางแผนดำเนินชีวิต

ทั้งนี้ผลการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบชี้ให้เห็นว่าทั้ง 3 ศาสตร์มีจุดร่วมสำคัญคือ แนวคิดเรื่องการบดบังแสงสว่างซึ่งสะท้อนถึงการเผชิญอุปสรรคและการเปลี่ยนแปลงที่มนุษย์ต้องพบเจอ โดยผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ออกมาเป็นโมเดลการเรียนรู้ข้ามศาสตร์ที่เรียกว่า “KETU Model” ซึ่งประกอบด้วย: K (Knowledge) การสร้างฐานความรู้ที่ถูกต้อง, E (Explanation) การอธิบายปรากฏการณ์อย่างมีเหตุผลเพื่อลดความงมงาย T (Transformation) การเปลี่ยนแปลงมุมมองจากความหวาดกลัวไปสู่ความเข้าใจปรากฏการณ์ทางธรรมชาติของโลกและจักรวาล, U (Utilization) การประยุกต์ใช้ความรู้นำไปใช้ประโยชน์ ในการดำเนินชีวิตอย่างไม่ประมาท

อสุรินทราหู จึงไม่ใช่เพียงตำนานเทพอสูร แต่เป็นสัญลักษณ์สากล ที่สะท้อนถึงความมืดมิดของช่วงเวลาการดำเนินชีวิต สามารถการบูรณาการความรู้และพัฒนาปัญญา ให้เป็นแสงสว่างนำทางอย่างยั่งยืน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก” (ปญฺญา โลกสฺมิ ปชฺโชโต) ซึ่งเป็นแสงสว่างเดียวที่สามารถขจัดเงามืดของอสุรินทราหู ในใจมนุษย์ได้อย่างประเสริฐและยั่งยืน แสงใดมิเสมอเหมือนด้วยแสงแห่งปัญญา

(นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา) เป็นพุทธภาษิตที่สอนว่า ปัญญาคือแสงสว่างที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ซึ่งไม่มีแสงสว่างอื่นใดในโลกเทียบเท่าได้ เป็นความสว่างภายใน ปัญญาช่วยขจัดความมืดมิด คือ "อวิชชา" (ความเขลา ความไม่รู้) ทำให้มองเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ยิ่งกว่าแสงสว่างทางกายภาพ แม้แสงอาทิตย์จะสว่างในเวลากลางวันหรือแสงจันทร์จะสว่างในเวลากลางคืน แต่ก็มีเวลาที่มืดมิดลงได้ แต่แสงแห่งปัญญาเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะสว่างไสวอยู่เสมอ ส่องทางให้ชีวิตพ้นจากความมืดมิดและพาไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์หมายถึง “นิพพาน” นั้นเอง

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลจากการวิจัยพบว่า คติอสุรินทราหูสามารถนำมาอธิบายและประยุกต์ใช้ในฐานะองค์ความรู้เชิงบูรณาการระหว่าง พระพุทธศาสนา ดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ โดยสามารถนำแนวคิด “บุคลาธิษฐาน” มาใช้เป็นสื่อในการเรียนรู้หลักธรรม เพื่อส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับความกลัวและอุปสรรคทางจิตใจ และนำหลัก “โยนิโสมนสิการ” มาใช้ในการพิจารณาและแก้ไขปัญหาอย่างมีเหตุผล ดังนั้น หน่วยงานและสถาบันที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สถาบันหรือหน่วยงานด้านพระพุทธศาสนา สถาบันด้านดาราศาสตร์และวิทยาศาสตร์ สถาบันด้านโหราศาสตร์ และสถานศึกษาระดับต่าง ๆ สามารถนำผลการวิจัยเผยแพร่องค์ความรู้หลักธรรมและการพัฒนาปัญญา สามารถนำประเด็น “อสุรินทราหู” เพื่อเปรียบเทียบระหว่างคำอธิบายตามคติความเชื่อทางโหราศาสตร์ กับคำอธิบายทางวิทยาศาสตร์ เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และสามารถนำ “KETU Model” จากผลการวิจัยฯ ประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบบูรณาการ เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนและนักศึกษาสามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้จากหลายศาสตร์ สามารถวิเคราะห์และสรุปประเด็นต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นหัวข้อเกี่ยวกับ

2.1 การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพระไตรปิฎกกับจักรวาลวิทยาในวิทยาศาสตร์และจักรวาลวิทยาในคัมภีร์โหราศาสตร์

2.2 การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาปัญญาในพระไตรปิฎก เพื่อการพัฒนาปัญญาในการดำเนินชีวิตยุคปัจจุบัน

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. (2526). *ไตรภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พระมหาธรรมราชาที่ 1 พญาลิไทย ฉบับตรวจสอบใหม่*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. (2539). *ปรัชญาประยุกต์ ชุดอินเดีย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: บริษัทต้นอ้อแกรมมี่ จำกัด.

ณัฏฐาฐิตา มากมูล. (2567). นักศึกษาดาราศาสตร์และโหราศาสตร์. *สัมภาษณ์.* 30 ตุลาคม.

พระณัฐภัทร กิจฺจกาโร. (2567). นักวิชาการศึกษา ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *สัมภาษณ์.* 30 ตุลาคม.

นิพนธ์ ทรายเพชร. (2554). *ระบบสุริยะและดาวฤกษ์ วิทยาศาสตร์ 2*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2534). *พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกं 2500*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด.

วันวิสาข์ ธรรมานนท์. (2563). *ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอินเดียสมัยโบราณ*. ปัตตานี: ฝ่ายเทคโนโลยีทางการศึกษา สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

วิสุทธิ์ ภิญโตวานิชตะ. (2538). *วันนี้ร่วมต้อนรับราหู*. กรุงเทพฯ: มติชน.

Behari, B. (2001). *Myth & Reality of Rahu & Ketu*. New Delhi: Motilal Banarsidass.

Dreyer, J. L. E. (2006). *A History of Astronomy from Thales to Kepler*. New York: Cosimo Classics /Dover Publications.

Gauquelin, M. (1988). *The Cosmic Clocks: From Astrology to a Modern Science of Circadian Rhythms*. Chicago: Henry Regnery Company.

Gethin, R. (1998). *The Foundations of Buddhism*. Oxford: Oxford University Press.

Harvey, P. (2013). *An Introduction to Buddhism: Teachings, History and Practices.* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Holton, G., & Brush, S. G. (2001). *Physics, the Human Adventure: From Copernicus to Einstein and Beyond*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Kapoor, G. S. (2018). *Hindu Astrology and the Influence of* ***Rāhū*** *& Ketu on Human Destiny*. New Delhi: Vedic Press.

Majumdar, R. C. (1977). *Ancient India*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Repko, A. F., & Szostak, R. (2020). *Interdisciplinary Research: Process and Theory.* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Thurston, H. (1994). *Early Astronomy: From Babylonia to Copernicus*. New York: Springer-Verlag.

การวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตร
An Analysis of the Process of the Development of Right View in the Apaṇṇaka Sutta

[1]ดีเด่น แสงคาร์, [2]อธิเทพ ผาทา และ[3]อุดม จันทิมา
[1]Deeden Sangkhar, [2]Athithep Phatha, and[3]Udom Chantima
[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
[1,2,3]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajaviddayalaya University.
[1]Corresponding Author's Email: 6701201063@mcu.ac.th.
Received: April 30, 2026; **Revised:** July 4, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญในอปัณณกสูตร (2) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในอปัณณกสูตร 3) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร โดยศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์อรรถกถา เอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารโดยการวิเคราะห์เนื้อหา แล้วนำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า 1) การศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญในอปัณณกสูตร เป็นพระสูตรที่แสดงหลักอปัณณกธรรมในฐานะแนวทางปฏิบัติที่ไม่ผิดพลาด โดยพระผู้มีพระภาคทรงเสนอทิฏฐิคู่ขัดแย้ง 5 คู่เป็นฐานของการพิจารณาเพื่อคลี่คลายความลังเลสงสัยของผู้ฟัง 2) การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในอปัณณกสูตร แสดงให้เห็นบทบาทของอปัณณกธรรมในฐานะเกณฑ์พิจารณาทิฏฐิที่ขัดแย้ง โดยมีปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยเกื้อหนุนสำคัญในการทำให้เกิดโลกิยสัมมาทิฏฐิ 3) การวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตรดำเนินเป็นลำดับจากการละมิจฉาทิฏฐิ การตั้งมั่นในโลกิยสัมมาทิฏฐิ และการพัฒนาไปสู่โลกุตตรสัมมาทิฏฐิผ่านการเจริญฌาน 4 และวิชชา 3 จนถึงความสิ้นอาสวะ องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยครั้งนี้คือ "รูปแบบกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิแบบอปัณณก (Apaṇṇaka Right View Development Model: ARVD Model)" ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอปัณณกธรรมทำหน้าที่เป็นกลไกเชิงกระบวนการของการพัฒนาสัมมาทิฏฐิ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพิจารณาทิฏฐิที่ขัดแย้งกันในสังคมปัจจุบันได้อย่างมีเหตุผล เป็นรากฐานของการพัฒนาศีลธรรมและปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำสำคัญ: สัมมาทิฏฐิ; อปัณณกสูตร; อปัณณกธรรม; การพัฒนาสัมมาทิฏฐิ

Abstract

This research article had three objectives: 1) to study the structure and essential content of the Apaṇṇaka Sutta, 2) to study the concept of right view as it appears in the Apaṇṇaka Sutta, and 3) to analyze the process of the development of Right View in the Apaṇṇaka Sutta. This study employed a qualitative documentary research methodology. The data were collected from the Tipiṭaka in Thai (Mahachulalongkornrajavidyalaya Edition), The Commentaries, as well as related academic documents and relevant research works. Data were analyzed through content analysis and document synthesis, and the findings were presented by means of analytical description. The research findings revealed that: 1) the study of the structure and essential content of the Apaṇṇaka Sutta presented Apaṇṇaka Dhamma as an infallible practical guideline, with the Blessed One proposing five pairs of conflicting views as the basis for consideration in order to resolve the doubts of the audience; 2) the study of the concept of Right View as it appears in the Apaṇṇaka Sutta demonstrated the role of Apaṇṇaka Dhamma as a criterion for evaluating conflicting views, with Paratoghosa and Yonisomanasikāra serving as essential supporting factors for the arising of Mundane Right view (Lokiya-sammā-diṭṭhi); and 3) the analysis of the process of developing Right View in the Apaṇṇaka Sutta revealed a sequential development from the abandonment of Wrong View, through the establishment of Mundane Right View, and subsequently to the development toward Supramundane Right View (Lokuttara-sammā-diṭṭhi) through the cultivation of the Four Jhānas and the three Vijjās, culminating in the destruction of the Āsavas. The new body of knowledge generated from this research was the "Apaṇṇaka Right View Development Model (ARVD Model)", which demonstrated that Apaṇṇaka Dhamma served as a procedural mechanism for the development of Right View. This model could be applied as a rational framework for evaluating conflicting views in contemporary society and served as a foundation for the cultivation of morality and wisdom in accordance with the Theravāda Buddhist tradition.

Keywords: Right View; Apaṇṇaka Sutta; Apaṇṇaka Dhamma; Development of Right View

บทนำ

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท “ทิฏฐิ” จัดเป็นองค์ธรรมสำคัญที่กำหนดทิศทางความคิด การตัดสินใจ และการกระทำของบุคคล พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกความเห็นออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ (1) มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงนำไปสู่การประพฤติทุจริตและความเสื่อม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.มู. (ไทย); 12/440/475) (2) สัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงนำไปสู่การประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตตามอริยมรรค (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.มู. (ไทย); 12/441/477-478) สัมมาทิฏฐิทำหน้าที่เป็นองค์ธรรมแรกในอริยมรรคมีองค์ 8 กำหนดทิศทางขององค์ธรรมอื่น ๆ กล่าวคือ เมื่อบุคคลมีสัมมาทิฏฐิเป็นพื้นฐาน การดำริ การพูด และการกระทำย่อมดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้องตามลำดับ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/136/176–179) พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2529) อธิบายเพิ่มเติมว่า สัมมาทิฏฐิในขั้นเริ่มต้นอาจยังเป็นเพียงความเห็นหรือความเชื่อ แต่เมื่อสอดคล้องกับความจริงตามสภาวะและตามเหตุปัจจัย ทิฏฐินั้นก็จัดเป็นปัญญาได้ ในทางตรงกันข้าม หากมีมิจฉาทิฏฐิเป็นพื้นฐาน การพัฒนาปัญญาย่อมดำเนินไปในแนวทางที่คลาดเคลื่อน สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปรินายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) (2553) ได้อธิบายว่า มิจฉาทิฏฐิ 3 ได้แก่ อกิริยทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ และนัตถิกทิฏฐิ จัดอยู่ในกลุ่มของอกุศลมโนกรรม ร่วมกับอภิชฌาและพยาบาท อันส่งผลต่อพฤติกรรม ศีลธรรม และจริยธรรมของบุคคลเสื่อมถอย ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคม และทำให้การดำเนินชีวิตคลาดเคลื่อนจากแนวทางแห่งสัมมาทิฏฐิ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2559) และวศิน อินทสระ (2555) ชี้ให้เห็นว่าการนำหลักธรรมไปตีความคลาดเคลื่อน

เช่น การมองกรรมว่าเป็นเพียงโชคชะตาโดยปราศจากเหตุปัจจัย ยังคงปรากฏในสังคมปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นความสำคัญของการศึกษากระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นรากฐานของการดำเนินชีวิตตามแนวทางในพระพุทธศาสนา

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสัมมาทิฏฐิดังกล่าวปรากฏอย่างชัดเจนในอปัณณกสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรสำคัญในพระไตรปิฎก เล่มที่ 13 แห่งมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ คหปติวรรค (พระสูตรที่ 10) โดยพระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลา ผู้ซึ่งยังไม่มีศาสดาที่ตนเคารพเลื่อมใสด้วยเหตุผลอันมั่นคง พระองค์ทรงเสนอหลักอปัณณกธรรมเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาทิฏฐิคู่ขัดแย้งเกี่ยวกับผลแห่งกรรม การกระทำ เหตุปัจจัยของชีวิต ความมีอยู่ของอรูปพรหม และความดับแห่งภพ เพื่อให้ผู้ฟังสามารถเลือกแนวทางปฏิบัติที่ไม่ก่อให้เกิดโทษและเป็นไปเพื่อความเจริญทั้งในปัจจุบันและอนาคต (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/92/95–106/116) อปัณณกสูตรนำเสนอการพัฒนาสัมมาทิฏฐิผ่านกระบวนการพิจารณาทิฏฐิคู่ขัดแย้งอย่างมีเหตุผล ไม่ได้ทรงมุ่งให้ยึดถือความเห็นฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโดยปราศจากการไตร่ตรอง หากแต่ทรงเสนอหลักเกณฑ์ในการตัดสินใจบนพื้นฐานของผลแห่งการกระทำและหลักเหตุปัจจัย ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาความเข้าใจที่ถูกต้องและลดความขัดแย้งทางความคิดเห็นได้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคม

อปัณณกสูตรแสดงให้เห็นลำดับการพัฒนาปัญญาจากความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับกรรม ผลแห่งกรรม และเหตุปัจจัย อันเป็นลักษณะของโลกิยสัมมาทิฏฐิ ไปสู่การพัฒนาจิตผ่านการฝึกสมาธิจนบรรลุฌาน และการเจริญปัญญาจนเกิดวิชชา 3 อันนำไปสู่ความสิ้นอาสวะ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/105–106/115–116) โครงสร้างการแสดงธรรมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิและการพัฒนาปัญญาที่ดำเนินไปอย่างเป็นลำดับตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท อปัณณกสูตรเป็นพระสูตรที่มีความสำคัญทั้งในด้านโครงสร้างของการแสดงธรรมและแนวทางการพัฒนาสัมมาทิฏฐิ แต่ยังไม่พบการศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์โครงสร้างและสาระสำคัญในอปัณณกสูตรควบคู่กับการอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิจากโลกิยสัมมาทิฏฐิไปสู่โลกุตรสัมมาทิฏฐิอย่างเป็นระบบในงานวิชาการด้านพระไตรปิฎกศึกษา ช่องว่างทางการศึกษาดังกล่าวจึงเป็นเหตุให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตร เพื่ออธิบายให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างพระสูตรกับกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษา 3 ประเด็น ได้แก่ การศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญในอปัณณกสูตร การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในอปัณณกสูตร และวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิจากระดับโลกิยสัมมาทิฏฐิสู่โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ เพื่อแสดงให้เห็นลำดับขั้นของการพัฒนาปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการวิจัยจะช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างการแสดงธรรม สาระสำคัญ และกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในอปัณณกสูตร ตลอดจนชี้ให้เห็นบทบาทของอปัณณกธรรมในฐานะหลักเกณฑ์สำหรับพิจารณาทิฏฐิที่แตกต่างหรือขัดแย้งกันเกี่ยวกับกรรม ผลแห่งกรรม และเหตุปัจจัย สามารถนำไปประยุกต์ใช้ทั้งในการศึกษาพระไตรปิฎก การพัฒนาปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาทและการพิจารณาประเด็นความเห็นที่หลากหลายในสังคมได้อย่างมีเหตุผลยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญในอปัณณกสูตร
2. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในอปัณณกสูตร
3. เพื่อวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตร” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์อรรถกถา หนังสือ ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องสัมมาทิฏฐิและอปัณณกสูตร แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) และสังเคราะห์ตามกรอบแนวคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยใช้กรอบแนวคิด (Conceptual Framework) แบบ Input–Process–Output (IPO) กรอบแนวคิดการวิจัย ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลนำเข้า (Input) กระบวนการศึกษา (Process) และผลลัพธ์ของการวิจัย (Output) โดยกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตรเริ่มจากการพิจารณาทิฏฐิคู่ขัดแย้ง 5 คู่ ผ่านปัจจัยเกื้อหนุนทั้งปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ จนนำไปสู่โลกิยสัมมาทิฏฐิและพัฒนาสู่โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ประการของการวิจัยเพื่อให้การดำเนินการวิจัยเป็นไปตามกรอบแนวคิดดังกล่าว ผู้วิจัยจึงกำหนดขั้นตอนการดำเนินการ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาข้อมูลเอกสาร (Documentary Study) ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเฉพาะอปัณณกสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ รวมทั้งคัมภีร์อรรถกถาและเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ และกระบวนการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดของการวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 การวิเคราะห์โครงสร้างและสาระสำคัญของอปัณณกสูตร วิเคราะห์ลำดับการแสดงธรรมในอปัณณกสูตร ได้แก่ บริบทของหมู่บ้านสาลา การนำเสนอทิฏฐิคู่ขัดแย้ง 5 คู่ การแสดงผลของการยึดถือทิฏฐิแต่ละฝ่าย และการนำเสนออปัณณกธรรม เพื่อทำความเข้าใจโครงสร้างของพระสูตรในฐานะฐานข้อมูลของการพัฒนาสัมมาทิฏฐิ

ขั้นตอนที่ 3 การศึกษาแนวคิดและกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตร ศึกษาบทบาทของอปัณณกธรรมในฐานะเกณฑ์พิจารณาทิฏฐิที่ขัดแย้ง รวมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยที่เกื้อหนุนการเกิดสัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ ตลอดจนลำดับการพัฒนาสัมมาทิฏฐิจากระดับโลกิยะไปสู่ระดับโลกุตตระตามแนวที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้มี 2 ประเภท ได้แก่ (1) แบบบันทึกข้อมูลเอกสาร (Document Recording Form) ที่ผู้วิจัยสร้าขึ้นใช้สำหรับบันทึกข้อความจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารวิชาการตามวัตถุประสงค์การวิจัย (2) กรอบในการวิเคราะห์ข้อมูล (Analytical Framework) ที่สร้างขึ้นจากการทบทวนแนวคิดเรื่องสัมมาทิฏฐิในพระไตรปิฎก ใช้เป็นกรอบในการสกัดข้อมูลแนวคิดเรื่องสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในอปัณณกสูตร การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ ผู้วิจัยตรวจสอบคุณภาพของข้อมูลและเครื่องมือ โดย (1) ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจากต้นฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทย (2) เปรียบเทียบข้อมูลจากหลายแหล่งเพื่อยืนยันความสอดคล้องของเนื้อหา (3) ตรวจสอบความสอดคล้องของแบบบันทึกข้อมูลและกรอบการวิเคราะห์กับวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระไตรปิฎกและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ก่อนนำไปใช้เก็บข้อมูล

ขั้นตอนที่ 4 การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา จัดหมวดหมู่ เปรียบเทียบ และสังเคราะห์ข้อมูลตามกรอบแนวคิดเรื่องการพัฒนาสัมมาทิฏฐิ แล้วนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ขั้นตอนที่ 5 สรุปผลและอภิปรายผล สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ พร้อมทั้งอภิปรายผลโดยเชื่อมโยงกับหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อแสดงให้เห็นความสอดคล้อง ความแตกต่าง และคุณค่าขององค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา รวมทั้งข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยในครั้งต่อไป

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า การศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญในอปัณณกสูตร เป็นพระสูตรที่มีโครงสร้างการแสดงธรรมที่มีลำดับขั้นอย่างเป็นระบบ โดยพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลา ซึ่งอยู่ในภาวะลังเลสงสัยต่อคำสอนของสมณพราหมณ์หลายสำนักที่มีความเห็นแตกต่างกัน พระองค์จึงทรงเสนอแนวทางการพิจารณาที่เรียกว่า “อปัณณกธรรม” เพื่อเป็นหลักในการตัดสินใจเลือกแนวทางปฏิบัติที่ไม่ผิดพลาดแม้ในกรณีที่ยังไม่สามารถพิสูจน์ความจริงเชิงอภิปรัชญาได้อย่างชัดเจน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/92/95) ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า โครงสร้างของอปัณณกสูตรประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ (1) แสดงบริบทของการแสดงธรรม (2) การนำเสนอทิฏฐิคู่ขัดแย้ง 5 คู่ (3) การแสดงผลของการยึดถือทิฏฐิแต่ละฝ่าย (4) การเสนอหลักอปัณณกธรรมเป็นแนวทางในการเลือกปฏิบัติที่ไม่ผิดพลาด ซึ่งสะท้อนให้เห็นลักษณะการแสดงธรรมที่มุ่งให้ผู้ฟังใช้เหตุผลพิจารณาผลของการยึดถือความเห็นแต่ละฝ่ายอย่างรอบคอบ ผลการศึกษายังพบว่า ทิฏฐิคู่ขัดแย้ง 5 คู่ที่ปรากฏในอปัณณกสูตร ได้แก่ (1) นัตถิกทิฏฐิกับอัตถิกทิฏฐิ การปฏิเสธหรือยอมรับผลของกรรมและโลกหน้า (2) อกิริยทิฏฐิกับกิริยทิฏฐิ การปฏิเสธหรือยอมว่าการกระทำมีผล (3) อเหตุกทิฏฐิกับเหตุกทิฏฐิ การปฏิเสธหรือยอมรับเหตุปัจจัยของชีวิต (4) ความเห็นเกี่ยวกับการมีหรือไม่มีของอรูปพรหม (5) ความเห็นเกี่ยวกับการมีหรือไม่มีของความดับแห่งภพ (พระนิพพาน) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/93–104/96–114) การนำเสนอทิฏฐิคู่ขัดแย้งทั้ง 5 คู่ดังกล่าวแสดงให้เห็นลำดับของประเด็นจากระดับพื้นฐานเกี่ยวกับกรรมและผลของกรรม ไปสู่ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับภพและความดับแห่งภพในระดับที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น นอกจากนี้พระผู้มีพระภาคยังทรงแสดงผลของการยึดถือทิฏฐิแต่ละฝ่ายทั้งในปัจจุบันและในอนาคต โดยชี้ให้เห็นว่าผู้ยึดถือทิฏฐิฝ่ายปฏิเสธย่อมมีแนวโน้มประพฤติอกุศลกรรม และมีโอกาสไปสู่ทุคติ ในขณะที่ผู้ยึดถือทิฏฐิฝ่ายยอมรับย่อมมีแนวโน้มประพฤติกุศลกรรม และมีโอกาสไปสู่สุคติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/95–100/98–108) พระผู้มีพระภาคยังทรงเสนอหลักอปัณณกธรรมในฐานะเกณฑ์ในการพิจารณาทิฏฐิคู่ขัดแย้ง โดยเน้นการเลือกแนวทางที่ไม่ก่อให้เกิดโทษแม้ในกรณีที่ยังไม่สามารถพิสูจน์ความจริงได้ แสดงให้เห็นว่าโครงสร้างของอปัณณกสูตรไม่ได้เป็นเพียงการแสดงความเห็นที่แตกต่างกันเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการที่นำผู้ฟังไปสู่การพัฒนาความเห็นที่ถูกต้อง

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในอปัณณกสูตร ปรากฏในลักษณะของการใช้หลักอปัณณกธรรมเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาทิฏฐิคู่ขัดแย้ง โดยเริ่มจากการพิจารณาผลของการยึดถือความเห็นแต่ละฝ่ายตามหลักเหตุและผล แล้วนำไปสู่การเลือกแนวทางที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลและไม่ก่อให้เกิดโทษแก่ผู้ปฏิบัติทั้งในปัจจุบันและอนาคต (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/95–101/98–110) แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตรไม่ได้เกิดขึ้นจากการยอมรับความเชื่อหรือความศรัทธาที่ปราศจากเหตุผล หากแต่เกิดจากกระบวนการพิจารณาอย่างมีเหตุผลเกี่ยวกับผลของการกระทำและหลักเหตุปัจจัยของชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับความหมายของโลกิยสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นความเห็นที่ยอมรับกรรมและวิบาก ที่ส่งผลต่อบุคคลทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 12/89/81) ปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิดสัมมาทิฏฐินั้นมีอยู่ 2 ประการสำคัญ คือ ปรโตโฆสะเป็นปัจจัยภายนอก และโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยภายใน ทั้งสองประการนี้ทำหน้าที่เกื้อกูลกัน ช่วยให้บุคคลสามารถพิจารณาทิฏฐิคู่ที่ขัดแย้งกันได้อย่างถูกต้องตามหลักเหตุและผล (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.เอกก. (ไทย); 20/121/275) การนำเสนอทิฏฐิคู่ขัดแย้ง 5 คู่ในอปัณณกสูตร จึงมีบทบาทเป็นกระบวนการฝึกให้ผู้ฟังพิจารณาผลของความเห็นแต่ละฝ่ายอย่างเป็นระบบ โดยเริ่มจากประเด็นพื้นฐานเกี่ยวกับกรรมและผลของกรรม แล้วพัฒนาไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับภพและความดับแห่งภพ ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดของการพัฒนาสัมมาทิฏฐิจากระดับเบื้องต้นไปสู่ระดับที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า การวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตร ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน แต่เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาที่ดำเนินไปเป็นลำดับขั้นโดยอาศัยปรโตโฆสะเป็นปัจจัยภายนอก และโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยภายในทำงานเกื้อกูลกัน จุดเริ่มต้นของกระบวนการพัฒนานี้เกิดมาจากความลังเลสงสัยของพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลา ซึ่งต้องรับฟังวาทะที่ขัดแย้งกันของสมณพราหมณ์จากหลายลัทธิ ปัญหาของชาวบ้านสาลาจึงเกิดจากการขาดเครื่องมือในการพิจารณาความเห็นที่ขัดแย้งกันอย่างมีเหตุผล พระผู้มีพระภาคจึงทรงทำหน้าที่เป็นแหล่งของปรโตโฆสะ โดยมิได้ตัดสินว่าทิฏฐิฝ่ายใดถูกฝ่ายใดผิดในทันที แต่ทรงยกทิฏฐิที่ขัดแย้งกันทั้ง 5 คู่ขึ้นแสดงแก่ชาวบ้านสาลาตามลำดับ พร้อมทั้งทรงชี้ให้เห็นโทษแห่งการปฏิบัติผิดและคุณแห่งการปฏิบัติชอบของการยึดถือทิฏฐิแต่ละฝ่ายอย่างชัดเจน พุทธวิธีการแสดงหลักธรรมดังกล่าว ทำให้หลักอปัณณกธรรมทำหน้าที่กระตุ้นให้ผู้ฟังเกิดโยนิโสมนสิการ กล่าวคือ ต้องพิจารณาด้วยตนเองว่าแนวคิดใดไม่ก่อโทษ เกื้อกูลประโยชน์ สอดคล้องกับหลักเหตุและผลของการกระทำ ซึ่งแสดงให้เห็นกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิดำเนินเป็น 3 ขั้นต่อเนื่องกัน ขั้นแรก คือการละมิจฉาทิฏฐิ เกิดขึ้นเมื่อผู้ฟังพิจารณาเห็นโทษของการยึดถือความเห็นที่คลาดเคลื่อนด้วยโยนิโสมนสิการ ขั้นที่สอง คือการตั้งมั่นในโลกิยสัมมาทิฏฐิ ด้วยการสมาทานอปัณณกธรรมให้บริบูรณ์ การเว้นจากกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต พร้อมทั้งตั้งมั่นอยู่ในกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ซึ่งเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตตามหลักกรรมและวิบาก ขั้นที่สาม คือการพัฒนาสู่โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ จากการปฏิบัติผ่านการเจริญจตุตถฌานจนบรรลุวิชชา 3 ได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (ระลึกชาติ) จุตูปปาตญาณ (ทิพพจักขุญาณ) และอาสวักขยญาณ (ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ) ซึ่งเป็นขั้นที่สัมมาทิฏฐิพัฒนาถึงขั้นสูงสุด (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/105–106/115–116) ดังปรากฏพุทธพจน์ว่า “เมื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา และรู้ชัดว่านี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.สี. (ไทย); 9/248/84) ผู้วิจัยยังพบว่ากระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตรได้รับการเกื้อหนุนจากหลักธรรมที่ทำงานสัมพันธ์กันอย่างเป็น

ระบบ ได้แก่ กัลยาณมิตตตา สุตะ ศรัทธา ปัญญา และศีล โดยกัลยาณมิตรทำหน้าที่ชี้แนะแนวทาง สุตะและศรัทธาเปิดโอกาสให้ผู้ฟังยอมรับคำสอน ปัญญาทำหน้าที่พิจารณาเหตุและผลของแนวคิดต่าง ๆ อย่างแยบคาย ขณะที่ศีลทำหน้าที่รองรับการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับความเห็นที่ถูกต้อง ด้วยเหตุนี้ กระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตรจึงสะท้อนให้เห็นโครงสร้างการพัฒนาปัญญาที่ดำเนินจากระดับโลกิยะไปสู่ระดับโลกุตตระอย่างเป็นระบบ สอดคล้องกับหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา อันเป็นกรอบการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีความสิ้นอาสวะเป็นจุดหมายสูงสุด

อภิปรายผล

1. การศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญในอปัณณกสูตร อปัณณกสูตรมีโครงสร้างการแสดงธรรมที่แสดงให้เห็นพุทธวิธีในการนำเสนอที่เป็นระบบ โดยเริ่มจากการแสดงลักษณะของทิฏฐิคู่ขัดแย้ง 5 คู่ แสดงผลของการยึดถือทิฏฐิแต่ละฝ่าย และเสนอหลักอปัณณกธรรมเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจเลือกแนวทางปฏิบัติที่ไม่ผิดพลาด โดยใช้การพิจารณาโทษแห่งการปฏิบัติและคุณแห่งการปฏิบัติชอบ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าโครงสร้างของพระสูตรไม่ได้เป็นเพียงการแสดงความเห็นที่แตกต่างกันทางปรัชญา แต่เป็นกระบวนการนำผู้ฟังไปสู่การพิจารณาความจริงตามหลักเหตุและผลอย่างเป็นลำดับ พระผู้มีพระภาคทรงมุ่งให้ผู้ฟังซึ่งยังอยู่ในภาวะลังเลสงสัยสามารถใช้เหตุผลพิจารณาผลของการยึดถือทิฏฐิแต่ละฝ่ายด้วยตนเอง โดยไม่ต้องยึดถือความเห็นฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโดยปราศจากการไตร่ตรอง ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของการแสดงธรรมในพระไตรปิฎกที่เน้นการพัฒนาปัญญาของผู้ฟังเป็นสำคัญ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับพุทธพจน์ในอปัณณกสูตรที่ทรงแสดงผลของการยึดถือทิฏฐิฝ่ายปฏิเสธและฝ่ายยอมรับทั้งในปัจจุบันและอนาคต (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/95–100/98–108) และสอดคล้องกับหลักการจำแนกมิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิในสาเลยยกสูตรที่แสดงว่าความเห็นเกี่ยวกับกรรมและผลของกรรมเป็นปัจจัยกำหนดการประพฤติของบุคคล (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 12/89/81) นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2559) ที่อธิบายว่าทิฏฐิเป็นกรอบความเข้าใจที่กำหนดทิศทางของความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ และสอดคล้องกับพระพุทธิวงศมุนี (บุญมา ทีปธมฺมเถร) (2552) ที่ชี้ว่าการพัฒนาสัมมาทิฏฐิต้องเริ่มจากการพิจารณาด้วยเหตุผลก่อนรับคำสอน อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยนี้แตกต่างจากการอธิบายของสุภีร์ ทุมทอง (2554) ที่มุ่งอธิบายสัมมาทิฏฐิในเชิงเนื้อหาหลักธรรม โดยงานวิจัยครั้งนี้เน้นการวิเคราะห์โครงสร้างและสาระสำคัญในอปัณณกสูตร ซึ่งสะท้อนกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิและปัญญาตามแนวทางในพระพุทธศาสนาเถรวาท

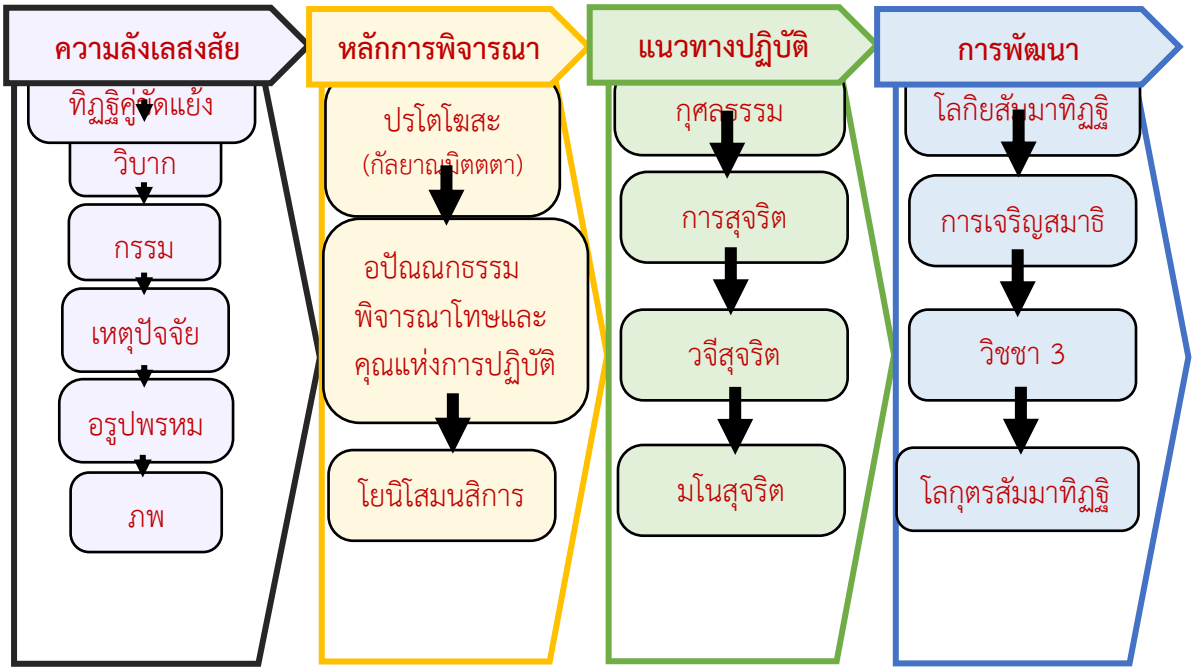
2. การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในอปัณณกสูตร สัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตร ปรากฏในลักษณะของการใช้หลักอปัณณกธรรมเป็นเกณฑ์พิจารณาทิฏฐิคู่ขัดแย้ง โดยเริ่มจากการพิจารณาผลของการยึดถือทิฏฐิแต่ละฝ่ายตามหลักเหตุและผล แล้วนำไปสู่การเลือกแนวทางที่เป็นประโยชน์และไม่ก่อให้เกิดโทษทั้งในปัจจุบันและอนาคต อันเป็นพื้นฐานของโลกิยสัมมาทิฏฐิ การเกิดสัมมาทิฏฐิในพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้เกิดจากการยอมรับความเชื่อโดยปราศจากเหตุผล แต่เกิดจากกระบวนการพิจารณาอย่างมีเหตุผลเกี่ยวกับผลของการกระทำและเหตุปัจจัย ซึ่งอาศัยทั้งปัจจัยภายนอก คือปรโตโฆสะ และปัจจัยภายใน คือโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยสำคัญเกื้อหนุนให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับหลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ในอาสาทุปปชหวรรค ระบุว่าการเกิดสัมมาทิฏฐิอาศัยปัจจัย 2 ประการ ได้แก่ (1) ปรโตโฆสะ คือการฟังพระสัทธรรมจากผู้อื่น (2) โยนิโสมนสิการ คือการมนสิการโดยแยบคาย ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญให้เกิดสัมมาทิฏฐิหรือเกิดมิจฉาทิฏฐิได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อง.ทุก. (ไทย); 20/127/115) และสอดคล้องกับความหมายของสัมมาทิฏฐิในสัมมาทิฏฐิสูตร

ที่แสดงว่า ความเห็นถูกต้องเกิดจากการรู้ชัดในกุศล อกุศล เหตุแห่งกุศลและอกุศล (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.มู. (ไทย); 12/89/81-84) นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2566) ที่อธิบายว่าสัมมาทิฏฐิเป็นความเข้าใจถูกต้องตามหลักเหตุและผล ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยนี้ยังเสริมแนวคิดของวศิน อินทสระ (2555) ที่อธิบายว่าสัมมาทิฏฐิเป็นพื้นฐานของการพัฒนาชีวิต แต่ยังแสดงให้เห็นกลไกของการเกิดสัมมาทิฏฐิผ่านหลักอปัณณกธรรมในบริบทของอปัณณกสูตร

3. การวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตร กระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตรแสดงให้เห็นกระบวนการพัฒนาเป็น 3 ขั้นตอนต่อเนื่อง ได้แก่ การละมิจฉาทิฏฐิ การตั้งมั่นในโลกิยสัมมาทิฏฐิ และการพัฒนาสู่โลกุตตรสัมมาทิฏฐิผ่านการเจริญฌาน 4 และวิชชา 3 จนถึงความสิ้นอาสวะ โดยพระผู้มีพระภาคทรงวางลำดับการแสดงธรรมจากระดับความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับผลแห่งกรรม กรรม และเหตุปัจจัย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/94-102/97–109) ไปสู่ความเข้าใจความจริงของชีวิตในระดับที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น เพื่อให้ผู้ฟังสามารถพัฒนาปัญญาได้อย่างเป็นขั้นตอนตามแนวทางไตรสิกขา คือศีล สมาธิ และปัญญา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ติก. (ไทย); 20/90/318–319) ทั้งนี้พระผู้มีพระภาคทรงมุ่งให้ผู้ฟังพัฒนาความเข้าใจจากรากฐานที่มั่นคงในระดับโลกิยะก่อนจึงจะพัฒนาไปสู่ระดับโลกุตตระ ในระดับโลกิยสัมมาทิฏฐินั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2559) ที่อธิบายว่าการพิจารณาทิฏฐิคู่ขัดแย้งเกี่ยวกับผลแห่งกรรม กรรม และเหตุปัจจัยเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญซึ่งสอดคล้องกับกัมมัสสกตาญาณ คือ ปัญญาที่รู้ชัดภาวะที่สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับบมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อภิ.วิ. (ไทย); 35/793/509) และในระดับโลกุตตรสัมมาทิฏฐินั้นเป็นสัจจานุโลมิกญาณ คือปัญญาที่สามารถไตร่ตรองเพื่อกำหนดรู้อริยสัจได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อภิ.วิ. (ไทย); 35/814/521) ผ่านการเจริญฌานและการเจริญปัญญา อันนำไปสู่ความสิ้นอาสวะ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับพุทธพจน์ในอปัณณกสูตรที่แสดงลำดับการพัฒนาปัญญาผ่านการเจริญฌาน 4 และวิชชา 3 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/105-106/115-116) และสอดคล้องกับหลักการจำแนกสัมมาทิฏฐิออกเป็นโลกิยสัมมาทิฏฐิและโลกุตตรสัมมาทิฏฐิในมหาจัตตารีสกสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 14/136/179) รวมทั้งสอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2559) และปิ่น มุทุกันต์ (2543) ที่เน้นว่าการสอนธรรมต้องดำเนินไปตามระดับความพร้อมของผู้ฟัง ผลการวิจัยนี้แตกต่างจากงานวิจัยที่ผ่านมา คือ การแสดงให้เห็นว่าอปัณณกสูตรแสดงกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิครบทั้งระดับโลกิยะและโลกุตตระไว้ในโครงสร้างการแสดงธรรมในพระสูตรเดียวกัน และสามารถสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิด ARVD Model เพื่ออธิบายกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิได้อย่างเป็นระบบ

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเสนอ “รูปแบบกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิแบบอปัณณก (Apaṇṇaka Right View Development Model (ARVD Model)” ดังนี้

แผนภาพที่ 3 : Apaṇṇaka Right View Development Model (ARVD Model)
รูปแบบกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิแบบอปัณณก

จากแผนภาพที่ 3 แสดงให้เห็นกรอบอธิบายลำดับการพัฒนาความเห็นที่ถูกต้องตามแนวทางที่ปรากฏในอปัณณกสูตร โดยสังเคราะห์จากโครงสร้างการแสดงธรรมของพระสูตรร่วมกับหลักการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทำให้เห็นว่าอปัณณกธรรมไม่ได้เป็นเพียงหลักปฏิบัติที่ “ไม่ผิดพลาด” ในเชิงศีลธรรมเท่านั้น แต่ทำหน้าที่เป็น “กลไกเชิงกระบวนการ” ของการพัฒนาสัมมาทิฏฐิอย่างเป็นลำดับจากโลกิยสัมมาทิฏฐิในเบื้องต้นไปสู่โลกุตรสัมมาทิฏฐิ รูปแบบดังกล่าวแสดงกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิอย่างเป็นลำดับ 4 ระดับ ตั้งแต่การพิจารณาทิฏฐิที่ขัดแย้งกัน การเลือกแนวทางที่ไม่ผิดพลาด การนำหลักธรรมไปปฏิบัติในชีวิตจริง จนถึงการพัฒนาปัญญาสู่ความรู้แจ้ง ได้แก่

1. การพิจารณาทิฏฐิคู่ขัดแย้ง (Analytical Reflection on Conflicting Views) เป็นระดับที่บุคคลพิจารณาความเห็นที่แตกต่างกันเกี่ยวกับกรรม การกระทำ และเหตุปัจจัยของชีวิต โดยอาศัยการเปรียบเทียบผลของการยึดถือทิฏฐิแต่ละฝ่ายตามหลักเหตุและผล ทำให้เกิดความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำกับผลของการกระทำ

2. การตัดสินใจตามหลักอปัณณกธรรม เป็นระดับบุคคลเลือกแนวทางปฏิบัติที่ไม่ก่อให้เกิดโทษทั้งในปัจจุบันและอนาคต แม้ยังไม่สามารถพิสูจน์ความจริงเชิงอภิปรัชญาได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งช่วยให้เกิดความตั้งมั่นในความเห็นที่ถูกต้องระดับโลกิยสัมมาทิฏฐิ

3. การสมาทานอปัณณกธรรม เป็นระดับที่บุคคลนำความเห็นที่ผ่านการพิจารณาแล้วมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต โดยยอมรับหลักกรรม ผลแห่งกรรม และเหตุปัจจัยเป็นพื้นฐานของการตัดสินใจและการกระทำ การสมาทานอปัณณกธรรมมิได้หมายถึงการยอมรับความเห็นในทางทฤษฎีเท่านั้น แต่หมายถึงการประพฤติปฏิบัติให้สอดคล้องกับความเห็นที่ถูกต้อง จนปรากฏเป็นกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต อันเป็นการตั้งมั่นของโลกิยสัมมาทิฏฐิ และเป็นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนาปัญญาในระดับที่สูงขึ้นต่อไป

4. การพัฒนาสู่โลกุตรสัมมาทิฏฐิ เป็นระดับที่บุคคลพัฒนาความเข้าใจจากระดับการยอมรับเหตุและผลของกรรมไปสู่การพัฒนาจิตและปัญญาในระดับที่สูงขึ้น จนสามารถเห็นความจริงของชีวิตตามลำดับและนำไปสู่โลกุตตรสัมมาทิฏฐิในที่สุด

รูปแบบกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิแบบอปัณณกนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างการพิจารณาทิฏฐิ การตัดสินใจเชิงเหตุผล และการพัฒนาปัญญา ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพิจารณาความเห็นที่แตกต่างกันในบริบทสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่บุคคลต้องเผชิญกับข้อมูลหรือความเชื่อที่หลากหลายและขัดแย้งกัน การใช้หลักอปัณณกธรรมเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาจะช่วยให้สามารถตัดสินใจเลือกแนวทางที่สอดคล้องกับหลักเหตุและผล และเป็นไปเพื่อประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม นอกจากนี้รูปแบบดังกล่าวยังสามารถใช้เป็นกรอบในการส่งเสริมการพัฒนาความคิดเชิงวิพากษ์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา โดยเริ่มจากการพิจารณาความเห็นอย่างรอบคอบ การเลือกแนวทางที่ไม่ก่อให้เกิดโทษ และการพัฒนาปัญญาไปสู่ความเข้าใจความจริงของชีวิตอย่างเป็นระบบ

ดังนั้น รูปแบบกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิแบบอปัณณกที่ผู้วิจัยนำเสนอจึงเป็นกรอบแนวคิดใหม่ที่ช่วยอธิบายบทบาทของอปัณณกธรรมในฐานะกลไกของการพัฒนาสัมมาทิฏฐิจากระดับการพิจารณาเชิงเหตุผลไปสู่ระดับการรู้แจ้งตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท และสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการประยุกต์หลักธรรมเพื่อพัฒนาความคิดและการตัดสินใจของบุคคลในสังคมปัจจุบันได้อย่างเหมาะสมและเป็นรูปธรรม

สรุป

การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตรครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่าอปัณณกสูตรเป็นพระสูตรที่มีโครงสร้างการแสดงธรรมอย่างเป็นระบบ โดยพระผู้มีพระภาคทรงนำเสนอแนวทางการพิจารณาทิฏฐิคู่ขัดแย้งเพื่อให้ผู้ฟังสามารถตัดสินใจเลือกแนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักเหตุและผล แม้ในกรณีที่ยังไม่สามารถพิสูจน์ความจริงเชิงอภิปรัชญาได้อย่างแน่ชัด การพิจารณาทิฏฐิคู่ขัดแย้งดังกล่าวไม่ได้เป็นเพียงการเปรียบเทียบความเห็นที่แตกต่างกันเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการฝึกให้ผู้ฟังพัฒนาความเข้าใจเกี่ยวกับกรรม การกระทำ และเหตุปัจจัยของชีวิตอย่างเป็นลำดับ อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการเกิดสัมมาทิฏฐิในระดับโลกิยะ จากผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เป็น "รูปแบบกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิแบบอปัณณก (Apaṇṇaka Right View Development Model: ARVD Model)" ซึ่งอธิบายกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิเป็นลำดับ 4 ระดับ ตั้งแต่การพิจารณาทิฏฐิคู่ขัดแย้ง การเลือแนวทางปฏิบัติที่ไม่ผิดพลาดตามหลักอปัณณกธรรม การสมาทานอปัณณกธรรมสู่การปฏิบัติจริง จนถึงการพัฒนาสู่โลกุตรสัมมาทิฏฐิ รูปแบบดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอปัณณกธรรมไม่ได้ทำหน้าที่เพียงเป็นหลักปฏิบัติที่ "ไม่ผิดพลาด" ในด้านศีลธรรมเท่านั้น แต่ทำหน้าที่เป็นกลไกเชิงกระบวนการที่เชื่อมโยงการพิจารณาความเห็น การตัดสินใจเชิงเหตุผล และการพัฒนาปัญญาเข้าด้วยกัน ผลการศึกษายังแสดงให้เห็นว่าอปัณณกธรรมทำหน้าที่เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาความเห็นที่แตกต่างกันอย่างมีเหตุผล โดยช่วยให้บุคคลสามารถเลือกแนวทางที่ไม่ก่อให้เกิดโทษทั้งในปัจจุบันและอนาคต และส่งเสริมให้เกิดความมั่นคงในความเห็นที่ถูกต้องตามหลักเหตุและผล ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาปัญญาไปสู่ระดับที่สูงขึ้น กระบวนการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นลำดับการพัฒนาสัมมาทิฏฐิจากความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับผลของกรรมไปสู่

ความเข้าใจเกี่ยวกับภพและความดับแห่งภพ และนำไปสู่การพัฒนาจิตและปัญญาจนสามารถเข้าถึงความรู้แจ้งตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาทได้ในที่สุด การศึกษานี้ช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของอปัณณกสูตรจากเดิมที่มักอธิบายในฐานะหลักปฏิบัติที่ไม่ผิดพลาดในเชิงศีลธรรม ไปสู่การอธิบายในฐานะกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิอย่างเป็นลำดับ ซึ่งเชื่อมโยงการพิจารณาความเห็น การตัดสินใจเชิงเหตุผล และการพัฒนาปัญญาเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ แนวทางดังกล่าวสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาความคิดและการตัดสินใจของบุคคล โดยเฉพาะในบริบทที่ต้องเผชิญกับความเห็นที่แตกต่างหลากหลาย การใช้หลักอปัณณกธรรมเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาจะช่วยให้สามารถเลือกแนวทางที่สอดคล้องกับหลักเหตุและผล เป็นไปเพื่อประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลการวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าหลักอปัณณกธรรมและรูปแบบกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิแบบอปัณณก (ARVD Model) ที่ผู้วิจัยนำเสนอมีนัยสำคัญต่อการนำไปประยุกต์ใช้ใน 3 ด้าน ด้านที่ 1 คือด้านการศึกษาพระพุทธศาสนา หลักอปัณณกธรรมสามารถใช้เป็นกรอบในการพิจารณาความเห็นทางพระพุทธศาสนาที่มีความแตกต่างกัน โดยไม่ตัดสินจากเนื้อหาของความเห็นโดยตรง แต่พิจารณาจากผลที่ความเห็นนั้นนำไปสู่แนวทางการปฏิบัติใด วิธีการนี้ช่วยให้การศึกษาตั้งอยู่บนหลักเหตุและผลมากกว่าการยึดมั่นในสำนักหรือลัทธิใดลัทธิหนึ่ง ด้านที่ 2 คือด้านการดำเนินชีวิต ลำดับการพัฒนา 4 ระดับในรูปแบบกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิแบบอปัณณก (ARVD Model) ได้แก่ การพิจารณาทิฏฐิคู่ขัดแย้ง การตัดสินใจตามหลักอปัณณกธรรม การสมาทานอปัณณกธรรม และการพัฒนาสู่โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ สามารถประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพิจารณาและตัดสินใจในชีวิตประจำวันได้ กล่าวคือ เมื่อเผชิญกับทางเลือกที่ขัดแย้งกัน บุคคลสามารถพิจารณาไตร่ตรองด้วยตนเองขั้นดังกล่าวว่าการยึดถือแนวคิดใดจะนำไปสู่ผลอย่างไร และเลือกแนวทางที่ไม่ก่อให้เกิดโทษแม้ในกรณีที่ยังไม่สามารถพิสูจน์ความจริงได้ ด้านที่ 3 คือด้านสังคม ในบริบทที่ความเห็นที่แตกต่างกันมักนำไปสู่ข้อถกเถียงและความขัดแย้ง หลักอปัณณกธรรมเสนอวิธีพิจารณาที่เปลี่ยนคำถามจาก “ความเห็นใดถูกหรือผิด” ไปสู่ “ความเห็นใดนำไปสู่ผลที่เกื้อกูลประโยชน์กว่า” การเปลี่ยนกรอบคำถามเช่นนี้อาจช่วยลดความยึดมั่นในความเห็นของตนและเปิดพื้นที่สำหรับการพิจารณาร่วมกันอย่างมีเหตุผล

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป การวิจัยครั้งนี้มีขอบเขตเฉพาะการศึกษากระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในอปัณณกสูตร จึงยังมีประเด็นที่สามารถศึกษาเพิ่มเติม

2.1 การเปรียบเทียบเชิงพระสูตร ควรมีการศึกษาวิเคราะห์พระสูตรอื่นในพระไตรปิฎกที่แสดงกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิในบริบทที่แตกต่างกัน เช่น พรหมชาลสูตรซึ่งจำแนกทิฏฐิ 62 ประก่ารหรือสาเลยยกสูตรที่แสดงผลของกรรมในเชิงรูปธรรม การเปรียบเทียบเช่นนี้จะช่วยให้เห็นว่าพระผู้มีพระภาคทรงปรับวิธีการแสดงธรรมให้เหมาะกับผู้ฟังและบริบทอย่างไร รวมทั้งอาจนำรูปแบบกระบวนการพัฒนาสัมมาทิฏฐิแบบอปัณณก (ARVD Model) ไปประยุกต์ใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์พระสูตรอื่นเพื่อประเมินความเหมาะสมและขอบเขตการอธิบายของกรอบแนวคิดดังกล่าว

2.1 การประยุกต์ใช้ จากการศึกษาหลักอปัณณกธรรมในมิติของการนำไปใช้ยังมีไม่มากนัก การวิจัยในอนาคตอาจศึกษาว่าหลักการพิจารณาทิฏฐิแบบอปัณณก สามารถนำมาใช้เป็นกรอบในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางความคิดในสังคมปัจจุบันได้อย่างไร ซึ่งจะช่วยขยายองค์ความรู้และการประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดดังกล่าวทั้งในทางวิชาการและการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคม

บรรณานุกรม

ปิ่น มุทุกันต์. (2543). *แนวสอนธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2559). *พุทธธรรม (ฉบับเดิม).* (พิมพ์ครั้งที่ 31). กรุงเทพฯ: พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 34). กรุงเทพฯ: พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

พระพุทธิวงศมุนี (บุญมา ทีปธมฺมเถร). (2552). *สัมมาทิฏฐิ: ความเห็นถูกต้องตามแนวพระพุทธศาสนา.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2529). *สัมมาทิฏฐิ*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ภาควิชาปรัชญาและศาสนาและชมรมพุทธศาสน์ วิทยาลัยครูสวนดุสิต.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วศิน อินทสระ. (2555). *พัฒนาชีวิตด้วยสัมมาทิฏฐิ*. กรุงเทพฯ: ขุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปรินายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2553). *สัมมาทิฏฐิ ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2566). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.* (พิมพ์ครั้งที่ 41). กรุงเทพฯ: แอ็คคิวเรทเพรส จำกัด.

สุภีร์ ทุมทอง. (2554). *ความเข้าใจเรื่องสัมมาทิฏฐิในพระพุทธศาสนาเถรวาท.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

การศึกษาวิเคราะห์กระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตร

An Analytical Study of Lifestyle Controlling Paradigm in the Brahmajālasutta

[1]พระธนายุพงศ์ อาสนธิ์, [2]พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ
และ [3]สุเทพ พรมเลิศ
[1]Phra Dhanayupong Asondhi, [2]Phramaha Yutthana Narajettho
and [3]Suthep Promlert
[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
[1,2,3]Faculty Buddhism, Mahachulalonkornrajavidyalaya University.
[1]Corresponding Author's Email:offoason@gmail.com
Received: April 3, 2026; **Revised:** June 23, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาองค์ประกอบเชิงกระบวนทัศน์ในพรหมชาลสูตร 2) เพื่อสังเคราะห์กรอบแนวคิดและองค์ประกอบเชิงกระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตร และ 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตร ระเบียบวิธีการวิจัยเป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก หนังสือ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้วนำเสนอในรูปแบบเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1) องค์ประกอบเชิงกระบวนทัศน์ มุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนมุมมองจากมิจฉาทิฏฐิสู่สัมมาทิฏฐิ โดยชี้ให้เห็นว่าทิฏฐิ 62 เป็นระบบเพื่อดักจับความเห็นที่ติดอยู่ในกาลเวลาและอัตตา โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่มสำคัญ คือ กลุ่มปุพพันตกัปปิกวาทะและกลุ่มอปรันตกัปปิกวาทะ พรหมชาลสูตรจึงเน้นการใช้ปัญญาตามหลักปฏิจจสมุปบาทเพื่อทำลายมิจฉาทิฏฐิ โดยมีศีล 3 ระดับเป็นฐานสำคัญในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง 2) การสังเคราะห์กรอบแนวคิด ทิฏฐิเป็นฐานรองรับความเชื่อซึ่งส่งผลต่อการดำเนินชีวิตทั้งในแง่บวกและแง่ลบ จิตที่ตั้งไว้ผิดเป็นมิจฉาทิฏฐิย่อมได้รับความเสียหายอย่างยิ่ง ในทางตรงกันข้ามหากมีสัมมาทิฏฐิเป็นพื้นฐานและตั้งจิตไว้ชอบ ย่อมเป็นเหตุปัจจัยให้กุศลธรรมอื่นๆ เกิดขึ้น 3) การวิเคราะห์กระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิต คือกระบวนทัศน์เชิงอิสรภาพที่ไม่ถูกครอบงำจากความเห็นผิด โดยวางศีลเป็นฐานจริยธรรมควบคู่กับการมีปัญญารู้เท่าทันปัจจุบันขณะในขันธ์และสัมมาทิฏฐิ นอกจากนี้ยังได้สังเคราะห์องค์ความรู้ผ่านการผสานพลังหลักพุทธธรรมและจิตวิทยาเชิงปฏิบัติ โดยมีพรหมชาลสูตรเป็นแกนกลางปัญญาที่ช่วยให้รู้เท่าทันทิฏฐิและโลกยุคดิจิทัล ขับเคลื่อนผ่านการปรับฐานคิด (สัมมาทิฏฐิ) การสร้างวินัย (ศีล) และการฝึกฝนกระบวนทัศน์ใหม่ในมรรคภาวนา

คำสำคัญ: กระบวนทัศน์; การดำเนินชีวิต; พรหมชาลสูตร

Abstract

The objectives of this research article are 1) to study the conceptual paradigm elements in the Brahmajālasutta, 2) to synthesize the conceptual framework and paradigm elements governing lifestyle in the Brahmajālasutta, and 3) to analytically study the lifestyle controlling paradigm in the Brahmajālasutta. The research methodology is qualitative research conducted by studying data from the Tipitaka, textbooks, and related research documents, and presented through descriptive analysis. The research findings revealed that 1) The conceptual paradigm elements in the Brahmajālasutta focus on shifting perspectives from wrong view (Micchā-diṭṭhi) to right view (Samma-diṭṭhi) by indicating that the 62 views are a system designed to trap views bound by time and ego, which are categorized into two major groups: Pubbantakappanikavāda and Aparantakappanikavāda. The Brahmajālasutta emphasizes the use of wisdom based on Dependent Origination (Paṭiccasamuppāda) to eradicate wrong view with the three levels of morality serving as the essential foundation for a correct lifestyle. 2) The synthesis of the conceptual framework reveals that view is the foundation that supports beliefs, which affects lifestyle in both positive and negative ways. A mind that is wrongly directed as Micchā-diṭṭhi suffers immense damage. In contrast if Sammā-diṭṭhi is the foundation and the mind is rightly directed it becomes the causal factor for other wholesome qualities to arise. 3) The analysis of the lifestyle controlling paradigm is a paradigm of freedom that is not dominated by wrong views by placing Sīla as the ethical base alongside having wisdom that is mindful of the present moment in the aggregates and Sammā-diṭṭhi. Furthermore, the knowledge was synthesized through the integration of core Buddhist principles and practical psychology with the Brahmajālasutta as the intellectual core that helps in recognizing Diṭṭhi in the digital world driven through to right view (Samma-diṭṭhi), the cultivation of discipline (Sīla), and the development of a new paradigm in Magga-bhāvanā.

Keywords: Paradigm; Lifestyle; Brahmajālasutta

บทนำ

กระบวนทัศน์ ถือเป็นกระบวนการคิดวิเคราะห์ วิธีคิด วิธีปฏิบัติ ตลอดจนแนวทางการดำเนินชีวิตและการพัฒนาชีวิตและสังคมที่มีร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่งจนก่อตัวเป็นแบบแผนที่ชัดเจน โดยทำหน้าที่เป็นกรอบแนวคิดและชุดความคิดที่หล่อหลอมการตัดสินใจ การกระทำ และการรับรู้โลกของบุคคลแต่ละคนอย่างลึกซึ้ง (ชาย โพธิสิตา, 2550) ด้วยความสำคัญของวิธีคิดนี้ บทความวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาพรหมชาลสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.สี. (ไทย); 9/104/39) เชิงกระบวนทัศน์ ซึ่งเป็นพระสูตรที่สะท้อนลักษณะเด่นเฉพาะของพระพุทธศาสนาเถรวาทท่ามกลางความหลากหลายทางความคิด โดยพระสังคีติกาจารย์ได้จัดไว้เป็นพระสูตรแรกในพระสุตตันตปิฎก เพื่อชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เช่น การสร้างชีวิตที่ดีงามโดยมีศีลเป็นโครงสร้างพื้นฐานและรากฐานสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคม (ปรุตม์ บุญศรีตัน, 2565) และในความลุ่มลึกของพรหมชาลสูตร เป็นพระสูตรที่ประมวลข่ายแห่งทิฏฐิอันครอบคลุมความเชื่อทางปรัชญาและศาสนาทั้งหมดในสมัยพุทธกาล โดยมีการจำแนกมิจฉาทิฏฐิออกเป็น 62 ประการ แบ่งเป็นส่วนที่ปรารภอดีตกาล (ปุพพันตกัปปิกะ) 18 ประการ และส่วนที่ปรารภอนาคตกาล (อปรันตกัปปิกะ) 44 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.สี. (ไทย); 9/104/39) ซึ่งการยกเอาพระสูตรนี้มาบรรยายก่อนพระสูตรอื่นๆ เปรียบเสมือนการเปิดฉากให้เห็นโลกทัศน์และความเห็นของคนอินเดียในสมัยพุทธกาลที่แตกต่างจากพระพุทธศาสนาอย่างสิ้นเชิง โดยเฉพาะสภาพปัญหาของกลุ่มเจ้าลัทธิต่างๆ ที่ยึดติด

ในทิฏฐิของตนและหลงอยู่ในความเห็นผิด ซึ่งเปรียบเสมือนตาข่าย ที่ครอบงำจิตใจให้ตกอยู่ในวงจรแห่งความทุกข์ที่เวียนเกิดเวียนตายไม่จบสิ้น ดุจสัตว์น้ำที่ถูกแหตาถี่ครอบไว้ในหนองน้ำเล็กๆ จนยากต่อการแก้ไขเปลี่ยนแปลงหากยังไม่สามารถทำลายทิฏฐินั้นออกไปได้ (พระกวีวรญาณ (จำนงค์ ชุตินฺธโร), 2556)

หลักการสำคัญของพรหมชาลสูตรมุ่งเน้นการวางรากฐานชีวิตด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อชี้ทางพ้นทุกข์ที่แท้จริง โดยจำแนกความเห็นผิดของลัทธิทิฏฐิ 62 ประการที่ครอบงำจิตใจ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องพรหมลิขิตซึ่งขัดกับหลักพุทธปรัชญา เนื่องจากพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับกฎแห่งกรรมและหลักเหตุปัจจัยในกระบวนการปฏิจจสมุปบาท มนุษย์จึงมีอิสระในการกำหนดชีวิตตนเองผ่านการกระทำมากกว่าการถูกดลบันดาลจากอำนาจภายนอก (ปรุตม์ บุญศรีตัน, 2565) กระบวนทัศน์ที่ถูกต้องหรือสัมมาทิฏฐิ จะเป็นตัวขับเคลื่อนให้มนุษย์เกิดปัญญาที่เห็นแจ้งในความจริง ไม่หลงงมงายไปกับกระแสความเชื่อที่ปราศจากเหตุผล และถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการควบคุมพฤติกรรมทางกายและวาจาด้วยศีล พร้อมกับการจัดระเบียบความคิดด้วยปัญญาไปในคราวเดียวกัน สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่กล่าวถึงความซับซ้อนของจิตมนุษย์ว่า มิจฉาทิฏฐิคือต้นเหตุที่ทำให้บุคคลมีกระบวนการรับรู้หรือผัสสะที่ผิดเพี้ยนไปจากความเป็นจริง จนนำไปสู่เวทนา ตัณหา และความทุกข์ในที่สุด (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.สี. (ไทย); 9/104/39) สะท้อนให้เห็นว่าทิฏฐิที่ฝังรากลึกและกลายเป็นบรรทัดฐานของสังคมนั้น หากไม่ได้รับการวิเคราะห์และรื้อถอนด้วยวิถีแห่งปัญญา ย่อมกลายเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่หยุดนิ่งตายตัว ซึ่งยากต่อการพัฒนาศักยภาพที่แท้จริงของมนุษย์หากรากเหง้าของความเห็นผิดยังไม่ถูกแก้ไข (พระกวีวรญาณ (จำนงค์ ชุตินฺธโร), 2556)

ความสำคัญของปัญหาในการดำเนินชีวิตมักมีรากฐานมาจากทิฏฐิทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ โดยเฉพาะมิจฉาทิฏฐิที่กลายเป็นแบบแผนทางสังคมที่ยากต่อการเปลี่ยนแปลง การศึกษาวิเคราะห์พรหมชาลสูตรในเชิงกระบวนทัศน์จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการมองเห็นกรอบแนวคิดเชิงโครงสร้างเพื่อควบคุมการดำเนินชีวิตทั้งในด้านกระบวนทัศน์ฐานรากที่เน้นศีล และกระบวนทัศน์ทางปัญญาที่ช่วยลดความยึดติดในลัทธิความเชื่อที่ไม่นำไปสู่การพ้นทุกข์ (ปรุตม์ บุญศรีตัน, 2565) และความสำคัญในการสร้างกระบวนทัศน์การดำเนินชีวิตแบบเป็นกลางตามหลักมรรคมีองค์ 8 เพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาชีวิตด้วยปัญญาที่ไม่สุดโต่ง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงกระบวนทัศน์ ที่พลิกชีวิตจากความหลงติดในวัตถุไปสู่วิถีแห่งปัญญา ทั้งนี้ในการศึกษาพรหมชาลสูตรชี้ให้เห็นโทษร้ายแรงของมิจฉาทิฏฐิที่ขยายรวดเร็วดุจไฟลามทุ่ง ซึ่งส่งผลเสียหายยิ่งกว่าสิ่งใดในโลก การดำเนินชีวิตภายใต้กรอบแคบๆ ของทิฏฐิเดิมไม่อาจนำไปสู่ความดับทุกข์ที่แท้จริงได้ จึงจำเป็นต้องมีการปลูกฝังสร้างสัมมาทิฏฐิขึ้นมาแทน เพื่อความเข้าใจในปัญหาที่แท้จริงของการดำเนินชีวิตอย่างมีปัญญา (พระกวีวรญาณ (จำนงค์ ชุตินฺธโร), 2556)

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีแรงจูงใจที่จะศึกษาวิเคราะห์พรหมชาลสูตรในเชิงกระบวนทัศน์ เพื่อเป็นการวางพื้นฐานที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต โดยหวังว่าผลจากการวิจัยจะสร้างความรู้ความเข้าใจในองค์ประกอบเชิงกระบวนทัศน์จากพรหมชาลสูตร เพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์กรอบแนวคิดเชิงโครงสร้างที่ควบคุมการดำเนินชีวิตผ่านการผสานพุทธธรรมและจิตวิทยาเชิงปฏิบัติในการควบคุมพฤติกรรมและแนวคิด ผู้วิจัยมีความคาดหวังเป็นอย่างยิ่งว่าบทความนี้จะเผยให้เห็นถึงกระบวนทัศน์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในชีวิต จากมิจฉาทิฏฐิสู่สัมมาทิฏฐิ เพื่อเป็นทางเลือกในการดำเนินชีวิตแก่ปัจเจกบุคคลและสังคม ช่วยให้เกิดปัญญาและสติรู้เท่าทันต่อการปรุงแต่งผัสสะ อันเป็นวงจรสำคัญที่จะตัดสินว่ามนุษย์จะตกอยู่ในความไม่รู้ (อวิชชา) หรือจะสามารถก้าวสู่ความรู้เท่าทันจนเป็นอิสระได้ คุณค่าและประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษานี้จึงไม่ใช่เพียงการกำจัดมิจฉาทิฏฐิที่อันตรายดุจไฟลามทุ่งเท่านั้น แต่ยังเป็นการสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ในมรรคภาวนาที่จะช่วยให้มนุษย์มีอิสรภาพทางความคิดและดำเนินชีวิตในโลกปัจจุบันได้อย่างมีความสุขและยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาองค์ประกอบเชิงกระบวนทัศน์ในพรหมชาลสูตร
2. เพื่อสังเคราะห์กรอบแนวคิดและองค์ประกอบกระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตร
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสารซึ่งมีวิธีดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 ด้านเนื้อหา ศึกษาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ คือ พรหมชาลสูตรในพระสุตตันตปิฎกพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 ข้อมูลจากอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2552 และแหล่งข้อมูลทุติยภูมิประกอบด้วย งานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือและตำรา ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับทิฏฐิ 62 รวมถึงแนวคิดทฤษฎีว่าด้วยกระบวนทัศน์การดำเนินชีวิต

ขั้นตอนที่ 2 การจัดหมวดหมู่ข้อมูล ดำเนินการคัดเลือกเนื้อหาที่มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย โดยนำหลักธรรมที่ปรากฏในพรหมชาลสูตรมาจำแนกและจัดหมวดหมู่ตามประเด็นสำคัญ ได้แก่ กรอบแนวคิดเรื่องทิฏฐิ 62, อุปาทานขันธ์ 5, ศีล 3 ระดับ และหลักปฏิจจสมุปบาท เพื่อนำข้อมูลที่รวบรวมได้มาวิเคราะห์สังเคราะห์อย่างเป็นระบบตามแนวทางของพุทธปรัชญา

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูล ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนาและการวิเคราะห์เชิงกระบวนทัศน์ โดยมีลำดับขั้นตอนดังนี้

1. การวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง เพื่อทำความเข้าใจสาระสำคัญและระบบองค์ประกอบของกรอบแนวคิดเรื่องทิฏฐิ

2. การวิเคราะห์เชิงกระบวนทัศน์ เพื่ออธิบายกลไกและรูปแบบการดำเนินชีวิตของบุคคลที่ยึดถือทิฏฐิ โดยเปรียบเทียบกับแนวคิดพุทธปรัชญาที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร

3. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ เพื่อศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างทิฏฐิ อุปาทานขันธ์ 5 และหลักปฏิจจสมุปบาท เพื่อแสดงให้เห็นถึงผลกระทบของมิจฉาทิฏฐิและบทบาทสำคัญของสัมมาทิฏฐิในการแก้ไขกระบวนทัศน์การดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง

ขั้นตอนที่ 4 การสังเคราะห์และนำเสนอผล นำผลการวิเคราะห์มาสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตร โดยนำเสนอในลักษณะการอธิบายเชิงวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงผลการวิจัยเข้ากับวัตถุประสงค์เพื่อนำไปสู่การอภิปรายผลในลำดับถัดไป

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า บริบทเชิงประวัติศาสตร์และรากฐานจริยธรรมผ่านกระบวนทัศน์เรื่องศีล มูลเหตุแห่งการแสดงพรหมชาลสูตรเกิดจากความขัดแย้งทางอัธยาศัยและวาทะระหว่างสุปปิยปริพาชกผู้มีมิจฉาทิฏฐิกับพรหมทัตมาณพผู้มีสัมมาทิฏฐิ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสัตว์โลกย่อมคบค้าสมาคมกันตามธาตุและอัธยาศัย พรหมชาลสูตร หมายถึง พระสูตรแรกในพระไตรปิฎกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ณ พระราชอุทยานอัมพลัฏฐิกา มีสาระสำคัญคือการวางรากฐานการดำเนินชีวิตด้วยศีล 3 ระดับ (จูฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีล) และการวิพากษ์มิจฉาทิฏฐิ 62 ประการ ซึ่งแบ่งเป็นกลุ่มความเห็นปรารภอดีต (ปุพพันตกัปปิกะ 18) และความเห็นปรารภอนาคต (อปรันตกัปปิกะ 44) เพื่อชี้ทางออกจากตาข่ายแห่งความเห็นผิดด้วยสัมมาทิฏฐิและกฎปฏิจจสมุปบาท ศีล 3 ระดับ คือ จูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ชี้ให้เห็นว่าวัตรปฏิบัติอันสงบระงับและปราศจากเครื่องเศร้าหมอง คือ คุณลักษณะเบื้องต้นที่ปุถุชนสามารถเข้าถึงได้ ศีลในพระสูตรนี้จึงไม่ได้เป็นเพียงข้อห้ามพฤติกรรม แต่เป็นกระบวนทัศน์ในการควบคุมกายและวาจา เพื่อรองรับการเกิดปัญญาชั้นสูงและเป็นเครื่องคัดกรองบุคคลออกจากกามคุณและวิถีแห่งโลก โครงสร้างเชิงระบบของตาข่ายแห่งทิฏฐิ 62 ผู้วิจัยพบว่าทิฏฐิ 62 ประการ ถูกจัดวางโครงสร้างอย่างเป็นระบบเพื่อดักจับความเห็นที่ติดอยู่ในกาลเวลาและอัตตา โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่มสำคัญ คือ 1) ปุพพันตกัปปิกวาทะ (18 ทิฏฐิ) เป็นกระบวนทัศน์ที่พยายามอธิบายต้นกำเนิดของโลกและอัตตาผ่านอดีตกาล เช่น การเห็นว่าโลกเที่ยง (สัสสตะ) หรือการคาดคะเนว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นเองโดยไร้เหตุปัจจัย 2) อปรันตกัปปิกวาทะ (44 ทิฏฐิ) เป็นกระบวนทัศน์ที่มุ่งเน้นสภาวะในอนาคตหลังการตาย เช่น ความเห็นว่าตายแล้วสูญ (อุจเฉทะ) หรือการบัญญัติเรื่องนิพพานที่ยังเจือด้วยกามคุณในปัจจุบัน

โครงสร้างเหล่านี้เปรียบเสมือนตาข่ายที่คลุมโลกไว้ไม่ให้หลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นแม้จะฝึกจิตจนเกิดญาณทัสสนะบางส่วน แต่เมื่อขาดหลักสัมมาทิฏฐิ จึงนำประสบการณ์นั้นมาตีความเข้าหาอัตตา ทำให้กลายเป็นมิจฉาทิฏฐิที่ละเอียดอ่อนและอันตรายยิ่ง กระบวนทัศน์ปฏิจจสมุปบาท กลไกชี้ขาดการเกิดดับของมิจฉาทิฏฐิ สาระสำคัญที่ลึกซึ้งที่สุดคือการเผยให้เห็นว่าทิฏฐิทั้งหมดไม่ได้เกิดขึ้นมาลอยๆ แต่ทำงานผ่านกระบวนการผัสสะ เมื่ออายตนะภายในกระทบอายตนะภายนอกแล้วเกิดเวทนา หากบุคคลนั้นมิได้เรียนรู้ (อัสสุตวา) และขาดสติกำกับที่ผัสสะ จิตจะไหลไปตามความพอใจหรือไม่พอใจ

(เวทนา) ก่อให้เกิดตัณหาและอุปาทานในทิฏฐิของตน (ทิฏฐุปาทาน) นำไปสู่การวนเวียนในภพชาติที่นุ่งนัง เหมือนปมด้ายของช่างหูก ในทางกลับกัน ผู้วิจัยพบว่ากระบวนทัศน์นี้ยังเสนอทางออกผ่านการรู้เท่าทันผัสสะ หรือกระบวนทัศน์สักว่าเห็น ซึ่งเป็นการตัดวงจรปฏิจจสมุปบาทที่จุดเวทนาไม่ให้ไหลไปสู่ตัณหา (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.) การหยุดวงจรแห่งทุกข์ที่จุดผัสสะ โดยใช้สติเข้าไปควบคุมในการใช้ชีวิตประจำวัน เมื่ออายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) กระทบกับอายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์) ให้หยุดอยู่เพียงแค่การรับรู้ตามจริง เช่น สักว่าเห็น สักว่าได้ยิน โดยไม่ปล่อยให้ปรุงแต่งไปเป็นความชอบหรือไม่ชอบ ซึ่งเป็นการตัดวงจรไม่ให้เกิดกิเลสตัณหาและความทุกข์ตามมา (พุทธทาสภิกขุ, 2549) การเข้าถึงความจริงตามหลักเหตุปัจจัย (อิทัปปัจจยตา) จึงเป็นอุบายเครื่องสลัดออก

วัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า กรอบแนวคิดและกระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตร ผู้วิจัยสรุปโดยแบ่งเป็นโครงสร้างเชิงทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ประเด็นสำคัญ 3 ประการ คือ

1. นิยามและอิทธิพลของกระบวนทัศน์ต่อพฤติกรรมมนุษย์ พื้นฐานสำคัญของการดำเนินชีวิตเริ่มที่กระบวนทัศน์ ซึ่งหมายถึง กรอบความคิดหรือแนวร่วมของความคิด ค่านิยมและพื้นฐานความเชื่อที่กลุ่มชนหรือสังคมหนึ่งๆ ยึดถือร่วมกัน เพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานในการมองโลกและปรากฏการณ์ต่างๆ (ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2556) ในพรหมชาลสูตรระบุว่า หากบุคคลยึดถือกระบวนทัศน์ที่ผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ชีวิตย่อมถูกกักขังอยู่ในตาข่ายแห่งทิฏฐิที่ครอบงำปัญญาด้วยความเชื่อเรื่องอัตตาตัวตนทั้งในส่วนอดีตและอนาคต เปรียบเสมือนปลาที่ติดอยู่ในแหตาถี่ของชาวประมง โดยเฉพาะความพยายามอธิบายสภาวะของโลกและชีวิตในมิติอดีตและอนาคตอย่างผิดพลาด ซึ่งส่งผลให้บุคคลตกอยู่ในวงจรแห่งความทุกข์ที่ซ้ำซากเพราะขาดสติในการรับรู้ ทิฏฐิเปรียบเหมือนเข็มทิศที่กำหนดทิศทางของจริยธรรม หากเข็มทิศผิดพลาดการดำเนินชีวิตย่อมหลงทาง ในบริบทของการดำเนินชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนา ชี้ให้เห็นว่าทิฏฐิไม่ได้เป็นเพียงความเห็นแต่เป็นตัวกำหนดทิศทางของชีวิต เป็นตัวกำหนดท่าทีของมนุษย์ต่อโลกและชีวิต สัมมาทิฏฐิเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในมรรคมีองค์ 8 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อภิ.วิ. (ไทย); 35/486-490/371-373) เพราะทำหน้าที่เป็นตัวชี้นำ หากบุคคลมีทิฏฐิที่ผิด (มิจฉาทิฏฐิ) แม้จะมีความพยายามมากเพียงใดหรือมีสมาธิที่ตั้งมั่นเพียงใด ก็จะกลายเป็นการพยายามในทางที่ผิดและนำไปสู่จุดหมายที่ผิดพลาด เปรียบเสมือนคนเดินทางที่ถือเข็มทิศที่เสีย ยิ่งเดินเร็วเท่าใดก็ยิ่งออกห่างจากจุดหมายที่ถูกต้องมากเท่านั้น ในพรหมชาลสูตร ทิฏฐิ คือรากฐานของพฤติกรรมทั้งหมด ถ้ามลทินในใจทำให้ทิฏฐิเบี่ยงเบนไปจากความจริง ชีวิตจะตกอยู่ในกระแสของตัณหาและอุปาทานทันที การดำเนินชีวิตโดยไม่มีสัมมาทิฏฐิที่ถูกต้องก็เหมือนกับการพายเรือในอ่างที่วนเวียนอยู่ในตาข่ายแห่งความยึดมั่นถือมั่น ไม่สามารถก้าวข้ามผัสสะและเวทนาไปสู่ความหลุดพ้นได้

2. การจำแนกสภาวะชีวิตด้วยกระบวนทัศน์ขันธ์ 5 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อภิ.วิ. (ไทย); 35/1/1) เพื่อรื้อถอนความเข้าใจผิดเรื่องตัวตนที่เที่ยงแท้ พระพุทธศาสนาใช้กระบวนทัศน์เรื่องขันธ์ 5 เป็นเครื่องมือในการแยกแยะสิ่งที่หลงยึดว่าเป็นตัวตนออกเป็นกระบวนการของรูปธรรมและนามธรรมที่ทำงานสัมพันธ์กัน ชีวิตคือการประชุมกันของรูป (มหาภูตรูปและอุปาทายรูป) และนาม (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ซึ่งเป็นสภาพที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้นหาสาระมิได้ (สังขตธรรม) มหาภูตรูป คือ รูปที่เป็น

ใหญ่และปรากฏชัดเจน อันประกอบขึ้นมาจากธาตุ 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.มู. (ไทย); 12/300-305/329-336) ดำรงสภาวะของมันอยู่เองตามธรรมดาของเหตุปัจจัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) อุปาทายรูปเป็นรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด (วรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี, 2549) โดยพระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบความว่างเปล่าของขันธ์ 5 ดุจฟองน้ำที่กลวงเปล่าเป็นที่อาศัยของหมู่หนอน หรือพยับแดดที่หลอกตาเปรียบดังสัญญาที่ลวงหลอก เพื่อชี้ให้เห็นถึงสภาวะสุญญตาว่าหาสาระแก่นสารที่เที่ยงแท้มิได้ มองเห็นขันธ์ 5 โดยความเป็นอนัตตา คือ การถอนความยึดมั่นในสมมติบัญญัติที่หลอกลวงจิตใจมนุษย์มานานแสนนาน ขันธ์ในอดีตคือสิ่งที่ดับไปแล้ว อนาคตคือสิ่งที่ยังไม่เกิด ส่วนปัจจุบันคือกระแสที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย (อิทัปปัจจยตา) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.มู. (ไทย); 12/396-406/427-441) เกิดขึ้นเพียงชั่วคราว การเข้าใจความเกิด-ดับเช่นนี้เป็นกุญแจสำคัญในการรื้อถอนมิจฉาทิฏฐิที่มักหลงยึดว่าอัตตาจะคงอยู่ตลอดไปหรือจะสูญสลายหายไปในอนาคต การกำหนดรู้นาม-รูปในปัจจุบันขณะเป็นทางเดียวที่จะทำให้เห็นความจริงของไตรลักษณ์และหลุดพ้นจากตาข่ายแห่งทิฏฐิทั้งปวง

3. สัมมาทิฏฐิเข็มทิศและการปรับเปลี่ยนทางจริยธรรม สัมมาทิฏฐิทำหน้าที่เป็นสารถีและหัวหน้าในการจัดระเบียบองค์มรรคอื่นๆ ให้เข้าสู่ทิศทางที่ถูกต้อง เพื่อให้มุ่งตรงสู่พระนิพพาน การสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ต้องเริ่มจากพื้นฐานไปสู่ความลุ่มลึก โดยการพัฒนาปัญญา 2 ระดับ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/136-143/174-182) คือ 1) โลกิยสัมมาทิฏฐิ ความเห็นถูกในระดับกฎแห่งกรรม (กัมมัสสกตาปัญญา) ซึ่งเป็นฐานสำคัญทางศีลธรรม ทำให้มนุษย์รู้จักรับผิดชอบต่อการกระทำของตน 2) โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ ความเข้าใจแจ้งในอริยสัจ 4 เพื่อถอนรากเหง้าอวิชชาและอุปาทานในทิฏฐิ 62 สัมมาทิฏฐิเป็นตัวกำหนดท่าทีต่อการแก้ปัญหาชีวิต หากทัศนคติเบื้องต้นผิดการปฏิบัติในขั้นศีลและสมาธิย่อมกลายเป็นเครื่องมือของตัณหาและมานะไปเสียสิ้น ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ การเปลี่ยนผ่านกระบวนทัศน์จากมิจฉาไปสู่สัมมา จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยประสาน 2 ประการ คือ 1) ปรโตโฆสะ (ปัจจัยภายนอก) การรับฟังข้อมูลที่ถูกต้องจากกัลยาณมิตรหรือแหล่งความรู้ที่เชื่อถือได้ 2) โยนิโสมนสิการ (ปัจจัยภายใน) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.มู. (ไทย); 12/452/491) การรู้จักคิดวิเคราะห์ สืบค้นถึงต้นเหตุและปัจจัยอย่างแยบคาย เป็นการสร้างระบบการคิดที่ถูกต้อง เพื่อมิให้จิตไหลไปตามกระแสความยินดียินร้ายในขณะที่เกิดผัสสะ สัมมาทิฏฐิเป็นดังดวงตา หากดวงตามองไม่เห็นทางหรือมองเห็นภาพบิดเบือนไปจากความเป็นจริง เช่น เห็นขันธ์ 5 เป็นตัวตน ก็จะนำพาไปสู่ตาข่ายแห่งทิฏฐิที่กักขังมนุษย์ไว้ในความทุกข์ไม่สิ้นสุด ดังนั้นงานหลักของการปฏิบัติคือการปรับจูนสัมมาทิฏฐิให้เห็นแจ้งในกระบวนการเกิด-ดับของรูปนามในปัจจุบันขณะนั่นเอง การปฏิบัติ คือ การมีสติรู้เท่าทันการรับรู้ผ่านผัสสะอายตนะ ซึ่งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายกระบวนการรับรู้ว่า การรับรู้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ อายตนะ อารมณ์ วิญญาณ เรียกว่า ผัสสะ คือ การรับรู้นั่นเอง ในการรับรู้นี้ส่วนประกอบที่สำคัญคือเวทนา โดยทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้บอกอะไรเป็นอันตรายแก่ชีวิตควรหลีกเว้น อะไรเกื้อกูลแก่ชีวิตควรถือเอาประโยชน์ได้ เวทนาจึงช่วยให้กระบวนการรับรู้ที่ดำเนินต่อไปสามารถสร้างความรู้ ความเข้าใจที่ครบถ้วนบริบูรณ์เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2564) เป็นจุดเชื่อมต่อที่สำคัญระหว่างกุศลและอกุศล เมื่ออายตนะ

ภายในกระทบอารมณ์ภายนอกจนเกิดเวทนา หากบุคคลเข้าไปยึดหน่วงให้เกิดตัณหา ย่อมนำไปสู่มิจฉาทิฏฐิ แต่หากรู้เท่าทันความจริงในปัจจุบันขณะจะสามารถหยุดการปรุงแต่งและสลัดทิ้งมิจฉาทิฏฐิได้ การสังเคราะห์ในกระบวนทัศน์การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามพรหมชาลสูตร เริ่มต้นจากการมีศีล (จูฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีล) เพื่อเป็นฐานการควบคุมผัสสะและขัดเกลาอกุศลหยาบ เมื่อศีลบริสุทธิ์ย่อมนำไปสู่ความสงบทางใจและการเกิดปัญญาเห็นความจริงของรูป-นาม ที่เกิดดับตามกฎไตรลักษณ์ การไม่โกรธเมื่อถูกนินทา ไม่ดีใจเมื่อถูกสรรเสริญ คือ สภาวะของผู้ที่รู้เท่าทันผัสสะ การดำเนินชีวิตด้วยสติที่ตั้งมั่นและเป็นกลางในปัจจุบัน ย่อมทำให้จิตคลายความยึดมั่น (วิราคะ) และเข้าถึงสัมมาวิมุตติ (ความหลุดพ้นที่ถูกต้อง) ซึ่งเป็นการบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตที่อิสระจากการถูกครอบงำด้วยตาข่ายแห่งทิฏฐิทั้งปวง

วัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า องค์ความรู้ที่ควบคุมและกำกับวิถีชีวิตของมนุษย์ผ่านกระบวนทัศน์ของพรหมชาลสูตร แบ่งออกเป็น 3 มิติหลัก ดังนี้

1. วิเคราะห์กระบวนทัศน์ด้านจริยธรรม ศีลในฐานะเครื่องมือควบคุมและพัฒนาปัญญา ผู้วิจัยพบว่า ศีลทำหน้าที่เป็นกระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในระดับลึก ไม่ใช่เพียงระเบียบวินัยภายนอกแต่เป็นกลไกการปรับจูนระบบการรับรู้ ศีล 3 ระดับ จูฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีล (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.สี. (ไทย); 9/7-25/3-9) ในพรหมชาลสูตรมิใช่เพียงกฎข้อห้ามแต่เป็นกระบวนทัศน์เชิงโครงสร้าง ที่ส่งผลต่อสังคมและสติปัญญา ศีลทำหน้าที่จัดระเบียบกาย วาจา เพื่อลดความวุ่นวายในสังคมและสร้างสภาวะปกติให้แก่จิต ผู้ที่มีศีลย่อมมีการสำรวมอินทรีย์ ทำให้การรับรู้ผ่านตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ไม่ถูกครอบงำด้วยตัณหาและทิฏฐิ เป็นรากฐานสำคัญสู่สัมมาทิฏฐิ ศีลระดับมัชฌิมศีลและมหาศีลในพระสูตรนี้ชี้ให้เห็นถึงการละเว้นจากการเลี้ยงชีพที่ผิด และการแสวงหาลาภยศที่เกินพอดี ซึ่งเป็นการสร้างสัมมาอาชีวะเพื่อไม่ให้มนุษย์ตกเป็นทาสของตัณหาในเชิงโครงสร้างสังคมและศีลในพรหมชาลสูตรทำหน้าที่เป็นเครื่องกรองข้อมูล ก่อนจะเข้าสู่กระบวนการปรุงแต่งของจิต เมื่อผู้ปฏิบัติมีศีลและการสำรวมอินทรีย์ จะสามารถรับผัสสะทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้อย่างมีสติ ข้อมูลที่ส่งเข้าสู่การคิด จึงเป็นข้อมูลตามความเป็นจริง ทำให้ปัญญาเห็นการเกิด-ดับของขันธ์ 5 ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยไม่มีอคติจากกิเลสมาบดบัง

2. วิเคราะห์กระบวนทัศน์ด้านทิฏฐิ กับดักกาลเวลาการยึดติดในอดีตและอนาคต พบว่า มิจฉาทิฏฐิ 62 ประการในพรหมชาลสูตร ถูกจัดแบ่งตามเงื่อนไขของกาลเวลา คือ ปุพพันตกัปปิกะ (ความเห็นปรารภส่วนอดีต 18) และอปรันตกัปปิกะ (ความเห็นปรารภส่วนอนาคต 44) สัสสตวาทะและอุจเฉทวาทะ คือ กระบวนทัศน์ที่สุดโต่งระหว่างความเห็นว่าเที่ยงแท้กับขาดสูญ ซึ่งล้วนเกิดจากอวิชชาหรือความไม่รู้เท่าทันในกระบวนการปฏิจจสมุปบาท ทำให้จิตไปยึดถือเอาประสบการณ์เดิมหรือการคาดคะเน มาสร้างเป็นตัวตน (อัตตา) ที่ถาวรหรือที่ดับสูญ พระพุทธพจน์ทรงอุปมาทิฏฐิ 62 ประการเสมือนข่ายตาถี่ของชาวประมงที่ครอบคลุมสัตว์น้ำในหนองน้ำ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าตาข่ายนี้คือ กรอบทฤษฎีที่ขังมนุษย์ไว้ไม่ว่าเคลื่อนไหวไปทิศทางใด (อดีต-อนาคต) ก็ไม่พ้นไปจากความยึดมั่นในตัวตน ตราบเท่าที่ยังมองโลกผ่านกระบวนทัศน์ของทิฏฐิเหล่านี้ย่อมไม่มีอิสรภาพทางปัญญาที่แท้จริง ในกระบวนทัศน์พุทธศาสนา สัมมาทิฏฐิ คือ เข็มทิศที่ช่วยให้หลุดพ้นจากตาข่ายสัมมาทิฏฐิทำหน้าที่เป็นหัวหน้าของมรรคมีองค์ 8 และเป็นนายสารถีผู้ขับขี่รถคือชีวิตให้ดำเนินไปอย่างตรงทาง

โดยการรู้เท่าทันการเกิดดับของขันธ์ 5 ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต สัมมาทิฏฐิระดับโลกุตตระจะเข้าไปถอนรากถอนโคน ความเห็นว่ามีตัวตนซึ่งเป็นแกนกลางของมิจฉาทิฏฐิทั้งปวง

3. วิเคราะห์กระบวนทัศน์เชิงเหตุปัจจัย การรู้เท่าทันผัสสะและปฏิจจสมุปบาท พบว่ากระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตรมุ่งเน้นไปที่การวิเคราะห์วงจรแห่งความทุกข์ ผ่านหลักปฏิจจ สมุปบาท ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า ความผิดพลาดของทิฏฐิ 62 ประการ ล้วนมีมูลเหตุมาจากความไม่รู้เท่าทันในผัสสะ พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า สมณพราหมณ์ที่มีความเห็นผิดล้วนถูกผัสสะกระทบแล้วเกิดเวทนา ความเสวยอารมณ์ เมื่อไม่รู้เท่าทันจึงเกิดตัณหาความทะยานอยากและปรุงแต่งเป็นทิฏฐิยึดมั่น หากบุคคลมีสติสัมปชัญญะรู้เท่าทันจุดกระทบและหยุดกระบวนการไว้เพียงแค่สักว่า คือ เห็นก็สักว่าเห็น ได้ยินก็สักว่าได้ยิน จิตไม่ไหลไปสู่การปรุงแต่งที่เป็นกิเลส กระบวนทัศน์เชิงเหตุปัจจัยช่วยปรับวิธีคิดของมนุษย์ให้ตั้งอยู่บนกฎของธรรมชาติ หลักการอิงอาศัยกัน การเข้าใจว่าเมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี (อิทัปปัจจยตา) ช่วยถอนความเห็นผิดกลุ่ม อธิจจสมุปปันนวาทะ เห็นว่าโลกเกิดขึ้นเองโดยบังเอิญ และความเชื่อเรื่องการดลบันดาลจากเทวเทพ มนุษย์ที่เข้าถึงกระบวนทัศน์นี้จะเลิกอ้อนวอนร้องขอ แต่จะมุ่งเน้นที่การสร้างเหตุและดับเหตุเพื่อแก้ปัญหาชีวิตตามความเป็นจริง สติปัฏฐานเป็นเครื่องมือการฝึกสติรู้เท่าทันกายใจและอารมณ์ (เวทนา) ในปัจจุบันขณะ คือ การนำกระบวนทัศน์ปฏิจจสมุปบาทมาใช้อย่างเป็นรูปธรรม เมื่อคนทำงานรู้เท่าทันความโกรธหรือความเครียด (เวทนา) ที่เกิดจากคำวิจารณ์ (ผัสสะ) และไม่ปล่อยให้ใจปรุงแต่งเป็นความอาฆาตหรือความเศร้า (ตัณหาอุปาทาน) จะทำให้เกิดภูมิคุ้มกันทางใจที่แข็งแกร่ง ดังนั้นกระบวนทัศน์เชิงเหตุปัจจัยในพรหมชาลสูตรจึงเป็นกลไกแห่งอิสรภาพที่เปลี่ยนจากชีวิตที่ถูกล่ามด้วยโซ่ตรวนแห่งปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์ มาเป็นการดำเนินชีวิตในทางปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับทุกข์ โดยมีการรู้เท่าทันผัสสะ เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการรักษาดุลยภาพของชีวิตในศตวรรษที่ 21

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยสามารถนำมาอภิปรายผลตามลำดับวัตถุประสงค์การวิจัยได้ดังนี้

1. การอภิปรายผลในวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า จุดพลิกผันสำคัญในการเปลี่ยนวิถีชีวิตมนุษย์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับอำนาจดลบันดาลภายนอก แต่ขึ้นอยู่กับการปรับเปลี่ยนระบบคิดจากมิจฉาทิฏฐิสู่สัมมาทิฏฐิ สอดคล้องกับแนวคิดของ พระกวีวรญาณ (จำนงค์ ชุตินฺธโร) ที่อธิบายว่า พรหมชาลสูตรเป็นพระสูตรแรกที่แสดงให้เห็นโลกทัศน์และมิจฉาทิฏฐิ 62 ประการ ที่เปรียบเสมือนตาข่ายครอบงำจิตใจมนุษย์ และการเปลี่ยนกระบวนทัศน์มาสู่สัมมาทิฏฐิโดยมีศีลเป็นฐาน จะช่วยให้มนุษย์เลิกพึ่งพาอำนาจภายนอก หันมาพึ่งตนเองตามกฎแห่งกรรมและปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นอิสระทางปัญญา อีกทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดของ ปรุตม์ บุญศรีตัน ที่จำแนกความเห็นผิดเรื่องพรหมลิขิตซึ่งขัดกับหลักพุทธปรัชญา โดยเน้นย้ำว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับกฎแห่งกรรมและหลักเหตุปัจจัย มนุษย์จึงมีอิสระในการกำหนดชีวิตตนเองผ่านการกระทำมากกว่าการถูกดลบันดาลจากอำนาจภายนอก ชี้ให้เห็นว่ามิจฉาทิฏฐิ 62 ประการไม่ใช่เรื่องของเจ้าลัทธิในอดีต แต่ยังคงเป็นโครงสร้างทางความคิดที่ส่งผลต่อพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันอย่างเด่นชัด การเปลี่ยนกระบวน

ทัศน์ตามแนวทางในพระสูตรจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการแก้ปัญหาและทำลายข่ายแห่งความทุกข์ของคนในสังคมร่วมสมัยได้อย่างแท้จริง

2. การอภิปรายผลในวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า จุดเปลี่ยนสำคัญในการก้าวข้ามความไม่รู้ (อวิชชา) ไปสู่การเกิดปัญญาของมนุษย์มีจุดตัดสินสำคัญอยู่ที่การควบคุมผัสสะผ่านอายตนะ ซึ่งเป็นปราการด่านแรกของวงจรปฏิจจสมุปบาท การมีสติเท่าทันผัสสะจึงเป็นกลไกสำคัญเพื่อมิให้เวทนาปรุงแต่งกลายเป็นตัณหาและอุปาทาน สอดคล้องกับแนวคิดของ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่อธิบายไว้ว่า การรับรู้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ อายตนะ อารมณ์ วิญญาณ เรียกว่า ผัสสะ โดยมีเวทนาทำหน้าที่ชี้บอกความหมายต่อชีวิตว่าสิ่งใดเกื้อกูลหรือเป็นอันตราย แต่ถ้าไม่มีสติกำกับ ตัณหาย่อมเข้ามารับช่วงต่อทันที สะท้อนให้เห็นว่าในวิถีการดำเนินชีวิตจริงของมนุษย์ หากขาดสติเข้ามายับยั้งหรือกำกับกระบวนการรับรู้ตั้งแต่ต้น เวทนาที่เกิดขึ้นย่อมกลายเป็นตัวเร่งปฏิกิริยาให้เกิดตัณหาและทิฏฐุปาทานอย่างรวดเร็ว ผลการวิจัยจึงตอกย้ำให้เห็นความจำเป็นเด่นชัดในการฝึกทักษะการรู้เท่าทันแบบสักว่าเห็น เพื่อตัดวงจรการปรุงแต่งนี้ด้วยตนเอง ซึ่งเป็นข้อค้นพบที่ช่วยอธิบายกลไกการทำงานของจิตในระดับปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม

3. การอภิปรายผลในวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า กระบวนทัศน์ในพรหมชาลสูตรเป็นโครงสร้างเชิงบูรณาการที่ผสานพลังระหว่างศีล 3 ระดับ (จูฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีล) ในฐานะตัวควบคุมพฤติกรรม เข้ากับสัมมาทิฏฐิในฐานะตัวควบคุมระบบความคิด เพื่อเป็นรากฐานสำคัญในการขับเคลื่อนชีวิตด้วยปัญญาตามหลักปฏิจจสมุปบาท สอดคล้องกับแนวคิดของ ชาย โพธิสิตา ที่อธิบายว่า กระบวนทัศน์คือกระบวนการคิดวิเคราะห์วิธีคิด วิธีปฏิบัติ และแนวทางการดำเนินชีวิตร่วมกันของกลุ่มหนึ่งจนเกิดเป็นแบบแผนชัดเจน โดยทำหน้าที่เป็นกรอบแนวคิดที่หล่อหลอมการตัดสินใจ การกระทำ และการรับรู้โลกของบุคคลอย่างลึกซึ้ง ดังนั้น เมื่อกระบวนทัศน์พื้นฐานเปลี่ยนสู่สัมมาทิฏฐิ พฤติกรรมทางสังคมย่อมเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่สร้างสรรค์และเกื้อกูลกันมากขึ้น ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้ได้ชี้ให้เห็นเพิ่มเติมว่า การวางรากฐานชีวิตในพรหมชาลสูตรเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางปัญญาให้แก่ปัจเจกและสังคมในวงกว้าง นำไปสู่การยกระดับจากการดำเนินชีวิตที่ถูกขับเคลื่อนด้วยตัณหาและมานะ มาเป็นการดำเนินชีวิตบนฐานของความรับผิดชอบร่วมกันผ่านหลักปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นคำตอบสำคัญในการสร้างสังคมที่สงบเย็นและเป็นอิสระจากข่ายแห่งทิฏฐิอย่างแท้จริง

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาวิเคราะห์โครงสร้างระบบในพรหมชาลสูตร ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับกระบวนทัศน์องค์รวมสามมิติที่ควบคุมการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา ซึ่งสามารถประมวลเป็นภาพรวมที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย และแสดงให้เห็นถึงกลไกอันเป็นระบบในการกำกับพฤติกรรมและการรู้เท่าทันโลกของมนุษย์ ในทางพุทธจิตวิทยามูลเหตุของภาวะซึมเศร้าและความเครียดในยุคปัจจุบัน มีปฐมเหตุมาจากกับดักทางความคิดและการยึดมั่นในตัวตนที่ผิดพลาด ซึ่งสอดคล้องอย่างมีนัยสำคัญกับตาข่ายแห่งทิฏฐิในพรหมชาลสูตร โดยความเครียดจากการทำงานเกิดจากสัสสตทิฏฐิ ความคาดหวังว่าสถานภาพและความสำเร็จต้องไม่เปลี่ยนแปลงต้องเที่ยง และภาวะซึมเศร้าเกิดจากอุจเฉททิฏฐิ ความรู้สึกหมดไฟและมองว่าตนเอง

ล้มเหลวอย่างไร้ค่า เมื่อมนุษย์รับผัสสะจากสื่อและสังคมออนไลน์แล้วเกิดความยึดมั่น ทิฏฐุปาทานจะขับเคลื่อนระบบปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์ทันที พรหมชาลสูตรจึงทำหน้าที่เป็นเครื่องมือรื้อถอนโครงสร้างความคิดที่ผิดพลาด โดยใช้สัมมาทิฏฐิ ศีล และปฏิจจสมุปบาทมาตัดวงจรผัสสะ และเวทนามิให้ปรุงแต่งเป็นความทุกข์ใจ นำไปสู่การสังเคราะห์โมเดลการบำบัดด้วยมรรคภาวนาในภาคปฏิบัติ มีรายละเอียดแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ดังต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 ภาพรวมองค์ความรู้ใหม่ กระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตร ผู้วิจัยพบว่า กระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร แท้จริงแล้วทำงานเป็นโครงสร้างองค์รวมสามมิติที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันและขับเคลื่อนกันตามหลักเหตุปัจจัย ไม่ใช่เพียงแค่ข้อห้ามหรือทฤษฎีอภิปรัชญาที่แยกส่วนกัน โดยมีรายละเอียด 3 ระดับ ดังนี้

1. กระบวนทัศน์ฐานรากด้านพฤติกรรม ควบคุมและกำกับโดย ศีล 3 ระดับ (จูฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีล) ทำหน้าที่จัดระเบียบวิถีชีวิตทางกายและวาจา มิใช่เพียงแค่ในระดับปัจเจกเพื่อความสงบระงับส่วนตนเท่านั้น แต่เป็นกระบวนทัศน์เชิงโครงสร้างสังคมที่ตัดวงจรการแสวงหาลาภยศและการเลี้ยงชีพที่ผิด ศีลในระดับนี้ทำหน้าที่เป็นเครื่องคัดกรองข้อมูลและอินทรีย์สังวร ป้องกันไม่ให้อกุศลธรรมหยาบๆ เข้ามาบดบังหรือบิดเบือนการรับรู้

2. กระบวนทัศน์ด้านโครงสร้างระบบความเห็น เป็นการเผชิญหน้าและรื้อถอนตาข่ายแห่งทิฏฐิ 62 ประการ ผู้วิจัยพบว่า ทิฏฐิ 62 ประการถูกจัดวางไว้อย่างเป็นระบบภายใต้เงื่อนไขของกาลเวลา (อดีต-ปุพพันตกัปปิกะ 18 และ อนาคต-อปรันตกัปปิกะ 44) ซึ่งเป็นกับดักทางความคิดที่ขังมนุษย์ไว้กับความยึดมั่นในอัตตาตัวตน (สัสสตวาทะและอุจเฉทวาทะ) การปรับเปลี่ยนเชิงกระบวนทัศน์นี้จำเป็นต้องอาศัยสัมมาทิฏฐิ ทั้งในระดับโลกียะและโลกุตตระ เพื่อทำหน้าที่เป็นกลไกควบคุมและเข็มทิศกำกับพฤติกรรมทางจริยธรรมที่ถูกต้อง

3. กระบวนทัศน์เชิงกลไกเหตุปัจจัย กำกับโดยหลักปฏิจจสมุปบาทและการรู้เท่าทันผัสสะ ซึ่งถือเป็นกลไกชี้ขาดการเกิด-ดับของทุกข์และทิฏฐิ องค์ความรู้ใหม่ชี้ให้เห็นว่าหัวใจสำคัญในการควบคุมวิถีชีวิตคือ ผัสสะและเวทนา เมื่อมีสิ่งเร้ามากระทบอายตนะ หากดำเนินชีวิตด้วยกระบวนทัศน์สักว่ารู้ สักว่าเห็น จะเป็นการตัดวงจรไม่ให้เวทนาไหลไปสู่ตัณหาและทิฏฐุปาทานความยึดมั่นในความเห็น เปลี่ยนชีวิตจากระบบ ปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์ สู่สายดับทุกข์ได้อย่างเป็นรูปธรรม

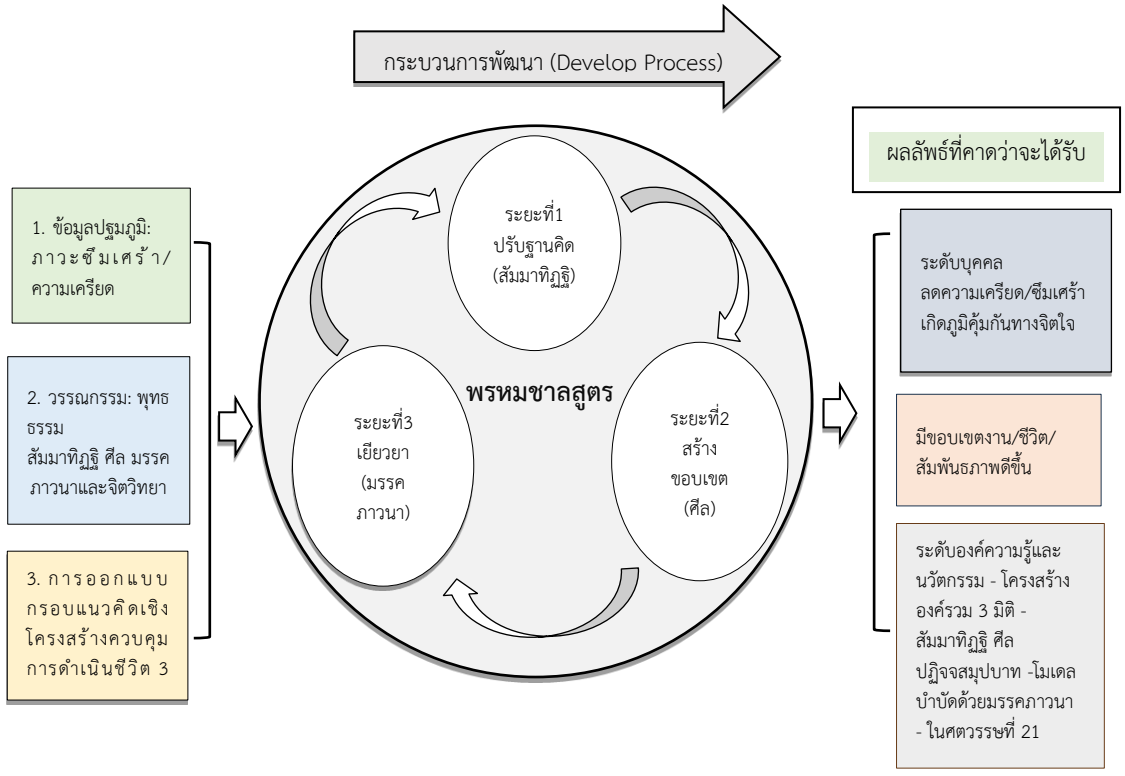
ส่วนที่ 2 การประยุกต์ใช้องค์ความรู้สู่หลักจิตวิทยาสมัยใหม่และการแก้ปัญหาวิกฤตสุขภาพจิต เมื่อนำองค์ความรู้ภาพรวมข้างต้นมาวิเคราะห์และปรับประยุกต์สู่ภาคปฏิบัติเพื่อตอบสนองต่อบริบทสังคมปัจจุบัน ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เป็น โมเดลการบำบัดด้วยมรรคภาวนาเพื่อการแก้ปัญหาภาวะซึมเศร้าและความเครียดจากการทำงานในศตวรรษที่ 21 โดยนำกลไกตามระบบทางพุทธปรัชญาไปประยุกต์ใช้ในทางจิตวิทยาภาคปฏิบัติ 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ปรับฐานคิด (สัมมาทิฏฐิ) กลไกนี้คือการรื้อถอนกระบวนทัศน์ความเที่ยงแท้แห่งอัตตา การรื้อถอนสัสสตทิฏฐิที่ถูกกระตุ้นโดยค่านิยมสังคมปัจจุบัน เนื่องจากมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 มักยึดติดในสถานภาพและความสำเร็จว่าต้องคงอยู่ตลอดไป เมื่อเกิดความผันผวนจึงนำไปสู่ความเครียดรุนแรง กลไกการทำงานโดยใช้สัมมาทิฏฐิระดับโลกียะเพื่อให้เห็นความเป็นอนิจจังของโลกธรรม ทำให้เกิดการยอมรับความจริงและลดแรงเสียดทานทางอารมณ์

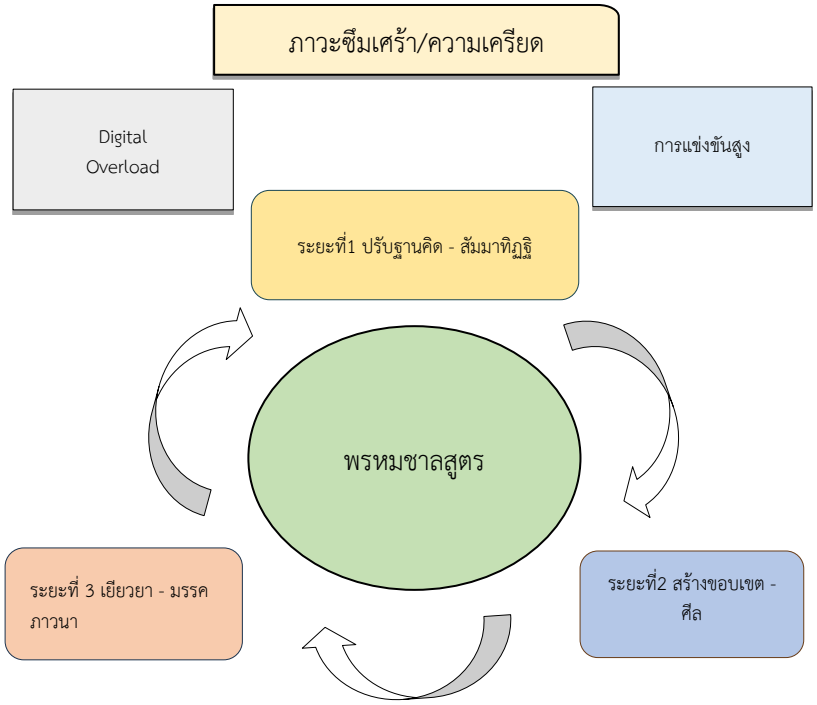
ระยะที่ 2 สร้างขอบเขต (ศีล) กลไกนี้มุ่งเน้นการจัดการกับภาวะข้อมูลล้นเกินและการเปรียบเทียบทางสังคม การป้องกันอุทธัจจกุกกุจจะในยุคที่ผัสสะถูกกระตุ้นตลอดเวลา ศีลทำหน้าที่เป็นขอบเขตเชิงจริยธรรมเพื่อคุ้มครองจิตไม่ให้ซัดส่ายไปตามกระแสสังคมที่วุ่นวาย

ระยะที่ 3 การเยียวยาและทำลายข่ายแห่งทุกข์ (มรรคภาวนา) กลไกนี้เป็นขั้นสูงสุดในการบำบัดภาวะซึมเศร้าและหมดไฟจากการแบกรับตัวตน ภาวะซึมเศร้าส่วนหนึ่งเกิดจากการยึดมั่นในตัวตนที่ล้มเหลว การฝึกมรรคภาวนาจะช่วยให้เห็นว่าตัวตนเป็นเพียงกระบวนการที่เกิดจากเหตุปัจจัย (ปฏิจจสมุปบาท) ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่จริงอย่างถาวร เป็นการทำลายอัตตวาทุปาทาน การฝึกสติรู้เท่าทันการปรุงแต่งของจิต (สังขาร) และเวทนา เพื่อถอนอุปาทานในขันธ์ 5 นำไปสู่ความปล่อยวางทางจิตใจและเกิดอิสรภาพที่แท้จริง

โมเดลการบำบัดด้วยมรรคภาวนาที่สังเคราะห์ขึ้นนี้ คือ การเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการเป็นผู้ถูกกักขังในตาข่ายแห่งทิฏฐิไปสู่การเป็นผู้ตื่นรู้ที่เท่าทันโลกดิจิทัล เป็นนวัตกรรมทางพุทธจิตวิทยาที่บูรณาการทั้งศีล สมาธิและปัญญา มาเป็นเครื่องมือเยียวยาจิตใจมนุษย์ในระดับโครงสร้างปัญญาอย่างเป็นระบบและยั่งยืน

ภาพที่ 1: กรอบการพัฒนาและผลลัพธ์

ภาพที่ 2: โครงสร้างโมเดลการบำบัดด้วยมรรคภาวนาเพื่อการแก้ปัญหาภาวะซึมเศร้าและความเครียดจากการทำงานในศตวรรษที่ 21

สรุป

จากการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยและองค์ความรู้ใหม่ที่ค้นพบตามลำดับวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง 3 ข้อ ได้ว่า ผลการศึกษาองค์ประกอบเชิงกระบวนทัศน์ในพรหมชาลสูตรพบองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วนหลักที่ทำหน้าที่ร่วมกัน ได้แก่ องค์ประกอบด้านพฤติกรรมที่กำกับโดยศีล 3 ระดับ จูฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีล เพื่อตัดวงจรอกุศลและการเลี้ยงชีพที่ผิด องค์ประกอบด้านทัศนะหรือความเห็นจากการเผชิญหน้ากับตาข่ายแห่งทิฏฐิ 62 ประการที่ดักขังมนุษย์ไว้ในเงื่อนไขของเวลา และองค์ประกอบด้านกลไกซึ่งขับเคลื่อนด้วยหลักปฏิจจสมุปบาท โดยมีผัสสะและเวทนาเป็นจุดตัดวงจรทุกข์ ซึ่งเมื่อผู้วิจัยนำองค์ประกอบเหล่านี้มาสังเคราะห์กรอบแนวคิดและองค์ประกอบเชิงกระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตร ได้ส่งผลให้ค้นพบ กรอบแนวคิดโครงสร้างระบบองค์รวมสามมิติ สัมมาทิฏฐิ ศีล ปฏิจจสมุปบาท ที่ชี้ให้เห็นว่าแก่นแท้ของการควบคุมการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธปรัชญา คือการเปลี่ยนรากฐานวิธีคิดจากมิจฉาทิฏฐิเข้าสู่สัมมาทิฏฐิอย่างเป็นระบบ โดยใช้โยนิโสมนสิการและสติรู้เท่าทันในการหยุดยั้งการปรุงแต่งของจิต ทำให้มนุษย์สามารถกำหนดทิศทางชีวิตของตนเองและสร้างภูมิคุ้มกันทางจิตใจได้บนฐานของกฎแห่งเหตุปัจจัย แทนการพึ่งพาปัจจัยภายนอก ในขั้นสุดท้ายของการศึกษาวิเคราะห์กระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตรเพื่อนำไปปรับใช้จริง ผู้วิจัยได้นำโครงสร้างกระบวนทัศน์นี้มาวิเคราะห์บูรณาการสู่ภาคปฏิบัติเพื่อตอบสนองต่อบริบทสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะการเผชิญหน้ากับวิกฤตสุขภาพจิต เช่น ภาวะความเครียดจากการ

ทำงาน ภาวะซึมเศร้า และสภาวะข้อมูลล้นเกิน ซึ่งมีมูลเหตุมาจากสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ โดยผลการวิเคราะห์ได้ถูกต่อยอดและแสดงผลลัพธ์ผ่าน โมเดลการบำบัดด้วยมรรคภาวนาในภาคปฏิบัติ 3 ระยะ ประกอบด้วยการปรับฐานคิด (สัมมาทิฏฐิ) การสร้างขอบเขต (ศีล) และการเยียวยาทำลายข่ายแห่งทุกข์ (มรรคภาวนา) เพื่อรื้อถอนโครงสร้างความคิดที่ผิดพลาด คุ้มครองจิตจากสิ่งเร้า และเยียวยาจิตใจมนุษย์ในระดับโครงสร้างปัญญาอย่างเป็นระบบและยั่งยืน ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ข้อค้นพบจากการวิเคราะห์กระบวนทัศน์ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตในพรหมชาลสูตรนี้ จะเป็นต้นแบบสำคัญในการประยุกต์ใช้เพื่อเยียวยาสุขภาวะจิตใจบ่มเพาะศักยภาพมนุษย์ และร่วมกันสร้างบรรทัดฐานใหม่ให้สังคมขับเคลื่อนด้วยปัญญาและเป็นอิสระจากข่ายแห่งมิจฉาทิฏฐิได้อย่างยั่งยืนสืบไป

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ควรมีการนำกระบวนทัศน์ในพรหมชาลสูตรไปประยุกต์ใช้เชิงนโยบายและแนวปฏิบัติ 3 มิติ คือ (1) ด้านการศึกษา บูรณาการหลักโยนิโสมนสิการเข้าสู่หลักสูตรทุกระดับอย่างเป็นระบบ (2) ด้านสื่อสารมวลชน ส่งเสริมแนวทางวิภัชวาทในการกลั่นกรองและรู้เท่าทันข้อมูลในสังคมดิจิทัล และ (3) ด้านจริยธรรม นำศีลธรรมขั้นต้นและสัมมาทิฏฐิเป็นแกนกลางรณรงค์วิถีชีวิตแบบมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อลดความเครียดและความเบียดเบียนจากการยึดติดในตัวตนเกินขอบเขต

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นหัวข้อเกี่ยวกับ

2.1 ศึกษาการนำแนวคิดการรู้เท่าทันทิฏฐิ 62 ไปแก้ปัญหาสังคมปัจจุบัน เช่น ความขัดแย้งเชิงอุดมการณ์และการติดยึดในโซเชียลมีเดีย โดยเปรียบเทียบกับแนวคิดปรัชญาหลังสมัยใหม่ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางดิจิทัลและก้าวข้ามกับดักทางความคิด

2.2 ศึกษาอิทธิพลของความเห็นผิดที่มีผลต่อความเครียดและการสร้างกระบวนการสัมมาทิฏฐิในบริบทการศึกษาไทย เพื่อปรับเปลี่ยนจากการเรียนรู้ที่กดดันแข่งขันสู่ระบบที่เปี่ยมด้วยสติและแก้ไขปัญหาสุขภาพจิตในระยะยาว

2.3 ศึกษาอิทธิพลของความเชื่อและทิฏฐิที่คลาดเคลื่อนที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตและค่านิยมของคนในสังคมร่วมสมัย เพื่อสร้างต้นแบบเชิงพฤติกรรมศาสตร์ในการพัฒนาสุขภาวะทางปัญญาตามแนวพุทธปรัชญา

บรรณานุกรม

ชาย โพธิสิตา. (2550). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหิดล.

ปรุตม์ บุญศรีตัน. (2565). *พรหมชาลสูตร: ศึกษาวิเคราะห์ จูฬศีล มัชฌิมศีลและมหาศีล*. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: สำนักพิมพ์ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์.

พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.). *ผัสสะคือสิ่งที่ต้องรู้จักและควบคุม*. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.

พุทธทาสภิกขุ. (2549). *ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

พระกวีวรญาณ (จำนงค์ ชุตินฺธโร). (2556). *คำบรรยายพรหมชาลสูตร*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

วรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี. (2549). *พระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 6 รูปสังคหวิภาคและนิพพานปรมัตถ์*. กรุงเทพฯ: หจก. ทิพยวิสุทธิ์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2564). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. พระเมธีวชิโรดม พิมพ์เป็นธรรมทาน Printed in China.

ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตร
An Analytical Study of Buddhakāravata in the Mahāsakuludāyi Sutta

[1]พระสิริพงศ์ ภทฺรจิตฺโต (สกลประเสริฐ), [2]พระมหายงยุทธ ธีรธมฺโม และ [3]อธิเทพ ผาทา

[1]Phra Siripong Phatrachitto (Sakolprasert), [2]Phramaha Yongyuth Dhiradhammo and [3]Athithep Phatha

[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajaviddayalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: pu.suchada04@gmail.com

Received: May 8, 2026; **Revised:** August 16, 2026; **Accepted:** August 17, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง "ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตร" มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญของมหาสกุลุทายิสูตร 2) เพื่อศึกษาหลักพุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตร และ 3) เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตร การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบบันทึกข้อมูลและแบบวิเคราะห์เนื้อหา สำหรับวิธีการดำเนินการวิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า มหาสกุลุทายิสูตรในมัชฌิมนิกายมีโครงสร้างเนื้อหาครอบคลุมการวิพากษ์ติรัจฉานกถา การเปรียบเทียบศาสดาร่วมสมัย และการแจกแจงธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเคารพ ได้แก่ ธรรม 5 ประการ เช่น ความสันโดษ และคุณธรรมระดับสูง ได้แก่ อธิศีล ญาณทัสสนะ อธิปัญญา การอธิบายอริยสัจ 4 และข้อปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นตามแนวทางอริยมรรคมีองค์ 8 สำหรับหลักพุทธคารวตาในพระสูตรนี้ ปรากฏเป็นคุณธรรมที่ครอบคลุมทั้งมิติภายนอกและภายใน โดยมิติภายนอกเกิดจากการประจักษ์ในพระจริยาวัตร เช่น ความมักน้อย ความสันโดษ ความสงัด ส่วนมิติภายในขับเคลื่อนด้วยคุณธรรมด้านศีล ปัญญา และอริยสัจ อันก่อให้เกิดศรัทธาที่ประกอบด้วยเหตุผล ซึ่งพุทธคารวตาเป็นมโนทัศน์เชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงปัญญา ศรัทธา และการปฏิบัติ มีโครงสร้าง 3 ประการ องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยครั้งนี้พบว่า พุทธคารวตาสามารถสังเคราะห์เชิงระบบได้เป็น 4 ระดับ คือ ระดับรากฐาน ระดับก่อศรัทธา ระดับพิสูจน์ และระดับยืนยันผล ซึ่งสะท้อนกระบวนการพัฒนาจิตในลักษณะวงจรต่อเนื่อง กลายเป็นระบบศรัทธาที่มีทั้งเหตุผล กระบวนการพิสูจน์ และผลเชิงประจักษ์ อันนำไปสู่การพัฒนาจิตและความหลุดพ้นตามหลักพระพุทธศาสนาได้อย่างเป็นรูปธรรม

คำสำคัญ: พุทธคารวตา; ศรัทธา; ปัญญา; มหาสกุลุทายิสูตร

Abstract

The research entitled “An Analytical Study of Buddhakāravatā in the Mahāsakuludāyi Sutta” has three objectives: 1) to study the structure and main contents of the Mahāsakuludāyi Sutta, 2) to study the principle of Buddha-Gāravatā in the Mahāsakuludāyi Sutta, and 3) to analyze the principle of Buddhakāravatā in the Mahāsakuludāyi Sutta. This study is a documentary research. It was conducted by exploring the Buddhist Scriptures (Tipiṭaka), Commentaries (Atthakathā), and related academic documents. The research instruments used for data collection included data recording forms and content analysis forms. For the research methodology, data were analyzed using descriptive content analysis. The research findings revealed that the Mahāsakuludāyi Sutta in the Majjhima Nikāya possesses a content structure covering critiques of worldly talk (Tiracchānakathā), comparisons of contemporary religious teachers, and explanations of the Dhamma leading to reverence. These include the 5 Dhammas (such as contentment) and higher virtues, namely higher morality (Adhisīla), knowledge and vision (Ñāṇadassana), higher wisdom (Adhipaññā), explanations of the Four Noble Truths, and practices for liberation according to the Noble Eightfold Path. Regarding the principle of Buddhakāravatā in this Sutta, it appears as a virtue covering both external and internal dimensions. The external dimension arises from witnessing the Buddha's conduct, such as fewness of wishes, contentment, and seclusion, while the internal dimension is driven by virtues in morality, wisdom, and the Noble Truths, which generate faith based on reason. Thus, Buddhakāravatā is an integrative concept linking wisdom, faith, and practice, consisting of three aspects. The new body of knowledge obtained from this research indicates that Buddhakāravatā can be systematically synthesized into 4 levels: the foundational level, the faith-generating level, the proving level, and the confirming level. This reflects the process of mental development in a continuous cyclical manner, becoming a systematic faith that possesses reason, a proving process, and empirical results, which leads to mental development and liberation according to Buddhist principles in a concrete manner.

Keywords: Buddhakāravatā; Faith; Wisdom; Mahāsakuludāyi Sutta.

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีลักษณะโดดเด่นในฐานะ “ศาสนาแห่งปัญญา” ซึ่งมุ่งอธิบายความจริงของชีวิตตามหลักเหตุและปัจจัย โดยเน้นให้มนุษย์เข้าถึงความจริงผ่านกระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติอันประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551) ทั้งนี้ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนามิได้ตั้งอยู่บนความเชื่อแบบงมงาย หากแต่เป็นศรัทธาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเหตุผลและการพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง ในคัมภีร์พระไตรปิฎกปรากฏแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับพุทธคารวตา หรือความเคารพในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นคุณธรรมที่เกิดจากการเห็นคุณ และความเข้าใจในพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ มิใช่เกิดจากความเชื่อโดยปราศจากเหตุผล ในสมัยพุทธกาล บุคคลจำนวนมากเกิดความศรัทธาและความเคารพในพระพุทธเจ้า เนื่องจากพระองค์ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผล สอดคล้องกับความจริงของชีวิต และสามารถพิสูจน์ได้ในทางปฏิบัติ ดังเช่นกรณีของอุบาลีคฤหบดีที่เปลี่ยนความเชื่อจากลัทธิเดิมมาสู่พระพุทธศาสนา เมื่อได้ฟังธรรมและพิจารณาอย่างมีเหตุผล โดยเฉพาะในมหาสกุลุทายิสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/238/280) ซึ่งเป็นพระสูตรสำคัญในมัชฌิมนิกาย ได้สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการเกิดศรัทธาและความเคารพผ่านการสนทนาเชิงเหตุผลระหว่างพระพุทธเจ้ากับสกุลุทายีปริพาชก อันแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธาและปัญญาอย่างเป็นระบบที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง

เมื่อพิจารณาสถานการณ์ของโลกในปัจจุบัน แม้จะมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่กลับพบปัญหาสำคัญด้านคุณธรรมและจริยธรรม เช่น การขาดความเคารพซึ่งกันและกัน ความขัดแย้งทางสังคม การใช้ความรุนแรง และการเสื่อมถอยของศรัทธาที่ถูกต้อง กลายเป็นศรัทธาที่ปราศจากเหตุผลหรือถูกบิดเบือน ปัญหาเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการขาดสมดุลระหว่างศรัทธาและปัญญาในสังคมร่วมสมัย ซึ่งในบริบทของสังคมไทยก็ประสบกับปัญหาลักษณะเดียวกัน การมีความเคารพในพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า หมายถึงการศึกษาค้นหาแก่นแท้แห่งคุณความดี คือพระพุทธคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ถูกต้อง มิใช่จับเอาแต่กระพี้แห่งคุณความดีของพระพุทธองค์ดังเช่นสกุลุทายิปริพาชก เมื่อค้นพบแก่นแท้แล้วก็พึงพากเพียรนำไปปฏิบัติด้วยความวิริยอุตสาหะอย่างสม่ำเสมอ (คุณครูไม่เล็ก, 2563) กล่าวคือ การแสดงออกถึงความเคารพในบางกรณีเป็นเพียงพิธีกรรมภายนอก ขาดความเข้าใจในหลักธรรมที่แท้จริง หรือศรัทธาถูกนำไปผูกโยงกับความเชื่อที่ไม่สอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนา อันนำไปสู่ความงมงายและการบิดเบือนคำสอนดั้งเดิม ทั้งที่นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายตรงกันว่า ศรัทธาจะต้องมีปัญญาเป็นเครื่องกำกับ ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2565) ได้กล่าวว่า ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการพัฒนาชีวิต แต่ต้องเป็นศรัทธาที่ถูกต้อง มิฉะนั้นจะนำไปสู่ความหลงผิด ขณะที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (2557) ได้เน้นว่า สัมมาทิฏฐิเป็นรากฐานของความเลื่อมใสที่มั่นคง ดังนั้น ความเคารพในพระพุทธศาสนาจึงเป็น "ความเคารพเชิงปัญญา" ไม่ใช่ความเคารพเชิงอำนาจหรือความเชื่อตามสมณพราหมณ์กล่าว (ม.ม. (ไทย); 13/239/281) การศึกษาหลักพุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตรจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยในเชิงวิชาการจะช่วยทำความเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับศรัทธาและความเคารพในพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นฐานในการประพฤติตนอันประณีต (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2566) ส่วนในเชิงสังคมจะช่วยให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างมีความเคารพซึ่งกันและกันบนพื้นฐานของเหตุผลและปัญญาให้มีความรู้ยิ่งๆ ขึ้นไป (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, 2557) ผู้วิจัยจึงเห็นความจำเป็นอย่างยิ่งในการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธคารวตาที่ปรากฏในพระสูตรนี้ เพื่ออธิบายความหมาย โครงสร้าง และคุณค่าของหลักธรรมอย่างเป็นระบบ อันจะนำไปสู่การสร้างสังคมที่มีความเคารพอย่างแท้จริงและตั้งอยู่บนฐานศรัทธาที่ถูกต้องชัดเจนขึ้น (สุภีร์ ทุมทอง, 2557)

จากความเป็นมา ความสำคัญ และปัญหาของการวิจัยที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้กำหนดคำถามการวิจัยเพื่อเป็นแนวทางหลักในการแสวงหาคำตอบเชิงลึกไว้ 3 ประการ ดังต่อไปนี้ (1) โครงสร้างและสาระสำคัญที่ปรากฏในมหาสกุลุทายิสูตรมีลักษณะเป็นอย่างไร (2) หลักพุทธคารวตาที่ปรากฏในมหาสกุลุทายิสูตรมีรายละเอียดอย่างไร และ (3) ผลการวิเคราะห์หลักพุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตร สามารถนำมาสังเคราะห์เป็นมโนทัศน์เชิงบูรณาการและสร้างระบบศรัทธาเพื่อการพัฒนาจิตในสังคมปัจจุบันได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญของมหาสกุลุทายิสูตร
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตร
3. เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธคารวตาในเชิงพุทธปรัชญา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์หลักพุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตร ” ผู้วิจัยได้เขียนวิธีดำเนินการวิจัยให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้

1.รูปแบบการวิจัย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นรูปแบบการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research)

2.แหล่งข้อมูล ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเฉพาะเนื้อหาในมหาสกุลุทายิสูตร มัชฌิมนิกาย และคัมภีร์อรรถกถาที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งหนังสือเอกสารวิชาการ และงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา

3. การเก็บรวบรวมข้อมูลและการคัดเลือกข้อมูล ภายหลังจากการรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกเนื้อหาที่สอดคล้องกับประเด็นการศึกษา จากนั้นนำข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารที่เกี่ยวข้องมาจัดหมวดหมู่ข้อมูลเพื่อกำหนดขอบเขตของการวิจัยให้ชัดเจน และนำมาสังเคราะห์เพื่อเตรียมตอบคำถามวิจัย

4. **การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอผล** ผู้วิจัยนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา โดยสรุปเป็นองค์ความรู้ เรียบเรียงให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมทั้งนำเสนอผลในลักษณะพรรณนาเชิงวิเคราะห์ นอกจากนี้ยังได้เสนอแนะแนวทางสำหรับการศึกษาวิจัยในอนาคต รวมถึงข้อเสนอแนะที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางวิชาการและการปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ผลการศึกษาพบว่า มหาสกุลุทายิสูตรเป็นพระสูตรสำคัญในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ มีลักษณะเป็นบทสนทนาเชิงเหตุผลระหว่างพระพุทธเจ้ากับสกุลุทายีปริพาชก ซึ่งสะท้อนลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาแห่งปัญญาที่เน้นการใช้เหตุผลและการพิสูจน์มากกว่าความเชื่อโดยปราศจากการไตร่ตรอง ในด้านโครงสร้าง พบว่าเนื้อหาของพระสูตรสามารถแบ่งออกเป็น 3 ส่วนสำคัญ ได้แก่ ส่วนต้นเป็นการกล่าวถึงบริบทและสถานการณ์ของการสนทนา ส่วนกลางเป็นเนื้อหาหลักที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่ออธิบายเหตุแห่งความเคารพ และส่วนท้ายเป็นการสรุปผลแห่งการฟังธรรมและการยอมรับในคุณของพระพุทธเจ้า ความเชื่อปักใจพระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตฺตชีโว, 2551) โครงสร้างดังกล่าวสะท้อนรูปแบบของพระสูตรที่มุ่งเน้นการสื่อสารเชิงโต้ตอบ โดยเปิดโอกาสให้เกิดการตั้งคำถามและการอธิบายอย่างเป็นระบบ ในด้านสาระสำคัญ พบว่าเนื้อหาของพระสูตรครอบคลุมประเด็นหลักหลายประการ ได้แก่ การวิพากษ์ติรัจฉานกถา ซึ่งเป็นการสนทนาที่ไม่ก่อให้เกิดปัญญา การเปรียบเทียบศาสดาร่วมสมัยเพื่อชี้ให้เห็นความแตกต่างในด้านคุณธรรมและปัญญา และการแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดความเคารพในพระ พุทธเจ้า โดยเฉพาะการเน้นคุณลักษณะของพระพุทธองค์ เช่น ความมักน้อย ความสันโดษ ความสงัด และความเป็นผู้มีปัญญาเห็นแจ้ง นอกจากนี้ พระสูตรยังได้แสดงหลักธรรมสำคัญที่เป็นแก่นของพระพุทธศาสนา ได้แก่ อริยสัจ 4 ซึ่งเป็นความจริงอันประเสริฐเกี่ยวกับทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ตลอดจนแนวทางปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น คือ อริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ มหาสกุลุทายิสูตรมีโครงสร้างที่ชัดเจนและเป็นระบบ เนื้อหามุ่งอธิบายเหตุแห่งความเคารพในพระพุทธเจ้าอย่างมีเหตุผล พร้อมทั้งเชื่อมโยงไปสู่หลักธรรมสำคัญที่เป็นแก่นของพระพุทธศาสนา อันสะท้อนให้เห็นว่าความเคารพในพระพุทธศาสนาไม่ได้เกิดจากความเชื่อเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการเข้าใจและการปฏิบัติอย่างถูกต้อง

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ผลการศึกษาพบว่า พุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตร หมายถึง ความเคารพ ความเลื่อมใส และความนอบน้อมในพระพุทธเจ้า ซึ่งเกิดจากการเห็นคุณของพระองค์อย่างแท้จริง โดยมีพื้นฐานมาจากการพิจารณาอย่างมีเหตุผล มิใช่ความเชื่อแบบงมงาย หลักพุทธคารวตาที่ปรากฏในพระสูตรมีลักษณะเป็นคุณธรรมที่ครอบคลุมทั้งมิติภายนอกและมิติภายใน กล่าวคือ ในมิติภายนอก พุทธคารวตาปรากฏในรูปของการแสดงออกทางกาย วาจา และพฤติกรรม เช่น การแสดงความเคารพ การปฏิบัติตามคำสอน และการดำรงตนตามหลักธรรม ส่วนในมิติภายใน พุทธคารวตาเป็นสภาวะของจิตที่ประกอบด้วยศรัทธา ปัญญา และความเข้าใจในความจริงของชีวิตในด้านองค์ประกอบ พบว่าพุทธคารวตาเกิดขึ้นจากปัจจัยสำคัญหลายประการ ได้แก่ ความมักน้อย ความสันโดษ ความสงัด และความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นคุณลักษณะภายนอกที่สามารถประจักษ์ได้ และเป็นเหตุให้เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ขณะเดียวกัน ยังมีปัจจัยภายใน ได้แก่ อธิศีล อธิปัญญา ญาณทัสสนะ และความเข้าใจในอริยสัจ 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย:อภิ.วิ. (ไทย); 35/190/164) ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ทำให้ศรัทธามีความมั่นคงและไม่คลาดเคลื่อน ยังพบว่าพุทธคารวตามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับหลักธรรมอื่น ๆ ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ซึ่งเป็นชุดธรรมที่เกื้อหนุนต่อการตรัสรู้ เช่น สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 และอริยมรรคมีองค์ 8 หลักธรรมเหล่านี้มีบทบาทในการพัฒนาจิตใจให้เกิดปัญญา และทำให้ความเคารพในพระพุทธเจ้าเป็นไปอย่างมีเหตุผล พุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตรเป็นคุณธรรมที่เกิดจากการบูรณาการระหว่างศรัทธาและปัญญา เป็นความเคารพที่มีพื้นฐานจากการเข้าใจในคุณของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง และสามารถพัฒนาไปสู่การปฏิบัติที่นำไปสู่ความหลุดพ้นได้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ผลการวิเคราะห์ในเชิงพุทธปรัชญาพบว่า พุทธคารวตาเป็นมโนทัศน์ที่มีลักษณะเป็นระบบเชิงบูรณาการ โดยเชื่อมโยงองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ ศรัทธา ปัญญา และการปฏิบัติ ซึ่งทำงานสัมพันธ์กันอย่างเป็นพลวัต ในเรื่องของศรัทธา พุทธคารวตาเป็นความเชื่อที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเหตุผล เรียกว่า “ศรัทธาประกอบด้วยปัญญา” ซึ่งแตกต่างจากศรัทธาแบบงมงาย เนื่องจากเป็นศรัทธาที่ผ่านการพิจารณาไตร่ตรองและสามารถพิสูจน์ได้ในทางปฏิบัติ ในเรื่องของปัญญา พุทธคารวตาเกี่ยวข้องกับความเข้าใจในความจริงของชีวิตตามหลักอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นแก่นของพุทธปรัชญา กล่าวคือ เมื่อบุคคลมีปัญญาเห็นความจริงของทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ ย่อมเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้ทรงค้นพบความจริงนั้น ในเรื่องของการปฏิบัติ พุทธคารวตาแสดงออกผ่านการดำเนินชีวิตตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย:อภิ.วิ. (ไทย); 35/486/371) ซึ่งเป็นแนวทางสู่ความหลุดพ้น การปฏิบัติดังกล่าวเป็นกระบวนการที่ทำให้ศรัทธาได้รับการพิสูจน์ และพัฒนาไปสู่ปัญญาที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังสามารถวิเคราะห์พุทธคารวตาในลักษณะของกระบวนการพัฒนาจิต โดยแบ่งออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่ ระดับพื้นฐานซึ่งเป็นการเกิดศรัทธาเบื้องต้น ระดับก่อศรัทธาซึ่งเป็นการเสริมสร้างความเลื่อมใสผ่านการเรียนรู้ ระดับพิสูจน์ซึ่งเป็นการทดลองปฏิบัติตามหลักธรรม และระดับยืนยันผลซึ่งเป็นการประจักษ์ผลจากการปฏิบัติจริงกระบวนการดังกล่าวสะท้อนแนวคิดสำคัญในพุทธปรัชญาที่เน้นการพัฒนาแบบเป็นขั้นตอน และเป็นวงจรต่อเนื่อง กล่าวคือ ศรัทธานำไปสู่การปฏิบัติ การปฏิบัตินำไปสู่ปัญญา และปัญญานำไปสู่ศรัทธาที่มั่นคงยิ่งขึ้น

อภิปายผล

1. จากการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตร ผลการวิจัยพบว่า มหาสกุลุทายิสูตรมีโครงสร้างเนื้อหาครอบคลุมการแจกแจงธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเคารพ ได้แก่ ธรรม 5 ประการ เช่น ความสันโดษ และคุณธรรมระดับสูง ได้แก่ อธิศีล ญาณทัสสนะ อธิปัญญา การอธิบายอริยสัจ 4 และข้อปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นตามแนวทางอริยมรรคมีองค์ 8 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ เหตุแห่งความเคารพเลื่อมใสในพระสูตรนี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของปาฏิหาริย์หรืออำนาจภายนอก แต่เป็นผลจากการปฏิบัติขัดเกลาตนเองอย่างเป็นระบบ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยของ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (2557) ที่เน้นย้ำว่าสัมมาทิฏฐิและความเข้าใจในหลักธรรมที่แท้จริงเป็นรากฐานของความเลื่อมใสที่มั่นคง สะท้อนให้เห็นว่าการศึกษาโครงสร้างพระสูตรนี้ทำให้เกิดองค์ความรู้ว่า หลักธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเคารพในพระพุทธศาสนานั้นต้องเริ่มต้นจากการเข้าใจและฝึกฝนในคุณธรรมระดับสูงอย่างเป็นเหตุเป็นผล

2. นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังพบว่า หลักพุทธคารวตาในพระสูตรนี้ ปรากฏเป็นคุณธรรมที่ครอบคลุมทั้งมิติภายนอกและภายใน โดยมิติภายนอกเกิดจากการประจักษ์ในพระจริยาวัตร เช่น ความมักน้อย ความสันโดษ และความสงัด ส่วนมิติภายในขับเคลื่อนด้วยคุณธรรมด้านศีล ปัญญา และอริยสัจ อันก่อให้เกิดศรัทธาที่ประกอบด้วยเหตุผล ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ พุทธคารวตาไม่ใช่เพียงการแสดงพฤติกรรมทางกายและวาจาผ่านพิธีกรรมภายนอกเท่านั้น แต่ต้องขับเคลื่อนด้วยความเลื่อมใสจากปัญญาภายใน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยของ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2565) ที่อธิบายว่า ศรัทธาที่จะนำไปสู่การพัฒนาชีวิตที่ถูกต้องจำเป็นต้องมีปัญญาเป็นเครื่องกำกับ เพื่อไม่ให้กลายเป็นความหลงผิดลุ่มหลง สะท้อนให้เห็นว่าคุณค่าของพุทธคารวตาคือ "ความเคารพเชิงปัญญา" ไม่ใช่ความเคารพเชิงอำนาจ ทำให้เกิดองค์ความรู้และข้อเสนอเชิงนโยบายว่า สถาบันการศึกษาและองค์กรทางศาสนาควรเปลี่ยนรูปแบบการปลูกฝังความเคารพในพระพุทธศาสนาจากการเน้นย้ำแค่พิธีกรรมภายนอก มาเป็นการให้ความรู้เชิงลึกเกี่ยวกับพระคุณความดีเพื่อสร้างศรัทธาที่ถูกต้อง

3. สุดท้ายผลการวิจัยพบว่า พุทธคารวตาสามารถสังเคราะห์เชิงระบบได้เป็น 4 ระดับ คือ ระดับรากฐาน ระดับก่อศรัทธา ระดับพิสูจน์ และระดับยืนยันผล ซึ่งสะท้อนกระบวนการพัฒนาจิตในลักษณะวงจรต่อเนื่อง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ การยกระดับจิตใจของมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนามิได้เกิดขึ้นแบบเลื่อนลอย แต่มีขั้นตอนที่ชัดเจนเริ่มจากการมีฐานศรัทธาที่ดี นำไปสู่การลงมือปฏิบัติทดลองพิสูจน์ จนกระทั่งเข้าถึงผลเชิงประจักษ์ด้วยตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยของ ท่านสุภีร์ ทุมทอง (2557) ในเรื่องการสร้างระบบศรัทธาที่ชัดเจนและถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นว่า พุทธคารวตาเป็นศรัทธาเชิงระบบที่มีกระบวนการพิสูจน์ได้จริง ทำให้เกิดองค์ความรู้หรือข้อเสนอเชิงนโยบายว่า มโนทัศน์เรื่องความเคารพสามารถนำมาพิมพ์เขียวเป็นขั้นตอนพัฒนาจิตใจอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาการเสื่อมถอยของศรัทธาและความขัดแย้งด้านจริยธรรมในสังคมปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตร ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ และประมวลผลจนทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่สำคัญเชิงระบบ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างและกระบวนการพัฒนาจิตใจที่มีความต่อเนื่องและเชื่อมโยงกันอย่างเป็นเหตุเป็นผล โดยสามารถจำแนกรายละเอียดขององค์ความรู้ใหม่ออกเป็นประเด็นสำคัญได้ 5 ประการ ดังต่อไปนี้

1. พุทธคารวตาในฐานะศรัทธาเชิงปัญญา

ผลการศึกษาพบว่า พุทธคารวตาในพระพุทธศาสนามิได้หมายถึงเพียงความเลื่อมใสหรือการแสดงออกเชิงพิธีกรรมภายนอกเท่านั้น หากแต่เป็นความเคารพที่เกิดจากการเห็นคุณและเข้าใจพระพุทธคุณอย่างมีเหตุผล โดยมีปัญญาเป็นเครื่องกำกับศรัทธา และสามารถพิสูจน์ได้ด้วยการลงมือปฏิบัติจริง ศรัทธาในลักษณะนี้จึงมีความมั่นคงและตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจในความจริงตามหลักอริยสัจ 4 องค์ความรู้นี้ช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้มีความลึกซึ้งยิ่งขึ้น และสามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการแยกแยะระหว่างศรัทธาที่ถูกต้องกับศรัทธาที่คลาดเคลื่อนในสังคม

2. โครงสร้างเชิงบูรณาการของพุทธคารวตา

ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่า พุทธคารวตามีลักษณะเป็นโครงสร้างเชิงบูรณาการ 3 มิติ ได้แก่ มิติด้านศรัทธา มิติด้านปัญญา และมิติด้านการปฏิบัติ ซึ่งทั้งสามมิตินี้มีความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลต่อกัน กล่าวคือ ศรัทธาเป็นแรงจูงใจเบื้องต้นที่นำไปสู่การศึกษาและการปฏิบัติ ปัญญาเกิดจากการพิจารณาและการประจักษ์ผลด้วยตนเอง ส่วนการปฏิบัติเป็นกระบวนการสำคัญที่ช่วยตรวจสอบและพัฒนาศรัทธาและปัญญาให้มั่นคงยิ่งขึ้น โครงสร้างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พุทธคารวตาไม่ใช่เพียงคุณธรรมเฉพาะด้าน แต่เป็นระบบของการพัฒนาชีวิตที่ครอบคลุมทั้งความคิด ความเชื่อ และพฤติกรรม

3. กระบวนการพัฒนาพุทธคารวตา 4 ระดับ

การศึกษาครั้งนี้สามารถสังเคราะห์พุทธคารวตาในลักษณะของกระบวนการพัฒนาได้ 4 ระดับ ได้แก่ ระดับพื้นฐาน ระดับก่อศรัทธา ระดับพิสูจน์ และระดับยืนยันผล โดยเริ่มจากการรับรู้และเห็นคุณของพระพุทธเจ้า เกิดความสนใจและความเลื่อมใสจากการศึกษาและพิจารณา ต่อมาจึงลงมือปฏิบัติตามหลักธรรม และเมื่อประจักษ์ผลจากการปฏิบัติจริงแล้ว ย่อมนำไปสู่ความมั่นคงทางจิตใจและปัญญา กระบวนการดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ความเคารพในพระพุทธศาสนาไม่ได้หยุดอยู่เพียงความรู้สึกศรัทธา แต่เป็นพัฒนาการภายในที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

4. พุทธคารวตาในฐานะกลไกเชิงจริยธรรมของสังคม

ผลการศึกษาพบว่า พุทธคารวตาสามารถทำหน้าที่เป็นกลไกเชิงจริยธรรมของสังคมได้ เนื่องจากบุคคลที่มีความเคารพในพระพุทธเจ้าโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัญญา ย่อมมีความเข้าใจในเหตุและผลของการกระทำ ตระหนักในคุณค่าของศีลธรรม และมีแนวโน้มที่จะประพฤติปฏิบัติในทางที่ถูกต้อง อันนำไปสู่การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความเคารพและสันติ องค์ความรู้นี้ช่วยเชื่อมโยงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ากับการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของสังคมร่วมสมัยได้อย่างชัดเจน

5. แนวทางการประยุกต์ใช้พุทธคารวตา

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า แนวคิดเรื่องพุทธคารวตาสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาบุคคล การศึกษา และสังคมได้ โดยเฉพาะการส่งเสริมศรัทธาที่มีปัญญากำกับ ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการลงมือปฏิบัติจริง แนวทางดังกล่าวสามารถนำไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนทางพระพุทธศาสนา การพัฒนาคุณธรรมของเยาวชน ตลอดจนการสร้างวัฒนธรรมองค์กรและสังคมที่ยึดมั่นในความถูกต้อง ความรับผิดชอบ และการอยู่ร่วมกันอย่างมีเหตุผล

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการขยายความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธคารวตาจากการเป็นเพียงความเคารพเชิงศรัทธา ไปสู่การเป็นระบบของการพัฒนาจิตที่มีทั้งโครงสร้าง กระบวนการ และผลลัพธ์อย่างเป็นเหตุเป็นผล ซึ่งสามารถนำไปใช้ได้ทั้งในเชิงวิชาการและการประยุกต์ใช้ในสังคมร่วมสมัย อันสะท้อนให้เห็นแนวทางการขับเคลื่อนจริยธรรมอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งสรุปความเชื่อมโยงเชิงระบบได้ดังแผนภาพด้านล่างนี้

ภาพที่ 1: ระบบของการพัฒนาจิต

สรุป

การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธคารวตาในมหาสกุลุทายิสูตร ทำให้เห็นว่า “พุทธคารวตา” มิได้หมายถึงความเคารพหรือความศรัทธาที่ตั้งอยู่บนความเชื่อโดยปราศจากเหตุผล หากแต่เป็นความเคารพที่เกิดจากการตระหนักรู้ในพระคุณและคุณธรรมของพระพุทธเจ้า อันผ่านกระบวนการพิจารณา ไตร่ตรอง และการปฏิบัติพิสูจน์ด้วยตนเอง จนก่อให้เกิดศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาและนำไปสู่การพัฒนาชีวิตอย่างแท้จริง ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่า พุทธคารวตามีลักษณะเป็นการบูรณาการที่เชื่อมโยงองค์ประกอบสำคัญของพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน ได้แก่ ศรัทธา การปฏิบัติ และปัญญา โดยมิได้แยกส่วนออกจากกัน แต่ดำเนินไปในลักษณะของกระบวนการพัฒนาภายในจิตใจของบุคคลอย่างต่อเนื่อง จากการเกิดความเลื่อมใสเบื้องต้นไปสู่การพิสูจน์ความจริงด้วยประสบการณ์ตรง และการยืนยันผลแห่งการปฏิบัติด้วยตนเอง อันเป็นลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาแห่งเหตุผลและการตรวจสอบได้ ในทางปรัชญา หลักพุทธคารวตาแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่าทางจริยธรรมกับการพัฒนาปัญญา กล่าวคือ ความเคารพต่อพระพุทธเจ้าไม่ได้มีเป้าหมายเพียงการยกย่องบุคคล หากแต่เป็นแรงผลักดันให้ผู้ปฏิบัติดำเนินตามหลักธรรมและพัฒนาตนไปสู่ความหลุดพ้น ความเคารพจึงทำหน้าที่เป็นกลไกทางจริยธรรมที่ส่งเสริมการดำรงอยู่ร่วมกันของสังคมบนพื้นฐานของคุณธรรม ความรับผิดชอบ และการเคารพในความจริง

นอกจากนี้ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยยังสามารถประยุกต์ใช้ในการพัฒนาบุคคล การจัดการศึกษา และการเสริมสร้างสังคมร่วมสมัย โดยเฉพาะการปลูกฝังศรัทธาที่ตั้งอยู่บนปัญญา การส่งเสริมการคิดเชิงเหตุผล และการเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติจริง ซึ่งสอดคล้องกับหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มุ่งพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงความจริงด้วยตนเอง โดยสรุป งานวิจัยนี้ได้สะท้อนให้เห็นคุณค่าของหลักพุทธคารวตาในฐานะองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงศรัทธา ปัญญา และการปฏิบัติเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ อันนำไปสู่การพัฒนาตน การสร้างคุณธรรมทางสังคม และการธำรงพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาแห่งปัญญาและการปฏิบัติที่ยังคงมีความหมายและสามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมในบริบทของสังคมปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย จากการวิจัยพบว่า หลักพุทธคารวตาใน มหาสกุลุทายิสูตร เป็นมโนทัศน์เชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงศรัทธา ปัญญา และการปฏิบัติเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ โดยมีลักษณะเป็นกระบวนการพัฒนาจิตที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเหตุผลและการพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติ ดังนั้น สถาบันทางพระพุทธศาสนา สถานศึกษา หน่วยงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตลอดจนองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม ควรนำแนวคิดดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมทางการศึกษาและการเผยแผ่ธรรม โดยเน้นการสร้างศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ส่งเสริมการศึกษาพระธรรมอย่างมีเหตุผล ควบคู่กับการฝึกปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดความเข้าใจในหลักพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง อันจะช่วยพัฒนาคุณธรรมภายในของบุคคล และเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความเคารพและความเข้าใจอันดีต่อกัน

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไป ควรทำการศึกษาในหัวข้อดังต่อไปนี้

2.1 ควรมีการศึกษาหลักพุทธคารวตาที่ปรากฏในพระสูตรอื่น ๆ รวมทั้งคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง เพื่อเปรียบเทียบแนวคิดเกี่ยวกับความเคารพ ศรัทธา และการปฏิบัติในบริบทที่แตกต่างกัน อันจะช่วยให้เห็นพัฒนาการของแนวคิดพุทธคารวตาในพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งในด้านโครงสร้าง เนื้อหา และกระบวนการก่อเกิดความเคารพต่อพระพุทธเจ้า ตลอดจนสามารถนำไปสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ที่ครอบคลุมและเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

2.2 ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงบูรณาการระหว่างหลักพุทธคารวตากับศาสตร์สมัยใหม่ เช่น จิตวิทยา สังคมวิทยา หรือปรัชญา เพื่ออธิบายกระบวนการเกิดศรัทธาและความเคารพในเชิงพฤติกรรมและประสบการณ์ของมนุษย์ในสังคมร่วมสมัย การศึกษาลักษณะดังกล่าวจะช่วยให้สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธา ปัญญา และการพัฒนาจิตใจได้อย่างกว้างขวางมากขึ้น รวมทั้งอาจนำไปสู่การพัฒนาแนวทางในการส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมในสังคมปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

2.3 ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงประจักษ์เกี่ยวกับพุทธคารวตาในสังคมไทยปัจจุบัน เพื่อศึกษารูปแบบของศรัทธาและความเคารพที่พุทธศาสนิกชนมีต่อพระพุทธศาสนา ตลอดจนศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อและการแสดงออกทางศาสนาในยุคปัจจุบัน ทั้งนี้ เพื่อให้เข้าใจปัญหาเกี่ยวกับศรัทธาที่คลาดเคลื่อนหรือความเชื่อที่ขาดปัญญากำกับ และสามารถนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาบุคคลและสังคม

บรรณานุกรม

คุณครูไม่เล็ก (2563). *บทสรุปพุทธคารวตา*. กัลยาณมิตรเพื่อนแท้สำหรับคุณ. สืบค้น 27 มกราคม 2569 จาก https://kalyanamitra. org/th/ article_detail.php?i=18999

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตฺตชีโว). (2556). *ศรัทธา: รุ่งอรุณแห่งสันติภาพโลก*. ปทุมธานี: กองวิชาการอาศรมบัณฑิต.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2557). *สัมมาทิฏฐิตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ*. เชียงใหม่: โรงพิมพ์นันทพันธ์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2565). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. กรุงเทพฯ: ผลิธัมม์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2566). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: บริษัทแอ๊คเรทเพรส จำกัด.

สุภีร์ ทุมทอง. (2557). *ศรัทธาที่ถูกต้อง*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

การศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

A Comparative Study of the Evolution of Sects in Buddhism and Brahmanism-Hinduism

[1]พระมหาสมควร รวิวณฺโณ (นรชาญ), [2]แสวง นิลนามะ และ [3]คงสฤษฎ์ แพงทรัพย์

[1]Phramaha Somkuon Raviwanno (Narachan)

[2]Sawaeng Nilnama and [3]Khongsaris Pangthrap

[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3]Faculty of Buddhism Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: somkounnarachan@gmail.com

Received: May 11, 2026; **Revised:** June 22, 2026; **Accepted:** August 15, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) ศึกษาพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนา 2) ศึกษาพัฒนาการการเกิดนิกายในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และ 3) เปรียบเทียบพัฒนาการการเกิดนิกายในทั้งสองศาสนา การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ตลอดจนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาและเชิงเปรียบเทียบ ผลการศึกษาพบว่า 1) การเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาเป็นผลจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ประวัติศาสตร์ และความเห็นต่างด้านพระธรรมวินัยภายในคณะสงฆ์ รวมถึงอิทธิพลทางวัฒนธรรมและการเมือง ส่งผลให้เกิดนิกายสำคัญ ได้แก่ เถรวาท มหาสังฆิกะ และพัฒนาการสู่มหายาน แม้แต่ละนิกายจะมีแนวคิดและรูปแบบการปฏิบัติแตกต่างกัน แต่ยังคงตั้งอยู่บนหลักธรรมร่วมสำคัญ เช่น อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาท 2) ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีพัฒนาการจากความเชื่อของชนอารยันสู่ระบบพราหมณ์และศาสนาฮินดู โดยไม่มีศาสดากลาง และมีลักษณะเปิดรับความหลากหลายทางความเชื่อ จึงก่อให้เกิดนิกายสำคัญ ได้แก่ ไวษณพ ไศวะ ศักติ และสมารตะ ซึ่งสะท้อนลักษณะพหุนิยมทางศาสนาอย่างชัดเจน 3) ผลการเปรียบเทียบพบว่า ทั้งสองศาสนามีปัจจัยการเกิดนิกายจากความแตกต่างด้านความเชื่อ การตีความคำสอน และบริบททางสังคมเหมือนกัน อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนามีการแตกนิกายอย่างเป็นระบบภายใต้โครงสร้างองค์กรสงฆ์ ขณะที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีความยืดหยุ่นและเปิดกว้างต่อความหลากหลายมากกว่า ทั้งนี้ พัฒนาการของนิกายในทั้งสองศาสนาสะท้อนถึงพลวัตทางสังคม วัฒนธรรม และความคิดทางศาสนา ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการปรับตัวและการดำรงอยู่ของศาสนาในแต่ละยุคสมัย

คำสำคัญ: พัฒนาการการเกิดนิกาย; พระพุทธศาสนา; ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู; พหุนิยมทางศาสนา

Abstract

This research entitled aimed to: 1) study the historical development of sects in Buddhism, 2) examine the evolution of sects in Brahmanism-Hinduism, and 3) compare the sectarian developments in both religions. This study employed documentary research methodology by analyzing data collected from the Buddhist Tripitaka, Brahmanical-Hindu scriptures, related academic documents, and previous research studies through descriptive analysis. The findings revealed that 1) the emergence of sects in Buddhism resulted from social and historical transformations, doctrinal disagreements concerning the Dhamma and Vinaya, as well as cultural and political influences. These factors contributed to the formation of major sects such as Theravada, Mahāsāṃghika, and later Mahāyāna traditions. Despite doctrinal and practical differences, these sects continue to share fundamental Buddhist teachings, particularly the Four Noble Truths and Dependent Origination. 2) In contrast, Brahmanism-Hinduism evolved from the beliefs of the Aryan people into the Brahmanical and Hindu religious systems without a single central founder. Its openness to diverse scriptures and beliefs led to the emergence of major sects, including Vaiṣṇavism, Śaivism, Śāktism and Smārtism, reflecting a distinct characteristic of religious pluralism. 3) The comparative analysis demonstrated that both religions developed sects due to differences in beliefs, interpretations of teachings, and socio-cultural contexts. However, Buddhism developed sectarian divisions in a more systematic manner under the monastic institution, whereas Brahmanism-Hinduism exhibited greater flexibility and inclusiveness toward doctrinal diversity. The evolution of sects in both religions reflects dynamic interactions among social, cultural, and religious factors, which have contributed significantly to religious adaptation and continuity across historical periods.

Keywords: Evolution of Sects; Buddhism; Brahmanism-Hinduism; Religious Pluralism

บทนำ

ศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคมและวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดวิถีชีวิต ความเชื่อ และระบบคุณค่าของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย อย่างไรก็ตาม เมื่อศาสนาถูกถ่ายทอดผ่านกาลเวลาและบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลง ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเกิดความหลากหลายทางความคิด การตีความ และการปฏิบัติ อันนำไปสู่ปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “การแบ่งแยกนิกาย” ซึ่งสามารถพิจารณาได้ในสองมิติสำคัญ ได้แก่ มิติของความขัดแย้งภายใน อันเกิดจากความเห็นต่างด้านหลักคำสอน (ทิฏฐิ) และข้อวัตรปฏิบัติ (ศีล) และมิติของพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งเอื้อให้ศาสนาสามารถปรับตัวและเผยแผ่ไปสู่บริบทใหม่ในนานาอารยประเทศ

ในระยะแรกของศาสนาทุกศาสนา โดยเฉพาะในช่วงที่พระศาสดายังทรงมีพระชนม์ชีพ มักมีลักษณะเป็นเอกภาพทางความคิดและการปฏิบัติ เนื่องจากมีศูนย์กลางอำนาจทางศาสนาเป็นผู้กำหนดทิศทางอย่างชัดเจน แต่ภายหลังจากที่พระศาสดาสิ้นไปแล้ว การตีความคำสอนย่อมกระทำผ่านปัจเจกบุคคลและกลุ่มคณะ ซึ่งอาจนำไปสู่ความคลาดเคลื่อนจากหลักเดิม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.สี (ไทย); 9/18/7) หรือที่เรียกว่า “วิปลาส” กล่าวคือ ความรู้เห็นที่ผิดเพี้ยนไปจากความเป็นจริง อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการแตกนิกายในเวลาต่อมา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554) นอกจากนี้ การเผยแผ่ศาสนาไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ที่มีบริบททางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อดั้งเดิมที่แตกต่างกัน ก็ยิ่งส่งเสริมให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบการอธิบายและการปฏิบัติ จนกลายเป็นนิกายย่อยที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน

สำหรับพระพุทธศาสนา แม้ในช่วงแรกหลังพุทธปรินิพพานจะยังไม่ปรากฏการแบ่งนิกายอย่างชัดเจน แต่เงื่อนไขเชิงโครงสร้างหลายประการ เช่น การมิได้ทรงแต่งตั้งผู้สืบทอดตำแหน่งผู้นำทางศาสนา การขาดศูนย์กลางอำนาจที่เข้มแข็ง และความแตกต่างในการตีความพระธรรมวินัย ได้ก่อให้เกิดความเห็นต่างภายในคณะสงฆ์ ความแตกต่างดังกล่าวปรากฏทั้งในระดับแนวคิด (ทิฏฐิสามัญญตา) และระดับการปฏิบัติ (สีลสามัญญตา) ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานของการแตกนิกาย (ธนิต อยู่โพธิ์, 2511) นอกจากนี้ หลักฐานในพระไตรปิฎกยังสะท้อนให้เห็นถึงกรณีศึกษาของศาสนาอื่น เช่น ความขัดแย้งในหมู่ศิษย์ของนิครนถ์นาฏบุตร ซึ่งเป็นตัวอย่างเชิงประจักษ์ของผลกระทบจากการขาดเอกภาพทางคำสอน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา (ไทย); 11/164-165/125-126)

เหตุการณ์สำคัญที่สะท้อนความขัดแย้งภายในพระพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด คือ การสังคายนาครั้งที่ 2 ซึ่งมีสาเหตุจากข้อปฏิบัติย่อหย่อนของภิกษุกลุ่มวัชชีบุตรในวัตถุ 10 ประการ อันนำไปสู่การโต้แย้งเกี่ยวกับความถูกต้องของพระวินัย แม้คณะสงฆ์ฝ่ายเถรวาทจะพยายามชำระและยืนยันความถูกต้องของหลักเดิม แต่ฝ่ายที่ไม่ยอมรับก็ได้จัดตั้งการสังคายนาแยกต่างหาก จนเกิดเป็นนิกายมหาสังฆิกะ และกลายเป็นจุดเริ่มต้นของพัฒนาการนิกายที่ต่อเนื่องไปสู่มหายานในเวลาต่อมา (ธนิต อยู่โพธิ์, 2511) ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ความแตกต่างทางความคิดและการปฏิบัติ มิได้เป็นเพียงปัจจัยของความขัดแย้งเท่านั้น แต่ยังเป็นแรงผลักดันให้เกิดการพัฒนาแนวคิดใหม่ในศาสนา

ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีลักษณะการพัฒนาที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ มิได้มีศาสดากลางหรือโครงสร้างองค์กรศาสนาที่เป็นเอกภาพตั้งแต่ต้น ทำให้การแบ่งนิกายมิได้เกิดจากความขัดแย้งเชิงสถาบันโดยตรง หากแต่เป็นผลจากการพัฒนาความเชื่อและการบูชาเทพเจ้าที่หลากหลายตามบริบทของแต่ละชุมชนและยุคสมัย (Nelson, 2007) ทั้งนี้ แนวคิดพื้นฐานของศาสนาฮินดูได้เปิดโอกาสให้มีการยอมรับความหลากหลายของแนวทางการเข้าถึงความจริงสูงสุด ดังปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทที่กล่าวว่า “สัจธรรมมีหนึ่งเดียว แต่นักปราชญ์เรียกขานต่างกันไป” (Griffith, 1896) อันเป็นรากฐานสำคัญของแนวคิดพหุนิยมทางศาสนา ศาสนาฮินดูจึงมีลักษณะ “พหุนิยม” (pluralism) และ “พหุศูนย์กลาง” (polycentrism) อย่างเด่นชัด นิกายสำคัญ เช่น ไวษณพ ไศวะ ศักติ และสมารตะ (Flood, 1996) ล้วนสะท้อนความแตกต่างในจุดเน้นของการบูชาเทพเจ้า แต่ในขณะเดียวกันก็ยังสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยไม่จำเป็นต้องปฏิเสธกันโดยสิ้นเชิง ดังที่คัมภีร์ภควัทคีตากล่าวว่า ผู้ใดบูชาเทพองค์ใดด้วยศรัทธา พระผู้เป็นเจ้าก็ทรงทำให้ศรัทธานั้นมั่นคงยิ่งขึ้น (Easwaran, 2007) และผู้ที่บูชาเทพองค์อื่นก็ถือว่าได้บูชาพระองค์เช่นเดียวกัน แม้จะเป็นไปในรูปแบบที่แตกต่างกัน (Easwaran, 2007) ซึ่งสะท้อนแนวคิดแห่งความอดกลั้นและการยอมรับความหลากหลายทางศาสนา

พัฒนาการของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูยังสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับบริบททางประวัติศาสตร์และการเมือง เช่น ในสมัยที่มีการแข่งขันกับพระพุทธศาสนา หรือในช่วงที่อำนาจรัฐเปลี่ยนแปลง ศาสนาต่าง ๆ มักปรับตัวเพื่อความอยู่รอดและการขยายอิทธิพล ส่งผลให้เกิดการหลอมรวมแนวคิด การยกระดับสถานะของเทพเจ้า และการสร้างลัทธิใหม่ ๆ ขึ้นมา ตัวอย่างเช่น การพัฒนาแนวคิดเรื่องอวตารของพระวิษณุในคัมภีร์ปุราณะ และการยกสถานะของพระศิวะและพระศักติให้เป็นเทพสูงสุดในนิกายต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนกระบวนการปรับตัวของศาสนาให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การแบ่งนิกายในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมิใช่เพียงผลของความขัดแย้ง แต่ยังเป็นกลไกของการปรับตัว ความยืดหยุ่น และความสามารถในการหลอมรวมความเชื่อที่หลากหลายเข้าไว้ภายใต้กรอบของศาสนาเดียวกัน (Easwaran, 2007)

จากการพิจารณาทั้งสองศาสนา จะเห็นได้ว่าการเกิดนิกายเป็นทั้ง “ผลลัพธ์” และ “กระบวนการ” ของพลวัตทางศาสนา กล่าวคือ ในด้านหนึ่ง การแตกนิกายอาจสะท้อนถึงความไม่ลงรอยกันทางความคิดและการปฏิบัติ ซึ่งอาจนำไปสู่ความขัดแย้งและการแบ่งแยก แต่ในอีกด้านหนึ่ง การเกิดนิกายก็เป็นกลไกที่ทำให้ศาสนาสามารถปรับตัว สืบทอด และขยายตัวในบริบทที่หลากหลายได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจึงมีความสำคัญทั้งในเชิงวิชาการและเชิงสังคม กล่าวคือ ในเชิงวิชาการช่วยให้เข้าใจโครงสร้าง แนวคิด และพัฒนาการของศาสนาอย่างเป็นระบบ ขณะที่ในเชิงสังคมช่วยเสริมสร้างความเข้าใจในความหลากหลายทางศาสนา อันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ลดอคติ และส่งเสริมการเคารพซึ่งกันและกันในสังคมพหุวัฒนธรรม นอกจากนี้ ยังเป็นฐานข้อมูลสำคัญสำหรับการศึกษาวิจัยต่อยอดในประเด็นด้านศาสนา จริยธรรม และสังคมศาสตร์ต่อไปในอนาคต ดังนั้น ผู้วิจัยจะศึกษาโดยอาศัยการค้นคว้าเอกสารเป็นหลักในการแสวงหาความรู้ความเข้าใจจากพระไตรปิฎก และคัมภีร์ต่างๆ ในพระพุทธศาสนา และจากคัมภีร์พระเวท รวมทั้งเอกสารต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเพื่อจะนำมาศึกษาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นความเหมือนและความต่างกัน อันจะเป็นเหตุให้พบพัฒนาการของนิกายซึ่งเป็นจุดที่ประสานความคิดและพัฒนาการของนิกายไปในแนวทางเดียวกัน เพื่อการเข้าใจพัฒนาการด้านนิกายของแต่ละศาสนาอันจะนำไปสู่การเข้าใจเพื่อให้เกิดสันติสุขของแต่ละศาสนา และเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาพัฒนาการการเกิดนิกายในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
3. เพื่อเปรียบเทียบพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเพื่อพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ใช้ระเบียบงานวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาจากแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก (ภาษาไทย) ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์พระเวท อุปนิษัท ภควัทคีตา และคัมภีร์ปุราณะ ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาจากแหล่งข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่เอกสารงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ ตำราและผลงานทางวิชาการของนักการศาสนาและนักวิชาการทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ตำรา สื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่ เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ขั้นตอนที่ 3 นำข้อมูลที่ได้มาแยกแยะ วิเคราะห์ให้เห็นถึงความเหมือนและแตกต่างกันของการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ขั้นตอนที่ 4 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สรุปได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า เนื่องจากพระพุทธศาสนาเกิดจากการอยู่ภายใต้กฎระเบียบเคร่งครัดภายหลังที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน พระองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ ธรรมแลวินัยใดที่เราได้แสดงแล้วและบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายเมื่อเราล่วงลับไป” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ม. (ไทย); 10/216/164) พระเถระในครั้งปฐมสังคายนามีฉันนามติกันว่า พระธรรมวินัยเสมือนตัวแทนคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ จึงเสนอไม่ให้มีการเปลี่ยนแปลงกฎโดยเฉพาะเรื่องพระวินัย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ปญฺจก. (ไทย); 22/201/344) ถึงกระนั้น พระวินัยนั้นกลับเป็นประเด็นให้มีการตีความและแยกนิกายกันในเวลาต่อมา การเกิดนิกายในพระพุทธศาสนามีรากฐานจากทั้งปัจจัยภายในและภายนอก โดยปัจจัยภายใน ได้แก่ ความไม่เป็นเอกภาพด้านความเห็น (ทิฏฐิสามัญญตา) และข้อปฏิบัติ (สีลสามัญญตา) รวมถึงการขาดศูนย์กลางอำนาจทางศาสนาหลังพุทธปรินิพพาน ส่งผลให้เกิดความแตกต่างในการตีความพระธรรมวินัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554) ขณะที่ปัจจัยภายนอก ได้แก่ แรงกดดันจากบริบททางสังคมและการแข่งขันกับศาสนาอื่น โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งมีอิทธิพลต่อการปรับตัวของพระพุทธศาสนา (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539) กระบวนการดังกล่าวนำไปสู่การแตกนิกายสำคัญ เช่น เถรวาทและมหาสังฆิกะและพัฒนาต่อมาเป็นมหายาน ในยุคสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช กษัตริย์องค์ที่ 7 แห่งราชวงศ์กุษาณะ ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกองค์แรกของมหายาน (อุตตมสงฆ์ฟาเหียน, 2490) และมหายานก็แตกเป็นนิกายต่าง ๆ อีก 3 นิกายหลัก ๆ คือ 1) นิกายศูนยวาท หรือมาธยมิกะ ผู้ก่อตั้งคือ คุรุนาคารชุน 2) นิกายวิชญานวาท หรือโยคาจาร ผู้ก่อตั้ง คือ ท่านไมตรีนาถ และ 3) นิกายพุทธตันตระ หรือมนตรยาน ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นวัชระยาน (ประยงค์ แสนบุราณ, 2548) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการแตกนิกายมิใช่เพียงความขัดแย้ง แต่เป็นพลวัตของการตีความและการปรับตัวของศาสนาในบริบทที่เปลี่ยนแปลง

การเกิดนิกายในพุทธศาสนานั้น ก่อให้เกิดมีความปรองดองกันและร่วมมือกันขึ้นแม้ใน ศาสนิกชนชาวพุทธในตะวันออกด้วยกันเองก็ดี เพราะเห็นว่าการร่วมมือกันเผยแผ่พุทธศาสนาน่าจะมีผลดีด้วยกันทุกฝ่าย นอกจากนี้ยังเป็นการขจัดความขัดแย้ง และทิฏฐิในระหว่างกันและกันอีกด้วย หลักการและวิธีการของนิกายหนึ่งอาจเหมาะสมกับบุคคลในสิ่งแวดล้อมหนึ่ง แต่อาจไม่เหมาะสมกับอีกสภาพแวดล้อมหนึ่งก็เป็นได้ หลักคำสอนและวิธีการของ แต่ละนิกายย่อมล้วนเป็นของดีทั้งนั้น ตราบใดที่ระดับจิตใจของคนยังมีแตกต่างกันความจำเป็นที่จะต้องมีหลักธรรม และวิธีการต่าง ๆ กันก็ยังมีอยู่ จึงเป็นหน้าที่ของนิกายทั้งหลายไม่พึงรังเกียจแหนงหน่ายกันและกัน ควรร่วมมือกันยังพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เพื่อประโยชน์ของชาวโลกทั้งหลายต่อไป

วัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า การเกิดนิกายในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เป็นผลจากโครงสร้างศาสนาที่ไม่มีศาสดากลางและไม่มีระบบองค์กรแบบรวมศูนย์ ทำให้เกิดความหลากหลายทางความเชื่อและพิธีกรรมอย่างกว้างขวาง นิกายในศาสนาฮินดู เช่น ไวษณพ ไศวะ ศักติ และสมารตะ จึงเกิดขึ้นจากการเน้นเทพเจ้าหรือแนวปฏิบัติที่แตกต่างกัน มากกว่าการแตกแยกเชิงสถาบัน (Flood, 1996) นอกจากนี้ พัฒนาการของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูยังสัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ เช่น การแข่งขันกับพระพุทธศาสนา และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง ซึ่งส่งผลให้เกิดการปรับปรุงแนวคิดทางศาสนาอย่างต่อเนื่อง ลักษณะดังกล่าวสะท้อนแนวคิด “พหุนิยม” และ “พหุศูนย์กลาง” ของศาสนาฮินดู (Lipner, 2009)

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นศาสนาที่มีรากฐานมั่นคงอยู่ในทั้งการเมืองการปกครอง วิถีชีวิต และสังคม ยกตัวอย่างระบบวรรณะที่เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาพราหมณ์ ไม่ใช่เพียงแค่ระบบเหยียดชนชั้นอย่างที่คนทั่วไปเข้าใจกัน แต่หมายถึงการกำหนดหน้าที่ในสังคมว่าใครมีหน้าที่ทำอะไร กำหนดไว้อย่างละเอียด โดยแนวคิดดังกล่าวปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทตอนปุรุษสูตร ซึ่งกล่าวถึงกำเนิดวรรณะทั้งสี่จากส่วนต่าง ๆ ของพระปุรุษ (Griffith, 1896) ต่างจากพระพุทธศาสนาที่แยกตัวออกไป ไม่ยึดโยงกับทางโลก ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พวกพราหมณ์ไม่ใช่นักบวชที่ปลีกตัวออกไปสันโดษแบบศาสนาอื่น แต่อยู่ในราชสำนัก เช่น พราหมณ์ปุโรหิต พราหมณ์ผู้ประกอบราชพิธี เป็นผู้มีอิทธิพลในทางการเมืองการปกครองมาตลอด ดังปรากฏบทบาทของพราหมณ์ในคัมภีร์พราหมณะและธรรมศาสตร์ (Eggeling, 1900) นี้เป็นเหตุผลที่ศาสนาพราหมณ์อยู่ได้อย่างมั่นคงในอินเดีย

ครั้นมาถึงสมัยมหาภารตยุทธ์ในปลายยุคพระเวท ศาสนาพราหมณ์ถูกสั่นคลอนด้วยลัทธิความเชื่ออื่นที่เริ่มต้นเกิดขึ้นติดตามมา พวกพราหมณ์จึงได้รวบรวมไสยศาสตร์ต่าง ๆ เข้าไว้เพื่อเรียกศรัทธาให้ศาสนาพราหมณ์กลับมาเป็นที่ยึดเหนี่ยวเหมือนเดิม กลายเป็นพระเวทที่ 4 ของพราหมณ์ที่เรียกว่า อาถรรพเวท (Atharva Veda) ประกอบด้วยมนตร์โศลกของเก่าซึ่งโดยมากเป็นมนตร์เสกเป่าเพื่อทำลายสิ่งอัปมงคลต่าง ๆ แก้ความเจ็บป่วย อยู่ยงคงกระพัน ไล่ผี สักยันต์ ฝังรูปฝังรอย ทำเสน่ห์ยาแฝด สะเดาะเคราะห์ แก้เสนียดจัญไร และภยันตรายต่าง ๆ (Whitney, 1905) นอกจากนี้ยังมีความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตและพิธีกรรมในด้านต่าง ๆ อีกด้วย

คัมภีร์พระเวทเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์และสำคัญสูงสุด ที่เป็นทั้งหลักศาสนาและหลักการดำเนินชีวิตที่เคร่งครัดของชาวอารยัน แม้ว่าในสมัยนั้นจะมีการขีดเขียนตัวหนังสือเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วก็ตาม แต่พวกพราหมณ์ก็ยังนิยมการศึกษาและท่องจำด้วยวิธีที่เรียกว่ามุขปาฐะอยู่ดี ทั้งนี้เพื่อให้ความเคารพนับถือในความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท (Whitney, 1905) และในการสวดสาธยายพระเวทนั้น จะต้องสวดให้ถูกต้องอักขระ พยัญชนะ ให้ถูกวรรคตอนและชัดเจน เพราะหากสวดผิดพลาดคลาดเคลื่อนไป ก็ถือว่าเป็นข้อเสียหายที่จะมีผลต่อผู้ทำพิธีกรรมหรืออาจทำให้ไม่ได้รับผลตามที่ปรารถนา

ในคัมภีร์ภควัทคีตา ย้ำว่าไม่ควรเบียดเบียนลัทธิอื่นนิกายอื่น เพราะว่าทุกลัทธิ ทุกนิกาย แม้ว่าจะมีปรัชญาความคิดความเชื่อแตกต่างกัน แต่ก็เป็นเสมือนบันไดก้าวไปสู่ลัทธินิกายที่สูงขึ้น ภควัทคีตากล่าวไว้ว่า “ผู้ใดบูชาเทพองค์ใดด้วยศรัทธา เราก็จักทำให้ศรัทธาของเขากล้าแข็งยิ่งขึ้น ให้สมความปรารถนาที่เขามุ่งหมาย” (Easwaran, 2007) และยังกล่าวอีกว่า “บรรดาผู้บูชาเทพเจ้าองค์อื่นด้วยภักดีย่อมเท่ากับได้บูชาเรา แม้ว่าจะยังไม่สมบูรณ์ก็ตาม” (Easwaran, 2007) การเคารพบูชาย่อมมีได้ต่าง ๆ กัน เปรียบเสมือนถนนหลายสาย แม้จะมีความสั้นยาว คดเคี้ยวต่างกัน แต่ก็มุ่งไปสู่เป้าหมายอันเดียวกัน ดังนั้น ในสังคมศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจึงเป็นสังคมแห่งความเชื่อที่เน้นเรื่องการบวงสรวงบูชาเทพเจ้า เนื่องจากเกิดจากความเชื่อว่าเมื่อบูชาเทพเจ้าแล้ว เทพเจ้าจะช่วยเหลือคอยดลบันดาลในสรรพสิ่งที่ผู้นั้นต้องการได้สมความปรารถนา (Easwaran, 2007)

จะเห็นได้ว่า ศาสนาพราหมณ์มีวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน นับตั้งแต่การเริ่มตั้งถิ่นฐานของชาวอารยันในชมพูทวีป ต่อมาในสมัยหลังพุทธกาล ศาสนาพราหมณ์ได้พัฒนาการมาเป็นศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ใหม่ ซึ่งมีหลักคำสอนที่เปลี่ยนแปลงและขยายความจากรากฐานเดิมของศาสนา โดยเฉพาะการผสมผสานแนวคิดจากคัมภีร์พระเวท อุปนิษัท และมหากาพย์ทางศาสนา (Radhakrishnan, 1996; Basham, 1989) จึงนับว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นศาสนาที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานที่สุดศาสนาหนึ่งของโลก

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีลักษณะแตกต่างจากศาสนาอื่น เนื่องจากไม่มีศาสดาผู้ก่อตั้งโดยเฉพาะ แต่มีจุดเริ่มต้นจากความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติและเทพเจ้าผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ดังปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทที่กล่าวถึงกำเนิดจักรวาลและความเป็นมาของสรรพสิ่ง (Griffith, 1896) ต่อมาชาวอารยันและบรรดาพราหมณ์ซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า ได้พัฒนาหลักคำสอนเกี่ยวกับพระพรหมในฐานะผู้สร้างสรรพสิ่ง และอธิบายว่าจักรวาลยังอยู่ภายใต้การดูแลของเทพเจ้าหลายองค์ที่มีหน้าที่แตกต่างกัน เช่น พระอินทร์ พระอัคนี พระวรุณ และพระสุริยะ (Griffith, 1896) แม้ว่าศาสนาพราหมณ์ในยุคแรกจะให้ความสำคัญกับเทพเจ้าหลายองค์ แต่คัมภีร์ฤคเวทได้แสดงแนวคิดที่ว่า “สัจธรรมมีหนึ่งเดียว แต่นักปราชญ์เรียกขานด้วยนามต่างกัน” (Griffith, 1896) ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาแนวคิดเทววิทยาในศาสนาฮินดูต่อมา อย่างไรก็ตาม เมื่อศาสนาพราหมณ์พัฒนาสู่ยุคฮินดู จึงเกิดการเคารพบูชาเทพเจ้าหลากหลายรูปแบบ จนกลายเป็นศาสนาประเภทพหุเทวนิยม (polytheism) ที่ปรากฏในปัจจุบัน (Flood, 1996)

เนื่องจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีวิวัฒนาการเป็นเวลายาวนาน ทำให้แนวคิดทางศาสนามีความหลากหลายและแตกต่างกันออกไป ดังนั้น การศึกษาประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจึงควรพิจารณาตามลำดับยุค ได้แก่ ยุคอารยัน ยุคพระเวท ยุคพราหมณะ ยุคอุปนิษัท สมัยสูตร สมัยมหากาพย์หรืออวตาร สมัยเสื่อม สมัยฟื้นฟู และสมัยภักติ ซึ่งแต่ละยุคมีพัฒนาการทางความคิดและแนวปฏิบัติที่แตกต่างกัน (Radhakrishnan, 1996)

อีกประการหนึ่ง การปรับเปลี่ยนท่าทีและมุมมองทางศาสนาของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทำให้เกิดนิกายต่าง ๆ ขึ้นจำนวนมาก เช่น ไศวนิกาย ไวษณพนิกาย และศักตินิกาย แม้ว่านิกายเหล่านี้จะมีหลักธรรม วิธีปฏิบัติ และรูปแบบการบูชาที่แตกต่างกัน แต่คัมภีร์ภควัทคีตาได้เสนอแนวคิดแห่งความอดกลั้นทางศาสนา โดยระบุว่า ผู้ใดบูชาเทพองค์ใดด้วยศรัทธา พระผู้เป็นเจ้าจะทรงทำให้ศรัทธานั้นมั่นคงยิ่งขึ้น (Easwaran, 2007) และผู้ที่บูชาเทพองค์อื่นด้วยความศรัทธาก็ถือว่าได้บูชาพระองค์เช่นเดียวกัน แม้อาจยังไม่สมบูรณ์ตามหลักเทววิทยา (Easwaran, 2007) ดังนั้น นิกายต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจึงควรอยู่ร่วมกันด้วยความเคารพ ไม่รังเกียจหรือกลั่นแกล้งกัน และร่วมมือกันส่งเสริมเผยแผ่ศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองเพื่อประโยชน์แก่ตนเองและสังคมส่วนรวมต่อไป

วัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า ทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีทั้งความเหมือนและความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ ในด้านความเหมือน ทั้งสองศาสนามีมูลเหตุของการเกิดนิกายจากความแตกต่างทางความเชื่อ การตีความ และบริบททางสังคม รวมทั้งมีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดและการเผยแผ่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตาม ในด้านความแตกต่าง พระพุทธศาสนามีลักษณะการแตกนิกายที่เป็นระบบภายใต้โครงสร้างคณะสงฆ์ และยึดถือพระธรรมวินัยเป็นหลักเกณฑ์กลาง ขณะที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีลักษณะยืดหยุ่น เปิดกว้าง และไม่ยึดติดกับศูนย์กลางอำนาจเดียว ส่งผลให้นิกายนิกายสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยไม่จำเป็นต้องแยกขาด (Flood, 1996; Lipner, 2009) ในเชิงพัฒนาการ พบว่า ทั้งสองศาสนามีการปรับเปลี่ยนแนวคิดและรูปแบบการปฏิบัติตามบริบทของแต่ละยุคสมัย เช่น พระพุทธศาสนามหายานที่เน้นอุดมคติพระโพธิสัตว์ หรือศาสนาฮินดูที่พัฒนาแนวคิดอวตารของเทพเจ้า เพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางจิตวิญญาณของศาสนิกชน (Flood, 1996) นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการแลกเปลี่ยนและอิทธิพลระหว่างศาสนา เช่น การที่คัมภีร์ฮินดูยกพระพุทธเจ้าเป็นอวตารของพระวิษณุ ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์เชิงพลวัตระหว่างศาสนาในประวัติศาสตร์

ในด้านประโยชน์ของการเกิดนิกาย พบว่า การแตกนิกายช่วยให้ศาสนามีความยืดหยุ่น สามารถปรับตัวเข้ากับบริบททางวัฒนธรรมที่หลากหลาย และขยายตัวไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งยังเปิดโอกาสให้ศาสนิกชนเลือกแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมกับตนเอง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554) ส่วนในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู การมีหลายนิกายนำไปสู่การอยู่ร่วมกันในลักษณะพหุนิยม ซึ่งส่งเสริมความอดทนและการยอมรับความแตกต่าง (Lundskow, 2008)

อย่างไรก็ตาม การเกิดนิกายนิกายก็มีโทษหรือข้อจำกัด กล่าวคือ อาจนำไปสู่ความขัดแย้ง การยึดมั่นในทิฏฐิของตน และการลดทอนความเป็นเอกภาพของศาสนา หากขาดความเข้าใจและการเคารพซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะในกรณีที่มีการแข่งขันเพื่อแย่งชิงศาสนิกชนหรือการอ้างความถูกต้องเหนือกว่ากัน ซึ่งอาจก่อให้เกิดความแตกแยกในสังคมศาสนาได้

โดยสรุป ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า พัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นผลจากพลวัตทางสังคม วัฒนธรรม และความคิดทางศาสนา ทั้งในมิติของความขัดแย้งและการปรับตัว แม้จะมีรูปแบบแตกต่างกัน แต่ต่างก็มีบทบาทสำคัญต่อการดำรงอยู่และการพัฒนาของศาสนาในระยะยาว การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวอย่างลึกซึ้งจึงมีความสำคัญต่อการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมพหุศาสนา และเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการศึกษาวิจัยทางศาสนาและสังคมศาสตร์ในอนาคต ดังตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

ตารางเปรียบเทียบพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ประเด็นเปรียบเทียบ	พระพุทธศาสนา	ศาสนาพราหมณ์–ฮินดู
มูลเหตุการเกิดนิกาย	เกิดจากความเห็นแตกต่างภายในคณะสงฆ์ (ทิฏฐิ–สีลสามัญญตา) และการตีความพระธรรมวินัย รวมทั้งปัจจัยหลังพุทธปรินิพพาน	เกิดจากความหลากหลายของความเชื่อและพิธีกรรม เนื่องจากไม่มีศาสดาและศูนย์กลางอำนาจเดียว
โครงสร้างศาสนา	มีระบบคณะสงฆ์และพระธรรมวินัยเป็นศูนย์กลาง ทำให้การแตกนิกายมีลักษณะเป็นระบบ	โครงสร้างยืดหยุ่น ไม่มีองค์กรศาสนากลาง ทำให้เกิดความหลากหลายแบบพหุนิยม
ลักษณะนิกาย	แบ่งเป็นนิกายหลัก เช่น เถรวาท มหาสังฆิกะ และพัฒนาไปสู่มหายาน	แบ่งเป็นนิกายตามเทพหรือแนวปฏิบัติ เช่น ไวษณพ ไศวะ ศักติ สมารตะ
ปัจจัยภายนอก	การแข่งขันกับศาสนาอื่นและบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง	การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคม และการแข่งขันกับพระพุทธศาสนา
รูปแบบพัฒนาการ	มีลักษณะเป็นการตีความและปรับตัวภายในกรอบพระธรรมวินัย	พัฒนาแบบต่อเนื่องและผสมผสานแนวคิดใหม่ เช่น อวตารของเทพเจ้า
แนวคิดหลักที่รองรับ	ธรรมวินัยเป็นมาตรฐานกลาง	พหุนิยมทางความเชื่อ
การอยู่ร่วมกันของนิกาย	มีทั้งความเป็นเอกภาพและความขัดแย้งในบางช่วง	อยู่ร่วมกันได้โดยไม่จำเป็นต้องแยกขาดจากกัน
ประโยชน์ของการเกิดนิกาย	เพิ่มความหลากหลายในการตีความและการปฏิบัติธรรม	ส่งเสริมความยืดหยุ่นและการยอมรับความแตกต่าง
โทษ/ข้อจำกัด	อาจเกิดความแตกแยกและการตีความที่ขัดแย้ง	อาจเกิดความไม่เป็นเอกภาพและความเชื่อหลากหลายเกินไป

จากตารางเปรียบเทียบพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์–ฮินดู สามารถอธิบายเชิงสรุปได้ว่า ทั้งสองศาสนามีลักษณะร่วมกันในแง่ของการเกิด “นิกาย” ที่เกิดจากความหลากหลายทางความคิด ความเชื่อ และการตีความคำสอน แต่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญในเชิงโครงสร้างและกระบวนการพัฒนา

ในพระพุทธศาสนา การเกิดนิกายมีพื้นฐานสำคัญจากความไม่ลงรอยกันด้านทิฏฐิและการปฏิบัติของคณะสงฆ์ รวมถึงการตีความพระธรรมวินัยที่แตกต่างกันภายหลังพุทธปรินิพพาน เมื่อขาดศูนย์กลางอำนาจทางศาสนา ทำให้เกิดการแบ่งออกเป็นนิกายสำคัญ เช่น เถรวาทและมหาสังฆิกะ และพัฒนาต่อเป็นมหายานในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตาม การแตกนิกายในพระพุทธศาสนายังคงอยู่ภายใต้กรอบของ “พระธรรมวินัย” ซึ่งทำหน้าที่เป็นมาตรฐานกลางในการอ้างอิงความถูกต้อง ในทางตรงกันข้าม ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูมีลักษณะของความยืดหยุ่นและพหุนิยมเชิงโครงสร้าง เนื่องจากไม่มีศาสดาหรือองค์กรศาสนากลางที่เป็นเอกภาพ การเกิดนิกายจึงเป็นไปตามความเชื่อและความศรัทธาในเทพเจ้าหรือแนวปฏิบัติที่แตกต่างกัน เช่น ไวษณพ ไศวะ ศักติ และสมารตะ ซึ่งสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้โดยไม่จำเป็นต้องแยกขาดออกจากกัน

เมื่อพิจารณาด้านพัฒนาการ พบว่าทั้งสองศาสนาต่างมีการปรับตัวตามบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่อง เช่น พระพุทธศาสนามหายานที่พัฒนาแนวคิดพระโพธิสัตว์ และศาสนาฮินดูที่พัฒนาแนวคิดอวตารของเทพเจ้า เพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางจิตวิญญาณของศาสนิกชนในแต่ละยุคสมัย ในด้านประโยชน์ การเกิดนิกายช่วยเพิ่มความหลากหลายทางความคิด ทำให้ศาสนาสามารถปรับตัวและเผยแผ่ไปยังสังคมที่แตกต่างกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้ศาสนิกชนเลือกแนวทางการปฏิบัติที่เหมาะสมกับตนเอง อย่างไรก็ตาม ในอีกด้านหนึ่ง การมีนิกายที่หลากหลายอาจก่อให้เกิดความขัดแย้ง ความไม่เข้าใจ และการลดทอนความเป็นเอกภาพของศาสนา หากขาดการยอมรับและเคารพซึ่งกันและกัน

ดังนั้น ตารางดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การเกิดนิกายในทั้งสองศาสนาเป็นผลของพลวัตทางความคิดและสังคม แม้จะมีรูปแบบแตกต่างกัน แต่ล้วนมีบทบาทสำคัญต่อการดำรงอยู่ การปรับตัว และการพัฒนาของศาสนาในระยะยาว ตลอดจนมีนัยสำคัญต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมพหุศาสนาอย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

1. พัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไปตามบริบททางสังคมประวัติศาสตร์ และความเปลี่ยนแปลงภายในคณะสงฆ์ โดยมีสาเหตุสำคัญจากความเห็นต่างด้านหลักคำสอน (ทิฏฐิ) และข้อวัตรปฏิบัติทางพระวินัย (ศีล) รวมทั้งการตีความพระธรรมวินัยที่แตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น ประกอบกับการขาดศูนย์กลางอำนาจทางศาสนาภายหลังพุทธปรินิพพาน ส่งผลให้เกิดความคลาดเคลื่อนทางความเข้าใจ และนำไปสู่การแตกนิกายในเวลาต่อมา โดยเฉพาะเหตุการณ์สังคายนาครั้งที่ 2 อันเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการแยกเป็นนิกายเถรวาทและมหาสังฆิกะ และพัฒนาต่อมาเป็นนิกายมหายานในภายหลัง อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความแตกต่างเชิงนิกาย แต่ยังคงรักษาแก่นคำสอนสำคัญร่วมกัน เช่น อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาท

ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2553) ที่อธิบายว่า ความวิปลาสหรือความคลาดเคลื่อนทางความเข้าใจในพระธรรมวินัยเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความแตกต่างทางความคิดและการปฏิบัติในหมู่พุทธศาสนิกชน อันนำไปสู่การแบ่งนิกายในที่สุด อีกทั้งยังสอดคล้องกับงานของ สุชีพ ปุญญานุภาพ (2539) ที่ชี้ให้เห็นว่า เหตุการณ์สังคายนา โดยเฉพาะครั้งที่ 2 มีบทบาทสำคัญ

ต่อการก่อรูปของนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา อันมีรากฐานมาจากความเห็นไม่ตรงกันในพระวินัยของภิกษุแต่ละกลุ่ม นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับงานศึกษาของ ธนิต อยู่โพธิ์ (2511) ที่เสนอว่า การเกิดขึ้นของนิกายมหายานมิได้เป็นเพียงความขัดแย้งเชิงลบ แต่เป็นพัฒนาการของแนวคิดทางศาสนาที่ตอบสนองต่อบริบททางสังคมและความต้องการของพุทธศาสนิกชนในยุคสมัยนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาเป็นทั้งผลของความแตกต่างและเป็นกระบวนการพัฒนาทางความคิดที่มีพลวัตอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น พัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาจึงมิใช่เพียงปรากฏการณ์ของความแตกแยก หากแต่เป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์และสังคมที่สะท้อนถึงความพยายามในการตีความและธำรงรักษาพระธรรมคำสอนให้สอดคล้องกับบริบทของแต่ละยุคสมัยอีกด้วย

2. พัฒนาการการเกิดนิกายในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีลักษณะเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องและยืดหยุ่นตามบริบททางสังคม วัฒนธรรม และการเมือง โดยมีจุดเริ่มต้นจากความเชื่อของชนอารยันในยุคพระเวทพัฒนาเข้าสู่ระบบพราหมณ์ และหลอมรวมเป็นศาสนาฮินดูในเวลาต่อมา ลักษณะสำคัญของศาสนานี้คือการไม่มีศาสดากลางและไม่มีโครงสร้างองค์กรศาสนาที่รวมศูนย์ จึงเปิดโอกาสให้เกิดความหลากหลายของแนวคิด ความเชื่อ และพิธีกรรม อันเป็นพื้นฐานของการเกิดนิกายต่าง ๆ เช่น นิกายไวษณพ นิกายไศวะ นิกายศักติ และนิกายสมารตะ ซึ่งมีจุดเน้นแตกต่างกันตามเทพเจ้าที่เคารพบูชาเป็นหลัก นอกจากนี้ พัฒนาการของนิกายในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูยังได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก เช่น การแข่งขันและปฏิสัมพันธ์กับศาสนาอื่น โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาและศาสนาเชน รวมถึงบริบททางการเมืองในแต่ละยุคสมัย ส่งผลให้เกิดการปรับตัวทางแนวคิด เช่น การยกสถานะของเทพเจ้าบางองค์ การสร้างแนวคิดอวตาร และการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับแนวคิดใหม่ ซึ่งสะท้อนลักษณะของ “พหุนิยมทางศาสนา” และความสามารถในการประนีประนอมของศาสนาฮินดู

ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ Gavin Flood (1996) ที่อธิบายว่า ศาสนาฮินดูมีลักษณะเป็นระบบความเชื่อที่หลากหลายและพัฒนาอย่างต่อเนื่องผ่านบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ โดยนิกายนั้นเกิดขึ้นจากการเน้นเทพเจ้าหรือแนวปฏิบัติเฉพาะกลุ่มมากกว่าการแตกแยกเชิงสถาบัน อีกทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดของ Julius J. Lipner (2009) ที่เสนอว่า ศาสนาฮินดูมีลักษณะ “พหุศูนย์กลาง” (polycentrism) กล่าวคือ ไม่มีศูนย์กลางอำนาจเดียว แต่เปิดโอกาสให้บุคคลและชุมชนกำหนดรูปแบบความเชื่อและการปฏิบัติของตนเอง นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับงานของ George Lundskow (2008) ที่ชี้ให้เห็นว่านิกายนิกายในศาสนาฮินดูมิได้ปฏิเสธกันโดยสิ้นเชิง แต่มีลักษณะเปิดกว้าง ยอมรับ และสามารถอยู่ร่วมกันได้ภายใต้กรอบความเชื่อที่หลากหลาย จึงกล่าวได้ว่า การเกิดนิกายในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นผลจากกระบวนการพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรมที่เน้นความยืดหยุ่นและการอยู่ร่วมกันของความแตกต่าง มากกว่าจะเป็นความขัดแย้งที่นำไปสู่การแบ่งแยกอย่างเด็ดขาด ดังนั้น พัฒนาการการเกิดนิกายในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจึงสะท้อนถึงธรรมชาติของศาสนาที่มีความเปิดกว้างและปรับตัวได้สูง ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการดำรงอยู่และความต่อเนื่องของศาสนาในบริบทที่หลากหลายตลอดประวัติศาสตร์

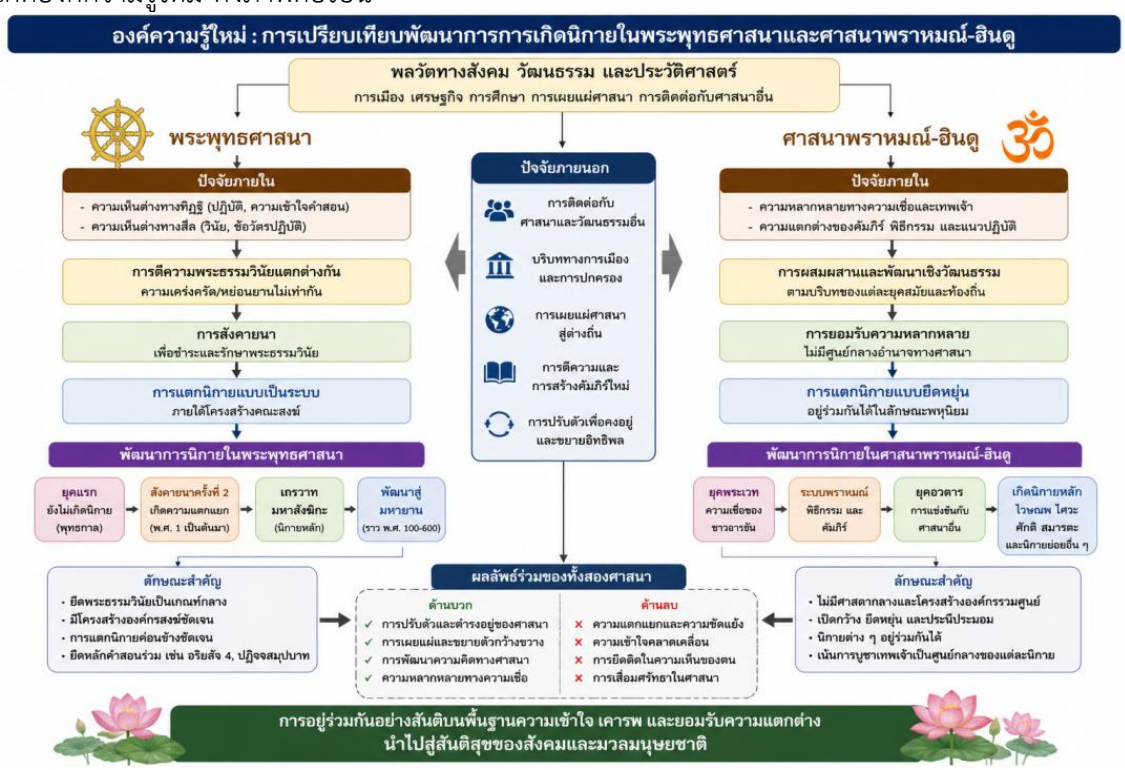
3. พัฒนาการการเกิดนิกายในทั้งสองศาสนามีทั้งลักษณะที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน ประการแรกในส่วนที่คล้ายคลึงกัน พบว่าทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์–ฮินดูต่างเกิดการพัฒนานิกายจากความแตกต่างด้านความเชื่อ การตีความคำสอน และการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย ความแตกต่างทางแนวคิดดังกล่าวส่งผลให้เกิดกลุ่มผู้ศรัทธาและแนวปฏิบัติที่หลากหลายภายในศาสนาเดียวกัน ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Gavin Flood (1996) ที่อธิบายว่าพัฒนาการของศาสนาเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม จึงก่อให้เกิดความหลากหลายทางความเชื่อและการปฏิบัติภายในศาสนา ประการที่สอง ในส่วนที่แตกต่างกัน พบว่า

พระพุทธศาสนามีการแตกนิกายในลักษณะที่เป็นระบบและมีความชัดเจนมากกว่า เนื่องจากมีองค์กรสงฆ์และพระธรรมวินัยเป็นศูนย์กลางในการกำหนดมาตรฐานความเชื่อและการปฏิบัติ เมื่อเกิดความเห็นต่างในการตีความพระธรรมวินัยจึงนำไปสู่การแบ่งนิกายอย่างชัดเจน เช่น การแยกเป็นเถรวาทและมหาสังฆิกะ รวมทั้งการพัฒนาสู่นิกายมหายานในเวลาต่อมา ทั้งนี้สอดคล้องกับแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2553) ที่อธิบายว่าการแตกนิกายในพระพุทธศาสนามีรากฐานมาจากความแตกต่างในการตีความพระธรรมวินัยภายใต้กรอบของสถาบันสงฆ์

ในทางตรงกันข้าม ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูมีการพัฒนานิกายในลักษณะที่ยืดหยุ่นและเปิดกว้างกว่า เนื่องจากไม่มีองค์กรศาสนากลางหรือศาสดาเพียงองค์เดียวเป็นผู้กำหนดมาตรฐานความเชื่อ อีกทั้งยังมีคัมภีร์ เทพเจ้า และพิธีกรรมที่หลากหลาย ส่งผลให้เกิดนิกายต่าง ๆ เช่น ไวษณพ ไศวะ ศักติ และสมารตะ ซึ่งสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้โดยไม่จำเป็นต้องแบ่งแยกออกจากกันอย่างชัดเจน ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Julius J. Lipner (2009) ที่อธิบายว่าศาสนาฮินดูมีลักษณะ “พหุศูนย์กลาง” (Polycentric Tradition) ซึ่งเอื้อต่อการอยู่ร่วมกันของความเชื่อที่หลากหลาย ดังนั้น แม้ทั้งสองศาสนาจะมีสาเหตุของการเกิดนิกายจากความแตกต่างทางความคิดและการปรับตัวต่อบริบททางสังคมเหมือนกัน แต่มีรูปแบบการพัฒนาที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ พระพุทธศาสนาเน้นความเป็นระบบและการรักษามาตรฐานคำสอนผ่านสถาบันสงฆ์ ส่วนศาสนาพราหมณ์–ฮินดูเน้นความหลากหลายและการยอมรับความแตกต่างภายในศาสนา ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทั้งสองศาสนาสามารถดำรงอยู่และพัฒนาสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1: เปรียบเทียบพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

จะเห็นได้ว่า ภาพดังกล่าวแสดงองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย โดยชี้ให้เห็นว่า การเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีรากฐานจากพลวัตทางสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ร่วมกัน แต่มีลักษณะการพัฒนาแตกต่างกัน กล่าวคือ พระพุทธศาสนามีการแตกนิกายอย่างเป็นระบบภายใต้กรอบพระธรรมวินัย ขณะที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีลักษณะพหุนิยมและยืดหยุ่นมากกว่า อย่างไรก็ตาม ทั้งสองศาสนาต่างมีผลลัพธ์ร่วมคือช่วยให้ศาสนาปรับตัวและขยายตัวได้ แต่ก็อาจก่อให้เกิดความแตกแยกหากขาดความเข้าใจและการเคารพซึ่งกันและกัน

สรุป

จากการศึกษา พบว่าพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์–ฮินดูเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ประวัติศาสตร์ และความแตกต่างทางความเชื่อในแต่ละยุคสมัย พระพุทธศาสนาเกิดการแตกนิกายจากความเห็นต่างด้านพระธรรมวินัยและการปฏิบัติ จนนำไปสู่นิกายสำคัญ ได้แก่ เถรวาท มหาสังฆิกะ และมหายาน แม้จะแตกต่างกันในรายละเอียด แต่ยังคงยึดหลักคำสอนพื้นฐานร่วมกัน ส่วนศาสนาพราหมณ์–ฮินดูพัฒนาจากศาสนาพระเวทสู่ศาสนาฮินดู และก่อให้เกิดนิกายสำคัญ เช่น ไวษณพ ไศวะ ศักติ และสมารตะ อันสะท้อนความหลากหลายทางศาสนา เมื่อเปรียบเทียบกัน พบว่าทั้งสองศาสนามีสาเหตุการเกิดนิกายจากความแตกต่างทางความคิดและการปรับตัวต่อสังคม แต่พระพุทธศาสนามีการจัดระบบนิกายที่ชัดเจน ขณะที่ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูมีความยืดหยุ่นและเปิดรับความหลากหลายมากกว่า ดังนั้น การเกิดนิกายนับเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยให้ศาสนาดำรงอยู่และพัฒนาตามบริบทของสังคม แม้อาจก่อให้เกิดความแตกต่างภายในศาสนาก็ตาม

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพระพุทธศาสนา เช่น สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สถาบันการศึกษาทางศาสนา และมหาวิทยาลัยสงฆ์ ควรส่งเสริมการศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอย่างเป็นระบบ เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับบริบททางประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และพัฒนาการทางความคิดของแต่ละนิกาย อันจะนำไปสู่การยอมรับความหลากหลายทางศาสนาและเสริมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่าง ศาสนิกชนในสังคมพหุวัฒนธรรม

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่กว้างขวางและลุ่มลึกยิ่งขึ้นเกี่ยวกับพัฒนาการของนิกายในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ผู้วิจัยเห็นควรมีการศึกษาวิจัยในประเด็นต่อไปนี้

2.1 ศึกษาเปรียบเทียบอิทธิพลของหลักคำสอนและแนวปฏิบัติของนิกายต่าง ๆ ที่มีต่อวิถีชีวิต ค่านิยม และการพัฒนาสังคมในบริบทปัจจุบัน

2.2 ศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการการเกิดนิกายในพระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาอื่น ๆ เช่น ศาสนาคริสต์หรือศาสนาอิสลาม เพื่อให้เห็นปัจจัยทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการเกิดและการพัฒนาของนิกายในแต่ละศาสนาอย่างรอบด้าน

2.3 ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการเกิดนิกายกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ด้านศาสนาเปรียบเทียบและประวัติศาสตร์ศาสนาให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

ธนิต อยู่โพธิ์. (2511). *อุดมคติอันแตกต่างกันระหว่างพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับฝ่ายมหายาน.* กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด 34.

ประยงค์ แสนบุราณ. (2548). *พระพุทธศาสนามหายาน.* กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2553). *กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก.* กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2554). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. (พิมพ์ครั้งที่ 16). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.* (พิมพ์ครั้งที่ 16). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

Basham, A. L. (1989). *The wonder that was India*. Rupa & Co.

Easwaran, E. (2007). *The Bhagavad Gita.* (2nd ed.). Nilgiri Press.

Eggeling, J. (Trans.). (1900). ***The Śatapatha Brāhmaṇa***. (Sacred Books of the East, Vols. 12, 26, 41, 43, 44). Oxford University Press.

Flood, G. D. (1996). *An introduction to Hinduism.* Cambridge University Press.

Griffith, R. T. H. (Trans.). (1896). *The hymns of the Rigveda.* E. J. Lazarus.

Lipner, J. J. (2009). *Hindus: Their religious beliefs and practices.* (2nd ed.). Routledge.

Lundskow, G. (2008). *The sociology of religion: A substantive and transdisciplinary approach.* SAGE.

Nelson, L. (2007). *Introductory dictionary of theology and religious studies.* Liturgical Press.

Radhakrishnan, S. (1996). *The principal Upanishads*. HarperCollins.

Whitney, W. D. (Trans.). (1905). *Atharva-Veda Samhita* (Vols. 1–2). Harvard University Press.

วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบเรื่องกรรมในจูฬกัมมวิภังคสูตรกับมหากัมมวิภังคสูตร
The Comparative Analysis of Kamma in the Cūḷakammavibhaṅga Sutta and the Mahākammavibhaṅga Sutta

[1]ธมลวรรณ ปัญโญแสง, [2]พระราชญาณวชิรเวที (สายเพชร หงษ์แพงจิตร),
[3]พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันติ์ สุขวฑฺฒโน) และ[4]อำพล บุดดาสาร
[1]Thamolwan Panyoseng, [2]Phra Rachayannavachiravethi (Saipetch Hongpangjit)
[3]Phrakhru Sirirattanapandit (Suksan Sukhawatthano)
and [4]Amphon Buddhasarn
[1,2,3]คณะพุทธศาสตร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
[1,2,3] Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
[4]คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
[4] Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Rajabhat University.
[1]Corresponding Author's Email: thmwrrnpayyosaeng@gmail.com
Received: May 15, 2026; **Revised:** August 19, 2026; **Accepted:** August 24, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาหลักกรรมในจูฬกัมมวิภังคสูตร 2) เพื่อศึกษาหลักกรรมในมหากัมมวิภังคสูตร และ 3) เพื่อวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบเรื่องกรรมในจูฬกัมมวิภังคสูตรกับมหากัมมวิภังคสูตร โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร ผลการวิจัยพบว่า 1) จูฬกัมมวิภังคสูตรเกิดจากคำถามของสุภมาณพ โตเทยยบุตร เรื่องเหตุที่มนุษย์เกิดมาแตกต่างกัน พระพุทธองค์ทรงวางหลักกัมมสกตาเป็นแกนตอบ โดยจำแนกความแตกต่างของมนุษย์เป็น 7 คู่ 14 ลักษณะ ครอบคลุมอายุขัย สุขภาพ รูปลักษณ์ บารมี ทรัพย์สมบัติ ชาติกำเนิด และระดับปัญญา แต่ละลักษณะมีกรรมเฉพาะเป็นตัวกำหนดอย่างตรงไปตรงมา พระสูตรนี้จึงทำหน้าที่วางรากฐานความเข้าใจเรื่องกรรมในระดับพื้นฐาน 2) มหากัมมวิภังคสูตรเกิดจากการที่พระพุทธองค์ทรงตำหนิพระสมิทธิที่อธิบายเรื่องกรรมแบบเหมารวม ทรงชี้ว่าการอธิบายเรื่องกรรมที่ถูกต้องต้องใช้วิภัชชวาท คือแยกแยะตามเหตุปัจจัยที่แท้จริง ใจความสำคัญอยู่ที่การจำแนกบุคคลเป็น 4 กรณี ซึ่งบางกรณีดูขัดสามัญสำนึก เช่น ผู้ทำดีแต่ได้รับวิบากทุกข์ หรือผู้ทำชั่วแต่ได้รับวิบากสุข เพราะผลกรรมถูกกำหนดจากทั้งกรรมสะสมในอดีต กรรมในปัจจุบัน และอาสันนกรรม ทรงเตือนด้วยว่าแม้ผู้มีทิพยจักษุก็ยังตัดสินวิบากกรรมผิดพลาดได้ 3) เมื่อเปรียบเทียบพระสูตรทั้งสอง พบแก่นร่วมสำคัญ ได้แก่ กฎแห่งกรรมในฐานะสัมมาทิฏฐิ การปฏิเสธลัทธิพรหมลิขิต การยึดเจตนาเป็นมูลเหตุของกรรม และการอธิบายผลกรรมในฐานะกรรมนิยาม ขณะเดียวกันพระสูตรทั้งสองต่างกันในด้านกลุ่มผู้รับสาร ระดับของเนื้อหา และขอบเขตปัจจัยที่พิจารณา ความต่างนี้มิได้ขัดแย้ง หากเสริมกัน จูฬกัมมวิภังคสูตรวางรากฐานความเข้าใจขั้นต้น ส่วนมหากัมมวิภังคสูตรว่าด้วยการอธิบายผลกรรมที่ซับซ้อนข้ามภพชาติ การศึกษาพระสูตรทั้งสองควบคู่กันจึงให้ความเข้าใจหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้อย่างรอบด้านและถูกต้อง

คำสำคัญ: กรรม; จูฬกัมมวิภังคสูตร; มหากัมมวิภังคสูตร; วิภัชชวาท

Abstract

This research article has three objectives: 1) to study the principles of Kamma in the Cūḷakammavibhaṅga Sutta, 2) to study those in the Mahākammavibhaṅga Sutta, and 3) to comparatively analysis of the teachings on Kamma as presented in these two discourses. This is qualitative documentary research.The result of the study was found that the Cūḷakammavibhaṅga Sutta originated from the inquiry of Subha Māṇava Todeyyaputta concerning the causes of human inequality. The Buddha established the principle of Kammassakatā (Kamma-ownership) as the core framework for his response, categorizing human differences into 7 pairs and 14 characteristics. These encompass longevity, health, physical appearance, prestige, wealth, social status, and wisdom. Each characteristic is directly determined by specific Kamma; thus, this sutta serves to lay the fundamental foundation for understanding the Law of Kamma.The Mahākammavibhaṅga Sutta originated from the Buddha's admonition of Bhikkhu Samiddhifor His overgeneralized explanation of Kamma. He emphasized that an accurate understanding of Kamma requires Vibhajjavāda (analytical differentiation) based on actual causal factors. The core content involves classifying individuals into four cases, some of which may seem counterintuitive—such as those who perform good deeds yet suffer, or those who commit evil yet experience happiness. This complexity arises because the results of Kamma are determined by a combination of accumulated past Kamma, present Kamma, and death-proximate Kamma (Āsanna-kamma). Furthermore, the Buddha warned that even those possessing the divine eye (Dibba-cakkhu) could still misjudge the intricate workings of karmic results.Comparatively analysis of both suttas reveals key shared essences, including the Law of Kamma as Right View, the rejection of fatalism, the centrality of intention as the root of Kamma, and the explanation of karmic results as Kamma-niyāma (Natural Law of Kamma). While the two suttas differ in target audience, depth of content, and the scope of factors considered, these differences are complementary rather than contradictory. The Cūḷakammavibhaṅga Sutta establishes the basic foundation, whereas the Mahākammavibhaṅga Sutta addresses complex karmic consequences across multiple lifetimes. Therefore, studying both suttas in tandem provides a comprehensive and accurate understanding of the principles of Kamma in Theravāda Buddhism.

Keywords: Kamma; Cūḷakammavibhaṅga Sutta; Mahākammavibhaṅga Sutta; Vibhajjavāda

บทนำ

นับตั้งแต่อดีต มนุษย์เผชิญกับคำถามพื้นฐานว่า เหตุใดคนเราจึงเกิดมาแตกต่างกัน บางคนรูปงาม แข็งแรง อายุยืน แต่บางคนกลับเกิดมาพร้อมโรคภัยเบียดเบียน บางคนมั่งคั่งพรั่งพร้อม บางคนยากจนข้นแค้น ความเหลื่อมล้ำเหล่านี้ไม่ได้จำกัดเพียงด้านกายภาพหรือวัตถุ แต่ยังครอบคลุมถึงสติปัญญาและโอกาสในชีวิต ศาสนาและปรัชญาทั่วโลกพยายามตอบคำถามนี้ด้วยวิธีต่าง ๆ ฝ่ายเทวนิยมอธิบายว่าเป็นความประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าหรือโชคชะตาที่ถูกลิขิตไว้ แต่พระพุทธศาสนาซึ่งเน้นหลักเหตุและผลได้ปฏิเสธการดลบันดาลจากอำนาจภายนอก และยืนยันหลัก กฎแห่งกรรม ดังพุทธพจน์ว่า "กมฺมํ สตฺเต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณีตตาย" ความว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ทรามและประณีตต่างกัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/581/376) กรรมในที่นี้หมายถึงการกระทำทั้งดีและชั่วทางกาย วาจา และใจ ซึ่งล้วนส่งผลต่อชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคต โดยเฉพาะในแง่การกำหนดภพภูมิที่จะเกิดใหม่ ส่วนที่สำคัญที่สุดของกรรมคือเจตนา เพราะการกระทำทุกอย่างไม่ว่าทางกายหรือวาจา ล้วนมีใจเป็นผู้สั่งการ ดังพุทธพจน์ในธรรมบทว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า สำเร็จด้วยใจ หากมีใจชั่วก็พูดหรือทำชั่วตามไป ทุกข์ก็ติดตามดุจล้อ

เกวียนหมุนตามเท้าโค หากมีใจดีก็พูดหรือทำดีตามไป สุขก็ติดตามดุจเงาติดตามตัว (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ. (ไทย); 25/1/23) หากปราศจากเจตนา ย่อมไม่มีผลแห่งกรรม กรรมดีทำแล้วไม่ร้อนใจ กรรมชั่วทำแล้วย่อมร้อนใจภายหลัง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ. (ไทย); 25/1/28)

ความเชื่อในพระพุทธศาสนายืนยันว่าจิตวิญญาณมีจริง การจุติปฏิสนธิขึ้นอยู่กับกรรมที่สะสมไว้ กรรมบางอย่างสะสมในภวังคจิตแล้วส่งผลเป็นรูปธรรมในชาติหน้า ก่อนดับจิต หากระลึกถึงกรรมชั่ว จิตย่อมเศร้าหมอง มีอบายเป็นเบื้องหน้า หากระลึกถึงกรรมดี จิตย่อมแช่มชื่น มีสุคติเป็นเบื้องหน้า (พระครูวินัยธรสุเทพ อกิญฺจโน (ทับทิมเทศ), 2539) ทั้งนี้ กรรมและวิบากเป็นเรื่องลึกซึ้ง ไม่ควรคาดเดาตามตรรกศาสตร์ธรรมดา แต่ผลของกรรมที่มีกำลังย่อมปรากฏให้รู้ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย

หลักกรรมในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญสูงสุดแก่เจตนา เพราะการกระทำทุกประการ ไม่ว่าจะเป็นทางกายหรือวาจา ล้วนมีใจเป็นผู้สั่งการ ดังพุทธพจน์ในคัมภีร์ธรรมบทว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า สำเร็จด้วยใจ หากบุคคลมีใจชั่วก็พูดหรือทำชั่วตามไป ทุกข์ย่อมติดตามตนดุจล้อเกวียนหมุนตามเท้าโค หากบุคคลมีใจดีก็พูดหรือทำดีตามไป สุขย่อมติดตามตนดุจเงาติดตามตัว (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ. (ไทย); 25/1/23) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2562) ได้อธิบายว่ากรรมเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาท แบ่งออกเป็นวัฏฏะ 3 คือ กิเลส กรรม และวิบาก เมื่อบุคคลมีกิเลสก็ย่อมก่อกรรม และเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น เมื่อเข้าใจปฏิจจสมุปบาทแจ่มแจ้ง หลักกรรมก็ย่อมกระจ่างตามไปด้วย

ในบรรดาพระสูตรว่าด้วยเรื่องกรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก จูฬกัมมวิภังคสูตรและมหากัมมวิภังคสูตรนับเป็นพระสูตรคู่แฝดที่สำคัญยิ่ง ทั้งสองพระสูตรปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ วิภังควรรค ลำดับที่ 135 และ 136 ตามลำดับ จูฬกัมมวิภังคสูตรเกิดจากการที่สุภมาณพ บุตรของโตเทยยพราหมณ์ ทูลถามพระพุทธเจ้าถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างกัน พระพุทธองค์จึงทรงจำแนกกรรมเป็นคู่ ๆ 7 คู่ รวม 14 ประการ เพื่อชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลอย่างชัดเจน เช่น การฆ่าสัตว์เป็นเหตุให้อายุสั้น การเบียดเบียนสัตว์เป็นเหตุให้มีโรคมาก การให้ทานเป็นเหตุให้มีโภคทรัพย์ และความริษยาเป็นเหตุให้มีศักดาน้อย เป็นต้น ส่วนมหากัมมวิภังคสูตรมีเนื้อหาลึกซึ้งกว่า เริ่มต้นจากการที่พระพุทธองค์ทรงตำหนิพระสมิทธิที่อธิบายเรื่องกรรมแบบไม่จำแนก แล้วทรงแสดงการให้ผลของกรรมเป็น 4 นัย คือ ผู้ทำชั่วไปนรกก็มี ผู้ทำชั่วไปสวรรค์ก็มี ผู้ทำดีไปสวรรค์ก็มี และผู้ทำดีไปนรกก็มี (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/298/361)

ปัญหาที่ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่ามีความสำคัญในการศึกษาครั้งนี้คือ จูฬกัมมวิภังคสูตรและมหากัมมวิภังคสูตรต่างทำหน้าที่อธิบายเรื่องกรรมจากมุมมองที่แตกต่างกัน หากศึกษาแยกกัน อาจทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจหลักกรรมไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ การศึกษาเพียงจูฬกัมมวิภังคสูตรอาจนำไปสู่การมองกรรมแบบตื้นเขินจนกลายเป็นเครื่องมือซ้ำเติมผู้ด้อยโอกาส ในทางกลับกัน การศึกษาเพียงมหากัมมวิภังคสูตรโดยปราศจากพื้นฐานความเข้าใจในจูฬกัมมวิภังคสูตรอาจทำให้สับสนจนสรุปว่ากรรมไม่มีหลักเกณฑ์ใด ๆ และเมื่อพิจารณางานวิจัยที่มีอยู่ พบว่าส่วนใหญ่มุ่งศึกษาพระสูตรใดพระสูตรหนึ่ง หรือศึกษาภาพรวมของกรรมในเชิงกว้าง ยังขาดงานที่

นำพระสูตรทั้งสองมาเปรียบเทียบกันอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยจึงมุ่งวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบเรื่องกรรมในพระสูตรทั้งสอง เพื่อสังเคราะห์ให้เห็นโครงสร้างของหลักกรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ อันจะช่วยตอบคำถามทางสังคมและจริยธรรมที่ค้างคาใจพุทธศาสนิกชน ยืนยันความถูกต้องของพุทธธรรม และเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อนำไปสู่สัมมาทิฏฐิอันมั่นคงเป็นพื้นฐานแห่งการปฏิบัติธรรมสืบไป

เพื่อให้ความเข้าใจเรื่องกรรมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดงมหากัมมวิภังคสูตร ซึ่งมีเนื้อหาลึกซึ้งกว่าจูฬกัมมวิภังคสูตร พระสูตรนี้เริ่มจากการโต้แย้งผู้ที่ด่วนสรุปเรื่องกรรมจากประสบการณ์ส่วนตัว พระพุทธองค์ทรงจำแนกการให้ผลของกรรมเป็น 4 นัย คือ ผู้ทำชั่วไปนรกก็มี ผู้ทำชั่วไปสวรรค์ก็มี ผู้ทำดีไปสวรรค์ก็มี ผู้ทำดีไปนรกก็มี จุดเด่นของพระสูตรนี้คือการอธิบายเรื่อง "วาระจิตและกาลเวลา" ว่าคนทำชั่วไปสวรรค์ไม่ใช่เพราะกรรมชั่วไม่ส่งผล แต่เพราะกุศลกรรมอื่นในอดีตส่งผลก่อน หรือมีกุศลเกิดขึ้นในวาระสุดท้าย ในทางกลับกัน คนทำดีที่ไปนรกอาจเป็นเพราะอกุศลเก่ามาตัดรอนหรือจิตเศร้าหมองขณะสิ้นใจ

นิยาม 5 คือ อุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม ล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการให้ผลของกรรม วิบากกรรมมีทั้งที่ส่งผลในระยะใกล้คือชาติปัจจุบัน และระยะไกลคือข้ามภพชาติ ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่ไปสนับสนุนให้ปรากฏเป็นผล การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก็ครอบคลุมถึงการระลึกชาติ (ปุพเพนิวาสานุสติญาณ) และการรู้กำเนิดของสัตว์ตามวาระแห่งกรรม (จุตูปปาตญาณ)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า จูฬกัมมวิภังคสูตรและมหากัมมวิภังคสูตรต่างทำหน้าที่เสริมซึ่งกันและกัน จูฬกัมมวิภังคสูตรวางกฎพื้นฐานว่ากรรมแต่ละอย่างให้ผลอย่างไร สร้างศรัทธาและความสำนึกในบุญบาป ส่วนมหากัมมวิภังคสูตรอธิบายรายละเอียดและกรณีที่ดูขัดแย้ง สร้างปัญญาที่รู้เท่าทันความจริง หากศึกษาแยกกัน อาจเข้าใจกรรมไม่ครบถ้วน งานวิจัยที่มีอยู่ส่วนใหญ่มักศึกษาพระสูตรใดพระสูตรหนึ่ง หรือศึกษาภาพรวมของกรรมโดยกว้าง ยังขาดงานที่จับคู่เปรียบเทียบทั้งสองอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยจึงมุ่งวิเคราะห์เปรียบเทียบกรรมในพระสูตรทั้งสอง เพื่อสังเคราะห์ให้เห็นโครงสร้างของกฎแห่งกรรมที่สมบูรณ์ อันจะช่วยตอบคำถามทางสังคมและจริยธรรมที่ค้างคาใจพุทธศาสนิกชน ยืนยันความถูกต้องของพุทธธรรม และเป็นแนวทางในการวางจิตเมื่อเผชิญกับความผันผวนของชีวิต นำไปสู่สัมมาทิฏฐิที่มั่นคงเป็นพื้นฐานแห่งการปฏิบัติธรรมสืบไป

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความมุ่งหมายที่จะศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบเรื่องกรรมในจูฬกัมมวิภังคสูตรและมหากัมมวิภังคสูตร เพื่อสังเคราะห์ให้เห็น "โครงสร้างใหญ่" ของกฎแห่งกรรมที่สมบูรณ์ การศึกษานี้จะช่วยตอบคำถามทางสังคมและจริยธรรมที่ค้างคาใจพุทธศาสนิกชน ช่วยยืนยันความถูกต้องของหลักพุทธธรรม และเป็นแนวทางในการวางจิตวางใจเมื่อเผชิญกับความผันผวนของชีวิต การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของทั้งสองสูตรนี้ จะนำไปสู่สัมมาทิฏฐิที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวต่อปรากฏการณ์ภายนอก และเป็นพื้นฐานสำคัญในการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์สืบไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาเรื่องกรรมที่ปรากฏในจูฬกัมมวิภังคสูตร
2. เพื่อศึกษาเรื่องกรรมที่ปรากฏในมหากัมมวิภังคสูตร
3. เพื่อเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความต่างของกรรมในจูฬกัมมวิภังค์สูตรและมหาวิภังค์สูตร

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบเรื่องกรรมในจูฬกัมมวิภังคสูตรกับมหากัมมวิภังคสูตร ตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร มุ่งสืบค้น วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งเอกสารทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเน้นจูฬกัมมวิภังคสูตรและมหากัมมวิภังคสูตรในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ วิภังควรรค พร้อมทั้งคัมภีร์อรรถกถาปปัญจสูทนี ฎีกา วิสุทธิมรรค และอภิธัมมัตถสังคหะ

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ประกอบด้วยพุทธธรรมฉบับปรับขยายของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ตำราวิชาการของพระเถระและนักวิชาการพุทธศาสนา รวมทั้งบทความวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูล (Data Analysis) การวิเคราะห์ในงานวิจัยนี้จำกัดอยู่ที่การเปรียบเทียบหลักกรรมในจูฬกัมมวิภังคสูตรและมหากัมมวิภังคสูตร โดยพิจารณาในประเด็นความเหมือน ความแตกต่าง และลักษณะการเสริมความเข้าใจซึ่งกันและกันของพระสูตรทั้งสอง มิได้มุ่งศึกษาหลักกรรมในพระสูตรอื่นโดยละเอียด เว้นแต่จะนำมาใช้ประกอบการอธิบายเพื่อให้เนื้อหามีความชัดเจนยิ่งขึ้นผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อจำแนกแก่นสาระและโครงสร้างของพระสูตรแต่ละสูตร จากนั้นจึงใช้การสังเคราะห์เปรียบเทียบ (Comparative Synthesis) เพื่อหาความเหมือนและความต่างของแนวคิดเรื่องกรรมในพระสูตรทั้งสอง ตลอดจนเชื่อมโยงกับหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น กรรม 12 ประการ นิยาม 5 และปฏิจจสมุปบาท

ขั้นตอนที่ 4 การนำเสนอผลการวิจัย (Presentation of Research Results) ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบของการบรรยายเชิงพรรณนา ประกอบด้วยคำอธิบาย ตารางเปรียบเทียบ และแผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ตามความเหมาะสม

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า จูฬกัมมวิภังคสูตรเป็นพระสูตรลำดับที่ 135 ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ วิภังควรรค พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่สุภมาณพ โตเทยยบุตร ณ พระเชตวันมหาวิหาร อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เมืองสาวัตถี แคว้นโกศล จัดเป็นพระสูตรประเภทปุจฉาวิสัชนา คือเกิดขึ้นเพราะมีผู้ทูลถามปัญหา มีโครงสร้างเป็นแบบปุจฉา-วิสัชนา แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ อารัมภบท กล่าวถึงสถานที่ บุคคล และบริบทของการสนทนา ส่วนคำถามที่สุภมาณพทูลถามถึงเหตุที่มนุษย์มีความแตกต่างกันใน 7 ด้าน ส่วนคำตอบที่พระพุทธองค์ทรงวางหลักการกว้าง ๆ ก่อน แล้วจึงทรงอธิบายรายละเอียดเป็นกรรม 7 คู่ 14 ประการ และส่วนสุดท้ายคือผลของการฟังธรรม ซึ่งสุภมาณพประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

แก่นของพระสูตรวางอยู่บนหลักกัมมัสสกตาที่ว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ และมีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมนั่นเองที่จำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตต่างกัน พระพุทธองค์ทรงอธิบายความแตกต่างของมนุษย์ใน 7 คู่ 14 ลักษณะ ดังนี้ คู่ที่ 1 อายุสั้น-อายุยืน เพราะการฆ่าสัตว์-การไม่ฆ่าสัตว์ คู่ที่ 2 มีโรคมาก-มีโรคน้อย เพราะการเบียดเบียนสัตว์-การไม่เบียดเบียนสัตว์ คู่ที่ 3 ผิวพรรณทราม-ผิวพรรณงาม เพราะความมักโกรธ-ความไม่โกรธ คู่ที่ 4 ศักดาน้อย-ศักดามาก เพราะความริษยา-ความไม่ริษยา คู่ที่ 5 โภคะน้อย-โภคะมาก เพราะการไม่ให้ทาน-การให้ทาน คู่ที่ 6 เกิดในตระกูลต่ำ-ตระกูลสูง เพราะความกระด้างเย่อหยิ่ง-ความอ่อนน้อมถ่อมตน และคู่ที่ 7 ปัญญาทราม-ปัญญามาก เพราะการไม่สอบถามสมณพราหมณ์เรื่องกุศลและอกุศล-การสอบถามสมณพราหมณ์เรื่องกุศลและอกุศล (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/289-296/348-360)

ลักษณะเด่นของการให้ผลกรรมในพระสูตรนี้คือการให้ผลแบบตรงไปตรงมา กรรมแต่ละอย่างจับคู่กับผลที่ชัดเจน ไม่มีตัวแปรอื่นมาแทรก ถือเป็นการอธิบายกรรมในระดับพื้นฐานที่ทุกคนเข้าถึงได้ โดยมีเจตนาเป็นหัวใจของกรรมทุกประการ และกรรมทั้ง 7 คู่ส่วนใหญ่จัดเป็นชนกกรรม คือกรรมที่กำหนดคุณลักษณะของชีวิตตั้งแต่เกิด นอกจากนี้ พระสูตรยังมีคุณค่าครอบคลุมทั้งในด้านอภิปรัชญา จิตวิทยา จริยธรรม สังคม และเป็นรากฐานสำคัญของสัมมาทิฏฐิในพระพุทธศาสนา ประเด็นนี้มีนัยสำคัญในทางปฏิบัติด้วย กล่าวคือ หากคนศึกษาแต่จูฬกัมมวิภังคสูตรโดยไม่รู้จักมหากัมมวิภังคสูตร อาจมองกรรมเป็นเรื่องขาว-ดำจนนำไปสู่การตัดสินคนอื่นง่ายเกินไป เช่น คิดว่าคนยากจนต้องเป็นเพราะตระหนี่ในชาติก่อนเท่านั้น ซึ่งเป็นการมองข้ามปัจจัยอื่นที่มหากัมมวิภังคสูตรเตือนไว้ ในทางกลับกัน หากเริ่มต้นจากมหากัมมวิภังคสูตรเลยโดยไม่มีพื้นจากจูฬกัมมวิภังคสูตร ก็อาจรู้สึกสับสนว่ากรรมไม่มีหลักเกณฑ์อะไรเลย จนอาจหลงไปในทางนัตถิกทิฏฐิ คือไม่เชื่อว่ากรรมมีผล ดังนั้น การศึกษาทั้งสองพระสูตรควบคู่กันจึงเป็นสิ่งจำเป็น

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า มหากัมมวิภังคสูตรเป็นพระสูตรลำดับที่ 136 ถัดจากจูฬกัมมวิภังคสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดง ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ มีที่มาจากเหตุการณ์ที่พระสมิทธิตอบคำถามของโปตลิบุตรปริพาชกเรื่องผลกรรมแบบไม่จำแนก พระพุทธองค์จึงทรงตำหนิและทรงชี้ว่าเรื่องกรรมต้องตอบแบบวิภัชชวาท คือต้องแยกแยะว่ากรรมที่เป็นสุขก็ให้ผลเป็นสุข กรรมที่เป็นทุกข์ก็ให้ผลเป็นทุกข์ และกรรมที่เป็นอทุกขมสุขก็ให้ผลเป็นอทุกขมสุข โครงสร้างพระสูตรแบ่งเป็น 5 ส่วน และใช้รูปแบบ

บรรยายโวหาร คือพระพุทธองค์ทรงตั้งคำถามและทรงตอบเอง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/298/360-361)

ประเด็นสำคัญที่สุดของพระสูตรอยู่ที่การจำแนกบุคคลออกเป็น 4 จำพวก ได้แก่ จำพวกที่ 1 ผู้ทำกรรมชั่วในชาตินี้แล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก จำพวกที่ 2 ผู้ทำกรรมชั่วในชาตินี้แล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ จำพวกที่ 3 ผู้ทำกรรมดีในชาตินี้แล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ และจำพวกที่ 4 ผู้ทำกรรมดีในชาตินี้แล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ใน 4 จำพวกนี้ 2 จำพวกหลังดูเหมือนจะขัดกับสามัญสำนึก เพราะคนทำชั่วกลับไปสวรรค์ และคนทำดีกลับไปนรก พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่าที่เป็นเช่นนั้นเพราะกรรมในอดีตชาติยังมีกำลังค้างอยู่ หรือเพราะสภาพจิตในขณะใกล้ตาย ซึ่งเรียกว่าอาสันนกรรม สามารถพลิกผันทิศทางของวิบากได้ ผลกรรมจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับการกระทำในชาตินี้เพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นผลรวมของปัจจัย 3 ประการ ได้แก่ กรรมเก่าที่สะสมมา กรรมใหม่ที่กำลังกระทำอยู่ และจิตในวาระสุดท้ายก่อนตาย

พระพุทธองค์ทรงเตือนเพิ่มเติมว่า แม้สมณพราหมณ์ผู้มีตาทิพย์ก็ยังตัดสินผลกรรมผิดพลาดได้ เพราะเห็นเพียงบางส่วนของกระแสกรรม มีเพียงพระตถาคตเท่านั้นที่ทรงมีมหากัมมวิภังคญาณครบถ้วนสามารถหยั่งรู้ปฏิสัมพันธ์ของกรรมทั้งหมดได้ เมื่อนำกรรมในพระสูตรนี้ไปเทียบกับคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและอภิธรรม พบว่ามีความสัมพันธ์กับการจำแนกกรรมตามหน้าที่ 4 ประเภท คือ ชนกกรรม อุปัตถัมภกกรรม อุปปีฬกกรรม และอุปฆาตกกรรม ตลอดจนกรรมตามเวลาให้ผล 4 ประเภท คือ ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม อุปปัชชเวทนียกรรม อปราปริยเวทนียกรรม และอโหสิกรรม

วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า เมื่อนำพระสูตรทั้งสองมาเปรียบเทียบกันอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยพบทั้งความเหมือนและความต่างที่สำคัญ ในด้านความเหมือน พบจุดร่วมที่เป็นแก่นแท้ 6 ประการ ประการแรก พระสูตรทั้งสองยืนยันกฎแห่งกรรมในฐานะสัมมาทิฏฐิ ปฏิเสธลัทธิพรหมลิขิตและการดลบันดาลของเทพเจ้า ประการที่สอง ทั้งสองสอนให้มนุษย์รับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง ประการที่สาม มุ่งสร้างสัมมาทิฏฐิแก่ผู้ฟังแม้จะต่างระดับกัน ประการที่สี่ ยืนยันว่าเจตนาคือหัวใจของกรรมตามพุทธพจน์ที่ว่า เจตนาหำ ภิกฺขเว กมฺมำ วทามิ ประการที่ห้า ปฏิเสธลัทธินอกพระพุทธศาสนาที่อธิบายสาเหตุแห่งความเหลื่อมล้ำของมนุษย์ และประการที่หก นำเสนอกรรมในฐานะกรรมนิยาม อันเป็นกฎธรรมชาติ 1 ใน 5 ประการ ร่วมกับอุตุนิยาม พีชนิยาม จิตตนิยาม และธรรมนิยาม

ในด้านความต่าง พบจุดแตกต่างที่สำคัญ 7 ประการ ประการแรก ลักษณะความสัมพันธ์เชิงเหตุผล จูฬกัมมวิภังคสูตรอธิบายแบบตรงไปตรงมา กรรมหนึ่งจับคู่กับผลหนึ่ง ขณะที่มหากัมมวิภังคสูตรอธิบายแบบหลายปัจจัยประกอบกัน ประการที่สอง กลุ่มผู้ฟังต่างกัน พระสูตรแรกตรัสแก่สุภมาณพซึ่งเป็นฆราวาส พระสูตรหลังตรัสเพื่อแก้ไขทัศนะที่คลาดเคลื่อนของพระสมิทธิและสมณพราหมณ์ผู้มีทิพยจักษุ ประการที่สาม กรอบเวลาของผลวิบากต่างกัน พระสูตรแรกเน้นผลกรรมในชาตินี้และชาติถัดไป สอดคล้องกับทิฏฐธัมมเวทนียกรรมและอุปปัชชเวทนียกรรม ส่วนพระสูตรหลังขยายไปถึงหลายภพชาติและจิตก่อนตาย สอดคล้องกับอปราปริยเวทนียกรรมและอาสันนกรรม ประการที่สี่ ระดับของคำสอนต่างกัน พระสูตรแรกเป็นคำสอนระดับพื้นฐานที่เน้นจริยธรรม เข้าถึงง่ายและปฏิบัติได้ทันที ส่วนพระสูตรหลังเป็นคำสอนระดับวิเคราะห์เชิงลึก

ต้องมีพื้นฐานอยู่แล้วจึงจะเข้าใจ มุ่งป้องกันความเห็นผิดที่อาจเกิดจากการเห็นปรากฏการณ์ที่ดูขัดแย้งกับหลักกรรม ประการที่ห้า มูลเหตุแห่งการแสดงธรรมต่างกัน พระสูตรแรกเกิดจากความสงสัยจริงใจของฆราวาส พระสูตรหลังเกิดจากการตอบเรื่องกรรมแบบเหมารวมของพระสมิทธิ ประการที่หก รูปแบบการนำเสนอต่างกัน พระสูตรแรกใช้รูปแบบถาม-ตอบที่กระชับ ส่วนพระสูตรหลังใช้รูปแบบวิเคราะห์สังเคราะห์ที่ลึกซึ้งและประการสุดท้าย ความสัมพันธ์กับนิยาม 5 ต่างกัน จูฬกัมมวิภังคสูตรเน้นเฉพาะกรรมนิยาม ส่วนมหากัมมวิภังคสูตรแสดงให้เห็นว่ากรรมนิยามทำงานร่วมกับจิตตนิยามและธรรมนิยามด้วย

เมื่อพิจารณาว่าพระสูตรทั้งสองว่าด้วยเรื่องเดียวกันแต่แสดงต่างกลุ่มผู้ฟังและต่างระดับความลึก ย่อมเห็นได้ชัดว่านี่คือกุศโลบายในการสอนของพระพุทธองค์ พระองค์ทรงเลือกวิธีอธิบายที่เหมาะกับคนฟัง สุภมาณพเป็นฆราวาสที่สงสัยเรื่องความเหลื่อมล้ำ จึงทรงใช้ตัวอย่างที่จับต้องได้ ส่วนกรณีพระสมิทธิเป็นปัญหาทางทิฏฐิของนักบวช จึงทรงวิเคราะห์เชิงลึก สิ่งนี้สะท้อนความเป็น "อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ" ผู้ฝึกคนที่ยอดเยี่ยม ตามที่อรรถกถาจารย์ยกย่องไว้

แม้แต่ชื่อพระสูตรก็สะท้อนหลักนี้ "จูฬ" กับ "มหา" ไม่ได้แค่บอกขนาด แต่บอกระดับความซับซ้อนของเนื้อหาด้วย จูฬกัมมวิภังคสูตรเป็นตัวอย่างของอนุโลมเทศนา คือสอนตามลำดับจากง่ายไปยาก ส่วนมหากัมมวิภังคสูตรเป็นวิภัชชเทศนา คือสอนด้วยการแยกแยะวิเคราะห์ ข้อค้นพบนี้ยังสอดคล้องกับที่ท่านพุทธทาสภิกขุเคยอธิบายว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนธรรมด้วย "ภาษาคน" สำหรับปุถุชนทั่วไป และ "ภาษาธรรม" สำหรับผู้มีพื้นฐานทางปัญญา จูฬกัมมวิภังคสูตรพูดด้วยภาษาคนที่เข้าใจง่าย ส่วนมหากัมมวิภังคสูตรพูดด้วยภาษาธรรมที่ต้องใช้ปัญญาไตร่ตรอง

ผลการวิจัยครั้งนี้ไม่ได้มีคุณค่าแต่ในทางวิชาการเท่านั้น แต่ยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้อีกด้วย ในด้านการศึกษาจริยธรรม จูฬกัมมวิภังคสูตรเป็นเครื่องมือที่ดีเยี่ยมในการปลูกฝังให้เยาวชนและคนทั่วไปตระหนักว่าทุกการกระทำมีผลตอบสนอง เป็นคำสอนที่เข้าใจง่ายและนำไปปฏิบัติได้ทันที ในด้านการเยียวยาจิตใจ มหากัมมวิภังคสูตรมีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่กำลังประสบวิกฤติศรัทธา คือรู้สึกว่าทำดีแล้วไม่เห็นผล พระสูตรนี้ช่วยอธิบายว่ากรรมทุกอย่างให้ผลแน่ แต่วาระและเวลาอาจยืดเยื้อข้ามภพชาติ จึงไม่ควรท้อถอย ที่สำคัญคือ การเข้าใจทั้งสองพระสูตรพร้อมกันยังช่วยป้องกันปัญหาทางสังคมที่เกิดจากการตีความกรรมแบบบิดเบือน ไม่ว่าจะเป็นการซ้ำเติมผู้ด้อยโอกาสว่าเป็นเพราะกรรมเก่า หรือการอ้างกรรมเพื่อรักษาระบบชนชั้นที่ไม่เป็นธรรม เพราะเมื่อรู้ว่ากรรมซับซ้อนกว่าที่คิด ก็ย่อมไม่กล้าตัดสินคนอื่นง่าย ๆ และหันมาพัฒนาตัวเองแทน

อภิปรายผลการวิจัย

1. พบว่า จูฬกัมมวิภังคสูตรและมหากัมมวิภังคสูตรไม่ได้ขัดแย้งกัน หากแต่เสริมซึ่งกันและกัน จูฬกัมมวิภังคสูตรเปรียบเสมือนรากฐานที่สร้างความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม ส่วนมหากัมมวิภังคสูตรเปรียบเสมือนยอดที่เปิดให้เห็นความซับซ้อนของสังสารวัฏ ป้องกันไม่ให้ด่วนตัดสินผู้อื่นหรือหลงไปในความเห็นผิด ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับแนวคิดของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2562) ที่ชี้ว่าหลักอนัตตาเป็นเครื่องยืนยันหลักกรรมตามความหมายของพุทธธรรม พร้อมกับปฏิเสธทั้งอกิริยวาท ปุพเพกตวาท อิศวรนิรมิตวาท อเหตุวาท และนัตถิกวาทไปในคราวเดียวกัน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของบัวบุษรา อัครศรุติพงศ์

(2563) ที่ศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและผลข องกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทผ่านมหากัมมวิภังคสูตร ซึ่งยืนยันว่าบุคคล 4 จำพวกในพระสูตรสะท้อนปฏิสัมพันธ์ของกรรมในอดีตและปัจจุบันที่ทำงานร่วมกัน

2. พบว่า วิธีสอนของพระพุทธเจ้าสะท้อนหลักบุคคลทมนะ คือการทรงเลือกวิธีอธิบายที่เหมาะกับผู้ฟัง สุภมาณพเป็นฆราวาสที่สงสัยเรื่องความเหลื่อมล้ำ พระพุทธองค์จึงทรงใช้ตัวอย่างที่จับต้องได้ ส่วนกรณีของพระสมิทธิเป็นปัญหาทางทิฏฐิของนักบวช พระพุทธองค์จึงทรงวิเคราะห์เชิงลึก แม้แต่ชื่อพระสูตรก็สะท้อนหลักนี้ คำว่าจูฬและมหาไม่ได้บ่งบอกเพียงขนาด แต่บ่งบอกระดับความซับซ้อนของเนื้อหาด้วย ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาสาคร วรธมฺโมภาโส (2560) ที่ศึกษากฎแห่งกรรมในอรรถกถาธรรมบท ซึ่งสรุปว่ากรรมในพระไตรปิฎกและอรรถกถามีลำดับและระยะเวลาที่ชัดเจนแก่บุคคลผู้กระทำ และพระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลายตามจริตของผู้ฟัง

3. พบว่า กรรมในพระสูตรทั้งสองไม่ได้ลอยตัวอยู่โดดเดี่ยว หากแต่ฝังตัวอยู่ในกรอบของปฏิจจสมุปบาทอย่างแน่นแฟ้น กระบวนการของกรรมเป็นส่วนหนึ่งของวัฏฏะ 3 ซึ่งหมุนเวียนไม่หยุดหย่อน ได้แก่ กิเลสวัฏฏ์ กรรมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์ จูฬกัมมวิภังคสูตรสะท้อนปฏิจจสมุปบาทในรูปแบบที่ง่ายที่สุด คือแสดงเฉพาะห่วงโซ่สองจังหวะ ส่วนมหากัมมวิภังคสูตรสะท้อนในรูปแบบที่ซับซ้อนกว่า โดยแสดงว่ากรรมหลายชาติทำงานพร้อมกัน สภาพจิตก่อนตายเป็นตัวแปร ทั้งหมดประกอบกันจึงกำหนดภพภูมิที่จะเกิดใหม่ ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิดของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2562) ที่ชี้ว่าเมื่อเข้าใจปฏิจจสมุปบาทแจ่มแจ้งแล้ว หลักกรรมก็กระจ่างตามไปเอง และสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาพิเชษฐ์ ธีรวิโส (2534) ที่ชี้ว่าชีวิตของสัตว์โลกทั้งหลายล้วนตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมตั้งแต่เกิดจนตาย

องค์ความรู้ใหม่

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบเรื่องกรรมในจูฬกัมมวิภังคสูตรและมหากัมมวิภังคสูตร ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ที่นำเสนอเป็นรูปแบบความเข้าใจเรื่องกรรมแบบบูรณาการ เรียกว่า โมเดลพระสูตรคู่แฝดแห่งกรรม (The Twin-Sutta Model of Kamma) ซึ่งประกอบด้วยสามชั้นของความเข้าใจ ดังนี้

ชั้นที่หนึ่ง ชั้นรากฐานทางจริยธรรม (Ethical Foundation Layer) อันได้แก่หลักกรรมในจูฬกัมมวิภังคสูตรที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลในรูปแบบที่ตรงไปตรงมา คือกรรมหนึ่งจับคู่กับผลหนึ่ง ชั้นนี้มีหน้าที่สำคัญในการปลูกฝังศรัทธาในกฎแห่งกรรม สร้างความรับผิดชอบในการกระทำของตนเอง และเป็นพื้นฐานในการพัฒนาจริยธรรมเบื้องต้น เหมาะสำหรับการเผยแผ่แก่บุคคลทั่วไป โดยเฉพาะเยาวชนและผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนา

ชั้นที่สอง ชั้นการวิเคราะห์เชิงลึก (Analytical Layer) อันได้แก่หลักกรรมในมหากัมมวิภังคสูตรที่อธิบายความซับซ้อนของการให้ผลของกรรม โดยพิจารณาปัจจัยหลายประการพร้อมกัน ทั้งกรรมในอดีตชาติ กรรมในปัจจุบัน และอาสันนกรรม ชั้นนี้มีหน้าที่ป้องกันการตีความกรรมที่ตื้นเขินหรือบิดเบือน เปิดมุมมองให้เห็นว่าผลกรรมในชีวิตจริงเป็นผลรวมของหลายปัจจัย ไม่ใช่เพียงปัจจัยเดียว เหมาะสำหรับการศึกษาในระดับลึกของนักศึกษาทางพระพุทธศาสนา นักวิจัย และผู้ปฏิบัติธรรมที่ต้องการเข้าใจกรรมอย่างถ่องแท้

ชั้นที่สาม ชั้นการบูรณาการเชิงปฏิบัติ (Integrative Practical Layer) อันเป็นผลจากการสังเคราะห์ความเข้าใจจากทั้งสองชั้นที่ผ่านมา ชั้นนี้ช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถนำหลักกรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสมตามบริบทของสถานการณ์ ในด้านการพัฒนาตนเองช่วยให้ตระหนักว่าการกระทำทุกอย่างมีผล จึงควรเลือกทำกรรมดีอย่างต่อเนื่อง ในด้านการมองผู้อื่นช่วยป้องกันการตัดสินผู้ด้อยโอกาสว่าเป็นเพราะกรรมเก่า เพราะกรรมมีความซับซ้อนเกินกว่าที่ใครจะตัดสินผู้อื่นได้ ในด้านการเยียวยาจิตใจ ช่วยให้ผู้ที่กำลังประสบความทุกข์เข้าใจว่ากรรมดีไม่สูญเปล่า แม้ผลอาจไม่ปรากฏในทันที

องค์ความรู้ใหม่นี้มีคุณค่าเชิงประยุกต์หลายประการ ในด้านวิชาการ ช่วยให้เห็นภาพรวมของหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างเป็นระบบ ในด้านการศึกษา สามารถนำไปพัฒนาเป็นหลักสูตรหรือสื่อการสอนเรื่องกรรมที่จัดลำดับเนื้อหาจากง่ายไปยากอย่างเหมาะสม ในด้านสังคม ช่วยลดความเข้าใจผิดเกี่ยวกับกรรมที่ยังแพร่หลายอยู่ในสังคมไทย และในด้านจิตวิทยาเชิงพุทธ สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการให้คำปรึกษาแก่ผู้ที่กำลังประสบวิกฤติศรัทธาในกฎแห่งกรรมได้

สรุป

การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบเรื่องกรรมในจูฬกัมมวิภังคสูตรกับมหากัมมวิภังคสูตรชี้ให้เห็นว่าพระสูตรทั้งสองเป็นพระสูตรคู่แฝดที่ทำหน้าที่เสริมซึ่งกันและกันในการอธิบายหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท จูฬกัมมวิภังคสูตรวางรากฐานความเข้าใจเรื่องกรรมในระดับพื้นฐานด้วยการจำแนกความแตกต่างของมนุษย์เป็น 7 คู่ 14 ลักษณะ พร้อมระบุเหตุปัจจัยทางจริยธรรมที่สัมพันธ์กันอย่างตรงไปตรงมา ส่วนมหากัมมวิภังคสูตรขยายความเข้าใจไปสู่ระดับที่ลึกซึ้งกว่าด้วยการแสดงให้เห็นความซับซ้อนของการให้ผลของกรรมผ่านการจำแนกบุคคลเป็น 4 จำพวก ซึ่งบางจำพวกดูเหมือนขัดสามัญสำนึก แต่แท้จริงสะท้อนปฏิสัมพันธ์ของกรรมในอดีต กรรมในปัจจุบัน และอาสันนกรรม การศึกษาพระสูตรทั้งสองควบคู่กันให้ความเข้าใจหลักกรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ครอบคลุมตั้งแต่ระดับจริยธรรมพื้นฐานที่ทุกคนเข้าถึงได้ ไปจนถึงระดับอภิปรัชญาที่อธิบายความซับซ้อนของสังสารวัฏ การเข้าใจเช่นนี้ช่วยป้องกันการตีความกรรมที่บิดเบือน ไม่ว่าจะเป็นการมองกรรมแบบขาว-ดำจนนำไปสู่การซ้ำเติมผู้ด้อยโอกาส หรือการสับสนจนไม่เชื่อว่ากรรมมีผล นอกจากนี้ยังเปิดมุมมองให้เห็นว่าหลักกรรมในพระพุทธศาสนามิได้ลอยตัวอยู่โดดเดี่ยว หากแต่เชื่อมโยงกับปฏิจจสมุปบาทและนิยาม 5 อย่างแน่นแฟ้น คุณค่าของการศึกษาครั้งนี้จึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงในวงวิชาการ หากแต่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต การพัฒนาจริยธรรมในสังคม และการสร้างสัมมาทิฏฐิอันมั่นคงเพื่อเป็นพื้นฐานแห่งการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์สืบไป

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลจากการวิจัยพบว่า จูฬกัมมวิภังคสูตรและมหากัมมวิภังคสูตรเป็นพระสูตรคู่แฝดที่ต้องศึกษาควบคู่กันจึงจะให้ความเข้าใจหลักกรรมอย่างครบถ้วน ดังนั้น สถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนาควรนำผลการวิจัยไปพัฒนาเป็นหลักสูตรหรือสื่อการสอนเรื่องหลักกรรม โดยจัดลำดับเนื้อหาจากจูฬกัมมวิภังคสูตรเป็นพื้นฐาน แล้วต่อด้วยมหากัมมวิภังคสูตรในขั้นสูง หน่วยงานทางศาสนาและองค์กรเผยแผ่พระพุทธศาสนาสามารถนำแนวคิดเรื่องความซับซ้อนของกรรมจากมหากัมมวิภังคสูตรไปใช้ประกอบการให้คำปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา โดยเฉพาะกับผู้ที่ท้อแท้หรือสงสัยในผลของกรรมดี พระสงฆ์ผู้แสดงธรรมและนักเทศน์สามารถนำตารางเปรียบเทียบและข้อสรุปจากงานวิจัยไปใช้ประกอบการเทศนาสั่งสอนเพื่อให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจหลักกรรมตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงจริง ไม่บิดเบือนจนกลายเป็นเครื่องมือซ้ำเติมผู้อื่น

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นหัวข้อเกี่ยวกับ

2.1 การศึกษาแนวคิดเรื่องกรรมในพระสูตรอื่นเพิ่มเติม เช่น เทวทูตสูตร พาลปัณฑิตสูตร และมหาสีหนาทสูตร เพื่อให้เห็นภาพของหลักกรรมในพระไตรปิฎกที่กว้างขวางและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาความเข้าใจหลักกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างรอบด้าน

2.2 การเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องกรรมระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน โดยเฉพาะในคัมภีร์อภิธรรมโกศภาษย์ของพระวสุพันธุ เพื่อให้เห็นพัฒนาการของการตีความเรื่องกรรมในนิกายต่าง ๆ และเอื้อต่อการสนทนาระหว่างศาสนาในระดับนานาชาติ

2.3 การทำวิจัยเชิงประจักษ์เพื่อสำรวจว่าพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันมีความเข้าใจหลักกรรมในระดับใด มีการนำไปใช้อย่างถูกต้องหรือบิดเบือนอย่างไร และส่งผลต่อทัศนคติและพฤติกรรมทางจริยธรรมในสังคมอย่างไรบ้าง อันจะเป็นประโยชน์ในการวางแผนเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ตรงกับสภาพปัญหาของสังคมร่วมสมัย

บรรณานุกรม

บัวบุษรา อัครศรุติพงศ์. (2563). *บูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิภังคสูตร*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูวินัยธรสุเทพ อกิญฺจโน (ทับทิมเทศ). (2539). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาพิเชษฐ์ ธีรวิโส (ดอกรัก). (2534). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสาคร วรธมฺโมภาโส. (2560). การศึกษาเชิงวิเคราะห์กฎแห่งกรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา.* 8(2), 11–23.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2542). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2562). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.* (พิมพ์ครั้งที่ 52). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2564). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.* (พิมพ์ครั้งที่ 43). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

การศึกษาเปรียบเทียบการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรม ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก

A Comparative Study of the Devaluation of Others in Relation to the Doctrine of Karma in Theravada Buddhism and Roman Catholic Christianity

[1]พระครูวิสิฐวรานุกิจ (ประดิษฐ์ เขมธโร),
[2]แสวง นิลนามะ และ [3]คงสฤษฎ์ แพงทรัพย์
[1]Phrakhru Visithvaranukit (Phradit Khemadharo),
[2]Sawaeng Nilnama and [3]Khongsaris Pangthrap
[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
[1,2,3]Faculty of Buddhism Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
[1]Corresponding Author's Email: 6701201001@mcu.ac.th
Received: May 11, 2026; **Revised:** August 19, 2026; **Accepted:** August 24, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก และ 3) เพื่อเปรียบเทียบการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร โดยศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ไบเบิล เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า 1) พระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลักกรรมที่อธิบายความสัมพันธ์ของเหตุและผลอย่างเป็นระบบ แต่การตีความที่คลาดเคลื่อนอาจนำไปสู่การมองความทุกข์ของผู้อื่นว่าเป็นผลกรรมเฉพาะตน อันส่งผลให้ลดทอนความเมตตา อย่างไรก็ตาม หลักเมตตา กรุณา และอุเบกขา ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการป้องกันการลดทอนคุณค่า 2) ขณะที่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีคำสอนเรื่องบาป การไถ่บาป และความรอด ซึ่งอาจถูกตีความในเชิงตัดสินผู้อื่นได้ แต่หลักความรักแบบอากาเปและแนวคิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ช่วยส่งเสริมการเคารพและยอมรับกัน 3) การเปรียบเทียบพบว่า แม้ทั้งสองศาสนาจะมีพื้นฐานแนวคิดต่างกัน คือ พุทธศาสนาเน้นกฎแห่งกรรม ส่วนคริสต์ศาสนาเน้นความสัมพันธ์กับพระเจ้า แต่มีจุดร่วมในการส่งเสริมความเมตตา ความรัก และการเคารพศักดิ์ศรีของมนุษย์ การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าการตีความคำสอนอย่างถูกต้องและสมดุลเป็นปัจจัยสำคัญในการป้องกันการลดทอนคุณค่าผู้อื่นและส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคม

คำสำคัญ: การลดทอนคุณค่าผู้อื่น; ความเชื่อเรื่องกรรม; พระพุทธศาสนาเถรวาท; ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก

Abstract

This research article aims to: 1) examine the devaluation of others in relation to the belief in karma in Theravada Buddhism; 2) investigate similar tendencies within Roman Catholic Christianity; and 3) compare these perspectives across the two traditions. The study employs a documentary research methodology, drawing on the Pāli Canon, the Bible, and relevant scholarly works. The findings revealed that 1) Theravada Buddhism presents a systematic doctrine of karma emphasizing causality. However, misinterpretations may lead to viewing individuals' suffering solely as the result of their own past actions, potentially diminishing compassion. Nonetheless, the principles of loving-kindness (mettā), compassion

(karuṇā), and equanimity (upekkhā) serve as safeguards against such devaluation. 2) In Roman Catholic Christianity, teachings on sin, redemption, and salvation may also be interpreted in ways that foster judgment toward others. Yet, the concepts of agape (selfless love) and inherent human dignity endowed by God provide a strong foundation for respect and acceptance. 3) Comparatively, while the two religions differ conceptually Buddhism emphasizing the law of karma and Christianity emphasizing the relationship between humans and God they share common ethical foundations that promote compassion, love, and human dignity. This study highlights that balanced and accurate interpretation of religious teachings is crucial in preventing the devaluation of others and fostering peaceful and respectful coexistence in society.

Keywords: Devaluation of Others; Doctrine of Karma; Theravada Buddhism; Roman Catholic Christianity

บทนำ

ในสังคมร่วมสมัย ปรากฏการณ์ “การลดทอนคุณค่าผู้อื่น” ได้ทวีความรุนแรงและแพร่หลายมากขึ้น โดยเฉพาะผ่านสื่อสังคมออนไลน์และบริบททางการเมือง ซึ่งเปิดพื้นที่ให้บุคคลสามารถแสดงความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ หรือแม้กระทั่งโจมตีผู้อื่นได้อย่างเสรี ปรากฏการณ์ดังกล่าวมิได้เป็นเพียงพฤติกรรมทางสังคมทั่วไป หากแต่มีความเกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้งกับภาวะทางจิตใจของผู้กระทำ กล่าวคือ การลดทอนคุณค่าผู้อื่นอาจก่อให้เกิดความพึงพอใจ ความสะใจ หรือความรู้สึกว่าตนเองมีอำนาจและตัวตนเหนือผู้อื่น แม้ในบางกรณีผู้กระทำอาจไม่รู้ตัวก็ตาม พฤติกรรมเช่นนี้สะท้อนถึงความบกพร่องทางจริยธรรมและศีลธรรม อีกทั้งยังนำไปสู่ผลกระทบทางจิตใจต่อผู้ถูกกระทำ เช่น ความเครียด ความวิตกกังวล หรือแม้กระทั่งโศกนาฏกรรมในสังคม การลดทอนคุณค่าผู้อื่นสามารถปรากฏได้ในหลายรูปแบบ ได้แก่ การกระทำทางร่างกาย การใช้วาจาที่รุนแรง การกดดันทางสังคม และการคุกคามในโลกออนไลน์ ซึ่งล้วนเป็นการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ทั้งสิ้น สาเหตุของพฤติกรรมดังกล่าวอาจเกิดจากอคติ ความโกรธ ความอิจฉา หรือความเห็นผิด ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยทางจิตที่ส่งเสริมให้เกิดการกระทำอันไม่เหมาะสม (World Health Organization, 2002) ดังนั้น การทำความเข้าใจรากฐานทางจิตใจของการลดทอนคุณค่าผู้อื่นจึงเป็นสิ่งสำคัญในการหาทางป้องกันและแก้ไขปัญหา

ในมิติทางศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาทได้อธิบายพฤติกรรมดังกล่าวผ่านหลัก อกุศลกรรมบถ 10 ซึ่งครอบคลุมการกระทำทางกาย วาจา และใจ (พระไตรปิฎกภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา. (ไทย); 11/305/260) อันเป็นต้นเหตุของความทุกข์และความเสื่อมทางจิตใจ โดยเฉพาะวจีกรรม เช่น การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด และการพูดคำหยาบ ล้วนเป็นรูปแบบของการลดทอนคุณค่าผู้อื่นที่พบได้ในสังคมปัจจุบัน ขณะเดียวกัน พระพุทธศาสนายังเสนอแนวทางแก้ไขผ่านหลักกุศลกรรมบถ และ พรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาจิตใจให้เกิดความสมดุล ลดความโกรธ และส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

ในทำนองเดียวกัน ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกก็มีคำสอนที่มุ่งควบคุมพฤติกรรมและยกระดับจิตใจของมนุษย์ เช่น หลักบัญญัติ 10 ประการ (พระคัมภีร์คาทอลิก ฉบับสมบูรณ์ ภาคพันธสัญญาเดิม และภาคพันธสัญญาใหม่, 2014: ลูกา 23; 39-41) ซึ่งห้ามการพูดเท็จ การใส่ร้าย และการเบียดเบียนผู้อื่น ตลอดจนคำสอนในพระคริสตธรรมคัมภีร์ที่เน้นความรักแบบอากาเป (Agape) และการให้อภัย ดังปรากฏในเหตุการณ์การตรึงกางเขนของพระเยซูคริสต์ ที่แม้พระองค์จะถูกดูหมิ่นและลดทอนคุณค่าอย่างรุนแรง แต่กลับทรงตอบโต้ด้วยความเมตตาและการให้อภัย แสดงให้เห็นถึงแบบอย่างของการยกระดับจิตใจเหนือความเกลียดชัง

จากการพิจารณาทั้งสองศาสนา จะเห็นได้ว่าศาสนามีบทบาทสำคัญในการเป็นกรอบกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ ทั้งในด้านการควบคุมตนเองและการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม แม้จะมีความแตกต่างในด้านแนวคิดพื้นฐาน เช่น พระพุทธศาสนาเน้นกฎแห่งกรรม ส่วนศาสนาคริสต์เน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า แต่ทั้งสองศาสนาล้วนมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน คือ การส่งเสริมความเมตตา ความรัก และการเคารพศักดิ์ศรีของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาการลดทอนคุณค่าผู้อื่นในบริบทของความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท และแนวคิดเรื่องบาปและความรอดในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก เพื่อวิเคราะห์และเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของคำสอนทั้งสองศาสนา อันจะนำไปสู่การค้นหาแนวทางในการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาการลดทอนคุณค่าผู้อื่น และส่งเสริมการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติและยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก
3. เพื่อเปรียบเทียบการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก มีวิธีการดำเนินการดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาจากแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก (ภาษาไทย) ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระคัมภีร์คาทอลิก ฉบับสมบูรณ์ ภาคพันธสัญญาเดิม และภาคพันธสัญญาใหม่

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาจากแหล่งข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่เอกสารงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ ตำราและผลงานทางวิชาการของนักการศาสนาและนักวิชาการทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ตำรา สื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่ เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ขั้นตอนที่ 3 นำข้อมูลที่ได้มาแยกแยะ วิเคราะห์และเปรียบเทียบให้เห็นถึงความเหมือนและแตกต่างกันในประเด็นการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก

ขั้นตอนที่ 4 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาเปรียบเทียบการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก สรุปได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 การลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ส่งผลของการกระทำว่าด้วยเรื่องกรรมคือการกระทำแบ่งออกเป็น 3 ชนิด คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม กรรมเป็นข้อหนึ่งในศรัทธาของชาวพุทธ 4 ประการด้วยกัน คือ กัมมสัทธา เชื่อเรื่อง กรรม คือ เชื่อว่ากรรมมีจริง วิปากสัทธา เชื่อเรื่องผลของกรรม คือ เชื่อว่ากรรมที่บุคคลทำไม่ว่าดีหรือ ชั่วย่อมให้ผลเสมอ กัมมัสสกตาสัทธา คือ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน และกรรมที่กระทำแก่พระพุทธเจ้ากรรมส่งผลหนักที่สุดสู่

อบายภูมิ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ. (ไทย); 25/50/403) สาเหตุของการลดทอนคุณค่าผู้อื่นในปัจจุบัน 1) การลดทอนคุณค่าทางร่างกาย เป็นการทำร้ายร่างกายอีกฝ่ายให้เกิดการบาดเจ็บ 2) การลดทอนคุณค่าทางวาจา เป็นลักษณะการพูดที่ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกหรือทำให้เจ็บปวด จะเกิดขึ้นในสถานการณ์ที่มีการยั่วยุ เย้าแหย่ เยาะเย้ย ข่มขู่ การพูดจาดูถูก 3) การลดทอนคุณค่าทางสังคมหรือด้านอารมณ์ เป็นลักษณะของการใช้กลุ่มเพื่อนหรือสังคมกดดันและทำ ให้บุคคลแยกออกจากกลุ่ม 4) การลดทอนคุณค่าบนโลกออนไลน์ (Cyberdevalue) เป็นการลดทอนคุณค่าที่เกิดขึ้นใหม่ ในการโจมตี ขู่ทำร้าย หรือ ใช้ถ้อยหยาบคาย การคุกคามทางเพศแบบออนไลน์ (แม่ชีประครอง งามชัยภูมิ, 2561)

เนื่องจากพระพุทธศาสนาเชื่อว่าสิ่งที่เป็นต้นเหตุ หรือแรงผลักดันที่ทำให้มนุษย์ทำกรรมต่าง ๆ หรือกระทำสิ่งใดนั้น มีอยู่ 2 ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายแรกคือกุศลมูล (รากเหง้าของความดี) ฝ่ายที่สองคือ อกุศลมูล (รากเหง้าของความชั่ว) ถ้าการกระทำนั้นเป็นไปโดยแรงผลักดันฝ่ายดีหรือกุศลมูล (ได้แก่ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง) การกระทำนั้นถือว่าเป็นการกระทำความดี แต่ถ้าเป็นไปโดยแรงผลักดันฝ่ายชั่วหรืออกุศลมูล (ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง) การกระทำนั้นถือว่าเป็นการกระทำชั่ว ผลที่ได้รับก็คือความเสียหาย ทุกข์ และโทษ จากการให้ความหมายคำว่า การลดทอนคุณค่า โดยนักจิตวิยาที่ระบุว่า การลดทอนคุณค่า คือ พฤติกรรมรุนแรง ลดทอนคุณค่า รังแกผู้อื่น ซึ่งการกระทำดังกล่าวอาจเป็นการใช้กำลัง การใช้ถ้อยคำทำร้าย จิตใจ การใช้แรงกดดันทางสังคม การกีดกันริดรอนสิทธิขั้นพื้นฐาน หรือการปฏิบัติใด ๆ ก็ตามในทางลบ เมื่อ นำมาวิเคราะห์กับสาเหตุการกระทำตามแนวทางพระพุทธศาสนา ก็จะเห็นว่าการลดทอนคุณค่า มีสาเหตุมาจาก อกุศลมูล ซึ่งในอกุศลมูล 3 นั้น จะมีสาเหตุแยกย่อยของการกระทำที่อาจเกิดจากอำนาจกิเลสตัวใดตัวหนึ่ง ได้แก่ การลดทอนคุณค่าที่เกิดจากโลภะ เป็นเหตุก็อย่างเช่น การลดทอนคุณค่าเพราะเขาสวยกว่า เรียนเก่งกว่า เป็น ต้น ส่วนการลดทอนคุณค่าบริภาษพระมีโทสะเป็นเหตุ ตัวอย่างเช่น คู่กรณีเคยเป็นศัตรูกันมาก่อน เมื่อตนสบโอกาส จึงลง มือกลั่นแกล้ง และการกลั่นแกล้งอันมีสาเหตุมาจากโมหะ เช่น ความยึดมั่นถือมั่น เข้าใจผิดว่าตนมีอำนาจ เก่งกาจเหนือผู้อื่น และไม่เกรงกลัวต่อบาปที่จะเกิดหลังจากการเบียดเบียนผู้อื่น กระทำการลดทอนคุณค่า หรือที่เรียกว่า ลดทอนคุณค่าจากกิเลสทุกตัวทั้ง โลภะ โทสะ โมหะและยังเป็นฐานให้กระทำกรรมชั่วอื่น ๆ ซึ่งอาจจะร้ายแรงกว่าการกลั่นแกล้งตามมาในอนาคต (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546)

หลักธรรมที่นำใช้ตามแนวทางพุทธศาสนาเถรวาท คือ อกุศลกรรมบถ 10 แต่ถ้าอกุศลกรรมบถ 10 นั้น ข้อใดมี องค์ประกอบเท่าไรเพราะถ้าการกระทำใดมีองค์ประกอบไม่ครบถ้วน ก็ไม่อาจจัดเป็นอกุศลกรรมบถได้ เช่น ฆ่าสัตว์ตายโดยไม่มีเจตนา หรือฆ่าแล้วแต่ไม่ตาย เป็นต้น การทำอกุศลที่มีองค์ประกอบครบถ้วนเท่านั้น จึงจะล่วงกรรมบถ หรือขาดศีลกรรมบถได้ อกุศลกรรมบถ มี 10 ประการ แบ่งออกเป็น 3 ทาง คือ กายกรรม 3 วจีกรรม 4 และมโนกรรม 3 ส่วนหลักธรรมที่ใช้แก้ไขเยียวยารักษาจิตใจ พรหมวิหาร 4 คือ 1) เมตตา ความประสงค์ที่จะให้ ผู้อื่นมีความสุข 2) กรุณา คือความสงสารเห็นใจ ปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ 3) มุทิตา คือความรู้สึกพลอยชื่นชมยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุข 4) อุเบกขา คือความรู้สึกวางเฉยเป็นกลางไม่ลำเอียง อุเบกขา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546)

จะเห็นได้ว่า การใช้สติ ขันติ และเมตตา ในการแก้ปัญหาการลดทอนคุณค่านั้นเป็นแนวทางพระพุทธศาสนาที่ได้ผลดีสำหรับ ผู้ที่ถูกกระทำ และผู้กระทำมากที่สุด รวมถึงการตระหนักถึงข้อดีข้อเสียของพฤติกรรมที่จะกระทำลงไปจะมีผลกระทบทางบวกหรือลบกับใครบ้าง พฤติกรรมใดที่ไม่ควรกระทำต่อผู้อื่น แม้บางคนอาจจะมองว่า พฤติกรรมนั้นเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่สำหรับคนอื่น ๆ แล้วอาจไม่ใช่ปัจจุบัน มนุษย์ต่างเกิดมาและมีชีวิตในช่วงเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้า การลดทอนคุณค่า ที่ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้น ด้วยการเผชิญหน้าเท่านั้น วันหนึ่งบางท่านในที่นี้ อาจตกเป็นเหยื่อการลดทอนคุณค่าทางสื่อสังคมออนไลน์จากผู้ที่ไม่เคย รู้จักกัน

หรืออาจตกเป็นส่วนหนึ่งที่ร่วมกระทำการลดทอนคุณค่า บุคคลอื่น แม้กระทั่งเป็นผู้เริ่มการลดทอนคุณค่า ผู้อื่นโดยไม่รู้ตัว ดังนั้น การกระทำใดที่ก่อให้บุคคลอื่นรู้สึกลดทอนคุณค่า ย่ำแย่ อับอาย เสื่อมเสีย ให้ลองพิจารณาให้ถี่ถ้วน เอาใจเขามาใส่ใจเรา หายใจเข้าออกอีกหลาย ๆ ครั้ง คิดถึงผลดี ผลเสียก่อนลงมือแชร์ กดไลค์ พิมพ์ข้อความ หรือพูดออกไป เพราะสิ่งเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นแล้ว แม้จะลบออกสักกี่ครั้ง ก็ยังฝังในจิตใจของผู้ถูกกระทำ เสมอการรับมือการลดทอนคุณค่าที่ดี ต้องมีสติ เงียบเฉย ตอบโต้ ชี้แจงให้ถูกจังหวะ ไม่คิดแค้น เครียด หรือวิตกกังวลเกินไป รวมถึงเลือกที่จะใช้ชีวิตในสังคมสิ่งแวดล้อมที่ดี ปิดรับเรื่องราวทางโซเชียลบ้าง หากหาทางออกไม่ได้ ควรพบแพทย์เพื่อรับการรักษาอย่างเหมาะสม

วัตถุประสงค์ที่ 2 สาเหตุการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้วยความเชื่อเรื่องกรรมในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ในบริบทของคริสตศาสนา แนวคิดเรื่องการลดทอนคุณค่า หมายถึงกระบวนการทางความคิดหรือการปฏิบัติที่บิดเบือนความจริงเกี่ยวกับมนุษย์ พระเจ้า และความเชื่อ โดยลดทอนสิ่งที่มีคุณค่าเชิงเทววิทยาและจิตวิญญาณให้เหลือเพียงมิติที่จำกัด เช่น มิติทางวัตถุ สังคม หรือกฎเกณฑ์ภายนอก ทั้งนี้คริสตศาสนายืนยันว่าคุณค่าของสรรพสิ่ง โดยเฉพาะมนุษย์ มีรากฐานอยู่ในความสัมพันธ์กับพระเจ้า และการถูกสร้างตามพระฉายาของพระองค์ (Grenz, 1994) ในสังคมในยุโรปและอเมริกาการลดทอนคุณค่าทางร่างกาย คือการเหยียดสีผิวในคนผิวสีดำและคนเอเชียที่มีผิวสีเหลือง และเหตุการณ์ที่นำไปสู่ความรุนแรงในปัจจุบัน (Williams, 2018) ทำให้องค์กรทางศาสนาคริสต์เข้ามามีบทบาทสำคัญในการใช้คำสอนมาดูแลรักษาเยียวยาจิตใจผู้ที่ถูกลดทอนคุณค่าตามหลักธรรมที่มีบัญญัติไว้ การลดทอนคุณค่าผู้อื่นตามความเชื่อในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกการลดทอนคุณค่าผู้อื่นในสังคมในยุโรปและอเมริกาสาเหตุหลักมาจากการลดทอนคุณค่าทางร่างกาย คือการเหยียดสีผิวในคนผิวสีดำและคนเอเชียที่มีผิวสีเหลือง และเหตุการณ์ที่นำไปสู่ความรุนแรงในปัจจุบันที่ชาวจีนถูกกลุ่มคนบางคนทำร้ายร่างกายลดทอนคุณค่า กล่าวโทษ ทุบตี ตามท้องถนน สาเหตุเนื่องมาจากการแพร่กระจายของโควิด ที่คนจีนโดนถูกกล่าวหาเหมารวมว่ามา เป็นต้นเหตุของโรค ทำให้องค์กรณ์ทางศาสนาคริสต์เข้ามามีบทบาท (Trump, 2017)

เมื่อมนุษย์ได้นำหลักศาสนาไปประพฤติปฏิบัติในวิถีชีวิตของตนอย่างสม่ำเสมอแล้วย่อมก่อให้เกิดประโยชน์อย่างอเนกอนันต์ต่อตนเองอย่างแน่นอนประโยชน์ของศาสนาโดยภาพรวม ได้แก่ศาสนาช่วยทำให้คนมีจิตใจสูง และประเสริฐกว่าสัตว์ทำให้คนมีวินัยในตัวเองสูงทำให้คนในสังคมอยู่กันได้อย่างสงบสุข ส่งเสริมและสร้างสรรค์ผลงานอันมีคุณค่าทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมแก่สังคม ให้คนมีความอดทน ไม่หวั่นไหว ในโลกธรรม ช่วยประสานรอยร้าวในสังคมมนุษย์ ทำให้มนุษย์ปกครองตนเองได้ในทุกสถานและทุก เวลา ให้มนุษย์มีจิตใจสะอาด ไม่กล้าทำความชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ทำให้มนุษย์ผู้ประพฤติตามพ้น จากความทุกข์ ความเดือดร้อน และช่วยให้ประสบความสงบสุขทางจิตใจอย่างเป็นลำดับขั้นตอนจน บรรลุเป้าประสงค์สูงสุดของชีวิต ให้มนุษย์มีความสามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูลกันทำให้อยู่ร่วมกันเป็นหมู่ คณะ ได้อย่างมีความสุข และมีหลักในการดำเนินชีวิต ให้ชีวิตมีความหมายและความหวัง และช่วยให้ เกิดเสถียรภาพและความสงบสุขในสังคม หลักธรรมในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกที่นำมาใช้ คือหลักบัญญัติ 10 ประการ (Ten Commandments in Catholic theology) (เสนอ ดำเนินสะดวก, 2562) และพระคริสตธรรมคัมภีร์ภาคพันธสัญญาใหม่เป็นพระธรรมที่ถูกเขียนขึ้นภายหลังจากการประสูติของพระเยซู มีจำนวน 27 เล่ม (พระคัมภีร์คาทอลิก ฉบับสมบูรณ์ ภาคพันธสัญญาเดิม และ ภาคพันธสัญญาใหม่, 2014: มธ 5:1; 7:28) ดังนี้ 1) พระวรสารนักบุญมัทธิว 2) พระวรสารนักบุญมาระโก 3) พระวรสารนักบุญลูกา 4) พระวรสารนักบุญยอห์นบทบาทสำคัญในการใช้คำสอนมาดูแลรักษาเยียวยาจิตใจคือหลักศรัทราและการให้ความรัก (Catechism of the Catholic Church, Can, 2025)

จะเห็นได้ว่า การลดทอนคุณค่าในศาสนาคริสต์ส่วนใหญ่จะมาจากการลดทอนคุณค่าเหยียดผิวซึ่งฝังรากลึกมานานตั้งแต่สมัยที่มีการซื้อขายทาสคนผิวดำและในยุคโควิดระบาดชาวจีนและคนเอเชียก็ถูกลดทอนคุณค่าเหยียดผิวอย่างรุนแรงในปัจจุบัน (Williams, 2018) ส่วนใหญ่จะมีองค์กรทางยูเอ็น นักปกป้องสิทธิมนุษยชน เข้ามาดูแลแก้ไข ถึงแม้ในทางหลักคำสอนทางศาสนาก็มุ่งเน้นสอนในเรื่องความรัก เพราะได้ชื่อว่าศาสนาคริสต์ศาสนาแห่งความรัก พระเยซูเน้นถึงความรักว่าสำคัญที่สุด มีความรักอย่างเดียวก็เพียงพอแล้ว รักพระเจ้า รักเพื่อนมนุษย์ รักเพื่อนบ้าน รักครอบครัว แล้วจะได้ความรักตอบแทน ซึ่งมีค่ากว่าสมบัติใด ๆ ให้รักโลก ทำตนเป็นคนของโลก และก็ด้วยอิทธิพลคำสอนดังกล่าวจึงมีหมอสอนศาสนาคริสต์ออกไปเผยแผ่ศาสนาทั่วโลก ทั้งช่วยจัดตั้งโรงเรียนและโรงพยาบาลควบคู่ไปด้วย เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะดำเนินรอยตามพระเยซูซึ่งเป็นทั้งหมอกายหมอใจ ช่วยเหลือคนเจ็บป่วยทั้งโรคกายโรคใจ บางคนบอกว่าเป็นคริสต์ศาสนิกชนนี่ดีเพราะทำบาปแล้วสามารถแก้บาปได้ ที่จริงแล้วการแก้บาปคือการเป็นทุกข์หรือสำนึกถึงบาปและพยายามไปแก้ไขการกระทำผิดนั้นเสียใหม่ เวลาไปสารภาพบาปก็คุกเข่าบอกพระสงฆ์ว่าเราได้ทำบาปอะไรไปบ้างพระสงฆ์จะตักเตือนให้เป็นทุกข์ถึงบาปที่ได้กระทำไป และให้ไปทำกิจใช้โทษบาปหัวใจของการแก้บาป คือคนที่จะไปแก้บาปเขาต้องรวบรวมความกล้าที่จะไปสารภาพสิ่งที่ตนทำไม่ดีไว้ เขาได้สำนึกในบาปที่ได้ทำลงไป และตั้งใจหนีห่างจากบาปนั้น ๆ คงจะเป็นการตีความที่ผิดเพี้ยนไปเองมากกว่าว่าทำบาปแล้วแก้บาปให้หลุดได้ ทางคริสต์จะมีไฟชำระผู้ที่ทำผิดทำบาปมา และไม่เคยสำนึกแล้วไม่ตั้งใจใช้โทษบาป และเชื่อว่าเกือบทุกคนเมื่อตายไปก็ต้องไปที่ไฟชำระใช้โทษทัณฑ์ก่อน ก็แปลว่าไม่สามารถแก้บาปให้หลุดได้ง่าย ๆ จนไปเที่ยวทำบาปแล้วมาแก้บาปทุกวันอาทิตย์ท้าย ๆ ของพิธีมิสซาก็จะมีพิธีรับศีลมหาสนิทอันเปรียบเสมือนพระกายและพระโลหิตของพระคริสต์เจ้าให้สถิตอยู่กับเรา เคยมีคนกล่าวไว้ว่าคำสอนของพระเยซูมีมากมายแต่ที่เป็นแก่นจริงๆ น่าจะอยู่ที่ท่านสอนให้เรารักซึ่งกันและกัน ดังเนื้อเพลง “จงรักซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปัน จงรักซึ่งกันและกัน ดังที่เรารักท่าน”

ดังนั้น การช่วยเหลือกันในรูปแบบต่าง ๆ จึงมีอยู่ทั่วไปในหมู่ชาวคริสต์ สะท้อนถึงอิทธิพลของศาสนาคริสต์ดังกล่าวมาแล้ว แต่ภายในศาสนาคริสต์เองกลับแตกแยกกัน แบ่งเป็นนิกายใหญ่น้อยมากมาย และแต่ละนิกายต่างก็ยึดมั่นในปรัชญาของตน ไม่ปรองดองเข้าหากัน ทั้งยังไม่มีองค์การใดที่คอยประสานรอยร้าวได้ ดังนั้นศาสนาคริสต์ถึงแม้จะเป็นศาสนาใหญ่ แต่ก็อยู่ในฐานะที่รวมกันได้แค่เพียงหลวมๆ ตลอดทั้งความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีในโลกปัจจุบัน ก็มีการขัดแย้งกับคำสอนในศาสนาคริสต์ จึงทำให้ชาวคริสต์รุ่นใหม่มีความสนใจในศาสนาน้อยลง หรือไม่ก็ไม่สนใจเลย บ้างก็หันไปนับถือศาสนาอื่น ซึ่งก็มีมากขึ้นตามลำดับ

วัตถุประสงค์ที่ 3 ภาพรวมของการศึกษาเปรียบเทียบการลดทอนคุณค่าผู้อื่นเรื่องความเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ซึ่งประกอบด้วยสาเหตุการลดทอนคุณค่าผู้อื่น การลดทอนคุณค่าผู้อื่นตามความเชื่อและหลักธรรมที่นำมาใช้ มีนัยที่เหมือนและต่างกันสรุปได้ดังนี้

สาเหตุของการลดทอนคุณค่าผู้อื่นในปัจจุบันมีนัยที่ความสอดคล้องกันคือ 1) ถูกลดทอนคุณค่าด้วยวาจา การเหยียด นินทาว่าร้าย 2) การทำร้ายร่างกาย 3) ถูกควบคุมจิตใจ ซึ่งทั้งสองศาสนาจะมีความสอดคล้องกัน ในส่วนต่างกันนั้นศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกมีความรุนแรงมากกว่ามากคือการเหยียดสีผิวระหว่างคนขาวและคนดำที่ฝังรากลึกมานานและยังรวมไปถึงการเหยียดเชื้อชาติคนเอเชียสาเหตุแห่งปัญหาการลดทอนคุณค่าผู้อื่นในปัจจุบันเกิดจาก สาเหตุภายใน ด้านชีวภาพ พันธุกรรม, ด้านจิตวิทยา ไม่รักตัวเอง, อยู่ในสิ่งแวดล้อมรุนแรง, ด้านสังคมพหุวัฒนธรรม เชื้อชาติ ศาสนา เพศ ชาติพันธุ์ ค่านิยม ประเพณี สาเหตุภายนอก ร่างกาย, สังคม อารมณ์, วาจา, ออนไลน์, กดดันตนเอง, ความแตกต่างเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ชาติกำเนิด สีผิว เพศ (กชพรรณ มณีภาค และ อุนิษา เลิศโตมรสกุล, 2562)

ความเชื่อตามแนวทางศาสนามีนัยที่เหมือนและต่างกัน ความเชื่อตามแนวทางศาสนามีนัยที่เหมือน มี 2 นัยยะคือ หลักธรรมที่ใช้เตือนทั้งสองศาสนาที่เหมือนกันคือ (1) กายทุจริตการลดทอนคุณค่าทางร่างกาย ทำร้ายชีวิตวิญญาณ หมายถึงการเป็นที่สะดุดแก่ผู้อื่น (2) วจีทุจริต การลดทอนคุณค่าทางวาจาพูดเท็จใส่ร้ายผู้อื่นแยกประเด็นเป็น 2 ประเด็น คือ นินทา และ ใส่ความ (3) มโนทุจริตการลดทอนคุณค่าทางใจ อย่าปลงใจผิดประเวณี ส่วนหลักธรรมที่ใช้ในการป้องกันคือ สัจจะ การประพฤติด้วยความสุจริตไม่คดโกง ไม่หลอกลวง พูดความจริง มีความจริงใจต่อหน้าที่การงานของตนสอดคล้องกับคาทอลิกข้อที่ 1 ว่า การใช้วาจา ปลุกปลอบใจ ให้ความหวังผู้ที่รู้สึกถึงการลดทอนคุณค่าทางจิตใจจะได้รับความสุข และข้อที่ 4 อย่าลดทอนคุณค่าสบถสาบานเลยดีกว่า จงประพฤติตนให้เป็นคนซื่อตรง ให้คนทั้งหลายเขาเชื่อถือโดยมิต้องลดทอนคุณค่าสบถสาบานเลยดีกว่า ส่วนที่แตกต่างกันคือ (1) กิจกรรมของแต่ละศาสนาที่มีจุดประสงค์อย่างเดียวกันมีอยู่ไม่น้อย ตัวอย่างเช่น การทำทาน การแบ่งปันให้ผู้อื่น หรือ จาคะ ที่เป็นหลักปฏิบัติทั่วไปในศาสนาพุทธ มีความแตกต่างกับศาสนาคริสต์สอนให้ฝังดิ่งศรัทธาลงในพระผู้เป็นเจ้าโดยปราศจากข้อสงสัยสอนให้ทำความดีมีความสุขกับการช่วยเหลือผู้อื่นปฏิบัติตามที่พระเจ้าปรารถนาเมื่อตายไปแล้วจะได้รับชีวิตนิรันดรใน ดินแดน สวรรค์ของพระเจ้า (2) พระพุทธศาสนาเถรวาทสอนในข้อ ทมะการฝึกฝนอบรมตนเอง และ ข่มใจตนเอง ไม่ให้ไปยึดติดกับ อบายมุข คือความโลภอยากได้ อยากมีในสิ่งที่ไม่ใช่ของของตน แต่คาทอลิกสอนว่าถ้าท่านให้อภัยแก่คนทั้งหลาย พระเจ้าก็จะให้อภัยแก่ท่านเหมือนกัน ความแตกต่างนี้คือพระพุทธศาสนาเถรวาทบุญกรรม เกิดจากการกระทำของเราเอง ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกบุญกรรมพระเจ้าเป็นผู้บันดาล พระพุทธเจ้าคือบุคคลที่ตรัสรู้เห็นแจ้งความจริงของจักรวาลด้วยตนเอง ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกพระเยซูคือพระเจ้าที่รับเอาความเป็นมนุษย์มาช่วยมนุษย์ให้รอดพ้น

หลักธรรมที่นำใช้ตามแนวทางศาสนาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมีนัยที่สอดคล้องกันคือ 1) การมอบความรักต่อเพื่อนบ้าน หรือที่แท้แล้วก็คือเพื่อนมนุษย์ของศาสนาคริสต์ ก็มีหลักการที่คล้ายคลึงกันกับข้อปฏิบัติเรื่องพรหมวิหาร 4 ในศาสนาพุทธ ที่สอนให้มี เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ซึ่งโดยรวมก็คือ ความรักและปรารถนาดีต่อผู้อื่น รู้สึกอยากให้เขาพ้นทุกข์ และพลอยยินดีเมื่อเขามีสุข รวมทั้งวางเฉย ไม่ลำเอียง ซึ่งเท่ากับเป็นการปฏิบัติต่อสรรพสิ่งด้วยความรักอย่างเท่าเทียมกัน เมื่อพิจารณาตัวอย่างของแนวคิดทางจริยศาสตร์ ที่มีเป้าหมายร่วมกันของแต่ละศาสนาได้ดังนี้แล้ว ก็จะเห็นได้ว่า แม้มนุษย์จะมีกิจกรรมทางศาสนาที่แตกต่างกันเพียงไร ก็ยังสามารถดำรงอยู่ในสังคมเดียวกันได้อย่างผาสุก หากเข้าใจถึงคุณค่าที่แท้จริงของกิจกรรมทางศาสนา ทั้งของตนเอง และของเพื่อนมนุษย์ในสังคมเดียวกัน ในส่วนที่แตกต่างกันคือศาสนาพุทธไม่นับถือพระเจ้า (อเทวนิยม) ส่วนศาสนาคริสต์นับถือพระเจ้า (เทวนิยม) พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่จำเป็นต้องมีศรัทธาจึงไม่มีการอ้อนวอนร้องขอ แต่ท้าให้มาพิสูจน์ความจริงด้วยตนเอง โดยการปฏิบัติจิตภาวนาอย่างเคร่งครัด จากนั้นส่งจิตพิจารณาองค์ฌานจนเกิดเป็นสภาวะญาณ เกิดวิปัสสนาญาณ 16 ขั้นเข้าถึงพระนิพพานอย่างสมบูรณ์ ศาสนาคริสต์ ต้องมีศรัทธามั่นคงห้ามสงสัย ทำความดีตามพระประสงค์ของพระเจ้า เน้นรักผู้อื่น ต้องอ้อนวอนและสรรเสริญพระองค์บ่อย ๆ ดังตารางเปรียบเทียบด้านล่าง ดังนี้

ประเด็นศึกษา	พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก	นัยที่เหมือนกัน	นัยที่แตกต่างกัน
1. สาเหตุการลดทอนคุณค่าผู้อื่น	เกิดจากกิเลส 3 ประการ (โลภ โกรธ หลง) และปัจจัยภายใน–ภายนอก เช่น	เกิดจากบาปและความอ่อนแอของมนุษย์ รวมถึงอคติทางเชื้อชาติ สีผิว ชนชั้น เช่น การเหยียดผิว คนขาว–	สอดคล้องกันว่าเกิดจากปัจจัยภายใน (จิตใจ อารมณ์ พฤติกรรม) และ	ศาสนาคริสต์มีบริบทความรุนแรงเชิงโครงสร้าง เช่น การเหยียดเชื้อชาติ

	จิตใจไม่มั่นคง สิ่งแวดล้อม ความรุนแรงในสังคม วาจาและสื่อออนไลน์	คนดำ และการเลือกปฏิบัติทางสังคม	ภายนอก (สังคม วัฒนธรรม ความรุนแรง วาจา สื่อ)	ฝังรากลึกชัดเจนมากกว่า
2. รูปแบบการลดทอนคุณค่า	1) กายทุจริต (ทำร้ายร่างกาย) 2) วจีทุจริต (นินทา ใส่ร้าย) 3) มโนทุจริต (ความคิดร้ายต่อผู้อื่น)	การดูหมิ่น เหยียดหยาม พูดให้ร้าย และการไม่ให้อภัย รวมถึงการแบ่งแยกทางสังคม	เหมือนกันคือการลดทอนผ่าน “กาย–วาจา–ใจ”	คริสต์เน้นการตีความในมิติ บาป และการไม่ให้อภัยมากกว่าการจำแนกเชิงไตรลักษณ์
3. หลักธรรม/คำสอนในการเตือน	ศีล 5, สัจจะ, ทมะ, สติ และสัมมาวาจา	พระบัญญัติ 10 ประการ, คำสอนเรื่องความรักและการไม่ตัดสินผู้อื่น	สอดคล้องกันเรื่องความจริงใจ ความซื่อสัตย์ และการไม่เบียดเบียน	พุทธเน้น การฝึกตนด้วยเหตุผลและการปฏิบัติ ส่วนคาทอลิกเน้นการเชื่อฟังพระเจ้า
4. หลักธรรมในการป้องกันการลดทอนคุณค่า	พรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา), สติปัฏฐาน, ทมะ และสัจจะ	รักเพื่อนมนุษย์, การให้อภัย และการปฏิบัติตามพระประสงค์ของพระเจ้า	เหมือนกันคือความรัก ความเมตตา และการให้อภัย	พุทธเน้นพัฒนาจิตด้วยตนเอง ส่วนคาทอลิกเน้น พระเจ้าเป็นศูนย์กลางของความรัก
5. แนวคิดต่อกรรม/ผลของการกระทำ	กรรมเป็นผลจากการกระทำของตนเอง (กฎเหตุและผล)	พระเจ้าเป็นผู้พิพากษาและบันดาลผลบุญบาป	ทั้งสองสอนว่าการกระทำมีผลต่อชีวิตมนุษย์	พุทธเป็นกรรมวาท–เหตุปัจจัย คริสต์เป็นพระเจ้ากำหนด/พิพากษา
6. เป้าหมายสูงสุดของศาสนา	การดับทุกข์ เข้าถึงพระนิพพาน	ชีวิตนิรันดรในอาณาจักรของพระเจ้า (สวรรค์)	ต่างมุ่งไปสู่ความสุขสูงสุดของมนุษย์	พุทธเป็นนิพพานไร้ตัวตน ส่วนคริสต์เป็นการอยู่ร่วมกับพระเจ้า
7. บทบาทศรัทธา	ศรัทธาเชิงปัญญาต้องพิสูจน์ด้วยตนเอง (เอหิปัสสิโก)	ศรัทธาในพระเจ้า ต้องเชื่อและยอมรับโดยไม่สงสัย	เหมือนกันคือมีศรัทธาเป็นฐาน	พุทธเน้นตรวจสอบได้ด้วยประสบการณ์ ส่วนคริสต์เน้นความเชื่อในพระเจ้า

ตาราง : การเปรียบเทียบการศึกษาเปรียบเทียบการลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก

ตารางเปรียบเทียบสรุปได้ว่า แม้พระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกจะมีฐานความเชื่อและโครงสร้างทางเทววิทยาที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน (อเทวนิยม–เทวนิยม) แต่ทั้งสองศาสนามีจุดร่วมสำคัญคือ การมุ่งลดทอนการเบียดเบียนผู้อื่น และส่งเสริม คุณค่าความเป็นมนุษย์ ผ่านหลักความรัก ความเมตตา และการควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจ ในขณะเดียวกัน ความแตกต่างที่สำคัญอยู่ที่พุทธ

ศาสนาเน้นเหตุผล การฝึกตน และกรรม คาทอลิกเน้นศรัทธา พระเจ้า และการไถ่บาป ผลการเปรียบเทียบจึงสะท้อนว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมีจุดหมายทางจริยธรรมร่วม แต่มีฐานอธิบายทางศาสนาต่างกัน กล่าวคือ ทั้งสองศาสนาต่างปฏิเสธการดูหมิ่น เหยียดหยาม เบียดเบียน และทำลายศักดิ์ศรีของผู้อื่น และต่างส่งเสริมความเมตตา ความรัก การให้อภัย และความรับผิดชอบทางศีลธรรม อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาอธิบายปัญหาดังกล่าวจาก กิเลส เจตนา กรรม และเหตุปัจจัย โดยมุ่งให้บุคคลพัฒนาตนเองจนลดและดับเหตุแห่งการเบียดเบียน ขณะที่คาทอลิกอธิบายผ่าน บาป เสรีภาพ ความรักต่อเพื่อนมนุษย์ การกลับใจ พระหรรษทาน และความสัมพันธ์กับพระเจ้า ดังนั้น ความเหมือนจึงอยู่ในระดับคุณค่าทางจริยธรรมและการปฏิบัติต่อมนุษย์ ส่วนความแตกต่างอยู่ในระดับที่มาแห่งศีลธรรม กลไกของผลการกระทำ และเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ประเด็นนี้สามารถนำไปพัฒนาเป็นองค์ความรู้ใหม่ได้ว่า การลดทอนคุณค่าผู้อื่นเป็นปัญหาสากลที่สามารถบูรณาการจริยธรรมของพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาได้บนฐานร่วม คือ การเคารพศักดิ์ศรีมนุษย์ การไม่เบียดเบียน ความเมตตา ความรัก และการให้อภัย แต่กลไกการเปลี่ยนแปลงแตกต่างกัน โดยพุทธเน้นการเปลี่ยนแปลงจากภายในด้วยการฝึกตนและปัญญา ส่วนคาทอลิกเน้นการเปลี่ยนแปลงผ่านความเชื่อ ความรัก การกลับใจ และพระหรรษทาน

อภิปรายผลการวิจัย

1. พบว่า การลดทอนคุณค่าผู้อื่นในบริบทของความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท เกิดจากการตีความหลักกรรมอย่างคลาดเคลื่อน โดยมองว่าความทุกข์ของบุคคลเป็นผลจากกรรมของตนเพียงอย่างเดียว จนนำไปสู่การตัดสินผู้อื่นและลดทอนความเมตตา อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาได้วางหลักธรรมเพื่อป้องกันพฤติกรรมดังกล่าวไว้ ได้แก่ หลักพรหมวิหาร 4 และกุศลกรรมบถ 10 ซึ่งส่งเสริมให้มนุษย์มีความเมตตากรุณา และเข้าใจผู้อื่นอย่างถูกต้อง ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับงานของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่อธิบายว่า หลักกรรมในพระพุทธศาสนาเป็นกฎแห่งเหตุและผลที่ต้องเข้าใจควบคู่กับปัจจัยแวดล้อมอื่น มิใช่ใช้เป็นเครื่องมือในการตัดสินหรือซ้ำเติมผู้อื่น (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2542) ทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดของ Damien Keown ที่เสนอว่า จริยธรรมในพระพุทธศาสนาเน้นความรับผิดชอบเชิงเจตนา (intention) และการพัฒนาจิตใจมากกว่าการกล่าวโทษผู้อื่น นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยด้านจิตวิทยาสังคมที่ชี้ว่า การอธิบายความทุกข์ของผู้อื่นโดยยึดปัจจัยภายในเพียงอย่างเดียว (internal attribution) มักนำไปสู่การลดความเห็นอกเห็นใจและเพิ่มพฤติกรรมการตัดสินผู้อื่น (Keown, 2013) ดังนั้น การเข้าใจหลักกรรมอย่างถูกต้องในพระพุทธศาสนาเถรวาทมิได้ส่งเสริมการลดทอนคุณค่าผู้อื่น แต่ในทางตรงกันข้าม กลับเป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจและส่งเสริมความเมตตา หากมีการตีความอย่างสมดุลและสอดคล้องกับหลักธรรมโดยแท้จริง

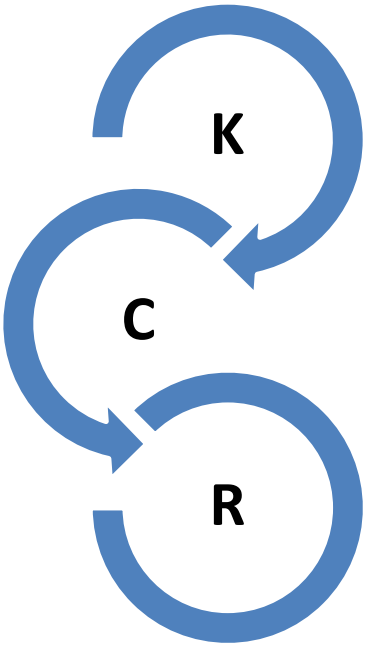
2. พบว่า การลดทอนคุณค่าผู้อื่นในบริบทของศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก มีความเกี่ยวข้องกับการตีความคำสอนเรื่องบาป การพิพากษา และความรอดในลักษณะที่เคร่งครัดหรือไม่สมดุล ซึ่งอาจนำไปสู่การตัดสินผู้อื่นว่าเป็นคนบาปหรือด้อยคุณค่า อย่างไรก็ตาม คำสอนหลักของคริสต์ศาสนา (คณะกรรมการคาทอลิกเพื่อคริสตธรรม แผนกพระคัมภีร์, 2014) โดยเฉพาะความรักแบบอากาเป (Agape) และแนวคิดเรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่พระเจ้าประทาน (human dignity) ได้เน้นให้มนุษย์รัก ให้อภัย และเคารพผู้อื่นอย่างไม่มีเงื่อนไข อันเป็นกลไกสำคัญในการป้องกันการลดทอนคุณค่าผู้อื่น ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับงานของ Thomas Aquinas ที่อธิบายว่า ความรัก (charity) เป็นคุณธรรมสูงสุดที่กำกับการกระทำของมนุษย์ให้มุ่งสู่ความดี และไม่ใช้การตัดสินผู้อื่นเป็นเครื่องมือในการยกระดับตนเอง(Aquinas, 1947) นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับคำสอนของ Pope Francis ที่เน้นย้ำว่า คริสตชนควรหลีกเลี่ยงการตัดสินและการประณามผู้อื่น แต่ควร

แสดงความเมตตา การให้อภัย และความเข้าใจในความเปราะบางของมนุษย์ (Francis, 2016) ดังนั้น แม้การตีความคำสอนบางประการในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกอาจนำไปสู่การลดทอนคุณค่าผู้อื่นได้ แต่ในแก่นแท้ของศาสนา กลับมุ่งเน้นความรัก ความเมตตา และการยอมรับศักดิ์ศรีของมนุษย์ ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญในการลดความขัดแย้งและส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคม

3. พบว่า การเปรียบเทียบการลดทอนคุณค่าผู้อื่นในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก แสดงให้เห็นว่า แม้ทั้งสองศาสนาจะมีความแตกต่างกันในเชิงแนวคิดพื้นฐาน โดยพระพุทธศาสนาเน้นกฎแห่งกรรมและเหตุปัจจัย ส่วนศาสนาคริสต์เน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าและแนวคิดเรื่องบาปและความรอด แต่ทั้งสองศาสนามีจุดร่วมสำคัญคือการมีหลักคำสอนที่มุ่งป้องกันการลดทอนคุณค่าผู้อื่น และส่งเสริมความเมตตา ความรัก และการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (เกษม กสิโอฬาร และพัชรี ตันติวิภาวิน, 2560) ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับงานของ Paul Knitter ที่เสนอว่า ศาสนาต่าง ๆ แม้มีความแตกต่างในเชิงหลักคำสอน แต่สามารถมีจริยธรรมร่วม ที่มุ่งส่งเสริมสันติภาพและความเข้าใจระหว่างมนุษย์ได้ (Knitter, 2002) นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ Hans Küng ที่เสนอแนวคิดจริยธรรมสากล (Global Ethic) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ทุกศาสนาล้วนมีหลักคำสอนพื้นฐานที่สนับสนุนความเคารพในศักดิ์ศรีของมนุษย์ การไม่เบียดเบียน และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (Küng, 1991) ดังนั้น การเปรียบเทียบคำสอนของทั้งสองศาสนาไม่เพียงทำให้เห็นความแตกต่างในเชิงแนวคิดเท่านั้น แต่ยังช่วยค้นพบจุดร่วมทางจริยธรรมที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการลดปัญหาการลดทอนคุณค่าผู้อื่น และเสริมสร้างสังคมแห่งความเข้าใจ ความเคารพ และสันติสุขร่วมกันได้อย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

การวิจัยเรื่อง “การลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก” ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่สำคัญดังนี้

ภาพที่ 1 : KCR Model

KCR Model (Karma–Compassion–Respect Model) เสนอหลักสำคัญว่า “ความเชื่อทางศาสนาไม่ได้นำไปสู่การลดทอนคุณค่าผู้อื่นโดยตัวมันเอง แต่การตีความและการนำความเชื่อไปใช้เป็นตัวแปรสำคัญที่กำหนดว่าจะนำไปสู่การตัดสินหรือนำไปสู่ความเมตตา” ทฤษฎีดังกล่าวประกอบด้วย

K – Karma/Kenosis การทำความเข้าใจความเชื่อทางศาสนาอย่างไม่ตีตรา,

C – Compassion การเปลี่ยนจากการตัดสินเป็นความเมตตากรุณา,

R – Respect การยืนยันศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์

ดังนั้น องค์ความรู้ใหม่นี้สะท้อนว่า การป้องกันการลดทอนคุณค่าผู้อื่นควรดำเนินการในระดับการตีความความเชื่อ ⟶ การพัฒนาจริยธรรม ⟶ การปรับทัศนคติทางสังคม ⟶ การเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้เป็นกรอบในการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันของผู้คนต่างศาสนา ลดการตีตราผู้ประสบปัญหาชีวิต และสร้างวัฒนธรรมทางศาสนาที่เน้นความเมตตา ความรับผิดชอบ และการเคารพคุณค่าของมนุษย์ทุกคน

สรุป

การวิจัยเรื่อง “การลดทอนคุณค่าผู้อื่นด้านความเชื่อเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก” พบว่า ปรากฏการณ์การลดทอนคุณค่าผู้อื่นมีความเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับการตีความคำสอนทางศาสนาและภาวะทางจิตของมนุษย์ โดยในพระพุทธศาสนาเถรวาท การตีความหลักกรรมอย่างไม่สมดุลอาจนำไปสู่การตัดสินผู้อื่น แต่หลักธรรมอย่างพรหมวิหาร 4 และกุศลกรรมบถ 10 ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการป้องกันและเยียวยาจิตใจ ส่วนในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก การตีความเรื่องบาปและความรอดอาจนำไปสู่การตัดสินผู้อื่นได้เช่นกัน แต่หลักความรักแบบอากาเปและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ช่วยส่งเสริมการยอมรับและการให้อภัย เมื่อเปรียบเทียบทั้งสองศาสนา พบว่า แม้มีความแตกต่างด้านแนวคิดพื้นฐาน แต่ต่างมีจุดร่วมสำคัญคือการส่งเสริมความเมตตา ความรัก และการเคารพคุณค่าความเป็นมนุษย์ ซึ่งสามารถนำมาเป็นฐานในการลดปัญหาการลดทอนคุณค่าผู้อื่นในสังคมร่วมสมัย โดยสรุป การลดทอนคุณค่าผู้อื่นมิได้เกิดจากศาสนาโดยตรง แต่เกิดจากการตีความและการใช้คำสอนอย่างไม่สมดุล ดังนั้น หากนำหลักธรรมของทั้งสองศาสนามาประยุกต์ใช้อย่างถูกต้อง จะสามารถส่งเสริมการพัฒนาจิตใจ ลดความขัดแย้ง และนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติและเคารพซึ่งกันและกันอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

หน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาสังคม และสถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้อง ควรบูรณาการการดำเนินงานเพื่อป้องกันการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์และการละเมิดสิทธิมนุษยชน โดยส่งเสริมการเรียนรู้เรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเสมอภาค และการเคารพความแตกต่าง ควบคู่กับการเฝ้าระวังการตีตรา การเลือกปฏิบัติ และความเหลื่อมล้ำทางสังคม รวมทั้งศึกษาปัจจัยเชิงโครงสร้างที่เป็นรากเหง้าของปัญหา เพื่อกำหนดมาตรการคุ้มครองกลุ่มเปราะบางและสร้างกลไกการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเป็นรูปธรรม อันจะนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำและเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคมอย่างยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัย ประเด็นที่ผู้วิจัยเห็นว่า ควรมีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมดังนี้

2.1 ศึกษาวิเคราะห์การลดทอนคุณค่าผู้อื่นเรื่องความเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศไทย

2.2 ศึกษาวิเคราะห์การลดทอนคุณค่าผู้อื่นเรื่องความเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ในประเทศไทย

2.3 ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบการลดทอนคุณค่าผู้อื่นเรื่องความเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกให้ครอบคลุมทั้งสี่ภาคของประเทศไทย

บรรณานุกรม

กชพรรณ มณีภาคและ อุนิษา เลิศโตมรสกุล. (2562). การตกเป็นเหยื่ออาชญากรรมจากการกระทำผิดในโลกอินเทอร์เน็ต: กรณีศึกษาการรังแกกันในโลกไซเบอร์ ในรูปแบบการคุกคามทางเพศ ในเขตกรุงเทพมหานคร. *วารสารวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทารังสิตบัณฑิตศึกษา.* 11(2), 95-105.

เกษม กสิโอฬารและพัชรี ตันติวิภาวิน. (2560). พุทธธรรมพัฒนาจิตเพื่อระงับความโกรธ. *วารสารรังสิตบัณฑิตศึกษา.* 3(1–2), 24-34.

คณะกรรมการคาทอลิกเพื่อคริสตธรรม แผนกพระคัมภีร์. (2014). *พระคัมภีร์คาทอลิก ฉบับสมบูรณ์ (Thai Catholic Bible Complete Version): ภาคพันธสัญญาเดิมและพันธสัญญาใหม่*. กรุงเทพฯ: ผู้จัดพิมพ์.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2542). *ธรรมนูญชีวิต.* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิกจำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

แม่ชีประครอง งามชัยภูมิ. (2563). การกลั่นแกล้งตามมุมมองพระพุทธศาสนา. *วารสารธรรมวัตร.* 1(2): 1-13.

เสนอ ดำเนินสะดวก. (2562). ศาสนสัมพันธ์. *วารสารศาสนาและสังคม.* 10(2): 45-60.

Aquinas, T. (1947). *Summa Theologiae*. Fathers of the English Dominican Province, Trans. New York: Benziger Bros.

Catholicculture. *Catechism of the Catholic Church (CCC).* Retrieved 15 May 2025 from https://www. cathlicculture.org/culture/library/catechism/index.cfm?recnum=6373

Francis, P. (2016). *Amoris Laetitia.* Vatican City: Libreria Editrice Vaticana.

Grenz, S. J. (1994). *Theology for the community of God.* Eerdmans.

Keown, D. (2013). *Buddhism: A Very Short Introduction.* Oxford: Oxford University Press.

Knitter, P. F. (2002). *Introducing Theologies of Religions.* Maryknoll, New York: Orbis Books.

Küng, H. (1991). *Global Responsibility: In Search of a New World Ethic.* New York: Crossroad.

Trump, D. J. (2017). *Statement on Charlottesville violence.* The White House Archives: N.P.

Williams, L.B. (2018). *The Chinese must go: Violence, exclusion, and the making of the alien in America*. Harvard University Press.

World Health Organization. (2002). *World report on violence and health*. Geneva: WHO.

การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท กับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก

A Comparative Study of the Beliefs in Sacredness in Theravada Buddhism and Roman Catholic Christianity

[1]พระมหาณัฐพงศ์ วรปณฺโญ (ศักดิ์ทวีชัย), [2]กฤต ศรียะอาจ และ [3]คงสฤษฎ์ แพงทรัพย์

[1]Phramaha Natthaphong Varapaññо (Saktaweechai), [2]Kit Sriya-ad and [3]Khongsaris Pangthrap

[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: 6701201007@mcu.ac.th

Received: May 5, 2026; **Revised:** June 27, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก และ 3) เพื่อเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ระหว่างทั้งสองศาสนา การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ใบเบิลทั้งคัมภีใหม่และคัมภีร์เก่า และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาและเชิงเปรียบเทียบ ผลการศึกษาพบว่า 1) ความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมิได้หมายถึงอำนาจเหนือธรรมชาติที่ดำรงอยู่โดยตัวเอง หากแต่เกี่ยวข้องกับกฎแห่งกรรม ความบริสุทธิ์ของจิต และการเข้าถึงปัญญาอันเห็นความจริงตามธรรมชาติ โดยแสดงออกผ่านพระรัตนตรัย พระธรรมวินัย และการปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน 2) ขณะที่ความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีรากฐานอยู่ที่ พระเจ้าในฐานะองค์สัมบูรณ์ ผู้ทรงสร้างสรรพสิ่ง และทรงประทานพระหรรษทาน โดยปรากฏผ่านพระเยซูคริสต์ ศีล ศักดิ์สิทธิ์ และชีวิตของนักบุญ 3) เมื่อเปรียบเทียบกัน พบว่าทั้งสองศาสนาให้ความสำคัญต่อความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะกลไกในการยกระดับชีวิตมนุษย์ทางจิตวิญญาณและจริยธรรม แต่มีความแตกต่างกันในเชิงอภิปรัชญา โดยพุทธศาสนาเน้นกระบวนการภายในและกฎธรรมชาติ ส่วนคริสต์ศาสนาเน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าและพระหรรษทาน การศึกษานี้สะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจร่วมกันในคุณค่าทางศีลธรรมและจิตวิญญาณในระดับสากล

คำสำคัญ: ความศักดิ์สิทธิ์; พระพุทธศาสนาเถรวาท; ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก

Abstract

This research article has three objectives: 1) to study the concept of sacredness in Theravada Buddhism, 2) to study the concept of sacredness in Roman Catholic Christianity, and 3) to compare the belief in sacredness between the two traditions. This study is documentary research based on data collected from the Tipiṭaka, the Holy Bible including both the Old Testament and the New Testament, and relevant academic studies, analyzed through descriptive and comparative approaches. 1) The findings reveal that in Theravada Buddhism, sacredness is not regarded as an inherent supernatural quality, but is closely related to the law of karma, purity of mind, and the realization of truth through wisdom. It is manifested through

the Triple Gem, the monastic discipline, and the practice of meditation, including samatha and vipassanā. 2) In contrast, sacredness in Roman Catholic Christianity is grounded in God as the Absolute Being, the Creator, and the source of grace, expressed through Jesus Christ, the sacraments, and the lives of the saints. Comparatively, both traditions recognize sacredness as a means of elevating human spiritual and moral life. 3) However, they differ in metaphysical foundations: Buddhism emphasizes internal processes and natural law, while Christianity emphasizes a relationship with God and divine grace. This study highlights a shared understanding of spiritual and ethical values at a universal level despite differing doctrinal foundations.

Keywords: Sacredness; Theravada Buddhism; Roman Catholic Christianity

บทนำ

ความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์เป็นแก่นแท้สำคัญของศาสนาทุกศาสนา ซึ่งสะท้อนถึงความเข้าใจและประสบการณ์ทางจิตวิญญาณของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การศึกษาเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาเปรียบเทียบได้รับการพัฒนาขึ้นตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 โดยนักวิชาการอย่าง รูดอล์ฟ ออตโต (1950) ได้ให้คำนิยามของความศักดิ์สิทธิ์ว่าเป็น “mysterium tremendum et fascinans” หมายถึง ความลึกลับที่น่าเกรงขามแต่ในขณะเดียวกันก็น่าหลงใหล แนวความคิดนี้ได้รับการพัฒนาต่อโดยนักวิชาการคนอื่น ๆ เช่น เมียร์เซีย เอเลียเด ที่ได้อธิบายถึงการแสดงตนของความศักดิ์สิทธิ์ในโลกธรรมดา (Mircea Eliade, 1959)

ในบริบทของสังคมไทยซึ่งมีความหลากหลายทางศาสนา การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ระหว่างศาสนาต่าง ๆ จึงมีความสำคัญในการส่งเสริมความเข้าใจและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข (สมพงษ์ ปราบริปู, 2556) สังคมไทยประกอบด้วยประชากรที่นับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ ร้อยละ 94.6 ขณะที่มีประชากรที่นับถือศาสนาอิสลาม ร้อยละ 4.2 ศาสนาคริสต์ ร้อยละ 1.1 และศาสนาอื่น ๆ ร้อยละ 0.1 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2568) แม้ว่าผู้นับถือศาสนาคริสต์จะมีจำนวนไม่มากนัก แต่ได้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคมไทยมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะในด้านการศึกษา การแพทย์ และการพัฒนาชุมชน (ประจวบ พันธ์ไพร, 2550)

ความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีรากฐานมาจากพระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ พระพุทธเป็นผู้ตรัสรู้และเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งถือเป็นบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในจักรวาล (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2539) พระธรรมเป็นหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและทรงแสดงไว้ เป็นกฎธรรมชาติที่แท้จริงของโลกและชีวิต (พระพุทธโฆส, 2517) พระสงฆ์เป็นผู้สืบทอดและเผยแพร่พระธรรม เป็นชุมชนแห่งผู้ปฏิบัติธรรมที่มุ่งสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ ความศักดิ์สิทธิ์ของพระรัตนตรัยนี้ไม่ได้เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ แต่เกิดจากความบริสุทธิ์ ความรู้แจ้ง และความเมตตาที่สมบูรณ์ (Stanley Tambiah, 1976) พระพุทธศาสนาเถรวาทยังให้ความเคารพต่อพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้ที่บรรลุความรู้แจ้งและหลุดพ้นจากทุกข์แล้ว (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2548) นอกจากนี้ ยังมีการเคารพต่อพระโพธิสัตว์ในบางประเพณี แม้ว่าจะไม่ใช่หลักคำสอนหลักของเถรวาท (พระมหาบุญชู ญาณสัมปนโน, 2545) หลักธรรมสำคัญต่าง ๆ เช่น อริยสัจ 4 อริยมรรค 8 และกฎแห่งกรรม ก็ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเคารพและปฏิบัติตาม ความศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ได้แสดงออกผ่านทางพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การสวดมนต์ การทำบุญ การถวายข้าวพระ การเวียนเทียน และการปฏิบัติธรรม (ประจวบ พันธ์ไพร, 2552)

ส่วนความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีรากฐานมาจากความเชื่อในพระเจ้าตรีเอกภาพ ซึ่งประกอบด้วยพระบิดา พระบุตร และพระวิญญาณบริสุทธิ์ (สุชาติ วงศ์ทอง, 2557) ความเชื่อนี้เป็นหลักศรัทธาพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของศาสนาคริสต์ และเป็นแหล่งที่มาของความศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ทั้งหมด นอกจากนี้ ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกยังเชื่อในการแสดงตนของพระเจ้าผ่านทางพระเยซูคริสต์ ซึ่งเป็นพระบุตรของพระเจ้าที่มาเป็นมนุษย์เพื่อช่วยให้มนุษยชาติรอด(Catechism of the Catholic Church, 1997) การดำเนินงานของพระวิญญาณบริสุทธิ์ในชีวิตของผู้เชื่อและในศาสนจักรก็ถือเป็นอีกมิติหนึ่งของความศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญ (Karl Rahner, 1982 นอกเหนือไปจากพระเจ้าตรีเอกภาพแล้ว ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกยังให้ความเคารพต่อพระแม่มารี ในฐานะพระมารดาของพระเจ้า และเชื่อว่าท่านมีบทบาทสำคัญในการอัญเชิญพระผู้ช่วยให้รอดมาสู่โลก (Edward Schillebeeckx, 1963) การเคารพต่อนักบุญ (Saints) ต่าง ๆ ก็เป็นอีกลักษณะเด่นของความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก โดยเชื่อว่านักบุญเหล่านี้สามารถเป็นผู้ช่วยอัญเชิญคำอธิษฐานของผู้เชื่อไปยังพระเจ้าได้ (Second Vatican Council, 2024) ความเชื่อเหล่านี้ได้แสดงออกผ่านทางพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีมิสซา (Mass) พิธีศีลศักดิ์สิทธิ์ 7 ประการ การอธิษฐานแบบโรซารี่ (Rosary) และการแสดงความเคารพต่อพระศพพระเยซู (Hans Urs von Balthasar, 1986)

ในบริบทของศาสนาต่าง ๆ ความศักดิ์สิทธิ์ถูกนิยามและแสดงออกแตกต่างกันไปตามกรอบคำสอนและโลกทัศน์ของแต่ละศาสนา พระพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งมีรากฐานจากคำสอนของพระพุทธเจ้า เน้นการหลุดพ้นจากทุกข์ด้วยปัญญาและการปฏิบัติธรรม ความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงมิได้ตั้งอยู่บนแนวคิดเรื่องพระผู้สร้าง หากแต่สัมพันธ์กับคุณค่าทางธรรม เช่น ความบริสุทธิ์ ความหลุดพ้น และคุณธรรมอันสูงส่งที่เกิดจากการตรัสรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความสำคัญกับพระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ตลอดจนสถานที่ วัตถุ และบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการสืบทอดและการปฏิบัติพระธรรมวินัย ซึ่งล้วนถูกมองว่ามีสถานะพิเศษเหนือสิ่งสามัญทั่วไป ในขณะเดียวกัน ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกซึ่งเป็นหนึ่งในศาสนาคริสต์นิกายหลักของโลก มีรากฐานความเชื่ออยู่บนแนวคิดเทววิทยาเรื่องพระเจ้าองค์เดียว (Monotheism) และความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ผ่านพระเยซูคริสต์ ความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกจึงเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับพระเจ้า พระตรีเอกภาพ ศีลศักดิ์สิทธิ์ พระคัมภีร์ นักบุญ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ซึ่งถูกมองว่าเป็นช่องทางแห่งพระหรรษทาน และการติดต่อระหว่างโลกมนุษย์กับโลกศักดิ์สิทธิ์ ความศักดิ์สิทธิ์ในบริบทนี้มีลักษณะเชิงบุคคลนิยมและเทวศูนย์กลางอย่างชัดเจน แตกต่างจากพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เน้นกระบวนการภายในของการพัฒนาจิตและปัญญา

แม้ศาสนาทั้งสองจะมีพื้นฐานความเชื่อ คำสอน และโครงสร้างทางศาสนาที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน แต่ทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกต่างก็มีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมศรัทธา ค่านิยม และวิถีชีวิตของศาสนิกชนมาอย่างยาวนาน ความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นแก่นร่วมที่ช่วยให้เข้าใจว่าศาสนาเหล่านี้สร้างความหมายให้กับชีวิตมนุษย์อย่างไร ทั้งในมิติของจิตวิญญาณ จริยธรรม และสังคม ทั้งในยุคปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในทั้งสองศาสนาต้องเผชิญกับความท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี (ปิยนันท์ มาตรังสี, 2551) การเมืองกรุงและวัตถุนิยมได้ส่งผลกระทบต่อการยึดมั่นในความเชื่อทางศาสนา โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ (วิมล แสงทอง, 2561)

ในบริบทสังคมร่วมสมัยที่มีความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรม การทำความเข้าใจความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาต่าง ๆ อย่างลึกซึ้งและรอบด้านมีความสำคัญอย่างยิ่ง การศึกษาเปรียบเทียบดังกล่าวไม่เพียงช่วยลดอคติและความเข้าใจคลาดเคลื่อนระหว่างศาสนาเท่านั้น แต่ยังเอื้อให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและเคารพซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังสามารถนำไปใช้เป็นฐานความรู้สำหรับการเสวนาระหว่างศาสนา การศึกษาศาสนาเชิงเปรียบเทียบ และการพัฒนาหลักสูตรด้านศาสนศึกษาในระดับอุดมศึกษา

ด้วยเหตุนี้ การวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก” จึงมีความสำคัญทั้งในเชิงวิชาการและเชิงสังคม ในเชิงวิชาการ งานวิจัยนี้จะช่วยขยายองค์ความรู้ด้านศาสนาเปรียบเทียบ โดยเฉพาะการวิเคราะห์ความศักดิ์สิทธิ์ในกรอบโลกทัศน์ที่แตกต่างกันอย่างเป็นระบบ ส่วนในเชิงสังคม จะช่วยส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา สนับสนุนการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุศาสนา และเป็นฐานความรู้สำหรับการเสวนาระหว่างศาสนาในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก
3. เพื่อเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก” เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มุ่งศึกษาความเชื่อ แนวคิด คำสอน และการอธิบายเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏในคัมภีร์หลัก เอกสารทางศาสนา และงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยใช้แนวทางการศึกษาศาสนาเปรียบเทียบ และการวิเคราะห์เนื้อหาเป็นกรอบในการศึกษาวิจัย มีวิธีดำเนินการดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ (Primary Sources) ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์และเอกสารหลักของทั้งสองศาสนา ได้แก่ 1.1 พระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ บุญบารมี อิทธิปาฏิหาริย์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความเชื่อที่เกี่ยวเนื่องกับความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท 1.2 ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ศึกษาจากคัมภีร์ไบเบิล ทั้งพันธสัญญาเดิมและพันธสัญญาใหม่ เอกสารคำสอนพระศาสนจักรคาทอลิก (Catechism of the Catholic Church) เอกสารสภาสังคายนาวาติกันที่ 2 และเอกสารสำคัญอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องพระเจ้า พระเยซูคริสต์ นักบุญ ปาฏิหาริย์ และความศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิก

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิ (Secondary Sources) ศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความวิชาการ วารสารทางศาสนา และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก รวมทั้งผลงานของนักวิชาการด้านศาสนา ปรัชญาศาสนา เทววิทยา และศาสนาเปรียบเทียบ ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์และตีความข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลที่รวบรวมได้มาวิเคราะห์โดยใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการตีความเชิงศาสนศาสตร์และปรัชญาศาสนา (Hermeneutic Approach) เพื่อทำความเข้าใจความหมายของความศักดิ์สิทธิ์ตามบริบทของแต่ละศาสนา ในการวิเคราะห์ผู้วิจัยอาศัยแนวคิดเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ (The Concept of the Sacred) ของ รูดอล์ฟ อ็อตโต (Rudolf Otto) และแนวคิดศาสนาเปรียบเทียบของ มีร์เชีย เอเลียเด (Mircea Eliade) เป็นกรอบในการศึกษา โดยพิจารณาประเด็นสำคัญ ได้แก่ (1) ความหมายและลักษณะของความศักดิ์สิทธิ์ (2) ที่มาของความศักดิ์สิทธิ์ (3) บุคคลหรือสิ่งที่ได้รับการยอมรับว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ (4) บทบาทและความสำคัญของความศักดิ์สิทธิ์ต่อชีวิตทาง

ศาสนา (5) ความสัมพันธ์ระหว่างความศักดิ์สิทธิ์กับความรอดหรือเป้าหมายสูงสุดทางศาสนา จากนั้นจึงเปรียบเทียบข้อมูลตามหลักการศึกษาศาสนาเปรียบเทียบ เพื่อวิเคราะห์ความเหมือน ความแตกต่าง และลักษณะเฉพาะของความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก

ขั้นตอนที่ 4 การสังเคราะห์ สรุปผล และเสนอข้อเสนอแนะ ผู้วิจัยสังเคราะห์ผลการวิเคราะห์และเปรียบเทียบข้อมูล เพื่อสรุปองค์ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก พร้อมทั้งนำเสนอข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาในอนาคต และการประยุกต์ใช้ความรู้ด้านศาสนาเปรียบเทียบเพื่อส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนาในสังคมพหุวัฒนธรรม

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาวิจัยเพื่อเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก สรุปได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 ความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากศาสนาเทวนิยมโดยทั่วไป คือ พระพุทธศาสนาเถรวาทมิได้เน้นการอธิบายความศักดิ์สิทธิ์ผ่านอำนาจเหนือธรรมชาติหรือการดลบันดาลของพระผู้เป็นเจ้า หากแต่ให้ความสำคัญกับธรรมะ ในฐานะความจริงตามธรรมชาติที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการศึกษา ปฏิบัติ และการพัฒนาจิตใจของมนุษย์เอง ดังนั้น ความศักดิ์สิทธิ์ในบริบทพระพุทธศาสนาจึงมิใช่สิ่งที่อยู่นอกตัวมนุษย์ แต่เป็นคุณค่าที่เกิดจากการเข้าถึงความจริง ความดีงาม และการดับทุกข์ตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา อย่างไรก็ตาม เมื่อพระพุทธศาสนาเถรวาทได้เผยแผ่และดำรงอยู่ในบริบทสังคมไทย แนวคิดเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ได้ถูกตีความและขยายความให้มีมิติที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งในเชิงหลักธรรมและในเชิงวัฒนธรรมความเชื่อของประชาชน โดยสามารถอธิบายได้อย่างน้อย 3 มิติสำคัญ ดังนี้

1. ความศักดิ์สิทธิ์ในเชิงปฏิบัติธรรมและศีล หมายถึง ความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนอย่างเคร่งครัด เช่น การรักษาศีล การเจริญสมาธิภาวนา และการพัฒนาปัญญา ผู้ที่สามารถควบคุมกาย วาจา ใจ ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม ย่อมได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีบุญบารมี หรือ ความบริสุทธิ์ ซึ่งถือเป็นรูปแบบของความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงภายในตนเอง มิใช่เกิดจากอำนาจภายนอก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/40-41/60-62) มิติทั้ง 3 ประการ คือ การรักษาศีล การฝึกปฏิบัติกรรมฐาน และการเจริญพรหมวิหาร จึงสะท้อนให้เห็นความศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะ “ภายใน” กล่าวคือ เป็นพลังที่เกิดจากการพัฒนาตนเองอย่างเป็นระบบผ่านการขัดเกลากาย วาจา และใจ มิได้อาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติหรือปาฏิหาริย์ภายนอกเป็นหลัก หากแต่เป็นผลของการฝึกฝนจิตใจให้บริสุทธิ์ มั่นคง และเปี่ยมด้วยคุณธรรม ความศักดิ์สิทธิ์ในความหมายนี้จึงเป็นกระบวนการของการยกระดับมนุษย์จากสภาวะที่ถูกครอบงำด้วยกิเลส ไปสู่สภาวะแห่งความสงบเย็นและปัญญา ทำให้ผู้ปฏิบัติมีความน่าเลื่อมใส เคารพศรัทธา และเป็นที่พึ่งทางใจแก่ผู้อื่นได้อย่างแท้จริง อันเป็นแก่นแท้ของความศักดิ์สิทธิ์ตามแนวคิดพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เน้นการพึ่งตนเองและการพัฒนาจิตภายในเป็นสำคัญ

2. ความศักดิ์สิทธิ์จากพระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งถือเป็นที่พึ่งสูงสุดในพระพุทธศาสนา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) พระพุทธเจ้าในฐานะผู้ตรัสรู้ชอบโดยพระองค์เอง พระธรรมในฐานะความจริงอันสูงสุด และพระสงฆ์ในฐานะผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ล้วนเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาและความเคารพของพุทธศาสนิกชน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ขุ.อ. (ไทย); 1/19-21) ความศักดิ์สิทธิ์ในมิตินี้จึงเป็นความศักดิ์สิทธิ์เชิงสัญลักษณ์และคุณค่าทางจิตใจ ที่ก่อให้เกิดความ

มั่นคงทางศรัทธาและเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตวิญญาณของผู้คนในสังคม จะเห็นได้ว่า พระรัตนตรัย เป็นจุดศูนย์กลางของศรัทธาในเถรวาทมาแต่โบราณ การถือเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งเรียกว่า “สรณคมน์” ซึ่งเป็นฐานสำคัญของความศักดิ์สิทธิ์ในระดับเทววิทยาพุทธ ดังนั้น ในมิตินี้ ความศักดิ์สิทธิ์คือความสูงสุดของพระรัตนตรัยที่มอบทั้งความสงบ ความมั่นคงทางใจ และความหมายแห่งชีวิตแก่ผู้ศรัทธา

3. ความศักดิ์สิทธิ์แบบคติความเชื่อพื้นบ้าน ซึ่งเกิดจากการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่น เช่น ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พระเครื่อง พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ วัตถุมงคล และอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ความศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและจิตวิทยาของชาวบ้าน ซึ่งมักต้องการที่พึ่งทางใจในเชิงรูปธรรมควบคู่ไปกับหลักธรรมเชิงนามธรรม ในอาฏานาฏิยปริตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา. (ไทย); 11/275-284/169-178) ได้กล่าวถึงท้าวจาตุโลกบาลทั้ง 4 ที่พระอินทร์ ทรงมีเทวะพระบัญชาให้ลงมาทำหน้าที่เฝ้ารักษาประตูสวรรค์ในทิศทั้ง 4 เพื่อป้องกันมิให้พวกอสูรมารบกวน นอกจากความศักดิ์สิทธิ์แบบเถรวาทตามพระไตรปิฎกแล้ว ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในไทยยังได้รับอิทธิพลจากคติพื้นบ้าน เช่น ผีบรรพบุรุษ ผีบ้านผีเรือน เจ้าพ่อเจ้าแม่ และเทวดา ผู้คุ้มครอง การผสมผสานนี้เรียกว่า พระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน หรือพุทธแบบไทย เช่น 1) ผีและเจ้าที่ เชื่อว่าผีบ้านผีเรือนและเจ้าที่สามารถคุ้มครองพื้นที่ ชุมชน และครอบครัว หากประกอบพิธีเซ่นไหว้ตามประเพณี 2) เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีความเชื่อว่าเทวดาหรือรุกขเทวดาสถิตในต้นไม้ใหญ่ ศาลพระภูมิ หรือสถานที่ใดที่ได้รับการเคารพ ความศักดิ์สิทธิ์ในคตินี้เกี่ยวกับการคุ้มครอง–ลงโทษ–ให้โชคลาภ 3) การผสานกับพุทธแบบเถรวาท แม้หลักธรรมเถรวาทไม่เน้นความเชื่อนี้ แต่สังคมไทยกลับผนวกเข้ากับพิธีกรรมพุทธ เช่น ทำบุญไหว้พระพร้อมบูชาเจ้าที่ อธิษฐานขอพรพระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ท้องถิ่น ใช้เครื่องราง เช่น ผ้ายันต์ ตะกรุด พระเครื่อง แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่า ความศักดิ์สิทธิ์แบบชาวบ้านช่วยสร้างพลังทางใจ และความมั่นคงในชีวิตประจำวัน (Tambiah, 1976)

ในเชิงหลักธรรม พระพุทธศาสนาเถรวาทเน้นหลักเหตุและผลตามกฎแห่งกรรมและปฏิจจสมุปบาท ซึ่งอธิบายความเป็นไปของสรรพสิ่งอย่างเป็นระบบเหตุปัจจัย (พระธรรมปิฎก, 2539) อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ ความศักดิ์สิทธิ์ถูกตีความผ่านแนวคิดเรื่องบุญและบารมี ซึ่งสัมพันธ์กับการยกย่องบุคคล สถานที่ วัตถุ และพิธีกรรมทางศาสนาให้มีสถานะพิเศษในสังคม นอกจากนี้ ความเชื่อดังกล่าวยังส่งผลต่อพฤติกรรมทางศีลธรรม เช่น การทำบุญและการปฏิบัติธรรม (พระมหาบุญชู ญาณสัมปนโน, 2545)

นอกจากนั้น ความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมิได้จำกัดอยู่เพียงในระดับหลักธรรมเชิงนามธรรมเท่านั้น หากแต่ปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมผ่านแหล่งความศักดิ์สิทธิ์ ที่มีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมศรัทธา ความเชื่อ และวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชน แหล่งความศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ประกอบด้วยสถานที่ บุคคล วัตถุ และประสบการณ์ทางศาสนา ซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงมนุษย์เข้ากับพระรัตนตรัยและหลักธรรมคำสอน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นที่ที่มนุษย์ให้ความหมายพิเศษเหนือกว่าพื้นที่ทั่วไป เนื่องจากเชื่อมโยงกับความจริงสูงสุดทางศาสนาและประสบการณ์เหนือโลกียะ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสามารถนำมาอธิบายแหล่งความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้อย่างเหมาะสม โดยแหล่งเหล่านี้มิได้เป็นเพียงสถานที่แต่เป็นศูนย์รวมความหมายทางจิตวิญญาณของสังคมพุทธ ดังนั้น แหล่งความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงมีความหลากหลาย ทั้งในรูปของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางประวัติศาสตร์ พระพุทธรูปสำคัญที่เป็นศูนย์รวมศรัทธา บุคคลผู้เป็นที่เคารพเลื่อมใส เช่น พระเถระหรือพระเกจิอาจารย์ ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในระดับท้องถิ่น ซึ่งทั้งหมดนี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างความต่อเนื่องของศรัทธา และหล่อหลอมอัตลักษณ์ทางศาสนาของชาวพุทธในสังคมไทยอย่างลึกซึ้ง (พระชลญาณมุนี, 2565) เช่น สังเวชนียสถานทั้ง 4 ตำบล เป็นต้น ซึ่งสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมิได้มีความสำคัญเพียงในฐานะพื้นที่ทางกายภาพหรือแหล่งประกอบ

พิธีกรรมเท่านั้น หากแต่ยังทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ ที่สื่อถึงหลักธรรม คำสอน และเป้าหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรม กล่าวคือ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทำหน้าที่เชื่อมโยงโลกภายนอกกับโลกภายในของผู้ปฏิบัติ เป็นสื่อกลางที่กระตุ้นให้เกิดการระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ และนำไปสู่การพัฒนาจิตใจตามแนวทางแห่งศีล สมาธิ และปัญญา (Peter Harvey, 2013)

อย่างไรก็ตาม จากการวิเคราะห์ในเชิงวิชาการ พบว่า ความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะเป็นดาบสองคม กล่าวคือ ในด้านหนึ่ง ความศักดิ์สิทธิ์ช่วยเสริมสร้างศรัทธาและความมั่นคงทางจิตใจ แต่ในอีกด้านหนึ่ง หากขาดการพิจารณาอย่างมีเหตุผล อาจนำไปสู่ความงมงาย การยึดติดในวัตถุมงคล หรือการแสวงหาผลประโยชน์จากศรัทธาของประชาชนได้ ดังนั้น การทำความเข้าใจความศักดิ์สิทธิ์อย่างถูกต้องตามหลักพุทธธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อให้สามารถใช้ความเชื่อดังกล่าวเป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจและคุณภาพชีวิตได้อย่างเหมาะสม (ปิยนันท์ มาตรังสี, (2551)

ดังนั้น ความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมิใช่เพียงความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ หากแต่เป็นปรากฏการณ์ทางศาสนาและสังคมที่มีความซับซ้อน เกิดจากการผสมผสานระหว่างหลักธรรม ความเชื่อ และประสบการณ์ของผู้คน ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิต ค่านิยม และอัตลักษณ์ของพุทธศาสนิกชนในสังคมร่วมสมัย ทั้งนี้ การเข้าใจความศักดิ์สิทธิ์อย่างลึกซึ้งและรอบด้าน จะช่วยให้สามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชีวิตและสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

วัตถุประสงค์ที่ 2 ความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีรากฐานอยู่บนพระเจ้าในฐานะองค์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุด ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของความบริสุทธิ์ทั้งปวง (Catechism of the Catholic Church, 1997) โดยความศักดิ์สิทธิ์มิใช่เพียงคุณลักษณะของพระเจ้า แต่เป็นแก่นแท้ของพระองค์ และมนุษย์สามารถมีส่วนร่วมในความศักดิ์สิทธิ์นี้ผ่านพระเยซูคริสต์และพระจิตเจ้า (Rahner, 1982) ศีลศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 7 ประการทำหน้าที่เป็นช่องทางแห่งพระหรรษทาน ซึ่งเชื่อมโยงความศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้าสู่ชีวิตมนุษย์ในทุกช่วงวัย (Catechism of the Catholic Church, 1997) ทำให้ความศักดิ์สิทธิ์มีลักษณะเป็นทั้งสถานะและกระบวนการทางจิตวิญญาณ แหล่งความศักดิ์สิทธิ์ยังรวมถึงพระแม่มารี นักบุญ โบสถ์ และวัตถุศักดิ์สิทธิ์ เช่น ไม้กางเขนและสายประคำ ซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ (Schillebeeckx, 1963) พิธีกรรม เช่น พิธีมิสซาและศีลมหาสนิท เป็นศูนย์กลางของชีวิตคริสตชนทั้งในเชิงเทววิทยาและสังคม (Balthasar, 1986) ประสบการณ์ศักดิ์สิทธิ์ถูกตีความว่าเป็นพระพรหรือการแทรกแซงของพระเจ้า ซึ่งช่วยเสริมสร้างศรัทธาและความมั่นคงทางจิตวิญญาณของผู้ศรัทธา (Rahner, 1982) มีวิเคราะห์ประเด็นศึกษาดังนี้

ในด้านแนวคิดพื้นฐาน ความศักดิ์สิทธิ์ในคาทอลิกมีรากฐานจากพระเจ้าในฐานะองค์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุด ซึ่งทรงเป็นแหล่งกำเนิดของความบริสุทธิ์และคุณธรรมทั้งปวง ความศักดิ์สิทธิ์มิได้เป็นเพียงคุณลักษณะหนึ่งของพระเจ้า แต่เป็นแก่นแท้ของพระองค์เอง และมนุษย์สามารถเข้าถึงความศักดิ์สิทธิ์นี้ได้ผ่านความสัมพันธ์กับพระเจ้า โดยเฉพาะผ่านพระเยซูคริสต์ซึ่งเป็นการสำแดงของพระเจ้าในโลก และผ่านพระจิตเจ้าที่ทรงทำงานในชีวิตของผู้ศรัทธาเพื่อยกระดับจิตใจสู่ความบริสุทธิ์ ดังนั้น ความศักดิ์สิทธิ์ในคาทอลิกจึงมีลักษณะเป็นทั้งสถานะเชิงเทววิทยา และ กระบวนการเชิงจิตวิญญาณ ที่มนุษย์สามารถมีส่วนร่วมได้

ในด้านโครงสร้างของความเชื่อ ศีลศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 7 ประการมีบทบาทสำคัญในฐานะ ช่องทางแห่งพระคุณ ที่ทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้าถูกถ่ายทอดสู่มนุษย์อย่างเป็นรูปธรรม ศีลแต่ละประการครอบคลุมช่วงสำคัญของชีวิตมนุษย์ ตั้งแต่การเกิด (ศีลล้างบาป) การเติบโตในความเชื่อ (ศีลกำลัง) การหล่อเลี้ยงชีวิตจิต (ศีลมหาสนิท) การกลับใจ (ศีลอภัยบาป) การเยียวยา (ศีลเจิมผู้ป่วย) การรับใช้ (ศีลบวช) และการสร้างครอบครัว (ศีลสมรส) ศีลเหล่านี้ไม่เพียงเป็นพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์ แต่ถูกเข้าใจว่าเป็นสัญลักษณ์ที่มีประสิทธิผล ที่สามารถมอบพระคุณแก่ผู้รับได้จริง จึงทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ในคาทอลิกมีมิติที่เป็นรูปธรรมและ

สัมผัสได้ (ศิริพจน์ สกุลทอง, 2546)

ในด้านแหล่งความศักดิ์สิทธิ์ พบว่าชุมชนคาทอลิกมีการรับรู้และสร้าง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผ่านองค์ประกอบต่าง ๆ ได้แก่ โบสถ์ นักบุญ พระแม่มารี รูปเคารพ และวัตถุศักดิ์สิทธิ์ เช่น ไม้กางเขน สายประคำ และเหรียญนักบุญ โบสถ์ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมและการประทับอยู่ของพระเจ้า ขณะที่นักบุญและพระแม่มารีทำหน้าที่เป็นผู้วิงวอนแทนมนุษย์ต่อพระเจ้า ส่วนรูปเคารพและวัตถุศักดิ์สิทธิ์ทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง ที่ช่วยให้ผู้ศรัทธาเข้าถึงความศักดิ์สิทธิ์ได้ในชีวิตประจำวัน ความศักดิ์สิทธิ์จึงมิได้จำกัดอยู่ในพื้นที่ศาสนา แต่ขยายตัวเข้าสู่บ้านเรือน โรงเรียน และสังคมโดยรวม

ในด้านพิธีกรรม พิธีบูชามิสซาและศีลมหาสนิทถือเป็นศูนย์กลางของชีวิตคริสตชน เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ผู้ศรัทธาเชื่อว่าได้พบกับพระเจ้าอย่างแท้จริง นอกจากนี้ พิธีกรรมอื่น ๆ เช่น พิธีแห่แม่พระ ศีลล้างบาป และศีลกำลัง ยังทำหน้าที่สร้างประสบการณ์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมกันในชุมชน พิธีกรรมเหล่านี้มีบทบาททั้งในเชิงเทววิทยา คือเป็นช่องทางแห่งพระคุณ และในเชิงสังคมวัฒนธรรม คือเป็นกลไกในการสร้างความเป็นหนึ่งเดียว ความทรงจำร่วม และอัตลักษณ์ของชุมชน

ในด้านประสบการณ์ศักดิ์สิทธิ์ ชุมชนคาทอลิกมีการตีความเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิต เช่น การภาวนา การหายจากโรค การรอดพ้นจากอันตราย หรือเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิด ว่าเป็นพระพร หรือ การแทรกแซงของพระเจ้า ประสบการณ์เหล่านี้ช่วยเสริมสร้างความศรัทธา ความหวัง และความมั่นคงทางจิตใจของผู้ศรัทธา อีกทั้งยังถูกถ่ายทอดในรูปแบบของเรื่องเล่าร่วมของชุมชน ซึ่งมีบทบาทในการธำรงรักษาความเชื่อจากรุ่นสู่รุ่น

ในด้านบทบาทต่อวิถีชีวิต พบว่าความศักดิ์สิทธิ์มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อโครงสร้างสังคมของชุมชนคาทอลิก โดยปรากฏในสามระดับสำคัญ ได้แก่ ระดับครอบครัว ระดับชุมชน และระดับสถาบัน ครอบครัวทำหน้าที่เป็นศาสนจักรย่อย ที่ปลูกฝังความเชื่อและคุณธรรมแก่สมาชิก ชุมชนทำหน้าที่เป็นพื้นที่แบ่งปันศรัทธาและสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านกิจกรรมศาสนา ขณะที่โบสถ์และโรงเรียนคาทอลิกทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดคำสอนและอบรมจริยธรรม ความศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นกลไกสำคัญที่เชื่อมโยงชีวิตส่วนบุคคลกับสังคมและศาสนาเข้าด้วยกัน

จะเห็นได้ว่า ความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกเป็นระบบความเชื่อที่มีลักษณะบูรณาการระหว่างมิติเทววิทยา พิธีกรรม สัญลักษณ์ และประสบการณ์ ความศักดิ์สิทธิ์มิได้ดำรงอยู่ในฐานะนามธรรม แต่เป็นวิถีชีวิต ที่แทรกซึมอยู่ในทุกมิติของการดำรงชีวิตของคริสตชน ทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน ส่งผลให้ชุมชนคาทอลิกสามารถรักษาอัตลักษณ์ ความเป็นหนึ่งเดียว และความมั่นคงทางจิตวิญญาณได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ดังนั้น ความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกเป็นระบบเทววิทยาที่มีโครงสร้างชัดเจน เชื่อมโยงพระเจ้า พิธีกรรม และชีวิตประจำวันของผู้ศรัทธาอย่างเป็นเอกภาพ

วัตถุประสงค์ที่ 3 การวิเคราะห์เปรียบเทียบพบว่า ความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีความแตกต่างและความสอดคล้องใน 4 มิติหลัก ได้แก่ แนวคิดพื้นฐาน แหล่งที่มา พิธีกรรม และผลกระทบทางสังคม ในด้านแนวคิดพื้นฐาน พระพุทธศาสนาเน้นเหตุปัจจัยและการพัฒนาตนเองผ่านศีล สมาธิ ปัญญา (พระธรรมปิฎก, 2539) ขณะที่คาทอลิกเน้นพระเจ้าในฐานะแหล่งกำเนิดของความศักดิ์สิทธิ์ และมนุษย์เข้าถึงได้ผ่านความศรัทธาและพระหรรษทาน (Catechism of the Catholic Church, 1997) ในด้านแหล่งที่มา พระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะกระจายและผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น (Tambiah, 1976) ขณะที่คาทอลิกมีลักษณะรวมศูนย์อยู่ที่พระเจ้าและศาสนจักร (Rahner, 1982) ในด้านพิธีกรรม พระพุทธศาสนาเน้นความยืดหยุ่นและการพัฒนาจิตใจผ่านการปฏิบัติ ส่วนคาทอลิกมีพิธีกรรมที่เป็นแบบแผนและเป็นสากล (Balthasar, 1986) ในด้านผลกระทบต่อสังคม พระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาจากภายในสู่ภายนอกผ่านคุณธรรมของปัจเจกบุคคล ขณะที่คาทอลิกเน้นการกำกับจากภายนอกผ่านศาสนจักร

(Gombrich, 1988) มีวิเคราะห์ประเด็นศึกษาดังนี้

ในประเด็นแรกคือ แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ พบว่า พุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะเป็นระบบความคิดที่อธิบายความศักดิ์สิทธิ์ผ่านหลักเหตุ–ปัจจัย โดยเน้นบทบาทของมนุษย์ในการพัฒนาตนเองผ่านการปฏิบัติธรรม ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ความศักดิ์สิทธิ์จึงมิใช่สิ่งที่มีอยู่โดยกำเนิดหรือถูกประทานจากสิ่งภายนอก หากแต่เป็นผลลัพธ์ของกระบวนการฝึกฝนและการสั่งสมคุณงามความดี ซึ่งสอดคล้องกับหลักบุญ–กรรมที่เน้นความรับผิดชอบของปัจเจกบุคคลต่อการกระทำของตน ในทางตรงกันข้าม ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อในพระเจ้า ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดสูงสุดของความศักดิ์สิทธิ์ มนุษย์ไม่สามารถสร้างความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นได้ด้วยตนเอง แต่สามารถเข้าถึงได้ผ่านความศรัทธา การไถ่บาป และพระหรรษทานจากพระเจ้า โดยมีพระเยซูคริสต์เป็นศูนย์กลางของความรอด แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของศาสนาเทวนิยมที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระผู้เป็นเจ้า

ในประเด็นที่สองคือ แหล่งที่มาของความศักดิ์สิทธิ์ พบว่า พุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะของแหล่งความศักดิ์สิทธิ์ที่หลากหลายและกระจายตัว กล่าวคือ นอกจากจะมาจากการปฏิบัติของปัจเจกบุคคลแล้ว ยังรวมถึงพระรัตนตรัยและความเชื่อพื้นบ้าน เช่น ผี เทวดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างหลักธรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ในขณะที่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีแหล่งที่มาของความศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะรวมศูนย์ โดยมีพระเจ้าเป็นศูนย์กลาง และมีพระเยซูคริสต์ ศาสนจักรตลอดจนพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เป็นกลไกในการถ่ายทอดความศักดิ์สิทธิ์สู่มนุษย์ ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นระบบและโครงสร้างของศาสนาในเชิงสถาบันที่ชัดเจน

ในประเด็นที่สามคือ รูปแบบพิธีกรรมและการแสดงออกของความศักดิ์สิทธิ์ พบว่า พิธีกรรมในพุทธศาสนาเถรวาทมีความยืดหยุ่นและหลากหลาย โดยสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามบริบทของผู้ปฏิบัติและสังคม เช่น การสวดมนต์ การนั่งสมาธิ การทำบุญ หรือแม้แต่พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อพื้นบ้าน ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาจิตใจและสร้างความเป็นสิริมงคลในชีวิต ในทางตรงกันข้าม พิธีกรรมของศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีลักษณะเป็นแบบแผนที่ชัดเจนและเป็นสากล เช่น พิธีมิสซาและศีลศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งต้องดำเนินการตามหลักเกณฑ์ของศาสนจักรอย่างเคร่งครัด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้ศรัทธาได้รับพระหรรษทานและเสริมสร้างความสัมพันธ์กับพระเจ้า

ในประเด็นที่สี่คือ ผลกระทบต่อสังคมและวิถีชีวิต พบว่า ความศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาทมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาจริยธรรมและจิตใจของปัจเจกบุคคล โดยเน้นการควบคุมตนเองและการสร้างความสงบจากภายใน ซึ่งส่งผลต่อสังคมในลักษณะจาก “ภายในสู่ภายนอก” กล่าวคือ เมื่อบุคคลมีคุณธรรมสังคมโดยรวมก็จะเกิดความสงบและสมดุล ในขณะที่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีบทบาทผ่านโครงสร้างของศาสนจักร ซึ่งทำหน้าที่กำหนดกรอบทางศีลธรรมและแนวทางการดำเนินชีวิตของศาสนิกชน ส่งผลให้เกิดการจัดระเบียบสังคมในลักษณะจาก “ภายนอกสู่ภายใน” กล่าวคือ สถาบันศาสนามีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและค่านิยมของบุคคลในสังคม

จากการวิเคราะห์ทั้ง 4 ประเด็น สามารถสังเคราะห์ได้ว่า ความแตกต่างของแนวคิดเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกสามารถอธิบายได้ผ่านกรอบแนวคิดสำคัญ 2 ประการ คือ การพึ่งตนเอง และ การพึ่งพระเจ้า โดยพุทธศาสนาเถรวาทเน้นให้มนุษย์เป็นผู้สร้างและพัฒนาความศักดิ์สิทธิ์ด้วยตนเองผ่านการปฏิบัติ ขณะที่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกเน้นการรับความศักดิ์สิทธิ์จากพระเจ้า ผ่านความศรัทธาและพิธีกรรม อย่างไรก็ตาม แม้ทั้งสองศาสนาจะมีความแตกต่างในเชิงโครงสร้างแนวคิด และวิธีการเข้าถึงความศักดิ์สิทธิ์ แต่ทั้งสองต่างก็มีบทบาทร่วมกันในการส่งเสริมคุณค่าทางจริยธรรม เช่น ความเมตตา ความเสียสละ และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ซึ่งล้วนเป็นพื้นฐานสำคัญของการดำรงชีวิตใน

สังคม

นอกจากนี้ ยังสามารถกล่าวได้ว่า ความศักดิ์สิทธิ์ในทั้งสองศาสนาไม่ได้เป็นเพียงแนวคิดเชิงนามธรรม แต่เป็นกลไกสำคัญที่มีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ พฤติกรรม และวิถีชีวิตของมนุษย์ โดยมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ดังนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของความหมายและบทบาทของความศักดิ์สิทธิ์ในสองศาสนาใหญ่ของโลก ซึ่งแม้จะมีความแตกต่างในเชิงแนวคิด แต่ก็มีจุดมุ่งหมายร่วมกันในการยกระดับคุณภาพชีวิตของมนุษย์ และสร้างสังคมที่มีความสงบสุขอย่างยั่งยืน ดังนั้น ความแตกต่างของทั้งสองศาสนาสะท้อนกรอบคิดสำคัญ คือ “การพึ่งตนเอง” ในพระพุทธศาสนา และ “การพึ่งพระเจ้า” ในศาสนาคริสต์ อย่างไรก็ตาม ทั้งสองศาสนาต่างมุ่งส่งเสริมคุณค่าทางจริยธรรม เช่น ความเมตตา การเสียสละ และสันติภาพร่วมกัน ดังตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

ตารางการเปรียบเทียบผลกระทบของความศักดิ์สิทธิ์ต่อสังคมและวิถีชีวิต

ประเด็นเปรียบเทียบ	พุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก
แหล่งอิทธิพลหลัก	การพัฒนาตนและกฎแห่งกรรม	พระเจ้าและศาสนจักร
ด้านจริยธรรม	ควบคุมตนเองผ่านศีล	ยึดหลักคำสอนของพระเจ้า
ด้านจิตใจ	สงบภายในจากการปฏิบัติ	มั่นคงจากศรัทธา
ด้านสังคม	สร้างความสามัคคีผ่านประเพณี	สร้างชุมชนผ่านศาสนจักร
ด้านเศรษฐกิจ/วัฒนธรรม	เกิดกิจกรรมทางศาสนาและความเชื่อ	เกิดกิจกรรมทางศาสนาและการสงเคราะห์
ลักษณะผลกระทบ	ภายใน ⟶ ภายนอก	ภายนอก ⟶ ภายใน

จากตารางเปรียบเทียบข้างต้น ทำให้เห็นว่า บทบาทของมนุษย์ต่อความศักดิ์สิทธิ์ พุทธศาสนาเถรวาทเน้นให้มนุษย์เป็น “ผู้กระทำ” และ “ผู้สร้าง” ความศักดิ์สิทธิ์ผ่านการปฏิบัติของตนเอง กล่าวคือ มนุษย์มีบทบาทเชิงรุกในการพัฒนาตน ในทางตรงกันข้าม ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกเน้นให้มนุษย์เป็น “ผู้รับ” ความศักดิ์สิทธิ์จากพระเจ้า แม้ว่าจะต้องมีความศรัทธาและการปฏิบัติตามหลักคำสอน แต่แก่นสำคัญยังคงอยู่ที่พระประสงค์ของพระเจ้า และในด้านผลกระทบต่อสังคมและวิถีชีวิต พบว่า ความศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาทมีอิทธิพลต่อการพัฒนาจริยธรรมและจิตใจของปัจเจกบุคคล ซึ่งส่งผลต่อสังคมในลักษณะจากภายในสู่ภายนอก กล่าวคือ เมื่อบุคคลมีคุณธรรม สังคมโดยรวมก็จะมีความสงบเรียบร้อย ในขณะที่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีอิทธิพลผ่านโครงสร้างของศาสนจักร ซึ่งทำหน้าที่กำหนดกรอบทางศีลธรรมและกิจกรรมทางสังคม ทำให้เกิดการจัดระเบียบสังคมในลักษณะ “จากภายนอกสู่ภายใน” กล่าวคือ สถาบันศาสนามีบทบาทในการหล่อหลอมพฤติกรรมของบุคคล

อภิปรายผล

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะเป็นความศักดิ์สิทธิ์เชิงกระบวนการ กล่าวคือ เกิดจากการปฏิบัติของมนุษย์ตามหลักศีล สมาธิ และปัญญา ภายใต้กฎแห่งกรรม ความศักดิ์สิทธิ์จึงมิใช่สิ่งที่มีอยู่โดยอำนาจเหนือธรรมชาติเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลของการสั่งสมคุณงามความดีและการพัฒนาจิตใจ นอกจากนี้ ยังพบว่าความศักดิ์สิทธิ์ในบริบทสังคมไทยมีลักษณะผสมผสานกับความเชื่อพื้นบ้าน เช่น การบูชาพระเกจิอาจารย์ เครื่องราง และพิธีกรรมท้องถิ่น ซึ่งทำให้ความศักดิ์สิทธิ์มีมิติทั้งทางศาสนาและวัฒนธรรม ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับงานของ Stanley Jeyaraja Tambiah (Tambiah, Stanley, 1976) ที่อธิบายว่าพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีลักษณะผสมผสานระหว่างหลักคำสอนดั้งเดิมกับความเชื่อพื้นบ้าน (syncretism) และยังสอดคล้องกับ Richard F.

Gombrich (Gombrich, Richard, 1988) ที่ชี้ว่าความศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาไม่ได้จำกัดอยู่ในหลักธรรมเชิงปรัชญา แต่ปรากฏผ่านพิธีกรรมและวิถีชีวิตของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

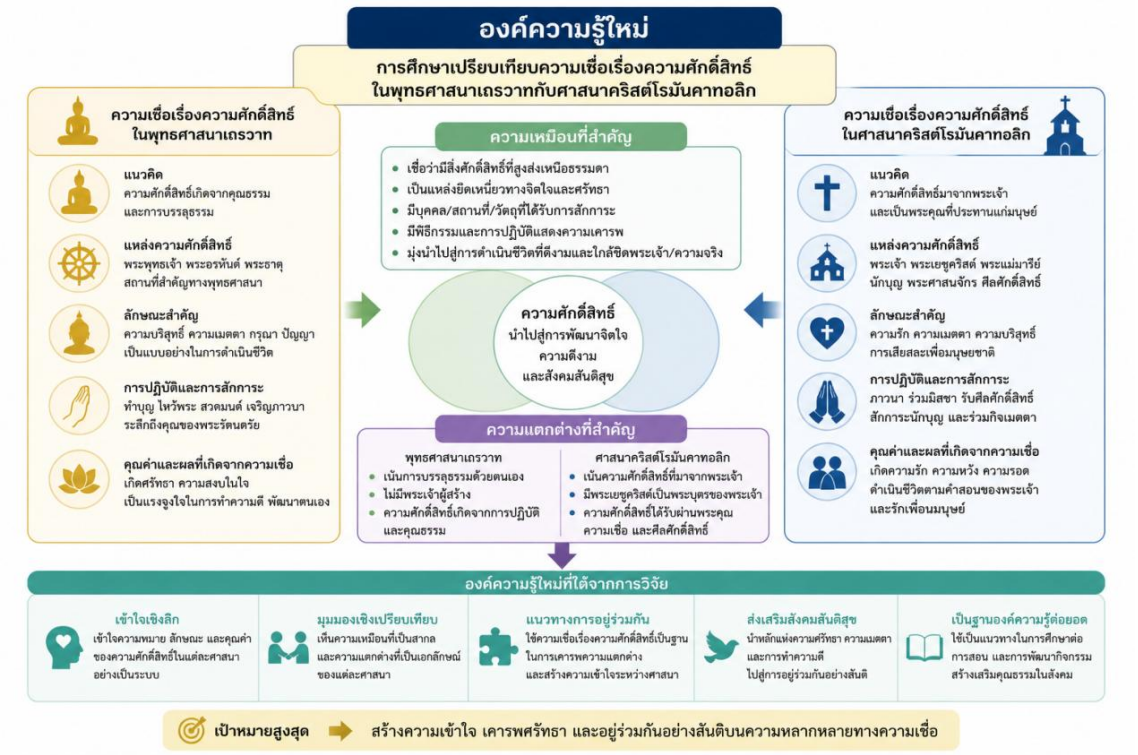
วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า ความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีลักษณะเป็นความศักดิ์สิทธิ์จากพระเจ้า โดยพระเจ้าทรงเป็นแหล่งกำเนิดของความศักดิ์สิทธิ์ทั้งหมด และมนุษย์สามารถเข้าถึงได้ผ่านพระเยซูคริสต์ ศีลศักดิ์สิทธิ์ และพระหรรษทาน ความศักดิ์สิทธิ์จึงถูกถ่ายทอดผ่านโครงสร้างของพระศาสนจักร เช่น พิธีมิสซา ศีลมหาสนิท และการวิงวอนนักบุญ อีกทั้งยังปรากฏในรูปแบบของวัตถุศักดิ์สิทธิ์และการภาวนาในชีวิตประจำวัน ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับคำสอนใน Catechism of the Catholic Church (Catechism of the Catholic Church, 1997) ที่นิยามศีลศักดิ์สิทธิ์ว่าเป็นเครื่องหมายที่มีประสิทธิผลของพระคุณ และยังสอดคล้องกับแนวคิดของ Rudolf Otto (Otto, Rudolf, 1958) ที่อธิบายว่าประสบการณ์ศักดิ์สิทธิ์เป็นการเผชิญกับความจริงเหนือธรรมชาติ (the numinous) ซึ่งก่อให้เกิดทั้งความยำเกรงและความดึงดูดในพระผู้เป็นเจ้า

วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า ความศักดิ์สิทธิ์ในทั้งสองศาสนามีทั้งความแตกต่างเชิงโครงสร้าง และ ความเหมือนเชิงหน้าที่ กล่าวคือ พุทธศาสนาเน้นความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากการพัฒนาตนและกฎธรรมชาติ ขณะที่คาทอลิกเน้นความศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากพระเจ้าและพระหรรษทาน อย่างไรก็ตาม ทั้งสองศาสนามีบทบาทคล้ายคลึงกันในการสร้างความมั่นคงทางจิตใจ กำหนดกรอบศีลธรรม และเสริมสร้างความเป็นชุมชนผ่านพิธีกรรมและความเชื่อร่วม ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Émile Durkheim ที่เสนอว่าศาสนาทำหน้าที่สร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคมผ่านสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรม และยังสอดคล้องกับ Clifford Geertz (Geertz, Clifford, 1973) ที่มองว่าศาสนาเป็นระบบสัญลักษณ์ที่ให้ความหมายแก่ชีวิตและสร้างระเบียบทางสังคม

จะเห็นได้ว่า ความศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกแม้จะมีรากฐานต่างกันในเชิงปรัชญาและเทววิทยา แต่กลับมีบทบาทร่วมกันในฐานะกลไกสร้างความหมาย และ เครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจของมนุษย์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าศาสนาไม่เพียงเป็นระบบความเชื่อ แต่ยังเป็นโครงสร้างสำคัญที่หล่อหลอมวิถีชีวิตและสังคมของมนุษย์ในทุกวัฒนธรรม

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาและเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์–ฮินดู ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ที่สามารถสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดเชิงบูรณาการเกี่ยวกับความเป็นบัณฑิตในมิติทางศาสนาและจิตวิญญาณได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ดังภาพต่อไปนี้

จากภาพองค์ความรู้ใหม่ สามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

การศึกษานี้ทำให้เกิดความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ในทั้งพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก โดยพบว่า ทั้งสองศาสนามีจุดร่วม คือ เชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และมีบทบาทสำคัญในการนำพามนุษย์ไปสู่ความดี ความสงบ และการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าขณะเดียวกันก็มีความแตกต่าง อย่างชัดเจน กล่าวคือ พุทธศาสนาเถรวาทเน้นความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากการปฏิบัติและการพัฒนาตนเองตามหลักธรรม ขณะที่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกเน้นความศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากพระเจ้าและความศรัทธาในพระองค์

จากการเปรียบเทียบดังกล่าว ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่สำคัญ คือ (1) ความเข้าใจเชิงลึกในแต่ละศาสนาอย่างเป็นระบบ (2) มุมมองเชิงเปรียบเทียบที่เห็นทั้งความเหมือนและความแตกต่าง (3) แนวทางการอยู่ร่วมกันอย่างสันติบนพื้นฐานของความเข้าใจและเคารพความหลากหลายทางความเชื่อ (4) การส่งเสริมสังคมแห่งสันติสุขผ่านคุณค่าทางศาสนา เช่น ความเมตตา ความรัก และความดีงาม โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา อันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน จะเห็นได้ว่า องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยนี้ คือ กรอบแนวคิดบัณฑิตเชิงบูรณาการ ที่มองบัณฑิตในฐานะผู้พัฒนาตนทั้งภายในและภายนอก มีปัญญา คุณธรรม และบทบาททางสังคม พร้อมมุ่งสู่เป้าหมายสูงสุดทางจิตวิญญาณ อันสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนามนุษย์และสังคมในบริบทปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

สรุป

ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่า ความศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมีทั้งความแตกต่างและความสอดคล้องกันในหลายมิติ พระพุทธศาสนาเถรวาทมองความศักดิ์สิทธิ์ว่าเกิดจากการพัฒนาตนเองผ่านการปฏิบัติตามหลักศีล สมาธิ และปัญญา ภายใต้กฎแห่งกรรมและเหตุปัจจัย ขณะที่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมองว่าความศักดิ์สิทธิ์มีที่มาจากพระเจ้า และมนุษย์สามารถเข้าถึงได้ผ่านพระเยซูคริสต์ พระหรรษทาน และศีลศักดิ์สิทธิ์ ทั้งสองศาสนามีแหล่งความศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรม และสัญลักษณ์ทางศาสนาที่ช่วยสร้างศรัทธาและความมั่นคงทางจิตใจแก่ผู้ศรัทธา แม้พระพุทธศาสนาจะเน้นการพึ่งตนเอง ส่วนคริสต์ศาสนาจะเน้นการพึ่งพระเจ้า แต่ทั้งสองศาสนาล้วนมุ่งส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ความเมตตา การเสียสละ และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ นอกจากนี้ ความศักดิ์สิทธิ์ยังมีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมวิถีชีวิต อัตลักษณ์ และความเป็นชุมชนของศาสนิกชน อันสะท้อนให้เห็นว่าศาสนาเป็นทั้งแหล่งความหมายทางจิตวิญญาณและกลไกสำคัญในการสร้างความสงบสุขแก่บุคคลและสังคมโดยรวม

ข้อเสนอแนะ

1. **ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ**

ควรมีการศึกษาความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาอื่น ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจเชิงเปรียบเทียบที่กว้างขึ้น ควรศึกษาความศักดิ์สิทธิ์ในบริบทสังคมร่วมสมัย เช่น สื่อออนไลน์ หรือวัฒนธรรมสมัยนิยม ควรใช้แนวทางสหวิทยาการ เช่น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา และจิตวิทยา เพื่อวิเคราะห์ความเชื่อให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2. **ข้อเสนอแนะในการวิจัย**

2.1 ควรศึกษาความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาอื่น หรือแม้แต่นิกายย่อยภายในศาสนาเดียวกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจเชิงเปรียบเทียบที่กว้างขวางและรอบด้านยิ่งขึ้น

2.2 ควรมีการศึกษาว่าความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์มีการปรับเปลี่ยนอย่างไรในยุคปัจจุบัน เช่น ในสื่อดิจิทัล วัฒนธรรมสมัยนิยม หรือสังคมเมือง เพื่อสะท้อนพลวัตของความเชื่อที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

2.3 การศึกษาความศักดิ์สิทธิ์ควรบูรณาการศาสตร์อื่น ๆ เช่น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา และจิตวิทยา เพื่อให้สามารถอธิบายทั้งมิติทางความเชื่อ พฤติกรรม และโครงสร้างสังคมได้อย่างลึกซึ้งและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

ประจวบ พันธ์ไพร. (2550). *การพัฒนาของศาสนาคริสต์ในประเทศไทย.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงธรรม.

ประจวบ พันธ์ไพร. (2552). *พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาท*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปิยนันท์ มาตรังสี. (2551). *พิธีกรรมไทยพุทธ: การศึกษาทางมานุษยวิทยา.* เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พระชลญาณมุนี. (2565). ปรากฏการณ์ทางความเชื่อของคนไทยในยุคปัจจุบัน. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์.* 8(1): 179-198.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2539). *พุทธธรรม.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). พ*จนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.* กรุงเทพฯ: บริษัทอาร์ เอส พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด.

พระพุทธโฆสะ. (2517). *วิสุทธิมรรค เล่ม 1.* แปลโดย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหาบุญชู ญาณสัมปนโน. (2545). *อรหันตสาวกองค์พระพุทธเจ้า.* กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วิมล แสงทอง. (2561). *การอยู่ร่วมกันของชุมชนพหุศาสนาในจังหวัดเพชรบูรณ์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.

ศิริพจน์ สกุลทอง. (2546). *กระบวนการสืบทอดจากสื่อสัญลักษณ์ทางพิธีกรรม 'ศีลศักดิ์สิทธิ์ 7 ประการ'*. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์.

สมพงษ์ ปราบริปู. (2556). *ศาสนาเปรียบเทียบในสังคมไทย.* กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2568). *รายงานสถิติรายปี ประเทศไทย พ.ศ. 2568.* กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.

สุชาติ วงศ์ทอง. (2557). *วัฒนธรรมพุทธและการปรับตัวในสังคมเพชรบูรณ์.* เพชรบูรณ์: สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์.

Balthasar, H. (1986). *Prayer.* San Francisco: Ignatius Press.

Catechism of the Catholic Church. (1997). Vatican City: Libreria Editrice Vaticana.

Eliade, M. (1959). *The Sacred and the Profane.* New York: Harcourt Brace.

Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures.* New York: Basic Books.

Gombrich, Richard. (1988). *Theravada Buddhism.* London: Routledge.

Harvey, P. (2013). *An Introduction to Buddhism.* Cambridge: Cambridge University Press.

Otto, R. (1950). *The Idea of the Holy.* trans. John W. Harvey, London: Oxford University Press.

Otto, R. (1958). *The Idea of the Holy.* Oxford: Oxford University Press.

Rahner, K. (1982). *Foundations of Christian Faith.* New York: Crossroad.

Schillebeeckx, E. (1963). *Christ the Sacrament of the Encounter with God.* New York: Sheed and Ward.

Tambiah, S. J. (1976). *World Conqueror and World Renouncer.* Cambridge: Cambridge University Press.

ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก: กรณีศึกษาในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์

A Comparative Study of Methods of Propagating Religious Teachings Through Sung Music in Theravada Buddhism and Roman Catholic Christianity: A Case Study of Mueang District, Phetchabun Province

[1]พระมหาคารม ฌานวิชโย (ผิวผ่อง), [2]คงสฤษฎ์ แพงทรัพย์
และ [3]กฤต ศรียะอาจ
[1]Phramaha Karom Jhāṇavichayo (Phiwphong)
[2]Khongsaris Pangthrap and [3]Kit Sriya-ad
[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
[1,2,3]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
[1]Corresponding Author's Email: 6701201005@mcu.ac.th
Received: May 5, 2026; **Revised:** August 16, 2026; **Accepted:** August 17, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิธีการเผยแผ่คำสอนรูปแบบและเนื้อหาของเพลงขับที่ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะในพระพุทธศาสนาเถรวาท 2) ศึกษาวิธีการเผยแผ่คำสอนรูปแบบและเนื้อหาของเพลงขับที่ใช้ในการเผยแผ่คำสอนในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก และ 3) เพื่อเปรียบเทียบวิธีการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกจากกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง จำนวน 20 รูป/คน ประกอบด้วยพระสงฆ์ บาทหลวง พุทธศาสนิกชน และคริสต์ชน ผลการวิจัยพบว่า 1) เพลงขับในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะยืดหยุ่น ผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างกลมกลืน ทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา โดยมีโครงสร้างเรียบง่าย ใช้ทำนองที่เข้าถึงได้ง่าย และเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม เนื้อหามุ่งเน้นการสื่อสารหลักธรรมพื้นฐาน เช่น การทำความดี การละเว้นความชั่ว หลักกรรม ความไม่ประมาท และการพัฒนาจิตใจ ส่งผลให้เพลงขับทำหน้าที่เป็นสื่อสำคัญในการอบรมศีลธรรมและสร้างศรัทธาในระดับชุมชน 2) เพลงขับในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีลักษณะเป็นระบบและมีโครงสร้างชัดเจน โดยเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางศาสนาอย่างเป็นทางการ มีรูปแบบหลากหลาย เช่น บทเพลงดั้งเดิมและบทเพลงร่วมสมัย เนื้อหามุ่งเน้นการสรรเสริญพระเจ้า การประกาศความรักและความรอดพ้นของมนุษย์ รวมถึงการส่งเสริมการดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนของศาสนา 3) การเปรียบเทียบพบว่า ทั้งสองศาสนาใช้เพลงขับเป็นสื่อกลางในการเผยแผ่คำสอนและสร้างประสบการณ์ทางจิตวิญญาณร่วมกัน อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะการใช้เพลงที่ยืดหยุ่นและเน้นบริบทชุมชน ขณะที่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีระบบการจัดการและการใช้เพลงที่เป็นทางการและมีมาตรฐานสูง ความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนถึงพื้นฐานทางศาสนาและโครงสร้างความเชื่อที่แตกต่างกัน

คำสำคัญ: เพลงขับ; พระพุทธศาสนาเถรวาท; ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก; วิธีการเผยแผ่คำสอน

Abstract

This research aims to: 1) to study the forms and contents of sung music used in propagating Dhamma in Theravada Buddhism 2) to study the forms and contents of sung music used in propagating religious teachings in Roman Catholic Christianity, and 3) to comparatively analyze the methods of propagating religious teachings through sung music between Theravada Buddhism and Roman Catholic Christianity in the same area. This research employed a qualitative research methodology, related documents and research studies, as well as in-depth interviews with 20 purposively selected participants, including Buddhist monks, Catholic priests, Buddhists, and Christians. The findings revealed that: 1) Sung Music in Theravada Buddhism are characterized by flexibility and harmonious integration with local culture in both form and content. Their structures are relatively simple, their melodies are accessible, and they encourage active participation among members of the community. The content primarily focuses on communicating fundamental Buddhist teachings, including doing good, refraining from evil, the law of karma, heedfulness, and mental development. Consequently, religious songs serve as an important medium for moral education and the cultivation of faith at the community level. 2) Sung Music in Roman Catholic Christianity are characterized by systematic organization and clearly defined structures. They constitute an integral part of formal religious liturgy and encompass various forms, including traditional and contemporary hymns. Their content emphasizes the praise of God, the proclamation of divine love and human salvation, and the promotion of a way of life consistent with Christian teachings. 3) The comparison revealed that both religious traditions employ songs as a medium for disseminating religious teachings and fostering shared spiritual experiences. However, Theravada Buddhism tends to employ songs in a flexible manner, with greater emphasis on local community contexts, whereas Roman Catholic Christianity utilizes a more formalized and standardized system of musical organization and performance. These differences reflect the distinctive religious foundations, theological orientations, and structures of belief underlying the two traditions.

Keywords: Sung Music; Theravada Buddhism; Roman Catholic Christianity; Methods of Religious Teaching Dissemination

บทนำ

ศาสนาเป็นรากฐานสำคัญในการหล่อหลอมจิตใจมนุษย์ ส่งเสริมศีลธรรมและวัฒนธรรมของสังคมมาอย่างยาวนาน หนึ่งในภารกิจหลักของศาสนาคือการเผยแผ่คำสอนให้ผู้คนเข้าใจและนำไปปฏิบัติเพื่อเสริมสร้างชีวิตที่มีคุณค่าและมีจริยธรรม ภายใต้บริบทสังคมไทยที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและศาสนา การเผยแผ่คำสอนจึงต้องอาศัยรูปแบบที่เข้าถึงได้ง่าย สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คน และสามารถสื่อสารเนื้อหาสารธรรมให้เข้าใจได้อย่างลึกซึ้งและตรงกับจริตของผู้ฟังหนึ่งในวิธีการเผยแผ่คำสอนที่มีพลังในการเข้าถึงจิตใจมนุษย์ได้อย่างเป็นธรรมชาติ คือ เพลงขับ หรือบทเพลงที่มีทำนอง ซึ่งผสานเสียง ดนตรี จังหวะ และคำสอนทางศาสนาเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดอารมณ์ร่วม ความประทับใจ และการจดจำหลักธรรมได้ง่ายขึ้น

เพลงจึงไม่ใช่เพียงเครื่องมือความบันเทิง แต่เป็นเครื่องนำทางของปัญญาและความศรัทธาในบริบทของศาสนาในสังคมไทยที่มีความหลากหลายทางศาสนา การเผยแผ่หลักคำสอนถือเป็นภารกิจสำคัญของแต่ละศาสนาเพื่อธำรงไว้ซึ่งหลักความเชื่อ ความศรัทธา และการดำเนินชีวิตตามแนวทางของศาสนานั้น ๆ หนึ่งในวิธีการเผยแผ่ที่ได้รับความนิยมและเข้าถึงผู้คนได้ง่ายคือ การใช้เพลงขับ ซึ่งเป็นศิลปะที่ผสมผสานระหว่างดนตรี เนื้อหา และอารมณ์ ที่สามารถสื่อสารหลักคำสอนให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและยั่งยืน (บุญเลิศ แสงดาว, 2561)

เสียงดนตรีและบทเพลงมิได้เป็นเพียงองค์ประกอบแห่งความงามในเชิงศิลปะเท่านั้น หากยังเป็นพาหะในการถ่ายทอดความหมาย คุณค่า และความเชื่อที่ฝังรากลึกในสังคมมนุษย์มาทุกยุคสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบททางศาสนา บทเพลงและดนตรีถูกใช้เพื่อการสื่อสารธรรมะ หรือคำสอนอันเป็นหัวใจของความเชื่อทั้งในศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ (นิติภูมิ แซ่ลิ้ม, 2559) เพลงในศาสนาไม่ใช่เพียงบทขับขาน แต่เป็นเครื่องมือในการปลูกฝังศรัทธา ถ่ายทอดอารมณ์ของความรู้แจ้ง หรือเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (พุทธทาสภิกขุ, 2545)

ในพระพุทธศาสนาเถรวาทพระพุทธเจ้าแม้จะทรงตำหนิการสวดด้วยทำนองเสนอ แต่การสวดในทำนองสรภัญญะพระองค์กับยกย่องดังที่ประทานสาธุการในการสวดสรภัญญะของพระโสณะว่า “ดีละ ดีละ ภิกษุ เธอเล่าเรียนสูตร 16 สูตรในอัฏฐกวรรคมาดีแล้ว จำได้แม่นยำดี เปล่งเสียงสวดได้ไพเราะเพราะพริ้ง ไม่มีที่น่าตำหนิ บอกความหมายได้ชัดเจน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ. (ไทย); 25/46/273) ส่วนในประเทศไทยนั้น การใช้เพลงขับธรรมะ หรือ ธรรมคีตะ เริ่มเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในศตวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะกลุ่มที่เน้นการเผยแผ่พุทธธรรมด้วยสื่อสร้างสรรค์ เช่น มูลนิธิพุทธะมหาเมตตา ซึ่งพัฒนาเพลงธรรมะที่เน้นการเข้าถึงผู้ฟังผ่านความไพเราะและความหมายในเชิงธรรมะ (จิรวรรณ วงษ์สวัสดิ์, 2561) เพลงเหล่านี้มีบทบาททั้งในการสอนธรรมะ การเจริญสติ และการสืบทอดศรัทธารูปแบบใหม่แก่เยาวชนและพุทธศาสนิกชนในปัจจุบัน (กองวิชาการเผยแผ่ กรมการศาสนา, 2562)

ในขณะเดียวกัน ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกก็มีวัฒนธรรมเพลงสวดที่เก่าแก่ เช่น Gregorian Chant, Hymns และบทเพลงภาษาละติน ซึ่งใช้ในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์มายาวนาน (Catholic Church, 2002) โดยในบริบทของประเทศไทย เพลงเหล่านี้ได้ถูกปรับรูปแบบให้เข้ากับวัฒนธรรมไทย เช่น เพลงสวดในพิธีมิสซาที่มีทั้งภาษาไทยและภาษาละติน เพื่อสื่อสารความศรัทธาอย่างลึกซึ้งสู่ผู้ร่วมพิธี (ณัฐฐา นาคสุวรรณ, 2557) โดยเฉพาะที่อาสนวิหารอัสสัมชัญ จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งมีความโดดเด่นทั้งด้านเสียงขับร้องและโครงสร้างพิธีกรรมที่รวมศิลปะและศาสนาไว้อย่างกลมกลืน (วิโรจน์ ตั้งวาณิชย์, 2555) อย่างไรก็ตาม แม้ทั้งสองศาสนาใช้เพลงในการสื่อสารธรรมะ แต่ลักษณะ วิธีการ และเป้าหมายอาจแตกต่างกัน การศึกษาความเหมือนและความต่างเหล่านี้จึงมีคุณค่าอย่างยิ่ง ทั้งในเชิงวิชาการด้านศาสนศึกษา ดนตรีศึกษา และการพัฒนากลไกการสื่อสารธรรมะในสังคมร่วมสมัย (Gethin, 1998)

พระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศไทยมีการใช้เพลงขับหรือบทสวดที่มีทำนองเพื่อการเผยแผ่ธรรมะ เช่น เพลงธรรมะ เพลงบทสวด หรือกลอนธรรมะ ซึ่งมักจะเน้นเนื้อหาที่สื่อถึงหลักธรรมคำสอน กระตุ้นสติ ปลูกฝังคุณธรรม และสร้างแรงบันดาลใจในการดำเนินชีวิตตามแนวทางพุทธศาสนา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2561) ขณะที่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกเองก็มีการใช้เพลงสวด หรือเพลงขับศาสนา ที่บรรจุเนื้อหาทางเทววิทยา ความเชื่อในพระเจ้า และหลักคำสอนต่างๆ ของศาสนา เพื่อเสริมสร้างศรัทธาและจิตวิญญาณในหมู่ศาสนิกชน (Austin Flannery, 1996) ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีประชากรหลากหลายศาสนา ประชากรส่วนใหญ่ในจังหวัดเพชรบูรณ์นับถือพระพุทธศาสนา และมีชุมชนคริสต์ขนาดเล็กกระจายอยู่ตามพื้นที่อำเภอเมืองและใกล้เคียง ซึ่งต่างก็มีการจัดกิจกรรมศาสนาอย่างสม่ำเสมอ รวมถึงการใช้เพลงขับในการสื่อสารคำสอนสู่ศาสนิกชน โดยเฉพาะในวัด โรงเรียน และโบสถ์ท้องถิ่น แม้ว่า

เพลงขับจะมีบทบาทชัดเจนในการเผยแผ่ศาสนา แต่ในทางวิชาการยังไม่ปรากฏการศึกษาเปรียบเทียบอย่างเป็นระบบระหว่างบทเพลงทางพระพุทธศาสนาเถรวาทกับบทเพลงในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก โดยเฉพาะในระดับท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา วัฒนธรรม และชุมชนอย่างแนบแน่น เป็นพื้นที่ที่มีชุมชนพุทธและคริสต์อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสงบ มีการจัดกิจกรรมทางศาสนาอย่างต่อเนื่อง และพบว่ามีการใช้เพลงขับเพื่อการเผยแผ่คำสอนในทั้งสองศาสนาอย่างแพร่หลาย (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2564)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญในการศึกษารูปแบบและเนื้อหาของเพลงขับที่ใช้ในการเผยแผ่คำสอนในทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก รวมทั้งการเปรียบเทียบวิธีการเผยแผ่ผ่านเพลงขับในทั้งสองศาสนา เพื่อสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการและเป็นแนวทางสำหรับการพัฒนาการสื่อสารทางศาสนาในบริบทของสังคมไทยร่วมสมัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิธีการเผยแผ่คำสอนรูปแบบและเนื้อหาของเพลงขับที่ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะในพระพุทธศาสนาเถรวาทในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์
2. เพื่อศึกษาวิธีการเผยแผ่คำสอนรูปแบบและเนื้อหาของเพลงขับที่ใช้ในการเผยแผ่คำสอนในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์
3. เพื่อเปรียบเทียบวิธีการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยนี้ เป็นการวิจัยในเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาเอกสาร 1.1) ค้นคว้ารวบรวมข้อมูลขั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์พระคริสต์ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเรื่องที่วิจัย 1.2) ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลขั้นทุติยภูมิ ได้แก่ รายงานการวิจัย เช่น วิทยานิพนธ์ หนังสือ ตำรา บทความ และเอกสารต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเรื่องที่วิจัย

ขั้นตอนที่ 2 กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยกำหนดเลือกเองจากผู้ทำกิจกรรมหรือผู้เกี่ยวข้องกับการใช้เพลงขับที่ในการเผยแผ่ธรรมะ หรือเพลงสวดทางศาสนา ประกอบด้วย การสัมภาษณ์ การสังเกตจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือพระสงฆ์ นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา บาทหลวง ผู้นำศาสนา และผู้ปฏิบัติศาสนกิจในสังคมไทย จำนวน 20 รูป/คน โดยแยกกลุ่มผู้ให้ความมูลสำคัญในการวิจัยไว้ 2 กลุ่ม ดังนี้ 2.1) กลุ่มผู้นำทางศาสนาและพุทธศาสนิกชน จำนวน 10 รูป/คน 2.2) กลุ่มผู้นำทางคริสต์ศาสนาและคริสตชน แบ่งเป็นฝ่ายผู้นำทางศาสนาคริสต์ จำนวน 20 คน

ขั้นตอนที่ 3 เครื่องมือที่ใช้ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

ขั้นตอนที่ 4 การลงพื้นที่การร่วมกิจกรรมการฟังเทศน์แหล่ เทศน์มหาชาติ การสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง การเก็บรวบรวมข้อมูลการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์

ขั้นตอนที่ 5 การวิเคราะห์ ศึกษารวบรวมข้อมูล และเปรียบเทียบเนื้อหาหลักให้เห็นถึงประเด็นในความเหมือนและความแตกต่างกัน แล้วนำเสนอผลการวิจัย

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาวิจัยจากการศึกษาเอกสารและจากการการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างในวิธีการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ สรุปได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 จากการศึกษาวิจัยโดยการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการลงพื้นที่ภาคสนาม พบว่า รูปแบบและเนื้อหาของเพลงขับที่ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะเฉพาะที่สะท้อนการผสมผสานระหว่างหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับบริบทวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างกลมกลืน โดยเพลงขับไม่ได้มีบทบาทเพียงในฐานะศิลปะการแสดงออกทางดนตรีเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารธรรมะ การอบรมศีลธรรม และการสร้างความศรัทธาในระดับชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า ดนตรีและศิลปะพื้นบ้านเป็นสื่อกลางสำคัญในการถ่ายทอดคุณค่าและความเชื่อทางศาสนา (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2557) ในด้านรูปแบบของเพลงขับ พบว่า เพลงขับในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะหลากหลาย โดยสามารถแบ่งได้เป็นเพลงพื้นบ้านดั้งเดิม เพลงขับที่ประยุกต์ร่วมสมัย และเพลงที่ใช้ในกิจกรรมทางศาสนาเฉพาะโอกาส เช่น บทสวดที่เป็นทำนอง เรียกว่า สรภัญญะ การสวดสรภัญญะปรากฏในพระวินัยปิฎกที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สวดเป็นทำนองสรภัญญะได้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.จู. (ไทย); 7/21/8) เพลงส่วนใหญ่มีโครงสร้างไม่ซับซ้อน ใช้ทำนองง่าย ร้องซ้ำ และมีจังหวะที่สามารถร้องร่วมกันเป็นหมู่คณะได้ ลักษณะดังกล่าวสะท้อนถึงความเป็นศิลปะชุมชนที่เปิดโอกาสให้ประชาชนทุกเพศทุกวัยสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างทั่วถึง

จะเห็นได้ว่า เพลงขับ ในบริบทของพระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถอธิบายได้ว่าเป็นรูปแบบของการถ่ายทอดเนื้อหาธรรมะผ่านเสียงในลักษณะกึ่งการขับร้องและกึ่งการสวด ซึ่งผสมผสานองค์ประกอบของภาษาทำนอง และจังหวะ เพื่อให้เกิดความไพเราะและเอื้อต่อการรับรู้ของผู้ฟัง โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อสื่อสารหลักธรรมให้เข้าใจง่ายและเกิดความซาบซึ้งทางจิตใจ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการในทางพระพุทธศาสนาที่ให้ความสำคัญกับธรรมเป็นสื่อแห่งการพัฒนาใจ กล่าวคือ การถ่ายทอดธรรมะไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่ในรูปแบบการบรรยายเชิงเหตุผลเท่านั้น แต่สามารถใช้ศิลปะและสุนทรียภาพเป็นสื่อกลางในการเข้าถึงจิตใจของผู้ฟังได้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546)

ในด้านเนื้อหาของเพลงขับ พบว่า เนื้อหาส่วนใหญ่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสื่อสารหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในระดับพื้นฐานและระดับปฏิบัติ โดยเน้นประเด็นสำคัญ ได้แก่ การทำความดี การละเว้นความชั่ว หลักกรรมและผลของกรรม ความไม่ประมาท ความกตัญญู และการพัฒนาจิตด้วยสติและปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับหลักคำสอนสำคัญในพระไตรปิฎก ที่เน้นการประพฤติปฏิบัติเพื่อการพัฒนาตนเอง (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569) ทั้งนี้ เนื้อเพลงมักใช้ภาษาที่เรียบง่าย ตรงไปตรงมา และมีลักษณะเชิงสอนใจ เพื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจและจดจำได้ง่าย อีกทั้งยังสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน จากการศึกษายังพบว่า เพลงขับในพื้นที่มีบทบาทสำคัญในหลายบริบท ได้แก่ การใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น งานบุญ งานทอดกฐิน และงานผูกพัทธสีมา การใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอนพระพุทธศาสนาในโรงเรียนและวัด (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569) การใช้ในกิจกรรมเยาวชน ตลอดจนการใช้ในกิจกรรมปฏิบัติธรรม ซึ่งช่วยสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้และการพัฒนาจิตใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะการใช้เพลงเป็นสื่อกลางในการสร้างสมาธิ ความสงบ และความศรัทธา (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569) นอกจากนี้ ยังพบว่าเพลงขับมีบทบาทในฐานะสื่อวัฒนธรรมชุมชนที่ช่วยธำรงอัตลักษณ์ท้องถิ่น และเชื่อมโยงคนในชุมชนให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุและเยาวชน ซึ่งทำให้เกิดการสืบทอดองค์ความรู้ทางศาสนาและวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่นอย่างยั่งยืน (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569)

ดังนั้น ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า รูปแบบและเนื้อหาของเพลงขับในพระพุทธศาสนาเถรวาทในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ มีลักษณะเป็นการบูรณาการระหว่าง “ธรรมะ–ดนตรี–วัฒนธรรมชุมชน” อย่างเป็นองค์รวม โดยมีบทบาทสำคัญทั้งในด้านการเผยแผ่คำสอน การสร้างศรัทธา และการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางจิตใจของประชาชนในพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ

วัตถุประสงค์ที่ 2 จากการศึกษาวิจัยโดยการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร การสังเกตการณ์ในพิธีกรรมและการลงพื้นที่ภาคสนามในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่า รูปแบบและเนื้อหาของเพลงขับในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในฐานะองค์ประกอบของพิธีกรรมและเครื่องมือในการประกาศข่าวดี โดยเพลงขับมิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางดนตรีเท่านั้น หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของการภาวนาและการแสดงออกทางความเชื่อของคริสตชนอย่างเป็นระบบ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระศาสนจักรที่มองว่า ดนตรีศักดิ์สิทธิ์เป็นส่วนสำคัญของพิธีกรรม (Sacrosanctum Concilium, 1963) ในด้านรูปแบบของเพลงขับ พบว่า เพลงศาสนาคริสต์คาทอลิกในพื้นที่มีความหลากหลายและมีโครงสร้างชัดเจน สามารถจำแนกได้เป็นหลายประเภท ได้แก่ เพลงเกรโกเรียนแชนท์ (Gregorian Chant) ซึ่งมีลักษณะเป็นเสียงเดียว เน้นความสงบและความศักดิ์สิทธิ์ เพลงโพลีโฟนี (Polyphony) ที่มีการประสานเสียงซับซ้อน ใช้ในพิธีสำคัญ เพลงศักดิ์สิทธิ์ภาษาไทยที่ปรับให้เข้ากับบริบทท้องถิ่น และเพลงประกาศข่าวดีร่วมสมัยที่ใช้จังหวะและเครื่องดนตรีสมัยใหม่ ตลอดจนเพลงเฉพาะพิธีกรรม เช่น เพลงในเทศกาลคริสต์มาส ปัสกา และพิธีศีลศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างรูปแบบดั้งเดิมของพระศาสนจักรสากลกับการปรับตัวให้เข้ากับบริบทสังคมร่วมสมัย (Kieras, 2019) ในด้านเนื้อหาของเพลงขับ พบว่า เนื้อหาส่วนใหญ่มีศูนย์กลางอยู่ที่หลักความเชื่อของคริสตศาสนา ได้แก่ การสรรเสริญพระเจ้า การประกาศความรักและพระเมตตาของพระเจ้า การเน้นบทบาทของพระเยซูคริสตเจ้าในฐานะพระผู้ไถ่ การไถ่บาปและความรอดพ้นของมนุษย์ ตลอดจนการมุ่งสู่ชีวิตนิรันดร์ ทั้งนี้เนื้อหาดังกล่าวมีพื้นฐานจากคำสอนใน Bible และหลักคำสอนของพระศาสนจักร (Catechism of the Catholic Church, 1994) นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพระจิตเจ้า พระแม่มารีย์และนักบุญต่าง ๆ รวมถึงบทเพลงที่ส่งเสริมการดำเนินชีวิตคริสตชน เช่น ความรัก ความเมตตา การให้อภัย และการเป็นประจักษ์พยานในสังคม

จากการศึกษายังพบว่า เพลงขับมีบทบาทสำคัญในหลายบริบท ได้แก่ การใช้ในพิธีบูชาขอบพระคุณ (มิสซา) ซึ่งมีการกำหนดบทเพลงตามลำดับพิธีอย่างชัดเจน เช่น เพลงขบวนเริ่มพิธี เพลงถวายเครื่องบูชา เพลงรับศีลมหาสนิท และเพลงปิดพิธี ซึ่งสอดคล้องกับหลักพิธีกรรมของพระศาสนจักร (General Instruction of the Roman Missal, 2011) นอกจากนี้ยังใช้ในพิธีกรรมอื่น ๆ เช่น การสวดสายประคำ พิธีศีลล้างบาป ศีลกำลัง ศีลสมรส และพิธีศพ รวมถึงกิจกรรมเยาวชนและงานประกาศข่าวดีนอกวัด ซึ่งช่วยเสริมสร้างความศรัทธาและการมีส่วนร่วมของสัตบุรุษในทุกช่วงวัย (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569) นอกจากนี้ ยังพบว่า การจัดการด้านเพลงขับในชุมชนคาทอลิกมีลักษณะเป็นระบบ โดยมีคณะนักขับร้อง และผู้ประสานเสียง ทำหน้าที่สำคัญในการนำบทเพลงในพิธีกรรม รวมถึงมีการฝึกอบรมด้านดนตรีพิธีกรรมอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้บทเพลงมีความเหมาะสมทั้งด้านความไพเราะและความถูกต้องตามหลักพิธีกรรมของพระศาสนจักร (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569)

ดังนั้น ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า รูปแบบและเนื้อหาของเพลงขับในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ มีลักษณะเป็นระบบ มีมาตรฐาน และมีความเป็นสากลสูง ขณะเดียวกันก็มีการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่นไทย โดยมีบทบาทสำคัญทั้งในด้านพิธีกรรม การประกาศข่าวดี และการอบรมคำสอน ซึ่งส่งผลให้เพลงขับเป็นเครื่องมือสำคัญในการเสริมสร้างความศรัทธาและความเป็นเอกภาพของชุมชนคริสตชนอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ที่ 3 จากการศึกษาวิจัยโดยการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการลงพื้นที่ภาคสนามในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่า วิธีการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับของพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมีทั้งความเหมือนและความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งในด้านบทบาท รูปแบบการดำเนินงาน และบริบทการใช้ในสังคมศาสนา ในด้านความเหมือน พบว่า ทั้งสองศาสนาต่างใช้เพลงขับเป็นเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอดหลักคำสอนทางศาสนา การสร้างศรัทธา และการเสริมสร้างประสบการณ์ทางจิตวิญญาณแก่ศาสนิกชน โดยเพลงขับทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่ช่วยให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจในหลักธรรมได้ง่ายขึ้น อีกทั้งยังช่วยสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการมีสมาธิ ความสงบ และการมีส่วนร่วมในพิธีกรรมร่วมกัน นอกจากนี้ ดนตรียังมีบทบาทในการสร้างอัตลักษณ์และความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชน

ในด้านความแตกต่าง พบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทมีวิธีการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับที่มีลักษณะยืดหยุ่น ไม่เป็นทางการ และผูกพันกับวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมักใช้ในบริบทของงานบุญประเพณี การเทศนา และกิจกรรมชุมชน ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับหลักคำสอนใน พระไตรปิฎก ที่เน้นการเข้าถึงธรรมะผ่านการปฏิบัติและการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน อีกทั้งยังสะท้อนแนวคิดเรื่องศาสนาในฐานะวัฒนธรรมที่มีความยืดหยุ่นและสัมพันธ์กับบริบทสังคม ในขณะที่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมีวิธีการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับที่มีระบบและโครงสร้างชัดเจน โดยเพลงถูกกำหนดบทบาทในแต่ละช่วงของพิธีกรรม เช่น พิธีบูชาขอบพระคุณ (มิสซา) และพิธีศีลศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นไปตามหลักพิธีกรรมของพระศาสนจักรที่กำหนดไว้อย่างเป็นทางการ (Sacrosanctum Concilium, 1963)

นอกจากนี้ ยังมีการจัดตั้งคณะนักขับร้อง และผู้ประสานเสียง เพื่อสนับสนุนการดำเนินพิธีกรรมอย่างเป็นระบบ ซึ่งสะท้อนถึงโครงสร้างองค์กรและลำดับพิธีที่ชัดเจนของพระศาสนจักร ยิ่งไปกว่านั้น ความแตกต่างที่สำคัญยังเกิดจากพื้นฐานทางเทววิทยาและโครงสร้างทางศาสนา กล่าวคือ พระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาตนเองภายใน การพ้นทุกข์ และการใช้ปัญญาเป็นหลัก ขณะที่ศาสนาคริสต์คาทอลิกเน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า การประกาศข่าวดี และความรอดพ้นของมนุษย์ ซึ่งมีรากฐานจากคำสอนในคัมภีร์ไบเบิลและหลักคำสอนของพระศาสนจักร (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569) ความแตกต่างเชิงเทววิทยาดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อเนื้อหา รูปแบบ และบทบาทของเพลงขับในแต่ละศาสนา

ดังนั้น ผลการวิจัยจึงสะท้อนให้เห็นว่า วิธีการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับของทั้งสองศาสนามีความเหมือนกันในฐานะสื่อทางจิตวิญญาณที่ช่วยยกระดับจิตใจและเสริมสร้างศรัทธา แต่มีความแตกต่างอย่างชัดเจนในระดับโครงสร้างการจัดการ รูปแบบการดำเนินงาน และกรอบแนวคิดทางศาสนา ทั้งนี้ความแตกต่างดังกล่าวเป็นผลมาจากบริบททางเทววิทยา วัฒนธรรม และองค์กรของแต่ละศาสนา ซึ่งส่งผลให้การใช้เพลงขับมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในแต่ละระบบความเชื่อ ดังตารางต่อไปนี้

ปัจจัยหลัก	ความเหมือน	ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความแตกต่าง
1. หลักคำสอนและเป้าหมายทางศาสนา	เพลงใช้ถ่ายทอดคำสอนและพัฒนาจิตใจ	ความแตกต่างระหว่างแนวคิดเรื่องการดับทุกข์กับความรอดและความสัมพันธ์กับพระเจ้า
2. โครงสร้างพิธีกรรม	เพลงเป็นส่วนหนึ่งของศาสนกิจและพิธีกรรม	ความเป็นระบบของพิธีกรรมคาทอลิกกับความยืดหยุ่นของการใช้เพลงในชุมชนเถรวาท
3. วัฒนธรรมและบริบทสังคม	ทั้งสองศาสนาปรับเพลงให้เข้ากับผู้รับสารและท้องถิ่น	ลักษณะวัฒนธรรมพื้นบ้านของชุมชนไทยกับการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมสากลและท้องถิ่นของคาทอลิก

4. รูปแบบการสื่อสารและการมีส่วนร่วม	เพลงช่วยสร้างการมีส่วนร่วม ความศรัทธา และความเป็นชุมชน	รูปแบบการร้องแบบชุมชนที่ยืดหยุ่น กับระบบ Choir/Cantor และประชาคมที่มีบทบาทตามพิธีกรรม

ตารางที่ 1: ตารางสังเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อความแตกต่างและความเหมือน

สรุปเชิงวิเคราะห์: ความเหมือนของเพลงขับทั้งสองศาสนาเกิดจากการทำหน้าที่ร่วมกันในฐานะเครื่องมือสื่อสารทางศาสนา ส่วนความแตกต่างมีรากฐานสำคัญจาก หลักคำสอน เป้าหมายสูงสุด โครงสร้างพิธีกรรม และบริบททางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยที่กำหนดทั้งเนื้อหา รูปแบบ วิธีการใช้ และระดับการมีส่วนร่วมของศาสนิกชนในแต่ละศาสนา

อภิปรายผลการวิจัย

1. พบว่า รูปแบบและเนื้อหาของเพลงขับที่ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะในพระพุทธศาสนาเถรวาทในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ มีลักษณะผสมผสานระหว่างเพลงพื้นบ้านกับเพลงร่วมสมัย โดยมีโครงสร้างที่เรียบง่าย ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย เน้นการซ้ำคำและการคล้องจอง เพื่อให้ผู้ฟังสามารถจดจำและเข้าถึงหลักธรรมได้สะดวก เนื้อหาส่วนใหญ่เน้นหลักธรรมพื้นฐาน เช่น การทำความดี การละเว้นความชั่ว ความกตัญญู สติ และการรู้เท่าทันอารมณ์ ทั้งนี้เพลงขับยังทำหน้าที่เป็นสื่อทางอารมณ์ที่ช่วยให้การเรียนรู้ธรรมะเกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ ผ่านประสบการณ์ร่วมในพิธีกรรม กิจกรรมชุมชน และกิจกรรมเยาวชน ส่งผลให้เพลงขับมีบทบาททั้งในเชิงศิลปวัฒนธรรมและเชิงการศึกษาทางศาสนาอย่างชัดเจน โดยเพลงขับทำหน้าที่เป็นทั้งเครื่องมือสื่อสารธรรมะ การปลูกฝังศีลธรรม และการเสริมสร้างศรัทธาในระดับชุมชน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2561) ในด้านรูปแบบ พบความหลากหลายทั้งเพลงพื้นบ้าน เพลงประยุกต์ และเพลงพิธีกรรม ซึ่งมีลักษณะเรียบง่าย เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดการสื่อสารทางศาสนาเชิงวัฒนธรรม (Lynch, 2007) ขณะที่ด้านเนื้อหา เน้นหลักธรรมพื้นฐาน เช่น กรรม ความไม่ประมาท และการพัฒนาจิต ซึ่งสะท้อนบทบาทของพุทธศาสนาในฐานะระบบจริยธรรมเพื่อการพัฒนามนุษย์ (Keown, 2013) นอกจากนี้ เพลงขับยังมีบทบาทในพิธีกรรม การศึกษา และกิจกรรมเยาวชน ตลอดจนเป็นกลไกในการถ่ายทอดอัตลักษณ์และความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมในชุมชน (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569) นอกจากนี้ในลงพื้นที่สัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างยังพบว่า การใช้เพลงขับในพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุและเยาวชน ซึ่งทำให้เพลงขับไม่เพียงเป็นเครื่องมือเผยแผ่ธรรมะ แต่ยังเป็นกลไกในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นอีกด้วย ส่งผลให้เพลงขับมีความหมายมากกว่าความบันเทิงทางเสียง แต่เป็นพื้นที่ทางสังคมของการเรียนรู้ธรรมะร่วมกันที่เชื่อมโยงศรัทธา วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569)

2. พบว่า เพลงขับในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมีลักษณะเป็นองค์ประกอบสำคัญของพิธีกรรมและการประกาศข่าวดี โดยมีโครงสร้างและระบบที่ชัดเจนตามหลักพิธีกรรมของพระศาสนจักร (Catechism of the Catholic Church, 1994) ในด้านรูปแบบ พบทั้ง Gregorian Chant, Polyphony และเพลงศาสนาภาษาไทยร่วมสมัย ซึ่งสะท้อนการผสมผสานระหว่างสากลและท้องถิ่น ส่วนเนื้อหาเน้นการสรรเสริญพระเจ้า ความรอดพ้น และความรักของพระเจ้า ซึ่งสอดคล้องกับแก่นคำสอนคริสต์ศาสนา (McKinnon, 1998) เพลงขับถูกใช้ในพิธีมิสซาและศีลศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ พร้อมทั้งมีคณะนักขับร้องและการฝึกอบรมเฉพาะด้าน ทำให้เกิดมาตรฐานด้านดนตรีพิธีกรรมและความเป็นเอกภาพของชุมชน ผลการวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับ

แนวคิดของ Joseph Ratzinger (สมเด็จพระสันตะปาปาเบเนดิกต์ที่ 16 ที่อธิบายว่า ดนตรีศักดิ์สิทธิ์ในคริสตศาสนาเป็นรูปแบบหนึ่งของการภาวนา ซึ่งมีบทบาทในการยกระดับจิตใจมนุษย์ให้เข้าสู่ความสัมพันธ์กับพระเจ้าอย่างลึกซึ้งและแท้จริง โดยดนตรีมิได้เป็นเพียงศิลปะเพื่อความไพเราะ แต่เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมที่สะท้อนความเชื่อและความศรัทธาของคริสตชน (Ratzinger, 2000; Ratzinger, 2011) นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ United States Conference of Catholic Bishops ซึ่งระบุว่า เพลงในพิธีกรรมมิใช่เพียงองค์ประกอบด้านความงามหรือการประดับพิธีเท่านั้น แต่เป็นการมีส่วนร่วมในพิธีกรรมอย่างแท้จริงของสัตบุรุษ โดยบทเพลงทำหน้าที่เป็นทั้งการประกาศความเชื่อ การภาวนา และการรวมพลังของชุมชนศาสนาให้เป็นหนึ่งเดียว (United States Conference of Catholic Bishops [USCCB], 2007) ดังนั้น แนวคิดทั้งสองประการจึงสนับสนุนผลการวิจัยที่พบว่า เพลงขับในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีบทบาทเชิงพิธีกรรมและจิตวิญญาณอย่างลึกซึ้ง โดยมิได้จำกัดอยู่เพียงมิติทางดนตรี แต่เป็นสื่อแห่งความเชื่อที่เชื่อมโยงมนุษย์กับพระเจ้า และเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนคริสตชนในพิธีกรรมอย่างเป็นรูปธรรม

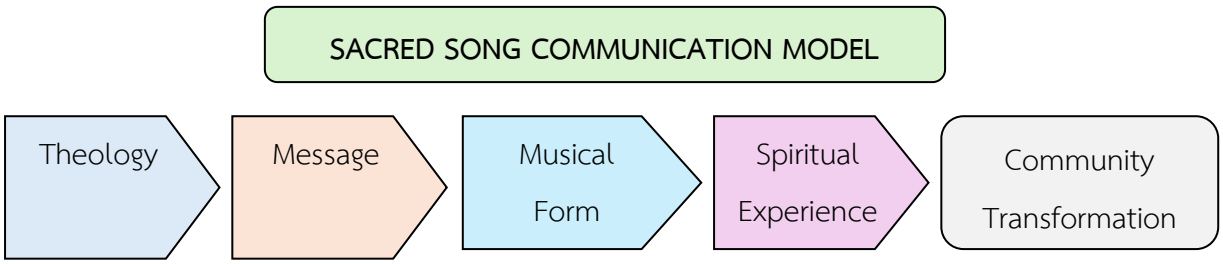
จากการลงพื้นที่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ ยังพบว่า วัดคาทอลิกมีการจัดตั้งคณะนักขับร้องและกลุ่มเยาวชนดนตรีอย่างเป็นระบบ ทำให้การใช้เพลงขับเป็นทั้งเครื่องมือพิธีกรรม และเครื่องมืออภิบาล ที่ช่วยสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชน เสริมสร้างศรัทธา และสนับสนุนการประกาศข่าวดีในบริบทสังคมร่วมสมัยอย่างมีประสิทธิภาพ (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569)

3. ผลการศึกษาพบว่า การเปรียบเทียบวิธีการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ แสดงให้เห็นทั้งความเหมือนและความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ โดยมีพื้นฐานร่วมกันคือการใช้เพลงเป็นสื่อกลางทางศาสนาในการถ่ายทอดคำสอน สร้างศรัทธา และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569) ในด้านความเหมือน พบว่าทั้งสองศาสนาใช้เพลงขับเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่คำสอนเชิงจริยธรรมและจิตวิญญาณ โดยเนื้อหามุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิต เช่น การทำความดี การละเว้นความชั่ว ความกตัญญู ความรัก และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ นอกจากนี้ เพลงยังทำหน้าที่สร้างบรรยากาศทางอารมณ์ในพิธีกรรม ช่วยให้ผู้เข้าร่วมเกิดสมาธิ ความศรัทธา และความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนศาสนา อีกทั้งยังถูกนำไปใช้ในกิจกรรมเยาวชนและการศึกษาเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ที่เข้าใจง่ายและยั่งยืน (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569) อย่างไรก็ตาม ในด้านความแตกต่าง พบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะการใช้เพลงขับที่ยืดหยุ่น ไม่ผูกติดกับโครงสร้างพิธีกรรมที่ตายตัว แต่สัมพันธ์กับบริบทวัฒนธรรมชุมชน เช่น งานบุญ พิธีพื้นบ้าน และกิจกรรมเยาวชน โดยเน้นการสื่อธรรมะเชิงปฏิบัติและการพัฒนาตนเอง (สัมภาษณ์ภาคสนาม, 2569) ในขณะที่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีระบบการใช้เพลงขับที่เป็นโครงสร้างชัดเจนในพิธีกรรม โดยเพลงแต่ละประเภทมีบทบาทเฉพาะในแต่ละช่วงของมิสซา และมีพื้นฐานจากพระคัมภีร์และหลักเทววิทยาอย่างเป็นระบบ ทั้งยังมีการจำแนกรูปแบบเพลง เช่น Gregorian Chant, Polyphony และเพลงร่วมสมัย ซึ่งสะท้อนความเป็นสากลและระเบียบแบบแผนของพระศาสนจักร (Catechism of the Catholic Church, 1994)

โดยสรุป แม้ทั้งสองศาสนาจะใช้เพลงขับเป็นสื่อทางจิตวิญญาณร่วมกัน แต่มีความแตกต่างในเชิงโครงสร้าง วิธีการ และพื้นฐานแนวคิดทางศาสนาอย่างชัดเจน ซึ่งสะท้อนอัตลักษณ์เฉพาะของแต่ละศาสนา และชี้ให้เห็นถึงบทบาทของเพลงในฐานะเครื่องมือเชิงวัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ที่สำคัญในการเผยแผ่คำสอนและพัฒนาชุมชนศาสนาอย่างยั่งยืน ดังนั้น วิธีการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับของทั้งสองศาสนามีความเหมือนในฐานะ สื่อศาสนาเชิงอารมณ์และวัฒนธรรม แต่มีความแตกต่างในด้านโครงสร้างพิธีกรรม รูปแบบการใช้เพลง และกรอบแนวคิดทางศาสนา

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเผยแผ่คำสอนผ่านเพลงขับในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก : กรณีศึกษาในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์” ทำให้รู้ว่าเพลงขับทางศาสนาไม่ได้ทำหน้าที่เพียงเป็นสื่อถ่ายทอดคำสอน แต่เป็นระบบการสื่อสารทางศาสนาแบบบูรณาการที่เชื่อมโยงคำสอน ดนตรี ประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ และชุมชนเข้าด้วยกัน จนเกิดทฤษฎี SACRED SONG COMMUNICATION MODEL

ภาพที่ 2 : SACRED SONG COMMUNICATION MODEL

ดังนั้น จุดเด่นขององค์ความรู้ใหม่นี้คือ การเสนอว่า เพลงขับทางศาสนาเป็นมากกว่าสื่อเผยแผ่คำสอน แต่เป็นกลไกการแปลงคำสอนให้เป็นประสบการณ์ทางจิตวิญญาณและพลังทางสังคม โดยมีรูปแบบแตกต่างกันตามเทววิทยา โครงสร้างองค์กร และวัฒนธรรมของแต่ละศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับข้อสรุปของบทความที่พบว่าทั้งสองศาสนาใช้เพลงเป็นสื่อทางจิตวิญญาณร่วมกัน แต่แตกต่างกันด้านโครงสร้าง วิธีการ และกรอบแนวคิดทางศาสนา

สรุป

จากการศึกษา พบว่า เพลงขับในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะยืดหยุ่น ผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างกลมกลืน ทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา โดยมีโครงสร้างเรียบง่าย ใช้ทำนองที่เข้าถึงได้ง่าย และเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม เนื้อหามุ่งเน้นการสื่อสารหลักธรรมพื้นฐาน เช่น การทำความดี การละเว้นความชั่ว หลักกรรม ความไม่ประมาท และการพัฒนาจิตใจ ส่งผลให้เพลงขับทำหน้าที่เป็นสื่อสำคัญในการอบรมศีลธรรมและสร้างศรัทธาในระดับชุมชน ในขณะที่เพลงขับในศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีลักษณะเป็นระบบและมีโครงสร้างชัดเจน โดยเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางศาสนาอย่างเป็นทางการ มีรูปแบบหลากหลาย เช่น บทเพลงดั้งเดิมและบทเพลงร่วมสมัย เนื้อหามุ่งเน้นการสรรเสริญพระเจ้า การประกาศความรักและความรอดพ้นของมนุษย์ รวมถึงการส่งเสริมการดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนของศาสนา

การเปรียบเทียบพบว่า ทั้งสองศาสนาใช้เพลงขับเป็นสื่อกลางในการเผยแผ่คำสอนและสร้างประสบการณ์ทางจิตวิญญาณร่วมกัน อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะการใช้เพลงที่ยืดหยุ่นและเน้นบริบทชุมชน ขณะที่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกมีระบบการจัดการและการใช้เพลงที่เป็นทางการและมีมาตรฐานสูง ความแตกต่างดังกล่าวสะท้อนถึงพื้นฐานทางศาสนาและโครงสร้างความเชื่อที่แตกต่างกัน การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่า เพลงขับเป็นเครื่องมือสำคัญในการเผยแผ่คำสอนทางศาสนา ทั้งในมิติของการสร้างศรัทธา การเรียนรู้หลักธรรม และการเสริมสร้างประสบการณ์ทางจิตวิญญาณของผู้ศรัทธาในบริบทสังคมร่วมสมัย

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า เพลงขับเป็นเครื่องมือสำคัญในการเผยแผ่คำสอนทั้งในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก โดยมีบทบาททั้งในเชิงพิธีกรรม การศึกษา และการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนศาสนา ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและศาสนา ควรส่งเสริมให้มีการจัดทำนโยบายสนับสนุนดนตรีศาสนาเพื่อการศึกษาและสังคม โดยบูรณาการร่วมกับองค์กรศาสนาทั้งพุทธและคริสต์ เพื่อใช้เพลงขับเป็นสื่อกลางในการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่ประชาชน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นหัวข้อเกี่ยวกับ

2.1 การศึกษากลยุทธ์การสื่อสารทางศาสนาเชิงเปรียบเทียบระหว่างพระพุทธศาสนา ศาสนาอิสลาม ศาสนาพราหมณ์–ฮินดู และศาสนาพื้นเมือง ควรศึกษากลยุทธ์ รูปแบบ และวิธีการสื่อสารคำสอนของศาสนาที่มีความแตกต่างกันในด้านหลักความเชื่อ ภาษา วัฒนธรรม และพิธีกรรม เพื่อให้เห็นทั้งจุดร่วมและความแตกต่างของการสื่อสารทางศาสนา อันจะนำไปสู่การพัฒนาแนวทางการสื่อสารที่เหมาะสมกับสังคมพหุศาสนาและพหุวัฒนธรรม

2.2 การศึกษาประสิทธิผลของการสื่อสารทางศาสนาเพื่อส่งเสริมสันติภาพในระดับชุมชน ควรดำเนินการวิจัยเชิงประจักษ์ในพื้นที่ชุมชนจริง โดยศึกษาว่าการสื่อสารคำสอนทางศาสนา เช่น การใช้เพลง การเทศนา การสนทนาธรรม หรือกิจกรรมทางศาสนา สามารถส่งเสริมความเข้าใจ การยอมรับความแตกต่าง การลดอคติ และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในชีวิตประจำวันได้มากน้อยเพียงใด เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

2.3 การพัฒนารูปแบบการสื่อสารคำสอนทางศาสนาด้วยสื่อดิจิทัลเพื่อสร้างความเข้าใจและการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุศาสนา ควรศึกษาการประยุกต์ใช้สื่อดิจิทัล เช่น สื่อสังคมออนไลน์ YouTube TikTok หรือสื่อมัลติมีเดีย ในการเผยแผ่คำสอนและสร้างความเข้าใจระหว่างศาสนา โดยเน้นการออกแบบเนื้อหาที่เข้าถึงคนรุ่นใหม่ มีความสร้างสรรค์ เคารพความแตกต่างทางศาสนา และสามารถนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมร่วมสมัย

บรรณานุกรม

กองวิชาการเผยแผ่ กรมการศาสนา. (2562). *เพลงธรรมะ: สื่อสร้างสรรค์เพื่อการเผยแผ่.* กรุงเทพฯ: การศาสนา.

จิรวรรณ วงษ์สวัสดิ์. (2561). *ธรรมคีตะกับการสร้างศรัทธาในพุทธศาสนา: กรณีศึกษามูลนิธิพุทธะมหาเมตตา*. ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ณัฐฐา นาคสุวรรณ. (2557). *บทบาทของเพลงสวดในพิธีกรรมคริสต์ศาสนาโรมันคาทอลิก*. ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

นิติภูมิ แซ่ลิ้ม. (2559). *เพลงในศาสนา: ศึกษาเปรียบเทียบพุทธ คริสต์ และอิสลาม.* กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

บุญเลิศ แสงดาว. (2561). *การใช้เพลงธรรมะในการสื่อสารเพื่อปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในเยาวชน*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *การเผยแผ่พระพุทธศาสนา***.** กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2561). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.*กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

พุทธทาสภิกขุ. (2545). *ดนตรีกับชีวิตจิตวิญญาณ.* กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วิโรจน์ ตั้งวาณิชย์. (2555). *เพลงสวดละตินในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก: การศึกษาด้านศิลปะดนตรีและความหมายเชิงศาสนา*. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปกรรมศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2564). *รายงานสถิติพระภิกษุและวัดในประเทศไทย.* กรุงเทพฯ: สำนักสถิติทางพระพุทธศาสนา.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2557). *ศิลปะการแสดงพื้นบ้านไทย***.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Austin Flannery. (1996). *Vatican Council II: The Conciliar and Post Conciliar Documents.* Northport: Costello Publishing.

Catholic Church. (2002). *Catechism of the Catholic Church.* (2nd ed.). Apostolic Constitution fidei depositum on the publication of the Catechism of the Catholic Church.

Catechism of the Catholic Church. (1994). *Catechism of the Catholic Church*. Libreria Editrice Vaticana.

Gethin, R. (1998). *The Foundations of Buddhism.* New York: Oxford University Press.

Keown, D. (2013). *Buddhism: A very short introduction*. Oxford University Press.

Kieras, D. (2019). *Religious education and music learning in Christian catechesis.* Routledge.

Lynch, G. (2007). *Religion in contemporary Britain*. Routledge.

McKinnon, J. W. (1998). *The Advent project: The later seventh-century creation of the Roman Mass propers*. University of California Press.

Ratzinger, J. (2000). *The spirit of the liturgy*. Ignatius Press.

Ratzinger, J. (2011). *A new song for the Lord: Faith in Christ and liturgy today*. Ignatius Press.

Sacrosanctum Concilium. (1963). *Constitution on the Sacred Liturgy.* Vatican City: Vatican Press.

United States Conference of Catholic Bishops. (2007). *Sing to the Lord: Music in divine worship*. United States Conference of Catholic Bishops.

การศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท กับศาสนาพราหมณ์–ฮินดู

A Comparative Study of the Concept of Pandita in Theravada Buddhism and Brahmanism–Hinduism

[1]พระมหาสุราช สุวณฺโณ (พิมานอุดม), [2]คงสฤษฎ์ แพงทรัพย์ และ [3]ธนาธิป ฮาดเนาลี

[1]Phramaha Surach Suvanno (Piman-Udom), [2]Khongsaris Pangthrap and [3]Dhanathip Hamnuolee

[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3]Faculty of Buddhism Mahachulalongkornrajavidyalaya University

[1]Corresponding Author's Email: 6501201006@mcu.ac.th

Received: May 5, 2026; **Revised:** June 27, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาความหมายและแนวคิดเรื่องบัณฑิตในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาความหมายและแนวคิดเรื่องบัณฑิตในศาสนาพราหมณ์–ฮินดู และ 3) เพื่อเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์–ฮินดู เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร จากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์พระเวท อุปนิษัท ภควัทคีตา ตลอดจนเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาและเชิงเปรียบเทียบ ผลการวิจัยพบว่า 1) ในพระพุทธศาสนา บัณฑิต หมายถึงผู้มีปัญญา เห็นตามความเป็นจริง ดำรงชีวิตด้วยศีล สมาธิ และปัญญา มีความไม่ประมาท รู้จักกาลเทศะ และดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์ทั้งตนเองและผู้อื่น มิได้ยึดติดสถานะทางสังคมหรือความรู้เชิงรูปแบบ แต่เน้นคุณธรรมภายในและการพัฒนาจิตสู่ความพ้นทุกข์ 2) ขณะที่ในศาสนาพราหมณ์–ฮินดู บัณฑิต มีพัฒนาการจากผู้เชี่ยวชาญพิธีกรรมในยุคพระเวท ไปสู่ผู้แสวงหาความจริงสูงสุดตามแนวคิดอุปนิษัทและภควัทคีตา โดยเน้นการรู้แจ้งพรหมัน–อาตมัน การปฏิบัติตามธรรมะ ระบบอาศรม 4 และการดำเนินชีวิตด้วยโยคะเพื่อบรรลุโมกษะหรือการหลุดพ้น 3) ผลการเปรียบเทียบพบว่า ทั้งสองศาสนามีจุดร่วมคือให้ความสำคัญกับปัญญา และการพัฒนามนุษย์สู่ความดีสูงสุด แต่มีความแตกต่างในเป้าหมายสูงสุด กล่าวคือ พระพุทธศาสนามุ่งสู่นิพพานคือการดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง ส่วนพราหมณ์–ฮินดูมุ่งการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมันผ่านโมกษะ อย่างไรก็ตาม ทั้งสองแนวคิดต่างมีคุณูปการต่อการพัฒนาจริยธรรมและจิตวิญญาณของมนุษย์ และสามารถประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมร่วมสมัยได้อย่างเหมาะสม

คำสำคัญ: บัณฑิต; พระพุทธศาสนาเถรวาท; ศาสนาพราหมณ์–ฮินดู; นิพพาน; โมกษะ

Abstract

This research article has three objectives: 1) study the meaning and concept of Pandita in Buddhism, 2) study the meaning and concept of Pandita in Brahmanism–Hinduism, and 3) comparatively analyze both concepts. This study is a documentary research based on the Tipiṭaka, the Commentaries, the Vedas, the Upanishads, the Bhagavad Gītā, and related academic sources, analyzed through descriptive and comparative methods. The findings reveal that 1) in Buddhism, a Pandita refers to a wise person who perceives reality as it is, cultivating morality (sīla), concentration (samādhi), and wisdom (paññā). Such a person lives mindfully, without negligence, and works for both personal and social welfare, emphasizing inner ethical development and liberation from suffering rather than social status or formal knowledge. 2) In contrast, in Brahmanism–Hinduism, the concept of Pandita evolved from Vedic ritual specialists to philosophical sages in the Upanishadic and Bhagavad Gītā traditions. A Pandita is one who realizes the ultimate truth of Brahman–Atman, follows dharma and the system of the four āśramas, and practices yoga as a means to attain moksha or liberation. 3) The comparative analysis indicates that both traditions emphasize wisdom as the core of human development. However, they differ in ultimate goals: Buddhism aims at Nirvana, the complete cessation of suffering, whereas Hinduism seeks liberation through the realization of unity with Brahman. Despite this difference, both concepts contribute significantly to ethical and spiritual development and can be applied to enhance human quality of life and contemporary society.
Keywords: Pandita; Theravada Buddhism; Brahmanism–Hinduism; Nirvana; Moksa

บทนำ

แนวคิดเรื่องบัณฑิต เป็นแนวคิดสำคัญที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในประวัติศาสตร์ความคิดทางศาสนาและปรัชญาของมนุษยชาติ โดยเฉพาะในศาสนาที่มีรากฐานจากชมพูทวีป ได้แก่ พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์–ฮินดู ซึ่งต่างก็ให้ความสำคัญกับปัญญา ความรู้ และการฝึกฝนตนเองของมนุษย์ในฐานะหนทางนำไปสู่ความดีงามและความหลุดพ้นสูงสุดของชีวิต แม้ทั้งสองศาสนาจะเกิดขึ้นในบริบททางวัฒนธรรมและสังคมที่ใกล้เคียงกัน แต่กลับมีพัฒนาการของแนวคิดเรื่องบัณฑิตที่มีลักษณะเฉพาะและมีจุดเน้นที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า “บัณฑิต” มิได้หมายถึงผู้มีความรู้ทางวิชาการหรือผู้เชี่ยวชาญคัมภีร์เพียงอย่างเดียว หากหมายถึงผู้มีปัญญา รู้เหตุรู้ผล สามารถแยกแยะความดีและความชั่วได้อย่างถูกต้อง และนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นดังที่ตรัสไว้ในอุภยัตถสูตรว่า “บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญทั้งหลาย บัณฑิตผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ทั้งสอง ธีรชนเราเรียกว่า บัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.อิติ. (ไทย); 25/23/368) ในลักขณสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงเครื่องหมายของบัณฑิตเอาไว้ 3 ประการ คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ติก. (ไทย); 20/2/141) ในจินตีสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงเครื่องหมายของบัณฑิตเอาไว้ 3 ประการ คือ ชอบคิดแต่เรื่องดี ชอบพูดแต่เรื่องดี ชอบทำแต่เรื่องดี (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ติก. (ไทย); 20/3/142) ทั้งนี้บัณฑิตในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงเป็นบุคคลผู้พัฒนาตนจนเกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง สามารถกำจัดกิเลสและดำเนินไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ได้

ในทางตรงกันข้าม ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูอธิบายแนวคิดเรื่องบัณฑิตภายใต้บริบทของพระเวท ระบบวรรณะ และหน้าที่ทางศาสนา โดยบัณฑิตหรือปัณฑิต (Pandita) หมายถึงผู้ทรงความรู้ในคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ผู้เชี่ยวชาญพิธีกรรม และผู้ทำหน้าที่รักษาหลักธรรมของสังคม (Radhakrishnan, 1951) อย่างไรก็ตาม เมื่อแนวคิดทางปรัชญาในคัมภีร์อุปนิษัทและภควัทคีตาได้รับการพัฒนา ความหมายของบัณฑิตได้ขยายจากผู้รู้ทางพิธีกรรมไปสู่ผู้มีปัญญาญาณ ผู้เข้าถึงความจริงสูงสุดของชีวิต และตระหนักถึงเอกภาพระหว่างอาตมันกับพรหมัน อันนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือโมกษะหรือความหลุดพ้น (Easwaran, 2007)

แม้แนวคิดเรื่องบัณฑิตในทั้งสองศาสนาจะมีรากฐานร่วมกันในวัฒนธรรมอินเดียโบราณ แต่พระพุทธศาสนาได้วิพากษ์และปรับเปลี่ยนความหมายของบัณฑิตอย่างมีนัยสำคัญ โดยลดทอนบทบาทของพิธีกรรมและชนชั้นวรรณะ และหันมาเน้นคุณค่าภายในของบุคคล ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญาเป็นหลัก (Gethin, 1998) ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูยังคงรักษาความสำคัญของโครงสร้างจักรวาล ระเบียบสังคม และบทบาทของบัณฑิตในฐานะผู้ค้ำจุนธรรมะของโลก แนวคิดที่แตกต่างกันนี้ส่งผลต่อวิธีการมองมนุษย์ ความหมายของการศึกษา และเป้าหมายของชีวิตในแต่ละศาสนาอย่างลึกซึ้ง ในบริบทสังคมร่วมสมัย แนวคิดเรื่องบัณฑิตยังคงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากสังคมโลกกำลังเผชิญกับวิกฤตด้านคุณธรรม จริยธรรม และความหมายของการศึกษา การเป็นผู้มีความรู้ในยุคปัจจุบันมิได้วัดจากความสามารถทางวิชาการหรือเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องคำนึงถึงความรับผิดชอบต่อสังคม การรู้เท่าทันตนเอง และการใช้ปัญญาอย่างมีคุณธรรม แนวคิดเรื่องบัณฑิตในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์–ฮินดูจึงสามารถเป็นกรอบคิดสำคัญในการทบทวนบทบาทของนักวิชาการ ปัญญาชน และผู้นำทางจิตวิญญาณในสังคมปัจจุบัน (Harvey, 2013)

อย่างไรก็ตาม จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่างานศึกษาส่วนใหญ่มักมุ่งศึกษาแนวคิดเรื่องบัณฑิตในแต่ละศาสนาแยกกัน หรือกล่าวถึงในลักษณะกระจัดกระจาย ยังขาดการศึกษาเชิงเปรียบเทียบอย่างเป็นระบบที่วิเคราะห์ทั้งในมิติความหมาย คุณลักษณะ บทบาท และเป้าหมายสูงสุดของชีวิต การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องบัณฑิตในพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์–ฮินดูจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งในเชิงวิชาการและเชิงประยุกต์ เพราะจะช่วยให้เข้าใจรากฐานทางความคิดของทั้งสองศาสนาอย่างลึกซึ้ง และสามารถนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปใช้ในการพัฒนาจริยธรรม การศึกษา และการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรมได้อย่างเหมาะสม

ดังนั้น การวิจัยเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์–ฮินดู จึงมุ่งศึกษาพัฒนาการและสาระสำคัญของแนวคิดเรื่องบัณฑิตในทั้งสองศาสนา พร้อมทั้งวิเคราะห์จุดร่วมและจุดต่างในเชิงปรัชญาและจริยธรรม เพื่อสร้างความเข้าใจที่เป็นระบบและลุ่มลึก อันจะเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการด้านศาสนา ปรัชญา และการพัฒนามนุษย์ในสังคมร่วมสมัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาบัณฑิตในศาสนาพราหมณ์–ฮินดู
3. เพื่อเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์–ฮินดู

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเพื่อเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ใช้ระเบียบงานวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาจากแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก (ภาษาไทย) ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา และคัมภีร์พระเวท อุปนิษัท ภควัทคีตา ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่น The Bhagavad Gītā แปลโดย Radhakrishnan (1955) ตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ George Allen & Unwin

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาจากแหล่งข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่เอกสารงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ ตำราและผลงานทางวิชาการของนักการศาสนาและนักวิชาการทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ตำรา สื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ขั้นตอนที่ 3 นำประเด็นที่ศึกษาในแต่ละวัตถุประสงค์ มาวิเคราะห์ให้เห็นถึงความเหมือนและแตกต่างกันของบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ขั้นตอนที่ 4 สรุปผลและนำเสนอการวิจัยแบบพรรณนา

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาวิจัยเพื่อเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สรุปได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 ในพระไตรปิฎกได้กำหนดเอาคุณสมบัติของบุคคลนั้นๆ มาพิจารณาว่าเป็นบัณฑิตหรือไม่ โดยจะมีการเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ ตามธรรมชาติ มีดอกบัว เป็นต้น มีการยกเอาพระพุทธพจน์มาแสดงไว้เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์คำว่า บัณฑิต ดังต่อไปนี้ 1) บัณฑิตในพระวินัยปิฎก หมายถึงบุคคลที่มีความเฉลียว ฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญา เป็นผู้มีกิเลสน้อยสามารถที่จะเข้าใจในธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าจักแสดงให้ คือเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาดเหมือนบัวพ้นน้ำเมื่อได้รับแสงพระอาทิตย์ก็จะแบ่งบานในทันที ดังที่ตรัสถึงคุณสมบัติของอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร มีข้อความว่า “อุทกดาบส รามบุตร นี้เป็นบัณฑิต ฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญา มีธุลีในตาน้อยมานาน ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่ อุทกดาบส รามบุตรก่อน เธอจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 4/10/16) หรือเรื่องคุณสมบัติของภิกษุพหูสูตในทิสังคามิกาทิวัตถุ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 4/163/244) 2) บัณฑิตในพระสุตตันตปิฎก หมายถึง บุคคลที่ไม่สร้างปัญหาแก่ตนและผู้อื่นจึงเป็นบุคคลที่ไม่มีภัย ไม่มีอุปัทวะความกังวลแห่งจิต ไม่มีอุปสรรค ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ทั้งภายในและภายนอก เป็นผู้ที่ประกอบด้วยธรรม 3 ประการ คือ คิดดี พูดดี และทำดี (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ทุก. (ไทย); 20/1/140) และ 3) บัณฑิตในพระอภิธรรมปิฎก หมายถึง บุคคลที่มีหิริและโอตตัปปะ คือมีความละอายต่อบาปและเกรงกลัวต่อบาป เป็นบุคคลที่เว้นจากการประพฤติผิดทางกาย ทางวาจา ทางใจ และชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติปฏิบัติเหมือนกับตน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อภิ.สงฺ. (ไทย); 36/139/184)

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้พิจารณาบัณฑิตจากสถานภาพทางสังคมหรือวุฒิการศึกษาเป็นสำคัญ แต่เน้นที่คุณสมบัติภายในของบุคคล โดยเฉพาะปัญญาและการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตามหลักธรรม ทั้งในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ล้วนแสดงให้เห็นว่าบัณฑิตคือผู้มีความฉลาดรอบคอบ มีปัญญา รู้จักกาลเทศะ มีหิริโอตตัปปะ และประพฤติดีทางกาย วาจา ใจ ไม่ก่อให้เกิดโทษแก่ตนเองและผู้อื่น ลักษณะของบัณฑิตทางพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นจะเป็นผู้คิดดี พูดดี ทำดี มีศีลธรรม มีความ

ไม่ประมาท เห็นโทษของความผิดและกล้ายอมรับแก้ไขข้อบกพร่องของตน ใช้ปัญญาอย่างแยบคายในการพิจารณาปัญหา รวมทั้งเป็นผู้ตั้งคำถามและตอบคำถามอย่างมีเหตุผล ตรงประเด็น และสร้างสรรค์ (คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2550) นอกจากนั้นบัณฑิตพุทธมิได้เป็นเพียงผู้ประพฤติดีเฉพาะตนเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทในการเกื้อกูลสังคม เป็นแบบอย่างที่ดี ชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติปฏิบัติตามหลักศีลธรรมและกุศลธรรม ส่งเสริมความสงบสุข ความเจริญ และความมั่นคงของสังคม โดยรวม เพราะว่าพระพุทธศาสนาเห็นว่าบัณฑิตคือผู้สามารถยึดประโยชน์ทั้ง 2 ประการไว้ได้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.อฏฺฐก. (ไทย); 23/75/388) โดยดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ไม่ประมาท และมุ่งสู่ความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม อันนำไปสู่ความพ้นทุกข์ในที่สุด ดังนั้น แนวคิดเรื่องบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นแนวคิดเชิงคุณธรรมและปัญญา เน้นการพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน ทั้งต่อตนเองและสังคม

วัตถุประสงค์ที่ 2 ได้ศึกษาความหมาย คุณลักษณะ บทบาท และเป้าหมายสูงสุดของ บัณฑิต ในศาสนาพราหมณ์–ฮินดู โดยอาศัยการวิเคราะห์จากคัมภีร์พระเวท อุปนิษัท ภควัทคีตา และคัมภีร์สำคัญทางปรัชญาและกฎหมายศาสนา คัมภีร์ภควัทคีตาเป็นแหล่งสำคัญที่กล่าวถึง “บัณฑิต” อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในบทที่ 2 และบทที่ 5 แนวคิดสำคัญ เช่น “บัณฑิตไม่เศร้าโศกทั้งต่อคนเป็นและคนตาย”(Bhagavad Gītā 2.11., 1955) “บัณฑิตย่อมมองเห็นความเสมอภาคในพราหมณ์ วัว ช้าง สุนัข และจัณฑาล” (Bhagavad Gītā 5.18, 1955) บัณฑิต จึงไม่ใช่เพียงผู้รู้ตำรา แต่เป็นผู้มีปัญญาเห็นความจริงอย่างไม่แบ่งแยก สะท้อนว่า บัณฑิตคือผู้ที่มี ปัญญาเห็นสัจธรรม และไม่ถูกครอบงำด้วยอวิชชา (Radhakrishnan, 1955)

แนวคิดเรื่องบัณฑิตมิได้จำกัดอยู่เพียงสถานภาพทางสังคมหรือความเป็นผู้รู้เชิงตำรา หากแต่เป็นอุดมคติของมนุษย์ผู้พัฒนาตนอย่างสมบูรณ์ทั้งในมิติความรู้ จริยธรรม และจิตวิญญาณ บัณฑิตต้องเป็นผู้มีความรู้ในพระเวทและศาสตร์ศักดิ์สิทธิ์ ควบคู่กับการพัฒนาปัญญาญาณ ที่นำไปสู่ความเข้าใจในความจริงสูงสุด บัณฑิตมิได้หมายถึงเพียงผู้มีความรู้เชิงวิชาการหรือผู้เชี่ยวชาญทางโลก หากแต่หมายถึงบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้ในศาสตร์ศักดิ์สิทธิ์ ปัญญาญาณภายใน และการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับหลักธรรมะ อันเป็นระเบียบแห่งจักรวาล แนวคิดดังกล่าวสะท้อนอุดมคติของมนุษย์ผู้รู้แจ้ง ซึ่งปรากฏอย่างต่อเนื่องในคัมภีร์พระเวท อุปนิษัท และคัมภีร์ปรัชญาฮินดู (Flood, 1996) อีกทั้งต้องดำเนินชีวิตสอดคล้องกับหลักธรรมะและระบบอาศรม 4 (Olivelle, 2004) ซึ่งสะท้อนแนวคิดการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นลำดับและสมดุลระหว่างหน้าที่ทางโลกกับการแสวงหาทางจิตวิญญาณ บัณฑิตพราหมณ์-ฮินดูมีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรม การถ่ายทอดความรู้ศักดิ์สิทธิ์ และการรักษาระเบียบจักรวาลและสังคม (Jamison and Brereton, 2014) บทบาทดังกล่าวทำให้บัณฑิตเป็นผู้ค้ำจุนธรรมะและเป็นศูนย์กลางของโครงสร้างศาสนาและสังคมในโลกทัศน์ของศาสนาพราหมณ์–ฮินดู อย่างไรก็ตาม คัมภีร์อุปนิษัทและภควัทคีตาได้ยกระดับบทบาทของบัณฑิตจากผู้ประกอบพิธีกรรมภายนอก สู่ผู้รู้แจ้งความหมายภายในของธรรมะและสัจธรรม เป้าหมายสูงสุดของบัณฑิตในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูคือการบรรลุโมกษะและการรู้แจ้งพรหมัน ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของการแสวงหาทางจิตวิญญาณในปรัชญาอินเดีย (Radhakrishnan, 1951) บัณฑิตในอุดมคติมิใช่เพียงผู้หวังหลุดพ้นหลังความตาย หากแต่สามารถบรรลุภาวะหลุดพ้นขณะยังมีชีวิตอยู่ (ชีวันมุกติ) และดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์ของสังคมโดยไม่ยึดติดในผลแห่งการกระทำ(พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร (แฝงสีพล), 2541)

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องบัณฑิตในศาสนาพราหมณ์–ฮินดู เป็นแนวคิดเชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงความรู้ พิธีกรรม จริยธรรม และจิตวิญญาณเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่น อุดมคติดังกล่าวไม่เพียงมีความสำคัญต่อความเข้าใจศาสนาพราหมณ์–ฮินดูเท่านั้น หากแต่ยังเป็นฐานแนวคิดสำคัญสำหรับการศึกษาเปรียบเทียบกับอุดมคติของบัณฑิต หรือ ผู้รู้แจ้งในศาสนาอื่น โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์ที่ 3 แนวคิดเรื่องบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นภาพสะท้อนของระบบปรัชญาโดยรวม กล่าวคือ พระพุทธศาสนาเถรวาท เน้นการดับทุกข์ผ่านปัญญาและจริยธรรม ศาสนาพราหมณ์–ฮินดู เน้นการเข้าถึงความจริงสูงสุดผ่านญาณและโยคะ ความแตกต่างนี้มิได้เป็นความขัดแย้ง แต่เป็นความหลากหลายของแนวทางในการพัฒนามนุษย์ ซึ่งสามารถนำไปสู่การทำความเข้าใจศาสนาในเชิงเปรียบเทียบได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นข้อชัดเจนว่า ทั้งสองศาสนามีจุดมุ่งหมายร่วมกันในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้มีปัญญาและคุณธรรมสูงสุด อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างในด้านแนวคิดพื้นฐานทางปรัชญา ส่งผลให้แนวคิดเรื่องบัณฑิตมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกัน กล่าวคือ พระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาจิตใจเพื่อการดับทุกข์ ขณะที่ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูเน้นการเข้าถึงความจริงสูงสุดของจักรวาล ดังนั้น แนวคิดเรื่องบัณฑิตในทั้งสองศาสนาจึงสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของวิธีการพัฒนามนุษย์ และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมได้อย่างเหมาะสมในบริบทที่แตกต่างกัน มีประเด็นเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนดังต่อไปนี้

1. การเปรียบเทียบความหมายและแนวคิดบัณฑิต พบว่า ทั้งสองศาสนาเห็นตรงกันว่าบัณฑิตมิใช่เพียงผู้มีความรู้ทางโลก แต่เป็นผู้มีปัญญาแท้จริง ที่เกี่ยวข้องกับการเข้าใจความจริงของชีวิตประการที่สอง พระพุทธศาสนาเน้นปัญญาเชิงจริยธรรมและการดำเนินชีวิต ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูเน้นปัญญาเชิงอภิปรัชญา ที่มุ่งสู่ความจริงสูงสุดของจักรวาลประการที่สาม ความแตกต่างสำคัญคือ พระพุทธศาสนาไม่ยึดถือแนวคิดเรื่องตัวตนถาวร (อนัตตา) ขณะที่ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูยืนยันการมีอยู่ของอาตมัน ดังตารางเปรียบเทียบที่ 1

ประเด็น	พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์–ฮินดู
ความหมายของบัณฑิต	ผู้มีปัญญา ประพฤติดี มีสติ รู้จักผิดชอบชั่วดี และไม่ก่อโทษแก่ตนและผู้อื่น	ผู้มีความรู้ในพระเวทและเข้าถึงความจริงสูงสุด (พรหมัน)
ลักษณะของปัญญา	ปัญญาเชิงจริยธรรมและการดำเนินชีวิต (รู้เหตุ–ผล รู้ทุกข์)	ปัญญาญาณ เป็นความรู้เชิงอภิปรัชญา
แนวคิดหลัก	เน้นการพัฒนาตนเพื่อดับทุกข์ตามหลักธรรม	เน้นการรู้แจ้งความจริงของจักรวาล (อาตมัน–พรหมัน)
มุมมองต่อ “ตัวตน”	อนัตตา (ไม่มีตัวตนถาวร)	อาตมัน (มีตัวตนแท้จริงที่เป็นหนึ่งกับพรหมัน)
จุดเน้น	การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง	การเข้าถึงสัจธรรมสูงสุด

ตารางเปรียบเทียบที่ 1 การเปรียบเทียบความหมายและแนวคิดบัณฑิต

ตารางเปรียบเทียบที่ 1 สามารถวิเคราะห์ได้ว่า แนวคิดเรื่อง บัณฑิต ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์–ฮินดู มีรากฐานร่วมกันในฐานะอุดมคติของมนุษย์ผู้มีปัญญา แต่ได้พัฒนาไปสู่กรอบความคิดที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญในเชิงปรัชญา ดังนั้น บัณฑิตในพระพุทธศาสนาจึงเป็นผู้รู้เพื่อการปลดปล่อย ส่วนบัณฑิตในศาสนาพราหมณ์–ฮินดูเป็นผู้รู้เพื่อการเข้าถึงความจริงสูงสุด ซึ่งแม้จะมีจุดร่วมในฐานะผู้แสวงหาปัญญา แต่มีทิศทางของการแสวงหาที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ

2. การเปรียบเทียบด้านคุณลักษณะและคุณธรรมของบัณฑิต พบว่า บัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ บุคคลผู้มีปัญญาเป็นเครื่องนำชีวิต ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ มีสุจริตธรรมเป็นพื้นฐาน และสามารถยังประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและภายหน้าให้สมบูรณ์ได้ ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์–ฮินดู บัณฑิตต้องมีคุณลักษณะสำคัญ ได้แก่ ความรู้ในคัมภีร์พระเวทและศาสตร์ศักดิ์สิทธิ์ ปัญญาญาณ การฝึกฝนตนผ่านโยคะและวินัยทาง

จิต การดำเนินชีวิตตามหลักธรรมะ คุณลักษณะดังกล่าวแสดงถึงการพัฒนาทั้งด้านความรู้และจิตวิญญาณ ทั้งสองศาสนามีจุดร่วมคือการเน้นคุณธรรมภายในและการควบคุมตนเอง แต่มีความแตกต่างในจุดเน้น กล่าวคือ พระพุทธศาสนาเน้น “คุณธรรมเชิงปฏิบัติในชีวิตประจำวัน” ขณะที่ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูเน้น “คุณธรรมเชิงจิตวิญญาณและอภิปรัชญา” ดังตารางเปรียบเทียบที่ 2

ประเด็น	พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์–ฮินดู
คุณธรรมพื้นฐาน	ศีล สมาธิ ปัญญา	ธรรมะ (Dharma) และโยคะ
ความประพฤติ	สุจริตทางกาย วาจา ใจ	การควบคุมตนเองทั้งกายและจิต
คุณลักษณะเด่น	มีหิริ โอตตัปปะ ไม่ประมาท	มีญาณ และวินัยทางจิต
การพัฒนาตน	ฝึกสติและปัญญาเพื่อความหลุดพ้น	ฝึกโยคะและการรู้แจ้งภายใน
เป้าหมายคุณธรรม	ความสงบและการไม่เบียดเบียน	ความบริสุทธิ์และการเข้าถึงพรหมัน

ตารางเปรียบเทียบที่ 2 การเปรียบเทียบคุณลักษณะและคุณธรรมของบัณฑิต

จากตารางเปรียบเทียบที่ 2 พบว่า แม้ทั้งสองศาสนาจะให้ความสำคัญกับ “คุณธรรมภายใน” เป็นแก่นของความเป็นบัณฑิต แต่ลักษณะของคุณธรรมดังกล่าวมีความแตกต่างกันในเชิงโครงสร้างและจุดมุ่งหมายในพระพุทธศาสนา คุณธรรมของบัณฑิตถูกจัดวางอยู่ในกรอบของ “ไตรสิกขา” ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นขั้นตอน โดยเน้นความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ ศีลเป็นฐานของสมาธิ และสมาธิเป็นฐานของปัญญา ในทางตรงกันข้าม ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูนำเสนอคุณธรรมในกรอบของ “ธรรมะ” และ “โยคะ” ซึ่งมีลักษณะเป็นการฝึกฝนเพื่อยกระดับจิตวิญญาณให้เข้าถึงความจริงสูงสุด โดยเน้นการบำเพ็ญเพียร การควบคุมอินทรีย์ และการพัฒนาจิตสู่ภาวะสมาธิขั้นสูง

3. การเปรียบเทียบด้านบทบาททางศาสนาและสังคมของบัณฑิต บัณฑิตในพระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญ ได้แก่ เป็นกัลยาณมิตร เป็นผู้เผยแผ่ธรรม เป็นแบบอย่างทางศีลธรรม ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ บทบาทดังกล่าวเน้นการพัฒนาสังคมผ่านการพัฒนาจิตใจของบุคคล ส่วน บทบาทของบัณฑิตในศาสนาพราหมณ์–ฮินดู ครอบคลุมการประกอบพิธีกรรม การถ่ายทอดความรู้ศักดิ์สิทธิ์ และการรักษาระเบียบจักรวาลและสังคม ถึงกระนั้น ทั้งสองศาสนาเห็นว่าบัณฑิตเป็นผู้นำทางจริยธรรม แต่มีความแตกต่างในบทบาท พระพุทธศาสนาเน้น “บทบาทเชิงจิตใจและการพ้นทุกข์” ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูเน้น “บทบาทเชิงพิธีกรรมและโครงสร้างจักรวาล” ดังตารางเปรียบเทียบที่ 3

ประเด็น	พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์–ฮินดู
บทบาทหลัก	กัลยาณมิตร ผู้ชี้แนะแนวทางชีวิต	พราหมณ์ ผู้ประกอบพิธีกรรม
ด้านศาสนา	เผยแผ่ธรรมและสั่งสอนศีลธรรม	ประกอบพิธีกรรมและรักษาคัมภีร์
ด้านสังคม	เป็นแบบอย่างทางศีลธรรม	กำหนดบรรทัดฐานทางสังคมและศาสนา
ลักษณะการทำงาน	เน้นการพัฒนาจิตใจของบุคคล	เน้นการรักษาระเบียบจักรวาลและสังคม
ความสัมพันธ์กับสังคม	ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์	เป็นที่ปรึกษาและผู้นำทางศาสนา

ตารางเปรียบเทียบที่ 3 การเปรียบเทียบบทบาททางศาสนาและสังคมของบัณฑิต

จากตารางเปรียบเทียบที่ 3 แสดงให้เห็นว่า บทบาทของบัณฑิตในทั้งสองศาสนามีความสำคัญในฐานะตัวกลาง ระหว่างความรู้กับสังคม แต่มีลักษณะของการปฏิบัติหน้าที่ที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน พระพุทธศาสนามองบัณฑิตในฐานะกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นผู้ชี้นำทางจิตใจ ช่วยเหลือผู้อื่นให้เข้าใจธรรมและพัฒนาตนเอง บทบาทดังกล่าวมีลักษณะเป็นการเสริมสร้างจากภายใน (inner transformation) โดยเน้นการเปลี่ยนแปลงที่จิตใจของบุคคล ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูมองบัณฑิตในฐานะผู้รักษาระเบียบจักรวาล ผ่านพิธีกรรมและการปฏิบัติตามธรรมะ บทบาทนี้มีลักษณะเป็นการค้ำจุนโครงสร้างภายนอก ซึ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับจักรวาล

4. การเปรียบเทียบด้านเป้าหมายสูงสุดของชีวิตของบัณฑิต เป้าหมายสูงสุดของบัณฑิตตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท คือการพัฒนาชีวิตให้เจริญทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นผู้มีปัญญา ศีลธรรม และความไม่ประมาท ดำรงตนเป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้อื่น และยังประโยชน์แก่สังคมและประเทศชาติ อันสอดคล้องกับการจำแนกบัณฑิตออกเป็นบัณฑิตระดับโลกิยะและบัณฑิตระดับโลกุตตระ โดยเป้าหมายสูงสุดของบัณฑิตคือ “นิพพาน” ซึ่งเป็นภาวะดับทุกข์ ดับกิเลส และหลุดพ้นจากวัฏสงสาร ส่วน เป้าหมายสูงสุดของบัณฑิตในศาสนาพราหมณ์–ฮินดู คือการบรรลุโมกษะและการรู้แจ้งพรหมัน ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของการแสวงหาทางจิตวิญญาณในปรัชญาอินเดีย บัณฑิตในอุดมคติมิใช่เพียงผู้หวังหลุดพ้นหลังความตาย หากแต่สามารถบรรลุภาวะหลุดพ้นขณะยังมีชีวิตอยู่ (ชีวันมุกติ) และดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์ของสังคมโดยไม่ยึดติดในผลแห่งการกระทำ ดังนั้น ทั้งสองศาสนามุ่งสู่ความหลุดพ้น แต่มีความแตกต่างสำคัญคือ พระพุทธศาสนาเน้น “การดับ” ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูเน้น “การรวมเป็นหนึ่ง” ดังตารางเปรียบเทียบที่ 4

ประเด็น	พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์–ฮินดู
เป้าหมายสูงสุด	นิพพาน	โมกษะ
ลักษณะของเป้าหมาย	การดับทุกข์และกิเลส	การหลุดพ้นและรวมเป็นหนึ่งกับพรหมัน
วิธีการบรรลุ	ศีล สมาธิ ปัญญา	โยคะ ภักติ และญาณ
มุมมองต่อชีวิต	การหลุดพ้นจากวัฏสงสาร	การกลับคืนสู่สัจธรรมสูงสุด
ลักษณะการหลุดพ้น	ดับที่พ้นสภาวะจากความมีตัวตน	รวมเป็นหนึ่งกับพรหมัน

ตารางเปรียบเทียบที่ 4 การเปรียบเทียบบทบาททางศาสนาและสังคมของบัณฑิต

จากตารางเปรียบเทียบที่ 4 แสดงให้เห็นว่า แนวคิดเรื่องเป้าหมายสูงสุดของชีวิตเป็นจุดที่สะท้อนความแตกต่างเชิงปรัชญาระหว่างสองศาสนาได้อย่างชัดเจนที่สุด พระพุทธศาสนากำหนดเป้าหมายสูงสุดไว้ที่ “นิพพาน” ซึ่งเป็นภาวะดับทุกข์ ดับกิเลส และพ้นจากวัฏสงสาร โดยมีลักษณะเป็น “การดับ” ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการคงอยู่ของตัวตน ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูกำหนดเป้าหมายสูงสุดไว้ที่ “โมกษะ” ซึ่งเป็นการหลุดพ้นโดยการกลับคืนสู่ความเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน มีลักษณะเป็นการรวม ที่ยืนยันการมีอยู่ของอาตมัน ความแตกต่างนี้สามารถอธิบายได้ในเชิงปรัชญาว่า พระพุทธศาสนาเป็นระบบความคิดแบบอเทวนิยมเชิงประสบการณ์ ขณะที่ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูเป็น เทวนิยมเชิงอภิปรัชญา อย่างไรก็ตาม ทั้งสองศาสนามีจุดร่วมที่สำคัญ คือ การมุ่งสู่การหลุดพ้นจากสภาพที่ไม่สมบูรณ์ของมนุษย์ และการเข้าถึงภาวะสูงสุดของการดำรงอยู่ ดังนั้น แม้แนวทางและคำอธิบายจะต่างกัน แต่เป้าหมายพื้นฐานของทั้งสองศาสนายังคงสอดคล้องกันในฐานะการพัฒนามนุษย์สู่ความสมบูรณ์สูงสุด

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่อง บัณฑิตในทั้งสองศาสนาเป็นภาพสะท้อนของระบบปรัชญาโดยรวม กล่าวคือ พระพุทธศาสนา เน้นการดับทุกข์ผ่านปัญญาและจริยธรรม ศาสนาพราหมณ์–ฮินดู เน้นการเข้าถึงความจริงสูงสุดผ่านญาณและโยคะ ความแตกต่างนี้มิได้เป็นความขัดแย้ง แต่เป็น ความหลากหลายของแนวทางในการพัฒนามนุษย์ ซึ่งสามารถนำไปสู่การทำความเข้าใจศาสนาในเชิงเปรียบเทียบได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

อภิปรายผล

วัตถุประสงค์ที่ 1 แนวคิดเรื่องบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความหมายที่ลึกซึ้งและครอบคลุมทั้งด้านความรู้ทางปัญญา และการดำเนินชีวิตตามหลักธรรม โดยคำว่า บัณฑิต ในบริบทพระพุทธศาสนาเถรวาทมิได้หมายถึงผู้ที่มีความรู้ทางโลกเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงผู้ที่มีปัญญาเห็นตามความเป็นจริง เข้าใจสภาวธรรมตามหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา และสามารถนำความรู้นั้นไปใช้ในการละกิเลสและพัฒนาจิตใจให้หลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน สอดคล้องกับงานวิจัยของนักวิชาการหลายท่านที่ได้ศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะงานของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2546) ที่อธิบายว่า บัณฑิตในพุทธศาสนา คือผู้ที่มีปัญญาเห็นธรรมตามความเป็นจริง และดำเนินชีวิตโดยไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของนักวิชาการต่างประเทศ เช่น Rahula (1974) ก็สนับสนุนแนวคิดนี้ โดยชี้ว่า พระพุทธศาสนามองว่าบัณฑิตมิใช่เพียงผู้มีความรู้จากการศึกษา แต่เป็นผู้ที่สามารถนำความรู้นั้นไปสู่การปฏิบัติ จนเกิดปัญญาและเข้าถึงความจริงของชีวิตด้วยประสบการณ์ตรง ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยที่พบว่า บัณฑิตในเถรวาทต้องเป็นผู้ลงมือปฏิบัติธรรมควบคู่กับการเรียนรู้ จะเห็นได้ว่า บัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทคือบุคคลที่มีปัญญาเห็นธรรมตามความเป็นจริง ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม และมุ่งพัฒนาจิตใจไปสู่ความหลุดพ้น ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน และเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนามนุษย์ในมิติทางจิตวิญญาณอย่างแท้จริง

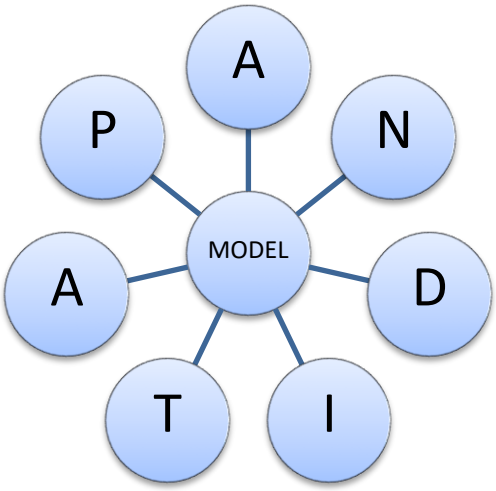
วัตถุประสงค์ที่ 2 แนวคิดเรื่องบัณฑิตในศาสนาพราหมณ์–ฮินดูมีรากฐานมาจากคัมภีร์พระเวท อุปนิษัท และคัมภีร์ภควัทคีตา โดยคำว่า บัณฑิต ในบริบทของศาสนาพราหมณ์–ฮินดู หมายถึงผู้ที่มีความรู้ลึกซึ้งในธรรมะ และศาสตร์แห่งชีวิต โดยเฉพาะผู้ที่เข้าใจความจริงสูงสุด และรู้จักอาตมัน อย่างถ่องแท้ สามารถดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับหลักธรรมะ และมุ่งสู่การหลุดพ้น จากวัฏสงสาร ผลการวิจัยพบว่า บัณฑิตในศาสนาพราหมณ์–ฮินดูมิได้หมายถึงผู้มีความรู้ทางโลกเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึง ผู้รู้แจ้งในความจริงสูงสุด และสามารถใช้ความรู้นั้นในการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณธรรมตามหลักธรรมะ สอดคล้องกับงานของนักวิชาการด้านศาสนาฮินดูหลายท่าน เช่น Radhakrishnan (1951) ที่อธิบายว่า ตามทรรศนะของศาสนาฮินดู ปัณฑิตที่แท้จริงมิใช่เพียงผู้ทรงความรู้ในคัมภีร์ หากเป็นผู้ที่เข้าถึงความจริงสูงสุดด้วยการตระหนักรู้ถึงเอกภาพระหว่างอาตมันและพรหมัน และดำเนินชีวิตตามหลักธรรมะ อันเป็นแนวทางแห่งความถูกต้องและความหลุดพ้นของมนุษย์ ซึ่งสะท้อนแนวคิดเดียวกับผลการวิจัยที่พบว่า บัณฑิตคือผู้รู้แจ้งในความจริงสูงสุดและดำเนินชีวิตตามธรรมะ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ Zaehner (1969) ที่ศึกษาปรัชญาภควัทคีตา ซึ่งพบว่าแนวคิด “Jnana Yoga” และ “Karma Yoga” เป็นแนวทางสำคัญของผู้แสวงหาความรู้ในศาสนาฮินดู โดยผู้เป็นบัณฑิตต้องผสานทั้งความรู้และการปฏิบัติอย่างสมดุล เพื่อเข้าถึงโมกษะ จะเห็นได้ว่า บัณฑิตในศาสนาพราหมณ์–ฮินดู คือผู้ที่มีความรู้ทางศาสนาและปรัชญา เข้าใจธรรมะและความจริงสูงสุดของชีวิต และดำเนินชีวิตตามหลักโยคะและอาศรมธรรม เพื่อมุ่งสู่การหลุดพ้น (โมกษะ) ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์ในศาสนานี้ ทั้งนี้แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการบูรณาการระหว่างปัญญา ศีลธรรม และการปฏิบัติทางจิตวิญญาณอย่างเป็นระบบและลึกซึ้ง

วัตถุประสงค์ที่ 3 แนวคิดเรื่องบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์–ฮินดูมีทั้งลักษณะที่สอดคล้องกันและมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ โดยทั้งสองศาสนาต่างให้ความสำคัญกับปัญญาและการพัฒนาจิตวิญญาณ เป็นแกนกลางของความเป็นบัณฑิต แต่มีเป้าหมายสูงสุดและวิธีการปฏิบัติที่แตกต่างกันตามกรอบแนวคิดทางศาสนาและปรัชญาของแต่ละระบบความคิด ผลการวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับงานของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2546) ที่อธิบายว่า แนวคิดบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเน้นปัญญาที่รู้เท่าทันความจริงของสังขาร และนำไปสู่การดับทุกข์โดยไม่ยึดมั่นในตัวตน ซึ่งสนับสนุนผลการวิจัยที่พบว่าพระพุทธศาสนาเน้นอนัตตาและนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานของ Radhakrishnan (1951) ที่ชี้ว่า บัณฑิตในศาสนาฮินดูคือผู้ที่ตระหนักถึงความเป็นหนึ่งเดียวของอาตมันและพรหมัน และดำเนินชีวิตตามธรรมะ ซึ่งสนับสนุนผลการวิจัยที่พบว่าเป้าหมายของบัณฑิตในฮินดูคือโมกษะผ่านการรวมกับความจริงสูงสุด

จะเห็นได้ว่า แม้แนวคิดเรื่องบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์–ฮินดูจะมีจุดร่วมในด้านการเน้นปัญญา ศีลธรรม และการพัฒนาจิต แต่มีความแตกต่างในระดับแก่นสาระสำคัญ กล่าวคือพระพุทธศาสนาเน้นการดับตัวตนและความทุกข์ ขณะที่ศาสนาพราหมณ์–ฮินดูเน้นการรวมตัวตนกับความจริงสูงสุด ซึ่งสะท้อนโลกทัศน์และเป้าหมายทางจิตวิญญาณที่แตกต่างกันอย่างมีระบบและมีนัยสำคัญเชิงปรัชญาอย่างยิ่ง

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาและเปรียบเทียบบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์–ฮินดู ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ เรียกว่า PANDITA–LIBERATION MODEL: โมเดลบัณฑิต–ปัญญา–คุณธรรม–การพัฒนาจิต–ความหลุดพ้น ดังนี้

ภาพที่ 1: โมเดลบัณฑิต–ปัญญา–คุณธรรม–การพัฒนาจิต–ความหลุดพ้น

จากการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องบัณฑิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์–ฮินดู ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่เป็น “PANDITA–LIBERATION MODEL: โมเดลบัณฑิตสู่ความหลุดพ้น” ซึ่งเสนอว่า “บัณฑิต” มิได้หมายถึงบุคคลผู้มีความรู้หรือความเชี่ยวชาญทางวิชาการเพียงอย่างเดียว หากหมายถึงกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม โดยประกอบด้วย 5 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ 1) P – Pāñña/ปัญญา 2) A – Ācāra/คุณธรรมและการประพฤติ 3) N – Niyama/การฝึกและควบคุมตน 4) D – Dharma/

หน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคม และ 5) L – Liberation/ความหลุดพ้น

องค์ความรู้ดังกล่าวสามารถเรียกได้ว่า “บัณฑิตแบบบูรณาการ” (Integrated Pandita) ซึ่งมีนัยสำคัญต่อสังคมร่วมสมัย เพราะเสนอว่าการเป็นบัณฑิตที่สมบูรณ์ไม่ควรวัดจากความรู้ทางวิชาการเพียงอย่างเดียว แต่ควรพิจารณาควบคู่กันทั้งด้าน ปัญญา คุณธรรม การควบคุมตน ความรับผิดชอบต่อสังคม และการพัฒนาคุณภาพภายในของชีวิต อันสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นกรอบในการพัฒนาการศึกษา การพัฒนาผู้นำทางจริยธรรม และการสร้างพลเมืองที่มีความรับผิดชอบในสังคมร่วมสมัยได้

สรุป

จะเห็นได้ว่า บัณฑิตในพระพุทธศาสนา หมายถึงผู้มีปัญญา เห็นตามความเป็นจริง ดำรงชีวิตด้วยศีล สมาธิ และปัญญา มีความไม่ประมาท รู้จักกาลเทศะ และดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์ทั้งตนเองและผู้อื่น มิได้ยึดติดสถานะทางสังคมหรือความรู้เชิงรูปแบบ แต่เน้นคุณธรรมภายในและการพัฒนาจิตสู่ความพ้นทุกข์ ขณะที่บัณฑิตในศาสนาพราหมณ์–ฮินดู มีพัฒนาการจากผู้เชี่ยวชาญพิธีกรรมในยุคพระเวท ไปสู่ผู้แสวงหาความจริงสูงสุดตามแนวคิดอุปนิษัทและภควัทคีตา โดยเน้นการรู้แจ้งพรหมัน–อาตมัน การปฏิบัติตามธรรมะ ระบบอาศรม 4 และการดำเนินชีวิตด้วยโยคะเพื่อบรรลุโมกษะหรือการหลุดพ้น ทั้งสองศาสนามีจุดร่วมคือให้ความสำคัญกับปัญญา และการพัฒนามนุษย์สู่ความดีงามสูงสุด แต่มีความแตกต่างในเป้าหมายสูงสุด กล่าวคือ พระพุทธศาสนามุ่งสู่นิพพานคือการดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง ส่วนพราหมณ์–ฮินดูมุ่งการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมันผ่านโมกษะ อย่างไรก็ตาม ทั้งสองแนวคิดต่างมีคุณูปการต่อการพัฒนาจริยธรรมและจิตวิญญาณของมนุษย์ และสามารถประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมร่วมสมัยได้อย่างเหมาะสม

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การศึกษานี้พบว่า แนวคิดเรื่องบัณฑิตในทั้งสองศาสนามีคุณค่าต่อการพัฒนามนุษย์ในมิติของปัญญา คุณธรรม และการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ดังนั้น หน่วยงานด้านการศึกษาและศาสนาควรนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปใช้เป็นแนวทางในการกำหนดนโยบาย ดังนี้ (1) ส่งเสริมการบูรณาการแนวคิด “บัณฑิตเชิงพุทธ–พราหมณ์” ในหลักสูตรการศึกษาด้านศาสนาและจริยธรรม (2) สนับสนุนการพัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้ที่เน้นการปลูกฝังปัญญาควบคู่คุณธรรมในสถานศึกษา (3) ส่งเสริมบทบาทสถาบันศาสนาในการพัฒนามนุษย์เชิงจริยธรรมร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิด “บัณฑิต” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท มหายาน และนิกายต่าง ๆ ของศาสนาพราหมณ์–ฮินดูในเชิงลึกมากขึ้น

2.2 ศึกษาบทบาทของแนวคิด “บัณฑิต” ต่อการพัฒนาสังคมร่วมสมัยในบริบทโลกาภิวัตน์และสังคมดิจิทัล

2.3 ศึกษาการประยุกต์ใช้แนวคิดบัณฑิตในระบบการศึกษาไทย เพื่อสร้างรูปแบบการเรียนรู้เชิงคุณธรรมและปัญญาอย่างเป็นรูปธรรม

บรรณานุกรม

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. (1990). *มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม 1.* (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2538). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ.* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.* (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์.

พระมหาแก่นเพชร วชิรสาโร. (2541). *การศึกษาเปรียบเทียบโมกษะกับนิพพาน*. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Easwaran, E. (2007). *The Bhagavad Gita*. (2nd ed.). Nilgiri Press.

Jamison, S. W., & Brereton, J. P. (2014). *The Rigveda.* Oxford University Press.

Flood, G. (1996). *An introduction to Hinduism.* Cambridge University Press.

Gethin, R. (1998). *The foundations of Buddhism.* Oxford University Press.

Harvey, P. (2013). *An introduction to Buddhism.* (2nd ed.). Cambridge University Press.

Olivelle, P. (2004). *Manu's code of law.* Oxford University Press.

Radhakrishnan, S. (1951). *Indian philosophy*. Vols. 1–2. George Allen & Unwin.

Radhakrishnan, S. (1955). *The Bhagavadgītā.* George Allen & Unwin.

Zaehner, R. C. (1969). *The Bhagavad-Gītā: With a commentary based on the original sources*. Oxford: Oxford University Press.

การศึกษาวิเคราะห์หลักสิทธิมนุษยชนในอัคคัญญสูตร
An Analytical Study of the Principles of Human Rights in the Aggañña Sutta

[1]พระมหาทวีศักดิ์ อธิจิตฺโต (นาคสัมฤทธิ์), [2]พระสิทธิวัชรบัณฑิต (พระมหาสุรศักดิ์ ปจฺจนฺตเสโน) และ [3]พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันติ์ สุขวฑฺฒโน)

[1]Phramaha Taweesak Adhicitto (Naksamrit), [2]Phra Sitthivajabundit (Surasak Pajjantaseno) and [3]Phrakhru Sirirattanapandit (Suksan Sukhawatthano)

[1]คณะพุทธศาสตร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: thaweesak1667@gmail.com

Received: June 20, 2026; **Revised:** August 20, 2026; **Accepted:** August 30, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาสาระสำคัญของมหาปรินิพพานสูตร 2) เพื่อศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร 3) เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาวิเคราะห์บทบาทของพระอานนท์ในมหาปรินิพพานสูตร ผลการวิจัยพบว่า 1) อัคคัญญสูตรปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ 11 พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยต้นกำเนิดโลก แสดงให้เห็นถึงกำเนิดของโลก มนุษย์ และพัฒนาการของสังคม โดยมีสาระสำคัญที่วิพากษ์แนวคิดเรื่องวรรณะ และชี้ให้เห็นว่า ความประเสริฐของมนุษย์มิได้ขึ้นอยู่กับชาติกำเนิด แต่ขึ้นอยู่กับการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรม 2) ในด้านหลักสิทธิมนุษยชนที่ปรากฏในอัคคัญญสูตร พบว่าสะท้อนหลักความเสมอภาค ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และความยุติธรรม โดยเน้นว่ามนุษย์ทุกคนมีคุณค่าเท่าเทียมกัน และสามารถพัฒนาตนเองไปสู่ความดีงามได้อย่างเสมอภาค นอกจากนี้ หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทยังส่งเสริมสิทธิมนุษยชนผ่านการพัฒนากาย วาจา และใจ ทั้งในระดับพื้นฐาน ระดับกลาง และระดับสูงสุด 3) จากการวิเคราะห์หลักสิทธิมนุษยชนในอัคคัญญสูตร พบว่ามีลักษณะสอดคล้องกับแนวคิดสิทธิมนุษยชนสากลในด้านความเสมอภาคและการไม่เลือกปฏิบัติ แต่มีความลึกซึ้งมากกว่าในเชิงจริยธรรม โดยมุ่งเน้นการพัฒนามนุษย์จากภายใน และการแก้ไขปัญหาที่ต้นเหตุ คือ จิตใจของมนุษย์ อันนำไปสู่ความสงบสุขทั้งในระดับปัจเจกและสังคม

คำสำคัญ: อัคคัญญสูตร; หลักสิทธิมนุษยชน; มหาสมมติ; สัญญาประชาคม

Abstract

This research article outlines three primary objectives: 1) to study the structure and essential content of the Mahaparinibbana Sutta, 2) to examine the role of Ven. Ananda in the Mahaparinibbana Sutta, and 3) to analyze the role of Ven. Ananda in the Mahaparinibbana Sutta. This study employs a qualitative research methodology, investigate data from the Tipitaka, Commentaries, and relevant academic literature, in order to analyze the role of Ven. Ananda in the Mahaparinibbana Sutta.The research findings reveal that 1) The Aggañña Sutta,

located in Volume 11 of the Tipitaka, Suttanta Pitaka, Digha Nikaya, Patikavagga, is an essential discourse that demonstrates the origin of the world, humanity, and social evolution, with core contents that critique the caste system and indicate that human excellence does not depend on birth right but on their practices according to the Dhamma.2) Regarding the human rights principles appearing in the Aggañña Sutta, it is found that the discourse reflects principles of equality, human dignity, and justice, emphasizing that all humans possess equal inherent value and have an equal capacity to develop themselves toward righteousness. Furthermore, the principles of Theravada Buddhism promote human rights through physical, verbal, and mental cultivation across basic, intermediate, and ultimate levels. 3) From the analysis of human rights principles in the Aggañña Sutta, it is found that they align with universal human rights concepts regarding equality and non-discrimination, yet possess a deeper ethical dimension by focusing on human development from within and resolving problems at the root cause, which is the human mind, leading to peace at both individual and social levels.
Keywords: Aggañña Sutta; Human Rights Principles; Maha Sammata; Social Contract Roles

บทนำ

ในกระแสของโลกยุคปัจจุบัน แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน (Human Rights) และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เป็นหลักสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมไปสู่ความเท่าเทียม ทว่าในมิติเชิงพุทธศาสตร์และจริยธรรม การยกระดับสิทธิเสรีภาพและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ได้ถูกค้นพบและวางรากฐานไว้อย่างลึกซึ้งมานานกว่าสองพันห้าร้อยปีนับตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยใน "อัคคัญญสูตร" ที่ซึ่งเป็นพระสูตรที่บันทึกเหตุการณ์และหลักธรรมสำคัญในการแสดงเหตุผลโต้แย้งเรื่องความเชื่อในระบบวรรณะของพราหมณ์ ท่ามกลางวิกฤตการณ์แห่งการแบ่งแยกชนชั้นในยุคโบราณ บทบาทของอัคคัญญสูตรในพระไตรปิฎก มิได้จำกัดอยู่เพียงแค่การเป็นเรื่องเล่าอธิบายปรากฏการณ์กำเนิดโลกและจักรวาลเท่านั้น ทว่ายังทรงแสดงจุดเชื่อมโยงสำคัญในการอธิบายและวางรากฐานเรื่องความเท่าเทียมกันของมนุษย์ได้ในทุกด้านอย่างน่าอัศจรรย์

เมื่อทำการวิเคราะห์เจาะลึกจะพบว่า เครื่องมือสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในอัคคัญญสูตรเพื่อทำให้สังคมหลุดพ้นจากความไม่เท่าเทียมคือ หลักสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งมีวิธีการและเนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับระบบปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (UDHR) ในยุคปัจจุบัน (United Nations General Assembly, 1948) ในแง่ความสามารถในการอธิบายความเสมอภาคตามธรรมชาติของมนุษย์ตั้งแต่กำเนิด มีระบบการจำแนกสิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคลและที่สำคัญคือแนวคิดเรื่อง "มหาสมมติ" ที่มีความสอดคล้องและสนับสนุนต่อหลักสัญญาประชาคมในระบอบประชาธิปไตย เปรียบเสมือนระบบการปกครองที่ถูกออกแบบมาเพื่อปกป้องสิทธิ รักษาความยุติธรรม และส่งเสริมเสรีภาพของมนุษย์ทุกคนด้วยความเมตตาและเสมอภาคอย่างแท้จริง

ดังนั้น การศึกษาหลักสิทธิมนุษยชนในอัคคัญญสูตรครั้งนี้ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างองค์ความรู้เชิงบูรณาการระหว่างแนวคิดสิทธิมนุษยชนสากลกับหลักพุทธจริยธรรม อันจะนำไปสู่การพัฒนากรอบแนวคิดที่เหมาะสมกับวิถีของสังคมไทย การวิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างสองแนวคิดนี้จะช่วยให้สามารถประยุกต์ใช้หลักการดังกล่าวในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง สร้างความสมดุลระหว่างสิทธิและหน้าที่ และส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมที่มีความหลากหลาย ทั้งนี้ การยึดถือศักดิ์ศรีความเป็น

มนุษย์ควบคู่กับหลักศีลธรรมจะเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาสังคมให้มีความยุติธรรม ลดการเอารัดเอาเปรียบ และป้องกันการละเมิดสิทธิเสรีภาพ อันจะนำไปสู่ความมั่นคงและความยั่งยืนของสังคม

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาสาระสำคัญของอัคคัญญสูตร
2. เพื่อศึกษาหลักสิทธิมนุษยชนในอัคคัญญสูตร
3. เพื่อวิเคราะห์หลักสิทธิมนุษยชนในอัคคัญญสูตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง“การศึกษาวิเคราะห์หลักสิทธิมนุษยชนในอัคคัญญสูตร” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการศึกษาวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นแนวทางหลักในการดำเนินการศึกษา ซึ่งมีขั้นตอนการวิจัยดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 ข้อมูลขั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ เอกสารอ้างอิงทางพระพุทธศาสนา เชน พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกเล่มที่ 11 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 3 ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค อรรถกถา ฎีกา

ขั้นตอนที่ 2 รวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ หนังสือ เอกสาร บทความ วารสาร งานวิจัย (Field Study) ที่เกี่ยวของกับการศึกษาข้อมูลวิเคราะห์วิเคราะห์หลักสิทธิมนุษยชนในอัคคัญญสูตร โดยนำขอมูลต่าง ๆ มารวบรวมทำเป็นระบบบันทึก มาวิเคราะห์กรอบแนวคิด วิเคราะห์ศัพท์ศึกษาความหมาย และ ศึกษาข้อมูลขั้นต่าง ๆ จากคัมภีรพระไตรปิฎก อรรถกถา ในตำราอื่น ๆ ที่เกี่ยวของ และทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อกำหนดขอบเขตการวิจัย

ขั้นตอนที่ 3 รวบรวมเรียบเรียง และวิเคราะห์ขอมูลจากเอกสารต่าง ๆ เพื่อตอบปญหาการวิจัย สรุปผลการวิจัยและขอเสนอแนะ สรุปผลการวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลตามเอกสาร พรอมทั้งนำเสนอผลการวิจัยตามวัตถุประสงคในงานวิจัย แนะนำหัวขอการทำวิจัยวิทยานิพนธ์ในครั้งตอไป และขอเสนอแนะที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 จากการศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาสาระสำคัญของอัคคัญญสูตร พบว่า อัคคัญญสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา. (ไทย); 1/-/21) เนื้อหาทั้งหมดเป็นการอธิบายผ่านหลักการทางวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่อิงอาศัยเหตุปัจจัย โดยลำดับโครงสร้างตามขั้นตอนวิวัฒนาการของโลก สังคม และมนุษย์ ตั้งแต่สภาวะธรรมชาติอันบริสุทธิ์ไปสู่ความซับซ้อน อัคคัญญสูตรจึงเป็นพระสูตรที่มีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งอ้างอิงทางพระพุทธศาสนาที่อธิบายความเป็นมาของสังคมมนุษย์ และเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องความเสมอภาคและบทบาทของมนุษย์ในสังคมตามหลักพระพุทธศาสนา (เสน่ห์ จามริก, 2543) ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงแก่สามเณรวาเสฏฐะและภารทวาชะ โดยเนื้อหาของพระสูตรนี้มีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และหลักธรรมที่สืบเนื่องมาจากพระสูตรก่อนหน้าอีก 2 พระสูตร ซึ่งเคยทรงแสดงแก่บุคคลทั้งสองมาแล้ว ได้แก่วาเสฏฐสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/454/572) และ เตวิชชสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.สี. (ไทย); 9/518/230) โดยลำดับเหตุการณ์และมูลเหตุแห่งการบรรพชา สะท้อนให้เห็นเนื้อหา

ทางปรัชญาสังคมศาสตร์ที่ทรงคุณค่า ตลอดจนเป็นประมวลหลักธรรมสำคัญที่ช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจเป้าหมายสูงสุดเรื่องความเท่าเทียมของมนุษย์ และการปฏิเสธระบบวรรณะได้อย่างชัดเจน

นอกเหนือจากคุณค่าทางประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์แล้ว อัคคัญญสูตรยังสะท้อนหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้พุทธบริษัทและคนในสังคมนำไปปฏิบัติเพื่อความสงบสุขร่วมกัน โดยมีใจความสำคัญคือการทำความเข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรมและหลักความจริงตามธรรมชาติ เพื่อให้ผู้ศึกษาเปลี่ยนทัศนคติจากการยึดติดในเรื่องชาติกำเนิด สายเลือด หรือระบบวรรณะที่สร้างขึ้นมา มาเป็นการยอมรับความจริงของโลกและคุณค่าความดีงามของบุคคลด้วยใจที่ตื่นรู้ ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงยอมรับระบบวรรณะและอำนาจเรื่องเทวสิทธิ์ของพราหมณ์ แต่ทรงยกย่องความถูกต้องดีงามว่าเป็นสิ่งประเสริฐที่สุด โดยตรัสกับวาเสฏฐะและภารทวาชะว่า ‘ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า’ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา. (ไทย); 11/117/87) โดยทรงย้ำเตือนด้วยหลักจริยธรรมว่า ความประเสริฐหรือความต่ำช้าของมนุษย์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับพรหมลิขิต แต่เป็นผลมาจากความโลภตัณหาและการกระทำของตนเอง แก่นแท้ของอัคคัญญสูตรจึงครอบคลุมแนวคิดสำคัญที่ประสานกันตั้งแต่การลดตัณหาในส่วนบุคคล การเคารพสิทธิและการสร้างข้อตกลงร่วมกันในชั้นสังคม ไปจนถึงการยกระดับในทางจิตวิญญาณ เพื่อสอนให้มนุษย์ไม่ยึดติดกับลาภยศรวมถึงสถานะทางสังคมที่ถูกกำหนดขึ้นจากหน้าที่ของแต่ละวรรณะ โดยพระสูตรได้ชี้ให้เห็นว่า การอุบัติขึ้นของวรรณะต่าง ๆ ทั้งกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทรแท้จริงแล้วมีรากฐานมาจากพฤติกรรมและการทำหน้าที่ที่แตกต่างกันตามความจำเป็นของสังคมในยุคเริ่มต้น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายว่า “กษัตริย์ จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรม” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา. (ไทย); 11/130/96) เมื่อไม่ใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้กำหนด มนุษย์จึงควรสละความยึดมั่นดังกล่าว แล้วหันมามุ่งมั่นสร้างความดี พัฒนาจิตใจ และเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้อื่นอย่างเท่าเทียมกัน

นอกเหนือจากคุณค่าทางประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์แล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงแสดงธรรมตามกฎแห่งกรรมและหลักความจริงของธรรมชาติ ซึ่งเป็นเกณฑ์วัดคุณค่าความดีงามของมนุษย์ที่ทันสมัยและใช้ได้เสมอ การใช้สติปัญญาในการตรวจสอบตนเองและการยึดมั่นในความถูกต้องดีงามตามหลักศีล สมาธิ และปัญญา จึงถือเป็นการนำแนวทางมรรคมีองค์ 8 มาปฏิบัติในการทำงานและการอยู่ร่วมกัน เพื่อขจัดความเห็นแก่ตัวให้หมดไป การที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายเหตุและผลเกี่ยวกับความเท่าเทียมของมนุษย์ในอัคคัญญสูตรสะท้อนถึงพระคุณอันประเสริฐที่มอบคำสอนให้พุทธบริษัทได้เห็นคุณค่าของการเสียสละและการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เพื่อความสงบสุขร่วมกันในสังคม การดำเนินตามหลักคำสอนจึงหมายถึงการรู้จักแบ่งปัน มีเมตตาและเกื้อกูลต่อเพื่อนมนุษย์โดยปราศจากการแบ่งแยกชนชั้น

การศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาสาระสำคัญของอัคคัญญสูตร นำไปสู่ข้อสรุปว่า ชีวิตที่มีคุณค่าจากการดำรงอยู่ด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ย่อมไม่ยึดติดกับลาภยศและสถานะทางสังคมที่เกิดขึ้นจากตัณหา การเข้าถึงแก่นแท้ของอัคคัญญสูตรจะช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจความจริงในปัจจุบันด้วยความสงบ มองเห็นความเท่าเทียมกันของเพื่อนมนุษย์โดยไม่มีการแบ่งแยก ดังนั้น จึงควรมีความเพียรในการละเว้นความชั่ว กระทำความดีและมุ่งมั่นพัฒนาจิตใจเพื่อเข้าถึงสภาวะที่พ้นจากความทุกข์และความเหลื่อมล้ำทั้งปวง อันเป็นเป้าหมายสูงสุดที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อเป็นแนวทางทางจริยธรรมและสิทธิเสรีภาพแก่มนุษย์ทุกคน

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า ด้านศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเสมอภาคชี้ให้เห็นว่าอัคคัญญสูตรได้แสดงหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในฐานะคุณค่าที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ผ่านภาพสะท้อนของมนุษย์ในยุคเริ่มต้นที่มีความบริสุทธิ์ โดยคุณค่านี้ไม่ได้แปรผันตามสถานะทางสังคมที่ถูกกำหนดขึ้นในภายหลัง อีกทั้งพระพุทธศาสนายังยืนยันความเสมอภาคในโอกาสของบุคคลทุกคนอย่างเท่าเทียม ในการเข้าถึง

การศึกษาและการฝึกฝนพัฒนาจิตใจตามหลักไตรสิกขาเพื่อพ้นจากความทุกข์ โดยไม่มีข้อจำกัดทางกายภาพหรือชนชั้น นอกจากนี้ การไม่เลือกปฏิบัติยังปรากฏเด่นชัดผ่านการก้าวข้ามความเหลื่อมล้ำและคติเรื่องสายเลือด โดยทรงแสดงเหตุผลเพื่ออธิบายประเด็นวาทกรรมเดิมที่ว่า “วรรณะที่ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา. (ไทย); 11/116/87) การอธิบายที่มาของมนุษย์อย่างเป็นเหตุเป็นผลนี้ ช่วยเปลี่ยนเกณฑ์การวัดคุณค่าของบุคคลจากชาติกำเนิดมาสู่การใช้ธรรมะหรือพฤติกรรมตามกฎแห่งกรรม ซึ่งสอดรับกับหลักการไม่เลือกปฏิบัติที่เป็นสากล" ผลการวิจัยในประเด็นถัดมาด้านสิทธิในชีวิต ทรัพย์สิน และเสรีภาพชี้ให้เห็นว่า พุทธธรรมให้ความสำคัญกับการดูแลความปลอดภัยขั้นพื้นฐาน โดยมีเบญจศีลข้อ 1 และข้อ 2 รวมถึงกุศลกรรมบถทางกาย ทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมไม่ให้ละเมิดชีวิตและสิทธิครอบครองทรัพย์สินอันชอบธรรมของผู้อื่น เพื่อลดปัญหาการเบียดเบียนและการทุจริตในสังคม สำหรับในเรื่องของเสรีภาพนั้น ระบุไว้ว่ามนุษย์มีอิสระในการเลือกวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพ ทว่าต้องเป็นเสรีภาพที่มีกรอบทางจริยธรรมกำกับบนฐานของสัมมาอาชีวะ และการหลีกเลี่ยงมิจฉาวณิชชา 5 ประการ หรือการค้าขายที่อุบาสกไม่ควรประกอบ เพื่อสร้างความมั่นคงในวิถีชีวิตตามหลักทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน 4 ประการ ได้แก่ 1. อุฏฐานสัมปทา (ความขยันหมั่นเพียร) 2. อารักขสัมปทา (การรู้จักรักษาทรัพย์และประหยัด) 3. กัลยาณมิตตตา (คบคนดีเป็นมิตร) 4. สมชีวตา (เลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้) Ven. LIEU THUONG (2560) โดยไม่ไปเบียดบังเสรีภาพของเพื่อนมนุษย์ร่วมสังคม ยิ่งไปกว่านั้น ในด้านอำนาจการปกครองและความยุติธรรมทางสังคม ผลการวิจัยชี้ให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับสัญญาประชาคมในอัคคัญญสูตร ที่ระบุว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนมาตั้งแต่ยุคเริ่มต้น โดยผู้นำหรือมหาชนสมมติเกิดขึ้นจากฉันทามติของมวลชนเพื่อทำหน้าที่ระงับเหตุและดูแลความยุติธรรม รัฐจึงมีหน้าที่ใช้อำนาจโดยชอบธรรมและอยู่ภายใต้กรอบของ หลักทศพิธราชธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ขุ. (ไทย); 28/176/112) ควบคู่ไปกับการบริหารจัดการบ้านเมืองตามหลักจักรวรรดิวัตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย:ที.ปา. (ไทย); 11/84/62) เพื่อขจัดความยากจน กระจายทรัพยากรอย่างทั่วถึง และใช้หลักอปริหานิยธรรม 7 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ม. (ไทย); 11/134/78) ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน

ในท้ายที่สุด เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิกับหน้าที่ ผลการวิจัยสรุปได้ว่า เกิดความสมดุลร่วมกันระหว่างหลักสิทธิมนุษยชนสากลที่เป็นข้อกำหนดทางสังคมภายนอก และหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เป็นกลไกขัดเกลาจิตใจภายใน สิทธิและหน้าที่จึงเป็นสิ่งคู่ขนานที่อยู่บนฐานของศีลธรรมเดียวกัน โดยมีความรักความเมตตาตามหลักพรหมวิหาร 4 เป็นรากฐานจริยธรรมที่ช่วยเปลี่ยนข้อห้ามภายนอกให้กลายเป็นข้อปฏิบัติจากความสมัครใจภายในจิตใจ กล่าวโดยสรุปในภาพรวม ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า อัคคัญญสูตรได้วางรากฐานและเป็นต้นแบบทางสังคมที่ดูแลสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์อย่างเป็นระบบ ซึ่งสามารถนำพาปัจเจกบุคคลและสังคมไปสู่ความสุขในชีวิตปัจจุบัน ความมั่นคงปลอดภัยตามกฎแห่งกรรมในอนาคต และความเจริญงอกงามทางจิตใจตามหลักอริยสัจ 4 เพื่อประโยชน์สุขและความสงบสุขร่วมกันของเพื่อนมนุษย์อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า

1. การไม่เลือกปฏิบัติในเรื่องของวรรณะ ชาติพันธุ์ และฐานะทางสังคมในอัคคัญญสูตร มีแนวคิดที่ชัดเจนในการก้าวข้ามระบบชนชั้น อภิสิทธิ์ชน และความเหลื่อมล้ำทางสังคมตามคติพราหมณ์โบราณ โดยพระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักคำสอนที่ยืนยันว่า คุณค่าและความประเสริฐของบุคคลขึ้นอยู่กับพฤติกรรมและการกระทำ ไม่ใช่ชาติกำเนิด สายเลือด หรือตระกูล ซึ่งผลลัพธ์ในทางปรัชญาสังคมดังกล่าว มีความสอดคล้องอย่างเป็นรูปธรรมกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนปฏิญญาสากล (Universal Declaration of Human

Rights - UDHR) มาตราที่ 2 ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปฏิเสธและการห้ามการเลือกปฏิบัติในทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นด้วยเหตุแห่งเชื้อชาติ ผิวพรรณ สถานะ หรือชาติกำเนิด สอดคล้องกับแนวคิดของ (สหประชาชาติ, 2566) ที่ได้กำหนดไว้

2. สิทธิในส่วนของความเสมอภาคในโอกาสการพัฒนาตนเองตามหลักธรรมนั้น ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้แก่มนุษย์ทุกคนโดยปราศจากการแบ่งแยก ไม่ว่าบุคคลนั้นจะดำรงอยู่ในวรรณะ ชาติพันธุ์ หรือสถานะทางเศรษฐกิจใด ย่อมมีสิทธิและเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกันในการเข้าถึงการฝึกฝนอบรมตนเองตามระบบไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นการยืนยันถึงหลักความเสมอภาคในโอกาส โดยไม่มีข้อจำกัดทางสถานภาพ โครงสร้างสังคม หรือชนชั้นใด ๆ มาปิดกั้นโอกาสในการพัฒนาตนเองและการเข้าถึงความหลุดพ้นจากความทุกข์ อันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนพึงได้รับอย่างเสมอภาคกัน

3. สิทธิในด้านสิทธิในชีวิตกับหลักการไม่เบียดเบียนนั้น ผลการวิจัยพบว่า เบญจศีลข้อที่ 1 คือการละเว้นจากการฆ่าและการทำลายชีวิต รวมถึงหลักกุศลกรรมบถทางกาย ถือเป็นหลักจริยธรรมที่ช่วยปกป้องสิทธิขั้นพื้นฐานในลักษณะของการให้ชีวิตเป็นอภัยทาน ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่สร้างหลักประกันด้านความมั่นคง ความปลอดภัยในชีวิต และสิทธิในร่างกายให้แก่เพื่อนมนุษย์ทุกคนในสังคม โดยมีพื้นฐานมาจากความเมตตากรุณา เบญจธรรม และพรหมวิหาร 4 เป็นรากฐานจริยธรรมภายในจิตใจ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเคารพในสิทธิและคุณค่าในชีวิตของผู้อื่นจากจิตสำนึกที่ดีงามภายใน หาใช่เกิดจากความกลัวต่อบทลงโทษทางกฎหมายภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว

4. สิทธิในทรัพย์สินกับหลักไม่ลักทรัพย์ ผลการวิจัยพบว่า เบญจศีลข้อที่ 2 การละเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ และหลักกุศลกรรมบถทางใจในข้อความไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น ทำหน้าที่เป็นกลไกทางพุทธจริยศาสตร์ในการพิทักษ์และคุ้มครองสิทธิครอบครองทรัพย์สินอันชอบธรรมของบุคคล จากการถูกฉ้อฉล ละเมิด หรือลักขโมย โดยในระบบพระธรรมวินัยมีการวางกรอบจริยธรรมจำแนกพฤติกรรมการทุจริตและโจรกรรมไว้ในมิติต่าง ๆ อย่างละเอียดรอบด้าน เพื่อมุ่งขจัดปัญหาการเอารัดเอาเปรียบ การกดขี่ทางเศรษฐกิจ และปัญหาการคอร์รัปชันในสังคม ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการปกป้องสิทธิทางทรัพย์สินที่สอดรับกับหลักสากล

5. ในด้านความมั่นคงทางเศรษฐกิจและการดำรงชีวิตโดยชอบธรรมนั้น ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทให้ความสำคัญและส่งเสริมเสรีภาพของบุคคลในการหาเลี้ยงชีพและการสร้างความมั่นคงในชีวิตปัจจุบัน ผ่านการประยุกต์ใช้หลักทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4 ที่พระพุทธเจ้าตรัสในอุชชยสูตรว่า “กุลบุตรในโลกนี้รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้ว เลี้ยงชีวิตแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.อฏฺฐก.(ไทย); 23/55/346) และหลักธรรมสำหรับผู้ประกอบการ คือ หลักธรรมของพ่อค้าแม่ค้าที่ดี 3 ประการในปฐมปาปณิกสูตร ว่าด้วยคุณสมบัติของพ่อค้า (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ติก.(ไทย); 20/19/161) ทว่าเสรีภาพทางเศรษฐกิจดังกล่าวต้องอยู่ภายใต้กรอบของสัมมาอาชีวะ คือ การทำมาหากินโดยชอบธรรม และการรู้จักจัดสรรบริหารทรัพย์สิน เพื่อไม่ให้เสรีภาพในการแสวงหาทรัพย์สินของบุคคลหนึ่ง ไปเบียดบังโอกาสในการดำรงชีวิตของเพื่อนมนุษย์คนอื่นในสังคม

6. ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบทางศีลธรรมนั้น ผลการวิจัยพบว่า หลักสิทธิมนุษยชนสากลและหลักพุทธธรรมมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างแนบแน่น โดยหลักสิทธิมนุษยชนทำหน้าที่เป็นกฎเกณฑ์และกติกาข้อบังคับจากภายนอกสังคม ในขณะที่หลักพุทธธรรมทำหน้าที่ขัดเกลาและควบคุมพฤติกรรมจากภายในจิตใจบนรากฐานของกฎแห่งกรรม สิทธิและหน้าที่ใน

บริบทนี้จึงไม่ใช่สิ่งที่แยกขาดจากกัน หากแต่เป็นองค์ประกอบของหลักศีลธรรมเดียวกันที่ต้องดำเนินควบคู่กันไป เพื่อสร้างความสมดุลและความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวมอย่างยั่งยืน

7. สรุปการวิเคราะห์หลักการปกครองและความยุติธรรมทางสังคม ผลการวิจัยพบองค์ความรู้สำคัญเรื่องแนวคิดสัญญาประชาคมทางพุทธศาสนาในอัคคัญญสูตร ซึ่งเป็นการยืนยันอย่างเป็นรูปธรรมว่า ผู้นำหรือสถาบันผู้ปกครองที่เรียกว่ามหาสมมตินั้น อุบัติขึ้นจากฉันทามติและการยอมรับร่วมกันโดยอิสระของประชาชน โครงสร้างทางอุดมการณ์นี้ชี้ให้เห็นว่า อำนาจอธิปไตยแท้จริงแล้วเป็นของมหาชนมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยรัฐหรือผู้ใช้อำนาจปกครองมีหน้าที่หลัก ในการใช้อำนาจโดยชอบธรรมตามหลักทศพิธราชธรรม และมีหน้าที่จัดระเบียบโครงสร้างสังคม ตามหลักจักรวรรดิวัตรเพื่อขจัดความยากจน กระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรม ควบคู่ไปกับการใช้หลักอปริหานิยธรรม 7 ประการ ในการส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมทางการเมืองและการปรึกษาหารือของประชาชน เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยและความยุติธรรมทางสังคมอย่างยั่งยืน

บทสรุปผลการวิจัยในภาพรวมตามวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า ผลการวิจัยทั้ง 7 ประเด็นข้างต้น สามารถนำมาประมวลเข้าสู่หลักจริยศาสตร์ที่ประสานเอาหลักสิทธิมนุษยชนสากลที่เป็นกติกาข้อบังคับภายนอกสังคมเข้ากับหลักพุทธธรรมในการขัดเกลาและยกระดับจิตใจภายในได้อย่างเหมาะสม นัยสำคัญของการวิเคราะห์บูรณาการนี้จึงเป็นการชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีกรอบแนวคิดที่พร้อมสนับสนุนและขับเคลื่อนสังคมไปสู่ความสงบสุขในปัจจุบัน ความมั่นคงปลอดภัยตามกฎแห่งกรรมในอนาคต ตลอดจนความเจริญงอกงามทางจิตใจตามหลักอริยสัจ 4 อันจะนำไปสู่การสร้างสังคมที่มีความยุติธรรม ความเสมอภาค และภราดรภาพร่วมกันของมวลมนุษยชาติอย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลเรื่องการวิเคราะห์หลักสิทธิมนุษยชนในอัคคัญญสูตร ผู้วิจัยสามารถนำเนื้อหาหลักมาอภิปรายผลเชิงทฤษฎี โดยสามารถจำแนกการอภิปรายผล ออกเป็นประเด็นสำคัญที่เกื้อกูลต่องานวิชาการสิทธิมนุษยชนและพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

1. การสร้างหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเสมอภาค ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า อัคคัญญสูตรทำหน้าที่เป็นคัมภีร์ที่แสดงแนวคิดเพื่อก้าวข้ามความเชื่อทางสังคม โดยเฉพาะประเด็นเรื่องความเหนือกว่าของวรรณะตามคติพราหมณ์โบราณที่ระบุว่า เกิดจากพรหม เป็นผู้ที่พรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพรหม (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา.อ. (ไทย); -/-/72) ทั้งนี้เพื่อแสดงถึงความประเสริฐและอำนาจตามชาติกำเนิด การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นความจริงว่ามนุษย์ทุกชนชั้นและทุกวรรณะล้วนมีความเสมอกันในการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และการคลอดจากครรภ์มารดา ถือเป็นการอธิบายถึงคุณค่าความเท่าเทียมของบุคคลมาแต่กำเนิด ข้อค้นพบนี้มีความสอดคล้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights: UDHR) มาตราที่ 1 มนุษย์ทุกคนเกิดมาอย่างอิสระและเสมอภาคกันในศักดิ์ศรีและสิทธิ พวกเขามีเหตุผลและมโนธรรม และควรปฏิบัติต่อกันด้วยจิตวิญญาณแห่งความเป็นพี่น้อง และมาตราที่ 2 ที่ให้การรับรองว่า ทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับสิทธิและเสรีภาพทั้งหมดที่ระบุไว้ในปฏิญญานี้ โดยไม่มีการแบ่งแยกใดๆ ไม่ว่าจะเป็นเชื้อชาติ สีผิว เพศ ภาษา ศาสนา ความคิดเห็นทางการเมืองหรืออื่นๆ ต้นกำเนิดทางชาติหรือสังคม ทรัพย์สิน การเกิด หรือสถานะอื่นๆ ยิ่งไปกว่านั้น จะไม่มีการแบ่งแยกบนพื้นฐานของสถานะทางการเมือง เขตอำนาจศาล หรือระหว่างประเทศของประเทศหรือดินแดนที่บุคคลนั้นสังกัดอยู่ ไม่ว่าจะเป็นประเทศเอกราช ประเทศในอารักขา ประเทศที่ยังปกครองตนเองไม่ได้ หรืออยู่ภายใต้ข้อจำกัดด้านอำนาจอธิปไตยใดๆ ก็ตาม (สหประชาชาติ, 2566) สิ่งนี้อภิปรายได้ว่า พระพุทธศาสนามีแนวคิดในการปฏิเสธระบบอภิสิทธิ์ชน รวมถึงอคติทางชาติพันธุ์หรือชนชั้น

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนาได้เปลี่ยนเกณฑ์การประเมินคุณค่าของบุคคลจากปัจจัยภายนอก เช่น ชาติกำเนิด วรรณะ หรือฐานะทางเศรษฐกิจ มาสู่การใช้ธรรมหรือพฤติกรรมการกระทำความดีความชั่วตามกฎแห่งกรรมเป็นเกณฑ์สำคัญ ซึ่งเป็นการยืนยันถึงสิทธิและโอกาสในการพัฒนาตนตามระบบไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ที่เปิดกว้างสำหรับมนุษย์ทุกคนอย่างเท่าเทียม โดยไม่มีข้อจำกัดทางสังคมมาเป็นอุปสรรค

2. ต้นแบบสัญญาประชาคมทางพระพุทธศาสนาและกรอบจริยธรรมกำกับอำนาจรัฐ หลักความเสมอภาคทางคุณธรรม ที่ปรากฏในอัคคัญญสูตร ถือเป็นการประกาศคุณค่าและอุดมการณ์ทางสังคมที่ก้าวหน้าที่สุดในยุคพุทธกาล โดยพระพุทธเจ้าทรงใช้เกณฑ์ทางศีลธรรมและสัจธรรมสากลมาสลายความเหลื่อมล้ำต่ำสูงเชิงช่วงชั้นทางสังคมที่ลัทธิพราหมณ์พยายามสร้างขึ้น แก่นแท้ของพุทธปรัชญามองว่า มนุษย์แต่ละกลุ่มมีความสูงต่ำแตกต่างกันโดยธรรมชาติ และไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ (ชะวัชชัย ภาติณธุ, 2548) เมื่อมนุษย์มีความเสมอภาคกันในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์แล้ว วิวัฒนาการของสังคมและการเมืองในอัคคัญญสูตรจึงปรากฏในลักษณะที่สอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีสัญญาประชาคมของโลกตะวันตก ผลการวิจัยชี้ให้เห็นถึงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ในยุคเริ่มต้นที่มีการรวมตัวกัน จนนำไปสู่การเลือกสรรผู้นำผ่านมหาชนสมมติ หรือบุคคลที่มหาชนร่วมกันคัดเลือกและสละผลผลิตบางส่วนให้ เพื่อทำหน้าที่ดูแลความยุติธรรม ระงับความขัดแย้ง และคุ้มครองสิทธิในชีวิต ร่างกาย รวมถึงทรัพย์สิน ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนข้อเท็จจริงทางรัฐศาสตร์ว่า อำนาจอธิปไตยที่แท้จริงมีรากฐานมาจากฉันทามติของประชาชน หาได้เกิดจากอำนาจเทวสิทธิ์หรือการผูกขาดของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ประเด็นนี้สามารถอภิปรายเชื่อมโยงได้ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทได้วางกรอบจริยธรรมกำกับอำนาจรัฐไว้ผ่านหลักทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร โดยมุ่งควบคุมการใช้อำนาจของรัฐไม่ให้ก้าวล่วงหรือละเมิดสิทธิเสรีภาพของพลเมือในขณะเดียวกัน อัคคัญญสูตรยังได้กำหนดหน้าที่เชิงรุกให้แก่ผู้ใช้อำนาจรัฐว่าจะต้องมีหลักธรรมาธิปไตย คือการปกครองที่ยึดเอาธรรมเป็นหลักหรือเอาความถูกต้อง ถือความดีงามพิจารณาตัดสินด้วยสติปัญญาอันบริสุทธิ์วินิจฉัยตัดสินที่ถูกต้องที่สุดดีที่สุด เท่าที่มองเห็นด้วยการค้นคว้ารับฟังแสวงหาความจริงอย่างที่สุดด้วยความคิดถึงที่สุดและอย่างจริงในที่สุดการกระทำอะไร สิ่งนั้นต้องเกิดจากสุดยอดแห่งสติปัญญา สุดยอดแห่งคุณธรรม (สังวรณ์ ลิปตพัลลภ, 2569) ทำหน้าที่ขจัดความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม เพื่อคุ้มครองสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และสวัสดิภาพพื้นฐาน โดยมีประโยชน์สุขของประชาชนเป็นศูนย์กลางอย่างแท้จริง รัฐในทัศนะของอัคคัญญสูตรจึงเป็นรัฐจริยธรรมที่ดำรงอยู่เพื่อปกป้องสิทธิของพลเมือง

3. ดุลยภาพของเสรีภาพที่มีกรอบทางจริยธรรมและการประสานประโยชน์ ในทางจริยศาสตร์และเป้าหมายสูงสุด สิทธิมนุษยชนตามแนวพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในอัคคัญญสูตร มิใช่เสรีภาพที่ไร้ขอบเขตจำกัดจนนำไปสู่ความขัดแย้งด้านผลประโยชน์และการเบียดเบียนกันในสังคม แต่เป็นเสรีภาพที่มีความสมดุลและตั้งอยู่บนรากฐานของกฎแห่งกรรมและความรับผิดชอบต่อส่วนรวมกระบวนการประสานประโยชน์ระหว่างสิทธิและหน้าที่นี้ ขับเคลื่อนผ่านการรักษาเบญจศีล-เบญจธรรม และกุศลกรรมบถ 10 ซึ่งทำหน้าที่เปลี่ยนกรอบสิทธิมนุษยชนภายนอกที่เป็นเพียงข้อบังคับทางกฎหมาย ให้กลายเป็นความรับผิดชอบทางศีลธรรมภายในจิตใจ ยกระดับบุคคลให้เคารพสิทธิในชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่นจากจิตสำนึกความรักความเมตตาด้วยหลักพรหมวิหาร 4 ตลอดจนความซื่อสัตย์ด้วยสัจจะและภัสสมาจาร คือความประพฤติที่เรียบร้อยทางวาจา 4 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา. (ไทย); 11/83/116) แนวทางจริยธรรมดังกล่าวส่งผลให้สิทธิมนุษยชนได้รับการขยายผลไปสู่เป้าหมายสำคัญตามหลักอริยสัจ 4 และมรรคมีองค์ 8 ในส่วนของสัมมาอาชีวะ ซึ่งมุ่งดับปัญหารากเหง้าของความทุกข์ ความโลภ และความเห็นแก่ตัวภายในจิตใจ อันเป็นต้นตอของการเอารัดเอาเปรียบรวมถึงการละเมิดสิทธิมนุษยชนในสังคม

บทสรุปการอภิปรายผลเชิงเนื้อหาในท้ายที่สุด

กล่าวโดยสรุปในท้ายที่สุด การอภิปรายผลจากการวิเคราะห์อัคคัญญสูตรในครั้งนี้ ชี้ให้เห็นถึงต้นแบบจริยศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีความสมบูรณ์ในการประสานเกณฑ์ข้อบังคับทางสังคมภายนอก การไม่เลือกปฏิบัติด้านวรรณะ ไม่แบ่งแยกชาติพันธ์,ไม่เบียดเบียนมีเบจศีลข้อที่ 1, 2 เป็นการดำรงชีพชอบเข้ากับแนวทางการขัดเกลาจิตใจทางธรรมภายใน องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษานี้จะส่งผลร่วมกันในการส่งเสริมระบบการเมือง การปกครอง และโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีความยุติธรรม ความเสมอภาค และภราดรภาพ อันจะนำพาปัจเจกบุคคลและคนในสังคมไปสู่ความสุขและความสงบสุขร่มเย็นร่วมกันได้อย่างเป็นรูปธรรม

องค์ความรู้ใหม่

1 ข้อค้นพบจากการวิจัยในคัมภีร์อัคคัญญสูตรชี้ให้เห็นแนวคิดในทางรัฐศาสตร์และจริยธรรม

พระพุทธศาสนามีการวางรากฐานและรับรองเรื่องสิทธิความเสมอภาคเท่าเทียมกันของมนุษย์มาแต่กำเนิด ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา สังคม และอำนาจในยุคนั้นมีความเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด โดยแนวคิดทางศาสนามีบทบาทในการกำหนดโครงสร้างสังคม ขณะที่พระพุทธศาสนาเสนอแนวคิดที่มุ่งลดความยึดมั่นถือมั่นและส่งเสริมความเสมอภาคของมนุษย์ (สุเชาวน์ พลอยชุม, 2537) โดยมีแนวทางชัดเจนในการก้าวข้ามระบบชนชั้น วรรณะ และอำนาจเทวสิทธิ์ ปรากฏการณ์การเลือกสรรผู้นำผ่านฉันทามติของมวลชนที่เรียกว่ามหาชนสมมตินั้น สะท้อนให้เห็นว่าอำนาจอธิปไตยและการจัดระเบียบสังคมเป็นของประชาชนมาตั้งแต่ยุคเริ่มต้น

แนวคิดดังกล่าวมีลักษณะที่สอดคล้องกับทฤษฎีสัญญาประชาคมของโลกตะวันตก ทว่ามีจุดเด่นในมิติทางศีลธรรม เนื่องจากสัญญาประชาคมตามแนวพระพุทธศาสนานี้ไม่ได้เป็นเพียงข้อตกลงเพื่อความอยู่รอดร่วมกันเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่ในการคุ้มครองสิทธิในชีวิต ร่างกาย และทรัพย์สินของประชาชน ในฐานะที่เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่รัฐมีหน้าที่ดูแล นอกจากนี้ องค์ความรู้ดังกล่าวยังชี้ให้เห็นถึงแนวทางปฏิบัติที่ผูกติดกับอำนาจรัฐ โดยกำหนดให้รัฐมีหน้าที่จัดสวัสดิการพื้นฐานตามหลักจักรวรรดิวัตร เพื่อขจัดความยากจนและลดช่องว่างทางสังคมอันเป็นรากเหง้าของปัญหาอาชญากรรม มากกว่าการใช้อำนาจรัฐไปควบคุมประชาชน แนวคิดนี้จึงเปลี่ยนบทบาทของรัฐจากผู้ปกครอง มาเป็นผู้ดูแลสิทธิและจัดสรรสวัสดิการ เพื่อความมั่นคงของมนุษย์

2 องค์ความรู้ด้านตัวแบบดุลยภาพแห่งสิทธิและหน้าที่บนฐานแห่งกรรม

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นแนวทางจริยธรรมที่ช่วยลดข้อจำกัดของแนวคิดสิทธิมนุษยชนกระแสหลักในโลกตะวันตก ซึ่งมักเน้นย้ำเฉพาะมิติการเรียกร้องสิทธิภายนอกจนอาจละเลยหน้าที่และความรับผิดชอบ โดยข้อค้นพบจากงานวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า สิทธิมนุษยชนตามหลักพระพุทธศาสนา ไม่ใช่การเรียกร้องผลประโยชน์หรือเสรีภาพส่วนบุคคลเป็นตัวตั้ง หากแต่ตั้งอยู่บนฐานของจิตสำนึกภายในเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมและวิบากกรรม ที่ประสานร่วมกับหลักจริยธรรมอย่างเบญจศีล-เบญจธรรม และกุศลกรรมบถ 10

องค์ความรู้ใหม่นี้อภิปรายได้ว่า สิทธิและหน้าที่ในพระพุทธศาสนาไม่ใช่สิ่งแยกส่วนหรือตรงข้ามกัน หากแต่เป็นสิ่งที่ดำเนินคู่ขนานและเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ เมื่อบุคคลได้รับการขัดเกลาพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจ ในการทำหน้าที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยความสมัครใจ ผลลัพธ์ทางสังคมที่ตามมาคือการปกป้องสิทธิเสรีภาพในการเลือกวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพชอบให้แก่คนรอบข้างโดยอัตโนมัติ แนวคิดดังกล่าวส่งผลให้เกิดความสมดุลระหว่างเสรีภาพส่วนบุคคลและความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม ซึ่งแปรเปลี่ยนสิทธิมนุษยชนจากเดิมที่เป็นเพียงข้อบังคับทางกฎหมายภายนอก ให้กลายเป็นความต้องการปกป้องสิทธิของผู้อื่นจากจิตสำนึกภายในจิตใจ

3 องค์ความรู้ด้านกระบวนการพัฒนาศักยภาพมนุษย์สู่สิทธิขั้นสูงสุด

องค์ความรู้ใหม่ประการสุดท้ายจากการวิจัยคือ การค้นพบหลักการที่ขยายขอบเขตแนวคิดสิทธิมนุษยชนร่วมสมัย โดยชี้ให้เห็นว่าสิทธิมนุษยชนในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่สิทธิประโยชน์ในปัจจุบันทางโลก เช่น มาตรฐานการครองชีพที่ดี สิทธิทางการเมือง หรือความปลอดภัยทางร่างกายเท่านั้น ทว่าพระพุทธศาสนาได้ยกระดับไปสู่เป้าหมายสำคัญทางจิตใจ

กระบวนการนี้อาศัยแนวทางการแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ 4 และมรรคมีองค์ 8 ที่เปิดโอกาสให้มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในการฝึกฝนตนเองตามระบบไตรสิกขา ข้อค้นพบนี้อภิปรายได้ว่าพระพุทธศาสนามองการเข้าถึงความหลุดพ้นและความสงบภายในว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนพึงเข้าถึงได้ เพื่อดับปัญหารากเหง้าของกิเลสตัณหาและความทุกข์ในจิตใจ อันนำไปสู่เสรีภาพและอิสรภาพที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของสิทธิมนุษยชนตามแนวพระพุทธศาสนา

สรุป

การวิเคราะห์หลักสิทธิมนุษยชนในอัคคัญญสูตรตามแนวทางพระพุทธศาสนา นำไปสู่ข้อตกผลึกทางวิชาการที่เกื้อกูลต่อแนวคิดสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยใน 3 ประการสำคัญ โดยในทางด้านสังคม อัคคัญญสูตรทำหน้าที่เป็นคัมภีร์ที่แสดงแนวคิดเพื่อก้าวข้ามความเชื่อเรื่องความเหนือกว่าของวรรณะตามคติพราหมณ์โบราณ ผ่านการชี้ให้เห็นสัจธรรมความจริงว่ามนุษย์ทุกคนล้วนมีสภาวะเสมอกันในการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และการคลอดจากครรภ์มารดา ซึ่งมีความสอดคล้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (UDHR) มาตราที่ 1 และมาตราที่ 2 ที่ระบุว่าไม่ควรประเมินคุณค่าของบุคคลจากชาติกำเนิดภายนอก แต่ควรพิจารณาจากพฤติกรรมการกระทำตามกฎแห่งกรรมและแนวทางไตรสิกขา

ต่อมาในด้านรัฐศาสตร์และสิทธิทางการเมือง วิวัฒนาการของสังคมที่ปรากฏในพระสูตรได้สะท้อนแนวคิดทางปรัชญาการเมืองที่สอดคล้องกับทฤษฎีสัญญาประชาคมของโลกตะวันตก ผ่านการเลือกสรรผู้นำจากฉันทามติของมวลชนที่เรียกว่ามหาชนสมมติ ซึ่งสะท้อนความเข้าใจที่ว่าอำนาจอธิปไตยและการจัดระเบียบสังคมมีรากฐานมาจากประชาชนมาตั้งแต่ยุคเริ่มต้น โดยพระพุทธศาสนาได้แสดงกรอบจริยธรรมกำกับอำนาจรัฐไว้ผ่านหลักทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร เพื่อกำกับการใช้อำนาจของรัฐไม่ให้ก้าวล่วงหรือละเมิดสิทธิเสรีภาพของพลเมือง ควบคู่กับการกำหนดหน้าที่ให้รัฐต้องดูแลจัดสวัสดิการพื้นฐาน เพื่อขจัดความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม และในทางด้านจริยศาสตร์และเป้าหมายสูงสุด พระพุทธศาสนาได้สร้างความสมดุลระหว่างเสรีภาพส่วนบุคคลและความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม โดยเปลี่ยนแนวคิดสิทธิมนุษยชนภายนอกให้กลายเป็นหลักความรับผิดชอบทางศีลธรรมภายในจิตใจ ผ่านการรักษาเบจศีลเช่นการไม่เบียดเบียน และกุศลกรรมบถ 10 มีหลักพรหมวิหาร 4 เป็นรากฐานจริยธรรมที่เอื้อให้เกิดความเห็นอกเห็นใจในการเคารพสิทธิของผู้อื่นด้วยความสมัครใจ อันนำไปสู่เป้าหมายสำคัญของการฝึกฝนตนเองตามหลักอริยสัจ 4 และมรรคมีองค์ 8 ในส่วนของสัมมาอาชีวะ เพื่อดับทุกข์และเข้าถึงเสรีภาพภายในจิตใจ

กล่าวได้ว่าการวิเคราะห์อัคคัญญสูตรในครั้งนี้ ชี้ให้เห็นถึงต้นแบบจริยศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีความสมบูรณ์ในการประสานเกณฑ์ข้อบังคับทางสังคมภายนอก การไม่เลือกปฏิบัติ ข้อตกผลึกดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงต้นแบบจริยศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีความสมบูรณ์ในการประสานเกณฑ์ข้อบังคับทางสังคมภายนอก เข้ากับแนวทางการขัดเกลาจิตใจทางธรรมภายใน ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้จะส่งผลร่วมกันในการส่งเสริมระบบการเมือง การปกครอง และโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีความยุติธรรม ความเสมอภาค และภราดรภาพ อันจะนำพาปัจเจกบุคคลและคนในสังคมไปสู่ความสุขและความสงบสุขร่มเย็นร่วมกันได้อย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์และบูรณาการหลักสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยเข้ากับคัมภีร์อัคคัญญสูตรในพระพุทธศาสนาเถรวาท อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบจากงานวิจัยยังชี้ให้เห็นถึงประเด็นทางวิชาการด้านอื่น ๆ ที่ทรงคุณค่าและควรค่าแก่การศึกษาเพิ่มเติม โดยเฉพาะในบริบทของสังคมไทยที่ขับเคลื่อนด้วยรากฐานทางวัฒนธรรมพระพุทธศาสนา ซึ่งกำลังเผชิญหน้ากับความท้าทายในกระแสโลกาภิวัตน์

เนื่องจากผลการวิจัยในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า การแก้ไขปัญหาสิทธิมนุษยชนในระดับโครงสร้างทางสังคมอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องเริ่มต้นจากรากฐานของการพัฒนาที่ตัวบุคคล โดยอาศัยการฝึกฝนจิตใจภายในเพื่อกำกับพฤติกรรมและการแสดงออกภายนอก ดังนั้น เพื่อเป็นการต่อยอดองค์ความรู้และสร้างความงอกงามให้แก่แวดวงวิชาการด้านรัฐศาสตร์ จริยศาสตร์ และพุทธศาสตร์ ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยในอนาคต ดังต่อไปนี้ ควรมีการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบและการผสานดุลยภาพระหว่างหลักธรรมในพระพุทธศาสนากับหลักการประชาธิปไตยสมัยใหม่ เพื่อค้นหาจุดร่วมทางปรัชญาการเมืองที่จะช่วยเสริมสร้างรากฐานวัฒนธรรมประชาธิปไตยที่ตั้งอยู่บนฐานจริยธรรมของสังคมไทย ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวทางการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ในฐานะที่เป็นปัจจัยเกื้อกูลและผลลัพธ์ของการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์มิติสัมมาอาชีวะและสัมมาวาจา เพื่อเป็นแนวทางในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อการไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นจากจิตสำนึกภายใน ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เชิงประยุกต์เกี่ยวกับบทบาทและสถานภาพของเบญจศีล-เบญจธรรม ในฐานะแนวทางทางสังคมและกฎหมายนอกระบบ ที่ทำหน้าที่ควบคุม ตรวจสอบ และกำกับการใช้อำนาจรัฐในระบบการเมืองการปกครองไทย เพื่อสร้างแนวทางการบริหารราชการแผ่นดินที่มีธรรมาภิบาลอย่างเป็นรูปธรรม

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

นอกจากการศึกษาวิจัยสิทธิมนุษยชนในระดับสากล ยังพบการศึกษาขอบเขตของสิทธิมนุษยชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 (ธีระพงศ์ จิระภาค, 2550) พบว่าเส้นทางทางกฎหมายหลังจากที่ประเทศไทยได้ร่วมให้สัตยาบันและรับรองปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (UDHR) ส่งผลให้เกิดโครงสร้างและความตื่นตัวในการขับเคลื่อนเพื่อตรากฎหมายรองรับสิทธิขั้นพื้นฐานเหล่านี้ในประเทศไทย จากข้อค้นพบและผลการวิจัยเชิงประจักษ์ ยืนยันอย่างเด่นชัดว่า หลักสิทธิมนุษยชนสากลและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทสามารถนำมาประยุกต์ใช้ร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดผลสัมฤทธิ์อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะในระดับของการดำเนินชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคลเพื่อสร้างดุลยภาพทางสังคม ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ดังต่อไปนี้

2.1 การสร้างวัฒนธรรมความเคารพในสิทธิมนุษยชนผ่านฐานรากแห่งเบญจศีลและเบญจธรรม บุคคลในสังคมพึงน้อมนำเอาหลักเบญจศีลและเบญจธรรมมาเป็นกฎบัตรทางศีลธรรมในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อทำหน้าที่เป็นกลไกควบคุมพฤตินัยทางกายและวาจาอย่างสมัครใจ ปรากฏการณ์นี้จะช่วยเปลี่ยนผ่านกรอบสิทธิมนุษยชนภายนอกให้กลายเป็นจริยธรรมภายในจิตใจ ส่งผลให้เกิดการไม่เบียดเบียน การเคารพในสิทธิเสรีภาพ ศักดิ์ศรี และทรัพย์สินของกันและกันโดยปราศจากการบังคับจากข้อกฎหมาย

2.2 การส่งเสริมความรับผิดชอบและความเสมอภาคเชิงโครงสร้างด้วยกุศลกรรมบถ 10 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมและทรัพยากรมนุษย์ พึงส่งเสริมการใช้หลักกุศลกรรมบถ 10 เป็นเครื่องมือและแนวทางในการพัฒนาพฤติกรรมองค์รวมทั้งในมิติกาย วาจา และใจ ของประชาชน การยกระดับจิตสำนึกดังกล่าวจะช่วยสร้างระบบกลไกสะท้อนกลับระหว่าง "สิทธิและหน้าที่" ยกระดับความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และสร้างความสมดุลด้านความเสมอภาคให้เกิดขึ้นในสังคมอย่างยั่งยืน

3) การบูรณาการกระบวนการแก้ปัญหาและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติด้วยหลักอริยสัจ 4 ในการเผชิญหน้ากับความขัดแย้งและการละเมิดสิทธิในสังคม พลเมืองพึงนำระเบียบวิธีคิดตามหลักอริยสัจ 4 มาใช้ในการวิเคราะห์ปัญหาชีวิตและวิกฤตการณ์สังคม เพื่อให้สามารถตระหนักรู้ถึงเหตุปัจจัยแห่งปัญหาอย่างแท้จริง และดำเนินการแก้ไขปัญหาได้อย่างมีเหตุผลตามระบบไตรสิกขา ซึ่งถือเป็นฐานรากทางปัญญาที่สำคัญยิ่งของการอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลายอย่างสันติ

บรรณานุกรม

ชะวัชชัย ภาติณธุ. (2548). *กระบวนการเรียนรู้และปฏิบัติการณ์สิทธิมนุษยชน*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ธีระพงศ์ จิระภาค. (2550). *ขอบเขตของสิทธิมนุษยชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550*. วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สหประชาชาติ.(2566).*ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน.20 พฤษภาคม 2569* จาก https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights.

สังวรณ์ ลิปตพัลลภ. (2569). *ธรรมาธิปไตยกับประชาธิปไตยในบริบทสังคมไทย*. วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.

เสน่ห์ จามริก.(2543) *พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

สุเชาวน์ พลอยชุม. (2555). *จริยศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

United Nations General Assembly. (1948). *Universal Declaration of Human Rights* (Resolution 217 A (III)).

ศึกษาวิเคราะห์กามคุณในมาคัณฑิยสูตร
An Analytical Study of the Sense Pleasures in the Māgaṇḍiya Sutta

[1]Phra Bui Tuan Vu, [2]พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันติ์ สุขวฑฺฒโน),
และ[3]พระครูภาวนาวัฒนบัณฑิต วิ. (เจริญ มันจะนา)
[1]Phra Bui TuanVu, [2]Phrakhrusiriratanabundit,
and [3]Phrakhru Phawanawatthanabundit
Vi. (Charoen Manjana)
[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
[1,2,3]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
[1]Corresponding Author's Email: tuanvu942026@gmail.com
Received: May 5, 2026; **Revised:** August 19, 2026; **Accepted:** August 22, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของมาคัณฑิยสูตร 2) ศึกษากามคุณในมาคัณฑิยสูตร และ 3) วิเคราะห์กามคุณในมาคัณฑิยสูตร การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่า 1) ผลการศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของมาคัณฑิยสูตรพบว่า มาคัณฑิยสูตรเป็นพระสูตรหนึ่งในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ มีลักษณะเป็นบทสนทนาแบบถามและตอบ ใช้อุปมาอุปไมยเพื่ออธิบายธรรมะอย่างเป็นระบบ เนื้อหากล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่มาคัณฑิยปริพพาชก มีจุดมุ่งหมายเพื่อชี้ให้เห็นโทษของกามคุณ 5 ตลอดจนแนวทางแห่งการละกามเพื่อเข้าถึงความสงบทางจิต 2) ผลการศึกษากามคุณในมาคัณฑิยสูตรพบว่า กามคุณ 5 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ซึ่งก่อให้เกิดความพึงพอใจและยึดมั่น เป็นที่มาของความทุกข์ กามคุณสามารถจำแนกได้ทั้งในเชิงวัตถุ (วัตถุกาม) และเชิงนามธรรม (กิเลสกาม) พระพุทธศาสนามุ่งเน้นการเข้าใจและก้าวข้ามกามคุณด้วยปัญญาเพื่อบรรลุถึงความสุขอันประณีตยิ่งกว่าไปจนถึงนิพพาน 3) ผลการวิเคราะห์กามคุณในมาคัณฑิยสูตรพบว่า กามคุณสามารถอธิบายได้อย่างเป็นระบบใน 5 มิติสำคัญ ได้แก่ เหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายออกจากกามคุณ ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งอธิบายกามอย่างเป็นระบบตามหลักเหตุปัจจัย พร้อมทั้งเสนอแนวทางการพัฒนาจิตจากระดับโลกิยะไปสู่โลกุตตระ อันเป็นกระบวนการนำไปสู่ความหลุดพ้น

คำสำคัญ: กามคุณ; ตัณหา; เนกขัมมสุข; พุทธศาสนา

Abstract

This research article aimed to: 1) to study the structure and content of the Māgandhiya Sutta, 2) to study the sensual pleasures (kāmaguṇa) within the Māgandhiya Sutta, and 3) to analyze those sensual pleasures in the Māgandhiya Sutta. This research is a qualitative study conducted through documentary research, investigating data from the Tipiṭaka, Commentaries, as well as relevant academic works. 1) The result of the study of the structure and content indicate that the Māgandhiya Sutta is a discourse found in the Suttantapiṭaka, within the Majjhima Nikāya, Majjhima Paṇṇāsaka. It is characterized by a dialectical (question-and-answer) format, employing systematic metaphors to elucidate the Dhamma. The content depicts the Buddha's discourse to the wanderer Māgandhiya, aiming to highlight the perils of

the five strands of sensual pleasures and the path to abandoning sensuality to attain mental tranquility. 2) The study of sensual pleasures in the Māgandhiya Sutta reveals that the five strands of sensual pleasures—comprising visible forms, sounds, odors, tastes, and tangible objects—engender satisfaction and attachment, serving as a source of suffering. These are classified into objective sensuality (Vatthu-kāma) and subjective sensuality (Kilesakāma). Buddhism emphasizes understanding and transcending these through wisdom to attain more refined happiness and, ultimately Nibbāna. 3) The result of analysis reveals that sensual pleasures through five systematic dimensions, cuase, cessation, gratification, danger, and the abendon. This reflects the Buddhist framework of explaining sensuality through causality, offering a path for mental development from the mundane (Lokiya) to the supramundane (Lokuttara) level, leading to liberation.

Keywords: Kāmaguṇa; Taṇhā; Nekkhammasukha; Buddhism

บทนำ

ในโลกยุคปัจจุบันที่เทคโนโลยีและสื่อสารสนเทศมีบทบาทครอบงำทุกมิติของชีวิตมนุษย์ ความเจริญทางวัตถุและความสะดวกสบายได้กระตุ้นให้มนุษย์ไขว่คว้าและแสวงหาความสุขผ่านการเสพอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย อย่างไม่หยุดยั้ง จนกลายเป็นสภาพสังคมที่เปี่ยมล้นด้วยการบริโภคกามคุณ หรือที่เรียกว่า "ความสุขทางโลก" ซึ่งเป็นสิ่งที่พุทธศาสนาได้วิเคราะห์ไว้ว่าเป็นต้นเหตุของความทุกข์ ความยึดมั่นถือมั่น และการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร มาคัณฑิยสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.ม. (ไทย); 13/207-222/245-259) ซึ่งเป็นสูตรหนึ่งในมัชฌิมนิกาย พระสูตรที่ 35 ได้แสดงให้เห็นภาพความแตกต่างของมุมมองระหว่างผู้ยังยินดีในกามกับผู้ที่พ้นจากกามอย่างสิ้นเชิงแล้ว กล่าวคือ มาคัณฑิยพราหมณ์ผู้ยึดมั่นว่ากามคุณเป็นสุขอย่างสูงสุด ได้เสนอธิดาของตนซึ่งงดงามมากให้พระพุทธเจ้าเป็นภริยา เพราะเข้าใจว่าพระองค์เป็นเพียงนักบวชธรรมดา ไม่เคยได้เสพกามสุข พระพุทธเจ้าได้ปฏิเสธพร้อมกล่าวอุปมาอุปไมยต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่า กามมิใช่ความสุขอันแท้จริง แต่เป็นสิ่งหยาบ เป็นเหยื่อล่อที่ทำให้จิตตกอยู่ในห้วงแห่งราคะ ตัณหา และอวิชชา

ในบริบทของพุทธศาสนา กามคุณมิได้ถูกมองว่าเป็น "บาป" ในเชิงศีลธรรมแบบทวิภาค แต่ถูกวิเคราะห์ในฐานะอารมณ์ที่ไม่ยั่งยืน และเป็นเหตุให้เกิดความยึดติด ความเร่าร้อน และความหลงผิด กามคุณมีลักษณะเชื้อเชิญให้เกิดความ ความยึดมั่น และความโหยหา ซึ่งเป็นรากของทุกข์ในอริยสัจสี่ นอกจากนี้ ในพระสูตรต่าง ๆ ยังได้ระบุว่า กามคุณเป็นเครื่องกีดขวางความก้าวหน้าทางจิตวิญญาณ เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุฌาน และเป็นเงื่อนไขของการเวียนว่ายตายเกิด ในมาคัณฑิยสูตร พระพุทธองค์ใช้ปัญญาวิเคราะห์กามอย่างลึกซึ้ง โดยทรงแสดงให้เห็นว่าคนที่ยังดื่มด่ำในกามนั้น เปรียบเหมือนคนป่วยที่หลงคิดว่าอาหารที่สกปรกและรสจัดคือของดี แต่เมื่อหายป่วยแล้วกลับไม่อาจทนดูหรือสัมผัสอาหารชนิดนั้นได้อีก เปรียบเหมือนผู้ที่หลุดพ้นจากกามแล้ว ย่อมไม่เห็นค่าหรือความสุขในสิ่งที่คนทั่วไปยึดถือ แม้จะไม่ใช่การปฏิเสธกามแบบเคร่งครัดหรือทรมานตน แต่เป็นการแสดงให้เห็นว่า การปล่อยวางจากกามด้วยปัญญาคือทางไปสู่ความสุขอันประณีตยิ่งกว่าจากจุดนี้เอง ทำให้เกิดคำถามสำคัญว่า ในยุคที่สังคมแวดล้อมด้วยการโฆษณา การบริโภค และการส่งเสริมวัตถุนิยมที่เน้นความสุขผ่านกามคุณ มนุษย์สามารถเข้าใจและประยุกต์แนวทางที่พระพุทธองค์สอนไว้ในมาคัณฑิยสูตรได้หรือไม่? การวิเคราะห์กามคุณตามมุมมองในพระสูตรจึงมิใช่เพียงการอธิบายเนื้อหาเชิงพุทธปรัชญาเท่านั้น หากยังเกี่ยวข้องกับการวิพากษ์รูปแบบความสุขในยุคบริโภคนิยม และชี้นำแนวทางพัฒนาจิตใจที่พ้นจากวัตถุสู่ความสุขแท้จริง

ความโดดเด่นของมาคัณฑิยสูตรอยู่ที่การใช้ปัญญาวิเคราะห์กามอย่างลึกซึ้ง และใช้ภาษาธรรมในเชิงพุทธปรัชญาที่ลุ่มลึก พระพุทธองค์มิได้ทรงปฏิเสธกามในลักษณะของการบีบบังคับหรือทรมานตน แต่แสดงให้

เห็นว่าการหลุดพ้นจากกามด้วยปัญญานั้น คือหนทางสู่ความสุขที่ประณีตและยั่งยืนกว่า เป็นสุขที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งเร้าภายนอก และเป็นอิสระจากความเร่าร้อนทางอารมณ์ทั้งปวง ในบริบทของพุทธจิตวิทยา กามคุณถือเป็นอารมณ์รูปแบบหนึ่งที่กระตุ้นให้เกิด “อุปาทานขันธ์” หรือความยึดมั่นในรูป นาม และอัตตา เมื่อจิตไหลไปตามอารมณ์แห่งความใคร่ ย่อมตกอยู่ภายใต้อำนาจของ “ตัณหา” ซึ่งแบ่งออกเป็น กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา โดยที่กามตัณหาเป็นรูปแบบที่หยาบและพบได้ทั่วไปในหมู่สัตว์โลกทั้งปวง การบริโภคกามคุณจึงเสมือนกับการดื่มน้ำทะเล ที่ยิ่งดื่มก็ยิ่งกระหาย ยิ่งแสวงหาก็ยิ่งหลงวนในวัฏฏะแห่งทุกข์ เมื่อพิจารณาปรากฏการณ์ทางสังคมในปัจจุบันที่เต็มไปด้วยปัญหา เช่น ความหมกมุ่นในรูปลักษณ์ภายนอก การเสพติดสื่อทางเพศ ความสัมพันธ์แบบชั่วคราว ความรุนแรงในครอบครัว หรือแม้แต่โรคทางจิตใจ เช่น ความซึมเศร้าและความเหงา อันเกิดจากความล้มเหลวในการเติมเต็มความสุขจากกาม ปัญหาเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า สังคมได้หลงทางในความเข้าใจเรื่องความสุข และต้องการการฟื้นฟูจิตวิญญาณอย่างเร่งด่วนมาคัณฑิยสูตรจึงมิใช่เพียงคำสอนโบราณในเชิงธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นบทสนทนาที่เชื่อมโยงกับโลกสมัยใหม่อย่างแนบแน่น เพราะปัญหาที่พระพุทธเจ้าเผชิญในยุคนั้น เช่น ความหลงในกาม การยึดติดในรูปร่าง และความเข้าใจผิดเกี่ยวกับความสุข ยังคงปรากฏอยู่ในโลกปัจจุบันในรูปแบบใหม่ ๆ การนำมาคัณฑิยสูตรมาศึกษาและวิเคราะห์ใหม่ภายใต้กรอบของพุทธศาสนาและจิตวิทยา จึงเป็นการส่องกระจกย้อนดูตนเองและสังคมร่วมสมัยอย่างลึกซึ้ง การศึกษามาคัณฑิยสูตรยังเปิดโอกาสให้เราเข้าใจพระพุทธเจ้าผ่านการใช้ภาษา เปรียบเทียบ อุปมา และการสื่อสารเชิงปัญญา ซึ่งมิใช่เพียงการเทศนาเพื่อชี้ถูกผิด แต่เป็นการยกระดับความคิดของผู้ฟังให้ตระหนักถึงธรรมชาติของจิตใจตนเอง จุดนี้ทำให้พระสูตรมีพลังทางการสื่อสารสูง และสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจในยุคที่จิตใจของมนุษย์อ่อนแอและแสวงหาความหมายในชีวิต จากเหตุผลข้างต้น จึงเห็นได้ว่า การศึกษามาคัณฑิยสูตรในประเด็น “กามคุณ” มิใช่เพียงการทำความเข้าใจหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการวิเคราะห์โลกทัศน์ของมนุษย์ต่อความสุขในโลกยุคใหม่ การเปรียบเทียบระหว่างแนวคิดพุทธปรัชญาเรื่องกาม กับพฤติกรรมเสพกามในสังคมบริโภคนิยมจะช่วยให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งถึงรากของทุกข์และแนวทางสู่การดับทุกข์ในทางปฏิบัติ

การศึกษาครั้งนี้จึงมีความสำคัญทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ กล่าวคือ ในเชิงทฤษฎีจะช่วยส่งเสริมองค์ความรู้ด้านพุทธปรัชญาโดยเฉพาะเรื่องกามคุณ และแนวทางการวิเคราะห์พระสูตร ในขณะที่ในเชิงปฏิบัติจะช่วยให้ผู้อ่านสามารถนำหลักธรรมไปใช้พิจารณาชีวิตของตนเอง โดยเฉพาะในยุคที่วัตถุนิยมครอบงำจิตใจและทำให้ผู้คนหลงลืมความสุขอันประณีตที่เกิดจากความสงบ ความพอเพียง และการรู้จักตน การกลับไปศึกษามาคัณฑิยสูตรอีกครั้ง จึงไม่ใช่เพียงการค้นคว้าข้อมูลในคัมภีร์ แต่คือการเดินทางทางจิตวิญญาณเพื่อย้อนกลับไปถามคำถามพื้นฐานที่สุดของชีวิตว่า “อะไรคือความสุขที่แท้จริง” และ “เราจะดำเนินชีวิตอย่างไรในโลกที่เต็มไปด้วยสิ่งล่อใจโดยไม่ตกเป็นทาสของมัน” การศึกษาในครั้งนี้จึงมิใช่เพียงการวิเคราะห์เนื้อหาเท่านั้น แต่ยังเป็นการฟื้นคืนพุทธธรรมให้มีชีวิตในโลกสมัยใหม่อย่างแท้จริง

การศึกษานี้จึงมิใช่เพียงการวิเคราะห์พระสูตรโบราณ แต่ยังเป็นความพยายามรื้อฟื้นและประยุกต์ธรรมะให้มีชีวิตอยู่ในโลกปัจจุบัน ที่ซึ่งกามกลายเป็นสิ่งปรุงแต่งรูปแบบใหม่ในนามของการตลาด ความบันเทิง และความสำเร็จทางสังคม การกลับไปศึกษามาคัณฑิยสูตรอีกครั้ง จึงเป็นเสมือนการเดินทางกลับไปยังคำสอนดั้งเดิมเพื่อค้นพบคำตอบของคำถามร่วมสมัย เราจะมีชีวิตอยู่อย่างไรให้พ้นจากความหลงในกามโดยไม่ต้องปฏิเสธโลก แต่รู้เท่าทันมันด้วยปัญญาและความเมตตา

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อเพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของมาคัณฑิยสูตร

2. เพื่อศึกษากามคุณในมาคัณฑิยสูตร
3. เพื่อวิเคราะห์กามคุณในมาคัณฑิยสูตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัย เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์สาระสำคัญในโทษของกามคุณในมาคัณฑิยสูตรนี้เป็นการศึกษาวิจัยเอกสาร (documentary research) โดยมีวิธีการวิจัยดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 รวบรวมเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ จากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2539 การวิจัยนี้มีขอบเขตด้านเนื้อหาคือศึกษากามคุณในมาคัณฑิยสูตร ซึ่งเนื้อหามาในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เล่ม 13 และพระสูตรที่เกี่ยวข้อง มาคัณฑิยสูตร เป็นพระสูตรที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่มาคัณฑิยปริพพาชก โดยมีเนื้อหาสำคัญเกี่ยวกับการพิจารณาโทษของกามคุณ การละความติดข้องในความสุขทางประสาทสัมผัส และการเข้าถึงความสงบภายในด้วยการละตัณหา ทิฏฐิ มานะ และความยึดมั่นทั้งหลาย

ขั้นตอนที่ 2 รวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย เอกสาร วารสารที่เกี่ยวข้อง เอกสารทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา ตำราวิชาการ หนังสือ บทความวิชาการ เอกสารงานวิจัย และข้อมูลทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงเว็บไซต์ต่าง ๆ

ขั้นตอนที่ 3 รวบรวมเรียบเรียงวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารต่างๆ เกี่ยวกับกามคุณ อารมณ์อันน่าใคร่น่าพอใจ 5 ประการ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นสิ่งที่มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย แล้วก่อให้เกิดความพอใจ ความเพลิดเพลิน ความกำหนัด และความยึดติดในอารมณ์นั้น ๆ ในการวิจัยนี้กามคุณหมายถึงสิ่งที่เป็นวัตถุแห่งความใคร่ หรือวัตถุกาม ซึ่งปรากฏในมาคัณฑิยสูตร และเป็นประเด็นสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงให้เห็นทั้งคุณ โทษ และอุบายออกจากกาม ตลอดถึง วัตถุกาม สิ่งที่เป็นอารมณ์หรือวัตถุแห่งความใคร่ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ อันเป็นสิ่งภายนอกที่บุคคลรับรู้ผ่านทางอายตนะภายนอกและอายตนะภายใน เมื่อบุคคลขาดปัญญาพิจารณาตามความเป็นจริง ย่อมทำให้เกิดความพอใจ ความติดข้อง และความยึดมั่น และกิเลสกาม ความใคร่ ความกำหนัด ความพอใจ และความติดข้องที่เกิดขึ้นภายในจิต เมื่อบุคคลรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย กิเลสกามจึงเป็นสภาพทางจิตที่ทำให้บุคคลหลงยึดติดในวัตถุกาม และเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์

ขั้นตอนที่ 4 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ สรุปการวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร พร้อมทั้งนำเสนอผลการวิจัย ตามวัตถุประสงค์ในงานวิจัยวิทยานิพนธ์ การศึกษาและพิจารณากามคุณที่ปรากฏในมาคัณฑิยสูตรอย่างเป็นระบบ โดยจำแนกประเด็นการวิเคราะห์ออกเป็น 5 ด้าน ได้แก่ เหตุเกิดของกามคุณ ความดับของกามคุณ คุณของกามคุณ โทษของกามคุณ และอุบายออกจากกามคุณ เพื่อให้เห็นแนวทางการพัฒนาจิตจากความยึดติดในกามไปสู่ความสงบและความหลุดพ้นตามหลักพระพุทธศาสนา อีกทั้งแนะนำหัวข้อการวิจัยในครั้งต่อไป และข้อเสนอแนะ ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า มาคัณฑิยสูตรเป็นพระสูตรที่มีโครงสร้างแบบสนทนา แสดงธรรมตามอุปนิสัยของผู้ฟัง (ปรัชฌาสยะ) โดยมีมาคัณฑิยปริพาชกเป็นคู่สนทนาสำคัญ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการอธิบายโดยอ้างอิงประสบการณ์ตรงของพระองค์เองในสมัยครองเรือน ซึ่งทรงเสวยกามคุณ 5 อย่างเต็มที่ ก่อนจะทรงบรรลุปัญญาเห็นตามความเป็นจริงถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายสลัดออกจากกามคุณทั้งหลาย สาระสำคัญของพระสูตรชี้ให้เห็นว่า กามคุณมิใช่สิ่งเลวร้ายโดยสภาพของมันเอง แต่เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความเร่าร้อน ความกระหาย และทุกข์ หากบุคคลยังขาดปัญญาและสติในการเสพ พระพุทธองค์ทรงใช้อุปมาอุปไมย เช่น บุคคลเป็นโรคเรื้อนและหลุมถ่านเพลิง เพื่อชี้ให้เห็นโทษภัยของกามคุณอย่างชัดเจน และทรงแสดงให้เห็นความสุขที่ประณีตกว่า คือความสุขจากการออกจากกาม (เนกขัมมสุข) ซึ่งเป็นพื้นฐานไปสู่การบรรลุนิพพาน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า กามคุณในพระพุทธศาสนามีความหมายสำคัญ 2 ระดับ คือ (1) กามคุณในฐานะอารมณ์ภายนอกที่น่าปรารถนา ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส และ (2) กามในฐานะความใคร่ความกำหนัด หรือความปรารถนาทางจิตใจ ซึ่งเป็นตัณหาที่ทำหน้าที่ยึดเหนี่ยวจิตให้เวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร ในมาคัณฑิยสูตร กามคุณถูกนำเสนอในเชิงประสบการณ์ชีวิตจริงของพระพุทธเจ้า เพื่อแสดงให้เห็นว่าแม้ความสุขทางกามจะให้ความพอใจในระดับหนึ่ง แต่ก็เป็นความสุขชั่วคราว ไม่มั่นคง และแฝงไว้ด้วยทุกข์ พระองค์ทรงเน้นย้ำว่า โทษที่แท้จริงของกามคุณมิได้อยู่ที่วัตถุกามโดยตรง แต่อยู่ที่ตัณหา ความยึดมั่น และความหลงผิดที่เกิดขึ้นในจิตใจของผู้เสพ นอกจากนี้ ผลการศึกษายังพบว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธกามคุณโดยสิ้นเชิงในระดับคฤหัสถ์ แต่เสนอแนวทางการรู้เท่าทัน ใช้อย่างมีสติ และไม่ปล่อยให้กามคุณครอบงำจิตใจ ขณะที่ในระดับบรรพชิต การละกามคุณอย่างเด็ดขาดถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า เหตุเกิดของกามคุณ กามคุณเกิดขึ้นจากการกระทบกันระหว่างอินทรีย์ภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) กับอารมณ์ภายนอก เมื่อขาดสติและปัญญา ย่อมนำไปสู่ตัณหา อุปาทาน และความยึดติด กามคุณจึงเป็นผลสืบเนื่องจากอวิชชาตามหลักปฏิจจสมุปบาท ความดับของกามคุณ ความดับของกามคุณมิได้หมายถึงการทำลายอารมณ์ภายนอก แต่หมายถึงความดับของตัณหาและความกำหนัดในจิตใจ ซึ่งเกิดจากการเจริญปัญญาเห็นไตรลักษณ์ และการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ 8 โดยเฉพาะสัมมาทิฏฐิ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ คุณของกามคุณ ในเชิงโลกีย์ กามคุณมีคุณในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกันใน สังคม หากใช้ด้วยสติและศีลธรรม อย่างไรก็ตาม ในเชิงโลกุตตระ พระพุทธศาสนาชี้ให้เห็นว่ากามคุณไม่อาจเป็นที่พึ่งสูงสุดของมนุษย์ได้ เพราะไม่สามารถนำไปสู่ความหลุดพ้นอย่างแท้จริง โทษของกามคุณ โทษของกามคุณคือการทำให้จิตใจเร่าร้อน ฟุ้งซ่าน และตกอยู่ในอำนาจของตัณหา เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิงที่เผาผลาญผู้ตกลงไปกามคุณจึงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเจริญสมาธิและปัญญา และเป็นเหตุให้เวียนว่ายในวัฏสงสาร อุบายออกจากกามคุณ อุบายสำคัญในการออกจากกามคุณ ได้แก่ การเจริญสติปัฏฐาน การพิจารณาอสุภะ การเห็นไตรลักษณ์ และการดำเนินชีวิตตามมรรคมีองค์ 8 ซึ่งนำไปสู่เนกขัมมสุขและความสงบเย็นของจิตใจ

ในมิติของโทษและอุบายออกจากกามคุณ ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า กามคุณมีลักษณะเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความฟุ้งซ่าน ความเร่าร้อน และการเสื่อมถอยของสมรรถภาพทางจิต อันเป็นอุปสรรคโดยตรงต่อการพัฒนาสมาธิและปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับหลักนิวรณ์ 5 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ขณะเดียวกัน แนวทางการออกจากกามคุณที่ปรากฏในมาคัณฑิยสูตร ได้แก่ การเจริญสติปัฏฐาน และการดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ 8 ก็มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของพระนัฐวุฒิ สิริจนฺโท ที่เน้นการใช้อสุภกัมมัฏฐานเพื่อลดกามราคะ และงานของพระสุภี สุภาจาโร ที่เน้นการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นรูปนามตามความเป็นจริง กล่าวโดยสรุปคือผลการวิจัยครั้งนี้ไม่ได้เพียงยืนยันแนวคิดเรื่องกามคุณในมาคัณฑิยสูตรเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องเชิงบูรณาการระหว่างคัมภีร์พระพุทธศาสนาและงานวิจัยร่วมสมัยในหลากหลายมิติ

ทั้งในเชิงโครงสร้างการสื่อสารธรรม แนวคิดเชิงทฤษฎี และแนวทางเชิงปฏิบัติ กล่าวคือ ในเชิงโครงสร้างสอดคล้องกับหลักอนุปุพพิกถา ในเชิงแนวคิดสอดคล้องกับทฤษฎีกามคุณและตัณหา และในเชิงปฏิบัติสอดคล้องกับแนวทางการละกิเลสผ่านสติปัฏฐานและอริยมรรคมีองค์ 8 อันนำไปสู่การคลายความยึดติดในกาม และการเข้าถึงเนกขัมมสุขในฐานะความสุขเชิงโลกุตตระ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

เมื่อพิจารณาในกรอบของพระพุทธศาสนาโดยรวม ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับแนวคิดของนักวิชาการส่วนใหญ่ที่เห็นว่า กามคุณเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ตัณหา อุปาทาน และทุกข์ และการดับทุกข์ซึ่งเป็นต้องอาศัยการพัฒนาจิตด้วยสมาธิและปัญญา สอดคล้องกับหลักอริยสัจ 4 และมรรคมีองค์ 8

ในเชิงบูรณาการ ผลการวิจัยนี้จึงชี้ให้เห็นว่า กามคุณ ในมาคัณฑิยสูตรสามารถตีความได้ในหลายระดับ ได้แก่ (1) ระดับประสบการณ์ คือ ความพอใจทางประสาทสัมผัส (2) ระดับจิตวิญญาณ คือ ความยึดมั่นและความต้องการ (3) ระดับปรัชญา คือ ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับความสุข และ (4) ระดับจริยศาสตร์ คือ ปัจจัยที่ต้องได้รับการควบคุมและพัฒนา การทำความเข้าใจกามในทุกระดับดังกล่าวจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของการหลุดพ้น กล่าวโดยสรุปคือ ผลการวิจัยเกี่ยวกับการศึกษากามคุณในมาคัณฑิยสูตร ได้ยืนยันว่า กามไม่ใช่เพียงปรากฏการณ์ทางประสาทสัมผัส แต่เป็น โครงสร้างเชิงกระบวนการของจิต ที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ การให้คุณค่า และความยึดมั่นของมนุษย์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของนักวิชาการหลายท่าน ทั้งในมิติของการปฏิบัติภาวนา จริยศาสตร์ และพฤติกรรมมนุษย์

ข้อค้นพบที่สำคัญ คือ การหลุดพ้นจากกามไม่ได้เกิดจากการปฏิเสธหรือหลีกเลี่ยงกามในเชิงพฤติกรรมเท่านั้น แต่เกิดจาก การรู้เท่าทันกามตามความเป็นจริง จนทำให้ความยึดมั่นคลายลง อันเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงเชิงปัญญาที่ลึกซึ้ง และเป็นหัวใจของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ประการอย่างบูรณาการ พบว่า มาคัณฑิยสูตรไม่ได้เป็นเพียงพระสูตรที่อธิบายโทษของกามในเชิงศีลธรรมเท่านั้น แต่เป็นระบบความคิดที่ครอบคลุมทั้งโครงสร้างการสื่อสาร เนื้อหาทางปรัชญา และแนวทางการปฏิบัติอย่างเป็นเอกภาพ กล่าวคือ โครงสร้างของพระสูตรทำหน้าที่เป็น เครื่องมือในการสื่อสารธรรม เนื้อหาทำหน้าที่เป็น การเปิดเผยความจริงของกาม และหลักธรรมทำหน้าที่เป็น แนวทางในการเปลี่ยนแปลงชีวิต ข้อค้นพบดังกล่าวไม่เพียงสอดคล้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องใน เท่านั้น แต่ยังช่วยเสริมสร้างความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับบทบาทของกามในพระพุทธศาสนา และยืนยันว่าการหลุดพ้นจากกามไม่ใช่ การปฏิเสธโลก แต่เป็นการเข้าใจโลกตามความเป็นจริงซึ่งเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

อภิปรายผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของมาคัณฑิยสูตรชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า พระสูตรดังกล่าวมีลักษณะเป็นบทสนทนาเชิงวิภาษ ระหว่างพระพุทธเจ้ากับมาคัณฑิยปริพาชก โดยพระองค์ทรงเลือกใช้วิธีการแสดงธรรมที่สอดคล้องกับอุปนิสัยของผู้ฟัง (ปรัชฌาสยะ) และทรงดำเนินการอธิบายตามลำดับเชิงประสบการณ์จากโลกียวิสัยไปสู่โลกุตตรวิสัย กล่าวคือ ทรงอาศัยประสบการณ์การเสวยกามในอดีตของพระองค์เป็นฐานเชิงประจักษ์ ในการอธิบาย เพื่อชี้ให้เห็นทั้งคุณในระดับโลกียะ และโทษในเชิงอัตถภาวะของกามคุณ ก่อนจะนำไปสู่การเสนอเนกขัมมสุขในฐานะความสุขเชิงคุณภาพที่สูงกว่าและมีเสถียรภาพมากกว่า ผลการศึกษาดังกล่าวมีความสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องอนุปุพพิกถา ซึ่งปรากฏในงานวิจัยของพระครูสุนทรขันติรัต ที่อธิบายกระบวนการแสดงธรรมตามลำดับขั้นเพื่อยกระดับจิตของผู้ฟังจากฐานคฤหัสถ์ไปสู่ความเข้าใจในอริยสัจ โดยเฉพาะในส่วนของกามาทีนวกถาและเนกขัมมานิสังสกถา ซึ่งมีนัยตรงกับโครงสร้างเชิงเนื้อหาของมาคัณฑิยสูตรอย่างมีนัยสำคัญ (พระครูสุนทรขันติรัต, 2561) นอกจากนี้ ผลการศึกษายังสอดคล้องกับงานวิจัยของพรรัตน์ ตั้งธนะพงศ์ ที่ชี้ให้เห็นบทบาทของอุปมาอุปไมยในพระสูตรดังกล่าว อาทิ อุปมาเรื่องบุคคลเป็นโรค

เรื้อนและบุคคลตาบอด ซึ่งไม่ใช่เพียงเครื่องมือเชิงวรรณศิลป์ แต่เป็นกลไกเชิงญาณวิทยา ที่ช่วยให้ผู้ฟังสามารถเข้าถึงความจริงของกามคุณในมิติที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น (พรรัตน์ ตั้งธนะพงศ์, 2566)

2. ผลการศึกษากามคุณในมาคัณฑิยสูตรแสดงให้เห็นการจำแนกแนวคิดเรื่องกามอย่างมีนัยสำคัญใน 2 ระดับ ได้แก่ กามในฐานะวัตถุแห่งการรับรู้ทางประสาทสัมผัส และกามในฐานะสภาวะทางจิต ซึ่งมีลักษณะเป็นตัณหาอันทำหน้าที่ยึดเหนี่ยวจิตให้เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ ผลการวิเคราะห์ในลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), (2559) ที่อธิบายกามคุณ 5 ในฐานะอารมณ์ที่น่าปรารถนาทางประสาทสัมผัส และสอดคล้องกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสาจารย์ ที่จำแนกกามออกเป็นวัตถุกามและกิเลสกามอย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ ผลการศึกษายังสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาสุรศักดิ์ ขนฺติธมฺโม ซึ่งชี้ให้เห็นว่าตัณหา โดยเฉพาะกามตัณหา เป็นกลไกเชิงสาเหตุ ที่ก่อให้เกิดทุกข์ตามหลักอริยสัจและปฏิจจสมุปบาท ในอีกมิติหนึ่ง ผลการศึกษาที่ชี้ว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธกามโดยสิ้นเชิงในระดับคฤหัสถ์ แต่เสนอการบริโภคกามอย่างมีสติและศีลธรรม (พระมหาสุรศักดิ์ ขนฺติธมฺโม (กุนากุล), 2562) สอดคล้องกับแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ ที่แสดงเรื่องกามไว้ว่ากามคืออะไร? คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนคือผู้บริโภคกาม นักบวช (ที่แท้จริง) คือ ผู้เว้นจากกามจะเป็นนักบวชได้ต้องพร้อมทั้งกายและใจ คือทั้งภายนอกภายในก็เพราะหน่ายจากกาม ดังที่พระองก็ตรัสไว้ว่ามุนีที่ยังไม่ละกามคือคนลวงโลกเพราะฉะนั้น ผู้ปรารถนาจะตามรอยพระธรหันต์ ควรมีความรู้ในเรื่องกาม สิ่งที่คนเราผู้เป็นปุถุชนพอใจอยากได้นั้นเรียกว่ากาม ไม่ว่าจะเป็นรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสชนิดไหนก็ตามแม้ที่สุดแต่วัตถุเครื่องนุ่งห่มใช้สอยบริโภคเมื่อเป็นที่ตั้งแห่งความอยากถึงกับก่อให้เกิดความปรารถนาทะเยอทะยานแล้วก็เรียกว่าทะเยอทะยานในกามทั้งสิ้นทั้งทางทุจริตและสุจริต พระองค์ทรงห้ามไม่ให้แสวงกามโดยวิธีทุจริตทรงอนุญาตให้แสวงได้โดยสุจริตสำหรับฆราวาสส่วนบรพชิตทรงห้ามขาดทั้งทางสุจริต และทุจริต (พุทธทาสภิกขุ, 2544)

3. ผลการวิเคราะห์กามคุณในมาคัณฑิยสูตรสะท้อนให้เห็นโครงสร้างเชิงเหตุปัจจัยของกามอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ กามคุณไม่ได้เกิดขึ้นโดยลำพัง แต่เป็นผลสืบเนื่องจากกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างอายตนะภายในและอารมณ์ภายนอก ภายใต้เงื่อนไขของอวิชชา ซึ่งนำไปสู่ตัณหา อุปาทาน และภพ ตามลำดับในกระบวนการปฏิจจสมุปบาท ในขณะเดียวกัน การดับกามคุณไม่ได้หมายถึงการทำลายวัตถุแห่งกาม แต่เป็นการดับตัณหาในระดับจิตผ่านกระบวนการเจริญปัญญาเพื่อเห็นไตรลักษณ์อย่างแจ่มแจ้ง ผลการวิเคราะห์ดังกล่าวมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูสุวรรณกิจสุนทร (สมศักดิ์ จิตสีโล) ที่อธิบายกามฉันท์ในฐานะนิวรณ์ที่ขัดขวางสมาธิและปัญญา และสามารถละได้ด้วยการพัฒนาโยนิโสมนสิการและสติปัฏฐาน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานของ พระนพดล สิริว์โส กล่าวไว้ในหนังสือ โทษของกามว่า มนุษย์บนโลกใบนี้ปรารถนาความสุข เกลียดความทุกข์ แต่กามสุขนั้น เป็นสาเหตุให้เกิดความทุกข์ในตัวของมันเองเพราะกามสุขนั้น เกิดจากการแสวงหาสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน มาครอบครองไว้ ได้ชื่นชมเพียงชั่วคราว สุดท้ายก็ต้องพลัดพรากจากกันไป ไม่จากเป็น ก็จากตาย หรือเปลี่ยนแปลงไป ทั้งคน สัตว์สิ่งของ โดยเฉพาะคนเราที่มีชีวิตจิตใจ การจะเหนี่ยวรั้งใจของใคร สักคนไว้ให้รักและซื่อสัตย์กับเราเพียงคนเดียวเท่านั้น เป็นสิ่งที่ยาก เหมือนงมเข็มในมหาสมุทร ดังเรื่องราวที่พระอาจารย์จะนำมาเล่าให้ฟัง ต่อไปนี้ เรื่องมีอยู่ว่า ในอดีตกาล ครั้นพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในกรุง พาราณสี พระโพธิสัตว์ได้บังเกิดในพระครรภ์ของพระมเหสีของพระเจ้า (พระนพดล สิริว์โส, 2563)

องค์ความรู้ใหม่

จากผลการวิจัยเรื่อง "การศึกษาวิเคราะห์กามคุณในมาคัณฑิยสูตร" สามารถนำมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ (New Body of Knowledge) และประยุกต์สู่ แนวทางการปฏิบัติ/ส่งเสริมพัฒนาชีวิตและสังคม ได้อย่างเป็นระบบ ดังนี้ครับ

1. การสร้างเป็น "องค์ความรู้ใหม่" (New Body of Knowledge)

งานวิจัยนี้ไม่ได้มองกามเป็นเพียง "เรื่องศีลธรรมข้อห้าม" แต่มองผ่านสายตาจิตวิทยาพุทธและวิทยาศาสตร์การสื่อสาร เกิดเป็น 3 โมเดลความรู้ใหม่

1.1 Mindful Consumption Framework (กรอบการเสพด้วยสติ): เปลี่ยนนิยามกามคุณใหม่ว่า วัตถุภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) เป็นกลาง ไม่ได้เลวร้ายในตัวเอง แต่สิ่งที่เป็นปัญหาคือ "กระบวนการทางจิต (Mental Process)" คือ ตัณหาและความยึดติด โมเดลนี้สร้างองค์ความรู้เรื่อง "การเสพอย่างมีปัญญา" สำหรับคนยุคดิจิทัลที่ถูกล่อลวงด้วยสิ่งเร้าตลอดเวลา

1.2 Experiential Teaching Model (นวัตกรรมการสื่อสารธรรมะ): ดึงโมเดลจากมาคัณฑิยสูตรมาเป็นแนวคิดใหม่ว่า การสื่อสารเพื่อเปลี่ยนพฤติกรรมคน ต้องใช้ "ประสบการณ์ตรงที่เข้าถึงได้" (Empathy-based Communication) เหมือนที่พระพุทธองค์ทรงอ้างอิงประสบการณ์การเสพสุขในวังของพระองค์ก่อน เพื่อสร้างจุดเชื่อมโยงกับผู้ฟัง แล้วจึงใช้ "อุปมาอุปไมยเชิงภาพ visual" (เช่น อุปมาคนเป็นโรคเรื้อน) ชี้ให้เห็นโทษ

1.3 Four-Dimensional Life Matrix (เมทริกซ์กามคุณ 4 มิติ): จัดกลุ่มการมองกามคุณออกเป็น 4 ระดับ เพื่อใช้วิเคราะห์ชีวิตมนุษย์: (1) ระดับประสาทสัมผัส (2) ระดับจิตวิทยา (3) ระดับปรัชญาความสุข (4) ระดับจริยศาสตร์และการควบคุม

2. แนวทางการนำไปใช้ปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาชีวิต (Individual Level)

นำอุบายออกจากกามและหลักการในพระสูตรมาปรับเป็นแนวทางปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน:

2.1 แก้ปัญหาความเร่าร้อนและโรคเสพติด (Addiction): ดิจิทัล/การบริโภคนิยม: ใช้หลัก "สำรวมอินทรีย์" และ "การเห็นไตรลักษณ์" แก้ปัญหาคนติดโซเชียล ติดช้อปปิ้ง หรือติดความบันเทิง โดยให้ฝึกสังเกตว่า ความอยาก (ตัณหา) ที่เกิดขึ้นเมื่อเห็นรูป/ฟังเสียง มีลักษณะเป็น "หลุมถ่านเพลิง" คือยิ่งเสพยิ่งร้อน ยิ่งไม่รู้จักอิ่ม

2.2 ฝึก (Mindful Sensing): เมื่อเสพสิ่งต่าง ๆ ให้รู้เท่าทันเพียงแค่ "การรับรู้" (สักแต่ว่าเห็น สักแต่ว่าได้ยิน) โดยไม่ใส่คุณค่าความชอบ/ไม่ชอบลงไป หยุดกระบวนการปฏิจจสมุปบาทไม่ให้ไหลไปสู่ "อุปาทาน"

2.3 สร้างภูมิคุ้มกันทางจิตใจ (Mental Well-being): เปลี่ยนจากการแสวงหา "กามสุข" (สุขที่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกและไม่เที่ยง) มาสู่ "เนกขัมมสุข" (สุขจากการละ/ความสงบภายใน) โดยการฝึกสมาธิภาวนาและเจริญสติปัฏฐานวันละสั้น ๆ เพื่อให้จิตสัมผัสความสุขที่ประณีตกว่า

3. แนวทางการส่งเสริม พัฒนา และปรับเปลี่ยนสังคม (Social & Policy Level)

3.1 นวัตกรรมกระบวนการเรียนรู้และสุขภาวะสังคม (Educational & Health Policy): หลักสูตร "รู้เท่าทันกามคุณ" สำหรับเยาวชน: นำเสนอเรื่องเพศสัมพันธ์ สื่อบันเทิง และสินค้าแฟชั่น ในมุมมองที่เป็นจริง (ให้เห็นทั้ง คุณ-โทษ-อุบายสลัดออก) ไม่ใช่การห้ามแบบกดขี่ แต่สอนให้เด็กเห็น "กระบวนการตกเป็นทาสความอยาก"

3.2 การบำบัดผู้ติดสารเสพติด/พฤติกรรมเสพติด: นำอุปมาเรื่อง "คนเป็นโรคเรื้อน" ในมาคัณฑิยสูตร (ที่คิดว่าการเกาหรือย่างไฟคือความสุข ทั้งที่เป็นเพียงการบรรเทาความเจ็บปวด) มาใช้ในจิตวิทยาการให้

คำปรึกษา เพื่อให้ผู้ป่วยมองเห็นว่าพฤติกรรมเสพติดไม่ได้ให้ความสุขจริง แต่เป็นการกลบเกลื่อนความทุกข์ทางจิตใจ

3.3 การขับเคลื่อนสังคมบริโภคนิยมอย่างยั่งยืน (Sustainable Society): ใช้หลักการ "กามคุณมีคุณในเชิงโลกีย์หากใช้ด้วยศีลธรรม" มาสร้างโมเดล "เศรษฐกิจพอเพียงเชิงจิตวิทยา" ปลูกฝังให้คนในสังคมบริโภคปัจจัย 4 เท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต ลดค่านิยมอวดรวย การสร้างหนี้สินเพื่อเสพกามคุณ และการแข่งขันทางวัตถุซึ่งเป็นต้นเหตุของความเครียดในสังคมเมือง

สรุป

การศึกษาวิเคราะห์กามคุณในมาคัณฑิยสูตรครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจความหมาย ลักษณะ และโทษของกามคุณตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยอาศัยการวิเคราะห์เนื้อหาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่า กามคุณเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจทางประสาทสัมผัสทั้งห้า ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ซึ่งในระดับพื้นฐานเป็นเพียงอารมณ์ที่จิตรับรู้ แต่เมื่อประกอบด้วยตัณหาและอุปาทานแล้ว จึงกลายเป็นเหตุแห่งความยึดติดและก่อให้เกิดทุกข์ จากการวิเคราะห์มาคัณฑิยสูตร พบว่า พระพุทธองค์ทรงนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับกามคุณในลักษณะที่เน้นให้เห็น “โทษ” และ “ความไม่ยั่งยืน” ของกาม โดยทรงเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างปุถุชนผู้หลงยึดติดในกาม กับพระอริยบุคคลผู้เห็นตามความเป็นจริงและสามารถละความกำหนัดได้อย่างสิ้นเชิง ทั้งนี้ แก่นสำคัญของพระสูตรมิได้อยู่ที่การปฏิเสธกามคุณโดยตรง แต่เป็นการชี้ให้เห็นถึงกระบวนการที่จิตเข้าไปยึดถือ และแนวทางในการคลายความยึดติดนั้นด้วยปัญญา ผลการวิจัยยังชี้ให้เห็นว่า กามคุณมีความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยกับหลักธรรมสำคัญ เช่น ผัสสะ เวทนา ตัณหา และอุปาทาน ซึ่งสอดคล้องกับหลักปฏิจจสมุปบาท กล่าวคือ เมื่อจิตรับรู้อารมณ์ย่อมเกิดเวทนา และเมื่อขาดการรู้เท่าทัน เวทนานั้นย่อมนำไปสู่ตัณหาและความยึดมั่นในกามคุณ อันเป็นวงจรที่ก่อให้เกิดทุกข์อย่างต่อเนื่อง โดยสรุป การศึกษาครั้งนี้ทำให้เห็นว่า กามคุณในมาคัณฑิยสูตรควรถูกเข้าใจในฐานะ “กระบวนการทางจิตที่มีพลวัต” มากกว่าการเป็นเพียงวัตถุภายนอก และการหลุดพ้นจากอำนาจของกามคุณจำเป็นต้องอาศัยการพัฒนาปัญญาเพื่อรู้เท่าทันตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญในการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้เพื่อการดำเนินชีวิตอย่างมีสติและพ้นจากความทุกข์

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย การวิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นการวิเคราะห์กามคุณในมาคัณฑิยสูตรเป็นหลัก ดังนั้น งานวิจัยในอนาคตอาจขยายขอบเขตไปสู่การศึกษากามคุณในพระสูตรอื่น ๆ หรือในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา เพื่อเปรียบเทียบแนวการอธิบายและการตีความในแต่ละยุคสมัย นอกจากนี้ ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงสหวิทยาการ โดยนำหลักธรรมเรื่องกามคุณไปเชื่อมโยงกับจิตวิทยา สังคมวิทยา หรือปรัชญาร่วมสมัย เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ความใคร่ ความยึดติด และการแสวงหาความสุขของมนุษย์ในโลกปัจจุบัน อันจะช่วยขยายคุณค่าของพระพุทธศาสนาในฐานะองค์ความรู้ที่ยังคงมีความหมายและพลังในการแก้ไขปัญหาชีวิต

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ข้อเสนอแนะจากการวิจัยนี้มุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างลุ่มลึก การตีความหลักธรรมเรื่องกามคุณอย่างสมดุล และการประยุกต์ใช้คำสอนในมาคัณฑิยสูตรให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมร่วมสมัย หากสามารถนำข้อเสนอแนะเหล่านี้ไปปรับใช้ได้อย่างเหมาะสม ย่อมจะช่วยส่งเสริมทั้งความก้าวหน้าทางวิชาการและการพัฒนาจิตใจของพุทธศาสนิกชน อันเป็นไปตามเจตนารมณ์แห่งพระพุทธธรรมอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

พรรัตน์ ตั้งธนะพงศ์. (2566). *ศึกษาวิเคราะห์การสำรวมอินทรีย์ที่ปรากฏในมาคัณฑิยสูตร*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูสุนทรขันติรัต. (2561). *การศึกษาวิเคราะห์อนุปุพพิกถาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูสุวรรณกิจสุนทร (สมศักดิ์ จิตสีโล). (2558). *ศึกษาการละกามฉันทนิวรณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระนพดล สิริวโส. (2563). *โทษของกาม ฉบับพระภิกษุสามเณร และผู้ประพฤติพรหมจรรย์*. ปทุมธานี: วัดพระธรรมกาย.

พระนัฐวุฒิ สิริจนฺโท (ศรีจันทร์). (2555). *ศึกษาวิธีการพิจารณาอสุภกัมมัฏฐานเพื่อการแก้ปัญหากามราคะในพระพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2557). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2559). *พุทธธรรมฉบับปรับขยาย*. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

พระพุทธโฆสเถระ. (2553). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส จำกัด.

พระมหาสุรศักดิ์ ขนฺติธมฺโม (กุนากุล). (2562). *การศึกษาวิเคราะห์แนวทางการละตัณหาในพระไตรปิฎก*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสุภี สุภาจาโร (แก้วแกมคำ). (2555*). ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อละกามคุณ 5 ในวัมมิกสูตร*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พุทธทาสภิกขุ. (2544). *ตามรอยพระอรหันต์*. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิและธรรรมสภา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**.**

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิคชั่น์.

การเจริญวิปัสสนาตามหลักสติสัมโพชฌงค์ เพื่อการดูแลสุขภาพจิต

An Analytical Study of Vipassanā Meditation Practice according to the Mindfulness Factor of Enlightenment for Mental Health Care

[1]พระณัฏฐชัย อภิปุณฺโณ (ชัยทอง), [2]พระครูภาวนาวัฒนบัณฑิต วิ. (เจริญ มันจะนา) และ [3]พระจาตุรงค์ อาจารสุโภ

[1]PhraNattachai Abhipunno (Chaithong), [2]Phrakhru Phawanawatthanabundit Vi. (Charoen Manjana) and [3]Phra Jaturong Ajarasupo

[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

[1]Corresponding Author's Email: Apipoonno2539@g-mail.com

Received: June 11, 2026; **Revised:** August 19, 2026; **Accepted:** August 24, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาการเจริญสติในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาหลักโพชฌงค์ 7 กับการดูแลสุขภาพจิต 3) เพื่อวิเคราะห์การเจริญสติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการดูแลสุขภาพจิต เป็นวิจัยเชิงเอกสาร ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนาความ ผลการวิจัยพบว่า 1) สติในพระพุทธศาสนาเป็นความระลึกได้ที่สำคัญต่อการฝึกสมาธิ และการหลุดพ้นจากทุกข์ โดยแบ่งออกเป็นสองประเภทหลัก คือสัมมาสติ (ระลึกชอบ) และมิจฉาสติ (ระลึกผิด) สัมมาสติแบ่งเป็น 3 ขั้น ได้แก่ การระลึกถึงกิจประจำวัน การทำบุญกุศล และการระลึกรู้ในสติปัฏฐาน 4 ข้าศึกสติ คือความประมาท การฝึกสติช่วยป้องกันความประมาทและนำไปสู่ความสุข การฝึกสติมีสองวิธีหลั และมูลเหตุสำคัญ ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 ประกอบด้วย กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา ธัมมานุปัสสนา สติช่วยเข้าใจจิตใจ ลดทุกข์ และเชื่อมโยงกับพุทธจิตวิทยา และการแพทย์สมัยใหม่ ช่วยปรับสมดุลอารมณ์ และคุณภาพชีวิตได้ดีขึ้น 2) หลักธรรมสำคัญในโพชฌงค์ 7 ส่งเสริมสุขภาวะ ได้แก่ สติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยะสัมโพชฌงค์ วิริยะสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์. การเจริญโพชฌงค์ ได้แก่ ศีล กัลยาณมิตร และการพิจารณาอย่างแยบคายในด้านสุขภาพจิต แนวคิดพุทธและแนวคิดสากลเน้นการสร้าง "สุขภาวะ" โดยโพชฌงค์ช่วยให้รับรู้และจัดการอารมณ์ แนวทางการป้องกันปัญหาสุขภาพจิตเน้นการสร้างความตระหนักรู้และการเข้าถึงบริการของหน่วยให้บริการ แนวคิดสุขภาพจิตแบบองค์รวม ได้แก่ กาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณโดยมุมมองพุทธเน้นสติและการปล่อยวาง 3) การเจริญสติตามหลักโพชฌงค์ 7 เป็นกระบวนการพุทธบำบัดที่ผสานสมถะ และวิปัสสนาภาวนา เพื่อดูแลสุขภาพจิตอย่างองค์รวมช่วยพลิกฟื้นจิตใจจากโรคซึมเศร้าและความเครียดอันมีสมุฏฐานมาจากตัณหาและอุปาทาน โดยขับเคลื่อนผ่านปัจจัยแห่งการตื่นรู้เกื้อหนุนให้เกิดสมาธิ ปัญญาและความเพียร นำไปสู่ผลลัพธ์เชิงบวกทั้งทางกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสุขภาพจิตสากล การฝึกสติรู้เท่าทันอารมณ์ตามหลักไตรสิกขาควบคู่กับการใช้อุเบกขา ช่วยให้จิตปล่อยวางเป็นกลาง ลดความขัดแย้ง และเยียวยาความทุกข์ได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: วิปัสสนา; กรรมฐาน; สติสัมโพชฌงค์; การดูแลสุขภาพจิต

Abstract

This research aims to 1) study mindfulness in Buddhism, 2) study the Seven Factors of Enlightenment (Bodhi-Pakkhiya Dhamma) and their application to mental health, and 3) analyze mindfulness practice based on the Seven Factors of Enlightenment for mental health. This is a documentary research employed through descriptive data analysis. The research findings indicate that: 1) Mindfulness in Buddhism is a crucial awareness for meditation practice and liberation from suffering. It is divided into two main types: Right Mindfulness (Samma Sati) and Wrong Mindfulness (Miccha Sati). Right Mindfulness is further divided into three stages: awareness of daily activities, meritorious deeds, and awareness of the Four Foundations of Mindfulness (Satipaṭṭhāna). The enemy of mindfulness is negligence; practicing mindfulness helps prevent negligence and leads to happiness. There are two main methods and important causes of mindfulness practice: the Four Foundations of Mindfulness (Satipaṭṭhāna), which consist of mindfulness of the body (Kāyānupassanā), mindfulness of feelings (Vedanānupassanā), mindfulness of mind (Cittānupassanā), and mindfulness of mental objects (Dhammānupassanā). Mindfulness helps understand the mind, reduces suffering, and connects to Buddhist psychology and modern medicine, aiding in emotional balance. and improved quality of life. 2) The seven factors of enlightenment (Bodhi-Pakkhiya Dhamma) promote well-being: mindfulness (Sati-sambojjhanga), investigation of the Dhamma (Dhammavicaya-sambojjhanga), energy (Virya-sambojjhanga), joy (Piti-sambojjhanga), tranquility (Passaddhi-sambojjhanga), concentration (Samadhi-sambojjhanga), and equanimity (Upekkha-sambojjhanga). Cultivating the Bodhi-Pakkhiya Dhamma includes morality (Sila), virtuous friendship (Kalyanamitra), and careful consideration of mental health. Buddhist and universal concepts emphasize creating "well-being," with the Bodhi-Pakkhiya Dhamma helping to recognize and manage emotions. Approaches to preventing mental health problems emphasize raising awareness and access to services. The holistic mental health concept encompasses body, mind, society, and spirit, with the Buddhist perspective emphasizing mindfulness and letting go. 3) Cultivating mindfulness according to the seven factors of enlightenment is a Buddhist therapeutic process that integrates Samatha and Vipassana meditation to care for mental health holistically, helping to recover from depression and stress stemming from craving and attachment. This is driven through factors of awakening that support concentration, wisdom, and effort. This leads to positive outcomes in physical, mental, social, and spiritual aspects, aligning with the universal concept of mental health. Practicing mindfulness of emotions according to the Threefold Training (Trisikha) combined with equanimity helps the mind to let go, reduce conflict, and heal suffering sustainably.

Keywords: Vipassanā; Meditation; Mindfulness of enlightenment; Mental Health Care.

บทนำ

แนวคิดเรื่อง “สติ” มีต้นกำเนิดมาจากวัฒนธรรมการทำสมาธิของชาวตะวันออก ซึ่งย้อนกลับไปถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าศากยมุนีเมื่อ 2600 ปีที่แล้ว แนวคิดนี้พัฒนามาจากการปฏิบัติสมาธิการทำสมาธิ และการตรัสรู้ แนวคิดนี้เป็นหนึ่งในแปดแนวทางในการปฏิบัติของศาสนาพุทธ สติยังแปลว่า “การตระหนักรู้ในจิตใจ” (ธนิต อยู่โพธิ์, 2540) ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ ได้แสดงความหมายของสติว่า “สติที่เกิดขึ้นเป็นไฉน สติคือการตามระลึก ความหวนระลึก กิริยาที่ระลึก ความทรงจำความไม่เลื่อนลอยความไม่หลงลืม คือสติที่เป็นอินทรีย์ สติที่เป็นพละ สัมมาสติ นี้ชื่อว่าสติที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น” (พระกัมมัฏฐานาจารย์พระปัณฑิตาภิวงศ์, 2550) นอกจากแสดงความหมายเกี่ยวกับสติ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการระลึกได้หรือรู้สึกตัวเฉพาะเหตุการณ์ข้างหน้าแล้ว ยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับความระลึกได้เป็นความจำที่ทำให้ไม่หลงลืมหรือจิตใจ

เลื่อนลอย (พระเทพวิสุทธิกวี, 2543) ในขณะเดียวกัน สติยังแฝงอยู่ในหลักธรรมหลายหมวด เช่น สตินทรีย์ในหลักอินทรีย์ 5 และสติพละ อยู่ในพละ 5 ส่วนสัมมาสติอยู่ในมรรคมีองค์ 8 สติสัมโพชฌงค์ อยู่ในโพชฌงค์ 7 เป็นต้น

กล่าวได้ว่า สติ นอกจากจะหมายถึงการระลึกรู้ การรู้สึกตนแล้ว ยังมีความหมายแยกไปตามหน้าที่ในหมวดธรรมต่าง ๆ ที่สติเป็นหนึ่งในหลักธรรมนั้น นอกจากนี้ สติคือความไม่ประมาทนั่นเองและคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ล้วนรวมลงในความไม่ประมาท คือความมีสติรอบคอบนั่นเอง (พระธรรมธีรราชมหามุนี, 2546) โพชฌงค์มาจากคำว่า โพชฺฌ กับ องฺค หรือโพธิ กับองค์ แปลว่า องค์แห่งผู้ตรัสรู้ หรือองค์แห่งการตรัสรู้ก็ได้ พูดตามศัพท์ก็คือองค์แห่งโพธิ หรือองค์แห่งโพธิญาณนั่นเอง หมายถึง องค์ประกอบหรือหลักธรรม ที่เป็นเครื่องประกอบของการตรัสรู้ หรือองค์ประกอบแห่งโพธิญาณ แสดงว่าหลักธรรมนี้สำคัญมาก เพราะเป็นธรรมที่จะช่วยให้เกิดการตรัสรู้ คือการตรัสรู้นั้นเป็นเรื่องของปัญญาความรู้ความเข้าใจขั้นที่จะทำให้ตรัสรู้นี้ มีความหมายลึกซึ้งลงไป กล่าวคือการตรัสรู้นั้นหมายถึงว่า (พระธรรมกิตติวงศ์, 2548)

ประการที่ 1 รู้แจ้งความจริงของสิ่งทั้งหลาย เห็นสว่างโล่งทั่วไปหมด ไม่มีจุดหมองจุดมัว เพราะความรู้นั้นชำระใจให้หมดกิเลส ให้บริสุทธิ์ด้วย เพราะฉะนั้น ปัญญาตรัสรู้นี้จึงหมายถึงความรู้บริสุทธิ์ หรือความรู้ที่เป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546)

ประการที่ 2 ปัญญาที่ทำให้ตรัสรู้นี้ทำให้เกิดความตื่น คือเดิมนั้นมีความหลับอยู่ คือมัวเพลินมัวประมาทอยู่ ไม่ลืมตาลืมใจดูความเป็นจริง และมีความหลงใหล เช่น มีความหมกมุ่นมัวเมายึดติดในสิ่งต่าง ๆ เมื่อปัญญารู้แจ้งความจริงตรัสรู้แล้วก็กลายเป็นผู้ตื่นขึ้น พ้นจากความหลับ จากความประมาทมัวเมาพ้นจากความยึดติดต่าง ๆ พูดสั้น ๆ ว่า ตื่นขึ้นทั้งจากความหลับใหล และจากความหลงใหล

ประการที่ 3 จากการที่บริสุทธิ์และตื่นขึ้นมานี้ ก็ทำให้จิตใจของผู้นั้นมีความเบิกบานผ่องใส ปลอดโปร่งโล่งเบา เป็นอิสระ อันนี้คือสภาพจิตที่ดีงาม ถ้าเรียกในสมัยปัจจุบันก็ว่าเป็นสุขภาพจิตที่ดีมาก

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย” อธิบายว่า โพชฌงค์ 7 ส่งผลต่อเนื่อง คือ 1. ยกเอาธรรมที่ได้สดับหรือสิ่งที่ได้เล่าเรียนนั้น ขึ้นมานึกทบทวน หวนระลึกจับเอามานึกสำรวจตรวจทาน เป็นอันได้เจริญสติสัมโพชฌงค์ 2. เมื่อมีสติระลึกนึกถึงอยู่อย่างนั้น ก็ใช้ปัญญาเฟ้น เลือกคัด คิดค้น ไตร่ตรอง สอบสวน พิจารณาจัด จำแนก แยกแยะ สืบสาวไปด้วย เป็นอันได้เจริญธรรมวิจัยสัมโพชฌงค์ 3. เมื่อใช้ปัญญาเลือกเฟ้น ไตร่ตรอง สอบสวนพิจารณา ก็เป็นอันได้ใช้ความเพียร ยิ่งเลือกเฟ้นมองเห็นความ เข้าใจชัดขึ้นหรือลึกลงไป ได้ สาระคืบหน้า ก็ยิ่งคึกคัก มีกำลังใจ อยากเดินหน้าต่อไป กระตือรือร้น แข็งขัน เพียรพยายาม ไม่ย่นย่อ เป็นอันได้เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ 4. พร้อมกับที่ระดมความเพียรเอาจริงเอาจัง มีกำลังใจเข้มแข็งรุดหน้า ก็เกิดปีติที่เป็นนิรามิส เป็นอันได้เจริญปีติสัมโพชฌงค์ 5. เมื่อใจปีติทั้งกายทั้งใจก็ผ่อนคลาย สงบเกิดกายปัสสัทธิ และจิตตปัสสัทธิเป็นอันได้เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ 6. เมื่อกายผ่อนคลายสงบ มีความสุขจิตก็ตั้งมั่น (เป็นสมาธิ) เป็นอันได้เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ 7. เมื่อจิตตั้งมั่นแน่วอยู่กับงานของมัน หรือทำกิจของมันได้ดีแล้ว ใจก็เรียบเข้าที่ เพียงแต่วางทีเฉยดูไปนิ่งดูไปสบายพอดีเมื่อปฏิบัติเช่นนี้ได้เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2533) การเจริญสติตามหลักโพชฌงค์ 7 การพัฒนาสติให้มั่นคงมีหลักสำคัญ 7 ประการ คือ 1) สติ (สติสัมโพชฌงค์) ความระลึกได้ ความสำนึกรู้ตัวอยู่กับกิจ 2) ธรรมวิจยะ (ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์)การสอดส่องสืบค้นธรรมะ การพิจารณาธรรมอย่างละเอียด 3) วิริยะ (วิริยสัมโพชฌงค์) ความเพียรพยายาม ความตั้งใจในการปฏิบัติธรรม 4) ปีติ (ปีติสัมโพชฌงค์) ความยินดี ความเอิบอิ่มใจ 5) ปัสสัทธิ (ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์) ความสงบของจิตใจ ความสงบของกายและใจ 6) สมาธิ (สมาธิจิตสัมโพชฌงค์) ความตั้งมั่นของจิตใจ, การมีสมาธิ. 7) อุเบกขา (อุเบกขาสัมโพชฌงค์) ความไม่ยึดติด, ความเป็นกลางของจิตใจการเจริญสติตามหลักโพชฌงค์ 7 จะช่วยดูแลสุขภาพจิตได้โดยเน้นการมีสติรู้ตัวในทุกขณะ

การวิจัยธรรมะ การมีสติสัมโพชฌงค์เป็นสิ่งสำคัญ ในการพัฒนาสุขภาพจิตที่ดีลดความเครียด เพิ่มความสุข และส่งเสริมการพัฒนาทางจิตวิญญาณนั่นเอง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเจริญสติในพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาหลักโพชฌงค์ 7 กับการดูแลสุขภาพจิต
3. เพื่อวิเคราะห์การเจริญสติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการดูแลสุขภาพจิต

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเชิงเอกสารเรื่องการวิจัยเรื่อง “การเจริญสติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการดูแลสุขภาพจิต” ผู้วิจัยกำหนดขั้นตอนการวิจัยต่าง ๆ ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 เก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสส วิสุทธิมรรค และข้อมูลทุติยภูมิ จากหนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ 2 เรียบเรียง ตรวจสอบความถูกต้อง และความน่าเชื่อถือของข้อมูล ตลอดจนจัดลำดับความสำคัญของแหล่งที่มา โดยเปรียบเทียบกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

ขั้นตอนที่ 3 วิเคราะห์ สังเคราะห์ ข้อมูล และสรุปคำตอบปัญหาการวิจัย

ผลการวิจัย

1. จากการศึกษาการเจริญสติในพระพุทธศาสนา พบว่า สติในพระพุทธศาสนาหมายถึงความระลึกได้ ความจำได้ และความไม่หลงลืม เป็นองค์ประกอบสำคัญในหลักธรรมต่าง ๆ เช่น สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ และสติสัมโพชฌงค์ สติเป็นรากฐานของการฝึกสมาธิ เพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์ ช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถควบคุมความคิด อารมณ์ และพฤติกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประเภทและข้าศึกของสติ สติมี 2 ประเภทหลัก คือสัมมาสติ (ระลึกชอบ) ซึ่งควรฝึกฝน และมิจฉาสติ (ระลึกผิด) สัมมาสติแบ่งเป็น 3ขั้น คือการระลึกถึงกิจประจำวัน การระลึกถึงการทำบุญกุศล และการระลึกรู้ในสติปัฏฐาน 4 ข้าศึกสำคัญของสติคือ “ความประมาท” หมายถึง การขาดสติ และความรอบคอบ การเพิ่มพูนสติเป็นวิธีป้องกันความประมาทที่สำคัญ การฝึกสติและมูลเหตุ การฝึกสติมีสองวิธีหลัก คือการใช้สิ่งเร้าภายนอกเตือนใจ และการฝึกจากภายในสู่ภายนอก มูลเหตุสำคัญในการเกิดสติคือการเจริญสติปัฏฐาน 4 ประการ ได้แก่ การพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ซึ่งนำไปสู่ความบริสุทธิ์ของจิตใจ การดับทุกข์ และการบรรลุนิพพาน การฝึกสติเกิดขึ้นได้ด้วยตนเองผ่านการเจริญวิปัสสนาและการจำสภาวะต่าง ๆ ของกายใจสติทำหน้าที่ปกป้องจิตจากอกุศล และนำไปสู่ความสุขในปัจจุบัน สติปัฏฐาน 4 เป็นแนวทางปฏิบัติสำคัญในการฝึกสติ แบ่งออกเป็น 4 หมวดหลัก

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณาอิริยาบถ (เดิน ยืน นั่ง นอน) การเคลื่อนไหว และการพิจารณาธาตุ 4 (ปฐวี อาโป เตโช วาโย)

2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การกำหนดรู้ความรู้สึก (สุข ทุกข์ เฉย) ที่เกิดขึ้นทางกายและใจตามจริง เพื่อเห็นความไม่เที่ยงและปล่อยวาง

3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การระลึกรู้และพิจารณาจิตที่เกิดขึ้นในปัจจุบันตามความเป็นจริง (เกิด-ดับ) เพื่อให้สติตั้งมั่น

4. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน: การกำหนดรู้ธรรมารมณ์หรือสภาวธรรมที่ปรากฏในจิตตามความเป็นจริง เช่น นิวรณ์ 5 ขันธ์ 5 อายตนะ 12 โพชฌงค์ 7 และอริยสัจ 4 เพื่อเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา) สติและสุขภาพจิต สติมีความสำคัญในการเข้าใจจิตใจ และลดทุกข์โดยเชื่อมโยงกับพุทธจิตวิทยา และประสาทวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ การฝึกสติในชีวิตประจำวันช่วยลดความวิตกกังวล ปรับสมดุลอารมณ์ และเสริมคุณภาพชีวิต สามารถประยุกต์ร่วมกับการดูแลทางการแพทย์ได้

2. จากการศึกษาหลักโพชฌงค์ 7 กับการดูแลสุขภาพจิต พบว่า โพชฌงค์ 7 เป็นธรรมะสำคัญที่นำไปสู่การตรัสรู้ และส่งเสริมสุขภาวะทางร่างกาย และจิตใจ ประกอบด้วย 7 ประการ ได้แก่ สติสัมโพชฌงค์ (การรู้ตัวและระลึกถึงปัจจุบัน), ธัมมวิจยะสัมโพชฌงค์ (การพิจารณาธรรมอย่างมีเหตุผล) วิริยสัมโพชฌงค์ (ความเพียรไม่ย่อท้อ) ปีติสัมโพชฌงค์ (ความอิ่มใจและความสุข) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ความสงบกายและใจ) สมาธิสัมโพชฌงค์ (จิตตั้งมั่นแน่วแน่) และอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (การรับฟังผู้อื่นโดยไม่ตัดสิน) ธรรมะที่เป็นข้าศึกต่อโพชฌงค์ คือ นิวรณ์ 5 ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา ซึ่งขัดขวางการทำความดี สามารถกำจัดได้ด้วยการเจริญกัมมัฏฐาน เช่น การพิจารณาอสุภะ การเจริญเมตตา การทำใจให้สว่าง การจดจ่อสิ่งเดียว และการเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ การเจริญโพชฌงค์ 7 ต้องอาศัยการมีศีลเป็นพื้นฐาน, การมีกัลยาณมิตร, การพิจารณาอย่างแยบคาย (โยนิโสมนสิการ), การฝึกสติปัฏฐาน 4 และการฝึกโพชฌงค์ในกรรมฐานให้เหมาะสมกับสภาพจิต ในบริบทของสุขภาพจิตแนวคิดพุทธวิทยาและสากลต่างมุ่งสร้าง “สุขภาวะ” โดยมองว่าโรคผิดปกติทางจิตเกิดจากปัจจัยชีวภาพจิตใจและสิ่งแวดล้อม ด้านพุทธวิทยาเน้นการตระหนักรู้ และการปล่อยวางโพชฌงค์ โดยเฉพาะสติสัมโพชฌงค์ช่วยให้รู้เท่าทันอารมณ์ ป้องกันความเครียดและซึมเศร้า การบำบัดด้วยโพชฌงค์ช่วยให้ปรับเปลี่ยนมุมมองและมีจิตใจสงบสถานการณ์สุขภาพจิตในประเทศไทย พบอัตราความวิตกกังวล ภาวะซึมเศร้า และการฆ่าตัวตายเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชน ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม ดิจิทัล, การใช้สารเสพติด, การบาดเจ็บทางจิตใจ และการเข้าถึงบริการที่จำกัด แนวทางการป้องกันเน้นการสร้างความตระหนักรู้, การเข้าถึงบริการ, การสนับสนุนทางสังคม และมาตรการทางเศรษฐกิจแนวคิดสุขภาพจิตแบบองค์รวมครอบคลุมทั้งกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ มุมมองสากลเน้นความสามารถในการปรับตัวและคุณภาพชีวิต ส่วนมุมมองพุทธเน้นสติ การปล่อยวาง และปัญญาการประยุกต์ใช้หลักพุทธศาสนา เช่น อริยสัจ 4 และมรรคมีองค์ 8 ช่วยจัดการความเครียดในสังคมไทยยุคเปลี่ยนผ่านโดยสร้างภูมิคุ้มกันทางใจ และดุลยภาพระหว่างโลกภายนอกกับจิตใจภายใน

3. วิเคราะห์การเจริญสติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการดูแลสุขภาพจิต พบว่า รูปแบบการฝึกสติในพระพุทธศาสนามี 2 ประเภทหลัก ได้แก่ (1) สมถภาวนา มุ่งเน้นการอบรมจิตให้นิ่ง และสงบโดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขในปัจจุบัน วิธีการ เช่น การดูลมหายใจ หรือการบริกรรมพุทโธ ผู้ปฏิบัติเมื่อเข้าสู่สภาวะที่เกิดขึ้นคือการรวมตัวเป็นสมาธิ (2) วิปัสสนาภาวนา มุ่งสู่ความรู้แจ้งเห็นจริงเพื่อขจัดทุกข์ตามหลักสติปัฏฐาน 4 ได้แก่ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา ธรรมานุปัสสนา เช่น นิวรณ์ 5ขันธ์ 5 เป็นต้น วัตถุประสงค์ และผลลัพธ์ของการปฏิบัติ คือเห็นไตรลักษณ์ การบำบัดโรคซึมเศร้า ประกอบด้วย 1) การเจริญสติ ช่วยเข้าใจความทุกข์ และความไม่เที่ยง2) การมีสติสัมปชัญญะ ลดอำนาจกิเลส และช่วยให้จิตมีสมาธิ 3) การแก้ไขปัญหา เข้าใจสาเหตุความทุกข์และหาวิธีแก้ไข 3) การปรับปรุง จัดลำดับความสำคัญ และปล่อยวางปัญหา 4) ความเศร้าโศก หมดไปเมื่อเข้าใจสาเหตุ และแก้ไขได้ 5) การประเมินผล ทบทวนความเข้าใจและควบคุมอารมณ์ เทคนิคการฝึกสติในชีวิตประจำวัน ได้แก่ 1) การฝึกสติแบบเป็นทางการ 2) การฝึกสติแบบไม่เป็นทางการ 3) การนำสติไปใช้ในการทำงาน และสติกับการจัดการความวิตกกังวล ได้แก่ 1) การกำหนดลมหายใจ 2) การสำรวจร่างกาย 3) การกำหนดรู้แบบเป็นกลาง 4) ดึงสติกลับมา

สติในการป้องกันและบำบัดโรคทางจิตเวช ได้แก่ 1) สติบำบัดช่วยป้องกันการกลับมาของโรคซึมเศร้าและวิตกกังวล 2) สร้างความยืดหยุ่นทางจิตใจเมื่อเผชิญวิกฤต 3) ใช้สติเพื่อปรับปรุงการนอนหลับและแก้ปัญหานอนไม่หลับ และการประยุกต์ใช้สติเพื่อจัดการอารมณ์ ได้แก่ 1) รู้เท่าทันอารมณ์ตนเองก่อนที่จะแสดงออก 2) การหยุดพักและดึงสติกลับมาที่ลมหายใจเพื่อลดการตอบสนองอารมณ์ 3) ยอมรับความเจ็บปวดทางใจ วิเคราะห์ปัจจัยแห่งการตื่นรู้ ของกระบวนการเจริญสติเพื่อปฏิบัติโพชฌงค์ 7 การส่งผลทางกาย เช่น ช่วยสร้างสมาธิ และการกระทำที่ถูกต้อง ส่งเสริมการพิจารณาธรรมอย่างมีสติ เป็นต้นผลต่อจิตใจ เช่น สุขภาพกายแข็งแรงช่วยลดความเครียด และอารมณ์ลบ การมีสมาธิผลต่อสังคม โพชฌงค์ 7 ช่วยดูแลปัญญา จิต และกาย ส่งเสริมความรับผิดชอบทางสังคม และความสุขในสังคม วิเคราะห์โรคทางจิตในพระพุทธศาสนา และสากล แนวคิดโรคผิดปกติทางจิตในพุทธวิทยา กิเลส 10 อย่างเป็นสาเหตุหลักของความทุกข์และความผิดปกติทางจิต ความผิดปกติทางจิตมี 8 ประเภท ได้แก่ (1) กามุมมัตตกะ (ราคะและกามตัณหา) (2) โกสุมมัตตกะ (ความโกรธและก้าวร้าว) (3) โมหุมมัตตกะ (ความหลงและอวิชชา) (4) ทิฏฐมมัตตกะ (ความเห็นผิด) (5) ปิตุมมัตตกะ (โรคทางกาย) (6) สุขุมมัตตกะ (สารพิษและสุรา) (7) พยสนุมมัตตกะ (ความเศร้าโศก) (8) ยักขุมมัตตกะ (ปีศาจหรือวิญญาณร้าย) แนวคิดของสุขภาพในจิตวิทยาตะวันตกและองค์การอนามัยโลก ได้แก่ 1) สุขภาพคือภาวะที่ครอบคลุมร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ 2) แนวคิดองค์รวมให้ความสำคัญกับปัจจัยต่าง ๆ 3) สุขภาพจิตหมายถึง ความผาสุกทางอารมณ์และจิตใจในชีวิตประจำวัน อาการและสาเหตุของปัญหาสุขภาพจิต ได้แก่ 1) แสดงออกทางร่างกาย จิตใจ และพฤติกรรม สาเหตุจากปัจจัยทางกาย จิตใจ และสิ่งแวดล้อม ควรเริ่มรักษาตั้งแต่ระยะแรกเพื่อเพิ่มโอกาสหายขาด 2) ปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพจิต ได้แก่ ปัจจัยส่วนบุคคลและพฤติกรรม ปัจจัยทางสังคมและสิ่งแวดล้อมปัจจัยด้านความสัมพันธ์ และปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม

วิเคราะห์โพชฌงค์กับการดูแลสุขภาพจิต ได้แก่ 1) สติ (ความระลึกได้) 2) ธรรมวิจยะ (การสอดส่องเลือกเฟ้นธรรม) 3) วิริยะ (ความเพียร) 4) ปีติ (ความเอิบอิ่มใจ) 5) ปัสสัทธิ (ความสงบกายและใจ) 6) สมาธิ (ความตั้งมั่นแห่งจิต) 7) อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) วิเคราะห์การบำบัดสุขภาพจิตด้วยอุเบกขาในสถานการณ์ประเทศไทยปี 2568 ชี้ให้เห็นถึงปัญหาสุขภาพจิตที่มีความสำคัญ เช่น โรควิตกกังวลและโรคซึมเศร้า โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนอายุ 18 ปี สาเหตุรวมถึงปัจจัยทางสุขภาพจิต ปัจจัยทางสังคม และปัจจัยทางวัฒนธรรม เช่น ความกดดันทางเศรษฐกิจและการตีตราผู้มีปัญหาทางจิต การบำบัดด้วยอุเบกขาเป็นการมีสภาวะเป็นกลาง ช่วยให้ปล่อยวางและควบคุมอารมณ์ โดยมีลักษณะสำคัญ เช่น ความเสมอภาคและการสงบความเกลียด ซึ่งต้องมีความเป็นกลาง เพื่อเข้าถึงอุเบกขาอย่างแท้จริง วิเคราะห์การบำบัดความเครียดทางพระพุทธศาสนา สาเหตุความเครียดทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ตัณหา 3 อุปาทาน และกิเลส และอวิชชา (โลภะ โทสะ โมหะ) ผลกระทบจากความเครียด ได้แก่ 1) ผลต่อร่างกาย อาจนำไปสู่อาการปวดต่าง ๆ และโรค 2) ผลต่อสภาพจิตใจ อารมณ์โกรธ หดหู่ วิตกกังวล ส่งผลต่อความเชื่อมั่นในตนเอง 3) ผลต่อพฤติกรรม เพิ่มการสูบบุหรี่ ดื่มเหล้า ใช้สารเสพติด และรู้สึกหมดไฟในการทำงาน ผลต่อสังคมและสัมพันธภาพ มีปัญหาในการสร้างสัมพันธภาพและการสื่อสาร ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งการบำบัดความเครียดตาม แนวทางพุทธศาสนา รวมถึง ได้แก่ 1) สังเกตอารมณ์ และปฏิกิริยา 2) เข้าใจหลักไตรลักษณ์เพื่อเปลี่ยนกรอบคิด 3) ฝึกศีล สมาธิ และปัญญาเพื่อลดความเครียด 4) ใช้เมตตาภาวนาและความพอเพียงในการจัดการความเครียด ดังนั้น การเจริญสติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการดูแลสุขภาพจิต เป็นการเจริญสติตามหลักโพชฌงค์ 7 เป็นกระบวนการพุทธบำบัดที่ผสานสมถะ และวิปัสสนาภาวนาเพื่อดูแลสุขภาพจิตอย่างองค์รวม ช่วยพลิกฟื้นจิตใจจากโรคซึมเศร้าและความเครียดอันมีสมุฏฐานมาจากตัณหา และอุปาทานโดยขับเคลื่อนผ่านปัจจัยแห่งการตื่นรู้ เกื้อหนุนให้เกิดสมาธิปัญญาและความเพียรนำไปสู่ผลลัพธ์เชิงบวกทั้งทางกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ ซึ่งสอดคล้องกับ

แนวคิดสุขภาพจิตสากลการฝึกสติรู้เท่าทันอารมณ์ตามหลักไตรสิกขาควบคู่กับการใช้อุเบกขา ช่วยให้จิตปล่อยวางเป็นกลาง ลดความขัดแย้ง และเยียวยาความทุกข์ได้อย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

1. การศึกษาการเจริญสติในพระพุทธศาสนาเน้นความหมายของสติในแง่ของความระลึกได้และไม่หลงลืม ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในหลักธรรมต่าง ๆ เช่น สตินทรีย์ และสติสัมโพชฌงค์ สติไม่ใช่แค่การรู้สึกตัวเฉพาะหน้า แต่เป็นพื้นฐานของการฝึกสมาธิที่ช่วยควบคุมจิตใจและพฤติกรรม สติมีสองประเภทหลักคือ สัมมาสติและมิจฉาสติ โดยสัมมาสติแบ่งเป็น 3 ขั้น การฝึกสติปัฏฐาน 4 หรือวิปัสสนากรรมฐานตามมหาสติปัฏฐานสูตร แบ่งการปฏิบัติเป็น 21 บรรพ โดยเน้นการพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม เพื่อเสริมสมาธิและปัญญา นำไปสู่การปล่อยวางและหลุดพ้นในชีวิตประจำวัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายคำว่า สติปัฏฐาน ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ความว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ, ข้อปฏิบัติมีสติเป็นประธาน, การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง, การมีสติกำกับดูสิ่งต่าง ๆ และความเป็นไปทั้งหลาย โดยรู้เท่าทันตามสภาวะ ไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้ายทำให้มองเห็นผิดเพี้ยน กิเลสมี 4 อย่างคือ 1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย 2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานการตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา 3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต 4. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม สอดคล้องกับวิจัยของ พระอธิการประกาสิทธิ์ สุจิณฺโณ (2554) ได้ทำวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสติสัมปชัญญะเพื่อการปฏิบัติกรรมฐานในพระไตรปิฎก” พบว่าสติและสัมปชัญญะ คือความระลึกได้ และการรู้ตัวทั่วพร้อมอยู่เสมอ ทั้งในขณะคิดพูด และกระทำทางกาย ด้วยความระลึกรู้ในขณะนั้นว่า สิ่งใดควรทำสิ่งใดไม่ควรทำ โดยมิให้ความคิด และการกระทำนั้นอยู่ภายในความประมาท ลืมตัวจนมัวเมาสติและสัมปชัญญะ (ปัญญา) เป็นเจตสิกธรรมที่เป็นฝ่ายโสภณเจตสิกสติ เจตสิก และปัญญาเจตสิก มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการทำให้กุศลจิตทั้งหลายเกิดขึ้นมีหน้าที่คอยควบคุมดูแลให้กุศลจิตที่เกิดขึ้นแล้วตั้งมั่น และคงอยู่มิให้เสื่อมไป และคอยควบคุมป้องกันไม่ให้อกุศลทั้งหลายเกิดขึ้นแทรกแซง เข้ามาในดวงจิตส่วนปัญญาเจตสิก (สัมปชัญญะ) ทำหน้าที่พิจารณาสภาวะความเป็นจริงแท้ ขณะที่เกิดร่วมกับสติ ในสัมปยุตธรรมในขณะนั้น จัดเป็นสภาวะเกื้อกูลซึ่งกันและกันของสติ และสัมปชัญญะ

2. ศึกษาหลักโพชฌงค์ 7 ในพระพุทธศาสนา โพชฌงค์ 7 และนิวรณ์ 5 เป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาที่ช่วยเสริมสร้างปัญญาและความสงบภายใน รวมถึงขจัดอุปสรรคทางจิตใจเพื่อการเจริญวิปัสสนาและเข้าถึงพระนิพพาน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของสุภีร์ ทุมทอง (2559) กล่าวไว้ในหนังสือโพชฌงค์ 7 (ชุดโพธิปักขิยธรรม) อธิบายว่า โพชฌงค์ 7 เป็นธรรมะที่สำคัญ เป็นตัววัดก่อนที่จะบรรลุธรรม ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้ เป็นไปเพื่อหลุดพ้นจากกิเลส เป็นไปเพื่อเห็นความจริง เพื่อนิพพาน และโพชฌงค์มีลักษณะตรงข้ามกับนิวรณ์ ปัสสัทธิมีสองอย่าง กายปัสสัทธิ และจิตตปัสสัทธิ กายปัสสัทธิ คือสภาวะที่ทำให้เจตสิกต่าง ๆ สงบระงับเลยพลอยทำให้ร่างกายสงบระงับไปด้วย จิตตปัสสัทธิ คือ สภาวะที่ทำให้จิตสงบระงับที่กาย และจิตสงบระงับก็เพราะว่า กิเลสมันระงับ กิเลสมันดับลงไปความเร่าร้อนเพราะกิเลสหมดไปและปัสสัทธิ สัมโพชฌงค์เป็นธรรมที่ไม่เหมาะจะเจริญในสมัยที่จิตหดหู่แต่ควรที่จะเจริญในเวลาที่จิตฟุ้งซ่าน สอดคล้องกับงานวิจัยของพรมงคล ฉันท์รัตนโยธิน (2560) ได้ทำวิจัยเรื่อง “โพชฌงค์ 7 กับพุทธจิตเสริมสุขภาพ” พบว่าโพชฌงค์เป็นหลักธรรมสำคัญหมวดหนึ่ง เพื่อให้คนป่วยได้สดับตรับฟังแล้วจะได้หายจากโรค ซึ่งความจริงก็เป็นเรื่องของการทำใจให้สว่าง สะอาด ผ่องใส เป็นการรักษาใจพุทธจิตเสริมสุขภาพ โพชฌงค์มาจากคำว่า โพชฌะ กับอังคะ หรือโพธิ กับองค์ แปลว่า องค์แห่งผู้ตรัสรู้หรือองค์แห่งการตรัสรู้วินิจฉัย

3. วิเคราะห์กระบวนการเจริญสติ เพื่อปฏิบัติโพชฌงค์ 7 ในการดูแลสุขภาพจิต ได้แก่ 1) การดูแลสุขภาพกาย คือการใช้หลักธรรม 7 ประการ เพื่อสร้างสมดุลกายและใจ ช่วยลดความเครียดผ่อนคลายกล้ามเนื้อ ประกอบด้วย สติ การวิจัยธรรม ความเพียร ความอิ่มใจ ความสงบใจ ความตั้งมั่น และการวางใจเป็นกลาง 2) การดูแลสุขภาพจิต คือการใช้หลักธรรม 7 เพื่อสร้างสติ ปัญญา และความสมดุลทางอารมณ์ ช่วยลดความเครียด ความวิตกกังวล และสร้างกำลังใจ ทำให้จิตใจผ่องใส ซึ่งส่งผลดีต่อการรักษาทางกายและจิตใจให้เบิกบาน ผ่อนคลาย และยอมรับความจริง 3) การดูแลสุขภาพปัญญา คือการฝึกฝนองค์ธรรม 7 ประการ เพื่อสร้างความตื่นรู้ ความเข้าใจชีวิต และปัญญาที่หยั่งรู้ความจริงตามธรรมชาติช่วยรักษาใจให้สงบ และแก้ปัญหาด้วยปัญญา ลดความเครียด และเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานของจิตใจผ่านองค์ประกอบ สติ ธรรมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา 4) การดูแลสังคม คือการประยุกต์องค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ 7 ประการ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางใจ เสริมสุขภาวะทางสังคมให้ร่มเย็นเป็นสุข ปราศจากความขัดแย้ง โดยใช้สติปัญญา ความเพียร ความสงบกายใจ ในการปฏิสัมพันธ์กันทำให้สังคมเบิกบานผ่อนคลาย และเข้าใจความจริงตามธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสุภาพรรณ กลิ่นนาค (2564) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การสร้างสุขภาวะของชีวิตตามแนวโพชฌงค์ในพระพุทธศาสนา” พบว่าสุขภาวะทำให้สมบูรณ์ ด้วยกระบวนการฝึกฝนทางจิตโพชฌงค์ เป็นกระบวนการปฏิบัติที่ส่งเสริมต่อสุขภาวะเพราะมีองค์ประกอบ และแนวทางการฝึกครบทุกมิติ ทำให้ส่งผลต่อสุขภาวะทั้ง 4 คือกายจิต สังคม และปัญญา การสร้างสุขภาวะของชีวิตด้วยกระบวนการของโพชฌงค์ ทำให้รู้ถึงสิ่งที่เหมาะสมกับกาย ประสาทส่วนต่าง ๆ มีความผ่อนคลาย และทำงานอย่างเป็นปกติ ร่างกายเกิดความสมดุลมีความสุขสงบ ร่มเย็น และวางเฉยเมื่อรูปกายพร้อม ก็จะทำให้จิตผ่อนคลาย รู้เท่าทันทุกข์ที่เกิดขึ้นในใจ เกิดปีติทำให้สุขภาพจิตดีจิตตั้งมั่นมีสติและสมาธิรู้ตามความเป็นจริง พร้อมที่จะปล่อยวางและเข้าใจสรรพสิ่งต่าง ๆ เกิดการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคมได้อย่างดีสังคม เกิดความสงบสุขปราศจากการเบียดเบียน และพร้อมที่จะช่วยเหลือคนในสังคมด้วยกันสามารถใช้ชีวิตประจำวัน ได้อย่างมีสติเข้าใจเหตุ และปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ เกิดปัญญาที่เห็นความจริงของชีวิต เข้าใจชีวิตตามธรรมชาติที่เกิดขึ้น สามารถปล่อยวางเพื่อนำไปสู่การดับทุกข์ได้ในที่สุด

ดังนั้น ปัฏฐาน 4 และโพชฌงค์ 7 มีความสัมพันธ์แบบเหตุและผล โดยปัฏฐาน 4 คือฐานการตั้งสติที่ประกอบด้วยการพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรมอย่างต่อเนื่อง เมื่อเจริญสติปัฏฐาน 4 อย่างถูกต้องจะส่งผลให้โพชฌงค์ 7 ซึ่งเป็นองค์แห่งการตรัสรู้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ กระบวนการนี้ช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุวิชชา และวิมุตติ หรือความหลุดพ้นได้ในที่สุดการปฏิบัติปัฏฐาน 4 ซึ่งสอดคล้องกับคัมภีร์กุณฑลิยสูตร กล่าวถึงโพชฌงค์ 7 ประการ ได้แก่ 1. สติสัมโพชฌงค์ 2. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ 3. วิริยสัมโพชงค์ 4. ปีติสัมโพชงค์ 5. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ 6. สมาธิสัมโพชฌงค์ 7. อุเบกขาสัมมโพชฌงค์ โพชฌงค์ทั้ง 7 นำไปสู่ทางแห่งนิพพานด้วยการอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปสู่โวสสัคคะ เป็นหนทางสู่วิชชาและวิมุตติเป็นโลกุตตรธรรม

องค์ความใหม่

จากการสังเคราะห์ผลการวิจัยทั้ง 3 ส่วน ซึ่งเป็นการเชื่อมโยง “พุทธศาสตร์ (สติปัฏฐาน 4 และโพชฌงค์ 7)” เข้ากับ “พุทธจิตวิทยาและประสาทวิทยาศาสตร์” เพื่อรับมือกับวิกฤตสุขภาพจิตในยุคปัจจุบัน สามารถถอดรหัสเพื่อสร้าง องค์ความรู้ใหม่ (New Body of Knowledge) และนำไปขับเคลื่อนการพัฒนาชีวิตและสังคมได้อย่างเป็นระบบดังนี้

1. การปล่อบว่างอุเบกขาบำบัด สร้างชุดความรู้ที่ชี้ให้เห็นว่า "อุเบกขา" ไม่ใช่ความเฉยนิ่งหรือเมินเฉย แต่เป็น Non-judgmental Awareness (การรับรู้โดยไม่ตัดสิน) ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการหยุดวงจรอารมณ์ลบ (ตัณหา-อุปาทาน) ลดอัตราความวิตกกังวลและภาวะซึมเศร้าในเยาวชน

2. ภาวะแห่งการตื่นรู้ ระดับกาย/ประสาทวิทยา: การเจริญสติและสมาธิช่วยลดฮอร์โมนความเครียด ปรับการทำงานของสมอง ระดับจิตใจ: ธรรมวิจยะ และอุเบกขา เปลี่ยนกรอบคิด (Cognitive Reframing) ผ่านการเข้าใจไตรลักษณ์ ระดับสังคม: การลดโทสะและอุปาทานช่วยลดความขัดแย้งเชิงสัมพันธภาพ แนวทางการนำไปปฏิบัติหรือประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาชีวิต สามารถสรุปเป็นกรอบประเด็นได้ดังนี้

มิติการพัฒนาชีวิต	การประยุกต์ใช้ข้อธรรมและผลวิจัย	ผลลัพธ์เชิงพฤติกรรม
การจัดการอารมณ์และวิกฤตใจ	ใช้ สัมมาสติ + ลมหายใจ (อานาปานสติ) เป็นปุ่ม Pause เมื่อเกิดอารมณ์ดิ่งหรือความเครียดสะสม	ลดการตอบสนองด้วยอารมณ์ (Reactivity) เพิ่มความยืดหยุ่นทางจิตใจ (Resilience)
การปรับเปลี่ยนมุมมอง (Cognitive)	นำ ธรรมวิจยะ (การสอดส่องธรรม) มาวิเคราะห์ความทุกข์ตามหลักอริยสัจ 4 และไตรลักษณ์	มองเห็นสาเหตุที่แท้จริงของความทุกข์ เลิกยึดติดในอุปาทาน
การสยบนิวรณ์ในชีวิตประจำวัน	ใช้ ปัสสัทธิ (ความสงบ) และ อุเบกขา รับมือกับสิ่งเร้าดิจิทัลและการเปรียบเทียบในสังคม	จิตใจตั้งมั่น มีสมาธิกับการทำงานและการเรียน ไม่ถูกความหลง (โมหะ) ครอบงำ

ตารางที่ 1 : แนวทางการนำไปปฏิบัติหรือประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาชีวิต

สรุป

สติในพระพุทธศาสนาเป็นความระลึกได้ ที่สำคัญต่อการฝึกสมาธิ และการหลุดพ้นจากทุกข์ โดยแบ่งออกเป็นสองประเภทหลัก คือสัมมาสติ (ระลึกชอบ) และมิจฉาสติ (ระลึกผิด) สัมมาสติแบ่งเป็น 3 ขั้น ได้แก่ การระลึกถึงกิจประจำวัน การทำบุญกุศล และการระลึกรู้ในสติปัฏฐาน 4 ข้าศึกสติคือความประมาท การฝึกสติช่วยป้องกันความประมาทและนำไปสู่ความสุข การฝึกสติมีสองวิธีหลัก และมูลเหตุสำคัญได้แก่ สติปัฏฐาน 4 ประกอบด้วย กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา ธัมมานุปัสสนา สติช่วยเข้าใจจิตใจ ลดทุกข์ และเชื่อมโยงกับพุทธจิตวิทยา และการแพทย์สมัยใหม่ ช่วยปรับสมดุลอารมณ์ และคุณภาพชีวิตได้ดีขึ้น

หลักธรรมสำคัญในโพชฌงค์ 7 ในพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่า เป็นธรรมะที่นำไปสู่การตรัสรู้และส่งเสริมสุขภาวะ ประกอบด้วย 7 ประการ สติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ขณะที่นิวรณ์ 5 เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติ สามารถแก้ไขได้ด้วยการเจริญกัมมัฏฐาน การเจริญโพชฌงค์ ได้แก่ ศีล กัลยาณมิตรและการพิจารณาอย่างแยบคาย ในด้านสุขภาพจิต แนวคิดพุทธและแนวคิดสากลเน้นการสร้างสุขภาวะโดยโพชฌงค์ช่วยให้รับรู้และจัดการอารมณ์ ในประเทศไทยพบว่า ปัญหาสุขภาพจิตมีอัตราของความวิตกกังวลและภาวะซึมเศร้าเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนจากปัจจัยต่าง ๆ แนวทางการป้องกันปัญหาสุขภาพจิต เน้นการสร้างความ

ตระหนักรู้และการเข้าถึงบริการของหน่วยให้บริการ แนวคิดสุขภาพจิตแบบองค์รวม ได้แก่ กาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ มุมมองพุทธเน้นสติ และการปล่อยวาง ซึ่งช่วยจัดการความเครียดในสังคมไทยได้ การเจริญสติตามหลักโพชฌงค์ 7 เป็นกระบวนการพุทธบำบัดที่ผสานสมถะ และวิปัสสนาภาวนาเพื่อดูแลสุขภาพจิตอย่างองค์รวม ช่วยพลิกฟื้นจิตใจจากโรคซึมเศร้า และความเครียดอันมีสมุฏฐานมาจากตัณหา และอุปาทานโดยขับเคลื่อนผ่านปัจจัย แห่งการตื่นรู้เกื้อหนุนให้เกิดสมาธิปัญญาและความเพียรนำไปสู่ผลลัพธ์เชิงบวกทางกายและวิญญาณ สอดคล้องกับแนวคิดสุขภาพจิตสากล การฝึกสติรู้เท่าทันอารมณ์ตามหลักไตรสิกขา ควบคู่กับการใช้อุเบกขา ช่วยให้จิตปล่อยวางลดความขัดแย้ง

ข้อเสนอแนะ

ผลจากการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ มีดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ในด้านการสาธารณสุขและจิตเวชศาสตร์ หรือควรมีนวัตกรรม "สติบำบัดแบบพุทธบูรณาการ" ด้วยการออกแบบโปรแกรมบำบัดร่วมกับการรักษาทางการแพทย์แผนปัจจุบัน สำหรับผู้ป่วยโรคซึมเศร้า วิตกกังวล และอาการนอนไม่หลับ ระบบคู่หูดูแลใจ โดยใช้หลัก "กัลยาณมิตร" ในงานสาธารณสุขชุมชน เพื่อสร้างพื้นที่ปลอดภัยทางอารมณ์และลดการตีตรา (Stigma) ผู้ป่วยจิตเวช ส่วนในด้านการศึกษาและเยาวชน (Youth & Educational Empowerment) ควรส่งเสริมสติในสถานศึกษา (Mindfulness in School): บูรณาการการฝึกสติแบบไม่เป็นทางการ (Informal Practice) เช่น สติในการรับรู้กาย-ใจ ก่อนเริ่มเรียน เพื่อช่วยเยาวชนกลุ่มเสี่ยง (อายุ 18 ปีขึ้นไป) Dealing กับความกดดันทางเศรษฐกิจและการเรียน ควรมีภาคปฏิบัติฝึกอุเบกขาเพื่อสันติภาพในสังคม (Social Equanimity): ส่งเสริม "การฟังโดยไม่ตัดสิน" (Non-judgmental Listening) เพื่อลดความขัดแย้งเชิงความคิด สังคม และวัฒนธรรมในยุคเปลี่ยนผ่าน ทั้งนี้ควรมีหลักสูตร "ฉลาดทางอารมณ์ด้วยโพชฌงค์" (Mental Hygiene Course): สอนเทคนิคการดึงสติตามหลักสติปัฏฐาน 4 ให้เด็กรับรู้เท่าทัน "อุมมัตตกะ" หรือความบ้าคลั่งหลงผิดจากกาม โกรธ หรือสารเสพติด

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาอื่น เพื่อให้มีการศึกษาการประยุกต์ใช้อย่างแพร่หลายมากขึ้น

2.2 ควรศึกษาการปฏิบัติธรรมแบบการวิจัยกึ่งทดลอง ก่อนหลังการปฏิบัติธรรมในองค์ธรรมสติสัมโพชฌงค์ตามแนวพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

ธนิต อยู่โพธิ์. (2540). *วิปัสสนานิยม.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระปัณฑิตาภิวงศ์. (2550). *รู้แจ้งในชาตินี้.* กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

พระเทพวิสุทธิกวี. (2543). *การพัฒนาจิต.* นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระธรรมกิตติวงศ์. (2548). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด.* กรุงเทพฯ: เลี่ยงเชียง.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2533). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.* กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

การศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการละนิวรณ์ในสังคารวสูตร

An Analytical Study of the Practice of Bojjhanga for Abandoning Nivarana in the Sangarava Sutta

[1]พระใบฎีกาน้ำใส ญาณวโร (ตั้งเต็มเจริญ), [2]พระครูภาวนาวัฒนบัณฑิต วิ. (เจริญ มันจะนา) และ [3]พระจาตุรงค์ อาจารสุโภ

[1]Phra Baidika Numsai Ñānavaro (Tangtemcharoen), [2]Phrakhru Phawanawatthanabundit Vi. (Charoen Manjana) and [3]Phra Jaturong Ajarasupo

[1,2,3]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3]Faculty of Buddhism, Mahachulalonkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: nervone.official@gmail.com

Received: June 15, 2026; **Revised:** August 19, 2026; **Accepted:** August 24, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญในสังคารวสูตร 2) เพื่อศึกษาหลักนิวรณ์และโพชฌงค์ในสังคารวสูตร 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการละนิวรณ์ในสังคารวสูตร เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้วนำเสนอในรูปแบบเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1) สังคารวสูตรเป็นพระสูตรที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างนิวรณ์กับการกั้นปัญญา พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ สังคารวพราหมณ์ มีสาระสำคัญคือ ทรงชี้ให้เห็นว่านิวรณ์เป็นเครื่องกั้นปัญญา ปิดกั้นจิตไม่ให้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง และไม่รู้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย พระพุทธองค์ทรงอุปมาจิตที่ถูกนิวรณ์ครอบงำเหมือนน้ำขุ่นมัวที่ไม่สามารถสะท้อนภาพได้อย่างชัดเจน ขณะที่จิตที่ปราศจากนิวรณ์เปรียบเสมือนน้ำใสสะอาดที่สามารถรู้เห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง แสดงให้เห็นว่านิวรณ์เป็นเครื่องกั้นปัญญา ส่วนโพชฌงค์เป็นองค์ธรรมฝ่ายตรัสรู้ที่ช่วยชำระจิตให้ผ่องใสและนำไปสู่วิชชาและวิมุตติ 2) นิวรณ์ 5 ประกอบด้วย กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา เป็นอกุศลธรรมที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ส่วนโพชฌงค์ 7 ประกอบด้วย สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา เป็นองค์ธรรมที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาจิตและมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นลำดับ ทั้งนิวรณ์และโพชฌงค์ต่างมีเหตุเกิดและอาหารที่เกื้อหนุน โดยนิวรณ์เกิดขึ้นและมีกำลังด้วยอโยนิโสมนสิการและอารมณ์ที่เป็นอาหารของนิวรณ์แต่ละประเภท ขณะที่โพชฌงค์เจริญงอกงามด้วยโยนิโสมนสิการและการเจริญสติปัฏฐาน 4 ซึ่งเป็นอาหารของโพชฌงค์และเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาจิตและการละนิวรณ์ 3) การละนิวรณ์ในสังคารวสูตรมิใช่การกดข่ม แต่เป็นกระบวนการพัฒนาจิตผ่านการเจริญโพชฌงค์อย่างเป็นลำดับ ตั้งแต่การมีสติรู้เท่าทันสภาวธรรม การพิจารณาตามเหตุปัจจัย การเพียรละอกุศลและเจริญกุศล จนจิตเกิดความเบิกบาน สงบ ตั้งมั่น และวางเฉยอย่างมีปัญญา ส่งผลให้นิวรณ์ค่อยๆ เสื่อมกำลังและถูกละไปโดยลำดับ จนจิตสามารถรู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง และนำไปสู่วิชชาและวิมุตติตามแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในสังคารวสูตร

คำสำคัญ: สังคารวสูตร; นิวรณ์; โพชฌงค์; การละนิวรณ์

Abstract

This research article aimed: 1) to study the structure and essential teachings of the Saṅgārava Sutta, 2) to study the principles of Nīvaraṇa and Bojjhaṅga in the Saṅgārava Sutta, and 3) to analytically study the practice of Bojjhaṅga for abandoning Nīvaraṇa in the Saṅgārava Sutta. This qualitative research was conducted through documentary study based on the Tipitaka, commentaries, books, and related research documents, and the findings were presented descriptively. The results revealed that: 1) the Saṅgārava Sutta demonstrates the relationship between Nīvaraṇa and the obstruction of wisdom. The Buddha expounded this discourse to the brahmin Saṅgārava, emphasizing that Nīvaraṇa obstructs wisdom and prevents the mind from perceiving phenomena as they really are as well as from understanding one's own welfare, the welfare of others, and the welfare of both. The Buddha compared a mind dominated by Nīvaraṇa to turbid water incapable of reflecting images clearly whereas a mind free from Nīvaraṇa resembles clear water through which phenomena can be perceived as they really are. This illustrates that Nīvaraṇa acts as an obstruction to wisdom whereas Bojjhaṅga constitutes the factors of enlightenment that purify the mind and lead to Vijjā and Vimutti. 2) The five Nīvaraṇas consist of kāmacchanda, byāpāda, thīna-middha, uddhacca-kukkucca, and vicikicchā which are unwholesome states causing mental defilement. The seven Bojjhaṅgas consist of sati, dhammavicaya, viriya, pīti, passaddhi, samādhi, and upekkhā which are factors conducive to mental development and are mutually supportive in a progressive sequence. Both Nīvaraṇa and Bojjhaṅga possess their respective causes and nutriments. Nīvaraṇa arises and gains strength through ayonisomanasikāra and the specific nutriments of each hindrance whereas Bojjhaṅga develops through yonisomanasikāra and the cultivation of the Four Satipaṭṭhānas which serve as the nutriment for Bojjhaṅga and constitute important factors for mental development and the abandonment of Nīvaraṇa. 3) The abandonment of Nīvaraṇa in the Saṅgārava Sutta is not achieved through suppression but through the gradual cultivation of Bojjhaṅga. Beginning with mindfulness of phenomena followed by investigation according to causality and the effort to abandon unwholesome states while cultivating wholesome states the mind subsequently develops joy tranquility concentration and equanimity accompanied by wisdom. As a result, Nīvaraṇa gradually weakens and is progressively abandoned, enabling the mind to perceive phenomena as they truly are and leading to Vijjā and Vimutti in accordance with the path taught by the Buddha in the Saṅgārava Sutta.

Keywords: Saṅgārava Sutta; Nīvaraṇa; Bojjhaṅga; Abandonment of Nīvaraṇa

บทนำ

ในสังคมร่วมสมัย มนุษย์ต้องเผชิญกับสิ่งเร้าทางวัตถุ ข้อมูลข่าวสาร และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เกิดความเครียด ความวิตกกังวล ความฟุ้งซ่าน และความสับสนในการดำเนินชีวิต สภาวะดังกล่าวสะท้อนถึงปัญหาทางจิตใจที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ทั้งในด้านการเรียนรู้ การตัดสินใจ และการเข้าถึงความสุขที่แท้จริง ในทางพระพุทธศาสนาสภาวธรรมที่เข้าครอบงำจิตจนไม่สามารถรับรู้และพิจารณาสิ่งต่างๆ ได้ตามความเป็นจริงเรียกว่า นิวรณ์ ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี และขัดขวางความเจริญแห่งจิต พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องนิวรณ์ไว้อย่างชัดเจนในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะสังคารวสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่สังคารวพราหมณ์เกี่ยวกับเหตุปัจจัยที่ทำให้มนตร์ที่ได้ศึกษาและสาธยายมาเป็นเวลานานไม่แจ่มแจ้ง และเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดความแจ่มแจ้ง พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า เมื่อจิตถูกนิวรณ์ 5 ครอบงำ จิตย่อมไม่ผ่องใส ไม่สามารถรู้เห็นประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

ตามความเป็นจริง ตลอดจนไม่สามารถรู้ชัดธรรมที่เป็นเครื่องสลัดออกจากนิวรณ์ได้ ในสังคารวสูตรพระพุทธองค์ทรงกล่าวถึง นิวรณ์ 5 ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา โดยทรงใช้อุปมาเปรียบเทียบสภาพจิตที่ถูกนิวรณ์ครอบงำกับน้ำในภาชนะ 5 ลักษณะ กล่าวคือ กามฉันทะเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกย้อมด้วยสี พยาบาทเปรียบเหมือนน้ำที่กำลังเดือดพล่าน ถีนมิทธะเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกปกคลุมด้วยสาหร่ายและจอกแหน อุทธัจจกุกกุจจะเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกลมพัดจนเป็นระลอกและวิจิกิจฉาเปรียบเหมือนน้ำที่ขุ่นมัวด้วยโคลนตมและอยู่ในที่มืด สภาพของน้ำดังกล่าวไม่สามารถสะท้อนเงาของบุคคลให้เห็นได้อย่างชัดเจนฉันใด จิตที่ถูกนิวรณ์ครอบงำก็ไม่สามารถรู้เห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงได้ ฉันนั้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม. (ไทย); 19/236/180-185) อุปมาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่านิวรณ์มิได้เป็นสภาวะทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นชั่วขณะเท่านั้น แต่เป็นสภาวะที่มีผลต่อคุณภาพของจิตและความสามารถในการรู้เห็นตามความเป็นจริง เมื่อจิตถูกความพอใจในกาม ความพยาบาท ความหดหู่ซึมเซา ความฟุ้งซ่านรำคาญ หรือความลังเลสงสัยเข้าครอบงำ ย่อมทำให้จิตขาดความผ่องใสและไม่สามารถพิจารณาสภาวธรรมตามความเป็นจริงได้ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดงนิวรณ์ในฐานะเครื่องกั้นที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับความสามารถในการรู้และเห็นของจิต

นอกจากสังคารวสูตรแล้ว พระพุทธศาสนายังกล่าวถึงนิวรณ์ในพระสูตรและหมวดธรรมอื่นๆ โดยแสดงทั้งลักษณะของนิวรณ์ เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดขึ้น ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้นิวรณ์เจริญหรือเสื่อมกำลัง ซึ่งช่วยให้เห็นรายละเอียดของนิวรณ์ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น การศึกษานิวรณ์จึงไม่ควรจำกัดอยู่เฉพาะข้อความในพระสูตรใดพระสูตรหนึ่ง แต่ควรพิจารณาข้อมูลจากพระไตรปิฎกส่วนอื่นประกอบด้วย เพื่อให้สามารถอธิบายหลักธรรมได้อย่างถูกต้องและไม่เกินขอบเขตหลักฐานที่ปรากฏในสังคารวสูตร ในด้านความหมาย พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายว่า นิวรณ์เป็นธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี หรือสิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม มี 5 ประการ ได้แก่ 1) กามฉันทะ ความพอใจในกามคุณ 2) พยาบาท ความคิดร้ายหรือความขัดเคือง 3) ถีนมิทธะ ความหดหู่ซึมเซา 4) อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านและรำคาญ และ 5) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) คำอธิบายดังกล่าวช่วยขยายความหมายของนิวรณ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกให้มีความชัดเจนในด้านลักษณะของธรรมแต่ละประเภท ขณะเดียวกัน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของคำว่า นิวรณ์ ว่า หมายถึง สิ่งห้ามกั้นจิตใจมิให้บรรลุความดี มี 5 ประการ ได้แก่ ความพอใจรักใคร่ ความพยาบาท ความง่วงเหงาหาวนอน ความฟุ้งซ่านรำคาญ และความลังเลใจ (ราชบัณฑิตยสถาน , 2544) ความหมายดังกล่าวสอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาในด้านการมองนิวรณ์ว่าเป็นสิ่งกีดขวางความเจริญของจิต เมื่อพิจารณานิวรณ์ในบริบทของการปฏิบัติธรรม จะเห็นได้ว่า ปัญหาสำคัญมิได้อยู่เพียงการที่นิวรณ์เกิดขึ้นในจิต แต่ยังอยู่ที่การที่ผู้ปฏิบัติไม่สามารถรู้เท่าทันและพิจารณาสภาวะที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง จึงทำให้นิวรณ์มีกำลังและเข้าครอบงำจิต ประเด็นดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับการทำงานของสติและการพิจารณาธรรมอย่างแยบคาย ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญต่อการทำความเข้าใจกระบวนการพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนา

ในทางตรงกันข้าม พระพุทธองค์ทรงแสดงโพชฌงค์ 7 ได้แก่ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา ในฐานองค์ธรรมฝ่ายตรัสรู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาจิตให้มีความผ่องใส สงบ ตั้งมั่น และพร้อมต่อการรู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง โดยในสังคารวสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า เมื่อจิตปราศจากนิวรณ์และมีความผ่องใส ย่อมสามารถรู้เห็นประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่ายตามความเป็นจริง และสามารถรู้ชัดธรรมเป็นเครื่องสลัดออกจากนิวรณ์ได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม. (ไทย); 19/236/183-185) ความสัมพันธ์ระหว่างนิวรณ์กับโพชฌงค์จึงเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ เพราะสังคารวสูตรมิได้เพียงแสดงโทษของนิวรณ์ แต่ยังแสดงให้เห็นสภาพของจิตที่ปราศจากเครื่องกั้นและพร้อมต่อการเกิดความรู้ โดยอุปมาจิตที่ปราศจากนิวรณ์เป็นเสมือนน้ำใสสะอาด สงบนิ่ง ปราศจากสิ่งรบกวน สามารถสะท้อนภาพได้อย่างชัดเจน อุปมานี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคุณภาพของจิตกับความสามารถในการรู้เห็นตามความเป็นจริงอย่างชัดเจน จากประเด็นดังกล่าว นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายรายละเอียดของนิวรณ์และโพชฌงค์เพิ่มเติมโดยพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) อธิบายว่า นิวรณ์เป็นเครื่องกั้นศักยภาพของจิตไม่ให้บรรลุกุศลธรรมขั้นสูง ได้แก่ ญาณ วิปัสสนา มรรค และผล ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงสมาธิและปัญญาได้ (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), 2549) พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) อธิบายว่า นิวรณ์คืออาการแส่ซ่ายของจิตที่ปฏิเสธความสงบ ผลของนิวรณ์เป็นตัวขวางความสุขขั้นพื้นฐานในการภาวนา ทำให้ผู้ปฏิบัติหลงผิดในลักษณะของโมหะคอยลวงให้จิตวิ่งหาอารมณ์ภายนอกตลอดเวลา ทำให้จิตหมดพลัง (พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), 2548) พระพรหมมังคาลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) เห็นว่า นิวรณ์เป็นธรรมที่ตัดรอนความเพียร ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความท้อถอย ขาดความต่อเนื่องในการปฏิบัติ และส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตโดยรวม (พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), 2552) ขณะที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายโพชฌงค์เป็นองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ที่ทำงานเกื้อกูลกันเป็นลำดับเริ่มจากการมีสติระลึกรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง การพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญา การเพียรละอกุศลธรรม การเกิดความอิ่มใจ ความสงบกายสงบใจ ความตั้งมั่นแห่งจิต และการวางใจเป็นกลางตามความเป็นจริง อันเป็นกระบวนการพัฒนาจิตไปสู่ความบริสุทธิ์และความหลุดพ้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) และพระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) อธิบายว่า โพชฌงค์เป็นองค์ธรรมสำคัญที่นำผู้ปฏิบัติไปสู่การตรัสรู้ โดยมีสาระสำคัญอยู่ที่การพัฒนาสมาธิและปัญญาให้สมบูรณ์ (พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2534) แนวคิดดังกล่าวช่วยขยายรายละเอียดจากหลักธรรมในพระไตรปิฎกให้เห็นมิติของการนำหลักธรรมไปสู่การปฏิบัติ เมื่อพิจารณาคำอธิบายจากคัมภีร์และนักวิชาการประกอบกับหลักฐานจากพระไตรปิฎก จะเห็นได้ว่านิวรณ์และโพชฌงค์สามารถศึกษาได้ในมิติของเหตุปัจจัย กระบวนการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการพัฒนาจิต อย่างไรก็ตาม สังคารวสูตรมิได้อธิบายรายละเอียดของนิวรณ์ 5 และโพชฌงค์ 7 ครบถ้วนในทุกประเด็น ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้จึงใช้สังคารวสูตรเป็นพระสูตรหลักในการวิเคราะห์สาระสำคัญเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างนิวรณ์กับการรู้เห็นตามความเป็นจริง และใช้พระสูตรอื่นในพระไตรปิฎก อรรถกถา ตลอดจนหนังสือ ตำรา และงานวิชาการของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาเป็นข้อมูลประกอบเพื่ออธิบายรายละเอียดของหลักธรรมในประเด็นที่สังคารวสูตรมิได้กล่าวไว้โดยตรง ประเด็นที่น่าสนใจมิใช่เพียงการศึกษาว่า นิวรณ์คืออะไรหรือ

โพชฌงค์มีอะไรบ้าง แต่เป็นการศึกษาวิเคราะห์ว่า เมื่อจิตถูกนิวรณ์ครอบงำแล้วส่งผลต่อความสามารถในการรู้เห็นอย่างไร และการเจริญโพชฌงค์มีความสัมพันธ์กับการละนิวรณ์อย่างไร ตลอดจนการพัฒนาจิตจากภาวะที่ถูกเครื่องกั้นครอบงำไปสู่ภาวะที่จิตผ่องใส ตั้งมั่น และสามารถรู้เห็นตามความเป็นจริง ประเด็นดังกล่าวสอดคล้องโดยตรงกับสาระสำคัญของสังคารวสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงความแตกต่างระหว่างจิตที่ถูกนิวรณ์ครอบงำกับจิตที่ปราศจากนิวรณ์

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการละนิวรณ์ในสังคารวสูตร โดยมุ่งศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญของสังคารวสูตร ศึกษาหลักนิวรณ์และโพชฌงค์โดยอาศัยสังคารวสูตรเป็นแหล่งข้อมูลหลัก และใช้พระสูตรอื่น อรรถกถา และงานวิชาการเป็นข้อมูลประกอบ ตลอดจนวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการละนิวรณ์ตามหลักฐานที่ปรากฏ เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างนิวรณ์ โพชฌงค์ และการพัฒนาจิตอย่างเป็นระบบ อันจะเป็นประโยชน์ทั้งในด้านการศึกษาหลักธรรมและการประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติธรรมและการดำเนินชีวิต

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญของสังคารวสูตร
2. เพื่อศึกษาหลักนิวรณ์และโพชฌงค์ในสังคารวสูตร
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการละนิวรณ์ในสังคารวสูตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสารซึ่งมีวิธีดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษารวบรวมข้อมูล ศึกษาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ คือ สังคารวสูตรในพระสุตตันตปิฎก พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 และแหล่งข้อมูลทุติยภูมิประกอบด้วยงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ ตำราและเอกสารวิชาการ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ นิวรณ์ การปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์ การละนิวรณ์ในสังคารวสูตร รวมถึงแนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยการปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการละนิวรณ์

ขั้นตอนที่ 2 การจัดหมวดหมู่ข้อมูล ดำเนินการคัดเลือกเนื้อหาที่มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย โดยนำหลักธรรมที่ปรากฏในสังคารวสูตรมาจำแนกและจัดหมวดหมู่ตามประเด็นสำคัญ ได้แก่ โครงสร้างและสาระสำคัญของสังคารวสูตร นิวรณ์ 5 โพชฌงค์ 7 และความสัมพันธ์ระหว่างโพชฌงค์กับนิวรณ์ เพื่อเตรียมข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูล ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนาและการวิเคราะห์เชิงเอกสารโดยมีลำดับขั้นตอนดังนี้ วิเคราะห์โครงสร้างและสาระสำคัญของสังคารวสูตร วิเคราะห์หลักนิวรณ์ 5 และโพชฌงค์ 7 ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยศึกษาความหมาย องค์ประกอบ เหตุปัจจัย บทบาทหน้าที่ และแนวทางการเจริญหรือการละ จากพระไตรปิฎก พระสูตรที่เกี่ยวข้อง คัมภีร์ และ

เอกสารวิชาการ แล้วนำมาเปรียบเทียบและเชื่อมโยงกับหลักธรรมที่ปรากฏในสังคารวสูตร และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างนิวรณ์ 5 และโพชฌงค์ 7 โดยสังเคราะห์ข้อมูลจากสังคารวสูตร พระสูตรและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนเอกสารวิชาการ เพื่อวิเคราะห์กระบวนการปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการละนิวรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา

ขั้นตอนที่ 4 สรุปและอภิปรายผลการวิจัยโดยนำผลการวิเคราะห์มาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการละนิวรณ์ในสังคารวสูตร จากนั้นสรุปผลการวิจัย อภิปรายผลโดยเชื่อมโยงกับหลักพระพุทธศาสนาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งนำเสนอข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติธรรมและการดำเนินชีวิต ตลอดจนเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาวิจัยในอนาคต

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 สังคารวสูตรเป็นพระสูตรที่มีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมระหว่างพระพุทธเจ้ากับสังคารวพราหมณ์ ผู้มีความสงสัยเกี่ยวกับเหตุและปัจจัยที่ทำให้มนตร์ที่ศึกษาและสาธยายมาเป็นเวลานานไม่แจ่มแจ้ง และเหตุปัจจัยที่ทำให้มนตร์เกิดความแจ่มแจ้ง พระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรม โดยชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างนิวรณ์กับการกั้นปัญญา เป็นประเด็นสำคัญของพระสูตร ในด้านโครงสร้าง สังคารวสูตรประกอบด้วยการตั้งปัญหาของสังคารวพราหมณ์ พระพุทธองค์ทรงอธิบายสาเหตุที่ทำให้มนตร์ไม่แจ่มแจ้ง การแสดงอุปมาเพื่อให้เข้าใจสภาวะของจิต และการแสดงแนวทางปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง โดยพระพุทธองค์ทรงอุปมาจิตที่ถูกนิวรณ์ครอบงำกับภาชนะน้ำที่ไม่อาจสะท้อนภาพได้ตามความเป็นจริง กล่าวคือ กามฉันทะเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกย้อมด้วยสี พยาบาทเปรียบเหมือนน้ำเดือดพล่าน ถีนมิทธะเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกปกคลุมด้วยสาหร่ายและจอกแหน อุทธัจจกุกกุจจะเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกลมพัดจนกระเพื่อมเป็นระลอก และวิจิกิจฉาเปรียบเหมือนน้ำขุ่นมัวเป็นตมในที่มืด สภาพน้ำดังกล่าวย่อมไม่สามารถสะท้อนเงาหน้าของบุคคลได้อย่างชัดเจน จิตที่ถูกนิวรณ์ครอบงำก็ฉันนั้น ย่อมไม่สามารถรู้เห็นประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่ายตามความเป็นจริง อีกทั้งไม่สามารถรู้เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากนิวรณ์ได้ ส่งผลให้มนตร์หรือความรู้ที่ศึกษาเล่าเรียนมาไม่เกิดความแจ่มแจ้ง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม. (ไทย); 19/236/181-183) ในทางตรงกันข้าม พระพุทธองค์ทรงแสดงการเจริญโพชฌงค์ได้แก่ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา ในฐานะองค์ธรรมฝ่ายตรัสรู้ที่เป็นเหตุให้จิตหลุดพ้นจากนิวรณ์ เมื่อโพชฌงค์ได้รับการเจริญให้บริบูรณ์ จิตย่อมผ่องใส สงบ ตั้งมั่น และพร้อมต่อการรู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง อุปมาได้ดุจน้ำที่ใสสะอาด สงบนิ่ง และปราศจากสิ่งรบกวน จนสามารถสะท้อนเงาหน้าของบุคคลได้อย่างชัดเจน จิตที่ปราศจากนิวรณ์และประกอบด้วยโพชฌงค์ก็ย่อมสามารถรู้เห็นประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่ายตามความเป็นจริง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม. (ไทย); 19/236/183-185) สาระสำคัญของสังคารวสูตรจึงมุ่งแสดงให้เห็นว่า นิวรณ์เป็นธรรมที่ปิดกั้นปัญญาและเป็นเหตุให้ความรู้ไม่แจ่มแจ้ง ส่วนโพชฌงค์เป็นองค์ธรรมที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาจิตและ

ปัญญา จนนำไปสู่ความรู้เห็นตามความเป็นจริง อีกทั้งยังทำให้บุคคลสามารถพิจารณาประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่ายได้อย่างถูกต้อง ตลอดจนสามารถรู้ชัดอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากนิวรณ์ ทำให้จิตหลุดพ้นจากความเศร้าหมองและเข้าถึงวิชชาและวิมุตติได้

จากการศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในสังคารวสูตร สามารถอธิบายได้ว่า สังคารวสูตรเป็นพระสูตรที่สะท้อนหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเหตุปัจจัยของความเสื่อมและเหตุปัจจัยของความเจริญแห่งจิต กล่าวคือ เมื่อจิตถูกนิวรณ์ครอบงำ ปัญญาย่อมถูกบดบัง แต่เมื่อมีการเจริญโพชฌงค์อย่างถูกต้อง จิตย่อมมีความผ่องใส ตั้งมั่น และสามารถรู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริงได้ ด้วยเหตุนี้ สังคารวสูตรจึงมีคุณค่าทั้งในเชิงพุทธปรัชญาและเชิงปฏิบัติ สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาจิตใจ การปฏิบัติธรรม และการดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่ายได้อย่างเหมาะสม

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า สังคารวสูตรแสดงนิวรณ์ 5 ในฐานะธรรมที่เข้าครอบงำจิตและเป็นเครื่องกั้นมิให้บุคคลรู้เห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง โดยพระพุทธองค์ทรงแสดงนิวรณ์ 5 ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา พร้อมทั้งทรงแสดงอุปมาเปรียบเทียบสภาพจิตที่ถูกนิวรณ์ครอบงำกับภาชนะน้ำ 5 ลักษณะ กล่าวคือ กามฉันทะเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกย้อมด้วยสี พยาบาทเปรียบเหมือนน้ำที่กำลังเดือดพล่าน ถีนมิทธะเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกปกคลุมด้วยสาหร่ายและจอกแหน อุทธัจจกุกกุจจะเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกลมพัดจนเกิดระลอกคลื่น และวิจิกิจฉาเปรียบเหมือนน้ำที่ขุ่นมัวด้วยโคลนตมและอยู่ในที่มืด สภาพน้ำดังกล่าวไม่สามารถสะท้อนเงาหน้าได้อย่างชัดเจน ฉันใด จิตที่ถูกนิวรณ์ครอบงำก็ไม่สามารถรู้เห็นประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย และไม่สามารถรู้ธรรมเป็นเครื่องสลัดออกจากนิวรณ์ตามความเป็นจริงได้ ฉันนั้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม. (ไทย); 19/236/180-185) ทั้งนี้ สังคารวสูตรมิได้มุ่งอธิบายนิวรณ์ 5 ในรายละเอียดของความหมาย องค์ประกอบ เหตุปัจจัย และอาหารของนิวรณ์แต่ละประการโดยครบถ้วน แต่เน้นแสดงให้เห็นผลของนิวรณ์ที่มีต่อจิตและปัญญา โดยเฉพาะการเป็นเครื่องกั้นมิให้จิตรู้เห็นตามความเป็นจริง ดังนั้น ผู้วิจัยศึกษารายละเอียดของนิวรณ์ 5 เพิ่มเติมจากพระสูตรอื่นในพระไตรปิฎก ตลอดจนคัมภีร์และเอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นข้อมูลประกอบการวิเคราะห์ โดยยังคงยึดสาระที่ปรากฏในสังคารวสูตรเป็นข้อมูลหลักของการศึกษา จากการศึกษาประกอบพบว่าในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี กล่าวถึงธรรมที่ชื่อว่า นิวรณ์ เพราะกางกั้นกุศลจิตที่จะเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งฌาน กล่าวคือไม่ให้กุศลจิตนั้นเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนั้น เพราะว่าปิดกั้นปัญญาจักษุ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อภ.สำ. (ไทย); 34/1158/296) ประกอบด้วย กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของนิวรณ์ หรือนิวรณธรรม ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม มี 5 อย่างคือ 1. กามฉันท์ พอใจในกามคุณ 2. พยาบาท คิดร้ายผู้อื่น 3. ถีนมิทธะ ความหดหู่ 4. อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านและรำคาญ 5. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) นิวรณ์ 5 เกิดขึ้นและเจริญขึ้นจาก อโยนิโสมนสิการ คือการใส่ใจหรือพิจารณาสิ่งต่างๆ โดยไม่แยบคาย

ไม่ถูกต้องตามเหตุและปัจจัย ทำให้จิตคล้อยตามอารมณ์และเปิดโอกาสให้อกุศลธรรมเข้าครอบงำ เมื่ออโยนิโสมนสิการเกิดขึ้น ย่อมเป็นเหตุให้กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วเจริญงอกงามยิ่งขึ้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม. (ไทย); 19/205/137) ส่วนอาหารของนิวรณ์ หมายถึงปัจจัยที่เกื้อหนุนให้นิวรณ์เกิดขึ้นและมีกำลังต่อเนื่องในกระแสจิต ในกายสูตร แสดงให้เห็นว่า นิวรณ์ 5 มีเหตุปัจจัยหรืออาหารที่เกื้อหนุนให้เกิดและเจริญขึ้น โดยกามฉันทะมีสุภนิมิตเป็นอาหาร พยาบาทมีปฏิฆนิมิตเป็นอาหาร ถีนมิทธะมีอวิชชาเป็นอาหาร อุทธัจจกุกกุจจะมีอโยนิโสมนสิการเป็นอาหาร และวิจิกิจฉามีธรรมที่เป็นเหตุแห่งวิจิกิจฉาเป็นอาหาร ดังนั้นการเกิดขึ้นและความเจริญของนิวรณ์จึงสัมพันธ์กับการใส่ใจอารมณ์และธรรมโดยไม่แยบคาย ซึ่งเป็นเหตุให้นิวรณ์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วเจริญยิ่งขึ้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม. (ไทย); 19/183/110-113) ในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่า เหตุเกิดของนิวรณ์มาจากอโยนิโสมนสิการ คือ การไม่พิจารณาโดยแยบคายต่ออารมณ์ที่ปรากฏในขณะปัจจุบัน ทำให้จิตไม่เท่าทันอารมณ์ที่เกิดขึ้นปล่อยให้กิเลสครอบงำโดยง่าย (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) นอกจากนี้ยังมีปัจจัยเกื้อหนุนอื่น ได้แก่ การไม่สำรวมอินทรีย์ การปล่อยจิตให้ไหลไปตามอารมณ์กามคุณ และการขาดสติสัมปชัญญะ ส่งผลให้เกิดนิวรณ์ทั้ง 5 ซึ่งนิวรณ์แต่ละประการทำหน้าที่บดบังคุณภาพของจิตในลักษณะที่แตกต่างกันโดยพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) อธิบายไว้ว่า นิวรณ์แต่ละประเภทล้วนมีอโยนิโสมนสิการเป็นเหตุของการเกิดขึ้น แต่ปรากฏในลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ กามฉันทะเกิดจากการใส่ใจโดยไม่แยบคายในอารมณ์ที่น่าพอใจ พยาบาทเกิดจากการใส่ใจโดยไม่แยบคายในอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ ถีนมิทธะเกิดจากการหมกมุ่นในความหดหู่และความเกียจคร้าน อุทธัจจกุกกุจจะเกิดจากการใส่ใจในอาการฟุ้งซ่านไม่สงบ ส่วนวิจิกิจฉาเกิดจากการใส่ใจโดยไม่แยบคายในเรื่องที่ควรเชื่อมั่นและพิจารณาอย่างถูกต้อง (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), 2549) ดังนั้น นิวรณ์จึงมิได้เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นเพียงชั่วคราวหากแต่อาศัยการสั่งสมและการได้รับปัจจัยหล่อเลี้ยงอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาสมาธิและปัญญา

ในส่วนของโพชฌงค์นั้น สังคารวสูตรมิได้แสดงรายละเอียดของโพชฌงค์ 7 ในลักษณะการจำแนกองค์ประกอบ เหตุเกิด หรือปัจจัยเกื้อหนุนไว้อย่างละเอียดเช่นเดียวกับพระสูตรบางแห่ง แต่ทรงแสดงโพชฌงค์ในฐานะองค์ธรรมฝ่ายตรัสรู้ที่ตรงข้ามกับนิวรณ์และเป็นธรรมที่เมื่อเจริญแล้ว ย่อมนำไปสู่วิชชาและวิมุตติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม. (ไทย); 19/236/180-185) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงศึกษาขยายความจากพระสูตรอื่นในพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง เพื่ออธิบายความหมาย องค์ประกอบ เหตุปัจจัย และอาหารของโพชฌงค์ 7 ให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น โดยยังคงยึดสาระสำคัญที่ปรากฏในสังคารวสูตรเป็นกรอบหลักในการวิเคราะห์ ในพระไตรปิฎกโพชฌงคกถาได้ให้ความหมายคำว่าโพชฌงค์ คือ ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายแห่งการตรัสรู้ เป็นเหตุและเครื่องสนับสนุนให้เกิดความตรัสรู้ ดำเนินไปสู่ความตรัสรู้ และทำให้ความตรัสรู้ถึงพร้อมสมบูรณ์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/557/338) ประกอบด้วย 7 ประการ ได้แก่ 1) สติสัมโพชฌงค์ คือ ความระลึกได้ ไม่เผลอ ไม่หลงลืมอารมณ์ที่กำลังปรากฏ 2) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ คือ การพิจารณา ตรวจสอบและ

วินิจฉัยธรรมตามความเป็นจริง 3) วิริยสัมโพชฌงค์ คือ ความเพียร ในการละอกุศลธรรมและเจริญกุศลธรรม 4) ปีติสัมโพชฌงค์ คือ ความอิ่มใจ เบิกบานใจที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม 5) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ คือ ความสงบระงับแห่งกายและจิต 6) สมาธิสัมโพชฌงค์ คือ ความตั้งมั่นแห่งจิต มีอารมณ์เป็นหนึ่ง 7) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ คือ ความวางเฉยอย่างมีปัญญา ไม่เอนเอียงไปตามความยินดียินร้าย ในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) โพชฌงค์มิได้หมายถึงเพียงองค์ธรรม 7 ประการที่แยกเป็นข้อๆ เท่านั้น แต่เป็นกระบวนการพัฒนาจิตที่ดำเนินไปจากสติ ธัมมวิจยะ และความเพียร ไปสู่ความอิ่มใจ ความสงบ ความตั้งมั่น และความวางเฉย อันเป็นลำดับของการพัฒนาจิตไปสู่ปัญญาและความรู้แจ้งตามความเป็นจริง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) ทั้งนี้ความหมายดังกล่าวช่วยให้เห็นว่า โพชฌงค์เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่องและเกื้อหนุนกัน ดังนั้น การทำความเข้าใจโพชฌงค์จึงจำเป็นต้องพิจารณาทั้งในด้านเหตุปัจจัยที่ทำให้องค์ธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นและเจริญขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยและธรรมที่เป็นอาหารเกื้อหนุน โดยมีโยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณาโดยแยบคาย เป็นปัจจัยสำคัญ เมื่อบุคคลพิจารณาธรรมอย่างถูกต้องตามเหตุและปัจจัย ย่อมเป็นเหตุให้โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้นและโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วเจริญบริบูรณ์ นอกจากโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นเหตุเกิดโพชฌงค์แล้ว พระพุทธองค์ยังทรงกล่าวถึงอาหารของโพชฌงค์ไว้ในหลายพระสูตร ซึ่งเกื้อหนุนให้โพชฌงค์แต่ละประเภทเกิดขึ้นและเจริญ ในกายสูตรได้แสดง โพชฌงค์ 7 มีอาหารเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้โพชฌงค์แต่ละประการที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วเจริญบริบูรณ์ โดยมีโยนิโสมนสิการในธรรมที่เป็นที่ตั้งของโพชฌงค์แต่ละประการเป็นปัจจัยสำคัญ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม. (ไทย); 19/183/110-113) เมื่อบุคคลทำโยนิโสมนสิการในธรรมที่เป็นอาหารของโพชฌงค์อย่างถูกต้องและต่อเนื่อง ย่อมเป็นเหตุให้โพชฌงค์ทั้ง 7 เกิดขึ้น และเจริญบริบูรณ์ อันนำไปสู่การเกิดวิชชาและวิมุตติตามลำดับ

เมื่อพิจารณาในด้านการปฏิบัติ พบว่า การเจริญสติปัฏฐานเป็นแนวทางสำคัญที่เอื้อต่อการเกิดและเจริญของโพชฌงค์ เพราะเป็นการตั้งสติระลึกรู้กาย เวทนา จิต และธรรมตามความเป็นจริงอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับการใช้โยนิโสมนสิการในการพิจารณาสภาวธรรมรวมทั้งการคบหากัลยาณมิตร ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนสำคัญในการกระตุ้นให้โพชฌงค์เจริญขึ้นตามลำดับ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) โดยกระบวนการดังกล่าวเริ่มจากสติเป็นฐาน แล้วนำไปสู่ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา ซึ่งสะท้อนลำดับการพัฒนาจิตจากความตื่นรู้ไปสู่ความตั้งมั่นและความเป็นกลางอย่างมีปัญญา สอดคล้องกับ ที่พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) อธิบายว่า นักปฏิบัติย่อมรู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์เกิดจากโยนิโสมนสิการ คือการเจริญสติอย่างต่อเนื่องจนเป็นเหตุให้เกิดสติสัมโพชฌงค์ ความตั้งใจว่าจะอบรมจิตให้เกิดสติสัมโพชฌงค์และการใส่ใจอารมณ์ที่น่าเลื่อมใสมีพระพุทธคุณเป็นต้น (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), 2548) จะเห็นได้ว่าการตั้งมั่นของสติอย่างไม่ขาดสาย การพิจารณาธรรมอย่างเป็นระบบ การฝึกสมาธิให้เกิดความสงบ และการเจริญปัญญาในการเห็นไตรลักษณะของสภาวธรรม ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงทางจิตให้โพชฌงค์มีกำลังเพิ่มขึ้นจนสามารถนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญองค์ธรรมทั้ง 7 ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นตามลำดับ ย่อมสามารถบรรลุผลสูงสุดทางพระพุทธศาสนาได้ตามกำลังแห่งการประพฤติปฏิบัติ (พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2534) ด้านความสัมพันธ์ระหว่างนิวรณ์และโพชฌงค์ พบว่าองค์ธรรมทั้ง

สองมีความสัมพันธ์กันในลักษณะตรงข้ามเชิงหน้าที่และเชิงกระบวนการ กล่าวคือ นิวรณ์ทำหน้าที่บดบังและทำให้จิตไม่สามารถตั้งมั่นหรือเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริงได้ ขณะที่โพชฌงค์ทำหน้าที่เกื้อกูลและพัฒนาจิตให้มีความพร้อมต่อการรู้แจ้ง เมื่อจิตถูกนิวรณ์ครอบงำ ย่อมทำให้โพชฌงค์ไม่สามารถเกิดขึ้นหรือเจริญได้อย่างเต็มที่ แต่เมื่อมีการเจริญโพชฌงค์ โดยเฉพาะสติสัมโพชฌงค์ จะทำหน้าที่เป็นจุดเริ่มต้นในการเรียนรู้เท่าทันนิวรณ์ ส่งผลให้เกิดการคลายตัวและถูกละไปเป็นลำดับ

จากการศึกษาหลักนิวรณ์และโพชฌงค์ในสังคารวสูตร พบว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงนิวรณ์ 5 ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา ในฐานะธรรมที่เข้าครอบงำจิต และเป็นเครื่องกั้นมิให้บุคคลรู้เห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง โดยทรงใช้อุปมาภาชนะน้ำ 5 ลักษณะเพื่อแสดงให้เห็นสภาพจิตที่ถูกนิวรณ์ครอบงำ ขณะที่โพชฌงค์ 7 ได้แก่ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา ทรงแสดงในฐานะธรรมฝ่ายตรัสรู้ที่เกื้อหนุนให้จิตพัฒนาไปสู่วิชชาและวิมุตติ และมีความสัมพันธ์ในลักษณะตรงข้ามกับนิวรณ์ ทั้งนี้ สังคารวสูตรมิได้อธิบายความหมาย องค์ประกอบ เหตุเกิด และอาหารของนิวรณ์และโพชฌงค์แต่ละประการไว้อย่างละเอียด ผู้วิจัยจึงศึกษาขยายความจากพระสูตรอื่นในพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง พบว่า อโยนิโสมนสิการเป็นเหตุสำคัญที่เกื้อหนุนให้นิวรณ์เกิดและเจริญ ขณะที่โยนิโสมนสิการเป็นเหตุสำคัญที่เกื้อหนุนให้โพชฌงค์เกิดและเจริญ โดยมีปัจจัยและอาหารของแต่ละองค์ธรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงให้ดำรงอยู่และมีกำลังเพิ่มขึ้น ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างนิวรณ์กับโพชฌงค์ในสังคารวสูตรจึงสะท้อนกระบวนการพัฒนาจิตจากภาวะที่ถูกนิวรณ์ครอบงำและบดบังปัญญา ไปสู่การเจริญโพชฌงค์ซึ่งช่วยให้จิตสงบ ตั้งมั่น และรู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง จนนำไปสู่การละนิวรณ์และการเข้าถึงวิชชาและวิมุตติในที่สุด

วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัยพบว่าการปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการละนิวรณ์ในสังคารวสูตร เป็นกระบวนการพัฒนาจิตที่ดำเนินไปอย่างเป็นลำดับ โดยสังคารวสูตรเป็นแกนหลักที่แสดงให้เห็นลักษณะและผลของนิวรณ์ที่มีต่อจิต พระผู้มีพระพุทธองค์ทรงแสดงนิวรณ์ 5 ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา ว่าเป็นเครื่องกั้นจิต ทำให้จิตไม่ผ่องใสและไม่สามารถรู้เห็นอารมณ์ตามความเป็นจริง ดังอุปมาภาชนะน้ำที่ถูกสิ่งต่างๆ ปกคลุมหรือถูกรบกวนจนไม่สามารถเห็นเงาได้ชัดเจน เมื่อจิตปราศจากนิวรณ์ย่อมมีความผ่องใสและพร้อมต่อการพิจารณาธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม.(ไทย); 19/236/180-185) จากหลักดังกล่าวจึงเห็นได้ว่า การละนิวรณ์เป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาจิต เพราะเมื่อนิวรณ์ลดกำลังลง จิตย่อมมีความพร้อมต่อการพิจารณาสภาวธรรมและการพัฒนาปัญญา เมื่อพิจารณาสังคารวสูตรประกอบกับ อรรถกถาสารัตถปกาสินี มหาวรรคอรรถกถา พบว่า นิวรณ์มิได้เกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุ แต่มีอาหารหรือปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิดและเจริญขึ้น การละนิวรณ์จึงต้องพิจารณาทั้งตัวนิวรณ์และเหตุปัจจัยที่ทำให้นิวรณ์นั้นเกิดขึ้น อรรถกถาได้อธิบายแนวทางการละนิวรณ์ให้เหมาะสมกับแต่ละประเภท เช่น กามฉันทนิวรณ์อาศัยการพิจารณาอสุภะ การสำรวมอินทรีย์ และการรู้จักประมาณในการบริโภค พยาบาทนิวรณ์อาศัยการเจริญเมตตาและการพิจารณาโดยแยบคาย ถีนมิทธนิวรณ์อาศัยการปรับอิริยาบถ การอยู่ในที่แจ้ง ส่วนอุทธัจจกุกกุจจะและวิจิกิจฉาอาศัยการศึกษาสอบถามธรรม การคบกัลยาณมิตร และการ

สนทนาในเรื่องที่เป็นสัปปายะ (อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอัฏฐกถา: สำ.ม.อ.(บาลี); 3/183/205-208) จึงทำให้เห็นว่าสังคารวสูตรแสดงปัญหาของจิตที่ถูกนิวรณ์กั้น ส่วนอรรถกถาช่วยขยายให้เห็นเหตุปัจจัยและแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว เมื่อนำหลักดังกล่าวมาเชื่อมโยงกับโพชฌงค์ 7 พบว่า สติสัมโพชฌงค์เป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติ เพราะช่วยให้ผู้ปฏิบัติรู้เท่าทันว่านิวรณ์ชนิดใดกำลังเกิดขึ้น ไม่ปล่อยให้จิตถูกนิวรณ์ครอบงำ เมื่อมีสติแล้วจึงเกิดธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ คือการพิจารณาสภาวธรรมและเหตุปัจจัยของนิวรณ์ทำให้รู้ว่านิวรณ์เป็นสภาวธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยและสามารถละได้ จากนั้นวิริยสัมโพชฌงค์ทำหน้าที่เป็นกำลังให้ผู้ปฏิบัติดำเนินการละอกุศลและเจริญกุศลอย่างต่อเนื่อง กระบวนการดังกล่าวสอดคล้องกับแนวทางในอรรถกถาที่ให้ผู้ปฏิบัติรู้จักเหตุปัจจัยของนิวรณ์และเลือกวิธีปฏิบัติให้เหมาะสมกับนิวรณ์แต่ละประเภท

ในด้านการพัฒนาจิต ปีติสัมโพชฌงค์ช่วยส่งเสริมจิตที่หดหู่ ทำให้เกิดความเบิกบานและมีกำลังในการปฏิบัติ จึงเกื้อหนุนต่อการลดกำลังของถีนมิทธนิวรณ์และพยาบาทนิวรณ์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ช่วยให้กายและจิตสงบระงับ ลดความกระวนกระวายและความฟุ้งซ่าน สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่อธิบายปัสสัทธิว่าเป็นความสงบระงับและผ่อนคลายของกายและจิต (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2548) ส่วนสมาธิสัมโพชฌงค์ ทำให้จิตตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ ช่วยลดความฟุ้งซ่านที่เข้ามาครอบงำจิต สอดคล้องกับพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) ที่อธิบายความสำคัญของความตั้งมั่นของจิตในการเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), 2548) ขณะที่อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ทำให้จิตวางเฉยอย่างมีปัญญา ไม่เอนเอียงไปตามความพอใจหรือไม่พอใจ จึงเป็นภาวะที่ช่วยให้จิตไม่ถูกกามฉันทะและพยาบาทครอบงำ ในส่วนของธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ การพิจารณาสภาวธรรมตามเหตุปัจจัยมีส่วนช่วยลดความลังเลสงสัยและความไม่รู้ ซึ่งสัมพันธ์กับการละวิจิกิจฉานิวรณ์ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) อธิบายว่า การมีสติระลึกรู้รูปนามปัจจุบันและเห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความรู้ในเหตุปัจจัยและคลายความสงสัยในสภาวธรรม (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), 2550) นอกจากนี้ อรรถกถาปริยายสูตรยังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างการละนิวรณ์ 5 กับการเจริญโพชฌงค์ 7 โดยเน้นการกำหนดรู้ธรรมที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอก และพิจารณาธรรมตามความเป็นจริง (อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอัฏฐกถา: สำ.ม.อ. (บาลี); 3/233/239) จึงสนับสนุนการวิเคราะห์ว่า การละนิวรณ์และการเจริญโพชฌงค์เป็นกระบวนการที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน จากการวิเคราะห์สามารถสังเคราะห์กระบวนการปฏิบัติได้ 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1 การมีสติรู้เท่าทันนิวรณ์ เมื่อกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉาเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติรู้ชัดตามที่เป็นจริงโดยไม่ยึดถือหรือปรุงแต่งต่อ ระยะที่ 2 การพิจารณาเหตุปัจจัยของนิวรณ์ โดยใช้ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์พิจารณาว่านิวรณ์เกิดจากอะไรและควรใช้วิธีใดในการละ โดยอาศัยแนวทางจากอรรถกถา และระยะที่ 3 การเจริญโพชฌงค์องค์อื่นให้เหมาะสมกับสภาวะของจิต โดยเมื่อจิตหดหู่ควรส่งเสริมธัมมวิจยะ วิริยะ และปีติ ส่วนเมื่อจิตฟุ้งซ่านควรส่งเสริมปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา โดยมีสติเป็นองค์กำกับตลอดกระบวนการ

จากผลการศึกษาสามารถสรุปได้ว่า การปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการละนิวรณ์ในสังคารวสูตร เป็นกระบวนการพัฒนาจิตที่เริ่มจากการมีสติรู้เท่าทันนิวรณ์ที่เกิดขึ้น แล้วพิจารณาสภาวธรรมและเหตุปัจจัยของนิวรณ์ด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อาศัยความเพียรในการละอกุศลธรรมและเจริญกุศลธรรม ตลอดจนเจริญโพชฌงค์องค์อื่นให้เหมาะสมกับสภาวะของจิต ทำให้จิตค่อยๆ เกิดความเบิกบาน สงบ ตั้งมั่น และวางเฉยอย่างมีปัญญา เมื่อโพชฌงค์เจริญยิ่งขึ้น นิวรณ์ย่อมเสื่อมกำลังและถูกละไปตามลำดับ สอดคล้องกับสังคารวสูตรที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อนิวรณ์ครอบงำจิต ย่อมทำให้จิตไม่ผ่องใส และไม่สามารถรู้เห็นตามความเป็นจริงได้ แต่เมื่อจิตพ้นจากเครื่องกั้น ย่อมมีความผ่องใสและพร้อมต่อการพิจารณาธรรม ทั้งนี้ การละนิวรณ์มิใช่การกดข่มโดยตรง แต่เป็นผลจากการพัฒนาองค์ธรรมฝ่ายตรัสรู้ให้เจริญยิ่งขึ้น จนจิตมีความผ่องใส ตั้งมั่น และสามารถรู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง ตลอดจนรู้เห็นประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่ายตามความเป็นจริง รวมทั้งรู้ชัดธรรมเป็นเครื่องสลัดออกจากนิวรณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว อันเป็นกระบวนการพัฒนาจิตที่สอดคล้องกับสาระสำคัญของสังคารวสูตร

อภิปรายผลการวิจัย

1. นิวรณ์เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาจิตและปัญญา โดยเป็นธรรมที่ปิดกั้นความผ่องใสของจิตและขัดขวางการรู้เห็นตามความเป็นจริง ซึ่งสังคารวสูตรได้ใช้อุปมาเรื่องภาชนะน้ำที่ถูกย้อมด้วยสี ถูกทำให้เดือดพล่าน ถูกจอกแหนปกคลุม ถูกลมพัดให้กระเพื่อม และขุ่นมัวด้วยโคลนตม เพื่อแสดงผลของนิวรณ์ที่มีต่อจิตอย่างชัดเจน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะนิวรณ์เป็นอกุศลธรรมที่เข้าครอบงำจิต ทำให้สติ สมาธิ และปัญญาไม่สามารถทำงานได้อย่างเต็มศักยภาพ สอดคล้องกับพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) ที่อธิบายว่านิวรณ์เป็นเครื่องกั้นศักยภาพของจิตไม่ให้บรรลุญาณ วิปัสสนา มรรค และผล (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), 2549) และสอดคล้องกับพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ที่อธิบายว่า นิวรณ์เป็นอาการแส่ซ่ายของจิตที่ทำให้จิตวิ่งตามอารมณ์ภายนอก ขาดความสงบและพลังในการภาวนา (พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), 2548) อภิปรายผลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า สังคารวสูตรมิได้มุ่งแสดงเพียงโทษของนิวรณ์เท่านั้น แต่ยังชี้ให้เห็นว่านิวรณ์เป็นสภาวธรรมที่บดบังความผ่องใสของจิตและเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเกิดปัญญาและการรู้เห็นตามความเป็นจริง

2. นิวรณ์และโพชฌงค์มีความสัมพันธ์กันในลักษณะตรงกันข้าม โดยมีโยนิโสมนสิการและอาหารของธรรมแต่ละฝ่ายเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเกิดและการเจริญขึ้น การละนิวรณ์จึงมิใช่เพียงการกำจัดสภาวะที่เกิดขึ้นแล้ว แต่เป็นการลดเหตุปัจจัยและอาหารที่เกื้อหนุนให้นิวรณ์เกิดขึ้น พร้อมทั้งส่งเสริมเหตุปัจจัยและอาหารที่เกื้อหนุนให้โพชฌงค์เจริญขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะนิวรณ์มิได้เกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุปัจจัย หากแต่ดำรงอยู่และเจริญขึ้นโดยอาศัยอาหารของตน เช่น สุภนิมิตเป็นอาหารของกามฉันทนิวรณ์ และปฏิฆนิมิตเป็นอาหารของพยาบาทนิวรณ์ สอดคล้องกับกายสูตรที่แสดงให้เห็นว่า ธรรมฝ่ายอกุศลและธรรมฝ่ายกุศลต่างมีเหตุปัจจัยหรืออาหารที่เกื้อหนุนให้เกิดและเจริญขึ้น การใส่ใจโดยไม่แยบคายย่อมเป็นปัจจัยให้นิวรณ์เกิดและเจริญ ขณะที่การใส่ใจโดยแยบคายและการเจริญสติปัฏฐานเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้โพชฌงค์เกิดและเจริญขึ้น

(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม. (ไทย); 19/183/110-113) และสอดคล้องกับพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) ที่อธิบายว่า นิวรณ์แต่ละประเภทเกิดขึ้นจากอโยนิโสมนสิการต่ออารมณ์ปัจจุบันในลักษณะที่แตกต่างกัน และการอบรมจิตให้เกิดสติสัมโพชฌงค์จำเป็นต้องอาศัยโยนิโสมนสิการในการระลึกรู้รูปนามปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), 2548) อภิปรายผลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การละนิวรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการพัฒนาจิตที่ดำเนินไปตามเหตุปัจจัย มิใช่การกดข่มนิวรณ์โดยตรง แต่เป็นการลดเหตุปัจจัยที่เกื้อหนุนให้อกุศลธรรมเกิดขึ้น พร้อมทั้งเจริญองค์ธรรมฝ่ายกุศลให้มีกำลังยิ่งขึ้น จนนิวรณ์เสื่อมกำลังลงและจิตมีความผ่องใส เอื้อต่อการเกิดปัญญาและการรู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริงตามลำดับ

3. การละนิวรณ์เกิดจากการเจริญโพชฌงค์ กล่าวคือ แนวทางการละนิวรณ์ในสังคารวสูตรไม่ได้มุ่งกำจัดนิวรณ์โดยตรง แต่เน้นการเจริญโพชฌงค์ให้เกิดขึ้นและเจริญยิ่งขึ้นในจิต จนสามารถระงับและละนิวรณ์ได้โดยลำดับ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะโพชฌงค์เป็นกระบวนการพัฒนาจิตที่ทำงานอย่างต่อเนื่องและเกื้อกูลกันเป็นลำดับ ตั้งแต่สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา เมื่อธรรมฝ่ายกุศลเจริญขึ้น ธรรมฝ่ายอกุศลย่อมเสื่อมกำลังลง ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) ที่อธิบายว่าการเจริญสติเป็นเหตุปัจจัยของการละนิวรณ์และการพัฒนาวิปัสสนาญาณ (พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), 2550) และสอดคล้องกับพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่อธิบายว่า โพชฌงค์เป็นองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ที่ทำงานเกื้อกูลกันเป็นลำดับและนำไปสู่ความบริสุทธิ์แห่งจิตและความหลุดพ้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) อภิปรายผลดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นว่า ในบริบทสังคมปัจจุบันที่เต็มไปด้วยสิ่งเร้าและความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การละนิวรณ์ด้วยการเจริญโพชฌงค์ตามแนวทางสังคารวสูตรมิใช่การหลีกหนีจากปัญหาภายนอก หากแต่เป็นการพัฒนาความเข้มแข็งภายในจิตใจผ่านสติและโยนิโสมนสิการ เพื่อให้สามารถรู้เท่าทันอารมณ์และสิ่งกระทบต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง จนจิตผ่องใส ตั้งมั่น และพร้อมต่อการเจริญปัญญา สอดคล้องกับอุปมาภาชนะน้ำใสสะอาดในสังคารวสูตรที่สามารถสะท้อนภาพได้อย่างชัดเจนเมื่อปราศจากสิ่งเศร้าหมองปกคลุม

องค์ความรู้ใหม่

ผลการวิจัยครั้งนี้ก่อให้เกิดองค์ความรู้ที่ผู้วิจัยสังเคราะห์จากสังคารวสูตรร่วมกับอรรถกถา และเอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง โดยสามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างนิวรณ์ 5 และโพชฌงค์ 7 ในฐานะกระบวนการพัฒนาจิตตามแนวพระพุทธศาสนา ดังนี้

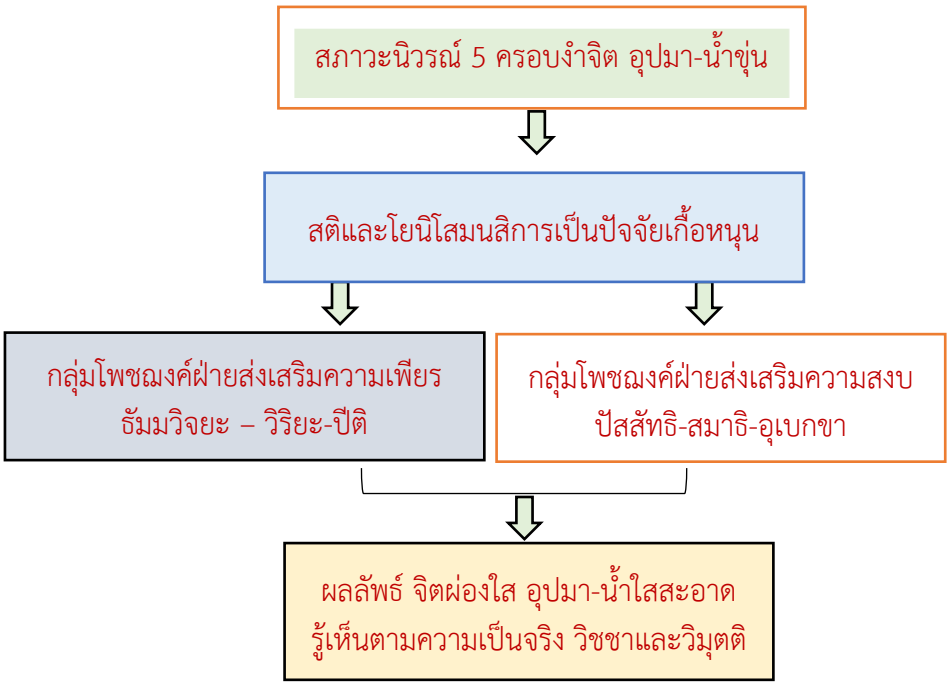
1. องค์ความรู้ด้านกระบวนการพัฒนาจิตเพื่อการละนิวรณ์ พบว่าสังคารวสูตรแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างนิวรณ์และโพชฌงค์ในลักษณะที่นิวรณ์เป็นเครื่องเศร้าหมองของจิต ส่วนโพชฌงค์เป็นองค์ธรรมฝ่ายตรัสรู้ที่เกื้อกูลต่อความผ่องใสแห่งจิต เมื่อโพชฌงค์ได้รับการเจริญย่อมเป็นเหตุให้จิตหลุดพ้นจากอำนาจของนิวรณ์และพร้อมต่อการรู้เห็นตามความเป็นจริง โพชฌงค์แต่ละองค์มีบทบาทเกื้อกูลต่อการพัฒนาจิตแตกต่างกัน กล่าวคือ ธัมมวิจยะ วิริยะ และปีติ ช่วยส่งเสริมความตื่นตัวและความเพียรในการปฏิบัติ

ส่วนปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา ช่วยส่งเสริมความสงบ ความตั้งมั่น และความเป็นกลางของจิต โดยมีสติเป็นองค์ธรรมสำคัญที่กำกับการรู้เท่าทันสภาวธรรมตลอดกระบวนการ

2. องค์ความรู้ด้านการทำความเข้าใจสภาวะจิตผ่านอุปมาภาชนะน้ำ 5 ลักษณะ พบว่าสังคารวสูตรใช้อุปมาภาชนะน้ำ 5 ลักษณะเพื่ออธิบายลักษณะการครอบงำของนิวรณ์แต่ละประเภท ได้แก่ น้ำที่ถูกย้อมด้วยสี น้ำเดือดพล่าน น้ำที่ถูกปกคลุมด้วยสาหร่ายและจอกแหน น้ำที่ถูกลมพัดจนกระเพื่อม และน้ำขุ่นมัวด้วยโคลนตมในที่มืด ผู้วิจัยสังเคราะห์ว่า อุปมาดังกล่าวสามารถใช้เป็นกรอบในการอธิบายและสังเกตสภาวะจิตของผู้ปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม เพราะแสดงให้เห็นลักษณะของจิตที่ถูกนิวรณ์ครอบงำและไม่สามารถรู้เห็นตามความเป็นจริงได้ เมื่อเปรียบเทียบกับจิตที่ปราศจากนิวรณ์ซึ่งเปรียบเสมือนน้ำใสสะอาดที่สามารถสะท้อนภาพได้อย่างชัดเจน

3. องค์ความรู้ด้านความสัมพันธ์ระหว่างคุณภาพจิตกับปัญญา พบว่าคุณภาพของจิตมีความสัมพันธ์โดยตรงกับความสามารถในการรู้เห็นตามความเป็นจริง กล่าวคือ เมื่อจิตถูกนิวรณ์ครอบงำ ย่อมไม่สามารถรู้เห็นประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย และธรรมที่เป็นเครื่องสลัดออกจากนิวรณ์ได้ตามความเป็นจริง เนื่องจากนิวรณ์เป็นเครื่องกั้นและบดบังปัญญา เมื่อจิตปราศจากนิวรณ์และได้รับการอบรมด้วยโพชฌงค์ จิตย่อมมีความผ่องใส ตั้งมั่น และพร้อมต่อการเกิดปัญญา นำไปสู่การรู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง และเป็นเหตุเกื้อหนุนให้เกิดวิชชาและวิมุตติ ดังที่ปรากฏในสังคารวสูตร

เพื่อแสดงความเชื่อมโยงขององค์ความรู้ทั้ง 3 ประเด็นข้างต้น ผู้วิจัยได้นำผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากสังคารวสูตร ร่วมกับหลักนิวรณ์และโพชฌงค์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง มาประมวลเป็นกรอบองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ภาพที่ 1: ความสัมพันธ์ระหว่างนิวรณ์ 5 และโพชฌงค์ 7

สรุป

การวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์เพื่อการละนิวรณ์ในสังคารวสูตร สะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิตจากภายใน โดยอธิบายทั้งสาเหตุของความเศร้าหมองและแนวทางแห่งการพัฒนาจิตไว้อย่างเป็นระบบ ในสังคารวสูตรแสดงให้เห็นว่า นิวรณ์เป็นสภาวธรรมที่กีดกั้นความเจริญของจิต ทำให้จิตขาดความผ่องใสและไม่สามารถรู้เห็นตามความเป็นจริงได้ ขณะที่โพชฌงค์เป็นองค์ธรรมที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาสติ สมาธิ และปัญญา อันเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความรู้แจ้งตามความเป็นจริง ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า นิวรณ์และโพชฌงค์มีความสัมพันธ์กันในลักษณะตรงกันข้าม กล่าวคือ เมื่อนิวรณ์ครอบงำจิต โพชฌงค์ย่อมไม่สามารถเจริญได้ แต่เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญโพชฌงค์อย่างถูกต้อง นิวรณ์ย่อมค่อยๆ เสื่อมกำลังลงตามลำดับ สะท้อนให้เห็นว่าแนวทางการแก้ไขปัญหาทางจิตตามหลักพระพุทธศาสนามิได้มุ่งกำจัดสภาวะฝ่ายอกุศลโดยตรง หากแต่เน้นการพัฒนาคุณธรรมฝ่ายกุศลให้เจริญยิ่งขึ้น จนสามารถระงับและละนิวรณ์ได้ในที่สุด

ผู้วิจัยเห็นว่า สาระสำคัญของสังคารวสูตรมิได้มีคุณค่าเฉพาะในเชิงหลักธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นแนวทางปฏิบัติที่สามารถประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันที่ผู้คนเผชิญกับความเครียด ความฟุ้งซ่าน และแรงกดดันจากสิ่งแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา การนำหลักโพชฌงค์มาใช้ในการฝึกสติ พัฒนาความเพียร และสร้างความตั้งมั่นแห่งจิต ย่อมเป็นแนวทางสำคัญในการส่งเสริมสุขภาวะทางจิตและการดำเนินชีวิตอย่างมีสติและปัญญา ทั้งยังเป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำไปศึกษาต่อยอดและประยุกต์ใช้ในการพัฒนามนุษย์และสังคมร่วมสมัยได้อย่างเหมาะสม

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การละนิวรณ์ตามแนวทางที่ปรากฏในสังคารวสูตรมิได้มุ่งกำจัดนิวรณ์โดยตรง แต่เน้นการเจริญโพชฌงค์ให้เกิดขึ้นและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนสามารถระงับและละนิวรณ์ได้โดยลำดับ นำไปสู่ความผ่องใสแห่งจิต ความตั้งมั่น และความรู้เห็นตามความเป็นจริง ดังนั้น สถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนา สำนักปฏิบัติธรรม ตลอดจนหน่วยงานที่ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสุขภาวะทางจิต ควรนำหลักโพชฌงค์ไปประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมอบรม การปฏิบัติธรรม และการพัฒนาจิตใจ โดยเน้นการฝึกสติ การพิจารณาธรรมตามเหตุปัจจัย และการพัฒนาคุณธรรมภายใน เพื่อช่วยลดความเครียด ความฟุ้งซ่าน และปัญหาทางอารมณ์ อันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลและสังคมได้อย่างยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การศึกษาวิเคราะห์การประยุกต์ใช้หลักโพชฌงค์เพื่อส่งเสริมสุขภาวะทางจิตในสังคมปัจจุบัน เนื่องจากผลการวิจัยพบว่า โพชฌงค์เป็นองค์ธรรมที่ช่วยพัฒนาจิตและลดกำลังของนิวรณ์ จึงควรศึกษาการ

ประยุกต์ใช้หลักโพชฌงค์กับการส่งเสริมสุขภาวะทางจิต การจัดการความเครียด และการเสริมความมั่นคงทางอารมณ์ในบริบทสังคมร่วมสมัย

2.2 การศึกษาเปรียบเทียบแนวทางการละนิวรณ์ในสังคารวสูตรกับพระสูตรอื่นในพระไตรปิฎก เนื่องจากพระพุทธศาสนามีพระสูตรที่กล่าวถึงนิวรณ์และการพัฒนาจิตหลายแห่ง จึงควรศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวทางการละนิวรณ์ในสังคารวสูตรกับพระสูตรอื่น เช่น มหาสติปัฏฐานสูตร อานาปานสติสูตร หรือโพชฌังคสูตร เพื่อให้เห็นความเหมือน ความแตกต่าง และความสัมพันธ์ของหลักธรรมในมิติต่างๆ อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2534). *อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวโกวาท*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (2548). *นิวรณ์ 5 สิ่งกีดขวางความสุขและสงบ.* กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2548). *โพชฌงค์ : พุทธวิธีเสริมสุขภาพ.* กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ). (2552). *ทางสายกลางเพื่อความหลุดพ้น.* กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ). (2548). *วิปัสสนามัย เล่ม 1*, แปลและเรียบเรียงพระคันธสาราภิวงศ์, นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ). (2549). *มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน.* แปลและเรียบเรียงโดยพระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ). (2550). *วิปัสสนามัย เล่ม 2*, แปลและเรียบเรียงพระคันธสาราภิวงศ์, นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2532). *อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอัฏฐกถา.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2544). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.* กรุงเทพฯ: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัดมหาชน.

การศึกษาวิเคราะห์ความสุขในนาควรรค
An Analytical Study of Happiness in the Nagavagga

[1]เกศณี คิง, [2]พระราชญาณวชิรเวที (สายเพชร หงษ์แพงจิตร) และ [3]สุเทพ พรมเลิศ

[1]Kasanee King, [2]Phra Rachayannavachiravethi (Saipetch Hongpangjit) and [3]Suthep Promlert

[1,2,3]คณะพุทธศาสตร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2,3] Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: behappykas@gmail.com

Received: May 5, 2026; **Revised:** August 19, 2026; **Accepted:** August 22, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาสาระของนาควรรค 2) เพื่อศึกษาความสุขที่ปรากฏในนาควรรค 3) เพื่อวิเคราะห์ความสุขในนาควรรค การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ตามแนวพุทธจริยศาสตร์ ผลวิจัยพบว่า 1) ผลการศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาสาระของนาควรรคพบว่า นาควรรคเป็นวรรคที่ 23 ประกอบด้วย 8 เรื่อง รวม 14 พระคาถา สาระสำคัญสะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับการฝึกตน ความไม่ประมาท ความกตัญญู และการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมโดยใช้อุปมาช้างที่ได้รับการฝึกดีแล้วเป็นสัญลักษณ์ของบุคคลผู้ควบคุมพฤติกรรม พัฒนาจิต และเจริญปัญญาได้ แต่ละเรื่องแสดงหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชีวิตทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยเฉพาะมารวัตถุซึ่งเป็นเรื่องสุดท้าย ได้แสดงหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความสุขอย่างเป็นระบบ 2) ผลการศึกษาความสุขที่ปรากฏในนาควรรคพบว่ามีลักษณะเป็นลำดับพัฒนาการ เริ่มจากความสุขระดับพื้นฐานที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคม พัฒนาไปสู่ความสุขเชิงจริยธรรมที่เกิดจากการฝึกจิตและการขัดเกลากิเลสด้วยการละบาป ศีล สันโดษ ศรัทธา บุญ และปัญญา ซึ่งนำไปสู่ความสุขขั้นสูงที่สัมพันธ์กับการละทุกข์และความหลุดพ้น ความสุขดังกล่าวจึงมิใช่เพียงความพึงพอใจทางกายหรือปัจจัยภายนอก แต่เป็นความสุขที่เกิดจากการฝึกตนและมุ่งเน้นการพัฒนาภายในตามหลักพระพุทธศาสนา 3) วิเคราะห์ตามแนวพุทธจริยศาสตร์ พบว่า หลักธรรมที่เกื้อกูลความสุขพบในมารวัตถุเป็นส่วนใหญ่ซึ่งมีจำนวน 12 ประการ ได้แก่ กัลยาณมิตร สันโดษ บุญ การละทุกข์ การเกื้อกูลมารดา การเกื้อกูลบิดา การเกื้อกูลสมณะ การเกื้อกูลท่านผู้ประเสริฐ ศีล ศรัทธา ปัญญา และการละบาป หลักธรรมเหล่านี้สามารถจัดเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ความสุขเชิงปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ความสุขเชิงจริยธรรมและการพัฒนาจิต และความสุขขั้นสูงในความหมายของวิมุตติสุข โดยมีความเชื่อมโยงกันในลักษณะของกระบวนการที่เกื้อกูลต่อความสุขจากระดับพื้นฐานไปสู่ระดับสูงสุด โดยมีการฝึกตนเป็นแกนกลาง และมีเป้าหมายสูงสุด คือความดับทุกข์ตามแนวอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นบรมสุขในพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: ความสุข; นาควรรค; พุทธจริยศาสตร์; วิมุตติสุข

Abstract

This research article has three objectives: 1) study the structure and content of the Nagavagga, 2) study the happiness depicted in the Nagavagga, and 3) analyze the happiness within the Nagavagga. This research is a documentary research, drawing data from the Pali Canon, commentaries, related documents, and research. The analysis is based on Buddhist ethics. The research findings show that: 1) The study of the structure and content of the Nagavagga reveals that it is the 23rd section, consisting of 8 stories totaling 14 verses. The main content reflects concepts of self-discipline, mindfulness, gratitude, and living according to Buddhist principles, using the analogy of a well-trained elephant as a symbol of individuals who control their behavior, develop their minds, and cultivate wisdom. Each story demonstrates Buddhist principles related to the development of life in terms of behavior, mind, and intellect. In particular, the final story, Mara Vatthu, systematically demonstrates Buddhist principles related to happiness. 2) The study of the happiness depicted in the Nagavagga reveals a developmental sequence, starting from basic happiness related to daily life and social relationships. This develops into ethical happiness arising from mental training and the purification of defilements through the abandonment of sin, morality, contentment, faith, merit, and wisdom. This leads to a higher happiness associated with the cessation of suffering and liberation. Such happiness is not merely physical satisfaction or external factors, but rather happiness derived from self-discipline and a focus on inner development according to Buddhist principles. 3) Analyzing according to Buddhist ethics, it is found that the principles conducive to happiness are mostly found in the twelve fundamental precepts (Māravatthu), which include: virtuous friendship, contentment, merit, abandonment of suffering, support for mothers, support for fathers, support for monks, support for virtuous people, morality, faith, wisdom, and abandonment of sin. These principles can be categorized into three groups: happiness based on social interaction, ethical happiness and mental development, and higher happiness in the sense of liberation (Vimutti Sukha). They are interconnected in a process that fosters happiness from the basic to the highest level, with self-discipline as the central focus and the ultimate goal being the cessation of suffering according to the Four Noble Truths, which is the supreme happiness in Buddhism.

Keywords: Happiness; Nagavagga; Buddhist Ethics; Vimutti-sukha

บทนำ

ตั้งแต่อดีตกาลจนถึงปัจจุบัน ทุกคนปรารถนาความสุข กล่าวโดยทั่วไปความสุขอาจพิจารณาได้ทั้งในด้านความสุขทางกายและความสุขทางใจ ความสุขทางกายคือความไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน สุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง มนุษย์เมื่อเติบโตย่อมต้องประกอบอาชีพเพื่อหารายได้มาเลี้ยงชีพ และนำรายได้นั้นไปใช้จ่ายเพื่อจัดหาปัจจัยต่างๆ มาบำรุงเลี้ยงชีวิต แต่วัตถุสิ่งของเหล่านี้เมื่อได้มาแล้วเท่าใดๆ ก็ยังไม่เพียงพอ ต้องดิ้นรนแสวงหากันเรื่อยไป ตามความปรารถนาเพื่อตอบสนองต่อกิเลสภายในใจกันต่อไปอีก บางคนใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยเกินตัวเกินรายได้ที่หามา บางคนยิ่งมีทรัพย์มากก็ยิ่งหลงใหลในทรัพย์มากขึ้นไปอีก ใช้ชีวิตอย่างประมาทขาดสติและเพลิดเพลินมัวเมาอยู่ในกามคุณ 5 คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ที่น่าปรารถนาน่าพอใจเรื่อยไป ความสุขที่ต้องอิงอาศัยวัตถุสิ่งของหรือขึ้นอยู่กับผู้อื่นนั้น ไม่เป็นความสุขที่เป็นอิสระไม่เป็นไทแก่ตนเอง และเป็นความสุขที่ขึ้นๆ ลงๆ เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่คงที่ยั่งยืนถาวรและสงบเย็น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.มู. (ไทย); 12/163-174/165-176) จึงไม่เป็นความสุขที่แท้จริง ความสุขที่ฉาบฉวยเหล่านี้ นำมาซึ่งความร้อนรนและความอยากที่เพิ่มมากขึ้นไปอีก จึงต้องดิ้นรนแสวงหากันอย่างไม่มีวันสิ้นสุด การใช้ชีวิตอย่างประมาทมัวเมาเช่นนี้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกว่า เป็นโมฆชีวิต คือเป็นชีวิตที่สูญเปล่า ขาดสาระและไม่ก่อประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย: ม.มู. (ไทย); 12/238-239/252-253) ในทางพระพุทธศาสนาหมายถึง ชีวิตที่ขาดปัญญา ไร้แก่นสาร และไม่มุ่งสู่การพ้นทุกข์หรือพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ดี การดำเนินชีวิตของทุกผู้คนในสังคม ก็ต้องเผชิญกับอุปสรรคปัญหาและความทุกข์มากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป ถ้ามีความทุกข์มากความสุขก็มีน้อย แต่ถ้าความทุกข์น้อยความสุขก็เพิ่มมากขึ้น อุปสรรคปัญหาและความทุกข์ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวว่าเกิดจากตัณหา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ. (ไทย); 25/334-342/137-139) คือความอยากที่ไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ ตัณหานั้นมีรากเหง้ามาจากกิเลส 3 ประการ ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ หมายถึง ความโลภ ความโกรธ และความหลง ที่ขัดขวางการเข้าถึงความสงบและปัญญาอันจะนำพาไปสู่ความสุข และความพ้นทุกข์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย:องฺ.ติก. (ไทย); 20/70/275) ดังนั้นจึงดูเหมือนว่าท่ามกลางการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์นั้นจึงเต็มไปด้วยความทุกข์ อุปสรรค และปัญหาที่ต้องเผชิญ แล้วมนุษย์จะแสวงหาความสุขได้อย่างไร อะไรคือความสุข ความสุขที่ไม่ฉาบฉวยแต่ยั่งยืนมีอยู่จริงไหม คนรวยที่มีทรัพย์มากเท่านั้นหรือจึงจะมีความสุขได้ คนจนมีสิทธิเข้าถึงความสุขไหม ความสุขที่ใกล้ตัวที่สุดมีอยู่จริงไหม ความสุขที่เป็นอิสระแท้คืออะไร เราต้องแสวงหาไล่ตามความสุขกันไม่จบสิ้นอย่างนั้นหรือ อะไรคือปัจจัยที่จะทำให้เกิดความสุขได้ในชีวิต และคำถามอีกมากมายที่เกี่ยวกับความสุขซึ่งเป็นยอดปรารถนาของทุกชีวิต งานวิจัยนี้จะเป็นการค้นหาคำตอบจากพระไตรปิฎก อันเป็นพระคัมภีร์ที่บูรพาจารย์ได้รวบรวมคำสอนในพุทธศาสนาไว้ทั้งหมดมานำเสนอ เพื่อเสนอแนวทางในการหาคำตอบ

แท้จริงแล้ว พระพุทธเจ้า ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ได้ประทานคำตอบเรื่องความสุขที่แท้จริงและยั่งยืนนี้ไว้ในพระไตรปิฎกมายาวนานกว่า 2,500 ปีแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็น อกาลิโก คือไม่อยู่ในเงื่อนไขของเวลา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิสุทธิ. (ไทย); 146/369-379) หมายความว่าไม่ว่าวันเวลาจะผ่านไปนานเท่าใด คำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ยังเป็นเรื่องจริงแท้แน่นอนอยู่อย่างนั้น ยังสามารถพิสูจน์ผลได้จากทุกผู้คนและทุกยุคสมัยหากผู้คนสนใจศึกษาและนำไปปฏิบัติก็จะพบคำตอบว่าความสุขไม่ได้เกิดจากการแสวงหาเสพสิ่งวัตถุหรือปัจจัยภายนอกเสมอไป แต่มีความสุขอย่างอื่นอีกที่ไม่ต้องอิงอาศัยวัตถุเท่านั้น แต่ต้องอาศัยปัจจัยภายในมาประกอบด้วย จึงจะเป็นความสุขที่ยั่งยืนและนำมาซึ่งความสุขอันสงบเย็น

ความสุขนั้นต้องประกอบด้วยความสุขกายและความสุขใจ อันว่าความสุขกายนั้น แม้ว่าร่างกายจะสุขสมบูรณ์ด้วยอาหารการกินอย่างดีเลิศพร้อมพรั่ง และถึงแม้ว่าบุคคลจะมีปัจจัย 4 อันจำเป็นต่อการดำรงชีวิตอย่างครบครัน แต่ถ้าขาดความสุขในใจแล้วไซร้ ก็ไม่อาจนับว่าเป็นความสุขที่สมบูรณ์ได้ เพราะร่างกายของมนุษย์ทุกคนประกอบด้วยรูปและนาม คือร่างกายและจิตใจ ขึ้นชื่อว่าชีวิตจะขาดส่วนหนึ่งส่วนใดในสองส่วนนี้ไปไม่ได้ ความสุขใจนั้นสำคัญยิ่งเพราะจะนำมาซึ่งความสงบสุขอันร่มเย็นอย่างมั่นคงและถาวร แต่การจะได้มาซึ่งความสุขใจนั้น ต้องอาศัยการศึกษาเรียนรู้และฝึกหัดอบรมใจ พัฒนาปัญญา ให้เข้าถึงความสุขแท้แห่งชีวิต ความสุขที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก มีหลายประเภทหลายระดับชั้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ทุก. (ไทย); 20/65-77/102-105) ในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้ให้ความรู้และวิธีการนำความสุขมาสู่ชีวิตแก่มนุษย์ทุกคน หลักธรรมที่ส่งเสริมความสุขเหล่านี้ มีปรากฏอยู่มากมายในพระไตรปิฎก บุคคลได้ศึกษาให้รู้เข้าใจ และนำไปปฏิบัติอย่างจริงจังแล้วไซร้ ก็จะนำมาซึ่งความสุขอันยั่งยืนในปัจจุบัน จากวัยเริ่มต้นของชีวิตจนกระทั่งถึงวัยชรา ตราบจนวาระสุดท้ายของชีวิต รวมตลอดถึงชีวิตในอนาคตกาลด้วย

จากการศึกษาพระไตรปิฎกในโครงสร้างของพระธรรมบท ในขุททกนิกาย นาควรรค (หมวดว่าด้วยช้าง) แห่งพระสุตตันตปิฎก พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีพระคาถาที่ปรากฏอยู่ทั้งหมด 8 เรื่อง เริ่มต้นด้วยเรื่องที่ อัตตทันตวัตถุ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ. (ไทย); 25/320-322/133) เรื่องการฝึกตน พระพุทธเจ้าทรงอุปมาการฝึกตนกับการฝึกช้างว่า ช้างที่ฝึกมาดีแล้วเป็นสัตว์ที่ฉลาดและสามารถใช้งานได้อย่างดีเยี่ยม รวมไปถึงความกล้าหาญสามารถในการออกรบสู้ศึกศัตรูมิได้คร้ามครั่นหวั่นเกรง เปรียบดังมนุษย์ผู้ที่ฝึกตนมาดีแล้ว ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ย่อมประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งมวลด้วยความอาจหาญในธรรม อันนำมาซึ่งสรรพสิริมงคลและความสุขในชีวิต ในวรรคนี้ยังมีอีกหลายเรื่องราว ซึ่งให้แง่คิดในอีกหลายข้อหลักธรรม ที่จะนำเสนอในรายละเอียดต่อไป ในบทสุดท้ายคือเรื่องที่ 8 คือ มารวัตถุ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ. (ไทย); 25/331-333/136-137) ได้กล่าวถึง เรื่องมาร โดยที่มีมารมาขัดขวางความสุขของพระพุทธเจ้า ทำให้พระองค์ตรัสสอนหลักธรรมที่เกื้อกูลความสุข ซึ่งมีทั้งหมด 3 ชุดๆ ละ 4 ประการ รวมทั้งหมดเป็น 12 ประการ เช่น เมื่อมีกิจเกิดขึ้น สหายทั้งหลายนำสุขมาให้ ความยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุขมาให้ ในเวลาสิ้นชีวิต บุญนำสุขมาให้ เป็นต้น ซึ่งในแต่ละหลักธรรมทั้ง 12 ประการนั้น ได้กล่าวไว้เพียงย่อ ๆ เป็นคาถาประพันธ์ ไม่มีคำอธิบายซึ่งสำหรับผู้ที่ไม่เคยศึกษาพระไตรปิฎกมาก่อน อาจจะเป็นการยากที่จะเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งและไม่สามารถที่จะเชื่อมโยงกับธรรมะข้ออื่นๆ ที่จะช่วยอธิบายขยายความให้สามารถรู้เข้าใจได้อย่างครบถ้วน จนนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษา และนำหลักธรรมที่ปรากฏเหล่านั้นมาอธิบายขยายความเพื่อความเข้าใจอันดีและเพื่อให้ได้ทราบองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง ในแต่ละหลักธรรมนั้นให้ลึกซึ้งชัดเจนยิ่งขึ้น และเพื่อนำความรู้นี้มาสู่พุทธศาสนิกชนที่สนใจได้ศึกษา เพื่อให้สามารถใช้หลักธรรมเหล่านั้นมาเป็นแนวทางในการประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติ อันจะนำมาซึ่งความสุขที่ยั่งยืนและสงบเย็นมาสู่ชีวิต ซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อตนเอง สังคม และประเทศชาติโดยรวมต่อไปทั้งในปัจจุบันและในอนาคต อีกทั้งจะเป็นการเผยแผ่พระสัทธรรมคำสอนให้กว้างไกลออกไป เนื่องจากยังไม่พบงานวิจัยที่ศึกษาวิเคราะห์นาควรรคในประเด็นเรื่องความสุขอย่างเป็นระบบ และเพื่อเป็นการเกื้อกูลต่อการดำรงมั่นแห่งพระพุทธศาสนา อันจะยังประโยชน์สุขแด่มหาชนตามพระพุทธปณิธานสืบต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาสาระของนาควรรค
2. เพื่อศึกษาความสุขที่ปรากฏในนาควรรค
3. เพื่อเพื่อวิเคราะห์ความสุขในนาควรรค

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาวิเคราะห์ตามแนวพุทธจริยศาสตร์ ซึ่งใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการสังเคราะห์เชิงพรรณนา โดยมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรวบรวมข้อมูล การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยอาศัยข้อมูลจากเอกสารทางพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ส่วนข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ ตำรา หนังสือ บทความวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนาควรรค ความสุข และพุทธจริยศาสตร์ ทั้งที่เขียนโดย

นักวิชาการฝ่ายคฤหัสถ์และบรรพชิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้รวบรวม ศึกษา วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารดังกล่าว เพื่อนำมาเรียบเรียงและนำเสนอผลการศึกษาให้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 การคัดเลือกและจัดหมวดหมู่ข้อมูล ผู้วิจัยคัดเลือกเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นความสุขที่ปรากฏในนาควรรค โดยเฉพาะในมารวัตถุ แล้วนำมาจัดหมวดหมู่ตามลักษณะของหลักธรรมที่เกื้อกูลความสุข เพื่อให้เห็นองค์ประกอบของความสุขอย่างเป็นระบบ โดยพิจารณาเนื้อหาของหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องความสุข รวมทั้งหลักธรรมอื่นที่มีความสัมพันธ์ในฐานะปัจจัยเกื้อหนุน เพื่ออธิบายองค์ประกอบ แนวคิด และความสัมพันธ์ของความสุขตามแนวพระพุทธศาสนาในเชิงพุทธจริยศาสตร์ นาควรรคประกอบด้วยคาถาทั้งหมด 14 คาถา ซึ่งอรรถกถาได้อธิบายประกอบเป็นเรื่องราวจำนวน 8 เรื่อง หรือ 8 วัตถุ โดยเนื้อหาในแต่ละเรื่องสะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับการฝึกตน การควบคุมพฤติกรรม การพัฒนาชีวิต และการเจริญปัญญา อันเป็นพื้นฐานที่สามารถเชื่อมโยงไปสู่ความสุขทั้งในระดับโลกิยะ และในบางประเด็นสามารถวิเคราะห์ต่อเนื่องไปสู่ความสุขระดับโลกุตตระโดยนัย

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้กรอบแนวคิดพุทธจริยศาสตร์ เพื่อพิจารณาบทบาทและความสัมพันธ์ของหลักธรรมในฐานะเหตุปัจจัยที่เกื้อกูลความสุข รวมทั้งอธิบายลักษณะและความเชื่อมโยงของความสุขที่ปรากฏในนาควรรค การวิจัยมิได้มุ่งศึกษานาควรรคในทุกประเด็น หากมุ่งวิเคราะห์เฉพาะหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความสุข เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างคุณธรรม การพัฒนาชีวิต และความสุขตามแนวพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ

ขั้นตอนที่ 4 การสังเคราะห์และนำเสนอผลการวิจัย ผู้วิจัยสังเคราะห์ผลการวิเคราะห์และนำเสนอในรูปแบบเชิงพรรณนา ควบคู่กับตารางและแผนภาพ เพื่อให้เห็นภาพรวมของโครงสร้างและความสัมพันธ์ของความสุขในนาควรรคอย่างชัดเจน กรอบการวิเคราะห์คุณค่าและความสัมพันธ์ของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับความประพฤติ การพัฒนาชีวิต และเป้าหมายแห่งความดีงาม โดยในการวิจัยนี้ใช้พุทธจริยศาสตร์เป็นแนวทางวิเคราะห์ว่า หลักธรรมในนาควรรคเกื้อกูลต่อความสุขของมนุษย์อย่างไร ทั้งในระดับปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ระดับการพัฒนาจิตใจ และระดับการพ้นทุกข์

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า โครงสร้างและเนื้อหาสาระของนาควรรค ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า นาควรรคเป็นวรรคที่ 23 แห่งพระธรรมบท ประกอบด้วยพระธรรมเทศนา 8 เรื่อง รวม 14 พระคาถา เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับช้างหรืออุปมาว่าด้วยช้าง 5 เรื่อง อีก 3 เรื่องเป็นหลักธรรมข้ออื่นๆ บริบททั่วไปของนาควรรค คือ เป็นพระธรรมเทศนา หรือบทแห่งธรรม ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ แต่ละเรื่องเกิดขึ้นต่างสถานที่ ต่างบุคคล และต่างเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล มีความสั้นยาวของแต่ละเรื่องแตกต่างกัน บางเรื่องเป็นคำปรารภของพระพุทธเจ้าเอง บางเรื่องเป็นเรื่องที่ทรงตอบคำถามตามคำปรารภของบุคคลที่มาฟังธรรม แต่ทั้งหมดเป็นคำตรัสเทศนาของพระพุทธเจ้า โดยในแต่ละเรื่องจะมีคาถาภาษิตสอนธรรมะเรื่องละ 1 - 3 พระคาถา โดยมีหลักธรรมที่ย่อ ๆ สั้น กระชับและชัดเจน ในด้านความหมาย นาค มีนัยทั้งเชิงคดีโลกและคดีธรรม กล่าวคือ หมายถึงช้างอันเป็นสัตว์ใหญ่และมั่นคง และในเชิงธรรม หมายถึงผู้ฝึกตนดีแล้ว ผู้ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจอคติและกิเลส และผู้ไม่หวนกลับไปหากิเลสที่ละได้แล้ว

ในด้านเนื้อหาสาระ ประกอบด้วย 8 เรื่อง ดังนี้ 1) อัตตทันตวัตถุ เรื่องการฝึกตน เกิดขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปกรุงโกสัมพี แล้วถูกพวกมิจฉาทิฏฐิบริภาษด่าว่าต่างๆนานา 2) หัตถาจริยปุพพกภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุผู้เคยเป็นนายควาญช้าง แม้บวชเป็นภิกษุแล้วก็ยังไม่ละทิ้งนิสัยเดิม 3) ปริชิณณพราหมณ์ปุตตวัตถุ เรื่องบุตรของพราหมณ์ชราละทิ้งบิดาให้ลำบากไปเป็นขอทาน 4) ปเสนทิโกศลราชวัตถุ เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล ที่ทรงบริโภคอาหารมากเกินจนร่างกายได้รับความลำบาก 5) สานุสามเณรวัตถุ เรื่องสานุสามเณร ซึ่งบวชมาตั้งแต่เด็กพอโตแล้วอยากจะสึก 6) ปาเวรกหัตถิวัตถุ เรื่องช้างปาเวรกะ ซึ่งเป็นช้างชราได้ตกลงไปในเปือกตมและไม่สามารถขึ้นมาได้ 7) สัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องของภิกษุหลายรูปที่ปรารถนาจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังพระธรรมเทศนาในป่า 8) มารวัตถุ เรื่องมารที่มารบกวนความสุขพระพุทธเจ้า แล้วทรงเทศนาโปรดเหล่าเทวดาที่มาฟังถึงหลักธรรมที่เกื้อกูลความสุข 12 ประการ

หลักธรรมที่ปรากฏในเนื้อหาของนาควรรคครอบคลุมประเด็นสำคัญ ได้แก่ การฝึกตน การควบคุมอารมณ์ ทมะ ขันติ โสรัจจะ ความไม่ประมาท ไตรลักษณ์ ความกตัญญูกตเวที และไตรสิกขา อันเป็นแกนกลางของการพัฒนาชีวิตในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาเชิงเนื้อหา พบว่ามีการแสดงหลักธรรมที่เกื้อกูลความสุขอย่างเป็นระบบเด่นชัดในมารวัตถุ ซึ่งปรากฏหลักธรรมจำนวน 12 ประการ อันเป็นฐานสำคัญของการวิเคราะห์ในประเด็นความสุขในลำดับต่อไป

เมื่อพิจารณาในแง่สารัตถะ จะเห็นว่า แม้ว่าในแต่ละเรื่องจะมีบริบทเฉพาะของตนเอง แต่ทั้งหมดเชื่อมโยงกันด้วยหลักการร่วม คือการฝึกตนและกำกับตนให้รอดพ้นจากอำนาจของกิเลส และการดำรงตนอยู่ในคุณธรรม เปรียบดังช้างผู้ได้รับการฝึกมาอย่างดีแล้ว ย่อมเป็นสัญลักษณ์ของความประเสริฐ ถึงพร้อมด้วยประโยชน์ หนักแน่น กล้าหาญ อดทน และการมีสติสัมปชัญญะ โครงสร้างของนาควรรคจึงมีลักษณะเป็นการยกเหตุการณ์เฉพาะหน้าไปสู่หลักธรรมทั่วไป ดังนั้น นาควรรคได้นำเสนอคำสอนเชิงคุณธรรมพร้อมทั้งแสดงโครงสร้างการพัฒนาตนจากการฝึกฝนพฤติกรรมภายนอก ไปสู่การชำระจิตภายใน และนำไปสู่การละเหตุแห่งทุกข์โดยสิ้นเชิง อันเป็นฐานสำคัญของการวิเคราะห์เรื่องความสุข

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า ความสุขที่ปรากฏในนาควรรค จากการวิเคราะห์เนื้อหาในนาควรรค พบว่าความสุขถูกนำเสนอในฐานะผลลัพธ์ของการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมอย่างถูกต้อง ความสุขในบริบทนี้จึงมีฐานอยู่บนเหตุปัจจัย ได้แก่ การกระทำที่ดีงาม การพัฒนาจิตใจ และการเข้าถึงปัญญา ซึ่งสะท้อนแนวคิดแบบพุทธจริยศาสตร์ที่มองว่าความสุขไม่ใช่สิ่งที่ต้องแสวงหาโดยตรง แต่เป็นผลที่ปรากฏขึ้นจากการดำเนินชีวิตอย่างมีทิศทาง เมื่อพิจารณาในเชิงพัฒนาการ จะเห็นได้ว่าความสุขในนาควรรคมีลักษณะค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามระดับของการดำเนินชีวิต เริ่มจากความสุขที่สัมพันธ์กับการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนหลักคุณธรรม เช่น การมีมิตรที่ดี การแสดงความกตัญญู และการเกื้อกูลกัน ความสุขในระดับนี้จึงเป็นความสุขที่เกิดจากความสัมพันธ์ที่ถูกต้องดีงาม และมีบทบาทสำคัญในการสร้างความสงบเรียบร้อยทั้งในระดับบุคคลและสังคม

เมื่อพัฒนาต่อไป ความสุขจะปรากฏในมิติของการฝึกฝนและยกระดับจิตใจของตนเอง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการไม่ทำบาป การรักษาศีล การรู้จักพอเพียง ความตั้งมั่นในศรัทธา การสั่งสมบุญ และการพัฒนาปัญญา ความสุขในระดับนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหรือสิ่งของภายนอก แต่เกิดจากความสงบและความมั่นคงของจิตใจที่ค่อย ๆ คลายจางจากอำนาจการครอบงำของกิเลส ทำให้เกิดความเบาสบายและมีความเป็นอิสระภายในมากขึ้น ในระดับที่ลึกยิ่งขึ้น ความสุขจะปรากฏในลักษณะของการพ้นจากทุกข์ ซึ่งสัมพันธ์กับการเข้าใจเหตุปัจจัยแห่งทุกข์และแนวทางแห่งการดับทุกข์ตามหลักพระพุทธศาสนา ความสุขในระดับนี้มีลักษณะมั่นคง ไม่แปรเปลี่ยนไปตามสภาวะแวดล้อม และสะท้อนถึงสภาวะของจิตที่ไม่ถูกครอบงำด้วยความยึดติดถือมั่น

เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้ว ความสุขในนาควรรคจึงมีลักษณะเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง ตั้งแต่ความสุขที่อิงอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคม ไปสู่ความสุขที่เกิดจากการพัฒนาภายใน และนำไปสู่ความสุขจากการหลุดพ้นได้ในที่สุด โครงสร้างดังกล่าวสะท้อนแนวคิดแบบพุทธจริยศาสตร์ที่มองชีวิตในแง่ของการเรียนรู้และพัฒนา และเน้นการเปลี่ยนผ่านจากความสุขที่ยังอิงอาศัยปัจจัยภายนอก ไปสู่ความสุขที่เป็นอิสระภายในอย่างสมบูรณ์ ในแง่นี้ ความสุขในนาควรรคจึงสามารถเข้าใจได้ว่าเป็นผลพลอยได้ของการปฏิบัติธรรม กล่าวคือ เมื่อบุคคลดำเนินชีวิตตามหลักธรรมอย่างถูกต้อง ความสุขย่อมเกิดขึ้นตามลำดับแห่งเหตุปัจจัย ไม่ใช่สิ่งที่ต้องแสวงหาโดยตรง อันสอดคล้องกับหลักเหตุและผลในพระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า สรุปผลการวิเคราะห์ความสุขในนาควรรค ผลการศึกษาพบว่าในนาควรรค มารวัตถุ ได้ปรากฏหลักธรรมที่เกื้อกูลต่อความสุขจำนวน 12 ประการ ได้แก่ กัลยาณมิตร ความสันโดษ บุญ การละทุกข์ การเกื้อกูลมารดา การเกื้อกูลบิดา การเกื้อกูลสมณะ การเกื้อกูลท่านผู้ประเสริฐ ศีล ศรัทธา ปัญญา และการไม่ทำบาป โดยหากพิจารณาในลักษณะของรายการ อาจเห็นเป็นเพียงองค์ธรรมที่เรียงต่อกันเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์ในแง่ของหน้าที่จะพบว่า หลักธรรมเหล่านี้ไม่ได้แยกส่วนกัน แต่ทำงานสอดประสานกันในฐานะเป็นกลไกที่ก่อให้เกิดความสุขอย่างเป็นระบบ

กลุ่มที่ 1 คือ หลักธรรมเชิงความสัมพันธ์ ซึ่งประกอบด้วย กัลยาณมิตร การเกื้อกูลมารดา การเกื้อกูลบิดา การเกื้อกูลสมณะ และการเกื้อกูลท่านผู้ประเสริฐ หลักธรรมกลุ่มนี้ทำหน้าที่สร้างสภาพแวดล้อมแห่งความสุข กล่าวคือ การมีกัลยาณมิตรช่วยชี้แนะ เอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือดูแล และสนับสนุนให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องชอบธรรม ในขณะที่การเกื้อกูลมารดาบิดา เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญู อันเป็นคุณธรรมพื้นฐานของสังคมมนุษย์ ส่วนการเกื้อกูลสมณะและท่านผู้ประเสริฐ เป็นการเชื่อมโยงตนเข้ากับแหล่งที่มาของคุณธรรมระดับสูง ส่งผลให้การดำเนินชีวิตตั้งอยู่ในโครงข่ายของคุณธรรมและความดีงาม ความสุขที่เกิดขึ้นในระดับนี้จึงไม่ใช่เพียงความสุขหรือความพึงพอใจส่วนบุคคล แต่เป็นการประสานความสุข อันเกิดจากความสัมพันธ์ที่ถูกต้องและเกื้อกูลกันในสังคม

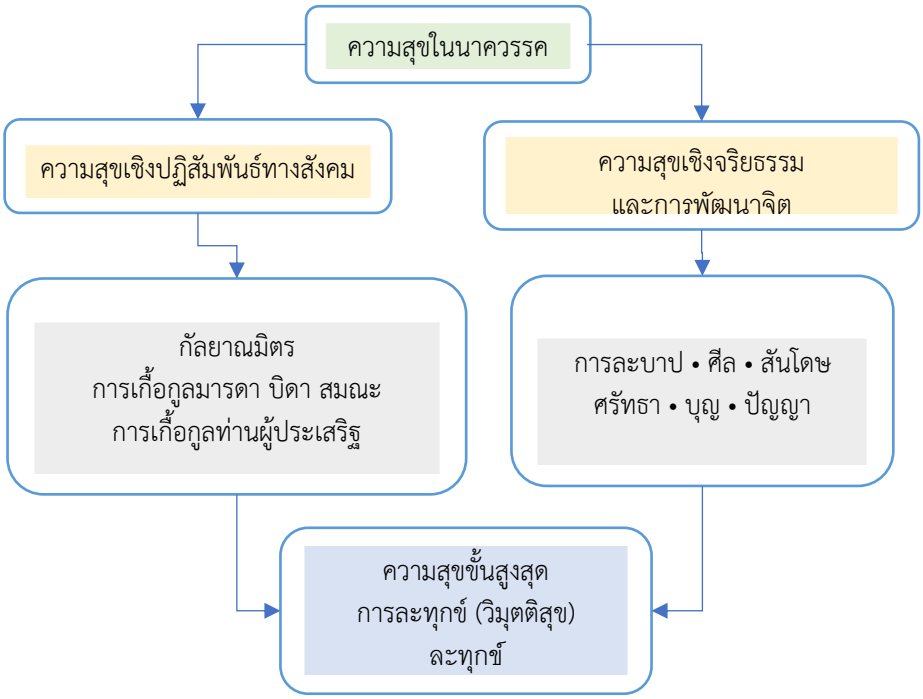
กลุ่มที่ 2 คือ หลักธรรมเชิงพัฒนาตนภายใน ได้แก่ การไม่ทำบาป ศีล ความสันโดษ ศรัทธา บุญ และปัญญา ซึ่งทำหน้าที่เป็นกลไกปรับโครงสร้างของจิตใจ ให้พร้อมต่อการเข้าถึงความสุขที่ดีงามและมั่นคง การไม่ทำบาปเป็นการตัดเหตุแห่งความทุกข์โทษในระดับต้น ศีลเป็นเครื่องกำกับความประพฤติไม่ให้เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ส่งผลให้เกิดปกติสุขและความเป็นระเบียบในชีวิต ความสันโดษช่วยลดความดิ้นรนทะยานอยาก รู้จักความพอเพียง และลดความยึดติดในวัตถุทำให้จิตใจสงบ ศรัทธาเป็นพลังภายในที่ขับเคลื่อนการปฏิบัติให้มุ่งแน่วไปที่เป้าหมาย บุญเป็นผลสะสมของการกระทำที่ดีงามซึ่งเกื้อหนุนให้เกิดความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต และปัญญาช่วยให้เข้าใจความเป็นจริงของชีวิตอย่างถูกต้อง โดยรวมแล้ว หลักธรรมในกลุ่มนี้ทำให้เกิดความสุขที่มีฐานอยู่บนความบริสุทธิ์ โปร่งเบา สงบเย็น และความมั่นคงของจิตใจ

กลุ่มที่ 3 คือ หลักธรรมที่เป็นจุดหมายสูงสุด ได้แก่ การละทุกข์ ซึ่งเป็นสภาวะที่กิเลสทั้งปวงถูกกำจัดโดยสิ้นเชิง หลักธรรมข้อนี้ทำหน้าที่เป็นปลายทางของกระบวนการ กล่าวคือ เมื่อบุคคลพัฒนาตนผ่านกระบวนการต่าง ๆ มาอย่างครบถ้วนแล้ว ย่อมนำไปสู่ความดับทุกข์ อันเป็นความสุขในระดับสูงสุดที่ไม่แปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขใด ๆ ซึ่งสอดคล้องกับหลักอริยสัจ 4 ว่าด้วยนิโรธ

เมื่อพิจารณาโดยรวม จะเห็นได้ว่า หลักธรรมทั้ง 12 ประการในนาควรรคทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นระบบ โดยเริ่มจากการสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เอื้อต่อความดีงาม พัฒนาไปสู่การขัดเกลาจิตใจภายใน และนำไปสู่การดับทุกข์ในที่สุด โครงสร้างเชิงหน้าที่เช่นนี้แสดงให้เห็นว่า ความสุขตามแนวพุทธจริยศาสตร์เป็นผลของกระบวนการที่มีเหตุปัจจัยรองรับอย่างชัดเจน ดังนั้น นาควรรคจึงไม่ได้แค่เพียงนำเสนอรายการของหลักธรรมที่นำความสุขมาให้เท่านั้น แต่ยังได้เผยให้เห็นกลไกของการก่อให้เกิดความสุขที่มีลักษณะ

เป็นกระบวนการอย่างเป็นระบบและมีทิศทาง กล่าวคือ ความสุขเกิดจากการประสานกันของปัจจัยภายนอกและการพัฒนาภายใน และบรรลุถึงความสุขที่สมบูรณ์เมื่อสามารถละเหตุแห่งทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง อันเป็นการยืนยันหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาที่เน้นความสัมพันธ์ของเหตุและผลในการพัฒนาชีวิต

หลักธรรมทั้ง 12 ประการมีความเชื่อมโยงกันในลักษณะที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาความสุข กล่าวคือ ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิต จริยธรรมและการพัฒนาจิตเป็นกระบวนการขัดเกลากิเลส และความสุขขั้นสูงสุด (วิมุตติสุข) เป็นผลของการพัฒนาดังกล่าว โครงสร้างนี้สะท้อนให้เห็นว่าความสุขตามแนวพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการเชิงเหตุปัจจัยที่สามารถอธิบายได้ในเชิงพุทธจริยศาสตร์ เมื่อพิจารณาในภาพรวม พบว่า นาควรรคเป็นแหล่งรวมหลักธรรมที่สะท้อนแนวคิดเรื่องความสุขอย่างเป็นระบบทั้งในด้านโครงสร้างเนื้อหา ลักษณะของความสุข และความสัมพันธ์ของหลักธรรมที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาความสุข ดังแสดงในแผนภาพที่ 1 โครงสร้างและความเชื่อมโยงของความสุขในนาควรรค

แผนภาพที่ 1: โครงสร้างและความเชื่อมโยงของความสุขในนาควรรค

แผนภาพนี้แสดงโครงสร้างและความเชื่อมโยงของหลักธรรมที่เกื้อกูลความสุขในนาควรรค โดยจำแนกออกเป็นความสุขเชิงปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ความสุขเชิงจริยธรรม และความสุขขั้นสูงสุด (วิมุตติสุข) อันสะท้อนลำดับการพัฒนาความสุขตามแนวพุทธจริยศาสตร์

อภิปรายผลการวิจัย

1. พบว่า ความสุขเชิงปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ความสุขเชิงปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในนาควรรคประกอบด้วยหลักธรรมสำคัญ ได้แก่ กัลยาณมิตร การเกื้อกูลมารดา การเกื้อกูลบิดา การเกื้อกูลสมณะ และการเกื้อกูลท่านผู้ประเสริฐ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าความสุขในระดับพื้นฐานเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ตั้งอยู่บนหลักคุณธรรม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมนุษย์เป็นผู้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม ความสัมพันธ์ที่ดีจึงมีบทบาทสำคัญต่อความมั่นคงทางจิตใจ การเรียนรู้ และการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง เมื่อพิจารณาในเชิงพุทธจริยศาสตร์ พบว่าหลักธรรมในกลุ่มนี้ทำหน้าที่เป็นพื้นฐานของการพัฒนาชีวิต กล่าวคือ กัลยาณมิตรช่วยชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต ขณะที่ความกตัญญูต่อมารดาและบิดาช่วยสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อผู้อื่น ส่วนการเกื้อกูลสมณะและท่านผู้ประเสริฐเป็นการเชื่อมโยงบุคคลเข้ากับระบบคุณค่าทางศาสนาและการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา ซึ่งส่งผลต่อการหล่อหลอมจริยธรรมของสังคมโดยรวม

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับหลักกัลยาณมิตรในพระพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญของการพัฒนาชีวิตและการเจริญงอกงามทางคุณธรรม เพราะการคบหาบุคคลผู้มีคุณธรรมย่อมเกื้อหนุนให้บุคคลดำเนินชีวิตไปในแนวทางที่ถูกต้องและเหมาะสม นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับคำอธิบายของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ที่ทรงอธิบายว่า การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องเริ่มต้นจากความเข้าใจในคุณค่าของความสัมพันธ์และการประพฤติที่ตั้งอยู่บนความถูกต้องตามหลักธรรม ดังนั้น ความสุขเชิงปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงเป็นพื้นฐานของความสุขในระดับต่อไป เพราะช่วยสร้างความมั่นคงทางจิตใจ ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลต่อการดำเนินชีวิต เมื่อบุคคลดำรงอยู่ในสังคมที่มีคุณธรรมเป็นฐาน ย่อมเอื้อต่อการพัฒนาตนในระดับจริยธรรมและจิตใจต่อไป

2. พบว่า ความสุขเชิงจริยธรรมและการพัฒนาจิต ความสุขเชิงจริยธรรมและการพัฒนาจิตในนาควรรคประกอบด้วยหลักธรรมสำคัญ ได้แก่ การละบาป ศีล สันโดษ ศรัทธา บุญ และปัญญา ซึ่งสะท้อนให้เห็นกระบวนการขัดเกลาตนเองจากภายใน อันเป็นแกนกลางของการพัฒนาความสุขในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความสุขที่มั่นคงไม่สามารถเกิดขึ้นได้จากปัจจัยภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ทัศนคติ และคุณภาพของจิตใจควบคู่กันไป เมื่อพิจารณาในเชิงพุทธจริยศาสตร์ หลักธรรมในกลุ่มนี้ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการควบคุมและพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ การละบาปและศีลช่วยกำกับการกระทำไม่ให้เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ความสันโดษช่วยลดความทะยานอยากและความฟุ้งซ่านของจิต ศรัทธาเป็นแรงขับเคลื่อนให้เกิดความเพียรในการปฏิบัติ บุญช่วยสร้างความอิ่มเอิบและแนวโน้มเชิงบวกของจิตใจ ขณะที่ปัญญาเป็นเครื่องรู้ที่นำไปสู่ความเข้าใจตามความเป็นจริงและการคลายความยึดติดถือมั่น แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับคำอธิบายของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2565) ในหนังสือ พุทธธรรม ซึ่งอธิบายว่าความสุขในพระพุทธศาสนาเกิดจากการพัฒนาคุณภาพชีวิตผ่านกระบวนการไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา อีกทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดของพุทธทาสภิกขุที่อธิบายว่า การลดละความโลภ ความโกรธ ความหลง ช่วยลดความยึดติดถือมั่นในตัวตน เป็นหนทางที่นำไปสู่ความสงบเย็นของจิตใจ อันเป็นความสุขที่เกิดจากการเข้าใจความจริงของชีวิต นอกจากนั้น แนวคิดดังกล่าวยังสอดคล้องกับคำอธิบายของพุทธทาสภิกขุ (2559)ที่ปรากฏในหนังสือ คู่มือมนุษย์ ซึ่งอธิบายว่า พระพุทธศาสนาเป็นแนวทางสำหรับมนุษย์ในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง โดยมุ่งให้มนุษย์เข้าใจความจริงของชีวิตตามหลักธรรม เมื่อบุคคลเข้าใจสภาวธรรมตามความเป็นจริง ย่อมสามารถลดละความยึดติดถือมั่นในตัวตนและสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์ได้ การลดละกิเลส ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ และความหลง ทำให้จิตเกิดความสงบเย็นภายใน อันเป็นความสุขที่ลึกซึ้งและยั่งยืนตามแนวพระพุทธศาสนา ผลการศึกษานี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ ณัฏฐาพรรณ กรรภิรมย์พชิรา (2564) ซึ่งพบว่า ความสุขในพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นลำดับขั้นของการพัฒนาชีวิต และ

สอดคล้องกับงานศึกษาของพระมหาวิเชียร สุชีโร (2562) ที่อธิบายว่า ความสุขเกิดจากการพัฒนาชีวิตผ่านการปฏิบัติธรรมและการลดละเหตุแห่งทุกข์ ดังนั้น ความสุขเชิงจริยธรรมและการพัฒนาจิตจึงเป็นช่วงสำคัญของกระบวนการพัฒนาความสุข เพราะเป็นการขัดเกลากิเลสและพัฒนาคุณภาพภายในของมนุษย์ อันเป็นพื้นฐานที่นำไปสู่ความสุขขั้นสูงสุดในลำดับต่อไป

3. พบว่า ความสุขขั้นสูงสุด (วิมุตติสุข) ความสุขขั้นสูงสุดในนาควรรคสัมพันธ์กับหลักธรรมเรื่องการละทุกข์ ซึ่งมีนัยสำคัญในฐานะจุดหมายปลายทางของการพัฒนาความสุขตามแนวพระพุทธศาสนา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความสุขในระดับสูงสุดไม่ได้เกิดจากการตอบสนองความต้องการทางอารมณ์ แต่เกิดจากการดับเหตุแห่งทุกข์อย่างเป็นลำดับตามแนวอริยสัจ 4 เมื่อพิจารณาในเชิงพุทธจริยศาสตร์ การละทุกข์ไม่ได้หมายถึงเพียงผลลัพธ์ของความสุข แต่เป็นกระบวนการแห่งการลดละกิเลส ความยึดติดถือมั่น และความไม่รู้ตามความเป็นจริง กระบวนการดังกล่าวอาศัยการพัฒนาศีล จิต และปัญญาอย่างต่อเนื่อง เมื่อบุคคลสามารถเข้าใจสภาวธรรมตามความเป็นจริง ย่อมลดความยึดติดในตนเองและสิ่งต่าง ๆ จนเข้าถึงความสงบภายใน แนวคิดนี้สอดคล้องกับคำอธิบายของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่อธิบายว่า ความสุขสูงสุดในพระพุทธศาสนาเป็นผลของการพัฒนาปัญญาที่นำไปสู่ความเข้าใจในไตรลักษณ์และการดับอุปาทาน ขณะเดียวกัน แนวคิดดังกล่าวยังสอดคล้องกับหลักอริยสัจ 4 ซึ่งอธิบายว่าการดับทุกข์เป็นผลของการดับเหตุแห่งทุกข์อย่างสมบูรณ์ ผลลัพธ์ของกระบวนการดังกล่าวคือ วิมุตติสุข ซึ่งเป็นความสุขที่ไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอก ไม่แปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา และไม่ถูกรบกวนด้วยกิเลส ความสุขในระดับนี้จึงเป็นความสงบเย็นของจิตที่เกิดจากการรู้แจ้งความจริงของชีวิต และเป็นจุดหมายสูงสุดของการพัฒนาชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนา ดังนั้น ความสุขขั้นสูงสุดจึงเป็นผลสรุปของกระบวนการพัฒนาความสุขทั้งหมดในนาควรรค โดยเริ่มจากความสัมพันธ์ทางสังคม การขัดเกลาจริยธรรมและจิต ไปจนถึงการเจริญปัญญาเพื่อความเข้าใจในความจริงของชีวิต อันนำไปสู่ความพ้นทุกข์อย่างแท้จริง

องค์ความรู้ใหม่

ผลการสังเคราะห์ทำให้เห็นว่า หลักธรรมทั้ง 12 ประการดังกล่าวสามารถจัดเป็นโครงสร้างของความสุขในลักษณะของพัฒนาการ 3 ระดับ ได้แก่ ระดับความสัมพันธ์ทางสังคม ระดับการฝึกฝนอบรมตน และระดับความสุขขั้นสูงสุดจากการพ้นทุกข์ โครงสร้างดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ความสุขในพระพุทธศาสนาเป็นผลของกระบวนการพัฒนาชีวิตอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องในสังคม การฝึกฝนอบรมตนด้วยคุณธรรมและวินัย ไปจนถึงการพัฒนาปัญญาเพื่อความเข้าใจในความจริงของชีวิต

จากการศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่เกื้อกูลความสุขในนาควรรค ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับโครงสร้างความสุขเชิงจริยธรรมและการพัฒนาจิต ดังแสดงในแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 2: องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย: นาควรรคตามแนวพุทธจริยศาสตร์

แผนภาพดังกล่าวแสดงองค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยเกี่ยวกับโครงสร้างความสุขในนาควรรค โดยจำแนกหลักธรรมที่เกื้อกูลความสุขออกเป็นลำดับพัฒนาการ 3 ระดับ ได้แก่ ความสุขเชิงปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ความสุขเชิงจริยธรรมและการพัฒนาจิต และความสุขขั้นสูงสุด (วิมุตติสุข) อันสะท้อนกระบวนการพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธจริยศาสตร์

สรุป

นาควรรคในคัมภีร์ธรรมบทสะท้อนแนวคิดเรื่องความสุขในพระพุทธศาสนาในฐานะกระบวนการพัฒนาชีวิตที่มีลำดับและความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัย โดยหลักธรรมที่ปรากฏสะท้อนแนวทางของการพัฒนาความสุขจากระดับพื้นฐานไปสู่ความสุขขั้นสูงสุด ผ่านการฝึกฝนตนเองทั้งด้านความสัมพันธ์ทางสังคม จริยธรรม และการพัฒนาจิต ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความสุขในนาควรรคสามารถจัดจำแนกออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ความสุขเชิงปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ความสุขเชิงจริยธรรมและการพัฒนาจิต และความสุขขั้นสูงสุด (วิมุตติสุข) โดยแต่ละกลุ่มไม่ได้ดำรงอยู่อย่างแยกขาด แต่มีความเชื่อมโยงกันในลักษณะของกระบวนการพัฒนาชีวิต กล่าวคือ ความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนคุณธรรมเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิต การพัฒนาจริยธรรมและจิตเป็นกลไกของการขัดเกลากิเลส และการละทุกข์เป็นสภาวะที่นำไปสู่ความสุขขั้นสูงสุด ในเชิงพุทธจริยศาสตร์ ความสุขจึงไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นจากการตอบสนองความต้องการทางอารมณ์หรือ

ปัจจัยภายนอกเท่านั้น แต่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาภายในของมนุษย์ผ่านการเรียนรู้ การฝึกตน และการลดละเหตุแห่งทุกข์ ความสุขตามแนวพระพุทธศาสนาจึงเป็นความสุขที่มีลักษณะมั่นคงและยั่งยืน เพราะตั้งอยู่บนความเข้าใจความจริงของชีวิตและการรู้เท่าทันสภาวธรรม องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ช่วยให้เห็นโครงสร้างของความสุขในนาควรรคอย่างเป็นระบบ และสะท้อนให้เห็นว่า ความสุขสามารถอธิบายได้ในฐานะกระบวนการพัฒนาชีวิตที่ดำเนินจากระดับพื้นฐานไปสู่ความสุขขั้นสูงสุด แนวคิดดังกล่าวช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับความสุขในพระพุทธศาสนา และสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชีวิต การเสริมสร้างคุณธรรม และการส่งเสริมความสุขอย่างยั่งยืนทั้งในระดับบุคคลและสังคม

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า หลักธรรมที่ปรากฏในนาควรรคสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาความสุขอย่างเป็นระบบ ทั้งในระดับบุคคลและสังคม โดยเฉพาะการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี การพัฒนาคุณธรรม และการฝึกจิต ดังนั้น สถาบันการศึกษา หน่วยงานทางพระพุทธศาสนา และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ควรนำแนวคิดเรื่องโครงสร้างความสุขตามแนวพุทธจริยศาสตร์ไปประยุกต์ใช้ในการออกแบบกิจกรรม หลักสูตร หรือกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม เพื่อเสริมสร้างความสุขที่มั่นคงและยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป (เนื้อหาประเด็นต้องเกี่ยวเนื่องต่อยอดจากบทความนี้)

2.1 การศึกษาความสุขในหมวดอื่นของคัมภีร์ธรรมบท

ควรมีการศึกษาหมวดอื่นในคัมภีร์ธรรมบทที่ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับความสุข เพื่อเปรียบเทียบลักษณะและโครงสร้างของความสุขในบริบทที่แตกต่างกัน อันจะช่วยให้เห็นพัฒนาการของแนวคิดเรื่องความสุขในพระพุทธศาสนาอย่างครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

2.2 การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมกับกระบวนการพัฒนาชีวิต

ควรมีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้ง 12 ประการกับหลักธรรมสำคัญอื่นในพระพุทธศาสนา เช่น ไตรสิกขา อริยมรรคมีองค์ 8 หรือปฏิจจสมุปบาท เพื่อขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาความสุขในเชิงพุทธจริยศาสตร์ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2.3 การศึกษาการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตร่วมสมัย

ควรมีการศึกษาการประยุกต์ใช้หลักธรรมในนาควรรคกับการส่งเสริมสุขภาวะและคุณภาพชีวิตในสังคมร่วมสมัย เช่น การพัฒนาสุขภาพจิต การสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว หรือการส่งเสริมคุณธรรมในสถานศึกษา เพื่อให้เห็นศักยภาพของหลักธรรมในการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมในบริบทปัจจุบัน

บรรณานุกรม

ณัฏฐาพรรณ กรรภิรมย์พชิรา. (2564). *การศึกษาวิเคราะห์สุขวรรคในคัมภีร์ธรรมบท*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (2559). *คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์.* กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

พระมหาวิเชียร สุชีโร. (2562). ความสุขในทัศนะของพระพุทธศาสนา. *วารสารพุทธมัคค์*. 4(1), 42-47.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2556). *อรรถกถาธรรมบท*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปรินายก. (2542). *หลักพระพุทธศาสนา.* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กาญจนบุรี: สหายพัฒนาการพิมพ์.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปรินายก. (2556). *สัมมาทิฏฐิตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ.* (พิมพ์ครั้งที่ 6). เชียงใหม่: นันทพันธ์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2565). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.* (พิมพ์ครั้งที่ 58). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด.

มาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยตามประมวลกฎหมายอาญาของไทยภายใต้หลักพุทธนิติธรรม: ศึกษาเปรียบเทียบกรณีกฎหมายฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และไทย

Security Measures under the Thai Criminal Code within a Framework of Buddhist Jurisprudence: A Comparative Study with French, Japanese and Thai Law

[1]กาญจณา สุขาบูรณ์ และ [2]อรอุมา สุขาบูรณ์

[1]Kanjana Sukhaboon and [2]Orn-uma Sukhaboon

[1]คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

[2]นักวิชาการอิสระ

[1]Faculty of Humanities and Social Sciences, Phra Nakhon Si Ayutthaya Rajabhat University.

[2]Independent Scholar.

[2]Corresponding Author's Email: o.sukhaboon@gmail.com

Received: July 25, 2026; **Revised:** August 17, 2026; **Accepted:** August 19, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาหลักการและโครงสร้างทางกฎหมายเกี่ยวกับมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยตามประมวลกฎหมายอาญาของประเทศสาธารณรัฐฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และไทย 2) เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบเชิงหน้าที่ของมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยในสามประเทศ และ 3) เพื่อพัฒนากรอบพุทธนิติธรรมบนหลักอัปปมาทะ กรุณา และมัชฌิมาปฏิปทา สำหรับตรวจสอบความเสี่ยงจากผู้กระทำผิดควบคู่กับความเสี่ยงจากการใช้อำนาจรัฐ การวิจัยเชิงคุณภาพนี้วิเคราะห์เอกสารเปรียบเทียบกฎหมายจากแหล่งข้อมูลหลัก ได้แก่ ประมวลกฎหมายอาญาของไทย มาตรา 16, 18 และ 39–50 ประมวลกฎหมายอาญาและวิธีพิจารณาความอาญาฝรั่งเศส และกฎหมายญี่ปุ่นว่าด้วยการรักษาผู้กระทำการร้ายแรงในภาวะวิกลจริต การวิจัยวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพร่วมกับการจัดรหัสแบบนิรนัยตามเกณฑ์เปรียบเทียบ 10 ประการ เปรียบเทียบเชิงหน้าที่ และวิเคราะห์เชิงบรรทัดฐานด้วยพุทธจริยศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า 1) ทั้ง 3 ประเทศ มีโครงสร้างและหลักการทางกฎหมายที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ประเทศไทยบัญญัติมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยไว้ 5 ประเภทในประมวลกฎหมายอาญา ฝรั่งเศสใช้การติดตามทางสังคมและตุลาการ และมาตรการภายหลังพ้นโทษ ส่วนญี่ปุ่นใช้กฎหมายเฉพาะที่บูรณาการศาลเข้ากับหลักจิตเวช 2) การเปรียบเทียบมาตรการต้องยึดหน้าที่ มิใช่ชื่อหมวดกฎหมาย ระดับความเข้มของหลักประกันสิทธิควรสัมพันธ์กับการจำกัดสิทธิ และการบำบัดกลับคืนสู่สังคมให้เป็นเงื่อนไขของความชอบธรรม และ 3) กรอบอัปปมาทะ กรุณา และมัชฌิมาปฏิปทา ช่วยตรวจสอบทั้งความเสี่ยงจากผู้กระทำผิดและจากการใช้อำนาจรัฐ องค์ความรู้จากการวิจัย คือ แบบจำลองอัปปมาทะเพื่อมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยที่ชอบธรรมด้วยการยกระดับทั้ง 8 องค์ประกอบเป็นบทบัญญัติแม่บทและกฎกระบวนการร่วม พร้อมการทบทวนตามวาระที่รัฐรับภาระพิสูจน์ ประกอบด้วยเกณฑ์ความเสี่ยงรายบุคคล การประเมินโดยสหวิชาชีพ สิทธิในการโต้แย้ง การไต่ระดับมาตรการจำกัดสิทธิ การทบทวนตามวาระ เกณฑ์การยุติที่ชัดเจน สิทธิในการรักษาคืนสู่สังคม และการตรวจสอบผลอย่างเป็นอิสระ เพื่อป้องกันการกระทำผิดซ้ำควบคู่กับการคุ้มครองเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

คำสำคัญ: มาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัย; กฎหมายอาญาเปรียบเทียบ; การป้องกันการกระทำผิดซ้ำ; อัปปมาทธรรม

Abstract

This research article has the objectives: 1) to examine the legal principles and structure of Security Measures under the criminal codes of the French Republic, Japan, and Thailand; 2) to conduct a functional comparative analysis of Security Measures in the three countries; and 3) to develop a framework of Buddhist jurisprudence grounded in heedfulness (appamāda), compassion (karuṇā), and the middle way (majjhimā paṭipadā) for scrutinising the risk arising from the offender together with the risk arising from the exercise of state power. This qualitative research analyses documents comparatively across legal systems, drawing on principal sources comprising sections 16, 18 and 39–50 of the Thai Criminal Code, the French Criminal Code and Code of Criminal Procedure, and the Japanese law on medical care and treatment for persons who have committed serious acts in a state of insanity. The research employs qualitative content analysis together with deductive coding against ten comparative criteria, within the analytical frameworks of doctrinal legal analysis, functional comparison, and normative analysis through Buddhist ethics. The findings are that 1) the three countries have clearly differing legal structures and principles: Thailand prescribes five types of Security Measures in its Criminal Code; France employs socio-judicial supervision (suivi socio-judiciaire) and post-sentence measures; while Japan employs a special statute integrating the courts with psychiatric principles; 2) comparison of the measures must rest on "function" rather than on statutory labels, the intensity of rights safeguards should correspond to the restriction of rights, and treatment and reintegration into society should be a condition of legitimacy; and 3) the framework of appamāda, karuṇā, and majjhimā paṭipadā serves to scrutinise both the risk arising from the offender and that arising from the exercise of state power. The knowledge derived from this research is the Appamāda Model of Legitimate Security Measures (A–K–M Framework), realised by elevating all eight elements into framework provisions and common procedural rules, together with periodic review in which the state bears the burden of proof, comprising individualised risk criteria, multidisciplinary assessment, the right to contest, graduated restriction of rights, periodic review, clear termination criteria, the right to treatment and reintegration into society, and independent outcome evaluation, in order to prevent reoffending alongside the protection of liberty and human dignity.

Keywords: Security Measures; Comparative Criminal Law; Recidivism Prevention; Appamāda-Dhamma

บทนำ

กฎหมายอาญานั้น แท้จริงแล้วไม่ได้มีเพียงมาตรการที่ทำหน้าที่ในการลงโทษบุคคลผู้กระทำความผิด (Ashworth, 2010) แต่ยังมีมาตรการที่อาจนำมาใช้ เพื่อเป็นการเฝ้าระวังจัดการความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต ผ่านมาตรการควบคุม เฝ้าระวัง บำบัด และป้องกันการกระทำผิดซ้ำที่เรียกกันว่า วิธีการเพื่อความปลอดภัย ซึ่งเคลื่อนผ่านจากความรับผิดที่ตั้งอยู่บนการกระทำและความผิดไปสู่การตัดสินใจที่ตั้งอยู่บน "ความอันตราย" หรือ "ความเสี่ยง" ทำให้รัฐสามารถแทรกแซงเสรีภาพของบุคคลได้ก่อนที่จะเกิดความเสียหายครั้งใหม่ อย่างไรก็ตาม หากมาตรการมีลักษณะที่คาดการณ์อนาคตได้มากเท่าใด ความคลาดเคลื่อนของการประเมิน การตีตรา และการจำกัดสิทธิเกินกว่าจำเป็นย่อมก่อให้เกิดประเด็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น โดยเฉพาะความเสี่ยงต่อการใช้อำนาจของรัฐโดยขาดความชอบธรรม ปัญหาหลักของการศึกษานี้จึงอยู่ที่การถ่วงดุลระหว่างความปลอดภัยสาธารณะกับสิทธิในเสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (Ashworth and Zedner, 2014)

ในระบบกฎหมายไทย “วิธีการเพื่อความปลอดภัย” เป็นมาตรการตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 39–50 รวม 5 ประเภท โดยตั้งอยู่บนแนวคิดการป้องกันสังคม (Social Defense) และความยุติธรรมเชิงป้องกัน (Preventive Justice) ที่เน้นควบคุมด้วยการเฝ้าระวังและบำบัดมากกว่าการตอบโต้เชิงลงโทษ ทั้งนี้ ประเทศไทยมีบทบัญญัติอันเป็นมาตรการเชิงลงโทษและมาตรการเชิงป้องกันอย่างครบถ้วนในประมวลกฎหมายอาญา แต่ยังขาดการศึกษารายละเอียดในด้านต่าง ๆ เช่น เกณฑ์การประเมินความเสี่ยง และการทบทวนตามวาระ ซึ่งถือได้ว่ายังไม่เป็นระบบที่ชัดเจนเมื่อเทียบกับระบบสมัยใหม่ของต่างประเทศ ส่วนในการเลือกศึกษาเปรียบเทียบกรณีกฎหมายประเทศสาธารณรัฐฝรั่งเศสและประเทศญี่ปุ่น ตั้งอยู่บนความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์กฎหมายที่ปรากฏหลักฐานชัดเจน กล่าวคือ กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 อันเป็นประมวลกฎหมายอาญาฉบับแรกของไทย ยกร่างโดยคณะกรรมการที่มีนายยอร์ช ปาดู (Georges Padoux) เป็นประธาน และมีนายโตกิจิ มาซาโอะ (Tokichi Masao) ที่ปรึกษากฎหมายชาวญี่ปุ่นร่วมอยู่ในกระบวนการยกร่างมาตั้งแต่ต้น โดยคณะผู้ยกร่างได้ใช้ประมวลกฎหมายของฝรั่งเศส อิตาลี อินเดีย และญี่ปุ่นเป็นแบบอย่างในการยกร่าง (Masao, 1908; Padoux, 1909) ระบบกฎหมายทั้งสองจึงมิใช่เพียงระบบต่างประเทศที่มีพัฒนาการก้าวหน้า หากเป็นแหล่งที่มาเชิงโครงสร้างของกฎหมายอาญาไทยโดยตรง การเปรียบเทียบในบทความนี้จึงมีฐานความเทียบเคียงได้เชิงหน้าที่ (Functional Equivalence) รองรับ มิใช่การนำระบบที่ปราศจากจุดร่วมมาวางเทียบกัน ด้วยเหตุนี้ การเปรียบเทียบหลักการและโครงสร้างมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยจึงต้องพิจารณา “หน้าที่” ของกลไก มิใช่ถือเอาแต่เพียงว่ามีชื่อหรือมีสถานะทางกฎหมายเหมือนกัน (Dubber and Hörnle, 2014)

แม้ในงานวิจัยต่าง ๆ จะมีการศึกษาว่าด้วยมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยในกฎหมายไทย ทั้งในระดับตำรากฎหมายอาญาภาคทั่วไป ที่เสนอให้ใช้มาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยแทนโทษจำคุก แต่ยังไม่พบงานที่ปรากฏเปรียบเทียบระบบใน 3 ประเทศ คือ ไทย ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น ด้วยชุดเกณฑ์เชิงหน้าที่ชุดเดียวกันอย่างเป็นระบบ แล้วนำผลการเปรียบเทียบนั้นไปเชื่อมต่อกับกรอบบรรทัดฐานทางพุทธจริยศาสตร์เพื่อตรวจสอบทั้งความเสี่ยงจากผู้กระทำผิดและความเสี่ยงจากการใช้อำนาจรัฐไปพร้อมกัน ช่องว่างการวิจัยของบทความนี้จึงอยู่ที่การขาดกรอบวิเคราะห์ที่ผนวกการเปรียบเทียบเชิงหน้าที่เข้ากับการประเมินความชอบธรรมเชิงบรรทัดฐานไว้ในกรอบเดียวกัน

ด้วยเหตุนี้ จากช่องว่างการวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาเปรียบเทียบมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยใน 3 ประเทศอย่างเป็นระบบ เพื่อสังเคราะห์ข้อพิจารณาเชิงโครงสร้างและคุณภาพของหลักประกันสิทธิของบุคคล พร้อมพัฒนากรอบพุทธนิติธรรมที่ปรับใช้หลักธรรมเพื่อเป็นการตรวจสอบการใช้กฎหมาย โดยการนำเสนอว่า ความมุ่งหมายของมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยจะมีความชอบธรรมได้ก็ต่อเมื่อการป้องกันนั้นตั้งอยู่บนข้อมูลและการทบทวนอย่างไม่ประมาท ตามหลักอัปปมาทะ คือ การบำบัดมุ่งลดทุกข์ และคืนบุคคลสู่สังคมด้วยความกรุณา และการจำกัดเสรีภาพอยู่ภายใต้ความจำเป็น ความได้สัดส่วน และทางเลือกที่จำกัดสิทธิน้อยที่สุดตามแนวทางสายกลาง มัชฌิมาปฏิปทา ที่ผลการศึกษาจะเป็นประโยชน์ทั้งในเชิงวิชาการและในเชิงนโยบายของรัฐ อันจะนำไปสู่การปรับใช้กฎหมายเพื่อป้องกันการกระทำผิดซ้ำ ควบคู่กับการเคารพสิทธิมนุษยชน ทั้งนี้ กรอบพุทธนิติธรรมในบทความนี้มิได้ใช้แทนกฎหมาย หากทำหน้าที่เป็นกรอบวิพากษ์เชิงบรรทัดฐาน ที่แปลงหลักธรรมเป็นคำถามตรวจสอบซึ่งมีฐานรองรับคู่ขนานในหลักกฎหมายมหาชนเสมอตามเงื่อนไขที่แสดงไว้ในหัวข้อวิธีดำเนินการวิจัย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักการและโครงสร้างทางกฎหมายเกี่ยวกับมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยตามประมวลกฎหมายอาญาของประเทศฝรั่งเศส ประเทศญี่ปุ่น และประเทศไทย

2. เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบเชิงหน้าที่ของมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยในประเทศฝรั่งเศส ประเทศญี่ปุ่น และประเทศไทย

3. เพื่อพัฒนากรอบพุทธนิติธรรมบนหลักอัปปมาทะ กรุณา และมัชฌิมาปฏิปทา สำหรับตรวจสอบความเสี่ยงจากผู้กระทำผิดควบคู่กับความเสี่ยงจากการใช้อำนาจรัฐ โดยมีการบำบัดและการคืนสู่สังคมเป็นเงื่อนไขของความชอบธรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิเคราะห์เอกสาร และการเปรียบเทียบกฎหมาย (Doctrinal and Comparative Legal Research) โดยมุ่งวิเคราะห์ตัวบทกฎหมาย หลักการทางกฎหมาย และเอกสารทางวิชาการ สิ่งที่ให้ข้อมูลสำคัญของการวิจัยนี้คือเอกสาร มิใช่บุคคล การวิจัยจึงมิใช่การวิจัยที่มีมนุษย์เป็นผู้ให้ข้อมูล จึงไม่อยู่ในบังคับของการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ โดยในการวิจัยผู้วิจัยดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาเอกสารทางวิชาการและตัวบทกฎหมาย (Documentary and Doctrinal Study) ศึกษาบทบัญญัติฉบับปัจจุบัน ได้แก่ ประมวลกฎหมายอาญาไทย มาตรา 16, 18 และ 39–50 ประมวลกฎหมายอาญาฝรั่งเศส (Code Pénal) และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาฝรั่งเศส (Code de procédure pénale) กฎหมายญี่ปุ่นว่าด้วยการรักษาและการกำกับติดตามผู้กระทำความผิดร้ายแรงในภาวะวิกลจริต (Act No. 110 of 2003) ตลอดจนงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ 2 การวิเคราะห์กฎหมายเปรียบเทียบเชิงหน้าที่ (Functional Comparative Analysis) การวิเคราะห์ประเด็นปัญหาที่ว่า รัฐมีแนวนโยบายในการจัดการบุคคลที่ถูกประเมินว่ามีความเสี่ยงต่อการก่ออันตรายร้ายแรงซ้ำผ่าน 3 แนวทางหลัก คือ มาตรการที่อยู่ในบทบังคับว่าด้วยการลงโทษ มาตรการภายหลังพ้นโทษและกฎหมายพิเศษ โดยคำนึงถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมและมาตรการจัดการผู้กระทำความผิดที่มีความเสี่ยงสูง (Zweigert and Kötz, 1998)

ขั้นตอนที่ 3 การคัดเลือกและการตรวจสอบคุณภาพเอกสาร แหล่งสืบค้นหลักประกอบด้วยระบบสืบค้นกฎหมายของสำนักงานศาลยุติธรรม ฐานข้อมูล Légifrance ของสาธารณรัฐฝรั่งเศส ฐานข้อมูล Japanese Law Translation และเว็บไซต์ของกระทรวงยุติธรรมญี่ปุ่น ร่วมกับฐานข้อมูลวิชาการ สำหรับกฎหมายปฐมภูมิใช้ฉบับที่มีผลใช้บังคับ ณ วันที่ตรวจสอบ 13 กรกฎาคม 2569 ส่วนงานวิชาการกำหนดช่วงเวลาหลักไว้ที่ ค.ศ. 1998 ถึง ค.ศ. 2026 โดยคงงานที่เป็นหมุดหมายทางทฤษฎีซึ่งตีพิมพ์ก่อนหน้านั้นไว้เท่าที่จำเป็นแก่การอ้างอิงเชิงแนวคิด ซึ่งผู้วิจัยยึดตัวบทกฎหมายเป็นสำคัญ กรณีข้อมูลจากแหล่งต่างกันขัดแย้งกัน ให้ยึดตัวบทที่มีผลใช้บังคับเป็นข้อยุติ

ขั้นตอนที่ 4 กรอบและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยนี้ใช้กรอบการวิเคราะห์ร่วมกัน 3 ประการ ได้แก่ (1) การวิเคราะห์หลักกฎหมาย (Doctrinal Legal Analysis) (2) กฎหมายเปรียบเทียบเชิงหน้าที่ (Functional Comparative Law) และ (3) การวิเคราะห์เชิงบรรทัดฐานด้วยพุทธจริยศาสตร์ ผู้วิจัยวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพแบบนิรนัย (Deductive Qualitative Content Analysis) ซึ่งใช้เกณฑ์เปรียบเทียบ 10 ประการเป็นโครงรหัส (Coding Frame) ที่กำหนดไว้ล่วงหน้า ได้แก่ หลักกฎหมายและมาตรการ วัตถุประสงค์ เงื่อนไขเริ่มใช้ และระดับความเสี่ยง กลุ่มเป้าหมาย ผู้ร้อง-ผู้ประเมิน-ผู้ตัดสิน เนื้อหาการจำกัดสิทธิหรือการ

รักษา ระยะเวลา-การต่ออายุ-การยุติ สิทธิในทนาย-การโต้แย้งผู้เชี่ยวชาญ-การอุทธรณ์ การคืนสู่สังคม และการตรวจสอบผลลัพธ์ ซึ่งเมื่อนำเสนอในตารางเปรียบเทียบได้ยุบรวมเป็น 9 มิติเพื่อความกระชับ และมีเครื่องมือบันทึกข้อมูล คือ ตารางเปรียบเทียบระบบกฎหมายและเกณฑ์เปรียบเทียบ

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมและตรวจสอบข้อมูล รวบรวมตัวบทและเอกสารทางวิชาการ ตรวจสอบความเป็นปัจจุบันของกฎหมาย ณ วันที่ตรวจสอบ วันที่ 13 กรกฎาคม 2569 ทั้งนี้การจัดทำประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาฝรั่งเศสฉบับใหม่ตาม Ordonnance n° 2025-1091 (France, 2025) ซึ่งกำหนด มีผลใช้บังคับวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 2029 (และอาจถูกเลื่อนออกไปโดยรัฐกฤษฎีกาได้ไม่เกินวันที่ 1 กันยายน ค.ศ. 2030 ตามร่างกฎหมายให้สัตยาบัน) จึงเป็นการปรับโครงสร้างเลขมาตราแบบคงเนื้อหาเดิม (à droit constant) ที่ต้องตรวจสอบเลขมาตราใหม่อีกครั้งก่อนอ้างใช้ในอนาคต

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล จัดหมวดหมู่ตามหลักเกณฑ์เปรียบเทียบ วิเคราะห์เชิงหน้าที่ ระหว่าง 3 ระบบ แล้วประเมินความชอบธรรมด้วยกรอบอัปปมาทะ กรุณา และมัชฌิมาปฏิปทา

ขั้นตอนที่ 7 สรุปผลและนำเสนอผลการศึกษาในลักษณะพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Descriptive Presentation) พร้อมสังเคราะห์เป็นแบบจำลองสำหรับประเทศไทย

การแปลงหลักพุทธธรรมเป็นเกณฑ์ทางกฎหมาย (Conceptual Operationalization) ด้วยการใช้เป็นเกณฑ์ตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ เพื่อใช้กำกับการตัดสินของสถาบันจึงมิใช่การขยายความเกินขอบเขตของคัมภีร์ และเพื่อตอบคำถามเชิงระเบียบวิธี ว่าเหตุใดหลักธรรมซึ่งเดิมแสดงไว้เพื่อการฝึกตนของปัจเจกบุคคลจึงสามารถแปลงเป็นเกณฑ์ทางกฎหมาย (Legal Criteria) ที่ใช้ตรวจสอบการกระทำของสถาบันได้ การแปลงดังกล่าวมิได้กระทำได้กับหลักธรรมทุกหมวด หากกระทำได้เฉพาะหลักธรรมที่ผ่านเงื่อนไข 4 ประการ ซึ่งการวิจัยนี้ใช้เป็นเกณฑ์คัดเลือกหลักธรรมเข้าสู่กรอบการวิเคราะห์ ดังนี้ เงื่อนไขที่ 1 ความเป็นหลักเชิงกระบวนการ หลักธรรมที่นำมาใช้ต้องกำหนดวิธีการตัดสิน มิใช่ผลของการตัดสิน เงื่อนไขที่ 2 การมีฐานรองรับคู่ขนานในหลักกฎหมายมหาชน เกณฑ์ทุกข้อที่แปลงออกมาต้องสามารถให้เหตุผลรองรับได้อย่างสมบูรณ์ด้วยหลักกฎหมายมหาชนที่ปรากฏใช้อยู่แล้ว โดยไม่ต้องอาศัยการยอมรับหลักศาสนาเป็นเงื่อนไขเบื้องต้น เงื่อนไขที่ 3 ความสามารถในการแปลงเป็นคำถามที่ตอบได้จากพยานหลักฐาน หลักธรรมที่นำมาใช้ต้องแปลงเป็นคำถามซึ่งตอบได้ว่ามีหรือไม่มีจากเอกสารในสำนวน เป็นการเปลี่ยนสถานะของหลักธรรมจากคุณลักษณะภายในของบุคคล ไปเป็นมาตรฐานที่ตรวจสอบได้จากภายนอก อันเป็นเงื่อนไขจำเป็นของการเป็นเกณฑ์ทางกฎหมาย และเงื่อนไขที่ 4 การมีสัญญาณเตือนที่ระบุได้ เกณฑ์ทุกข้อต้องระบุลักษณะของการไม่ปฏิบัติตามได้อย่างเป็นรูปธรรม

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนำเสนอตามลำดับขั้นของข้อโต้แย้ง กล่าวคือ วัตถุประสงค์ที่ 1 เป็นการรายงานตัวบทและคำวินิจฉัย วัตถุประสงค์ที่ 2 เป็นการตีความเชิงเปรียบเทียบ และวัตถุประสงค์ที่ 3 เป็นการประเมินความชอบธรรมเชิงบรรทัดฐาน ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า โครงสร้างกฎหมายของประเทศสาธารณรัฐฝรั่งเศส ประเทศญี่ปุ่น และประเทศไทย แตกต่างกันอย่างชัดเจนในเชิงโครงสร้าง ดังนี้

1. ประเทศไทย ผลการศึกษาตัวบทพบว่า ประมวลกฎหมายอาญาแยกบทบัญญัติในส่วนของโทษไว้ในมาตรา 18–38 และวิธีการเพื่อความปลอดภัยในมาตรา 39–50 (ประมวลกฎหมายอาญา, 2568) โดยมาตรา 39 ระบุวิธีการเพื่อความปลอดภัย 5 ประเภท ได้แก่ กักกัน ห้ามเข้าเขตกำหนด เรียกประกันทัณฑ์บน คุมตัวไว้ในสถานพยาบาล และห้ามประกอบอาชีพบางอย่าง การกักกันตามมาตรา 40 เป็นการควบคุมผู้กระทำ

ความผิดติดนิสัยภายในเขตกำหนดเพื่อป้องกันการกระทำความผิด รวมถึงดัดนิสัยและฝึกอาชีพ มาตรา 41 กำหนดฐานประวัติการถูกกักกันหรือจำคุกซ้ำในกลุ่มความผิดที่ระบุและอนุญาตให้กักกันสามถึงสิบปี โดยการฟ้องขอกักกันเป็นอำนาจของพนักงานอัยการตามมาตรา 43 มาตรา 44–45 กำหนดการห้ามเข้าเขตกำหนดภายหลังพ้นโทษไม่เกินห้าปี ส่วนมาตรา 46 มีลักษณะป้องกันล่วงหน้า เมื่อมีเหตุอันควรเชื่อว่าผู้ถูกกล่าวหาจะก่อเหตุร้าย ศาลอาจสั่งให้ทำทัณฑ์บน มาตรา 48 ให้ศาลส่งบุคคลผู้มีจิตบกพร่อง โรคจิต หรือจิตฟั่นเฟือนไปคุมตัวไว้ในสถานพยาบาล และเพิกถอนคำสั่งได้ทุกเมื่อ มาตรา 49 กำหนดเงื่อนไขห้ามเสพสุราหรือยาเสพติดไม่เกินสองปี และมาตรา 50 ห้ามประกอบอาชีพที่เกี่ยวเนื่องกับความผิดไม่เกินห้าปี ด้านการทบทวนมาตรา 16 ให้ศาลเพิกถอนหรือองดวิธีการเพื่อความปลอดภัยชั่วคราว เมื่อพฤติการณ์มีการเปลี่ยนแปลงจึงมิใช่ว่าประเทศไทยไม่มีการทบทวนแต่ตัวบทมิได้บัญญัติการทบทวนตามระยะเวลา รวมถึงภาระการพิสูจน์ของรัฐ มาตรฐาน ข้อมูล หรือสิทธิในการขอผู้เชี่ยวชาญ

2. ประเทศสาธารณรัฐฝรั่งเศส ผลการศึกษาตัวบทพบว่า ฝรั่งเศสใช้กลไกหลายชั้นซึ่งจำแนกได้เป็น 3 มาตรการที่มีสถานะทางกฎหมายแตกต่างกัน มาตรการที่หนึ่ง การติดตามทางสังคมและตุลาการ (suivi socio-judiciaire) ตาม Code pénal มาตรา 131-36-1 เป็นมาตรการที่ศาลกำหนดให้ผู้ถูกตัดสินอยู่ภายใต้การเฝ้าระวัง และความช่วยเหลือของผู้พิพากษาบังคับโทษเพื่อป้องกันการกระทำซ้ำ (France, 2026a) มาตรา 131-36-3 ระบุว่า มาตรการช่วยเหลือมุ่งสนับสนุนการกลับคืนสู่สังคม มีระยะเวลาโดยทั่วไปไม่เกินสิบปีสำหรับความผิดทางอาญา (délit) และไม่เกินยี่สิบปีสำหรับความผิดประเภท crime มาตรา 131-36-4 กำหนดให้อยู่ภายใต้ injonction de soins หรือคำสั่งให้เข้ารับการบำบัด ทั้งนี้การแปล délit ว่า “ลหุโทษ” ย่อมคลาดเคลื่อนไปจากความหมายที่แท้จริง เพราะระบบของประเทศฝรั่งเศสได้แบ่งความผิดเป็น contravention, délit และ crime โดย délit เป็นความผิดระดับกลาง มาตรการที่สอง การควบคุมตัวเพื่อความปลอดภัย (rétention de sûreté) ตาม Code de procédure pénale มาตรา 706-53-13 (France, 2026b) เป็นมาตรการภายหลังเมื่อรับโทษเสร็จ ซึ่งใช้กับผู้ถูกลงโทษจำคุกอย่างน้อย 15 ปีในคดีอาชญากรรมร้ายแรงที่มีความน่าจะเป็นสูงมากว่าจะกระทำซ้ำเนื่องจากความผิดปกติทางบุคลิกภาพ โดยคณะกรรมการสหวิชาชีพประเมินความอันตรายจะทำการสังเกตในหน่วยเป็นการเฉพาะและลงความเห็นโดยแพทย์สองคน และจะใช้ได้เมื่อมาตรการที่เบากว่าไม่เพียงพอเท่านั้น ทั้งนี้ ศาลจะออกคำสั่งเฉพาะภายหลังการพิจารณาผู้ต้องมาตรการต้องมีทนายมีสิทธิขอตรวจประเมินโต้แย้งและอุทธรณ์ได้ คำสั่งมีอายุหนึ่งปีและต้องทบทวนรายปี และมาตรการที่สาม การเฝ้าระวังเพื่อความปลอดภัย (surveillance de sûreté) ตามมาตรา 706-53-19 ใช้ได้สองปีและสามารถขยายระยะเวลาได้ โดยเป็นมาตรการกำกับติดตามภายหลังพ้นโทษที่มีระดับการจำกัดเสรีภาพต่ำกว่าการควบคุมตัว ดังนั้น ในด้านสถานะทางกฎหมายของมาตรการ Conseil constitutionnel ในคำวินิจฉัยเลขที่ 2008-562 DC (Conseil Constitutionnel, 2008) ถือว่ามาตรการเหล่านี้มิใช่โทษ เพราะตั้งอยู่บนความอันตรายและมุ่งป้องกันการกระทำซ้ำ แต่ในขณะเดียวกันก็วินิจฉัยว่ามาตรการดังกล่าวไม่อาจใช้ย้อนหลังแก่ผู้ที่ถูกพิพากษาก่อนกฎหมายมีผลใช้บังคับได้

3. ประเทศญี่ปุ่น ผลการศึกษาตัวบทพบว่า ประเทศญี่ปุ่นมิได้บัญญัติหมวด “วิธีการเพื่อความปลอดภัย” ไว้ในประมวลกฎหมายอาญาเหมือนกับกฎหมายของประเทศไทย โดยบทบัญญัติในประมวลกฎหมายอาญาเน้นเรื่องรอการลงโทษพร้อมคุมประพฤติ (มาตรา 25–27) ส่วนมาตรการเชิงการแพทย์จะถูกวางอยู่ในกฎหมายเฉพาะ คือ Act on Medical Care and Treatment for Persons Who Have Caused Serious Cases Under the Condition of Insanity (Act No. 110 of 2003) มีผลใช้ในปี ค.ศ. 2005 (Japan, 2003) สำหรับบุคคลที่ก่อการกระทำผิดร้ายแรงในภาวะวิกลจริตหรือมีความสามารถลดลง มีวัตถุประสงค์ให้การรักษาที่เหมาะสมต่อเนื่องเพื่อป้องกันการกระทำผิดร้ายแรงซ้ำและส่งเสริมการคืนสู่สังคม

มีการพิจารณาตัดสินเป็นขององค์คณะ ประกอบด้วยผู้พิพากษาหนึ่งคนและกรรมการพิจารณาวินิจฉัยชี้ขาดด้านสุขภาพจิตซึ่งเป็นจิตแพทย์หนึ่งคน องค์คณะอาจกำหนดการรักษาแบบผู้ป่วยใน ผู้ป่วยนอก หรือยุติมาตรการ ผู้รับการรักษาแบบผู้ป่วยนอกอยู่ภายใต้การกำกับดูแลสุขภาพจิตของสำนักงานคุมประพฤติ โดยกำหนดระยะเวลาสำหรับผู้ป่วยนอกไว้ 3 ปี ซึ่งอาจขยายได้อีกไม่เกิน 2 ปี รวมไม่เกิน 5 ปี ขณะที่การรักษาแบบผู้ป่วยในมิได้กำหนดระยะเวลาสูงสุดไว้ในตัวบท (Japan, Ministry of Justice, n.d.) บูรณาการเหตุผลทางกฎหมายกับความรู้คลินิกมิให้องค์กรใดองค์กรหนึ่งมีอำนาจผูกขาดการพิจารณาวินิจฉัย

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า เมื่อเปรียบเทียบเชิงหน้าที่ด้วยเกณฑ์เดียวกัน ปรากฏผลดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1: ผลการเปรียบเทียบเชิงหน้าที่ของมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยในแต่ละประเทศ

มิติเปรียบเทียบ	ไทย	ฝรั่งเศส	ญี่ปุ่น
1. แหล่งกฎหมาย	ประมวลกฎหมายอาญา ม. 39–50 ประกอบ ม. 16 ว่าด้วยการเพิกถอนหรืองดใช้	Code pénal ม. 131-36-1 ถึง 131-36-8 และ Code de procédure pénale ม. 706-53-13 ถึง 706-53-22	กฎหมายเฉพาะ Act No. 110 of 2003 มีผลใช้บังคับ ค.ศ. 2005
2. สถานะและหมวดหมู่	กลุ่มวิธีการเพื่อความปลอดภัย 5 มาตรการ แยกจากหมวดโทษ	suivi socio-judiciaire อยู่ในโครงสร้างโทษ / rétention de sûreté เป็นมาตรการควบคุมตัวภายหลังรับโทษครบ / surveillance de sûreté เป็นมาตรการกำกับภายหลังรับโทษ	มาตรการรักษา และกำกับเฉพาะกลุ่มแยกออกจากประมวล กฎหมายอาญา
3. เงื่อนไขการบังคับใช้	แตกต่างตามแต่ละมาตรา พิจารณาจากประวัติ ภูมิหลัง และเหตุอันควรเชื่อ	suivi ใช้กับความผิดที่กฎหมายกำหนด / rétention ใช้กับผู้ต้องโทษจำคุกตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไปในอาชญากรรมร้ายแรง ซึ่งมีความน่าจะเป็นสูงมากว่าจะกระทำซ้ำจากความผิดปกติทางบุคลิกภาพ และเมื่อมาตรการที่เบากว่า ไม่เพียงพอ	การกระทำร้ายแรงในภาวะวิกลจริต หรือมีความสามารถลดลง
4. ผู้ประเมินและผู้ตัดสิน	ศาลตามบททั่วไป ตัวบทมิได้กำหนดองค์คณะสหวิชาชีพหรือมาตรฐานผู้เชี่ยวชาญไว้เป็นการเฉพาะ	คณะกรรมการสหวิชาชีพประเมินความอันตราย ประกอบความเห็นแพทย์ 2 คน ผู้พิพากษาบังคับโทษ และศาลชำนัญพิเศษ	องค์คณะประกอบด้วยผู้พิพากษา 1 คน และจิตแพทย์ผู้พิจารณาวินิจฉัยชี้ขาดด้านสุขภาพจิต 1 คน
5. ลักษณะของมาตรการ	กักกัน จำกัดพื้นที่ประกันทัณฑ์บน คุมตัวในสถานพยาบาล ห้ามประกอบอาชีพบางอย่าง	เฝ้าระวัง ช่วยเหลือ คำสั่งให้เข้ารับการบำบัด (injonction de soins) ติดตามด้วยวิธีอิเล็กทรอนิกส์ และการควบคุมตัวในศูนย์เฉพาะ	รักษาผู้ป่วยในและผู้ป่วยนอก กำกับดูแลด้านสุขภาพจิต และการสนับสนุนโดยชุมชน

มิติเปรียบเทียบ	ไทย	ฝรั่งเศส	ญี่ปุ่น
6. ระยะเวลา	กักกัน 3–10 ปี ห้ามเข้าเขตกำหนดและ ห้ามประกอบอาชีพไม่เกิน 5 ปี ทัณฑ์บนไม่เกิน 2 ปี	suivi ไม่เกิน 10 ปี สำหรับความผิด délit และไม่เกิน 20 ปี สำหรับ ความผิด crime rétention คราวละ 1 ปี ต่ออายุได้โดยต้องทบทวนรายปี surveillance คราวละ 2 ปี ต่ออายุได้	ผู้ป่วยนอกมีกำหนด 3 ปี ขยายได้อีกไม่เกิน 2 ปี รวมไม่เกิน 5 ปี ส่วนผู้ป่วยในไม่มีกำหนด ระยะเวลาไว้ในตัวบท
7. กลไกการทบทวน	ม. 16 ขอเพิกถอน หรืองดได้เมื่อพฤติการณ์เปลี่ยน แต่มิได้กำหนดรอบทบทวนโดยอัตโนมัติหรือภาระพิสูจน์ของรัฐ	มีกระบวนการทบทวน ต่ออายุและยุติ โดย rétention ต้องทบทวนรายปี	เปลี่ยนจากผู้ป่วยในเป็นผู้ป่วยนอก หรือยุติภายใต้กระบวนการศาล
8. หลักประกันในกระบวนพิจารณา	ยังกระจัดกระจาย มิได้กำหนดมาตรฐานผู้เชี่ยวชาญและสิทธิคัดค้านผลการประเมินไว้เป็นการเฉพาะ	ผู้ถูกมาตรการต้องมีทนาย มีสิทธิขอตรวจประเมินโต้แย้งและมีสิทธิอุทธรณ์คำสั่ง	ศาลและองค์คณะผู้เชี่ยวชาญเป็นแกนหลักและต้องใช้สิทธิตามกระบวนการ
9. การคืนสู่สังคมและการตรวจสอบผลลัพธ์	มีการป้องกันและแก้ไขพฤติกรรมโดยมีทางเลือกหลายมาตรการ	มีการจัดการความอันตรายและกำกับติดตามหลังรับโทษควบคู่การรักษา	ใช้การรักษาต่อเนื่องและกลับคืนสู่สังคมสำหรับกลุ่มจิตเวชโดยเฉพาะ

ทั้งนี้ ข้อสรุปเชิงเปรียบเทียบในตารางข้างต้น จำกัดอยู่ภายใต้เกณฑ์เปรียบเทียบ 10 ประการที่กำหนดไว้ในหัวข้อวิธีดำเนินการวิจัยและจำกัดเฉพาะสามระบบกฎหมายที่ศึกษา มิได้เป็นการประเมินประสิทธิผลเชิงประจักษ์ของระบบใดระบบหนึ่ง จากตารางข้างต้น สามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ 4 ประการ ประการแรก จากการศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบพบว่าไม่มีประเทศใดที่ใช้มาตรการแบบเดียวกันโดยตลอดทั้งระบบ ข้อสรุปจึงไม่เหมาะที่จะตั้งอยู่บนชื่อหมวดกฎหมาย จึงต้องพิจารณาว่ามาตรการดังกล่าวมีบทบาทและหน้าที่ประการใด และจำกัดสิทธิในระดับใด ประการที่สอง ความเข้มของหลักประกันควรสัมพันธ์กับความเข้มของการจำกัดสิทธิ โดยประเทศฝรั่งเศสมีหลักประกันที่ละเอียดที่สุดสำหรับการกักกัน เนื่องจากเป็นการกักกันภายหลังรับโทษครบ ขณะที่ประเทศไทยมีอำนาจศาลและกำหนดระยะเวลาบางกรณี แต่ยังขาดระบบประเมินการโต้แย้ง และทบทวนโดยอัตโนมัติในลักษณะเป็นระบบแม่บท ประการที่สาม การรักษาและการคืนสู่สังคมเป็นเงื่อนไขของความชอบธรรม มิใช่เพียงเป็นประโยชน์ในการเสริมสร้างหรือเป็นเพียงทางเลือก หากรัฐควบคุมบุคคลโดยพิจารณาถึงการบำบัดแต่ไม่จัดบริการที่เหมาะสม การควบคุมนั้นย่อมมีลักษณะใกล้เคียงกับการกักกันในเชิงป้องกันแต่ปราศจากฐานการฟื้นฟู และประการที่สี่ การทบทวนต้องเป็นหน้าที่ของรัฐ ไม่ควรวางภาระทั้งหมดให้ผู้ถูกใช้มาตรการยื่นคำร้อง โดยเฉพาะผู้มีภาวะจิตเวชหรือขาดความช่วยเหลือทางกฎหมาย

ข้อค้นพบทั้งสี่ประการข้างต้นชี้ให้เห็นว่า การเปรียบเทียบเชิงหน้าที่สามารถบอกได้ว่าแต่ละระบบกำหนดอะไรและจำกัดสิทธิเพียงใด แต่ยังไม่สามารถบอกได้ว่ามาตรการนั้นชอบธรรมหรือไม่ เนื่องจากคำถามหลังต้องอาศัยเกณฑ์เชิงบรรทัดฐาน และผลการเปรียบเทียบในวัตถุประสงค์ที่ 1 และ 2 ได้เผยให้เห็นช่องว่างของระบบไทย 3 ประการ คือ (1) การประเมินความเสี่ยงมิได้ถูกกำหนดเป็นเกณฑ์รายบุคคลที่ตรวจสอบได้ (2) การทบทวนมาตรการมีอยู่ในรูปของสิทธิยื่นคำร้องตามมาตรา 16 แต่มิได้เป็นหน้าที่ตามวาระของรัฐ และ

(3) การบำบัดและการคืนสู่สังคมปรากฏเป็นวัตถุประสงค์ของมาตรการ แต่มิได้เป็นเงื่อนไขที่ผูกพันความชอบธรรมของมาตรการ ช่องว่างทั้งสามประการนี้ ยังไม่ใช่ปัญหาที่แก้ได้ด้วยการแก้ไขรายมาตรา เพราะแต่ละประการสะท้อนการขาดแกนบรรทัดฐานร่วมที่ใช้ตรวจสอบมาตรการทั้งหมดพร้อมกัน ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ 3 จึงมุ่งตอบช่องว่างนี้โดยตรง ข้อค้นพบทั้งสี่ประการนี้เชื่อมโยงไปสู่การตรวจสอบเชิงบรรทัดฐานตามวัตถุประสงค์ที่ 3

วัตถุประสงค์ที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า กรอบพุทธนิติธรรมนั้นสามารถแปลงหลักธรรมเป็นเกณฑ์สำหรับตรวจสอบกฎหมายได้อย่างเป็นรูปธรรมใน 3 ฐานหลัก และ 1 หลักเสริม ตามเงื่อนไขการแปลง 4 ประการที่กำหนดไว้ในวิธีดำเนินการวิจัย ได้แก่ (1) อัปปมาทะ หรือความไม่ประมาท ตามธรรมบท อัปปมาทวรรค (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ. (ไทย); 25/21-32/31-34) มิได้มีนัยสนับสนุนให้รัฐใช้มาตรการควบคุมในระดับสูงสุด แต่กำหนดให้รัฐป้องกันบนข้อมูลที่เพียงพอ ไม่เหมารวมและต้องดำเนินการตรวจสอบอย่างต่อเนื่อง และปรับมาตรการเมื่อข้อมูลเปลี่ยนแปลง กรอบนี้ตรวจสอบทั้งความเสี่ยงจากการกระทำผิดซ้ำ และความเสี่ยงจากอำนาจรัฐ (2) กรุณา กำหนดให้การรักษาต้องมีผลในทางปฏิบัติ มิใช่เพียงถ้อยคำที่ใช้ประกอบการควบคุม การจำกัดเสรีภาพต้องมาพร้อมแผนรักษาเฉพาะบุคคล การสนับสนุนที่อยู่อาศัย อาชีพ และการเชื่อมโยงต่อภายหลังออกจากสถานพยาบาล ทั้งยังป้องกันการใช้ศีลธรรมประณามผู้มีภาวะจิตเวช เพราะความผิดปกติทางจิตมิใช่ความเสื่อมทางศีลธรรม (3) มัชฌิมาปฏิปทา ตามธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำ.ม. (ไทย); 19/1081/592) แสดงหลักการไม่เอนเอียงไปสู่ที่สุดสองด้าน และเสนอแนวทางปฏิบัติที่เป็นทางสายกลางเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง เป็นเกณฑ์พุทธนิติธรรมระหว่างการปล่อยความเสี่ยงโดยปราศจากมาตรการกำกับดูแล กับการควบคุมบุคคลอย่างเกินสมควรแก่เหตุโดยอาศัยความหวาดกลัวต่อความเสี่ยง จึงสอดคล้องกับหลักความจำเป็นความได้สัดส่วน และมาตรการจำกัดสิทธิน้อยที่สุด และ (4) หิริ-โอตตัปปะ ในฐานะธรรมคุ้มครองโลก ตามจริยสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ทุก. (ไทย); 20/9/63) ใช้เป็นหลักเสริมเฉพาะการฟื้นฟูบุคคลที่มีความสามารถรับผิด และพัฒนาการยับยั้งตนได้ แต่ไม่ควรใช้เป็นกรอบหลักกับผู้มีภาวะวิกลจริต เพราะจะเป็นการสมมติว่าทุกคนมีความสามารถทางศีลธรรมเท่ากันและอาจกลายเป็นการกล่าวโทษผู้ป่วยได้ โดยทั้งหมดนี้เป็นไปเพื่อการบำบัด และการคืนสู่สังคมเป็นเงื่อนไขของความชอบธรรม ผลของการแปลงหลักธรรมทั้ง 4 ตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในวิธีดำเนินการวิจัย ปรากฏเป็นชุดเกณฑ์ประเมินเชิงปฏิบัติที่ใช้ตรวจสอบมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัย ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2: เกณฑ์ประเมินเชิงปฏิบัติของกรอบอัปปมาทะ กรุณา มัชฌิมาปฏิปทา และหลักเสริมหิริ-โอตตัปปะ

องค์ประกอบ	คำถามประเมิน เพื่อการตรวจสอบ	แนวคิดกฎหมายที่เชื่อมโยง (ฐานรองรับในหลักกฎหมายมหาชน)	สัญญาณเตือน
อัปปมาทะ	1. ประเมินรายบุคคลหรือไม่ 2. ใช้ข้อมูลที่ตรวจสอบได้หรือไม่ 3. มีการทบทวนข้อมูลใหม่หรือไม่ 4. รัฐรับภาระพิสูจน์ในการต่ออายุหรือไม่	การประเมินความเสี่ยง ความโปร่งใส การทบทวนตามวาระ ประกอบหลักนิติธรรม หลักความชัดเจนแน่นอน ของกฎหมาย และหลักการทบทวนคำสั่งที่กระทบสิทธิ	เหมารวมจากประวัติหรือการวินิจฉัย ไม่มีรอบทบทวน ไม่เปิดเผยฐานการประเมิน

องค์ประกอบ	คำถามประเมิน เพื่อการตรวจสอบ	แนวคิดกฎหมายที่เชื่อมโยง (ฐานรองรับในหลักกฎหมายมหาชน)	สัญญาณเตือน
กรุณา	1. มีการรักษาและให้บริการช่วยเหลืออย่างเป็นรูปธรรมหรือไม่ 2. เคารพศักดิ์ศรีหรือไม่ 3. มีแผนคืนสู่สังคมหรือไม่	การรักษาศักดิ์ศรี การคืนสู่สังคม การไม่ตีตรา ประกอบหน้าที่เชิงบวกของรัฐ และสิทธิในการเข้าถึงบริการสุขภาพ	ควบคุมโดยเรียกว่าบำบัดขาดบริการหลังออก
มัชฌิมาปฏิปทา	1. มีทางเลือกที่จำกัดสิทธิน้อยกว่าหรือไม่ 2. ระยะเวลาได้สัดส่วนหรือไม่ 3. สามารถยุติมาตรการได้ตามหลักเกณฑ์หรือไม่	ความจำเป็น ความได้สัดส่วน มาตรการจำกัดสิทธิน้อยที่สุด	ควบคุมตัวเป็นค่าเริ่มต้นต่ออายุเพราะระบบบริการไม่พร้อม
หิริ-โอตตัปปะ (หลักเสริม)	1.มาตรการช่วยฟื้นฟูความสามารถในการยับยั้งตนของผู้ที่มี ความสามารถรับผิดหรือไม่ 2. หลีกเลี่ยงการใช้กับผู้มีภาวะวิกลจริตหรือไม่	หลักความรับผิดเฉพาะตัว และหลักความสามารถในการรับผิดทางอาญา	ใช้เกณฑ์ทางศีลธรรมประเมินผู้ป่วยจิตเวช อันเป็นการสมมติว่าทุกคนมีความสามารถทางศีลธรรมเท่ากัน

ผู้วิจัยจึงสังเคราะห์ความเชื่อมโยงทั้ง 3 ชั้นเข้าด้วยกัน ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3: สรุปการสังเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างหลักพุทธนิติธรรม ผลการเปรียบเทียบเชิงหน้าที่ และองค์ประกอบของแบบจำลองสำหรับประเทศไทย

หลักพุทธนิติธรรม	ข้อค้นพบเชิงเปรียบเทียบที่รองรับและช่องว่างของระบบไทยที่เปิดเผย	องค์ประกอบของแบบจำลองที่ตอบช่องว่าง
อัปปมาทะ (ความไม่ประมาท)	**ข้อค้นพบประการแรก** ไม่มีประเทศใดใช้มาตรการแบบเดียวกัน ตลอดทั้งระบบข้อสรุปจึงต้องตั้งอยู่บนหน้าที่ และระดับการจำกัดสิทธิที่แท้จริง มิใช่ชื่อหมวดกฎหมาย **ข้อค้นพบประการที่สี่** การทบทวนต้องเป็นหน้าที่ของรัฐ มิใช่ภาระของผู้ถูกใช้มาตรการ **ช่องว่างของไทย** การประเมินความเสี่ยงมิได้กำหนดเป็นเกณฑ์ รายบุคคลที่ตรวจสอบได้ และมาตรา 16 ให้สิทธิยื่นคำร้องเพิกถอน แต่มิได้กำหนดรอบทบทวนตามวาระที่รัฐรับภาระพิสูจน์	1. เกณฑ์ความเสี่ยงรายบุคคล 2. การประเมินโดยสหวิชาชีพ 3. สิทธิในการโต้แย้ง 5. การทบทวนอัตโนมัติตามวาระ 8. ระบบการตรวจสอบผลลัพธ์ ที่เป็นอิสระ
กรุณา (ความปรารถนาให้พ้นทุกข์)	**ข้อค้นพบประการที่สาม** การรักษาและการคืนสู่สังคมเป็นเงื่อนไขของความชอบธรรม มิใช่ประโยชน์เสริม หากรัฐควบคุมบุคคลโดยอ้างการ	7. สิทธิในการรักษาและการคืนสู่สังคม คือองค์ประกอบที่ 2 ในส่วนของการจัดทำแผนรักษา

หลักพุทธนิติธรรม	ข้อค้นพบเชิงเปรียบเทียบที่รองรับและช่องว่างของระบบไทยที่เปิดเผย	องค์ประกอบของแบบจำลองที่ตอบช่องว่าง
	บำบัด แต่ไม่จัดบริการรองรับ การควบคุมนั้นย่อม ใกล้เคียงกับการกักกันเชิงป้องกันที่ปราศจากฐานการฟื้นฟู **ช่องว่างของไทย** การบำบัดและการคืนสู่สังคมปรากฏเป็น วัตถุประสงค์ของมาตรการ แต่มิได้เป็นเงื่อนไขที่ผูกพันความชอบธรรมของมาตรการ	เฉพาะบุคคล และองค์ประกอบที่ 8 ในส่วนของการติดตามผลลัพธ์ ด้านการคืนสู่สังคม
มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง)	**ข้อค้นพบประการที่สอง** ระดับความเข้มของหลักประกันใน กระบวนพิจารณาควรสัมพันธ์กับระดับความเข้มของการจำกัด เสรีภาพ โดยฝรั่งเศสกำหนดหลักประกันไว้หนาแน่นที่สุด สำหรับมาตรการควบคุมตัวภายหลังรับโทษครบ **ช่องว่างของไทย** ไทยมีอำนาจศาลและกำหนดระยะเวลาไว้ บางกรณี แต่ยังขาดการไต่ระดับมาตรการและเกณฑ์ การยุติที่เป็นระบบแม่บท	4. การไต่ระดับการจำกัดสิทธิ 6. เกณฑ์การยุติที่ชัดเจน
หิริ-โอตตัปปะ (หลักเสริม)	**ข้อค้นพบจากวัตถุประสงค์ที่ 1** ญี่ปุ่นแยกมาตรการสำหรับ ผู้กระทำการร้ายแรงในภาวะวิกลจริตออกเป็นกฎหมายเฉพาะ ซึ่งชี้ว่ากลุ่มเป้าหมายที่มีความสามารถรับผิดต่างกันต้องได้รับ มาตรการที่ต่างกัน **ช่องว่างของไทย** มาตรา 39 ถึง 50 มิได้จำแนกกลุ่มเป้าหมาย ตามระดับความสามารถในการรับผิดไว้เป็นการเฉพาะ	กำกับขอบเขตการใช้องค์ประกอบที่ 1 จำแนกกลุ่มเป้าหมาย และองค์ประกอบที่ 7 ในการเลือกรูปแบบการฟื้นฟูให้เหมาะกับความสามารถรับผิดของแต่ละบุคคล

จากตารางข้างต้น องค์ประกอบทั้ง 8 มิได้ถูกกำหนดขึ้นโดยอิสระจากผลการเปรียบเทียบ หากแต่ละองค์ประกอบตอบช่องว่างที่การเปรียบเทียบเชิงหน้าที่เปิดเผยไว้ และมีหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งเป็นฐานเชิงบรรทัดฐานรองรับ โดยหลักอัปปมาทะรองรับองค์ประกอบมากที่สุด ขณะที่หลักกรุณาและหลักมัชฌิมาปฏิปทากำกับเนื้อหาของมาตรการและระดับของการจำกัดสิทธิตามลำดับ ส่วนหิริและโอตตัปปะกำกับขอบเขตการใช้แบบจำลอง

อภิปรายผลการวิจัย

1. พบว่า การเปรียบเทียบวิธีการเพื่อความปลอดภัยต้องแยกสถานะทางกฎหมายออกจากหน้าที่ หากยึดชื่อตามหมวดกฎหมายอาจทำให้เกิดความเข้าใจว่าประเทศไทยปรากฏภาพของระบบที่ชัดเจนที่สุดและดูเสมือนว่าประเทศญี่ปุ่นปราศจากมาตรการในลักษณะดังกล่าวและประเทศฝรั่งเศส ปรากฏในลักษณะที่แยกขาดมาตรการจากโทษความรับผิดทางอาญาโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้ มีความเป็นไปได้ว่าแต่ละประเทศมีการพัฒนากลไกมาตรการจากรากฐานทางประวัติศาสตร์และสถาบันที่แตกต่างกัน จึงใช้หลายสถาบันประกอบกัน และบางสถาบันมีผลต่อเสรีภาพรุนแรงกว่าชื่อที่ใช้ สอดคล้องกับแนวทางกฎหมายเปรียบเทียบเชิงหน้าที่ของ

Zweigert และ Kötz (1998) และ Dubber และ Hörnle (2014) ที่เสนอว่าการเปรียบเทียบต้องเริ่มจากปัญหาร่วมและหน้าที่ของสถาบัน มิใช่จากชื่อ หรือหมวดหมู่ทางรูปแบบ

2. พบว่า มาตรการที่จำกัดสิทธิรุนแรงต้องมีหลักประกันที่เข้มข้นตามกัน ได้แก่ เกณฑ์ความเสี่ยงสูง การประเมินหลายชั้น สิทธิในทนาย การขอตรวจประเมินโต้แย้ง การอุทธรณ์ และการทบทวนรายปี ข้อค้นพบดังกล่าวอาจอธิบายได้จากการใช้อำนาจก่อนเกิดความเสียหายครั้งใหม่ ซึ่งเผชิญความไม่แน่นอนของการคาดหมายและความไม่สมมาตรของผลกระทบต่อผู้ถูกประเมินผิด สอดคล้องกับ Ashworth และ Zedner (2014) ที่ชี้ว่าความยุติธรรมเชิงป้องกันต้องกำหนดระดับความเสี่ยงที่พิสูจน์ได้และกระบวนการโต้แย้ง โดยสอดคล้องกับคำวินิจฉัยของ Conseil constitutionnel (2008) ที่แม้ถือว่า rétention de sûreté มิใช่โทษ แต่ยืนยันความสำคัญของความจำเป็น กระบวนการที่เป็นธรรม และการทบทวนตามวาระ

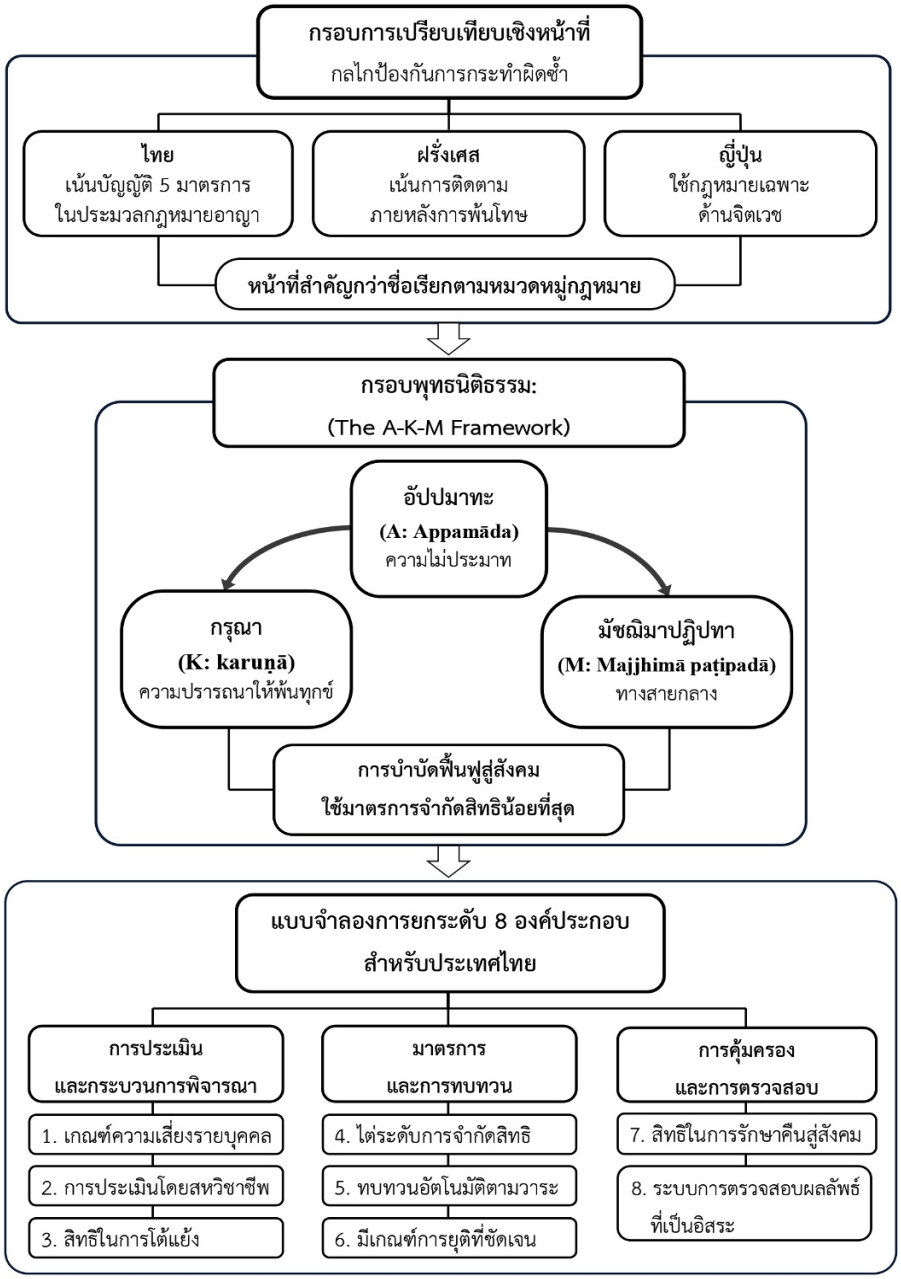
3. พบว่า การบำบัดและการคืนสู่สังคมเป็นเงื่อนไขของความชอบธรรม มิใช่ประโยชน์เสริม ข้อค้นพบดังกล่าวอาจอธิบายได้จากระบบที่เชื่อมการรักษากับการกำกับในชุมชน ซึ่งมีแนวโน้มลดการกลับเข้าสู่ภาวะวิกฤต สอดคล้องกับโครงสร้างของญี่ปุ่นตามเอกสารกระทรวงยุติธรรม (Japan, Ministry of Justice, 2025) ที่บูรณาการสถานพยาบาล สำนักงานคุมประพฤติ และบริการชุมชน และสอดคล้องกับหลักกรุณา ที่เรียกร้องให้การจำกัดเสรีภาพมาพร้อมแผนรักษาเฉพาะบุคคล และการสนับสนุน หลังพ้นการควบคุม เมื่อพิจารณาข้อสังเกตในส่วนของการขาดระบบทบทวนตามวาระและการประเมินหลายชั้นในกฎหมายไทยพบว่า มาตรการที่ชอบธรรมในวันเริ่มต้นอาจไม่ชอบธรรมเมื่อความเสี่ยงลดลงหรือการรักษาได้ผล แม้มาตรา 16 ของไทยจะเปิดช่องให้เพิกถอนได้และจะมีบทบัญญัติรับรองไว้ก็ตาม แต่การมีช่องทางดังกล่าวย่อมแตกต่าง จากการมีระบบทบทวนตามวาระที่รัฐรับภาระพิสูจน์ จึงสอดคล้องกับหลักความได้สัดส่วนที่ถือว่าการทบทวนเป็นส่วนหนึ่งของความชอบธรรม มิใช่ขั้นตอนเสริม และสอดคล้องกับหลักอัปปมาทะที่ถือว่ามาตรการซึ่งไม่มีการทบทวน หรือไม่เปิดเผยฐานการประเมินสะท้อนภาวะประมาทเชิงสถาบัน แม้จะอ้างว่ามุ่งคุ้มครองสังคมก็ตาม

องค์ความรู้ใหม่

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ และนำเสนอต้นแบบเชิงทฤษฎีเป็นองค์ความรู้ใหม่ของงานวิจัย คือ “แบบจำลองอัปปมาทะเพื่อมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยที่ชอบธรรม” (Appamāda Model of Legitimate Security Measures: A–K–M Framework) โดยมีหลักอัปปมาทะ (A: Appamāda) ความไม่ประมาทเป็นมิติแรกที่เป็นแกนหลัก และมีหลักกรุณา (K: Karuṇā) กับมัชฌิมาปฏิปทา (M: Majjhimā paṭipadā) เป็นอีกสองมิติในเชิงปฏิบัติที่ขยายจากแกนหลักดังกล่าว กล่าวคือ ความไม่ประมาทในการเยียวยาสามารถแสดงออกเป็นความกรุณา และความไม่ประมาทในการเลือกระดับของมาตรการแสดงออกเป็นมัชฌิมาปฏิปทา สาระสำคัญที่แตกต่างจากข้อเสนอในงานเดิมอยู่ที่แบบจำลองนี้ประเมินควบคู่กันทั้ง “ความเสี่ยงจากผู้กระทำ” และ “ความเสี่ยงจากการใช้อำนาจรัฐ” แล้วแปลงหลักธรรมเป็นแบบจำลองในการปฏิรูป 8 องค์ประกอบสำหรับประเทศไทยได้ โดยแบบจำลองนี้กำหนดให้ 8 องค์ประกอบพัฒนาเป็นบทบัญญัติแม่บทและกฎกระบวนการร่วม มิใช่การแก้เฉพาะรายมาตราแบบแยกส่วน กล่าวคือ (1) กฎหมายต้องแยกความเสี่ยงทั่วไปจากความเสี่ยง ร้ายแรง และห้ามอาศัยเพียงประวัติเดิมหรือการวินิจฉัยโรคเป็นเหตุอัตโนมัติ (2) มาตรการที่มีการควบคุมตัว หรือรักษาบังคับต้องมีผู้เชี่ยวชาญหลายสาขาที่เป็นอิสระ เปิดเผยวิธีประเมิน และข้อจำกัดของเครื่องมือ (3) ผู้ถูกมาตรการต้องมีทนาย สิทธิรับรู้เอกสาร สิทธิเสนอผู้เชี่ยวชาญฝ่ายตน และสิทธิอุทธรณ์ (4) ศาลต้องพิจารณาทางเลือกด้านบริการชุมชนและการรักษาผู้ป่วยนอกก่อนกำหนดมาตรการควบคุมตัว (5) กำหนดรอบทบทวนต่างกันตามความเข้มของมาตรการ โดยรัฐรับภาระพิสูจน์การต่ออายุ (6) คำสั่งต้อง

สิ้นสุด เมื่อเงื่อนไขไม่ครบและไม่ให้ต่ออายุด้วยเหตุเพียงว่าระบบบริการยังไม่พร้อม (7) กำหนดแผนรักษาเฉพาะการคุ้มครองข้อมูลสุขภาพและแผนจำหน่ายที่ต่อเนื่อง และ (8) เก็บและเผยแพร่ข้อมูลผลลัพธ์แบบไม่ระบุตัวบุคคลให้หน่วยงานอิสระประเมิน

ในแบบจำลองอัปปมาทะนี้ ผู้วิจัยพิจารณาในแง่ของความแตกต่างจากกรอบวิเคราะห์เดิม ในกรอบความยุติธรรมเชิงป้องกันตามข้อเสนอของ Ashworth และ Zedner (2014) และหลักความได้สัดส่วนซึ่งเป็นหลักพื้นฐานของกฎหมายมหาชนที่ต่างมุ่งควบคุมการใช้อำนาจรัฐเป็นสำคัญ แต่โดยลักษณะแล้วเป็นการตรวจสอบ ณ เวลาที่ออกคำสั่งเป็นหลัก และวางน้ำหนักไว้ที่หน้าที่เชิงลบของรัฐ คือ การละเว้นไม่จำกัดสิทธิเกินความจำเป็น ขณะที่แบบจำลองอัปปมาทะ กำหนดให้ความชอบธรรมเป็นสภาวะที่ต้องได้รับการพิสูจน์ซ้ำอย่างต่อเนื่องตลอดอายุของมาตรการ การไม่ทบทวนจึงมิใช่เพียงความบกพร่องเชิงกระบวนการ หากเป็นภาวะประมาทเชิงสถาบันที่ทำลายความชอบธรรมของมาตรการนั้นเอง แม้จะอ้างว่ามุ่งคุ้มครองสังคมก็ตาม

ภาพที่ 1: องค์ความรู้จากการวิจัย: แบบจำลองอัปปมาทะเพื่อมาตรการวิธีการเพื่อความปลอดภัยที่ชอบธรรม (Appamāda Model: A–K–M Framework)

สรุป

ประเทศฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และไทยต่างมีกลไกป้องกันการกระทำผิดซ้ำ แต่ยังมีจัดวางที่แตกต่างกันตามปรัชญาและบริบทของสังคมของแต่ละประเทศ โดยประเทศไทยได้บัญญัติวิธีการเพื่อความปลอดภัย 5 ประเภทไว้ในประมวลกฎหมายอาญา ประเทศฝรั่งเศสใช้ทั้งการกำกับในโครงสร้างโทษและมาตรการภายหลังพ้นโทษที่ยึดการประเมินความอันตราย ส่วนประเทศญี่ปุ่นใช้กฎหมายรักษาและกำกับเฉพาะกลุ่มภาวะจิตเวชโดยบูรณาการศาลเข้ากับความรู้ทางคลินิก ด้วยความแตกต่างดังกล่าวนี้ ทำให้การเปรียบเทียบกรณีแต่ละประเทศต้องยึดหน้าที่และผลกระทบต่อสิทธิเป็นแกน มิใช่ยึดชื่อหมวดกฎหมาย ดังกรณีของฝรั่งเศส แสดงให้เห็นว่ามาตรการที่จำกัดสิทธิรุนแรงต้องมีหลักประกันที่เข้มข้นตามกัน ขณะที่กรณีของประเทศญี่ปุ่นได้แสดงให้เห็นว่า ถึงแม้ว่าจะมีการเชื่อมการรักษากับการกำกับในชุมชนอย่างต่อเนื่องแต่ทั้งสองระบบกลับสะท้อนให้เห็นถึงความเสี่ยงของการควบคุมภายหลังโทษ และการทำให้ความเบี่ยงเบนทางสังคมถูกทำให้เป็นปัญหาทางการแพทย์ ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาว่าประเทศไทยไม่ควรรับมาใช้โดยปราศจากการปรับให้สอดคล้องกับทรัพยากรและหลักสิทธิมนุษยชนของตนและสำหรับประเทศไทยยังมีประเด็นที่ควรเร่งพัฒนา ได้แก่ ระบบประเมินและทบทวนตามวาระการเชื่อมบริการสุขภาพจิตอย่างเป็นทางการและการวางหลักความจำเป็นกับมาตรการจำกัดสิทธิน้อยที่สุดให้เป็นแม่บท ทั้งนี้ กรอบอัปปมาทะ กรุณา และมัชฌิมาปฏิปทาเสนอหลัก 3 ประการ คือ ป้องกันบนหลักฐานและทบทวนอย่างสม่ำเสมอ บำบัดเพื่อบรรเทาทุกข์ และคืนสู่สังคม และจำกัดสิทธิเท่าที่จำเป็นด้วยมาตรการที่เบาที่สุดที่ยังเพียงพอ หากประเทศไทยแปลงหลักเหล่านี้เป็นเกณฑ์เริ่มต้นของกระบวนพิจารณา การทบทวน และการประเมินผล วิธีการเพื่อความปลอดภัยย่อมมีศักยภาพในการป้องกันสังคมได้อย่างมีประสิทธิผลควบคู่กับการคุ้มครองเสรีภาพและศักดิ์ศรีของบุคคลอันเป็นการบูรณาการเหตุผลทางกฎหมายเข้ากับคุณค่าทางพุทธจริยศาสตร์ เพื่อมุ่งสู่ความยุติธรรมที่ยั่งยืนได้ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ศาลยุติธรรม อัยการ ราชทัณฑ์ กรมคุมประพฤติ และกรมสุขภาพจิต ควรร่วมกันดำเนินการ คือ พัฒนาระบบประเมินความเสี่ยงเชิงสหวิชาชีพทั้งก่อนระหว่าง และภายหลังการใช้มาตรการ กำหนดการทบทวนตามวาระโดยให้รัฐรับภาระพิสูจน์ในการต่ออายุมาตรการ เสริมฐานทางกฎหมายเรื่องการบำบัดภาคบังคับพร้อมมาตรฐานคำสั่งรักษาและการคุ้มครองข้อมูลสุขภาพ โดยเทียบเคียงกับคำสั่งศาลให้เข้ารับการรักษาของประเทศฝรั่งเศส เชื่อมโยงมาตรการแก้ไขพฤติกรรมเข้ากับงานคุมประพฤติและบริการชุมชน โดยใช้มาตรการตอบสนองแบบไต่ระดับแทนการคุมขังเป็นค่าเริ่มต้น ทบทวนบทนิยามผู้กระทำผิดติดนิสัยและความอันตรายให้สอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชนและหลักฐานเชิงประจักษ์ ตลอดจนสร้างฐานข้อมูลผลลัพธ์แบบไม่ระบุตัวบุคคลเพื่อการปรับปรุงนโยบายอย่างต่อเนื่องและการตรวจสอบโดยหน่วยงานอิสระ

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยเห็นควรให้มีการทำวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษาเชิงประจักษ์จากคำพิพากษาและคดีที่ใช้วิธีการเพื่อความปลอดภัยตามมาตรา 39–50 เพื่อวิเคราะห์แนวการใช้ดุลพินิจของศาลและช่องว่างของกระบวนพิจารณา การศึกษาสถิติระยะเวลาการใช้มาตรการการเพิกถอนหรือทบทวนคำสั่งตามมาตรา 16 และอัตราการกระทำผิดซ้ำเพื่อประเมินประสิทธิผลและความได้สัดส่วนในเชิงประจักษ์ และการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์ผู้พิพากษา พนักงานอัยการ จิตแพทย์ พนักงานคุมประพฤติ และผู้เคยอยู่ภายใต้มาตรการ เพื่อพัฒนาตัวชี้วัดที่สะท้อนทั้งความปลอดภัย คุณภาพชีวิต และการคุ้มครองสิทธิ

บรรณานุกรม

ประมวลกฎหมายอาญา. (2568). *ประมวลกฎหมายอาญา (แก้ไขเพิ่มเติมถึงพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญา (ฉบับที่ 30) พ.ศ. 2568) มาตรา 16, 18 และ 39-50*. สืบค้น 13 กรกฎาคม 2569 จาก https://jla.coj.go.th/

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Ashworth, A. (2010). *Sentencing and criminal justice*. (5th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Ashworth, A. & Zedner, L. (2014). *Preventive justice*. Oxford: Oxford University Press.

Conseil constitutionnel. (2008). *Décision n° 2008-562 DC du 21 février 2008: Loi relative à la rétention de sûreté et à la déclaration d'irresponsabilité pénale pour cause de trou ble mental*. Retrieved 13 July 2026 from https://www.conseil-constitutionnel.fr/decisionn/2008/2008562DC.htm

Dubber, M. D. & Hörnle, T. (2014). *Criminal law: A comparative approach*. Oxford: Oxford University Press.

France. (2025). *Ordonnance n° 2025-1091 du 19 novembre 2025 portant réécriture du code de procédure pénale (partie législative)*. Retrieved 13 July 2026 from https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000052650320

France. (2026a). *Code pénal, articles 131-36-1 à 131-36-8*. Code pénal, Article 131-36-1. Retrieved July 13 2026 from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006417315

France. (2026b). *Code de procédure pénale, articles 706-53-13 à 706-53-22*. Retrieved July 13 2026 from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000021958550

Japan. (2003). *Act on Medical Care and Treatment for Persons Who Have Caused Serious Cases Under the Condition of Insanity (Act No. 110 of 2003)*. Retrieved 13 July 2026 from https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/1552

Japan, Ministry of Justice. (n.d.). *Medical treatment and supervision*. Retrieved 13 July 2026 from https://www.moj.go.jp/EN/hogo1/soumu/hogo_hogo11.html

Japan, Ministry of Justice. (2025). *White paper on crime 2025, part 4, chapter 10, section 2: Medical treatment and supervision*. Retrieved 13 July 2026 from https://hakusyo1.moj.go.jp/en/74/nfm/n_74_2_4_10_2_0.html

Masao, T. (1908). The new penal code of Siam. *The Yale Law Journal*. 18(2), 85-100.

Padoux, G. (1909). *Code pénal du royaume de Siam, promulgué le 1er juin 1908*. Paris: Imprimerie nationale.

Zweigert, K. & Kötz, H. (1998). *An introduction to comparative law*. (T.Weir,Trans.). (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press.

Dhutanga as Buddhist Peacebuilding: Adhivāsana-khanti and 'Silent Preaching' in the 'Walk for Peace' Project

[1]Nattkarn Ktiyotaivongs
[1]Independent Scholar, U.S.A.
[1]Corresponding Author's Email: miracle451h@gmail.com

Received: June 11, 2026; **Revised:** August 19, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

Abstract

The thirteen ascetic observances (dhutaṅga-vatta), directed at the eradication of defilements and the cultivation of contentment, support the Threefold Training (tisikkhā) of morality (sīla), concentration (samādhi), and wisdom (paññā) through the Four Foundations of Mindfulness (satipaṭṭhāna). This article examines their contemporary application through a case study of the 'Walk for Peace' project, in which nineteen Theravāda monks from Vietnam, Thailand, and Laos undertook a 3,700-kilometre pilgrimage from Texas to Washington, D.C. (October 2025–February 2026), observing several austerities strictly while adapting them to the American context through mindful walking and the radiation of boundless loving-kindness (appamaññā-mettā). The study finds that noble patience-forbearance (ariya-khanti) - specifically adhivāsana-khanti, grounded in right view, morality, loving-kindness, and wisdom was decisive in sustaining moral discipline and in the project's outcome. This is exemplified by Venerable Maha Dam Brahmasaro, who employed adhivāsana-khanti and wise reflection (yonisomanasikāra) to transmute the acute suffering of a severe traffic accident into unconditional forgiveness, dissolving ill-will and dismantling the cycle of retaliation. The project nonetheless depended upon external supporting conditions, including volunteer networks, local coordination, and risk management. Three contributions are proposed: 1) the revitalisation of dhutaṅga-vatta as 'Silent Preaching'communication through exemplary conduct and as 'Somatic Peacebuilding', which addresses psychological distress through embodied awareness; 2) adhivāsana-khanti as the mechanism linking ascetic observance with Buddhist propagation and positive peacebuilding, reducing 'othering' in plural societies; and (3) the 'Dhutaṅga for Peace Model', a cyclical five-stage framework PREPARE, PRACTICE, CULTIVATE, TRANSMIT, and EXPAND offering a practical Buddhist praxis for reconciliation and conflict transformation.

Keywords: Dhutaṅga; Adhivāsana-khanti; Buddhist Peacebuilding; Walk for Peace; Silent Preaching

Introduction

Although Gaidhani (2025) observes that khanti is polysemous across the Pali texts, Ktiyotaivongs (2025) emphasizes that Theravāda Buddhism recognizes two principal categories: adhivāsana-khanti, the forbearance that upholds moral discipline, and titikkhā-khanti, the patient endurance that eradicates mental defilements. Together these constitute noble patience-forbearance (ariya-khanti), a transcendent virtue aimed at soteriological progression toward noble personhood (ariya) and ultimately toward Nibbāna, the complete cessation of suffering. Such liberation presupposes the systematic abandonment of the fetters (saṃyojana), for which ascetic training dhutaṅga practice among the most demanding forms provides one effective means, requiring the practitioner to cultivate mental discipline until the defilements are weakened and finally extinguished.

Scholarship on Buddhist peacebuilding has largely synthesized Nhat Hanh's (1991, 1998) socially engaged Buddhism, which established that contemplative practice may extend beyond the monastic enclosure into active social engagement, with Western peace theory-notably Galtung's (1969) distinction between negative and positive peace and Lederach's (2003) account of conflict transformation through moral imagination. Within the domain of monastic discipline, Buddhaghosācariya (1991) remains authoritative on the thirteen dhutaṅga observances, while Ktiyotaivongs (2025) has proposed the two-dimensional architecture of ariya-khanti as a framework for understanding the soteriological function of patience.

Two lacunae nevertheless remain. First, studies of Buddhist peacebuilding have concentrated upon textual exegesis, institutional monastic roles, or localised Southeast Asian contexts; comparatively little empirical attention has been directed toward specific ascetic practices - particularly dhutaṅga - as active instruments of peacebuilding within non-Buddhist Western societies. Second, although the theoretical framework of ariya-khanti has been established, no study has yet examined how it operates empirically under the sustained physical, psychological, and cross-cultural pressures of a long-distance pilgrimage. The growing visibility of Buddhist pilgrimage in the United States - exemplified by Venerable Sutham Thitadhammo's dhutaṅga walks of 2019 and 2021 - indicates that contemplative practice increasingly functions as a mode of intercultural engagement, yet the phenomenon remains largely undocumented in the peer-reviewed literature.

The present study addresses this dual gap through a qualitative single-case design centered on the Walk for Peace Project, with documentary analysis as its principal method. Data were drawn from four categories of contemporary source: mainstream news reporting; statements and records of the organizations involved; live broadcasts and social media content produced by the monastic delegation; and interviews conducted by third parties. All material was triangulated to the extent the available sources permit and analyzed thematically under three conceptual frameworks: noble patience-forbearance (ariya-khanti), Galtung's positive peace, and Lederach's conflict transformation.

Buddhist Propagation and Peace Pilgrimage in the United States

The widely publicized dhutaṅga pilgrimages undertaken across the United States by Venerable Sutham Thitadhammo (Natee Thong) in 2019 and 2021 fostered intercultural solidarity within American society and furnished the immediate precedent for the present case. Nineteen Theravāda monks from Vietnam, Thailand, and Laos initiated the Walk for Peace project under the leadership of Venerable Paññākāra, a Vietnamese monk, who established dhutaṅga as its core practice (Ajanh Su Ron, 2026; Anna Life, 2026). Between 26 October 2025 and 13 February 2026 the delegation traversed 3,700 kilometres (2,300 miles) from Fort Worth, Texas, to Washington, D.C., crossing seven national parks and forests by way of interstate highways.

The monks practiced silent, mindful walking together with the regular recitation of boundless loving-kindness (appamaññā-mettā), a method serving the dual purpose of eradicating inner defilements and radiating peace outward (Thai PBS Now, 2026; PPTV HD 36, 2026). They were received with sustained attention and warm hospitality from diverse American constituencies, including interfaith leaders and local law enforcement (NBC4 Washington, 2026; PPTV HD 36, 2026). The pilgrimage also featured Aloka, a rescued Indian Pariah dog (Mann, 2026); when the animal was injured on 12 January 2026 the Charleston Veterinary Referral Center performed surgery pro bono (ETHOS Veterinary Health, 2026), and the support team maintained separate quarters for Aloka in strict observance of the Vinaya rule prohibiting monks from sharing lodging with animals for more than three consecutive nights. These favorable dynamics notwithstanding, the journey encountered substantial difficulties, analyzed in Section 3.

The Concept of Dhutaṅga and its Observance in the 'Walk for Peace' Project

Dhutaṅga etymologically combining dhuta (eliminating defilements) and aṅga (observance) denotes ascetic practices aimed at subduing inner defilements through radical contentment (Payutto, 2016). Authoritatively classified into thirteen observances regulating monastic robes (cīvara), alms-food (piṇḍapāta), and lodging (senāsana), these practices train the mind to dismantle attachments (Buddhaghosācariya, 1991). By replacing a preoccupation with comfort with rigorous self-discipline, dhutaṅga strengthens the threefold training of morality (sīla), concentration (samādhi), and wisdom (paññā), providing a necessary spiritual foundation for mental cultivation (citta-bhāvanā) and insight (vipassanā). While the project's external objective focused on promoting mindfulness and peace among the American public, its internal dimension centered on this rigorous monastic cultivation; throughout the 3,700-kilometer journey, the 19 Theravāda monks strictly observed several dhutaṅga practices:

No.	The Thirteen Dhutanga Practice (Buddhaghosācariya . (1991).	Dhutanga Practices in The 'Walk for Peace' Project
1	Paṃsukūlikanga (Refuse-Rag-Wearer's Practice)	Venerable Paññāthammo alone strictly observed the paṁsukūla practice of wearing discarded, patched robes. This discipline directly embodies adhivāsana-khanti by requiring continual acceptance of discomfort and of the social stigma attaching to visibly worn garments, converting material renunciation into a silent statement of non-aggression..
2	Tecīvarikaṅga (Triple-Robe-Wearer's Practice)	All nineteen monks restricted themselves to possessing only three robes, declining any additional robes offered by devotees along the route—even in severe weather across markedly different climate zones..
3	Piṇḍapātikaṅga (Alms-Food-Eater's Practice)	The monks sustained themselves exclusively on alms, walking barefoot and accepting only what was voluntarily placed in their bowls, without solicitation. The practice placed the community in a posture of radical vulnerability—a key mechanism of conflict transformation through non-threatening presence.
4	Sapadānacārikanga (House-to-house-seeker's Practice)	Rather than favoring affluent neighborhoods or particular households, the monks kept to a consecutive house-to-house route, receiving alms-food from anyone wishing to make an offering..
5	Ekāsanikaṅga (One-Session-Eater's Practice)	The monastic community consumed only a single daily meal, preceded by mindful reflection on the nature of sustenance.
6	Pattapiṇḍikaṅga (Bowl-Eater's Practice)	All food items were mixed within a single alms bowl before consumption.
7	Khalupacchābhattikaṅga (Later-Food-Refuser's Practice)	Once their meal commenced, the monks declined any further food offerings.
8	Āraññikaṅga (Forest-dwelling Practice)	The route followed public roads through towns, cities, and developed counties, rendering residence in remote forest areas impracticable.
9	Rukkhamūlikaṅga (Tree-root-dwelling Practice)	The predominantly urban and suburban itinerary made sustained dwelling at the foot of a tree geographically unfeasible, although the monks rested beneath trees where these were available along the way.

10	Abbhokāsikaṅga (Open-Air-Dweller's Practice)	Full observance was not possible. Although the monks rested in open-air spaces wherever circumstances allowed, hazardous winter weather and the logistical demands of the route required recourse to conventional shelter.
11	Sosānikaṅga (Charnel-ground-dwelling Practice)	Resting in cemeteries was legally unfeasible under local property law across a modern urban and suburban landscape. The project's priority on public interaction likewise rendered secluded charnel grounds incompatible with its mission.
12	Yathāsanthatikaṅga (Any-Bed-User's Practice)	The monks maintained complete detachment regarding their daily lodgings, accepting whatever accommodation was assigned.
13	Nesajjikaṅga (The Sitter's Practice)	Observed strictly by Venerable Paññāthammo alone, who maintained a sitting posture even during sleep.

Source: Classification of the thirteen dhutaṅgas follows Buddhaghosācariya (1991).

Observance data derived from participant observation records of the Walk for Peace Project. The collective observance of eight dhutaṅga disciplines within the United States reflects a considerable effort to preserve ancient ascetic norms. The four dwelling-related practices (āraññikaṅga, rukkhamūlikaṅga, abbhokāsikaṅga, and sosānikaṅga) were necessarily set aside, precisely because the project's peacebuilding mission required sustained engagement with populated areas rather than retreat from them. The most formidable discipline nesajjikaṅga, the sitter's practice was maintained by a single member, Venerable Paññāthammo, in continuation of his unbroken thirteen-year observance. This pattern of adaptation is itself analytically significant: the practices most readily sustained by the collective were those governing food and robes, domains in which adherence both reinforced the monks' visible identity as renunciants and strengthened their capacity for adhivāsana-khanti, while permitting harmonious navigation of a contemporary Western environment.

In Theravāda thought, adhivāsana-khanti transcends passive tolerance or grudging endurance. It denotes a wisdom-directed resilience often rendered 'patient acceptance' derived from roots implying a mind that dwells above, and thus masters, its circumstances. It operates not by suppressing anger but through cognitive insight into the nature of suffering: both one's own and that inherent in the adversarial conditions the other faces. This dual insight generates a deliberate resolve to remain unshaken, preserving moral purity and mental equilibrium amid adversarial conditions (Ktiyotaivongs, 2025).

Ktiyotaivongs (2025) further elaborates how this mechanism functions as an internal circuit breaker. When the monks met unpleasant sensory input extreme weather, or political and religious provocation ordinary reactive instinct would issue in resentment (paṭigha); adhivāsana-khanti severs that loop. Yet this mechanism extends beyond self-directed defilement-eradication. By accepting and understanding the nature of phenomena arising within the other's mind their fear, conditioning, defensiveness the practitioner simultaneously cultivates understanding of the other. Mindfulness arising from this acceptance subdues dissatisfaction with them, enabling genuine forgiveness and a willing lifting of consciousness toward mettā: unconditional compassion extended with joy. Thus adversarial conditions are transformed into occasions for both inner purification and relational healing.

This internal mastery furnishes the foundation of the project's 'Silent Preaching'. The capacity to endure socio-political resistance without defensiveness or retaliation constitutes a non-verbal sermon on peace: the walk ceases to be a merely physical journey and becomes a living embodiment of Dhamma, whose visible and unyielding tranquility challenges the hostile presuppositions of onlookers, transforming suspicion into curiosity and, ultimately, into a shared recognition of peace.

Management of the‘Walk for Peace’ Project

The study found that the Walk for Peace Project was managed in a highly systematic manner across four key operational dimensions:

1. **Dhutaṅga observance**: Prior to departure the community engaged collectively in the foundational disciplines, with particular emphasis upon moral purification (sīla), the practice of the Four Foundations of Mindfulness (satipaṭṭhāna), and the continuous cultivation of loving-kindness (mettā).

2. **Pilgrimage Walking**: The monks covered approximately thirty to forty kilometres daily, employing walking meditation as the primary spiritual anchor and sustaining unbroken awareness of movement and breath with each step.

3. **Communication and Coordination**: To facilitate logistics, the project leveraged real-time GPS live tracking shared via social media platforms. This digital transparency allowed lay supporters and volunteer teams across various states to monitor the monastic delegation's exact coordinates and schedule in advance, thereby streamlining the preparation of alms-food and daily accommodations.

4. **Risk Management**: Routes and accommodation were adjusted dynamically under hazardous winter conditions, shifting from outdoor spaces to secure indoor venues such as school gymnasiums and community halls.

Challenges Encountered

Despite thorough preparation, the project met several significant difficulties as follows:

1. **Safety and Traffic Accidents:** Owing to the absence of sidewalks along many stretches of American road, the community was obliged to walk on highway shoulders, incurring considerable traffic risk. This vulnerability materialised in a severe accident on 19 November 2025 in Texas, when a large pickup truck struck the delegation from behind. Two monks were injured; most critically, Venerable Maha Dam Brahmasaro sustained injuries requiring the amputation of a leg (Banmuang Newspaper, 2026). He rejoined the pilgrimage in January 2026 using a prosthetic limb and a wheelchair, a development widely reported in national and international media. Logistically, the Hương Đạo Vipassana Bhavana Center, together with Thai, American, and international Buddhist networks, mitigated subsequent risk by mobilizing a coordinated relay system; this cross-state volunteer network streamlined daily alms-food stations and secured official route permissions and police escorts for the remaining itinerary.

2. **Harsh Weather and Climate Conditions:** The journey from late November to February coincided with severe winter conditions, exposing the delegation to sub-zero temperatures, snowstorms, and freezing winds, particularly in Virginia and Washington, D.C. The monks sustained their dhutaṅga vows including the single daily meal through adhivāsana-khanti, adapting pragmatically with appropriate footwear and thermal garments where necessary. The abrupt transition from the extreme heat of Texas to freezing conditions further induced respiratory illness and elevated blood pressure among several members, compelling the delegation to reduce daily walking distances as medically required.

3. **Physical Limitations and Health:** Walking thirty to forty kilometres daily for more than one hundred consecutive days produced foot injuries, muscular inflammation, and cumulative fatigue. Rather than attending to bodily discomfort, the monks employed mindful walking meditation together with adhivāsana-khanti to regulate pain, anchoring awareness continuously upon the breath. Volunteer medical teams provided essential evening care, treating blisters and administering therapeutic massage.

4. **Crowd Management and Logistics:** As the project attracted viral attention, large welcoming crowds occasionally generated traffic congestion and safety hazards. The organising team therefore maintained strict coordination with municipal police departments across each state to secure active escorts, and used social media to establish participant guidelines—maintaining noble silence and walking in orderly lines thereby preserving the pilgrimage's objectives of safety and peacefulness. The challenge peaked at the final destination in Washington, D.C., which drew tens of thousands of participants; the team coordinated with the Metropolitan Police Department and implemented a strategy of 'crowd transformation', channelling collective energy into a shared walking meditation while confining major activities and rest periods to high-capacity venues such as the Washington National Cathedral and Bender Arena.

5. **Belief and culture.** This was not the first adaptation of dhutaṅga into a peace walk on American soil. Venerable Sutham Thitadhammo established the precedent, traversing the continent from west to east along the historic Route 66 through the Bible Belt, a region of predominantly conservative Protestant communities. Although the route carried evident potential for intercultural misunderstanding, his sustained practice of mindful walking and mettā projected a spirit of universal compassion (Voice of America, 2019). The present project encountered comparable conditions in states such as Alabama and Georgia, where Venerable Maha Dam Brahmasaro's unconditional forgiveness following his accident resonated deeply among local Christian communities. Numerous churches consequently offered shelter to the delegation despite minimal prior exposure to Buddhism a notable milestone in interfaith relations. As Venerable Paññākāra emphasised, the pilgrimage sought not religious conversion but the cultivation of the universal values of love and compassion.

6. **Opposition and political sentiment.** The project initially faced intense scepticism on social media concerning a supposed 'hidden agenda', and this distrust intensified as the route passed through regions of strong conservative Christian sentiment, where cultural difference prompted suspicion of covert proselytisation. Such resistance illustrates the difficulty of peace propagation within a highly polarised society. As communities directly encountered the monks' calm, simple, and non-proselytising conduct, however, opposition gradually gave way to curiosity and acceptance. Two universally legible elements drove this attenuation: walking itself, a practice intelligible across cultures and carrying no doctrinal payload, and the behavioural expression of mettā and karuṇā, which deprived the oppositional narrative of evidential basis no pamphlets were distributed, no conversions sought, no political positions advanced. When the predicted agenda failed to materialise, the conspiratorial frame lost coherence and yielded to a more benign reading of the pilgrimage as genuine spiritual devotion. The efficacy of this process should not be overstated: it operated most strongly where resistance arose from unfamiliarity rather than deep ideological commitment, and its long-term effect on community attitudes remains an open empirical question.

Analytical Framework: Five Interrelated Themes

The success of the project can be analytically understood through the framework of noble patience-forbearance (ariya-khanti), organized into five interrelated themes presented in sequential order. Each theme addresses a different layer of inquiry from what unfolds within the practitioner to what manifests in the wider society and together they lead to the synthesis presented in Section 5.

Theme 1 - Inner Cultivation: Pilgrimage as Embodied Satipaṭṭhāna

The essence of dhutaṅga practice driven by adhivāsana-khanti lies not in the display of physical endurance but in a technique of inner purification directed at relinquishing greed, hatred, and delusion. This is accomplished through walking meditation (caṅkama), in which mindfulness of the body (kāyagatāsati) is anchored to bodily movement and the breath with every step (Nhat Hanh, 1991), transforming the long journey from a test of the body into a continuous training ground for the mind.

Systematically, the practice rests upon the fivefold restraint (pañca-saṃvara): restraint by the monastic code (pātimokkha-saṃvara), restraint of the senses (indriya-saṃvara), moderation in eating (bhojane-mattaññutā), dedication to wakefulness (jāgariyānuyoga), and persistent effort. These restraints uphold the purity of sīla, which in turn allows adhivāsana-khanti to mature into the power of patience (khanti-bala), supporting the cultivation of mind (citta-bhāvanā) and of wisdom (paññā-bhāvanā) and contributing to the accumulation of the spiritual perfections (pāramī). Through their daily observances the delegation thus attests empirically to fundamental doctrine the Threefold Training (tisikkhā), the Four Noble Truths (ariya-sacca), and the Three Characteristics (tilakkhaṇa) reflecting the quality of the Dhamma as directly visible to the practitioner (sandiṭṭhiko) and substantiating the principle that outer peace originates in inner self-development.

Theme 2 - The Mechanism of Patience: Transmuting Suffering into Forgiveness

The analytical core of this case lies in adhivāsana-khanti as the mechanism by which the experience of pain is transmuted into a non-violent response. The case of Venerable Maha Dam Brahmasaro furnishes the clearest empirical anchor.

In the immediate aftermath of the amputation, the Venerable confronted a dual crisis: acute physical suffering demanding rapid psychological adaptation, and the spontaneous arising of aversion (paṭigha) toward its causal agent an affective state which, left unaddressed, initiates the cycle of resentment and vengeful ideation. At this first stage adhivāsana-khanti was activated. Through systematic recollection (anussati) of the Buddha's teaching he restrained the reactive impulse, employing contemplation of death (maraṇānussati), mindfulness of the body (kāyānupassanā), and mindfulness of feeling (vedanānupassanā) not as an escape from pain but as deliberate instruments of mental mastery. Here he was still exerting volitional effort to forestall the reactive cascade precisely the defining character of adhivāsana-khanti: disciplined moral restraint maintaining the integrity of the precepts amid psychological turbulence.

Over the subsequent weeks of recovery a second stage emerged as insight deepened into anuloma-khanti, the wisdom-based patience that bridges restraint and liberation. Through sustained contemplation the Venerable came to perceive the Three Characteristics (tilakkhaṇa) within the event itself:

Anicca (impermanence): both the moment of impact and his own reactive impulse were momentary phenomena, arising and passing away without enduring solidity. Dukkha (suffering): his suffering issued from the heedlessness (pamāda) of the driver a striking exemplar of the truth that heedlessness is itself a calamity from which suffering inevitably springs. Compelled to encounter suffering as the direct consequence of another's negligence, he recognized a volitional threshold: he must not himself perpetuate the heedlessness that generates suffering but must exert vigilant and steadfast effort (viriya) in the firm establishment of the Four Foundations of Mindfulness (satipaṭṭhāna) - the direct path to the cessation of suffering (dukkha-nirodha) and to Nibbāna.

Anattā (non-self): the driver's act expressed no permanent, unified self of stable malevolent character, but arose from causes and conditions ignorance (moha), heedlessness, or circumstantial error rather than deliberate malice.

Through this reframing the injury became a pedagogical summons rather than a personal injustice: suffering itself the teacher, disclosing the peril of pamāda in the driver and the necessity of vigilant mindfulness (satimanasikāra) in the practitioner. As the scaffolding of resentment dissolved, the Venerable's unconditional forgiveness (ahosi-kamma) ceased to be strained forbearance and became an authentic act of karuṇā and mettā, the dichotomy of perpetrator and victim yielding to a recognition of mutual vulnerability. At the level of volition (cetanā), forgiveness was no victory won through restraint but the continuous generation of wholesome states (kusala), severing the cycle of revenge by redirecting intention toward compassion rather than suppressing aversion - titikkhā-khanti in its mature form: the natural overflow of a heart no longer bound to defend itself.

Forgiveness of this order constitutes the active generation of goodwill toward the very source of suffering a capacity not culturally bounded, which accounts for the depth of response the act elicited among Christian communities in states such as Alabama and Georgia, who recognized in it a moral vocabulary continuous with their own faith. Adhivāsana-khanti, once matured into forgiveness, thus operates as a universal ethical mechanism capable of bridging doctrinal difference. The transformation did not remain a private attainment but became publicly visible when the Venerable rejoined the pilgrimage, generating the conditions for the somatic peacebuilding examined in Theme 3.

Theme 3 - Silent Preaching as Somatic Peacebuilding

If one asks how inner cultivation is transmitted to the public, the study finds that the bodily composure and conduct of the monastic delegation function as a form of non-verbal communication transcending linguistic and religious boundaries. This process may be termed 'Silent Preaching', and it operates through a mechanism here called 'Somatic Peacebuilding'. Somatic Peacebuilding is proposed as a working concept denoting the cultivation of peace through bodily experience that is collectively perceived. It draws upon the notions of a felt sense of safety and of neurological co-regulation articulated in Porges's Polyvagal Theory, whereby the composure of one individual helps to settle the nervous systems of those nearby. This remains a theoretical proposal requiring further empirical verification, though it is noted that Porges's theory itself is subject to ongoing debate within neuroscience.

Concretely, stillness and restraint serve as universal symbols of inner peace, accessible without explanation. The presence of Aloka, bearing a heart-shaped marking upon its forehead, further softened the perceived austerity of the monks and rendered them more approachable. The silent dhutaṅga pilgrimage, undertaken amid a society fractured by war and protest, thereby offered a counter-narrative grounded in Buddhist pacifism, demonstrating that the cultivation of inner stillness can serve as a social exemplar of non-violence (ahiṃsā) and mettā.

Theme 4 - Enabling Conditions: Legitimacy, Transparency, and Pure Intention

The peace-related outcomes observed here did not arise in a vacuum but depended upon three supporting conditions. First, digital transparency through Facebook Live and TikTok, broadcasting the unembellished reality of the pilgrimage in real time, generated a form of virtual empathy that crossed national borders. Second, the protective escort furnished by local and state law enforcement provided both physical safety and a measure of public legitimacy. Third, the delegation maintained a policy of refusing solicitations and avoiding commercial activity of any kind, thereby reflecting pure intention (kusala-cetanā) and fostering public trust.

This observation carries a critical implication. The outcomes did not arise from the intrinsic value of dhutaṅga alone but depended significantly upon external supporting structures. Acknowledging the condition guards against the overgeneralization that pilgrimage directly produces peace, and indicates that applying the model in contexts lacking such structures may yield substantially different results.

Theme 5 - Cross-Cultural Reception in a Pluralistic Society

It remains to consider how a non-Buddhist and deeply polarised American society received the project. In its initial phase the pilgrimage encountered scepticism concerning a possible hidden agenda, particularly where the route passed through conservative Christian regions in which the propagation of Buddhism was viewed with suspicion. Once communities directly experienced the monks' composure, simplicity, and conspicuous absence of proselytising, however, resistance gradually gave way to curiosity and acceptance.

From a Western sociological perspective, the public interpreted the delegation's steadfastness in adhivāsana-khanti amid adversity as an expression of moral courage and active compassion (cf. Gandhi, 1965; Rosenberg & Chopra, 2015). This reception may reflect a reduction of 'othering' and the emergence of what might be termed a trans-cultural compassion infrastructure resonant with Nhat Hanh's (1998) Interbeing, Lederach's (2003) moral imagination, and Galtung's (1969) positive peace.

Synthesis: From the Five Themes to the Model

Taken together, the five themes reveal that noble patience-forbearance (ariya-khanti) operates on two levels: adhivāsana-khanti, which preserves the purity of body, speech, and mind; and its elevation into titikkhā-khanti, which eradicates the fetters (saṃyojana) with anuloma-khanti serving as the bridge of wisdom between them. This dynamic moves from within the individual (Themes 1 - 2) to transmission into the public sphere (Theme 3), operates under specific enabling conditions (Theme 4), and culminates in social reception (Theme 5). Although this article foregrounds the Theravāda framework, the researcher notes that the concept of patience (adhivāsana-khanti) in Mahāyāna Buddhism likewise appears as one of the perfections, as expounded by Śāntideva in the kṣānti-pāramitā chapter of the Bodhicaryāvatāra, which emphasizes endurance in the face of suffering and the refusal to respond with anger. This parallel suggests that patience constitutes a shared foundation across Buddhist traditions for the transformation of conflict, even where the doctrinal details diverge (Ktiyotaivongs, 2025). The five themes outlined above can be synthesized into a cyclical five-stage framework, presented in the following section. The correspondences are: Theme 1 → PREPARE; Theme 2 → PRACTICE; Theme 3 → CULTIVATE and TRANSMIT; Theme 4 functions as an enabling condition operating across all stages; and Theme 5 → EXPAND

The Dhutanga for Peace Model

The following section presents the Dhutaṅga for Peace Model as a proposed framework for the practical application of this study's findings.

Figure 1: Dhutanga for Peace Model: A Cyclical Five-Stage Applied Framework for Buddhist Peacebuilding

Note: The visual design of this figure was generated with the assistance of AI. The conceptual framework, stage definitions, and all textual content within the figure are the original intellectual contribution of the author.

This cyclical framework integrates dhutaṅga disciplines, noble forbearance (ariya-khanti), and loving-kindness (mettā) with contemporary peacebuilding, operationalizing the core principle that 'Peace Begins Within,' and thereby, bridging Engaged Buddhism with Galtung's (1969) paradigm of positive peace. The diagram demonstrates how internal ascetic restraint ripples outward through five operational phases toward public non-violence and cross-cultural reconciliation. Each stage is analyzed below, beginning with foundational internal preparation.

Stage 1: Prepare (Intrapersonal Cultivation)

This foundational stage corresponds to truthfulness (sacca) and determination (adhiṭṭhāna), which secure mental commitment and spiritual preparedness. It initiates with the systematic study of the Dhamma-Vinaya, the cultivation of right view (sammā-diṭṭhi), and the internal development of moral conduct. Practitioners must cultivate sīla (morality), samādhi, and paññā (wisdom) in balanced manner so as to minimize psychological vulnerability and strengthen resilience before confronting external conflict, establishing the inner stability indispensable to both personal transformation and sustainable social peacebuilding.

Stage 2: Practice (Embodied Monastic Restraint)

This stage operationalizes adhivāsana-khanti through dhutanga observances and walking meditation, integrating mindful endurance into daily conduct. Employing recollection (anussati) and insight meditation (vipassanā) as its primary instruments, the phase rests upon moral discipline (sīla-saṃvara), sense restraint (indriya-saṃvara), moderation in eating (bhojane-mattaññutā), and dedicated wakefulness (jāgariyānuyoga). Through these disciplines practitioners experientially transmute physical suffering into wisdom, fostering the inner stability necessary to respond constructively to adversity (Ktiyotaivongs, 2025).

Stage 3: Cultivate Boundless Loving-Kindness

This stage expands mettā into universal benevolence without boundary, in accordance with the principle of boundless loving-kindness (appamaññā-mettā) (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996, Vol. 35, Nos. 642–682, pp. 426–432). The practice reduces the mental hindrances (nīvaraṇa) and induces deep tranquility while generating positive emotion that broadens the scope of awareness. From a psychological

perspective this alignment accords with Fredrickson's broaden-and-build theory, which holds that positive emotions expand cognitive awareness and build enduring social resources (Fredrickson, 2004). Within peace studies, mettā functions as a mechanism neutralising prejudice and hostility, thereby fostering social cohesion, reconciliation, and sustainable positive peace

Stage 4: Transmit (Public Projection & Somatic Integration)

This stage converts internal cultivation into public transmission. Through 'Silent Preaching' and symbolic action, the monks' mindful walking, unconditional forgiveness, and compassionate conduct operate as a mode of non-verbal communication transcending linguistic and religious barriers. Such somatic projection establishes a trans-cultural compassion infrastructure fostering cross-cultural trust and mutual understanding, directly operationalizing Nhat Hanh's (1998) Interbeing and Lederach's (2003) moral imagination, and demonstrating that peace is transmitted not through rhetoric but through embodied action.

Stage 5: Expand (Structural Peacebuilding & Legacy)

This final stage carries peacebuilding from individual mastery to macro-level social structure. In the Walk for Peace project, digital media, shared narrative, and monastic exemplars served as the principal mechanisms for disseminating and reinforcing peaceful values. Practitioners thereby transmute internal stillness into external civic catalysis; through exemplary conduct the values of compassion, forgiveness, and non-violence embed themselves within broader cultural frameworks. The process converts personal spiritual practice into collective social influence, creating a ripple effect from individuals to families and communities, so that peacebuilding evolves from a localized endeavor into a sustainable social movement grounded in ethical conduct and mutual understanding.

Limitations of the Study

Several limitations should be acknowledged. First, as a single-case study of an event still in progress, the conclusions cannot yet be generalized. Second, the data derive principally from contemporary media and live broadcasts, which carry inherent limitations of comprehensiveness and verifiability. Third, because evidence regarding Venerable Maha Dam Brahmasaro's inner transformation derives primarily from secondary sources (Banmuang Newspaper, 2026), the connection drawn between his forgiveness and the subsequent reduction in community opposition is offered as doctrinal interpretation rather than causal conclusion, pending verification through primary-source interviews. Fourth, the study has not incorporated in-depth interviews with stakeholders directly involved, nor quantitative measurement of shifts in community attitude; claims regarding impact therefore remain preliminary interpretations. Future research should be strengthened through interviews with key participants and through empirical testing of the proposed model.

Conclusion

Sustainable peace originates at the individual level, rooted in the inner tranquility cultivated through mindful self-development. By anchoring awareness in the body and the breath, practitioners learn to meet adversity with wisdom, compassion, and equanimity. This inner transformation radiates outward, reducing tension at familial and communal levels while fostering reconciliation and cross-cultural understanding though whether individual inner change can scale into durable structural peace remains an open question.

Within the global Buddhist context, the Walk for Peace project offers a notable instance of socially engaged Buddhism. It reframes the monastic role from a figure of contemplative stillness within temple walls into an active catalyst for social engagement, manifested in three dimensions: mindful walking (caṅkama) as a public practice; universal compassion (mettā) transcending socio-cultural boundaries; and a Buddhist diplomacy rooted

in monastic simplicity and dhutaṅga observance, which carves out spiritually safe space amid political polarisation.

The case also highlights significant challenges in transplanting dhutaṅga into a Western context. As shown in Theme 4, the project's dependence upon volunteer infrastructure and state protection raises a tension between accessibility and the radical edge of Buddhist pacifism (ahiṃsā). In a media-saturated society prone to turning religiosity into spectacle, moreover, rigorous ascetic observance exposed the monks to genuine physical risk and invites a further question, beyond the present scope, concerning authenticity and performative symbolism. Finally, although the ideological suspicion the project encountered was followed by warm public reception, that reception may reflect provisional curiosity rather than deep structural change.

Ultimately, the dhutaṅga pilgrimage of nineteen Theravāda monks across the United States represents a significant case in engaged Buddhist peacebuilding. In demonstrating how rigorous ascetic observance and noble patience (adhivāsana-khanti) may serve as instruments of both inner purification and outer harmony, the project offers an empirical exemplar and a preliminary model for future peace initiatives. While important challenges remain, it lends support to the proposition that the ancient path of dhutaṅga may contribute meaningfully to the work of healing a divided world.

References

Ajanh Su Ron. (2026). *Walk for peace: The other side of the looking glass*. Watpa Laorochester Publishing.

Anna Life in USA Channel. (2026). *The latest updated list of 19 Buddhist missionary monks*. Retrieved 26 May 2026 from [Video]. YouTube. https://youtu.be/pjHwewGmcEM

Banmuang Newspaper. (2026). Decoding the 'heart of Phra Maha Dam' on the Walk for Peace journey. Retrieved 10 May 2026 from https://www.banmuang.co.th/news/education/463866

Buddhaghosācariya. (1991). *The path of purification: Visuddhimagga (Bhikkhu Ñāṇamoli, Trans.).* Buddhist Publication Society.

ETHOS Veterinary Health. (2026). *Aloka the peace dog's journey to care.* Retrieved 30 April 2026 from https://www.ethosvet.com/news-article/aloka-the-peace-dogs-journey-to-care/

Fredrickson, B. L. (2004). The broaden-and-build theory of positive emotions. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. Series B, 359(1449), 1367–1378. https://doi.org/10.1098/rstb.2004.1512

Gaidhani, V. S. (2025). *Understanding the concept of khanti: patience in the Theravāda Pāli texts.* Doctoral dissertation. University of the West.

Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace Research. *Journal of Peace Research*. 6(3), 167–191. https://doi.org/10.1177/002234336900600301

Gandhi, M. K. (1965). *Non-violence in peace and war.* Navajivan Publishing House.

Ktiyotaivongs, N. (2025). *Khanti and the attainment of enlightenment in Theravāda and Mahāyāna Buddhism*. Doctoral dissertation. Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Lederach, J. P. (2003). *The little book of conflict transformation.* Good Books.

Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *The Thai Tipiṭaka: Mahachulalongkorn rajavidyalaya University edition.* Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.

Mann, A. (2026). *When Aloka the peace dog needed surgery, veterinary college alums were ready.* Virginia Tech News. Retrieved 1 April 2026 from https://news.vt.edu/articles/2026/03/vetmed-alumni-highlight-aloka.html

NBC4 Washington. (2026). *A 15-week 'Walk for Peace' concludes with Buddhist monks' arrival in Washington.* NBC4 Washington. Retrieved 19 April 2026 from https://www.nbcwashington.com/news/national-international/15-week-walk-for-peace-concludes-buddhist-monks-arrival-washington/4057754/

Nhat Hanh, T. (1991). *Peace is every Step (A. Kotler, Ed.).* Bantam Books.

Nhat Hanh, T. (1998). *Interbeing: Fourteen guidelines for engaged Buddhism*. (3rd ed.). Parallax Press.

Payutto, P. A. (Somdet Phra Buddhaghosacariya). (2016). *Dhutaṅga: What is it? Where is it practised? What is its purpose?* (n.p.).

Porges, S. W. (2011). *The Polyvagal theory: Neurophysiological Foundations of Emotions, Attachment, Communication, and Self-Regulation.* W. W. Norton & Company.

PPTV HD 36. (2026). *Completion of the 108-day journey of faith.* PPTV HD 36. Retrieved 15 April 2026 from https://www.pptvhd36.com/news/265866

Thai PBS Now. (2026). *Walk for Peace: A Dhutaṅga journey for peace.* Thai PBS Now Retrieved 9 May 2026 from https://www.thaipbs.or.th/now/content/3675

Voice of America. (2019). *'Walk for Peace': American perspectives on encountering Venerable Sutham Thitadhammo along his dhutanga pilgrimage across the United States.* Voice of America Thai. Retrieved 10 May 2026 from https://www.voathai.com/a/thai-monk-sutham-nateethong/4958776.html

การสื่อสารภายใน: มุมมองเพื่อการหลุดพ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาท บูรณาการกับทฤษฎีการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์

The Intrapersonal Communication: a Path to Liberation in Theravāda Buddhism Integrating Wilbur Schramm's Communication Theory

[1]ศิริพร แกล้วทนงค์ และ [2]กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน

[1]Siriporn Klaewtanong and [2]Kanokwan Karunarittiyotin

[1,2]บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2]Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: Siriporn.organizer@gmail.com

Received: April 27, 2026; **Revised:** July 19, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษากระบวนการสื่อสารภายในเพื่อการหลุดพ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาท บูรณาการกับทฤษฎีการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงเอกสาร โดยวิเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์วิสุทธิมรรค และเอกสารวิชาการด้านนิเทศศาสตร์ ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาร่วมกับการตีความเชิงอรรถปริวรรต และตรวจสอบความน่าเชื่อถือด้วยการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล ผลการศึกษาพบว่า การสื่อสารภายในเพื่อการหลุดพ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาท "เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางจิต" โดยจิตทำหน้าที่เป็นทั้ง "ผู้ส่งสารและผู้รับสาร" ผัสสะทำหน้าที่เป็น "สิ่งเร้า" อารมณ์กรรมฐานทำหน้าที่เป็น "สาร" อายตนะ 6 เป็น "ช่องทางการสื่อสาร" สติ-สัมปชัญญะทำหน้าที่เป็นกลไก "การถอดรหัส" สังขารทำหน้าที่เป็นกลไก "การเข้ารหัส" นิวรณ์ 5 ทำหน้าที่เป็น "สิ่งรบกวน" และโยนิโสมนสิการทำหน้าที่เป็น "ข้อมูลป้อนกลับ" โดยมีสัญญา-สังขารที่สั่งสมเป็น "ฐานประสบการณ์" อย่างไรก็ตาม แบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ ยังไม่ครอบคลุมด้านมิติทางจิตวิญาณ เพื่อรู้จักตนเองจากการพิจารณาภายในจิตและเข้าถึงเป้าหมายอันเป็นปัญญาสูงสุดทางพระพุทธศาสนา เมื่อนำมาบูรณาการกับ การพัฒนาด้านจิตตภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน 4 ได้แก่ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธรรมานุปัสสนา ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เป็นกรอบแนวคิด "กระบวนการสื่อสารภายในเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางจิต" หรือ "วงจรการสื่อสารภายในเชิงพุทธ" ซึ่งเป็นกระบวนการสื่อสารภายในที่ไม่ได้มุ่งเฉพาะการทำความเข้าใจตนเอง หากมุ่งสู่การดับทุกข์ การเจริญปัญญาและการหลุดพ้นอย่างแท้จริง สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสุขภาวะทางจิต การศึกษาและการบำบัดให้คำปรึกษาเพื่อการสื่อสารภายในตนเองเชิงพุทธต่อไป

คำสำคัญ: การสื่อสารภายใน; การหลุดพ้น; พระพุทธศาสนาเถรวาท; วิลเบอร์ ชแรมม์; จิตตภาวนา

Abstract

This academic article examines the process of intrapersonal communication for liberation in Theravāda Buddhism, integrating it with Wilbur Schramm's communication theory. The study employs a documentary research methodology by analyzing data from the Tipiṭaka, commentarial texts, the Visuddhimagga, and academic literature in communication studies. The data were analyzed through content analysis in conjunction with hermeneutic interpretation, and the credibility of the findings was verified through data triangulation. The findings reveal that intrapersonal communication for liberation in Theravāda Buddhism "is a process of mental transformation." The mind functions as both the "sender and receiver." Contact (phassa) functions as the "stimulus," while meditation objects (kammaṭṭhāna) function as the "message." The six sense bases (āyatana) serve as the "communication channels." Mindfulness and clear comprehension (sati-sampajañña) function as the "decoding" mechanism, while mental formations (saṅkhāra) function as the "encoding" mechanism. The five hindrances (pañca nīvaraṇa) function as "noise," and wise attention (yoniso manasikāra) functions as "feedback." Accumulated perceptions and mental formations (saññā-saṅkhāra) constitute the "experiential foundation." However, Wilbur Schramm's communication model does not fully encompass the spiritual dimension, particularly the process of knowing oneself through inward examination of the mind and attaining the highest wisdom as the ultimate goal in Buddhism. When integrated with the development of mental cultivation (citta-bhāvanā) based on the Four Foundations of Mindfulness (Satipaṭṭhāna) namely, contemplation of the body (kāyānupassanā), contemplation of feelings (vedanānupassanā), contemplation of the mind (cittānupassanā), and contemplation of phenomena (dhammānupassanā) a new body of knowledge emerges in the form of a conceptual framework called the "Intrapersonal Communication Process for Mental Transformation," or the "Buddhist Intrapersonal Communication Cycle." This framework represents a process of intrapersonal communication that is not limited to self-understanding but is oriented toward the cessation of suffering, the cultivation of wisdom, and genuine liberation. It can be applied to the development of mental well-being, education, and therapeutic counseling, thereby contributing to the development of Buddhist approaches to intrapersonal communication.

Keywords: Intrapersonal Communication; Liberation; Theravāda Buddhism; Wilbur Schramm; Citta-Bhāvanā (Mental Cultivation)

บทนำ

ในบริบทของสังคมร่วมสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม มนุษย์ต้องเผชิญกับความซับซ้อนทางจิตใจมากขึ้น ส่งผลให้เกิดปัญหาทางอารมณ์และความรู้สึก เช่น มีความเครียด ความฟุ้งซ่าน ความหดหู่เศร้าหมองและความสับสนอยู่ภายใน เป็นภาวะที่ไม่ปกติ เมื่อใจได้รับรู้อารมณ์ผ่านทางทวารทั้ง 6 แล้วเกิดปฏิกิริยาไปสู่การกระทำต่าง ๆ ขึ้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; สำ.สฬา. (ไทย); 18/146/179-180) ใจสามารถชักจูง นำความคิด สั่งการให้เกิดการตอบสนองอยู่ภายในจิตของบุคคล ดังพุทธพจน์ที่ว่า "มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา" ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; ขุ.ธ. (ไทย); 25/1/23) การสื่อสารภายใน (Intrapersonal Communication) จึงกลายเป็นประเด็นสำคัญที่ได้รับความสนใจในวงวิชาการ เนื่องจากเป็นกลไกพื้นฐานจากการรับรู้ทางกายเข้ามาสู่ใจ แล้ว จึงแสดงออกให้สัมพันธ์ต่อโลกภายนอก แต่จิตใจของคนเรามักไม่อยู่นิ่ง ชอบซัดส่าย มีความคิดที่ฟุ้งซ่าน และโดยส่วนมากชอบคิดไปในทางร้าย บุคคลจึงจำเป็นต้องฝึกฝนอบรมจิตใจของตน ด้วยการควบคุมใจตนเองให้รู้เท่าทันความคิดของตน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; ขุ.ขุ. (ไทย); 25/320/133)

ฟัง “เสียงในใจ” ของตนเองว่ากำลังคิดอะไรอยู่ และสามารถตอบสนองความคิดเหล่านั้นไปในทางที่ถูกต้องได้ แนวคิดเรื่องการสื่อสารได้ขยายขอบเขตจากวิธีการสื่อสารกับบุคคลภายนอกไปสู่การทำความเข้าใจกับปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในของบุคคล ด้วยกระบวนการที่บุคคลมีการรับรู้ ตีความ สนทนาหรือสะท้อนคิดกับประสบการณ์ภายในของตนเองผ่านกลไกทางความคิด ทำให้บุคคลมีการ “พูดคุยสนทนากับตนเอง” “การพูดในใจ” เกิดการใคร่ครวญคิดอยู่ภายในมากขึ้น เป็นพื้นที่สนทนาระหว่าง “จิตกับจิต” ผ่านกระบวนการสื่อสารภายในจิตใจที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง (ณัฏฐ์สุดา วิจิตรจามรี, 2566: 5) จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมของตนเองไปสู่เป้าหมายสูงสุด (ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรมทา, 2543)

เมื่อทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่า การศึกษาการสื่อสารในบริบทพระพุทธศาสนาที่ผ่านมาส่วนใหญ่แล้วมุ่งเน้นด้านมิติการสื่อสารระหว่างบุคคลและการเผยแผ่ธรรม โดยกระบวนการพัฒนาการสื่อสารของบุคลากรโดยพุทธสันติวิธี (สุทิน บางยี้มและพระปราโมทย์ วาทโกวิโท, 2566) ในขณะที่การศึกษาการสื่อสารภายในตนเอง (Intrapersonal Communication) ในทางนิเทศศาสตร์ไทยยังปรากฏอยู่จำกัด และงานวิจัยที่มีอยู่มักอธิบายผ่านกรอบจิตวิทยาตะวันตกเป็นหลัก เช่น พุทธนวัตกรรมการสื่อสารในการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองดิจิทัลด้านปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรม พัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์ กระตุ้นให้ผู้รับสารเกิดกระบวนการคิดเชิงวิพากษ์ (กมลาศ ภูวชนาธิพงศ์ และคณะ, 2568) ทั้งนี้จึงยังไม่พบการศึกษาที่นำแบบจำลองการสื่อสารเชิงปฏิสัมพันธ์ของวิลเบอร์ ชแรมม์ มาบูรณาการกับกระบวนการภาวนาในพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการเทียบเคียงองค์ประกอบของแบบจำลองกับองค์ธรรมในหลักสติปัฏฐาน 4 โยนิโสมนสิการและวิปัสสนาญาณ ช่องว่างทางวิชาการดังกล่าวจึงเป็นที่มาของการศึกษาที่มุ่งสังเคราะห์กรอบแนวคิดใหม่ที่เชื่อมโยงศาสตร์การสื่อสารสมัยใหม่เข้ากับพุทธธรรมเพื่อการหลุดพ้น

คำนิยามศัพท์

เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการศึกษา ผู้เขียนได้นิยามความหมายของคำสำคัญในบทความไว้ดังนี้

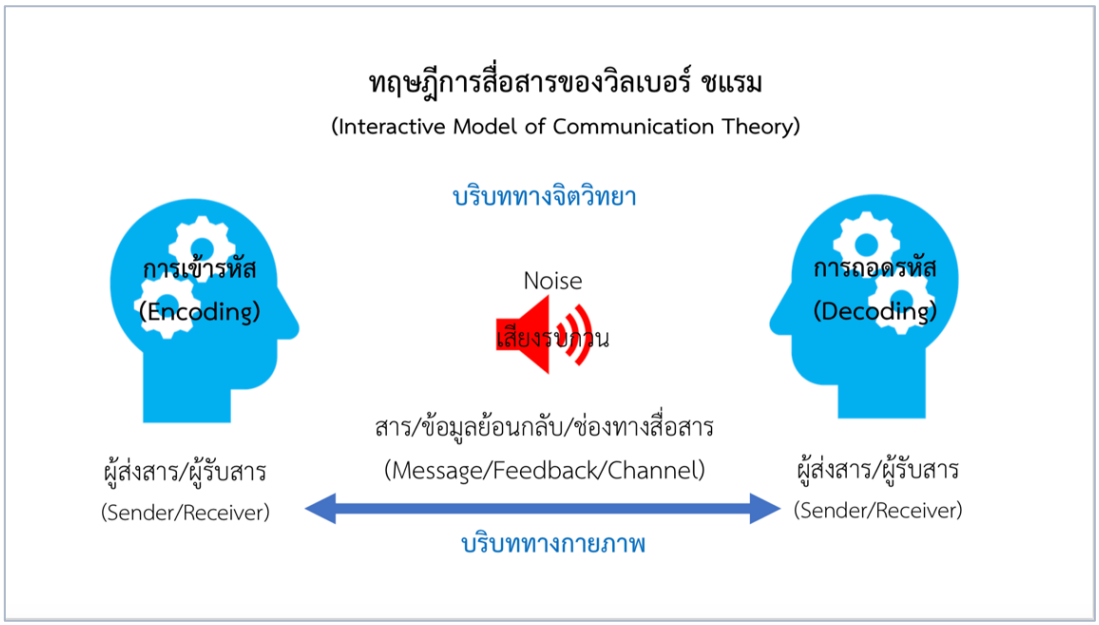
1. การสื่อสารภายในตามแนวทางจิตวิทยาสมัยใหม่ หมายถึง กระบวนการที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับตนเองผ่านระบบความคิด ภาษาในใจ และการรับรู้ ครอบคลุมการสนทนากับตนเอง การไตร่ตรอง การประเมินตนเอง และการกำกับตนเอง มีบทบาทสำคัญในการตีความประสบการณ์ การตัดสินใจ และการพัฒนาการตระหนักรู้ในตนเอง

2. การสื่อสารภายในตามทฤษฎีการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ หมายถึง แบบจำลองการสื่อสารเชิงปฏิสัมพันธ์ (แบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์) ซึ่งเป็นกระบวนการเชิงพลวัตที่บุคคลทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารในระบบจิตเดียวกัน โดยอาศัยกระบวนการเข้ารหัส และถอดรหัส ผ่านฐานประสบการณ์ ด้านความทรงจำ อารมณ์ ความเชื่อ และทัศนคติเดิม เพื่อสร้างความหมายต่อประสบการณ์ภายในที่มีข้อมูลอย่างต่อเนื่องเป็นวงจร

3. การสื่อสารภายในตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง กระบวนการสื่อสารภายในของจิตและเจตสิก โดยมีสติทำหน้าที่รับรู้สภาวธรรม และโยนิโสมนสิการทำหน้าที่ตีความและข้อมูลป้อนกลับอย่างแยบคาย เพื่อพัฒนาปัญญาตามหลักสติปัฏฐาน 4 และมรรคมีองค์ 8 มีเป้าหมายสูงสุดคือการดับทุกข์และการหลุดพ้น (วิมุตติ)

มุมมองการสื่อสารภายในตามแบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์

แบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ นับเป็นรากฐานเชิงทฤษฎีที่สำคัญด้านนิเทศศาสตร์ โดยได้พัฒนากรอบแนวคิดเกี่ยวกับ “กระบวนการสื่อสาร” (Communication Process) จากมุมมอง “การสื่อสารมิใช่เพียงการถ่ายทอดข้อมูลจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสารในลักษณะเส้นตรงเท่านั้น” หากแต่เป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์เชิงพลวัต ที่มีความซับซ้อน อาศัยองค์ประกอบทางจิตวิทยา การรับรู้ประสบการณ์เดิม และบริบทแวดล้อมของบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างมีนัยสำคัญตามทฤษฎีการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ (Wilbur Schramm, 1954)

ภาพที่ 1: แบบจำลองการสื่อสารเชิงปฏิสัมพันธ์ (โดยผู้วิจัย)

องค์ประกอบสำคัญตามแบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ ได้แก่

1. ผู้ส่งสาร (Source/Sender) คือ จุดกำเนิดของการสื่อสาร ทำหน้าที่แปลงความคิด ความรู้สึก หรือประสบการณ์ภายในออกมาเป็นสัญลักษณ์

2. สาร (Message) คือ เนื้อหาที่ต้องการสื่อที่ถูกแปลงเป็นสัญลักษณ์ เช่น ภาษา ท่าทาง หรือภาพ

3. ผู้รับสาร (Receiver) คือ ผู้ที่รับและตีความสาร โดยการสื่อสารภายในตนเอง ผู้ส่งสารและผู้รับสารคือบุคคลคนเดียวกัน

4. กระบวนการเข้ารหัส–ถอดรหัส (Encoding-Decoding) คือ กระบวนการทางจิต (Mental Process) ที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคล

5. การป้อนกลับ (Feedback) คือ การตอบสนองจากผู้รับสารกลับไปยังผู้ส่งสาร ทำให้การสื่อสารกลายเป็นกระบวนการสองทาง (Two-way Communication) ที่ต่อเนื่องเป็นวงจร

6. ฐานประสบการณ์ (Field of Experience) คือ บริบทรวมของประสบการณ์ที่สะสมไว้ในจิตใจของบุคคล ประกอบด้วย ความทรงจำ อารมณ์ ความเชื่อ และทัศนคติ ซึ่งกำหนดและกรองการรับรู้ ตีความ ทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ

แบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ มีบทบาทสำคัญในการอธิบายขั้นตอนการสื่อสารในระดับต่าง ๆ แต่ยังมีข้อจำกัดสำหรับการประยุกต์ใช้กับกระบวนการภายในของจิต อธิบายเชิงเปรียบเทียบได้ว่า กระบวนการคิด การตีความ และการตัดสินใจที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคลนั้น แท้จริงแล้วเป็นการสื่อสารระหว่าง “ผู้ส่งสารภายใน” และ “ผู้รับสารภายใน” ที่ดำรงอยู่ในระบบจิตเดียวกัน กล่าวคือ บุคคลจะทำหน้าที่ทั้งเข้ารหัสความคิดของตนเองออกมาในรูปของภาษาในใจ (Inner Speech) และถอดรหัสความหมายนั้นผ่านกระบวนการตีความซ้ำภายในจิตสำนึกของตนเองอย่างต่อเนื่อง สิ่งนี้มีความสอดคล้องอย่างลึกซึ้งกับแนวคิดในพระพุทธศาสนาที่อธิบายว่า “สัญญา” (การจำได้หมายรู้) และ “สังขาร” (การปรุงแต่ง) เกิดจากประสบการณ์ที่สะสมมาในอดีต ทำหน้าที่เป็น “ฐานประสบการณ์” (Field of Experience) ที่กำหนดการรับรู้และการตีความของจิตในแต่ละขณะ และหากสัญญาและสังขารเหล่านั้นยังถูกครอบงำด้วยอวิชชาและกิเลส การสื่อสารภายในจะถูกวนซ้ำในวงจรแห่งทุกข์ ซึ่งเป็นเหตุผลที่โยนิโสมนสิการและสติสัมปชัญญะในทางพระพุทธศาสนาถูกใช้เป็นกลไกในการชำระ “ฐานประสบการณ์” ให้บริสุทธิ์และนำการสื่อสารภายในไปสู่ปัญญาและการหลุดพ้น

กระบวนการสื่อสารภายในตนเองตามแบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ สอดคล้องกับแนวคิดของ เลฟ วีกอตสกี (Lev Vygotsky, 1987) ที่อธิบายว่า Inner Speech มีบทบาทสำคัญต่อการควบคุมพฤติกรรมและการแก้ปัญหา ส่วน ครอส (Kross et al., 2014) พบว่า รูปแบบของการพูดกับตนเอง (Self-Talk) ส่งผลต่อการควบคุมอารมณ์อย่างมีนัยสำคัญ โดยการพูดกับตนเองแบบมีระยะห่างช่วยให้บุคคลควบคุมอารมณ์และตัดสินใจได้อย่างมีเหตุผลได้ดีกว่ามาก แบบจำลองนี้ จึงมิได้เป็นเพียงเครื่องมือในการอธิบายการสื่อสารระหว่างบุคคลเท่านั้น แต่ยังสามารถประยุกต์ใช้เพื่อทำความเข้าใจกลไกของการสื่อสารภายในจิตใจมนุษย์ ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดทางจิตวิทยาสมัยใหม่ที่ให้ความหมายของการสื่อสารภายในว่า “เป็นกระบวนการที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับตนเองผ่านระบบความคิด ภาษา และการรับรู้” ครอบคลุมการสนทนากับตนเอง (Self-Talk) การไตร่ตรอง (Reflection) การประเมินตนเอง (Self-Evaluation) และการกำกับตนเอง (Self-Regulation) แนวคิดนี้มีความสัมพันธ์กับทฤษฎีอัตมโนทัศน์ (Self-Concept) ที่อธิบายว่า “บุคคลสร้างภาพลักษณ์ของตนผ่านประสบการณ์และการตีความภายใน” การสื่อสารภายในจึงเป็นเครื่องมือที่บุคคลใช้สร้าง “ตัวตนทางจิตวิทยา” และกำหนดทิศทางของพฤติกรรม (Carl R. Rogers, 1970)

อย่างไรก็ตาม แบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ และแนวคิดทางศาสตร์สมัยใหม่ยังมีข้อจำกัดสำคัญในการประยุกต์ใช้กับกระบวนการสื่อสารภายในตนเองในมิติวิญญาณ ที่ยังมีเป้าหมายต่างกัน คือ แนวคิดการสื่อสารภายในทางพระพุทธศาสนามีเป้าหมายสูงสุดที่มุ่งสู่การดับทุกข์และการหลุดพ้น ซึ่งมีอัตลักษณ์เฉพาะ เป็นรูปแบบตามแนวทางการปฏิบัติอย่างเป็นระบบผ่านการสื่อสารภายในด้วยสติปัฏฐาน 4 จุดนี้เองทำให้การบูรณาการทั้งสองแนวคิดช่วยเติมเต็มความเข้าใจของการสื่อสารภายในเป็นลำดับขั้นให้เกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

มุมมองการสื่อสารภายในเพื่อการหลุดพ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาท ปรากฏวิธีการสื่อสารภายในของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวกพระสาวิกาผ่านเรื่องราวในพระไตรปิฎก สามารถอธิบายได้ว่าเป็น “กระบวนการปฏิสัมพันธ์ภายในระหว่างจิต เจตสิก สติปัญญา” ที่พัฒนาเป็นลำดับจนถึงการรู้แจ้งแห่งอริยสัจ 4 และมรรคมีองค์แปดปรากฏให้เห็น ดังนี้

1. การตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสรู้ด้วยญาณปัญญาอันสูงสุด คือ พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพื่อกระทำพระนิพพานให้แจ้ง โดยทรงตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ (อริยสัจ 4) เฉกเช่นเดียวกัน การตรัสรู้

ไม่ได้เป็นเพียงแค่ความรู้แจ้ง แต่คือการถอนอาสวกิเลสทั้งปวงอย่างถาวรในฐานะผู้ตื่นรู้ตามแนวทางที่ทรงบำเพ็ญเพียรมาอย่างยาวนาน ทั้งนี้ พระสมณโคดมพุทธเจ้าได้ทรงมีการสื่อสารภายในกับตนเองในลักษณะสำคัญต่าง ๆ จากการเห็นภัยในสังสารวัฏ (การเวียนว่าย ตาย เกิด) ดังนี้

1.1 เกิดการตระหนักรู้ปัญหา (Reflective Stage) ทรง “ตั้งคำถามกับตัวเอง” ในลักษณะการสนทนาภายในเชิงอัตถิภาวะ (Existential Self-Dialogue) เพื่อแสวงหาคำตอบ เป็นการสื่อสารภายในเชิงวิพากษ์ (Critical Self-Reflection) โดยมีกระบวนการสื่อสารภายในที่สำคัญด้วยการใคร่ครวญถึง ชรา-พยาธิ-มรณะ ทรงใคร่ครวญว่า พระองค์เองยังอยู่ในสภาวะแห่งความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งไม่ควรแสวงหาสิ่งที่ยังตกอยู่ในสภาพเดียวกัน เกิดการตั้งคำถามต่อถึง “ชีวิตที่ยังไม่หลุดพ้น” และบทสนทนาภายในใจระหว่าง “ความรับรู้” กับ “ปัญญา” ในเบื้องต้น ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ชรามรณสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; ส.ม. (ไทย) 19/511/322-323)

1.2 เกิดการแสวงหาทางเลือก (Deliberative Stage) ทรงทดลองแนวทางที่เป็นไปได้ โดยพิจารณาหาธรรมที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นกระบวนการคิดเชิงเป้าหมาย (Goal-Oriented Cognition) โดยทดลองการปฏิบัติอย่างสุดโต่งด้วยการทรมานตน (ทุกรกิริยา) และประเมินผลด้วยการโยนิโสมนสิการ เกิดการตัดสินใจเชิงปัญญาว่า “การกระทำอย่างนี้ไม่เป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง” ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ปาสราสิสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; ม.มู. (ไทย); 12/272/294)

1.3 เกิดการค้นพบมัชฌิมาปฏิปทา (Insight Reframing) ทรงระลึกถึงฌานในวัยเยาว์ และทรงตีความใหม่ว่า “ทางนี้แลเป็นทางเพื่อความตรัสรู้” โดยทรงบรรลุฌาน 4 ซึ่งเป็นสภาวะที่จิตตั้งมั่น (Deep Meditative Stage) เกิดวิตก วิจาร เป็นความสงบลง มีเอกัคคตาเด่นชัด เกิดการสื่อสารภายในที่ไร้ภาษา โดยมีสติเป็นตัวกำกับ ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; วิ.ม. (ไทย); 4/13/20)

1.4 เกิดการตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ บรรลุอาสวักขยญาณ ด้วยการรู้แจ้งอริยสัจ 4 ว่า “นี้คือทุกข์นี้คือเหตุแห่งทุกข์ นี้คือความดับทุกข์ นี้คือทางแห่งความดับทุกข์” ทำลายอาสวะ “วิชาเกิดขึ้นแล้ว อวิชชาดับแล้ว”ด้วยปัญญาเห็นแจ้ง ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค อภิสมยกถา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; ขุ.ป. (ไทย); 31/19/572)

1.5 การประทับเสวยวิมุตติสุข ใน 7 สัตตมหาสถาน โดยสถานที่หนึ่งใช้เวลาบัลลังก์เดียว 7 วัน เพื่อพิจารณาธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้วซึ่งการหลุดพ้นจากอาสวะกิเลส ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; วิ.ม. (ไทย); 4/1/1, 4/4/7, 4/5/8, 4/6/9) และในอรรถกถาขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ขยายความเพิ่มไว้ 3 สถานที่ ต่างกัน คือ ต้นอชปาลนิโคธ (ต้นไทร), โคนต้นมุจลินท์ (ต้นจิก), ต้นราชายตนะ (ต้นเกตก์) (วิ.ม.อ. (ไทย); 3/9-10)

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าไม่ใช่เป็นเพียง “ความคิด” แต่เป็นกระบวนการสื่อสารภายในแบบองค์รวมที่มีลักษณะเป็นลำดับขั้น เป็นพลวัต ด้วยกระบวนการหลายขั้น จิตมีการวิเคราะห์สภาวธรรม ด้วยการประเมินย้อนกลับ หากไม่เป็นสัมมาทิฏฐิตามมรรคมีองค์แปด จิตสามารถเปลี่ยนกรอบความคิด ให้เข้าถึงความจริงด้วยปัญญาญาณ การสื่อสารภายในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและลึกซึ้งยิ่ง มีการทำงานร่วมกันของจิต เจตสิก สติ และปัญญา โดยมีการเจริญปัญญาและพัฒนาการเป็นลำดับในกระบวนการพัฒนาจิต ผ่านสติสัมปชัญญะในเบื้องต้น มีการใคร่ครวญและพิจารณาธรรมด้วยโยนิโสมนสิการไปสู่วิปัสสนาญาณที่เป็นการรู้แจ้งเห็นความจริงแห่งสภาวธรรม

2. กระบวนการสื่อสารภายในเพื่อการหลุดพ้น

การสื่อสารภายในเป็น “จิตตสังขาร” คือ กระบวนการปรุงแต่งที่กำหนดการรับรู้ผ่านขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ กายภาวนาและจิตตภาวนา จึงเป็นกระบวนการสื่อสารภายในที่เป็นไปเพื่อการหลุดพ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีระดับการพัฒนาตั้งแต่สมถภาวนาไปจนกระทั่งถึงวิปัสสนาญาณ

องค์ประกอบแบบจำลองชแรมม์	องค์ประกอบทางพระพุทธศาสนา	บทบาทจิตตภาวนา	ระดับการพัฒนา
ผู้ส่งสาร/ผู้รับสาร	จิต	เป็นผู้ส่งสารและผู้รับสารในเวลาเดียวกัน	ทุกระดับ
สิ่งเร้า	ผัสสะ	จุดเริ่มต้นของการรับรู้เมื่ออายตนะภายในกระทบอายตนะภายนอก	ทุกระดับ
สาร	อารมณ์กรรมฐาน (ธรรมารมณ์)	สารที่จิตรับรู้และกำหนดเป็นอารมณ์แห่งการภาวนา	สมถภาวนา/วิปัสสนาภาวนา
ช่องทางการสื่อสาร	อายตนะ 6	ช่องทางรับรู้ทั้งภายนอกและภายใน	ทุกระดับ
การถอดรหัส	สติ-สัมปชัญญะ	กลไกการรับรู้และตีความสภาวธรรมตามความเป็นจริง	สมถภาวนา/วิปัสสนาภาวนา
การเข้ารหัส	สังขาร (การปรุงแต่ง/ภาษาในใจ)	กลไกสร้างสารใหม่ภายในจิตในรูปมโนกรรมและวิตก-วิจาร	ทุกระดับ
ฐานประสบการณ์	สัญญา-สังขารที่สั่งสม	กำหนดและกรองการรับรู้ ตีความในแต่ละขณะจิต	ทุกระดับ
สิ่งรบกวน	นิวรณ์ 5/อกุศลเจตสิก	บิดเบือนหรือขัดขวางการรับรู้สภาวธรรมตามจริง	ต้องระงับในทุกระดับ
ข้อมูลป้อนกลับ	โยนิโสมนสิการ	สะท้อนกลับเชิงปัญญาตีความหมายอย่างแยบคายเป็นกุศลธรรม	วิปัสสนาญาณ 1-3
ผลของการสื่อสาร	วิปัสสนาญาณ	การถอดรหัสสภาวธรรมตามความเป็นจริงเป็นลำดับญาณ	วิปัสสนาญาณ 4 เป็นลำดับขึ้นไป
เป้าหมาย	ปัญญา-วิมุตติ	เห็นตามความเป็นจริงนำไปสู่การหลุดพ้น	โสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี อรหันต์

ตารางที่ 1: โครงสร้างระบบสื่อสารภายในทางพระพุทธศาสนาเปรียบเทียบกับแบบจำลองของวิลเบอร์ ชแรมม์

กระบวนการสื่อสารภายในที่เกิดจากจิตตภาวนา มีความหมาย คือ การทำให้เจริญ การพัฒนาการสื่อสารภายในจึงเป็นการพัฒนาภายในจิตใจของบุคคลให้เจริญงอกงามจนถึงความบริสุทธิ์และหลุดพ้นด้วย 3 วิธีการด้วยกัน คือ การทำสมาธิ การเจริญสติ และการพัฒนาปัญญา ซึ่งเป็นวิธีการอบรมจิตให้สงบและรู้แจ้งทั้งสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (พระพุทธโฆษเถระ, 2562) ส่วนวิปัสสนาภาวนาแบ่งอารมณ์กรรมฐานไว้ในรูปของขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เรียกว่า “วิปัสสนา” คือ การเห็นรูป-นามตามความเป็นจริงของสภาวธรรมตามไตรลักษณ์ที่ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์” ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค อนัตตลักขณสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; ส.ข. (ไทย); 17/59/94-96) การเกิดญาณปัญญามีโครงสร้างและการเจริญสตินั้นเพื่อให้เกิดญาณ (พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ.9), 2562) ดังนี้

วิธีการ	กระบวนการสื่อสารภายใน	เป้าหมาย	ผลลัพธ์
การทำสมาธิ	- จิตเป็นผู้ส่งสาร รับอารมณ์ - กรรมฐานเป็นสาร - สติทำหน้าที่ถอดรหัสจนจิตสงบเป็นหนึ่งเดียว	จิตตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่าน	สมาธิ ฌาน เอกัคคตา
การเจริญสติ (สติปัฏฐาน 4)	- สติรับรู้จากฐานทาง กาย เวทนา จิต และธรรม ตามความเป็นจริง - โยนิโสมนสิการทำหน้าที่ตีความอย่างแยบคายและเป็นข้อมูลป้อนกลับ	เห็นสภาวธรรมตามจริงไม่บิดเบือน	วิปัสสนาญาณตามลำดับ
การพัฒนาปัญญา (วิปัสสนาภาวนา)	จิตถอดรหัสสภาวธรรมผ่านวิปัสสนาญาณ 16 หรือวิสุทธิ 7	ดับอวิชชา ตัดกิเลส	โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามิมรรค สกิทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหันตมรรค อรหันตผล

ตารางที่ 2: กระบวนการสื่อสารภายในตามจิตตภาวนา 3 วิธี

กระบวนการสื่อสารภายในตามจิตตภาวนา ประกอบด้วย การทำสมาธิ การเจริญสติ (สติปัฏฐาน 4) และการพัฒนาปัญญา (วิปัสสนาภาวนา) เป็นการเจริญธรรมในข้อธรรมจนเกิดเป็นวิปัสสนาญาณ มีองค์ประกอบเป็นขั้นลำดับของสภาวธรรม ดังนี้

2.1 โพธิปักขิยธรรม ประกอบด้วยธรรม 7 หมวด 37 ประการ ดังนี้

2.1.1 สติปัฏฐาน คือ ฐานหรือที่ตั้งอันเป็นที่กำหนดของสติ ความเจริญสติระลึกรู้ 4 ฐาน คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; อภิ.วิ. (ไทย); 35/431/306)

2.1.2 สัมมัปปธาน คือ หลักธรรมในการเพียรรักษากุศลธรรมไม่ให้ถึงความเสื่อมมี 4 ประการ คือ สังวรปธาน ปหานปธาน ภาวนาปธาน อนุรักขนปธาน ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; อภิ.วิ. (ไทย); 35/465/328)

2.1.3 อิทธิบาท คือ เป้าหมายของความเจริญเป็นพลังขับเคลื่อนของจิต มี 4 ประการ ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; อภิ.วิ. (ไทย); 35/505/342)

2.1.4 อินทรีย์ 5 คือ ความเป็นใหญ่แห่งธรรม 5 ประการ ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; อภิ.วิ. (ไทย); 35/240/200)

2.1.5 พละ 5 คือ ฐานกำลังนำไปสู่การเจริญสติ 5 ประการ ได้แก่ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค พลกถา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย; ขุ.ป. (ไทย); 31/44/513-524)

2.1.6 โพชฌงค์ คือ องค์ธรรมแห่งความตรัสรู้ 7 ประการ ได้แก่ สติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; อภิ.วิ. (ไทย); 35/542/358)

2.1.7 อริยมรรค คือ หนทางแห่งความเป็นพระอริยบุคคล มี 8 ประการ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; อภิ.วิ. (ไทย); 35/176/101)

โพธิปักขิยธรรมไม่ใช่ธรรมที่แยกส่วน แต่เป็นสามัคคีธรรมที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ เช่น สติที่ปรากฏอยู่ในหลายหมวด วิริยะที่เชื่อมทุกองค์ธรรม และจุดสูงสุดคือทำให้เกิดปัญญา วงจรแห่งการตรัสรู้นี้ทำงานในเชิงกระบวนการ ได้แก่ สติปัฏฐานทำหน้าที่รับรู้ สัมมัปปธาน ทำหน้าที่ควบคุม อิทธิบาท ทำหน้าที่ขับเคลื่อน อินทรีย์และพละ ทำหน้าที่เสริมกำลังให้แก่สติ โพชฌงค์ ทำหน้าที่พัฒนาปัญญา และมรรคส่งผลให้เกิดการบรรลุธรรม โพธิปักขิยธรรมสัมพันธ์กับจิตและเจตสิก โดยสติทำงานพร้อมกับโสภณเจตสิก ส่วนปัญญาทำงานพร้อมกับปัญญาเจตสิก โพธิปักยธรรมจึงมีโครงสร้างขององค์ธรรมที่สมบูรณ์ที่สุดในการนำจิตออกมาจากความไม่รู้ (อวิชชา) ไปสู่ความรู้แจ้ง (วิชชา) เป็นระบบสื่อสารภายในสำหรับการฝึกจิตอย่างเป็นระบบไปสู่การตรัสรู้

2.2 โยนิโสมนสิการ คือ การกระทำในใจอย่างละเอียดถี่ถ้วน เป็นการคิดพิจารณาอย่างแยบคาย 10 วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม มีคุณค่าเท่ากับความไม่ประมาทหรือ “อัปมาท” เป็นแหล่งรวมแห่งธรรมฝ่ายดีหรือ “กุศลธรรม” ซึ่งเป็นกลไกของข้อมูลป้อนกลับ ช่วยให้จิตตีความอย่างถูกต้องและหลีกเลี่ยงอวิชชา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2558) ดังนี้

2.2.1 คิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย เป็นการคิดขั้นพื้นฐานแบบอิทัปปัจจยตาหรือคิดตามหลักปฏิจจสมุปบาท โดยตั้งต้นที่เหตุแล้วสาวไปหาผล

2.2.2 คิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ การพิจารณาเห็นสัตว์บุคคลเป็นเพียงการประชุมของขันธ์ 5

2.2.3 คิดแบบสามัญลักษณ์ เป็นการคิดแบบรู้เท่าทันและยอมรับความจริง โดยการวางใจเป็นอิสระโดยไม่ผูกมัดจนรู้สึกผ่อนคลายจากความทุกข์ลงได้

2.2.4 คิดแบบอริยสัจ (คิดแบบแก้ปัญหา) เป็นวิธีคิดตามเหตุและผล และตรงจุดไปที่ปัญหา ทำความเข้าใจ สืบค้นหาสาเหตุของปัญหา และคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหา

2.2.5 คิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ เป็นการคิดตามหลักการ (ความจริง) และความมุ่งหมาย (ประโยชน์)

2.2.6 คิดแบบรู้ทันคุณโทษและทางออก เป็นการพิจารณาครบทั้ง อัสสาทะ (ส่วนดี คุณค่า) อาทีนวะ (ส่วนเสีย โทษ) และนิสสรณะ (ทางออก การหลุดพ้น)

2.2.7 คิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม เป็นการพิจารณาเกี่ยวกับปฏิเสวนา หรือการขัดเกลากิเลสจากความต้องการ ลดตัณหาความอยาก โดยการตีค่าของสิ่งต่าง ๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น

2.2.8 คิดแบบเร้ากุศล ด้วยการคิดแบบกุศลภาวนา สกัดกั้น บรรเทา ขัดเกลาสิ่งที่ก่อให้เกิดตัณหา

2.2.9 คิดแบบอยู่กับปัจจุบัน คือ การมีสติในปัจจุบันขณะ

2.2.10 คิดแบบวิภัชชวาท เป็นการคิดโดยจำแนก แง่ด้านของความจริง ส่วนประกอบ ลำดับขณะ ความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย เงื่อนไข ทางเลือกหรือความเป็นไปได้อย่างอื่น และคิดในฐานะวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่ง

โยนิโสมนสิการ มีกระบวนการ “ตีความสารภายใน” ทั้งตอนรับรู้อารมณ์ หรือประสบการณ์ภายนอก และตอนคิดค้นพิจารณาอารมณ์ หรือเรื่องราวที่เก็บเข้ามาแล้วภายใน การรับรู้ด้วยโยนิโสมนสิการ คือ การรับรู้เพียงเพื่อเป็นความรู้ (ที่ถูกต้องตามเป็นจริง) และเพื่อเป็นข้อมูลให้สตินำเอาไปใช้ประโยชน์ในการทำกิจต่าง ๆ เป็นมนสิการชนิดที่ทำให้เกิดการใช้ปัญญา พร้อมกับทำให้ปัญญานั้นเจริญงอกงามยิ่งขึ้น แต่ถ้าการตีความนั้นเป็นมิจฉาทิฏฐิการพิจารณาอารมณ์ย่อมเกิดผลเป็นอโยนิโสมนสิการ

2.3 ญาณ ญาณในพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็นหลายระดับขั้น ญาณ คือ ปัญญา หมายถึง การปรากฏขึ้นของญาณเมื่อมีการกำหนดรู้ในอริยสัจ 4 ญาณจึงเป็นกระบวนการสื่อสารภายในที่มีการถอดรหัส (Decoding) ความจริงของสภาวธรรม จนเกิดเป็นวิปัสสนาญาณที่สติสัมปชัญญะมีปัจจัยเกิดรู้ลักษณะสภาพธรรม มีกล่าวไว้ในหลายคัมภีร์ ดังนี้

2.3.1 ญาณตามความสัมพันธ์ ได้แก่ สุตมยญาณ คือ ญาณอันเกิดขึ้นจากการที่ได้ยินได้ฟัง จากการศึกษาเล่าเรียน ไต่ถาม การสนทนา จากการเสวนา-ปุจฉา จากการวิจัย การค้นคว้าสืบค้นในกิจทั้งปวง จินตามยญาณ คือ ญาณในการพินิจพิจารณาวิเคราะห์ใคร่ครวญธรรมที่ได้สดับมา คือ โยนิโสมนสิการ และภาวนามยญาณ คือ ญาณในการสำรวมจิตให้ตั้งมั่นในการเจริญสติภาวนา คือ วิมังสา ซึ่งเป็นญาณอันเกิดขึ้นมาจากประสบการณ์ในการเพียรพยายามปฏิบัติ ลงมือกระทำกิจ ทดลองทดสอบ ค้นคว้ามาด้วยตนเอง

2.3.2 ญาณตามระดับขั้น (ญาณกถา) เป็นปัญญาความรู้แจ้งแตกฉานที่พระสารีบุตรเถระรวบรวมไว้โดยพิสดาร มี 73 อย่าง แบ่งเป็น 2 ระดับ ได้แก่ ญาณระดับทั่วไป (ตรุณญาณ) และญาณระดับสูงสุด (พลวญาณหรือวิปัสสนาญาณ) ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค มหาวรรค มาติกา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; ขุ.ป. (ไทย); 31/1-73/1-6) และใน “ญาณกถา” ว่าด้วยญาณปัญญาที่เกิดขึ้นในลักษณะต่าง ๆ กัน

2.3.3 ญาณปริญญา 3 เป็นปัญญาที่กำหนดรู้ในการเจริญสติปัฏฐาน ซึ่งเป็นการอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้งอริยสัจ ธรรมนั้นทำให้เกิดปัญญารอบรู้ 3 ขั้น ได้แก่

- ญาตปริญญา (การแยกแยะรูป-นาม หรือสังขารตามที่เป็น)
- ตีรณปริญญา (การเห็นลักษณะที่แท้จริงของไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา)
- ปหานปริญญา (การละความยึดมั่นถือมั่นในรูป-นามได้) ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกและคัมภีร์วิสุทธิมรรค

2.3.4 ญาณตามอาการวนรอบ ได้แก่ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ

2.3.5 ญานทัสสนะวิสุทธิ 7 เป็นความหมดจด และความบริสุทธิ์ที่ปราศจากกิเลส ได้แก่ ศีล วิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ ปรากฏรายละเอียดอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

2.3.6 ญาณตามแนววิชชา 8 เมื่อจิตเป็นสมาธิมีความบริสุทธิ์ผุดผ่องใส ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ได้แก่ วิปัสสนาญาณ มโนมยิทธิญาณ อิทธิวิธญาณ ทิพพโสตธาตุญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทิพพจักขุญาณ และอาสวักขยญาณ ดังนี้

1) วิปัสสนาญาณ ญาณในวิปัสสนา ได้แก่ โสฬสญาณ หรือวิปัสสนาญาณ 16 หมายถึง ความหยั่งรู้เป็นญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับจนสามารถทำลายล้างกิเลสได้อย่างเด็ดขาด มีปรากฏอรรถาธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค และมีอธิบายไว้ในวิปัสสนาญาณ 9 และวิปัสสนาญาณ 10 มีปรากฏเพิ่มไว้ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

2) มโนมยิทธิญาณ เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่องใส ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะสมแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว จึงน้อมจิตไปเพื่อจะเนรมิตกายที่เกิดแต่ใจ คือ เนรมิตกายอื่นจากกายนี้ มีรูปที่เกิดมาแต่ใจ มีอวัยวะที่ครบถ้วน มีอินทรีย์อันไม่บกพร่อง

3) อิทธิวิธญาณ แสดงฤทธิ์ได้หลาย ๆ อย่าง คือ คนเดียวแสดงให้เป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงให้เป็นคนเดียวก็ได้ ปรากฏหรือหายไป ทะลุฝา กำแพงและภูเขาไปได้ ไม่ติดขัด ฯลฯ

4) ทิพพโสตธาตุญาณ ได้ยินเสียง 2 ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์ผ่องแผ้วเหนือมนุษย์

5) เจโตปริยญาณ กำหนดรู้วาระจิตของสัตว์และของคนอื่นด้วยจิตของตน คือ จิตมีราคะก็รู้ว่ามีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ว่าปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่ามีโทสะ จิตปราศจากโทสะก็รู้ว่าปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่ามีโมหะ จิตปราศจากโมหะก็รู้ว่าปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าหดหู่ จิตฟุ้งซ่านก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ว่าเป็นมหัคคตะ (จิตเป็นฌานสมาบัติ) ฯลฯ

6) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ สามารถระลึกชาติก่อนได้จำนวนหลายชาติ ไปตลอดทั้งสังวัฏฏกัปเป็นอันมาก และตลอดทั้งวิวัฏฏกัปเป็นอันมาก เช่น ในภพโน้นเราได้มีชื่ออย่างนั้น มีวงศ์ตระกูล มีวรรณะ มีอาหารได้เสวยสุขทุกข์ และมีอายุเป็นอย่างนั้น ๆ จุติมาจากภพนั้นก็ได้ไปเกิดในภพโน้น เป็นต้น

7) ทิพพจักขุญาณ การเห็นหมู่สัตว์ผู้ที่กำลังจุติ ที่กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม ที่เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์ผ่องแผ้วเหนือมนุษย์ รู้ชัดดีถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า “หมู่สัตว์ที่ได้ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายต่อพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด หลังจากตายแล้วต้องไปเกิดอยู่ในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แต่ในทางตรงกันข้าม หากเป็นกรรมที่เป็นไปตามความเห็นชอบแล้ว หลังจากที่ตายแล้วจะได้ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์

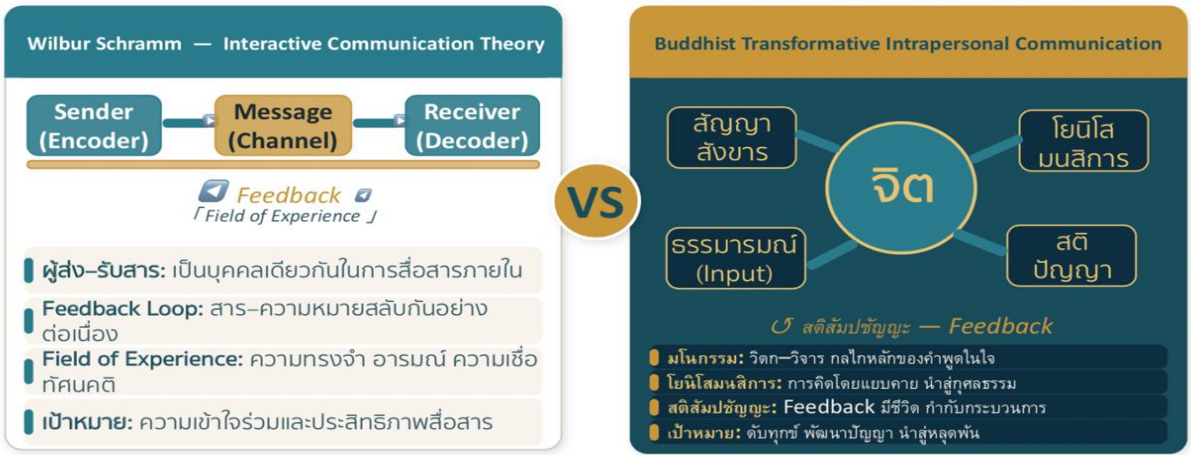
8) อาสวักขยญาณ มีความรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อรู้อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ กำหนดรู้ทุกข์ ละซึ่งเหตุเกิดแห่งทุกข์ ทำให้แจ้งในความดับทุกข์ อบรมมรรคมีองค์ 8 ให้เจริญ ได้ทำกิจในอริยสัจ 4 ที่ควรทำเสร็จแล้ว

2.3.7 ญาณตามแนววิชชา 3 คือ ความรู้แจ้ง ความวิเศษ ได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ (ทิพพจักขุญาณ) และอาสวักขยญาณ เป็นการเจริญวิปัสสนาเพื่อความสิ้นกรรมด้วยการบรรลุวิชชา 3 มี 2 ระดับ คือ ระดับศีลธรรมหรือปฏิจจสมุปบาทข้ามภพชาติและระดับสัจจธรรม เป็นปรมัตถธรรมหรือปฏิจจสมุปบาทจิตดวงเดียวที่เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ด้วยการเจริญวิปัสสนากำหนดรู้รูปนามปัจจุบันเรียกว่ากรรมไม่ดำไม่ขาว เพื่อตัดวงจรกฎแห่งกรรม ตามอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นญาณที่พระสมณโคดมพุทธเจ้าทรงบรรลุในคืนวันตรัสรู้ (แม่ชีนวพร ทองศรีเพชร, 2565)

การสื่อสารภายในที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถพัฒนาจิตของบุคคลไปสู่ญาณปัญญาและความหลุดพ้นได้ ญาณในบริบทพระพุทธศาสนาเถรวาท เกิดขึ้นด้วยการลงมือปฏิบัติ จนมีประสบการณ์เกิดญาณหยั่งรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง เรียกว่า ภาวนามยญาณ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าจะตรัสรู้แบบปัญญาธิกพุทธเจ้า วิริยาธิกพุทธเจ้า สัทธาธิกพุทธเจ้า ขณะเวลาตรัสรู้ ต้องตรัสรู้ด้วยญาณ ทัสสนะ คือ พระสัพพัญญุตญาณทั้งสิ้นเหมือนกัน ญาณมีการดำเนินไปตามลำดับ เช่น วิปัสสนาญาณ 16 โดยไม่ข้ามลำดับกัน ญาณจักหยั่งรู้ไปตามลำดับญาณจากญาณต่ำไปสู่ญาณสูง ญาณเบื้องต้นเป็นกำลังส่งต่อให้แก่ญาณที่เป็นลำดับสูงกว่า กระบวนการของญาณจึงทำหน้าที่ขัดเกลา บริหารจิต ตัดกิเลส พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาเพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์และความสิ้นกรรมด้วยการรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ 4

การบูรณาการการสื่อสารภายในระหว่างทฤษฎีการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ กับพระพุทธศาสนาเถรวาท

“การสื่อสารภายใน” ตามมุมมองในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท อาจไม่ได้ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน เหมือนแบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ แต่มีรูปแบบให้เห็นในลักษณะเชิงพฤติกรรมผ่านการนำเสนอเป็นกรอบแนวคิด คือ “การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า” มุมมองเพื่อการหลุดพ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาทช่วยทำความเข้าใจต่อกระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายใน โดยมีแนวคิดเรื่อง “จิต” (Citta) เป็นศูนย์กลางทำหน้าที่เป็นทั้งแหล่งกำเนิดและผู้รับรู้สภาวธรรม โดยมีการบูรณาการทฤษฎีการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ กับ การสื่อสารภายในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

ภาพที่ 2: กระบวนการสื่อสารภายในเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางจิต (โดยผู้วิจัย)

การพัฒนาด้านข้อมูลป้อนกลับตามแบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ ทำให้เห็นมุมมองว่า “การสื่อสาร” มิใช่กระบวนการทางเดียว (One-way Communication) อีกต่อไป แต่กลายเป็นกระบวนการสื่อสารสองทาง (Two-way Communication) ที่ผู้รับสารสามารถตอบสนองกลับไปยังผู้ส่งสารได้อย่างต่อเนื่อง อันส่งผลให้ผู้ส่งสารสามารถปรับเปลี่ยนสาร หรือวิธีการสื่อสารให้เหมาะสมกับสภาวะการรับรู้ของผู้รับสารในขณะนั้นได้ โดยข้อมูลป้อนกลับทำหน้าที่เป็นกลไกในการตรวจสอบความเข้าใจร่วมกันระหว่างคู่สื่อสารที่เป็นบุคคลเดียวกัน ทำให้การสื่อสารต่อเนื่องจนได้ข้อยุติไปสู่การแสดงออกทางพฤติกรรมและการกระทำในที่สุด

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การบูรณาการมองเห็นชัดเจนขึ้น คือ องค์ประกอบ “สิ่งรบกวน” (Noise) ในแบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ ซึ่งหมายถึง ปัจจัยที่บิดเบือนหรือขัดขวางมิให้สารถูกถอดรหัสได้ตรงตามความหมายที่แท้จริง เมื่อพิจารณาในบริบทของการสื่อสารภายในทางพระพุทธศาสนา สิ่งรบกวนดังกล่าวเทียบได้กับ “นิวรณ์ 5” อันได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา ซึ่งเป็นอกุศลธรรมที่กั้นจิตมิให้ตั้งมั่นและบิดเบือนการรับรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง การเจริญสมถภาวนาเพื่อข่มนิวรณ์และการเจริญสติเพื่อรู้เท่าทันนิวรณ์ที่เกิดขึ้น จึงมีฐานะเป็นกลไก “ลดทอนสิ่งรบกวน” ของระบบการสื่อสารภายใน อันเป็นเงื่อนไขจำเป็นก่อนที่การถอดรหัสสภาวธรรมด้วยวิปัสสนาญาณจะดำเนินไปได้อย่างบริสุทธิ์ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าแบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ และหลักพุทธธรรมมิได้สอดคล้องกันเพียงองค์ประกอบด้านบวกของการสื่อสารเท่านั้น หากยังสอดคล้องกันในมิติของอุปสรรคแห่งการสื่อสารด้วย

องค์ความรู้จากการศึกษา

การสื่อสารภายในตามมุมมองของพระพุทธศาสนาเถรวาท มีเป้าหมายเพื่อการหลุดพ้น โดยใช้ “กระบวนการสื่อสารภายในเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางจิต” ที่บุคคลทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร สามารถอธิบายผ่านกรอบแนวคิดใหม่ที่เป็น “วงจรการสื่อสารภายในเชิงพุทธ” ซึ่งมีกรอบแนวคิดเดียวกัน คือ เน้นการบูรณาการระหว่างมิติทางปัญญาและมิติทางจิตวิญญาณ มีวงจรการสื่อสารภายในเชิงพุทธประกอบด้วยโครงสร้างหลัก ดังนี้

องค์ประกอบที่ 1 ผัสสะ (Stimulus) หรือสิ่งเร้าที่มากระทบผ่านอายตนะทั้ง 12 เทียบได้กับ “สิ่งเร้า” ที่นำสารเข้าสู่ระบบการสื่อสารภายใน มิใช่ผู้ส่งสารและผู้รับสารในการสื่อสารภายในคือจิตดวงเดียวกัน

องค์ประกอบที่ 2 เวทนา-สัญญา (Perception Through Decoding) การรับรู้ที่ผ่านการถอดรหัส (Decoding) เบื้องต้นโดยมีสติ-สัมปชัญญะเป็นกลไก และถูกกำหนดโดยฐานประสบการณ์ (Field of Experience) คือสัญญาและสังขารที่สะสมมา

องค์ประกอบที่ 3 สังขาร (Interpretation and Encoding) การปรุงแต่งตีความและสร้างความหมายใหม่ภายในจิต เทียบได้กับกระบวนการเข้ารหัส (Encoding) ที่จิตแปลงการรับรู้ออกเป็นภาษาในใจและมโนกรรม

องค์ประกอบที่ 4 พฤติกรรม-จิต (Response) การสนองตอบเป็นอารมณ์ เช่น โกรธ ดีใจ เสียใจ ซึ่งหากขาดสติจะนำไปสู่ตัณหาและทุกข์

องค์ประกอบที่ 5 โยนิโสมนสิการ (Feedback) ข้อมูลป้อนกลับเมื่อจิตรู้เท่าทันความคิด ด้วยการพิจารณาอย่างแยบคาย นำจิตออกจากวงจรทุกข์สู่วงจรปัญญา

องค์ประกอบที่ 6 นิวรณ์ (Noise) ธรรมอันกั้นจิตมิให้บรรลุความดี 5 ประการ ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา ทำหน้าที่เป็นสิ่งรบวนที่แทรกได้ทุกขั้นตอนของวงจร บิดเบือนและการถอดรหัสสภาวธรรม การระงับนิวรณ์ด้วยสมาธิและสติจึงเทียบได้กับการลดทอน Noise ในระบบการสื่อสาร

องค์ความรู้ที่ค้นพบใหม่จากการบูรณาการแบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ กับการสื่อสารภายในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท มีอยู่ด้วยกัน 3 ประการ คือ

ประการที่ 1 จิตเป็นระบบสื่อสารในตัวเอง

ประการที่ 2 วิปัสสนาทำหน้าที่ในการปรับโครงสร้างของฐานประสบการณ์ โดยการที่จิตมีการโยนิโสมนสิการรู้เท่าทันความคิดที่ถูกต้องซ้ำ ๆ แต่การเจริญสติปัฏฐาน 4 ทำให้เกิดกระบวนการที่จิตสร้างและตีความหมายผ่านกระบวนการของวิปัสสนาญาณหรือวิสุทธิ 7 ทำให้เกิดปัญญาไปสู่ความหลุดพ้น

ประการที่ 3 วงจรการสื่อสารเชิงพุทธ ทำหน้าที่เป็น “กระบวนการสื่อสารภายในเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางจิต” ในการยกระดับจิตขึ้นสู่ปัญญาและวิมุตติในที่สุด

สรุป

การสื่อสารภายใน มุมมองเพื่อการหลุดพ้นในพระพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อบูรณาการกับทฤษฎีการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ แล้วพบว่า มีความสอดคล้องในรูปแบบของวงจรการสื่อสารที่เป็นระบบอยู่ภายในจิตของบุคคล เป็นการเจริญจิตตภาวนา หรือวิปัสสนาญาณ ด้วยกระบวนการฝึกอบรมและพัฒนาจิตใจให้เกิดความตั้งมั่น ความรู้เท่าทัน และความเข้าใจตามความเป็นจริงของสภาวธรรมที่เกิดขึ้นภายในจิต เมื่อเปรียบเทียบกับแบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ พบว่า กระบวนการสื่อสารภายในทางพระพุทธศาสนามีความสอดคล้องกับองค์ประกอบพื้นฐานแต่มีความลึกและครอบคลุมกว่าในหลายมิติ กล่าวคือ ในขณะที่แบบจำลองการสื่อสารของวิลเบอร์ ชแรมม์ อธิบายการสื่อสารภายใน ในระดับจิตวิทยาและการรับรู้ พระพุทธศาสนาเถรวาทอธิบายการทำงานของจิตในระดับที่ลึกกว่าถึงกระบวนการของจิตและเจตสิก การชำระฐานประสบการณ์ผ่านสติและโยนิโสมนสิการ ไปสู่วิปัสสนาญาณ จึงเป็นเป้าหมายสูงสุดคือการดับทุกข์และการหลุดพ้น กรอบแนวคิด “วงจรการสื่อสารภายในเชิงพุทธ” (Buddhist Intrapersonal Communication Cycle) หรือ “กระบวนการสื่อสารภายในเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางจิต” จึงเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากการบูรณาการของทั้งสองแนวคิด ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การสื่อสารภายในทางพระพุทธศาสนามิใช่เป็นเพียงกระบวนการทางจิตวิทยา แต่เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาจิตที่นำไปสู่ปัญญาแห่งความรู้แจ้งและการหลุดพ้น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะการนำไปใช้

ด้านการพัฒนาจิตและสุขภาวะ องค์ความรู้ “วงจรการสื่อสารภายในเชิงพุทธ” หรือ “กระบวนการสื่อสารภายในเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางจิต” สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสุขภาวะทางจิตในบริบทสมัยใหม่ โดยเฉพาะการฝึกสติสัมปชัญญะ และโยนิโสมนสิการ ในชีวิตประจำวัน เพื่อพัฒนาปัญญาจากที่เคยใช้อารมณ์นำเป็นการใช้ปัญญานำ และพัฒนาไปสู่วิปัสสนาญาณตามลำดับ ด้านการศึกษา กรอบแนวคิดนี้สามารถนำไปออกแบบเป็นหลักสูตรหรือกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ เพื่อการพัฒนาจิตปัญญาในระบบการศึกษาทั้งในระดับอนุบาลจนถึงระดับอุดมศึกษา ให้รองรับการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ด้านการบำบัดและการให้คำปรึกษา นักจิตวิทยาและนักให้คำปรึกษาสามารถนำกรอบแนวคิดนี้ไปบูรณาการกับแนวทางการบำบัดทางจิตสมัยใหม่ เช่น MBCT, ACT, SATIR เพื่อเพิ่มมิติด้านจิตวิญญาณและเป้าหมายสูงสุดในการพัฒนาจิตตามศักยภาพของบุคคล

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การวิจัยเชิงประจักษ์ ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงประจักษ์เพื่อทดสอบและยืนยันกรอบแนวคิด “วงจรการสื่อสารภายในเชิงพุทธ” หรือ “กระบวนการสื่อสารภายในเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางจิต” โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกในกลุ่มพระวิปัสสนาจารย์และผู้ปฏิบัติธรรม มีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ในด้านการเพิ่มคุณภาพการพัฒนาจิตของบุคคลในสำนักปฏิบัติธรรม

2.1 การพัฒนาเครื่องมือวัด ควรมีการพัฒนาเครื่องมือวัดคุณภาพการสื่อสารภายในตนเองในกรอบพระพุทธศาสนา เพื่อวัดระดับของโยนิโสมนสิการ สติสัมปชัญญะ และวิปัสสนาญาณ อย่างเป็นระบบเพื่อส่งเสริมรูปแบบการส่ง-สอบอารมณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

บรรณานุกรม

กมลลาส ภูวชนาธิพงศ์, อัครนันท์ อริยศรีพงษ์, ทิพย์ธิดา ณ นคร และ พรทิพย์ เกศตระกูล. (2567). การพัฒนาพุทธนวัตกรรมการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองของเยาวชนในยุคดิจิทัล. บทความวิจัย. *วารสารพุทธนวัตกรรมและการจัดการ*. 8(6), 1-14.

ณัฏฐ์สุดา วิจิตรจามรี. (2566). *ทฤษฎีการสื่อสาร (Communication Theories)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรมทา. (2543). *มนุษย์กับศาสนา.* กรุงเทพฯ: โครงสร้างตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ). (2562). *คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพุทธโฆสเถระ. (2562). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค แปลและเรียบเรียง (สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร)*. กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ คณะ 25.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

แม่ชีนวพร ทองศรีเพชร. การเจริญวิปัสสนาเพื่อความสิ้นกรรมด้วยการบรรลุวิชชา 3. บทความวิจัย. *วารสารนวังคสัตถุสาสน์ปริทรรศน์*. 2(1): 42-53.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2558). *พุทธธรรม (ฉบับปรับขยาย)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮมจำกัด.

สุทิน บางยี้ม และ พระปราโมทย์ วาทโกวิโท. (2566). กระบวนการพัฒนาการสื่อสารของบุคลากรโดยพุทธสันติวิธี. บทความวิจัย. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร.* 11(5), 2051-2063.

Carl R. R. (1970). *On Becoming a Person: A Therapist’s View of Psychotherapy*. Switzerland: Frontiers in Psychology.

Kross. E. et al. (2014). Self-talk as a Regulatory Mechanism: How You Do It Matters. Research Article*. Journal of Personality and Social Psychology*. 106(2): 304–324.

Vygotsky, L. S. (1987). The Collected works of L. S. Vygotsky: Problems of General Psychology. New York: Plenum Press.

Wilbur Schramm. (1954). *The Process and Effects of Mass Communication*. Urbana: University of Illinois Press.

วิเคราะห์ 5 บุคคลผู้ถูกธรณีสูบลงอเวจีมหานรก

An Analytical Study of the Five Individuals Swallowed by the Earth in Avīci Great Hell

[1]ศศินิภา ระสารักษ์ และ [2]พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันติ์ สุขวฑฺฒโน)

[1]Sasinipa Rasarux and [2]Phrakhru Sirirattanapandit (Suksan Sukhawatthano)

[1,2]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1,2]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya Univiersity.

[1]Corresponding Author's Email: Sasinipaplern@gmail.com

Received: April 27, 2026; **Revised:** August 18, 2026; **Accepted:** August 19, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมายและลักษณะของอเวจีมหานรก กรรมครุกรรม (อนันตริยกรรม) ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาเพื่อใช้วิเคราะห์กรณีศึกษา 5 บุคคล ผู้ถูกธรณีสูบลงอเวจีมหานรก ได้แก่ พระเทวทัต พระเจ้าสุปปะพุทธ นางจิญจมาณวิกา นันทมานพ และ นันทยักษ์ และเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ใหม่ระหว่างความสัมพันธ์ของเจตนากรรมและผลของกรรมในปรากฏการณ์ธรณีสูบ ผลการศึกษาพบว่า ปรากฏการณ์ธรณีสูบที่เป็นผลของอนันตริยกรรมได้แก่ 1) มาตุฆาต 2) ปิตุฆาต 3) อรหันตฆาต 4) โลหิตุปบาท และ 5) สังฆเภท ซึ่งเป็นครุกรรมฝ่ายอกุศลกรรม คือ กรณีของพระเทวทัตที่ตรงตามคำนิยามของอนันตริยกรรมมี 2 ประการ คือ สังฆเภทและโลหิตุปบาท ส่วนกรณีพระเจ้าสุปปะพุทธ นางจิญจมาณวิกา นันทมานพ และนันทยักษ์ แม้ไม่ใช่อนันตริยกรรมโดยตรงต่อพระพุทธเจ้าแต่ก็จัดเป็นครุกรรมที่มีเจตนามุ่งร้ายต่อพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ผู้เป็นเนื้อนาบุญสูงสุด การวิเคราะห์พบว่าการตีความปรากฏการณ์ธรณีสูบในคัมภีร์และงานวิชาการแบ่งได้ 3 แบบ คือ 1) การตีความเชิงปาฏิหาริย์ที่เชื่อว่าแผ่นดินแยกออกจริงในทันทีที่บาปกรรมถึงจุดสิ้นสุด 2) การตีความเชิงสัญลักษณ์ทางสังคมที่มองว่าธรณีสูบสะท้อนให้เห็นการลงโทษของชุมชนต่อผู้กระทำผิดร้ายแรง และ 3) การตีความเชิงจริยศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับความรุนแรงของผลกรรมตามคุณธรรมของผู้ถูกกระทำและผลของวิบากกรรมในทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ดังนั้น กรณีศึกษาของบุคคลทั้ง 5 นี้จึงอธิบายได้ว่าเหตุใดกรรมจึงให้ผลทันทีในชาตินี้ และสามารถนำไปใช้วิเคราะห์ปรากฏการณ์ทิฏฐธรรมเวทนียกรรมกรณีอื่นในคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่อไป

คำสำคัญ: ธรณีสูบ; อเวจีมหานรก; อนันตริยกรรม; กฎแห่งกรรม

Abstract

This academic article aims to study the meaning and characteristics of Avīci Great Hell, particularly the grave karmic offenses (Anantarika-kamma) as found in the Tipitaka and its commentaries.It uses five case studies of individuals who were swallowed by the Earth into Avīci Great Hell. Through case studies of Devadatta, King Suppabuddha, Ciñcā Māṇavikā, Nanda Māṇavaka, and Nanda Yakkha. The article also aims to synthesize new knowledge about the relationship between intention, kamma and the results of kamma in the Earth-swallowing phenomenon. The research finds that the Earth-swallowing' phenomenon is a result of Anantarika-kamma. These actions include, 1) matricide, 2) patricide, 3) the killing of an arahant, 4) causing the Buddha to bleed, and 5) schism in the Saṅgha. The case of Devadatta, the two actions that fit the definition of Anantarika-kamma are schism in the Saṅgha and causing the Buddha to bleed. In case of King Suppabuddha, Ciñcā Māṇavikā, Nanda Māṇavaka, and Nanda Yakka their offenses were not directly against the Buddha, they still committed grave kammas with malicious intent toward the Buddha and Arahants, who are the highest field of merit. The analysis of the study found that interpretations of the Earth-swallowing phenomenon in scriptures and academic works were divided into three types 1) A miraculous interpretation, which believes the earth splits immediately upon the completion of that karmic transgression. 2) A social symbolic interpretation, which views the Earth-swallowing as a reflection of community punishment for serious offenders and 3) An Ethical interpretation, which emphasizes the severity of karmic results based on the virtue of the victim and the effects of karmic retribution in the phenomenon. The cases of these five individuals explain why karma can ripen immediately within this life, and they can be applied to analyze other of Diṭṭhadhamma-vedanīya-kamma found in the Buddhist scriptures.

Keywords: Earth-Swallowing; Avīci Great Hell; Anantarika-kamma; Law of Karma

บทนำ

หลักธรรมคำสอนที่สำคัญในพระพุทธศาสนาเน้นให้ทำความดี ละเว้นความชั่ว เชื่อในเรื่องของกฎแห่งกรรมและผลของกรรม ที่ไม่มีผู้ใดสามารถหลีกเลี่ยงได้ การที่ใครก็ตามถูกลงโทษจากกฎแห่งกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงผลแห่งการกระทำทั้งดีและชั่ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของบุคคลผู้กระทำกรรมหนักอันนำไปสู่อเวจีมหานรก ซึ่งเป็นนรกขุมลึกที่สุดในทัณฑสถานแห่งสังสารวัฏ ตามพระไตรปิฎกและอรรถกถา ได้กล่าวถึง “ธรณีสูบ” ซึ่งเป็นปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติที่มีอยู่จริงและเกิดขึ้นกับบุคคลผู้ทำอกุศลกรรมร้ายแรงจนแผ่นดินไม่อาจรองรับการกระทำชั่วนั้นได้อีกต่อไปจึงเปิดออกและดึงบุคคลผู้นั้นลงสู่นรกอเวจีโดยทันที 5 บุคคลผู้ถูกธรณีสูบ ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา โดยเน้นการตีความตามหลักพุทธปรัชญาและจริยศาสตร์ เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกรรม การกระทำ และผลแห่งการกระทำในระดับที่รุนแรงที่สุดที่เรียกว่า อนันตริยกรรม ได้แก่ มาตุฆาต ปิตุฆมาต อรหันตฆาต โลหิตุปบาท และสังฆเภท (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อภิ.วิ. (ไทย); 35/941/595) กรณีศึกษาบุคคลทั้งห้าคือ พระเทวทัต, พระเจ้าสุปปะพุทธะ, นางจิญจมาณวิกา, นันทมาณพ, และ นันทยักษ์ ซึ่งล้วนมีพฤติกรรมอันเป็นอกุศลอย่างร้ายแรง เช่น การทำโลหิตุปบาท การใส่ร้ายพระพุทธเจ้าด้วยคำเท็จ การทำร้ายพระอรหันต์ด้วยโทสะ การทำลายสงฆ์ให้แตกกัน และการข่มขืนพระอรหันต์ โดยใช้หลักการวิเคราะห์เชิงวิชาการจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อ เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้นถึงธรรมชาติของครุกรรมที่ร้ายแรงและ (อนันตริยกรรม) ผลแห่งกรรมที่นำไปสู่อเวจีมหานรก ซึ่งเป็นนรกที่ปราศจากคลื่นคือมีการลงโทษวนเวียนอยู่

ตลอดเวลา เป็นนรกที่ปราศจากความเบาบางแห่งทุกข์ (พระพรหมโมลี, 2545) บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมายประเภทของกรรม ครุกรรมลักษณะของอเวจีมหานรกและอนันตริยกรรมตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาเพื่อวิเคราะห์กรณีศึกษาบุคคล 5 ท่านผู้ถูกธรณีสูบลงอเวจีมหานรกและเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเจตนา กรรมและผลของกรรมในบริบทของปรากฏการณ์ธรณีสูบซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธจริยศาสตร์

นอกจากนี้ บทความนี้ยังเน้นการตีความเชิงปาฏิหาริย์ เชิงสัญลักษณ์ และจริยธรรมเพื่อให้เห็นถึงบทเรียนจากพฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในด้านการละเว้นจากอกุศลกรรมทั้งปวงไม่เฉพาะกรรมหนักเท่านั้น และการดำรงตนในฐานะพุทธศาสนิกชนที่ประกอบด้วยศรัทธาและปัญญา การที่บุคคลถูกธรณีสูบมิใช่เพียงปรากฏการณ์ทางกายภาพ แต่เป็นสัญลักษณ์แห่งการลงโทษของกรรมที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความยุติธรรมของธรรมะ และความสำคัญของการดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “กรรมเป็นของของตน กรรมเป็นผู้ให้ผล กรรมเป็นผู้ติดตาม กรรมเป็นที่พึ่งอาศัย” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อง.ติก. (ไทย); 20/38/30) ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมในสังคมไทยมีคนบางกลุ่มมีความเชื่อคลาดเคลื่อนอยู่ 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกเชื่อสุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่ง คือเชื่อแต่กรรมในปัจจุบันที่ทำดีแล้วยังไม่เห็นผลที่ดีเกิดขึ้น ก็เริ่มมีความท้อแท้และมีความคิดที่จะเลิกทำกรรมดี ส่งผลให้ทำให้การทำกรรมไม่ดีเริ่มเข้ามาแทนที่ได้ ลักษณะที่สองคือ การมีความเชื่อแต่กรรมในอดีต คือปล่อยชีวิตให้เป็นไปกรรมอะไรจะเกิดก็ให้เกิดไป ไม่พยายามใช้สติและปัญญาเข้ามาเป็นแนวทางในการแก้ไขหรือปรับปรุงตนให้ดีขึ้น ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ควรทำความเข้าใจว่าชีวิตของเรานั้นได้รับผลจากทั้งกรรมเก่าและกรรมใหม่ในปัจจุบันร่วมกันจึงควรพิจารณาแต่ละสถานการณ์ว่าอะไรส่งผลเร็วกว่าและมากกว่า แล้วใช้ปัจจุบันในการสร้างกรรมดีเพื่อลดหรือเสริมผลของกรรมเก่าไม่ควรยึดสุดโต่งด้านใดด้านหนึ่ง (บรรจบ บรรณรุจิ, 2551) ซึ่งกรรมนั้นดีหรือไม่ดี กรรมจะดีหรือไม่ดีสุดแต่เหตุที่ก่อและผลที่เกิดขึ้นจากกรรมนั้น ๆ (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, 2554)

จากการศึกษาพบว่ายังไม่มีการนำกรณีศึกษาบุคคลผู้ถูกธรณีสูบทั้ง 5 ท่านมาวิเคราะห์เปรียบเทียบปรากฏการณ์ลักษณะเดียวกัน (ธรณีสูบ) ส่วนใหญ่จะเป็นศึกษาเฉพาะกรณีเป็นรายบุคคล ด้วยเหตุนี้ การศึกษาวิเคราะห์ 5 บุคคลผู้ถูกธรณีสูบจึงมิใช่เพียงการทบทวนประวัติศาสตร์ทางพร ะพุทธศาสนา แต่เป็นการการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและปัญญาให้ดำรงอยู่ในธรรมด้วยความเคารพต่อพระพุทธองค์พระธรรมวินัยและพระอริยสงฆ์ที่มีจิตประกอบด้วยความเข้าใจในผลแห่งกรรมที่จะเกิดขึ้นอย่างแท้จริง และยังเป็นการแสดงให้เห็นชัดเจนว่ามนุษย์สามารถเลือกที่จะทำได้ทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรมแต่ไม่สามารถเลือกผลของกรรมให้เกิดได้เฉพาะด้านกุศลเท่านั้น

ความหมายและลักษณะของนรก

1. ความหมายของนรก

นรก หมายถึง หมดความยินดี เพราะไม่มีความเจริญใด ๆ ให้ยินดีเลย โลกอันหาความเจริญไม่ได้ โลกที่ไม่มีความเจริญ ไม่มีความน่ายินดี (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.เอกฺก.อ. (ไทย); 1/43/68) ชื่อสถานที่เป็นที่ลงโทษแก่บุคคลผู้ทำบาปเมื่อละร่างนี้ไปแล้ว ชื่อสถานที่ที่คนชั่วไปเสวยกรรม (พันตรี ป.หลงสมบุญ, 2540) เรียกอีกอย่างว่า วินิบาต หมายถึง หมดอำนาจ คือ เป็นที่ที่เหล่าสัตว์ผู้ทำกรรมชั่วตกลงไป เพราะหมดอำนาจ หรือเป็นที่ที่เหล่าสัตว์มีอวัยวะน้อยใหญ่ย่อยยับ เมื่อจะพินาศตกลงไป (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.อิติ.อ. (ไทย) -/20/106) คำว่า “นรก” มาจากภาษาบาลี “นิรยะ” แปลว่า โลกอันหาความเจริญมิได้, โลกที่ไม่มีความเจริญ เป็นชื่อสถานที่เป็นที่ลงโทษแก่บุคคลผู้ทำบาปเมื่อละร่างนี้ไปแล้ว ชื่อสถานที่ที่คนชั่วไปเสวยกรรม (พันตรี ป.สมบุญ, (2540)

นิรยภูมิ หรือ โลกนรกนี้ มีอาณาเขตกว้างใหญ่มาก มีการแบ่งเป็นขอบเขตเช่นเดียวกับมนุษย์โลกเรา ความต่างกันคือในนิรยภูมิ เรียกกันว่า “ขุม” ไม่นิยมเรียกว่า รัฐ หรือ ประเทศ ใครที่อยู่ในนั้นจะปราศจากความสุข (พร รัตนสุวรรณ, 2542)

2. มหานรกทั้ง 8 ขุม มีดังนี้

2.1 สัญชีวมหานรก นรกที่สัตว์ไม่มีวันตาย หมายถึงสัตว์ในนรกนี้ต้องถูกสับถูกฟัน เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยแล้ว แล้วกลับฟื้นขึ้นมาบ่อย ๆ ต้องชดใช้กรรมอยู่ถึง 500 ปีอายุกัป (1 วันในนรกขุมนี้ = 9 ล้านปีมนุษย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ชา.สฏฐิ (ไทย); 28/83-84/47)
บุพกรรม เมื่อเป็นมนุษย์มีจิตใจไม่บริสุทธิ์ หยาบช้า ก่อกรรมทำเข็ญ เช่น ฆ่าสัตว์ เบื่อสัตว์ เบียดเบียนบุคคลที่ต่ำกว่าตนเป็นนิจ (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

2.2 กาฬสุตตมหานรก นรกสายบรรทัดเหล็ก ลงโทษด้วยเหล็กเส้นดำแล้วถากหรือตัดด้วยเครื่องประหาร สัตว์นรกวิ่งไปบนแผ่นเหล็กแดง ถ้าล้มลงจะถูกดีดด้วยสายบรรทัดเหล็กแดง มีอายุ 1,000 ปีอายุกัป (1 วันนรก = 36 ล้านปีมนุษย์) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ชา.สฏฐิ (ไทย); 28/83-84/47)

บุพกรรม เมื่อเป็นมนุษย์มีใจบาป ทำการทรมานสัตว์ด้วยการตัดเท้า หู ปาก จมูก ทำร้ายบิดามารดา ครู อาจารย์ ฯลฯ เบียดเบียนหรือฆ่าภิกษุ สามเณร ดาบส หรือเป็นเพชฌฆาต (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

2.3 สังฆาฏมหานรก นรกที่มีการลงโทษด้วยการถูกภูเขาเหล็กนรก ที่ลุกแดงด้วยแสงไฟกลิ้งมาบดขยี้ร่างกายให้แหลกลาญ จนได้รับทุกข์ทรมานแบบไม่มีว่างเว้น มีอายุ 2,000 ปีอายุกัป (1 วันนรก = 144 ล้านปีมนุษย์

บุพกรรม เมื่อเป็นมนุษย์มีใจบาปหยาบช้าด้วยใจอกุศลกรรม ไร้ความเมตตากรุณา ทำทารุณกรรมสัตว์ด้วยวิธีการต่าง ๆ เป็นประจำ หรือบุคคลที่ทรมานเบียดเบียนสัตว์ที่ตนใช้ประโยชน์ และพวกนายพราน (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

2.4 โรรุวมหานรก ขุมนรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องไห้ ถูกลงโทษด้วยวิธีให้นอนคว่ำหน้าอยู่ในดอกบัวเหล็กนรก ที่มีไฟนรกลุกแดงอยู่ตลอดเวลา สัตว์นรกจึงส่งเสียงร้องด้วยความเจ็บปวด เป็นนรกขุมที่มีแต่เสียงร้องครวญครางด้วยความเจ็บปวด มีอายุ 4,000 ปีอายุกัป (1 วันนรก = 576 ล้านปีมนุษย์)

บุพกรรม เมื่อเป็นมนุษย์มีใจบาปเผาสัตว์ทั้งเป็น ตัดสินความไม่ยุติธรรม รุกที่ดินเอาสาธารณสมบัติมาเป็นของตน กินเหล้าเมาประทุษร้ายผู้อื่น ชาวประมง คนที่เผาป่าที่สัตว์อาศัยอยู่ (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

2.5 มหาโรรุวมหานรก นรกขุมนี้มีการลงโทษโดยให้ยืนอยู่ในดอกบัวเหล็ก แต่ละกลีบคมมากและยังร้อนแรงด้วยไฟที่ลุกโพลงอยู่ในดอกบัวซึ่งผู้ถูกลงโทษจะต้องยืนอยู่ในดอกบัวนั้น พื้นเท้าตลอดศีรษะเปลวไฟจะแลบเข้าออกไปในทวารทั้ง 9 เผาไหม้ทั้งนอกและใน ทำให้สัตว์นรกต้องทุกข์ทรมานจึงส่งเสียงร้องด้วยความเจ็บปวดมาก มีอายุ 8,000 ปีอายุกัป (1 วันนรก = 2,304 ล้านปีมนุษย์)

บุพกรรม เมื่อเป็นมนุษย์มีใจบาป ตัดคอสัตว์ด้วยความโกรธ ปล้นขโมยทรัพย์สมบัติของพ่อแม่ ครูบาอาจารย์และของศาสนา เช่น ของภิกษุ สามเณร ดาบส แม่ชี และสิ่งของสักการะต่าง ๆ ที่เขานำมาบูชาพระรัตนตรัย ปล้นโกงเอาของคนอื่นมาเป็นของตน (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

2.6 ตาปนมหานรก สัตว์นรกในขุมนี้ถูกย่างให้ร้อนบนปลายหลาวเหล็กมีขนาดเท่าลำตาลมีความร้อนรนเป็นอย่างยิ่ง นรกขุมนี้ทำให้สัตว์นรกทั้งหลายเร่าร้อนเป็นอย่างมาก มีอายุ 16,000 ปีอายุกัป (1 วันนรก = 9,216 ล้านปีมนุษย์

บุพกรรม เมื่อเป็นมนุษย์เป็นคนใจบาป ประกอบกรรมด้วยโลภะ โทสะ โมหะ เช่น ฆ่าสัตว์เพื่อเลี้ยงชีพและคนที่เผาบ้านเมือง กุฏิ โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ทำลายเจดีย์ (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

2.7 มหาตาปนมหานรก นรกขุมนี้ถูกลงโทษด้วยวิธีเสียบแทงด้วยหลาวเหล็กอันมีไฟลุกแดงตลอดกาย แล้วบังคับให้ขึ้นไปบนบูเขาในนรก ซึ่งมีความร้อนแรง สัตว์นรกทั้งหลายในนรกขุมนี้ได้รับความเร่าร้อนมากกว่ามหานรกทั้ง 6 ที่กล่าวมาแล้ว มีอายุประมาณ 55,872 ล้านปีมนุษย์

บุพกรรม เมื่อเป็นมนุษย์มีใจบาปหนาไปด้วยอกุศลมลทิน เช่น ประหารคนหรือสัตว์ให้ตายเป็นหมู่มาก ๆ ไม่คำนึงถึงชีวิตเขาชีวิตท่าน และคนที่มีอุจเฉททิฏฐิ สัสสตทิฏฐิ นัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ และอกิริยทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่าง (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

2.8 อเวจีมหานรก นรกที่มีเปลวไฟพลุ่งออกมาจากทิศทั้ง 4 เผาสัตว์นรกมีแต่ทุกข์และความโหดร้ายอยู่ตลอดเวลา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ชา.สฏฐิ (ไทย); 28/83/47-48) มีแต่เวทนาอย่างหนักแต่ยังไม่ตายจนกว่าบาปกรรมนั้นจะหมดสิ้น รอบ ๆ มหานรกจะมีคูถนรกขนาดใหญ่ รอบ ๆ คูถนรกจะมีกุกกุลนรก หมายถึงนรกที่มีเถ้าร้อนประมาณ 100 โยชน์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/269/316) รอบกุกกุลนรกมีป่างิ้ว...รอบป่าไม้มีใบเป็นดาบมีแม่น้ำเป็นด่างลอยอยู่ในน้ำด่างนั้นแสนทุกข์ทรมานตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นจะสิ้นไป

มหานรกทั้ง 8 ขุมนี้ แต่ละขุมมีประตู 4 ด้าน ประตูแต่ละด้านจะมีอุสสุทนรก (นรกบริวาร) ด้านละ 4 นรกขุมหนึ่งจะมีบริวารนรก 16 แห่ง เพราะฉะนั้นมหานรก 8 ขุมจึงประกอบด้วยบริวารนรก (อุสสุทนรก) 128 แห่ง รวมกับมหานรกอีก 8 จึงประกอบด้วยขุมนรกทั้งหมด 136 ขุมด้วยกัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อุ. (ไทย); 14/268-269/314-316)

ที่ตั้งแห่งมหานรก 8 ขุม ตั้งอยู่ภายใต้มนุษยโลกตรงกันกับชมพูทวีป ที่ติดต่อกับพื้นแผ่นดินที่มนุษย์อาศัยอยู่นี้ ความหนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ชั้นบนครึ่งหนึ่งเป็นดินธรรมดา มีความหนาแสนสองหมื่นโยชน์ ชั้นล่างครึ่งหนึ่งเป็นหิน มีความหนาแสนสองหมื่นโยชน์ มหานรกทั้ง 8 ขุมนี้ ตั้งอยู่ภายในดินธรรมดาเฉพาะขุมหนึ่ง ๆ ห่างกัน 15,000 โยชน์ โดยลำดับ (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, 2556)

ความหมายและประเภทของกรรม

กรรม หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ความจงใจทำ กรรมคือเจตนา การกระทำที่ดีเรียกว่ากรรมดี การกระทำที่ชั่ว เรียกว่ากรรมมชั่ว

กรรม 2 หมายถึง กรรมที่จำแนกตามธรรมที่เป็นมูลเหตุ มี 2 ชนิด คือ อกุศลกรรม และ กุศลกรรม

กรรม 3 หมายถึง กรรมที่จำแนกตามทวารคือทางที่ทำกรรม มี 3 คือ กายกรรม การกระทำทางกาย วจีกรรม การกระทำทางวาจา และมโนกรรม การกระทำทางใจ

ครุกรรม หมายถึง กรรมหนักทั้งที่เป็นอกุศลและกุศล ในฝ่ายกุศลได้แก่ฌานสมาบัติ ในฝ่ายอกุศลได้แก่อนันตริยกรรมซึ่งให้ผลก่อนกรรมอื่น เปรียบได้กับการทิ้งวัตถุจากที่สูง อันไหนนักกว่าย่อมถึงพื้นก่อน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557)

ความหมายและประเภทของอนันตริยกรรม

1. อนันตริยกรรม หมายถึงกรรมที่ให้ผลไม่เว้นระยะ ไม่มีกรรมใดมาคั่นได้ เป็นกรรมที่เป็นบาปหนักที่สุด หมายถึง กรรมหนักที่สุดฝ่ายบาปอกุศล ซึ่งให้ผลรุนแรงต่อเนื่องไป โดยไม่มีกรรมอื่นจะมากั้นหรือคั่นได้ ซึ่งเป็นกรรมหนัก กรรมที่เป็นบาปหนักที่สุด ตัดทางสวรรค์ ตัดทางนิพพาน กรรมที่ให้ผล คือ ความเดือดร้อนไม่เว้นระยะเลย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557)

2. ประเภทของอนันตริยกรรม มีดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคล 5 จำพวกนี้เป็นผู้ไปอบาย เป็นผู้ไปนรก เป็นผู้เดือดร้อน เป็นผู้แก้ไขไม่ได้ บุคคล 5 จำพวก คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ปญฺจก. (ไทย); 22/129/209)

1. บุคคลผู้ฆ่ามารดา หมายถึง มารดาบังเกิดเกล้าเท่านั้น ฆ่าแม่เลี้ยง แม่นม ไม่ถือว่าเป็นอนันตริยกรรม

2. บุคคลผู้ฆ่าบิดา คือ การฆ่าพ่อบังเกิดเกล้าเท่านั้น การฆ่าพ่อเลี้ยง ฆ่าพ่อตา ไม่จัดอยู่ในอนันตริยกรรม ในกรณีปิตุฆาตนี้หากไม่รู้เลยว่าเป็นบิดา แต่ได้ทำการฆ่าก็เป็นอนันตริยกรรม เช่น บุตรแห่ง

โสเภณี ไม่รู้ว่าใครเป็นบิดาภายหลังได้ทำการฆ่าบุรุษนั้นซึ่งเป็นบิดาอย่างนี้ก็ต้องถือว่าเป็นอนันตริยกรรม (พระพรหมโมลี, 2552)

3. บุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์

4. บุคคลผู้มีจิตคิดประทุษร้าย ทำพระโลหิตของตถาคตให้ห้อขึ้น

5. บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557)

อนันตริยกรรมทั้ง 5 ประการนี้จัดเป็นครุกรรมหรือกรรมหนัก หากผู้ใดกระทำอนันตริยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้นั้นจะต้องได้รับโทษทั้งทางโลกและทางธรรม ซึ่งโทษทางโลก คือ จะถูกประณามและสาปแช่ง ไม่คบค้าสมาคมใด ๆ เลย และต้องถูกกฎหมายของบ้านเมืองลงโทษอีกด้วย (โดยเฉพาะมาตุฆาต ปิตุฆาต และอรหันตฆาตเท่านั้น ยกเว้นสังฆเภท และโลหิตตุปบาทที่กฎหมายไม่สามารถลงโทษได้) และโทษทางธรรม คือ จะถูกตราหน้าว่าเป็นคนบาปหนักที่สุด ไม่อาจจะยกโทษให้ได้เลย พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า ผู้ใดกระทำอนันตริยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วไม่สามารถบวชเป็นภิกษุได้ เพราะถือว่าเป็นผู้ต้องปาราชิกสำหรับฆราวาสแล้ว และไม่สามารถจะบรรลุมรรคผลนิพพานได้เลย และเมื่อตายจากโลกไปจะต้องไปปฏิสนธิในนรกเพียงสถานเดียว ไม่สามารถขึ้นสวรรค์ได้ ต่อให้ทำกรรมดีมากมายเพียงใดก็ไม่อาจหนีพ้นจากนรกไปได้ (พุทธทาสภิกขุ, 2550)

วิเคราะห์กรณีศึกษา 5 บุคคลผู้ถูกธรณีสูบ อธิบายได้ดังนี้

1. พระเทวทัต

ข้อมูลจากคัมภีร์ พระเทวทัตเป็นบุคคลสำคัญในพุทธประวัติมีบทบาทอย่างมากในการทำลายพระพุทธศาสนาและพระพุทธองค์ พระเทวทัตเป็นโอรสของพระเจ้าสุปปพุทธกับพระนางอมิตา มีน้องสาว คือ พระนางยโสธราพิมพา พระเทวทัตได้ออกบวชพร้อมกับเจ้าชายศากยะ 6 พระองค์คือ ภัททิยราชา อนุรุทธะ อานันทะ ภคุ กิมพิละ เทวทัต ต่อมาพระพุทธองค์ประทับที่กรุงโกสัมพีมีลาภสักการะมาก บรรดาศากยกุมารได้บรรลุธรรมแล้ว ส่วนพระเทวทัตได้บรรลุฤทธิ์ที่เป็นของปุถุชนมีความโลภ มีความอิจฉาพระพุทธองค์และสาวกคิดอยากได้ลาภสักการะเช่นนั้นบ้างจึงไปสมคบกับพระเจ้าอชาติศัตรูกระทำสิ่งไม่ดี คิดปลงพระชนม์ด้วยการจ้างนายขมังธนูลอบสังหาร แต่ไม่สำเร็จ ต่อมาได้ทำบาปด้วยตนเองโดยกลิ้งหินลงจากยอดเขาคิชฌกูฏ หมายจะให้ทับพระพุทธองค์แต่เห็นก้อนนั้นไปกระแทกหินแล้วแตกเป็นสะเก็ดไปกระแทกพระบาทจนห้อพระโลหิต ต่อมาก็มอมเหล้าช้างนาฬาคิรีหมายจะให้ทำร้ายพระพุทธองค์ขณะบิณฑบาตแต่ก็ไม่สำเร็จ ด้วยความโลภอยากจะเป็นใหญ่จึงมีความคิดจะปกครองสงฆ์แทนพระพุทธองค์ จึงทูลขอพระพุทธองค์ทรงห้ามถึงสองครั้ง จึงตรัสว่า “เทวทัต แม้แต่สารีบุตรและโมคคัลลานะเรายังไม่มอบภิกษุสงฆ์ให้ไฉนจึงจะมอบให้เธอ เช่นซากศพ ผู้บริโภคปัจจัยเช่นก้อนเขฬะเล่า” ทำให้พระเทวทัตน้อยใจ ไม่พอใจจึงผูกอาฆาตขึ้นครั้งแรก (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.จู. (ไทย); 7/361/141)

เมื่อความชั่วของพระเทวทัตปรากฏออกมา ประชาชนต่างวิพากษ์วิจารณ์จนทำให้พระเจ้าอชาติศัตรูจึงเลิกไปหาพระเทวทัต ของที่เคยถวายก็สั่งให้ยกเลิก พระสาวกที่เคยเข้าใจผิดก็กลับมาหาพระพุทธองค์ พระเทวทัตอาพาธอยู่หลายเดือนเกิดสำนึกผิด เลยให้สาวกที่เหลืออยู่พามาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ เมื่อมาถึงที่สระโบกขรณีมีความประสงค์จะสรงน้ำชำระร่างกาย ขณะหย่อนเท้าลง พื้นดินก็แยกออกสูบพระเทวทัตลงอเวจีมหานรกก่อนจะได้พบพระพุทธองค์

ลักษณะกรรมที่กระทำ กรรมที่พระเทวทัตทำที่จัดเข้าเป็นอนันตริยกรรมมี 2 ประการ ได้แก่

สังฆเภท พระเทวทัตพยายามทำให้สงฆ์แตกกัน ซึ่งเป็นครุกรรมอันเป็นการทำลายหลักคำสอน โดยมีการเสนอขอวัตถุ 5 ประการ คือ 1.ภิกษุควรอยู่ป่าตลอดชีวิต 2. ถือบิณฑบาตตลอดชีวิต 3. อยู่โคนไม้ตลอดชีวิต 4. นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และ 5. ไม่ฉันปลาและเนื้อสัตว์ตลอดชีวิต (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.มหา. (ไทย); 1/409/441) เมื่อพระพุทธองค์ไม่อนุญาตพระเทวทัตจึงอาศัยเหตุนี้ชักชวนภิกษุบางรูปออกไปตั้งคณะสงฆ์ใหม่ ซึ่งถือว่าเป็นการทำลายความสามัคคีของหมู่สงฆ์ ทำให้เกิดความแตกแยกขึ้น 2) โลหิตตุปบาท พระเทวทัตพยายามปลงพระชนม์พระพุทธองค์หลายครั้ง ครั้งที่ร้ายแรงที่สุดคือการกลิ้งก้อนหินขนาดใหญ่จากเขาคิชฌกูฏลงมาเพื่อจะให้ทับพระพุทธองค์ แต่ก้อนหินนั้นได้กระเด็นไปถูกพระบาทdจนห้อพระโลหิต ซึ่งถือเป็นกรรมที่ร้ายแรงขั้นอนันตริยกรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.จู. (ไทย); 7/341/191)

เหตุการณ์ธรณีสูบลงอเวจีมหานรก หลังจากที่พระเทวทัตกระทำกรรมอันร้ายแรงต่าง ๆ ท่านก็เริ่มอาพาธอยู่หลายเดือนและสำนึกผิดในภายหลัง จึงให้ลูกศิษย์พาไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เพื่อขอขมา พอถึงสระโบกขรณี หน้าวัดพระเชตวันมหาวิหารก็ต้องการจะสรงน้ำชำระร่างกาย แต่พอลุกจากเตียงที่มีคนหามมานั่งวางเท้าทั้งสองลงบนพื้นดินเท้าทั้งสองนั้นก็จมแผ่นดินลงไปตามลำดับ ข้อเท้า เข่า เอว นม จนถึงคอ เมื่อกระดูกคางจรดถึงพื้นดินได้ก็กล่าวคาถานี้ว่า “ข้าพระองค์ขอถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นบุคคลเลิศ เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เป็นสารถี ฝึกนรชน มีพระจักษุรอบคอบ มีพระลักษณะ (แต่ละอย่าง) เกิดด้วยบุญตั้งร้อย ว่าเป็นที่พึ่งด้วยกระดูกเหล่านี้พร้อมด้วยลมหายใจ”(อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ.อ.1 (ไทย); 1/-/139-140)

ผลของกรรม พระเทวทัตต้องรับผลกรรมในอเวจีมหานรกเป็นเวลา 1 กัป เป็นเวลาที่ยาวนานมาก ด้วยบุญบารมีที่พระเทวทัตเคยสร้างมาในอดีตชาติและมีจิตสำนึกผิดในวาระสุดท้ายนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ว่าหลังจากพ้นจากอเวจีมหานรกแล้ว พระเทวทัตจะได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต กาลนามว่า อัฏฐิสสระ (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ.อ. (ไทย); 1/-/140)

เรื่องราวของพระเทวทัตจึงเป็นอุทาหรณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความร้ายแรงของอนันตริยกรรม ที่เกิดขึ้นจริงและให้ผลในทิฐธรรมเวทนียกรรม แต่ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงโอกาสในการกลับใจและผลของบุญที่เคยสะสมไว้ในอดีตแม้จะตกอยู่ในสภาพที่แลวร้ายที่สุดก็ตาม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทุกการกระทำส่งผลทั้งในภพนี้ภพหน้าและภพต่อไป ทั้งเหตุและผลของกรรมไม่ว่าจะด้านกุศลและอกุศลก็ให้ผลตามเจตนาที่เรากระทำ

การตีความ การกระทำของพระเทวทัตจัดเป็นอนันตริยกรรมที่ชัดเจน 2 ประการ คือ การทำสังฆเภท และโลหิตุปบาท ซึ่งตรงกับคำนิยามในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

ข้อวิเคราะห์ ผู้วิจัยวิเคราะห์ออกเป็น 2 ประการ ประการแรกคือจังหวะที่ปรากฏการณ์เกิดขึ้นแม้พระเทวทัตจะสำนึกผิดและมีความตั้งใจไปขอขมาแล้วแต่ผลของอนันตริยกรรมก็ยังส่งผลก่อนที่จะถึงที่ประทับแสดงให้เห็นว่าอนันตริยกรรมเป็นกรรมที่ไม่มีกรรมใดมาคั่นได้ ประการที่สองพระเทวทัตได้รับผลกรรมในทันทีแต่พระพุทธเจ้ายังทรงพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคตประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่าอนันตริยกรรมตัดเส้นทางสู่มรรคผลเฉพาะในชาติปัจจุบันมิได้ตัดขาดในการบำเพ็ญบารมีต่อไปในอนาคตโดยสิ้นเชิง

2. นางจิญจมาณวิกา

ข้อมูลจากคัมภีร์ ในสมัยที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ในพระเชตวัน ในกรุงสาวัตถีมีนางปริพาชิกาคนหนึ่งชื่อ จิญจมาณวิกา เป็นสตรีผู้มีความงาม ในอรรถกถาบรรยายว่านางมีความงามเหมือนนางเทพอัปสร เป็นสตรีในพุทธกาลที่มีความงาม นางนับถือลัทธิเดียรถีย์ ซึ่งเป็นลัทธิที่ตรงกันข้ามกับพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีความอิจฉาริษยาในลาภสักการะและศรัทธาที่ผู้คนมีในสมัยนั้นมีต่อพระพุทธองค์

ลักษณะกรรมที่กระทำ นางจิญจมานวิกามีเจตนาในการใส่ร้ายพระพุทธองค์ด้วยวิธีการที่แยบคาย มีการวางแผนกับพวกเดียรถีย์ไปตามลำดับดังนี้ คือ

1) เวลาที่พวกชาวมองสาวัตถีฟังธรรมจบแล้ว ในขณะที่กำลังเดินออกจากวัดจะกลับบ้าน ให้นางจิญจมาณวิกาห่มผ้าสีเหมือนดังแมลงค่อมทอง มือถือเครื่องสักการะ มีเครื่องหอมและพวงมาลัย เป็นต้น แล้วทำเหมือนเดินมุ่งหน้าไปวัดเชตวัน (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ.อ. (ไทย), 2/-/170)

2) ขณะที่เดินอยู่นั้น หากมีใครถามถึงว่าจะไปไหนก็ให้นางจิญจมาณวิกาจะต้องไม่บอกตามตรงแต่ให้พูดแบบคลุมเครือว่าที่ที่เราจะไปประโยชน์อะไรกับพวกท่านด้วย (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ.อ. (ไทย); 2/-/170)

3) เวลากลางคืน ให้นางจิญจมาณวิกาพักอยู่ในสำนักของพวกเดียรถีย์ที่อยู่ใกล้วัดเชตวันแล้วกลับเข้ามาในเมือง

4) ในระหว่างที่เดินทางกลับนั้น หากมีใครถามว่าไปอยู่ที่ไหนมา ก็ตอบแบบคลุมเครือว่า เรื่องอะไรของพวกท่านในที่ฉันอยู่

5) ทำแบบนี้ได้ 1 เดือน หากมีคนถามอยู่ก็ให้ตอบว่าอยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกับพระพุทธองค์ในวัดเชตวัน

6) เมื่อเห็นว่ามีคนสงสัยมากขึ้นแล้ว พอได้ 3 หรือ 6 เดือน ก็ให้นางจิญจมาณวิกาหาผ้ามาพันไว้ที่ท้องทำเหมือนกับคนตั้งครรภ์และถ้ามีใครถามก็ให้ตอบว่าตั้งครรภ์กับพระพุทธองค์

7) เข้าสู่เดือนที่ 8 หรือ 9 ให้นางจิญจมาณวิกาผูกไม้กลมไว้ที่ท้องแล้วคลุมด้วยผ้า เอาไม้คางโคทุบหลังมือหลังเท้าให้บวม แสดงกริยาเหมือนคนเหนื่อยอ่อนเพลีย (บรรจบ บรรณรุจิ, 2551) เมื่อถึงเวลาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม ให้นางจิญจมาณวิกาไปปรากฏตัวเฉพาะพระพักตร์แล้วพูดถึงเรื่องที่นางตั้งครรภ์ต่อหน้าผู้คนจำนวนมากว่า

“มหาสมณะ ท่าน (ดีแต่) แสดงธรรมแก่มหาชนเท่านั้น เสียงของพระองค์ไพเราะ พระโอษฐ์ของพระองค์สนิท ส่วนหม่อมฉันอาศัยพระองค์ได้เกิดมีครรภ์ครบกำหนดแล้ว, พระองค์ไม่ทรงทราบเรือนเป็นที่คลอดของหม่อมฉัน ไม่ทรงทราบเครื่องครรภ์บริหารมีเนยใสและน้ำมันเป็นต้น เมื่อไม่ทรงทำเอง ก็ไม่ตรัสบอกพระเจ้าโกศลหรืออนาถบิณฑิกะ หรือนางวิสาขามหาอุบาสิกาคนใดคนหนึ่ง แม้บรรดาอุปัฏฐากทั้งหลายว่า ‘ท่านจงทำกิจที่ควรทำแก่นางจิญจมาณวิกานี้ พระองค์ทรงรู้แต่จะอภิรมย์เท่านั้น ไม่ทรงรู้ครรภ์บริหาร”

พระพุทธองค์ทรงหยุดแสดงธรรมแล้วตรัสว่า “น้องหญิง เรื่องที่เธอพูดนั้นจะจริงหรือไม่เรากับเจ้าเท่านั้นย่อมรู้” ทันใดนั้นเองอาสนะของท้าวสักกะก็ร้อน ด้วยเพราะคำพูดที่กล่าวตู่พระพุทธองค์นั้นไม่เป็นจริง ท้าวสักกะจึงลงมาพร้อมเทพบุตรทั้ง 4 แปลงเป็นหนูกัดเชือกผูกไม้กลมที่ท้อง ลมพัดเปิดผ้าที่คลุมไม้ ไม้กลมนั้นตกลงที่ปลายเท้าทั้งสองข้างของนางจิญจมาณวิกาแตก พอความชั่วของนางจิญจมาณวิกาปรากฏแก่ฝูงชน จึงโดนรุมประชาทัณฑ์ ในเวลานางล่วงคลองพระเนตรของพระตถาคตไป แผ่นดินใหญ่แตกแยกให้ช่องแล้ว เปลวไฟตั้งขึ้นจากอเวจี นางจิญจมาณวิกานั้นไปเกิดในอเวจี (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ.อ. (ไทย); 2/-/171)

เหตุการณ์ที่ธรณีสูบลงอเวจีมหานรก เมื่อความจริงที่นางจิญจมาณวิกาปรากฏออกมาว่านางใส่ร้ายพระพุทธองค์ด้วยคำเท็จ นางถูกฝูงชนถ่มน้ำลายลงบนศีรษะ ด่าว่า ทุบตีด้วยท่อนไม้และก้อนดิน ถูกลากออกไปจากวัดเชตวัน พอลับพระเนตรพระพุทธองค์แผ่นดินก็แยกออก มีเปลวไฟตั้งขึ้นจากอเวจีมหานรก นางจิญจมาณวิกาได้รับผลแห่งการกระทำครุกรรมกับผู้มีคุณธรรมสูงสุดทันทีคือไปบังเกิดในอเวจีมหานรก ด้วยเจตนาทางวจีกรรมคือใส่ร้ายระพุทธองค์ด้วยคำเท็จและต้องการทำลายพระพุทธศาสนา (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ.อ. (ไทย); 2/-/171)

ผลของกรรม นางจิญจมาณวิกา ต้องรับโทษที่ก่อครุกรรม นั่นคือถูกธรณีสูบลงอเวจีมหานรก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงผลของกรรมที่รุนแรงด้วยการใส่ร้ายพระพุทธองค์ซึ่งเป็นผู้มีคุณธรรมสูงสุด

การตีความ กรณีของนางจิญจมาณวิกาเป็นวจีกรรมเท็จ ที่ไม่ใช่การทำร้ายร่างกายโดยตรง แต่ในอรรถกถาจัดว่าเป็นครุกรรมร้ายแรงเพราะเป็นการกล่าวตู่พระพุทธเจ้าผู้เป็นเนื้อนาบุญสูงสุดด้วยคำเท็จ

ข้อวิเคราะห์ กรณีนี้วิเคราะห์ได้ว่าเป็นการกระทำครุกรรมทั้ง 3 ทวาร (กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม) แต่ความรุนแรงไม่ได้ขึ้นอยู่กับทวารของกรรมแต่ขึ้นอยู่กับคุณของผู้ถูกกระทำและความรุนแรงของเจตนาเป็นสำคัญ

3. พระเจ้าสุปปพุทธ

ข้อมูลจากคัมภีร์ พระเจ้าสุปปพุทธ เป็นกษัตริย์โกลิยะวงศ์ เป็นพระบิดาของพระเทวทัต และพระนางพิมพาอดีตพระชายาพระพุทธเจ้า เป็นพระปิตุลา (พระเจ้าลุง) ของพระพุทธเจ้า ภาษาสามัญเรียกว่า “พ่อตาของพระพุทธเจ้า” (บรรจบ บรรณรุจิ, 2551)

สาเหตุที่พระเจ้าสุปปพุทธไม่พอใจพระพุทธองค์มีอยู่ด้วยกัน 2 ประการคือ

1) หนีพระนางพิมพาซึ่งเป็นพระธิดาของพระองค์ไปผนวช ทำให้พระนางต้องเป็นหม้าย ซึ่งในอินเดียสมัยนั้นถือเป็นเรื่องที่เสื่อมเสียมากสำหรับผู้หญิง

2) แสดงธรรมให้พระเทวทัตออกบวชแล้วแต่กลับมาเป็นศัตรูกับพระเทวทัต และยังทำให้พระเทวทัตต้องถูกธรณีสูบลงอเวจีมหานรก ด้วยแรงอาฆาตดังกล่าวจึงทำให้พระเจ้าสุปปพุทธ คิดจะแก้แค้นพระพุทธองค์อยู่ตลอด (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ.อ. (ไทย); 2/127/41)

ลักษณะกรรมที่กระทำ ในขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่นิโครธารามในกรุงกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุปปพุทธทราบว่าพระพุทธองค์จะเสด็จไปยังสถานที่ซึ่งได้รับนิมนต์ จึงเสด็จไปนั่งขวางทางและเสวยน้ำจัณฑ์ไปด้วย แม้พระพุทธองค์เดินทางมาถึงและขอทางจากพระเจ้าสุปปพุทธก็ไม่ยอม เหล่าทหารทูลแล้วพระเจ้าสุปปพุทธก็ไม่ยอม เมื่อพระพุทธองค์ไม่ได้ทางจากพระปิตุลาแน่จึงเสด็จกลับ ระหว่างทางที่เสด็จกลับพระพุทธองค์ได้แย้มพระโอษฐ์พระอานนท์เห็นจึงถามสาเหตุที่แย้มพระโอษฐ์ พระพุทธองค์ตรัสว่าพระเจ้าสุปปพุทธกระทำครุกรรมอันร้ายแรงผลแห่งกรรมนี้ อีก 7 วัน จะถูกแผ่นดินสูบที่เชิงบันไดใต้ปราสาท พระเจ้าสุปปพุทธได้ส่งคนสะกดรอยตามพระพุทธองค์ไป ได้รับรายงานว่าพระพุทธองค์ตรัสเรื่องการถูกธรณีสูบ พระเจ้าสุปปพุทธจึงสั่งให้ทหารจัดที่อยู่ให้ใหม่ย้ายเครื่องใช้สอยเปลี่ยนไปอยู่บนปราสาทชั้นที่ 7 บันไดปราสาทก็รับสั่งให้เอาออกให้หมด ประตูก็สั่งให้ปิดตายทุกชั้น และยังมีรับสั่งให้จัดคนแข็งแรงอย่างมากไว้ประตูละ 2 คน ถ้าพระองค์จะลงมาชั้นล่างด้วยความประมาทก็ให้ห้ามไว้

เหตุการณ์ที่ธรณีสูบลงอเวจีมหานรก ในวันที่ 7 เวลาเดียวกับที่พระเจ้าสุปปพุทธไปปิดทางพระพุทธองค์ ม้ามงคลของพระเจ้าสุปปพุทธที่อยู่ภายใต้ปราสาทก็เกิดคึกคะนองขึ้นมากระแทกฝาดังสนั่น ไม่มีใครปราบม้านี้ได้นอกจากพระเจ้าสุปปพุทธเพียงผู้เดียวเท่านั้น พระเจ้าสุปปพุทธลืมทุกสิ่งแม้กระทั่งคำที่พระพุทธองค์ตรัสทำนายไว้ ด้วยความเป็นห่วงม้านั้นจึงลุกจากปราสาทชั้นที่ 7 ลงไปดูม้าเมื่อพระเจ้าสุปปพุทธเสด็จไปถึงประตู ประตูปราสาททุกชั้นก็เปิดออกเอง บันไดที่เอาออกไปไว้ที่อื่นก็กลับเลื่อนมาอยู่ในที่เดิม คนแข็งแรงที่พระเจ้าสุปปพุทธสั่งให้คอยขวางพระองค์เมื่อจะลงมาจากปราสาทกลับทำในสิ่งตรงกันข้ามคือไปจับที่พระศอของพระเจ้าสุปปพุทธและผลักพระองค์ลงไปตามชั้นล่าง เมื่อพระองค์ลงมาถึงชั้นล่าง ขณะนั้นมหาปฐพีแตกแยกออกคอยรับพระเจ้าสุปปพุทธะนั้นผู้ถึงที่ใกล้เชิงบันไดที่ภายใต้ประสาทนั้นเอง ท้าวเธอไปบังเกิดในอเวจีนรก (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ.อ. (ไทย); 2/128/44)

ผลของกรรม จากเรื่องราวของพระเจ้าสุปปพุทธแสดงให้เห็นว่ากฎแห่งกรรมแม้ว่าจะเป็นพระราชาผู้มีอำนาจก็ไม่อาจหลีกหนีผลแห่งกรรมที่ตนเองกระทำไว้ได้ และกรรมนั้นย่อมให้ผลตามเหตุและปัจจัยที่แต่ละคนได้กระทำไว้อย่างเหมาะสม ตรงเวลา พระเจ้าสุปปพุทธ กระทำอกุศลกรรมอย่างหนักต่อพระพุทธองค์จึงเป็นเหตุให้ได้รับผลกรรมในปัจจุบันในภพนี้ ที่เรียกว่า ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557)

การตีความ ในกรณีของพระเจ้าสุปปพุทธ จัดเป็นครุกรรมขั้นร้ายแรงอันเกิดจากเจตนาขัดขวางทางเสด็จไปทำพุทธกิจของพระพุทธเจ้าด้วยความอาฆาตที่สะสมไว้และด้วยทิฏฐิมานะ

ข้อวิเคราะห์ กรณีพระเจ้าสุปปพุทธพระองค์ทรงทราบคำพยากรณ์และพยายามหลีกเลี่ยงทุกทางแต่ไม่อาจเลี่ยงได้แสดงให้เห็นว่าครุกรรมร้ายแรงนี้ไม่มีกรรมอื่นมาคั่นได้ แม้เป็นกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจก็ต้องรับผลของกรรม

4. นันทยักษ์

ข้อมูลจากคัมภีร์ ในสมัยที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะอยู่ที่กโปตกันทราวิหาร คือวิหารที่สร้างใกล้ซอกเขาซึ่งเป็นที่อยู่ของนกพิราบ (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.อุ.อ. (ไทย); -/34/300) มียักษ์ 2 ตนเป็นสหายกันต้องเดินทางจากทิศเหนือไปทิศใต้เพื่อทำภารกิจบางอย่าง ได้เห็นพระสารีบุตรนั่งสมาธิอยู่ จึงบอกกับสหายอีกตนว่าตนคิดอยากจะตีศีรษะสมณะนี้เพราะมีจิตอาฆาตมาแต่ชาติก่อน (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.อุ.อ. (ไทย); -/34/301) ยักษ์อีกตนจึงห้ามว่า “อย่าเลยสหาย สมณะรูปนี้มีคุณยิ่ง มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก” แม้จะห้ามถึงสามครั้งก็ไม่ฟังจึงตีศีรษะพระสารีบุตรอย่างรุนแรง การตีของยักษ์นั้นมีความรุนแรงทำให้ช้างสูง 7-8 ศอกจมดินได้ สามารถทำลายภูเขาใหญ่ได้เลย ทันใดนั้นเองยักษ์ตนนั้นก็ร้องว่า “โอยร้อนเหลือเกิน” แล้วตกลงไปสู่มหานรกอเวจี ณ ที่นั้นเอง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.อุ. (ไทย); 25/34/240)

ลักษณะกรรมที่ทำ ในขณะที่พระสารีบุตรกำลังเข้าสมาธิอยู่ นันทยักษ์และเหมตายักษ์เป็นเพื่อนกันเหาะผ่านมาเพื่อจะไปทำกิจบางอย่าง เมื่อเห็นพระสารีบุตรนันทยักษ์มีความคิดชั่วร้ายคิดอยากจะตีศีรษะพระสารีบุตรด้วยความรุนแรง แต่ด้วยพระสารีบุตรมีฤทธิ์และอานุภาพมาก จึงไม่เป็นอันตรายใด ๆ แค่เจ็บศีรษะเล็กน้อย (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.อุ.อ. (ไทย); -/34/301-302)

เหตุการณ์ที่ธรณีสูบลงอเวจีมหานรก ในอรรถกถากล่าวว่าทันทีที่นันทยักษ์ใช้กำปั้นตีศีรษะพระสารีบุตรอย่างรุนแรง นันทยักษ์ดิ่งลงแผ่นดินมหาปฐพีเปิดช่องให้เปลวไฟพลุ่งขึ้นจากอเวจีมหานรกจับยักษ์จมลงในมหานรก(อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.อุ.อ. (ไทย); -/34/302-303)

ผลของกรรม ผลกรรมของนันทยักษ์คือการได้รับโทษในอเวจีมหานรกทันที ซึ่งเป็นผลกรรมหนักที่ให้ผลอย่างรวดเร็วในภพนี้

การตีความ กรรมของนันทยักษ์ในลักษณะนี้จัดอยู่ในครุกรรมฝ่ายอกุศลที่ทำกับพระอรหันต์ผู้เป็นเนื้อนาบุญสูงสุดผลของกรรมย่อมรุนแรง แม้พระสารีบุตรจะไม่เป็นไรด้วยอานุภาพของพระอรหันต์

ข้อวิเคราะห์ นันทยักษ์ต่างจากกรณีอื่นคือผู้กระทำกรรมเป็นยักษ์ไม่ใช่มนุษย์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าครุกรรมที่ร้ายแรงไม่ได้จำกัดเฉพาะมนุษย์ และผลกรรมเกิดขึ้นทันทีไม่มีช่วงเวลาเหมือนกรณีพระเจ้าสุปปพุทธและพระเทวทัต

5. นันทมาณพ

ข้อมูลจากคัมภีร์ นันทมาณพเป็นบุตรชายของลุงพระอุบลวรรณาเถรี มีจิตปฏิพัทธ์ตั้งแต่พระเถรียังเป็นคฤหัสถ์เพราะพระอุบลวรรณาเถรีท่านมีความงามมากเป็นที่หมายปองของเศรษฐีทั้งหลายในชมพูทวีป มีผิวพรรณเหมือนกลีบอุบลเขียว ในครั้งนั้นพระอุบลวรรณาเถรีเที่ยวจาริกในป่าอันธวัน ตอนนั้นพระศาสดายังไม่ทรงห้ามเรื่องการอยู่ป่าของภิกษุณี นันทมาณพรู้ข่าวการมาของพระอุบลวรรณาเถรี จึงแอบเข้าไปในกระท่อมในขณะที่พระอุบลวรรณาเถรีออกไปบิณฑบาต เขาได้ซ่อนตัวอยู่ใต้เตียง (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ.อ. (ไทย); 1/69/460)

ลักษณะกรรมที่กระทำ เมื่อพระอุบลวรรณาเถรี กลับจากบิณฑบาตเข้ากระท่อม นันทมาณพจึงออกมาจากใต้เตียง ขึ้นเตียงแล้วทำการข่มขืนพระอุบลวรรณาเถรี ท่านห้ามอยู่ว่า “คนพาล เธออย่าฉิบหายเลย” (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ธ.อ. (ไทย); 1/69/460) นันทมาณพไม่ฟังทำการข่มขืนพระเถรีตามปรารถนาจนสำเร็จแล้วก็หนีไป ครั้งนั้นแผ่นดินไม่อาจจะรับโทษของเขาไว้ได้จึงแยกออกเป็น 2 ส่วน แล้วสูบนันทมาณพลงสู่อเวจีมหานรกทันที

เหตุการณ์ที่ธรณีสูบลงอเวจีมหานรก นันทมาณพ เมื่อเขาข่มขืนพระอุบลวรรณาเถรีแล้ว เขาก็หนีออกจากกระท่อมไป เมื่อลงจากกระท่อม แผ่นดินก็แยกออกเป็น 2 ส่วน

ผลของกรรม นันทมาณพเข้าไปสู่แผ่นดินนั้นไปเกิดในอเวจีมหานรกทันที ด้วยผลจากการกระทำครุกรรม คือ การข่มขืนพระอรหันต์

การตีความ ในอรรถกถาจัดกรรมของนันทมาณพเป็นครุกรรมร้ายแรงขั้นประทุษร้ายต่อพระอรหันต์โดยตรงด้วยมโนกรรม และกายกรรม

ข้อวิเคราะห์ นันทมาณพมีความต่างจากกรณีอื่นตรงที่ความผิดนั้นเกิดจากราคะเป็นตัวนำมิใช่โทสะหรือโมหะหรือมิจฉาทิฏฐิดังกรณีอื่นและยังสะท้อนให้เห็นว่าอกุศลมูลทั้ง 3 (โลภะ โทสะ โมหะ) ล้วนนำไปสู่การทำครุกรรมอันร้ายแรงหากทำกับผู้มีคุณธรรมมาก

ผู้ทำกรรม	ลักษณะกรรมที่กระทำ	ทวารของกรรม	ประเภทของกรรม	ผลของกรรม
พระเทวทัต	ทำโลหิตุปบาทและทำสังฆเภท	มโนกรรม และกายกรรม	อนันตริยกรรม	ธรณีสูบ
นางจิญจมาณวิกา	ใส่ร้ายพระพุทธเจ้าว่าตนตั้งครรภ์กับพระองค์	มโนกรรม วจีกรรม และกายกรรม	มีเจตนาใส่ร้ายพระพุทธองค์ (ครุกรรม)	ธรณีสูบ
พระเจ้าสุปปพุทธ	ขัดขวางทางเสด็จพระพุทธเจ้า	มโนกรรม และกายกรรม	ขัดขวางทางเสด็จของพระพุทธองค์ แสดงถึงการลบหลู่พระองค์ (ครุกรรม)	ธรณีสูบ

นันทยักษ์	ใช้กำปั้นตีศีรษะพระสารีบุตรอย่างแรง	มโนกรรม และ กายกรรม	เจตนาคิดฆ่าพระอรหันต์ (ครุกรรม)	ธรณีสูบ
นันทมาณพ	ข่มขืนพระอุบลวรรณาเถรี	มโนกรรม และ กายกรรม	ข่มขืนพระอรหันต์ (ครุกรรม)	ธรณีสูบ

ตารางสรุป: 5 บุคคลผู้ถูกธรณีสูบลงอเวจีมหานรก

การวิเคราะห์เปรียบเทียบเชิงวิชาการ

จากการศึกษาวิเคราะห์กรณีศึกษาทั้ง 5 ท่านสามารถวิเคราะห์แนวทางการตีความได้ 3 แนวทางดังนี้

แนวทางที่ 1 การตีความเชิงปาฏิหาริย์ การที่แผ่นดินแยกออกและมีเปลวไฟพุ่งขึ้นมาแล้วสูบบุคคลลงอเวจีมหานรกเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงตามตัวอักษรซึ่งสอดคล้องกับพระไตรปิฎกและอรรถกถา

แนวทางที่ 2 การตีความเชิงสัญลักษณ์ทางสังคม “แผ่นดิน” หมายถึงประชาชนหรือชุมชนเจ้าของพื้นที่ไม่อาจยอมรับการกระทำอันร้ายแรงได้จึงเกิดการรุมประชาทัณฑ์แนวทางนี้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและอธิบายได้ด้วยเหตุผลเชิงประจักษ์แต่ไม่ครอบคลุมทุกกรณี เช่น กรณีนันทยักษ์ซึ่งเกิดในสถานที่ไม่มีฝูงชน

แนวทางที่ 3 การตีความเชิงจริยศาสตร์ว่าด้วยคุณของผู้ถูกกระทำ ให้ความสำคัญกับความรุนแรงของผลกรรมที่แปรผันตามคุณธรรมของผู้ถูกกระทำยิ่งผู้ถูกกระทำมีคุณธรรมสูงผลของกรรมยิ่งรุนแรงและรวดเร็วมากขึ้นเท่านั้น

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาวิเคราะห์ 5 บุคคลผู้ถูกธรณีสูบในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นผู้วิจัยเสนอองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบที่เรียกว่า “ธรณีสูบในฐานะกลไกเชิงสัญลักษณ์ของกฎแห่งกรรม” ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ส่วนที่สัมพันธ์กันเป็นเหตุปัจจัย ดังนี้

1. ความรุนแรงต่อเนื่องของเจตนาอุศลมูล กรณีศึกษาทั้ง 5 แสดงเจตนาอกุศลที่มีการวางแผนอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลานาน เช่น กรณีของนางจิญจมาณวิกาที่ต่อเนื่องยาวนานหลายเดือน หรือกรณีความอาฆาตที่สะสมมาหลายกรณีของพระเจ้าสุปปพุทธ

2. คุณธรรมของผู้ถูกกระทำ ทุกกรณีศึกษาที่กล่าวมาเป็นการกระทำอนันตริยกรรมและครุกรรมที่ร้ายแรงต่อเนื้อนาบุญสูงสุด ยิ่งผู้ถูกกระทำมีคุณธรรมสูงเท่าใดกำลังของผลแห่งกรรมยิ่งรุนแรงมากขึ้น ถ้าบุคคลนั้นเป็นผู้มีคุณน้อย อัตภาพเล็ก ความแรงในผลของกรรมนั้นย่อมน้อยตาม ซึ่งสอดคล้องกับหลักที่ว่าความรุนแรงของกรรมขึ้นอยู่กับคุณของผู้ถูกกระทำด้วย

3. ความรวดเร็วแห่งวิบากกรรมในทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ผลของกรรมทั้ง 5 กรณีส่งผลทันทีในชาติปัจจุบันซึ่งเป็นคุณสมบัติเฉพาะของอนันตริยกรรมและครุกรรมที่ร้ายแรง

องค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้ทำงานร่วมกันในลักษระเมื่อองค์ประกอบใดมีความเข้มข้น เช่น เจตนามุ่งร้ายต่อพระพุทธเจ้าผู้เป็นเนื้อนาบุญสูงสุดอย่างกรณีพระเทวทัตผลของกรรมย่อมเกิดผลกรรมคือธรณีสูบซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่แสดงถึงความฉับพลันและรุนแรงของวิบากกรรม องค์ความรู้ใหม่ที่ได้นี้ช่วยอธิบายว่าปรากฏการณ์ธรณีสูบเหตุใดจึงเกิดกับบุคคลกลุ่มนี้และสามารถนำไปใช้วิเคราะห์กรณีทิฏฐธรรมเวทนียกรรมอื่น ๆ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อสร้างสัมมาทิฏฐิเรื่องกฎแห่งกรรมซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการหลีกเลี่ยงการสร้างอกุศลกรรมและครุกรรมในทุกรูปแบบ

สรุป

การศึกษาวิเคราะห์ 5 บุคคลผู้ถูกธรณีสูบในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทแสดงให้เห็นว่าปรากฏการณ์ธรณีสูบไม่ใช่เพียงเรื่องเล่าเชิงปาฏิหาริย์ที่แยกขาดจากหลักธรรมแต่เป็นกลไกเชิงสัญลักษณ์ที่สอดคล้องกับเจตนาของผู้กระทำ คุณธรรมของผู้ถูกกระทำและความรวดเร็วของการให้ผลของวิบากกรรม และจากการศึกษาวิเคราะห์พบว่ากรณีศึกษาทั้ง 5 กรณีของพระเทวทัตเท่านั้นที่กระทำอนันตริยกรรมตรงตามคำนิยามในพระไตรปิฎก ส่วนอีก 4 กรณีแสดงให้เห็นว่าการทำครุกรรมร้ายแรงที่มีเจตนามุ่งร้ายต่อเนื้อนาบุญสูงสุดนั้นให้ผลรุนแรงและรวดเร็วไม่ต่างจากอนันตริยกรรม บทความนี้แสดงให้เห็นว่าเรื่องราวของธรณีสูบที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นสิ่งที่ยืนยันถึงหลักสำคัญในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมและผลของกรรมอย่างเป็นรูปธรรม ที่เกิดขึ้นจาก กิเลส กรรม และวิบาก ปรากฏการณ์ธรณีสูบนี้จึงใช้เป็นสิ่งเตือนสติให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทและควรทำแต่กุศลกรรม

บรรณานุกรม

บรรจบ บรรณรุจิ. (2551). *ปาฏิหาริย์แห่งกรรม ภาค 1.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พ.ต. ป หลงสมบุญ (ประยุทธ์ หลงสมบุญ). (2540). *พจนานุกรม มคธ-ไทย.* กรุงเทพฯ: ร้านเรืองปัญญา.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. (2556). กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

พร รัตนสุวรรณ. (2542). *นรก-สวรรค์*. กรุงเทพฯ: วิญญาณ.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2557). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2557). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร). (2545). *โลกทีปนี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.

พุทธทาสภิกขุ. (2550). *กรรมเหนือกรรม.* กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.

พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี). 2562. *วิปัสสนาเพื่อความดับกรรม.* กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2556). *ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ 5 เล่ม 1 วีถิมุตตะสังคหะ "ภูมิจตุกกะ-ปฏิสนธิจตุกกะ"*. กรุงเทพฯ: หจก. ทิพยวิสุทธิ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2556). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก. (2554). *หลักกรรมในพระพุทธศาสนา.* นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย

ศาสนาพุทธในฐานะรากฐานทางวัฒนธรรมและปัญญาของวรรณกรรมไทย

Buddhism as a Cultural and Intellectual Foundation of Thai Literature

[1]วาริยา บวรธรานนท์

[1]Variya Bavontaranon

[1]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1]Faculty Buddhism, Mahachulalonkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: variyaa.dear@gmail.com

Received: October 28, 2025; **Revised:** February 19, 2026; **Accepted:** February 24, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง "ศาสนาพุทธในฐานะรากฐานทางวัฒนธรรมและปัญญาของวรรณกรรมไทย" มุ่งอธิบายบทบาทของพระพุทธศาสนาในฐานะโครงสร้างทางความคิดและพลังทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมการสร้างสรรค์วรรณกรรมไทย ทั้งในด้านเนื้อหา รูปแบบ และเจตนารมณ์ของการสื่อสารทางภาษา โดยชี้ให้เห็นความสัมพันธ์เชิงลึกระหว่างศาสนา วรรณกรรม และสังคมไทยในแต่ละยุคสมัย ในบริบทสังคมร่วมสมัย แนวคิดทางพระพุทธศาสนายังคงได้รับการปรับประยุกต์ผ่านวรรณกรรมรูปแบบใหม่ ไม่ว่าจะเป็นนวนิยายแนวจิตวิญญาณ บทกวีร่วมสมัย หรือสื่อออนไลน์ที่สื่อสารธรรมะด้วยภาษาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตยุคดิจิทัล บทความจึงเสนอให้มองศาสนาในฐานะพลังทางวัฒนธรรมที่มีพลวัต สามารถดำรงอยู่และปรับตัวผ่านวรรณกรรมได้อย่างต่อเนื่อง วรรณกรรมที่มีรากฐานจากศาสนาจึงมิได้ทำหน้าที่เพียงอบรมจิตใจ หากยังเป็นพื้นที่สร้างความหมายทางสังคมและแนวทางพัฒนามนุษย์อย่างสมดุลทั้งด้านปัญญา จริยธรรม และสุนทรียภาพ อันสะท้อนศักยภาพของพระพุทธศาสนาในฐานะรากฐานทางปัญญาและพลังสร้างสรรค์ของวรรณกรรมไทยทั้งในอดีตและอนาคต สาระสำคัญของบทความแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาทำหน้าที่เป็นกรอบคุณค่าและโลกทัศน์ที่กำหนดสาระหลักของวรรณกรรมไทย โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องศีลธรรม ความไม่เที่ยง ทุกข์ และการพัฒนาจิตใจ ขณะเดียวกัน วรรณกรรมไทยทำหน้าที่เป็นสื่อกลางทางวัฒนธรรมในการถ่ายทอดหลักธรรมสู่สังคมในรูปแบบที่เข้าถึงอารมณ์และประสบการณ์ของมนุษย์ได้อย่างลึกซึ้ง ความสัมพันธ์ดังกล่าวปรากฏทั้งในระดับเนื้อหา โครงสร้างความคิด สุนทรียศาสตร์ของภาษา และรูปแบบการประพันธ์ ซึ่งล้วนสะท้อนอิทธิพลจากคัมภีร์และประเพณีทางศาสนา คำสำคัญ: วรรณกรรมไทย; พระพุทธศาสนา; วัฒนธรรม

คำสำคัญ: วรรณกรรมไทย; พระพุทธศาสนา; วัฒนธรรม

Abstract

This academic article, “Buddhism as a Cultural and Intellectual Foundation of Thai Literature,” aims to explain the role of Buddhism as a conceptual framework and cultural force that has shaped the creation of Thai literature in terms of content, form, and communicative intention. It highlights the profound relationship between religion, literature, and Thai society across different historical periods. In contemporary contexts, Buddhist ideas continue to be adapted and expressed through new literary forms, including spiritual novels, modern poetry, and digital media that communicate Dhamma in ways consistent with the lifestyle of the digital age. The article therefore proposes that religion should be understood as a dynamic cultural force capable of sustaining and transforming itself through literary expression. Literature grounded in religious thought functions not only as a means of moral cultivation but also as a space for constructing social meaning and promoting balanced human development in terms of wisdom, ethics, and aesthetics. The core argument demonstrates that Buddhism serves as a value framework and worldview that defines the essential themes of Thai literature, particularly moral conduct, impermanence, suffering, and mental cultivation. At the same time, Thai literature operates as a cultural medium for transmitting Buddhist teachings to society in ways that deeply engage human emotions and lived experiences. This relationship is evident at the levels of thematic content, structures of thought, linguistic aesthetics, and literary forms, all of which reflect enduring influences from scriptural traditions and religious practices.

Keywords: Thai Literature; Buddhism; Culture

บทบาทของศาสนากับการก่อรูปวรรณกรรมไทยในบริบทสังคม

ศาสนาเป็นรากฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมมนุษย์ เพราะศาสนาให้ทั้งแนวทางดำเนินชีวิต หลักคิดทางศีลธรรม และจุดหมายแห่งความดีงามสำหรับสังคม ในสังคมไทย พระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน และได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตคนไทยอย่างแนบแน่น ทั้งในด้านความเชื่อ ประเพณี ศิลปะ และวรรณกรรม กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาไม่เพียงเป็นศาสนาแห่งการบูชา แต่ยังเป็น “ระบบความคิด” ที่หล่อหลอมให้คนไทยเข้าใจเรื่องชีวิต ความทุกข์ ความดี และความหมายของการอยู่ร่วมกันอย่างสงบ วรรณกรรมเป็นภาพสะท้อนของสังคมและความคิดของผู้คนในแต่ละยุค ดังนั้นเมื่อศาสนาเป็นศูนย์กลางของจิตใจ วรรณกรรมไทยจึงย่อมมีเนื้อหาที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับบาปบุญ คุณโทษ กรรม ผลของการกระทำ หรือหลักธรรมทางพุทธศาสนา (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560) วรรณกรรมหลายเรื่องเกิดขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือสอนใจให้คนเข้าใจความจริงของชีวิต และดำเนินชีวิตอย่างมีศีลธรรม เช่น วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมชาดก หรือลิลิตธรรมะต่าง ๆ ที่มักแต่งขึ้นเพื่อเผยแผ่หลักธรรมแก่ประชาชนทั่วไป ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและวรรณกรรมจึงเป็นสิ่งที่ลึกซึ้งและต่อเนื่องมาอย่างยาวนาน วัดในอดีตเป็นทั้งสถานที่ศึกษาและผลิตวรรณกรรม

พระภิกษุเป็นทั้งนักเขียน นักคัดลอก และนักแปลคัมภีร์ ซึ่งช่วยให้ความรู้ทางธรรมะถูกถ่ายทอดเป็นถ้อยคำไพเราะเข้าใจง่ายผ่านร้อยแก้วและร้อยกรอง การอ่าน การฟัง และการสวดจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้คนทั่วไปเข้าถึงหลักธรรมได้โดยไม่จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎกโดยตรง ตัวอย่างที่เห็นชัด ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง ที่อธิบายโครงสร้างจักรวาลและกฎแห่งกรรมตามคติพุทธ เพื่อปลูกฝังความตระหนักในศีลธรรม และมหาชาติคำหลวง ซึ่งถ่ายทอดพระเวสสันดรชาดกเพื่อเน้นคุณค่าของการให้ทานและการเสียสละ ทั้งสองเรื่องได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมสำคัญที่หล่อหลอมจิตสำนึกทางศาสนาและสังคมไทยอย่างลึกซึ้ง

อย่างไรก็ตาม เมื่อสังคมเปลี่ยนผ่านจากยุคเกษตรกรรมสู่ยุคดิจิทัล รูปแบบของวรรณกรรมและการสื่อสารก็เปลี่ยนไปด้วย แต่เนื้อหาที่มาจากศาสนายังคงปรากฏในรูปแบบใหม่ ๆ เช่น นวนิยายเชิงธรรมะ หนังสือธรรมะร่วมสมัย หรือบทความสั้นในสื่อออนไลน์ที่แปลความคำสอนในภาษาที่คนรุ่นใหม่เข้าใจได้ง่ายขึ้น สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่าพระพุทธศาสนายังคงเป็นแรงบันดาลใจที่มีชีวิตอยู่ในทุกยุคสมัย (นิยะดา เหล่าสุนทร, 2535) ความสำคัญของปัญหาที่นำมาสู่การเขียนบทความนี้อยู่ที่การตระหนักว่า ในยุคที่สังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ผู้คนจำนวนมากหันไปเสพสื่อบันเทิงหรือวรรณกรรมที่ขาดรากฐานทางคุณธรรม ศาสนาในฐานะที่เคยเป็นต้นกำเนิดแห่งวรรณกรรมจึงควรถูกนำกลับมาพิจารณาใหม่ เพื่อให้เห็นคุณค่าทางจิตใจและสุนทรียภาพของวรรณกรรมไทยที่แท้จริง การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและวรรณกรรมจึงไม่เพียงช่วยให้เข้าใจที่มาของงานเขียน แต่ยังเปิดโอกาสให้คนไทยมองเห็นว่า วรรณกรรมมิใช่เพียงเครื่องมือแห่งความบันเทิง หากแต่เป็นสื่อทางจิตวิญญาณที่ช่วยยกระดับความคิดและจิตใจของผู้คน ตัวอย่างเช่น กัณฑ์มัทรีคำหลวง ในมหาชาติคำหลวง ซึ่งพรรณนาความรัก ความเสียสละ และความเข้มแข็งทางจิตใจของพระนางมัทรีอย่างลึกซึ้ง ถ้อยคำกวีที่งดงามและสะเทือนอารมณ์ช่วยให้ผู้อ่านตระหนักถึงคุณค่าของความอดทน เมตตา และการยึดมั่นในธรรม จึงเป็นวรรณกรรมที่เกื้อหนุนการใคร่ครวญชีวิตและยกระดับจิตสำนึกทางศีลธรรมอย่างชัดเจน ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งศึกษาและอธิบายให้เห็นถึงบทบาทของศาสนาในฐานะบ่อเกิดแห่งวรรณกรรมในสังคมไทย โดยพิจารณาทั้งในด้านเนื้อหา แรงบันดาลใจ และอิทธิพลทางวัฒนธรรม เพื่อทำความเข้าใจว่าเหตุใดวรรณกรรมไทยจึงมีรากฐานทางศาสนาอย่างมั่นคง และจะสามารถสืบสานคุณค่านี้ต่อไปได้อย่างไรในสังคมร่วมสมัยที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ศาสนาเป็นบ่อเกิดของเนื้อหาในวรรณกรรม

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย และมีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อโลกทัศน์และวิถีชีวิตของผู้คน ย่อมชี้ให้เห็นว่า “วรรณกรรมไทย” ในฐานะผลผลิตทางวัฒนธรรมของสังคม ย่อมไม่อาจแยกขาดจากอิทธิพลของศาสนาได้โดยสิ้นเชิง กล่าวได้ว่า ทุกยุคทุกสมัยของวรรณกรรมไทยล้วนมีร่องรอยของคำสอนหลักธรรม หรือคติทางศาสนาฝังอยู่ในเนื้อหา ไม่ว่าจะในเชิงตรงหรือเชิงสัญลักษณ์ ทั้งนี้เพราะศาสนาไม่เพียงทำหน้าที่อบรมจิตใจผู้คน แต่ยังเป็นแหล่งบันดาลใจให้เกิดการสร้างสรรค์เรื่องราวที่สะท้อนคุณธรรม ความเชื่อและค่านิยมของสังคมในแต่ละยุคสมัย ตัวอย่างในวรรณกรรมร่วมสมัยที่สะท้อนความเชื่อและค่านิยมทางพุทธอย่างชัดเจน ได้แก่ นวนิยายแนวจิตวิญญาณที่ใช้ประเด็น “กรรม” และ “การให้อภัย” เป็นแกนดำเนินเรื่อง

โดยตัวละครต้องเผชิญผลแห่งการกระทำของตนเองก่อนจะเรียนรู้การปล่อยวางและรับผิดชอบชีวิต แนวเรื่องลักษณะนี้สะท้อนค่านิยมเรื่องเหตุ-ผลทางศีลธรรมและการพัฒนาตนตามกรอบความคิดแบบพุทธในสังคมไทยร่วมสมัย นอกจากนี้ การที่วัดเคยเป็นศูนย์กลางการศึกษาในอดีต ยังทำให้พระภิกษุและนักปราชญ์ผู้มีความรู้ทางธรรมะกลายเป็นผู้ผลิตวรรณกรรมสำคัญจำนวนมาก ผลงานเหล่านี้จึงมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ทั้งในเชิงการสั่งสอน การยกตัวอย่างทางศีลธรรม หรือการอธิบายโลกทัศน์แบบพุทธ ซึ่งสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า “ศาสนา” คือรากฐานของ “สาระ” ในวรรณกรรมไทยมาโดยตลอด วรรณกรรมไทยในทุกยุคสมัยได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน นับตั้งแต่ *ไตรภูมิพระร่วง* ในสมัยสุโขทัย ซึ่งแสดงให้เห็นโครงสร้างของจักรวาลตามแนวคิดพุทธศาสนา และหลักกรรมที่เป็นพื้นฐานของความเชื่อทางศีลธรรม (สุภางค์ จันทวานิช, 2543) ไปจนถึง มหาชาติคำหลวงที่ถ่ายทอดเรื่องพระเวสสันดรชาดก เพื่อสอนให้ประชาชนรู้จักการให้ทานและการเสียสละ เนื้อหาวรรณกรรมทางศาสนาเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อปลูกฝังคุณธรรมให้แก่ผู้อ่าน และเป็นส่วนสำคัญในการธำรงไว้ซึ่งคุณค่าทางจิตใจของสังคมไทย (พัชรี พยัคฆ์พงศ์, 2555) การเล่าเรื่องชาดกและธรรมบทในรูปแบบร้อยแก้วและร้อยกรองจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาและการสืบทอดศีลธรรมในวัดและโรงเรียนไทยมาจนถึงปัจจุบัน วรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาไม่เพียงแต่ทำหน้าที่ให้ความรู้ หากยังช่วยให้ผู้อ่านได้ซึมซับหลักธรรม เช่น ความเมตตา การให้อภัย ความเพียรและการเสียสละ ผ่านเนื้อเรื่องที่เข้าใจง่ายและใกล้ชิดชีวิตประจำวัน ผลงานเหล่านี้จึงไม่ใช่เพียงบันทึกคำสอนในพระไตรปิฎกเท่านั้น แต่เป็นการ “แปลงคำสอนให้เป็นเรื่องเล่า” ที่เข้าถึงผู้คนในทุกระดับของสังคม

กล่าวได้ว่า ศาสนาในสังคมไทยมีบทบาทเป็นทั้ง “รากฐานทางจิตวิญญาณ” และ “ต้นธารทางเนื้อหา” ของวรรณกรรม การนำหลักธรรมมาผสมกับเรื่องราวทางโลกทำให้วรรณกรรมไทยมีลักษณะเฉพาะคือความงามทางภาษาและความลึกซึ้งทางจิตใจอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืน อันเป็นเอกลักษณ์ของวรรณศิลป์ไทยที่สืบเนื่องจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนามาจนถึงปัจจุบัน

ศาสนาเป็นแรงบันดาลใจทางศิลปะวรรณคดี

ศาสนาไม่เพียงเป็นรากฐานของ “เนื้อหา” ในวรรณกรรมไทยเท่านั้น แต่ยังเป็น “แรงบันดาลใจ” ที่หล่อหลอมให้เกิดการสร้างสรรค์ทางศิลปวรรณคดีอย่างต่อเนื่อง ศาสนาโดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้เขียนมองเห็นความงามในความจริงของชีวิต ความไม่เที่ยง และความสงบเย็น ซึ่งกลายเป็นแก่นสำคัญของศิลปะและวรรณกรรมไทยในทุกยุคสมัย ศาสนาไม่ได้เป็นเพียงแหล่งเนื้อหา หากแต่เป็นแรงบันดาลใจที่ก่อให้เกิดผลงานศิลปะและวรรณคดีมากมาย (Bowie, 2019) พระสงฆ์ นักปราชญ์ และกวีในอดีตต่างนำคำสอนในพระไตรปิฎกมาเรียบเรียงเป็นบทสวด บทเทศน์ และนิทานธรรมะ เช่น คำหลวงเทศนา กัณฑ์มัทรีคำหลวง หรือ ธรรมะนิทาน ที่ใช้ในงานบุญและเทศน์มหาชาติ ซึ่งล้วนมีเจตนาสื่อธรรมะผ่านศิลปะของถ้อยคำให้เกิดทั้งความไพเราะและความเข้าใจในหลักธรรม แรงบันดาลใจจากศาสนาในด้านศิลปะการประพันธ์ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดใน “ร้อยกรองคำสอน” ที่มักใช้ฉันทลักษณ์และถ้อยคำงดงาม เพื่อสร้างอารมณ์ซาบซึ้งแก่ผู้ฟังและผู้อ่าน การแต่งวรรณกรรมประเภทนี้มิได้มุ่งเพียงความงามทางถ้อยคำเท่านั้น แต่ยังมุ่งหมายให้ผู้คน

เข้าถึงสัจธรรมในรูปแบบที่เข้าใจง่ายและลึกซึ้ง เช่น วรรณกรรมคำฉันท์ ลิลิต หรือโคลงธรรมะที่ใช้ในการสอนใจคนทั่วไป ซึ่งถือเป็นการใช้ศิลปะของภาษาเพื่อส่งต่อปัญญาทางธรรม ในอีกมิติหนึ่ง ศาสนาเป็นแรงผลักดันให้กวีมองโลกด้วยสายตาแห่งปัญญาและเมตตา เห็นความเปลี่ยนแปลงและความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง กวีผู้มีชื่อเสียงในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น สุนทรภู่ ก็เป็นตัวอย่างสำคัญของผู้ที่นำหลักคำสอนในพระพุทธศาสนามาเป็นแนวคิดในการแต่งงาน เช่น นิราศภูเขาทอง และ นิราศเมืองแกลง ซึ่งสะท้อนแนวคิดเรื่อง “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” ได้อย่างลึกซึ้ง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527) เช่น ใน นิราศภูเขาทอง สุนทรภู่พรรณนาการเดินทางผ่านซากวัดร้างและสภาพบ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลง พร้อมครำ่ครวญถึงความพลัดพรากและความไม่ยั่งยืนของชีวิต ความรู้สึกเศร้าสร้อยต่อความเสื่อมสลายของสถานที่และความสัมพันธ์สะท้อนแนวคิดเรื่อง “อนิจจัง” อย่างชัดเจน ขณะเดียวกัน ความทุกข์จากความรักและการเดินทางอันโดดเดี่ยวสะท้อน “ทุกขัง” และการตระหนักว่าทุกสิ่งไม่อาจยึดถือเป็นของตนอย่างแท้จริงก็สื่อถึง “อนัตตา” อย่างลุ่มลึก วรรณกรรมของสุนทรภู่จึงไม่เพียงบันทึกประสบการณ์การเดินทาง แต่ยังสะท้อนการภาวนาภายในใจของผู้ประพันธ์ ผ่านถ้อยคำที่งดงามและเต็มไปด้วยความสำนึกในธรรม

นอกจากนี้ ศาสนายังมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ศิลปวรรณคดีในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ละคร เพลงพื้นบ้าน และบทสวดที่มีลักษณะเป็น “วรรณกรรมมุขปาฐะ” ซึ่งสืบทอดโดยการท่องจำและการขับร้องในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น บทสวดพระธรรมคุณ พระสังฆคุณ หรือบทสวดธรรมจักรกัปปวัตนสูตร ศิลปะเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่เพียงส่งผลต่อ “การเขียน” เท่านั้น แต่ยังมีอิทธิพลต่อ “การแสดงออก” ทางศิลปะของคนไทยอย่างกว้างขวาง แรงบันดาลใจทางศิลปวรรณคดีที่เกิดจากศาสนาจึงทำหน้าที่เชื่อมโยงความงามทางภาษาเข้ากับความดีงามทางจิตใจ ทำให้วรรณกรรมไม่เป็นเพียงเครื่องมือทางศิลป์ แต่กลายเป็นพลังทางจิตวิญญาณที่ช่วยยกระดับชีวิตและจิตใจของผู้อ่าน ก่อให้เกิดความสงบ สติ และปัญญาในการดำเนินชีวิต กล่าวได้ว่า ศาสนาได้หล่อหลอมให้วรรณกรรมไทยเป็นทั้ง “ศิลปะ” และ “ธรรมะ” ในคราวเดียวกัน เป็นเอกลักษณ์ที่ทำให้วรรณกรรมไทยงดงามทั้งในแง่สุนทรียะและคุณธรรม

ศาสนาเป็นเครื่องหล่อหลอมวัฒนธรรมการศึกษาและการเขียน

ศาสนาเป็นแรงบันดาลใจสำคัญที่ผลักดันให้เกิดผลงานวรรณศิลป์อันทรงคุณค่าในสังคมไทย แต่อิทธิพลของศาสนาไม่ได้จำกัดอยู่เพียงในเชิงแรงบันดาลใจ หากยังแผ่ขยายสู่โครงสร้างของ “วัฒนธรรมการศึกษาและการเขียน” อย่างลึกซึ้ง พระพุทธศาสนาได้ทำให้การเรียนรู้ การเขียน และการสื่อสารของคนไทยมีเป้าหมายสูงสุดคือ “การเข้าถึงความจริง” และ “การอบรมจิตใจ” มากกว่าการแสวงหาความรู้เพื่อวัตถุประสงค์ทางโลกเท่านั้น ในสมัยโบราณ “วัด” เป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้และเผยแผ่วรรณกรรม พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญทั้งในฐานะผู้รู้และผู้ถ่ายทอดความรู้ทางศาสนา โดยการคัดลอกคัมภีร์พระไตรปิฎก การจารหนังสือใบลาน และการเรียบเรียงคำสอนให้เข้าใจง่าย ทำให้วัดกลายเป็นสถานที่แห่งปัญญาและศิลปะในเวลาเดียวกัน วัดจึงมิได้เป็นเพียงสถานที่ประกอบศาสนพิธีเท่านั้น แต่ยังเป็น “โรงเรียนแห่งชีวิต” ที่หล่อหลอมทั้งภาษาและจิตใจของผู้คน (ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2549) การสืบทอดคัมภีร์และบท

เทศน์ในรูปแบบร้อยกรอง เช่น คำฉันท์ ลิลิต และ โคลงคำสอน ส่งผลให้วรรณกรรมไทยมีโครงสร้างและสำนวนที่ผสมผสานระหว่างพุทธธรรมกับศิลปะภาษา การเรียบเรียงคำเทศน์หรือบทสวดในรูปแบบร้อยกรองไม่เพียงทำให้ถ้อยคำมีความไพเราะ หากยังช่วยให้ผู้ฟังจดจำคำสอนได้ง่าย และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้อย่างเป็นธรรมชาติ ศิลปะทางภาษานี้จึงถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการศึกษาในพุทธศาสนาที่มุ่งให้เกิดความเข้าใจผ่านการฟัง การคิด และการภาวนา

ในอีกด้านหนึ่ง พระพุทธศาสนายังเป็นกรอบแนวคิดที่หล่อหลอม “จริยธรรมทางวิชาการ” ของคนไทยในอดีต กล่าวคือ การเรียนรู้มิได้เป็นเพียงการสะสมข้อมูล แต่เป็นการฝึกใจให้เกิดสติ สมาธิ และปัญญา การเขียนหรือการแต่งวรรณกรรมจึงมักมีลักษณะของ “การภาวนา” มากกว่าการแสดงออกทางศิลป์เพียงอย่างเดียว จริยธรรมทางวิชาการของคนไทยในอดีตตั้งอยู่บนฐานของการฝึกตนทางจิตใจ ความเคารพครูบาอาจารย์ และการเรียนรู้เพื่อขัดเกลาศีลธรรมภายใน วัดเป็นศูนย์กลางความรู้ที่เชื่อมโยงการศึกษาเข้ากับการปฏิบัติธรรม ต่างจากบริบทปัจจุบันที่จริยธรรมทางวิชาการมักเน้นมาตรฐานเชิงระบบ ความถูกต้องทางข้อมูล และความโปร่งใสทางงานวิจัย แม้ทั้งสองยุคต่างมุ่งคุณภาพความรู้ แต่กรอบคุณค่าภายในกับกรอบวิชาชีพสมัยใหม่มีจุดเน้นต่างกันอย่างชัดเจน ผู้ประพันธ์จึงมักสร้างตัวละครให้เป็นผู้แสวงหาความดี ฝ่าฟันอุปสรรคเพื่อบรรลุสภาวะที่สงบหรือสูงสุดทางจิตใจ ซึ่งแนวคิดนี้สัมพันธ์กับหลักธรรมในพระไตรปิฎก เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา และอริยสัจ 4 (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2539) การศึกษาในวัดยังเป็นจุดเริ่มต้นของระบบการศึกษาชาติไทย พระสงฆ์เป็นผู้สอนหนังสือ ถ่ายทอดทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย ทำให้ภาษาไทยเติบโตเคียงคู่กับคำสอนในพระพุทธศาสนา หลักการอ่าน การเขียน และการคิดวิเคราะห์ของคนไทยยุคแรกจึงอยู่ภายใต้กรอบของพุทธธรรม เช่น การใช้คำบาลีเพื่อสร้างความหมายลึกซึ้ง การเขียนเพื่อสั่งสอนใจ หรือการเลือกถ้อยคำให้สะท้อนหลักศีลธรรม ตัวอย่างการใช้คำบาลีเพื่อสร้างความหมายลึกซึ้ง เช่น คำว่า “กุศล–อกุศล” ในวรรณกรรมคำสอน ซึ่งมิได้หมายเพียงความดี–ความชั่วทั่วไป แต่สื่อถึงภาวะจิตที่ประกอบด้วยปัญญาและเจตนาบริสุทธิ์ หรือคำว่า “อนิจจัง” ที่ใช้เตือนใจให้ตระหนักถึงความไม่เที่ยงของชีวิต ส่วนการเลือกถ้อยคำสะท้อนศีลธรรม เช่น การใช้สำนวน “บาปกรรมตามทัน” หรือ “ผลแห่งทานย่อมนำสุข” แสดงความเชื่อเรื่องเหตุ-ผลทางจริยธรรมอย่างชัดเจน วัฒนธรรมการเขียนในสังคมไทยจึงมิใช่เพียงการสื่อสารข้อมูล แต่เป็นกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมผ่านภาษา ยิ่งไปกว่านั้น ศาสนาได้สร้าง “วัฒนธรรมแห่งการแปลและการตีความ” ซึ่งเป็นรากฐานของการคิดเชิงวิเคราะห์ในวรรณกรรมไทย พระภิกษุผู้แปลคัมภีร์บาลีต้องใช้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในการถ่ายทอดสารธรรมให้ตรงความหมายและงดงามในภาษาไทย ทำให้เกิดทักษะทางภาษาและวรรณศิลป์ในระดับสูง การแปลพระธรรมวินัยและอรรถกถาต่าง ๆ จึงเป็นกระบวนการที่ทำให้ภาษาไทยพัฒนาไปพร้อมกับพุทธปรัชญา เป็นการหล่อหลอมให้ “ภาษาไทยเป็นภาษาธรรม” ที่สามารถสื่อความลึกซึ้งทางจิตวิญญาณได้อย่างงดงาม กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาได้หล่อหลอมให้วัฒนธรรมการศึกษาและการเขียนของไทยมีลักษณะเฉพาะ คือ การผสมผสานระหว่างปัญญาและคุณธรรม ศิลปะและธรรมะ ความรู้และการรู้แจ้ง ซึ่งทั้งหมดนี้ทำให้วรรณกรรมไทยมีทั้งความงดงามทางสุนทรียะและความลึกซึ้งทางจิตใจ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ยังคงสะท้อนรากฐานแห่งศาสนาอย่างมั่นคงมาจนถึงปัจจุบัน

อิทธิพลของศาสนาต่อวรรณกรรมในสังคมไทย

เมื่อกล่าวถึงบทบาทของพระพุทธศาสนาในฐานะผู้หล่อหลอมวัฒนธรรมการศึกษาและการเขียน จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมมิได้เพียงเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่หลักธรรมเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของศาสนาในทุกมิติของการสร้างสรรค์ ทั้งในด้านความคิด ภาษา และรูปแบบ ศาสนาได้กลายเป็นพลังทางจิตวิญญาณที่หล่อหลอมให้วรรณกรรมไทยดำรงอยู่ในฐานะ “วรรณกรรมเพื่อชีวิตและเพื่อธรรม” (เกษม ขนาบแก้ว, 2528) ไม่ได้มุ่งสร้างความบันเทิงเพียงอย่างเดียว แต่ตั้งใจสื่อสารคุณค่าทางจริยธรรมและกระตุ้นการพัฒนาปัญญาของสังคม ได้แก่

1. ด้านเนื้อหา (Content Influence) วรรณกรรมไทยส่วนใหญ่มีจุดมุ่งหมายเพื่อ “สอนใจ” ให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจในหลักกรรม ผลของการกระทำ และคุณค่าของความดี ความจริง และความเมตตา วรรณคดีสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น สามก๊กคำหลวง มหาชาติคำหลวง หรือ สมุทรโฆษคำฉันท์ ล้วนมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาในคุณธรรมและพระรัตนตรัย การอ่านวรรณกรรมเหล่านี้จึงไม่ใช่เพียงการเสพงานศิลป์ แต่เป็นการเรียนรู้หลักธรรมในรูปแบบที่เข้าถึงง่ายและลึกซึ้ง (ทวีศักดิ์ ญาณประทีป, 2524)

เนื้อหาวรรณกรรมไทยยังสะท้อนแนวคิดเรื่อง “ไตรลักษณ์” “อริยสัจ 4” และ “กฎแห่งกรรม” ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา ตัวละครในวรรณกรรมมักผ่านกระบวนการของการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงจากความหลงผิดไปสู่ความเข้าใจในสัจธรรม เช่น พระเวสสันดรที่เสียสละทุกสิ่งเพื่อบำเพ็ญบารมี หรือพระมหาชนกที่แสดงความเพียรจนบรรลุผลสำเร็จ เนื้อหาทำนองนี้จึงกลายเป็นแบบแผนของวรรณกรรมไทยที่ผูกโยงจิตวิญญาณแห่งศาสนาไว้ในทุกโครงเรื่อง

2. ด้านภาษา (Linguistic Influence) ภาษาเป็นเครื่องมือสำคัญที่สะท้อนอิทธิพลของศาสนาอย่างลึกซึ้ง ภาษาไทยได้รับอิทธิพลจากภาษาบาลีและสันสกฤต ซึ่งเป็นภาษาของพระธรรมคำสอน ทำให้เกิดคำศัพท์ที่มีความหมายเชิงปรัชญาและจิตวิญญาณ เช่น “กุศล” “อกุศล” “นิพพาน” “อริยสัจ” และ “ปัญญา” คำเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงคำยืม แต่กลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางความคิดของภาษาไทย

การใช้คำเหล่านี้ในวรรณกรรมไม่เพียงสร้างความลึกซึ้งทางอารมณ์ แต่ยังสะท้อนระดับของความเข้าใจในธรรมะ ตัวอย่างเช่น การใช้คำบาลีในบทกวีช่วยให้ถ้อยคำมีพลังศักดิ์สิทธิ์และขับเน้นน้ำเสียงทางศีลธรรม วรรณศิลป์ไทยจึงมีความงามที่กลมกลืนระหว่างความไพเราะทางภาษาและความลึกซึ้งทางความคิด ซึ่งเป็นคุณสมบัติพิเศษของวรรณกรรมที่เติบโตภายใต้อิทธิพลของพระพุทธศาสนา

3. ด้านรูปแบบ (Form and Style) ศาสนาเป็นต้นแบบของวรรณศิลป์หลายประเภท ทั้งบทสวด คำเทศน์ บาลีแปล คำฉันท์ และลิลิต ซึ่งต่างออกแบบมาเพื่อการสาธยายและเผยแผ่ธรรมะ (Premasiri, 2017) วรรณกรรมประเภทนี้มักมีจังหวะ ทำนอง และโครงสร้างที่เหมาะสมกับการสวด เพื่อให้ผู้ฟังเกิดสมาธิและความซาบซึ้งในธรรมะ การใช้ฉันทลักษณ์ที่ประณีต เช่น อินทรวิเชียรฉันท์ หรือ วสันตดิลกฉันท์ ช่วยให้วรรณกรรมทางศาสนามีเอกลักษณ์ทางศิลป์ควบคู่กับสาระธรรมอย่างสมบูรณ์ ต่อมาอิทธิพลทางรูปแบบยังขยายสู่การสร้างวรรณกรรมร่วมสมัยที่ใช้ศิลปะของการเล่าเรื่องเพื่อสื่อธรรม เช่น นิทานธรรมะ, บทละครจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด หรือแม้แต่ บทกวีร่วมสมัย ที่ใช้ภาพพจน์ของ

ธรรมะเพื่อกระตุ้นให้ผู้อ่านตระหนักถึงความไม่เที่ยงของชีวิต สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้กำหนด “แบบแผนแห่งความงาม” ทางวรรณศิลป์ไทยไว้อย่างลึกซึ้ง วรรณกรรมศาสนาในสังคมไทยจึงทำหน้าที่สองประการคือ เป็นทั้ง “แหล่งความรู้” ที่ถ่ายทอดหลักธรรมคำสอน และเป็น “เครื่องมือสร้างศีลธรรม” ที่หล่อหลอมพฤติกรรมและจิตใจของผู้คน การอ่านหรือฟังวรรณกรรมทางศาสนาไม่เพียงให้ความรื่นรมย์ทางภาษา แต่ยังสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้คนดำเนินชีวิตอย่างมีสติและปัญญา กล่าวได้ว่า อิทธิพลของพระพุทธศาสนาได้ทำให้วรรณกรรมไทยมีเอกลักษณ์เฉพาะ คือ ความงามที่ผสานระหว่างศิลปะและธรรมะอย่างสมดุล

ศาสนาในฐานะพลังสร้างสรรค์ทางวรรณกรรมร่วมสมัย

อิทธิพลของพระพุทธศาสนาในวรรณกรรมไทยมิได้จำกัดอยู่เพียงในอดีต แต่ยังคงดำรงอยู่และปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมร่วมสมัย ศาสนาในฐานะพลังทางจิตวิญญาณยังคงเป็นแรงขับเคลื่อนให้เกิดการสร้างสรรค์งานเขียนรูปแบบใหม่ ๆ ที่สะท้อนทั้งความเปลี่ยนแปลงของโลกและความมั่นคงทางคุณค่าภายในใจของมนุษย์ วรรณกรรมร่วมสมัยจึงมิได้ตัดขาดจากศาสนา หากแต่พัฒนาแนวทางการสื่อสารธรรมะให้เข้ากับยุคสมัยและเทคโนโลยี แม้สังคมไทยจะเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ แต่แนวคิดทางศาสนายังคงมีบทบาทในวรรณกรรมร่วมสมัย เช่น นวนิยายแนวจิตวิญญาณ บทความธรรมะออนไลน์ รวมถึงบทกวีและสื่อสร้างสรรค์ที่นำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการเล่าเรื่องในรูปแบบใหม่ ๆ (สุชาดา พัฒนมงคล, 2563) งานวรรณกรรมเหล่านี้มิได้เพียงแสดงความเชื่อในศาสนา แต่ยังถ่ายทอดกระบวนการ “แสวงหาความหมายของชีวิต” ท่ามกลางความซับซ้อนของโลกยุคดิจิทัล นักเขียนรุ่นใหม่จำนวนมากได้หันกลับมาใช้แนวคิดทางพุทธศาสนาเพื่ออธิบายประสบการณ์ของมนุษย์ในสังคมร่วมสมัย ไม่ว่าจะเป็นความโดดเดี่ยว ความทุกข์จากการเปลี่ยนแปลง หรือความต้องการค้นหาความสงบภายใน เช่น การปรากฏของนวนิยายแนวจิตวิญญาณ (spiritual fiction) ที่ใช้แนวคิดเรื่อง “กรรม” “สติ” และ “การปล่อยวาง” เป็นแก่นเรื่อง นอกจากนี้ยังมีงานเขียนที่ใช้รูปแบบบันทึก การสารภาพ หรือการภาวนา เพื่อสะท้อนภาวะทางจิตใจของตัวละคร ซึ่งเป็นการประยุกต์คำสอนทางพุทธศาสนาให้เข้ากับบริบทของมนุษย์ในยุคใหม่ โดยเฉพาะในยุคของสื่อดิจิทัล แนวคิดทางศาสนาได้แทรกซึมเข้าสู่โลกออนไลน์ผ่านบทความ บทกวี หรือคำสอนสั้น ๆ บนแพลตฟอร์มต่าง ๆ เช่น เฟซบุ๊ก ยูทูบ หรือพอดแคสต์ ที่เผยแพร่หลักธรรมในภาษาที่เข้าใจง่ายและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ วรรณกรรมธรรมะออนไลน์เหล่านี้อาจไม่มีรูปแบบร้อยกรองเช่นในอดีต แต่ยังคงสะท้อนเจตนาเดิมคือ “การสื่อสารธรรมะ” เพื่อให้ผู้อ่านเกิดสติและปัญญาในการดำเนินชีวิต ตัวอย่างที่ชัดเจน ได้แก่ผลงานของ ว.วชิรเมธี เรื่อง ธรรมะติดปีก ซึ่งนำเสนอหลัก “สติ” และ “การปล่อยวาง” ผ่านภาษาเรียบง่ายและการอธิบายที่เชื่อมโยงชีวิตประจำวันกับพุทธธรรมอย่างเป็นรูปธรรม เนื้อหาเน้นให้ผู้อ่านตระหนักถึงความทุกข์จากการยึดมั่น และเสนอแนวทางพัฒนาจิตใจด้วยการรู้เท่าทันอารมณ์และความคิด งานเขียนลักษณะนี้สะท้อนการประยุกต์หลักธรรมเข้าสู่บริบทร่วมสมัย และเป็นที่รับรู้กว้างขวางในสังคมไทยว่าเป็นวรรณกรรมธรรมะที่มีอิทธิพลต่อผู้อ่านจำนวนมาก (ว.วชิรเมธี, 2550)

นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มของ “ศิลปะเชิงธรรมะ” ที่ผสมผสานวรรณกรรมเข้ากับสื่อสร้างสรรค์ เช่น บทกวีภาพ (visual poetry) นิทานภาพธรรมะ หรือวรรณกรรมในรูปแบบเสียง ซึ่งใช้สุนทรียศาสตร์ของศิลปะร่วมสมัยเพื่อสื่อความหมายทางธรรมะให้เข้าถึงผู้คนได้กว้างขึ้น การเปลี่ยนผ่านจากหนังสือสู่สื่อออนไลน์ไม่ได้ทำให้พลังของศาสนาลดลง แต่กลับเปิดพื้นที่ใหม่ให้ศาสนากลายเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานเขียนที่ลึกซึ้งและเข้าถึงคนรุ่นใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ พระพุทธศาสนาจึงทำหน้าที่เป็นทั้ง “พลังสร้างสรรค์” และ “พลังเยียวยา” ในวงวรรณกรรมไทย พระพุทธศาสนายังคงเป็นหลักในการมองโลกอย่างมีเมตตา เข้าใจในความไม่เที่ยง และยอมรับสัจธรรมของชีวิต เมื่อเปรียบเทียบกับบทร้อยกรองในอดีต เช่น กัณฑ์มัทรีคำหลวง ซึ่งใช้ฉันทลักษณ์ประณีต ถ้อยคำสูง และจังหวะการสวดเพื่อสร้างสมาธิและความซาบซึ้ง วรรณกรรมธรรมะออนไลน์มีลักษณะต่างออกไปในเชิงสุนทรียศาสตร์ กล่าวคือ ใช้ภาษากระชับ ตรงไปตรงมา ผสมภาพถ่าย เสียงดนตรี หรือกราฟิก เพื่อเร้าความรู้สึกและการตระหนักรู้ในเวลาอันสั้น ตัวอย่างเช่น บทความธรรมะสั้นในรูปแบบภาพพร้อมข้อความเกี่ยวกับ “การปล่อยวาง” ที่เผยแพร่ในสื่อสังคมออนไลน์ แม้ไม่มีฉันทลักษณ์ซับซ้อน แต่สามารถกระตุ้นการใคร่ครวญผ่านประสบการณ์ร่วมของคนรุ่นใหม่ได้รวดเร็วและกว้างขวาง ความลึกซึ้งจึงเกิดจากการเชื่อมโยงตรงกับชีวิตประจำวัน มากกว่าการประดิษฐ์ถ้อยคำเชิงกวีแบบโบราณ ความคิดเหล่านี้สะท้อนในผลงานของนักเขียนร่วมสมัยที่มุ่งเสนอแนวทางการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ความกรุณา และการไม่เบียดเบียน ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นยุคศิลาจารึก ยุคสิ่งพิมพ์ หรือยุคดิจิทัล ศาสนาในฐานะรากเหง้าทางจิตใจของคนไทยยังคงส่งอิทธิพลต่อวิธีคิด การสร้างสรรค์ และการสื่อสารของนักเขียนไทยอย่างต่อเนื่อง (Taylor, 2021) ศาสนาไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงในวัดหรือคัมภีร์อีกต่อไป แต่ได้กลายเป็นแรงบันดาลใจในโลกของวรรณกรรมร่วมสมัย ที่ช่วยหล่อหลอมความเป็นมนุษย์ให้กลับมามีความหมายภายใต้ความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วของโลกยุคใหม่

พุทธศาสนาในฐานะพลังทางวัฒนธรรมกับพลวัตของวรรณกรรมไทยในสังคมร่วมสมัย

จากการวิเคราะห์และเรียบเรียงเนื้อหาทั้งหมดตามที่ได้เสอนมาข้างต้น” ผู้เขียนเห็นชัดว่า ประเด็นอิทธิพลของพระพุทธศาสนาต่อวรรณกรรมไทยมิได้เป็นเพียงการทบทวนข้อมูลทางประวัติศาสตร์ หากเปิดมุมมองใหม่ต่อความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา วรรณกรรม และสังคมไทยในฐานะกระบวนการที่เคลื่อนไหวและปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา บทความจึงชี้ให้เห็นความสัมพันธ์เชิงพลวัตที่เชื่อมโยงระบบความคิดทางศาสนาเข้ากับรูปแบบการสร้างสรรค์ทางวรรณกรรมในแต่ละยุคสมัยอย่างเป็นระบบดังนั้นองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นคือการมองศาสนาไม่ใช่เพียงแหล่งเนื้อหา แต่เป็น “กลไกเชิงวัฒนธรรมที่หล่อหลอมระบบความคิดของวรรณกรรมไทยทั้งในเชิงโครงสร้างและจิตวิญญาณ” กล่าวคือ ศาสนาไม่ได้เป็นเพียงแรงบันดาลใจให้เกิดวรรณกรรม หากแต่เป็น “รากฐานของวิธีคิดและโลกทัศน์” ของผู้ประพันธ์ที่สะท้อนอยู่ในทุกชั้นของการสร้างสรรค์ ตั้งแต่การเลือกถ้อยคำ รูปแบบการเขียน ไปจนถึงเป้าหมายทางจิตใจของผู้อ่าน องค์ความรู้นี้แสดงให้เห็นว่าศาสนาเป็นระบบความคิดที่มีอิทธิพลต่อการสร้างความหมายของชีวิตผ่านภาษาและศิลปะ

อีกประการหนึ่งที่ถือเป็นองค์ความรู้ใหม่ คือ การพบว่าศาสนาในฐานะพลังทางวัฒนธรรม สามารถปรับตัวและดำรงอยู่ในวรรณกรรมร่วมสมัยได้อย่างต่อเนื่อง แม้โลกจะเปลี่ยนแปลงไปด้วยเทคโนโลยีและสื่อดิจิทัล แต่วรรณกรรมที่อิงหลักพุทธศาสนากลับไม่เสื่อมความสำคัญ หากแต่พัฒนาแนวทางการสื่อสารให้สอดคล้องกับยุคสมัย เช่น การเกิดขึ้นของ “วรรณกรรมธรรมะออนไลน์” หรือ “บทกวีเชิงจิตวิญญาณ” ที่ใช้ภาษาร่วมสมัย ถ่ายทอดหลักธรรมในรูปแบบที่เข้าใจง่ายและเข้าถึงคนรุ่นใหม่ได้มากขึ้น องค์ความรู้นี้จึงแสดงให้เห็นแนวโน้มใหม่ของ “การอยู่ร่วมกันระหว่างศาสนาและเทคโนโลยี” ในบริบทออนไลน์ “วรรณกรรมธรรมะ” ควรมีเกณฑ์ชัดเจนอย่างน้อยสามประการ ได้แก่ (1) มีแก่นเนื้อหายึดโยงหลักพุทธธรรมโดยตรง เช่น กรรม สติ อริยสัจ หรือการเจริญปัญญา มิใช่เพียงคำคมทั่วไป (2) มีโครงสร้างเชิงวรรณศิลป์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่า บทกวี บันทึกภาวนา หรือความเรียงเชิงใคร่ครวญ ที่ผ่านการเรียบเรียงอย่างมีเจตนาทางศิลปะ (3) มุ่งกระตุ้นการไตร่ตรองตนเองและการพัฒนาจิตใจของผู้อ่าน งานที่มีลักษณะดังกล่าวจึงนับเป็นวรรณกรรมธรรมะในสื่อดิจิทัล ไม่ใช่เพียงการเผยแพร่ข้อมูลศาสนาในรูปแบบข่าวหรือบทความทั่วไปที่ยังคงคุณค่าเดิมไว้ในรูปแบบใหม่ ในเชิงประโยชน์ องค์ความรู้ที่เกิดจากบทความนี้มีคุณค่าอย่างน้อยสามประการ คือ

1. ด้านการศึกษา ช่วยให้ผู้เรียนและนักวิชาการเข้าใจบทบาทของศาสนาในมิติของการพัฒนาความคิดและวรรณศิลป์ไทยอย่างเป็นระบบ และสามารถต่อยอดสู่การศึกษาวรรณกรรมเชิงพุทธในอนาคตในเชิงวิพากษ์มากขึ้น กล่าวคือ ควรตั้งคำถามต่อการตีความศาสนาในวรรณกรรมแต่ละยุคว่าเป็นการสะท้อนหลักธรรมโดยตรง หรือเป็นการปรับใช้เพื่อรับใช้โครงสร้างอำนาจและค่านิยมทางสังคมบางประการ นอกจากนี้ยังอาจพิจารณาว่าวรรณกรรมบางแนว เช่น วรรณกรรมสะท้อนสังคมหรือวรรณกรรมสตรีนิยม ได้ต่อรองหรือวิพากษ์กรอบคิดทางศาสนาอย่างไร มุมมองเช่นนี้จะช่วยเปิดพื้นที่ให้การศึกษาวรรณกรรมเชิงพุทธมีความลุ่มลึกและหลากหลายยิ่งขึ้น

2. ด้านสังคมและวัฒนธรรม ทำให้สังคมตระหนักถึงคุณค่าของวรรณกรรมทางศาสนาในฐานะพื้นที่สาธารณะทางความคิดที่หล่อหลอมศีลธรรมและสติปัญญาของผู้คน วรรณกรรมลักษณะนี้สามารถทำหน้าที่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมในการสร้างความเข้าใจเรื่องเหตุ–ผลทางจริยธรรม ความรับผิดชอบต่อสังคม และการอยู่ร่วมกันอย่างมีเมตตา นอกจากนี้ ยังเปิดโอกาสให้เกิดการสนทนาและตีความหลักธรรมในบริบทใหม่ ๆ ช่วยเสริมสร้างวัฒนธรรมการอ่าน การใคร่ครวญ และการพัฒนาคุณธรรมร่วมกันในสังคมร่วมสมัย

3. ด้านการประยุกต์ใช้ในอนาคต ปิดพื้นที่ให้เกิดการต่อยอดเชิงสร้างสรรค์ผ่านการบูรณาการศาสนากับเทคโนโลยีร่วมสมัย เช่น การออกแบบวรรณกรรมดิจิทัล แอปพลิเคชันอ่านธรรมะเชิงโต้ตอบ พอดแคสต์เล่าเรื่องชาดก หรือบทกวีภาพที่สื่อสารหลักธรรมด้วยสื่อผสม แนวทางดังกล่าวช่วยให้การเผยแผ่ธรรมะสอดคล้องกับพฤติกรรมการเสพสื่อของคนรุ่นใหม่ และส่งเสริมการเรียนรู้เชิงไตร่ตรองในสภาพแวดล้อมดิจิทัลอย่างมีความหมายและยั่งยืน กล่าวโดยสรุป องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากบทความนี้คือ “การตระหนักถึงพลังทางวัฒนธรรมของศาสนาในฐานะต้นธารแห่งความคิดสร้างสรรค์ทางวรรณกรรม” ซึ่งมิได้จำกัดอยู่ในกรอบของอดีต แต่ขยายตัวไปสู่ยุคดิจิทัลได้อย่างมีศักยภาพ องค์ความรู้นี้จึงเป็นสะพานเชื่อมระหว่างภูมิปัญญาโบราณ

กับการสื่อสารร่วมสมัย ทำให้เห็นว่าศาสนาและวรรณกรรมมิได้แยกจากกัน หากแต่เกื้อหนุนกันในการหล่อหลอมมนุษย์ให้เข้าใจชีวิต เข้าใจธรรม และเข้าใจคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในสังคมไทยปัจจุบัน

สรุป

จากการศึกษาทั้งหมด ผู้เขียนเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ศาสนาโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญที่หล่อหลอมวรรณกรรมไทยมาอย่างต่อเนื่องในทุกยุคสมัย มิได้จำกัดบทบาทอยู่เพียงในฐานะคำสอนทางศีลธรรม หากแต่เป็นพลังทางวัฒนธรรมที่หลอมรวม “ความงามของภาษา” เข้ากับ “ความจริงของชีวิต” จนเกิดเป็นวรรณกรรมที่มีทั้งคุณค่าทางสุนทรียะและคุณค่าทางจิตใจควบคู่กันไป วรรณกรรมไทยจึงมิใช่เพียงพื้นที่แห่งความบันเทิงหรือจินตนาการ แต่เป็นพื้นที่ของการใคร่ครวญชีวิต การเรียนรู้ความทุกข์ ความไม่เที่ยง และหนทางแห่งความดีงามในแบบที่มนุษย์สามารถเข้าถึงได้ผ่านภาษา ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและวรรณกรรมไทยเป็นความสัมพันธ์เชิงเกื้อหนุน ศาสนาทำให้วรรณกรรมมีแก่นทางคุณธรรม ขณะที่วรรณกรรมทำให้หลักธรรมมีชีวิต มีอารมณ์ และเข้าถึงผู้คนได้ง่ายขึ้น ความสัมพันธ์เช่นนี้ช่วยขัดเกลาความคิด ความรู้สึก และจิตสำนึกของสังคมไทยมาอย่างยาวนาน และยังคงส่งอิทธิพลอยู่แม้ในบริบทร่วมสมัยที่โลกหมุนเร็วและเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่าโจทย์สำคัญของปัจจุบันมิใช่การตั้งคำถามว่าศาสนายังมีบทบาทในวรรณกรรมหรือไม่ หากแต่เป็นคำถามว่าเราจะทำอย่างไรให้คุณค่าทางศาสนายังคงสื่อสารกับผู้คนได้อย่างมีพลังในโลกยุคใหม่ วรรณกรรมที่มีรากฐานจากศาสนาจำเป็นต้องปรับรูปแบบ วิธีเล่า และภาษาการสื่อสารให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ โดยไม่ละทิ้งแก่นสารทางจริยธรรมและปัญญา หากสามารถทำได้เช่นนี้ วรรณกรรมทางศาสนาจะยังคงเป็นพลังสร้างสรรค์ที่ช่วยยกระดับจิตใจ สร้างสติ และหล่อหลอมสังคมให้มีความสมดุลและเมตตามากขึ้น ผู้เขียนเชื่อว่า ศาสนาในฐานะบ่อเกิดแห่งวรรณกรรมไทยมิใช่มรดกของอดีต หากเป็นทุนทางปัญญาและจิตวิญญาณที่สามารถนำมาต่อยอดเพื่อพัฒนามนุษย์และสังคมในอนาคตได้ วรรณกรรมที่ยืนอยู่บนรากฐานทางศาสนาจึงยังคงมีศักยภาพในการเป็นแสงนำทางให้มนุษย์เข้าใจชีวิต เข้าใจความดี และอยู่ร่วมกันอย่างสันติท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างไม่สิ้นสุด

บรรณานุกรม

เกษม ขนาบแก้ว. (2528). *แง่คิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). *งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ฉบับปรับปรุง*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. (2524). วรรณกรรมศาสนา. กรุงเทพฯ: วิคตอเรียการพิมพ์

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2527). *ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรม และประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ:อมรินทร์การพิมพ์.

นิยะดา เหล่าสุนทร. (2535). *พินิจวรรณกรรม: รวมบทความวิชาการด้านวรรณคดีและภาษา (ศึกษาจากต้นฉบับตัวเขียน).* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ประพนธ์ เรืองณรงค์. (2549). *วรรณกรรมไทยกับพระพุทธศาสนา.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พัชรี พยัคฆ์พงศ์. (2555). *อิทธิพลของศาสนาพุทธต่อวรรณคดีไทย.* กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ว.วชิรเมธี. (2550). *ธรรมะติดปีก*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะ.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2539). *พุทธธรรม.* กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

สุชาดา พัฒนมงคล. (2563). *วรรณกรรมไทยร่วมสมัยกับแนวคิดทางพุทธศาสนา.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภางค์ จันทวานิช. (2543). *วรรณคดีและสังคมไทย.* กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Bowie, K. (2019). *Of Beggars and Buddhas: The Politics of Humor in the Vessantara Jataka in Thailand.* University of Wisconsin Press.

Premasiri, P. D. (2017). Buddhist Reflections on Ethics and Literature. *Journal of Buddhist Studies*. 45(2), 89–110.

Taylor, J. (2021). *Buddhism and Postmodernity in Thai Literature.* Routledge.

ศึกษาธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในนรกและสวรรค์ในอุปาสิกาสูตร
An Analytical Study of the Dhammas Causing Female Lay Followers to be Reborn in Hell and Heaven in the Upāsikā Sutta

[1]ภัทรชวนันท์ พัฒนธัญธนธรณ์ และ [2]พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันติ์ สุขวฑฺฒโน)
[1]Phatchawanan Phatthanathanyathanatorn and [2]Phrakhru Sirirattanapandit (Suksan Sukhawatthano)
[1,2]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
[1,2]Buddhism Faculy, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
[1]Corresponding Author's Email: Phatchawa99@gmail.com
Received: May 8, 2026; **Revised:** August 15, 2026; **Accepted:** August 16, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในนรกและสวรรค์ในอุปาสิกาสูตร ซึ่งเป็นการศึกษาหลักธรรมที่เป็นเหตุแห่งการนำไปเกิดในทุคติและสุคติของอุบาสิกาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผลการศึกษาพบว่า ในทางพระพุทธศาสนานั้นได้อธิบายถึงเหตุแห่งการเกิดในนรกและสวรรค์ว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากการกระทำทางด้านกาย วาจา และใจ ซึ่งอุบาสิกาที่ประพฤติผิดศีล มีความเห็นผิด ขาดศรัทธา และประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ 10 ประการ คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น ย่อมมีผลที่ไปสู่นรก ส่วนอุบาสิกาที่ตั้งมั่นในพระรัตนตรัย สมบูรณ์ด้วยศีล มีจิตใจที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความเห็นที่ถูกต้องประพฤติในธรรม และเจริญกุศลกรรมอย่างสม่ำเสมอและประกอบด้วยกุศลกรรมบถ 10 ประการ คือ การไม่ฆ่าสัตว์ การไม่ลักทรัพย์ การไม่ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น ย่อมเป็นเหตุให้เข้าถึงสุคติภูมิหรือสวรรค์ ทั้งนี้ อุปาสิกาสูตรนั้นมิได้มุ่งเพียงแต่การอธิบายเรื่องผลแห่งกรรมหลังจากความตายเท่านั้น แต่ยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงหลักจริยธรรมสำหรับในการดำเนินชีวิตของอุบาสิกาในสังคมของพระพุทธศาสนาอีกด้วย ซึ่งหลักธรรมในอุปาสิกาสูตรนั้นได้มีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับหลักแห่งกรรม กล่าวคือ เป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาที่เป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดภพภูมิในอนาคต ซึ่งการสั่งสมกุศลกรรมย่อมนำไปสู่ความเจริญทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ ในขณะที่อกุศลกรรมเป็นเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมและทุกข์ ย่อมนำไปสู่ความไม่เจริญ ซึ่งในอุปาสิกาสูตรนั้นเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของศีลธรรม ความศรัทธา และการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาอันถูกต้อง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สามารถกำหนดวิถีชีวิตและผลแห่งกรรมของอุบาสิกา ทั้งในโลกปัจจุบันและโลกหน้า ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงหลักธรรมคำสอนที่สำคัญของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองได้อย่างชัดเจน

คำสำคัญ: ธรรม; อุบาสิกา; นรก; สวรรค์; อุปาสิกาสูตร

Abstract

This academic article aims to study the doctrinal principles that lead female lay followers (upāsikās) to rebirth in hell or heaven as presented in the Upāsikā Sutta. The study examines the Buddhist teachings concerning the causes that lead to rebirth in states of suffering (duggati) and states of happiness (sugati) according to the teachings found in the Tipiṭaka. The findings reveal that Buddhism explains rebirth in hell and heaven as the result of actions performed through body, speech, and mind. An upāsikā who violates moral precepts, holds wrong views, lacks faith, and engages in the ten unwholesome courses of

action (akusala-kammapatha) such as killing living beings, stealing, and sexual misconduct is destined for rebirth in hell. In contrast, an upāsikā who is firmly established in the Triple Gem, perfect in moral conduct, generous and compassionate, endowed with right view, devoted to righteous conduct, and consistently cultivates wholesome deeds in accordance with the ten wholesome courses of action (kusala-kammapatha) such as abstaining from killing, stealing, and sexual misconduct is led toward a fortunate rebirth in heavenly realms. Furthermore, the Upāsikā Sutta does not merely explain the consequences of kamma after death, but also reflects the ethical principles guiding the daily lives of female lay devotees within Buddhist society. The teachings presented in the discourse are closely related to the doctrine of kamma, emphasizing intentional action (cetanā) as the crucial factor determining future existence and rebirth. The accumulation of wholesome kamma leads to prosperity and well-being both in the present life and in future existences, whereas unwholesome kamma becomes the causal condition for decline, suffering, and misfortune. Thus, the Upāsikā Sutta demonstrates the Buddha's emphasis on morality, faith, and intentional righteous action as essential factors shaping the lives and karmic results of upāsikās in both this world and the next. In this way, the discourse clearly reflects one of the fundamental teachings of Buddhism concerning personal responsibility for one's own actions.
Keyword: Dhamma; Female Lay Followers (Upāsikās); Hell; Heaven; Upāsikā Sutta

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญเกี่ยวกับหลักของกรรมและผลของกรรม โดยอธิบายได้ว่า การกระทำทุกประการทั้งทางด้านกาย วาจา และใจ ย่อมส่งผลต่อวิถีชีวิตและภพภูมิของสัตว์โลกในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงสอนถึงเรื่องนรกและสวรรค์นั้นจึงเป็นส่วนสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดทางด้านจริยธรรมและความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า บุคคลผู้ประพฤติอกุศลกรรมย่อมได้รับผลเป็นทุกข์และเข้าถึงนรก ซึ่งเป็นภูมิที่จะไม่มีความสุข ความสดชื่น (พร รัตนสุวรรณ, 2542) ขณะที่ผู้ประกอบกุศลกรรมย่อมเข้าถึงสุคติภูมิและได้รับผลแห่งความสุขตามสมควรแก่กรรม ซึ่งเกิดจากเจตนาที่เป็นตัวกรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ฉกฺก. (ไทย); 22/63/577) ซึ่งหลักการดังกล่าวมิได้มุ่งเพียงแต่จะอธิบายเรื่องโลกหลังจากความตายเท่านั้น แต่ยังมีนัยสำคัญต่อการดำเนินชีวิตในสังคม เพื่อที่จะให้มนุษย์ได้ตระหนักถึงคุณค่าของศีลธรรมและการพัฒนาจิตใจ ในพระไตรปิฎกนั้นมีพระสูตรจำนวนมากที่กล่าวถึงบทบาทของอุบาสกและอุบาสิกาในฐานะพุทธศาสนิกชนฝ่ายคฤหัสถ์ ซึ่งมีหน้าที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม โดยเฉพาะอุปาสิกาสูตรที่ได้กล่าวถึงคุณธรรมและพฤติกรรมของอุบาสิกาอันเป็นเหตุให้เข้าถึงนรกหรือสวรรค์ (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562) ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการทำกรรมดีหรือกรรมไม่ดี (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), 2554) ซึ่งพระสูตรดังกล่าวนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า สตรีผู้ครองเรือนมิได้ถูกจำกัดบทบาทเพียงทางด้านสังคมหรือครอบครัวเท่านั้น แต่ยังมีศักยภาพในการพัฒนาคุณธรรมและบรรลุความดีงามทางด้านจิตใจได้เช่นเดียวกับบุคคลทั่วไป

การศึกษาธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในนรกและสวรรค์ในอุปาสิกาสูตรนั้น จึงเป็นแนวทางหนึ่งในการทำความเข้าใจถึงหลักของกรรมที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของมนุษย์ หากบุคคลได้ทำกรรมใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เขาย่อมรับผลแห่งกรรมนั้น (วศิน อินทสระ, 2555) และเป็นการช่วยอธิบายให้เห็นว่า ในทางพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับเจตนาและการกระทำของบุคคลในฐานะปัจจัยที่กำหนดชีวิตที่ควรให้เป็นอย่างไร (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2555) ซึ่งหลักธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเข้าถึงทุคติและสุคติตามแนวคำสอนในอุปาสิกาสูตรนั้น เป็นการศึกษาถึงความหมาย และด้านเนื้อหา รวมถึงหลักธรรมที่ปรากฏใน

พระสูตร และผลของกรรมที่ได้ทำไว้หลังจากตายแล้วจะไปสู่นรกหรือสวรรค์ด้วยนั้น เป็นการอธิบายถึงภพภูมิของนรกและสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ด้วย เพื่อเป็นการช่วยเสริมสร้างองค์ความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับบทบาทของอุบาสิกา หลักกรรม และแนวทางในการดำเนินชีวิตตามหลักธรรม เพื่อจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนาและสามารถนำหลักธรรมไปใช้ในการดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุขตลอดไป

ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในนรกและสวรรค์ในอุปาสิกาสูตร

ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในนรกและสวรรค์ในอุบาสิกาสูตร ซึ่งเป็นหลักธรรมและพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจ ที่เป็นปัจจัยกำหนดภพภูมิของอุบาสิกาตามผลแห่งกรรม การประพฤติอกุศลกรรมย่อมเป็นเหตุให้ได้รับผลในนรก ขณะที่การประพฤติกุศลกรรมย่อมเป็นเหตุให้เกิดในสวรรค์ อธิบายได้ดังนี้

1. ความหมายของอุปาสิกาสูตร

อุปาสิกาสูตร หมายถึง พระสูตรที่ว่าด้วยอกุศลกรรมบถ 10 ประการเป็นเหตุให้เกิดในนรก และกุศลกรรมบถ 10 ประการ เป็นเหตุให้เกิดในสวรรค์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ทสก. (ไทย); 24/-/บทนำ) ซึ่งเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงเหตุและผลของการประพฤติปฏิบัติของอุบาสิกา โดยเน้นความเชื่อมโยงระหว่างกรรมกับผลที่ได้รับ ทั้งการเกิดในนรกและสวรรค์ อันเป็นผลจากการกระทำทางกาย วาจา และใจ

2. ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในนรก สามารถที่จะอธิบายได้ดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุบาสิกาประกอบด้วยธรรม 10 ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ ธรรม 10 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ทสก. (ไทย); 24/214/352) คือ

1) เป็นผู้ฆ่าสัตว์ หยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด ปักใจอยู่ในการฆ่าและการทุบตี ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งปวง

2) เป็นผู้ลักทรัพย์ คือ เป็นผู้ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่น ซึ่งอยู่ในบ้าน หรืออยู่ในป่าที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

3) เป็นผู้ประพฤติผิดในกาม คือ เป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของบิดามารดาที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาวที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่อยู่ในปกครองของโคตร ที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง โดยที่สุด แม้สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้

4) เป็นผู้พูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านรู้สิ่งใดจงกล่าวสิ่งนั้น บุคคลนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า รู้ หรือรู้ก็กล่าวว่า ไม่รู้ ไม่เห็นก็กล่าวว่า เห็น หรือเห็นก็กล่าวว่า ไม่เห็น กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง

5) เป็นผู้พูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วมาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ยุยงคนที่สามัคคีกัน ส่งเสริมคนที่แตกแยกกัน ชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่แตกแยกกัน พูดแต่ถ้อยคำที่ก่อความแตกแยกกัน

6) เป็นผู้พูดคำหยาบ คือ กล่าวแต่คำที่หยาบคาย กล้าแข็ง เผ็ดร้อน หยาบคายร้ายกาจแก่ผู้อื่น กระทบกระทั่งผู้อื่น ใกล้ต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ

7) เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลา พูดคำไม่จริง พูดไม่อิงประโยชน์พูดไม่อิงธรรม พูดไม่อิงวินัย พูดคำที่ไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

8) เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ทำอย่างไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา

9) เป็นผู้มีจิตพยาบาท คือ มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า จงถูกทำลาย จงขาดสูญ จงพินาศไป หรืออย่าได้มี

10) เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริตว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและชั่วก็ไม่มีโลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม 10 ประการนี้แล ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อง.ทสก. (ไทย); 24/211/346-347)

ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในนรกนั้น คือ อกุศลกรรมบถ 10 ซึ่งเป็นการกระทำทางกาย วาจา และใจที่ประกอบด้วยอกุศล ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ และอกุศลทางใจ 3 ประการ คือ ความโลภอยากได้ของผู้อื่น ความพยาบาท และความเห็นผิด ซึ่งอกุศลกรรมบถเหล่านี้เป็นเหตุให้จิตเศร้าหมองและนำไปสู่ผลกรรมที่ไม่พึงปรารถนา ดังนั้น อกุศลกรรมบถ 10 จึงเป็นหลักสำคัญที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำกับผลของกรรม

อกุศลกรรมบถ 10 ประการนี้ที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาหลังจากตายแล้วย่อมไปสู่ในนรก ซึ่งนรกขุมใหญ่นั้นมีด้วยกันทั้งหมด 8 ขุม ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

นรก 8 ขุม ประกอบด้วยขุมต่าง ๆ คือ

1) สัญชีวมหานรก เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ ถึงแม้ว่าจะได้รับทุกขโทษเป็นสาหัสจนขาดใจแล้ว ก็กลับเป็นขึ้นมาอีกได้ หมายความว่า คนใจบาปหยาบช้าลามก ตายไปตกนรกขุมนี้แล้ว เขาก็จะเป็นคล้าย ๆ กับว่ามีตัวตนเป็นกายสิทธิ์ คือไม่มีวันที่จะต้องตายกันเลย แม้ว่าจะได้รับการลงโทษอย่างสาหัสจนทนไม่ไหวขาดใจตายไป ถึงกระนั้นก็ต้องกลับมีชีวิตชีวากลับเป็นขึ้นมารับทุกขโทษต่อไปอีก เป็น ๆ ตาย ๆ อยู่อย่างนี้ตลอดเวลาฉะนั้นนรกขุมนี้ จึงมีชื่อว่า สัญชีวมหานรก = มหานรกที่ไม่มีวันตาย (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร, 2545) ซึ่งสัตว์ในนรกนี้จะต้องถูกสับถูกฟัน เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยแล้ว แล้วกลับฟื้นขึ้นมาบ่อย ๆ ต้องชดใช้กรรมอยู่ถึง 500 ปีอายุกัป (1 วันในนรกขุมนี้ = 9 ล้านปีมนุษย์)

- ลักษณะพื้นเป็นเหล็กหนา เผาไฟจนแดงโชน ขอบด้านข้าง 4 ขอบก็เช่นกัน มองออกไปไม่แลเห็นขอบบ่อ
- มีอาณาเขตใหญ่ไพศาล แต่จะหาที่ว่างเว้นจากไฟไม่ได้เลย
- ระหว่างไฟจะมีสรรพาวุธต่าง ๆ เช่น หอก ดาบ ฯลฯ สารพัดจะมีถูกไฟเผาแดงจนมีความคมจัด
- มีนายนิรยบาลหรือยมบาล คือ ผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก
- สัตว์นรกวิ่งพล่านเพราะเท้าเหยียบไฟ ร่างกายติดไฟตลอดเวลา เวลาวิ่งไปก็จะไปกระทบกับหอก ดาบ ค้อน หรืออาวุธต่าง ๆ มาฟัน แทง สับ ร้องครวญคราง ยมบาลถืออาวุธต่าง ๆ อันมีไฟลุกโพลง ตัดร่างกายให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ ตายแล้วก็ฟื้นมารับกรรมอีก ตลอดเวลา
- บุพกรรม : เมื่อเป็นมนุษย์มีจิตไม่บริสุทธิ์ หยาบช้า ก่อกรรมทำเข็ญ เช่น ฆ่าสัตว์ เบื่อสัตว์ เบียดเบียนบุคคลที่ต่ำกว่าตนเป็นนิจ (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

2) กาฬสุตตมหานรก เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ ย่อมถูกลงโทษโดยนายนิรยบาลเอาด้ายดำมาดีดเป็นเส้นเข้าตามร่างกาย แล้วก็เอาเลื่อยมาเลื่อย บางทีก็เอาขวานมาผ่า หรือเอามีดนรกมาเฉือน กรีดตามเส้นด้ายดำที่ดีดไว้ไม่ให้ผิดรอยได้ ฉะนั้นนรกขุมนี้ จึงมีชื่อว่า กาฬสุตตมหานรก = มหานรกที่ลงโทษตามเส้นด้ายดำ (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร, 2545) ซึ่งนรกสายบรรทัดเหล็ก ลงโทษด้วยเส้นเชือกดำแล้วถากหรือตัดด้วยเครื่องประหาร สัตว์นรกวิ่งไปบนแผ่นเหล็กแดง ถ้าล้มลงจะถูกดีดด้วยสายบรรทัดเหล็กแดง มีอายุ 1,000 ปีอายุกัป (1 วันนรก = 36 ล้านปีมนุษย์)

- มีกำแพงทั้ง 4 ด้านเป็นเหล็ก พื้นเป็นเหล็กถูกเผาไฟแดงโชน

- ยมบาลพากันโห่ร้องไม่ขาดระยะ ถืออาวุธที่ไฟลุกโพลง ไล่ฆ่าสัตว์นรกผู้กำลังวิ่งหนีไปมาอยู่บนแผ่นโลหะอันลุกโพลง จับสัตว์นรกให้นอนลง นำเลื่อยบ้าง ขวานบ้างที่ไฟกำลังติดสับ เฉือนสัตว์นรกนั้น ให้เป็น ส่วนบ้าง 16 ส่วนบ้าง

- บุพกรรม : เมื่อเป็นมนุษย์มีใจบาป ทำการทรมานสัตว์ด้วยการตัดเท้า หู ปาก จมูก ทำร้ายบิดา มารดา ครู อาจารย์ ฯลฯ เบียดเบียนหรือฆ่าภิกษุ สามเณร ดาบส หรือเป็นเพชฌฆาต (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

3) สังฆาฏมหานรก เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ ย่อมได้รับทุกขโทษ โดยถูกภูเขาเหล็กนรกบดขยี้ร่างกายให้ได้รับทุกขเวทนาอยู่ตลอดเวลา ไม่มีเวลาสร่างว่างเว้น ฉะนั้นนรกขุมนี้จึงมีชื่อว่า สังฆาฏมหานรก = มหานรกที่บดขยี้ร่างกายสัตว์ (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร, 2545) ซึ่งนรกที่มีภูเขาเหล็กใหญ่ มีไฟลุกโพลงบดขยี้สัตว์นรก นรกที่ถูกบดหรือหนีบ หมายถึง มีภูเขาเหล็กลุกเป็นไฟกลิ้งมาบดขยี้สัตว์นรก นรก มีอายุ 2,000 ปีอายุกัป (1 วันนรก = 144 ล้านปีมนุษย์)

- มีกำแพงทั้ง 4 ด้านเป็นเหล็ก พื้นเป็นเหล็กถูกเผาไฟแดงโชน

- ยมบาลจะจับเอาสัตว์นรกให้เข้าไปในแผ่นดินเหล็ก ที่ลุกโพลงเพียงเอวตรึงแน่นไม่ให้หวั่นไหว จากนั้นภูเขาเหล็กอันลุกโพลงลูกใหญ่เกิดขึ้นแต่ทิศบูรพา ครางกระหึ่มเหมือนเสียงอสนีบาตกลิ้งมาบดสัตว์เหล่านั้น ราวกับว่าบดงาให้เป็นผง แล้วไปตั้งอยู่ในทิศปัจฉิม กลิ้งไปเหมือนอย่างนั้น แล้วตั้งอยู่ในทิศบูรพา อนึ่ง ภูเขาทั้ง 2 ลูกนั้นได้กลิ้งมาปะทะแล้ว บดขยี้สัตว์นรก ดุจบีบคั้นน้ำอ้อย

- บุพกรรม : เมื่อเป็นมนุษย์มีใจบาปหยาบช้าด้วยใจอกุศลกรรม ไร้ความเมตตากรุณา ทำทารุณกรรมสัตว์ด้วยวิธีการต่าง ๆ เป็นประจำ หรือบุคคลที่ทรมานเบียดเบียนสัตว์ที่ตนใช้ประโยชน์ และพวกนายพราน (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

4) โรรุวมหานรก เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ ย่อมได้รับทุกขโทษอย่างแสนสาหัสสุดจะประมาณ ตลอดเวลาในนรกขุมนี้ จะได้ยินแต่เสียงร้องครวญครางอย่างน่าสมเพชเวทนาเป็นยิ่งนัก ฉะนั้นนรกขุมนี้จึงมีชื่อว่า โรรุวมหานรก = มหานรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องครวญคราง(พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร, 2545) ซึ่งนรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องให้ครวญครางของสัตว์นรกที่ถูกควันไฟอันแสบร้อน มีอายุ 5,000 ปีอายุกัป (1 วันนรก = 576 ล้านปีมนุษย์)

- กำแพงเหล็ก 4 ด้านไฟลุกโชน หาเปลวไม่ได้ ยิ่งลึกก็ยิ่งร้อนมาก

- ตรงกลางขุมนรก มีดอกบัวเหล็ก กลีบเหล็กถูกเผาไฟจนแดงโชน กระแสแห่งไฟพุ่งออกจากกลีบตลอดเวลา

- สัตว์นรกจะถูกกรรมทำให้ต้องเอาหัวมุดลงไปในดอกบัว มือและขาก็จะจุ่มลงไปเช่นกัน กลีบบัวจะหนีบขาไว้ถึงข้อเท้า หนีบมือไว้ถึงข้อมือ ส่วนหัวจะหนีบไปถึงคาง เพื่อให้ควันแสบแทรกเข้าไปตามปากแผลทั้ง 9 ของเหล่าสัตว์นรกผู้ไหม้อยู่ แล้วจึงค่อยทำสรีระให้เป็นผงไหลออกมาคล้ายดังแป้ง

บุพกรรม : เมื่อเป็นมนุษย์มีใจบาปเผาสัตว์ทั้งเป็น ตัดสินความไม่ยุติธรรม รุกที่ดินเอาสาธารณสมบัติมาเป็นของตน กินเหล้าเมาประทุษร้ายผู้อื่น ชาวประมง คนที่เผาป่าที่สัตว์อาศัยอยู่ (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

5) มหาโรรุวมหานรก เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ ย่อมถูกลงโทษโดยวิธีอันแสนจะทรมานเป็นอย่างยิ่ง ทำให้ต้องร้องโอดโอยครวญครางเสียงดังกระหึ่มมากมายยิ่งนัก เสียงร้องครวญครางมากกว่ามหานรกขุมที่ 4 ที่กล่าวมาแล้วมากกว่ามาก ฉะนั้นนรกขุมนี้จึงชื่อว่า มหาโรรุวมหานรก = มหานรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องครวญครางมากมาย (พระพรหมโมลี (วิลาศ ฌาณวโร, 2545) ซึ่งนรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องไห้ครวญครางนั้น เพราะมีเปลวไฟพุ่งวูบเข้าทางทวารทั้ง 9 เผาสัตว์นรกตลอดเวลา มีอายุ 8,000 ปีอายุกัป (1 วันนรก = 2,304 ล้านปีมนุษย์)

- กำแพงเหล็ก 4 ด้านไฟลุกโชน หาเปลวไม่ได้ ยิ่งลึกก็ยิ่งร้อนมาก

- ตรงกลางขุมนรก มีดอกบัวเหล็ก กลีบเหล็กถูกเผาไฟจนแดงโชน กระแสแห่งไฟพุ่งออกจากกลีบตลอดเวลา

- สัตว์นรกจะถูกกรรมทำให้ต้องเอาหัวมุดลงไปในดอกบัว มือแลและขาก็จะจุ่มลงไปเช่นกัน กลีบบัวจะงับเข้ามาหนีบขาไว้ถึงข้อเท้า หนีบมือไว้ถึงข้อมือ ส่วนหัวจะหนีบไปถึงคาง เพื่อให้ไฟเผา เปลวไฟจะแทรกเข้าไปตามปากแผลทั้ง 9 ของพวกสัตว์นรกผู้กำลังหมกไหม้อยู่

- บุพกรรม : เมื่อเป็นมนุษย์มีใจบาป ตัดคอสัตว์ด้วยความโกรธ ปล้น ขโมยทรัพย์สมบัติของพ่อแม่ ครูบาอาจารย์และของศาสนา เช่น ของภิกษุ สามเณร ดาบส แม่ชี และสิ่งของเครื่องสักการะต่าง ๆ ที่เขานำมาบูชาพระรัตนตรัย ปล้นโกงเอาของคนอื่นมาเป็นของตน (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

6) ตาปนมหานรก เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ย่อมได้รับทุกขโทษ โดยวิธีการถูกย่างให้ได้รับความเร่าร้อน และนรกรุมนี้ก็มีความเร่าร้อนเป็นอย่างยิ่ง ฉะนั้นนรกขุมนี้จึงชื่อว่า ตาปนมหานรก = มหานรกที่ทำสัตว์ให้เร่าร้อน (พระพรหมโมลี (วิลาศ ฌาณวโร, 2545) ซึ่งนรกที่ทำให้สัตว์เร่าร้อน ด้วยการให้นั่งตรึงติดอยู่ในหลาวเหล็ก อันร้อนแดงให้ไหม้อยู่ตลอดเวลา อายุ 16,000 ปีอายุกัป (1 วันนรก = 9,216 ล้านปีมนุษย์)

- ยมบาลจับสัตว์นรกให้นั่งตรึงติดอยู่ในหลาวเหล็ก ไม่ให้กระดิกได้

- สัตว์นรกนั่งบนหลาวเหล็กที่ลุกโพลง มีประมาณเท่าลำตาล ในนรกนั้น แผ่นดินภายใต้ย่อมลุกโพลง สัตว์ทั้งหลายย่อมลุกเป็นเปลวเพลิงกระดิกไม่ได้เลย

- บุพกรรม : เมื่อเป็นมนุษย์เป็นคนใจบาป ประกอบกรรมด้วยโลภะ โทสะ โมหะ เช่น ฆ่าสัตว์เพื่อเลี้ยงชีพ และคนที่เผาบ้านเมือง กุฏิ โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ทำลายเจดีย์ (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

7) มหาตาปนมหานรก (ปตาปน) เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ ย่อมได้รับทุกข์อันเกิดจากความร้อนแรงแห่งไฟนรกเป็นที่สุด ได้รับทุกข์เพราะความเร่าร้อนเหลือประมาณ ไม่มีความร้อนในที่ไหนจักเปรียบปานกับความร้อนในนรกขุมนี้ ฉะนั้นนรกขุมนี้จึงชื่อว่า มหาตาปนมหานรก = มหานรกที่เต็มไปด้วยความเร่าร้อนอย่างมากมายเหลือประมาณ (พระพรหมโมลี (วิลาศ ฌาณวโร, 2545) ซึ่งนรกที่เต็มไปด้วยความเร่าร้อน ทุกข์ทรมานอย่างมากมายเหลือประมาณนั้น มีอายุประมาณ 55,872 ล้านปีมนุษย์

- มีกำแพงทุกด้าน มีไฟที่ความร้อนสูง คล้ายแสงสว่าง พุ่งเข้ามาจากรอบทิศ มารวมกันตรงกลาง

- มีภูเขาตั้งอยู่กลางขุมนรก มีไฟพุ่งเข้าพุ่งออกเป็นเหล็กที่แดง

- ยมบาลบังคับให้สัตว์นรกป่ายปีนขึ้นไปบนยอดภูเขาที่มีไฟโพลงด้วยอาวุธทั้งหลาย ที่กำลังลุกโชน พอไปใกล้ถึงยอด ลมอันมีกรรมเป็นปัจจัยย่อมพัดสัตว์เหล่านั้น ไม่อาจจะทรงตัวอยู่ได้ ก็เอาศีรษะลง ร่วงหล่นลงมา ก็จะถูกแหลนหลาวที่ปักเอาไว้โดยรอบแทงเข้า มีร่างกายทะลุเข้าไปในหลาวเหล็กเหล่านั้น ไฟย่อมเผาสัตว์

ให้เร่าร้อนเหลือเกิน เมื่อหล่นจากแหลนหลาวนั้นร่างก็จะถูกไฟเผาตามเดิม ยมบาลก็จะมาไล่ให้ปีนขึ้นไปยอดเขาต่อไป

- บุพกรรม : เมื่อเป็นมนุษย์มีใจบาปหนาไปด้วยอกุศลมลทิน เช่น ประหารคนหรือสัตว์ให้ตายเป็นหมู่มาก ๆ ไม่คำนึงถึงชีวิตเขาชีวิตท่าน และคนที่มีอุจเฉททิฏฐิ สัสสตทิฏฐิ นัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ และอกิริยทิฏฐิ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่าง (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

8) อเวจีมหานรก เหล่าสัตว์ที่อุบัติเกิดในมหานรกขุมนี้ ย่อมได้รับทุกขโทษอย่างหนักที่สุด เพราะระหว่างแห่งเปลวไฟและความทุกข์ไม่มีว่างแม้แต่สักนิดเลย ในมหานรกนี้ไม่มีการหยุดพักแม้แต่สักชั่วระยะเวลาหนึ่ง สัตว์นรกต้องได้รับความทุกข์อย่างหนักอยู่เสมอตลอดเวลา ไม่ใช่บางคราก็หนักบางคราก็เบาเหมือนมหานรกขุมอื่น ๆ เพราะฉะนั้นนรกขุมนี้จึงมีชื่อว่า อเวจีมหานรก = มหานรกที่ปราศจากคลื่น คือความบางเบาแห่งความทุกข์ (พระพรหมโมลี (วิลาศ ฌาณวโร, 2545) ซึ่งนรกที่ปราศจากคลื่น คือ ไม่มีเวลาว่างนั้น หมายถึง นรกที่มีเปลวไฟพลุ่งออกมาจากทิศทั้ง 4 เผาสัตว์นรกอยู่ตลอดเวลา มีอายุประมาณ 1 อันตรกัปของมนุษย์

- สัตว์นรก ไม่สามารถเคลื่อนไหวร่างกายได้เลย
- มีกระดูกแดงฉาน เนื่องจากถูกไฟเผาจนสุก ถูกให้ยืนกางแขน
- มีกำแพงปิดเฉพาะตัว 6 ทิศ
- มีหอกแทงทะลุตรึงไว้ทั้งจากบนลงล่าง ซ้ายทะลุขวา หน้าทะลุหลัง หลายสิบเล่ม จนไม่สามารถจะขยับได้เลยแม้แต่น้อย จำนวนสัตว์นรกที่อยู่ในขุมนี้ มีมากกว่าทั้ง 7 ขุม ที่กล่าวมาแล้วรวมกันทั้งหมดเสียอีก
- เปลวไฟในนรกนี้ ไม่มีระหว่างคั่น ที่มีประมาณ 100 โยชน์ในมหานรกนั้น เต็มไปด้วยสัตว์ทั้งหลายหาระหว่างคั่นไม่ได้เลย ประดุจดังทะนานเต็มไปด้วยน้ำนมและแป้ง ฉะนั้น ประมาณของเหล่าสัตว์ผู้หมกไหม้อยู่ย่อมไม่มีด้วยอิริยาบถทั้ง 4 และสัตว์เหล่านั้น ย่อมไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ย่อมไหม้อยู่ในที่เฉพาะของตนเท่านั้น ทุกข์เท่านั้นย่อมปรากฏ หาระหว่างมิได้ ขึ้นชื่อว่าระหว่างแห่งความทุกข์ในมหานรกนี้ ย่อมไม่มีเลย
- อเวจีมหานรกนี้ เป็นสถานที่ใหญ่มาก วัดโดยผ่ากลางได้ 318 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 954 โยชน์ รวมทั้งอุสสทนรกด้วย เป็นหมื่นโยชน์
- บุพกรรม : เมื่อเป็นมนุษย์ได้ทำอนันตริยกรรม อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ฆ่ามารดา บิดา พระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าให้ห้อพระโลหิต ทำสังฆเภท ยุยงให้สงฆ์แตกกัน และบุคคลที่ทำลายพระพุทธเจดีย์ พระพุทธรูป ต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้โดยจิตคิดประทุษร้าย บุคคลที่ติเตียนพระอริยบุคคลพระสงฆ์ผู้มีคุณแก่ตน ผู้ที่ยึดถือนิยตมิจฉาทิฏฐิ 3 (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

นรกทั้ง 8 ขุม เป็นภูมิแห่งความทุกข์ที่เกิดจากผลของอกุศลกรรม โดยจัดอยู่ในกามภูมิฝ่ายทุคติ ซึ่งแต่ละขุมมีลักษณะและความรุนแรงของทุกข์แตกต่างกันตามกำลังแห่งกรรมที่สัตว์ได้กระทำไว้ ซึ่งนรกทั้ง 8 ขุมนั้นเป็นการสะท้อนถึงหลักกรรมและผลของกรรมว่า การประพฤติชั่วทางกาย วาจา และใจ ย่อมนำไปสู่นรก

3. ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในสวรรค์ สามารถที่จะอธิบายได้ดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุบาสิกาประกอบด้วยธรรม 10 ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ธรรม 10 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อง.ทสก. (ไทย); 24/214/352) คือ

1) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธ และศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

2) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือ ไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่าที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

3) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม คือ ไม่เป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของบิดามารดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่อยู่ในปกครองของโคตร ที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง โดยที่สุดแม้แต่สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้

4) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านรู้สิ่งใดจงกล่าวสิ่งนั้น บุคคลนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า ไม่รู้ หรือรู้ก็กล่าวว่า รู้ ไม่เห็นก็กล่าวว่า ไม่เห็น หรือเห็นก็กล่าวว่า เห็น ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง

5) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกันชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

6) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ

7) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์

8) เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ทำอย่างไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา

9) เป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท คือ ไม่มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

10) เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม 10 ประการนี้แล ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: อง.ทสก. (ไทย); 24/211/348-349)

ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในสวรรค์ อันได้แก่ กุศลกรรมบถ 10 ซึ่งเป็นการประพฤติดีทางกาย วาจา และใจ โดยละเว้นการกระทำชั่วและประกอบความสุจริตทั้งหลาย กุศลกรรมบถเหล่านี้เป็นเหตุให้จิตใจผ่องใส เกิดความสงบและความเจริญ อันนำไปสู่สุคติภูมิ โดยเฉพาะการเกิดในสวรรค์ ดังนั้น การรักษากุศลกรรมบถ 10 จึงเป็นแนวทางสำคัญในการสร้างเหตุแห่งความสุขและความเจริญทั้งในปัจจุบันและภพหน้า

กุศลกรรมบถ 10 ประการนี้ที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาหลังจากตายแล้วย่อมไปสู่ในสวรรค์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของเทวดาที่ยังเสพกามคุณ 5 อันได้แก่ สวรรค์ 6 ชั้น คือ

1) จาตุมหาราชิกาภูมิ เป็นที่อยู่ของหมู่เทวดา มีท้าวมหาราชทั้ง 4 เป็นผู้ปกครอง คือ (1) ท้าวธตรัฐ (2) ท้าววิรูปักษ์ (3) ท้าววิรุฬหก (4) ท้าวเวสสุวรรณ มีอายุ 9 ล้านปีมนุษย์

บุพกรรม : ชอบให้ทานด้วยคิด ว่า “เราตายแล้ว จักได้เสวยผลแห่งทานนี้” และเป็นผู้มีศีล ฯลฯ

2) ตาวติงสาภูมิ เป็นเมืองใหญ่มี 1,000 ประตู มีพระเกศจุฬามณีเจดีย์ สมเด็จพระอมรินทราธิราชปกครอง มีอายุ 32 ล้านปีมนุษย์

บุพกรรม : ชอบให้ทานด้วยความคิดว่า “การให้ทานเป็นการกระทำดี” งดงามด้วยพยายามรักษาศีล ไม่ดูหมิ่นผู้ใหญ่ในตระกูล

3) ยามาภูมิ เป็นที่อยู่ของเทวดาผู้มีแต่ความสุขอันเป็นทิพย์ โดยมีท้าวสุยามเทวราชเป็นผู้ปกครอง มีอายุ 144 ล้านปีมนุษย์

บุพกรรม : ชอบให้ทานด้วยคิดว่า “ปู่ ย่า ตา ยาย เคยให้ เคยทำมาเราก็ไม่ควรทำให้เสียประเพณี” รักษาศีล ทำความดีด้วยความจริงใจ

4) ดุสิตาภูมิ เป็นที่อยู่ของเทวดาผู้มีความยินดีแช่มชื่นเป็นนิจ มีท้าวสันดุสิตเทวราช ปกครอง มีอายุ 576 ล้านปีมนุษย์

บุพกรรม : ชอบให้ทานด้วยความคิดว่า “เราหุงหากินได้ แต่สมณะไม่ได้หุงหากิน เราจะไม่ให้ทานแก่สมณะย่อมเป็นการไม่สมควร” ฯลฯ

5) นิมมานรตีภูมิ เป็นที่อยู่ของเทวดาผู้ยินดีในกามคุณอารมณ์ ซึ่งเนรมิตขึ้นมาตามความพอใจ มีอายุ 2,304 ล้านปีมนุษย์

บุพกรรม : ชอบให้ทานด้วยความคิดว่า “เราจักจำแนกแจกทานเช่นเดียวกับฤาษีทั้งหลายในกาลก่อน” ฯลฯ

6) ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ เป็นที่อยู่ของเทวดาซึ่งเสวยกามคุณอารมณ์ มีอายุ 9,216 ล้านปีมนุษย์

บุพกรรม : ชอบให้ทานด้วยความ คิดว่า เมื่อเราให้ทาน จิตของเราจะเลื่อมใส เกิดความปลื้มใจและโสมนัส ฯลฯ (พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี), 2562)

พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสไว้ว่า มนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย คือ

50 ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช 30 ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น 1 เดือน 12 เดือนโดยเดือนนั้น เป็น 1 ปี 500 ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ 8 หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมหาราช ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แลว่า ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย

100 ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดาวดึงส์ 30 ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น 1 เดือน 12 เดือนโดยเดือนนั้น เป็น 1 ปี 1,000 ปีทิพย์โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ 8 หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แลว่า ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย

200 ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นยามา 30 ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น 1 เดือน 12 เดือนโดยเดือนนั้น เป็น 1 ปี 2,000 ปีทิพย์โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ 8 หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นยามา ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แลว่า ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย

400 ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดุสิต 30 ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น 1 เดือน 12 เดือนโดยเดือนนั้น เป็น 1 ปี 4,000 ปีทิพย์โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิต ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ 8 หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นดุสิต ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แลว่า ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย

800 ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นนิมมานรดี 30 ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น 1เดือน 12 เดือนโดยเดือนนั้น เป็น 1 ปี 8,000 ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ 8 หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นนิมมานรดี ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แลว่าราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย

1,600 ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี 30 ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น 1 เดือน 12 เดือนโดยเดือนนั้น เป็น 1 ปี 16,000 ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ 8 หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แลว่า ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.ติก. (ไทย); 20/71/288-289)

ดังนั้น สวรรค์ 6 ชั้น จึงเป็นสุคติภูมิที่เป็นผลแห่งการสั่งสมกุศลกรรมของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งแต่ละชั้นมีความสุข อายุ และความประณีตที่แตกต่างกันตามกำลังแห่งบุญและกุศลกรรมที่ได้สั่งสมไว้ การเกิดในสวรรค์นั้นจึงเป็นผลของการประพฤติสุจริตและการสร้างกุศลกรรม

องค์ความรู้ใหม่

บทความวิชาการเรื่องศึกษาธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในนรกและสวรรค์ในอุปาสิกาสูตรนั้น ซึ่งก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่สำคัญ คือ การอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างเจตนาของการทำกรรม กับการส่งผลต่อภพภูมิหลังความตาย ซึ่งผ่านบทบาทของอุบาสิกาในฐานะคฤหัสถ์ฝ่ายหญิงตามแนวของพระพุทธศาสนา โดยพบได้ว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้พิจารณาการเกิดในนรกหรือสวรรค์จากสถานภาพทางสังคมหรือเพศสภาพของบุคคล แต่เป็นการพิจารณาจากเจตนาและการกระทำที่ประกอบด้วยกุศลหรืออกุศลเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งองค์ความรู้ใหม่ที่พบ คือ หลักความสัมพันธ์แห่งสุคติ–ทุคติ ได้แก่ ด้านความเชื่อ (ศรัทธาและทิฏฐิ) ด้านพฤติกรรม (ศีลและการดำเนินชีวิต) ด้านสภาพของจิตใจ (เจตนาและคุณธรรมภายใน) ซึ่งทั้ง 3 องค์ประกอบนี้มีความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยต่อผลแห่งกรรมและภพภูมิในอนาคต กล่าวคือ อุบาสิกาที่มีสัมมาทิฏฐิ ตั้งมั่นในพระรัตนตรัย รักษาศีล และมีจิตประกอบด้วยเมตตา จาคะ และสติ ย่อมสั่งสมเหตุแห่งสุคติภูมิ ขณะที่อุบาสิกาผู้มีมิจฉาทิฏฐิ ขาดศีลธรรม มีความตระหนี่ ริษยา และประกอบด้วยอกุศลกรรม ย่อมเป็นเหตุแห่งทุคติภูมิหรือนรก นอกจากนี้จะเห็นได้ว่า อุปาสิกาสูตรมิได้มุ่งเน้นเพียงแต่การอธิบายเรื่องโลกหลังความตาย แต่ยังเป็นกรอบจริยธรรมของคฤหัสถ์ที่เป็นสตรี ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบันได้ โดยเฉพาะการสร้างจิตสำนึกด้านความรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม ผ่านการควบคุมพฤติกรรมและพัฒนาคุณธรรมภายในจิตใจ

อีกประการหนึ่ง องค์ความรู้จากการศึกษานี้ทำให้เห็นว่า แนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาไม่ใช่เพียงเรื่องความเชื่อในเชิงของอภิปรัชญา แต่เป็นกลไกทางด้านของจริยธรรม ที่ช่วยกำกับพฤติกรรมมนุษย์ให้ตระหนักถึงผลของการกระทำ อันนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและความสงบสุขของสังคมโดยรวมได้อย่างยั่งยืน และสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้อย่างชัดเจน

สรุป

ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในนรกและสวรรค์ในอุปาสิกาสูตร เป็นการแสดงให้เห็นถึงหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับอกุศลและกุศลกรรมบถ 10 ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่อธิบายถึงความแตกต่างของชีวิตและภพภูมิของสัตว์โลก ซึ่งพระพุทธศาสนามองว่า การกระทำทุกอย่างของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นทางด้านกาย วาจา หรือใจ ล้วนมีผลสืบเนื่องตามเหตุปัจจัย โดยเฉพาะการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาอันเป็นตัวกำหนดคุณค่าของกรรมและผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งอุปาสิกาสูตรจึงเป็นพระสูตรที่สะท้อนถึงแนวคิดดังกล่าวผ่านบทบาทของอุบาสิกาในฐานะพุทธศาสนิกชนฝ่ายคฤหัสถ์ ซึ่งต้องดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางภาระหน้าที่ทางสังคมและครอบครัว แต่ยังสามารถพัฒนาคุณธรรมและสร้างเหตุแห่งสุคติได้ด้วยการประพฤติธรรมอย่างถูกต้อง

เหตุแห่งการเข้าถึงนรกหรือทุคติภูมิของอุบาสิกาเกิดจากการกระทำในอกุศลกรรมบถ 10 ทั้งในด้านความคิด คำพูด และการกระทำ เช่น การผิดศีล การมีจิตประกอบด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง และมีมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองและนำไปสู่ความเสื่อมทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ ส่วนอุบาสิกาที่มีศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย รักษาศีล ประพฤติตนด้วยความเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และเจริญกุศลกรรมบถ 10 อย่างสม่ำเสมอ ย่อมเป็นผู้สร้างเหตุแห่งสุคติและความสุขทั้งทางโลกและทางธรรม ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิตใจควบคู่กับการประพฤติปฏิบัติทางสังคมอย่างสมดุลกัน จึงเป็นการสะท้อนถึงหลักความจริงตามแนวพระพุทธศาสนาว่าสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม ซึ่งการกระทำที่ประกอบด้วยกุศลย่อมนำไปสู่ความสุข ตายไปสู่สุคติภูมิ ส่วนการกระทำที่ประกอบด้วยอกุศลย่อมนำไปสู่ความทุกข์และความเสื่อม ตายไปย่อมไปสู่ทุคติภูมิ

บรรณานุกรม

พร รัตนสุวรรณ. (2542). *นรก-สวรรค์*. กรุงเทพฯ: วิญญาณ.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2555). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร). (2545). *โลกทีปนี.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.

พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี). (2562). *วิปัสสนาเพื่อความดับกรรม.* กรุงเทพฯ: หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วศิน อินทสระ. (2555). *หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด.* กรุงเทพฯ: บริษัท ขุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์ จำกัด.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2554). *หลักกรรมในพระพุทธศาสนา.* นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วิเคราะห์พิธีกรรมงานศพคนอีสานวัฒนธรรมที่เปลี่ยนผ่าน : คนตายขายคนเป็น

Analysis of Isan Funeral Rituals a Culture in Transition : The Death Selling the Living

[1]สุนทร ฝ่ายที, [2]ไชยวัฒน์ ชุ่มนาเสียว, [3]อธิศ ไชยคิรินทร์,
[4]หอมหวล บัวระภา และ[5]ราตรีศรีวิไล บงสิทธิพร
[1]Soonthon Faytee, [2]Chaivat Chumnasiao, [3]Athis Chaikhirin,
[4]Homhuan Buarabha and [5]Ratrisrivial Bongsithiporn
[1,2,3,4]สาขาวิชาวัฒนธรรม ศิลปกรรมและการออกแบบ, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
[5]สาขาวิชาศิลปะการแสดง คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
[1,2,3,4]Department of Culture, Fine Arts and Design, Khon Kaen University.
[5]Department of Performing Arts, Faculty of Fine Arts, Khon Kaen University.
[1]Corresponding Author, E-mall: 6585210001@neu.ac.th
Received: October 8, 2025; **Revised:** March 10, 2026; **Accepted:** March 15, 2026

บทคัดย่อ

การวิเคราะห์พิธีกรรมงานศพคนอีสานซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่เปลี่ยนผ่านภายใต้แนวคิด "คนตายขายคนเป็น" โดยเน้นการเปลี่ยนผ่านจากพิธีกรรมตามประเพณีดั้งเดิมไปสู่รูปแบบที่มีมิติทางเศรษฐกิจและการบริโภคเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น รวมถึงศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและจิตใจที่เกิดขึ้นกับครอบครัวผู้เสียชีวิตจากแรงกดดันทางสังคม และผลการวิเคราะห์พบว่า งานศพในภาคอีสานมักจัดอย่างละเอียดและมีค่าใช้จ่ายสูงตั้งแต่ 50,000 ถึง 150,000 บาท หรืออาจมากกว่านั้น ซึ่งเป็นภาระทางการเงินอย่างหนักสำหรับหลายครอบครัว จากแนวคิด "คนตายขายคนเป็น" เป็นวลีที่สะท้อนปัญหาค่าใช้จ่ายที่เกินตัวโดยเฉพาะกรณีที่รายจ่ายจัดงานสูงเกือบ 300,000 บาท แต่เงินช่วยงานที่ได้รับมีเพียงหลักหมื่นบาท บทความนี้จึงเสนอ "แนวทางในการปรับปรุงหรือสร้างความเข้าใจใหม่" เพื่อให้พิธีกรรมเหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมปัจจุบัน โดยผลการวิเคราะห์พบว่า การเปลี่ยนผ่านของทัศนคติ จากการทำบุญให้ดีที่สุด เป็น "การวางแผนให้ดีที่สุด" เพื่อลดภาระลูกหลาน ตามค่านิยมใหม่ "ทำไมพ่อแม่ต้องมาเตรียมตัวก่อนตาย" การใช้จ่ายเชิงวิพากษ์ผ่านวลี "คนตายขายคนเป็น" ซึ่งสะท้อนปัญหาเศรษฐกิจและสังคมอย่างตรงไปตรงมา ทางออกทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ คือ การใช้กองทุนฌาปนกิจสงเคราะห์ และ "การทำประกันชีวิต" เป็นเครื่องมือในการทำบุญให้ผู้ตายพร้อมกับการสร้างรากฐานทางเศรษฐกิจให้คนที่ยังไม่ตาย แนวทางปฏิบัติที่เสนอประกอบด้วย การวางแผนทางการเงิน การเลือกจัดงานศพอย่างประหยัด เช่น จัดงานปลอดสุราและการตั้งกฎระเบียบร่วมกันในระดับชุมชนเพื่อควบคุมปัจจัยเสี่ยงที่จะตามมา

คำสำคัญ: พิธีกรรมงานศพคนอีสาน; วัฒนธรรมที่เปลี่ยนผ่าน; คนตายขายคนเป็น; ประกันชีวิต; ฌาปนกิจสงเคราะห์; ภาระทางเศรษฐกิจ

Abstract

This article analyzes Isan funeral rituals as a cultural transition under the concept of "The Dead Selling the Living" (Khon Tai Khai Khon Pen). The study focuses on the shift from traditional rites toward forms increasingly influenced by economic and consumption dimensions, while examining the economic and psychological impacts on the bereaved families caused by social pressure. The analysis reveals that funerals in the Isan region are often elaborate and costly, ranging from 50,000 to 150,000 Baht or more, posing a severe financial burden. The phrase "The Dead Selling the Living" reflects the issue of excessive spending, particularly in cases where funeral costs reach nearly 300,000 Baht, while funeral contributions received total only in the tens of thousands. Consequently, this article proposes "guidelines for improvement or re-conceptualization" to ensure rituals align with current socio-economic conditions. The findings suggest a transition in attitude from "performing the best merit" to "performing the best planning" to alleviate the burden on descendants, following the new value of "Why parents must prepare before death". Critical spending is addressed through the phrase "The Dead Selling the Living," which directly reflects socio-economic problems. Proposed cultural and economic solutions include utilizing cremation funds and "life insurance" as tools for making merit for the deceased while establishing an economic foundation for the survivors. Recommended practices consist of financial planning, opting for economical funeral arrangements—such as alcohol-free events—and establishing collective community regulations to control subsequent risk factors.

Keywords: Isan Funeral Rituals; Cultural Transition; The Dead Selling the Living; Life Insurance; Cremation Fund; Economic Burden

การเกิดและการตายของมนุษย์

การเกิด (Birth) การเกิดถือเป็นจุดเริ่มต้นของวัฏสงสารในภพภูมิใหม่ ตามหลักไตรลักษณ์ถือว่าเป็นทุกข์ เพราะต้องเผชิญกับความไม่เที่ยงและความเปลี่ยนแปลงตั้งแต่แรกเริ่มชีวิต การเกิดขึ้นของมนุษย์เกิดจากกรรมในอดีตชาติ ซึ่งเป็นพลังที่ขับเคลื่อนให้วิญญาณมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา เมื่อวิญญาณหรือจิตสุดท้ายของบุคคลหนึ่งในชาติก่อนดับลง ก็จะเกิด "ปฏิสนธิจิต" หรือจิตดวงใหม่ในทันทีเพื่อรับผลของกรรมดีหรือกรรมชั่วในอดีตและนำพาไปสู่การเกิดใหม่ในภพภูมิที่เหมาะสม หากมีกรรมดีมากก็อาจได้เกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง หรือหากมีกรรมไม่ดีก็อาจต้องเผชิญกับความยากลำบากตั้งแต่กำเนิด

การตาย (Death) การตายคือการสิ้นสุดของชีวิตในภพภูมินั้นๆ ซึ่งเป็นเรื่องธรรมชาติที่ทุกชีวิตต้องเผชิญตามหลักพุทธศาสนา การตายไม่ใช่การสิ้นสุดอย่างแท้จริง แต่เป็นการเปลี่ยนผ่านจากภพภูมิหนึ่งไปสู่อีกภพภูมิหนึ่งและเมื่อถึงวาระสุดท้ายของชีวิต ร่างกายจะเข้าสู่ภาวะที่เรียกว่า ธาตุสลาย คือธาตุทั้งสี่ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม และไฟ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกายจะค่อยๆ แยกออกจากกัน ลมหายใจหยุดลง หัวใจหยุดเต้น และจิตสุดท้ายก็จะออกจากร่างเพื่อเข้าสู่กระบวนการเกิดใหม่ในทันที ภาวะที่จิตออกจากร่างนี้เรียกว่า จุติจิต ซึ่งเป็นจุดสิ้นสุดของภพภูมิปัจจุบัน และเป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทางสู่ภพภูมิใหม่ตามกรรมที่ได้กระทำมาโดย วศิน อินทสระ (2023) EP. 1/26 ได้กล่าวไว้ในหลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด เพื่อการทำความเข้าใจเรื่องการเกิดและตายตามหลักพุทธศาสนาจึงเป็นการช่วยให้มนุษย์เห็นความจริงของช่วงชีวิต และไม่ยึดติดกับ

สิ่งใดๆ เพราะทุกอย่างล้วนเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และตามข้อมูลที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนั้น เป็นหลักการและแนวคิดพื้นฐานในพระพุทธศาสนาเรื่อง สังสารวัฏ (วงจรการเวียนว่ายตายเกิด) ซึ่งเป็นแก่นสำคัญในคำสอนของพระพุทธเจ้าในศาสนาพุทธ เป็นหลักการที่ได้รับการยอมรับและถ่ายทอดสืบต่อกันมาในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท โดยมีรากฐานมาจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นแหล่งอ้างอิง

"งานศพคนอีสาน" เมื่อความเศร้าในงานศพกลายเป็นภาระ ถึงเวลาหรือยังที่เราจะเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและสังคมในพิธีกรรมงานศพของคนอีสาน โดยเน้นถึงการเปลี่ยนผ่านจากพิธีกรรมตามประเพณีเดิมไปสู่รูปแบบที่มีมิติทางเศรษฐกิจและการบริโภคเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น จากการสืบค้นข้อมูลของผู้เขียนและคณะ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2568 บนเพจ TOPICTHAILAND www.topicrecentthailand.com หัวข้อเรื่อง "งานศพอีสาน" เมื่อความเศร้ากลายเป็นภาระ ถึงเวลาที่จะรู้และอยากคุย (TOPIC THAILAND) เพื่อให้ได้ข้อมูลไว้ว่า ในภาคอีสานของประเทศไทย งานศพไม่ได้เป็นเพียงแค่พิธีส่งดวงวิญญาณของผู้ล่วงลับสู่สุคติ แต่ยังเป็นงานใหญ่ของชุมชน และเป็นจารีตที่สืบทอดกันมาจากรุ่นต่อรุ่นซึ่งเต็มไปด้วย ความเศร้า ความศรัทธา ความรักและความผูกพัน แต่ในอีกมุมหนึ่ง งานศพกลับกลายเป็นภาระทางการเงินที่หลายครอบครัวต้องแบกรับอย่างหนัก บางครั้งก็หนักเกินความจำเป็น วัฒนธรรมงานศพในภาคอีสานพิธีกรรมและความศรัทธางานศพของชาวอีสาน มักจัดอย่างละเอียดและครบถ้วน เริ่มตั้งแต่การตั้งศพบำเพ็ญกุศลหลายคืน มีการนิมนต์พระสวดอภิธรรมเลี้ยงแขกจำนวนมาก จัดดอกไม้ เครื่องเสียง และอาหาร บางทีก็มีมหรสพพื้นบ้านอย่างหมอลำ หรือดนตรีพื้นเมือง "เพื่อส่งดวงวิญญาณให้ไม่เหงา" วัฒนธรรมนี้สะท้อนถึงการให้เกียรติผู้ล่วงลับและความสามัคคีของชุมชนซึ่งมี รากลึกในความเชื่อแบบพุทธะผสมผสานกับผีพื้นบ้านอีสาน ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยงานศพหนึ่งงานอาจสูงถึงหลักแสน แม้จะขึ้นอยู่กับขนาดของงานและความสามารถของเจ้าภาพ แต่โดยเฉลี่ยแล้วงานศพในภาคอีสานอาจมีค่าใช้จ่ายตั้งแต่ 50,000 ถึง 150,000 บาทหรือมากกว่านั้น โดยเฉพาะหากมีการจัดงานหลายวันหรือจ้างวงดนตรีเต็มรูปแบบ จากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (ปี 2563) พบว่า ในงานบางจังหวัดของภาคอีสาน เช่น มหาสารคาม ขอนแก่น และอุบลราชธานี ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยในงานศพสูงถึง 80,000 บาท ซึ่งถือว่าสูงเมื่อเทียบกับรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนในพื้นที่

การศึกษาพลวัตทางวัฒนธรรมการจัดงานศพคนอีสานพื้นที่ชุมชน

การจัดงานศพในอดีตของชุมชนในเขตเทศบาลตำบล โกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม มีความสำคัญคือเป็นศูนย์กลางการคมนาคมและการปกครอง นับแต่อดีตถึงปัจจุบันโดยเป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการ ส่วนอำเภอ ส่วนท้องถิ่น เป็นศูนย์กลางประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นศูนย์รวมของชุมชนที่มีวัดอันเป็นสถานที่พึ่งทางจิตใจจำนวนมากถึง 5 วัด รวมทั้งเป็นศูนย์กลางการศึกษาซึ่งเป็นที่ตั้งของสถาบันการศึกษาระดับประถม มัธยม โรงเรียนของภาครัฐและเอกชน ทำให้ในเขตพื้นที่อำเภอโกสุมพิสัยเป็นแหล่งรวมของผู้คนที่หลากหลายโดยเฉพาะข้าราชการระดับต่างๆ เข้ามาอยู่อาศัยในอำเภอโกสุมพิสัยจำนวนมาก ครั้นเมื่อบุคคลเหล่านี้เสียชีวิตจึงได้มีการจัดประเพณีงานศพ อย่างสมเกียรติสมฐานะของผู้วายชนม์ เพื่อรำลึกถึงคุณงามความดีที่ได้สั่งสมไว้เมื่อครั้งยังมีชีวิต การจัดประเภทนี้งานศพในอดีตมีการให้ความหมายและคุณค่าในเรื่องของพิธีกรรมแห่งความตายกับความเชื่อในสังคม หมายถึงการส่งผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์ตามหลักปรัชญาของศาสนาพุทธ คนในเขตเทศบาลตำบลโกสุมพิสัยนิยมจัดประเพณีงานศพที่บ้าน เนื่องจากเจ้าภาพได้ผ่อนคลายจากความเศร้าโศก มีความเชื่อว่าการจัดการศพที่บ้านคือผู้ที่เสียชีวิตตามธรรมชาติ ส่วนผู้เสียชีวิตไม่เป็นไปตามวัฏจักรของชีวิต อาทิ ผู้ประสบอุบัติเหตุ ตายท้องกลม และฆาตกรรม ให้จัดศพที่วัด ขั้นตอนของการจัดศพจะแฝงไปด้วยความเชื่อในเรื่องของภูติผีวิญญาณและความเชื่อในเรื่องภพภูมิหน้า การส่งผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์และการจัดงานศพตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นการจัดงานศพตามหลักธรรมของศาสนาพุทธที่ว่าด้วยการใช้ชีวิต

ที่ไม่ประมาท การกระทำของมนุษย์ส่งผลต่อบุญและบาปที่จะเกิดขึ้นในภพหน้า เพื่อให้เข้าใจถึงชีวิต มีเกิดและมีดับตามวัฏจักรของชีวิตมนุษย์ ในแต่ละพิธีกรรมงานศพจะแฝงไปด้วยปริศนาธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมคำสอนที่สอนให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจถึงความเป็นจริงของชีวิต หนทางแห่งการดับทุกข์และการเดินทางสายกลางตามหลักศาสนาพุทธ นอกจากนี้การจัดการศพเป็นการตอบแทนคนตายเพื่อเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูความรักและอาลัยต่อผู้เสียชีวิตไปแล้ว เจ้าภาพจึงจัดการศพซึ่งเป็นงานสุดท้ายในชีวิตของผู้ตาย เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณหรือเป็นการระลึกนึกถึงคุณงามความดีของผู้ตายที่ได้สั่งสมมาตลอดในชีวิตผ่านการช่วยเหลือแบ่งปันสิ่งของหรือวัตถุดิบในการจัดการศพ อีกทั้งยังตอบแทนคุณงามความดีในการเป็นผู้เข้าร่วมงานศพอีกด้วย นันทิยา ภูมีศรี และคณะ (2566)

กรณีศึกษาจากพื้นที่จริง 3 รายการ คือ 1) งานศพในเทศบาลตำบลโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ของ นันทิยา ภูมีศรี และคณะ (2566) พบว่า การจัดงานศพในพื้นที่นี้มีการเปลี่ยนแปลงจากการจัดที่บ้านไปสู่การจัดที่วัด เนื่องจากความสะดวกสบายและการลดมลพิษจากการเผาศพ อย่างไรก็ตามการจัดงานศพยังคงมีลักษณะของ มรณานาพาณิชย์ โดยมีการจัดดอกไม้หน้าศพ การจัดเลี้ยงอาหาร และการทำโลงศพที่หรูหราเพื่อตอบสนองความต้องการของเจ้าภาพให้ได้รับความสะดวกสบายรวดเร็วและหรูหรา 2) กรณีคุณหนิง ค่าใช้จ่ายกว่า 300,000 บาท คุณหนิงได้แชร์ประสบการณ์จัดงานศพคุณยายในภาคอีสาน โดยมีค่าใช้จ่ายรวมกว่า 311,657 บาท สำหรับงานศพที่จัด 5 วัน 4 คืน ค่าใช้จ่ายหลักๆ ได้แก่ค่ากับข้าว 70,000 บาท ค่าซองถวายพระ 50,000 บาท ค่าเนื้อหมู 60,890 บาท และค่าโรงเย็น 21,500 บาท โดยมีรายรับจากเงินฌาปนกิจ และเงินสมาคม ธกส. ร่วม 440,090 บาท 3) กรณีของนางสาวอำพร โพธิ์ชา จังหวัดขอนแก่น นางสาวอำพร ฐานะยากจนไม่มีเงินจัดงานศพให้ลูกชายที่ผูกคอตายจากความเครียดในช่วงโควิด -19 ชาวบ้านและผู้มีจิตศรัทธาในพื้นที่ ได้ช่วยกันบริจาคเงินข้าวสารและสิ่งของจำเป็น เพื่อให้สามารถจัดการศพได้ตามประเพณี "คำถาม" ควรเปลี่ยนหรือไม่เมื่อวัฒนธรรมเริ่มเป็นภาระ คำถามสำคัญคือเราควรเปลี่ยนวัฒนธรรมนี้ไหม? "คำตอบ" อาจไม่ใช่เปลี่ยนโดยสิ้นเชิงแต่ควร "ปรับ" ให้เหมาะสมกับยุคสมัยลดความฟุ่มเฟือยเปลี่ยนจากงานใหญ่หลายคืน/วัน เหลือเพียง 1 วันหรือ 2 วัน เพื่อให้ครอบครัวไม่ต้องแบกภาระเกินกำลัง เน้นจิตวิญญาณ มากกว่ารูปแบบ "โฟกัสที่การทำบุญ" การสวดพระอภิธรรมอย่างเรียบง่าย, ส่งเสริมแนวคิดงานศพอย่างยั่งยืน, ใช้วัสดุรีไซเคิล, ลดการใช้พลาสติกและลดการกินทิ้งขว้าง, รณรงค์ให้คนอีสานวางแผนล่วงหน้า เช่นการทำประกันชีวิต หรือสะสมเงินสำหรับงานศพของตัวเอง "ยังเป็นเรื่องใหม่" แต่ปัจจุบันนี้เริ่มได้รับความสนใจมากขึ้นเพราะเป็นรูปธรรมและนามธรรมที่จับต้องได้ชัดเจน

ดังนั้น วัฒนธรรมพิธีกรรมงานศพคนอีสานเราทุกคนควรเคารพ แต่ควรอยู่บนพื้นฐานของความจริง งานศพเป็นสิ่งที่ควรให้เกียรติผู้ตาย และปลอบใจผู้เป็น แต่หากการแสดงความเคารพนั้นต้องแลกมาด้วยหนี้สินและความทุกข์ของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ เราอาจต้องทบทวนเสียใหม่ เพราะท้ายที่สุดแล้วการส่งใครสักคนไปสู่ภพหน้าอย่างสงบ ไม่จำเป็นต้องแลกด้วยเงินจำนวนมหาศาล หากหัวใจของเรายังเต็มไปด้วยความรักความเคารพในงานศพคนอีสานโดยไม่ต้องมาสะท้อนปัญหาและแนวคิดที่ว่า "คนตายขายคนเป็น" และเพื่อวิเคราะห์พิธีกรรมงานศพคนอีสานวัฒนธรรมที่เปลี่ยนผ่าน เช่น "คนตายขายคนเป็น" คือ 1) เพื่อวิเคราะห์และทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและสังคม ในพิธีกรรมงานศพของคนอีสาน โดยเน้นถึงการเปลี่ยนผ่านจากพิธีกรรมตามประเพณีเดิมไปสู่รูปแบบที่มีมิติทางเศรษฐกิจและการบริโภค 2) เพื่อศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและจิตใจ ที่เกิดขึ้นกับเจ้าภาพหรือครอบครัวของผู้เสียชีวิตในปัจจุบัน อันเป็นผลมาจากแรงกดดันทางสังคมและความเข้าใจผิดในธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชน ซึ่งสะท้อนผ่านแนวคิด "คนตายขายคนเป็น" 3) เพื่อเสนอแนวทางในการปรับปรุงหรือสร้างความเข้าใจใหม่ เกี่ยวกับธรรมเนียมปฏิบัติในงานศพของคน

อีสาน ให้เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมในยุคปัจจุบัน โดยยังคงรักษาไว้ซึ่งคุณค่าทางจิตวิญญาณและความหมายตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเรื่องไตรลักษณ์และสังสารวัฏ

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและสังคมในพิธีกรรมงานศพของคนอีสาน

พิธีกรรมงานศพคนอีสานวัฒนธรรมที่เปลี่ยนผ่าน "คนตายขายคนเป็น" จากการสืบค้นข้อมูลเมื่อวันที่ 30 กันยายน 2568 ในเพจอีจัน โดย "แพทตี้อีจัน" เผยแพร่เมื่อวันที่ 22 เมษายน 2568, 11:46 น. โดยการตั้งคำถามว่า "จริงใหม? งานศพของคนอีสานกินทั้งคืนทั้งวัน และห่อกลับไปฝากคนที่บ้านส่วนคนที่เป็นเจ้าภาพนั้นหมดเป็นแสน ในเพจอีจัน โดยผู้ใช้ Facebook ชื่อพรศรีรายหนึ่งออกมาแชร์ประสบการณ์ (Share experiences) จัดงานศพในภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ "สาวโอดจัดงานศพแม่ในภาคอีสาน รายจ่ายรอบด้านตั้งตัวไม่ทัน กินทั้งคืนทั้งวันแถมห่อกลับบ้าน จบงานหมดเกือบ 300,000 แถมติดหนี้ร้านค้าเพียบ" ในเพจอีจันได้ระบุว่า เมื่อเวลาตี 4 ของวันที่ 29 สิงหาคม 2567 วินาทีที่แม่ของดิฉันหมดลมหายใจ ดิฉันก็ งง, เบลอ, ตื้อในสมอง, แล้วทันทีที่สิ้นเสียงจุดพลุ จุดประทัด เป็นสัญลักษณ์เชิงส่งข่าวถึงชาวบ้านในชุมชนซึ่งเป็นธรรมเนียมการแจ้งข่าวการตายในอีสานแต่เดิม และชาวบ้านก็หลั่งไหลมาโฮม (รวม) กันตั้งแต่ยังไม่สว่าง กลุ่มผู้ชายก็ออกไปฆ่าหมูและมาขอเงินไปซื้อเหล้ากินทันที บางกลุ่มก็มาขอเงินเติมน้ำมันรถเพื่อไปซื้อของกิน ไปขนเต็นท์ ขนโต๊ะ ขนเก้าอี้ที่วัด และทุกฝ่ายเหมือนรู้หน้าที่ เบิกเงินซื้อของทันที คนที่แม่ตายต่อหน้าอย่างดิฉัน ยังงงกับชีวิต สติล่องลอย ใครว่าอะไรขอเงินไปทำอะไร พรศรีควักกระเป๋าจ่ายหมดค่ะ ดิฉันตั้งศพแม่ไว้ที่บ้าน 3 คืน และแต่ละคืนก็จะมีเซียนการพนัน (ไพ่+ไฮโล) มาตั้งวงจากทั่วทุกสารทิศ ชาวบ้านก็มาเล่นด้วย ก็ทำกินกันทั้งวัน และเที่ยวเดินชงกาแฟกินกันทั้งคืนโดยไม่มีความเกรงใจเจ้าภาพ หรือจะไม่ทราบว่าเขากำลังเศร้าโศกเสียใจอย่างไร บางคนก็อาศัยช่วงว่างหาวนอนหรือชุลมุนวุ่นวาย หลอยของกิน (ขโมย) ของใช้ทุกอย่างที่สามารถเอาไปได้ ทางฝั่งแม่ครัวก็จะสั่งของสะบั้นหั่นแหลก หมู ไก่ ปลา พร้อมเครื่องปรุง ทำกินกันทั้งวันทั้งคืนและยังห่อเอาของดีๆ กลับไปฝากคนที่บ้านอีก ดิฉันไม่หวงแต่ห่วงไว้ทำบุญทำทาน หาแม่บ้างแบบนี้มันก็เกินไป ยิ่งชาวบ้านพากันเข้าใจผิดคิดว่าดิฉันได้สามีรวยยิ่งพากันมาถล่มกินล้างกินผลาญงานศพ 3 วัน 3 คืน หมูหมดไป 3 ตัว ปลา 2 สระ (บ่อเลี้ยงปลา) ไม่นับไก่และของสดต่างๆ

ทุกเช้ามืด ทีมแม่ครัวจะไปขนของสดมาจากตลาดโดยที่ดิฉันไม่รู้ว่าเขาทำอะไรกันบ้าง ซื้ออะไรมาบ้าง เพราะมีเงื่อนไขที่ว่า เสร็จงานแล้วเคลียร์ ร้านเครื่องดื่มก็เช่นกัน เสร็จงานแล้วจ่าย ดิฉันก็ได้แต่นั่งมองพวกเขาขนมาได้แต่กังวลนึกในใจว่าจะเอาเงินที่ไหนไปจ่าย และเมื่อจบงานดิฉันได้เงินจากซองช่วยงาน 36,746 บาท ชาวบ้านมาคนละหลักสิบหลักร้อยบางคนมาช่วย 40 บาทแต่ของกินต้องจัดเต็มในขณะที่ดิฉันมีรายจ่ายเกือบ 300,000 สมแล้วกับคำว่า ทุกข์เพราะจัดงาน "คนตายขายคนเป็น" ดิฉันไม่ได้อยากหน้าใหญ่หรือจัดงานไม่ดูฐานะตัวเองนะคะ แต่ในสถานการณ์ที่เราเคยอยู่ด้วยกันมาสองคนแม่ลูก พอแม่มาสิ้นใจต่อหน้าดิฉันก็สติแตกล่องลอยขวัญหนีดีฝ่อ ใครทำอะไรไม่รู้เรื่องหรอกค่ะ ยิ่งเป็นเสาหลักอยู่คนเดียวด้วย งงไปหมด ทุกวันนี้ดิฉันต้องเป็นหนี้ร้านค้าที่ยังไม่หมดอยู่ 50,000 กว่าบาท ปวดหัวมาก เมื่อสงกรานต์ที่ผ่านมา ญาติมาถามว่าไม่ทำบุญแจกข้าวให้แม่เหรอ ดิฉันเลยตอบตรงๆ ว่า หนี้เก่ายังใช้ไม่หมดใครอยากทำก็ทำไป และพิธีกรรมฌาปนกิจศพของชุมชนพื้นถิ่นภาคอีสานและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนผ่าน "คนตายขายคนเป็น" เป็นกฎเหล็กของธรรมชาติซึ่งมีปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายแฝงไว้

ดังนั้นงานศพของคนอีสานในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนผ่านจากประเพณีดั้งเดิมที่เน้นความศรัทธาและความสามัคคีของชุมชนไปสู่รูปแบบที่ มีค่าใช้จ่ายสูงและกลายเป็นภาระหนักทางการเงิน แก่ครอบครัวผู้จัดงาน จากแนวคิด "คนตายขายคนเป็น" ถูกใช้เพื่อสะท้อนปัญหานี้อย่างเจ็บปวด เช่น กรณีที่ต้องใช้จ่ายเกือบ 300,000 บาท แต่ได้รับเงินช่วยงานเพียงน้อยนิด เพื่อรับมือกับปัญหานี้ จึงเกิด ค่านิยมใหม่ คือ การที่ผู้สูงอายุต้อง "เตรียมชีวิตหลังความตาย" ด้วยการ วางแผนล่วงหน้า ผ่านเครื่องมือทางการเงิน เช่น การทำ "ประกันชีวิต" หรือการเข้าร่วม "กองทุนฌาปนกิจสงเคราะห์" แนวทางเหล่านี้ถือเป็นทางออกทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจที่ช่วยให้การทำบุญให้ผู้ตายเป็นไปอย่างสมเกียรติโดยไม่สร้างหนี้สินและความทุกข์ให้แก่คนเป็น ซึ่งเป็นการสร้างสมดุลระหว่างความเชื่อทางจิตวิญญาณกับโลกแห่งความเป็นจริงในสังคมยุคใหม่ตามการเปลี่ยนแปลงสังคมของโลกในปัจจุบัน

ธรรมะซ้อนธรรมะด้วยการเชื่อมโยงปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายของคนภาคอีสาน โดย พระครูอุทัยปริยัติโกศล เสถียร ยอดสังวาล (2554) ได้กล่าวไว้ว่า "ปริศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตาย" เกี่ยวกับประเพณีการตายนั้นย่อมมีความสำคัญต่อมนุษย์เป็นอย่างมากเพราะเราทุกๆ คนที่ถือกำเนิดเกิดมาในโลกใบนี้จะต้องตกอยู่ในกฎแห่งธรรมชาติที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า "กฎแห่งพระไตรลักษณ์" คือ 1) การเกิดขึ้นมาในโลก 2) การตั้งอยู่ 3) การดับไป อธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้นคือมีการเกิด การแก่ การเจ็บ และการตาย เป็นเรื่องจริงของธรรมชาติของสรรพสัตว์ แต่มนุษย์ถือว่าเป็นสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย มีวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ มากมายที่ถูกพัฒนาขึ้นโดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย มีการวิวัฒนาการเกิดขึ้นในพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายมากมายจนเกิดความสับสนโดยเฉพาะในยุคปัจจุบันในแต่ละภูมิภาคและในสถานที่ต่างๆ มีพิธีกรรมการปฏิบัติที่แตกต่างกันเนื่องมาจากการนับถือและความเชื่อถือที่แตกต่างกันไปและประเพณีที่สืบทอดต่อๆ กันมาก็มีความแตกต่างกันจนบางทีไม่รู้จะทำอย่างไรเกี่ยวกับพิธีกรรมการตายจะปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้องในชีวิตและความตาย "ความเป็นความตายเราไม่ยินดีเราจะละทิ้งร่างกายนี้ไปอย่างผู้มีสติสัมปชัญญะ เรารอแต่ให้ถึงเวลาคล้ายลูกจ้างที่หมดเวลาทำงาน ความตายนี้มีแน่ไม่ว่าแก่หรือหนุ่มแต่ที่จะไม่ตายไม่มีหรอก" พระครูอุทัยปริยัติโกศล (เสถียร ยอดสังวาล, 2554)

ดังนั้นประเพณีการตายของคนภาคอีสาน เป็นประเพณีที่น่าสรรเสริญโดยเหตุที่ได้พิจารณาเห็นสาระประโยชน์ อันจะอำนวยให้แก่ผู้มรณะกรรมไปแล้ว แม้ผู้หนึ่งได้พรากจากโลกไปแล้วก็ดี มนุษย์ผู้มีชีวิตอยู่หาได้ลืมไม่ ยังระลึกถึงการทำพิธีนำส่งบุญกุศลให้ น้ำใจอันดีงามเช่นนี้ได้มีปรากฏในชนชาวอีสาน ย่อมเห็นได้ว่ายังมีความมุ่งหวังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือปรารถนาให้ผู้มรณะนั้นๆ ได้รับความสุขยิ่งๆ ขึ้นไปในอนาคต ประเพณีการทำศพยังเป็นเครื่องนึกคิดให้ผู้มีวิจารณปัญญา ได้หยิบยกขึ้นไตร่ตรองให้ปลงเห็นสภาวะธรรมที่แท้จริง ทั้งนี้ย่อมเป็นกรณีที่ควรสรรเสริญอย่างแท้จริงซึ่งบรรพบุรุษแต่โบราณได้จัดทำเอาไว้เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจแก่ผู้ที่มัวเมาอยู่ในทรัพย์สมบัติ สามีภรรยา บุตรธิดา โดยเฉพาะประเพณีการทำศพของชาวอีสานมีปริศนาธรรมและข้อคิดมากมายน่าศึกษา และควรวางแผนความตายแบบคนอีสานเพราะงานศพราคาแพง

การ "วางแผนความตายแบบคนอีสานเพราะงานศพราคาแพงและหน้าใหญ่ใจโตคือภาระ" จากการสืบค้นข้อมูลของผู้เขียนและคณะที่ (www) https://theisaanrecord.co, (ตุลาคม 2566) เมื่อเวลา 13:50 น. ของวันที่ 2 ตุลาคม 2568 เดอะอีสานเรคคอร์ดได้กล่าวไว้ว่า เรื่องตายเมื่อหลายพันปีก่อน ผู้คนในแผ่นดินอุษาคเนย์จะมีความเชื่อเรื่อง "ขวัญ" และการตายไม่ใช่เรื่องน่าเศร้าแต่เป็นเพียงการเดินทางของ "ผีขวัญ" จากเมืองลุ่มที่หมายถึงโลกมนุษย์เพื่อไปยังเมืองฟ้าซึ่งเป็นเมืองของแถน เมื่อมีการ "สู่ขวัญ" คือลูกหลานที่อยู่เมืองลุงเรียกเชิญผีขวัญไปปกป้องดูแลพี่ขวัญซึ่งอยู่ในสถานะของ "ผีบรรพบุรุษ" สิ่งที่ชี้ชัดให้เห็นว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายจะเป็นการเฉลิมฉลองมากกว่าการโศกเศร้าอาลัยปรากฏชัดในหลักฐานทางโบราณคดีอย่างภาพหน้ากองมโหระทึกภาพคนเป่าแคน "แห่ศพ" การร้องรำทำเพลง สิ่งนี้นักวิชาการวัฒนธรรมเรียกว่า "งันเฮือนดี"

นอกจากนั้นการขุดค้นหลักฐานทางโบราณคดียังชี้ชัดให้เห็นว่าในสมัยก่อนประวัติศาสตร์มนุษย์มีการจัดการกับศพด้วยวิธีการปลงศพที่หลากหลายซึ่งลักษณะการฝังศพสามารถแบ่งได้ 3 รูปแบบด้วยกัน คือการฝังศพครั้งที่ 1) Primary Burial เป็นการฝังศพแบบดั้งเดิม พบทั่วไปในทุกภูมิภาคของประเทศไทย โดยจะนำศพวางนอนในหลุมในท่านอนตะแคงงอเข่าหรือนอนหงายเหยียดยาว การขุดค้นพบจะพบกระดูกครบทุกส่วนและ หมออุทิศ (สมบัติของศพ) วางด้านข้าง รูปแบบต่อมาคือการฝังศพครั้งที่ 2) Secondary Burial เป็นการนำกระดูกการฝังศพครั้งที่หนึ่งซึ่งฝังงจนกระทั่งเนื้อเปื่อยหมดแล้วบรรจุในภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ จากนั้นจึงนำมาทำพิธีอีกครั้ง การฝังศพลักษณะนี้จะพบกระดูกไม่ครบทุกส่วนมีเพียงกระดูกชิ้นใหญ่หรือชิ้นที่มีความสำคัญเท่านั้น และรูปแบบการสุดท้าย คือ 3) การเผาศพ เป็นวิวัฒนาการที่สำคัญของชุมชนโบราณอีกระดับหนึ่งซึ่งบ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของพิธีกรรมดั้งเดิม และแสดงให้เห็นวิวัฒนาการของการของคนสมัยก่อนต่อพิธีกรรมและการปลงศพในแต่ละยุคสมัยอย่างชัดเจน ที่กล่าวไปนั้นเป็นหลักความเชื่อและพิธีกรรมความตายของศาสนาผี แต่ภายหลังการเข้ามาของศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์และ ศาสนาตะวันตก แนวคิดการตายที่หมายถึงการย้ายที่ทางของขวัญไปยังเมืองอื่น สู่ความเชื่อที่ว่าการตายเป็นการเวียนว่ายในวัฏสงสารตามผลกรรม หรือเชื่อว่าการตายหมายถึงการกลับสู่การดูแลของพระเจ้า จึงทำให้พิธีกรรมและการให้ความหมายต่อความตายเปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกัน

ผลกระทบทางเศรษฐกิจและผลกระทบจิตใจ

พิธีกรรมหลังความตายฉากสุดท้ายของชีวิตในสังคมอีสาน ประเพณีพิธีกรรมหลังความตายจะถูกจัดโดยยึดโยงกับมิติความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เมื่อชุมชนมีการตายเกิดขึ้นสมาชิกในชุมชนจะต้องเดินทางมาแสดงความอาลัยและช่วยเหลือครอบครัวของผู้ตายอย่างสมเกียรติ ส่วนประเพณีการบำเพ็ญกุศลศพ จะมีการปรับเปลี่ยนขั้นตอนให้เข้ากับยุคสมัยมากขึ้น แต่ยังคงไว้ซึ่งปริศนาธรรมและคติธรรมแฝงอยู่ แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจนคือการบำเพ็ญกุศลไม่นิยมฝังศพไว้ก่อนเหมือนในอดีต แต่จะบำเพ็ญกุศลศพด้วยการเผาในครั้งเดียวและประกอบพิธีกรรมเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายไปพร้อมกัน หลังจากเสร็จพิธีกรรมฌาปนกิจก็จะนำเถ้าถ่านของกระดูกไปบำเพ็ญกุศล อีกครั้ง จากนั้นอาจจะนำเถ้าถ่านของกระดูกเก็บไว้ที่บ้านนำไปบรรจุไว้ที่ (ธาตุ) วัดหรือลอยอังคารก็ได้ และจากการสืบค้นข้อมูลของผู้เขียนและคณะในบทความของก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ (2563) พิธีศพของชาวอีสานในอดีต พิธีรักษาศพ เก็บกระดูก เว็บไซต์ (www) SILPA-MAG.com เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม 2568 ได้กล่าวไว้ว่า ในระหว่างเก็บศพไว้ที่บ้านจะมีการ "งันเฮือนดี" ตลอดทั้งคืนเพราะชาวบ้านจะมาอยู่เป็นเพื่อน เจ้าของบ้านและทำการละเล่นสนุกสนาน เจ้าของบ้านก็จะทำอาหารเลี้ยงดูให้อิ่มหนำสำราญ พอพระสงฆ์สวดมนต์เสร็จก็จะต้อง "งันเฮือนดี" ไปจนถึงสว่าง โดยจะทำอย่างนี้ไปตลอดจนกว่าจะถึงวันเผา เมื่อพิธีศพดำเนินมาถึงเกือบช่วงสุดท้ายหรือภายหลังจากการเผาศพ ต่อไปคือขั้นตอนการเก็บเถ้ากระดูก (อัฐิ) จะนิมนต์พระสงฆ์ไปชักอนิจจา และใช้ไม้เขี่ยเถ้ากระดูกให้เป็นรูปคน หันศีรษะไปทางทิศตะวันตกก่อนแล้วจึงเซ่นไหว้ และการเขี่ยเถ้ากระดูกต้องระมัดระวังไม่ให้มือสัมผัสเถ้ากระดูกโดยตรง เพราะเชื่อว่าเถ้ากระดูก ถ้าโดนเข้าไปจะกลายเป็นคนมือร้อนปลูกอะไรไม่ขึ้น หลังจากนั้นจะใช้ไม้เขี่ยเถ้ากระดูกให้เป็นรูปคนดั้งเดิม แต่หันศีรษะไปทางทิศตะวันออก ทำการเซ่นไหว้อีกครั้งแล้วจึงเอาเถ้ากระดูกใส่ในหม้อดินนำไปฝากไว้ที่วัด ฝังดิน หรือวางไว้ตามโคลนต้นโพธิ์ หรือตามแต่ความประสงค์ของญาติ

แนวทางในการปรับปรุงหรือสร้างความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับธรรมเนียมปฏิบัติในงานศพ

แผนชีวิตหลังความตาย คนเป็นสบาย คนตายขึ้นสวรรค์ จากบทความเรื่องกระสวนวัฒนธรรมทางสังคมอีสาน "เตรียมชีวิตหลังความตายเพื่อลูกหลาน" โดย ธงไชย สีโสภณ และสุนันท์ เสนารัตน์ (2561) วารสารวนัมฎองแหรกพุทธศาสตร์ปริทรรศน์ 5 (2) 47-56 (Journal Buddhist Vanam Dongrak) ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อพิธีกรรมงานศพกลายเป็นพิธีกรรมที่ถูกผลิตซ้ำจำเจไปด้วยขั้นตอนหลายอย่าง สร้างความสิ้นเปลืองจนเกินเหตุ นำไปสู่ความเบื่อหน่ายในอุดมการณ์และรูปแบบของพิธีกรรมเหล่านั้น นี่เองจึงเป็นมูลเหตุให้ "คนเป็น" ต้องวางแผนชีวิตหลังความตายหรือก่อนการตายจะมาเยือน เพื่อให้สำเร็จสู่พบภูมิที่ตนปรารถนาในความเชื่อเรื่อง สวรรค์-นรก และในยุคที่ประเทศกำลังก้าวสู่สังคมโลกกาภิวัตน์ ในช่วงนั้นสังคมอีสานเกิดค่านิยมทางสังคมที่เรียกว่า "หน้าใหญ่ใจโต" และวางแผนชีวิตหลังความตาย ผ่านการตระเตรียมให้ลูกหลานขายทรัพย์สมบัติเตรียมจัดงานศพใหญ่โต เมื่อฝังศพไว้ครบ 3-5 ปี จะมีการทำบุญหาผู้วายชนเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลตามคติความเชื่ออย่างยิ่งใหญ่ด้วยการว่าจ้างหมอลำมาฉลองในงาน และผู้คนในสังคมปัจจุบันเริ่มตื่นตัวเรื่องชีวิตกับการสร้างบุญกุศลหลังความตายมากขึ้น ประกอบกับสังคมที่อยู่ในสภาวะพึ่งพิงซึ่งกันและกันมากขึ้น การช่วยเหลือดูแลกันจึงกลายเป็นค่านิยมต่อการเตรียมตัวก่อนตายในรูปแบบใหม่ที่เรียกกันว่า "ประกันชีวิตชาวบ้าน" ข้อตกลงและธรรมนูญชีวิตของคนในชุมชนเรื่องการช่วยเหลือดูแลเพื่อซับน้ำตาในคราทุกข์

กระทั่งความเจริญเข้ามากล้ำกรายและกระแสวัตถุนิยมเข้ามาครอบงำ จารีตประเพณีแบบสังคมอีสานก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย หลายครอบครัวกลายเป็นครอบครัวเดี่ยวและค่านิยมในการเลี้ยงดูพ่อแม่ลดน้อยลง การวางแผนชีวิตหลังความตายจึงเกิดขึ้นเมื่อเข้าสู่ช่วงชีวิต "ไม้ใกล้ฝั่ง" นั่งใกล้หนอง โดยเฉพาะพ่อแม่หรือผู้สูงอายุจะมีการเตรียมตัวให้พร้อมก่อนวันนั้นจะมาถึง เพื่อไม่ให้รบกวนทรัพย์สินของลูกหลานและหลีกเว้นจากการถูกประนามจากสังคมรอบข้างสิ่งนี้ถือเป็นคำตอบเชิงสังคมวัฒนธรรมสมัยใหม่ เพื่อไม่ให้ลูกหลานต้องลำบากกับพิธีกรรมหลังความตายของตนเอง

เหตุผลสำคัญที่นำไปสู่การเตรียมตัวก่อนตายมีหลายประการด้วยกัน อย่างแรกคือต้นทุนการจัดงานศพมีราคาที่ต้องจ่ายค่อนข้างสูง ค่าใช้จ่ายในงานศพแต่ละครั้งต้องใช้เงินจำนวนมากโดยเฉพาะการบำเพ็ญกุศลศพ แม้ในสังคมอีสานที่ลูกหลานผู้ตาย ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านมาช่วยกันจัดงานก็ตาม แต่ภาระค่าใช้จ่ายภายในงานก็ยังคงสูงอยู่ ทั้งจากค่าสิ่งของเครื่องใช้ประกอบพิธีกรรม การเลี้ยงดูแขก การถวายพระสงฆ์ ไปจนค่าใช้จ่ายอื่นๆ ที่มีความจำเป็นต่อขั้นตอนพิธีต่างๆ อย่างค่ามัคนายก ค่าสัปเหร่อ ค่าเมรุเผาศพ อาจกล่าวได้ว่าความตายนั้นเป็นดั่งธุรกิจผ่านอุดมคติที่ว่า ผู้ตายจะไปสวรรค์หรือนรกขึ้นอยู่กับลูกหลานของตน ซึ่งหมายถึงหน้าที่ของลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่จะต้องช่วยกันทำพิธีบำเพ็ญกุศลศพไปให้แก่พ่อแม่ที่ตายไปแล้ว หากครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งมีจำนวนลูกหลานมาก มีความเป็นครอบครัวและมีทรัพย์สมบัติมากพอ ซึ่งเป็นโอกาสอันดีแก่ผู้ตาย และไม่ต้องทุกข์ใจว่าเมื่อตายไปแล้วลูกหลานจะทำบุญไปให้ก็ไม่ต้องทุกข์ใจที่จะต้องเตรียมการหาเงินไว้ใช้จ่ายสำหรับพิธีบำเพ็ญกุศลศพของตนก่อนตาย

ประกันไทยบ้านกรมธรรม์ที่ครอบคุมชีวิตในโลกนี้และโลกหน้า

วัฒนธรรมการทำประกันชีวิตเพื่อความตายหรือการจัดงานศพแบบไม่ถือเป็นการเตรียม ชีวิตหลังความตายที่ชาวอีสานนิยมทำกันมาก เช่น การทำประกันชีวิตหมู่บ้าน ประกันชีวิตกลุ่ม ธกส. ประกันชีวิตบริษัทเอกชน ประกันชีวิตกองทุนหมู่บ้าน ประกันชีวิตกำนันผู้ใหญ่บ้าน ประกันชีวิตกลุ่มสตรี ประกันชีวิตเงินออมวันละ 1 บาท ประกันภัยเหล่านี้ถือเป็นทางเลือกสำคัญเพื่อให้ความช่วยเหลือเรื่องภาระค่าใช้จ่ายเมื่อวันนั้นมาถึง ส่วนหลักประกันที่นิยมไปไม่แพ้กว่าประกันชีวิตที่กล่าวไปนั้น คือการฌาปนกิจสงเคราะห์ เป็นอีกทางเลือกในการเข้าร่วมเพื่อรองรับเป็นหลักประกันชัดเจนเมื่อตนตายจะได้รับเงินสงเคราะห์ในการจัดงานศพ

และสงเคราะห์ครอบครัว นอกจากนั้นประโยชน์ของการฌาปนกิจสงเคราะห์ สมาชิกจะได้รับการช่วยเหลือโดยมีเงินจัดการศพให้ครอบครัวผู้เสียชีวิตเมื่อเงินเหลือจากการจัดงาน การส่งเงินที่เหลือก็จะกลายเป็นเงินใช้จ่ายของครอบครัวและเป็นเงินทุนในการประกอบอาชีพหรือทุนการศึกษาบุตรต่อไป ถือเป็นเงินก้อนสุดท้ายที่หลงเหลือจากผู้ตายเพื่อเป็นรากฐานให้ครอบครัวโดยเฉพาะครอบครัวของผู้มีรายได้ไม่มาก เงินก้อนนี้อาจช่วยบรรเทาความเดือดร้อนได้เป็นอย่างดี และถือเป็นการทำบุญร่วมกันของคนในชุมชน และฉากสุดท้ายการเตรียมตัวก่อนตายที่ไม่ขัดต่อหลักความเชื่อทางศาสนา หรือจารีตพิธีกรรมที่ถูกสั่งสมมานานนับอย่างการทำประกันเพื่อชีวิตหลังความตาย สิ่งนี้จึงกลายเป็นทางเลือกสำคัญที่จะสามารถการันตีได้ว่า ภายหลังจากสิ้นลมหายใจลูกหลานจะสามารถนำเงินเหล่านี้มาบำเพ็ญกุศลเพื่อให้ตนสำเร็จสู่พบภูมิในโลกหน้าดั่งที่ใจหวัง และเหลือจากนั้นจะเป็นมรดกก้อนสุดท้าย เพื่อลูกหลานจะได้สร้างฐานชีวิตสิ่งนี้จึงกลายเป็นอุดมการณ์ชีวิตหลังความตาย อุดมการณ์ที่เกิดขึ้นในวันที่คนในสังคมอีสานมองการตายเปลี่ยนไป และไม่ต้องมาสะท้อนปัญหาในแนวคิดที่ว่า "คนตายขายคนเป็น"

แนวคิดและค่านิยมใหม่และการผนวกใช้ในงานศพคนอีสาน

1. แนวคิด "คนตายขายคนเป็น" (The Dead Selling the Living) เป็นคำสะท้อนถึงปัญหาสังคมเศรษฐกิจที่ชี้ให้เห็นว่า การจัดพิธีศพอย่างฟุ่มเฟือยหรือตามแรงกดดันทางสังคม ได้กลายเป็นภาระทางการเงินที่หนักหน่วงแก่ครอบครัวที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยเฉพาะเมื่อมีรายการจ่ายเกือบ 300,000 บาท แต่ได้รับส่งช่วยงานเพียงหลักหมื่นบาท

2. ค่านิยมใหม่ "ทำไมพ่อแม่ต้องมาเตรียมตัวก่อนตาย" (Preparing Life After Death) เป็นคำตอบ "เชิงสังคมวัฒนธรรมสมัยใหม่" ที่เกิดจากการตระหนักถึงภาระใช้จ่าย ทำให้เกิดความจำเป็นที่ผู้สูงอายุต้องเตรียมชีวิตหลังความตายเพื่อลูกหลาน ผ่านการทำ "ประกันชีวิต" และการเข้าร่วมกองทุน "ฌาปนกิจสงเคราะห์" เพื่อมิให้ลูกหลานต้องมาลำบากกับพิธีกรรมหลังความตายของตนเอง

3. การผนวก "ใช้หลักประกันทางการเงินเข้ากับพิธีกรรม" (Financialization of Rites) การฌาปนกิจสงเคราะห์ กลายเป็นหลักประกันที่ชัดเจนในการรองรับค่าใช้จ่าย โดยเงินประกันที่เหลือและเงินสงเคราะห์ที่ได้รับ ถือเป็นเงินก้อนสุดท้ายที่เหลือจากผู้ตาย เพื่อเป็นรากฐานทางเศรษฐกิจให้ครอบครัว

การผสานความรู้ใหม่ในงานศพคนอีสาน		
เป้าหมายของบทความ Objective	**ความรู้ใหม่ New Knowledge**	**ความสอดคล้อง Consistency**
1) เพื่อวิเคราะห์และทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและสังคม ในพิธีกรรมงานศพของคนอีสาน โดยเน้นถึงการเปลี่ยนผ่านจากพิธีกรรมตามประเพณีเดิมไปสู่รูปแบบที่มีมิติทางเศรษฐกิจและการบริโภค	ค่านิยมใหม่ ทำไมพ่อแม่ต้องเตรียมตัวก่อนตาย	ความรู้นี้ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านทางสังคม และทัศนคติอย่างชัดเจน โดยเปลี่ยนจากการจัดงานตามแรงกดดัน สู่การวางแผนล่วงหน้า ผ่านเครื่องมือทางการเงิน ซึ่งเป็นการยอมรับว่าพิธีกรรมไม่สามารถแยกออกจากบริบททางเศรษฐกิจในปัจจุบันได้อีกต่อไป
2) เพื่อศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและจิตใจ ที่เกิด	แนวคิด	แนวคิดนี้ ข้อค้นพบหลัก (Key Finding) ที่ตอบโจทย์ข้อ 2 โดยตรง โดยเป็นคำที่ผู้เขียนใช้เพื่อสะท้อนและ

ขึ้นกับเจ้าภาพหรือครอบครัวของผู้เสียชีวิตในปัจจุบัน อันเป็นผลมาจากแรงกดดันทางสังคมและความเข้าใจผิดในธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชน ซึ่งสะท้อนผ่านแนวคิด "คนตายขายคนเป็น"	"คนตายขายคนเป็น" คือผลลัพธ์เชิงประจักษ์	ตอกย้ำผลกระทบทางเศรษฐกิจที่รุนแรงของพิธีกรรม (รายจ่ายที่สูงกว่าเงินช่วยงานอย่างมาก) ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การหามาตรการป้องกัน
3) เพื่อเสนอแนวทางในการปรับปรุงหรือสร้างความเข้าใจใหม่ เกี่ยวกับธรรมเนียมปฏิบัติในงานศพของคนอีสานให้เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมในยุคปัจจุบัน	การผนวก "หลักประกัน" ทางการเงินเข้ากับพิธีกรรม	ความรู้นี้คือ (มาตรการแก้ไขและแนวทางปฏิบัติ) โดยนำเสนอการเข้าร่วมฌาปนกิจสงเคราะห์ หรือการทำประกันชีวิตว่าเป็น "หลักประกัน" และเป็นเงินก้อนสุดท้ายจากผู้ตายเพื่อเป็นรากฐานทางเศรษฐกิจให้ครอบครัว ถือเป็นการสร้างความเข้าใจใหม่ว่า การทำบุญให้ผู้ตายสามารถทำได้โดยไม่ต้องสร้างความลำบากให้กับคนเป็น

ตารางที่ 1: การผสานความรู้ใหม่กับจุดประสงค์ของบทความ

ตาราง: วิธีการป้องกันและมาตรการควบคุมพิธีการงานศพ		
1) ระดับบุคคลครอบครัว เน้นการเตรียมความพร้อม	การวางแผนและการประกันทางการเงิน	**ฌาปนกิจสงเคราะห์/การทำประกันชีวิต** เป็นทางเลือกสำคัญในการเข้าร่วมเพื่อรองรับหลักประกันชัดเจน เมื่อตนตายจะได้รับเงินสงเคราะห์ในการจัดงานศพและเงินที่เหลือ สามารถกลายเป็นเงินทุนประกอบอาชีพหรือทุนการศึกษาบุตรหลานได้ ซึ่งถือเป็นเงินก้อนสุดท้ายจากผู้ตายเพื่อเป็นรากฐานให้ครอบครัว การทำประกันชีวิตแบบต่างๆ เช่น การประกันชีวิตหมู่บ้าน/กลุ่ม ธกส. หรือบริษัทเอกชน ถือเป็นทางเลือกสำคัญในการช่วยเหลือภาระค่าใช้จ่ายเมื่อถึงวันนั้น
2) การจัดงานศพอย่างประหยัด	-	**เลือกสถานที่** เลือกจัดงานที่วัดหรือสถานที่จัดงานที่มีค่าใช้จ่ายต่ำและเลือกแพ็กเกจที่เหมาะสมกับงบประมาณ "งดสิ่งฟุ่มเฟือย" ลดค่าใช้ จ่ายที่ไม่จำเป็น เช่น การจัดการศพแบบ ปลอดสุรา งานศพปลอดเหล้า ซึ่งช่วยลดหนี้สินและค่าใช้จ่ายได้ จัดการเครื่อง ไทยธรรม เจรจากับทางวัด (บางแห่ง) เพื่อเมาถังสังฆทานเป็นรายคืน แล้วนำมาเวียนถวายซ้ำแทนการซื้อของใหม่ทุกคืน ซึ่งช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายได้หลายหมื่นบาท ของชำร่วยเปลี่ยนเป็นแจกการ์ดสาลบุญ บริจาคเงินให้มูลนิธิองค์กรแทนของชำร่วย ซึ่งเป็นพิธีทำบุญและอุทิศให้กับผู้เสียชีวิตและเจ้าภาพและยังได้ใบเสร็จลดหย่อนภาษี
3) ระดับชุมชนมาตรการควบคุมและป้องกัน	การกำหนดมติกฎระเบียบชุมชน	**ตั้งกฎเกณฑ์ร่วมกัน** ควรมีการประชุม ร่วมกันของหลายภาคส่วน เช่น กระทรวงวัฒนธรรม, ศาสนา, อบต, และอำเภอเพื่อออกกฎระเบียบที่เป็นเหมือนกฎหมายให้ปฏิบัติในงานการจัดงานศพ "ควบคุมปัจจัยเสี่ยง" ชุมชนสามารถมีมติเพื่อ

		แก้ไขปัญหาจากปัจจัยเสี่ยงของสุขภาพ เช่น การควบคุมการดื่มสุราหรือการพนัน
(4) การสนับสนุนจากภาครัฐ	-	**เงินสงเคราะห์** เงินสงเคราะห์ภาครัฐ (กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวง พม.) มีการสงเคราะห์ในการจัดงานศพตามประเพณีแก่ผู้สูงอายุที่เสียชีวิต และมีฐานะยากจน รายละ 3,000 บาท

ตารางที่ 2: วิธีการป้องกันและมาตรการควบคุมพิธีการงานศพ

จากตารางที่ 1-2 การวิเคราะห์พิธีกรรมงานศพคนอีสานได้ก่อให้เกิดความรู้ใหม่ที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1) การเปลี่ยนผ่านของทัศนคติ จากที่เคยเชื่อว่างานศพเป็นเรื่องของการทำบุญให้ดีที่สุด เป็น "การวางแผนให้ดีที่สุด"เพื่อลดภาระลูกหลานตามค่านิยมใหม่ "ทำไมพ่อแม่ต้องมาเตรียมตัวก่อนตาย" 2) การใช้จ่ายเชิงวิพากษ์ เพื่อระบุปัญหาค่าใช้จ่ายที่เกินตัวอย่างตรงไปตรงมา ผ่านวลี "คนตายขายคนเป็น" ซึ่งเป็นคำที่สะท้อนการวิเคราะปัญหาในเชิงเศรษฐกิจและสังคม "อย่างถึงแก่น" 3) ทางออกทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ การใช้กองทุนฌาปนกิจสงเคราะห์และการทำ "ประกันชีวิต" เป็นเครื่องมือในการทำบุญให้ผู้ตายพร้อมกับการสร้างรากฐานทางเศรษฐกิจให้คนเป็น ซึ่งเป็นการสร้างสมดุลระหว่างความเชื่อทางจิตวิญญาณกับโลกแห่งความเป็นจริงทางสังคมยุคใหม่ตามการเปลี่ยนแปลงการขับเคลื่อนของ "โลกาภิวัตน์" (Globalization)

สรุป

จากวิถีความเชื่อสู่ภาระทางการเงินและบทเรียนจาก “คนตายขายคนเป็น” ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก พิธีกรรมงานศพของชาวอีสานได้ก้าวข้ามจากความเชื่อดั้งเดิมที่เน้นจิตวิญญาณและความสามัคคี ไปสู่รูปแบบที่ถูกขับเคลื่อนด้วยมิติทางเศรษฐกิจและการบริโภคนิยม ผลการศึกษาพบความจริงที่น่าตกใจว่า “ความเศร้ากลายเป็นภาระ” เมื่อค่าใช้จ่ายในงานศพพุ่งสูงตั้งแต่ 50,000 บาท ไปจนถึงกว่า 300,000 บาท ในขณะที่รายรับจากซองช่วยงานอาจมีเพียงหลักหมื่นต้นๆ วลีที่ว่า “คนตายขายคนเป็น” จึงไม่ใช่เพียงคำกล่าวอ้าง แต่คือภาพสะท้อนของครอบครัวที่ต้องเผชิญกับหนี้สินและความทุกข์ใจเพียงเพื่อรักษาหน้าตาทางสังคมและทำตามค่านิยมที่เกินตัว และคุณค่าที่สำคัญของบทความชิ้นนี้คือการชี้ให้เห็นถึง “จุดเปลี่ยนทางทัศนคติ” โดยเสนอให้เปลี่ยนจากการมุ่งเน้น “การทำบุญให้ดีที่สุดตามรูปแบบเดิม” มาเป็นการ “วางแผนให้ดีที่สุดเพื่อคนรุ่นหลัง” นี่คือการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่การจากไปที่ไม่ทิ้งภาระไว้เบื้องหลัง ผ่านการใช้เครื่องมือทางการเงิน เช่น กองทุนฌาปนกิจสงเคราะห์และการทำประกันชีวิต ซึ่งถือเป็นทางออกที่ชาญฉลาดในการสร้างรากฐานทางเศรษฐกิจให้แก่ผู้ที่ยังอยู่ พร้อมๆ ไปกับการทำบุญส่งผู้ตายสู่สรวงสวรรค์อย่างสมเกียรติ ประโยชน์ที่แท้จริงจะเกิดขึ้นเมื่อเรานำแนวคิดเรื่อง “งานศพยั่งยืน” มาปฏิบัติจริง ไม่ว่าจะเป็นการลดจำนวนวันจัดงานลงเหลือเพียง 1-2 วัน การจัดงานแบบปลอดสุรา หรือการใช้กฎระเบียบชุมชนร่วมกันเพื่อควบคุมค่าใช้จ่าย หากสังคมอีสานและสังคมไทยร่วมกันปรับเปลี่ยนค่านิยมนี้ เราจะไม่เพียงแต่รักษาจิตวิญญาณของประเพณีไว้ได้เท่านั้น แต่ยังช่วยสร้างสังคมที่เข้มแข็งจากภายใน ซึ่งทุกคนสามารถเตรียมตัวเผชิญกับความตายได้อย่างสง่างามและมั่นคง และถึงเวลาแล้วที่เราควรจะหันมา “วางแผนความตายเพื่อความสบายของคนเป็น” เพราะการส่งใครสักคนไปสู่ภพหน้าอย่างสงบ ไม่จำเป็นต้องแลกด้วยน้ำตาและหนี้สินมหาศาลของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ หากหัวใจของเรายังเต็มไปด้วยความรักและความเคารพ นั่นคือบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่ที่สุดอย่างแท้จริงตลอดไป

บรรณานุกรม

ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. (2563). *พิธีศพของชาวอีสานในอดีต พิธีรักษาศพ เก็บกระดูก เขาทำกันอย่างไร.* สืบค้น 3 ตุลาคม 2568 จาก www.SILPA-MAG.com

เดอะอีสานเรคคอร์ด. (2566). *วางแผนความตายแบบคนอีสานเพราะงานศพราคาแพงและหน้าใหญ่ใจโตคือภาระ.* สืบค้น 2 ตุลาคม 2568 จาก https://theisaanrecord.co/2023/11/ 17/death-planning-isan/.

พระครูอุทัยปริยัติโกศล (เสถียร ยอดสังวาลย์). (2555). *ปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน.* วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

นันทิยา ภูมีศรี และคณะ. (2566). พลวัตวัฒนธรรมการจัดงานศพของชุมชนในเขตเทศบาลตำบลโกสุมพิสัย อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม. *วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.* 7(3), 277-278.

ธงไชย สีโสภณ และสุนันท์ เสนารัตน์. (2561). เตรียมชีวิตหลังความตายเพื่อลูกหลาน. *วารสารวนัมฎองแหรก พุทธศาสตร์ปริทรรศน์.* 5(2), 47-56.

วศิน อินทสระ. (2565). *หลักกรรมเบื้องต้น ชุดหลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด. (Audio Book). EP. 1/26. สืบค้น 29 กันยายน 2568.*

อีจัน. (2568). *งานศพของคนอีสานกินทั้งคืนทั้งวัน และห่อกลับบ้าน. เพจอีจัน.* สืบค้น 22 เมษายน 2568 จาก facebook.com.

TOPICTHAILAND. (2568). *งานศพอีสาน" เมื่อความเศร้ากลายเป็นภาระ, ถึงเวลาหรือยังที่จะเปลี่ยน.* TOPIC THAILAND. สืบค้น 1 ตุลาคม 2568 จาก www.topicrecentthailand.com.

เกณฑ์วินิจฉัยว่าด้วยการต้องอาบัติในปฐมปาราชิกสิกขาบทตามคัมภีร์พระวินัยปิฎก

Criteria for Determining the Severity of the First Parajika Offense according to the Vinaya Pitaka

[1]สุทธิกานต์ กาญจนะโนพินิจ
[1]Sootdhikarnt Karnjananobhinij
[1]คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
[1]Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
[1]Corresponding Author's Email: tabadii.stamford@gmail.com
Received: April 8, 2026; **Revised:** July 1, 2026; **Accepted:** August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์ บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์เกณฑ์วินิจฉัยการต้องอาบัติในปฐมปาราชิกสิกขาบทตามพระวินัยปิฎก เนื่องจากแม้ปฐมปาราชิกจะเป็นสิกขาบทสาคัญสูงสุดในพระพุทธศาสนา แต่ยังปรากฏประเด็นที่ต้องอาศัยการตีความเกี่ยวกับองค์ประกอบแห่งความผิด โดยเฉพาะเรื่องเจตนา ความยินดี และสภาพของวัตถุแห่งการเสพเมถุนธรรม โดยศึกษาด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิอ้างอิงจากข้อความในพระไตรปิฎกปาราชิกกัณฑ์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วจึงนำมาสังเคราะห์ ซึ่งเมื่อศึกษาเพิ่มเติมอกเหนือจากอาบัติปาริกเหล่านั้น สามารถวิเคราะห์อาการแห่งความยินดีในอาการเสพเมถุนธรรม ความยินดีใน 4 ขั้นตอน ได้แก่ ยินดีขณะสอดอวัยวะเพศเข้าไป ยินดีขณะอวัยวะเพศเข้าไปแล้ว ยินดีขณะอวัยวะเพศหยุดอยู่ และยินดีขณะถอนอวัยวะเพศออก กับวัตถุ คือ หญิง อมนุษย์ผู้หญิง สัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย อุภโตพยัญชนกที่เป็นมนุษย์ อุภโตพยัญชนกที่เป็นอมนุษย์ อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน บัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์ บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์ บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ผู้ชาย อมนุษย์ผู้ชาย สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ ทาง วัจจมรรค (ทวารหนัก) ปัสสาวมรรค (ทวารเบา) และมุขมรรค (ทวารปาก) ผลการศึกษาสามารถสังเคราะห์เป็นเกณฑ์วินิจฉัยการต้องอาบัติในปฐมปาราชิกสิกขาบท 4 มิติ ได้แก่ เจตนา ความยินดี การกระทำ และสภาพของวัตถุ ซึ่งสามารถใช้เป็นกรอบในการศึกษาพระวินัยเชิงวิเคราะห์ต่อไป
คำสำคัญ: ปาราชิก; เมถุนธรรม; ถุลลัยจัย

Abstract

This academic article aims to present factual information, based on evidence from the Buddhist scriptures (Tripitaka), regarding the criteria for judging the first Parajika offense. This information is interesting and beneficial for learning and understanding the criteria for judging the first Parajika offense correctly according to Buddhist monastic rules. Therefore, this article was created. Studying this text will lead to additional knowledge, increased awareness, and stricter adherence to the first Parajika precept. The study employs primary data collection from the Tripitaka, specifically the Parajika section, and related research. This data is then synthesized. Beyond the specific offenses, the study analyzes the manifestations of pleasure in sexual intercourse, specifically the four stages of pleasure: pleasure during insertion, pleasure during penetration, pleasure while the genitals are engaged, and pleasure after

withdrawal, with the object being a woman, a female non-human being, a female animal, or a hermaphrodite human, hermaphrodite non-human, or hermaphrodite animal. Human eunuchs, non-human eunuchs, animal eunuchs, human men, non-human men, male animals, through the anus, urinary tract, and mouth—evidence found in the Tripitaka indicates that certain conditions of sexual intercourse, involving different pleasures and objects, do not constitute a Parajika offense but rather a Thullaccaya-apatti**.** This leads to the presentation of this article on the topic of "Criteria for Judging Offenses in the First Parajika Rule."
Keywords: Parajika; Sexual Intercourse; Thullaccaya

บทนำ

จากการศึกษางานวิชาการที่ผ่านมา พบว่างานส่วนใหญ่มุ่งอธิบายเนื้อหาปฐมปาราชิกในลักษณะเชิงบรรยาย หรืออธิบายลักษณะการต้องอาบัติเป็นรายกรณี แต่ยังขาดการสังเคราะห์เกณฑ์วินิจฉัยการต้องอาบัติในลักษณะองค์รวมที่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเจตนา ความยินดี การกระทำ และวัตถุแห่งการกระทำได้อย่างเป็นระบบ ภิกษุพึงศึกษาให้ลึกซึ้งท่องแท้โดยเฉพาะการศึกษาในมิติเกณฑ์วินิจฉัยการต้องอาบัติปฐมปาราชิกสิกขาบทจึงเป็นสิกขาบทแรกที่ภิกษุต้องศึกษาถึงองค์ประกอบการอาบัติรวมถึงเกณฑ์การวินิจฉัยของสิกขาบทในข้อนี้ด้วย

เมถุนธรรม

คำว่า เมถุนำ ธมฺมำ ปฏิเสเวยฺย (พระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.มหา. (บาลี); 1/20/37) แปลเป็นไทยว่า เสพเมถุนธรรม คำแปลภาษาอังกฤษมาเทียบพบว่ามีการใช้อยู่ 2 สำนวน คือ sexual intercourse - การร่วมเพศ กับ sexual relation - การสัมพันธ์ทางเพศ หรือ การมีเพศสัมพันธ์ การมีเพศสัมพันธ์มีลักษณะเฉพาะ คือ เป็นการกระทำของคนคู่ (เมถุน คือ คนคู่) หมายถึง เป็นการกระทำของคน 2 คน ตามปกติก็คือ การกระทำของหญิงกับชาย แต่ก็ขยายความครอบคลุมไปถึง การกระทำระหว่างชายกับชาย หญิงกับหญิง คนกับสัตว์ติรัจฉาน แต่ในสิกขาบทนี้ได้แก่ การกระทำของชายกับหญิง คือ ภิกษุกับผู้หญิง ซึ่งเดิมทีคือหญิงมนุษย์ แล้วขยายไปถึง หญิงอมนุษย์ และสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย

เมถุนธรรมนั้นคือสภาวะธรรมที่เกิดมาจากราคะหรือกามฉันทะ อันมีลักษณะยึดติดในกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รสและสัมผัสซึ่งจัดเมถุนธรรมอย่างหนึ่งอันเกี่ยว พันทางจิตและกามฉันทะนี้มาในรูปของกิเลสกามที่เป็นเหตุให้บุคคลยึดติดในวัตถุกามคอยกระตุ้นให้เพลิดเพลินไปตามอำนาจของมันและชักนำไปสู่การประพฤติในเมถุนสังโยค 7 นี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: องฺ.สตฺตก. (ไทย); 23/47/56) จะเป็นตัวนำพาไปสู่กิริยาแห่งการเสพเมถุนธรรมคือการมีเพศสัมพันธ์ กิจกรรมทางเพศของบุคคลทั้งสองหรือการกระทำของคนคู่ทั้งมนุษย์กับมนุษย์ ทั้งมนุษย์กับอมนุษย์ ทั้งมนุษย์กับสัตว์ โดยมีเจตนาเข้าประกอบ (สจิตตกะ คือ มีเจตนา เป็นไปโดยตั้งใจ)เป็นที่สุด (พระมหาวสันตการณพิรุณ ปญฺญาวโร (วงศ์กา), 2545)

เมถุนธรรม ยังมีไวพจน์หรือคำเหมือนที่ใช้แทนกันได้อยู่อีกหลายคำ ได้แก่ อสัทธรรม คามธรรม วสลธรรม ทุฏฐุลละ โอทกันติกะ รหัสสะ ทวยทวยสมาปัตติ อธิบายว่า

1. อสัทธรรม ธรรมของอสัตบุรุษคือคนชั้นต่ำ
2. คามธรรม ธรรมของชาวบ้าน
3. วสลธรรม ธรรมของคนถ่อย

4. ทุฏรุลละ พฤติกรรมที่ชั่วเพราะถูกกิเลสทำร้าย และพฤติกรรมที่หยาบด้วยอำนาจ กิเลสที่แสดงออก

5. โอทกันติกะ พฤติกรรมที่มีน้ำเป็นที่สุดหมายถึง เมื่อสิ้นสุดพฤติกรรมเพศสัมพันธ์ก็จะมีการใช้น้ำล้างเพื่อความสะอาด

6. รหัสสะ พฤติกรรมลับ หมายถึง พฤติกรรมต้องทำในที่ลับ

7. ทุวยทุวยสมาปัตติ การร่วมกันเป็นคู่ๆ เพราะเป็นพฤติกรรมที่ต้องทำกันเป็นคู่

เมถุนธรรมเป็นของคนชั้นต่ำน่าสังเกตว่า ทำไมจึงมีการเรียกเมถุนธรรมว่า เป็นธรรมของคนชั้นต่ำ ของคนถ่อย และของชาวบ้านพระพุทธพจน์ที่ตรัสถึงสภาวะของกามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่กับการไขว่คว้าหาความสุขจากกาม)ว่า "เป็นของต่ำ เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่อริยะ (ไม่ทำให้ห่างไกลจากกิเลส) ไม่ประกอบด้วยประโยชน์" (บรรจบ บรรณรุจิ, 2558)

เมถุนธรรมหรือพฤติกรรมของคนคู่จึงเป็นของต่ำไปด้วยคนชั้นต่ำ ในที่นี้มิได้หมายถึงว่า "ต่ำ" เพราะประพฤติชั่ว หรือว่า "ต่ำ"เพราไม่มีสถานะทางสังคม แต่ว่า "ต่ำ" เพราะมีจิตมากด้วยกิเลส หมกมุ่นอยู่กับ กาม สุข ห่างไกลจากความพ้นทุกข์ เพราะฉะนั้น โดยนัยนี้ เมื่อเทียบกับพระอริยะ (ผู้เดินห่างไกลจากกิเลสตามทางคืออริยมรรคมีองค์) ปุถุชนทุกคน จะรวยหรือจน จะมียศหรือไม่มียศ ต่างล้วนเป็นชนชั้นต่ำเพราะ ห่างไกลจากเส้นทางอันสูงส่งนี้

การถือครองสมณเพศเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น สิกขาบทที่สำคัญซึ่งนำไปสู่การขาดจากความเป็นภิกษุเพราะการล่วงละเมิดอาบัติคือ ปาราชิก ซึ่งสิกขาบทที่หนึ่งคือการเสพเมถุนธรรม ดังพุทธบัญญัติ “ก็ภิกษุใดเสพเมถุนธรรม ภิกษุนั้นเป็นปาราชิกหาสังวาสมิได้สิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/39/29)

อนุบัญญัติ 1

“อนึ่ง ภิกษุใดเสพเมถุนธรรม โดยที่สุดแม้กับสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย ภิกษุ นั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้ สิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/42/31)

อนุบัญญัติ 2

“อนึ่ง ภิกษุใดถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย ไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้เสพเมถุนธรรมโดยที่สุดแม้กับสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/44/32)

แม้ในสมัยพุทธกาลช่วงที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังพระชนชีพอยู่ สาวกผู้เป็นภิกษุในสมัยนั้นยังมีการเสพเมถุนธรรมโดยประการต่างๆแล้วเกิดความลังเลสงสัยว่า การกระทำของท่านเหล่านั้น เป็นการเสพเมถุนธรรมแล้วที่ต้องอาบัติปาราชิกหรือไม่ บ้างเป็นอาบัติปาราชิก แต่ในขณะเดียวกันการเสพเมถุนธรรมบางประเภทไม่เป็นอาบัติปาราชิก ซึ่งเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงวินิจฉัยเองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ปรากฏการณ์เหล่านั้นเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยนำมาถูกเปิดเผยจึงทำให้ผู้เขียนมีความสนใจนำมาวิเคราะห์ในบทความเกณฑ์วินิจฉัยว่าด้วยการต้องอาบัติในปฐมปาราชิกสิกขาบท

อธิบายคำว่า เมถุนธรรม เป็นอกุศลธรรมอันได้แก่ อสัทธรรม ซึ่งเป็นประเวณีของชาวบ้านมารยาทของคนชั้นต่ำ กิริยาชั่วหยาบ มีน้ำเป็นที่สุด เป็นกิจที่จะต้องทำในที่ลับต้องทำกันสองต่อสอง กิจดังที่ว่านี้ชื่อว่าเมถุนธรรม

คำกริยาที่ใช้สำหรับการแสดงอาการของเมถุนธรรม ใช้คำว่า เสพ ได้แก่ ภิกษุใด สอดเครื่องหมายเพศเข้าไปทางเครื่องหมายเพศ สอดองคชาตเข้าไปทางองค์กำเนิด โดยที่สุดเข้าไปแม้เพียงเมล็ดงา ภิกษุนี้ชื่อว่าเสพ คำว่า โดยที่สุดแม้กับสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย ความว่า ภิกษุเสพเมถุนธรรมแม้กับสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย ก็ไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายพระศากยบุตร จะกล่าวไปใยถึงการเสพกับหญิงมนุษย์เล่า ดังนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า โดยที่สุดแม้กับสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย

คำว่า เป็นปาราชิก ความว่า ภิกษุเสพเมถุนธรรม ย่อมไม่เป็นสมณะไม่เป็นเชื้อสายพระศากยบุตร เปรียบเหมือนคนถูกตัดศีรษะ ไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้ โดยการต่อศีรษะเข้ากับร่างกายนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เป็นปาราชิก

คำว่า หาสังวาสมิได้ อธิบายว่า ที่ชื่อว่า สังวาส ได้แก่ กรรมที่ทำร่วมกันอุทเทสที่สวดร่วมกัน ความมีสิกขาเสมอกัน นี้ชื่อว่า สังวาส สังวาสนั้นไม่มีกับภิกษุรูปนั้น ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า หาสังวาสมิได้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/55/42-43)

วัตถุในกริยาเสพเมถุนธรรม

อวัยวะ เนื่องจากสิกขาบทนี้ว่าด้วยเรื่องการมีเพศสัมพันธ์ ดังนั้นการกระทำที่สำเร็จเป็นการล่วงละเมิดจึงเกี่ยวข้องกับ "อวัยวะ" ที่ทำให้การมีเพศสัมพันธ์สำเร็จลงได้สมเจตนา คือ วัจจมรรค (ทวารหนัก) ปัสสาวมรรค (ทวารเบา) และมุขมรรค (ทวารปาก) สำหรับ ภิกษุผู้ล่วงละเมิด ปัสสาวมรรค คือ ทวารเบาหรืออวัยวะเพศของตัวเองและอวัยวะเพศของคู่ที่มีเพศสัมพันธ์ถือว่าเป็นอวัยวะสำคัญที่ทำให้เกิดการมีเพศสัมพันธ์ได้สำเร็จและปรับเป็นอาบัติปาราชิก

การสอดอวัยวะ การกล่าวถึงการสอดอวัยวะ คือ การอธิบายถึงการมีเพศสัมพันธ์ระหว่างชาย(ภิกษุ/กับหญิงโดยให้อวัยวะเพศของชายสอดเข้าไปทางอวัยวะเพศของหญิง เพียงชั่วเมล็ดงานี้คือองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้ต้องอาบัติปาราชิก ที่กล่าวว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่ง หมายถึงว่า ยังมีองค์ประกอบอื่น ๆอีกที่ใช้พิจารณาในการปรับอาบัติแก่ภิกษุ ผู้ล่วงละเมิด คือ

1. มีเสวนจิต ได้แก่ มีจิตคิดเสพหรือมีจิตคิดอยากมีเพศสัมพันธ์ ซึ่งก็คือมีเจตนา
2. เกิดความยินดี ซึ่งมีการอธิบายถึงความยินดีในขณะต่างๆ คือ
3. ในขณะสอดอวัยวะเพศเข้าไป
4. ในขณะสอดเข้าไปแล้ว
5. ในขณะหยุดอยู่
6. ในขณะถอนออก

ความยินดีแต่ละขณะนี้แม้จะเป็นขณะใดขณะหนึ่งก็ทำให้การมีเพศสัมพันธ์สำเร็จครบองค์ประกอบ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/58/45)

ผู้หญิง-อุภโตพยัญชนกะ-บัณเฑาะก์-ผู้ชาย ตามที่ในพระไตรปิฎกอ้างถึงบุคคลทั้ง 4 ประเภทว่ามีส่วนสำคัญในการทำให้การเสพเมถุนธรรมหรือกิจกรรมเพศสัมพันธ์สำเร็จ เป็นเรื่องที่ต้องทำความใจในเบื้องต้นดังนี้

1. ผู้หญิง คือ หญิง 3 ประเภท ได้แก่ หญิงมนุษย์ หญิงอมนุษย์ และสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย
2. อุภโตพยัญชนก สัตว์สองเพศ 3 ประเภท ได้แก่ มนุษย์สองเพศ อมนุษย์สองเพศ สัตว์ดิรัจฉานสองเพศ
3. บัณเฑาะก์ กะเทย 3 ประเภท ได้แก่ มนุษย์กะเทย อมนุษย์กะเทย สัตว์ดิรัจฉานกะเทย
4. ผู้ชาย 3 ประเภท ได้แก่ ชายมนุษย์ ชายอมนุษย์ และสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้

ทางสำหรับเสพเมถุนธรรมได้สำเร็จ

ทาง สำหรับเสพเมถุนธรรมหรือทำกิจกรรมทางเพศได้สำเร็จถึงขั้นทำให้ภิกษุเป็นอาบัติ การเสพเมถุนธรรมได้ชื่อว่า ปาราชิก นั้นมีช่องทางการเสพ 3 ทาง คือ 1. วัจจมรรค ซึ่งหมายถึงทวารหนัก 2. ปัสสาวมรรค ซึ่งหมายถึงทวารเบา และ 3. มุข หมายถึง ปาก จะเห็นได้ว่าช่องทางการเสพเมถุนธรรมที่เป็นปาราชิกนั้นมี 3 ช่องทาง โดยเป็นปาราชิกในกรณีที่ภิกษุเสพเมถุนธรรมทางทางใดทางหนึ่งในทางทั้ง 3 ของหญิงมนุษย์ หญิงอมนุษย์ และสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย เป็นปาราชิกในกรณีที่ภิกษุเสพเมถุนธรรมทางทางใดทางหนึ่งในทางทั้ง 3 ของมนุษย์ 2 เพศ อมนุษย์ 2 เพศ และสัตว์ดิรัจฉาน 2 เพศ เป็นปาราชิกในกรณีที่ภิกษุเสพเมถุนธรรมทางทางใดทางหนึ่งในทางทั้ง 2 ของกะเทยมนุษย์ กะเทยอมนุษย์ และกะเทยสัตว์ดิรัจฉาน เป็นปาราชิกในกรณีที่ภิกษุเสพเมถุนธรรมทางทั้ง 2 ของชายมนุษย์ ชายอมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/56/44)

ลักษณะการเสพเมถุนสำเร็จถึงเป็นอาบัติปาราชิกในพระไตรปิฎก มีการกล่าวเน้น

1. ภิกษุกำลังเกิดเสวนจิต (จิตคิดเสพ/มีความต้องการทางเพศ)

2. ภิกษุมีการกระทำ คือ สอดอวัยวะเพศเข้าไปทางทวารหนัก ทางทวารเบา(อวัยวะเพศ)หรือ ทางปาก ของหญิงมนุษย์ หญิงอมนุษย์ สัตว์ดรัจฉานตัวเมีย ของมนุษย์ 2 เพศ อมนุษย์ 2 เพศ หรือสัตว์ดิรัจฉาน 2 เพศ

3. ภิกษุสอดอวัยวะเพศเข้าไปทางทวารหนักหรือทางปากของกะเทยมนุษย์ กะเทยอมนุษย์ หรือกะเทยสัตว์ดิรัจฉาน ของชายมนุษย์ ชายอมนุษย์ หรือสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้

การเสพเมถุนธรรมในกรณีถูกข่มขืน

การข่มขืนเป็นวิธีการหนึ่งที่ถูกรวมอยู่ในสิกขาบทเกี่ยวกับการเสพเมถุนธรรม โดยการข่มขืนเกิดจากการที่ภิกษุผู้ประสงค์ร้ายจับตัวผู้ที่จะทำให้ภิกษุล่วงละเมิดทางเพศได้มาหาภิกษุ พบในกรณีดังต่อไปนี้

มีภิกษุที่ประสงค์ร้ายนำหญิงมนุษย์เป็นต้นมาถึงที่แล้วให้นั่งทับอวัยวะเพศของภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง พระสังคีติกาจารย์ให้พิจารณาดูว่าการข่มขืนในลักษณะนี้จะทำให้ภิกษุเป็นปาราชิกหรือไม่โดยดูจากความรู้สึกในขณะถูกนั่งทับ ดังในกรณีที่ เอาทวารหนักทับอวัยวะเพศของภิกษุหากพิจารณาว่าเป็นปาราชิก โดยพิจารณาความยินดีในลำดับขั้นของการเสพเมถุนธรรม จึงให้พิจารณาจากความยินดีครบ 4 ขั้นตอน ได้แก่ ยินดีขณะสอดอวัยวะเพศเข้าไป ยินดีขณะอวัยวะเพศเข้าไปแล้ว ยินดีขณะอวัยวะเพศหยุดอยู่ และยินดีขณะถอนอวัยวะเพศออก พิจารณาจากความยินดีครบ 3 ขั้นตอน ได้แก่ ไม่ยินดีขณะสอดอวัยวะเพศเข้าไป แต่ยินดีขณะอวัยวะเพศเข้าไปแล้ว ยินดีขณะอวัยวะเพศหยุดอยู่ และ ยินดีขณะถอนอวัยวะเพศออก พิจารณาจากความยินดีครบ 2 ขั้นตอน ได้แก่ ไม่ยินดีขณะสอดอวัยวะเพศเข้าไป ไม่ยินดีขณะอวัยวะเพศเข้าไปแล้ว แต่ยินดีขณะหยุดอวัยวะเพศอยู่ และยินดีขณะถอนอวัยวะเพศออก พิจารณาจากความยินดีครบ 1 ขั้นตอน ได้แก่ ไม่ยินดีขณะสอดอวัยวะเพศเข้าไป ไม่ยินดีขณะอวัยวะเพศเข้าไปแล้ว ไม่ยินดีขณะอวัยวะเพศหยุดอยู่ แต่ยินดีขณะหยุด(แช่)อวัยวะเพศอยู่ หรือยินดีขณะถอนอวัยวะเพศออก(บรรจบ บรรณรุจิ, 2558)

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาหญิงมนุษย์มาหาภิกษุแล้ว ใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติปาราชิก

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาหญิงมนุษย์มาหาภิกษุแล้ว ใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ถ้าภิกษุไม่ยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป แต่ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติปาราชิก

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาหญิงมนุษย์มาหาภิกษุแล้ว ใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ถ้าภิกษุไม่ยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ไม่ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว แต่ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติปาราชิก

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาหญิงมนุษย์มาหาภิกษุแล้ว ใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ถ้าภิกษุไม่ยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ไม่ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ไม่ยินดีขณะหยุดอยู่ แต่ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติปาราชิก

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาหญิงมนุษย์มาหาภิกษุแล้ว ใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ถ้าภิกษุไม่ยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ไม่ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ไม่ยินดีขณะหยุดอยู่ ไม่ยินดีขณะถอนออก ไม่ต้องอาบัติ

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาหญิงมนุษย์มาหาภิกษุแล้ว ใช้ทวารเบานั่งทับองคชาต... ใช้ปากอมองคชาต ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้วยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ ไม่ยินดีไม่ต้องอาบัติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/58/45)

จากข้อความในพระไตรปิฎกดังที่อ้างมา ซึ่งสามารถวิเคราะห์อาการแห่งความยินดีในอาการเสพเมถุนธรรมด้วยการพิจารณาว่าเป็นปาราชิกหรือเป็นอาบัติใดๆ หรือไม่ จากการพิจารณาว่าการเสพเมถุนธรรมนั้นไม่เป็นปาราชิกและไม่เป็นอาบัติใดๆ เพราะความไม่ยินดีทุกขั้นตอน ความยินดีจึงเป็นสิ่งที่ถูกนำมาพิจารณาหรือตัดสินปาราชิกในอาการเสพเมถุนธรรม เพราะไม่ยินดีทุกขั้นตอนจึงไม่เป็นอาบัติปาราชิก

เมถุนธรรมที่เป็นอาบัติถุลลัจจัย

ถุลลัจจัย แปลว่า อาบัติหนา อาบัติหยาบ ในบรรดากลุ่มอาบัติที่เป็นเทสนาคามินี คือ อาบัติที่พ้นได้ด้วยการแสดง กล่าวคือ เมื่อเปรียบเทียบกับอาบัติ 4 กองที่เหลือ ได้แก่ อาบัติปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนีย์ ทุกกฏ ทุพภาสิตแล้ว อาบัติถุลลัจจัยหนักที่สุด และเป็น บาทฐานของอาบัติปาราชิกด้วย อาบัติตั้งแต่ถุลลัจจัยลงมาเป็นอาบัติจากการละเมิด กฎเกณฑ์โดยตรง และเป็นอาบัติจากความผิดที่ไม่ครบองค์ประกอบ (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร), 2537)

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาหญิงมนุษย์ตื่น ...หญิงมนุษย์หลับ...หญิงมนุษย์เมา... หญิงมนุษย์วิกลจริต... หญิงมนุษย์เผลอสติ...หญิงมนุษย์ที่ตายแล้วแต่ไม่ถูกสัตว์กัดกิน...หญิงมนุษย์ที่ตายแล้วแต่ไม่ถูกสัตว์กัดกินโดยมากมา แล้วใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ... ใช้ทวารเบานั่งทับองคชาต ... ใช้ปากอมองคชาต ถ้าภิกษุยินดีต้องอาบัติปาราชิก

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาหญิงมนุษย์ที่ตายแล้วซึ่งถูกสัตว์กัดกินโดยมากมาหาภิกษุแล้วใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ... ใช้ทวารเบานั่งทับองคชาต ใช้ปากอมองคชาต ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติถุลลัจจัย ฯลฯ ไม่ยินดีไม่ต้องอาบัติ

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาหญิงอมนุษย์ ... สัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย ... อุภโตพยัญชนกที่เป็นมนุษย์ ... อุภโตพยัญชนกที่เป็นอมนุษย์ ... อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน มาหาภิกษุ แล้วใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ... ใช้ทวารเบานั่งทับองคชาต ... ใช้ปากอมองคชาต ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาอุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานตื่น...อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานหลับ...อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานเมา...อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานวิกลจริต...อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานเผลอสติ...อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานที่ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน...อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานตายแล้วแต่ไม่ถูกสัตว์กัดกินโดยมากมา ฯลฯ ถ้าภิกษุยินดี...ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานตายแล้วถูกสัตว์กัดกินโดยมากมาหาภิกษุแล้ว ใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ... ใช้ทวารเบานั่งทับองคชาต ... ใช้ปากอมองคชาต ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้วยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติถุลลัจจัย ฯลฯ ไม่ยินดีไม่ต้องอาบัติ

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาบัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์...บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์... บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานมาหาภิกษุแล้วใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ... ใช้ทวารเบานั่งทับองคชาต ... ใช้ปากอมองคชาต ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไปยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติปาราชิกฯลฯ ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาบัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานตื่น...บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานหลับ...บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานเมา...บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานวิกลจริต...บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานเผลอสติ...บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานที่ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน...บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานที่ตายแล้วแต่ไม่ถูกสัตว์กัดกินโดยมากมา...ถ้าภิกษุยินดี...ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ พาบัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานที่ตายแล้วถูกสัตว์กัดกินโดยมากมาหาภิกษุแล้วใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ... ใช้ปากอมองคชาต ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติถุลลัจจัย ฯลฯ ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/59/45-47)

จากข้อความในพระไตรปิฎกดังที่อ้างมา ซึ่งสามารถวิเคราะห์อาการแห่งความยินดีในอาการเสพเมถุนธรรมกับวัตถุหญิงมนุษย์ หญิงมนุษย์ที่ตายแล้ว หญิงอมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย อุภโตพยัญชนก อุภโตพยัญชนกที่เป็นมนุษย์ อุภโตพยัญชนกที่เป็นอมนุษย์ อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน บัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์... บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์... บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ด้วยการพิจารณาว่าเป็นปาราชิกหรือเป็นอาบัติใดๆ หรือไม่ จากการพิจารณาว่าการเสพเมถุนธรรมนั้นไม่เป็นปาราชิกแต่เป็นอาบัติถุลลัจจัยแม้อาการเสพเมถุนธรรมนั้นจะประกอบด้วยความยินดีในทุกขั้นตอน เพราะสภาพของวัตถุนั้นไม่อยู่ในสภาพที่หมายว่าเป็นสิ่งนั้น ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่ว่า “ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก” และจะไม่เป็นอาบัติใดๆ เพราะความไม่ยินดีทุกขั้นตอน

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาอุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานตื่น...อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานหลับ...อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานเมา...อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานวิกลจริต...อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานเผลอสติ...อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน...อุภโต พยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกินโดยมากมาฯลฯ ถ้าภิกษุยินดี... ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ พาอุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานตายแล้วถูกสัตว์กินโดยมากมาหาภิกษุแล้วใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ... ใช้ทวารเบานั่งทับองคชาต ... ใช้ปากอมองคชาต ของอุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานมีเครื่องหุ้ม ของภิกษุไม่มี...ของอุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานไม่มีเครื่องหุ้มของภิกษุมี... ของอุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานมีเครื่องหุ้ม ของภิกษุก็มี ...ของอุภโต พยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานไม่มีเครื่องหุ้ม ของภิกษุก็ไม่มี ถ้าภิกษุนั้นยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติถุลลัจจัย ฯลฯ ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/61/47-49)

จากข้อความในพระไตรปิฎกดังที่อ้างมา โดยมีวัตถุประกอบเพิ่มขึ้นว่าด้วยเครื่องหุ้ม ซึ่งสามารถวิเคราะห์อาการแห่งความยินดีในอาการเสพเมถุนธรรมกับวัตถุ หญิงมนุษย์ อมนุษย์ผู้หญิง สัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย อุภโตพยัญชนกที่เป็นมนุษย์ อุภโตพยัญชนกที่เป็นอมนุษย์ อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ด้วยการพิจารณาว่าเป็นปาราชิกหรือเป็นอาบัติใดๆ หรือไม่ จากการพิจารณาว่าการเสพเมถุนธรรมนั้นไม่เป็นปาราชิกแต่เป็นอาบัติถุลลัจจัยแม้อาการเสพเมถุนธรรมนั้นจะประกอบด้วยความยินดีในทุกขั้นตอน เพราะสภาพของวัตถุนั้นไม่อยู่ในสภาพที่หมายว่าเป็นสิ่งนั้น ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่ว่า “ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก” และจะไม่เป็นอาบัติใดๆ เพราะความไม่ยินดีทุกขั้นตอน แม้ว่าจะมีเครื่องหุ้ม

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาบัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์... บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์... บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน...มนุษย์ผู้ชาย... อมนุษย์ผู้ชาย... สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้มาหาภิกษุแล้วใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ... ใช้ปากอมองคชาต ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้มีเครื่องหุ้ม ของภิกษุไม่มี ...ของสัตวดิรัจฉานตัวผู้ไม่มีเครื่องหุ้มของภิกษุมี...ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้มีเครื่องหุ้ม ของภิกษุก็มี... ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ไม่มีเครื่องหุ้ม ของภิกษุก็ไม่มี ถ้าภิกษุนั้นยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ขณะถอนออก ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรู พาสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ตื่น...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้หลับ...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้เมา...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้วิกลจริต...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้เผลอสติ...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ตายแล้วไม่ถูกสัตว์กัดกินโดยมากมา ฯลฯ ถ้าภิกษุยินดี...ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ บางพวกพาสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ที่ตายแล้วถูกสัตว์กัดกินโดยมากมาหาภิกษุแล้วใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต ...ใช้ปากอมองคชาต ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติถุลลัจจัย ฯลฯ ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/62/49)

จากข้อความในพระไตรปิฎกดังที่อ้างมา โดยมีวัตถุประกอบเพิ่มขึ้นว่าด้วยไม่มีเครื่องหุ้ม ซึ่งสามารถวิเคราะห์อาการแห่งความยินดีในอาการเสพเมถุนธรรมกับวัตถุ บัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์ บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์ บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ผู้ชาย อมนุษย์ผู้ชาย สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ ด้วยการพิจารณาว่าเป็นปาราชิกหรือเป็นอาบัติใดๆ หรือไม่ จากการพิจารณาว่าการเสพเมถุนธรรมนั้นไม่เป็นปาราชิกแต่เป็นอาบัติถุลลัจจัยแม้อาการเสพเมถุนธรรมนั้นจะประกอบด้วยความยินดีในทุกขั้นตอน เพราะสภาพของวัตถุนั้นไม่อยู่ในสภาพที่หมายว่าเป็นสิ่งนั้น ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่ว่า “ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก” และจะไม่เป็นอาบัติใดๆ เพราะความไม่ยินดีทุกขั้นตอน แม้ว่าจะไม่มีเครื่องหุ้ม

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรู พาภิกษุไปหาหญิงแล้ว ให้ใช้องคชาตสอดเข้าทางทวารหนัก ทางทวารเบา ทางปาก ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออกต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาภิกษุไปหาหญิงตื่น ...หญิงหลับ ...หญิงเมา...หญิงวิกลจริต ...หญิงเผลอสติ ...หญิงที่ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน ...หญิงที่ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก ฯลฯ ถ้าภิกษุยินดี... ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ พาภิกษุไปหาหญิงที่ตายแล้ว ถูกสัตว์กัดกินโดยมากแล้วใช้องคชาตสอดเข้าทางทวารหนัก ... ทางทวารเบา ... ทางปาก ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติถุลลัจจัย ฯลฯไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาภิกษุไปหาอมนุษย์ผู้หญิง... สัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย... อุภโตพยัญชนกที่เป็นมนุษย์... อุภโตพยัญชนกที่เป็นอมนุษย์... อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ... บัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์ ... บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์ ...บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ... มนุษย์ผู้ชาย ... อมนุษย์ผู้ชาย ... พาไปหาสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้แล้วใช้องคชาตสอดเข้าทางทวารหนัก ... ทางปาก ... ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออกต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาภิกษุไปหาสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ตื่น ...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้หลับ ...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้เมา...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้วิกลจริต...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้เผลอสติ...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ที่ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน...พาไปหาสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ที่ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก ถ้าภิกษุยินดี...ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ บางพวกพาภิกษุไปหาสัตว์ดิรัจฉานที่ตายแล้วถูกสัตว์กัดกินโดยมาก แล้วใช้องคชาตสอดเข้าทางทวารหนัก ... ทางปาก ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะ ถอนออก

ต้องอาบัติถุลลัจจัย ฯลฯ ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/63/49-50)

จากข้อความในพระไตรปิฎกดังที่อ้างมา ซึ่งสามารถวิเคราะห์อาการแห่งความยินดีในอาการเสพเมถุนธรรมกับวัตถุ หญิง อมนุษย์ผู้หญิง สัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย อุภโตพยัญชนกที่เป็นมนุษย์ อุภโตพยัญชนกที่เป็นอมนุษย์ อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน บัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์ บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์ บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ผู้ชาย อมนุษย์ผู้ชาย สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ ด้วยการพิจารณาว่าเป็นปาราชิกหรือเป็นอาบัติใดๆ หรือไม่ จากการพิจารณาว่าการเสพเมถุนธรรมนั้นไม่เป็นปาราชิกแต่เป็นอาบัติถุลลัจจัยแม้อาการเสพเมถุนธรรมนั้นจะประกอบด้วยความยินดีในทุกขั้นตอน เพราะสภาพของวัตถุนั้นไม่อยู่ในสภาพที่หมายว่าเป็นสิ่งนั้น ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่ว่า “ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก” และจะไม่เป็นอาบัติใดๆ เพราะความไม่ยินดีทุกขั้นตอน

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกันพาภิกษุไปหาหญิงแล้วให้ใช้องคชาตสอดเข้าทางทวารหนัก ... ทางทวารเบา ... ทางปาก ของภิกษุมีเครื่องหุ้ม ของหญิงไม่มี...ของภิกษุไม่มีเครื่องหุ้ม ของหญิงมี ...ของภิกษุมีเครื่องหุ้มของหญิงก็มี...ของภิกษุไม่มีเครื่องหุ้ม ของหญิงก็ไม่มี ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ ไม่ยินดีไม่ต้องอาบัติ

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาภิกษุไปหาหญิงตื่น ...หญิงหลับ ...หญิงเมา...หญิงวิกลจริต ...หญิงเผลอสติ ...หญิงที่ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน...หญิงที่ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกินโดยมากแล้วใช้องคชาตสอดเข้าทางทวารหนัก ...ทางทวารเบา ... ทางปาก ฯลฯ ถ้าภิกษุยินดี...ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ บางพวกพาภิกษุไปหาหญิงที่ตายแล้วถูกสัตว์กัดกินโดยมากแล้วให้ใช้องคชาตสอดเข้าทางทวารหนัก ... ทางทวารเบา ... ทางปาก ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติถุลลัจจัย ฯลฯไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกัน พาภิกษุไปหาอมนุษย์ผู้หญิง... สัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย...อุภโตพยัญชนกที่เป็นมนุษย์... อุภโตพยัญชนกที่เป็นอมนุษย์... อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน... บัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์... บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์... บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน... มนุษย์ผู้ชาย... อมนุษย์ผู้ชาย... พาไปหาสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้แล้วใช้องคชาตสอดเข้าทางทวารหนัก... ทางปาก ของภิกษุมีเครื่องหุ้ม ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ไม่มี ... ของภิกษุไม่มีเครื่องหุ้ม ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้มี ... ของภิกษุมีเครื่องหุ้ม ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ก็มี...ของภิกษุไม่มีเครื่องหุ้ม ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ก็ไม่มี ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/64/50-51)

จากข้อความในพระไตรปิฎกดังที่อ้างมา โดยมีวัตถุประกอบเพิ่มขึ้นว่าด้วยมีและไม่มีเครื่องหุ้ม ซึ่งสามารถวิเคราะห์อาการแห่งความยินดีในอาการเสพเมถุนธรรมกับวัตถุ หญิง อมนุษย์ผู้หญิง สัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย อุภโตพยัญชนกที่เป็นมนุษย์ อุภโตพยัญชนกที่เป็นอมนุษย์ อุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน บัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์ บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์ บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ผู้ชาย อมนุษย์ผู้ชาย สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ ด้วยการพิจารณาว่าเป็นปาราชิกหรือเป็นอาบัติใดๆ หรือไม่ จากการพิจารณาว่าการเสพเมถุนธรรมนั้นไม่เป็นปาราชิกแต่เป็นอาบัติถุลลัจจัยแม้อาการเสพเมถุนธรรมนั้นจะประกอบด้วยความยินดีในทุกขั้นตอน เพราะสภาพของวัตถุนั้นไม่อยู่ในสภาพที่หมายว่าเป็นสิ่งนั้น ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่ว่า “ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก” และจะไม่เป็นอาบัติใดๆ เพราะความไม่ยินดีทุกขั้นตอน แม้ว่าจะมีและไม่มีเครื่องหุ้ม

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกันพาภิกษุไปหาสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ตื่น...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้หลับ ...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้เมา ...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้วิกลจริต ...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้เผลอสติ ...สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ที่ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน ...พาไปหาสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ที่ตายแล้วแต่ไม่ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก ฯลฯ ถ้าภิกษุยินดี...ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ พาภิกษุไปหาสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ที่ตายแล้วถูกสัตว์กัดกินโดยมากแล้วใช้องคชาตสอดเข้าทางทวารหนัก ... ทางปาก ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้มีเครื่องหุ้ม ของภิกษุไม่มี...ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ไม่มีเครื่องหุ้ม ของภิกษุมี...ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้มีเครื่องหุ้ม ของภิกษุก็มี...ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ไม่มีเครื่องหุ้ม ของภิกษุก็ไม่มี ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติถุลลัจจัย ฯลฯ ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/65/51-52)

พวกพระราชาผู้เป็นศัตรู พวกโจรผู้เป็นศัตรู พวกนักเลงผู้เป็นศัตรู พวกควักหัวใจที่เป็นศัตรู ก็พึงขยายให้พิสดารเหมือนพวกภิกษุผู้เป็นศัตรูที่ให้พิสดารมาแล้วฉะนั้น

จากข้อความในพระไตรปิฎกดังที่อ้างมา โดยมีวัตถุประกอบเพิ่มขึ้นว่าด้วยเครื่องหุ้มของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้มีเครื่องหุ้ม ของภิกษุไม่มี ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ไม่มีเครื่องหุ้ม ของภิกษุมี ของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้มีเครื่องหุ้ม ของภิกษุก็มีของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ไม่มีเครื่องหุ้ม ของภิกษุก็ไม่มี ซึ่งสามารถวิเคราะห์อาการแห่งความยินดีในอาการเสพเมถุนธรรมกับวัตถุ สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ ด้วยการพิจารณาว่าเป็นปาราชิกหรือเป็นอาบัติใดๆ หรือไม่ จากการพิจารณาว่าการเสพเมถุนธรรมนั้นไม่เป็นปาราชิกแต่เป็นอาบัติถุลลัจจัยแม้อาการเสพเมถุนธรรมนั้นจะประกอบด้วยความยินดีในทุกขั้นตอน เพราะสภาพของวัตถุนั้นไม่อยู่ในสภาพที่หมายว่าเป็นสิ่งนั้น ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่ว่า “ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก” และจะไม่เป็นอาบัติใดๆ เพราะความไม่ยินดีทุกขั้นตอน แม้ว่าจะมีและไม่มีเครื่องหุ้ม

สมัยนั้น ในกรุงเวสาลี เจ้าชายลิจฉวีทั้งหลายจับภิกษุให้เสพเมถุนธรรมกับภิกษุณี เธอทั้งสองยินดี พึงให้สึกเสียทั้งคู่ ทั้งสองไม่ยินดีไม่ต้องอาบัติ(เรื่องที่ 71)

สมัยนั้น ในกรุงเวสาลี เจ้าชายลิจฉวีทั้งหลายจับภิกษุให้เสพเมถุนธรรมกับสิกขมานา เธอทั้งสองยินดี พึงให้สึกเสียทั้งคู่ ทั้งสองไม่ยินดีไม่ต้องอาบัติ (เรื่องที่ 72)

สมัยนั้น ในกรุงเวสาลี เจ้าชายลิจฉวีทั้งหลาย จับภิกษุให้เสพเมถุนธรรมกับสามเณรี เธอทั้งสองยินดี พึงให้สึกเสียทั้งคู่ ทั้งสองไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ (เรื่องที่ 73)

สมัยนั้น ในกรุงเวสาลี เจ้าชายลิจฉวีทั้งหลายจับภิกษุให้เสพเมถุนธรรมกับหญิงแพศยา ภิกษุยินดี พึงให้สึกเสีย ถ้าไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ (เรื่องที่ 74)

สมัยนั้น ในกรุงเวสาลี เจ้าชายลิจฉวีทั้งหลายจับภิกษุให้เสพเมถุนธรรมกับบัณเฑาะก์ ภิกษุยินดี พึงให้สึกเสีย ถ้าไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ (เรื่องที่ 75)

สมัยนั้น ในกรุงเวสาลี เจ้าชายลิจฉวีทั้งหลายจับภิกษุให้เสพเมถุนธรรมกับหญิงคฤหัสถ์ ภิกษุยินดี พึงให้สึกเสีย ถ้าไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ (เรื่องที่ 76)

สมัยนั้น ในกรุงเวสาลี เจ้าชายลิจฉวีทั้งหลายจับภิกษุให้เสพเมถุนธรรมกับกันและกัน เธอทั้งสองยินดี พึงให้สึกเสียทั้งคู่ ถ้าไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ (เรื่องที่ 77) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/80-81/72-73)

สมัยนั้น พระขรัวตารูปหนึ่งไปเยี่ยมอดีตภรรยา ถูกบังคับให้สึก ท่านถอยหนีจนล้มหงาย นางขึ้นคร่อมองคชาต ท่านเกิดความกังวลใจว่า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แล้ว เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุ เธอยินดีหรือ” “ไม่ยินดี

พระพุทธเจ้าข้า” “ภิกษุ เธอไม่ยินดีไม่ต้องอาบัติ” (เรื่องที่ 78) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิ.ม. (ไทย); 1/82/73)

จากข้อความในพระไตรปิฎกดังที่อ้างมา เรื่องที่ 71-78 มีข้อสังเกต ภิกษุถูกจับมาให้กระทำการเสพเมถุนธรรม โดยมีอาการกริยาของการเสพธรรม แม้ว่าวัตถุที่ภิกษุเสพนั้น เป็นวัตถุแห่งการเสพเมถุน แต่ขาดองค์ประกอบอย่างหนึ่งที่สำคัญ ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกนำมาตัดสินวินิจฉัยในกริยาการเสพเมถุนธรรม คือความยินดี โดยเรื่องที่อ้างมานั้น ระบุชัดด้วยคำที่ว่า ถ้าไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ ดังพระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุ เธอยินดีหรือ” เมื่อภิกษุตอบว่า “ไม่ยินดี พระพุทธเจ้าข้า” พระองค์ทรงวินิจฉัยแล้วทรงตรัสว่า “ภิกษุ เธอไม่ยินดีไม่ต้องอาบัติ” เกณฑ์วินิจฉัยการต้องอาบัติในปฐมปาราชิกสิกขาบท 4 มิติ ได้แก่ เจตนา ความยินดี การกระทำ และสภาพของวัตถุ ซึ่งสามารถใช้เป็นกรอบในการศึกษาพระวินัยเชิงวิเคราะห์ต่อไป พระวินัยให้ความสำคัญกับ "เจตนา" และ "ความยินดี" ควบคู่กับ "การกระทำ" รวมถึงสภาพทางกายภาพของวัตถุดังตารางต่อไปนี้

วัตถุ	สภาพของวัตถุ	ความยินดี	ความไม่ยินดี	อาบัติ
หญิง-หญิงมนุษย์ หญิงอมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย อุภโตพยัญชนก-มนุษย์สองเพศ อมนุษย์สองเพศ สัตว์ดิรัจฉานสองเพศ บัณเฑาะก์-มนุษย์กะเทย อมนุษย์กะเทย สัตว์ดิรัจฉานกะเทย ชาย-ชายมนุษย์ ชายอมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้	ปกติ/ไม่ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก	ยินดีแม้ขั้นตอนหนึ่ง	-	ปาราชิก
หญิง-หญิงมนุษย์ หญิงอมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย อุภโตพยัญชนก-มนุษย์สองเพศ อมนุษย์สองเพศ สัตว์ดิรัจฉานสองเพศ บัณเฑาะก์-มนุษย์กะเทย อมนุษย์กะเทย สัตว์ดิรัจฉานกะเทย ชาย-ชายมนุษย์ ชายอมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้	ปกติ/ไม่ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก	-	ไม่ยินดี	ไม่ต้องอาบัติ
หญิง-หญิงมนุษย์ หญิงอมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย อุภโตพยัญชนก-มนุษย์สองเพศ อมนุษย์สองเพศ สัตว์ดิรัจฉานสองเพศ บัณเฑาะก์-มนุษย์กะเทย อมนุษย์กะเทย สัตว์ดิรัจฉานกะเทย ชาย-ชายมนุษย์ ชายอมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้	ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก	ยินดีแม้ขั้นตอนหนึ่ง	-	ถุลลัจจัย
หญิง-หญิงมนุษย์ หญิงอมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย อุภโตพยัญชนก-มนุษย์สองเพศ อมนุษย์สองเพศ สัตว์ดิรัจฉานสองเพศ บัณเฑาะก์-มนุษย์กะเทย อมนุษย์กะเทย สัตว์ดิรัจฉานกะเทย ชาย-ชายมนุษย์ ชายอมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้	ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก	-	ไม่ยินดี	ไม่ต้องอาบัติ

สรุป

เมถุนธรรมนั้นคือสภาวะธรรมที่เกิดมาจากราคะหรือกามฉันทะซึ่งอยู่ในนิวรณ์เป็นของคนชั้นต่ำ ด้วยวัตถุ หญิงมนุษย์หญิงอมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย มนุษย์สองเพศ อมนุษย์สองเพศ สัตว์ดิรัจฉานสองเพศ มนุษย์กะเทย อมนุษย์กะเทยสัตว์ดิรัจฉานกะเทย ชายมนุษย์ ชายอมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ ไม่เป็นอาบัติแก่ภิกษุ 6 ประเภท คือ ภิกษุผู้ไม่รู้ตัว ภิกษุผู้ไม่ยินดี ภิกษุบ้า ภิกษุมีจิตฟุ้งซ่าน ภิกษุถูกเวทนาครอบงำ ภิกษุผู้ทำเป็นคนแรก โดยการยกข้อความจากพระไตรปิฎกมาเป็นหลักฐานดังที่กล่าวมา ได้แสดงถึงความยินดีในการเสพเมถุนธรรมเป็นหลัก ภิกษุผู้ไม่ยินดี ได้แก่ ภิกษุผู้รู้ตัวว่ากำลังถูกทำให้มีเพศสัมพันธ์แต่ไม่ยินดี ก็ไม่ต้องอาบัติและสรุปได้อีกว่าการเสพเมถุนธรรมเป็นอาบัติถุลลัจจัยเพราะกริยาอาการเสพเมถุนธรรมนั้นประกอบ ด้วยความยินดีในทุกขั้นตอน แต่สภาพของวัตถุนั้นไม่อยู่ในสภาพที่หมายว่าเป็นสิ่งนั้น ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่ว่า “ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก” หมายถึงวัตถุถูกสัตว์กัดกินไม่อยู่สภาพสมบูรณ์ และสุดท้ายจะไม่เป็นอาบัติใดๆ เพราะความไม่ยินดีทุกขั้นตอน

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาวสันตการณพิรุณ ปญฺญาวโร (วงศ์กา). (2545). *การศึกษาวิเคราะห์เรื่องเมถุนธรรมในพระวินัยปิฎก*. วิทยานิพนธ์สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บรรจบ บรรณรุจิ. (2558). *วิเคราะห์ปาราชิก 4 เพื่อการเรียนการสอน*. รายงานวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร). (2537). *พระวินัยปิฎก เล่มที่ 1 อาทิพรหมจริย กัณฑ์.* กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย

วัดเทพสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์: งานสาธารณสงเคราะห์วิถีพุทธ

Wat Thepsurin, Surin Province: Public Welfare through Buddhist Way

[1]พระเทพ โชตฺตินฺธโน (ถาจ) และ [2]กฤษนันท์ แสงมาศ

[1]Phra Thep Jottindhano (Thach) and [2]Kritsanan Saengmas

[1]บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตสุรินทร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[2]คณะสังคมศาสตร์ วิทยาเขตสุรินทร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1]Graduate Studies, Surin Campus, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[2]Faculty of Social Sciences, Surin Campus, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

[1]Corresponding Author's Email: thepthach@gmail.com

Received: April 9, 2026; **Revised:** August 20, 2026; **Accepted:** August 24, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนองานสาธารณสงเคราะห์วิถีพุทธของวัดเทพสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ตามหลักแนวคิดทางพระพุทธศาสนา โดยศึกษาข้อมูลเชิงเอกสารทางวิชาการ และภาคสนามเป็นหลักแล้วนำมาวิเคราะห์เนื้อหาแล้วนำเสนอแบบความเรียง ผลการศึกษาพบว่า วัดเทพสุรินทร์ ภายใต้การนำของพระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ) เจ้าอาวาสและรองเจ้าคณะตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ดำเนินโครงการและกิจกรรมส่งเสริมงานสาธารณสงเคราะห์ผ่านบทบาทสำคัญ 7 ด้าน 1) ด้านการปกครอง ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสตั้งแต่ พ.ศ. 2544 มุ่งมั่นดูแลงานสาธารณสงเคราะห์เชิงพุทธและธำรงรักษาพระพุทธศาสนา 2) ด้านการศึกษา เป็นครูสอนพระปริยัติธรรม อาจารย์ มจร. วิทยาเขตสุรินทร์ กรรมการสอบบาลีและธรรมสนามหลวง พร้อมสนับสนุนทุนอาหารกลางวันและวัฒนธรรมท้องถิ่น 3) ด้านงานเผยแผ่ แสดงธรรมและอบรมวิปัสสนา จัดงานฉลองต้นโพธิ์พระราชทานจากพุทธคยา (พ.ศ. 2545) และจัดงานตักบาตรเทโวโรหณะเป็นประจำทุกปี (ตั้งแต่ พ.ศ. 2550) 4) ด้านงานสาธารณูปการ จัดทำผังวัดและสร้างถนนคอนกรีต (2.5 ล้านบาท) ปรับระบบไฟฟ้าฝังดิน (1.5 ล้านบาท) ทำโครงการวัดร่มรื่นปลูกต้นไม้ (1.5 ล้านบาท) และสร้างห้องน้ำ 38 ห้อง (3 ล้านบาท) 5) งานด้านบูรณปฏิสังขรณ์ ปรับภูมิทัศน์ถมดินและวางท่อระบายน้ำป้องกันน้ำท่วม (2.5 ล้านบาท) ซ่อมแซมเมรุและติดตั้งเตาเผาศพปลอดมลพิษมาตรฐาน (3.135 ล้านบาท) 6) งานด้านสาธารณสงเคราะห์ ตั้งศูนย์เพาะเห็ดเทพสุรินทร์เพื่อเศรษฐกิจพอเพียง (พ.ศ. 2557) อนุญาตให้ใช้ฌาปนสถานจัดการศพผู้เสียชีวิตจากโควิด-19 และตั้งศูนย์พักพิงช่วยเหลือผู้เดือดร้อน (พ.ศ. 2568) 7) งานพิเศษ เป็นกรรมการสถานศึกษาโรงเรียนวาณิชย์นุกูลและโรงเรียนเทศบาล 3 รวมถึงกรรมการจัดทำหลักสูตรแกนกลางและออกข้อสอบของ มจร และโครงการทั้งหมดดำเนินตามพุทธพจน์เพื่อประโยชน์สุขและอนุเคราะห์ต่อโลกโดยไม่หวังผลประโยชน์ส่วนตน สอดคล้องกับบทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบันที่เป็นทั้งผู้นำทางจิตใจและปัญญา ช่วยอธิบายปัญหาสังคมอย่างเป็นกลาง สนับสนุนการศึกษาและวัฒนธรรม อบรมจริยธรรมเยาวชน เป็นที่พึ่งในยามวิกฤต สร้างความสามัคคีผ่านพิธีกรรม และเป็นกลไกควบคุมสังคมโดยใช้หลักธรรมกำกับพฤติกรรมของประชาชนให้สังคมสงบสุขและมีระเบียบเรียบร้อย

คำสำคัญ: วัดเทพสุรินทร์; สาธารณสงเคราะห์; วิถีพุทธ

Abstract

This academic article aims to present the Buddhist-oriented public welfare works of Wat Thep Surin in Surin Province, grounded in Buddhist concepts. Utilizing a qualitative methodology centered on academic documentary research and fieldwork, the collected data were analyzed through content analysis and presented in a narrative descriptive format.The findings can be summarized as follows: that Wat Thep Surin, under the leadership of Phra Khru Sriparivattisathorn (Phra Maha Surat Inthapañño), the Abbot and Deputy Ecclesiastical District Head of Nai Mueang Sub-district, Mueang District, Surin Province, has driven public welfare initiatives across seven key dimensions: 1) Ecclesiastical Administration: Serving as abbot since 2001, demonstrating a steadfast dedication to supervising Buddhist-oriented public welfare operations and sustaining Buddhism. 2) Education: Serving as a Dhamma-Pali instructor and a lecturer at Mahachulalongkornrajavidyalaya University (MCU), Surin Campus, acting as an examiner for the National Sanam Luang Examinations, and supporting school lunch funds as well as local culture. 3) Dhamma Propagation: Delivering Dhamma discourses, conducting Vipassana training, organizing the celebration for the royally bestowed Bodhi tree from Bodh Gaya (2002), and holding the annual Devo Rohana alms-giving ceremony since 2007. 4) Public Utilities: Designing the temple master plan, constructing concrete roads (2.5 million Baht), installing an underground electrical system (1.5 million Baht), initiating the "Shady Temple" tree-planting project (1.5 million Baht), and building 38 restrooms (3 million Baht). 5) Renovation and Restoration: Improving the landscape through soil filling and laying drainage pipes for flood prevention (2.5 million Baht), and repairing the crematorium along with installing a standard pollution-free incinerator (3.135 million Baht). 6) Public Welfare: Establishing the Thep Surin Mushroom Cultivation Center for Sufficiency Economy (2014), permitting the use of the temple crematorium for managing the bodies of COVID-19 victims (2021), and establishing a shelter center to assist vulnerable people (2025). 7) Special Assignments: Serving as a school board member for Wanit Nukul School and Municipal School 3, and participating as a committee member for MCU's core curriculum development and examination drafting. All these initiatives fulfill the Buddha’s teaching of acting for the benefit, happiness, and compassion of the multitude and the world without seeking personal interest. Furthermore, they correspond with the roles of Buddhist monks in contemporary Thai society, who function as spiritual and intellectual leaders. They objectively explain social issues, support educational and cultural institutions, instill moral values in youth, provide spiritual refuge during crises, foster social solidarity through rituals, and serve as a social control mechanism by utilizing Dhamma and moral precepts to regulate public behavior, thereby ensuring that society coexists in peace, harmony, and order.

Keywords: Wat Thepsurin; Public Welfare; Buddhist Way

บทนำ

วัดในพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางแห่งศรัทธาและการเรียนรู้ของพุทธบริษัททั้งสี่ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำในการธำรงรักษาพระธรรมวินัยและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระสงฆ์มิได้ทำหน้าที่เพียงประกอบศาสนกิจ หากยังเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้สั่งสอนธรรมะ และผู้กำกับดูแลกิจการภายในวัดให้ดำเนินไปอย่างมีระเบียบและสอดคล้องกับหลักธรรมคำสอน วัดจึงเป็นทั้งสถานที่ประกอบพิธีกรรม สถานศึกษา และศูนย์กลางชุมชนที่เชื่อมโยงศรัทธาของประชาชนเข้ามาปฏิบัติธรรม การมีพระสงฆ์เป็นผู้นำสะท้อนถึงโครงสร้างการจัดการภายในวัดที่ยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นสำคัญ ทำให้วัดสามารถทำหน้าที่เป็นแหล่งบ่มเพาะคุณธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรมแก่สังคมได้อย่างต่อเนื่องและมั่นคง “วัด ซึ่งมีคำเรียกหลากหลายตามรากศัพท์เดิมในภาษาบาลี นอกจากคำว่า วัด ที่ใช้กันทั่วไปแล้ว ยังมีคำอีกสามคำที่

สัมพันธ์กัน ได้แก่ อาราม วิหาร และอาวาส โดยแต่ละคำสะท้อนความหมายและมิติทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน คำว่า อาราม มีความหมายตรงตามตัวอักษรว่า สวนหรือสถานที่รื่นรมย์ ซึ่งในบริบททางศาสนาได้ถูกใช้เพื่อสื่อถึงสถานที่ที่สงบและเหมาะแก่การบำเพ็ญธรรม ส่วนคำว่า วิหาร และอาวาส มีความหมายใกล้เคียงกัน คือที่อยู่อาศัย แต่ในเชิงการใช้ศัพท์ทางพระพุทธศาสนา คำว่า วิหารมักมีความหมายจำกัดและเฉพาะเจาะจงกว่า โดยสื่อถึงสถานที่ที่พระภิกษุใช้เป็นที่พักอาศัยและปฏิบัติธรรม อีกทั้งยังแฝงนัยทางนามธรรมที่สะท้อนถึงการดำรงอยู่ในธรรม การทำความเข้าใจคำเหล่านี้จึงไม่เพียงแต่ช่วยให้เห็นถึงความหมายเชิงรูปธรรมของสถานที่ แต่ยังเปิดมิติทางนามธรรมที่เชื่อมโยงกับการปฏิบัติและการดำรงชีวิตในพระพุทธศาสนา วัดจึงมิใช่เพียงสถานที่ทางกายภาพ หากแต่เป็นสัญลักษณ์แห่งความสงบ ความศรัทธา และการแสวงหาความจริงทางจิตวิญญาณ” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2541)

พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาไม่เพียงแต่ทำหน้าที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้สืบทอดพระธรรมคำสอน หากยังมีบทบาทสำคัญในด้าน 1) การปกครอง เป็นการบริหารงานในระบอบประชาธิปไตยที่มีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธาน โดยมีการบังคับบัญชาลดหลั่นตามลำดับชั้นตั้งแต่มหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นองค์กรปกครองสูงสุด ลงไปจนถึงเจ้าอาวาสตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 2) การศาสนศึกษา การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกธรรมและบาลี) เพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะภาษาบาลีที่เป็นกุญแจสำคัญในการรักษาและเข้าใจพระไตรปิฎก ซึ่งได้รับการสนับสนุนและยกย่องจากพระมหากษัตริย์มาตั้งแต่อดีต 3) การเผยแผ่ ภารกิจการกระจายและปลูกฝังหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาให้หยั่งรากลึกในใจประชาชน ทั้งการปฏิบัติงานภายในและภายนอกวัด โดยต้องดำเนินการให้เป็นไปตามระเบียบของมหาเถรสมาคม 4) การสาธารณูปการ หน้าที่หลักของเจ้าอาวาสในการดูแล บูรณปฏิสังขรณ์ และพัฒนาวัตถุสิ่งก่อสร้างภายในวัด รวมถึงการจัดการสิ่งแวดล้อมให้สะอาด ร่มรื่น และการดูแลรักษาศาสนสมบัติส่วนรวมของสงฆ์ (มีตำแหน่งภัณฑาคาริก ทำหน้าที่ดูแลโดยเฉพาะ) 5) การศึกษาสงเคราะห์ การที่วัดและคณะสงฆ์ร่วมมือกับภาครัฐ จัดการศึกษาเพื่อปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และความรู้ทางพระพุทธศาสนาให้แก่เด็กและเยาวชน เพื่อให้เติบโตเป็นพลเมืองดีที่มีความรู้คู่คุณธรรม 6) การสาธารณสงเคราะห์ การแสดงบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในการช่วยเหลือสังคมและประชาชนทั่วไป (โดยไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย) เช่น การสงเคราะห์ผู้ประสบภัย ผู้ยากไร้ การเป็นศูนย์กลางชุมชนในการจัดงานบำเพ็ญกุศล การฝึกอาชีพ และการสนับสนุนด้านสาธารณสุข (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2554)

วัดคุ้มเหนือหรือที่รู้จักกันในนาม วัดเทพสุรินทร์ ตั้งอยู่เลขที่ 66 บ้านเกาะลอย ถนนเทพสุรินทร์ หมู่ที่ 10 ตำบลในเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ที่ดินตั้งวัดมีเนื้อที่ 15 ไร่ 3 งาน 10 ตารางวา อาณาเขต ทิศเหนือประมาณ 3 เส้น 3 วา 1 ศอก จดที่ดินนางนาถและนายประมวล ทิศใต้ประมาณ 3 เส้น 13 วา 2 ศอก จดที่ดินนายต่วน และนางสีดา ทิศตะวันออกประมาณ 6 เส้น 8 วา 2 ศอก จดที่ดินนายพร้อมทิศตะวันตกประมาณ 3 เส้น 10 วา 2 ศอก จดที่ดินนายนิล และทางเกวียนอาคารเสนาสนะประกอบด้วย ศาลาการเปรียญ กว้าง 12.90 เมตร ยาว 24.50 เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. 2514 กุฏิสงฆ์ จำนวน 22 หลัง เป็นอาคารไม้ 11 หลัง ครึ่งตึกครึ่งไม้ 4 หลัง และตึก 7 หลัง และศาลาบำเพ็ญ จำนวน 2 หลัง สร้างด้วยคอนกรีต 1 หลัง และสร้างด้วยไม้ 1 หลัง วัดคุ้มเหนือ ตั้งเมื่อ วันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2528 เริ่มก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. 2514 โดยการริเริ่มของพระราชสิทธิโกศล เจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์ และคณะสงฆ์พร้อมด้วยญาติโยม โดยการบริจาคที่ดินของ นายนิล งาขาว นางนาถ และ นางสาวสดสี ภาสกานนท์ เดิมชาวบ้านเรียกว่า วัดเทพสุรินทร์ เพราะถนนเทพสุรินทร์ผ่านหน้าวัดและพระราชสิทธิโกศล มีชื่อเล่นว่า เทพ (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2540) จากพลังแห่งความร่วมแรงร่วมใจของชุมชน เพื่อให้มีสถานที่ประกอบศาสนกิจและเป็นที่พึ่งทางจิตใจแก่ประชาชน การก่อตั้งและพัฒนาวัดสะท้อนถึงความศรัทธา ความเสียสละ และความ

มุ่งมั่นของชาวบ้านที่ร่วมกันสร้างสถาบันทางศาสนาให้มั่นคงและยั่งยืน ในอดีตพื้นที่วัดเคยเป็นป่าช้า ก่อนจะได้รับการปรับปรุงให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และสงบสำหรับการบำเพ็ญธรรม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นการฟื้นฟูพื้นที่ทางกายภาพ แต่ยังเป็นการสร้างความหมายใหม่ให้แก่ชุมชน โดยเปลี่ยนพื้นที่แห่งความเศร้าโศกให้กลายเป็นพื้นที่แห่งความสงบและความศรัทธา นอกจากบทบาทด้านศาสนาแล้ว วัดคุ้มเหนือยังมีส่วนสำคัญในการพัฒนาสังคมและชุมชน ทั้งการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา การอบรมเยาวชน การส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียง และการช่วยเหลือประชาชนในยามวิกฤต วัดจึงมิใช่เพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรม แต่ยังเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ การพัฒนา และการเกื้อกูลชุมชน ที่หล่อหลอมให้ผู้คนดำรงชีวิตด้วยคุณธรรมและความสงบสุข

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมานี้ พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความศรัทธาเข้ากับการพัฒนาสังคมอย่างเป็นรูปธรรมโดยเป็นผู้นำทางจิตใจที่คอยสงเคราะห์ผู้ยากไร้ สนับสนุนการศึกษา และบรรเทาทุกข์ให้แก่ประชาชนผู้เขียนจึงสนใจศึกษาเรื่อง “วัดเทพสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์: งานสาธารณสงเคราะห์ตามวิธีพุทธ” เพื่อทำความเข้าใจการบูรณาการหลักธรรมสู่การปฏิบัติจริงในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนตลอดจนเป็นฐานข้อมูลเพื่อพัฒนานโยบายสนับสนุนงานสาธารณสงเคราะห์ขององค์กรสงฆ์อย่างยั่งยืนสืบไป

งานสาธารณสงเคราะห์วิถีพุทธ

งานสาธารณสงเคราะห์แนวพระพุทธศาสนาเป็นการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้เพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม โดยมีรากฐานจากความเมตตากรุณาและการเสียสละเพื่อผู้อื่น พระสงฆ์และพุทธบริษัทจึงมิได้จำกัดบทบาทเพียงการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้เกื้อกูลสังคมในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการสงเคราะห์ผู้ยากไร้ การส่งเสริมการศึกษา การรักษาพยาบาล ตลอดจนการสร้างความสามัคคีและสันติสุขในชุมชน หลักการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า งานสาธารณสงเคราะห์ตามวิธีพุทธมิใช่เพียงกิจกรรมทางศาสนา แต่เป็นกระบวนการพัฒนาสังคมที่บูรณาการคุณค่าทางจริยธรรมเข้ากับการดำรงชีวิตของประชาชน อันเป็นการวางรากฐานให้แก่สังคมที่มีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลและยั่งยืน

สาธารณสงเคราะห์ ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา เป็นการบำเพ็ญประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ทั้งโดยการสงเคราะห์ด้วยการลงมือทำให้หรือด้วยกำลังกาย การสงเคราะห์ด้วยการให้กำลังสติปัญญาของตน อันเป็นประโยชน์ต่อบุคคลอื่น รวมถึงการสงเคราะห์ด้วยการใช้ทักษะความสามารถในด้านต่างๆ ที่ตนมีเพื่อช่วยเหลือ หรือดำเนินกิจการให้เกิดประโยชน์ทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และสังคมอย่างมีจิตสำนึกทางสังคม (สมเด็จพระมหาธีราจารย์ และคณะ, 2563) ดังที่พุทธพจน์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์พวกเธออย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ครบบริบูรณ์ บริสุทธิ์ (วิ.ม. (ไทย); 4/32/32) จากพุทธพจน์ที่พระบรมศาสดาทรงมอบแก่พระสงฆ์สาวกชุดแรกภายหลังการตรัสรู้ถือเป็นพุทธศาสนกิจสำคัญที่กำหนดแนวทางการประกาศพระศาสนา โดยทรงสั่งสอนให้เหล่าสาวกยึดประโยชน์สุขของชนหมู่มากเป็นหลัก มิใช่เพื่อชื่อเสียงหรือผลประโยชน์ส่วนตน การมอบหมายภารกิจนี้จึงเป็นรากฐานแห่งการเผยแผ่พระธรรมคำสอนให้ดำรงอยู่และเจริญงอกงามในสังคมสืบมา

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2543) ได้แปลไว้ว่า เป็นการประมวล รวบรวม ผนึก ประสาน ทำให้กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือทำให้เกิดเอกภาพ พูดสั้นๆ ว่า ทำให้รวมเป็นหนึ่ง เราเอาสงเคราะห์นี้มาใช้ในภาษาสมัยใหม่เป็น สังเคราะห์ คือเอาองค์ประกอบต่างๆ มาจัดสรรรวมกันเข้า ทำให้เป็นอันหนึ่งขึ้นมาใหม่แต่ที่จริงภาษาเดิมเขาแปลว่า รวมเข้าด้วยกัน

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญฺโญ) (2545) ได้กล่าวถึงการสาธารณสงเคราะห์เป็นกิจกรรมสำคัญที่วัดและพระภิกษุสงฆ์ได้ดำเนินการเพื่อสร้างสาธารณประโยชน์แก่สังคม โดยแยก 4 ลักษณะ คือ 1) การดำเนินกิจการเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล ได้แก่การที่วัดหรือคณะสงฆ์ดำเนินกิจการเองซึ่งกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์ให้เป็นสาธารณประโยชน์ เช่น กิจการหน่วยอบรมประชาชนตำบล กิจการห้องสมุดเพื่อประชาชน จัดอบรมวิชาชีพให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น เป็นต้น 2) การช่วยเหลือเกื้อกูลกิจการของผู้อื่นเพื่อสาธารณประโยชน์ ได้แก่การช่วยเหลือสนับสนุนส่งเสริมกิจการของรัฐหรือของเอกชนหรือผู้ใดผู้หนึ่งดำเนินการและการนั้น เป็นไปเพื่อการสาธารณประโยชน์ เช่น การพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาตำบล ขุดสระน้ำขนาดใหญ่เพื่อเป็นแหล่งน้ำอุปโภคบริโภคและเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ การอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมการจัดหาทุนเพื่อการสงเคราะห์และอื่น ๆ 3) การช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติ ได้แก่การสร้างถนน ขุดลอกคูคลอง การสร้างโรงพยาบาลและจัดซื้อ เครื่องมือแพทย์ การสร้างประปาหมู่บ้าน การสร้างเครื่องกำเนิดไฟฟ้า การปลูกต้นไม้ และอื่น ๆ ข้อนี้มุ่งเอาเฉพาะการช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นของสาธารณประโยชน์ 4) การช่วยเหลือเกื้อกูลประชาชนทั่วไป ได้แก่ การช่วยเหลือประชาชนในการที่ควรช่วยเหลือ เช่น การจัดตั้ง หน่วยอาสาสมัครบรรเทาสาธารณภัย ช่วยเหลือประชาชน ทั้งด้านไฟไหม้และน้ำท่วม พร้อมทั้งมอบเครื่องอุปโภคบริโภคแก่ผู้ประสบภัย หรือในยามปกติ ก็ตั้งกองทุนทาอาหารเลี้ยงเด็กกำพร้าและเด็กด้อยโอกาส

กรมการศาสนา (2542) ได้กล่าวไว้ว่า เป็นการดำเนินงานเพื่อช่วยเหลือสังคมในด้านวัตถุที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ถือเป็นแนวทางสำคัญในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชน โดยพระสงฆ์และวัดได้มีบทบาทเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ อาทิ การจัดโครงการอุปสมบทและบรรพชาภาคฤดูร้อน การสงเคราะห์พระสงฆ์สามเณรในวัดที่ประสบภัยหรือขาดแคลน การเปิดพื้นที่วัดเพื่อใช้เป็นสถานที่ประชุมและอบรมเยาวชนและประชาชนด้านอาชีพ การร่วมพัฒนาชุมชน เช่น การสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน การส่งเสริมการออมทรัพย์ ตลอดจนการช่วยเหลือผู้ยากไร้ กิจกรรมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของพระสงฆ์และวัดเป็นศูนย์กลางแห่งการพัฒนาทั้งด้านจิตใจและสังคม อันเป็นการประสานระหว่างพระธรรมวินัยกับการสร้างสรรค์ประโยชน์แก่ชุมชนอย่างยั่งยืน สมเด็จพระมหาธีราจารย์ และคณะ (2562) ได้กล่าวถึงภายใต้แนวคิดบทบาทด้านสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ วัดและพระสงฆ์ดำรงความเป็นสถาบันสังคมที่พร้อมจะเข้ามาแสดงบทบาทเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ผู้ที่ประสบปัญหาหรือผู้ด้อยโอกาสในสังคม โดยพระสงฆ์ควรจะมีบทบาทหน้าที่ต่อสังคมไทย คือ 1) หน้าที่ในการให้คำอธิบายถึงเหตุผล เพื่อให้เข้าใจในเหตุปัจจัยของปัญหาและสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม เพราะพระสงฆ์ถูกมองว่าเป็นผู้นำทางปัญญามีความรู้ความเข้าใจต่อสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมอย่างเป็นกลางมากกว่าคฤหัสถ์ 2) หน้าที่ในการให้การสนับสนุนสถาบันสังคมอื่น เพื่อให้สามารถสร้างประโยชน์แก่คนในสังคม ตัวอย่างเช่น สนับสนุนด้านการศึกษาและเสริมสร้างวัฒนธรรม สอนหรืออบรมเยาวชนให้มีคุณธรรมและจริยธรรม เพื่อให้เป็นคนดีและอยู่ร่วมกันในสังคมโดยไม่เบียดเบียนกัน เป็นต้น 3) หน้าที่ในการให้กำลังใจหรือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของพุทธศาสนิกชนในกรณีเกิดวิกฤตหรือสถานการณ์ปัญหาขึ้น คนที่ประสบปัญหาหรือมีเรื่องไม่สบายใจมักจะเข้าวัดเพื่อทำบุญหรือขอคำปรึกษาจากพระสงฆ์ในปัญหาที่ประสบ 4) หน้าที่ในด้านการบูรณาการทุกภาคส่วนของสังคมให้เป็นเอกภาพ ผ่านขนบธรรมเนียมประเพณีและระบบความเชื่อต่างๆ เช่น พิธีทำบุญก่อให้เกิดความสัมพันธ์อย่าง

ใกล้ชิดในหมู่ประชาชน และก่อให้เกิดกิจกรรมนันทนาการและการส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณี เป็นต้น 5) ทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการควบคุมทางสังคม เพื่อให้ประชาชนมีพฤติกรรมถูกต้อง เพื่อนำไปสู่ความสงบสุขและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม เช่น นำหลักธรรมและศีลมาสอนให้คนทำความดีละเว้นความชั่ว หรือคอยยับยั้งมิให้คนในสังคมประพฤติชั่วหรือเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เป็นต้น

โดยภาพรวมสรุปได้ว่า งานสาธารณสงเคราะห์ตามวิถีพุทธ ถือเป็นพันธกิจและอัตลักษณ์สำคัญของคณะสงฆ์ในการเกื้อกูลต่อสังคมมาอย่างยาวนาน โดยมีรากฐานจากคำสอนที่มุ่งประโยชน์สุขของชนหมู่มาก ผ่านการอุทิศตนช่วยเหลือผู้อื่นด้วยจิตที่ปราศจากประโยชน์ส่วนตนการดำเนินงานครอบคลุม 4 มิติ ทั้งการริเริ่มกิจการด้วยตนเอง การสนับสนุนผู้อื่น และการสงเคราะห์ประชาชน วัดและพระสงฆ์จึงเปรียบเสมือนศูนย์กลางเชิงรุกในการพัฒนาทั้งด้านจิตใจ การศึกษา และการเยียวยาผู้ยากไร้

งานสาธารณสงเคราะห์วิถีพุทธของวัดเทพสุรินทร์

วัดเทพสุรินทร์ ภายใต้การนำของพระครูศรีปริยัติสาทร ได้ดำเนินงานด้านสาธารณสงเคราะห์ตามหลักพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นประโยชน์สุขของชนหมู่มากเป็นสำคัญ โดยอาศัยกำลังกาย สติปัญญา และทักษะความสามารถในการช่วยเหลือเกื้อกูลชุมชนด้วยจิตสำนึกทางสังคม ผ่านกิจกรรมที่ครอบคลุมทั้งการอบรมคุณธรรมและทักษะอาชีพแก่เยาวชน การช่วยเหลือผู้ประสบภัยและผู้ด้อยโอกาส ตลอดจนการพัฒนาสาธารณูปโภคและเปิดพื้นที่วัดให้เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ ซึ่งสะท้อนบทบาทของวัดในฐานะสถาบันที่บูรณาการพระธรรมวินัยเข้ากับการพัฒนาคุณภาพชีวิต นำไปสู่ความสงบสุขและความเจริญงอกงามของสังคมอย่างยั่งยืน คือ

1. การปกครอง พ.ศ. 2544 ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดคุ้มเหนือ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ และปัจจุบันเป็นรองเจ้าคณะตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

2. งานด้านการศึกษา พ.ศ. 2530 ได้รับแต่งตั้งเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมวัดประทุม สามราษฎร์ ตำบลโชคนาสาม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. 2532 ได้รับแต่งตั้งเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมวัดหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. 2533 ได้รับแต่งตั้งเป็นครูสอนพระปริยัติธรรม วัดปราสาทศิลาราม ตำบลเฉนียง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. 2534 ได้รับแต่งตั้งเป็นครูสอนพระปริยัติธรรม วัดคุ้มเหนือ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. 2543-2550 ได้รับการแต่งตั้งเป็นอาจารย์สอน (อัตราจ้าง)ระดับอุดมศึกษา มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ พ.ศ. 2535 เป็นกรรมการสอบบาลีสนามหลวง วัดกลางสุรินทร์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. 2545 เป็นกรรมการสอบบาลีสนามหลวงวัดศาลาลอย (พระอารามหลวง) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. 2545 เป็นกรรมการสอบธรรมสนามหลวง วัดกลางสุรินทร์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. 2558 เป็นกรรมการสอบบาลีสนามหลวง วัดพรหมสุรินทร์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. 2545 ปัจจุบัน มอบทุนอาหารกลางวันแก่โรงเรียนสถาบันการศึกษาทั้งของรัฐและเอกชน พ.ศ. 2545 มอบทุนสนับสนุนกิจกรรมแห่เทียนพรรษา และงานสงกรานต์ของเทศบาลเมืองสุรินทร์ (พระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ), 2558)

3. งานเผยแผ่ พ.ศ. 2544 ปัจจุบัน เป็นผู้แสดงธรรมประจำในวันธัมมัสสวนะ และวันสำคัญทางศาสนาภายในวัด หน่วยงานราชการและสถานีวิทยุในจังหวัดสุรินทร์ ตลอดถึงการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่คณะสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกา ในช่วงเข้าพรรษาประจำทุกปี พ.ศ. 2545 ปัจจุบัน จัดงานประจำปี ฉลองต้นโพธิ์พระราชทานจากพุทธคยา ประเทศอินเดีย ในต้นเดือนกุมภาพันธ์ เป็นประจำทุกปี มีผู้มาร่วมทำบุญประมาณ

5,000 คนต่อปี พ.ศ. 2550 จัดงานตักบาตรเทโวโรหณะภายในบริเวณวัด มีผู้มาร่วมทำบุญประมาณ 500 คนต่อปี (พระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ)

4. งานสาธารณูปการ งานสาธารณูปการภายในวัดคุ้มเหนือ พ.ศ. 2545 จัดทำแผนผังบริเวณวัดเทพสุรินทร์ทั้งหมดโดยได้รับความอนุเคราะห์จากกรมโยธาธิการและผังเมือง จังหวัดสุรินทร์ เป็นผู้ออกแบบ พ.ศ. 2545 จัดทำแผนผังวัดเทพสุรินทร์ทั้งหมด ลักษณะเป็นภาพอาคารสถานที่จำลอง โดยมีบริษัทสุรินทร์สถาปัตย์เป็นผู้ออกแบบ พ.ศ. 2545 ได้ดำเนินการก่อสร้างถนนคอนกรีตภายในบริเวณวัด โดยมี หจก. พรสุวรรณมูลเป็นผู้รับจ้าง ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 2,558,290 บาท (สองล้านห้าแสนห้าหมื่นแปดพันสองร้อยเก้าสิบบาทถ้วน) พ.ศ. 2546 เป็นผู้ดำเนินการปรับปรุงระบบไฟฟ้าภายในวัดคุ้มเหนือใหม่ จากเดิมที่ระบบไฟฟ้าแบบเฟสเดียวเป็นแบบ 3 เฟส และเปลี่ยนสายไฟฟ้าและสายโทรศัพท์เป็นแบบฝังดินทั้งหมด ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 1,500,000 บาท (หนึ่งล้านห้าแสนบาทถ้วน)พ.ศ. 2552 ดำเนินการปลูกต้นไม้ในโครงการวัดร่มรื่น และโครงการอนุรักษ์ต้นไม้ใกล้สูญพันธุ์ เพื่ออนุรักษ์ต้นไม้ประจำถิ่นจำนวน 365 ต้น ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 1,500,000 บาท (หนึ่งล้านห้าแสนบาทถ้วน) พ.ศ. 2557 สร้างห้องน้ำและห้องสุขาใหม่ จำนวน 38 ห้องใช้งบประมาณทั้งสิ้น 3,000,000 บาท (สามล้านบาทถ้วน) (พระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ)

5. งานบูรณปฏิสังขรณ์ พ.ศ. 2545 ดำเนินการถมดินบริเวณวัดให้ได้ระดับเดียวกันกับถนนคอนกรีตและวางท่อระบายน้ำ เพื่อป้องกันน้ำท่วมขังใช้งบประมาณทั้งสิ้น 2,500,000 บาท (สองล้านห้าแสนบาทถ้วน) พ.ศ. 2546 เป็นผู้ดำเนินการซ่อมแซมปรับปรุงเมรุและติดตั้งเตาเผาศพปลอดมลพิษ โดยว่าจ้าง บริษัทพิบูลย์ศิลป์ จำกัด เป็นผู้ดำเนินการซ่อมแซมและติดตั้งอุปกรณ์จนเสร็จสมบูรณ์ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 3,135,000 บาท (สามล้านหนึ่งแสนสามหมื่นห้าพันบาทถ้วน) (พระครูศีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ)

6. งานสาธารณสงเคราะห์ พ.ศ. 2557 สร้างศูนย์เพาะเห็ดเทพสุรินทร์ ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพัฒนาชนบท (ศพช.) เพื่อเป็นศูนย์ฝึกอาชีพและเป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชน ก่อตั้งเมื่อวันพฤหัสบดีที่ 20 เดือนกุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2557 (แรม 5 ค่ำ เดือน 3 ปีมะเส็ง) พ.ศ 2564 ให้ความเมตตานุเคราะห์ใช้ฌาปนสถานในการฌาปนกิจศพผู้ที่เสียชีวิตจากโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 พ.ศ. 2568 ศูนย์พักพิงวัดเทพสุรินทร์ (พระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ)

7. งานพิเศษ เป็นกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานโรงเรียนวาณิชย์นุกูล ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เป็นกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานโรงเรียนเทศบาล 3 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เป็นกรรมการจัดทำหลักสูตรแกนกลาง รายวิชาพระวินัยปิฎกและรายวิชาแต่งแปลบาลีของมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นกรรมการออกข้อสอบและจัดทำข้อสอบแกนกลาง รายวิชาพระวินัยปิฎกและรายวิชาแต่งแปลบาลีของมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ) ด้วยเหตุผลที่กล่าวมานั้น เป็นผลงานของวัดเทพสุรินทร์มีพระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ) เป็นตัวแทนของวัดในการทำหน้าของพระสงฆ์ (พระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ)

วัดเทพสุรินทร์เป็นศูนย์กลางแห่งศรัทธาและการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม โดยมีพระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ) เป็นผู้นำด้านความคิดในการวางแผนงานสาธารณสงเคราะห์เชิงพุทธอย่างเป็นระบบและมีเป้าหมายชัดเจน เป็นพันธกิจของพระสงฆ์ถูกกำหนดไว้ทั้งด้านการปกครองและการบริหารกิจการวัดรวมถึงงานด้านการศึกษาเพื่อพัฒนาปัญญาและคุณธรรมของเยาวชนและประชาชน งานเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความเข้าใจและความมั่นคงทางจิตใจแก่สังคม งานสาธารณูปการและบูรณปฏิสังขรณ์เพื่อรักษาและพัฒนาสิ่งแวดล้อมและศาสนสถาน งานสาธารณสงเคราะห์เพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยในทุก

สถานการณ์ รวมทั้งงานพิเศษที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนในแต่ละช่วงเวลาทั้งหมดนี้สะท้อนถึงบทบาทของวัดเทพสุรินทร์ในการทำประโยชน์เพื่อสังคมอย่างแท้จริง (พระครูศรีปริยัติสาทร, 2558)

วิเคราะห์แนวทางสาธารณสงเคราะห์วิถีพุทธของวัดเทพสุรินทร์

1. ด้านการปกครอง ของพระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ) ถือเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนพระพุทธศาสนาในระดับท้องถิ่น ด้วยประสบการณ์การเป็นเจ้าอาวาสมากกว่า 20 ปี และตำแหน่งรองเจ้าคณะตำบลในเมือง ที่สะท้อนถึงความเชี่ยวชาญที่ได้รับการยอมรับ จุดแข็งที่โดดเด่นคือความมุ่งมั่นและวิสัยทัศน์ด้านงานสาธารณสงเคราะห์เชิงพุทธ ที่นำศาสนาไปช่วยเหลือชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม อย่างไรก็ตามการบริหารงานที่กว้างขวางนี้นำมาซึ่งข้อจำกัดด้านภาระงานที่ทับซ้อนและอาจกระทบต่อความคล่องตัว อีกทั้งการบริหารที่ผูกติดกับท่านเป็นหลัก อาจส่งผลต่อความยั่งยืนในระยะยาวหากขาดการสร้างบุคลากรสงฆ์รุ่นใหม่ขึ้นมาสืบทอด รวมถึงขอบเขตการทำงานที่ยังกระจุกตัวอยู่ในระดับตำบล ซึ่งอาจเป็นข้อจำกัดในการขยายผลโครงการสู่ระดับจังหวัด นอกจากนี้ การปกครองในพื้นที่ดังกล่าวยังต้องเผชิญความท้าทายจากความซับซ้อนของสังคมเมืองที่ดึงดูดคนเข้าวัดได้ยากขึ้น ตลอดจนข้อจำกัดด้านทุนทรัพย์และทรัพยากรบุคคล ที่อาจส่งผลต่อความโปร่งใสและความต่อเนื่องของงานสาธารณสงเคราะห์ รวมไปถึงความท้าทายของโลกยุคดิจิทัล ที่สร้างความซับซ้อนในการควบคุมดูแลพระธรรมวินัยและภาพลักษณ์ของคณะสงฆ์

2. งานด้านการศึกษา พระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ) เป็นนักการศึกษาที่มีความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ทางวิชาการสูง สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ได้ครอบคลุมตั้งแต่ระดับพระปริยัติธรรมจนถึงระดับอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ความน่าเชื่อถือและการเป็นที่ยอมรับสะท้อนผ่านการได้รับความไว้วางใจให้ดำรงตำแหน่งกรรมการสอบบาลีและธรรมสนามหลวงในพระอารามสำคัญหลายแห่ง ซึ่งเป็นหลักฐานยืนยันถึงความแม่นยำในหลักวิชาการทางพระพุทธศาสนานอกจากนี้ ท่านยังมีวิสัยทัศน์ในการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จากการเป็นครูสอนในวัดจนถึงการเป็นอาจารย์ระดับมหาวิทยาลัย พร้อมทั้งมีจิตสาธารณะและเกื้อกูลสังคม โดยการสนับสนุนทุนอาหารกลางวันและการอนุรักษ์วัฒนธรรมร่วมกับเทศบาลเมืองสุรินทร์ ทำให้บทบาทของท่านเชื่อมโยงกับชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมอย่างไรก็ตาม ภาระงานที่หนักและหลากหลาย ทั้งการสอน การบริหาร งานสอบ และงานสาธารณสงเคราะห์ อาจนำไปสู่ข้อจำกัดด้านเวลาในการจัดสรรให้แต่ละส่วนได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งความยั่งยืนด้านทรัพยากรในการสนับสนุนทุนและกิจกรรมทางวัฒนธรรมยังขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์และบุคลากร ซึ่งอาจเป็นอุปสรรคหากในอนาคตขาดแคลนทุนทรัพย์หรือแนวร่วมจากภาคประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

3. ด้านงานเผยแผ่ พระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ) ได้อุทิศตนด้านงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา โดยเป็นผู้แสดงธรรมประจำในวันธัมมัสสวนะและวันสำคัญทางศาสนาภายในวัด รวมถึงการบรรยายธรรมแก่หน่วยงานราชการ สถานีวิทยุในจังหวัดสุรินทร์ และการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่คณะสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกาในช่วงเข้าพรรษาทุกปี กิจกรรมเหล่านี้สะท้อนถึงความมุ่งมั่นในการธำรงรักษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มั่นคงและเป็นศูนย์กลางแห่งศรัทธาของชุมชน ข้อดีและจุดแข็งของท่าน คือความต่อเนื่องและความหลากหลายของกิจกรรม ตั้งแต่งานฉลองต้นโพธิ์พระราชทานจากพุทธคยา ประเทศอินเดีย ที่จัดขึ้นทุกปีตั้งแต่ พ.ศ. 2545 มีพุทธศาสนิกชนเข้าร่วมราว 5,000 คน ไปจนถึงงานตักบาตรเทโวโรหณะภายในวัดที่จัดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2550 มีผู้ร่วมทำบุญประมาณ 500 คนต่อปี กิจกรรมเหล่านี้ช่วยสร้างความสามัคคีและความศรัทธาในชุมชน อย่างไรก็ตาม ข้อเสียและข้อด้อยที่อาจพบได้คือภาระงานที่หนักและหลากหลาย ซึ่งต้องอาศัยทั้งเวลาและกำลังทรัพย์ในการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ความ

ยั่งยืนของงานเผยแผ่ยังขึ้นอยู่กับการสนับสนุนจากภาคประชาชนและหน่วยงานรัฐ หากขาดแนวร่วมและทรัพยากรเพียงพอ อาจเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานในระยะยาว

4. ด้านงานสาธารณูปการ พระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ) ได้อุทิศตนในการพัฒนางานสาธารณูปการของวัดคุ้มเหนืออย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เป็นสถานที่ศาสนกิจที่สมบูรณ์และเอื้อต่อการปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชน ตั้งแต่ พ.ศ. 2545 ได้ริเริ่มจัดทำแผนผังบริเวณวัดเทพสุรินทร์ โดยได้รับความร่วมมือจากกรมโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสุรินทร์ รวมถึงบริษัทสุรินทร์สถาปัตย์ในการออกแบบ ต่อมาได้ดำเนินการก่อสร้างถนนคอนกรีตภายในวัดด้วยงบประมาณกว่า 2.5 ล้านบาท และในปี พ.ศ. 2546 ได้ปรับปรุงระบบไฟฟ้าใหม่เป็นระบบ 3 เฟส พร้อมเปลี่ยนสายไฟและสายโทรศัพท์เป็นแบบฝังดิน ใช้งบประมาณ 1.5 ล้านบาท นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2552 ได้ริเริ่มโครงการวัดร่มรื่นและโครงการอนุรักษ์ต้นไม้ใกล้สูญพันธุ์ โดยปลูกต้นไม้จำนวน 365 ต้น เพื่อสร้างความร่มเย็นและรักษาสิ่งแวดล้อม ใช้งบประมาณ 1.5 ล้านบาท และในปี พ.ศ. 2557 ได้สร้างห้องน้ำและห้องสุขาใหม่จำนวน 38 ห้อง ด้วยงบประมาณ 3 ล้านบาท กิจกรรมทั้งหมดนี้สะท้อนถึงความมุ่งมั่นในการพัฒนาสาธารณูปการภายในวัดให้เป็นสถานที่ที่สะดวก ปลอดภัย และร่มรื่น เพื่อรองรับการประกอบศาสนกิจและเป็นศูนย์กลางแห่งศรัทธาของชุมชน ข้อดีและจุดแข็งของท่านคือความสามารถในการบริหารจัดการโครงการขนาดใหญ่ที่หลากหลาย ทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งแวดล้อม ซึ่งช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของพุทธศาสนิกชนและชุมชนโดยรอบ ขณะเดียวกันยังสะท้อนถึงวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลในการสร้างวัดให้เป็นพื้นที่แห่งศรัทธาและการเรียนรู้ อย่างไรก็ตาม ข้อเสียและข้อด้อยที่อาจพบได้คือภาระค่าใช้จ่ายและการจัดหาทุนสนับสนุนที่สูง ซึ่งต้องอาศัยทั้งกำลังทรัพย์และความร่วมมือจากหลายฝ่าย หากในอนาคตขาดแคลนทรัพยากรหรือแนวร่วม อาจเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งการดูแลรักษาสาธารณูปการที่สร้างขึ้นยังต้องใช้บุคลากรและงบประมาณเพิ่มเติม

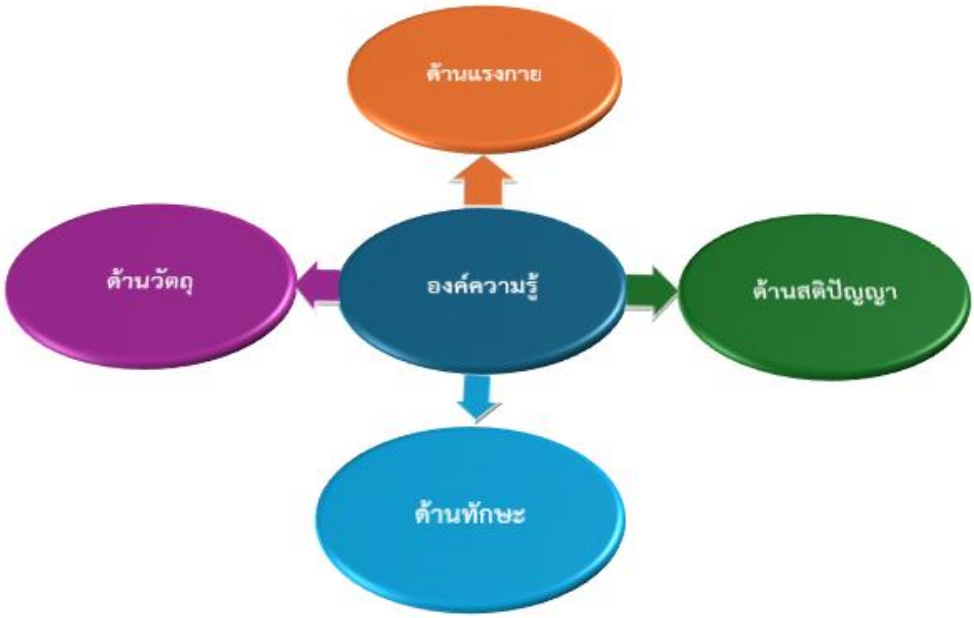
5. งานบูรณปฏิสังขรณ์ พระครูศีลปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ) ได้มุ่งเน้นการบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะและระบบสาธารณูปโภคภายในวัด เพื่อสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความยั่งยืนของศาสนสถาน โดยในปี พ.ศ. 2545 ได้ดำเนินการปรับปรุงภูมิทัศน์ครั้งใหญ่ ด้วยการถมปรับระดับดินทั่วบริเวณวัดให้สม่ำเสมอในระดับเดียวกับถนนคอนกรีต พร้อมวางระบบท่อระบายน้ำมาตรฐานเพื่อแก้ไขปัญหาน้ำท่วมขังอย่างถาวร ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 2,500,000 บาท ต่อมาในปี พ.ศ. 2546 ได้ดำเนินการซ่อมแซมปรับปรุงเมรุครั้งใหญ่ พร้อมติดตั้งเตาเผาศพปลอดมลพิษ โดยบริษัทพิบูลย์ศิลป์ จำกัด เป็นผู้ดำเนินการ ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 3,135,000 บาท ข้อดีและจุดแข็ง คือการพัฒนาภูมิทัศน์และระบบระบายน้ำช่วยแก้ปัญหาน้ำท่วมขังอย่างยั่งยืน การปรับปรุงเมรุและติดตั้งเตาเผาศพปลอดมลพิษสะท้อนถึงความใส่ใจสิ่งแวดล้อมและสุขอนามัยของชุมชน การดำเนินงานมีมาตรฐานและได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานและบริษัทที่มีความเชี่ยวชาญ ข้อเสียและข้อด้อย การดำเนินงานใช้เงินทุนจำนวนมาก อาจเป็นภาระต่อการจัดหาทรัพยากรในระยะยาวการบูรณปฏิสังขรณ์ต้องอาศัยบุคลากรและการดูแลรักษาต่อเนื่อง หากขาดการสนับสนุนอาจทำให้คุณภาพลดลง ปัญหาและอุปสรรค ความยั่งยืนของโครงการขึ้นอยู่กับการจัดหาทุนและความร่วมมือจากภาคประชาชนและหน่วยงานรัฐ การบำรุงรักษาสาธารณูปโภคที่ปรับปรุงแล้วต้องใช้งบประมาณและแรงงานเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น งานบูรณปฏิสังขรณ์ของพระครูศีลปริยัติสาทรจึงสะท้อนถึงทั้งคุณูปการ จุดแข็ง และข้อจำกัดที่เป็นความท้าทายในการพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ศาสนกิจที่มั่นคง สะอาด และเป็นศูนย์กลางแห่งศรัทธาของชุมชนร่วมสมัย

6. งานสาธารณสงเคราะห์ พระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ) สร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจให้ชุมชน: ศูนย์เพาะเห็ดและศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงช่วยสร้างอาชีพและทักษะให้ชาวบ้านพึ่งพาตนเองได้ บรรเทาความเดือดร้อนในภาวะวิกฤต การอนุญาตให้ใช้ฌาปนสถานในช่วงโควิด 19 และการตั้งศูนย์พักพิง เป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในยามฉุกเฉินได้อย่างทันท่วงที ยกระดับบทบาทของสถาบันศาสนา ทำให้วัดเป็นศูนย์รวมใจและที่พึ่งพิง ในทุกมิติอย่างแท้จริง ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ช่วยเหลือผู้คนได้ครอบคลุม มีการสงเคราะห์ทั้งในด้านปากท้อง (เศรษฐกิจ) ด้านจิตใจ (การสูญเสีย) และด้านสวัสดิภาพ (ศูนย์พักพิง) ความเป็นผู้นำและวิสัยทัศน์ (Leadership & Vision) พระครูศรีปริยัติสาทรมีความเมตตาและมีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนในการขับเคลื่อนงานสาธารณสงเคราะห์ให้เป็นรูปธรรม ต้นทุนทางความศรัทธาวัดเป็นศูนย์กลางความเชื่อถือและศรัทธาของชุมชนอยู่แล้ว ทำให้การริเริ่มโครงการต่างๆ ได้รับการยอมรับและความร่วมมือจากชาวบ้านได้ง่าย ความยืดหยุ่นในการบริหารงาน วัดสามารถปรับตัวเพื่อตอบสนองต่อปัญหาเฉพาะหน้าได้อย่างรวดเร็ว เช่น การเปิดรับเผาศพผู้ติดเชื้อโควิด 19 ในขณะที่หลายหน่วยงานอาจมีข้อจำกัด ภาระงานที่เพิ่มขึ้นของพระสงฆ์ การจัดทำศูนย์เรียนรู้และศูนย์พักพิงอาจทำให้บุคลากรภายในวัดต้องรับภาระงานด้านการจัดการและการบริการสังคมเพิ่มขึ้น นอกเหนือจากกิจวัตรทางศาสนา การใช้ทรัพยากรของวัดสูง โครงการเหล่านี้ต้องอาศัยพื้นที่ ทุนทรัพย์ และค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจกระทบต่อรายรับรายจ่ายของวัด การพึ่งพาตัวบุคคลเป็นหลัก (Key Person Dependency) โครงการทั้งหมดขับเคลื่อนโดยปณิธานของพระครูศรีปริยัติสาทรเป็นหลัก หากในอนาคตมีการเปลี่ยนผู้บริหาร การสานต่อโครงการอาจขาดความต่อเนื่องข้อจำกัดด้านบุคลากรเฉพาะทางวัดอาจขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญเฉพาะ ในการบริหารศูนย์พักพิงหรือศูนย์เรียนรู้ให้ได้มาตรฐานสูงสุดในระยะยาว งบประมาณในการบริหารจัดการอย่างต่อเนื่อง การดูแลศูนย์พักพิงและศูนย์การเรียนรู้จำเป็นต้องมีงบประมาณสนับสนุนระยะยาว หากเงินบริจาคลดลงอาจเกิดปัญหาในการดำเนินการ ความเสี่ยงด้านสุขภาพและความปลอดภัย โดยเฉพาะในช่วงวิกฤตโควิด 19 การจัดการศพผู้ติดเชื้อมีความเสี่ยงสูงต่อสุขอนามัยของบุคลากรภายในวัด การจัดการระบบศูนย์พักพิง การรับรองผู้ที่เดือดร้อนในด้านต่างๆ เข้ามาอยู่ร่วมกัน อาจก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้ง การจัดการกฎระเบียบ หรือปัญหาด้านความปลอดภัยภายในพื้นที่วัด หากไม่มีระบบคัดกรองและดูแลที่รัดกุมเพียงพอ

7. งานพิเศษ พระครูศีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ) ช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาของชุมชนและพัฒนาระบบวิชาการทางพุทธศาสนาให้เข้มแข็งอย่างเป็นรูปธรรม เป็นการบูรณาการความรู้ทางธรรมเข้ากับการศึกษาทางโลก สร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายอันดีระหว่างวัดกับโรงเรียน จุดแข็ง มีความเชี่ยวชาญเชิงลึกเฉพาะทางด้านพระวินัยปิฎกและภาษาบาลี จนได้รับความไว้วางใจให้พัฒนาหลักสูตรระดับชาติ ได้รับการยอมรับในฐานะผู้นำและนักวิชาการที่สามารถเชื่อมโยงเครือข่ายการศึกษาเพื่อพัฒนาเยาวชนและคณะสงฆ์ ข้อเสีย ภาระงานด้านวิชาการและงานบริหารการศึกษาหลายแห่ง ทำให้เวลาในการปฏิบัติศาสนกิจหรือบริหารวัดลดลงการทุ่มเทให้กับการจัดทำหลักสูตรและข้อสอบกลางของมหาวิทยาลัย อาจส่งผลกระทบต่อเวลาส่วนตัวและการพักผ่อน ข้อด้อย การขับเคลื่อนงานวิชาการระดับสูงยังกระจุกตัวและต้องพึ่งพาศักยภาพความเชี่ยวชาญของท่านเป็นหลัก ปัญหาอุปสรรค ความท้าทายในการบริหารจัดการเวลาเพื่อให้สามารถเข้าร่วมและปฏิบัติงานกับทุกหน่วยงานได้อย่างสมบูรณ์

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ที่สะท้อนถึงบทบาทพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตใจและปัญญา ที่อุทิศตนเพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมโดยตรง พระครูศรีปริยัติสาทรได้ขับเคลื่อนการช่วยเหลือผ่านการสร้างความสามัคคี การอบรมจริยธรรม และการใช้สติปัญญาแก้ปัญหาชุมชนอย่างเป็นระบบการบูรณาการทั้งแรงกาย แรงใจ ความรู้ และทรัพยากรด้านวัตถุ ทำให้การสงเคราะห์ครอบคลุมทั้งการพัฒนาบุคคลและสิ่งแวดล้อม แนวทางนี้สอดคล้องกับหลักพุทธพจน์ที่มุ่งประโยชน์สุขของชนหมู่มาก และสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน จึงตอกย้ำคุณค่าของพระสงฆ์ในฐานะศูนย์รวมใจ ที่พึ่งพิงยามวิกฤต และกลไกสำคัญในการสร้างความสงบสุขแก่สังคมโดยถาวรดังที่ปรากฏแผนภาพ ดังนี้

ภาพที่ 1: บทบาทพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตใจและปัญญาประโยชน์สุขมหาชน

ตามปรากฏที่ภาพนี้ ทำให้ผู้ศึกษาสามารถสรุปองค์ความรู้คือ โดยภาพรวมสามารถสรุปได้ว่า 1) ด้านแรงกาย พระครูศรีปริยัติสาทรได้อุทิศแรงกายลงมือทำเพื่อส่วนรวม เป็นผู้นำในการขับเคลื่อนงานสาธารณสงเคราะห์ สร้างความสามัคคีในกลุ่มอาสาสมัคร และเป็นแรงบันดาลใจให้บุคคลและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจัง 2) ด้านสติปัญญา ท่านทำหน้าที่เป็นผู้นำทางปัญญา ให้คำปรึกษาและความรู้ทั้งทางธรรมและวิชาการ อธิบายเหตุปัจจัยของปัญหาสังคมอย่างเป็นกลาง พร้อมอบรมเยาวชนให้มีคุณธรรมและจริยธรรมเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดและจิตใจ 3) ด้านทักษะ ท่านนำความเชี่ยวชาญเฉพาะทางมาประยุกต์ใช้ในงานสาธารณสงเคราะห์ สนับสนุนสถาบันทางสังคม เช่น การศึกษาและวัฒนธรรม รวมทั้งบูรณาการความรู้ระดับชุมชนและสิ่งแวดล้อม เพื่อแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการที่เหมาะสมและยั่งยืน 4) ด้านวัตถุ ท่านได้จัดสรรทรัพยากรและปัจจัย 4 ผ่านการบริจาคและการก่อสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน ทำให้วัดเป็นศูนย์กลางในการบริหารจัดการทรัพยากรและเป็นที่พึ่งพิงในยามวิกฤต สร้างความมั่นคงและรากฐานการดำรงชีวิตแก่สังคม บทบาทโดยรวมในการบูรณาการทั้งแรงกาย สติปัญญา ทักษะ และวัตถุ สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่มุ่งประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มาก พระสงฆ์จึงมิได้ทำหน้าที่เพียงในทางศาสนา แต่ยังเป็นผู้นำทางจิตใจและปัญญา สนับสนุนสถาบันสังคม อบรมเยาวชน และเป็นกลไกควบคุมทางสังคม เพื่อให้สังคมดำรงอยู่ด้วยความสงบสุขและระเบียบเรียบร้อยอย่างยั่งยืน

สรุป

พระครูศรีปริยัติสาทร (พระมหาสุรัตน์ อินฺทปญฺโญ) เป็นพระนักพัฒนาและนักการศึกษาที่อุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมอย่างต่อเนื่อง โดยมีบทบาทสำคัญทั้งด้านการปกครองคณะสงฆ์ การเผยแผ่ธรรมะ การศึกษา และการสาธารณสงเคราะห์ ตั้งแต่ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดเทพสุรินทร์ (วัดคุ้มเหนือ) เมื่อปี พ.ศ. 2544 ท่านได้ดำเนินงานพัฒนาวัดและชุมชนให้เป็นศูนย์กลางแห่งศรัทธาและการเรียนรู้ พร้อมทั้งจัดกิจกรรมเผยแผ่ธรรมะและประเพณีท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง ในด้านงานสาธารณสงเคราะห์ ท่านได้ริเริ่มโครงการและกิจกรรมที่สะท้อนวิถีพุทธ โดยบูรณาการทั้งแรงกาย สติปัญญา ทักษะ และวัตถุ เพื่อช่วยเหลือและเกื้อกูลประชาชนในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างแรงบันดาลใจและความสามัคคีในชุมชน การให้คำปรึกษาและอบรมจริยธรรมแก่เยาวชน การสนับสนุนสถาบันการศึกษาและวัฒนธรรม ตลอดจนการจัดหาทรัพยากรและสาธารณูปโภคเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนในยามวิกฤต บทบาทของพระครูศรีปริยัติสาทรจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการทำหน้าที่ทางศาสนา แต่ยังเป็นผู้นำทางจิตใจและปัญญา เป็นกำลังใจและที่พึ่งพิงของประชาชน อีกทั้งยังเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความสงบสุขและความสามัคคีในสังคมไทย สะท้อนถึงปณิธานอันแน่วแน่ในการธำรงรักษาพระพุทธศาสนาและบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวมตามวิถีพุทธอย่างแท้จริง ดังที่ปรากฏตามหลักฐานในพหุการสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายผู้บำรุงอุปถัมภ์เธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลายข้อที่เธอทั้งหลายแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธิ์บริบูรณ์ ครบถ้วนแก่พราหมณ์และคหบดีเหล่านั้น ชื่อว่าเธอทั้งหลายก็มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตต่างพึ่งพาอาศัยกันและกันอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อต้องการสลัดโอฆะออกให้ได้ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2540). *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 16*. กรุงเทพฯ: การศาสนา.

กรมการศาสนา. (2542). *คู่มือการบริหารและการจัดการวัดฉบับย่อ*. กรุงเทพฯ: การศาสนา.

พระครูศรีปริยัติสาทร. (2558). *ประวัติและผลงาน*. สุรินทร์: รุ่งธนเกียรติออฟเซ็ท

พระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2554). *คู่มือการพัฒนาอัดสู้ความเป็นมาตรฐาน*. สืบค้น 27 มิถุนายน 2569 จาก %onab.go.th/th/file/get/file/202402150b69cc9f30e33d16b801e243e65f2cb4142145.pdf

พระเทพปริยัติสุธี. (วรวิทย์ คงคปญฺโญ). (2545). *เอกสารประกอบการบรรยาย เรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก. (ป.อ.ปยุตฺโต) (2541). *กฐินสู่ธรรม* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

พระธรรมปิฎก. (ป.อ.ปยุตฺโต) (2543). *พัฒนาคุณภาพชีวิต ด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระมหาธีราจารย์ และคณะ. (2563) *การสาธารณสงเคราะห์วิถีพุทธ.* นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์.